Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

БАЙЫРЛАЛ-БИЛЕ, ЭШТЕР!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 103 (13403) | 1987 чылдың май 1, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек

МАЙНЫҢ БИРИ

Бөгүн Май Бири. Делегейниң бүгү ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының, оларның дайынчы сүр күжүн түңнеп көөрүнүң хүнү. Ол хүннүң тыптып келген төөгүзү мындыг. 1886 чылда АКШ-тың Чикаго хоорайга аар-берге амыдыралга шыдашпайн ажылчыннар негелде кылыры-биле кудумчуже чыскаалып үнген. Ажылчын ангының кижиниден корткан хөреңгитеннер боочепсектиг каргыс шагдаалары чоннуң чыскаалын тарадыр сывырарынче ыдалаан. Оон түңнелинде хан төгүүшкүннүг сегиржип алышкын болган. Ажылчы чоннуң чыскаалын араатанныг бау-биле басканы бүгү делегейниң ажылчы чоннарының килеңин хайныктырган, олар Чикагонуң ажылчыннары-биле эп-сеткилин каттыштырып, кудумчуже чыскаалып үнүп, митингилер, чыыштар кылып, ажыл соксадып турганнар. Майның хапныг ол хүннери делегейниң ажылчын ангызында уттундурбас болуп арткан. Хосталга дээш дарлалга удур демиселдиң, делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырарының хүнү кылдыр Май Бирин Ийиги интернационалдың 1889 чылда Парижке хүлээп алган шиитпирин бадыткаар чарлаан. Ол шиитпирин бүгү чурттарның ажылчын ангызы изиг-биле деткээн. Шак ынчаар Май Бир делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының, дайынчы күжүн түңнеп көөрүнүң хүнү апарган. Россияга Май Бирин 1891 чылда эң баштай демдеглээн. Оон бээр 96 чыл болуп турар. Бистиң чуртувуска Октябрьның социалистиг Улуг революциязы тиилээн соонда, Май Бири бүгү улустуң улуг байырлалы апарган.

Тоштан корүңер даан! Делгем, улуг Совет чуртуң хоорай, суурлары аян кирип каастап шиметтинген. Кызыл туктар хырже чоргаар бедип үнген кииски тур, далай чалгыы-ла. Москвага дүнекиниң 12 шак турда, чуртуң Чөөн чүгүнде эртенгиниң 8 шак. Амыдырал хайныккан. Байырлал эгелээн. Хостуг, аас-кежиктиг чоннуң ыры, хөглүг-хөөнүн сорушкулуг, чоргаар, өткүт аялгалары чер болганда чаңгыланган, аян диңмиттелип-ле тур! Май Бириниң хөглүг маршы делгем улуг бүгү чуртту дэскиндир эргий базып эгелээни бо.

Ол хөглүг базымда Совет Тываның хейге баскан кылажы немешкен, ак-көк хемнериниң үннүг, таалаңчыг аялгалары улашкан. Частың, Чалыы назынның, Күш-ажылдың, Тайбыңның Май Бири бөгүн Тываның хоорай, суурларында моорлап келген, байырлал шинчи кирген «Байырлал-биле!» диишип, холдарынысты дыңзыг туттуп, өөрүшкүвүс үлежип тур бис. Кижи бүрүзү бодунуң туружунда. Төрээн чуртунуң күчү-күжүн быжыглап, тайбыңның херээнге үлүүн киирип, кандыг чедиишкиннерлиг келгенин рапорттап тур.

Майның бо чазы биске онзагай чаг болуп турар. Чер кырынга бирги социалистиг күрүне тыптып келгенден бээр 70 чыл оон удавас байырлаар. Ажылчыннарның, тараачыннарның күрүнезин чок кылыр дээш империализм каш-даа катап дап берген, ийи катап «ыдыктыг» походту чоруткан. Дайзыннарның дээрбезиге бистиң Төрээн чуртувус чаасканнда турган болза, дайзыннарга удур демиселге ол чаасканзырававаан, ону делегейниң бүгү ажылчын ангызы деткип турган. Ынчангаш бистиң күжүвүстүң бир үнер дөзү—делегейниң ажылчы чоннары-биле эп-сеткил каттыштырылгазы. Бис бодувустуң талавыстан делегейниң хосталга күзээн бүгү улустарының быжыг чөлеңгиижи, идегели, хей-аът кииргикчизи, орук айтыр сылдызы апарган бис. Ынчангаш канчаар-даа аажок күчү-шыдалдыг социалистиг күрүневисте чоргаарланып чоруур бис. Херек апарганда хосталганың херээнге бүгү тала-биле дузалап турар бис. Ону делегейниң бүгү дээштиглелиг кижи төрелгетени ылап билир.

Майның бо чазының база бир онзагай чүвези болза, чер-чер Советтеринге база улус суртарынга соңгуулдаларның амгы чаартынган демократияның болгаш ажык-чарлыг чоруктуң байдалынга болуп эртер деп турары болур. Бо чаг болза, эде тургустунуушкуннуң 3-кү чагы. Бистиң совет амыдыралывыста бүгүде чүве частың шапкын агымы дег өскерлип, чаартынып турар. Ол чүл дээрге совет кижилериниң амыдыралы улам чаагай, улам байлак апар чыдар. Эде тургустунуушкунну делегейниң ажылчы чоннары деткип, оон эчис үре-түңнелдиг болурун күзеп турар. Амгы үеде делегей байдалы канчаар-даа аажок нарыыдап, чидиглениип, кижи төрелгетен Чер кырындан эстип, чиде берип болурунуң хылдың кырынга келген. Шак мындыг берге үеде, атомнуг халапты чайладыр талазы-биле Совет күрүнениң, эң ылаңгыя СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң ииши үндүрүп турар боттуг саналдарын делегейниң ажылчы чоннары изиг-биле деткип, боттарының чазактарындан дайын белеткелин соксадырын, ок-чепсекти эдлере бүдүрерин хоруурун, атомнуг чепсектиң курлавырын шуут чок кылырын сүрлүг-биле негеп турар. Дайынзыраактарга удур килеңниг үннер. Май Бирде бүгү чурттарга диңмирел үнер делегейниң ажылчы чоннары тайбың дээш демиселге эп-сеткилин каттыштырар.

Майның Бирин республиканың ажылчы чону күш-ажылчы көдүрлүүшкүннүг уткуп турар. Бирги кварталдың планы үлетпүр бүдүрүлгезиниң болгаш кодээ ажыл-агый продукциязын күрүнеге садарының талазы-биле планнарын күүсеткен. Совет Тываның ажылчы чону, бүгү совет улустар ышкаш эде тургустуушкунга идепкейлиг киржип турар. Кым-даа эрги арга-метод-биле ажылдаар хоойну чок. Дүргедээшкиинге долу күш-биле киржип турар. Ажылды организастаарының чаа хевирлери улам нептерээн. Чүс-чүс хойжулар өг-бүле кереэзинче кирген. Бүдүн-бүдүн коллективтер бригада керээзинче, бот-орулга-чарылгаже, сан-хөреңги талазы-биле боттарын хандырарынче, боттарын боттары хандыртынарынче кирген. Оон түңнелинде продукцияның шынары бедип, эт-хөреңгиге, чиг эттке, материалдар болгаш өскедаа чүүлдерге камналга экижээн. Эвээш чарыгдалдыг үндүрүп турганы, хой продукция алыр дээш демисел күштелген. Кол фондуларны долу болгаш ажыктыг кылдыр ажыглаар, бар эт-херекселге, бүдүрүлге күчүлеринге даянып турганы, продукция бүдүрүлгезин ковудедир, ажылды шын организастап, сагылга-чурумну быжыглап турганы, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер дээш демисел күш-ажылчы коллектив бүгүдезинде калбарган. Оон түңнелинде республикада ниитизи-биле экономиктиг көргүзүглер эки экижип турарын үстүнде демдеглээн бис. Кижи бүрүзүнүң киирген үлүү социалистиг Төрээн чурттуң күчүзүн быжыглаар. Оон күчүзү быжыгарга делегейге тайбың дээш демиселге идегелдиг магадылал тургустунар. Дарлаткан улустарның демиселинге материалдыг, моральдыг деткимче күштелир. Ынчангаш Май Бириниң байырлалынга, делегейниң ажылчы чоннары-биле эп-сеткил каттыштырарынга бистиң улустарывыстың киирип турар үлүү болза, кижи бүрүзүнүң эки ажылдаары ол болур.

СЭКП ТК-ның Май Бирге уткуштур үндүрген Кыйгырыглаарында делегейниң ажылчы чоннары-биле Совет күрүнениң тайбынга ынакшылдыг даштыкы политиказының күштүг салдарын, делегейниң улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазынга бистиң интернационалчы политикавыстың ужур-дузазын онзалап айыткан.

Пролетаржы, социалистиг интернационализм делгерезин!

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Майның Бири делгерезин!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

Публицистиг репортаж

1. МАЙНЫҢ ХЕРИИ БАЗЫМЫ

Майның частың байырлалы дижир. Аваа кым чөпшээрешпес боор. Шынап-ла чырык хүннүң херелдери черже саарлып, чылыг салгын баш дүгүн сагланнадыр суйбап, муң-муң чурттакчыларның арыннарында хүлүмзүрүг чайнап турар үеде келир байырлал болгай.

Майның күш-ажылдың байырлалы дижир. Ол база шын. Таптыг-ла чүс бир чыл бурунгаар Чикагонуң (АКШ) ажылчы чону хостуг күш-ажыл, 8 шактыг ажыл хүнү дээш чыскаал кылган, ынчангаш делегей пролетариадының манифестациязының хүнү болган. Чүс бир чыл бурунгаар бодунуң хостуг күш-ажылы дээш чыскаалганнарны полиция тарадыр сывыртап, харын-даа чүс-чүс америк ажылчыннарны өлүрген болгаш балыглаан. Чикагонуң профэвилелдериниң удуртукчуларын өлүрүп шиитпээн.

Майның тайбыңның байырлалы дижир. Ол база шын. Майның түгүнүң адаанга каттышкан кандыг-даа соокязылыг, кандыг-даа дыл-домактыг, кандыг-даа укызы-гуурлуг кижи тайбынга ынак. Оларның үзел-бодалы, сорулгазы, сагыш-сеткили чаңгыс — май, күш-ажыл, тайбың. Делегейниң 660 миллион кижилиг ажылчын ангызы частың бо чырык хүнүнде, пролетаржы байырлалында «Интернационалды» ырлашпышаан, тайбың дээш демисежип турар. Ынчангаш, «Май», «Интернационал» деп сөстер кайы-даа дылга бидиңгир, кайы-даа кижиниң сеткилинге чоок. Ынчангаш Май бүгү улустуң, делегейниң чонунуң байырлалы апарган.

Чүс бир чыл дургузунда күжүн немеп келген пролетаржы байырлал бодунуң интернационалчы, революсчу чаңчылын мынчага салбаан. Май 1-ниң хүнүнде делегейде бурунгаар дээштиглелиг чурттакчыларлыг хоорайларга, суурларга, бистиң чуртувустуң бүгү чурттакчылыг черлеринге кызыл туктар хөлбеңейни бээр, чыскаалганнар кудумчуларны долар, байырлыг марш эгелээр, тайбың, аас кежик, күш-ажыл, хосталга дугайында ырлар чаңгыланы бээр, эп-сеткил каттыштырылгазының сөстери аңгы-аңгы дылдарга дыңналыр.

Бистиң республиканың ажылчы чонунга Май 1 база эргим байырлал. Дөртен ажыг нацияның болгаш биче улустарның төлээлекчилери чурттап турар Тываның интернационалчы ёзузу бо хүн улам тодазы-биле илереэр. Аңгы-аңгы нациялардың оолдары болгаш кыстары Май 1-де кудумчуларга үнүп кээр, олар холдарындан тудуштуржуп кааш байырлыг чыскаалга киржир, буттары дыңзыг, эгиннери кожа, кижи бүрүзүнүң арыннарында өөрүшкү чайнаар, ыры-шоор куттулар.

Бо чылдың Май 1-и биске онзагай. Бүгү совет улус-биле кады Улуг Октябрьның юбилейин уткуур бис. Чеден чыл бурунгаар төрүттүнген Совет күрүне «Күш-ажыл», «Тайбың», «Хосталга» деп сөстерни каттыштырган. Кижи төрелгетениниң төөгүзүнге эң бир дугаарында бистиң чуртувус кижиниң эрге-ажыктарын, херээлелин күрүнениң политиказының төвүнге тургускан. Кандыг-даа дылдыг, кандыг-даа нацияның кижизиниң эргези деңге хүлээлгези чаңгыс, ол чаңгыс өг-бүле — социалистиг Төрээн чуртунуң хамаатызы. Хөй национадыг бистиң чуртувус хожудангай чорук-тан чеден чыл дургузунда үнүп, социал болгаш техника экономиктиг хөгжүлдениң бедиинге үнген бис.

Ол улуг, чаагай күрүнениң бир кезии, национал республикаларның хеймер дуңмазы — Тыва АССР. Дөртен ажыг чыл бурунгаар ССРЭ-ге каттышкан республиканың бурунгаар базымнарын херек кырында көрүп чоруур херечилер кайы хөй. Чалым дег түүлгүлары хөй-хөй нацияның болгаш биче улустарның төлээлери тудуп, үлетпүрүн олар хөгжүдүп, чаагай тарааны алышкы чоп өстүрүп, эртемниң болгаш культураның бедиктеринче олар үнүп турар.

— Совет Эвилелиниң составынга Тыва каттыжып турар үеде хып дээн эр-де болгаш мен—деп, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи М. М. Мунзук чугаалады.— Ынчан Кызылга каш санныг бажыңнар турду, чурттакчы чоннуң саны эвээш, тываларда аңгыда Совет Эвилелинден акы-дуңма дуза көргүзер дээш келген каш-ла кижилер турган. Бодум назынымда мындыг чаартылга көөр боор мен деп бодавайн-даа чораан мен.

Хөйнү көрген көк баштыг ирей — Максим Монгужукович Мунзук-биле хоорайның төвүнде туткан хөй каът бажыңның балконунга үнүп келгеш, найысылалдың дээрже шаштыккан тудугларын көрүп, аас-кежиктиг чоннуң магадап тур бис. Эрткен үе дугайында, элээди назынының дугайында ол чугаалай бээрге, оон хаваактарының сыгыглары немежи бээр, амгы үени хөөреп, аңгы-аңгы нация өңнүктериниң дугайында сакты бергенде карактарының оду хып кээр. Бодуун тыва араттың өскүс арткан оглу—Мунзук сураглыг артист апарып, ат-сывы

(Уламчызы 2-ги арынга).

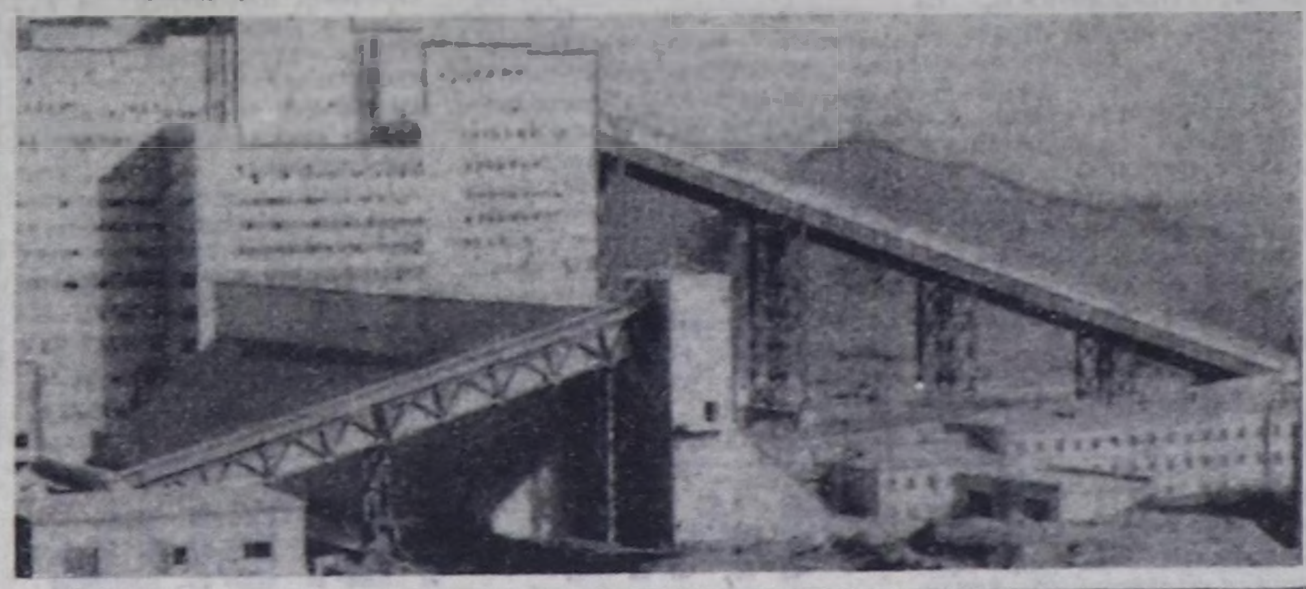

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү —Май 1-ни таварыштыр СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң адресинге даралаанда черлерден республиканың чонунга байыр чедирген телеграммалар келген: СЭКП Бурят обкомундан, Бурят АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП Калмык обкомундан, Калмык АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП Якут обкомундан, Якут АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден, СЭКП Алтай болгаш Красноярск крайкомнарындан болгаш крайкүүскомнарындан, СЭКП Даг-Алтай, Иркутск, Новосибирск, Чита, Хакас обкомнарындан болгаш облкүүскомнарындан, Сибирьниң Кызыл чуктуг шериг округунуң Шериг чөвүлелинден болгаш политиктиг эргелелинден, Забайкальениң кызыгаар округунуң Шериг чөвүлелинден болгаш политиктиг эргелелинден.

МАРН-ның Убсанур, Баян-Улгий, Завхан аймак комитеттеринден болгаш арат депутаттарының хуралдарының күүсекчи эргелелдеринден телеграммалар база келген.

Май 1-ни таварыштыр республиканың ажылчы чонунга чүректиң ханызындан байыр чедирбишаан, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин боттандырарынга, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуурунга чедиишкиннерни күзээн.

Джулиус К. Ньерере — (Танзания) — Революстуг партияның Даргазы; Герберт Мис (ГФР) — Герман коммунистиг партияның Даргазы; Пётр Танчев (БУР) — Чер ажылының улусчу эвилелиниң даргазы; Дороти Ходжкин (Великобритания) — Пагуош шинчээшкининиң президентизи; Мигель Д'Эското (Никарагуа) — даштыкы херектер министри.

СЭТА-ның фотохрониказы.

1985-1986 ЧЫЛДАРНЫҢ ДЕЛЕГЕЙНИҢ ЛЕНИНЧИ ШАҢНАЛДАРЫН ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

«УЛУСТАР АРАЗЫНГА ТАЙБЫҢНЫ БЫЖЫГЛААРЫ ДЭЭШ» ДЕЛЕГЕЙНИҢ ЛЕНИНЧИ ШАҢНАЛДАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОМИТЕДИНИҢ ДОКТААЛЫ

Тайбыңны камгалаары болгаш быжыглаары дээш демиселге шылгараңгай ачы хавыязы дээш «Улустар аразынга тайбыңны быжыглаары дээш» делегейниң Ленинчи шаңналдарын тыпсыры болза:

Джулиус К. НЬЕРЕРЕГЕ — политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы (Танзания Каттышкан Республика).

Герберт МИСКЕ — политиктиг ажылдакчы (Германияның Федеративтиг Республиказы).

Петр ТАНЧЕВКЕ — политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы (Болгар Улус Республика).

Дороти ХОДЖКИНГЕ — эртемден, хөй-ниити ажылдакчызы (Великобритания).

Мигель Д' Эското БРОКМАНГА — күрүне ажылдакчызы (Никарагуа Республика).

Комитеттиң даргазы Н. Н. Блохин (ССРЭ):

Комитеттиң кежигүннери: Аруна Асаф Али (Индия), Эрве Базен (Франция), Нгуен Тхи Бинь (ВСР), Мирьям Вире-Туоминен (Финляндия), Сойло Маринельо (Куба), Джеймс Олдридж (Великобритания), Б. Е. Патон (ССРЭ), Н. А. Пономарев (ССРЭ), Жизель Рабесахала (Мадагаскар), Яннис Рицос (Греция), Юзеф Циранкевич (ПУР), А. Б. Чаковский (ССРЭ).

Эде тургустунуушкун: күш-ажыл, демократия, аас-кежик

Публицистиг репортаж

2. МАЙНЫҢ ХЕРИИ БАЗЫМЫ

(Эгези 1-ги арында).

делегейниң эргезиниң бодап кээрге, чүс чыл бурунгаар тура халымышкын үндүрүп, чыскаал кылып турган баштайгы интернационалчылар ның чаагай херээниң уламчызы бо шиеспе деп-даа бодай бергилээр.

Ийет, амы-дужа совет улустуң ачызында Тыва өзүп, сайзырап келген, ам-даа өзүп, сайзырап турар. Совет кижилериниң бузунгыг түлезин хүн бүрү көрүп чор бис. Ону санаары берге: хөй үе үнер, ол найыралдың, ленинчи национал политиканың ачызы-дыр, ону алгап, ырлаар бис, чүс-чүс чылдарда йөрээр бис. Найырал — кымыгаар чок, ол делгем далай-дыр. Ону бадыткаары-биле бөгүнгү амыдыралдың чаңгыс чижээн көрээлиңер.

Хөгжүп сайзырап турар республикавысче ака-дуңма республикалар, крайлар, областар база катап чылыг холун сунуп келген. Оларның төлээлери бистиң социал-экономиктиг хөгжүлдевисти түргеделири-биле улуг, чаагай бажыңнарны тудуп турлар. Көрүнер-даан: Кызыл хоорайда, чамдык суурларда тыва чурттуг тудугжуларның чанында Москваның азы Горькийниң, Алтайның азы Челябинскийниң, Ленинградтың азы Красноярскийниң... ташчылары, ыяшчылары эгин кожа ажылдап, Тыва республиканың ажылчы чонунуң амыдыралын улам чаагайжыдып турар. Ол өөрге найыралдың дыңзыг холдарының тудуушкуну-дур.

Дыка мравалтынар. Кызыл хоорайның төвүнче кылаштай берээли. Мында Москваның болук тудугжулары дүн-хүн чок ажылдап турлар. Кашла ай ажылдааш, олар ойнаарак дег уруглар садын тудуп доозуп турлар. Оон даштыкы хевири онзагай, иштики дериглелери бир янзы, хээлеп, каастап кааны ның көрүштүг аажок.

— Шевер холдуг кижилер силерде ажылдап турар-дыр — деп, бодумнуң магадаажымны бригадир И. Росляковка илергейледим. — Ам школа кылып эгелеп турар болгай силер, оон чаражы база аажок бооруңга идегээр мен.

— Мактанып чүвевис чок — деп, ол харыылады.— Ынчалза-даа кыдыра ажыл кылыр эргевис чок. Ону эде тургустунуушкун мынчаар негеп турар, ону интернационалчы хүлээлгевис мынчаар негеп турар. Бо чылдың Май 1-ге уткуштур алган хүлээлгевис чедиишкиннииг күүседиңкиди. Ынчангаш, Тывага частың байырлалын эки уткаан бис, арын кызар барымдаа бисте чок.

Москвачылар 320 оруннуг садикти тудуп дооскаш, ооң чанында база бир чаа тудугнуң 1176 олуттуг школаның таваан салып турлар. Күчүлүг кран чыып салган туүйбуларны «куспактап» алгаш, ону тудугжуларга чедирип берип тур. Дашчы бүрүзүнүң канчаар ажылдап турарын сонуурган көрдүм: далаш чок, ынчалза-даа эптиг, эшкедеп, девидеп турган чүве чок, ынчалза-даа шалыпкын. Шынап-ла алдын холдуг тудугжулар бисте аалдап келген-дир оо! Оларга четтиргениниң сөстерин Май 1 байырлалында сеткил ханызындан чугаалаар дээш, дээжизин тыппадым. Чүгле байырлал уткуштур чаагай чоруту күзедим. Москвачылар бодуун сеткил-биле, чазык чаң-биле хүлээп ап, ак орукту менээ күзедилер. Оларның шуптузунуң холдарын тудуксаан мен, ынчалза-даа шалып ишке шаптыктавазын бодааш, чоруптум. Найыралдың меге, күчүлүг холдары тутчуп алганда ол ажырбас боор дээн бодал-биле чоруп каным ол.

Ийет, москвачыларның чоогунда Тываның хөй националдыг тудугжулары ажылдап турар. Олар база туруг бажыңнарның кырыкы каъттарындан найыралдың ырын дээрже дыңзыгуштелдир бадырып турдулар. Республиканың наймысыралында тудуг трестериниң коллективтеринде орус, тыва, украин, бурят, хакас... тудугжулар эгин кожа ажылдап турар. Май мурнунуң социалистиг чарыжынга тиилекчи болур сорулга салган хөй национал дыг бригадаларда тиилекчилерге Ч. Ч. Донгак, А. Д. Воронин, В. В. Борбак-оол, М. В. Горбачевский, Е. С. Бизяева болгаш өске-даа сураглыг тудугжуларга дужуп, авазыгыр-шалыпкын ажылын сонуурган, аяк ырын дыңнап-даа турдум. Оларның хөглүг үнү, сергек чугаазы мынчага чедир кулактарымга чаңгыланмышаан.

Республиканың база-ла хөй национал дыг кодээ ишчилери часкы ажылдарже май мурнунда бүрүн «дүлдүн-гек», хову-шөлдер дургаар аяк ырын бадырып турдулар. Олар үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунуп ажылдаар дээш хөй-ле чүүлдерни кылып турарын мага ханып көрдүм. Тайгы сынның эдектеринде тараажыларга часкы хүннүң чырык херелдеринге үдеткеш, чер андарылгазын чорудуп тур. Хамыктың мурнунда «Тиилелге» совхозтуң Д. С. Дандар удурткан хову-трактор бригадазы чорупи олур. Бригадир-биле сөс солчуп четтикпедим, ол «Часкы хүн чылды чемгерер» дээш далаш-биле каң аъдының «дынын» бээзин тыртпады...

Кайгамчык Май! Сээң кижилерге хайырлаан кежиин-ии салва бавып санап болур бе? Бистиң чуртувуска тиилээн Улуг Октябрьга делегейниң улустарының баштын

(Төнчүзү 4-кү арында).

ҮЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ БАЗАР

Бөгүн дeпшилгелиг бүгү кижи төрелгетен делегейниң ажылчы чонунуң эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ни демдеглеп турар. Күш-ажылдың болгаш частың бо байырлалын кижи бүрүзү күш-ажылчы чедиишкиннериниг уткуур. Мээң ажылдап турарым «Тыва кобальт» комбинаттың ажыл-ишчилери байырлалды база-ла күш-ажылчы белектерлиг уткаан. Он ийиги беш чылдың ийиги чылында комбинаттың ажыл-ишчилери кобальт концентрадын бүдүрер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, ажылдын шынарын экижидер талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Чыл планын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш күш-ажылчы маргылдаа комбинаттың ээлчеглер аразында улам калбарган.

Мээң ажылдап турарым гидрометаллургия цегин комбинаттың чүрээ деп чиге адап болур. Чүге дээрге, кобальт концентрадын бүдүрер кол чер ол. Мында бистиң улуг Төрээн чуртувустуң кайы-даа булуңундан келген хөй националдыг кижилер чаңгыс ниитиң төлдери дег эп-найыралдыг ажылдап, чурттап турар бис.

Бо чылдың бирги квартализында комбинаттың цехтер аразының социалистиг чарыжынга бистиң гидрометаллургия цеги бирги черни алган. Бо үениң дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге 112,7 хуу өскен. Кобальт концентрадын бүдүрер планныг даалгавысты база-ла ажыр күүседкен бис. Күш-ажылды организастаарын экижидип, даандырган ажыл-херек дээш коллективтиң кежигүн бүрүзүнүң бот-харыысалгазының бедээнинң, кылган ажылывыстың шынарынче кол кичээнгейни салып келгенивистиң ачызында бо чедиишкиннер чедип алдынган деп санап чоруур мен. Ол ындыг болбас арга чок.

СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдары-биле таныжып эде тургустунуушкун доктааттынмас дээрзинге бистиң партиявыстың ТК-зының бүзүрели-биле сиңниккен-дир деп чүвени кижи дораан эскерип каар чорду. Партияның ол бүзүрелинге кижиниң мынчаар харыылаксаазы келир: чон ол бүзүрелди шалыпчы ажыл-иши-биле улам быжыглаар. Ажылын эки билир, даандырган ажыл-херек дээш чүрээ саргып чоруур шак ындыг кижилер биле ажылдаарга бээни магалыг. Ажылга келгеш бээни кандыг-бир байырлалда келдим деп бодай бээр. Кылган хүле-даа бүдүнгүр болур.

Эде тургустунуушкунуң оон ыңай билип турарым: бодунга харыысалганы алыры, ажыл-биле чурттаары, ажылдап турар черниң ёзулуг ээзи болуру, бөгүн дүүнгүзүнден эки ажылдаары. Эде тургустунуушкунуң кол-ла дөзү — кижи боду. Ынчангаш кижи бүрүзү долу күштүг ажылдаары, күжүн болгаш билиин харамнанмазы. Бо ажылга бүгү кижилерни хаара тудары. Шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартып, ажык-чарлыг болуру, сөстүң болгаш ажыл-херектиң карышпазы.

Эде тургустунуушкунуң бо негелделерин ёзугаар ажылдап, чурттаарын бодап чоруур мен. Эде тургустунуушкунга бодум киржип турар болганымда каш чыл болган бир таварылганы ам болганчок-ла сактып кээр мен. Ажылдап турарым гидрометаллургия цегиниң начальниги турган эштиг бир бүдүрүлге хуралынга шүгүмчүлепкен мен. Даргазыс командылааарынга болгаш чагырып дужааарынга ынак турган кижи. Ооң ол четпес талазын хөйнүң мурнунга ажыл-биле чарлап, шүгүмчүлептеримге ол мени көрбестей берген. Шүгүмчүлелдерн чогуур түңнелди үндүрүп, ажылының арга-методун чаартыр боор деп бодаап мен. Ындыг чүве кайын турар. Дыка үр үе дургузунда «багай» кижи болуп келдим.

Кызылга политехникумну дооскаш, бо комбинатка ажылдаа-ла он чеди чыл боор тур мен. Бо эрткен үениң иштинде аппаратчиктеп ажылдап келдим. Мергежилим-даа бедип, арга-дуржулгам-даа шору болу берген. Аппаратчиктиң мергежилинге он хире аныяктарны өөреттим. Өөреникчилерим Доспан Маадыр-оол, Татьяна Калинина бодунуң херээн эки билир, бедик мергежилдиг ажылчыннар болу бергенинге чоргаарланып чоруур мен. Ам олар бүдүрүлгениң мурнакчылары.

Үе-биле деңге базып, бодум база-ла эде тургустунуп турар мен. Баштай ажылдап эгелеп турган чылдарымда ажыл шагын үзе каап, ажылдың шынарынче сагыш салбас турдум. Ам ол чорук кагдынган. Ажылымның шынарынче кичээнгейни салып турар мен. Коллективте арагалаашкын-биле демисел чорудар комиссияның кежигүнү болганымда арага ижер, бичии-ле чурум үрээн кижилер-биле шыңгыы чугааны кылып турарывыстың түңнелинде ам арага ижиптер, ажыл шагы үзер кижилер чок болу берген деп чугаалап болур.

Шаанда ол-бо чүүлдү эде кылыр-дыр деп санал кииририге чамдык даргалар ону деткивес боор чүве болгай. Ам эде тургустунуушкун чоруп турар үеде амыр-дыр. Эгелекчи саналды деткиир, кижилер-биле сүмележир болу берген. Ол база-ла эде тургустунуушкунуң тевии-дир.

Ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар бисте тургустунган. Ажылдап турар черивисте хоралыг чүүлдү эвээшедир хемчеглер алдынган. Хары угда он-даа кижи кире бээр ваннаны, шуут бустуг черин кылганы эки. Ажыл соонда душка кирер кижи душка кирип, изиг бускактынар кижи ээп бускадаа кирип ап болур арганы комбинаттың директиязы бистерге тургузуп бергени кижи факторунче кичээнгейниң херечизи деп бодаар мен.

Май Бирниң байырлалының бүдүүзүнде бо чылдың дөрт айларының планныг онаалдаларын күүсеткеш, частың болгаш тайбыңның байырлалын Хову-Аксының металлургтары уткуп турар бис.

Н. КҮДЕР-ООЛ,
ССРЭ-ниң хүндүлүг металлургу.

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Бүгү-делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ни чаартылганың, эде тургустунуушкунуң угла ныышкыны-биле күш-ажылчы коллективтер уткуп ап турар.

Ол уттаныышкын болурувазы СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумундан алган. Оон бээр чүгле ийи чыл эрткен. Ол хуусаа төөгү талазы-биле алырга, хенниг кыска. Ынчалза-даа салдары кеску, ужур-дузазы улуг болуп турар.

Частың чылыг хүннери бисте доктаай бергени дег, чаартылга, эде тургустунуушкун хавылап, калбарыг орар. Чижээ, «Кызыл тараа-чын» совхозтуң бир дугаар хову-трактор бригадазын ап көрээлиңер. Ол коллективте механизатор мен. Моон мурнунда турганы-биле деңнээрге, күш-ажылдың сагылга-чуруму каш-даа катап быжыг апарган. Кижи бүрүзүнүң бот-идепкейин бедидериниң хемчеглерин ап турар. Политиктиг болгаш профессионал билиглерин бедидерин МТМ-де партия ие организациязы чугулалап, өөредилгениң шынарын экижиткен. Ужур эзерип, өөредилгени чорударын шуут чайлаткан. Оон түңнелинде бригада неразниче кирер ажылдың белеткелдерин доозулган.

Бот-орулга-чарылга болгаш бригада кежээзиниң дугайында кичээлдерин совхозтуң РАҮК-туң удуртукчулары болгаш түскай эртемниглер эрттирип келген. Тараа ажылдар экономика айтырыгларын, агротехниканы болгаш кодээ ажыл-агый машиналарын, ылангыя чаа техниканы улуг сонуурал-биле өөренип турар. Бо ажылдарны чорударынга бригадир Владимир Горев алдан чүткүлдүг ажылдаан.

Өөредилге чоруп турган үеде кичээлдиң дыңнакчылары ол бо айтырыгларының талазы-биле маргыжып-даа турган. «Тараа өстүрерин агрономга, чүгле агрономга бүзүреп көрээлиңер!» деп тараажыларын өөредилге үезинде чугаалап турганын сактып тур мен. Мурнунда чүгле кылган ажылдың санын көвүдедирин кызып турган болза, ам шынарже кичээнгейни салып турар.

Ол чүнү көргүзүп турарыл? Механизатор кижи шөлдүң ёзулуг ээзи болуп бар чыдары ол. Ол ажылды тапкын чыдып турарлар болза, коммунист механизаторлар. Чижээ, СЭКП кежигүнү Валерий Жданов бодунга бижиглээн техниканы часкы хову ажылдарынга белеткеп алган. Ооң чугаалап турары болза, часкы шак бүрүзүн юбилейлиг чылдың бедик дүжүдүн өстүрүп алырынга дузазы-биле берээлиңер. Тараажының ажыл-херектери болгаш алган социалистиг хүлээлгези карышпайн турар.

Тараа культураларын ажаап өстүрериnге тракторист Виктор Суядупай дуржулгалыг тараажы. Ол совхозка эрткен чылын он эки көргүзүглерни чедип алган. Амгы хүннерде бодунуң өөренген чаңчылы-биле шалыпчы ёзу-биле ажылдап, аныяктарга боттуг хуулазын кагып турар.

Эде тургустунуушкун дээш күжүн, билиин болгаш энергиязын харам чокка үндүрүп турарларының саны өзүп орар. Оларның үлегери-биле ажылдаан турарлар бригадада эвээш эвес.

Хүннүн айтырыгларын партхуралдарга чугаалажып турар бис. Күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш ниитиниң корум-чурумун үреп турарларга ужур демисел үргүлчүлелдиг болгаш доктаамал болу берген. Ажылынга во-харыысалга чок коллективтиң күш-ажылчы ат-алдарын сагывас чамдык коммунистерниң хууда херектерин көргүзээн. Оларны партия хуралынга тургузуп, анаа-сазун ямдан турар.

С. СТРЕМИЛОВ.
«Кызыл тараачын» совхозтуң механизатору. МТМ-де партбюро кежигүнү.

ЫДЫКТЫГ ХҮЛЭЭЛГЕВИС

Евгений Плетнёв — Кызылда «Тудуг кезектери» комбинаттың слесары. Будуштуг, хүлээнген ажылынга ак сеткилдиг, харыысалгалыг, бодунга-даа, эш-өөрүнге-даа негелделиг, принципиалдыг комсомолчу ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегадынга соңгуткаш, ооң ажылынга киришкеш келген.

Оон-биле бистиң корреспондентивис чугаалашкан.

— Евгений, ажылдап турар комбинадыңарның дугайында чүнү чугаалап болур силер?

— Кызылдың автоорук техникумун дооскан соонда бүдүрүлгеге бодумнуң мергежилимниң аайы-биле мастер эвес, а бодуун ажылчын болуп ажылдап эгеледим.

Ажылым аайы-биле мен барык цех бүрүзүнге баар апаар-дыр мен. Бөгүн бис эде тургустунуушкун дугайында хөйү-биле чугаалап турар бис. «Эде тургустунуушкун — үениң негелдези» деп кыйгырыг-биле ажылдап турар бис. Кажан септелге механика цегинде 50 чылдарда-ла ажылдап турган станоктар хевээр турда, шынар болгаш бүдүрүлге талазы-биле эде тургустунуушкун кылыры дыка берге.

Комбинаттың чамдык участоктарын эде тургузуп, чаа цехтер тудуп турары экиледир харын. Ооң чаа энчээн ажыглалга киирген. Цех хөй санныг чедир кылдынмаан чүүлдери-биле дужааттынган. Ону хүлээп алыр комиссия харыысалга чок болган. Бүдүрүлгениң чаа технологиязы шиңгээдип алдынмаан. Соолгу айларда ажыл элээн чиле берзе-даа, ол төлевилел күчүзү-биле долу ажылдап шыдавайн турар.

— Силерниң бүдүрүлгеңерде комсомол ажылын, ооң сорулгаларын чугаалап берип көрем.

— Чамдык кижилер хөй-ниитиниң ажылы ала-чайгаар бүде бээр деп санаар. Комсомол комитединиң ажылын ап көрээлиңер. Чамдык эштер комсомол ажылын артык чүък кылдыр бодап турар. Ол шын эвес. Бодум хуумда комсомолду партиязының идея талазы-биле дадыккан дузалакчызы, аныяктарның кижизидикчизи кылдыр санаар мен.

Бистиң чуртувуста болуп турар революсчу чаартылгаларга, бир дугаарында-ла, комсомолчулар киржип, үлегерин көргүзерин биле берген.

Комсомолга эрги ёзу-биле чурттап, ажылдап болбас. Эде тургустунуушкунга, чаа байдалдарга, амыдырал-чуртталганың негелделеринге холбаштыр бөгүнгү комсомолга бир-ле дугаарында бодунуң ажыл-херээнге бердинери болур. Бисте чамдык комсомолчулар ол негелделерге дүүшпейн турары чажыт эвес.

Съездиниң шиитпирлериниң канчаар амыдыралга боттаныры делегаттар бистерден улуу-биле хамааржыр. Ол дугайында ВЛКСМ-ниң XX съездизи ажылын доозуп турда, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев база чугаалаан болгай.

АНЫЯКТАРГА ДАМЧЫДЫП...

Эрги чанчылдардан үштү нарын бөгүнде кым-даа бодап турар. Шаг-үениң негелдези улгатканын билир турар. Ынчангаш бистиң «Мөген-Бүрен» совхозтуң малчыннары канчаар ажылдаза экил дээрзин сүмележиц, дугуржуп турар бис. Кыштаглаашкынны хүрээжар, часкы кодурумда хоп салдынмайн, кызымак ажылдаар сорулгавыс мындыг. Малдың чаш төлүн онча-менди камгалаарынче бүгү күжүвүстү угландырып турар бис.

Мал ажылында херээжен нер эвээш эвес. Олар дузалакчы кадарчылап, сакманчылап ажылдап турарлар. Черле ынчаш, өгнүң херээжен ээзи чокта малчыннары берге. Хураган доруктурар, мал саар ажылга херээжен кижиниң холу эргежок чугула.

СЭКП ТК-ның Май 1-ге Кыйгырыгларында мендэ чоок мындыг одуруглар бар: «Эде тургустунуушкунуң идепкейлиг киржикчизи, могаг чок ажыл-ишчи, сагыш човангыр не — совет херээженнерге алдар!». Шынап-ла, ажылгыр, кижизиг не кижини чонунуң үнелеп турары чоптуг. Бистиңиде эвээш эвес Маадыр-иелер бар. Оларның колдуу мал ажылында.

Мен бодум он үш уругну кижизидип өстүрген мен. Уругларым уругларын-биле катай беже хире кижи бар. Ындыг болганда, дайын-чаа болбайн, амыр-тайбың турзун-на деп күзээр мен. Совет чазактың бо талазы-биле ап турар хемчеглерин чүүлдүгзүнер мен. Эмчи, садыгжы чолаачы, цирк артизи, бухгалтер дээш янзы-бүрү мергежилди олар шилип алган. Уруум бирээзи малчын болган. Галина биле күдээм Манчын-оол хураган кадарып турар. Бүгү назынымда малчынна келген болгаш, пенсияже үнген соонда-даа, дагдыныкчы болуп, хойжулавышаан хевээр мен. Салгал дамчып келген мергежилди бистиң чажыттарын аныяктарга дамчыдып бээри — бистиң хүлээлгевис.

Мени дүвүредип турар бир айтырыг — аныяк салгалдың белеткели. Малчыннаар күзеллиглер эвээш, чээрби хар иштинде хойжулар ховартаан. Бир талазында оларның соруун көдүрер талазы-биле хемчеглер оожум алдынып турар хире. Садыг хандырылгазында үзүктелиишкиннер бар. Солун, сеткүүл-даа чыгаы бээр. Чалыы кижилерниң диштаныылгазынче амыдыралдың культура талазынче сагыш салыры чугула.

Аныяктарны ажылынга ижиктирер, мал ажаарының аргаларынга өөредир дугайында айтырыг чугула болуп турар. Күрүневис мурнунга ажылдап бээр төлептиг кижилерни — бистиң солуур малчыннарны белеткээрин бүгү талалыг көөрү негеттинип турар. Эде тургустунуушкунуң үезинде кадрлар айтырыы онзагай чугула дээрзин билип турар бис.

Ч. САЛЧАК,
«Мөген-Бүрен» совхозтуң хоочун хойжузу, Маадыр-ие.

ЧАА ЧЫЫШ МУРНУНДА

Бо хүннерде Ак-Довурак хоорай Советинге база Барыын-Хемчик район Советинге депутаттарның кандидаттарын дэпшидип турар. Соңгулда мурнунуң ол кампаниязы бистиң районнуңдаа, хоорайның-даа ишчилеринге онзагай. Чүге дээрге социалистиг демократизмниң бир хевири болур — хөй мандаттыг соңгулда системазынга кандидаттар дэпшидиишкиниң шенелде кылдыр бистиң районда чоруп турар.

Ол айтырыгны сонуургаан кижилер мээң кабинедимге бо-ла кирип кээр. Соңгулда кампаниязының ажылы-биле холбашканнардан аңгыда анаа чурттакчылар база кээп, чаа система дугайын сонуургап турар. Ол дыка өөрүнчүг. Чүге дээрге кижилер бистиң ниитилелдивисте өскерилгелерин эскерип, чурттуң ээзи болурунга боттарының улуг-хуузунуң дугайында бодап, мурнунда болза сонуургавазы айтырыгларны ам дыка сонуургап, девискээрге хамааржыр бүгү айтырыгларны шиитпирлээринге хуу киржилгезиниң дугайында медерен билип чоруру чогумчалыг.

Бо хүннерде бистиң хоорайда соңгулда мурнунуң кампаниязы кидин-түлүк. Күш-ажылчы коллективтер, чурттап турар чериниң аайы-биле ажылчы чон боттарының төлептиг кандидаттарын хоорай, район Советтеринге депутаттарга кандидаттар кылдыр адап турар. Ак-Довурак хоорай Советинге келир чыышта 60 депутатты соңгуур ужурлуг бис.

Советтиң эртип турар чыышта депутаттары хоорайда улус ажыл-агыйының бүгү адырларында ажылдап турар кижилер болур. Олар 9 доктаамал комиссияда хаара туттунган. Эрткен ийи чартык чыл дургузунда түскай план ёзугаар ук комиссиялар ажылдап келген. Советтиң үдетпүр болгаш транспорт, Кадык камгалалы болгаш социал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиялары эки ажылдап келген дээрзин демдеглээри чугула. Оларның удуртукчулары аргылал фабриказының директору А. И. Писаревский кол эмчиниң оралакчызы Т. С. Сереп олар идепкейлиг депутаттар. Оларны чурттакчылар депутатка кандидат кылдыр база катап адааннар.

Улус депутаттарының Советтериниң ажылынга демократтыг үндезиннерни улам ыңай хөгжүдер талазы-биле съездиниң негелделеринге дүүштүр кылып келген ажылывысты соңгуулдалар мурнунуң кампаниязының үезинде сайгарып көөрү артык эвес. Ону чаа чыыштың депутаттары барымдаалаар чадавас.

Күүском кежигүннери тос кижи. Оон хуралын айда бир удаа эрттирерин, анаа эн чугула айтырыгларны чугаалажырын чурумчуткан. Ук хуралга колдуунда социал-экономиктиг хөгжүлдеге, депутаттарның идепкейинге, социал амыдыралды бедидеринге хамаарышкан айтырыгларны чугаалажып турар бис. Эрткен чылдың августа СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Советтерге хамаарыштыр үндүрген доктаалын ёзугаар депутаттарның идепкейиниң дугайында айтырыгга база доктаап келген бис. Хуралдаага санал бербес, айтырыглар белеткеп турда киришпес депутаттар-биле түскай беседалажып, идепкейин көдүрер талазы-биле хемчеглерни ап келдивис. Оон түңнели база экижээн, хөй кезиинде идепкейлиг апарган, ниитиниң корум-чурумун үрээр, планныг онаалдазын күүсетпес депутаттар ам чок апарган. Бо чыышта чүгле чаңгыс депутатты дедир кыйгырткан бис.

Бистиң ажылывыста четпестерни чок деп болбас. Ол дугайында күш-ажылчы коллективтер-даа, чурттакчылар-даа ажыл-биле чугаалап турар. Хамыктың мурнунда девискээрде социал-экономиктиг комплекстиг хөгжүлдени дүргедедиринге хоорай Советиниң ролю ам-даа чавыс болуп турар.

Бо четпестерден күүском кежигүннери база түңнел үндүрүп, хожудаашкынныг черлерде депутаттарлаан негелдени күштелдирер сорулганы салган.

Г. КОНДРАТЕНКО,
хоорküүском секретары.

ТАЙБЫҢ, ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫ, ХОСТАЛГА, СОЦИАЛ ДЕПШИЛГЕ ДЭЭШ

НАЦИОНАЛ ЭПТЕЖИЛГЕ

Тайбынның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң шиитпири ёзугаар делегейниң хөй-ниитизи Афганистан-биле эп-сеткил каттыштырылгазының неделязы апрель айның 21-ден 27-ге чедир болуп эрткен. Ол неделяны Афганистанга социал-экономиктиг чаартылгаларның эгезин салган төөгүлүг болуушкуннарның эгелээнинден бээр тос чыл болганынга тураскааткан.

1978 чылда болган Апрель революциязынга удур АКШ-ка баштаткан империалистиг күштер чарлаттынмаан дайынны эгелээн. Ол дайынга 600 муң ажыг афганнар амы-тынын оскунган, республикага чедирген дорт когаралдар 50 млрд. ажыг афгани акша бооп турар.

Афганистанның Улус-Демократтыг партиязы болгаш чазаа АДР-ге хамаарыштыр бооп турар бүгү болуушкуннарны политиктиг арга-биле шиитпирлээриниң хемчеглерин каш удаа саналдап келген. Афганистанның иштики херээнге холгаарлавазын негеп шаан, революсчу чазак кожа турар чурттары Пакистан болгаш Иран-биле харылзааларны экижидеринге белеткин саналдап келген. АКШ-тың албадалынга алыскан ол чурттар боттарының девискээрлеринге контрреволюсчуларны белеткээш, оларны Афганистанче чорудуп, чуртта хамааты дайынны хөрлээледип турар. Контрреволюсчуларны АКШ боо-чепсек, акша-хөреңги-биле бүрүн хандырып турар.

Афганистанның чазаа чуртта байдалды экижидери-биле национал эптежилгени саналдап киирген соонда чаа дайын чавырылган, дыка хөй кижилер төрээн черлеринче ээп чанып кээп турар.

Ындыг болзажок, национал эптежилгениң чорудулгазы берге янзылыг эртип турар. Контрреволюсчу дайзыннарның баштыңчылары империалистиг күштерге даянып алгаш, боо-чепсээн ам-даа холдан салбаан. Кожазы чурттардан Афганистанның девискээринге оор ёзу-биле чедип келгеш, тайбың суурларны өрттедип-хуюктап, ооң чурттакчыларын өлүрүп-кыдып турар.

Афган улустуң хосталга дээш демисели тиилеп үнер. Чүге дээрге, социализм чурттарының улустары, делегейниң депшилгелиг хөй-ниитизи Апрель революциязын деткип турар.

В. ЧУКСЕЕВ,
СЭТА-ның корр.

1981 чылдан эгелээш, Лафайет паркта «Ядролуг чепсекке удур вахтаның» дүн-хүн чокка демисежип турар киржикчилериниң бирээзи доктор Чарльз Хайдер аш чарлаан.

Эрткен чылдың сентябрь 23-те аштаашкынны эгелээш, 40 килограмм чедир арып баксыраан 56 харлыг америк эртемден ядролуг боо-чепсектин угаан-сарыыл чокка эндере бүдүрериниң айыылдыынче хөй-ниитиниң кичээнгейин угландырарын оралдажып турар. 20 эртем ажылдарының автору болгаш астрогеофизиканың доктору Хайдер.

ЧУРУКТА: журналистерниң айтырыынга Чарльз Хайдерниң харыылап турары.

СЭТА-ның фотозу.

Ядролуг чепсекке удур

БОТТУГ БАЗЫМНЫ КЫЛЫР

Делегейниң улуг-улуг солуннарының бирги арынынга «Советтерниң часкы тайбың шаап халдаашкыны» деп эгелер база катап көстүгүлеп келген. Ийи улуг күрүнеде ядролуг чепсектерниң санын кызырарынга, бирги ээлчегде ортумак ыраккшылдың ракеталарын (ОЫР-ны) узуткаар дугайында Совет Эвилелиниң саналдарынга хамаарыштыр делегей солуннарында ындыг эгелер көстүгүлеп келген. Ол саналдарны апрель 23-те Венада эгелээн совет-америк чугаалажыышкыннарга көөрү баш удур дугуруштунган турган.

Амгы үениң бо улуг сорулгазын боттуг болгаш харысалгалыы-биле көрбүшаан, совет удуртулга АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц-биле Москвага болган ужуражылгада ОЫР дугайында айтырыгны оператив-тактиктиг ракеталар (ОТР) дугайында айтырыг-биле кады чугаалажыын көөрүнүң дугуржулгазын кылырынга чөпшээрешкен турган. Ортумак ыраккшылдың ракеталарының талазы-биле дугуржулгага ат салдынары билек ССРЭ ЧССР-ден болгаш ГДР-ден оператив-тактиктиг ракеталарын үндүрүп аппаарынга белеткин саналдаан. Эксперттерниң санап турары-биле алырга ындыг дугуржулганы бо чылынга кылып аптарының барымдаалары бар апарган.

Бо перспективаны делегейниң чурттарында янзы-бүрү туруштардан көрүп турар. Ядролуг чепсекти узуткаарынга хамаарыштыр кылдынып турар саналдарны капиталистиг чурттарның бедүүн чону калбаа-биле деткип турар. Ооң тодаргай чижээнге Барыын Германияда Май байырлалынга уткуштур калбарган массалыг шимчээшкинниң көргүзүп болур. Боо-чепсекти эндере бүдүреринге болгаш ядролуг чепсекти шенээринге удурланган чыскаалдарга Барыын Германияның чүс-чүс муң чурттакчылары киржип турар. Олар «Дириг амыдырап чурттаар эргени биске бериңер!», «Ядролуг халаптың ёскудукчулери «Першинг-2» ракеталарыңарны болгаш чалгыныг ракеталарыңарны бистиң чуртувустан ырадыңар!» деп сөстерлиг лозуңнарны холдарында тудуп алган чыскаалып чорууп турарлар.

Францияның коммунистериниң «Юманите» солунунуң кылганы хөй-ниитиниң санал-оналындан алгаш көөрге, ол чурттуң чонунуң хөй кезии боо-чепсекти дүжүрерин негеп турар болган. Өске-даа капиталистиг чурттарның күш-ажылчы кижилериниң санал-оналы ындыг.

Ынчаарга АКШ-та байдал өске хевирлиг. Ол чурттуң чазаа тайбыңны болгаш айыылы чок чорукту быжыглаарынга хамаарыштыр кылдынган саналдарга чүгле аас байыры чедирип каар боордан башка тодаргай кандыг-даа базымнарны кылбайн турар. Женевага чугаалажыышкыннар эгелээриниң бүзүүрүүнде президент Рейган конгрессте республиканчыларның удуртукчулары-биле беседа кылган. Ооң соонда Ак бажыңның төлээлекчизи журналистерге дыңнадыг кылгаш, ортумак ыраккшылдыг ракеталарга хамаарыштыр бо чылын дугуржулга кылдынып болур бе деп айтырыгга «баш бурунгаар дорт харыы берип шыдавас мен» деп чугаалаанын дыңнаткан.

Делегейниң улустары АКШ-тың болгаш ооң эвилелчилериниң талазындан делегейде дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының, дайын айыылын чайладырының талазы-биле социалистиг чурттар ышкаш боттуг базымнарны кылырын манап турар.

СӨӨЛГҮ ОН ЧЫЛДА

ВЕНА. (СЭТА). Чоннуң калбак херегледериниң бараанныарының өртээ сөөлгү он чылда Австрияга 55 хуу өскен. Ол дугайын чурттуң төп статистика ведомствозу дыңнаткан.

Ол чылдарның дургузунда бажың хөлезини одаар чүүлдерниң өртээ-биле кады 80 хуу, хоорай транспортунга чоруурунуң өртээ 85 хуу бедээн.

Бараан өртектеринден ангыда, бедүүн кижилерниң амыдырал-чурттаалгазынга херектиг бүгү-ле чүүлдерниң өртек-хөлезини улгаткан. Чижээлээрге, хоорай даштынче бок үндүр сөөртүп чедирериниң өртек-хөлезини он чыл мурнунда турганындан 3,5 катап улгаткан.

КАПИТАЛ ЧУРТТАРЫНДА

Аш-чут болгаш аңгы демисели

20 МИЛЛИОН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Гарвард университеттиң чанында хөй-ниитиниң кадык камгалал институдунуң дыңнатканы-биле алырга, амгы үеде делегейде эң бай чурт деп көөргеттинер АКШ-та 20 миллион кижи шуут кылыр ажыл чок бооп турар. Оларның боттары болгаш өг-бүлелериниң кежигүннери амыдыралга чединмес байдалдың уржуундан аш-чутка таваржып чоруур.

Ол университеттиң специалистери боттарының тургускан илеткелинге көргүзүг материалы кылдыр Американың чурт чуруун чурааш, ооң 24 штадының 150 округун кара өң-биле будаан. Аш-чут кедереп нептерээн черлерни ындыг янзылыг көргүскен. Ол округтарда чурттап турар ядыылар хүн бүрүде-ле медицина нормазында көрдүнгенинден 2,5 — 3 катап эвээш хемчээлдиг чем-биле хырнын дүптеп ап чоруурун специалистер тодараткан.

Бо бай чуртта кылыр ажыл тыппаанындан шуут аштап чоруур кижилерни халас чем-биле хүнде бир катап чемгерер пункутуларны ажыткылаан. Ындыг пункутулар Техас, Мурнуу Такода, Миссури, Айова, Айдоха болгаш оон-даа өске штаттарда кайы-бир улуг үлетпүр бүдүрүлгелериниң күсели-биле тургустунган. Ол пункутуларны тургускан бүдүрүлге ээлерин үндүрүг онаарындан хостап турар боорга, олар ону тургузуп турарлар.

Моон мурнунда кадык-чаагай ажылдап чораан кижилер кылыр ажыл чок болганының түңнелинде ам кээп аштап-суксап, чер кезип дилениp ужурга таваржып турар.

АЖЫЛДААР ЭРГЕ ДЭЭШ

БОНН. (СЭТА). Барыын Германияда үлетпүрлүг Рурнуң Хаттинген хоорайының кан эзилдирикчилери, автобус чолаачылары болгаш үүрмек садыгжылары холдарынга туттунчуп алгаш, «Тиссен» концерниниң долганыр чыскаалып келгенинден бээр каш хонук эрткен.

«Тиссен» бүдүрүлге концерниниң ээлери кылып турар продукциязының хемчээлин кызырар улус бис» деп сылдаглап алгаш, 23 муң ажыг ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны ажылындан үндүрер деп турар. Ол хире хөй кижини ажылындан үндүрүптерге, автобус чолаачыларынга болгаш үүрмек садыгжыларга база-ла кылыр ажыл чок апаар. Ынчангаш хоорайның бүгү чурттакчылары ажыл чок чорукка удур бир демниг демисежип эгелээн.

Удурланыышкының чыскаалдары дүн, хүн чок үргүлчүлеп турар. Удурланыышкының киржикчилери боттарын солуржуп чыскаалып турарлар. Олар «Тиссенниң бүдүрүлгелериниң хагбазын ооң ээлеринден болгаш чазактан негеп тур бис!», «Биске болгаш бистиң ажы-төлүвүске амыдырап чурттаар арганы бериңер, ажылдаар эргени бериңер!» деп ыйгырыглыг лозуң, плакаттарны тудуп алган чыскаалып чорууп турар.

ЧАЖЫРАРЫН БОДААН

ЛОНДОН. (СЭТА). Чуртта «хоочураан аарыг» ажыл чокталыр чоруктуң дугайын өске чурттарның мурнунга чүгээр кылдыр көргүзер сорулга-биле Англияның чазаа янзы-бүрү аргаларны ажыглап турар. Күш-ажыл биржаларынга чеди хонук иштинде келбээн кижилерни ниити даңзыдан казыыр дугайында айтышкынны Тэтчерниң чазаа чоокта чаа чогуур албан черлеринге берген.

Ынчангаш ол албан черлериниң берген сөөлгү дыңнадыгларындан алырга, чуртта 3 миллион хире кижи ажыл чок бооп турар. Херек кырында ол ындыг эвес, апрель айның ортаа үезинде чуртта 4 миллион ажыг кижи шуут ажыл чок, күрүнеден дузаламчы ап турар деп, чазак төлээлери хөй-ниитиге дыңнадып турган. Бир миллион ажыг кижи бир ай дургузунда кайнын ажыл тып алганыл? Ооң чажыды нарын эвес. Бир миллион ажыг ажыл чок кижилер каш-каш чылдарның дургузунда ажыл дилеп чогел төткеш, ам күш-ажыл биржаларынга шуут келбестээн болгаш чер кезип, хилеңип чоруп берген.

Ажыл чоктарның санын кызырарын бодаан чазактың мегезин ындыг янзылыг туттурган.

СТУДЕНТИЛЕР ТУЛУШКАН

ТОКИО. (СЭТА). Мурнуу Корейниң дээди өөредилге черлериниң студентилери демократия, хостуг эрге дээш Чон Ду Хванның диктаторжу эрге-чагыргазынга удур демиселдя үргүлчүлеп турар. Чоокта чаа «Соган» университеттиң студентилери полицейжилер-биле улуг тулчуушкунну кылган.

Апрель айның ортаа үезинден эгелээш, диктаторжу чазак 120 муң шеригни дайынчы белен байдалда тургузуп алган турар.

ӨЛҮРҮКЧҮЛЕР

1978 чылдың ноябрь 18-те суббота кежээзинде, Гайана деп чурттуң дүмбей шыргай аргаларының аразында бичии суурнуң «шажын-чүдүлгелиг өлүм-халап» болган. Америк парлалга ол суурнуң «шажын-чүдүлгелиг чону» боттарын боттары кырып өлүрүп алган деп кончуг дүрген дыңнаткан. Ындыг медээ делегейге оон тарап нептерээн.

Ол суурга чогум чүү болганы ам билдинген. Ол хүн ук суурнуң чурттакчылары 918 кижини Американың разведка болгаш өске-даа тускай албан черлериниң агентилери кырып узуткаан.

Бо бүгүнүң дугайын Москвага үнген «Джонстаунның узуткаттырганы — Төп разведка эргелелиниң үүлгедии» деп номда бижээн.

...Америк эрге-чурумга үзел-бодалының талазы-биле таарышпаан кезек кижилер удурланыышкынның «Улустарның хүрээ-кииди» деп организациязын АКШ-тың Калифорния штадынга 1960 чылда тургузуп алган. Ооң кежигүннеринге эң-не ядарап турээн кижилер кирген. Организация чоорту улгадып кээрге, ооң кежигүннери Гайана деп чуртче кожуп үнген болгаш аңаа коммунаны тургузуп алгаш, чурттап турган. Оларның алыс сорулгазы — кедизинде барып Совет Эвилелинден политиктиг хоргадал диләэш, аңаа барып чурттаар дээш күзелин чедип алыры турган.

1977 чылдың декабрь айының бир хүнүнде Гайананың найысылалы Джорджтаун хоорайда совет элчин черинге үш кижи чедип келгеш, консул-биле ужуражырын диләэн. Ынчан Гайанага консулдап турган Ф. Тимофеев ол дугайын мынчаар чугаалаан: «Элчин чериниң улус хүлээп алыр өрээлинге ийи херээжен, бир эр кижи мээң-биле ужурашкан. АКШ-тың хамаатылары бис, политиктиг үзел талазы-биле ол чурттан кожуп үнгеш, Гайанага Совет Эвилелиниң дуржулгазын ажыглап, коммунаны тургузуп алган бис — деп чугаалааш, ССРЭ-де амыдыралдың дугайында номнардан бээрин диледилер. Ылаңгыя социализм үезинде национал айтырыгның канчаар шиитпирлеттинип турарының, ажыл-агыйны кандыг хевирлиг органзастап база ССРЭ-ниң улустарының культуразының хөгжүлдезиниң дугайында номнарны кончуг хереглексээр болдулар.

Аалчыларга херегләэн номнарын бергилээн, ССРЭ-ниң Конституциязын база алганнар. Олар тургузуп алган коммуназының төөгүзүн бижээн болгаш Гайанада чурттап турар америк хамаатыларның амыдыралының дугайын бижээн чүүлдерин мөңээ белекке бергеннер».

Коммунаның тургузукчузу келгениниң төөгүзүн олар совет элчинге мынчан кончуг тода төөгүп бергеннер. Ооң удуртукчузу Джонс 1931 чылда ядыы өг-бүлеге төрүттүнген. Чединмес байдалга өскен оол ядыы кижилерниң амыдыралын база Американың социал чөптүг чорук чок байдалды кара чажындан көрүп келген. Делегейниң ийиги дайынының чылдарында совет улустуң маадырлыг Сталинград фронтузунга маадырлыг чорукту радио, солуннардан үргүлчү дыңнап, ном чуп, Ленин башкы деп кижиниң тургусканы Советтер чурту деп чурттуң дугайын магадап билип алган. Ол чуртта бүгү чон деңэргелиг, күрүнениң херээ дээш бир дем-

Капиталистиг делегейде: кижи кижиге дайзын

ниг ажылдап, чурттап турарын магадап чораан. Ылаңгыя ол чурттуң хөй националдыг улустары сөөк-язы ылгашпайн, найыралдыг чурттап чорууру угаан-сагышка бедик кирип чорбаан магалыг чүве дээрзин аныяк кижи магадап турган.

Джонс эртем-билиг чедип алгаш, Американың бүгү чонунуң деңэргези дээш демисежип эгелээн. Чурттап турганы Индианаполис деп черге тускай организацияны тургускаш, ол чоок-кавының күрүне болгаш хөй-ниити организацияларынга сөөк-язы ылгаар чорукту хоойлу ёзугаар узуткаттырган.

Джонс тургускан организациязы улгадыр бээрге «Народный форум» деп халас солунну база үндүрүп эгелээн. Ол солун кижиниң деңэргелиг болурун ажыы-биле чарлап, америк империализминиң бо дүүн кижилерге кайы хире дарлыкты шугумчулап турган. Мурнуу Африканың чонунуң хосталга дээш демиселин, Чилиниң антифашистерин, Соңгу Ирландияның патриоттарын солун деткип турган.

Ол дээш Американың расистери Джонстуң тургускан организациязының кежигүннерин истеп, сүрүп, бажың-балгадын өрттедип, боттарын болгаш ажы-төлүн өлүрүп туруп бээрге, ол чоок эш-өөрү-биле Гайана деп чуртче дезип кожу бергени ол.

1978 чылдың март 20-де кооперативтиң төвү Джонстаун суурнуң делегациязы Гайанада совет элчин черинге келген. Кооператив кежигүннериниң Совет Эвилелинче политиктиг эмигрантылар кылдыр кожуп чоруурун чөпшээрээр дугайында, ооң дараазында оларны ССРЭ-ниң хамаатылары кылдыр хүлээп алырының база кооперативтиң бүгү акша-хөреңгизин баш удур ССРЭ-же шилчидерин чөпшээрээр дугайында дилегни киирип келгеннер.

«Бистиң кооперативте 18 хар чедир назылыг 450 кижи, оон өрү назылыг 750 кижи бар. Коллективтиг ажылга өөренип чаңчыккан бис. Совет Эвилелиниң девискээринге чүгээр чылыг агаар-бойдустуг черни бээрин диледивис. Чүге дээрге, улуг назылыг кижиларивис чымчак климаттыг черге чаңчыгып калган. Акша-хөреңгивис четчир, үр үениң дургузунда чыгдынып алган бис. Чамдык кижилер боттарының үнелиг эт-хөреңгизин кооперативке халаска салган. Советтер чуртунга баргаш, бо-ла коммунавыс-биле ажылдап, социализмни хөгжүдеринге эвээш бичеде-даа бол салыышкынывысты киирер бис. Капиталистиг ниитилелге кижилер хостуг эргени чедип ап шыдавас деп чүвени делегейниң мөлчүгдээде улустарынга шуут бүзүредип көргүзерин күзеп турар бис» деп ол өргүлде бижээн болган.

Совет элчин ол улустуң тургускан айтырыын совет чазакка дыңнадып чедирерин аазаан. 1978 чылдың сентябрь 27-де совет элчин Ф. Тимофеев биле эмчи Н. Фёдоровский кооперативтиң удуртулгазының чалааны ёзугаар Джонстаун суурга чораан.

Кежээ 11 шакта Джонс совет элчинни хүлээп алган. Совет Эвилелинче суурнуң чурттакчыларының чоруур дээн күзелин ол база катап илереткен болгаш ол улустуң ССРЭ-же хоргадап чоруур деп турары АКШ-тың чазаанга билдине берзе, оларга удур дерзии үүлгедиглерни кылып болурун ол баш бурунгаар чугаалаан.

Ол-ла чылдың ноябрь 7-де Гайанада совет элчин черин хүлээп алышкын кылган, аңаа демги кооперативтиң 6 кижизин база олурушкан. Оларның аңаа келгени америк дипломаттарның дувурээшкинин болдурган. 3 хонганда кооперативтиң удуртукчуларының бирээзи Шерон Амос дээр херээжен кижи оларның суурунда америк эрге-чагырганың төлээзи келгеш, байысаалга кылып эгелээнин дыңнаткан. Ноябрь 18-тиң хүнезинде АКШ-тың агентилери чедип келгеш, ол суурнуң бүгү чурттакчыларын боолап, бижектеп өлүрүп каапкан болган.

Б. БОРИСОВ.
(ПМА).

ИРАНДА БАЙДАЛ

Сес чыл эрткенде

1979 чылдың апрель 1-де Иранны Ислам Республика кылдыр чарлаан. Ол үеге чедир АКШ-тың деткип турганы шахтың (хаанның) диктатуразынга удур иран улустуң хөй чылдар дургузунда чорудуп келгени демисели тиилелге-биле доозулган: шах чурттан дезип үнген, ооң соо-биле Ирандан аңаа турган 50 муң ажыг америк шериг чөвүлекчилери үнүп чоруур ужурга таварышкан. Чурттуң бүгү шажынының иштинде удуртукчузу иран революциязының баштыңы аятолла Рухолла Мусави Хомейни болу берген.

Иранның төөгүзүнде бооп көрбээн политиктиг революция ынчангыже социал революция кылдыр өзүп үнмейн барган. Шахтың диктатуразының орнунга дээди шиит ламаларының тергиидели туруп кан. Ол тергииделди сөөлүнде хүлээп алган конституцияда хоойлу ёзугаар быжыглаан.

БОТТАНМААН ААЗААШКЫННАР

Эрге-чагырга келгениниң соонда баштайгы айларда шажынчылар «ислам чөптүг чоруктуң» болгаш «бүгү мусульманнарның деңэргезиниң» лозуңун калбаа-биле нептередип, ажылчы чоннарның чамдык кезектериниң байдалын экижидеринче угланган чамдык хемчеглерни ап чоруткан. Ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга ажыл төлевирин 2 катап бедиткен, электри, оладга, хөй-ниити транспорту дээш, а ол ышкаш чурттакчы чоннуң ончу-хөреңги чок кезектеринге квартира дээш төлевирин чок кылган.

Чиик өртектиг чуртталга бажыңнары тудар, «чөптүг» аграр реформазының төлевилелин белеткээр дугайында болгаш өске-даа чүүлдер дугайында программаны чарлаан.

Ынчалза-даа ол чорук теократтыг эргелеп башкарылганың алыс утказын ескертпээн: ажылчы чоннар күрүне эргелеп башкарар эргени албаан. Сөөлүнде Ирак-биле дайын эгелээн соонда ол чиңгелдерни чок кылып каапкан.

70 чылдарның эгезинде чурттуң экономиктиг амыдыралында эгелей берген саңдараашкынны дайын улам улуг хире-чергеан-биле хаңныладыпкан. Чурттуң экономиказының дугайында мындыг саннар көргүзүп турар: амгы үеде Иранның үлетпүр бүдүрүлгелери бодунуң күчүзүнүң чүгле 25—40 хуузун ажыглаадып турар болгаш барык-ла 5 миллион кижи ажыл чок.

Иран парламентиге чугаалажыры хөй чылдарда үргүлчүлеп келген аграр реформазын хүлээп албаан. Мурнукузу ышкаш 2 миллион иран тараачыннарның чери шуут чок, азы барык чок. Оон-биле кады чуртта 10 муң хире помещик ажыл-агыйлары бар, оларда 100 гектардан болгаш оон хөй чер хамааржып турар.

«ИСЛАМЧЫДЫЛГА»

Хоойлу ёзугаар «ислам этиказы-биле таарышпас» ажыл-чорулганың бүгү хевирлерин хоруп каан. Оларга исламның нормаларынга удурланыышкак болгаш хөй-ниитиниң ажыл-чорудулгазын, эстрада аялгаларын дыңнаарын, танцылаарын, хеглүг оюннарны (ооң иштинде шыдыраа болгаш шашки) каттыштыр хостуг үени шажынчы эвес эрттирериниң хөй хевирлерин хоруп каапкан. Чазактың пландап кааны чүгле чыскаалдарга киржирин болгаш мечетьтер (дуганнар) баарын херек кырында чөпшээреп каан.

Шахтың диктатуразының үезинде-ле чүгле шажынның эвес, харын идеологтуг төп болуп турган мечеть сөөлгү үеде бодунуң политиктиг ужур-дузазын быжыглап алган. Шажынның чорудуп турар чүүлдеринге чурттакчы чонну киириштирериниң бүдүн системазын ажылдап кылган: чижээ, бөгүн чүгле мечетьтерге аъш-чем продукциязының кол хевирлерин алыр карточкаларны үлеп берип турар. Ол карточкаларны бээри кызыгаарлыг.

Мечетьке тура ираннар идеологтуг болгаш психологтуг улуг салдар чедириишкининге таваржып турар. Аңаа күрүнениң удуртукчулары болгаш исламның теоретиктери үргүлчү чүве чугаалап турар. Оларның чугаазын, байырлыг шажын мөргүлдерин радио болгаш телевидениеге дамчыдып турар. Массалыг информацияның бүгү чепсектери чүгле шажынчыларның холунда туруп турар. «Исламчыдылганың» политиказын чорудуп турарынга хайгааралды шариат суд болгаш «ислам революциязының камгалакчыларының корпузунуң» — ёзу-чурумнуң кол шажылакчы күжүнүң ээзи каш чүс кежигүннери боттандырып чорудуп турар.

ОРТААКЫ ЧҮС ЧЫЛДАРНЫҢ ХООЙЛУЗУ-БИЛЕ

Иранның чурттакчы чонунуң демографтыг тургузуун барымдаалап көргеш (ираннарның ортумак назыны 30 хардан ашпайн турар), «исламчыдылганың» кол объектизи кылдыр шажынчылар аныяктарны шилип алган. Аныяктарның өөредилгезин хостуг үезин болгаш оң ну политиктиг идепкейлиг чорууну бодунуң контролюнга алгаш, теократтыг баштыңчы бөлүк келир үеде бодунга массалыг деткикчилерни хандырып алыры-биле аныяк ираннарны ислам ёзу-чурумунга шуут бердинген кылдыр кижизидип алырын күзеп турар.

Өг-бүле харылзааларынга эң-не реакцылыг кодексти хүлээп алганы иран херээженнерниң социал эргелерин үндезини-биле ескерткен болгаш ону «ийиги сорттуң кижизи» болдурупкан. Өг-бүлениң баштыңы чүгле эр кижи болур эргени алган. Ол кодекс ёзугаар херээжен кижи — назы-харын барымдаалавайн — баштай өглениринде чөпшээрелди адазындан азы кырган-ачазындан алыр. Ашаа кадайынга ажылдаарын чөпшээревейн баар эргелиг. Херээженнерниң геологтар, археологтар, судьялар болур эргези чок, спортсмен азы ыраажы болуп шыдавас.

Мусульман шажынныг херээжен кижи мусульман эвес эр кижи-биле өгленип шыдавас, ынчалза-даа мусульман эр кижилерниң өске шажынныг херээженнер-биле өгленирин хоругдавайн турар. Ашаа өлгенде азы оон чарылганының соонда херээженнер бодунуң уругларынга эргезин чидирип, олар ашааның өг-бүлезиниң хайгааралынче шилчип кирер.

Кеземче болгаш хамааты херектер талазы-биле кеземче көргүзериниң дугайында хоойлу ислам дүрүмнерин херээженнерниң үрээни дээш кымчылаары, холун, будун кезип кааптары, даш-биле соккулаары ышкаш ындыг кеземче көргүзерин доктаадып тургускан. Шариат судтуң үндүрген шиитпирин күш чок болдуруп болбас болгаш ону доп-дораан күүседир.

Оон-биле кады херээженнерниң-даа, бичии уругларның-даа иран ёзу-чурумунуң чорудуп турар шериг хөделиишкиннеринге киржиринден хоойлу хоставайн турар. Чижээ, иран-ирак фронтуже 12 болгаш оон улуг назылыг он-он муң элээди оолдарны чоруткан. 1986 чылдан эгелээш Иранда херээженнерни шериг херээнге өөредир тускай топтерни тургускан.

«Исламчыдылгаже» угланыышкын база ол ышкаш чазактың экономиктиг политиказында боттуг чединиишкиннерниң чогу чоннуң калбак массаларының таарзынмас чоруун болдуруп турар.

ГВАТЕМАЛА. Гватемаланың амгы эрге-чагыргазы өске үзел-бодалдыг кижилерни чажыды-биле тудуп аппаргаш, өлүрүп, хыдып турар.

ЧУРУКТА: ол чурттуң найысылалының херээжен чонунуң ис чок читкен эр улузунуң салым-чолун дыңнадып бээрин негээн чыскаалы.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Публицистиг репортаж

3. МАЙНЫҢ ХЕРИИ БАЗЫМЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арынларда).

чызы В. И. Ленинге ол кежик дээш четтиргенин илергейлеп чоруурлар чүс-чүс, муң-муң. Оларның иштинде Тываның чурттакчылары база кирип турар.

А ону бадыткаар фактылар херек бе? Ону базым сагай көрүп болур. Хөй-даа факт сүрбейн чүгле хоочуннарга хамаарыштыр доктаап көрээлик. Улуг Октябрьның, Совет эрге-чагырганың ачызында чаагай амыдыралды чедип алганывыстың бодунуң херечилекчилери олар болгай. Чүге дээрге, олар мурнуку үениң каңдызын кара-биле көргеннер.

Бо болалдың девиинге алыспышаан, Кызыл хоорайдан ырак эвесте хоочуннар бажыңынга чеде бердим. Ында 153 хоочуннуң чыргалдыг чурттап орарын-даа көрдүм, чамдыктары-биле-даа чугаалаштым-даа.

— Хоочуннар бажыңынга чурттап ора «Ала көрбээнин оглу көөр» деп үлегер домакты болганчок сактып кээр мен — деп, Дүдераа Лопсанович Ондар чугаалаар.— Ооң чижээнге бодумну-даа, мында чурттап турар эш-өөрүмнү-даа хамаарыштырып көрейн. Бистиң, ылангыя тыва кижилерниң адалары мындыг амыдыралдың биске кээрин бодап дүжеп-даа чорбаан болдур ийин. А оларның оолдарының— бистерниң кырган назынывыс чыргалдыг-дыр.

Хоочун кижи дээш ында партия эге организациязының секретары Л. Л. Ондар мынчаар чугаалаарга, ооң өөрү хоочун коммунист Л. И. Есипов, Ала-чурттуң улуг дайынының киржикчизи П. П. Плюш, хоочун башкы, ам-даа ында инструктор болуп ажылдап турар Т. Х. Бакан болгаш өскелер-даа ниии-биле деткидилер.

Интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының байырлалының бүдүүзүнде ужурашканым кижи бүрүзү Тайбыңны йөрээр, ооң мөңге турарын күзээр болду. Манаа СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың саналдап турар тайбың программазын сеткилиниң хамыызындан деткип турарын чугаалаадылар.

— Бистиң партиявыс тайбың келир үе дээш бүгү чүүлдерин кылып турар-дыр, а Американың башкарыкчы бөлүктери аңаа удурланып, боо-чепсекти эндере бүдүрүп турар-дыр — деп, килеңнээр кижилерге база душкулаан мен.

...Бөгүн байырлыг чыскаал болур. Бөгүн кижи төрелгетениң кайгамчык Майны уткуур. Ажылчын массалар, аныяктар болгаш чаштар, күш-ажыл, хосталга, дең эрге, акы-дуңмалышкы чорук болгаш тайбың дээш туржуп турар оларга эргим апарган кижилерниң кыйгырыы бөгүн мындыг:

Черге болгаш кижи төрелгетенге — тайбың! Ядролуг шенелделерни бүрүн соксадырын чедип алыр бис!

Л. ЧЫДЫМ.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

НАЙЫРАЛГА АЯН ТУДААЛ

«Артист кижиниң чогаадыкчы амыдыралы дүгүй ырында дижир. Силерге ол шылаачыг эвеспе?» деп мени-даа бо-ла айтыра бээрлер. Бир-даа эвес чорууруундан ырмазыраар болзумза, артист кижиниң ажылының бүдүрүкчүлүү, үре-түңнелдиг кезүлбес. Чаңгыс чыл дургузунда безин эртер муң-муң километрлер — ажылдың күжениишкиннери-дир.

Артист болу бээр мен деп бодал бажымга безин кирбес чораан. Чүү-даа болза, бичиимден тура-ла уран чүүлдер көрүлдезинден чыда калбайн чорааным, бөгүнгү амыдыралымның эге базымнары-ла боор он. Кажан, чүүден эгелээн сен деп сонуургай бээрлерге, школага өөренип чорааш, фестивальдарга ырлап чорааныңны чугаалаар мен. Харын-даа Өвүрнүң культура киндиазынге, оңгу класска дооскан соонда, «Чадаган» деп агитбригаданы тургузуп, оң соонда «Саян» ансамбльге ыраажы болу бергеним өөрүнчүг. Кылып турар ажылымның ааны кылдыр санап чораан чүүлдерим улуг оруумнуң эгези ол турган-дыр. Эш-өөрүмнүң ачызы-дыр ийин. Кезек када «Чадаганның» ат-алдары республика иштинден дашкаар безин дыңналып турду.

«Саян» ансамбль тургустунган-ла ам он сес чыл четкен. Баштайгы үезинде ол бот-тывынгыр уран чүүлге чоокшулашкак турду. Тываның күрүне филармониязының он чыл оюнуң бүдүүзүнде ооң ажылын эде тургускан. Оон бээр саянчыларның оруу улам херин апарды. Совет Эвилелиниң хөй-хөй булуңнарынга барып кааптывыс. Оон Болгария, Чехословакия, Куба, Монголия, Япония база четтивис.

Мээң репертуарымда улустуң ырлары «Теве-Хая», «Бай-ла Хемчиим», «Шеми Бажы» деп ырларны көрүкчүлерге бараалгадып, бистиң хөй национал дыг Тыва чуртувустуң бижыг найыралын улам алгыдар херекке киржилгемни улуг аас-кежик деп санап чоруур мен.

Бо юбилейлиг чыл бистиң совет кижилериниң амыдыралынга онзагай чыл. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга эде тургустуушкуннуң үндезин айтырыгларын чугаалашты. Чүгле экономикага эвес, угаан-сарыылга улуг эде тургустуушкунну үе негеп келген. Ынчангаш уран чүүлдүң кижилеринге харыысалга улам улгаткан. Филармонияның хоочуннары өөрүм: Донгак Монгуш, Светлана Сүрүн, Кежер-оол Ооюн, Евгения Салчак, Татьяна Соржу болгаш өскелер-даа репертуарывысты чаартып турар бис. Болум хуумда база-ла улустуң аас чогаалындан чогаалдарны шиитпирлеп алдым. «Ажай-буурул Кожаайымны» деп, моон мурнунда билбезим ырыны музыковед Зоя Кыргыс сүмелээн. Сыгытчы Геннадий Тумат-биле дуэт тургузуп турар бис.

Чырык черге кижилер амыдыралды тургузуп эгелээнден бээр чаа-чалбак үзүктелбээн. Ам мырыңай октаргайже безин чепсек дажылап эгелээн. Дайын деп коргунчуг сөс кажан-даа дыңналбазын! Депшилгелиг кижи төрелгетен дайын хазавын болдурбас дээш демиселди күштелдирген. Мен база оларга үнүм каттым. Бистиң партиявыс делегейде быжыг Тайбың делгерел турзун дээш бодунуң күжүн ынаар угландырган. Партиявыстың өндүр улуг политиказынга быжыг бүзүрелдиг совет кижилер өртемчейге чырык амыдырал турарын күзээр бис. Сорулгавыс— өртемчейниң от-хостен чайладырынче угланган. Империализмниң улуг күрүнезирек политиказы буурап дүжер.

Найырал! Найырал! Утказы делгем, хаш-ы сөс. Кижилер аш-чут, өлүм-чидимни билбейн чоразын деп, не кижи болгаш йөрээл салып чоруурум ужуру-даа ол. Акы-дуңма демократтыг чурттарга чорууурга, мени солчуурда, бир дугаарында Найыралдың чылыг сөңү келир. «Саянчылар» Японияга ийи чыл бурунгаар база чордувус. Аңаа япон улустуң ырызы «Сакураны» ырлап чордум.

Ыры! Ыры! Буян-чолду алгап чоруур. Кижилерге бараан болуру дег аас-кежик турбас. Ак, сарыг, кара кештиг деп ылгап билбес кылдыр кижизиттирген мен. Ынчангаштың Найыралды алдаржыдып, аян тудуп чоруйн.

Надежда КУУЛАР,
РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи.

КҮДЭЭ

Лириктиг новелла

Фермага ол оол байырлал мурнуу чарыында коступ келген. Чүгүртүлеңнээш кара карактарлыг, кырлаң думчуунуң кырында билдирбес ийи-үш сеткилдерлиг, чугаакыры хойлчок, ажыл-биле чугаалаарга, арны частып берген, амыдыралдың ажыг дузун чылгап эгелээн оолдур дээрзи илдең.

Ооң фермага келгеш, Сайлыктың чоогундан ырадайн турары чажыт эвес апарган. Сайлыктың авазы ферманың хоочун саанчызы, кызыл-булуң эргелекчизи уруун инек саарынга ыяк кылдыр чажыңдан-на өөредип каан. Бир эртен уруунуң инектериниң сээң оруунга мен саапайн авай, дээнин ол өөрүшкү-биле хүлээп алган.

Сайлыктың хеймер дуңмазы, дөрт дугаар класстың өөреникчизи Улар-оол угбазындан чыда калыр эвес, ооң-биле кады-ла чорзумза дээр оол. Бо удаада Улар-оолдуң удуп чыдарынга Орлан харын-даа өөрээн. Чүге дээрге, аксы дөспес Улар-оол Орланның кайда чурттап турарындан эгелээш, амгы кылып турар ажыл-ижинге чедир өзээн өттүр байысаап каапкан чүве-дир. А Сайлыктың сагыш-сеткили база-ла Орланны ышкаш. Улар-оол ам-даа удуп чыдар болза...

Саалда үезинде улгады берген саанчылар ийи чалыыны чаптап, улуг чугаа үндүрбейн, колдуунда-ла имнежип каап чоруп турганнар.

Эртенги саалда дооступ турда, орулээзи часкы хүнүң херелдери чоок кавы чоогаларның көгелдиреңнешкен хек-даваннарының кырынче саарлып, эрип четтикпээн хартыктерниң кырын мөңгүн-челчек өң-биле будуп турган.

Эртенги саалдадан эртир удаан Улар-оол оттуп кел-ле угбазын айтырган. Авазы оглунуң чүрбээжин суйбагылааш, чассыла чоруй, харыылаан.

— Угбаның кады өөренип чораан эжи келген-дир, оглум. Сен өөрүң оолдар-биле ойна шүйме. Оларга шаптык катпа.

Улар-оол удурланган:

— Чок, авай. Мең өөренип кааш, оларның-биле кызыл-булуңга номнар номчуур мен. Дүүн база аңаа олурдувус. Сайлык биле Орлан алар чугаалажып орда, мен ном номчуп олургай-ла мен.

— Олар чугаалашкайлар аан, оглум. Орлан сээң честең болур кижи-дир.

— Шынап-ла честем бе?

— Көре бээр сен.

— А мен Орландан айтырайн аа?

— Чок, оглум. Бичии кижи ындыг чүве айтырбас чоор.

— А мен Сайлык угбамдан айтырар мен — дээш, кужур Улар эжиин шала хагташ, бурт дээн.

Кызыл-булуңга чүгүрүп кээрге, Орлан биле Сайлык стол кырында кызыл пөс херип алган, ында «Май Бири делгерезин!» деп кыйгырыг парлап турганнар.

Улар-оол дөзер эвес:

— Мону кым парлапты? Каяа азар бис?— дээш, зозуну топтап көре берген.

Орлан дүъшке чедир Сайлыкка дузалажып, байырлалга херектээр лозуң, плакаттарны бижип бергеш, суурже кире берген.

Ийлээн арткан угбашкылар ферма мурнунда борбак арыгже кирген, аян-тэълеп селгүүстеп алгаш, бир кырган дыттан чаг-саат хооруп алганнар. Орук аре угбазы Сайлыктың саат дайнап чоруурун көргеш, Улар-оол хөөрээн:

— Кыс кижи саат дайнаарга, саатта-ны бээр чоор угбай.

— Ындыг чүвени сеңээ кым айтып берди, кулугур? Тыппазы чок аза-дыр эвеспе бо — дээш, Сайлык дуңмазының кемчок дерлиг арнынче чиге көрген.

— Честем-не ынча дээр чорду — деп, Улар-оол таарыштыра каапкан.

— Чүү честең? Бо оол албыстай бербээн бе? — дээш, Сайлык ажынган кижи боор, хаваан дүйген.

— Орлан честем аан. Дем кызыл-булуңга сээң кулаанга бир чүве сымыранып турбаан бе

— Мегелеве. Чүве-даа сымыранмаан чүве. Дужуң айтаан, тенекпей.

— Дужуум-даа эвес, авам безин билир-дир ийин, угбай — дээш, Улар-оол бажынынче караш дээн.

Сайлыктың арны кызып, авам безин дээн сөстен чалданза-даа, бо мелегей оол Орланның мээң кулаамга сымыранган чүвезин эскерип турар апарганда, оларны-биле болгай аан — дээш, Сайлык өөрүшкүлүг-биле каттырып каан.

Д. МОНГУШ.

АНАЙ-КАРА, АМЫМ ӨРШЭЭ

Пародия

Улуг-Хем эриин ажып чыдырда, сагыш-сеткилим дезиг аът дег апаар. Хамык ужур «Уйгу чок Улуг-Хемниң» маадыры Анай-карада. Артында-ла ырым-шоорум куттулуп кээр. Өкпең өңнүг шончалайлар мээң черниң өңүн былаап чыдырда, «аарыым» дам баар. Шыдашпайн «Уйгу чокту...» база катап ашкылаар мен. Кара томнуң тончузунде Анай-кара хараалчаже октаан даш дег, шимеш диттен. Караам чажын мазаранам доңдур пактап аар мен.

Кызыл том чырыкче үнген. Чүрээм балыы чадыкан. Шагда манаан чогаалымның баштайгы эриин ажылкаш, кайгап кагдым. Инек мыйызы чарлып чаштап турар соок кыжын, хараалчаже шурай берген Анай-кара кыстар чаңнап четпес чаңын чаңнап чоруп туру-ла.

Ам өске «аарыглыг» апардым. Ашак-даа бол назынымга кайын чаныр ийик мен. Дажып чыдар Улуг-Хемче шурай бергеш, сайынга чедир үнгеп, улуг ужарның ортузунга олуруксаам келген.

Улуг-Хемниң дожу бадып, савазынга сыңмайн чыдыр. Паркты дескинген септи болган аксында улуг хоолайдан аттыкан сугну көргеш, шыдашпадым. Өөрүм тудуп-хап чогел тоткен. Иинк-хеп-даа ужулбайн, сугже мөйт дидим.

Билбес чордум. Харын-даа чон аразында сугга дүшкен. Нерге баштайгы дуза чедирипттер мергежилдиг кижи чораны чаан болган. Сугжу кижи бар дижир. Хайнып-моорээн чалгыглар аразынче киргелек чыткан, өлүг-тынның сөөгүмнү ол ушта сол четтигипкен.

Хайлыг-ла Анай-кара-дырам. Мээң амымга олурар часкан тол боор ийин.

Э. ДОНГАК.

КРЕМЛЬ КЫРЫНДА КӨГЕ-БУГАЛАР

Кремльниң суургаазында
Киискин турар кызыл
тугтар
Часкы хатка хөлбеңнеп тур.
Чалгыг кырлаан көвүк
ышкаш
Чараш аккыр көге-куштар
Кылап дээрже
Кылыйтыпты.
Дээрни көрүп орарынга
Делегейде тайбың кузээн
Көвей чоннуң тугу ышкаш.
Көге-кушту сүлделенген
Көңнүр, чырык болу берди.

М. ЧЕБОТАЕВ.

КЕЛДИҢ, МАЙ

Аас кудай шырайы —
Алдын хүнүң хөглели.
Хөрек-чүрек курайы —
Көге куштуң чүглели.
Байырымныг эргим ай
База катап келдиң, Май.
Найыр-байыр үнези —
Найыралдың мөңгези.
Марш ырлар динмиин —
Базымнарның күчүзү.
Байырымныг хөглүг ай
База катап келдиң, Май.
Өргүн чоннуң найыры —
Олчей-кежик байыры.
Өшкүктерниң кыйгызы —
Өртемчейниң коңгазы.
Байырымныг эргим ай
База катап келдиң, Май.

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

МАГАЛЫГ ХҮН—МАЙНЫҢ БИРИ

Чыскаалтан чоң тигин-биле
Чылар-чылбас базып орар.
Чычы, торгу, — өңгүр
хептер
Чырыткылай чайынналыр
Магалыг хүн —
Майның бири.
Ырак-чоокка катчы, чугаа
Ыры-шоор чаңгыланыр.
Хөгжүм үнү улам киткеп
Көвей чонну омакшыдар
Магалыг хүн —
Майның Бири.
Кыйгырыглар, лозуң
тугтар
Кырынысыка киискип
хүнээр.
«Ура» база диңмиттелир —
Улус улам сорук кирер
Магалыг хүн —
Майның бири.
Делегейниң диптеринге
Демниг күжүн алдаржыдып
Кадыыр, Маска өөрели
Каттышкаштың байырлап
кээр
Магалыг хүн —
Майның Бири.

Ч. КАРА-КҮСКЕ.

Бөгүн, «Хүреш» стадионга, 15 шакта «Шынның» шаңналы дээш хүреш эгелээр.

ДАЙЫН СООНДА

Бо-ла чораш, ол хире магалыг часты черле көрбээн ышкаш-тыр мен. Хар эрипри билек-ле, аалдар чазагларынга хонгулапкан. Черниң кыры эрте-ле ногаарара берген, арыг-сиили аажок. А чоннуң өөрүшкү-маңнайын чүү дээр. Ол час, ол Май 1 мээң сагыжымга эң-не эки бодалдарны арттырган.

Шаранууриуң Хөлчүк— хамык аалдарның ортузу. Май 1-ниң байырлалдыг хуралын болгаш оюн-тоглааны аңаа организастап эрттирген. Аңаа Кызыл-Чыраа сумузунуң бүгү арбааннарының араттары чыглып келген. Ол үениң-биле алыр болза, шынап-ла, «аът бажы козурт, кижи бажы кизирт». Шары мунган-даа кижилер бар, а уруг-дарыгны ада-иелер ушкаргылап алгылаан келген. Ынчан чоң чыскаалга дыка идепкейлиг чыылган.

Байырлалга белеткел шагда-ла эгелээн. Кайы аалдың чүү хире аъш-чем болгаш аяк-сава эккээрин безин баш бурунгаар хуваап каан турган. Өг бүрүзүнге кызыл тук аскан, а байырлал болур аалга Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың удуртукчуларының чуруктарын база эккелген. Тыва Арат Республиканың Совет Эвилелинге каттышканындан бээр бир дугаарында Май 1-ни демдеглээн. Май 1 болганда, чоннуң хей-аъттыы аажок. Чыылган чондан аңаа чораан кижиден улуг орус чоннуң дугайын, дайын-чааның байдалын чугаалап бээрин дилээн кижилер эмгежок. Ийлдыр кылдыр салып каан аптара кырынга үнүп кээримге, адыш часкаашкыны диңмирей берген. ССРЭ дээш тулчуп, хөй нация чон-биле харылзажып чораан боорумга, улус мээң чугаамны дыка сонуургап дыңнаан. Черле ол хүн Найырал болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының дугайында чугаа, кыйгырыг болгаш лозуңнар хөй болган. Оон каш хонганда, немец-фашист эжелекчилерниң тиилеттиргенининң дугайында медээ ыраккы Шаранууриа база чедип келген.

КҮРСЕДИ ЧООДУ,
Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш күш-ажылдың хоочуну, «Кызылтаар» совхозтуң хойжузу.

КЫСКА ШООДУГЛАР

Ийи эжишки:

— Бистиң чурт демир бүдүрер талазы-биле делегейде бирги черде турар дээрзин билир сен бе?

— Билбес боор бе, бо демирни безин көрдааң: үрелген техника гараж девискээрин хөме алы берген.

Кухнядан үн:

— Аяк-шынактан чугжуптарын бе, хамык ажылга четтикпейн тур мен.

Улуг өрээлден үн:

— Телевизордан парад көөр дээш чай чок ор мен.

— Ынчаарга ажырбас, аяктарны шагда-ла чуп каапкан мен. Меңээ дузалажыр бе дээш, сени аңаа шенээрим олдур ийин.

— Чугдунмаан болза, дузалашпайн канчаар. Чуп каапкан шымбай болган-дыр. А парад ам-даа эгелевээн, бээр кээп дыштанып ал, харын.

— Чок, сен бээр кел, харын. Аяктар ам-даа чугдунмаан, парад эгелээри база элек ышкажыл. Че, чүге олур сен?!

Чурукчунуң хүлүмзүрүү

● Балык чыды кажы өрээлден кээп турар чоор?

● Оон ажылы — ажылдан үнер-кирери.

● Өлүмге чедирер өйнүктер

● «Тенмес-сарыг» кайыын кээр деп"

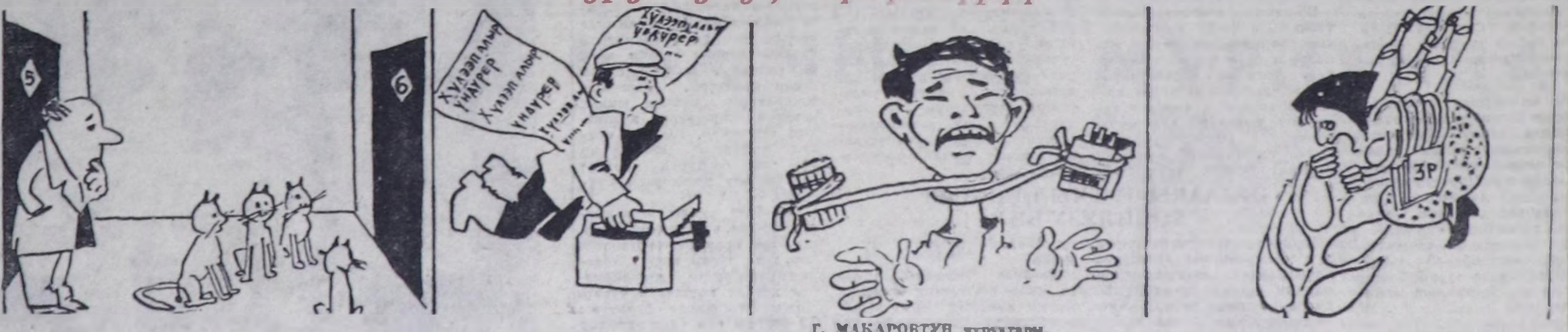

Г. МАКАРОВТУҢ чуруктары.

ТВ

МАЙ 1-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 8.15— А. Твардовский — «Улуг болгаш бичии Төрээн чурт дугайында». Фильм-концерт. 8.45—Ыр ансамбли «Рябинушка» ырлаар. 9.00— «Бо чүс чылдың хүннери». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.30 — «Пит Сигер: шыдажып эртер бис». Музыкалыг дамчыдылга. 10.35 —Делегей улустарының уран чүүлү. 11.20—«Кижи төрелгетенниң дириг арттырары дээш». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. Москвага болган делегей шуулганының дугайында. 12.15—Циркке шупту ынак. 13.00 —«Ленин. Соруглаже чүткүлдүг». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. Чаа хевириниң партиязын быжыглаары дээш В. И. Ленинниң ажыл-чорудулгазы. 13.20 — ССРЭ улустарының ырлары болгаш танцылары. 13.40 — МОСКВА. КЫЗЫЛ ШӨЛ. ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ — МАЙ 1-ге ТУРАСКААТКАН ДАМЧЫДЫЛГА. Төнгенде. «Майның хүлүмзүрүглери». Байырлалдыг концерт. 16.00 — КҮУТ-туң оркестриниң болгаш солистерниң концерти. 16.55 — Мультфильмнер. 17.15 — ССРЭ-ниң күрүнениң үлегерлиг улус танцыларының ансамблиниң концерти. 17.50— «ТТ-ниң экранында бир дугаар». «Кармакта хүн». Уран-чечен фильм. 19.00 — «Экии, Май». Музыкалыг программа. 21.00 — ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ—МАЙ 1-ГЕ ТУРАСКААТКАН БАЙЫРЛАЛ ДУГАЙЫНДА РЕПОРТАЖ. 22.00 —00.40 — Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының оюну. Австриядан дамчыдылга. Чапсарда— Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Чалыы назын танцылап, ырлап тур. 8.35— Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.45 — «Революцияның шүлүглеледери. А. Блок. «Он ийи». Фильм-концерт. 9.10 — Совет ырның концерти.

КЫЗЫЛДАН

9.55 — КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ— МАЙ 1-ГЕ ТУРАСКААТКАН БАЙЫРЛЫГ ЧЫСКААЛЫ. В. И. Ленин аттыг шөлден дамчыдылга.

МОСКВАДАН

11.30 — Уругларга фильм. «Коңгур багай воскресенье». 12.45 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.00 — Л. Тимофеева ойнаар (фортепьяно). 13.20 — ССРЭ улустарының танцылары болгаш ырлары. 13.40 — МОСКВА. КЫЗЫЛ ШӨЛ. ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ—МАЙ 1-ГЕ ТУРАСКААТКАН ДАМЧЫДЫЛГА. Төнгенде (15.30) — «Майның хүлүмзүрүглери». Байырлалдыг концерт. 16.00 — «Чоргаар корабльчигеш». Мультфильм. 16.20 — «Айыылдыг аян-чоруктуң хөглүг хрониказы». Музыкалыг фильм-ревю.

КЫЗЫЛДАН

17.35 — ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ—МАЙ 1-НИ КЫЗЫЛ ХООРАЙДА БАЙЫРЛАП ТУРАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА РЕПОРТАЖ. 18.20 — «Оттуп келгеш, ырла». Москваның үлегерлиг шоодуг театрының фильм-шиизи. Автор — М. Дярфаш. 20.00 — «Тамчыктыг, улуптар, чаштар!». «Азыр, мана!». Мультфильм. 20.15 «Халыңнар чуртундан хаан-херети куш». Док. телефильм. 21.00 — ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ—МАЙ 1-НИ БАЙЫРЛААНЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА РЕПОРТАЖ. 22.00 — 23.45 — «Экранда кинокомедия». «Ы» операция болгаш Шуриктиң өске-даа ужуралдары».

Редактор
В. С. ШАРАВИН

КИНО

МАЙ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Судьба барабанщика» 12.00, «Трембита» 13.50, 15.40, 17.30, 19.20, 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Король «Дроздовик» 14.00, «Папаши» 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Время сыновей» 14.00, 17.40, «Знаю только я» 15.50, 19.30 шактарда.

ШЫН. Адресивис: 667000. Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3.

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агыйы килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаңда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арнызы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыглыг херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3499.
ТС—00292.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың май 2 суббота
№ 104 (13404)
1925 чылдан үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу апрель 30-де болган хуралынга В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниктиң түңнелдерин чугаалажып көрген. 159 миллион кижи киришкен коммунистиг субботник совет кижилерниң политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейиниң, оларның XXVII съездиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш чогаадыкчы күжениишкиннериниң өзүлдезиниң чайынначак херечизи болган. СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК ажылчы чоннарның күзелдерин барымдаалааш, субботникке ажылдап алган акшаны медицина албан черлерин чаартырынга болгаш техниктиг эде дериринге бээр деп шиитпирлээн.

Улус ажыл-агыйынга эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларынче шилчииринден үнүп келген чаа негелделерге дүүштүрер сорулга-биле чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин планнаарының, күрүне системазын база материал-техниктиг хандырылга системазын эде тургузарының кол угланыышкыннарының дугайында чазактың ажылдап кылган саналын Политбюро чугаалажып көрген.

Улус ажыл-агыйының чаңгыс аай комплекизи кылдыр экономиканы план ёзугаар эргелеп башкарары дээрге, социализмниң чугула чаалап алыышкыны болгаш артык кужу, партияның экономиктиг политиказын боттандырарының кол дүлгүүрү боор турар деп чугаалажып көрүүшкүн үезинде демдеглээн. Экономиктиг аргаларга даянып планнаашкынның чаа системазы улус ажыл-агыйының хөгжүлдезин дүргедединиринге, оон ажыктыын бедилдиринге планның салдарын күштелдирер, эргелеп башкарылганы демократчыдарын хандырар, күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында чаа Хоойлу төлевилелинге үндезилээш, бүдүрүлгелерниң (каттыжыышкыннарының) ажыл-агыйжы тускайлаң чоруум калбартыр болгаш харысалгазын күштелдирер, бедик төнчү түңнелдерни чедип алырынга калбак инициативаларны күш-ажылчы коллективтерге бээр. Ажык-чарлыг чорукту калбартырын болгаш улус ажыл-агыйының эртем-техниктиг болгаш экологтуг улуг айтырыгларны хөй-ниитиниң калбаа-биле чугаалажып көрген турарын практикага киирерин көрүп турар.

Планнаашкынның хевирлерин болгаш аргаларын үнелезини-биле өскертирин, үүрмек харагалзаашкыннардан болгаш бүдүрүлгелерниң ажылын эмин эртир чагырар чоруктардан министерстволарны болгаш ведомстволарны хостаан, оон күрүне чагыының норма чижек үнелезининче болгаш системазынче шилчидерин көрүп турар.

Материал-техниктиг хандырылганың туруштуун болгаш идегелдиин бедилер, курлавырларны ажыктыг ажыглаарынга дузалаар хүлээлгелиг, мөөчүлеп садыглаар болгаш херегленкчилерниң база бүдүрер черлерниң аразында дорт харылзаалыг шимчеңгир ниити күрүне системазын тургузарынче угланган, улус ажыл-агыйының материал-техниктиг хандырылгазын организастаарының хевирлерин болгаш аргаларын сайзырангайжылар талазы-биле хемчеглерин көрүп турар.

Чаа сорулгаларга дүүштүр, ССРЭ-ниң Күрпланының болгаш ССРЭ-ниң Күрхандырылгазының структуразын сайзырангайжыдарын, оларның аразында харылзаазын күштелдирерин, ол ышкаш оларның ажыл-чорудулгазын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаамал органнары-биле, министерстволар болгаш ведомстволар-биле дүүштүрерин көрүп турар.

Чуртта эртем-техниктиг депшилгени эргелеп башкарарынга ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединиң ролюн бедилер дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Чыгдынган эртем-техниктиг күчүнү улам-на долузу-биле ажыглаарынче, эртемниң болгаш бүдүрүлгениң каттыжыышкынын күштелдиринче, академия, дээди өөредилге черлериниң болгаш алырлар эртемниң демниг хөделиишкинниң хандырарынче кичээнгейни угландырган. Комитеттиң ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдар, эртемниң болгаш техниканың хөгжүлдезиниң оруктарын тодаргайлаарынга баш удур көөр болгаш аналитиг ажылды күштелдирер талазы-биле, эртем-техниктиг депшилгени эргелеп башкарарының ажыл-агыйжы механизмин ажылдап кылыр, эртем-шинчилел болгаш төлевилел-конструктор институттарын болгаш организацияларын долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаландырыышкынче шилчидер талазы-биле хемчеглерни чугаалажып көрген. 2000 чылга чедир ЭДЧ кежигүннери чурттарның эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазын боттандырып чорударының айтырыгларын ол онзагай чугулазын демдеглээн.

Араб Социалистиг катап тургустунуушкун партиязының Чингине секретары, Сирия Араб Республиканың Президентизи Х. Асад биле М. С. Горбачевтуң болгаш өске-даа совет удуртукчуларының беседаларының түңнелдерин Политбюро чүүлдүгзүнүп көрген. Бот-боттарынга бүзүрежириниң болгаш бот-боттарын билчириниң ёзузунга эрткен чугаалажышкыннар совет-сирия бүгү талалыг кады ажылдажылгаже ниити чурттуң удуртулгазының угланыышкынының өскерилбезин бадыткаан, 1980 чылдың керээзиниң үндезининге Совет Эвилели биле Сирияның аразында быжыг найыралдың харылзааларын улам ыңай хөгжүдеринге чаа таарымчалыг перспективаларны ажыткан. Делегейниң хөй айтырыгларының, оон иштинде Чоокку Чөөн чүк талазы биле үзел-бодалдарының ниити тилешкээн сеткил ханыышкыны-биле демдеглээн. Чоокку Чөөн чүк чурттарынга болгаш улустарынга империалистиг бөлүктерниң болгаш оон эш-еделчилериниң албадап турары дүшкүүрлүг чоруктуң болгаш удур туржурунуң чоруун ажып эртериниң эргежок чугулазын ниити таланың билип турарының, меселдежиишкиниң соксадырынче эргилдени чедип алырының, делегей конференциязынга практиктиг белеткелдиң принципиалдыг чугулазын үнелеп көрген.

ССРЭ-ге албанның найыралдыг аян-чоруун кылып чораан БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Атанасов биле М. С. Горбачевтуң болгаш Н. И. Рыжковтуң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чүүлдүгзүнүп көрген. Совет-болгар бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарының дорт харылзааларын тургузар болгаш каттышкан бүдүрүлгелерни болгаш каттыжыышкыннарны тургузар талазы-биле кылдынган ажылды эки деп үнелеп көргеш, ССРЭ болгаш Болгарияның аразында интеграция чорудулгазын дүргедедиринче болгаш ажыктыын бедидеринче угланган тодаргай даалгаларны СЭКП ТК-ның Политбюрозу берген.

Люксембургтуң компартиязының даргазы Р. Урбани биле М. С. Горбачевтуң ужуражыышкынының түңнелдерин чугаалажып көрген. Янзы-бүрү чурттарның коммунистериниң аразында эш хуунуң харылзааларының болгаш оларның национал сорулгаларын шиитпирлээринге болгаш тайбыңның база бүгү улустарның айыыл чок чоруунуң эргелажыктарынга делегей харылзааларын эде тургузар дээш демиселдиң чедиишкинниг бөлүрунга ниити эчис сорулгаларга бердингениниң үндезининге оларның бот-боттарын билчириниң чугулазын ужуражыышкын бадыткаан.

Венгр Улус Республиказе Е. К. Лигачёвтуң ажылчын албан чоруунуң түңнелдерин чугаалажып көрген. Экономиктиг болгаш эртем-техниктиг интеграцияны хаңыладырынга чаа аргаларны илередир, идеологтуг демниг хөделиишкинни күштелдирер, партиялар аразының харылзааларын сайзырангайжыдар болгаш совет-венгр кады ажылдажылганы бурунгаарладыр, чыгдынган дуржулганы кады өөренип көөрүн идепкейжидер арганы венгр удуртукчулар-биле, партия болгаш ажыл-агый активи-биле беседалар берген деп демдеглеттинген.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга иштики болгаш даштыкы политиканың чамдык өске-даа айтырыглары база чугаалажып көрген.

СЭКП Төп Комитединде, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде, ВЦСПС-те болгаш ВЛКСМ ТК-да

В. И. Ленинниң төрүттүнгениниден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниги 1987 чылдың апрель 18-те болуп эрткен. Ол совет кижилерниң политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейиниң, оларның Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын төлептиг уткуур дээш чүткүлүнүң чайынначак херечизи болган.

Субботникке ниитизи-биле 159 миллион кижи киришкен. Олар үлетпүрде, кодээ ажыл-агыйында, тудугда, транспортта болгаш өске-даа адырларда боттарының ажылдап турар черлеринге, хоорайларның болгаш чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдылгазынга ажылдааннар. Субботниктиң киржикчилери боттарының бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле беш чылдың ийиги чылының онаалдаларының күүселдезинге төлептиг салыышкынны кииргеннер.

Баш удур кылган санаашкыннардан алырга безин чүгле үлетпүрге ол хүн 1387 млн. рубльдиң продукциязын бүдүрген. Хөй-хөй күш-ажылчы коллективтер ынаа хүннерде турганындан хөй хемчээлдиг продукцияны бүдүрген. Оларның хөй кезии камнап алдынган чиг эт, материалдар болгаш одалга чүүлдери-биле кылдынган. Субботниктиң киржикчилери 208 млн. рубльдиң продукциязын ажылдап кылгаш, беш чылдың фондузунче шилчиткен.

Бердинген халас күш-ажылы дээш ажылчыннарга, колхозчуларга, инженер-техниктиг ажылдакчыларга болгаш албан-хаакчыларга, аныяктарга, Совет Армияның болгаш Флоттуң дайынчыларынга, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниинге киришкен бүгү кижилерге СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК-зы чүректиң хамыазындан өөрүп четтиргенин илергейлеп тур.

Субботникке ажылдап алган акша-хөреңгини ажылчы чоннуң күзээнин ёзугаар эмнелге черлерин, божудулга бажыңнарын болгаш амбулатор-поликлиника албан черлерин чаартырынга, техниктиг эде дериринге болгаш чаагайжыдарынга база оларны амгы үениң сайзырангай медицина дериг-херекселдери-биле хандырарынга, аарыг кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургузарынга ажыглаар.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП (СЭТА). Юрий Романенко биле Александр Лавейкинниң космоска ажыл-ижи он ийи неделя үргүлчүлеп турар.

Программада көрдүнгенин ёзугаар эрткен неделяда космонавтылар «Прогресс-29» автоматтыг транспорт корабльның эккелген чүъгүн дүжүрүп турган. Оон ыңгыда дорт космос аппараттарындан тургустунган шарын орбита комплекизи-биле корабльдың ужуп чоруп турар байдалын таарыштырган. Станцияның кывар чүүлүн база немей куткан.

Май 1-де космонавтылар дыштанган. Байырлал хүнүнде Кызыл шөл-биле телерепортажты кылып, телевидение дамчыштыр өг-бүлелери-биле ужурашканнар.

Башкарылгалыг «Мир» комплекстиң ажылдап чорууру эки.

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ЧАСКЫ АЯНЫ

Москвага Кызыл шөлге Май Бирниң чыскаалы

Москвачыларның Май Бир колонналарының кырында — күш-ажылчы рапорттарның улуг утказыг сөстери бар. Автоматчыткан шугумнар заводунуң токары С. Соловьевтуң көдүрүп чоруур плакадында «Май 1-ге чедир чартык чыл планы күүсеттинген!» деп бижээн. «Красная заря» даараныкчы, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегады А. Пановаңың холунда оон бодунуң бригадазының ажыл-херектериниң дугайын чугаалап турар транспарантыда «Дөрт ай иштинде ассортиментиниң үжеп хуузун чаарткан» деп бижээн. «Волгоград районунда уруглар садтарынга болгаш яслилеринге хереглел долузу-биле хандыртынган» деп стенд көстүп келген.

Найысылалдың бүгү талаларындан байырлал колонналары Кызыл шөлче шууржуп чорупкан. Ол шимчээшкин чайынначак, чараш болгаш күчүлүг. Дүргедээшкинче угланыышкын хөй миллион кижилерни шак ыңчаар шимчедип үндүрүп, оларның энергиязын революсчу чаартылгаларже углап, ёзулуг херекче оларның чүткүлүн көдүрген. Инициативаны холга алган, күш-ажыл кижизи бодунуң заводунга, хоорайынга, күрүнезинге бодун долу хирезинче-биле ээ кылдыр биле берген. Ажык-чарлыг чорук, демократчыдылга, бот-эргелел ажылчы чоннуң кончуг улуг чогаадыкчы күчүзүн хөделдирип, Советтер чуртунуң ажылчын аңгызының делегейге ат-алдарының салдарынга болгаш өзүлдезинге дузалап турар. Планетаның хүрээн көрүп деткээни бистиң тайбың улуг инициативаларывыс чуртта боор турар эде тургустунуушкун-биле чарылбас холбаалыг.

Дүргедээшкинче угланыышкынның болгаш бистиң күрүневистиң тайбыңга ынак даштыкы политиказының чаңгыс эниин темазы Кызыл шөлдү каастаанында, КУМ-нуң ханазында аскан панното илереттинген. Бажыңның төвүнде — К. Маркстың, Ф. Энгельстиң, В. И. Ленинниң портреттери. Бүгүнүң тиилээр идеяларының төрелдешкээ-биле, планетаның ажылчы чонунуң социал хосталгазы дээш демиселге сорулгаларның чаңгыс аайы-биле оларны төөгү чаңгыс одуругга тургузуп, оларның аттарын каттыштырган.

Күш-ажылдың бүгү кижилериниң аңгы талазы-биле акы-дуңмалышкы чоруун көргүскен паннода «Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!» деп бижээн.

Кремльниң Сенат суургазында — ССРЭ-ниң Сүлдезин. Оон ийи талазында эштелешкен республикаларның сүлделери. Туктар-биле шиметтинген шөлдүң кырында делегейде ажылчыннарның баштайгы күрүнези — ССРЭ-ниң Күрүне тугу.

Байырлал чыскаалының колонналары Москваның кудумчуларын оң-баазын чечектерлиг шөл кылдыр хуулдурган. Дээрде янзы-бүрү өңнерлиг шарлар. Күш-ажылчы найысылалдың ырлары, марштары Кызыл шөлге чоокшулап келген, ону каттышкан улуг оркестрниң чүс-чүс хөгжүм херекселдери үдеп турган. Чыскаалдың мурнунуң ол сүр күштүг чалгыы кижилерни улам сорук киирип, байырлалга каас-шинчи байдалды киирип турган. Май 1-ниң хол өңү — кызыл өң найысылалдың кол шөлүнге хөлбеңнедир чалгаан. Кызыл туктар тудукчулары шөлге кирип кээрге, ол ышкап-ла кызыл чайт апарган Улуг оттарның чалбыыжы ышкаш кызыл туктар хат айы-биле эстеп тур.

Индирде — партияның, Октябрь революциязының болгаш күш-ажылдың хоочуннары, фронтучулар, бүдүрүлге мурнакчылары болгаш чаартыкчылары, партия, совет, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери, кескү эртемденнер, литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары, ССРЭ-ниң ужудукчу - космонавтылары.

Май 1-ниң байырлалын таварыштыр Советтер чуртунда 120 ажыг чурттан профэвилел болгаш ажылчын шимчээшкининиң Профэвилелдериниң Бүгү-делегей Федерациязының болгаш өске-даа делегей организацияларының делегациялары чедип келген. Олар база индирде. Даштыкы чурттарның ССРЭ-де турар дипломаттыг элчин черлерниң баштыңнары база ында.

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчуларын москвачылар күштүг «Ура!» деп кыйгы-биле адын часкап уткаан.

Эртенгиниң 10 шак. Спасск суургазының курантыларының даажынга фанфарларның арыг үнү холужа берген.

Шөлдүң кырынга СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан: «Бүгү делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1 делгерезин!» деп ловуп чаңгыланган. «Ура!» дээн үзүктел чок йөрээшкиннер-биле индирлер, шөл чоогунуң кудумчулары хөрыылзаан.

Маадыр-хоорай Москваның эмблемазын халаан машина шөлге кирип келген. Найысылалдың күш-ажылчы коллективтери бодунуң хоорайын эде тургустунуушкунунуң тук тудукчузу болдурар дээш ажылдап турарлар. Бирги кварталда продукцияның кол-кол хевирлерин бүдүрериниң планнары ажыр күүсеттинген. Бүдүрүлге хемчээлиниң бүгү немелде өзүлдезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күзели-биле чедип алдынган.

«Совет ниитилелдиң удуртукчу болгаш башкарыкчы кужу — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы делгерезин!» Күчүлүг ураалаашкынның үделгези-биле дөрже муң-муң янзы-бүрү өңнүг шарлар ужуп үнген.

Эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачёв, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, С. Л. Соколов, Ю. Ф. Соловьёв, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов олар Мавзолейниң төп индиринге үнүп келгеннер. Көскү совет шериг начальниктери база ында.

(Төнчүзү 3-кү арында).

МАЙ БИРНИ СОВЕТ ТЫВАГА БАЙЫРЛААНЫ

Юбилейлиг чылдың Май 1-ни республиканың ажылчы чону дүүн бедик көдүрлүүшкүн-биле уткаан. Бо чылдагы когурумнуг, сооксумаар час келген байырлалдың чылыткан сеткил-хөөнүн чавырылдырып шыдаваан. Эде тургустунуушкунуң болгаш дүргедээшкиниң оруун шилээн ишчилер бо юбилейлиг чылда кат дакпыр күжениишкинниг ажылдап турар. Оларның күш-ажылы Майның девизи — Тайбыңга, Күш-ажылга, Хосталгага, Аас-кежикке тураскаатынган.

Дүүн республиканың хоорайлары, суурлары-биле харылзаашкаш, бистиң корреспондентилеривис бүгү районнарга байырлалдың канчаар эрткенин сонуургаан, тус-тус районнар төптеринден, чамдык суурлардан база Кызыл хоорайдан репортажтарны бөгүн чаңчыл ёзугаар парладывыс.

КЫЗЫЛ ХООРАЙ

Ыры шоор, хөгжүм аялга дүүн эртежик-ле чаңгыланган. Серии салгын кудумчуларга селгүүстеп, найысылал кырының агаарын арыг, кылаң кылдыр «чодуп» каапкан, кызыл туктар, лозуңнар-биле дерип каастаан Кызыл, сумбалай кеткен чалыы кыс дег, шиметтинген.

Минуталар каржып эрткен тудум «Саян» универмагтан эгелээн Ленин кудумчузун өрү бөлүк-бөлүк кижилер чыглып-ла турлар. Улуглар-даа, уруглар-даа бар, оларның аразында ажылчыннар, албан-хаакчылар, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, хоочуннар, бүдүрүлгелерниң мурнакчылары...

Чыскаалдары-биле чыылганнарның аразынга Кызылда эң улуг бүдүрүлгелерниң бирээзи «Тыва тудуг» трестиниң профэвилел комитединиң даргазы В. Станковскаяга ужуражы бердим. Трест коллективи Май байырлалынга кандыг белектерлиг ужуражып турарын оон сонуургаан мен.

— Бо чылдың дөрт айларының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткен бис — деп, ол чугаалады. Ол чедиишкиннер СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар тудугжу бүрүзүнүң эде тургустунуп турарын көргүзүп турар. Тудугну организастаарын экижидер, бүдүрүлгениң сагылгазын чурумун күштелдирер дээш эргелелдерниң, оларның бригадаларының удуртукчуларының харысалгазын улгаттырган бис. Ол чорук тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, барык 70 хире хуу хөй болдурар ажыл шагының чиндиринин барык беш катап кызырар арганы берген.

Профком даргазы-биле чугаалажып турувуста трестиң эргелелдериниң мурнакчылары Е. Бизяева, Ч. Караа, Н. Папин, А. Базыр болгаш өскелер-даа четкилеп кээп, чылдыы-биле мендилежипишаан, бот-боттарынга байыр чедирипшишаан, колоннала турар черлерин ээлей берди.

...10 шак. Шөлде тургускан үрер хөгжүм марш аялгазын күүсели берген. Баштайгы колонналар шимчеп үнупкен.

Шөлге Май мурнунуң социалистиг чарыжының тиилекчилери болган коллективтер кестүп келгенде радиога күш-ажыл дугайында ырлар чаңгыланган. Бо чылын эки ажылдап, эде тургустунуушкунну кижи бүрүзүнге эгелей берген коллективтер Кызылда база эвээш эвес. Ол дээрге Пассажир АТБ-зи, Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агыйы, Кызылдың ТЭС тудуг эргелели, аъш-чем баараннар садыы, «Тувашвейбыт» каттыжыышкыны-дыр.

Оларның-биле кады чаңгыс колоннага коммунистиг күш-ажылдың коллективтери — республика типографиязы биле ном садыының коллективтери чоруп орган.

Хоорайның бүгү школаларының өөреникчилериниң болгаш башкыларының колонназы. Чаштарның кижизидилгези өөредилгези дээш бүгү кужун харам чок берип чоруур ак сеткилдиг башкылар бистиң хоорайывыста эвээш эвес. Чыскаалганнарның аразында ССРЭ-ниң улустуң башкызы А. А. Алдын-оол, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады К. И. Ярославцева болгаш өске-даа он-он башкылар боттарының өөреткени чаштары-биле кады өөрүшкү-маңнайлыг чоруп ордулар.

Дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң коллективтериниң колонназы оларның соон дарый кестүп келген. Келир үениң специалистери билиглерни ханы шиңгээдип алырын, улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларынга төлептиг ажылдаарын даңгыраглап эрткеннер.

Хоорайның үлетпүр бүдүрүлге черлериниң коллективтериниң колонназы кестүп келгенде, СЭКП ТК-ның «Күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге сагылга-чурумну болгаш организастыг чорукту быжыглаңар! Ажыл-агыйны башкарып чорударының амгы үедеги арга-методтарын шиңгээдип алыңар!» деп Кыйгырыы чаңгыланган, аңаа ук коллективтерниң төлээлери күчүлүг «Ура!»-биле харылаашкыннар. Оларның аразында бо чылдың баштайгы кварталының болгаш апрельдиң планныг онаалдаларын багай эвес күүсеткеннер эвээш эвес. Ылаңгыя «Каа-Хем» разрезиниң, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геология шинчилел экспедициязының, Тываның электри четкилериниң коллективтери Май 1-ин төлептиг күш-ажылчы белектери-биле уткааннар.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң составынга кирип турар бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының колонназында республиканың кодээ ажыл-агыйының бүгү демдектерин айыткан. Оон ишчилери кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедир дээш юбилейлиг чылда күжениишкинниг ажылдап турар. Бирги кварталда күрүнеге эът, сүт садарының планнарын чедиишкинниг күүсеткен ажыл-агыйлар эвээш эвес. Олар тус-тус районнарынга дүүн социалистиг чарыштың тиилекчилериниң колонналарынга киргеннер. А хоорайда бүдүрүлгелеринден байырлалга эки көргүзүглүг ужурашкан коллективтер база эвээш эвес. Агроүлетпүрнүң сүт бүдүрер үлетпүрүн көрээлиңер. Оон ажылчыннары Май 1-ге чедир 800 тонна сүт продуктуларын планга немей бүдүрүп үндүрген. Ук каттыжыышкынның бүгү заводтары совхозтардан келген сүтү бүрүн болбаазырадып, шапкын темпилиг ажылдап турар. Кызылдың сүт заводунда мурнакчылар А. М. Кытманова, А. Т. Сундуй-оол, Г. Д. Фадиенко, П. И. Сапегина, Н. Д. От-оол болгаш өскелер-даа частың байырлалын бедик күш-ажылчы көргүзүглери-биле уткааннар. Оларның колонназы чоруп орда СЭКП ТК-ның «Боттарының херээниң ёзулуг мастерлеринге, күш-ажылдың мурнакчыларынга алдар!» деп Кыйгырыы чаңгыланган.

Кызылга болган чыскаалдың кол лозуңу — Тайбың, Күш-ажыл, Май. Ол дээрге бүгү чурттуң чыскаалганнарынга найысылалдың чурттакчыларының үнүнүң кадыышкыны болган.

(Төнчүзү 2-ги арында).

ЧУРУКТАРДА: Кызылга байырлалдыг чыскаал үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

МАЙ БИРНИ СОВЕТ ТЫВАГА БАЙЫРЛААНЫ

ЧАДААНА

Район төвү хоорай Май 1-ниң байырлалын кавс-шинник шимеллелиг, күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүнүң байдалынга уткаан. Чыскаалга школачылар, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларының коллективтери организастыг-биле киришкен. Кыска митингиниң соонда чыскаалды спортчуларның колонназы ажыткан. Школаларның колонналары ырлыг, хөглүг эртип турган.

Күш-ажылчы коллективтер ден Октябрьның 70 чылынга уткуштур социалистиг чарыштың бирги кварталда тиилекчилери — амыдырал хандырылгага бүдүрүлге эргелелиниң № 2 АКМК-ның колонналары мурнуку одуруунда эрткен. № 2 АКМК бирги кварталда тудуг-монтаж ажылдарының планын 110 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 118,1 хуу, чурттаарга баштыңнарын ажыглаалга кирерин долузу-биле боттандырган. Амыдырал хандырылгага эргелели ачы-дузалыг чедиишкинниг планын ажыр күүсеткен болгаш ол көргүзүг эрткен чылдың ол үениң дейнелиндеп 15,1 хуу өзүлделиг болган.

Дараазында колонналарга хөмүр-даш разрезиниң, райүлетпүр комбинаттың, сентелге-техниктиг бүдүрүлгениң чыскаалчылары холдарында кызыл туктарын, лозуң, плакаттарын туткан чоруп турган.

Чадаанага, совхозтар төптеринге, чурттакчылыг суурларга волейболга, бооданга болгаш өске-даа спортчу маргылдаалар эрткилээн. Район төвүнге болган 64 мөгениң хүрежинге барык зонаның районнарындан спортчулар киришкен.

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК

Суурнуң кудумчуларынга кызыл туктар киискен, мурнун чаңгылаткан. Чараштыр кеттинген, арнынарында өөрүшкү-маңнай долган ажылчы чон Май 1-ниң байырлыг митингизинге 10 шак четпээнде-ле чыглып келген. Митингиге РАУК чөвүлелиниң даргазы М. Б. Кара-оол барын-хемчиктерниң он бешки беш чылдың бирги чылында планныг онаалдаларын чедиишкиннинг боттандырып турарынга доктаатан. Ылангыя Суг-Кажаа сүт-баараан ферма, АКМК-741 бо чылдың дөрт айларынга планын чедиишкиннинг доосаш, квартал түңнели-биле СЭКП райкомунуң, райкүүсекомунуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң шилчилиг Кызыл тугу-биле шаңнатканын митингиниң киржикчилеринге ол дыңнаткан. Илеткелчи четтиктерге доктаан, районнуң ажыл-ишчилериниң мурнунда сорулгаларын чугаалаан.

Байырлыг чыскаал эгелээн. Колонналар улай-улай шуужуп эртип-ле турган. Оларның арнында РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Шойдар-оол Күжүгет, Ленин орденниң эдилекчизи Көк-оол Ооржак болгаш өске-даа мурнакчылар бар. Олар шупту тиилекчилериниң колонназынга эрткен.

Байырлалга тураскааткан оон-тоглаа стадионга болуп эрткен. Анда 32 мөгениң хүрежи болган. Хол бөмбүүнге, баскетболга, шыдыраага болгаш спорттуң өске-даа хевирлеринге маргылдаалар болгулаан. Ол маргылдаалар байырлалдың өске хүннеринде база уламчылаар.

ЭРЗИН

Делегейниң эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ни уткаан байырлыг хуралдар район төвүнге, совхозтарга болуп эрткен. Частың, тайбыңның, күш-ажылдың байырлалын эрзинчилер ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чедиишкиннерлиг уткааның районнуң Культура бажыңынга болган байырлыг хуралга райкүүском даргазы Н. В. Чыңгыр илеткелинге демдеглээн. Байырлыг хуралдар соонунда оларның киржикчилери бот-тывызыгыр уран чуула коллективтериниң концерттери көрген.

Район төвүнүң ажылчы чоннарының чыскаалын эвилелдешкен республикаларның туктарын туткан мотоциклистерниң колонназы ажыткан. Оон соондан чадаг-тергежилер келген. Дараазында байырлал мурнунуң социалистиг чарыжының тиилекчилери районнуң херечилер шинчилелиниң, ажыл-агыйлар аразында кожуун чоруур механизастаттынган колонназының, сентелге-тудуг участогунуң коллективтери болгаш өске-даа колонналар эрткен. «Май 1 делгерезин!», «СЭКП-ге алдар!», «Мөңге тайбың дээш!» деп кыйгырыглар, күчүлүг «ура» шоолге чаңгыланып турган.

Байырлал хүннеринде район төвүнге, совхозтарга спортчу маргылдаалар болган.

БАЙ-ХААК

Кавс-шинник кеттинген, холдарында лозуңнар, транспарантылар туткан кижилер чыскаал эртер шөлче углапкан. Частың, күш-ажылдың, тайбыңның байырлалы — Май 1-ниң байырлалынга тураалаан Тандам районнуң төвү Бай-Хаак суурнуң ажылчы чону, районнуң бүдүрүлге, организация, албан черлериниң ажыл-ишчилери сорук киришкиннинг киришкен.

Чыскаалганнарның мурнунда — районнуң спортчу ат-алдарын республикага, харын-даа оон дашкаар каш удаа камгалап чораан шымрак спортчулар, уругларның спорт школазының. Бай-Хаак ортумак школазының өөреникчилери, уруглар албан черлериниң коллективтери. Оларның соон дарый Май мурнунуң социалистиг чарыжының тиилекчилери — Дүргенде ажыл-агыйлар аразында кожуун чоруур механизастаттынган колонназын тудугжулары, районнуң херечилер шинчилелиниң, орук сентелге-тудуг участогунуң, район эмнелгезиниң, чонунуң амыдырал хандырылгага бүдүрүлге эргелелиниң коллективтери ыры-шоорлуг, каткы-хөглүг эрткен.

Он бешки беш чылдың бешки чылының эрткен дөрт айларының планныг онаалдаларын күүсеп бетинде чедиишкинниг боттандырган мурнакчыларының одуруунда кирген район төвүнде О. Н. Подик эргелекчилиг ажыл-агый бараанныры садар магазиниң коллективи, бульдозерист П. Н. Анучин, каннакчы А. И. Надин, бызанчы И. Е Силин делегейниң ажылчы чоннарының эп-сетких каттыштырылгазының хүнүн бедик бүдүрүкчүлүг ажыл-иш-биле уткаан.

Совхозтар төптеринге Май 1-ниң байырлалы база-ла соңуп эрткен. Спортчу оюннар, оон-тоглаа болган черлерге чон хөй чыылган.

КАА-ХЕМ СУУР

Кызыл районнуң төвүнүң кудумчулары байырлал шинчи кирген. Район төвүнүң албан организация, бүдүрүлге черлериниң коллективтери, «Көк-Тей» совхозтуң, Кызылдың куш фабриказының ажыл-ишчилери кызыл туктар, лозуңнар, плакаттар бүргээн шөлге чыгылы келген.

Май 1-ге тураскааткан ажылчы чоннарының митингизин СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол ажыткан, улус депутаттарының район Совединиң күүсекомунуң даргазы М. П. Бессмертныхна сөс берген. Районнуң ажыл-ишчилери Май 1-ни күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуп турарын ол демдеглээн, чыылганнарга байыр чедирип, ажыл-ишке чедиишкиннерлиг, амыдырал-чурттаалгазынга аас-кежиктиг болурун күзээн.

Сүт саап алырының талазы-биле республикага чаа рекордту тургускан, 1986 чылдың чемпиону Сергей Байкара, куш азаакчызы В. Долгаянна, Май мурнунуң күш-ажылчы маргылдаазының тиилекчилери болган «Көк-Тей» совхозтуң, куш фабриказының Кызыл районнуң, чурттакчы-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң коллективтери чыскаалганнарның мурнуку одуруунда эрткен.

СЭКП ТК-ның Май 1-ге Кыйгырыглары шөлге чаңгыланып турган. Районнуң ажыл-ишчилери байырлалдың хүнүн күш-ажылчы чедиишкиннерлиг, өөрүшкү-маңнайлыг уткуп демдеглээн. Ол хүн район төвүнге болгаш совхозтар төптеринге болгулаан спортчу маргылдааларны чон улуг сонуургал-биле көрген.

ТУРАН

Туранның кудумчулары бажыңнары болгаш бүгү ниити хевири байырлыг аңгы шинчи кирген. Кайнаар-даа көөрге, өөрүшкү, маңнай кижилерни бүргеп алгап турган. Эп-найырал, бот-боттарынга чоок хамаарылга, арыннарда чырыткыланган хүлүмзүрүглер майның баштайгы хүнүн чечек ышкаш каастап турган.

Район төвүнүң Май Бирге тураскааткан чыскаалы он шакта эгелээн. Чыскаалганнарның эң баштайгы колонназында кызыл туктар киискип чораан. Оларның соон дарый хоорайның школаларының өөреникчилери бурунгаар херип базып чораан. Олар келир үениң ажылчылары, тускай эртемниглери болурлар, өзүп келгеш, коммунизмниң тургузукчуларының одуруунче кирер. Өөреникчи оолдар, кыстарның чыскаалы идегел, бүзүрелдиң сүр күжү болуп көстүп турган.

Дараазында чоруп орарлар база бир онзагай. Олар дөрге комсомолчуларның болгаш күш-ажылдың мурнакчыларының чыскаалы. Шалыпчыларның одуруунда аныяк саанчы комсомолкунуң XX съездизиниң делегады Валентина Енаа. Күш-ажылдың шалыпчыларының чыскаалының соо-биле спортчуларның колонназы эрткен.

Чыскаал эрткен соонда хоорайның бот-тывызыгыр уран чуул коллективтериниң концерттери болган. Район төвүнге спорт шөлүнге хүреш маргылдаазы эрткен. Маргылдааларның оюннарының киржикчилери-даа, көрүкчүлери-даа хөй болган.

ТООРА-ХЕМ

Тожунуң бүгү чурттакчылары делегейниң ажылчы чонунуң эп-сетких каттыштырылгазының хүнү, частың, тайбыңның болгаш күш-ажылдың байырлалы — Майның Бирин бедик көдүрлүүшкүннүг серген сеткил-хөөн-биле уткаан.

Тоора-Хемниң төп кудумчулары дүүн кажангызындан артык хайым, өөрүшкү-маңнайлыг, ойнүр, чараш болган. Партия райкомунуң администрастивтиг бажыңының баарынга болган митингиже холдарында транспарантылар, лозуңнар, кызыл туктар туткан чон халаштыр шууржуп турган.

Митинг соонда болган ажылчы чонунуң байырлыг чыскаалының колонналарын школачылар баштаан. Оларның соо-биле районнуң мурнакчы бүдүрүлгелери мал ажыл-агыйы, № 2 КМК, эмнелге ажылдакчылары болгаш оон-даа өске күш-ажылчы коллективтер ыр-шоорлуг шуужуп эрткен. Тоора-Хем совхоз күрүнеге эът, сүт садарының планныг онаалдазының чедиишкиннинг күүсеткен болгаш байырлал мурнунуң социалистиг чарыжынга совхозтуң ажыл-ишчилери идепкейлиг киришкен.

Байырлал хүннеринде район төвүнге болгаш чурттакчылыг суурларга спортчу оюннар база болгулаан.

СҮТ-ХӨЛ

Май 1-ниң байырлалынга тураскааткан ажылчы чонунуң байырлыг хуралы Сүт-Хөлге, совхозтар төптеринге апрель 20-те кежээ эрткилээн.

Эртенгиниң 10 шак турда Май 1-ниң чыскаалы эгелээн. Улуг Октябрьның юбилейлиг чылында сүт-хөлчүлер Май 1-ниң байырлалын күш-ажылчы көдүрлүүшкүннүг уткаан. «Эң эки шимелделиг колонна дээш» кон[illegible] Коллективтер [illegible] Улуг Октябрьга, интернационалдыг [illegible], делегейге [illegible]

тайбың дээш демиселге болгаш оон-даа өске темаларга тураскааткан бедик утка-шынарлыг, эки шимелделерлиг киришкен.

Социалистиг чарыштың тиилекчилери амыдырал хандырылгага бүдүрүлге эргелелиниң, херечилер шинчилелиниң болгаш район эмнелгезиниң, харылзаа белдириниң, мал ажыл-агыйының «Сүт-Хөл» совхозтуң, партия райкомунуң, райкүүскомунуң, ВЛКСМ райкомунуң, районнуң болгаш оон-даа өске коллективтериниң колонналары өңгүр-чараш шимелделиг болуп, бедик организастыг байдал-биле чыскаалга киришкилээн.

Спортчу оюннар, концерттер чер-черге, район төвүнге болгулаан. 64 мөгениң хүрежин, чыраалаар-саяктаар, челер-маңнаар аъттар чарыжын чон сонуургаан.

ХАНДАГАЙТЫ

Өвүрнүң ажылчы чону Май 1-ниң байырлалынга күш-ажылчы көдүрлүүшкүннүг ужуражкан. Район төвү, суурлар байырлалды онзаларш шиметтинген уткаан.

Хандагайтыга ажылчы чонунуң чыскаалы кол кудумчу — Ленин кудумчузу-биле эрткен. Шупту 14 колоннаның чыскаалган коллективтери долу состав-биле, организастыг киришкен. Коллективтер боттарының эмблемаларын, адрестерин шеверги кылып алган.

Социалистиг чарыштың тиилекчилери районнуң амыдырал хандырылгага бүдүрүлге эргелели, тудуг-сентелге, орук-сентелге участоктары чыскаалдың мурнуку одуруунга чорааннар.

Баштайгы колоннага эрткилээн школачылар холдарынга өңнүг шарларын, кызыл туктарын, лозуң-плакаттарын туткулаан. Ол ышкаш харылзаа белдириниң, АКМК-ның, АТБ-ниң, херечилер шинчилелиниң коллективтери болгаш оон-даа өске колонналар киришкен. Байырлал хүннеринде спортчу оюннар, концерттер болгулаан. Май 3-те Хандагайтыга, совхозтарга улус шефтээшкинге, малчыннарже үнүүшкүннерге киржир. Район төвүнде туттунуп турар үш каъттыг чаа школаның тудуунга күш-ажылчы коллективтер ажылдаар.

АК-ДОВУРАК

Тываның улуг үлетпүрүнүң аныяк хоорайы — Ак-Довурактың ажылчы чону делегейниң ажылчы чоннарының эп-сетких каттыштырылгазының хүнү — Май Бирниң байырлал чыскаалынче бар деминиг, өөрүшкү-маңнайлыг үнген.

Чыскаалды өң-баазын туктарны киискиткен мотоциклчилер ажыткан соон дарый хоорайның үш школазының коллективтери боттарының өөредилгеге, күш-ажылга чедиишкиннерин көргүзүп эрткен. Башкылар коллективтериниң аразында республикада сураглыг башкылары Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. С Тамдын-оол, Октябрь Революциязы орденниң эдилекчизи, № 1 школаның директору А. П. Канчакова, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы В. Н. Шагдыр, улус өөредилгезиниң тергиини Е. С. Замула болгаш өскелер-даа бар. Хоорайның бүдүрүлгелеринге ажылчын кадрларны белеткеп турар № 3 профтехучилищениң колонназы база-ла туктар, өң-баазын шарлар, чечектер-биле бүргеткен эрткен.

Дараазында — В. И. Ленин аттыг «Тыва дагдүгү» комбинаттың хөй муң кижилиг коллективи. Чүгле республикада эвес, а эвилелде болуптуң алдарның талазы-биле мурнакчы бүдүрүлгениң алдарын тургузуп турар эжелчегер, цехтер — бедүүн рудалаан даг-дүгү арыглаар цехтиң В. Абдориннаның, Н. Арслановаының, С. Кууларның, бедик сорттуг рудалаан даг-дүгү арыглаар цехте Д. Дуктен-оолдуң удурткан болгаш өске-даа эжелчегер, экскаваторжулар, [illegible] БелАЗ-тарның чолаачылары, [illegible] боттарының күш-ажылчы чоргааралы. Улуг Октябрьның 70 чылы [illegible]

бедик күш-ажылчы тура-сорукту уткуурунга шиитпирлиин илередип эрткен. Комбинаттың чедиишкининге внесш эвес үлүүн киирип турар дузалал цехтериниң коллективтери түс-түзүнда күш-ажылчы ажыл-херектерин көргүзүп турган.

Ак-Довурак АТБ-зиниң хоорайның тудугжуларының, амыдырал хандырылгага албан черлериниң коллективтериниң аразында мурнакчылар — «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелде К. Салчактың, Д. Күжугеттиң, Д. Мөңге-Назынның, № 42 тудуг эргелелинде Г Колядаының, З. Салчактың, амыдырал хандырылга комбинадында И. Чүлениң, К. Кара-оолдуң удурткан бригадаларның кежигүннери база бар.

Байырлыг чыскаалдың киржикчилеринге «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелдиң партком секретары А. Н. Шулепов байыр чедирип, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн темнектиг уткуурун, он бешки беш чылдың ийи чылында алдынган социалистиг хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүседирин күзээн.

Байырлыг чыскаал соонда хоорайның спорт комплекизинге, спортчу шөлдерге маргылдаалар, оюннар болгулаан, олар бөгүн, даарта уламчылаар.

САМАГАЛДАЙ

Тайбыңның, күш-ажылдың, частың байырлалы — Май 1-ни Тес-Хемниң ажылчы чоннары калбаа-биле демдеглеп эрттирген. Район төвүнге, совхозтарга байырлалга тураскааткан хуралдар эрткен.

Самагалдайның ажыл-ишчилери, школачылары эртенгиниң он шакта чыскаал болур шөлге чыглып келген. Оларның арыннарында өөрүшкүнүң хүлүмзүрүү долган, каас, чараш кыдыр кеттинип, холдарында, туктар, лозуңнар, чечектер, шарлар туткан. СЭКП райкомунуң ийиги секретары К. Л. Лапчаа, мал ажыл-агый черниң ажылчыны М. В Байыргы, өөреникчи Сагаан-оол Айлаң, эмчи сестразы К. В. Суңдуй, ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары А. С. Санчат чыылганнарга байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Район төвүнүң ажылчы чоннарының чыскаалын спорт школазының өөреникчилери ажыткан. Дараазында каткы-хөглүг, ыры-шоорлуг школачылар эрткен. Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сетких каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ни күш-ажылчы белектерлиг уткаан ажыл-агыйлар аразында кожуун чоруур механизастаттынган колонназы, мал ажыл-агый черниң болгаш өске-даа коллективтериниң колонналары чыскаал-биле эрткен.

Майның байырлал хүннеринде спортчу маргылдаалар суурларга болган.

САРЫГ-СЕП

Байырлал хүнүнүң черле алиныы аажок: чылыган чон, чычыы-торгу хеп, кызыл-кызыл туктар болгаш лозуңнар, чуруктар, плакаттар болгаш чечектер, оларның кырынга каткы-чугаа, ыры-шоор болгаш хөгжүм үнү каттыжып, сеткилди өөлдүрүп кээр. Частың, тайбыңның болгаш эп-сетких каттыштырылгазының байырлалы Каа-Хем районга ынчаар эгелээн.

Чыскаалган чонга райкүүском даргазының оралакчызы А. Н. Казаков, мал сорттуг бригадада чолаачы В. В. Нелюбов, эмчи Г. И. Саная, Салчак Тока аттыг школаның өөреникчизи А. С. Моңгуш болгаш өскелер-даа байыр чедирген. Байырлыг хурал доозулуп-биле районнуң шериг комиссары А. Я. Файерманның командазын ёзугаар мотоциклчилер болгаш чадаг-тергежилер шимчеп үнүпкен. Май бирге тураскааткан байырлыг чыскаалдың Сарыг-Сепке эгелээни ол.

Баштай аныяк салгалдың — школачыларның колонназы эрткен. Дараазында — Мал мурнунуң социалистиг чарыжының тиилекчилери район [illegible]

биле мал ажыл-агыйының коллективтери чоргаар базып орган. Аңгыр-тывыш ажыл-агый кооперациязы, амыдырал хандырылгага бүдүрүлге эргелели, метеостанция, аэропорт болгаш авиалесхоз коллективтери, харылзаа белдири болгаш оон-даа өске организацияларының колонналары шуужуп эрткилээн. Шупту он дөрт колонна чыскаалга киришкен.

Чыскаалга колонна бүрүзүнүң бажынга бүдүрүлгениң мурнакчылары, күш-ажылдың хоочуннары, алдарлыг аттыг болгаш орден-хавыялыг кижилер чораан.

ХОВУ-АКСЫ

Ажылчын суур Хову-Аксының чону Май 1-ге тураскааткан байырлыг чыскаалче үнген. Ону школаларның, школа назы четпээн уруглар албан черлериниң коллективтери ажыткан. Ажылчын аңгының төлептиг салгалын белеткээринге үлүүн киирип келген хоочун болгаш аныяк башкылар өөреникчилери-биле кады чыскаалганнар.

«Тыва кобальт» комбинат бирги кварталда продукция сайгарарының планын 104,7 хуу күүсеткен. Эрткен чылга бодаарга, өзүлде 110,1 хуу болган. Квартал түңнели-биле социалистиг чарыштың тиилекчизи гидрометаллургия цеги колоннаны баштап чораан. Даг болгаш септелге-механика цехтериниң коллективтери эки көргүзүглерни чедип алган. Бүдүрүлгениң мурнакчылары, орден-хавыялыг ажылчыннар планныг онаалдаларны ажыр күүседирин хүлээнген лозуң-плакаттарны тудуп алгаш чорааннар.

Байырлалды суурнуң өске-даа бүдүрүлге коллективтери күш-ажылчы белектер-биле уткаан.

Культура-спорт комплекизи байырлал хүннеринде чонунуң дыштанылгазын организастаар талазы-биле хемчеглерни ап чорудкан.

ШАГААН-АРЫГ

Делегейниң ажылчы чонунуң эп-сетких каттыштырылга хүнү — Май 1 байырлалының чыскаалынче он алды колонна үнген. Индирде районнуң партия, совет органнарының удурукчулары, хоочуннар. Чыскаалды он беш эвилелдешкен республикаларның туктарын туткан мотоциклистер ажыткан. Оларның соонда — Шагаан-Арыг ортумак школазының аныяк спортчулары, уругларның спорт школазының өөреникчилери.

Школаларның, профтехучилищениң коллективтери дараазында колоннада чораан. «Школа реформазын амыдыралга боттандыраалыңар!» деп кыйгырыглыг лозуңнарны олар холдарында туткан.

Мурнакчылар колонназының бажында социалистиг чарышка чаңгыс эвес удаа тиилекчи болуп келген. Шагаан-Арыг АТБ-зиниң коллективи. Бирги кварталдың түңнели-биле районнуң бүдүрүлге коллективтериниң аразында чарышка мурнаан Водоканал коллективи база тиилекчилерниң одуруунда. Саржаг заводунуң, мал ажыл-агыйының, үлетпүр комбинадының мурнакчылары туктарны тудар эргени чаалап алган.

«Шагаан-Арыг тудуг» тресттиң бригадалары бедиткен хүлээлгезин ажыр болгаш доңдур күүседирин хүлээнгеп ажылдап турар. Чыскаалганнарның мурнуку одуруунга профэвилелдерниң он сески съездизиниң делегады И. М. Карпов, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады А. И. Авсиевич, шеверлекчилер бригадиры В. П. Подкопаева болгаш өске-даа байырлал мурнунуң чарыжының тиилекчилери чоруп органнар.

Май 1-ниң хүнүнде «Улуг-Хем» солуннуң [illegible]

МУГУР-АКСЫ

Ырakkы Мөңгүн-Тайга районнуң ажыл-ишчилери бүгү делегейниң ажылчы чонунуң эп-сетких каттыштырылгазының хүнү — Май Бирин хөй-аъттыг, күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткаан. Май 1-ниң хүнүнде район төвү — Мугур-Аксы суур байырлал шинчи кирген. Плакаттар, лозуңнар, айыраң кызыл чайт тукчугаштар кайда-даа киискип чалгаан. чон өөрүшкү-маңнайлыг, каткы-хөглүг чоруп турган.

Хөй чон суурнуң төп кудумчузунга чыглып келген. Эртенгиниң 10 шакта ажылчы чонунуң байырлыг чыскаалы эгелээн. Чыылган чонга улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы К. Дилак байыр чедирип, чүве чугаалаан. Дараазында шуушкан колонналар суурнуң төп кудумчузу-биле чыскаалдыпкан эрткен. Ол хүн Мугур-Аксы, Мөген-Бүрен суурларга спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге хөй кижи киржикчилиг спортчу оюннар болуп эрткен.

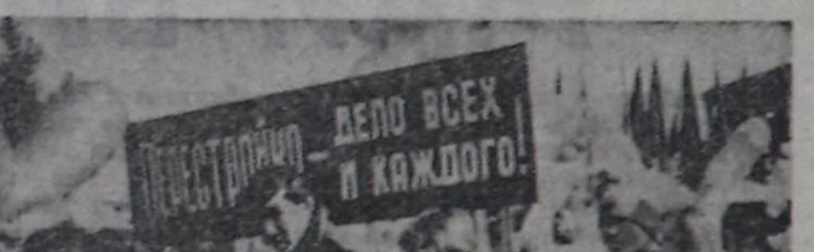

ТЭЭЛИ

Май 1-ниң эртенинде Тээли суурнуң улуг, биче чону шуптузу чыгыы төп кудумчуга чыглып келгеннер. Чоннуң арын-шырайы хөглүг, өөрүшкү-маңнайлыг.

Байырлал колонналары туруштарын ээлепкен. Май 1-ге тураскааткан социалистиг чарыштың мурнакчылары септелге-тудуг участогунуң, коммунал ажыл-агый эргелелиниң, амыдырал хандырылгага бүдүрүлге эргелелиниң коллективтери чоруп орган.

Районнуң бүгү чону делегейниң ажылчы чонунуң эп-сетких каттыжылгазының хүнү — Майның Бирин күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан, күрүнеге эът, сүт садарының планныг онаалдаларын ажыр күүсеттинген, чонунуң социал амыдыралда чамдык эки чаартылгалар болган.

Ол хүн район төвүнге волейбол, баскетболга, баг кагарынга, стол теннизинге хөй кижи киржикчилиг маргылдаалар болгулаан. Ындыг маргылдаалар Шуй, Бай-Тал, Кызыл-Даг суурларга база эрткилээн.

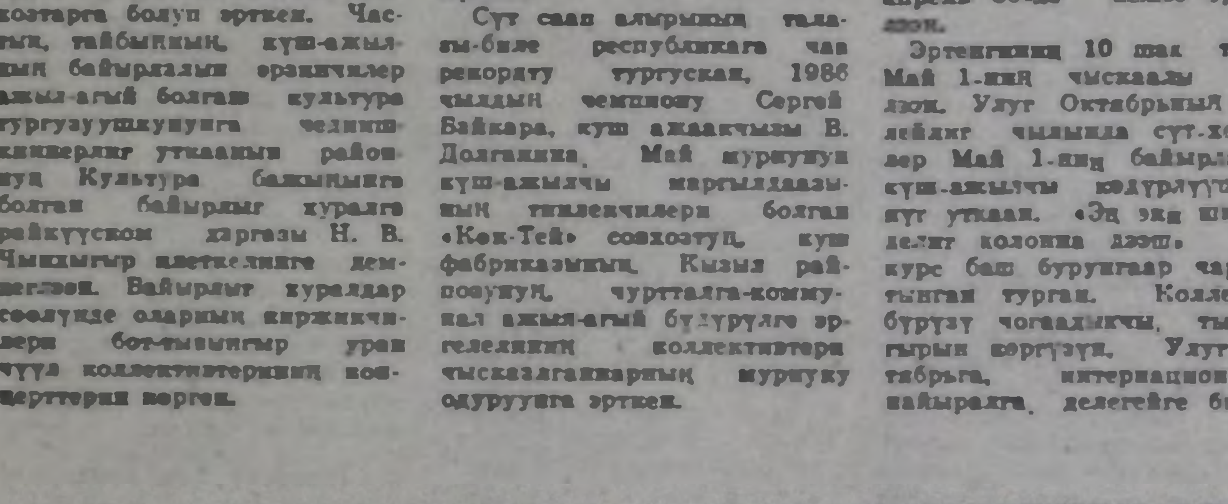

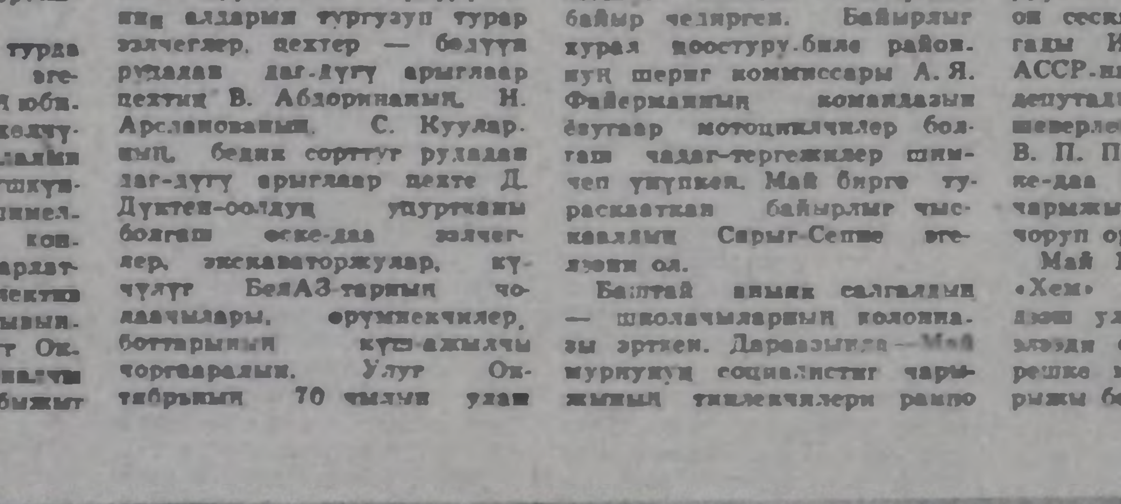

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ЧАСКЫ АЯНЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

П. И. Чайковскийниң «Байырлал марժының» аялгалары дыңналып турган.

Мавзолейниң иштиринче пионерлер үнүп келген. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчуларынга чечектерни олар тудускан.

Найысылалдың Москворецкий, Пролетарский, Ленинский, Краснопресненский Фрунзенский, Свердловский, Дзержинский, Бауманский болгаш өске-даа районнарының төлээлекчилери байырлал хөгжүмүнүң үделгези-биле шөлге үнүп келгеннер...

Чыскаалганнар колонналарының кырынга частың чараш өңнүг чечектери частың үнүп келгенин ышкаш көстүп турган. Каң машиналарның аразында эң чаа машинаның модели көстүп келген. Ол дээрге дизель моторлуг «ЗИЛ-4331»-дир. Москваның эң улуг автобүдүрүлгезиниң колоннназы бүдүн километр шөйлүп чорупкан, ооң эмблема демдээнге моон мурнунда турган «ЗИЛ-130»-ун амгы чаа машина — «ЗИЛ-4331» солаан. Ол удавас массалыг бүдүрүүшкүнге ону солуур.

— Бистиң Лихачев аттыг заводувус дизель моторлуг муң чүък машиналарын бо чылын бүдүрүп үндүрер. Ынчаарга бензин-биле ажылдаар моторлуг машинаны солярка-биле ажылдаар дизель моторлуг машина-биле солууру — бистиң коллективтиң амгы үеде шиитпирлеп турар кол сорулгазы-дыр. Дизель моторлуг машина — эң-не камналгалыг, быжыг, эптиг болгаш хөй чүък дажыглаар аргалыг — деп, СЭКП-ның XXVII съездизиниң делегады, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры токарь Л. Баринов чугаалап турар.

Чүс-чүс ажылчын холдар бадылап турар дыка улуг фото-чурукта мынча деп бижээн: «Борец» бодунуң директорун соңгуп тур». «Борец» бүдүрүлге каттыжыышкынының коллективи бодунуң амыдыралында эң чугула болуушкунну 1987 чылдың Май 1-ниң байырлал чыскаалынга ынчаар илергейлээн. «Кижилерни депшидерде ажыы-биле шилип алыр чорук демократчыдылганың сорулгаларынга, ажылчы чоннуң калбак массаларын эргелеп башкарылгага киириштиреринге дүгжүп турар» деп, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң айтыышкыны амыдыралга шак ынчаар боттанып, хөй коллективтерниң эде тургустуушкунунга күчүлүг идигни берип турар. Ол коллективтерниң бирээзи — «Борец».

Москвачыларга сураглыг «М» деп үжүк — Метротудугнуң эмблема демдээ далай кырында кииискидир ушкап куш ышкаш, көстүп келген. «45 километр узун дурттуг метро шугумун тудааны!» деп, кыйгырыг транспарантыда бижиттинген болган. Амгы беш чылда метроның 24 чаа станциялары ажыглалга кирер. Чер адааның дүрген чоруур оруу Ясеневога, Теплый Станга, Бибиревога, Отрадноеге, Лианозовога, Люблинога, Черкизовога, Крылатскоеге болгаш өске-даа суурларга чедер... Метроның ийи чаа станциялары — «Теплый стан» болгаш «Чеховская» бо чылын ажыглалга кирер болгаш баштайгы пассажирлерни хүлээп ап эгелээр.

Хем-далай транспортунуң төлээлекчилери Кызыл шөлге көстүп келген. Оларның формалыг фуражка бөрттери Люблинский районнуң колоннназында ылгалдыг кылдыр көстүп турган. Суднолар эргыжарының хуусаазын олар уэдыр дээш частың -гезиинде-ле онза күжениишкинниг ажылдааннар — дош үрээр күчүлүг суднолар-биле кылын доштарны бузуп, чүък сөөртген баштайгы судноларга орукту ааззыннер. Хем-далай транспортунуң ажылдакчылары чүгле доштарны буза үстүрген эвес, харын-даа ажылда эргижирээн, моондактыг методтарны болгаш хевирлерни база буза шаап турар. Чижээ, Мурнуу өртээлге «ажыктыг» болгаш «ажы ээзэш» дээр чүъктер чоокка чедир-ле туруп келген. Чамдык чүъктерниң дажыглаары белен, чиик, өскелерин — нарын. Ынчалзажок төлевир бир дөмей болуп келген. Өртээлдер ажылдакчыларының инициативазын ёзугаар чүък дажыглаар районнарны каттыштырган. Сорулга чайгыс — судноларны дүрген хандырары, улус ажыл-агыйынга болгаш чонга херектиг чүъктерни хүргеп чедирери.

Октябрь районнуң чыскаалчыларының колоннназын баштаары база катап «Кызыл пролетарийге» идегээн. Бодунуң 130 чылын чоокта чаа демдеглээн станок тудуунуң ол хоочун бүдүрүлгези амгы үеде эде тургустуушкунунуң болгаш дүргедедиишкинниң шапкын базымы-биле ажылдап, чурттап турар.

Колоннаның кырында даараазында сестерни бижээн транспарант: «Кызыл пролетарий» болгаш «Белое» деп совет-болгар бүдүрүлге каттыжыышкыны эң-не эптиг 750 бүдүрүлге модульдарын кылып үндүрер».

Во чылдың Май 1-ниң байырлал чыскаалынга бодунуң эш-өөрү биле кады кирипкен эптекчилер бригадири М. Фалькович болгар өөнүктери биле кады Стара-Загора хоорайда робототехниканың комбинадынга удавас барып ажылдаар.

— Болгария Улус Республикадан келген роботтарны бистиң бригадавыстың кежигүннери эптеп, ажыглалче чорудуп турар. Планнарны бригада чедиишкинниг күүселип келген. Амгы үеде бистиң сорулгавыс — бедик шынар — деп, бригадир чугаалап турар.

Найысылалдың эң мурнакчы күш-ажылчы коллективтери, бүгү районнары боттарының чаагай ажыл-херектериниң дугайында чурттуң кол шөлүнге — Кызыл шөлге кээп илеткеп турганнар. Первомайский районнуң чыскаалчыларының колоннназында транспарантыда мынчаар бижээн: «Чиг этке, материалдарга, одаар чүүлге херегледиң немей өзүлдезиниң 70 хуузун камналганың күзели-биле хандыраалы!» «Камналга» деп комплекстиг программа ол сорулганың күүселдезин хандырып турар»

Амгы байырлал-биле «атташ» районнуң ажыл-ишчилеринде чедиишкиннер эвээш эвес. Ынчалзажок ам-даа чедир шиитпирлеттинмээн сорулгалар, айтырыглар база эвээш эвес. «Шынар талазы-биле планны район күүсетпээн. Чедир кылдынмаан ажылды ийиги кварталда кылыр болгаш ажыр күүседиили!» деп лозунг районнуң бүгү ажылчылериниң ылаптыг хүлээлгези болуп турар.

Шугумчулел болгаш боттаңгумчулел — бо чылдың Май 1-ниң байырлал шимээдезинде чаа чүүл болган. Колонналарның бирээзинге шоодуглуг мыныг чурук бар болган: эът тыртар машина демирни үүрмектеп эгелей бээрге, ажылды үрей кылыр кижини күрүне хүлээп алышкыны дораан-на сегирип алган. Дажок улуг кыдыраа арнында бичии кижи мынчаар бижип каан: «РСФСР-ның Чиик үлетпүр министерствозунда акыйлардан айтырыг бар ийин: Москваның кадыс ядык фабриказы тудуп хирлендирер орнунга уруглар садындан тутса, ону кажан алыр бис? Айтырыг демдээзи арын долдур чураан. Ат салыр черде — уруглар чуруктары.

Чер бөмбүрзээниң македи көстүп келди. Ону тараа сыптары хүрээлээн. Час. Баштайгы андазын изи. Чечектелип турар ыштар. Бөгүнгү өөрүшкүлүг байырлал үезинде часкы тарылгаже үнүпкен тракторларның диргирээжи, оттуп чыдар черниң чыды Кремльдиң хаалыларынга чедип кээп турганзыг.

— Чер ажылдакчыларынга бо чылын берге-ле час онаашты — деп, Колхозтарның эвилел чөвүлелиниң даргазы, Москва областың Владимир Ильич аттыг колхозунуң даргазы Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры И. Кухарь чугаалай-дыр. — Болганчок-ла чааш каапкар чаъс болгаш хар, соок чурттуң девискээриниң хөй кезиинге часкы хову ажылдарын чорударын, ийи-үш неделя саадатты. Ынчангаш колхозчиниң хөй кезии Май 1 чыскаалдарның соон дарый хову-шөлдерже үнүптер — ам дужуттуң үндезиниң салып турар шак бүрүзү үнелиг болгай.

Москваның демир-орукчулары базып орлар. Найысылалдың демир-оруу бодунуң өрезин бирги кварталда-ла дуглап апкан, ам бо минуталарда безин он-он поезддер пландан дашкаар чүъкту сөөртүп турар. Ооң хемчээли чүс муң тонна чедер дей берген.

А И. В. Курчатов аттыг Атомнуг энергия институдунуң эртемденнериниң болгаш специалистериниң чедиишкининиң көргүзүүнде тиктерни санаары бээин берге. 90.000.000 — ындыг температураны делегейде бир дугаарында маана «Токамак-10» деп тургузугга алган, плазманың электроннуг кезээниң иззээни ындыг болган, ол дээрге Хүннүң кырында температурадан он беш муң катап хөй болуп турары ол. Хол-биле кылган ындыг сылдыс олу хензиг када чырыш дээш шинчилекчилерге терпиин чугула медээни берген.

Хөглүг ыр-шоорлуг студентилер шөлден базып эрти. Оларның-биле кады геология шинчилел институдунуң студентизи, Гвинея-Бисау чурттуг Бернардо Опотин Мендос ырлап чор.

— Бистиң институттуң соңгазындан Кызыл шөл биле Кремль көстүп турар. Бистер, Африка чурттуглар, оларны силерниң чуртуңарның, тайбыңның чөлеңгизи, ёзулуг деңчорукттуң чуртунуң демдээ деп көрүп турар бис — деп, ол чугаалады.

Байыр-чыскаал хөме алган хайым шөлде улус артист Евгений Жариковту танып кааннар. Ол «Революциядан төрүттүнген» деп хөй сериялыг телефильмге кол роль ду — милиция комиссарының ролюн ойнаан.

— Ам кино бистиң амыдыралывыстың эң чугула айтырыгларынче көрүп келген — деп, ол санап турар.— Соолгу чылдарда бистиң экраннарывысты хөме алган турган чамдык кижилерге «херек» турган чогенчиг кинолар чиДип бар чыдар. Ёзулуг салым-чаяан долган, ындыг кинолар көстүп келген.

Кызыл шөлге «Тиилекчилер» деп кинонуң маадырлары база ужуражы берген, ону ам хүндүлүг аалчылар иштиринде турар К. Антонов тургускан, ол —РСФСР-ның алдарлыг чурукчузу. Фронтучу чораан кижи дайзынның туктарын дужур октап турар боттарының өөрүн көргүскен.

— Тулчуушкуннар шагда-ла дининиреп эрте-даа берген болза, тайбыңның салым-чолу дээш дүвүрээзин солдат чораан уран чүүл ажылдакчыларының чогаалдарындан дөмей-ле билдинип турар — деп, Константин Михайлович демдегледи. — Бистиң сактыышкын ажылдарывыс сагындырыг болу бээрин-даа ында. Дайын халавы кажан-даа дагын катаптавазын!

Шөлче үнүп келген күш-культуржууларның тудуп алган чоруур ак-көк туктары тайбын, арыг дээрниң демдээ дег көстү-дүр. Фанфарлар чаңгыланырга, спортчулар чаңгыс кижи дег массалыг гимнастиг композицияны күүседтилер. Оларның шимчээшкин санында чалыы назын, күш, чараш сеткил сиңниккен. Спортчу программаны уран гимнастиканың мастерлери тендүрген.

Адыш часкаашкынының чаңгызы төңгелек чорда-ла, шөлге чаа бөлүк кыстар үнүп келген, олар дээрге ам сураглыг ритмиг гимнастика секцияларының киржикчилери-дир. Спорттуң болгаш уран чүүлдүң кайгамчык каттыжыышкыны-дыр деп кижи ону көөр. Амгы үениң дүрген ритмнерин вальс солуду. Чүс-чүс аныяктар бөлдендип тур.

Уран чүүл чоннуу болуп турар чуртта талантыларны санаары берге. Демонстрацияны ажыткан музыкантылар-даа, танцычылар-даа —олар хоорайның клубтарының, Культура бажыңнарының болгаш ордуларының бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң төлээлекчилери-дир.

Шөлдү аныяктар шыва апкан. «Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга — алдар, алдар, алдар!» — деп, олар кыйгы салган. Шөлге кижилер дииниттиг «Ура!»-биле харылаан.

Май Бир-биле, час-биле бис кезээде боттарывыстың идегелдеривисти холбап келген бис. Байырлалдыг көөнден чаа-чаа ажыл-херектерже чүткүл төрүттүнер. Бистиң мурнувуста дыка чугула тоогулуг хүн бар: Улуг Октябрьның 70 чылы. Юбилей бистиң ниитилеливистиң амыдыралының бүгү талаларынга чаа өскерилгелер, чаартылгалар-биле капсырлажып келгенинде улуг ужур-утка бар. Май Бириниң эстрафетазын Улуг Октябрь хүлээп ап тур.

(СЭТА).

Кызыл шөлден репортажты СЭТА-ның корреспондентилери

Л. КИСЛИНСКАЯ, А. БЕЛИКОВ, А. БУРЯК, В. ИТКИН, С. САХНО, Л. ЧЕРНЕНКО чоруткан.

Партийжи амыдырал

КАДРЛАР-БИЛЕ АЖЫЛЧЕ ХАНЫЛААР

● СЭКП БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙКОМУНУҢ ПЛЕНУМУНДАН ●

«СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» айтырыгны СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң пленумунга чугаалашкан. Илеткелди СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат кылган.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга хүлээп алдынган эде тургустуушкунуң болгаш кадр политиказының дугайында шиитпирлерин районнуң коммунистери, бүгү ажылчы чону бир үн-биле деткип, чаа негелделерге дүүштүр шугудунуп, ажылын шүгүмчүлекчи анализтеп, партияның идип үндүргени өйү келген чугула айтырыгларын ажыл-херек кырынга боттандырарының аргаларын дилеп тыварынче кичээнгейин угландырган.

Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир, бүдүрүлгениң дериишкинин болгаш эде чепсегжээшкинин чорудар, продукцияның шынарын бедидер, кадрлар-биле ажылды үндезини-биле экижидер хемчеглерни ажылдап кылган.

1986 чылда районнуң үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээлиниң өзүлдези 7 хууга азы он бирги беш чылдың чылда ортумак хемчээлинден 2,5 катап көвүдээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ол-ла чылдарның ортумак деңнелинден 4,3 хуу беддээн. Районнуң совхозтары мал, чер ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш садарын көвүдедир.

Ынчалза-даа чамдык коллективтер кошкак ажылдааның илеткелде айыткан. Дыка хөй үлетпүр, тудуг организациялары, агроүлетпүр каттыжыышкынының албыраары ажылды организастаарының ажыктыг болгаш депшилгелиг аргазы бот-орулгажарылгаже дидими-биле шилчип кирбейн турар. Материалдыг курлавырларны болгаш акша-хөреңгини чарыгдаарынга камналга чок чоруктар бар. Эртинен чылыг эът комбинады, тууйбу заводу, ыяш ажыл-агыйы, № 3 орук-тудуг эргелели «Тыва даг-дугу» комбинаттың септелге-тудуг участогу күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиндев алыр шалын төлевирин көвүдеткен. Күрүне банкызының тывыскан хөй чээлилери бүдүрүлгениң хөгжүдеринге, социал айтырыгларны шиитпирлээринге эвес, чарыгдалдар дуглаарынче кордунуп турар.

Районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының ажыл-агыйларында эде тургустуушкун эң-не шушпең чорун келген. Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында «Шекпээр», «Деңгиз-Терезин» совхозтар күрүнеге эът, дүк садар планнарын күүсетпээн. Мал ажылында четпестер үргүлчүлеп турар. 1986 чылда шээр малдың баш саны 3,2 муң башка эвээжээн.

Чер ажылының зона системазын, суггатты, чемишчидингелерни четче ажыглавайн турарындан мал чемин, тараа культураларының, ногаа, картофельдиң дүжүдү чавыс. «Барлык», «Хемчик» совхозтарда ажаан алдынган дүжүттүң камналгазы багай.

Социал айтырыгларны дүрген шиитпирлеп, кижи факторунуң ролюн идепкейжидеринче кичээнгейин салыры негеттинип келген. Оларның эң-не чугулазы — чурттаар бажыңнарының айтырыы. Ак-Довурак хоорайда болгаш кодэ черлерде 2 муң ог-бүле бажың ээлээр турар. Мынчага чедир 270 малчын өглерде чурттавышаан.

Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинде айыткан бүгү-ле четпестер кадрлар-биле ажылды негелделерге дүүштүр тургуспаанында, оларның эртем-билиинин, мергежилиниң чавызында, эде тургустунмайн турарында дээрзин илеткелчи болгаш санал бергеннер пленумга демдеглээн.

Б. С. Нурзат кылган илеткелинге бодунуң, райкомнуң секретарьлары В. В. Петровтуң, И. Ш. Очурнуң, кылдыс эргелекчилериниң ажылының стилин болгаш арга-методтарында четпестерни айыткан.

Райкомнуң аппараты партийжи активке, райком кежигүннеринге четпес дааныц, оларны бюролар, пленумнар айтырыгларын белеткээринге, хүлээп алган шиитпирлерин күүседиринге, шүгүмчүлелдиг саналдарны сайгарарынга, партия эге организацияларынга дуза көргүзеринге кошкак киириштирип келген. Партия райкомунуң чамдык ажылдакчылары организацияларга баргаш, чүгле ажыл-агый удуртукчулары-биле ужурашкаш, парторганизацияларның секретарьлары-биле чугаа кылбас, кабинеттен телефон-биле удуртур, медээлер чыыр чаңчылдан ам-даа уштунмайн турарын пленумга шүгүмчүлээн.

Эде тургустуушкунну улам ханыладып, кадрлар-биле ажылды үндезини-биле экижидеринче угланган доктаалды пленум хүлээп алган.

Пленумнуң ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков киржип, чүве чугаалаан.

А. ХЕРТЕК, «Шынның» корр.

1987 ЧЫЛДЫҢ МАЙ 1: ТҮҢНЕЛДЕР БОЛГАШ ИДЕГЕЛДЕР

Бүгү-делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ни частың магалыг үезинде революстуг кызыл туктарның адаа-биле депшилгелиг кижи төрелгетен демдеглеп эрттирип турар.

Тайбыңның болгаш күш-ажылдың чаңчыл болган байырлалын бистиң чуртувустуң ажылчы чону бо чылын онзагай байдалдыг демдеглеп турар. Социализмниң алдарлыг юбилейи—Улуг Октябрьның 70 чылы чоокшулап орар. Партияның болгаш чурттуң амыдыралында эргилделиг болуушкун— СЭКП Төп Комитединиң апрель Пленуму болуп эрткенден бээр ийи чыл болган. Улуг программалыг идеяларны ажылдап кылган СЭКП-ның төөгүлүг XXVII съездизи болуп эрткенден бээр бир чыл эрткен. Оон ыңай бо чылдың эгезинде партияның, күрүнениң болгаш чоннуң ажыл-чорудулгазынга чаа делгемнерни ажыткан ТК-ның январь Пленуму болуп эрткен. Амгы үеде ооң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле ажыл чуртта калбарган.

Эде тургустуушкунуң базымнары тодаргай ажыл-херектерде улам тода көстүп турар. Чижээлээрге, 1986 чылда үлетпүрде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпизи он бирги беш чылдың бир чылында турганы-биле деңнээрге 1,5 катап улгаткан. Чурттуң агроүлетпүр комплекизинде эки талаже чаартылгалар улам тода көстүп турар. 1986 чылда соолгу сес чылдарда турун көрбээн бедик дужут алдынган. Мал ажылының продуктуларын бүдүрери көвүдеп орар. Социал адырда буруңгаар базымнар болдунуп турар. Ооң түңнелинде эрткен чылын моон мурнунда турган чылдарда туруп көрбээн хөй хемчээлдиг чурттаар бажыңнары, уруглар садтары болгаш эмнелге черлери туттунган.

Ындыг болзажок бо бүгү дээрге улуг ажылдың чүгле эгези-дир. Ниитилел амыдыралының бүгү талаларынга эде тургустуушкунну ханыладырынче, бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле экономиктиг болгаш социал хөгжүлдени дүргедедиринче партия чонну кыйгырып турар.

Социалистиг ниитилелдиң революстуг ханы чаартылгаларынче аңы-дунма социалистиг чурттар улам идепкейлиг кирип турар. Боттарының чурттарының экономиказының, эртемиииң, социал адырының хөгжүлдезиниң планнарының боттаныышкыны, чурттаалга болгаш культура-амыдырал тудуунуң программаларының күүселдези чүгле оларның боттарының чогаадыкчы күш-ажылындан база организастыг чоруундан хамааржыр дээрзин угаап билбишаан олар келир үеже бүзүрелдиг көрүп турарлар.

Капитал делегейинде байдал өске. Кол капиталистиг чурттарда экономиктиг буураашкынының ора-сомазы көстүп келген. «Улуг буураашкын» деп номнуң автору 1929 чылда болганы хевирлиг улуг кризистиң айыылы АКШ-тың кырында диргелип келген деп бижээн. Уолл-стриттиң улуг финансизи «Вистер 1929 чылдың байдалынга чоокшулап келген бис деп бодаар мен» деп, ол авторга ушкаштыр чугаалаан.

Капитализмниң барометри 1986 чылдан эгелеп куду бадып эгелээн. Ол ам «шуурганны» көргүзе берген. Ол дугайын доллар акшаның өртек-үнезиниң 40 хуу чедир кудулааны бадыткап турар. Ол дугайын АКШ биле Японияның болгаш «ниити рынокнуң» аразында соксаал чок үргүлчүлээш туруп берген экономиктиг дайын херечилеп турар. Капиталистиг конкуренцияның уржуктары анаа бодуун чонга таваржып, оларны миллион-миллиону-биле ажылындан үндүр шаап турар.

Капиталистиг ажыл-агыйның доктаамал эвес чоруунуң эчизинде кээп таваржыр уржуу болгаш политиктиг база социал-экономиктиг чөрүлдээлерниң айныылдыг одаа — экономиканы милитаризастаары болур. АКШ-тың эрге-чагыргазынга Рейганның администрациязы келген соонда шериг чарыгдалдарынга 1,3 триллион доллар ажыглаттынган. Ол чорук америк бюджетти көстүп көрбээн карылгага чедирген. Американың болгаш өске-даа капиталистиг чурттарның буржуазиязы боо-чепсекти эндере бүдүреринге хөй акша-хөреңгини үндүрүп турган, шериг чепсээ бүдүрер улуг-улуг монополияларның хереңгитеннериниң бажын ажыр байыткан. Шериг-экономиктиг комплекстерни байыдып турар хөй акша-хөреңги кедиалинде кээп, ол чурттарның экономиказын хоозуралып кижи төрелгетенге эгиттиинмес улуг когаралды таварыштырып турар.

Долларның үнезиниң кудулааны сайзырангай капиталистиг чурттарның бюджеттериниң карылгага таваржып турары кижиниң кижи мөлчүүр ниитилелде миллион-миллион кижилерниң күш-ажылы, материал-энергетиктиг болгаш чиг эт курлавыры кандыг-даа ажык чок шериг чарыгдалдарынга халаска үнүп турарын тодаргай херечилеп турар. Делегейде эң сайзырангай 13 капиталистиг чурттуң бирги черинде турар хирезинде Американың Каттышкан Штаттары чурт иштиниң продукциязын бүдүреринин талазы-биле 11-ги черде, чурт иштиниң бүдүрүп турар продукциязынга капитал салыышкыннарны киирер талазы-биле 13-кү черде, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле база-ла 11-ги черде турар. А ажыл чок чорук талазы-биле делегейде бирги черни ээлеп турар.

Чурттуң иштинге-даа, делегей харылзааларынга-даа бистиң партиявыстың эде тургустуушкунче угланыышкыны бүгү делегейге улуг салдарлыг болуп турары таварылга эвес. Совет Эвилелиниң капиталистиг чурттарга киирген улуг хемчээлдиг тайбың саналдарын амыдыралга боттандырып чорудары чүгле тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга эвес, харын шериг чарыгдалдарының улуг аар-берге үүргезин чиигедир арганы бээр. Специалистерниң санап турары-биле алырга, 1986 чылдың январь 15-те М. С. Горбачевтуң кылган саналдарын боттандырып чорудары 2000 чылга чедир АКШ-ка барык-ла бир триллион долларны, Барыын Европага —300 миллиард хире долларны камнап алыр арганы бээр. Чүгле 1986 чылдан 1989 чылга чедир «сылдыстар дайынының» программазының талазы-биле шинчилелдерден ойталаары 23 миллиард хире долларны камнап алыр арганы бээр. Ынчанмыже чүгле 1986 чылда безин социал программаларны кызырганының күзели-биле АКШ шериг бюджедин 50 ажыг миллиард долларга улгаттырган.

Амгы үеде тайбын дээш демисел Европа күрүнелериниң аразында чаагай кожа хелбээ харылзааларны хандырарының, ол дипте америк болгаш совет ортумак ыраакшылдың болгаш оператив тактиктиг ракеталарны чок кылырының бодунга алган хүлээлгелерге эң-не шыңгыы контроль системазын тургузарының анаа боо-чепсекти үндезини-биле кызырарының айтырыгларын кол черже идип үндүрген. М. С. Горбачевтуң Прагага болган митингиге чугаазынга болгаш АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц-биле Москвага чугаалажыышкыннар үезинде идип үндүрген совет чаа саналдар ол ындыг бүгү сорулгаларга бараан болуп турар.

Барыын чүктүң бир үеде идип үндүрүп турганы «тик вариантының» болгаш өске-даа бодалдарны барымдаалап көрген совет чаа саналдарны Барыын Европага улуг күзел дини-биле деткиир ужурлуг ышкаш. Бодуун европажылар ынчаар кылып турар. Ынчалза-даа НАТО-нуң чагырыкчы бөлүктериниң бодалы өске болган. Рейкьявиктиң соонда ышкаш, ында дүвүрээзин эгелээн. «Боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле боттарының мурнунда кирип турган саналдарындан Барыын чүк чурттарының удуртукчулары коргуп турар ышкаш. М. С. Горбачевтуң идип үндүрген саналдары улуг болган тудум, олар камгалалче улам-на ханызы-биле чаштынып турарлар» — деп, барыын-герман «Вестфелише рундшау» солун тодаргайлап турар.

Буржуаз парлалгада безин көстүп кээп турар Барыын чүк чурттарының туружун шүгүмчүлелдиг көрүп турар чорук ядролуг чепсек чок делегей дээш Совет Эвилелиниң могаг чок демиселин бодуун кижилерниң чүгле Европада эвес, харын-даа Каттышкан Штаттарда улам деткип турарын илередип турар. Совет эгелекчи саналдарга дааңган дайынга удур шимчээшкин делегей амыдыралының улуг салдарлыг фактору болу берген. Эң-не мурнакчы кезектерни чаңчыл болганы-биле каттыштырып турган «тайбыңның партиязынга» ам чагырыкчы бөлүктерниң төлээлекчилери база кирип турар. Дайынга удур шимчээшкинге ам социалистиг, социал-демократтыг болгаш либерал партияларның, хереэженнер болгаш аныяктар организацияларының кежигүннери, харын-даа консервативтиг күштерниң чамдык кезектери безин киржип турар. АКШ-тың болгаш НАТО-нуң өске-даа чурттарының чагырыкчы бөлүктери боо-чепсекти эндере бүдүреринге удур, ядролуг чепсек чок Европа дээш хөй-ниитиниң хөделиишкиннерин барымдаалап көөр ужурга таваржып турар.

Ынчангаш Май Бириниң чыскаалганнарының колонналарында янзы-бүрү дылдарда «Ядролуг ракеталарны узуткаар», «Делегейге — тайбың!» деп лозуңнар чаңгыланып турар.

Геннадий ШИШКИН, СЭТА-ның корреспондентизи.

«Шынга» харыы

УЧЁТ КАРТОЧКАЗЫНЧЕ КИИР БИЖЭЭН

Бо чылдың апрель 1-де «Шынга» «Хемчег чүге чиик болганыл?» деп эгелиг чүүл үнген. Анаа «Х Улуг хурал» совхозтуң директору Ч. Моңгуштуң, партком секретары турган Д. Моңгуштуң төлеп чок чорууну дугайында шүгүмчүлээш, партия эге организациязының оларга көргүскен хемчээ чиик болган дээрзин бижээн турган.

Ук чүүлге хамаарыштыр харыыны СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол чорудкан. Ооң дыңнатканы болза:

«Солуңга үнген чүүлдүң фактылары бадыткаттынган. Партия эге организациязының үндүрген шиитпирин СЭКП райкомунуң бюрозу чиик деп санаан. Солуңга үнген шүгүмчүлелге хамаарыштыр болган бюрога директор Ч. У. Моңгуштуң мурнунда хемчег алзып чорбааның база совхозтуң специалистериниң ниити хуралынга ажылынга арттырар дээнин барымдаалааш, шыңгыы доңгулданы хүлээткеш, ооң учёт карточказынче киир бижиир деп шиитпирни хүлээп алган.

Партком секретары турган Д. М. Моңгуштуң хереэн база бюрога сайгарган. Анаа база шыңгыы доңгулда хүлээткен болгаш учёт карточказынче киир бижээн.

Онаашкан ажылын экижидер, моон соңгаар чурум хажыдыышкынын катаптавас талазы-биле сагындырыгны бо коммунистерге бюро база катап кылган болгаш, бир эвес моон соңгаар ындыг чорукту катаптаар болза, эң шыңгыы хемчег хүлээдир дээрзин база сагындырган.

ӨӨРЕНИП КӨРЗЕ

Чалаанадан Кызылче чаваглыг орук-биле чоруп ора, Адар-Таш аксынче көөрүңге, ында чурттакчы сууржугаш бар. Ол черде Чалаананың үлетпүр комбинадының чугай өрттедир, тууйбу бүдүрер ажылчыннары чай, кыш дивес, хаймыыг иштее хаара туттунган турар. Олар ай, квартал планнарын доктаамал ажырып, багай эвес ажылдап келген.

Амгы үеде кижи факторунче чугула кичээнгей салып турар болганда, баштай кандыг-даа ажылдакчының ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузары черле чоптуг. Үстүнде адааным ажылчыннарга ындыг байдал тургустунган бе? Чок. Мында садыг, эмнелге пункту муң-не бар.

А он чыл бурунгаар ол сууржугашка эге школа, ясли-сад ажылдап турду. Ону кандыг чылдагаан-биле чуве ийик, дужурген. Ажылчыннар чамдыкта уругларын ээртип алгаш ажылдаар ужурга таваржыр. Ада-иези ажылдап турда, бичии уруглар хайгаарал чок артып, машина-балгат озал-ондаанга таваржып болгай. Бо талазы-биле хомудалды ажылчыннар бригадири Николай Бичелдейович Куулар чугаалап орар.

Ооң аңгыда чамдыкта сайгылгаан чырыын чоогунда хөмүр-даш разрези чазылдырышкын кылыр дээш ийи-үш хонукта бо-ла өжүрүптер. Электри чырыы чамдыкта 5—6 хүн-даа кыппайн баар. Чоокта апрельде база ынчаан ган. Бо чорук ажылчыннарга дыка шаптыктыг. Электри чокта кудук ажылдаар эвес. Чурттакчылар божа дег үер сарыг суун турнуктургаш, аъш-чем кылыр ужурга таварышканнар.

База бир берге айтырыг — хоорай-биле харылзажыр телефон чогу. Амыдыралга кандыг таварылга болбас деп. Эрткен чылдың ноябрьда Галина Ондарның хар назылыг уруу хөрээнге дегдиргеш, берге байдалдыг турда, ачазы Роман Куулар трактору-биле эмчиге чедирген. Эмчиге четсе-даа уруг шыдашпайн барган. Бир эвес телефон харылзаалыг турган болза, дүрген дуза чедирер машина баш бурунгаар келгеш, хемчээ аптар турган чадавас.

Чурттакчызы чылдың немежип орар ажылчын суурнуң радиозу шуут чок. Бо болгаш үстүнде адаан өске-даа четпестерни дарый эдеринче районнуң үлетпүр комбинадының удуртукчулары өөренип көөр үези келбээн бе?

А. ОНДАР.

Чөөн-Хемчик район.

МАЙ 1-НИҢ ХҮРЕЖИ

Бүгү-делегейниң ажылчы чонунуң эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май Бирге тураскааткан «Шын» солунунуң шаңналы дээш 32 шилиндек мөгениң хүрежи Кызылда «Хүреш» стадионунга эрткен. Анаа республика болгаш Сибирь база Чөөн чүк оонаазының маргылдааларынга киржип, шаңналдыг черлерни ээлеп чораан дуржулгалыг мөгелер база киришкеннер.

Хүрештиң соолгу салыының мурнунда дөрт мөге арткан. Оларның аразында «Шамбалыг» совхозтуң малчыны Владимир Моңгуш, профоблчөвүлелдиң ажылдакчызы *Рубер* Хомушку, иштики херектер министерствозунуң ажылдакчызы Иван Хураган база Тес-Хемниң аныяк спортчузу Тамтал Түвег олар артканнар. Анаа В. Моңгуш — Р. Хомушкуну, а И. Хураган — Т. Түменни тус-тузунда октаан.

Соолгу салымга И. Хураган үр хүрешкениниң соонда бодунуң ынак аргазын ажыглааш, удурланыкчызын тиилеп алган.

Шүүлген болгаш шаңналдыг черлерни ээлээн мөгелерге солунуң редакторунуң оралакчызы К. К. Сат шаңналдарны тывыскан.

БИСТИҢ КОРР.

СОНУУРГАП КӨРҮҢЕР

Концерт сезонунуң ажыттынар хүнү — май 9-та Культураның болгаш дыштаныышкынның Гастелло аттыг паркының Ногаан театрынга Красноярскиниң күрүне театрының «Ярмарка» ансамбльның концерттери эгелээр.

Концертке Красноярск крайның комсомол шаңналының лауреаттары Людмила Луценко биле Сергей Трусов киржир.

Балеттиң солистери — Берлинге болган аныяктарның болгаш студентилерниң Х Бүгү-делегей фестивалының лауреаттары Валерий Шуревич, Александр Смоляков, Сергей Чехников.

Инструменталдыг ансамбльдың составы: Марина Евтеева, Станислав Заминус, Сергей Громков, Олег Почанский.

Программада: ырлар, музыка, юмор, эстрада танцылары.

Коллективтиң уран чүүл удуртукчузу Л. Луценко.

Музыка удуртукчузу — композитор С. Трусов.

Концерттерниң эгелээри 14.00, 16.00 шактарда.

Билеттерни филармонияның болгаш хөгжүм-шии театрының кассаларында, хоорайның бүдүрүлге болгаш албан черлеринде садып турар.

Коллективтиг чагыгларны хүлээп алыр.

Телефон № 2-55-19.

ЧАРАЖЫ ОЛЧААН

Чечен чугаа

Улуг кадарчы Балдар херимниден үнгеш, ооҗум ийи-бир базып чорза-чорза, элээн ырап келген. Ол суурнуң узун кудумчузунуң дал ортузунга доктаай бергеш, ынай-бээр көргүлеп, манаглынып турган. Ол-бо эрткен улустар ооң-биле «Улуг кадарчы, экии!» дижип эртип турганнар. Балдар оларга ээлдек харыылап, чамдыктарынче хүлүмзүрбүшаан, «Мени-ле, мени-ле-дир бе» деп, бажын согаш кылып каап турган.

Ооң ында турup турар байдалын көөрге, черле арай болуп чугулага көрүп турары илдең. Ындыг-даа ыйнаан улуг кадарчы кижи. Чүгле ооң улуг кадарчы дээрзиниң дугайында совхозтуң кандыг-даа документилеринде херечилеп биживаан. Ол атты хоочун инек кадарчызы болунга эки тура-биле тыпсып алган чүве-дир. Ында ужур бар. Ол назы-хар талазы-биле фермада улустуң эң-не улуу, ооң күш-ажыл стажы мырыңай-ла талыгыр. Ол чеден хар чоок. Шулай-даа бээр, ам-даа ол ажылында «албан ' хагбышаан». Сергек, чиңги-даа кончуг. Билбес чүвези чок, кандыг-даа темага ол күзелдиг-биле маргыжып болур. Ынчалдыр канчаар, улуг кадарчы болганда, алын сыкпас ужурлуг.

Балдар чаңгыс черге турда, он минута ажа берген. Хүн ооң караанга көзүлдүрле даг артынче кулбуртуп каан. Эрте частың серииин салгыны сооланнадыр үре берген. Ол диңги кежи бөргүн хаваанче халыптай тырткаш, чөөндүрүүн дүрүп алган. Часкы шыксымаар чывар ооп алгыг тонуунуң эдектеринин алаандан дыңыржып турган. Ол тонун чыгра туттунгаш, чаңгыс черге долгандыр таптап турган.

А кадайы ам-даа сураг. Харын өске херээженнер, аныяк кыстар кудумчунуң ол-бо талазында Культура бажыңының уунче шууҗуп турган. Оларның шуптузун Балдар таныыр. Чамдыктарынга Май бир байырлалы-биле байыр чедирип, чамдыктарының кадыын айтыргылап, ооң кадында баштактаны каап турган.

— Кандыг кончуг чараш-чаагай апарганыңар ол, катап база ашакка баар дивээн силер бе? Чүге үргүлчү-ле мынчаар чоруп чорбас силер? — деп, шаглан тура таныыры повар херээжен-биле мендилешкеш, баштактанган.

— Ындыг ыйнаан, харык. Бистер хүнниң-не каастанып кааш базып туруп берзивиссе, кымнар ажылдаар чүве ирги?

— Кымнар деп чүңүл, ашактар канчан барган деп!

— Пох айт сен кырган кижи аксын аазадыпкан кадайлар кайгап турупда, аныяк эрлер азы чалыы оолдар канчаар деп болгай-дыр сен. Ажыл дугайы шуут башка кирбес ыйнаан.

— Ындыг база боот чаланас. Ынчалза-даа каас херээженнерни көөрге, черле аянныг-дыр.

— Көрем мону. Богун, харын мага хандыр көрүп алгай сен. Чүге мында кудумчу ортузунда, баглаашта соолуп каан аът ышкаш, долганып, дескинип турарың ол, кадайың кайыл?

— Ол дээрге сураглыг шуптен кижи боор. Ону манап турарым ол-дур ийин. Эртен партком секретары ынап-ла кадайың эдертип ал дээн-не болгай.

— Эдертип кел де. Ол харын сени эдертип кээр эвес чүве бе? Хоочун саанчы кижи орден-хаваяларын платьезинче кадап чадап тур ыйнаан, анаа дузалашпас, чүге баштай-ла манап үнүпкениң ол, шак четти көрбес сен бе.

Балдар далаш-биле базып чорупкан поварның соондан кайгап туруп калган. Кудумчунуң өске талазында аныяк кыстар болгаш оолдар хатты-хөглүг кончуг бар чыткан. Ооң уруунуң чажы-ды тракторист Айланмаа Балдарже хол чайган.

— Улуг кадарчы, чүге Культура бажыңынче далашпайн-дыр силер. Долума угбай ында ыйнаан, бараалыңар че, кырган-ачай!

— Чеде бээр бис, уруум. Кырган-аваңны манап тур мен. Элегер кижи силерниң ол ордунарга баар ыйнаан.

Балдар аныяктарының соондан шагзыргай көрген. Кадайы ам-даа сураг.

— Кончуг элеимейин. Чүү адам элегер ыйнаан бо. Ыя ол ховеңниг херектээжин хирлиг халадын уштуп октапарда, чоп кончуг саалаар чүвел — деп, кадайының даады-ла ажылдап келер хевин сактып келгеш химиренген. — кежээ байырлал баар бис деп анаа эртен-не чугаалаар чүвемин, уттуп алганым ол-дур ийин. Дем чаа чугаалаан болгай мен.

Ол эртен инек кажаазының чанынга партком секретары-биле ужурашканын Балдар сактып келген. Чоокта чаа соңгуттурган аныяк секретарь ооң-биле хөглүг кончуг эккелешкеш, арта-ла. Май 1-ниң байырын апаа чедирген.

— Кордуң бе, улуг кадарчы, бөгүн онзагай хүн. Ийи дакпыр күженир апаар-дыр сен ийин. Бодуңнуң болгаш Долума угбайның улуу дээш аан. Кажаа-хораа иштиарыг-силиг, инектер тодуг-догаа турар ужурлуг. А кежээ ынап-ла Долума угбай-биле кады байырлалга кээр силер — дээн.

Ооң турган уунче база бир херээжен кылаштап орган. Ол соңгу чуктүң ак-кек дилгизиниң кежиинден даараан бөрттүг, улуг шокар чечектерлиг салбактыг аржылды эктин шыва салгаш, бир азыын аткаар ажыр октап алган. Ындыг бөрттүг болгаш аржылдыг кадайны-ла бир черге көргени ышкаш. Та кым ыйнаан моозу. Балдар далашканындан, элегер кадайынга ажынганындан ол каас херээженче кичээнгей салбаан, бүгү-ле сагыжы бажыңының хериминиң аксынче, кажан-на ол ажыттынып, кадайы оон үнейтип үнүп кээр ирги дээш, дес-түнмейин манап турган. Демги херээжен Балдарның чаны-биле эртип чыда, эгин ажыр көргеш, «чоруп олуралы» дээш доктаавайн-даа базыпкан. Балдар ынаар сагыш-даа салбайн, бажының уунче кайгавышаан, химиренип турган.

— Че, озалдап тур бис, дүрген чоруулу — деп, шала таныыры үн ону кыйгырган.

— Харын аан, бо кадайны манап турарым ол ышкажыл, кончуг элеимейин.

— Чүү кадайны? — деп, демги-ле үн шала дойгун айтырган. Балдар хая көрүп келгеш, шыңгыы үнүг херээженче топтап көре берген.

— Па, сен сен бе? Экии! — деп, Балдар кадайын таныып кааш, девидей хона берген.

— Кымны манап турарың ол? — деп, кадайы кайгап айтырган.

— Кай, шынап-ла, сен сен бе, кадай? Мээң кадыкыраазым аан?

— Сээдениңей бердиң бе, дүрген чорууулу! — деп, кадайы шыңгыы чугаалаан — азы... бичии чүве пактаптың бе?

— Чок, чок! А сен база ындыг кижи-дир сен, але, кадай?

— Кандыг кижи-дир мен?

— Ыык... Харын аан... чүү дээр чүвел... Чаражың кончуг аан?

— Шынап-ла, албыстай бербээн бе бо. Че болзун, озалдадывас — дээш, Долума дүрген-дүрген базыпкан. Балдар кадайының соондан аксын аазадыпкан кайгавышаан. Оозунуң бажы шала ойтагар, сыны хертеш, кылалажы бүзүрелдиг болган. Балдарның болунуп сыны база чайгаар-ла хендүрлүп келген.

Е. ТАНОВА.

БАЙЫРЛАЛ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгында чурукчуларның делгелгезин Май байырлалының бүдүүзүнде ажыткан. Ында чурттуң чүгле дээди өөредилге черлерин дооскан талантылыгларның дээре дээн ажылдарын киирген. РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу С. Лацы, Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу И. Салчак, аныяк чурукчулар В. Хлызов, О. Ондар-оол, М. Монгуш, В. Струков болгаш өскелериниң-даа янзы-бүрү жанрларга күүсеткен ажылдары көрүкчүлерни сонуургадыр.

Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилели ук делгелгениң тематиказын чаартып, чурукчуларның чүгле сөөлгү үеде кылдынган ажылдарын киирер сорулганы салган.

Э. ДОНГАК.

ЧЕРИМ КОЖАҢЫ

О. Шынаага чеде бергеш, төрээн черимниң каас, чараш бойдузун магадап, бичии чорааш, хой кадарып чораан черлеримни хире-хире сактып, ол-бо кезиксээм кээр. Кончуг аътка олурупкаш, эзиннелдир челап чоруурумга, салгын-сырын мени эргеледип суйбаан ышкаш, ынчан өгбелеримниң кожамызы сагыжымга кирип келир.

Деспең, Серлик чуртумайны,
Дески шалык чонумайны.
Баян-Оваа чуртумайны
Бай-ла шалык чонумайны.
Шалык чурту черле ындыг,
Шамыргактап чаап турар.
Шалык оглу черле ындыг
Чайык-кудук чаңнап орар.
Кара дуруна кангырт-ла дээр
Кара ногаан О. Шынаам.
Көк-ле дуруна коңгурт-ле дээр
Көк-ле ногаан О. Шынаам.
Ирбитейде, Хоолугда
Изиг төрээн чүвем-не чок.
Инек оъттаар оъттуг боорга,
Чурттаксай-ла берген-не мен.
Аптарада, Хоолуда
Артык ынак чүвем-не чок.
Аъттар оъттаар оъттуг боорга
Чурттаксай-ла берген-не мен.

Мээ бо каш кожаңнарның кажан тыптып келгенин кым-даа билбес. Үе-дүптен бээр чечен-мерген кижилер чурттап чораан. Черле ынчаш чонунуң чогаадып каан алдын эртинези кайгамчык чараш. Үткэзы хаяы, урана-чечен ээүлүг поэзия сиңниккен. Аас чогаалын чыып чорууулуңар.

Б. КҮНЗЕТ,
чурукчу.
Тес-Хем район.

ЧҮРЭЭМ ЫРЫ СЕНИ АЛГААН

Кыскан паш дег кежээки хүн черин эргээш,
Кызыл аъттың чүгүрүүнде кирипитти.
Кылама дош эриин ажып чайыкзылаан
Кызаа хемнең аъттыг кижи халдып олур.
Кызыгаар чок октаргайның делгеминде
Кылаң чес дег чартык ай-даа салдап бар чор.
Харлыг кыштың чыккылама соогун өттүр
Кара чаңгыс сээң дүрзүң көрүп чор мен.
Сээң-биле чарлыышкыны болдаарымга,
Черниң, дээрниң ыраа-биле домей-ле-дир.
Хилиңнелген кара бажым хыраалааже
Хире-хире чүрээм ыры сени алгаан.

З. НАМЗЫРАЙ.

КУЛА-ДАЙ

Согун сыныг Кула-Дай
Сооттунган, баглаашта.
Куспак чели ыдыктыг,
Кудуруу-даа оруглуг
Кула-Дайым маңныг.
Чүглүг куш дег кашпагай.
Чүгүрүкту ашкаш,
Куштаалдырып кээр аът.
«Электен-не мактаан» деп,
Электей-ле бербеңер.
Ачам сооткан Кула-Дай
Албан эртер, билир мен.

Д. ДОНГАК,
дашчы.

БЕЖЕН ЧЫЛ МУРНУНДА

1937 чылдың Май 1-ге тураскааткан байырлал солуну апрель 29-та үнген. Аңаа ТАРН ТК-ның Чиңгиче секретары С. К. Токаның «1937 чылдың Май 1-ниң хүнү» деп эгелиг чүүлү парлаттынган. Ук чүүлдү үш бөлүкке чарганы солун: бирги-зинде делегей байдалы, ийигизинде — Май 1-де ССРЭ, үшкүзүнде — Май 1-де ТАР.

Ооң Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 20 чылы оон демдеглээринге ССРЭ-ниң болгаш ТАР-ның ажылчы чоннарының канчаар белеткенип турганын билип ап болур. Ук байырлалга уткуштур совет улустуң маадырлыг күш-ажылының дугайын онзалап демдеглээн. Ол ышкаш ТАР-ның X Улуг хуралының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, капиталистиг эвес оруктап хөгжүлдениң чаа программазын чедиишкинниг күүседир дээш бүгү Тывага калбарган ажылышти номчукчуларга дыңнатканы солун.

«Шыныц» ол номерлеринге Кызыл хоорайда профессионалдар үүрлериниң (14 үүр турган) кылган ажылдарын демдеглээн, болур байырлалга хоорайны дерип шимээриниң сорулгаларын айыткан. ТАР-ның мал, чер яамызының ; часкы үеде мал ажылынга ап чорудар профилактиктиг хемчеглер дугайында дужаалын база парлаан.

ССРЭ-ниң ажылчы чонунга тыва улустуң чедирген революстуг байырын чыраткан. «Тиилээн социализмниң социалистиг ажыл-агыйы» деп статистиктиг медээни парлаан.

ТАР-ның мал, чер яамызының сайыды Товарищтайның чөвүлекчилери — эштер Коробов, Смотров олар-биле кады бижээни «Мал ажылының эрестиг сорулгалары» деп чүүлү бар. Ында республиканың ажыл-агыйының, эртемниң болгаш культуразының хөгжүлде чурагайларын база көргүскен. Таңдының Бай-Хаакта, Кызылдың каттышкан школазында, Чөөн-Хемчиктиң Хөндергейде, Бии-Хемниң Өөкте бижик билбес чорукту узуткаар пунктуларының ажылын база дыңнадып турар.

«ТАР-ның херээженнериниң хостуг эргези делгерезин!» деп лозуң адаанда ТАР-ның херээженнериниң топ дассымының харгазы Тыртыктың чүүлүн парлаан. Херээжен чонунуң 32 хуузунуң ужук-бижиктин билир апарганын, намга, аревзге 3489 кижиниң киргенин, удуртур ажылдарже 411 кижиниң депшээнин, 399 кижиниң аңгы-аңгы черлерде өөренип турарын ында бижээн.

«Шын» солун ынчан ТАР-ның профессионалдар эвилелиниң ажылын чоңга таныштырбышаан, Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Каа-Хем кожууннарда нам чырдыышкынының дугайында делгерепгей материалдарны парлаан. Барыын-Хемчик кожууунда Шуй сумузунуң араттары Шуй хемниң кежилдир ийи ковүргүгү кылганын ында нам үүрүнүң секретары Шагдыр медээлээн.

Н. КҮНЧҮН,
курархив ,ажылдакчызы.

КРОССВОРД

1. Херээжен ат. 2. Ак чем. 3. Хем. 4. Хову кужу. 5. Хөгжүм херексели. 6. Сава. 7. Хоралыг насеком. 8. Чөөн-Хемчикте хем. 9. Казахстанда область төвү. 10. Тыва таңмы. 11. Азырал амытан. 12. Район төвү. 13. Куш. 14. БАМ төвү. 15. Чадан ыяш. 16. Хемчээ (шаанда ажыглап турган). 17. Чер ажылының херексели. 18. Хөгжүм херексели. 19. Ыяш. 20. Мал төлү. 21. Эм үнүш. 22. Узбекистанда хоорай. 23. Ногаадан кылган чем. 24. Тыва оюн. 25. Улустуң ырызы. 26. Хээкчилер отрядының дириг амытаны. 27. Кызыл чоогунда аяк-чорукчулар даа. 28. Өөредилге чылының кезии. 29. Пес. 30. Воо кезээ. 31. Автомобиль кезээ. 32. Мал уксаазы.

С. САЛЧАК тургускан.

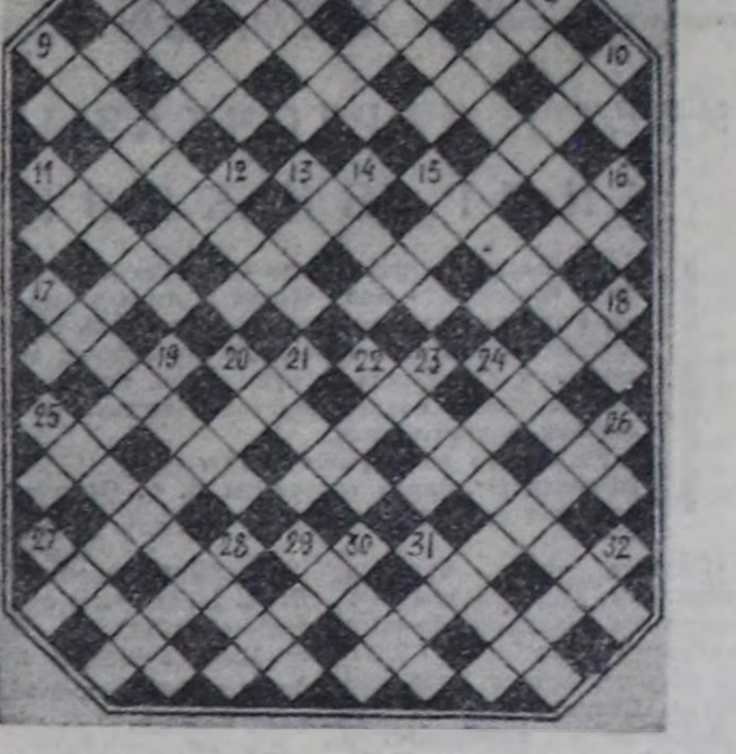

АПРЕЛЬ 25-тегн кроссвордтуң харыызы.

УЗУН ДУРГААР: 1. Камо. 2. Лазо. 3. Ромб. 5. КамАЗ. 6. Милан. 8. Касса. 10. Унита. 11. Разин. 12. Орлова. 13. Ананас. 14. Туран. 18. Пушкин. 19. Лондон. 24. Гаага. 25. Ямал. 26. Роза. 27. Ампер. 30. Рак. 32. Дон. 34. Смыслов. 35. Апшерон. 36. Тихонов. 37. Казарма. 38. Краснов. 41. Акася. 42. Ишкин. 45. Ана. 46. Ала. 51. Арион. 53. Опера. 54. Шредер. 55. Азия. 56. Лаа. 57. Озон. 58. Сала. 59. Онегин. 62. Винамо. 63. Морава. 65. Теор. 66. Демон. 69. Анапа. 71. Марка. 73. Памир. 4. Шонин. 79. Фрай. 80. Квас. 81. Кран.

ДООРА ДУРГААР: 4. Макаров. 7. Сакко. 9. Бунин. 15. Гама. 16. Стремчи. 17. Амур. 20. Рудин. 21. Сабо. 22. Нгау. 23. Майор. 28. Марка. 29. Марта. 31. Садко. 33. Адамс. 39. Непал. 40. Калинин. 43. Агоян. 44. Цыган. 47. Орган. 48. Кретнига. 49. Калевала. 50. Алмаз. 52. Боинг. 54. Школа. 56. Ливорно. 58. Самбо. 60. Шопен. 61. Исаев. 63. Минин. 64. Метро. 67. Керес. 68. Чаан. 70. Ромм. 72. Репин. 75. Тока. 76. Армавир. 77. Озон. 78. Жираф. 81. Каний. 82. Барабан.

ТЫВЫЗЫКТАРНЫҢ ХАРЫЫЗЫ: 1. Канмыы.. 2. Дыт, оон чочагайы. 3. Дээлиген.

ЧАЛЫЫ НАЗЫН ЧААГАЙ-ЛАЙЫН.

СЕРЕҢГИ ЫЯШТАРЫ-БИЛЕ

ҮШ: Беш сереңги ыяжы салып каан (чурук 1). Үш үнүп кээр кылдыр оларга немештир база беш сереңги ыяжын салыңар.

РАК: Сереңги ыяштарын ... кылган рак өрү союп бар чыдар (чурук 2). Ол кудуу баштаандыр союп бар чыдар кылдыр ийи сереңги ыяштарын эде салыңар.

ДЕНЗИ: Дензиниң тос сереңги ыяжындан тургускан. Дензиниң туруш байдалы деңээс (чурук 3). Ол ыяштардан беш сереңги ыяжын туружундан өскээр салыптарыңарга, дензиниң ийи талазы деңапаар.

ИИИ КУНДАГА: Ийи кундаганы он сереңги ыяжындан тургускан (чурук 4). Ийи кундаганы чаңгыс шугумга деңкылдыр тургускаш, алды сереңги ыяштарының туруштарын солуптарыңарга, бажың болу бээр.

ФОНАРЬ: Алды сереңги ыяжын эде салыпкаш, фонарьны дөрт деңүш-булуңчук кылдыр тургузуптуңар. (чурук 5).

СҮГЕ: Дөрт сереңги ыяштарының оруун солуй салыптыңар — сүге деңталаларлыг үш-булуңчуктар апаар (чурук 6).

ЛАМПА: Он ийи сереңги ыяжындан тургустунган стол лампазы (чурук 7). ... үжүк оруун солуй салыптыңар — деңталаларлыг беш үш-булуңчук апаар.

ДУЛГУУР: Он сереңги ыяжындан дулгуур кылып каан (чурук 8). Ол үш квадрат болу бээр кылдыр дөрт сереңги ыяжын туружундан өскээр салыптыңар.

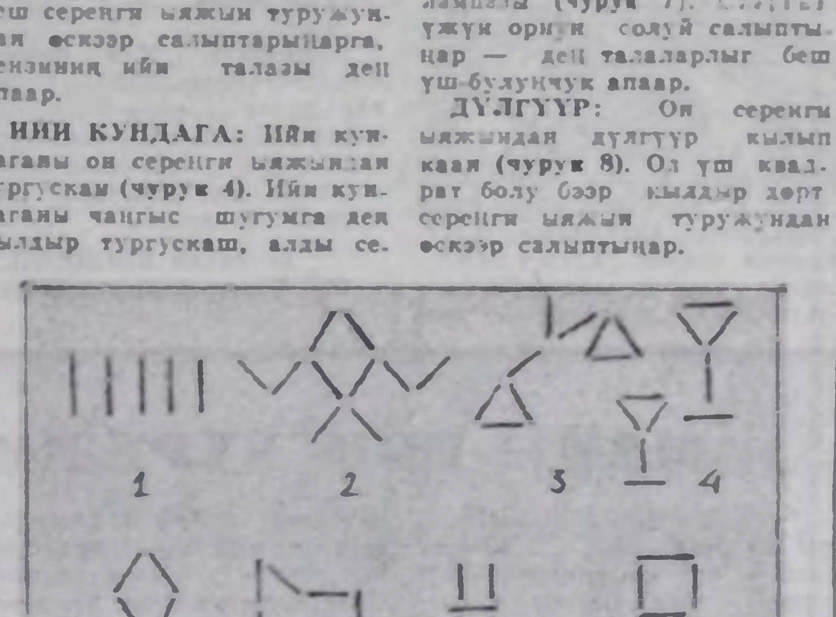

СОНУУРГАКТАРГА

СҮТ, СҮТ...

Печора — Ильичевск заповедниктиң болгаш Сумароков дуржулга станциязының ажылчыннары Брянск арыгларында булан фермаларын организастаан. Хонукта бир булан 5—6 литр сүттү берип турар. Буланның хоюг болгаш үскүр сүдүн соодукчуга ол олчаан 8—10 хонук дургузунда шыгжап болур.

Херсон областа «Аскания нова» заповедникте чээрелниң канна, нильгау, импала болгаш өске-даа уксааларын өстүрүп турар. Оларның сүдү база үнелиг. Ооң 25 хуузу курагг будумелдерден тургустунган. Ол сүттүң бактерияларга удур дээштиг өске сүттерниңиден орайчок улуг. Ук сүт 3—5 хондур үрелбес, а соодукчуга 20 хондур кадагалап болур.

Кострома областың «Караваево» совхозка Опытница деп инек тос харлыында чылда 12017 килограмм сүт берген.

АКШ-тың Индиана штатта Бичер деп фермерниң голштино-фриз уксаалыг инээ 365 хонукта 25248 килограмм сүт берген. Ук инекти хүнде ийи катап саап турган.

А. И. ИВАШУРАНЫҢ «ВКУС МОЛОКА» деп номундан.

«Гиннестиң рекордтар дептеринде» массалыг парлалга дугайында медээлер база кирген. Чижээлээрге, делегейде эң-не баштайгы солун «Пост ок иирикес тидингар» Швецияга 1645 чылда үндезилеттинген.

Эң-не улуг солун —130х89 сантиметр —1859 чылда парлаттынган, ону Нью-Йоркка парлаан. А эң-не бичии солуну — хемчээли 7,6х9,5 сантиметр —АКШ-ка парлаттынган.

«Р. Р. Доннелли болгаш оон оолдары» парлалга черичыл санында ортумаа-биле 1300000 тонна саазын болгаш 70000 тонна будук чарыгдап турар. Ол парлалга чери АКШ-тың Чикагода турар.

ЫЯШ, ЫЯШ...

Делегейде эң улуг бүрүлер — бразиль болгаш амазонка пальмаларында. Оларның улуу 15 метр чедип турар. А эң бичии бүрүлүг ыяш — бистиңиде ак болгаш кара саксаулдар. Оларның бүрүзүнүң улуу чүгле 3—5 миллиметр.

Делегейде эң улуг чимистиг ыяш — Индонезияның аргаларында үнүп турар хлеб ыяжы. Ооң чимизи төгерик тыква хевирлиг, а деңзизи 25 килограмм чеде бээр. 20 — 25 харлыг бир ындыг ыяш чымчак болгаш амдан-ныг чимистери-биле 2-3 кижиниң (бир ег-бүле иштин) чыл дургузунда чемгерип шыдаар.

Сейшель пальмазының чаңгыс тооруунуң деңзизи 18 килограмм чедип турар. Ооң долгандыр хемчээли бир метр ажыг. Чаңгыс ыяшта ындыг тооруктар чеден-сезен хире. Оларның иштинде деңзизи бир тонна ажа бээр.

Делегейде эң чавыс ыяш Африкада үнүп турар вельвичия. Ооң унунуң чоону бир метр чедип турда, бедиичүгле 30 сантиметр хире. Ол солун ыяш ийи-ле бүрүлүг. А назыны — 200 чыл. Эң бедик ыяш — Австралияда миндаль эвкалипи. Ооң бедии 110 метр чеде бээр. Шаанда оон-даа бедик ыяштар турган.

«ЛЕС И ЧЕЛОВЕК» журналдан.

![ТВ]

МАЙ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Бут бөмбүүнүң доңчулалы. 9.00 «Карманда хүн». Уран-чечен фильм. 10.10 — 10.45 — «Бистиң-биле кады». 16.00 — Медээлер. 16.15 — Орус чугаа. 16.45 — Музыкалыг Фрунзе. Киргиз телевидениениң дамчыдылгазы. 17.20 — Объектив. 17.50 — Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры академик П. Г. Костюк-биле өөреникчилерниң ужуражылгазы. 18.35 — Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Дүргедээшкин. «Уралмаш. Кержэ дээ-гаар ажылдап турар бүдүрүлгелериниң айтырыглары». 19.30 — «Эрик». ССРЭ-ниң Күрүнениң үлегерлиг Бичи театрының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Эрик». Фильм-шиизиниң уланчызы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.50 — Бут бөмбүүнүң доңчулалы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Анна Сахарованың сагыш човаашкыннары». Док. телефильм. 8.35; 9.35— Физика. 6 класс. Энергия болгаш ажыл. 9.05 — «Павловск дугайында сактыышкыннар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. Санаалга техниказының кыска төөгүзү. 10.35; 11.35 — А. Т. Твардовский. — «Делгемнериниң ындында делгемнер». 10 класс. 11.05 — Эртем болгаш амыдырал. 12.05 — «Диригге алырып дужаалган». Уран-чечен фильм. 13.30 — Тайбыңның херээнге кижизидер. 14.00 — Медээлер. 14.05—15.15 — «Бут ырлаар». Үш сериялыг док. телефильм. (ГДР). 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильмнерниң программазы. 18.55 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур». «Интенсивтиг технологияны нептередириниң айтырыглары» 19.15 — «Тываның экраннарында». Кино болгаш көрүкчү. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Бут бөмбүүнүң доңчулалы. 21.00 — «Үе». 21.35—23.10 — «Өске кижиниң чагаалары». Уран-чечен фильм.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-чөөн чүктен хатты дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 8 — 12, чамдык черлерге 0 — 5 градус соор. Хүндүс 9—14, чамдык черлерге 0—5 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 1—3 градус соор, хүндүс 12—15 градус чылыг болур.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

КИНО

МАЙ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Судьба барабанщика» 11.20, «Трембита» 9.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Король Дроздовик» 12.00, «Папаши» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Друг мой Колька» 14.00, «Время сыновей» 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «За околицей дракон» 9.30, 13.00, «За явным преимуществом» 11.00, 15.00, 18.30, «Ягуар» 16.40, 20.00 шактарда.

МАЙ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Судьба барабанщика» 11.20, «Трембита» 9.30, 13.10, 15.00, «Где ваш сын?» 16.30, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Король Дроздовик» 10.30, «Сказание о Сиявуше» 12.00, «Папаши» 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник» 14.00, 15.20, 17.10, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «За околицей дракон» 9.30, 13.00, «За явным преимуществом» 11.00, 15.00, «Ягуар» 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «На этом крыльце сидели» 14.00, «Крик дельфина» 15.30, 17.20 шактарда.

ШЫН. Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга амазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3499.
ТС—00296.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 105 (13405) 1987 чылдың май 5, вторник | 1925 чылда үнДезиилеттинген | Өртээ 3 копеек

Бөгүн—Парлалга хүнү

ЧОННУҢ ИНДИРИ

Бүзүреңчиг, барымдаалыг көргүзер

Эргим номчукчу! Кайда-даа чурттап, кандыг-даа чай чок ажыл кылып турар болзуңза, четтикпейн манаарың, азы тоңмаанде барып садып алыксаарың бир-ле чүве бар болгай. Ол чүл? Сеңээ агаар дег херек болу берген солун, сеткүүлдериң ышкажыл. «Почтачы бо-ла келир, бодум барып уткуй бээр мен» деп шулуктей-даа, ырлай-даа кааптарың таварылга эвес-ле болгай. Ыдангыя бөгүнгү чаа солун, сеткүүлдерни бир-ле онзагай сонуургал-биле номчуксаар сен. Чүге дизе бөгүн—ынак байырлалдарының бирээзи—ПАРЛАЛГА ХҮНҮ.

Бисте чаңчыл болу берген бо байырлалдың эге базыыча хая көрүнүптээли. Петербург. 1912 чылдың май 5. В. И. Лениннин организастааны «Искрадан» көжектелген большевиктиг ажык солун «Правданың» бир дугаар номери үнгеш, чуртка тарай берген. Холдан холче дамчып, амыдыралче бодунуң узак оруун ынчан эгелээн. Ол болуушкунга алдар кылдыр Парлалга хүнүн доктаадып тургускан. Ол хүнү ажылчын парлалганың хүнү кылдыр Россияга бир-ле дугаар 1914 чылдың май 5-те эрттирген, а партияның XI съездизиниң шиитпири ёзугаар 1922 чылдан бээр ону Парлалга хүнү кылдыр бисте доктаамал демдеглээр апарган. Ооң бир онзагай чүүлү болза, хөй муң журналистерниң, көдээ болгаш ажылчын корреспондентилерниң, ном үндүрүкчүлерниң болгаш полиграфистерниң, солуннар болгаш сеткүүлдерниң миллион-миллион тарадыкчыларының арга-мергежилиниң ооң негелделиг көргүзүү, ынак байырлалы болу бергени.

Бо чылын Парлалга хүнү ленинчи «Правда» солуннуң бирги номериниң үнген хүнүндээн бээр 75 чыл ою-биле капсырлажып турар. Баштайгы номерин үндүреринге Карл Маркстың төрүттүнген хүнүн шилип алганы база таварылга эвес. Ооң-биле революсчу демиселчилерниң салгалдарының уламчылалдыын, марксизмге, пролетаржы херекке шынчызын ол бадыткап көргүскен.

Маркстың парлалга дугайында сөстерин бөгүн сагынмайн барбас ужурлуг бис. Ол хөйнү чугаалап турар. Мынча дээн: «...Ол болза чоннуң көскү карааДыр, сагыш-сеткилидир, чоннуң бодунга ёзулуг-ла бүзүрелдир, түс-түс кижилерни күрүне болгаш ниитилел-биле делегей-биле колбаштырып, чугаалаштырып турар амыдыралчы харылзаазыр...». Дыка-ла шын чугаалаан. Ам совет парлалганың, пропаганда болгаш массалыг информация чепсектериниң ролю база ужур-дузазы канчаар-даа аажок өскен болгай. Ол—чоннуң индири-дир. Партия биле чоннуң аразында харылзажырының дээштиг чепсээ болу берген.

Бистиң парлалгавыстың хөгжүлдезин, ниитилел амыдыралынга ооң туружун тодарадып турар чамдык сан-түңнерден көрээли. Бистиң чуртувуста ниитизи-биле 8 муң ажык солун үнүп турар. Оларның аразында 32 төп, 158 республика болгаш элээн каш чүс чер-чер—край, область, хоорай, район солуннары бар. Үш муң ажыг улуг-улуг бүдүрүлгелер боттары хөй тиражтыг солуннарлыг.

Профэвилел, комсомол, массалыг өске-даа организациялар парлалга органнарлыг. Экономика адырларының — үлетпүр, тудуг, транспорт, көдээ ажыл-агый талазы-биле тускайжыттынган солуннар үнүп турар. Чогаалчылар, чурукчулар, музыкантылар, театрның болгаш культураның, улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының, спорттуң болгаш өске-даа адырлар ажылдакчылары боттары парлалга ниилирлерлиг. Ол ышкаш журналдарның болгаш журнал хевирлиг үндүрүлгелерниң саны улуг өскен болгаш олар янзы-бүрү. Ниитизи-биле солун, сеткүүлдерни ССРЭ-ниң болгаш даштыкы чурттарның янзы-бүрү дылдарында парлап турар. Аңаа сонуургал кажангызындан-даа артык өскен.

Бөгүн чагыдылга албайн турар өг-бүлени тывары берге. Чижек кылдыр алырга, бистиң республиканың чурттакчылары, чүгле эрткен чыл-биле деңнээрге, бо чылын төп, республика, район солуннарын хөйнү чагыдып алган. Ниитизи-биле бо чылын 350 муң экземпляр солун, сеткүүлдер чагыттынган, оларның иштинден төп солуннар 59 муң экземпляр. А бистиң республика солуннары, эрткен чылдывынга деңнээрге, бо чылын «Тувинская правда» 3 муң ажыг, «Шын»—2 муң ажыг экземпляр чагыттынган. Районнар солуннары ниитизи-биле 11 муң экземпляр ажа берген. Республикада чурттакчы бүрүзүнге 1,2 экземпляр солун, сеткүүл онаажып турар.

Республика солуннарының арыннарынга үнүп турар материалдарның идей-политиктиг ужур утказы бедип, техниктиг чыскаалдазы ээзээ экижип, номчукчулар-биле харылзаазы улам быжып турар. Ылангыя чүгле «Шын» солунга хүнде-ле 25-тен 30 чедир чагаа номчукчулардан, көдээ болгаш ажылчын бижикчилерден кээп турарын чугаалаарга-ла четчир.

Ажык-чарлыг чорукту, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдеринге парлалга чугула черни ээлеп турар. «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның арыннарынга шүгүмчүлелдиг материалдар СЭКП обкомунуң база Министрлер Чөвүлелиниң талазындан деткимчени ап турар.

Амгы бо, бистиң үеде ышкаш, партияның талазындан чоннуң талазындан бодунга шак мындыг ханы бүзүрелди парлалга кажан-даа эскербейн чораан. Парлалганың харыысалгалыы бо хире бедикке кажан-даа турбаан. Ук бүзүрелди бадыткаары журналистерниң амгы үеде кол сорулгазы ол.

Партия Төп Комитеди, Секретариат болгаш ТК-ның Политбюрозу парлалгаже канчаар-даа аажок улуг кичээнгейни салбышаан, ону дорт удуртуп турар. Бо чылдың февраль ортан үезинде СЭКП ТК-га журналистер-биле ужуражылга болган. Ужуражылга-беседа, ажык чугаа алды шак уламчылаан. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев аңаа чүве чугаалааш, эде тургустунуушкун, дүргедээшкин байдалдарында парлалганың ажыл-чорудулгазының чугула угланыышкыннарын тодаргайлаан. Ону журналистер ажыл-херээнге удуртулга, программа кылдыр хүлээп алган. Ол угланыышкыннар ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң VI съездизинге практиктиг ажыл-херек кырынга улам тодаргайлаттынган.

Кол-ла чүве—парлын берге чорудулга болур эде тургустунуушкунну канчаар боттанып турарын бүзүреңчиг, барымдаалыг, шыныы-биле көргүзери. Ооң-биле кады редакциялар боттарының ажылын эде тургуспушаан, журналист бүрүзүнүң чогаадыкчы аргаларын улам өстүрери. Ол ийи сорулга аразында тудуш харылзаалыг. Эде тургустунуушкунуң ажыктыының дугайында хөй-ле ниити тайылбырлар бээрин эвэжеттеш, ажыл-агыйжы чорук, эвээш-даа бол эки дуржулга дугайында хөйнү бижиир херек.

Солун мобилизакчы хүлээлгезин ажылчын болгаш көдээ бижикчилерге даянмайн, долузу-биле күүседип шыдавазы билдингир. Үе-биле деңге базып, боттары эде тургустунмушаан, отчет хевирлиг, эреңгей үүрмек материалдардан чайлааш, долгандыр турар хайныккан амыдыралды, ажылышти партияның XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр хандыр анализтеп көрүп турраш, ында тыптып турар чаа чүүлдерни, болуп турар өскерилгелерни көрүнгүрүбиле эскерип, оларны фактылар-биле бадыткап, боттуг тодаргай кылдыр олар бижээн турар ужурлуг. «Номчудуң бе?» деп улус айтырыжып, сураглажы бээр дээштиг материалдар солун арыннарынга үнген турарынга олар үлүүн киирер хүлээлгелиглер.

Журналистер, редакция коллективтери, ном үндүрер чер болгаш полиграфистер, ажылчын болгаш көдээ бижикчилер Парлалга хүнүн амыдыралдың бүгү адырларында ханы эде тургустунуушкуннуң чорупп турар амгы шиитпирлиг үезинде демдеглевишаан, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлерин практиктиг ажыл-херек кырынга канчаар боттандырарының сорулгаларынче кичээнгейни база катап угландырып турар.

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

«Тыва сут тудуг» трестиң бүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарышка автобазаның коллективи тиилекчи болуп, шилчиир Кызыл тугту болгаш Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезиниче баар ийи путёвканы шаңналга алган.

Автобазаның коллективи чүък сөөртүрүнүң планын 100,2 хуу, чүък сайгарылгазының 108,4 хуу күүсеткен.

Чарыштың мурнуку одуруунда А. Я. Харинниң удурткаы «КамАЗ» чолаачыларының бригадазы чорупп турар. Тергиннерниң тергиини А. А. Фетисов, В. А. Казанцев болгаш оон-даа өске чолаачылар үеиң мурнааннарының одуруунда. Н. К. Пасохинниң баштааны бригада база планныг онаалдаларын ажыр күүседип келген.

Автобазаның эң тергиини ийи чолаачызы шаңнал путёвка-биле Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезиниче аъттаныптарлар.

Амгы үеде автобазаның чолаачылары суттарылга системазының тудугларынга ажыглаар земир-бетон кылыглар бүдүрер цементини Саян артындан эккеп турар.

Г. БЕСПАЛОВА.

С. Х. Кара-Салды, Н. Н. Ооржакты, Ф. Л. Спиридоновту, М. Л. Тонкинаны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Парлалгага хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдап келгени дээш база Парлалга хүнүн таварыштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Севил Хертековна **Кара-Салды**—«Шын» солуннуң редакциязының улуг корректору.

Намчал Намдаковна **Ооржакты**—«Шын» солун редакциязының килдис эргелекчизи.

Фёдор Лукич **Спиридоновту**—«Тувинская правда» солуннуң редакциязының харыысалгалыг секретарының оралакчызы.

Маргарита Леонидовна **Тонкинаны**—«Тувинская правда» солуннуң редакциязының улуг корректору.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оруунга В. КОЧЕРГИН.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың апрель 29.

БЕДИК ШАҢНАЛ-БИЛЕ

Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының түңнелдерин ёзугаар бо чылдың бирги кварталында Тыва АССР-ниң кадык-хой органнары ССРЭ-ниң Кадык министерствозунуң болгаш Күрүне албан черлериниң профэвилелиниң ТК-зының шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Эң эки журналистиг ажыл дээш 1986 чылда Тываның журналистер эвилелиниң шаңналының лауреады атты «Шын» солуннуң культура килдизиниң эргелекчизи К. К. Чоодуга, «Тувинская правда» солуннуң үлетпүр килдизиниң эргелекчизи В. А. Гантовка тывыскан.

К. К. Чооду — ажыл-кижи кижилер дугайында бөлүк очерктери дээш, В. А. Гантов — «Ажыктыг чорук болгаш шынар — дүргедээшкинниң үндезини» деп темага бижээни бөлүк чүүлдери дээш шаңналга киргеннер. Шаңнал-биле, эргим эштер!

БОДАЛДЫҢ, АЖЫЛ-ХЕРЕКТИҢ БОЛГАШ СӨСТҮҢ ШЫНЫ

Баштайгы белеткел ажылдарын чорутканының түңнелинде, эң баштайгы тыва солун 1925 чылдың август 31-де эрги моол бижик-биле моол дыл кырынга «Эрге-шөлээлиг Таңды Тыва» деп ат-биле үнген. Тывага баштайгы чаартылгаларның чылдарында тыва солуннуң бирги номерин үндүреринге киришкен «Правда» солуннуң хоочун ажылдакчызы Ф. Пудалов 1926 чылда РКП (б) ТК-ның «Красный печать» деп сеткүүлүнге тыва национал солуннуң баштайгы үндүрүлгезиниң дугайында мынчаар бижээн: «Национал ужук-бижик чок улустуң дылынга солун үндүрери ышкаш берге чүве кайда боор. Ынчалза-даа оон чалданмаан бис...».

Бо хүннерде бистиң чуртувустуң кайы-даа булуңунда эде тургустунуушкун чорупп турар үеде парлалганың ролю улам улгаткан. Ынчангаш солун ажылынга эде тургустунуушкунну чорударынга арга-сүме, дуза кадары-биле «Правда» солуннуң редколлегиязы кежигүнү, марксистчи-ленинчи теорияны пропагандалаар талазы-биле килдистиң эргелекчизи В. С. Глаголев бистиң республикада аалдап келген. Бо хүннерде «Правда» солуннуң тургустунганының 75 чыл ою база болуп турар. Ынчангаш бистиң корреспондентивис ол дугайын «Шынның» номчукчуларынга чугаалап бээрин оон дилээн.

Эрги чыл санаашкыны-биле 1912 чылдың апрель 22-де (чаа чыл санаашкыны-биле май 5-те) Петербургка Иваново (амгы Социалистическая) кудумчузунга инженер Березинниң Урал парлалга эштежилгезиниң типографиязынга ажылчыннарның хүн саныында үнер «Правда» солуннуң баштайгы номерин парлап үндүрген. Ооң доктаамал ажылдакчыларының аразынга ооң үзел-бодалдарын эргелекчизи болгаш идея талазы-биле удуртукчузу В. Ильин — Владимир Ильич Ульянов (Ленин) санаттырып турган.

Эки тургустунган ниити орус солун орус хосталгалыг шимчээшкинге, большевик партияны тургузарынга болгаш ажылчын ацгының диктатуразы дээш ооң демиселинге онза улуг ужур-дузалыг деп, Ленин санап турган. 1899 чылда-ла, кажан Россияга профэвилелдер, европа пролетариадының ажыглап турганы ол буржуаз демократияның сомазы безин чок турда, Владимир Ильич мынча деп бижээн: «Политиктиг хосталганы чаалап албааныыста ол бүгүнү, ынап-ла ол бүгүнү солуур чүве революсчу солун болур ужурлуг, ол чокка бүгү ажылчын шимчээшкининиң кандыг-даа калбак организациязы биске болдунмас. Сунчээлерге бис бүзүревес бис, ийи чаңгыс революсчу хөделиишкиннер-биле чазактың дужур октаарындан ойталап турар бис: ...пропагандалап, организастап өөренир херек — ол ажыл-чорудулганың төп чери чүгле партияның органы болур болгаш болган турар ужурлуг» деп, герман социал-демократияның хоочуну Либкнехтиң сөстери бистиң ажылывыстың херек кырында лозуну болур ужурлуг». «Партияның ниити органын» тургузары-биле партийжи эң чугула сорулгаларны күүседири-биле— «ажылчыннарның полицияга болгаш эрге-чагырга будуулук көөр хөөн чок чоруун... хаан чазаанга удур меделдиг көөр хөөн чок чорукте болгаш ажылчын ацгының бүгү орус улустуң эргелери дээш шыдамыккай демиселди чорударынче шиитпирлиг болуруиче шиилчилери-биле» Ленин холбаттырып чораан.

Тургустунуп турган үезинде «Правда» ажык болгаш чажыт революсчу ажылчын парлалга талазы-биле маадырлыг, төөгүлүг турган. В. И. Лениниң редакторлааны-биле үнүп турган ниити орус политиктиг марксистчи солуннуң — «Искраның» үндезин чаңчылдарынга даянып турган. Ол солун 1900 чылдың декабрь 11-ден (24-тен) 1903 чылдың октябрь 19-ка ноябрь 1-ге) чедир үнүп турган. Аңгы-аңгы социал-демократтыг бөлгүмнерни марксистчи партияга каттыштырарынга, РСДРП-ниң ийиги съездизин (1903 ч.) белеткээринге «Искра» шиитпирлиг рольду ойнаан. А кажан меньшевиктер ону большевиктер-биле демиселге ажыглап эгелей бээрге, Ленин редакциядан үне берген. Большевиктер бодунуң «Вперед» солунун тургузуп алганнар. Баштай ол Женевага чажыды-биле, ооң соонда Петербургка ажык-биле үнүп турган. «Правданың» мурнунда үнүп турганы солуннары кылдыр «Волна», «Пролетарий», «Новая жизнь», «Звезда» солуннарны адап болур.

1905 чылда улус массаларының аштырганының соонда ур чылдарның дүргүзүнга караңгы-думбей реакцияның соонда, 1912 чылда Россия чаа революсчу көдүрлүүшкүннүң үезинче шилчип кирген. Ленаның алдын уургаайынга ажылчыннарны боолааны хаан чазактың эрге-чагыргазынга удур массалыг политиктиг ажыл соксаашкыннарын болдурган. Ажылчы чоннуң эң калбак хевектеринге таарышкан солун херек апарган. Ындыг солунну тургузарының сорулгазын РСДРП-ниң Прага конференциязынга 1912 чылдың январьда салган.

«Правданың» баштайгы дугаарынга Ленин болгаш ооң талалакчылары мынча деп бижээн: «Бистиң солувус Россияга ажылчын шимчээшкининиң ийи үезин чарып турар ындыг үеде үнүп турар деп чөптүү-биле санап болур. Алды чыл иштинде Столыпинниң «Коргуп шыдавас силер» деп сөстериниң адаанга чурттап келген бис. Үнер арга чок ышкаш боор турган. Хана турган, ооң мурнунга холдар салдынып бадып турган. Чүгле пролетариаттың мурнакчы кезээ бодунга бүзүрелин ышкынмаан... 1912 чылдың апрельде ол ханага ойбактыы дешкен. Ону пролетариаттың шыңган эттиг холу-биле ойган. Ажылчын шимчээшкин кызыгаарын эрте берген...»

Солуннуң арыннарындан арыг агаар дораан-на халып эгелээн болгаш хаанның каргыс шагдаа чериниң истеп сүрүүшкүнү эгелээн. «Правданы» 41 катап хаврыган, ооң редакторларынга удур 36 суд херектерин үндүрген. Солунну хөй удаа хаап турган, ынчалза-даа өске аттарлыг: «Рабочая газета», «Северная правда», «Правда труда», «Пролетарская правда», «Путь правды», «Рабочий», «Трудовая правда» деп аттарлыг катап-катап үнүп турган. Сөөлгүзүн 1914 чылда империалистиг дайынның эгелээриниң мурнуу чарында чазак хаап каан.

«Правданың» күжү бодалдың күжүнде, сөстүң күжүнде. 1912 — 1914 чылдарда ооң тиражы чамдыкта 60 муң кезек чедип турган. Ниитилелдиң ирии, хөй-ниитиниң эрге-ажыктарынга эрге-чагырганың мугулдайын болгаш тоомча чогун, либерал-дарның куш чогун сойгалап илередип, чайыннанчак материалдарны М. Горький, М. Ольминский, өске-даа партийжи публицистер үндүрүп турганнар. Ол үениң иштинде «Правдага» В. И. Лениниң 134 чүүлдерин парлап үндүрген.

1917 чылдың февральда Романовтарның династиязының сөөлгү хааны II Николайның хааныг эргелеп башкарылгазы тенгеп. «Правда» база катап үнүп эгелээн. Массаларның революсчу энергиязын каттыштырып, оларны буржуазия-биле шиитпирлиг тулчуушкунче кыйгырып турган. Түр чазак доп-дораан истеп сүрүүшкүн-биле харылаан. Июньда юнкерлер «Правданың» редакциязын болгаш типографиязын чылча шапканнар. Солун чартык чажыт байдалче хагган соонда-ла шилчип, бодунуң адын «Пролетарий», «Рабочий», «Рабочий путь», «Рабочий и солдат» кылдыр өскертип турган.

Большевикчи организакчы болгаш пропагандист болуп, «Правда» Лениниң төөгүлүг Апрель тезистерин парлап үндүрген. Ооң арыннарынга «Он министр-капиталистер сиңээзин!», «Бүгү эрге-чагырганы Советтерге!», «Дайынны доозар үе келген!» деп лозуңнар чаңгыланып турган.

1917 чылдың октябрь. Революстуг шуурган буржуазияның эрге-чагыргазын ширбип алгаш барган. Ноябрь 9-та № 170 дугаарлыг «Правда» бодунуң ады-биле РСДРП (б) ТК-ның органы болуп үнген. «Амдан эгелээш ажылчы чоннуң массаларының бодунуң революсчу бодалын болгаш тура-соруунуң илереэшкинин көрүп чаңчыкканы «Правданың» эрги тугунуң адаанга демиселинисти уламчылаар бис» — деп редакция бижээн.

Даштыкы дериг интервенциязы болгаш хамаатылар дайын бистиң чуртувуска кижи төрелгетенниң мурнунда төөгүзүнге чижеглээр чүве чок бүдүрээшкынын болдурган. Тайбың тургузуушкунче шилчип кирериниң сорулгаларын тайылбырлаар талазы-биле «Правда» улуг ажылды кылып, социализмни херек кырынга тударынга массаларны өөредип турган. 1922 чылдың май 5-те солуннуң юбилейинге Ленин мынча деп бижээн: «Ол үеден бээр чүгле он чыл эрткен! А демиселдиң болгаш шимчээшкинниң утказы-биле алырга, ол үе иштинде чүс чыл эрткен дег!» Ол ленинчи байыр чедириишкининиң үезинден бээр «Правда» коммунистиг тургузуушкун дээш демиселдиң улам өзүп турар улуг оруун эрткен. Чурттуң социалистиг индустриализациязы, көдээ ажыл-агыйның коллективизациязы, культура революциязы — дайын мурнунда беш чылдарның маадырлыг үези. Ол болза Советтер чуртунуң эртем-техниктиг депшилгезиниң мурнакчы одуруунче дүргениниң талазы-биле чижеглээр чүве чок үе болган.

1906—1911 чылдарда хааның Россияның министрлер чөвүлелиниң даргазы болгаш иштики херектер министри Столыпинниң үезинде шериг-политиктиг судтар дерзиилеп, азырып шиидерин калбаа-биле ажыглап турган.

1941 чыл. Ада-чурттуң дайыны. Фашистер бистиң чуртувустуң улустарының арыг ханын төп турун берген ол үеде «Правда» база-ла мурнуку одуруга турупкан. Эжелекчилерге удур ыдыктыг дайынче ооң кыйгырыглары өткүт чаңгыланып турган.

(Уламчызы 3-кү арында).

ДООСКАН

«Дөң-Терезин» совхозта 11 кодан өшкүнүң кыргылдазы доозулган.

Совхозтуң складынче 2500 килограмм ажыр эки шынарлыг өшкү дүгү киргени. Баш санындан-на ортумаа-биле 900 грамм дүк алдынган.

Кадарчы Дадар-оол Ооржак кодановында 282 хуван сергелериниң баш санындан-на 1,3 килограмм дүктү кыргаан, ол дээрге районда эң көргүзүг болур. Сергей Моңгуш 273 өшкүнүң бирээзинден-не 1 килограмм дүктү кыргып алган.

Кыргып каан өшкүлер соокка доңуучал, аарый бериp болуруун барымдаалааш, ажыл-агыйларда специалистерниң дежурныйлаашкынын организастаан, өшкүлерни чылыг кажаага тургузарын, немелде чемгерилгени бээрин доктаамал хайгаарап турар.

А. ХЕРТЕК.

ШАЛЫПЧЫ ЭЭЛЧЕГДЕ

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыгдал фабриказында төп бүдүрүлге лабораториязының интернационалчы коллективи планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип келген.

Бирги кварталдын түңнели-биле М. Б. Моңгуш биле С. В. Толмачева оларның удурткаы № 2, 4 ээлчеглер тиилекчи болган. Апрель, май айларда олар база шалыпчы ажылдаан. Лаборантылар болгаш руда хынакчылары Саида Саая, Ольга Сотпа, Тамара Чикачева, Долаана Салчак, Чечекмаа Самбылак, Антонина Кара-Тал мурнакчыларның одуруунда чорупп турарлар.

Галина Ооржак биле Лидия Моңгуш Москваже баар путёвка-биле шаңнаткан. № 2 ээлчег Болгарияже баар.

Бистиң корр.

«ПРАВДА» СОЛУН 75 ХАРЛААН

Большевиктиг массалыг «Правда» солунунуң бирги дугаары 75 чыл мурнунда үнген. «Праваданың» төрүттүнген ол хүнү чаңчыл болган байырлал — Парлалга хүнү апарган. Солуннарның болгаш журналдарның номундурер черлериниң болгаш полиграфия үлетпүрүнүң ажылдакчылары Парлалга хүнүн миллион-миллион номчукчулар, хөй-ниити корреспондентилери-биле кады демдеглеп эрттирип турар. «Праваданың» болгаш бүгү совет парлалганың эгезинге В. И. Ленин турган. Солунну ол массаларның идейлиг кижизидилгезиниң күчүлүг чепсээ, ниитилелдиң политиктиг удуртукчузу кылдыр саналчорааан. «Правда» — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң органы. Ол хүнүнүң-не 11 миллион 350 муң тиражтыг үнүп турар. Ындыг болзажок солунунуң номчукчулары оон хөй. Совет Эвилелиниң бүгү булуңнарында тургускулаан витриналарга «Праваданы» хүнүнүң азып турар.

«Правда» хүнде кайы удаа — эртен болгаш кежээ үнүп турар. Чүге дээрге бистиң калбак-делгем Төрээн чуртувустуң кайы-даа девискээринде чурттап турар чагыкчылар ону хүнүнүң-не эртенгиниң 8 шакта алыр ужурлуг. Солунну Совет Эвилелиниң 57 типографиязында парлап турар. Бирги үндүргүлгени харылзааның спутниктерин дамчыштыр чурттуң 17 хоорайынче дамчыдып турар. Олардан өске 38 хоорай ону фототелеграф дамчыштыр ап турар. Ыраккы Чөөн чүкче солунунуң матрицаларын самолет-биле чорудуп турар. Кежээ үнген солунну Москвага, Ленинградка, Киевке болгаш ССРЭ-ниң Европа кезээниң өске-даа областарынга тарадып турар.

Солунга кол дыңнадыгларны ооң чуртта 60 хире, даштыкыда 40 ажыг тускай корреспондентилери берип турар. СЭТА-ның болгаш улуг-улуг информация агентилелдериниң материалдары база-ла ажыглаттынып турар. Штаттан дашкаар корреспондентилериниң болгаш бижикчилериниң чагааларын солун хөй-биле ап турар.

ЧУРУКТА: «Праваданың» харыысалгалыг секретары А. Т. Карпычевтиң солунуң эзгээлиг дугаарының македин тургузар талазы-биле планерканы эрттирип турары.

(СЭТА-ның фотозу).

Май 5-те «Правда» солунунуң баштайгы дугаары үнгенден бээр 75 чыл оюн боop турар. Ол совет парлалганың улуг байырлалы. Солуннуң үндезилекчизи, идейлиг сорук кирикчизи болгаш бирги редактору Владимир Ильич Ленин турган. Ажылчыннарның хүнүнүң үнер, массалыг ажык солунунуң бирги дугаарын Петроградка Ивановская кудумчуда № 14 бажыңда Березинниң типографиязынга парлап үндүрген. Ам ол бажыңны Социалистическая кудумчуда № 14 бажың дээр. Владимир Ильич революция мурнунда үеде-даа, Октябрь революциязының соонда-даа ооң ажылын хүн бүрү удуртуп турган. Солунга ооң бижээн материалдарын улус улуг сонуургал-биле номчуп турган.

«Правда» солунунуң тургустунганы Нева хемде хоорай-биле тудуш харылзаалыг. Солуннуң төөгүзү-биле холбашкан бүгү-ле чүүлдерни ленинградчылар кончуг камныг камгалап-кадагалап чорууурлар. «В. И. Ленин болгаш «Правда» солун» деп музейни мында тургускан. Революция мурнунуң кадыг-дошкун чылдарында солунну канчаар үндүрүп база тарадып турганының дугайын музейниң материалдары төөгүп турар.

ЧУРУКТА: Ленинград телеграфының солун хүлээп алыр цеги. Мурнуку одуругда электромеханик Т. Микешко биле улуг инженер Э. Трифонаваның «Правда» солунунуң фототелеграф-биле хүлээп алдынган арыннарының шынарын хынап турары.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Бо юбилейлиг чыл мээң амыдыралымга уттундурбас болуп арткан. Төрээн чуртувустуң аңзы-бүрү булуңнарындан келген делегаттар-биле кады ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң VI съездизинге кириштим. Бо чылдың марттың 14 — 17 хүннеринде Москвага эрткен ол съездиге ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң 85182 кежигүнүнүң улуг отрядының төлээлекчилери 729 кижи, ол ышкаш съездиге чалаттырган хөй-хөй кижилер Советтер бажыңының Колонналыг залынга чыылдывыс. Олар массалыг информация чепсээниң ажылын сайгарып, боттарының арга-дуржулгазын солчуп, эде тургустуунуушкунуң негелделеринге дүүштүр амгы үеде канчаар ажылдаарының сорулгаларын тодаратканнар.

ОДУРУГ БҮРҮЗҮ ДЭЭШ ТУРЖУР

Амгы үеде массалыг информация чепсээниң ужур утказы улам улгадып, партийжи үзел-бодалдың илередикчизи, ону бадыткаарының чепсээ болуп турарын партияның XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелинде демдеглээн. Ол сөстерниң херек кырында боттанып турарының чижектерин журналистер съездизинге улам тодазы-биле көрдүм. Съездиниң ажылынга партияның болгаш чазактың удуртукчуларының киришкени парлалга ажылынче, совет журналистерже улуг кичээнгей салып турарының херечизи болду.

Съезд шынап-ла ажык-агыйжы, принципиалдыг байдалга эрткен. Хүнүн чугула айтырыгларын ажык-биле айтыр чугаалажып, сагыш-сеткилди хайныктырып чоруур чүүлдерни ажыт-чажыт чокка чугаалажып, сагыл-оналдарны солушканы онзагай болду. Шүгүмчүлелчи болгаш бот-шүгүмчүлелчи байдал съездиниң киржикчизи бүрүзүнүң идепкейин улам көдүрген. Сөс катаптаар, «суугадыр» чамдык кижилерниң чугаазын делегаттар база чаа негелделерге дүүштүр көөр чорду. Чугула айтырыгларны көдүрүп, ону канчаар шиитпирлээр чогуурунуң дугайында тодаргай саналдар берген делегаттарны съездиниң киржикчилери кичээнгейлиг дыңнап, деткээннер-даа. Ону көрүп олурарга шынап-ла эде тургустунуушкун, чаа угаап-бодааашкын журналистер бистерни чогаадыкчы ажыл-ишче кыйгырган.

Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниң улуг ужур-дузазын чоңга бүгү талалыг тайылбырлаары, ону амыдыралга боттандырарынга дузалаары массалыг информация чепсээниң кол сорулгазы болур. Ону канчаар күүседир талазы-биле улуг чугаа журналистер съездизинге болган.

Айаа болгулаан хөй санал-оналдарны аажок сонуурган, кижи бүрүзү бодунга чогуур түңнелдерни үндүрдүвүс. Ылангыя Н. Новиковтуң парлалгага партийның удуртулганың принциптерин, дүрүмнерин болгаш негелделерин тодараткан документиниң ажылдап кылырының чугулазын чугаалааны, В. Алексеевтиң ажылчын болгаш кодээ корреспондентилер-биле ажылды чаа чадаже көдүрер, шүгүмчүлел дээш оларны кызып-кыяр чоруктан шиитпирлиг камгалаар талазы-биле айтырыгны көдүргени, ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң бирги съездизиниң делегады, публицист Е. Рябчиковтуң маадырлыг, эрес-дидим мөзү-шынарга амыктарны кижизидер дугайында чугаазын. Төп радионуң болгаш телевидениениң Афганистанда корреспондентизи М. Лещинскийниң өске-даа эштерниң саналдарын бодум хууда аажок чүүлдүг дыңнадым.

Съездиниң аалчызы, журналистерниң улустар аразында организациязының президентизи Каарле Норденстренг съездиге байыр чедирип тура, ажык-чарлыг чорук чүгле ССРЭ-де эвес, а даштыкыда база дыка саддарлыг, ындыг байдалга совет улуска бүзүрел улгадып турарын ол чугаалаан. Эде тургустунуушкунуң отчугажын алгаш чанарын чопшээреп көрүйер деп оол чугаазын дыңнап ора, бистиң чуртувуста ёзулуг революстуг эде тургустунуушкун чорун турарынга кижи хей, ат кирер болду.

Эде тургустунуушкун беле эвес, нарын херек дээрзин съездиге демдеглээннер. Эде тургустунуушкун үезинде журналистер бистер редакция коллективтеринге чогаадыкчы, бедик мөзү-шынарлыг, принципиалдыг байдалды тургузар дээш хөйнү кылыр сорулгалыг бис. Эде тургустунуушкунуң канчаар боттанып турарын чырытпышаан, боттарывыстың ажылывысты база эде тургузар.

Кижи, бүдүрүлге планназының салым-чолун шиитпирлеп турар күш-ажылчы коллективтер кичээнгейивистиң төвүнге турар. Оон-биле кады ниитилелге болуп турар чаартылгаларга шаптыктыг — бюрократсыг, ёзу барымдаалаар, шүгүмчүлелди кызып-кыяр чоруктар-биле, арагалаар, хээли алыр, чинчейнээр, өскениң күжү-биле амыдыраар, аяксак-чиксек чоруктар-биле шиитпирлиг демисежири, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлериниң одуруг бүрүзү дээш туржуру журналистер бистерниң хүлээлгевис-тир.

Ш. СУВАЙ,
телевидениениң улуг редактору.

ООН КИЖИЛЕР ҮЗҮЛБЕС

Кызыл хоорайның Союзпечать агентилелиниң даргазы Е. П. Мурашко-биле беседалажып ора, төлептиг ажылынга кызымак кижилер хөй бе дээрзин айтырдым.

— № 10 киоскунуң ажылын барып сонуургап болур силер. Ай санында планныг онаалдазын үргүлчү ажыр күүседип келген улус — деп чугаалады...

Кочетов кудумчузунда «Детский мир» садыг дужунда турар ол киоскуга чеде бергеш, ооң ажылдакчызы В. П. Пастухованың ажылчын-биле таныштым.

Киоск хөй чон оруунда болгаш эртер-дүшкен садып алыкчылар үзүлбес. Парлалга продукциязын мында көскү черлерде көрүштүг кылдыр делгээн. Каңдыг солуннар, журналдар барын кижи айаа чеде бергеш дораан-на көрер.

Фаина Петровна-биле чугаалажып турумда, улуг назылыг садып алыкчы чедип келгеш, чугаавыска кирже берди.

— Мен бо киоскунуң доктаамал садып алыкчызы мен. Хүн бүрүнүң амыдыралындан чыда калбазы-биле «Правда», «Комсомольская правда» солуннарны база журналдарны садып, делегейде болгаш чуртта болуушкуннарның дугайында сонуургап, үргүлчү номчуп турар мен. Ажылдакчыларның кайызы-даа эвилеңээлдек, эки улус. Оларның хоралап, хыйланып турганын черле көрбедим. Сагыш човаңгыр, кижи чедип келирге, херек чүүлдерни бөлгеш, баартык кырынга салып бээр. А бир эвес чаа солуннар, журналдар келген болза, ону ындап-ла көргүзер, алыр ал базын айтырар. Эң кол чүве киоскуну ой-шаанда ажыдып, ажыл шагын чоп ажыглаар улус —дей-дир. Ол — Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, күш-ажылдың хоочуну пенсионер П. М Беркович болду.

Олар боттарының ак сеткилдиг кызымак ажылы, чонга эвилең-ээлдек чаны-биле садып алыкчыларга хүндүткелдиглер. Кижиниң ажылажыын ынчаар үнелээри кымга-даа өөрүнчүг. Садып алыкчының чугаазынга Фаина Петровна мынчаар харыылады:

— Шынап-ла ажылга ынак, элээн үр үеде ажылдап келдим. Хоорайның Союзпечать агентилелиниң киоскулар аразында чарлаан социалистиг чарыжынга эки түңнелдиг болдувус. Кады ажылдап турар эжим З. Г. Батурина мага база үр ажылдап келген. Ынчангаш чоннуң хереглелин эки билир бис. Бирги кварталдың планның онаалдазын 104,5 хуу, апрельдиин 101,5 хуу күүсеткен бис.

— Ажылыңарга шиитпирлеза чогуур айтырыглар бар бе?

— Ийе, таарымча чок байдалдар бар. Хандырар ужурлуг черлер киоскуларны парлалга продукциязы-биле четпес хандырып турар. Планныг онаалда күүседир дээш киоскуларда чүнү-даа садып турар. Журналдар ээзэш. «Огонёк», «Смена» база өске-даа журналдар-биле киоскуларны доктаамал хандырары күзенчиг — деп, Фаина Петровна чугаалады.

Н. ДОНГАК.

БИЖИКЧИЛЕП ЭГЕЛЭЭНИ

— Каш чыл бурунгаар чүве. «Шынга» материал бижиирин шенеп эгелээним ол. Шилип алган темаларым — кодээниң ажыл-ишчилериниң, ылаңгыя малчын, кадарчы кижилерниң чымыштыг ажылы механизаторларның сезоннуг ажылдар үезинде бедик дүжүт дээш демиседиге киирген үлүг-хуузун көргүзүп, оларның арга-дуржулгазындан эскерген чүүлдерни номчукчуга барваалгадыры. Оон аңгыда тудуглада ажыл-ишти көргүскен чамдык материалдарны база бижигиледим. Солун ажылы-биле ынчаар чоорту таныжып, редакция-биле доктаамал харылзааны тудуп келгеним бо — деп, «Шынның» идепкейлиг бижикчилериниң бирээзи амгы үеде Тываның телетөвүнүң аппарат чырыдыкчызы Допчут-оол Салчак чугаалады.

— Амгы үеде планнар кандыгыл? —деп оон айтырдым.

— Барыын-Хемчиктиң Эрги-Барлык суурда ажылдап, чурттап турар Сааяның кодээ ажыл-агыйга ажыглаар техниканы чогаадып тургузарынга суңдулуг чорууп номчукчуларга сонуургадыр күзелдиг мен. Ооң чогаадыкчы, чаартыкчы ажылы солун кижи. Үндүр бижип каапкан эрги машиналар кезектеринден чогаадыкчы арга-биле бир машинаны ол кылган. Ону хөй кажаазының кержеңнин хоорарынга таарыштыр чогааткан. Чооккy үеде база бир ындыг машинаны чогаадып кылдырып ол планнап алган. Оон аңгыда «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында мурнакчы кадарчы Эрес-оол Шойгуевич Хертектиң арга-дуржулгазын солунга база бижиир мен. Эрткен чылын ук малчын төрүүр чүс хойдан ий 122 хураганны менди камгалап алган. Кол-ла чүве — ооң чедиишкиннериниң чажыдын чырыдары.

Бо хүннерде бистиң амыдыралывыста эде тургустунуушкун дугайын бижиирде, бижикчи кижи болу хамыктың мурнунда эде тургустунар ужурлуун ол эки билир. Ынчангаш хууда үлегер калаалаа негеттинер. Допчут-оол Серенович Салчак (чурукта) тос уругну өстүрүп, кижизиткен үлегерлиг ада. Ооң ийи оглу Совет Армияның хүрээлелинден халажып келгеш, кайызы-даа чолаачылай берген. База бир оглу техникум сургуулу. Оон бичии уруглары — алды кижи школачылар. Оларның өөредилгезинге, кижизидилгезин дээш база-ла сагыш салган чорууp.

Бижикчи кижи амыдыралда кандыг-даа ажыл-херекке сонуургалдыг, эскеричел болгаш негелделиг. Допчут-оол Салчак ындыгларның бирээзи.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ,
ажылчын бижикчи.

«Ээрбек» совхозта К. Т. Биче-оол он чыл дургузунда почта салбырында ажылдап, малчыннарже солуннар болгаш сеткүүлдерни чедирип турар.

— Боттарының чагыдылгаларын дарый номчуур дээш хойжулар манап турар. Ынчангаш солуннарны болгаш сеткүүлдерни дарый чедирерин кызыдып турар мен — деп, ол чугаалаар.

ЧУРУКТА: Көк-кыс Биче-оол.

В. ЧАМЗЫННЫҢ фотозу.

НЕГЕЛДЕЛЕРНИ БАРЫМДААЛАП...

Киоск садыгжылары В. П. Пастухова болгаш З. Г. Батурина олар Кызылдың Союзпечать салбырының коллективинде хүндүткелдиглерниң одуруунда. Кочетов кудумчузунда № 40 магазинниң чанында ол киоскиге үр үеде олар ажылдап, ажылынга ак сеткилдиин, билиг-мергежилдиин, инициативалыын көргүскен. Бо мурнакчылар парлалга продукциязының ассортиментизин садып алыкчыларының негелде-херегледерин барымдаалап, аңзы-бүрү болдуурарын, киоскиниң делгиирлерин шаа-рүштүг, чараш кылдыр деригирин оралдажып келгеннер. Ук коллектив планныг даалгаларын доктаамал күүсетпишаан, он кижи беш чылдың бирги чылын чедиишкиннинг доосkan. Бо чылдың баштайгы кварталының планын ажыр боттандырган.

Ол ышкаш Кызылда Г. Д. Гордеева, М. И Титова олар болгаш Барыын-Хемчикте чамдык киоскилер садыгжылары планныг даалгаларын күүседиринге ноcкy түңнелдерлиг ажылдап турар.

Боттарының ажыл-херээн эки билир, чонга ак сеткилдиг бараан болуп келген ажыл-ишчилер Союзпечать салбырларында хөй. Эрткен чылдың планын база бо чылдың бирги кварталының онаалдаларын элээн каш салбырлар, киоскилер ажырганнар. Оларның иштинде Эрзин, Барыын-Хемчик районнарда, Каа-Хем суурда О. М. Орус-оол, Т. И. Тарало, Л. Г. Бочкарева оларның удурткан коллективтери бар. Ыраккы Тожуда М. Н. Коробейникова начальниктээн Союзпечать салбыры эрткен чылдың дөрткү кварталында салбырлар аразында организастаан социалистиг чарышка бирги черни эзлээн. Олар темпизин кошкатпайн, бо чылдың бирги кварталында база эки көргүзүглерлиг болуп, республиканың Союзпечать агентилелиниң шилчиир вымпелин болгаш акша шаңналын алган. Үстүнде коллективтерниң чедип алган түңнелдеринге бир кол ындыг болган чүүл — күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун бижыглааны, чоннуң негелде-херегледерин доктаамал өөренип көрүп, сагыш човаңгыр ажылдааны болур.

Республиканың Союзпечать агентилели чер-черде салбырларының, киоск садыгжыларының, парлалганың хөй-ниити тарадыкчыларының ажылын кичээнгейлиг хайгаарап, боттуг хемчеглерни ап чорудуп келген. Чыл бүрүде бисте бир улуг кампания — солун, сеткүүл чагыдылгазы болуп турар. Бистиң он-он активчилеривисте даянгаш ону организастап чорудуп турар бис. Хөй активчилер бо ажылды чогаадыкчы ёзу-биле пропагандалап чорутканының түңнелинде амгы үеде республикада бир муң чурттакчыга-ла онаалтыр ортумаа-биле 12037 экземпляр солуннарны, журналдарны чагыдып алган номчуп турарлар. Азы республикада кижи бүрүзүнге 1,2 экземпляр солун, сеткүүлдерлиг.

1987 чылдың парлалга чагыдылгазы ооң мурнуңдагы чылда дешнеде, азы 350 муң экземпляр солун, сеткүүл чагыттынган. Төп солуннарны 39 муң экземплярны чагыдып, чагыдылга элээн кевудээн. Ылаңгыя «Комсомольская правда», «Известия», «Советская Россия» солуннарны номчукчулар күзелдиг-биле чагыдып алгылаан. «Политическое самообразование», «Коммунист», «Советы народных депутатов» журналдарга, республиканың «Шын», «Тувинская правда» чамдык район солуннарынга, «Агитаторнуң блокнодунга» чагыдылга саны ооң мурнунда чылдан эрткен чылын өвүлдеглиг болган.

Бо бүгүнүң түңнелинде бисте бүгү бүдүрүлгелер онуулаштыг ажылдап, эрткен чылын 300 муң рубль оруулгалыг болдувус. Парлалга хүнүнге хөй-хөй ажыл-ишчилериниң салымчыкызы ол болур.

Кичээнгей салыр айтырыгларны бо байырлалды демдеглеп тура, айтыр апаар. Союзпечатьтың Чөөн-Хемчик, Бии-Хем, Бай-Тайга районнар салбырлары (начальниктери А. Б. Иргит, Т. Н. Горохова. И. В. Сат) боттарында бар аргаларның дециелинге чедир ажылдаваан. Хөй киоскилер садыгжылары планныг онаалдаларын күүсетпейн келген. Чамдык төп солуннар, журналдарның чагыдылгазының дециели чавыс болган. «Вестник агропрома» солунунуң, «Рабочая смена», «Животновод» ышкаш журналдарның чагыдылгазын кевүлээдиринге хамаарышкан айтырыгларда партия организацияларны дузалажыры күзенчиг.

Номчукчуларның билиг-мергежилиниң, негелде-херегледениниң деңнели улам бедип олурар болгай. Ынчангаш үе-биле деңге базар, ону харыылаар муриваар сорулгалыг бис.

А. ДАВЫДОВ,
республиканың Союзпечать агентилелиниң начальниги.

Төөгү арыннарындан

БАШТАЙГЫ СОЛУННАР

Тываның баштайгы солуну «Красный пахарь» 1924 чылда үнүп эгелээн. Ол РКП(б)-ның Тывада райбюрозунуң база РСТК-ның (Бот чагырыгалыг күш-ажылчы орус колониянның) органы турган. Ол чылдың августа Кызыл хоорайга РСТК-ның сессиязынга солунуң бирги номери үнгениниң дугайында ооң редакторлу төлээлерге дыңнаткан.

Олар солун-биле таныжып көргеш, шуптү чаңгыс үнбиле чагыдып алганының дугайын персоналдыг пенсионер чораан Ф. Шадрин «Тувинская праваданың» 50 чылынга сактып бижээн. Ол ынчаарда Медведевка суурдан келген төлээ турган, ынчангаш солунуң баштайгы чагыкчыларының бирээзи болган. Солун чоннуң улуг сонуургалын хайныктырган. Улуг-даа бичии-даа кижилер аажок сонуурган, ынткыр номчулгаын-даа организастап турган. Ол солун 1934 чылдан бээр «Вперед», а 1942 чылдан «Тувинская правда» деп ат-биле үнүп келген.

1925 чылдың август 31-де «Эрээ чолаа бүкий Тыва» («Эрге шолээлиг бүгү Тыва») деп баштайгы национал солун үнүп эгелээн. ТАРН ТК-ның органын тургузарынга РКП (б) ТК болгаш Совет чазак тыва улуска акы-дуңма ның улуг дузазын көргүскен. РКП (б) ниң район бюрозу ол айтырыгны 1924 чылда-ла көдүргеш, ону боттандырары-биле херек кырында ажылдарны кылган. 1925 чылдың апрель 16-да болган хуралынга мынчаар демдеглээн: ССРЭ-ниң даштыкы херектер улус комиссарлары типография станогун, ооң шрифтилерин, саазынны болгаш өске-даа материалдарны, а олар-биле кады ТАРН ТК-ның органын үндүреринге херектиг моол шрифти чорудуп берген. Типография херээн билир ийи өрүкчүнү, машинисти, тускай эртемниг кижини чалап экелген. «Красный пахарь» солунунуң редакциязынче солун херээн өөренири-биле моол бижик билир кижилерни чорутkan. Ындыг бүгү белеткелдерни түңнелдеринде солун үнген.

Солунну үндүреринге шуут ла киржип турган «Правда» солунунуң хоочун ажылдакчызы Ф. Пудалов 1926 чылдың февральда үнген ВКП (б) ТК-ның «Красная печать» деп сеткүүлүнге ол дугайын бижээн.

Ол солунну ТАРН ТК-ның 1926 чылдың июнь 17-де шиитпири-биле «Таңды Тываның Шыны» кылдыр эде адаан, 1930 чылдың июльдан эгелеп «Тыва араттың шыны» деп ат-биле тыва дыл кырынга үнүп эгелээн. Ол чорук ону улус массаларже дыка чоокшулаткан. Дораан-на номчукчуларның саны көвүдээн. 1931 чылда ону 1700, а 1932 чылда 3600 кижи чагыткан. Солунну 1931 чылдың апрельден эгелеп «Шын» деп адай берген.

1926 чылдан бээр Тывага «Революсчу арат» болгаш «Революсчу аныяктар» деп сеткүүлдер үнүп эгелээн. 1933 чылда ТАРЭ ТК-ның органы «Ревапэ шыны» солунну тургускан. 1936 чылда ТАР-ның Бичеы Хурал Президиумунуң органы болур «Хостуг арат» солунну парлап эгелээн.

Тыва дыл кырынга эң баштай үндүрген номнарның бирээзи «Башкы Ленин» деп номда В. И. Лениниң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының, ооң өөредииниң кол идеяларының дугайын арат кижилерге билдингир, бедүүн кылдыр бижээн. Аңгы-аңгы чылдарда тыва дылга ниитилел-политиктиг номнарны парлап үндүрерин ТАРН ТК организастап турган. Солуннар, номнар арат массаларның идей-политиктиг кижизидилгезинге, оларның культуре деңнелин бедидеринге күчүлүг күш болуп турган.

А. КОЛ.
СЭКП обкомунуң партархивиниң эртемденчизи.

БОДАЛДЫҢ, АЖЫЛ-ХЕРЕКТИҢ БОЛГАШ СӨСТҮҢ ШЫНЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Тиилелге! Улус ажыл-агыйын катап тургувуарының болгаш социалистиг тургузуушкунуң оон дараазындагы чылдары. «Правда» чаа-чаа партийжи сорулгаларны боттандырарынче бүгү улусту хүн бүрүде пропагандалап агитастап база организастап турган. Ол чылдарда биске тиилелгелерниң өөрүшкүзү даа, четпестерниң аар үүргелери-даа таваржып турган. Частырыглар-даа, чедир көрдүнмээн чүүлдер-даа таварышкылаан. Ынчалзажок коммунистер боор турган фактыларны чажырбайн, боттуг чүүлдер дээш дидим туржуп турганнар.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму болгаш партияның XXVII съездизи бистиң ниитилеливисте тургустунуп келген байдалдарны боттуг болгаш шүгүмчүлекчи бөзү-биле анализтеп көргеш, чурттуң салым-чолунга тоогулуг шиитпирлерни хүлээп алган. Эде тургустунуушкун чайгылыш чок эгелээн. Мында «Правданың» туружу тодаргай: СЭКП ТК-ның дайынчы органы база-ла мурнуку одуругда туруптан, бодунуң соо-биле массаларны баштап барчыдар. Коммунистерниң шыгаттынган чепсээ — бот-шүгүмчүлел-биле, карак чаап мегелээр, мөңзэргенир болгаш бодун мактаныр чоруктарны эптеш чок шүгүмчүлээри-биле совет кижилерни ол чепсегледээн. Чаа чүүлдер-биле демиселге чамдыкта кижи кайгаар бышыг туруштуу ээлептер болгаш ол-ла үеде үениң негелделеринге дүүштүр кончуг кажар чагдына таптар бюрократ-аппаратчиктер-биле демиселди ол эптеш чок чорудуп турар.

«Правданың» кичээнгейиниң төвүнде — амыдыралчы экономиктиг политика болгаш күш-ажылды барымдаалаар чептүг хуваалда. Ону херек кырынга боттандырарынга болгаш ниитилелдиң байлаан көвүделиринге чүү херегил? Солун бодунуң номчукчуларының мурнунга айтырыгны ындыг янзылыг тургузуп турар. Солун айтырыгны чүгле ынчаар тургузуп турар эвес, а совет кижи бүрүзүнүң материалдыг болгаш угаан-бодал херегледерин долу хандырарынга дүүштүр совет экономиканы хөгжүдеринге негеттинер айтырыгларны шиитпирлээринге оларга дузалажып турар.

Партияның хүрээлениниң арыг тургузарының, аажы-чаң талазы-биле үнелиг чүүлдерин вис. социал чептиг чорукту быжыглаарының, корум-чурумну болгаш эрге-хоойлуну сагырының чидиг айтырыгларын «Правда» оюп эртпейн турар.

Оон көдүрүп турар чугула темаларының аразында социалистиг демократияны ханыладырының, ажык-чарлыг чорукту калбартырының, совет ниитилелдиң мораль-политиктиг чаңгыс эвии болгаш ССРЭ-ниң улустарының найыралын быжыглаарының айтырыглары кол черни ээлеп турар. Культура адырында боор турар болуушкуннарны, социал экономиктиг дүргедээшкинге, даады, ортумак болгаш профессионал школаның реформазынга эртемниң ролюн шыңгыы үнелеп көөрү негеттинип турар. Бир эвес «Правданың» ажылын ниити кылдыр түңнеп көөр болза, оон төвүнде — кижи, ооң негелделери, хереглели, идегели, өөрүшкүзү болгаш дадагалзаашкызы туруп турар. Мынаа хамаарыштыр правдистерде үүрмек болгаш биче хемчээлдиг айтырыг — деп чүве чок. Кижилерниң ажыл-амыдыралы, дыштанылгазы, кадыы дээш, ниитизи-биле чугаалаарга «амыдырал» деп айтырыг солунуң кичээнгейиниң төвүнде.

Эртемниг коммунизмниң пропагандалаарынга «Правдага» улуг роль онаажып турар. Марксизм-ленинизмниң эртеми — ол билдингир чүүлдерни дагынпап катаптаары эвес, а чогаадыкчы чорудулга-дыр. Ону базым санап, үжүк барымдаалап күүседип болбас. Марксизм-ленинизмде кол чүүл — революстуг диалектика. Оон-биле кады аңаа политиктиг шуугаашкыннар, шыңгыы бодал-биле аңаа-ла ойнаашкын, чаңгыс хепти барымдаалаар чорук шуут таарышпас.

Социализмниң ниити кижиниг, интернационалчы характерин пропагандалаарын «Правда» бодунуң чугула сорулгаларының бирээзи кылдыр санап турар. Социализмни декреттер үндүрүп турган боттандырып болбас, ол боду үлегер-чижек көргүзер күштүг дээрзин бистер билир бис. Ындыг болзажок бистер В. И. Лениниң аңгы чок социализм, аңгы чок политика дээрге үндезин чок хоозун чүүл-дүр дээн өөредиин база эки билир бис. Ол дээрге ленинизмниң кажан-даа өскертинмес үндезин чүүлү-дүр.

«Правда» — СЭКП-ның болгаш Совет күрүнениң тайбыңга ынак дашты политиказының, коммунистерниң ядролуг халапты чайладыры, делегей политиказынга чаа политиктиг угаап бодаашкынны боттандырары дээш демиселиниң уламчылакчызы.

Тайбың дайзыннарының чажыт дипломаттыг үүлгедиишкиннерин, Совет Эвилелинге болгаш социалистиг өске-даа чурттарга күш дегээр дээн кордаашкыннарын солун доктаамал сойгалап илередип турар. Кижи төрелгетениниң «сылдыстар дайынынче» киир тыртар дээн оралдажышкын угаан-бодалдың сээдгү артынчызын чидирген, сеткил-сагыжындан болгаш чүрээнден суг төлек чорук-тур.

АКШ-тың амгы администрациязының социализм делегейинге удур кылып турар калчаалыг хөделиишкиннерин бодап көөрге, ол администрацияны угаан-сарыыл чок чорук удуртуп турар ышкаш кылдыр-даа сагындырар. Ындыг политика дээрге согур политика-дыр, бөмбүрзектиң ак сеткилдиг милион-милион кижилери ол политикага удурланып турар.

Пролетаржы интернационализмниң дугайын «Правда» хүннүң-не бижип турар. Империалистер бужар бак үүлгедиглерни удаа-дараа кылып турарлар. Бир бактан уштунгаш-ла өске бакты үүлгедип турарлар. Вьетнам, Гренада, Никарагуа, Ангола, Афганистан дээш империалистерниң үүлгедип турар херектерин оон-даа ыңай уламчылап болур. Тайбын болгаш демократия дээш, социал депшилге дээш, делегейге чептиг экономиктиг чуруму дээш империалистиг күштерге удур берге демиселди чорудуп турар кижилер-биле «Правда» кезээде кады.

«Правданың» делегей айтырыгларынга хамаарыштыр үндүрүп турар арыннарының кол черин социалистиг демкаттыжылга күрүнелериниң ажыл-херээнге бараалгадып турар дээрзи билдингир. Ол чурттар амгы үеде кады ажылдажылганың эң шапкын үезин чурттап эртип турарлар. ЭДЧ кежигүнү чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының удуртукчуларының сөөлгү болуп эрткен ужуражышкынынга бөлүг-ла ниити кижи төрелгетен хемчээлдиг сорулгалар хей-аът киирикчи сорук-биле илдип үндүртүнген. Ол сорулгаларга бистиң идеологтуг дайзыннарывыс дыка таарзынмайн турар. Ынчангаш олар бистиң акы-дуңмалышкы чоруувусче халдап, бир эвес улуг орус чогаалчы Александр Сергеевич Пушкинниң сөстерин ажыглаар болза, кара таазыны калчаа аарыг ыттың чаравы-биле хоюдуп турар. Ынчалзажок оларның кыжанышкыннарындан кым-даа кортпайн турар. Коммунистер боттарының шынныг херээнге бүзүрээрлер, ынчангаш олар кыжанышкынындан-даа, хоп-нүгүлден-даа кортпастар.

«Правда» 75 харлаар. Чылдар эрткилээр чаа-чаа юбилейлер болгулаар. Ынчаарга солунуң революстуг характери кезээ-мөңгеде хевээр артып калыр. Октябрьның баррикадаларынга тыдып турган салгалдың салган сорулгаларын чедип алырынче коммунистерниң милион-милион массаларын, бүгү совет кижилерни каттыштырбышаан, «Правда» Маркстың — Энгельстиң — Лениниң идеалдарынга кезээде шынчы болуп артар.

В. ГЛАГОЛЕВ,
«Правданың» редколлегия кежигүнү, марксчы-ленинчи теорияны пропагандалаар талазы-биле килдис редакторy.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

АЖЫЛДЫҢ СТИЛИН БОЛГАШ МЕТОДТАРЫН ЧААРТЫР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң ээлчеглиг хуралынга «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр «Улус депутаттарының Кызыл район Советиниң күүскомунуң ажылының стилин болгаш методтарын канчаар эде тургузуп турарының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Бо айтырыг талазы-биле райкүүском даргазы М. П. Бессмертныхтың илеткелин дыңнаан.

КҮҮСЕЛДЕНИ КОНТРОЛЬДААР

Бодунуң ажылының стилин болгаш методун үениң негелдезин ёзугаар эде тургузар талазы-биле райкүүском, оон киилдистери, кодээ, суур Советтериниң күүскомнары чамдык ажылдарны кылып турар дээрзин хуралга демдеглээн. Ылангыя ажылдың ажык-чарлыг чоруун улам калбартыры-биле сессияларга, күүском хуралдарынга чугаалажыр айтырыгларны баш удур тарадып, ажык чагаа хүннерин организастап турар. Ортумак звенонуң ажыл-агый удуртукчуларын соңгуп томуйлаарын райкүүском практикалап турар.

Ындыг-даа болза, райкүүскомнуң ажылының стилинде болгаш методунда съездиниң болгаш ТК-ның январь Пленумунуң негелделеринге дүүшпес чүүлдер бар дээрзин хуралга шүгүмчүлээн. Суур болгаш кодээ Советтериниң дыка хөй күүскомнары ажыл-агый болгаш социал-культура тудуун удуртур талазы-биле боттарының бүрүн эргелерин долу ажыглавайн турар.

Районнуң чер-чер Советтериниң күүскомнарында көргеттиннер болгаш бөзү барымдаалаар, тодаргай эвес шиитпирлер хүлээп алыр чоруктар ам-даа үндезини-биле чайлаттынмаан. Райкүүском ажылдың саазын сүрер стилинден хоорлуп чадап турар, ооң бадыткалы — хүлээп ап турар шиитпирлерниң ээвжевейн турары, а ооң күүселдези дээш контрольдуң чогу. Чижээ Каа-Хем суур Советиниң организастыг ажылының деңнелин бедидери-биле; районнуң школаларынга болгаш школа назы четпээн уруглар албан черлеринге ашчи-чем организастаарының айтырыглары-биле, тудуг организацияларынга күш-ажылды организастаарының бригада хевирлери-биле холбаштыр хүлээп алдынган шиитпирлерни контрольдаваанындан олар саазын кырынга арткан.

Чамдык Советтериниң сессияларынга чугаалажыр айтырыгларны далаш кадыында, ханы анализ чок белеткеп турар чоруктар бар, ооң уламындан аңаа саналдар тодаргай болгаш бот-шүгүмчүлекчи эвес. Каа-Хем суур, Чербы болгаш Сукпак кодээ Советтериниң сессияларынга депутаттар эптиг-ле чатче келбейн турар. Доктаамал комиссияларның ажылының стилин болгаш методун сайзыраңгайжытпайн турар, ооң уламындан олар чүгле планнар тургузары-биле кызыгаарлаттынып, көрдүнген айтырыгларны чугаалашпайн турар. Шиитпирлер телевиделерин күш-ажылчы коллективтерге, хамаатыларның чурттап турар черлеринге баш бурунгаар чугаалажыры ам-даа практикалаттынмайн келген.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге, арага аймаан боду кылыр чоруктарга удур демиселге, кем-херек үүлгедиишкиннерин болдурбас талазы-биле хемчеглерге хамаарыштыр шүгүмчүлел база болган. Хамаатыларның хууда болгаш күрүне өнчүзүн оорлаар, өске-даа кем-херек үүлгедир чоруктар кызырылбаан.

Районда садыг, культура-амыдырал болгаш медицина хандырылгазында четпестерге база хурал доктааган. Эрткен чылын 8 магазин, садыг точказы, ниитиниң чемненилгезиниң 4 бүдүрүлгези планын күүсетпээн, чонга алды хевириниң ачы-дузазын чедир көргүспээн.

Шамбалыг, Сукпак, Тере-Хол болгаш Чербы суурларда культура-спорт комплекстери база багай ажылдап турар деп хуралга айыткан. Чоннуң медицина хандырылгазында база четпестер эвээш эвес. Чамдык халдавырлыг аарыглар харын-даа көвүдеп турар. Ол ышкаш чурттакчы чонга таарымчалыг байдал тургузар талазы-биле айтырыгны шиитпирлеп турары кошкак. Кара-Хаак, Баян-Кол суурларының чамдык бажыңнары харын-даа кудумчулары электрижиттинмээн, Каа-Хем, Сукпак, Шамбалыг, Чербы суурларда радио киирттинмээн бажыңнар хөй, телефон харылзаазы дыка багай ажылдап турар. Телефон дугайында сессияларга, күүском хуралдарынга чугаалажып-ла турар, а түңнел чок.

Бо четпестерни чайладыр талазы-биле дарый хемчеглерни алырын райкүүском даргазы М. П. Бессмертныхка хааскан болгаш тускай доктаалды хуралга хүлээп алган.

ӨРТ АЙЫЫЛЫН БОЛДУРБАС

Тыва АССР-ге өрттүң айыылы чок чоруун улам күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны база ук хуралга чугаалашкан. Сөөлгү чылдарда өрт болур чорук республикада өзүп турар дээрзин аңаа айыткан. Ооң түңнелинде күрүнеге хөй түңнүг карылганы чедирип турар.

Эрткен чылын улус ажыл-агыйының объектилеринге, хоорайларга болгаш суурларга 1135 өрт болган, материалдыг когарал 602417 рубль болган, 417 өрт хуу чуртталга бажыңнарынга өскээн. Ол айыылдың кол-ла үнүп турар дөзү — суугуларның болгаш электри дериг-херекселдериниң үрелик чоруу.

Республиканың Агроүлетпүрүүркомунда бо талазы-биле байдал дүвүренчиг деп хуралга айыткан. Республикага болган үш өрттүң бирээзи-ле ооң совхозтарынга азы өске-даа ажыл-агыйларынга болгулаан. Хереглекчилер кооперациязынга болгулаан халап дыка хөй когаралды чедирген.

Чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның, чер-чер Советтериниң күүскомнарының удуртукчулары объектилерни болгаш чурттакчылыг черлерни өрттен камгалаарының дээштиг хемчеглерин алыр ужурлуг дээрзин хуралга айыткан. Өрт айыылы өскүп болур черлерже оңаа кичээнгейин олар салыр. Тайылбыр ажылын күштелдирерин дорт кирижир болгаш ындыг бээр хүлээлгелиг.

Республиканың өртке удур албанының ажылдакчыларынга хамаарыштыр база чеме болган. Өрт айыылы өскүп болур объектилерни хаггаш, ону ажыглаарын «мыт чок чепшээреп» турар таварылгалар бар, ону сокеадыры чугула. Бир-тээ, объектини айыылдыг деп көрген болза, принципиалдыг турушту ээлээр ужурлуг.

• • •

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан болгаш ол талазы-биле доктаалдарны хүлээп алган.

Хуралды Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. А. Маспык-оол эрттирген.

Кижи болгаш бойдус

КАМГАЛАП, ХУМАГАЛАЗА

Кижи бодунуң чурттап чоруур чер-чуртунда дириг амытаннар: сыын-мыйгак, элик-хүлбүс, те-чуңма, буур-булан, чээрен, аргар-кошкар, тооргу, дилги, чер хаваннары дээш өске-даа аңнарның хөй турганын утпас боор-дур. Олар чазын, күзүн өөр-өөр болуп алган аразында үскүлежип, дешкилежип ойнап, маңнажып чорда чаражын көргеш, магадап-даа чордум.

Аң-меңни кижилер шаандан бээр камгалап, хумагалап, ону кайы хамаан чок өлүрбес чораан. Боос болгаш чаш төлдүг аңнарны балыглаар херек чок, ол аңнарже боо безин арынмас турган. Ам бо үеде көрүп, дыңнап чоруурга төтчеглекчи, алыксак-чиксек кижилерниң буруузу-биле янзы-бүрү аңнарның ховартап бар чыдары хараадаанчыг-дыр.

Бистиң Тес-Хем районда аң-меңни камгалап, хумагалаар талазы-биле байдалды бижиксеп турар мен. 1930–1936 чылдар үезинде Агар ховузунга, Орукку-Шынаа, Хол-Өөжү, Кара-Хавак ховуларынга кодан-коданы-биле өөр чоруур чээреннер ам шуут когу үзүлген. 1962 чылда Ү. Шынааның Сарыг-Талга чеди баш чээрен турганын эки билир мен. Ол дириг амытаннарны камгалап, хумагалаарының орнунга харын-даа ийи-чаңгыс алыксак-чиксек кижилер төтчеглеп, чок кылган.

Кас, тогдук, аңгыр, дурна чаc болурга-ла өөр-өөр боол алган ужуп кээп турганын бистиң районнуң чону эки билир. Чамдык кээргел чок кижилер ол өөр куштарның эр, кызыын кайы хамаан чок узуткап каапканындан ам чаңгыс-чаңгыс боол алган, орук кыдыында алгырып каап олурарын кижи көргеш, кээргээр чорду. Бо куштар ынап-ла эжеш болур чүве-ле болгай. Чылыг үе дүжүп, чаc келгенде ол куштар ол-ла черинге ырак черлерден катап чедип кээр. Чаш төлүн төрүп, аңаа өстүрүп ап турар. Ындыг эжеш куштар кайыбир эжинден чарылганда өске куш-биле эш боол хажан-даа чорбас. Эжиниң өлүрткен черинге келгеш ынап-ла алгырар, ол черин черле кагбас.

Кара-Хавактың дөңнеринге болгаш Дүңге-Важы терезиннер аразынга тарбаган база-ла хөй турган. Чамдык ийи-чаңгыс төтчеглекчи кижилер ол тарбаганнарны өлүрер дээш суг сөөртүр машиналарга долдур суг кудуп алгаш, тарбаган үңгүрүнче хөй суг аксыр чоруктар база бар. Ындыг эраатаназыг бөзү-биле өлүрген тарбаганнар үңгүр дувунге өлүп, хораан.

Аң-меңни камгалап, хумагалаар сорулга-биле районга аңныыр-тывыш ажыл-агыйын-даа тургусту-ла харын. Ынчалза-даа сөөлгү үеде сыын-мыйгак, элик-хүлбүс, тооргу, хаван дээш өске-даа аңнар каракка көзүлдүр-ле төңүп келген. Ооң чылдагааны чүдел? Аңныыр-тывыш ажыл-агыйында кандыг боо-чепсек чок дээр. Ынчалза-даа ол чепсекти кайы-хамаан чок кижилерге кандыг-даа чөпшээрел чокка берип турарын шын эвес деп бодаар мен. Шак ындыг кижилер аң-меңни кемдедир балыглааш, олчаан кааптар чоруктар кайы хөй. Ооң ужун ол балыгланган аңнар ээн черге барып өлүр чоруктар бар.

Боо-чепсекти эдилеп, ажыглап турарын шыңгыы контрольга алыр үе келген деп бодаар мен. Контрольдуң кошкаандан аңныыр сезону чедип келирге, ийи-чаңгыс идегел чок кижилерге боо бээр чорук ам-даа бар боор турар. Мынаа ындыг чижектиг киирзе артык эвес боор. Районнуң аңныыр-тывыш ажыл-агыйының ажылдакчызы Соколов Базырның даайдырган ажыл-херек дээш ээхарысалга чогун, саңдаргай чоруун ажыглап алгаш, чамдык кижилер боо алгаш, аңнаар аттыг боол чоруткаш, эдээн үе эрткенде келгеш: «боомну чидирдим», «боомну оорга алыстым» деп мегелеп тургулааны-даа бар болдур ийин.

Аңныыр чурумун шыңгыы сагыыр, төтчеглекчилер-биле демиселди күштелдирер хемчеглер районда кончуг кошкак боттанып турар. Араалыг болгаш араазы чок бооларны эдилээр дугайында хоойлуда көрдүнген чурумнуң негелдезинге дүүштүр аңныыр-тывыш ажылын эде тургузар үе келген.

Д. МИЖИТ.

«АК-КӨК ПАТРУЛЬДАР» ОТРЯДТАРЫ

Бойдуска болгаш дириг амытаннарга ынак болуп, оларны камнап кадагалаары — кижи бүрүзүнүң хүлээлгези. Төрээн бойдузунга ынак болурунга кижизидилге школадан эгелээр. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Бойдус камгалалын күштелдирер болгаш бойдус курлавырларының ажыглалын экижидер дугайында» доктаалында аныяктарны бойдуска кам-хайыралыг хамаарылгалыг болурунга, ону ээ бөзү-биле көөр чорукка кижизидеринге аныяктар организацияларының, өөредилге черлериниң ролюн чугулалап демдеглээн.

Школачыларны бойдус камгалалының херээнге киириштирериниң талазы-биле ээвэш эвес дуржулга бисте эзэнеттинген. Оолдарны болгаш уругларны балык курлавырларын камгалаарынга киириштирериниң идепкейлиг аргазы оларны «Ак-көк патрульдар» деп пионерже отрядтарның ажылынга хаара тудары болур. Биолог башкыларының, балык камгалал органнарының болгаш өске-даа специалистерниң удуртулгазы-биле «Ак-көк патрульдар» хөөлбектерниң үнүш аймаан болгаш дириг амытаннарын шинчилеп, өстүрүп болур балыктарның байлаңнарын камгалап, хемнерни таныылдап, чурттакчы чон аразынга ол талазы-биле көскү агитация материалдарын тарадып турарлар. Ол отрядтар чылдың-на школачыларны балык байлаңнар камгалаар талазы-биле массалыг чорудулгаларга калбаа-биле киириштирбишаан, «Дириг мөңгүн» деп операцияны эрттирип турарлар.

Түс черниң суугларында өзүп турар балыктарның эдер жилгезинге болгаш үүргене салырынга часкы суглар азы чайыктар чыглыр әэтпектер, хөлдер болгаш суг алыр черлер эң-не таарымчалыг дээрзи билдингир. Балыктың үүргенелээри часкы үелерде — май, июньда, а байлаңнар суг сыгап турда тыптыр. Ынчангаш дыка хөй байлаңнар хемнерден аңгыланып калган хөөлбектерге чыдып каар. Ол хөөлбектер чоорту кургап каар, а ында арткан байлаңнар хөй иртруузунда өлүп каарлар. Чамдык ханы хөөлбектерге байлаңнар кыштаптар, ынчалза-даа оларның эвээш кезии-ле дириг артар, а оларның өлүлдези хемнерде өөрүнге көөрде багай болур.

Тываның балык камгалал инспекциязы байлаңнар камгалалынче школачыларны эвилелдеп турар. 1986 чылда республикага он ийи «Ак-көк патрульдар» отрядтарын тургускан. Оларда бойдустуң аныяк өңнүктери — 110 пионер болгаш школачы кирип турар. Ол отрядтарның улуг болгаш ажыктыг ажыл-херээниң дугайын оларның күш-ажылының түңнелдери көргүзүп турар. Олар 5000 байлаңнарны камгалааннар. Школачылар хөөлбектер-биле хемнерни тудуштуруп турар бугаларны казып, эргилерин чаартып турарлар. «Ак-көк патрульдар» отрядтары эрткен чайгы болгаш кышкы үелерде 1,5 гектар черниң кадыг сигеннерин кескеннер. Кыжын хөөлбектерниң дожунга 70 санныг черге ойбактарны кылганнар. Отрядтарның медээлери-биле балыктаашкын дүрүмнерин болгаш балык курлавырларын камгалаарының талазы-биле 49 чурум үрээшкинин илереткен болгаш чайлаткан.

Эрткен чылдың июньда Таңды районнуң Бай-Хаак суурнуң «Ак-көк патрульдары» бойдус камгалалының өске организациялары-биле кады республика слётун эрттирген. Ону республиканың Аныяк натуралистер станциязы организастаан. Аңаа болган конкурстуң тиилекчилери Ленинградка Бүгү-российя конкурузунга киришкеш келгеннер. «Енисейрыбвод» эргелелиниң дужаалы-биле Шагаан-Арыгның № 1 ортумак школазының «Ак-көк патруль» отрядынга 40 рубль хемчээлдиг акша шаңналын тывыскан.

«Ак-көк патрульдар» отрядтары-биле ажыл, башкыларның, кижизидикчилерниң пионер болгаш комсомол организацияларының эң идепкейлиг киржилгези турда чедиишкиннинг чоруттунар. Ындыг-даа болза бистиң республикада ол ажыл эки-ле шуудавайн турар.

Пионерлерниң болгаш школачыларның балык курлавырларын камгалаар болгаш өстүрериниче угланган массалыг шимчээшкинни школаларның пионер болгаш комсомол организацияларының ажылында чугула хемчеглерниң бирээзи кылдыр көөрү чугула. «Ак-көк патрульдар» деп шимчээшкин чүгле кижизидилге ужур-дузалыг эвес, харын балык ажыл-агыйының кадрларын белеткээринге курлавырларны дилеп тыварынга практиктиг аргаларны тургузар.

Л. ГУЛЯЕВА,
республиканың балык камгалал инспекциязының ихтиологу.

ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮП ТУРАР

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Араб Социалистиг катап тургустунуушкун партиязының Чиңгине секретары, Сирий Араб Республиканың Президентизи Х. Асад-биле Москвага болган чугаалажыышкыннарының түңнелдерин делегей парлалгазы калбаа-биле чугаалажып көөрүн үргүлчүлеп турар. Совет-сирий кады кылдынган медеглелди база-ла тайылбырлап бижип турар.

Чөөкү Чөөн Чүкке быжыг болгаш бүгү талалыг тайбыңны чүгле израиль шериглерниң эжелеп алганы бүгү араб девискээрлерден бүрүн үндүргенниниң болгаш Палестинаның араб улузунуң национал эргелерин, ооң бот-тускайланыр болгаш хамаарышпас тускай күрүнени тургузуп алыр эргезин киириштирбишаан, боттандырганының түңнелинде чедип алдынар дугайында ССРЭ-ниң болгаш Сирияның чаңгыс аай туружун сирий солуннар онзалап демдеглеп турар.

Моол Арат Республиканың «Үнен» солуну сирий удуртукчунуң Москвага чорааны, совет удуртулга-биле чугаалажыышкыннары бүгү араб улустарның чаңгыс эвии болгаш сирий каттыжышкынын быжыглаарынга улуг рольду ойнаан деп бижээн. Чөөкү Чөөн чүкте байдалды чогумчалыг шиитпирлээри-биле, аңаа сонуургалдыг бүгү талаларның киржилгези-биле делегей конференциязын чыылдырарынга белеткелдиң чоруларын ССРЭ биле Сирия сайзаап турар деп, Парижтиң «Котидьен де Пари» солуну бижээн.

Совет-сирий кады ажылдажылга элээн хөй делегей айтырыгларының талазы-биле ийи чурттуң ниити эрге-ажыктарынга үндезилеттинген деп, Киприниң «Хараваи» солуну бижээн. Боттарының девискээрлеринден израиль эжелекчилерни үндүрер дээш туржуп турар араб улустар биле совет кижилерниң эп-сеткил каттыштырылгазын М. С. Горбачев илергейлээн деп, солун улаштыр бижээн.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

КЫДАТ ӨҢНҮГ МЕТАЛЛУРГИЯ

ПЕКИН. (СЭТА). Улусчу эрге-чагырганың чылдарында Кыдаттың өңнүг металлургиязы улуг индустриалдыг адыр апарган. 1949 чылда Кыдатта чүгле чес биле коргулчунну ээлдирип турган болза, ам делегейде билдингир барык бүгү металлдарны кавып тып база ээлдирип турар.

Кыдатта олово, вольфрам, сурьма, никель, молибден, алдын дээш оон-даа өске өңнүг металлдарының курлавыры кончуг хөй. Чижээлээрге, вольфрам металлды казып тывар болгаш болбаазырадып кылыр талазы-биле Кыдат делегейде кол черниң бирээзин ээлеп турар.

Ындыг болзажок өңнүг металл бүдүрери чурттуң амгы үелеги негелде-хереглелин долу хандырбайн турар деп, кыдат парлалга демдеглеп турар. Ооң кол чылдагааны чуртта ооң курлавырының эвээш боор турарында эвес, а өңнүг металлургияның материал-техниктиг баазазының кошкаанда, технологтуг чорудулгаларының болгаш дериг-херекселдерниң чыдып калганында деп санап турар.

Ол хожудааашкындан уштунары-биле 1990 чылга чедир чиг эт тывыжының болгаш ажылдап кылыышкынының 20 улуг комплекстиг баазаларын тудары база эде дериири көрдүнүп турар.

ДООЗУЛГАН

ВАРШАВА. ССРЭ-ниң болгаш ПУР-нуң массалыг информациязының чепсектери амыдыралдың бүгү талаларынга эде тургустунуушкуннуң улуг болуушкуннарынга, ийи чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге идепкейлиг болгаш дээштиг күш болур ужурлуг. «Парлалганың болгаш амгы үениң ленинчи концепциязы» дээр совет-поляк журналистерниң конференциязының киржикчилери ындыг түңнелди үндүрген.

(СЭТА).

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

ЛОНДОН. Бодунуң хоорай даштында турар чери Чекерске Великобританияның премьер-министри Маргарэт Тэтчер француз чазактың баштыңы Жак Ширак-биле ужурашкан.

Чугаалажыышкыннар соонда болган парлалга конференциязынга Ж. Ширак Европага ортумак ыраккшылдың ракеталарының айтырыгларының талазы-биле Францияның болгаш Англияның туруштары домейлешкен деп медеглээн.

«Файнэншл таймс» солунуң дыңнадып турары-биле алырга, ортумак ыраккшылдың ракеталарының талазы-биле Женевада боор турар совет-америк чугаалажыышкыннарга Барыын Европа чурттарының чазактары боттандырарының кандыг хамаарылгазын ам-даа тодарадып албаан. Ам болур деп турар дугуржулгага байыр чедирер бе азы оон айыылзынар бе дээрзин ам-даа шиитпирлеп шыдаваннар... Дугуржулга чайлаш чок, чүге дээрге «нулевой вариант» АКШ-тың чеди чыл бурунгаар идип үндүрген саналынга херек кырында дөмейлешкек.

Ынчаарымже барыын чүктүң чазактары ол планны 1981 чылда көргүзүп турганы ышкаш ындыг-ла таарымчалыг эвес деп санап турар.

ПАРИЖ. Француз-англи чугаалажыышкыннарга үнелелин берип, «Юманите» мынча деп бижээн. М. Тэтчер болгаш Ж. Ширактың аразында болган сүмележиишкиннерниң түңнели мындыг: Европага ортумак ыраккшылдың ядролуг ракеталарын чок кылыр талазы-биле совет саналдарга боттарының чөпшээрешпейн турарын ийи тала илереткен. Лондонга журналистерге Ж. Ширак Европага «ядролуг хол майгыны» херек деп медеглээн. Ядролуг чепсек чок Европаны тургузар талазы-биле күжениишкиннерге Францияның дузалаар хөөн чогун агартырын оралдажып, ортумак болгаш бичии ыраккшылдың ракеталарын чок кылган таварылгада шериг талазы-биле Европа «эн-не кошкак» болу бээр деп, ол чугаалаан.

Оон-биле холбаштыр Лаон-Куврондa шериг лагеринге чоруп тура, 1986 чылда Будапешттиге Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Европаның бүгү девискээрнге Атлантикадан Уралга чедир чепсектиг күштерниң болгаш аңаа боо-чепсекти бот-боттары кызырарының дугайында саналды долузу-биле Ж. Ширактың тоор көрбээнин көргүскен ооң чугаазынче кичээнгейни угландырган. Ынчан НАТО талазы-биле болунуң эвилелчилерин Европага ядролуг боо-чепсекти долузу-биле дүжүрееринге чөпшээрешпезинче кыйгырып турган.

(СЭТА).

ДЫҢНАДЫГ

ВАШИНГТОН. 1985 чылда АКШ-тың атомнуг электростанцияларында ажылдап турар 93 муң ажыг американнар радиоактивтиг херелдениишкинге таварышкан деп, «Паблик ситизен» дээр шинчилел организациязы дыңнаткан. Ядролуг таарыштырылга талазы-биле чазак комиссиязының сан-түңнерин ол организация өөренип көрген.

(СЭТА).

КОНТРАСТЫҢ ҮҮЛГЕДИИ

ВАШИНГТОН. СЭТА-ның корреспондентизи Андрей Федяшинниң дамчытканы болза: Гондурастың чоогунда Никарагуаның кызыгаар чаныының районнарындан Си-би-эс телекомпанияның дамчыткан репортажынга тараачыннарның өрттенип калган бажыңнарын, өрттенип калган тракторларны болгаш бульдозерлерни, электри дамчыдылгазының буза тепсип каан чагыларын көргүскен. АКШ-тың конгрессиниң Никарагуа дээрбечилерге шериг дузаламчызы кылдыр үндүрүп берген 100 млн. долларының соонда, олар Никарагуаның экономиктиг объектилеринге тараачыннар кооперациязынга удур хоралакчы үүлгедиглериниң калбак кампаниязын эгелей берген.

Никарагуа контраска АКШ-тың шериг дузаламчызы доктаамал кээп турар. Никарагуаның кызыгаарының чоогунда Гондураста контрастың шериг лагерьлеринче агаардан дузаламчыны үргүлчү чедирип берип турар. Амгы үеде контрас хөй ок-чемзекти ап, АКШ-тың шериг баазаларынга белеткел эрткен инструкторларның удуртулгазы-биле дайынчы хөделиишкиннерге белеткенип турар. Америк деткимче болгаш америк акша-хөреңги чокка контрас чедиишкин чедип алырынга кандыг-даа идегели чок шериг болу бээр. Амгы үеде оларның кол сорулгазы — экономиктиг объектилерни — электри дамчыдылгаларының шугумнарын, кодээ ажыл-агый техниказын болгаш складтарын үрээри.

МАДРИД. Өөреникчи аныяктарның хөделиишкиннери Испанияның хоорайларында улам калбарып турар. Аныяктарның Мадрид хоорайга болган чыскаалынга он муң ажыг кижи киришкен. Ол чыскаалды полицейжилер тарадыр оралдаткан аңаа 25 кижи балыглаткан.

Чыскаалдың киржикчилери өөредилгеге күрүнеден үндүрүп берип турар акша-хөреңгини көвүдедириниң, өөредилге дээш төлевирни чиигедириниң, бодуун чоннуң уругларынга университеттерге өөренир эргени бээриниң дугайында дилеглерни кылган бижикти чазакка дамчыдып бээр сорулгалыг турган.

ЧУРУКТА: полицейжилерниң өөреникчи аныяктарның чыскаалының киржикчилерин туруп хоругдап турары.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

КЫМНАР ТИИЛЭЭНИЛ?

Бүгү делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү—Май Бирге тураскааткан спортчу маргылдаалар Кызылга байырлал хүннеринде эртиилээн.

Хоорайның ажылчы чоннарының байырлыг чыскаалының соонда, Культураның болгаш дыштаныылганың Н. Гастелло аттыг паркызында «Хүреш» стадионга хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединиң организастааны школачыларның база студентилерниң театржыткан оюн көргүзүглери болган. Ацаа № 2, 3 болгаш 14 школаларның өөреникчилери база дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң суртуулдары болгаш студентилери киришкен. Олар боттарының оюн көргүзүглеринге совет спорттуң сайзыраалын, оон делегейге алдарлыг болуп келгениниң дугайында болгаш частың өттүүшкүнүр шимчээшкиннер-биле көргүзүглерин оралдашканнар.

Бичии спортчулар боттарының көргүзүглеринге футбол, бокс болгаш спорттуң эң массалыг хевирлериниң бирээзи — чарышты көрүкчүлерге бараалгатканнар.

Стадионга театржыткан оюн көргүзүглериниң соонда «Шынның» шаңналы дээш 32 өгениң чаңчыл болган хүрежи эгелээн.

Байырлалга тураскааткан ол хүрешке бо удаада национал хевирлерге РСФСР-ниң спорт мастерлери база элээн хөй аныяк мөгелер киришкен. Солуннуң шаңналы дээш мооң мурнунда эрткен маргылдааларга шүглүп чораан мөгелерниң арзынындан республиканың каш дакпыр чемпиону, Иштики херектер министерствозунуң ажылдакчызы Иван Хураган, Кызыл районнуң «Шамбалыг» совхозтуң аныяк малчыны Владимир Моңгуш, профобразованиениң ажылдакчызы Роберт Хомушку болгаш оон-даа өскелер боттарының спортчу арга-мергежилин, күжүн шенешкеннер.

Каш чылдар мурнунда хостуг болгаш тыва хүрештерге шыырак хүрежип чораан мөгелерниң бирээзи —пассажир автобустар бүдүрүлгезиниң мурнакчы чолаачызы Виктор Иргит оналгарын чиик октагылааш, өөс мөгениң салыынга четпеш, октадыпкан. Хоорайның дуржулгалыг мөгелеринден Маадыр Биче-оол база бо удаада шаңнаткан дөрт мөгениң арзынынче кирбейн барган.

Аныяк мөге, хостуг хүрешке спорт мастеринге кандидат Андрей Шавырзаа баштайгы салыгда И. Хураганга таваржы бергеш, октаар часкаш. частырыг кылгаш, тиилеткен.

Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң чолаачызы Александр Ооржак Роберт Хомушку-биле хүрешкеш, деңге ушканныр. Катап салырга, Хомушку бодунуң бузурелдиг аргазы — ийи буттап алгаш, көдүргеш, октап алган.

Хүрештиң эң сөөлгү салыының мурнунда Кызылдан Р. Хомушку, И. Хураган, Шамбалыгдан В. Моңгуш болгаш Тес-Хем районнуң аныяк мөгези Тактан Түмен олар арткаңнар.

Мацаа В. Моңгуш —Р. Хомушкуну буттааш, октап алган. И. Хураган бодунуң чаңгыс чер-чурттуун чиик тиилеп алган.

Сөөлгү салыгда Хураган биле Моңгуштуң кайызы октаар ирги деп көрүкчүлерниң сеткил-сагыжы аарып турган. Ийи мөгениң кайызы-даа дуржулгалыг. Хураганның мага-боду узун эвес-даа болза тырыңг, холдары күштүг. Ол хүрежип чораан үелеринде буттары-биле арга кылырынга хөлчок мергежээн. В. Моңгуш мага-бот талазы-биле узун, шала синреш, удурланыкчызының бодунче белен кирбес.

Ийи спортчунуң хүрежи саадай бергенде соонда хомчулаштырыпкан. Оон чүү-даа уиндээн. Бо хүрешке Моңгуш оң холунуң салаазын кемдеткеш, бичии үеде кичээнгейин кошкадыпкан. И. Хураган ону ажыглааш, удурланыкчызының бут бажынче тепкеш, солагай талазынче доңгайтыр шедипкеш, шүглүп каан.

Эрткен хүреш маргылдаазынга көрүкчүлер хөй-даа болза, чамдык четпес чүүлдер база эвээш эвес болганын айтыр херек. Стадионнуң ажылдакчылары, Күш-культура болгаш Тыва АССР-ниң спорт талазы-биле күрүне комитеди четпес ажылдаан. Оюн-көргүзүглер чедир белеткеттинмээн. Ооң түңнелинде ук чүүлдүң шынары багай болуп, көрүкчүлерниң сонуургалын болдурбаан. Стадионнуң ажылдакчылары оюн-көргүзүглер үезинде база хүрешке салыр музыказын безин удур белеткеп албаан.

Байырлал хүннеринде парка, Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга болгаш өскедаа черлерге спортчу маргылдаалар эртиилээн.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: шүүлген болгаш үжүрлешкен мөгелер И. Хураган, В. Моңгуш; театржыткан көргүзүгде школачы уруглар; № 2 школаның онгу клазының өөреникчизи А. Ашак-оол ча адарының маргылдаазында; эрткен азтың мунукчузунга шаңнал.

КРАСНОЯРСКИНИҢ ОПЕРЕТТА ТЕАТРЫ ТЫВАДА

Красноярскиниң күрүнениң оперетта театры Тывада бир дугаар чедип келген. Оон баштайгы ийи концертин кызылчылар республиканың хөгжүм-шии театрынга улуг сонуургалбиле көрген.

Совет эвилелдиң бирык бүгү республикаларын, областарын кезээн, юбилейлиг чыла 30 харлап турар театр бо чылын колдуунда Сибирьниң хоорайларынга оюн көргүзүп чоруп турар, а ам бо хүннерде Тывада аалдап келгени ол.

Театрның репертуарында классиктерниң чогаалдарындан И. Кальманның «Сильва», «Баядера», И. Штраустуң «Цыганский барон», «Летучая мышь», Ф. Легарның «Весёлая вдова» деп оперетталары болгаш совет композитор Т. Хренниковтуң «Вечер чудесных обманов», поляк композитор Ю. Таларчиктиң «Развод по-польски» деп ийи көргүзүглүг хөгжүмнүг комедиязы болгаш оон-даа өске чүүлдер бар. Бичии көрүкчүлерге В. Маймескулдуң «Буратинонуң чаа ужуралдары» деп хөгжүмнүг комедиязы, А. Деревтиң «Ох, уж этот царь Горох» деп хөгжүмнүг тоолду бараалгадырлар.

Тыва-биле кожа хелбээ Красноярск хоорайдан оперетта театры 100 ажыг кижи составтыг: актер труппазы, улуг оркестри, хойнуң ыры, балет бөлүү болгаш өске-даа ажылдакчылары-биле. Ынчангаш барык бүдүн театр келгенин оон тургускан режиссеру С. Н. Куранов чугаалаан. Оларның арзында РСФСР-ниң алдарлыг артистери Виктор Волков, Геннадий Буреев, Валентин Юрьевич Сергей Болдин болгаш театрның сураглыг артистери Ольга Мещерякова, Валерий Белухин, Александр Александров, Петр Приходько болгаш оон-даа өскелер бар.

П. ООРЖАК.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ

5. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —Ю. Бондарев — «Эрик». Фильм-шии. 10.45 — Парлалга хүнүнге. СЭТА-ның корреспондентилери дамчыдып турлар...» Док. фильм. 11.15—11.20 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — Авамның школазы. 16.40—Сээң лениниң библиотекаң. В. И. Ленин —«Карл Маркс». 17.15—«Чүүлен болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 17.45 —Чогаалчы В. Карпов болгаш СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг колхозтуң даргазы И. Кальмицкийниң киржилгези-биле дамчыдылга. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —«Солун интервью берип тур...» «Правда» солунунуң 70 чылынга. «Правда» солунунуң кол редактору академик В. Г. Афанасьев киржир. 19.40 —ТТ-ниң экранында бир дугаар «Муң-муң оруктарның арзында». Уранчечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 —Мурнуку плаңда — кижи. 22.50 — Совет ыр концерти. 23.20—23.45 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —«Черде хоорайжылар». Док. фильм. 8.35 — 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Дириг амытаннар частың канчаар уткуурул. 8.55 —«Энергияның оруктары». Эртемтайылбырлыг фильм. 9.05 — 13.15 —Француз дыл. 9.55 — «Профессор Барскийниң шиш кижи». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 ОПТУ суртуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Графика. 10.35 —11.35 —Төөгү. 6 класс. Катап тургузуушкуну эпохазының уран чүүлү. 11.05 —Орус чугаа. 12.05 — «Бир-ле черде дайын болуп турар». Үш серияныг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 13.45 — Медээлер 13.50 — 14.55 — «Буш ырлаар». Үш серияныг док. телефильм. (ГДР). 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.30 — «Улус чогаадылгазының ийиги Бүгү эвилел фестивалы чоруп тур». Чөөн-Хемчик болгаш Улуг-Хем районнарының бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти. 19.10 — Киножурнал. 19.20 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Соңгудалдарга уткуштур». «Бөгүн — Парлалга хүнү». 19.40 — «Мастер». Ленинчи комсомолдуң шаңналының лауреады, Кызылдың даараныылга фабриказының даараныкчызы Елена Ооржактың дугайында киночурумал. 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —Улустарның аялгалары. 20.30 — Ритмниг гимнастика. 21.00 — «Үе». 21.35—22.50 —«Бир-ле черде дайын болуп турар». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

6. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры академик П. Г. Костюк-биле өөреникчилерниң ужуражылгазы. 9.00 —«Муң-муң оруктарның арзында». Уран-чечен фильм. 10.20 — 10.25 — Медээлер. 16.00 —Медээлер. 16.10 — «Экии, музыка». 16.55 — «Агроүлетпүрүнүң ажыл-херектери болгаш сагыш зовааштары». Док. фильмнер. 17.40 — «Ыр кижи-биле артып калыр». 18.35 — «Аптара». Улуг кижилерге мультфильмниң баштайгы көргүзүү 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 — «Ынак Төрээн чуртум». Фотоконкурс. 19.05 — «Бот-боттарын билчиришиниң аргалары». Делегейниң «Эң дээре делегей дээш ниитилел» организациязының төлээлекчилериниң ужуражыышкыны. 20.10 — РСФСР-ниң М. Пятницкий аттыг күрүнениң орус улустуң үлегерлиг ниити ыр коллективиниң концерти. 21.00 —«Үе». 21.35 —Чогаалчы Григорий Бакланов-биле ужуражыышкын. 22.30 —Делегей болгаш аныяктар. 23.25 —23.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35 — 9.35 — Обществоведение. 10 класс. СЭКП-ниң XXVII съездизи социалистиг демократияның хөгжүлдезиниң, улустарның социалистиг бот-эргелериниң хандылдырының дугайында. 9.05 — Немец дыл. 10.05—ОПТУ суртуулдарынга. Астрономия. Сылдыстар. 10.35—11.35 — М. Сервантес — «Дон Кихот». 6 класс. 11.05 — «Билдинмес болгаш кайгамчыктыг оран». Эртемтайылбырлыг фильм. 12.05 — «Бир-ле черде дайын болуп турар». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги серияллары. 14.30— Медээлер. 14.35 — 15.35 — «Буш ырлаар». Үш серияныг док. телефильм. 18.00 Медээлер. 18.15 — «Хедер кижи». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

18.35 — Уругларга фильм. 18.55 — «Чогаадыкчы ажылдыңтиң акжызы» — «Хемчик» совхозтуң механизатор-чаартыкчызы Мартан-оол Сааяның дугайында киночурумал. 19.05 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга». 19.25 — Док. фильм. 19.35 —Делегей байдалының дугайында беседа. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— Фристайл Домбайда. 21.00—«Үе». 21.35 —«Бир-ле черде дайын болуп турар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.50 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 23.00 —00.50 — Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Шахтёр» —«Динамо» (Киев).

7. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —«Бузуренчиг-даа болза, элдептиг».— 9.15 — «Өске кижиниң чагаалары». Уран-чечен фильм. 10.45 — 10.50 —Медээлер. 16.00— Медээлер. 16.15 — А. Твардовский — «Василий Теркин». Фильм-концерт. 17.30—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.15 — «Эртем болгаш амыдырал». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —Дайынчы киночыгдыларның архивтеринден. 20.05 —«Хоочуннарның сеткил-сагыжы кырывас». Ада-чурттуң Улуг дайынының Москвада хоочуннарының ниити ыр коллективиниң дугайында концерт очерк. 21.00 —«Үе». 21.30 — «Музыкантылар баштактанып турлар». П. И. Чайковский аттыг концерт залында фестиваль. 22.30 — Калык болурун күзээнде. 23.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 —00.50— Бут бөмбүг. Олимпий турниринин шиглиде маргылдаалары. Болгария биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Болгариядан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — 9.35 —И. В. Гете. «Фауст». 9 класс. 9.05—14.30 —Испан дыл. 10.05 — ОПТУ суртуулдарынга. Төөгү. «Чарыш хапта чүү барыл?» (буржуазы культураның кризизи). 10.35 — «Симбирскиден Ульяновскиге чедир». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 —Красноярск телестудиязының программазы. 12.05 — «Бир-ле черде дайын болуп турар». Уран-чечен фильм. 2-ги, 3-кү серияллары. 15.00 — 15.05 — Медээлер. 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10— Н. Семенова— «Дугуйлардыг печка». Тураннын улус театрының шиизи. 19.05 — Киножурнал. 19.15—«Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бөгүн—Радионуң харылзааның бүгү адырларының ажылдакчыларының хүнү». «Ажыктыы болгаш шынарлыы дээш». 19.35 —Медээлер. 19.45 —«Объективте — Совет Тыва». Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан кинофотоконкурс. «Чаңгыс чер-чурттугларым». Туранның «Колос» Культура бажының чанында «Объектив» кинофотокаттыжыышкынының ажылдары. 19.55— Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —Ритмниг гимнастика. 20.45 —Ыраккы Чөөн чүк». Киножурнал. 21.00 —«Үе». 21.30—22.45 — «Бир-ле черде дайын болуп турар». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы.

8. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 8.15 —«Экии, музыка». 9.00 —Делегей болгаш аныяктар». 9.35—9.40 — Медээлер. 16.00— Медээлер. 16.15 — А. Твардовский. «Василий Теркин». Фильм-концерт. 17.20 —Мультфильм. 17.40— «Үе негеп турар». Краснодар крайның СЭКП Курганинский РК-зының ажылының дуржулгазының дугайында. 18.10 — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Спиваков ойнаар (скрипка). 18.35—«Лербент». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Радио хүнүнге тураскааткан концерт. Эвилелдер бажының Колонналыг залындан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 —«Херээжейлер клуву». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги серияллары. 23.45 — 00.10 Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильмнер. 8.35 — М. А. Шолохов. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 9.35; 13.15 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ суртуулдарынга. Обществоведение. СЭКП-ниң XXVII съездизи социалистиг демократияны хөгжүлдезиниң, улустарның социалистиг бот-эргелерин хандылдырының дугайында. 10.35; 11.35 — Б. Полевой. «Езулуг кижи дугайында тоожу». 5 класс. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.05 — «Бир-ле черде дайын болуп турар». Уран-чечен телефильм. 3-кү серия. 13.45 — Тележурнал. 14.15 — Медээлер. 14.20 — 15.10 — Бүгү делегейниң Кызыл крест болгаш Кызыл чартык ай хүнүнге, «Келир үениң планеталары» Док. фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Кызыл телестудиязының почтазы». Тиилелге байырлалы-биле, хоочуннар! Музыкалыг дамчыдылга. 18.30 — Медээлер. 18.40 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. Тиилелге хүнүнге. 19.00 — «Аныяк гвардия». Тиилелге хүнүнге тураскааткан дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35 — Док. телефильм. 22.25 — 23.00 — Москваның бирги антиквар-букинистиг аукциону.

9. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15— Тиилелге байырлалынга. Док. фильмнер. 9. 10 — «Волчаглар үези». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.15 — «Солдат болуру». Док телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.50— «Бөгүн— Тиилелге байырлалы». ССРЭ-ниң камгалал министриниң бирги оралакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры, армия генералы П. Г. Лушевтиң чугаазы. 11.05 — «Дириг амытаннар дугайында». Дончулал. (Англия). 12.35 — «Сергей Сергеевич». Чогаалчы С. С Смирновка тураскааткан дамчыдылга. 13.30 — ТТ-ниң экранында бир дугаар. «Аккордеонист кижи». Уран-чечен фильм. 15.00 — «Тиилекчилер». Тиилелге байырлалынга тураскааткан дамчыдылга. 16.30 — Мультфильмнер. 17.05 — «Хоочуннар, силерге». Музыкалыг дамчыдылга. 17.50 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 18.20 — Д. Шостакович. Фашизмге болгаш дайынга өлүрткен кижилерге тураскааткан дамчыдылга. 18.50 — ФАШИЗМГЕ УДУР ДЕМИСЕЛГЕ ӨЛГЕННЕРНИҢ ЧЫРЫТКЫЛЫГ ТУРАСКААЛЫНГА. Минута иштинде ыыт чок туруп ёзулаары. 19.20—Улуг Октябрьның оюнга, «Төөгүнүң өшпес одуруглары». «Солдат дугайында баллада». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Тиилелге байырлалынга тураскааткан музыкалыг дамчыдылга. 22.50 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаазы. ГДР-ден дамчыдылга. 23.10 — 23.25 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 8.45 — Ритмниг гимнастика. 9.15 — «Маадыр хоорайлар». Док. телефильм. 10.15 — Уругларга фильм. «Кимко». 11.30 — «Тиилелгеге чүректиң ханызындан бузуреп тура». Ада-чурттуң Улуг дайыны совет литературада. 12.20 — Шыдыраа. Үш шилиндек командаларының маргылдаазы. 12.40 — «Солдаттар ырлап турда». Солдат ыр фестивалы. 15.10 — Эдуард Асадов. «Демисежип тур мен, бузуреэр мен, ынак мен». Док. телефильм. 16.05 — Шыдыраа. Үш шилиндек командаларының маргылдаазы. 16.35— «Москва». Кинотайылбыр. 16.45 — «Кезээде дириглер». Фильм-концертиң баштайгы көргүзүү. 17.05 — «Орлов солдаттар». Док. фильм. 17.35 — «Хоорай ырынга кушта». Уранчечен фильм. 18.50 — ФАШИЗМГЕ УДУР ДЕМИСЕЛГЕ ӨЛГЕННЕРНИҢ ЧЫРЫТКЫЛЫГ ТУРАСКААЛЫНГА. Минута иштинде ыыт чок туруп ёзулаары. 19.10 — «Бисче бижээн чагаалар». Док. телефильм. 19.35 — Уттундурбас музыка кежээлери. В. А. Моцарт. Концерт.

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — —«Спорт болгаш кижи. Николай Королев». 20.45 — Улустарның аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Май ай турган». Уран-чечен телефильм. 23.25—00.05 — Багкатар спорт. Тиилелге хүнүнге тураскааткан маргылдаа.

10. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Н. Осипова ойнаар (фортепиано). 8.40 — Ритмниг гимнастика. 9.25 — «Спортлото» тиражы. 9.40 — «Будильник». 10.10 «Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!». 11.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Василь Быков». 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00 — «Кедээлен дамчыдылга». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.45 — «Эш ыр». Бүгү эвилелдиң телеконкурузу. Воронежтен дамчыдылга. 15.45 — Тележурнал. 16.15 — Чехословакияның национал байырлалынга — «фашист эжелекчилерден хосталган хүнүнге». Чехословак телевидениениң программазы. 17.15 — «Бистиң бажыңывыс». Тележурнал 18.00 — Делегей панорамазы. 18.45— Мультфильмнер. 19.25 — ТТ-ниң экранында бир дугаар. «Парижте тайбың сезону». Уран-чечен фильм. (Югославия-Париж) 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ойна, гармонь». 22.55 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаазы. 23.25 — 23.40 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Төрээн чурттуңну камгалалын быжыгла» Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.00— Орус чугаа. 9.30 — С. Прокофьев. Классыктыг симфония. Концерт. 10.10 — Палитра». Тележурнал. 11.05 — «Михаил Светлов-биле ужуражылгалар». Док. телефильм. 11.35 — Каничаар дыштаныр турар бис. Солун чүүлдер чыыры дыштаныышкынның бир хевири. 12.15 — «Күзелдериниң бүдери» Мультфильм. 12.45 — «Ынчан «чок» деп чугаалаан мен». Уран-чечен фильм. 14.05 —Делегей болгаш аныяктар 14.40—«Дагларда бир дугаар». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Чаа эгелеп турар альпинистер дугайында. 15.00 — Аныяктарга шиилерниң үшкү Бүгү-эвилел фестивалы. Я. Пыльмне — «А» пунктудан «Б» пунктуже аян-чоруу». Эстон ССР-ниң Вильянди хоорайның драма театрының шиизи. 16.55 — А. Глазунов. —«Лириктиг поэма». 17.05 — «Эрги маяк дугайында легенда». Мультфильм. 17.25 — Үрер хөгжүмнүң Бүгү-эвилел байырлалы. 18.30 — «Баштааашкынга тургустум». Район комсомол организациязынга (Переславль-Залесский) эле тургустуушкунун чорудулгазының дугайында док. телефильм. 19.30—«Чер кырынга ынакшыл турар шагда». Белорус ССР-ниң алдарлыг артизи Я. Евдокимовтуң киржилгези-биле фильм-концерт. 20.00—«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Украин ССР-ниң Т. Шевченко аттыг күрүнениң үлегерлиг опера болгаш балет театрының артистериниң концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — Совет композиторларның чогаалдарындан симфониялыг таңныылдар. 22.00 — 23.50 — Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Киев).

агаар

Республикага: чамдык черлерге ол хар чаар. Соңгубарыын чүктен хаттың дүргени 9—14 метр, үе-үеде 15—20 метр чедир күштелир. Дүне 0—5 градус, чамдык черлерге 2—7 градус соор, хүндүс 15—20 градус, чамдык черлерге 6—11 градус чылыыр.

Кызылга дүне дымыраш чагаар. Хат өскерилге чок. Дүне 0—2 градус соок, хүндүс 17—19 градус чылыг болур.

КИНО

МАЙ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Покаяние» 9.30, 12.30, 15.30, 18.30, «Джентльмены удачи» 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ягуар» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «И вот пришел Бумбо» 9.10, «Теремок» 10.50, 15.00, «Трембита» 13.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Кызыл хоорайүском, Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозу, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының хоорай чөвүлели Тывага хамааты дайынның киржикчизи, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну персоналдыг пенсионер

Родион Евдокимович ТАРАКАНОВТУН

1987 чылдың май 3-те 91 харлыында мөчээнин дыңнатпышаан, оон төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге хайыкажыышкынын илергейлеп тур.

ШЫН Адресивис 667000. Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3500 ТС— 00611.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 107 (13407) | 1987 чылдың май 7, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копейк

70 КҮЧҮЛЕРНИ ДОЛУ АЖЫГЛААР

Беш чылда улус ажыл-агыйынга капитал салывышкыннарын 18—22 хуу болгаш кэрээлиг ажылдар хемчээлин 16—17 хуу көвүдедир, тудугга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 16—17 хуу бедидер, тудуг бүдүрүлгезинге заводка белеткеттинген элементилерден объектилерни тударын чаңгыс аай чорудулга болдурбушаан, ону улам ынай индустриализастаарын чайгылыш чокка хандырар деп 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланывышкыннарында айыткан.

Салдынган сорулганы боттандырарда тудуг индустриязы күчүлүг болгаш комплекстиг баазалыг болуру эргежок чугула. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынныя чаа-ла организастаан турда, чылда деңгүп-ле 600 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрүп үндүрер аргашинээлиг чаңгыс үлетпүр бүдүрүлгелиг турдуvус. Ол Шуурмактың мяш белеткээр пунктузу. Туранда мяш белеткээр пунктуву 1969 чылда организастап тургускан.

Чылда-ла 15 муң кубометр күчүлүг демир-бетон кылыглар болгаш конструкциялар бүдүрер заводту Кызыл хоорайга 1975 чылда ажыглалга киирген. Чоорту ол заводту чылда-ла 35 муң кубометр демир-бетон кылыглар болгаш конструкциялар бүдүрер кылдыр алгыткан. 1981 чылда Кызыл хоорайга 55 муң кубометр керамзит-сай бүдүрер, Ак-Довурак хоорайга 10 муң кубометр шлак-бетон блок бүдүрер цехтерни ажыглалга киирген болгаш ажылдап эгелээн.

1986 чылда «Тыва кодо тудуг» тресті болгаш «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынның каттыштырган «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкын кылдыр тургускан соонда демир-бетон кылыглар бүдүрери 5 муң кубометрге немей өскен. Амгы үеде «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкын чылда-ла 40 муң кубометр чыып эптээр демир-бетон, 10 муң кубометр шлак-бетон блок, 50 муң кубометр керамзит, 20 муң кубометр дилиг материалдары, 30 муң дөрбелчин метр чазаныылга кылыглары бүдүрер күчүлүг. Тудуг индустриязының амгы баазазы колдуунда-ла чылда 36 миллион рубль хемчээлдиг тудуг-монтаж ажылдарын кылыр арганы берип турар.

Ынчалза-даа тудуг индустриязының бар күчүлери амдаа чедир ажыглаттынмайн турарын айтыр херек. Чыып эптээр демир-бетон кылыглар дилиг материалдары, чазаныылга кылыглары, тудуг ыяжы сөөртүр талазы-биле күчүлерни шиңгээдип алыр ажыл эрткен чылын күүсеттинмейн барган. Ылангыя керамзит бүдүрер талазы-биле күчүлерни бөгай ажыглаан. Ону деңгүп-ле 23,6 хуу ажыглааны канчап-даа таарышпас.

Бар күчүлерни чедир ажыглавайн турарының чылдагааны чүдел? Оон кол чылдагаанын мында деп санап турар бис. Ында ажылдап турар кижилерниң мергежилиниң куду боор, ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның чедишпейн турары-дыр. Маңаа чижек кылдыр Шуурмактың мяш белеткээр пунктузун ап көрээл. Мында ажылдап турар кижилерниң мергежили куду хиреде-ле оларның мергежилин бедидер, ажылды шын организастап, ажылчыннарны күш-ажылче эвилеңнээриниң оруунга пунктунуң начальниги Бозур Ховалыг боду харыысалгазын күш-ажылдың сагылга-чуруму үреп, дааңнырган ажыл-херек дээш харыысалгазын оксуннуп, ажылга ээриңк костүп кээр апарган. Бо удуртукчунуң херээн партия райкомунуң бюрозунга көргеш, аңаа шыңгыы доңгуланы хүлээткен. Улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүскомунуң чанында административтиг комиссия Б. Ч. Ховалыгның херээн сайгарып көргеш, ону 100 рубль-ге база торгаан.

Специалиске сөс

Кызылда керамзит-сай бүдүрер цехтиң ажылчыннарының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының мергежили база-ла куду боор турар. Кызылдың демир-бетон кылыглар заводунга эргежок чугула ассортиментиниң цементизин болгаш металлын деңдески хандырбайн келгенинден, Тураныың мяш белеткээр пунктузунуң чиг эт баазазының чок боор турарындан бар күчүлер долу ажыглаттынмайн келген.

База бир чылдагаан мындыг: мяш белеткээр пунктуларда ажыглап турар дериг-херекселдер эргижиирээнинден оларны солуур негеттинип турар. Чазаныылга кылыгларын белеткээр технология чыл келген тудум-на өскерлип турар, негелделерге дүүшпес тең кел чыдар.

Бүдүрүлгеде «кылын» черлерни эдип алыр сорулга-биле дараазында хемчеглерни ап чорудуп эгелээн бис: саваланнымаан цемент сөөртүрү-биле цемент сөөртүр 6 машинаны садып алдывыс. Металлдан кылган дериг-херекселдер кылып алырынга 255 тонна металлды каттыжыышкынга берген.

Чылда-ла 80 муң кубометр мяш белеткээр күчүлүг Сизимниң мяш-үлетпүр ажыл-агыйының тудуун кылдыр көрдүнүп турар. Ол туттунган соонда мяш чиг эт баазазының айтырыы шиитпирлеттине бээр. Ам бо хүннерде Сизимден мяш чиг эт баазазынга чедир оруктуу тудуп эгелээн. Ол оруктуу тударынга чүгле бо чылын безин 650 муң рубльди чарыгдаары көрдүнген. 1988 чылдың эгезинде-ле Сизимниң мяш ажыл-агый үлетпүрүнүң баазазынга мяшты белеткеп эгелей бээр арганы ол бээр.

Шуурмактың мяш белеткээр пунктузунуң чоок таласында мяш белеткеп турар участокта белеткээр мяш ховартап бар чыдары-биле ол участоктуң барыын талазындан мяш белеткээр кылдыр мяш сөөртүр оруктуң тудуун эгелээн. Бо чылын ол оруктуу тударынга 250 муң рубльди шиңгээдири көрдүнген. Шуурмактың мяш белеткээр пунктузунда бүдүрүп турар чазаныылга кылыгларының шынары багай боор турарын өөренип көргеш, ону бүдүрерин Кызылда демир-бетон кылыглар заводунуң үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадынга организастаар деп шиитпир хүлээп алган бис. Ынчангаш дузалал бүдүрүлгени амгы үениң дериг-херекселдери-биле дерип. Бо чылын 9 чаа дериг херекселдер үндүрүп берген.

«Тыва АССР-ниң бүдүрүкчү күштерин улам ынай хөгжүдер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалынга дүүштүр чылда-ла 30 муң кубометр дилиг материалы бүдүрер күчүлүг мяш болбаазырадып кылыр заводту Шуурмакка, 15 муң кубометр чыып эптээр демир-бетон кылыглар, оон иштинде 15 муң дөрбелчин метр чурт-талга бажыңнарын тударынга херегээр демир-бетон кылыглар, 18 муң кубометр мяш болбаазырадып кылыр, 50 муң дөрбелчин метр чазаныр кылыглар бүдүрер кодээ тудуг комбинадын Кызылга, 80 муң кубометр мяш белеткээр мяш үлетпүр ажыл-агыйын Сизимге бо беш чылда тудары көрдүнүп турар.

Тудуг материалдары болгаш конструкциялар-биле кодээ тудугжуларның херегделин хандырар арганы бо бүгү бээри чугаажок.

Каттыжыышкынның үлетпүр бүдүрүлгелери планның онаалдаларын чедиишкинниг боттандырар дээш бот-туг хемчеглерни ап чорудуп келген. Эрткен чылдың планныг онаалдаларын күүсеттингени маңаа бадыткал болур. Бо чылдың бирги кварталында бараанныг продукция бүдүрер база ону сайгарар планныг даалганы каттыжыышкын ниитизи-биле күүседип апкан. Ол көргүзүглер эрткен чылдың деңнелинге бодаарга түс-түзүнда 14,0 болгаш 7,7 хуу өлүүделиг болган. Бо үениң дургузунда эрткен чылдынга бодаарга, 420 кубометр демир-бетон кылыгларны, 114 кубометр шала мандазын, 505 кубометр дилиг материалын, 554 дөрбелчин метр чазаныылга кылыгларын хөйнү бүдүрүп үндүрген болгаш тудуг ыяжын 1500 кубометрни хөйнү сөөрткен.

Ажылывыста чамдык чедишкиннер бар-даа болза, ажылдың участок бүрүзүнде эле тургустунуушкун ам-даа доңнуу чорупт турарын миннир апаар. Бистиң бүдүрүлгелеривистиң бүдүрүп үндүрүп турар кылыгларының шынары ам-даа куду болуп артпышаан болгаш өлүп турар негелделерге дүүшпейн турар. Бо бүгү четпестерни эдип алырының оруун дилеп, каттыжыышкын болгаш оон бүдүрүлгелери бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарын үнделини-биле экижидер ужурлуг.

В. ПОТОКИН.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның кол инженери.

БИЛДИЛИГ КИЖИЛЕР, БОЛБААЗЫН ТЕХНИКА

• Репортаж •

Бо залда ажылдап турар кижилер эвээш. Мында дөрткү каътта улуг залда чыскаалдыр тургускан мурнуку талазы кылагар шил, өске талаларын шевергин будаан бедик демир хааржактарда ёзулуг-ла хуулгаазын дериглелер тургустунган. Оларның ажылдап азы ажылдавайн турарын бир дугаар көрүп турар кижиге мырыңай эскертинмес. Ол хирезде олар хөй-хөй кижилерниң аразында телефон харылзаазын боттандырып, оон мурнунда коммутаторлуг үеде болза, он-он кижиниң ажылын күүседип турарлар. Ол дээрге Кызылда чаа туттунган, ажыглалга киирип, шиңгээдип турар № 3 автоматтыг телефон станциязының кол кезээ-дир. Ам дээрезинде баштайгы саны 3 боор турар телефоннар номерлериниң 300 ажыг точкалары ажылдап эгелээн. Станция келир чылга чедир ийи муң телефон точкаларының ажылын хандырар, бирги ээлчээ бүрүн ажыглалга кирерге аңаа 5 муң, оон дараазында 10 ажыг муң телефон точкаларын хаара тудар. Мында шынап-ла эң чаа херекселдерниң тудуштурукчу дериглелерин тургускан болгаш оларның ажылдаары эң иделдиг, эки шынарлыг болуру № 3 АТС-тиң кол инже-

(Төнчүзү 2-ги арында).

ИДЕОЛОГИЯ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ СЕМИНАРЫ

СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга СЭКП хооркомунуң, райкомнарының секретарьларының болгаш политиктиг чырыдыышкын кабинеттериниң эргелекчилериниң «Тыва дагдүгү тудуг» эргелелиниң, «Тыва кобальт» комбинаттың партком-нар секретарьларының семинар-чөвүлел хуралы болган. Семинарны партия обкомунуң секретары А. К. Канзай ажыткан. СЭКП обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле СЭКП хоорхомунуң, райкомнарының, идеология килдистериниң, партия организацияларының практиктиг ажыл-чорудулгазының дугайын ол чугаалаан. Чыылганнарның мурнунга СЭКП обкомунуң административтиг органнар килдизиниң эргелекчизи Д. Б. Ондар, эртем болгаш өөредилге черлериниң килдизиниң эргелекчизи П. Д. Дамба-Хуурак олар чүве чугаалаан. Олар партия обкомунуң пленумунуң социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну быжыглаар талазы-биле айыткан сорулгаларынга доктаатан болгаш республикада эртем база улус өөредилгезиниң айтырыгларын тодаргай чугаалааннар.

«Ажылчы чонунуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазынга ам тургустуушкунунуң кол угланыышкыннары» деп СЭКП ТК-ның төлевилелин чугаалажып көөрүнге холбаштыр партия организацияларының сорулгаларынга улуг кичээнгейни семинар-чөвүлел хуралга углаадырган. Бо айтырыг талазы-биле дыңналдыгны СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы, Политиктиг чырыдыышкын бажыңының эргелекчизи Л. С. Зорина кылган. Семинар-чөвүлел хуралдың киржикчилери бо айтырыг талазы-биле бодалдарын солушкан.

Семинар-чөвүлел хуралга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң амгылаазындан депутат В. С. Кажын-оол чүве чугаалааш, чер-чер Советтеринге соңгулдаларга белеткелдер болгаш ону эрттирери-биле холбашкан сорулгаларга доктааган. Семинар-чөвүлел хуралдың киржикчилери-биле СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин ужуражып, беседалашкан.

Беседага кол черни идеология ажылын организастаарынын, оон тодаргай болурунуң, экономиктиг болгаш социал-амыдырал сорулгалары-биле оон сырый харылзаалыының айтырыглары алаан. Кижи факторунуң, эде тургустуушкунга оон салдарының ролю онзалап демдеглеттинген. Ниитилел хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында идеология ажылдакчыларының сорулгазы болза, идепкейлиг амыдыралчы туруштуг ээлэрмиче эң хөй кижилерни хаара тудары болур деп, Г. Ч. Ширшин айыткан. А ону чедип алырынга түңнелиг кижилер-биле тодаргай сорулгалыг ажыл эргежок чугула.

---

55 ТОННА ЧЕТКЕН

Чербиге 0,7 гектар чөрге бөжен дес чыжырганаяны Барнаулдуң дуржулга станциязындан эккеп олурткан. Плантацияның дүжүдүн беш чыл болгаш ажаап эгелээн. Үнелиг катты өстүреринге коллектив эвээш эвес күштү үндүрген. Ону ажаарының агротехниказын шиңгээдип, курлавырларны дилеп тып турганының түңнелинде, чамдык чедиишкиннер чедип алдынган. Чыжырганаяның шынарынга Бийскиниң витамин заводу эки үнелелди берген.

Чербиниң мяш ажыл-агыйының коллективи плантацияның шөлүн улгаттырарын көрүп турар. Тываның бойдузунга таарышкан дестерни теплицада олурткан. Амгы үеде оларның саны 200 муң дес четкен. Оларны республиканың мяш ажыл-агыйларынче чорудуп, сад өстүрүп турарларга садып турар.

Калбак суггарылга четкизин база ажыглалга киирген турган. Оон түңнелинде чүс гектардан алыр дүжүт 1980 чылда 6 тонна турганындан эрткен чылын 55 тонна чедир өскен.

Дөрт чыл бурунгаар кыжын кат чыыр арганы ажыглап эгелээн. З. М. Кузовлеваның бригадазының кежигүн бүрүзү хүнде 50 килограмм чедир чыжырганаяны чыып турар. Аңгы-аңгы сорттарын тарыырын үргүлчүлеп турар. Бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга күш-ажылдың организастааны илиг болган.

Чыжырганадан аңгы ажыл-агый яблоняның, вишняның, ранетканың, мыжыраш-каттың, инек-карааның дүжүдүн ажаап ап турар. Кызыл районнуң мяш ажыл-агыйының директору М. П. Середин, улуг агроном-садовод А. А. Балязина болгаш өскелер-даа эрткен чылдың түңнели-биле УАЧД-ның медальдары-биле шаңнатканнар. Коллектив он ийиги беш чылдың баштайгы ийи чылының продукция сайгарар планын Улуг Октябрьның 70 чыл оюнда доозарын хүлээнген.

Н. ВАНЬКОВ.

ТООРА-ХЕМДЕН МЕДЭЭЛЕР

Тожу районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң, садыг, харылзаа организацияларының аразында социалистиг чарыштың бирги кварталда түңнелин үндүрген.

◆ Бирги кварталда районнуң үлетпүрү бараанныг продукция бүдүреринин планын 103,1 хуу, продукция сайгарарын 115,5 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың ол үезиниң деңнели-биле алырга, бо чылын бараанныг продукцияны 45,8 муң рубльге хөйнү бүдүрген.

◆ Чоңга ачы-дуза чедирериниң планы 113,6 хуу күүсеттинген.

◆ Үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразындан Ыйбанның мяш үлетпүр ажыл-агыйы бараанныг продукция бүдүрерин 103,5 хуу, сайгарарын — 117,7 хуу күүсеткеш, социалистиг чарышка тиилекчи болуп, партия райкомунуң, райкүүскомунуң, ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугун алган.

◆ Садыг, харылзаа, амыдырал хандырылга организацияларындан, белеткел чериниң, коммунал ажыл-агыйның коллективтеринден районнуң чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели ачы-дуза чедирериниң планын 118,5 хуу күүсеткеш, тиилекчи деп санаткан болгаш база шилчиир Кызыл тукту чаалап алган.

Улуг эвес бүдүрүлгелерниң аразындан (аптека, аэропорт, кино четкизи) союзпечатьтың коллективи тиилекчи болуп үнген.

◆ Тожу район мал продуктуларын күрүнеге садарының бирги квартал планын чедиишкинниг күүсеткен. Эъттиң күрүнеге садарының планы 123,8 хуу, сүттүү — 157,5 хуу күүсеттинген.

◆ Сүт-бараан фермаларының аразында социалистиг чарышка «Тоора-Хем» совхозтуң Таңмалык фермазы сүт бүдүрериниң планын 148,9 хуу күүсеткеш, тиилекчи болган.

◆ Инек бригадаларының аразында чарышка Бедийниң бригадазы бирги черге үнген. Коллектив ниити малдың баш санын 98,9 хуу камгалап алган.

С. САЛЧАК.

ПОМИДОРЛАР РАССАДАЗЫ

Специалист сүмелеп тур

Теплица, парниктерниң эрги өөзин болгаш довураан аштап арыглаан соонда, аңаа чаа ириңди өдек, довураты шиштип каапкаш, ургаш тырып, таптаар.

Теплицага урар өдектиң кылыны 10-15 см, а парниктерге урган өдектиң хаанызын 30-40 см кылыныадыр чадар ужурлуг. Хөрүүн довураның хаанызын 8-10 см чедир урар.

Помидор өске үнүштерге бодаарга сугга, чылыгга, чырыкка эң-не ынак үнүш. Суггаттыг черге тарыырга минералдыг чемиштиг херекселдерни херегтеттинер. Чүге дээрге помидор хөй бүдүмелдерин болгаш аскорбин кислотазын эзээжелир. Помидорнуң дүжүдүнге болгаш чимистерин-де амданныг шынарын экижидери-биле ону аммоний сульфады-биле чемгерери ажыктыг болур.

Помидорнуң үрезинин чадарынга база белеткеп ап болур. Шил савага үрезинни ургаш, марганецтиг калийниң бир хуу эзилдири-биле 20 минута иштинде тургузар болгаш оон соонда ол-ла дораан үрезинни арыг сугга чуггаш, кургаткаш чажып олуртур. Бир эвес бо хандырыг чокта савада сугга дүзүр ...үндүрген... хааранын шыгааш. Ангыланнарын савага бир хонуп тургусакаш, ээ-дээлеп оон суун солуп тургаш, шыгыдар. Ол үениң иштинде суг кырынга үрезиннер үнүп кээр болза, оларны аңгылаары чугула. Кырынга үнүп келгеннери үрезиннерниң аңаа хавыктары-дыр. Дараазында үрезинни саазынга ургаш кургадыр болгаш дораан чажып олуртур.

Чажар үрезинни кургатпас хораннаан база болур. (1 кг үрезинге 4 грамм дуста, азы гранозан-биле хораннаар). Хораннаан үрезинни дадыктырар. Сугга өттүрген үрезинни соодукчуга азы доштуг ка температуразы 1-3 градус соокка он-он ийи хонуктарга дадыктырып тургузар.

Помидорнуң үрезинин бир квадрат метр шөлге 10-15 граммны, оон хаанызын 1,5-2 см, одуруглар аразын 3-4 см хире ыраадыр чаштыра олуртур. Баштайгы өзүмү үнгүжеге чедир теплица азы парниктиң температуразын кадар 20-25 градуска доктаамал тургузары ажыктыг.

Бир дестүн чемгеери шөлү 8х8 см болур. Баштайгы ийи бүрүзү үнүп келирге, сырый үнген дестерни чара олуртур ужурлуг. Ынчангаш баш удур артык парниктерни белеткээрин уттуп болбас. Кым хөйнү олуртурун күзээр болдур, хөйнү белеткеп ап болур, баш удур планнап көөрү чугула.

Б. МОНГУШ.

Июнь 21—соңгулдалар хүнү

ЧАҢГЫС ҮН-БИЛЕ

Чөөн-Хемчикте Хайыракан суурнуң № 4 соңгулда округунуң соңгукчулары кодээ Советтиң депутадынга кандидат депшидери-биле «Өтчуган» агитквартиранын тевүнге кежээкинии 19 шакта чыглып келген.

Хуралдың даргазын, секретарын соңгааныйнын соонда илеткел кылыры-биле улус депутаттарының Хайыракан кодээ Совединиң күүскому төлээзи, СЭКП-ниң XXII съезди аттыг совхозтуң директору Х. С. Дамба-Даржаага сөс берди.

Бо чылын болур соңгулдаларның онзагай шынарының дугайын Хүлер-оол Салчакович допчулай таныштырбышаан, совхоз бирги кварталда планныг сорулгаларны канчаар күүсеткенин чугаалаан.

СЭКП-ниң XXII съезди аттыг совхоз юбилейлиг чылда багай эвес ажылдап турар. Ылаңгыя эде тургустуушкунунуң негелдезин ёзугаар ажыл-агыйны организастаарында чаа аргаларны ажыглап эгелээн. Ийи ферма, трактор-ховуну ийи бригадазы база элээн каш малчын өг-бүлелер коллективтиг кээрээ аргазынче шилчээн. Оон аңгыда ортаакы звенонуң чамдык удуртукчуларын коллективтер боттары соңгуп ап турар арганың директор чижектер-биле бадыткаан. Ол дээрге демократчылалганың база чугула хевирлери-дир. Дараазында Х. Дамба-Даржаа Хайыракан кодээ Совединиң депутадынга кандидат депшидер хүлээлге округтуң соңгукчуларынга онаашканын чугаалааш, суурда № 4 округтан кандидат кылдыр совхозтуң кол инженери А. Оолакты депшидер дугайында санал киирди.

Алексей Экер-оолович аныяк коммунист, тракториестен кол инженерге чедир депшээн. Директорнуң мал чемин белеткээр талазы-биле оралакчызынга база турган. Мурнунда ол-ла округтан кодээ Советтиң депутады хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип келген.

Совхозтуң ишчилери ону чажок эки билир. Оон эдээзи Хайыраканың үндезин чурттакчылары. Ынчангаш кандидатты бичее чажындан тура таныырлар.

— Чуулдуг-дур, деттинир! — дээш үннер оон-моон дыңналды. Депутаттың кандидадынга депшиттирип турар кижи ол хуралга база келген. Соңгулдалар талазы-биле бир чаа негелде ол. Хуралдың даргазы кандидаттан айтырыг бар, чогун ылавылады. Оон немдарын, ажы-чаңын-даа соңгукчулар мяк билир. Ынчангаш оон айтырыг-даа салбады.

Санал берген эштер совхоз профком даргазы М. Долаан, күш-ажылдын хоочуну С. Ооржак, агитквартлалдың даргазы Х. Сат, чолаачы М. Иргит, Маадыр-ие Б. Монгуш олар кандидаттың үлегерлиг ажы-чаңынын, ажылчының дугайын чугаалааш, оон кандидатуразын ниити-биле деткидилер.

Чаңгыс чер чурттугларын А. Э. Оолактан ону Хайыракан кодээ Совединиң депутадынга кандидат кылдыр соңгукчуларның депшидип тударын ол боду канчаар көрүп турарын база айтырганнар. Ол аңаа харыызынга соңгукчуларының идегелин дээш бөрүп четтиргенин илереткен. Ынчангаш Хайыракан суурда № 4 округтуң соңгукчуларының ниити хуралындан СЭКП-ниң XXII съезди аттыг совхозтуң кол инженери Алексей Эрес-оолович Оолакты кодээ Советтиң депутадының кандидадынга бир үн-биле депшидер деп шиитпирлээн.

Дараазында депутатка кандидаттың бүзүреттирген кижизинге совхозтуң МТМ-де диспетчер Чечек Сатты соңгаан. Оон бо хүлээлге талазы-биле санал-бодалын база айтырган. Демократчылалганың чаа негелдези ындыг.

Чөөн-Хемчикте Хайыракан суурнуң № 4 округунга депшидилге хуралы ынчаар эрткен. Оон эки талазы чүл? Чурттакчылардан келээ чоор соңгукчулар колдуунда шуптузу келген. 5 кижи кандидатты деткип, санал-онаан берген. Оон аңгыда суур чаагайжыдылгазынның талазы-биле кодээ Советтиң күүскомунга, совхоз директциязынга хамаарыштыр дилеглерин база киирдилер.

А четпестер бар бе? Бар. Бо хуралды эрттирер мурнунда Хайыракан кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы В. Н. С. Ооржак-биле секретары Т. М. Сат оларга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң ажылдакчылары кээп, чаа негелделер дугайында тайылбырлап берип, хуралды канчаар эрттиреринн мяк дугурушкан хирезинде ол дугайын хуралдың даргазы биле кодээ Совет күүскомунуң хурал эрттирер төлээзи ботторын билишпээн. Ынчангаш негелде ёзугаар кандидатты соңгукчуларның боттарының депшидерин манавайн, илеткелчи боду-ла саналдап каан. А хуралга келгеннер өске кандидатура-даа киирбээннер.

Оон аңгыда ийиги частырыг — кандидаттың бүзүреттирген кижизин хуралдың даргазы саналдаар турда, база-ла илеткелчи ону саналдап киирген.

Үште хуралга санал бергеннерниң суур чаагайжыдылгазынга хамаарыштыр дилеглеринге күүском даргазы (бир тээ, ол хуралга олуржуп турган болганда) дораан харыылап бээр ужурлуг. Ону база кылбаан.

Амыдыралдың бүгү-ле талаларынга эде тургустуушкун чорупт турар болганда соңгулда системазында чаа ээлдерни сагыыры база ап ... Ынчаарга бистиң чамдык күүскомнарывыс ол талазы-биле эрги арга-методун-даан уштунарын үе негеп келген. Ындыг эрээгейлээшкиннерни моон соңгаар болдурбаза эки.

Бөгүн — Радио хүнү, харылзааның бүгү адырларының ажылдакчыларының байырлалы

БАЖЫҢГА ШУУТ ЧЕДИРИП БЭЭР

Чурттакчы чонну, улус ажыл-агыйын хандырарының шынарын экижидери — харылзаа ажылдакчыларының бирги чергелиг сорулгазы. Адырның хөгжүлдезиниң эң чугула угланыышкыннарының дугайында профессионал байырлалының бүдүүзүнде ССРЭ-ниң харылзаа министриниң оралакчызы Е. Маякин чугаалап берген.

— Евгений Алексеевич, талыгыр ырак черлерже медээлерни дот-дораан дамчыдары бистиң үениске көңгүс бодуун херек апарган-дыр. Бис боттарывыстың амыдыралывысты телефон, телеграф, авиапочта болгаш өске-даа хевирлер чокка бодай албас апарган бис. Ынчалза-жок почта херээ бистиң бичиивистен чаңчыккаңывыс «улуг барба чүъктээн, ажик соштаан кымыл ол» деп ырлап турары дег почтачы-биле ап-даа холбашпышаан-на болгай.

— Ындыг харын, адырда ажылдап турарларның барык чартык кижи почтада хаара туттунган. Ында кижи кайгаар чүве база чок: чыл дургузунда олар адресаттарга ниитизи-биле 1,7 миллион тонна деңнелиг 50 миллиард солуннарны болгаш журналдарны, 8,5 миллиард чагааны, чүс-чүс миллион посылкаларны, акша шилчидилгелерин чедирип берип турар. Ол ажылда үш чүс муң ажыр почтачылар хаара туттунган. Оларының күш-ажылы байдалы эки талазынче өскерлип турар деп чүве билдингир. Ам бүдүн хүн дургузунда «аар барбаның» чүъктенгени чер келир турбас апарган. Типографиядан солуннар болгаш журналдарны почта салбырларынга эккээрге, адрестер аайы-биле бөлүктээш, оларны дуюалал пункттарынга — улуг-улуг бажыңнар чоогунда тургускан хааржактарга апарып каар. А оортан почтачылар квартираларга тарадыр болгай.

— Специалистерниң санаазы-биле алырга, почтачылар боттарының ажыл шагының хөй кезиин участокка солуннар, почта сайгарарынга эрттирип турар-дыр. Бо ажылды механизастап болбас бе?

— Механизастаары шуут эргежок чугула. Бистиң министерствовуң конструктор бюрозу солуннар сайгарар машиналы ажылдап кылып эгелээн, оларны чоорту электроннуг санаалга машиналары-биле башкарар кылдыр шилчилер. Чижээ Грозный хоорайда ындыг машина шенелде кылдыр ажыглаттынып турар. Ынчалза-жок ооң бүдүрүкчүлүү ам-даа чавыс, ындыг болзажок ол чүгле эгези ышкажыл!

Корреспонденцияны чорударының үдээге бижиктерин белеткээри база хөй үе негээр, шүүтүг ажыл. Ам дээрезинде Ленинградта Володарский аттыг типографияда ол ажылды ЭСМ-ге даасказ, ол ажыг кижиниң хостаан. Ол дуржулганы база калбаа-биле нептередир бис. Ажылды механизастаар, чип тедир талазы-биле хөйнү кылдыр ужурлуг бис. Корреспонденцияны хаптаар, санаалар талазы-биле түс-түс автоматтар, конвейерлер бар. Ам дарааzында шынар талазы-биле чаа үе-чада— автоматчыткан кезектерни чаңгыс аай технологтуг шугумнар кылдыр каттыштырары болур.

— Эрткен болгаш келир үени бодап ора, бистиң чуртувуста харылзааның хөгжүлдези кайы хире орукту эртконин — кошкан аъттарлыг уладан космос дамчыдыышкын телевоорлугларга чедир орукту — шагадавас арга чок. А бир эвес ооң-даа бурунгаар көөр болза?..

— Чоп болбас бээр. Мындыг үе келир: силер бажыңнарда телевизор чанында олурупкаш, тускай тургузуу дамчыштыр телефон сигналдары дег номерни долгап, кнопканы базар силер, экранга силерниң күзээнин ар бээр солуннуң чүүлү көстүп келир, ам соолгу медээлерниң чаа үндүрүлгези. Бөгүн телевидение чурттуң девискээриниң 92 хуузун хаара туткан. Ынчангаш телеэкран биле парлалганың аргаларын каттыштырары чугула. Чурттуң девискээрлериниң чамдызынга солуннар бир-ийи, оон-даа хөй хонук озалдап чедер. Бис улуг девискээрлиг болганывыста почтаны чедирилгезинге агаар-бойдус, транспорттуң, бистиң ажылывыстың-даа четпестери салдарын чедирип турар. «Электроннуг чагыдыкчылар» оон ацмыда хөй янзы медээлерни телевизор дамчыштыр ап болур. Бо дээрге боттанмас чүүл эвес.

— Келир үеже ап-чорук чоже-даа сонуургаачыг болза, бөгүнгү ажыл-херектерни сайгарза эки боор.

— Ол дугайын бис байырлалда-даа утпайн турар бис. Чижээ, чагаа-бижиктерниң сес хуузу чедер черинге чогуур хуусаазындан озалдап чедип турар. Бо дээрге бистиң буруувус-тур, шаңда янзы-бүрү чылдагаан дилээн херээ чок. Ажылдың технологиязын шалыпкын сайзыраңгайжыдар херек. Чагаа-бижик, посылка ылгаар машиналарны бүдүрерин адырның үлетпүрү ковүдедир.

Бистиң ажылывыста бодүүн чүүлдер чок. Кудумчуларда азып каан турар почта хааржактарын ап көрөлиңер. Чагааларны ынаар сугарга үй-балай баар, оортан пос хаптарга урар... Ол бүгү ылгаар машиналарының ажылынга саадал болдурар. А Каунас хоорайда хааржактарның чагаа хавының хемчээли биле кылган. Чагаалар ооң иштинге чурум-чыскаалдыг салдынар, оортан тускай пластмасс хааржактарга ылгаар машиналарга чедире бээр.

Транспорт айтырыы база чугула. Чижээ, кодээде почта чедирилгезиниң чүгле 25 хуузу моторжуттунган. Бо беш чылдың төнчүзүнге чедир бо көргүзүгнү дыка бедидерин планнаан турар бис.

Ниитизи-биле алырга почтада ажылдың хевир-байдалы өскерлип турар. Ааа механизацияның соон дарый саналга техниказы кел чыдар.

— Адырның коллективи профессионал байырлалын кандыг чедиишкиннерлиг уткуп турарыл?

— Бирги кварталдың планын ажыр күүседип бис. Кол көргүзүг —орулга планы 40 хире миллион рубльге ажыр күүсеттинген. Чурттакчы чонга телефон тургузуун бээриниң планы база ажыр күүсеттинген. Кодээ черлерге телефоннарның саны хоорайдаазындан дургең өзүп келген.

Келир чылдан эгелеп боттанландырыышкынче, чарылганы боду дугланыныраарынче шилчиирин планнап турар бис. Ажыл-агый чорудугазынын чаа системазы адырга материалдыг ындыг бериишкиннің, ажылдың шынарын үнелээрниң аргазын бээр боор дээрзинге бүзүреп турар бис.

А. ДРАГАН,
Н. МАРУНОВ,
СЭТА-ның корр.

Москва.

БИЛДИЛИГ КИЖИЛЕР, БОЛБААЗЫН ТЕХНИКА

(Өгеки 1-ги арында).

лери, Новосибирскиниң электротехниктиг институдун кашчыл бурунгаар дооскан, ам арга-дуржулгалыг специалист апарган Валерий Таан-оолович Саидан бадыткады. Чаа АТС-ке ажылдаар кылдыр чогуур эртем-билиглиг аныяк специалистерни чыып чорутканын хоорайның телеграф-телефон станциязының начальниги Владимир Донгакович Байыр-оол чугаалады. Дээди эртемниг инженер Чечена Ховалыговна Топуран, (бирги арында чуруукта) Улан-Удэниң харылзаа техникумунуң доозукчулары Юнона Оюн, Долаана Довүт күш-ажылчы намдарын мында эгелеп турар, а Виктор Иргитович Калдар-оол (солагай талазында чуруукта) дуржулгалыг специалист, ам ол станцияның дериг-херекселдериниң хыналда, иштики кожуунда ажылдарында сундулуг, сонуургалдыг ажылдап турар.

Кызыл хоорайның телефон харылзаазын хөгжүдеринге соолгу чылдарда хөй ажылдар кылдынган. Бир-бир муң номерлерлиг № 4, 6 АТС-тер ажыглалда кирген. № 2 АТС-тың база бир муң номерге подстанциязын хоорайның чоон талазында туткан. Ам бо чылда ажыглалда кирип турар № 3 АТС телефон харылзаазын улам калбартыр.

Ол-ла бажыңның (Кызылда төп почтаның артында көрүштүр чаа бажыңның бедип үнүп келгенин кызылчылар болгаш ооң аалчылары эскерген боор) бешки каъдында АТС эвес, а АМТС (тывалап болза ХАТС) деп станция дериттинип, кылдынып турар. Ол дээрге харылзаа техниказының шырыңай эң чаа хевирлериң, харын-даа космос харылзаазын ажыглаар хоорайлар аразының автоматтыг телефон станциязы-дыр. Ону келир чылдың төнчүзүнде ажыглалга кирер планнаттынган. Ынчан республикадан дашкаар хоорайлар-биле ол иштинде Кызылдан АТС-терлиг районнар төптериң хоорай, сууралар-биле харылзажырда чагыг киирип, манап орбас, телефон дугаарын хоорайның индекс-кодун билир-ле болза, бажында ваы албан черинде телефондан дораан харылзажыптар апаар.

Станцияның дериг-херекселдерин ССРЭ-ниң Харылзаа министерствозунуң «Межгорсвязьстрой» трестиниң Ташкентиде № 4 тудуг-монтаж эргелелиниң Николай Николаевич Егоров удуртканы бригадазы эптеп, тургузуп турар. Ында ам дээрезинде хөй-ле чүзүн-баазын сывырындактарны шөйген, ында-мында кошкан туруп турар. Монтажниктерниң бирээзи Нина Егорова барык дээвирн адаанда сывырындактарны кожуп турда чуруукка тырттырдывыс. Өске эштери база-ла чай чок ажылдаан, ол-бо сүмелешкен, бот-боттарынга дузалашкан турдулар.

Бо чугула станцияда ажылдар ам дээрезинде огулуг-ла шуудавайн турарын, ажылдар бөгүнде ышкаш кезээде кылынчаар кайнып турар чүве чогум № 4 ТМЭ-ниң прорабы Юрий Васильевич Костылев хомудал-биле чугаалады. Чүл дээрге республиканың харылзаа эргелели дериг-херекселдерин бээр хуусааларын үзүп чогуур кичээнгейни углавайн турар. Мында келген тос кижилиг бригадага немей Ташкентиден кижилер чорудар дээрге, чурттаар чер айтырыы-даа орта шиитпирлеттинмээн, кылыр ажылдарның хемчээли-даа хандыртынмас болуп турар.

Харылзааның чепсек-херекселдерин шапкын хөгжүдер, чоннуң улус ажыл-агыйының улам өзүп орар негелделерни эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннериниң үндезининге хандырар дээш харылзаа ажылдакчылары эде тургустуунуушкунуң утканышкыны-биле бурунгаарлаан билдилиг, тывынгыр ажылдаар хүлээлгелиг.

М. СААЯ.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АЧЫ-ДУЗАНЫ КАЛБАРТПЫШААН

Бөгүн харылзааның бүгү адырларының ажылдакчылары боттарының профессионал байырлалын — Радио хүнүн демдеглеп турар. Республиканың харылзаачылары, бүгү совет улус-биле бир демей, партияның XXVII съездиниң, ТК-ның ооң соондагы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан адырның материал-техниктиг баазазын быжыглаары, ажылдың шынарын экижидери, харылзаа ачы-дузазын калбартыры дээш ажылдап турар. Капитал салыышкыннарын чедимчелиг ажыглаар, электриниг болгаш почта харылзаазын хөгжүдер, радио болгаш телевидение дамчыдылгаларын сайзырангайжыдар талазы биле тодаргай ажылдар кылдынган. Чижээ, эрткен беш чылда 11 млн. рубль түңнүг капитал салыышкыннарын шиңгээткен, 6 млн. рубльдиң кол фондуларын ажыглалда киирген. А бо беш чылдың чүгле бирги чылында ол саннар ол дараалашкаа-биле 3,8 млн. рубль болгаш 7 млн. ажыг рубль түңнүг болуп турар.

Бо чылдарның дургузунда республикага эргежок чугула ужур-дузалыг чамдык улуг тудуглар болгаш объектилер ажыглалда кирген. Чүгле чаңгыс Кызыл хоорайда сес муң номерге көрдүнген дөрт телефон станциязы туттунган. Район төптеринде болгаш кодээ суурларда 4500 номерлиг автоматтыг телефон станцияларын ажыглалда кирген. Янзы-бүрү сорулгаларга ажыглаар 800 километр узун дурттуг радиореле шугумнары ажыглаттынып эгелээн. Шуут чаа арга-биле медээлерни дамчыдарын каттыштырган системалыг баштайгы кабель магистралы туттунган. Хоорайлар аразының телефон каналдарының узун дурту барык ийи ажыг катап өскен болгаш ооң четкизи автоматтыг болгаш чартык автоматтыг харылзааның аппаратуразы-биле дериттинген. Республика иштиниң телефон харылзаазы дөрт кожууннуң системазынче шилчиттинген. Ол чорук телеграмма дамчыдылгазын 2—3 катап дүргедедир арганы берген.

Телевидение дамчыдылгазының четкизинде космос харылзаазының «Экран», «Москва» деп элээн каш станцияларын тургускан, ооң ачызында республиканың чурттакчы чонунуң барык 98 хуузу телевидениениң 1-ги программазын, 77 хуузу ийиги программаны көрүп турар аргалыг апарган. Кызыл хоорайда радио дамчыдылгазының 150 кат. күчүлүг дамчыдыкчызын тургускан.

Ынчалза-жок кылдынган ажылдар бар-даа болза, республиканың харылзаачыларының мурнунда харылзааның чепсек-херекселдерин хөгжүдер, чаартыр база эде чепсеглээр талазы-биле ам-даа улуг сорулгалар туруп турар. Кызыл хоорайда телевидение дамчыдылгазының үш программалыг кылдыр шилчидери, хоорайлар аразының автоматтыг телефон станциязын ажыглалга киирери көрдүнген. Хоорайлар аразының телефон харылзаазының узунун болгаш санын 1,6 катап улгаттырарын радиореле база кабель шугумнарын тударының база чаартыышкынының күзели-биле боттандырар. Ниитизи-биле он ийиги беш чылда 30 млн. ажыг рубль түңнүг капитал салыышкыннарын шиңгээдири төлевилеттинген. Ол бүгү ажылдарны боттандырары Тыва АССР-ниң харылзаа адырының көргүзүглерин Барыын-Сибирь зоназының болгаш РСФСР-ниң ортумак көргүзүглеринге чедир көдүрер арганы бээр.

Бистиң ажылывыстың кол дээзү болза адырның чедирип турар ачы-дузаазының шынары болур деп чүвени билип, ол дээш бистиң республиканың ийи муң ажыг кижилиг коллективи туржуп турар. Бистиң адырда эде тургустуунуушкун чүгле эге чадазында болгаш көнчүг нарын байдалдыг чорууп турар деп билип, миннип турар бис. Ынчангаш бо талазы-биле дыка хөйнү кылыры эргежок чугула база бо дээш бүгү активти, аргаларны ажыглаары негеттинип турар. Республиканың харылзаачылары Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир, сөзүнге ээ болур дээш, чонга бараан болуушкунуң шынарын экижидер дээш улам шудургу ажылдаар.

Д. ЧОКСУМ,
Тыва АССР-ниң харылзаазының бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы, кол инженери.

ШАК БҮРҮЗҮН — ДҮЖҮТКЕ

Амгы үе Бии-Хемде бир ангы болуп турар. Апрельдиң соолгу он хонуунда тайгаларга хар-даа чагган. Арт кырынга чүък машиналары довураан дожааңнап е... харга оларның дугуйлары делир хөй теп, бурунгаар чоруп чадап турган. Бүрген боран хүннерин каан хүннер мааның баштайгы хонуктарында солуй берген. Аңаа хаак үнүп, черниң кыры ногаарарын эгелээн.

Тараажылдың үре шаа: чылы душкен. Часкы хүннериниң бирээзинде «Кызыл тараачын» совхозтуң бир дугаар ховү-трактор бригадазының механизаторлары-биле машина-трактор мастерскаязынга-даа, бригаданың төп турлаанга-даа, тараа шөлдеринге-даа барып ужуражыр...

— Үрезинни, чемишчидипелерни тарылгага быжыырымчалыг кылдыр белеткедивис. Мурнакчы дуржулганы, интенсивтиг технологияны өөренип турдувус. Ам бригадавыстың турлаанда келгенивис бо — деп, СЭКП кожуун хоочун механизатор С. С. Бовкун биске чугаалады. — СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин херек кырында боттандырарының шак-үезиниң келгени бо. Эде тургустунар, шиитпирлери-биле бурунгаарлаар ужурлуг бис. Дүжүттүң салым-чолу кижилерде чүве болганда, олар биле ажыл кол черин эелер турар.

Ажылды чогаадыкчы өзү биле көрүнче кыйгырган агитаторнун үну бригадада механизаторларның ортузунда дыңналып турар. СЭКП обкомунуң болгаш райкомунуң пленумнарының материалдары-биле тараажылар-ны партхомнуң активи таныштырган. Бо ажылга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, бригадирниң дузалакчызы С. Н. Тесленко совхозтуң партбюро кожиггуну С. Г. Стремилов оларның киржилгези эң идепкейлиг болуп турар. Олар ажыл-агыйның мурнакчы механизаторлары.

Мооң мурнунда тургаңы биле деңнээрге, күш-ажылдың сагылга-чуруму кажы-даа катап быжыг апарган. Кижи бүрүзүнүң бот-идепкейин инициативазын хөдүрери чугаалап турар. Профессионал мергежилин бедидеринин, ооң шынарын экижидериниң хемчеглерин чорутчан. Оон түңнелинде бригада кезээде кирер ажылдың белеткелдери доозулган. Ботору-тараажы болгаш бригада кереезиниң дугайында айтырыгларны кичээлдерге солчазтуң РАҮК-туң удуртукчулары болгаш тускай эртемниглер эрттирип келген. Тараажылар экономика айтырыгларын, агротехниканы болгаш кодээ ажыл-агый машиналарын, ылаңгыя чаа техниканы улуг сонуургал биле өөренип турар.

Тараа шөлүнүң бүлүг ээлери кылдыр механизаторларны белеткеп, кежигүннери, күш-ажылды организастаарын байгийжылары багай эвес түңнелдерге чедирер болурун эрткен чылдың практиказы көргүскен. Ону чедимчелиг чоруткаанындан бир дугаар бригада гектар санындан-на 21,6 центнер тараа культураларының дүжүдүн өстүрүп алган. Силос ажаап өстүрериниң планын ийи катап ажыр күүсеткен. 20 муң тонна силосту, 5 муң тонна сенажты совхозка бо коллективтиң кежигүннери белеткеп берген.

Бо чылгы сорулга болза, тараа культураларының дүжүдүн гектарындан-на ортумаа-биле 21 центнерни өстүрүп алыры. Бригаданың тараа культураларын өстүрер шөлүнүң хемчээли 3600 гектар. Бок үнүштерни аштаан шык базырыышкынын чоруткан, шалдуу чемишчиткен. Өске-даа ажылдарны чорударын уламчылавышаан. Ынчалза-даа кодээ ажыл-агый машиналарын септеп, белеткеп кылганы бөгүнгү негелдеге дүүшпейн турарын механизаторлар чугаалады. Кожуун машиналарының, сеялкаларының артык кезектери, септелгеге херек-лээр өске-даа материалдар чедишпейн турар. Ваа ол ышкаш улуг күчүлүг тракторларның, оларның чамдык беддирлериниң кезектериниң хенайгы үрелиишкиннери бар болуг турарындан туруушкунга таварыжып турары хомудаанчыг.

Часкы хүннүң шак бүрүзүн эки дүжүттү өстүрүп алырынга ажыглаарының бүгү хемчеглерин алыры негеттинип турар.

А. МОНГУШ.

ЧУРУКТА: Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозтуң бир дугаар ховү-трактор бригадазының болуш механизаторлары.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

«Шынга» харыылар

КВАРТИРАНЫ БЭЭР

Бо чылдың март 20-те «Шын» № 75 «Шынга» «Дүшке-даа кашпас, чүге ындыгыл?» деп өрелиг материалда Шагаан-Арыгда тудугжу В. С. Чамдыгырның хомудалдыг чагаазы кирген. Ол чагаада автор бодунуң өг-бүлези, төреддери биле кады он кижи бичии өрээлде чурттап, кайы ээ черлерге чедир айтырыгны тургузуп, мынчага чедир бажың айтырыын шиитпирледип чадап каанын бижип турар.

Аңаа хамаарыштыр СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары В. С. Полежаевтиң харыылааны болза: В. С. Чамдыгырга ооң мурнунда-ла эрткен чылын райкомга кирген үезинде бажыңны бээр кылдыр аазаан турган. Ынчалзажок чаа бажыңның ооң өг-бүлезинге хуваан каан квартираны «Шагаан-Арыг тудуг» трестиниң удуртулгазының дилээн ёзугаар өскээр тудугжулар чурттаар кылдыр тур үеде берген. Амгы үеде ол үш өрээлдиг квартира общежитие кылдыр хевээр ажыглаттынып турар. Ында чурттап турар тудугжулар ажылын дооскаш, чорууру биле, ол квартираны В. С. Чамдыгырның өг-бүлезинге бээр. Бо айтырыгның шын шиитпирлеттинерин райком контрольдаар.

ПЛАН ЁЗУГААР ТУДУП

Бо чылдың март 1-де «Шынның» Мергилдейге «Ара калган тудуглар» деп шүгүмчүлелдиг чагаага Сүт-Хөл суурда шала тутканы, ара каапкан тудугларның барын бижээн.

Сүт-Хөл райкүүскомунуң даргазының оралакчызы С. Ондарның редакцияга дыңнатканы болза:

«Күрүне банкызының тудуу чүгле 1986 чылдың планы-биле эгелээн. Эрткен чылын аңаа 50 муң рубльди берген, ооң 27 муңун шиңгээдип алган. А 1987 чылда 112 муң рубль көрдүнген. Бо чылын банк тудуун ажыглалга киирер талазы-биле белеткел ажылдарын кылып, тудуг план ёзугаар чорупт турар».

Чагаа парлаттынмаза-даа

УЖУДУП ТУРАР

Өвүр районунуң «Кызыл тук» совхозундан мындыг чагаа редакцияга келген. Эрткен чылдың октябрь-ноябрьдан бээр бо кышкы үеде Саглыже самолёт колдуу ужутпайн турган. Самолёт шөлүнүң начальниктиң ажылдаар чери, пассажирлерниң манаар өрээлиниң иштин, даштының санитарлыг деңнели чавыс болуп турарын ооң автору бижээн.

Аңаа хамаарыштыр харыызы Өвүр райкүүскомунуң даргазының оралакчызы, план киилдезиниң даргазы Д. Баазан редакцияже чоруткан. Эрткен чылдың октябрь-ноябрьда Саглыже самолёт ужутпайн турганы шын. Чылдагааны Кызылдың авиабүдүрүлгези бензин чок дээш база ноябрь айда самолёт шөлүнүң аштаттынмааның уламындан ол ужутпайн турган.

Амгы үеде самолёт расписание ёзугаар ужудуп турар. Хандагайты —Саглыже хүнде ийи катап ужудар талазы биле чагыгны авиабүдүрүлгеге киирген.

ХООРКҮҮСКОМ ДААСКАН

«Арыгланыр черниң кончуун көрем!» деп эгелиг чагааны кодээ автор Чадаана автовокзалында арыгланыр черниң санитарлыг деңнели эрткен-дүшкен чонга чарынчыг болуп турарын редакцияже бижээн.

«Чагаада бижээн фактылар бадыткаттынган. Байдалды эдер дээш арыгланыр черни аштап-арыглаар ажылды автовокзалдың шугуму-биле чоруткан.

Ону доктаамал арыг-силиг тургузар талазы-биле хемчеглерни ап чорударын автовокзал директору А. Балыковага хооркүүском даасkan.

• • •

ҮШ ЧЫЛ ЧЕТКЕНДЕ УЧЕТКА АЛЫР

Кызылга 1984 чылда келген мен. Хооркүүскомнуң даргазының оралакчызындан бажың айтырып чеде бээримге: «Хөй уруглардыг кижи хоорайга чүге келген сен, районга чурттап турбайн» деп харыы берген.

Бо айтырыгга хамаарыштыр тайылбырлап бээрин дилеем.

К. ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

Чагааны СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары В. П. Савицовче редакция чоруткан. Хооркүүском даргазының оралакчызы В. И. Осиповтуң ат салганы харыы редакцияга келген. Ында бижээни:

«Кызыл хоорайда чурттаалга байдалдарын экижидери негеттинип турар хамаатыларның учёдунуң чурумунга» дүүштүр хоорайга кирип бижиткеш үш чыл болган чурттакчыларны чурттаалга бажыңы алырының учёдунга тургузар».

ХАРЫЫСАЛГА ЧОГУНДАН

Кандыг-бир чурттаалга тудуун ийикпе, азы ажыл-агый болгаш культура объектилерин тудуп эгелээр мурнунда тудуг кылыр шөлдү баштай херимнеп кажаалдааш, тудугжуларының чепсек-херекселин, кадагалаар маназадан кылган кладовка тудуп алгаш эгелээри шаандан тура чаңчыл болу бергенин билир бис. Ол кладовка үк тудуг доозулгузе чедир тудугжуларының аъштаныр-чемненир, дыштаныр база эт херекселин, тудуг материалдарын-даа шыгжаар чери ол болур ужурлуг.

Ам бо үеде тудуг бүрүзү тускай төлевилел-смета документилиг, ында бүгү чүвени көрүп каан магалыг үе-дир. Херек кырында ындыг эвес боор турары карааданчыг. Төлевилелде айыткан негелделериниң чаңгызын-даа барымдаалавайн, чүнү-даа мурнай кол тудугну тудуп кирип бар боор-дур. Шак мындыг ээ-харыысалга чок чоруктуң түңнелинде тудугга хереклээр тудуг материалдарын ой-хемчээл чокка ажык дээр адаанга дүжүрүп каап таварыылгалар хөй. Мындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктуң түңнелинде ындында-ла чедишпейн турар тудуг материалдары үрелип, баксырап чидери чидип, төтчеглеттинип турар.

Тудуг материалдарын кайы хамаан чок чарыгдаар, ону хумагалап камнаар талазы биле боттуг хемчеглерни албайн турар чижектерни Тожу районунуң тудуг организацияларынга бо-ла эскерип болур. Ол чорук чаңгыс чыл эвес харын-даа чыл чылы-биле уламчылап келген.

Тудугжулар колдуунда-ла чурттаалга бажыңнарын ийикпе, азы кандыг-бир тудугнуң чаңгыс бодун тутканда, ооң чаагайжыдылгазын, дузалал объектилерин чедир кылбайн баар чоруктар кайы хөй. Ол ажылдарны кылза-даа, аңаа ла ужур эдертип каар болгаш оозунуң шынары база багай болур. Ынчангаш ажыглалга кирер тудугларны далаш-биле дужаап тары чаңчыл апар чыдар. Даандырган ажыл-херек дээш тудугжуларның ээ харыысалга чогундан ажыглаалга чаа киирген бажыңнарга кожуп кирип келген чурттакчылар чедир кылдынмайн барган ажылдарны боттары чедир кылып, херимнээр, кажаалаар ужурга-даа таварышып турар.

Тоора-Хем суурнуң Молодёжная кудумчузунда чаа туттунган бажыңнарже кожуп кирген чурттакчылар шала адаанда агаар кирер хоолайларны адып алыр дээш цементилеп турган кылын кааң фундаментиниң улуг күш үндүрүп тургаш, ойуп, бажыңнарның даштыкы шывыгларын катап адыргаш, боттары кылыр ужурга таварышкан. Ол бажыңнарның херим, кажааларын база-ла боттары чаарткан. Бо-ла кудумчуда хаказын эгелеп тудуп каан ийи аал иштиг чурттаар бажыңның тудуу ара кагдынган, ам үш дугаар чылче кирген. Бо бажыңны тудар дээш маңаа эккеп каан хамык тудуг материалы — цемент, дилиг материалдары кандыг-даа хайгаарал чок чытса-чытса, төтчеглеттинип төнген. Бо дээш кым-даа харыысалга хүлээвээн.

Тудуг материалдарын шак мынчаар төтчеглеп турарын улус депутаттарының район Советиниң күүскому, районнуң улусчу контроль комитеди сайгарып көргеш, бо тудугну дүрген доостуруп, ажыглаалга киирер хемчеглерни алыр үе келген.

Шак мындыг ажыл-агыйжы эвес, харыысалга чок чорукту буруу шаап, буруулуг кижилерге харыысалга хүлээдир үе келбээн бе? Амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургустуунуп, эде тургустуунуушкунну сөс-биле эвес, а ажыл-херек-биле боттандырар дээш тодаргай ажылдаар херек.

В. ТАМДЫН-ООЛ.

ЧАГААЛАР

Номчукчулар саналдап, сумелеп, шугумчулеп тур

Соңгулдаларга уткуштур

ОРГАНИЗАСТЫГ ЭГЕЛЭЭН

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң база улус судтарының соңгулдаларынга белеткел ажылдары элээн органиизастыг чорун турар.

Улус депутаттарының Эрзин район Советинге 63 соңгулда округун тургускан, округтуң соңгулда комиссияларының составын бадылаан. Ол ышкаш кодээ Советтерде 6 соңгулда комиссиязын тургускан. Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң база улус судтарының соңгулдаларын чорудар районда чеди соңгулда участогу бар. Партия эге организацияларының чер-черде агитпункттарны тургускаш, оларны дерип кылган, ында дежурныйлаашкынны организастаан болгаш соңгукчулар ортузунда аазы-бурү хемчеглерни боттандырып эгелээн.

Райкүүском кодээ Советтериниң күүскомнарының даргаларының, секретарьларының, округ болгаш участок соңгулда комиссияларының даргаларының семинарларын организастааш, оларның соңгулдаларга белеткел үезинде чорудар ажылдарын дугуржуп чугаалашкан.

Апрельдиң 13-төн эгелээш улус депутаттарының чер-чер Советтеринге депутаттарга кандидаттарының депшидилгезин Морен, Бай-Даг кодээ Советтери организастыг чорудуп турар. Күш-ажылчы коллективтер болгаш хөй-ниити организациялары чаңгыс округка ийиден үш чедир кандидаттарны алап турар, депшидилге хуралдарынга кайызы хөй бадылаашкынны алыр болдур, ол кижини депутаттың кандидадынга депшидип турар.

Бо хүннерде ниитизи-биле район Советиниң 49 округунга, кодээ Советтериниң 119 округунга депутаттың кандидаттарын депшиткен. Анаа соңгукчулар район Советинге 90, кодээ Советтерге 202 кижини депшиткен, оларның иштинден эң-не хөй бадылаашкынны алганнарны депутаттың кандидадынга депшидерин шиитпирлээн. Оларның аразында район Советинге депутаттың кандидаттары «Чаа орук» совхозтуң малчыны Х. Д. Хорлуу, тракторист С. С. Крылов, «Морен» совхозтуң малчыны Е. М. Ынаалай, агроном А. В. Сан-Хоо, Ленин аттыг совхозтуң тракторизи Д. Н. Ваазан, «Нарын» совхозтуң саанчызы П. Д. Бар-Хоо, кодээ Советтериниң депутаттарының кандидаттарынга Б. О. Кыргыс, М. О. Демир-оол, М. М. Серендук, О. С. Намдал, А. К. Седип болгаш өске-даа ажылчынга ак сеткилдиг, хөй-ниитиниң херээнге идепкейлиг кижилер бар.

Районнуң улус судунга улус толээлерин депшидери дооступ турар.

Соңгулдаларга белеткелди организастыг, кышкачалыг чорудар дээш районнуң чер-чер Советтериниң ажылдакчылары бо хүннерде ажылдап турар.

В. ОЮН.

Эрзин райкүүскомунуң секретары.

ХООЧУННАРНЫҢ КИРЖИЛГЕЗИ

Күш-ажылдың болгаш дайынның алыш чүс ажыг хоочуннары районда бар, оларның хөй кезии улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап, ону хөгжүдеринге, аныяктарны тоолептиг ажыл-чаңга, күш-ажылга кижизидеринге биче эвес улуг үлүүн киирип турарлар. Оларга И. А. Седип, В. Д. Долумажап, М. В. Дробышевская, О. Н. Делгер, С. Д. Очур, С. Б. Майны, Х. Ш. Чимит, Д. Д. Тойбу-Хаа, М. М. Чүлдүм болгаш өске-даа хөй-хөй өштер хамааржыр.

Мария Васильевна Дробышевская районга 1948 чылда ажылдап келгеш, бо хүннерге чедир аныяк салгакчыларны орус дылга өөредипкен. Ол колдуунда школа директорлап келген, сөөлгү чылдарда орус дыл башкылап турар. Толептиг башкыга Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы деп хүндүлүг атты тывыскан. Иргит Араптанович Седип партия, Советтер ажылынга хөй чылдарда ажылдап, районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң сайзыралдарынга күш-ажылчы үлүүн киирген, ам-даа киирип турар. Шак мындыг толептиг хоочуннар колдуунда күш-ажылчы коллектив бүрүзүнде бар.

Күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннарының чөвүлели хоочуннарны улус ажыл-агыйынга хаара тудар, оларның билиин, арга-дуржулгазын кадбаа-биле ажыглаар дээш ажылдарны чорудуп турар.

С. САЛЧАК.

Бай-Тайга район.

ШЕФЧИЛЕРГЕ ЧЕТТИРДИВИС

Бистер эрткен чылын совхозтуң дөрт чүс ажыг хураганын хүлээп алгаш, оларны мендиле кыш ажырдывыс.

Чоокта чаа Кызыл-Даг ортумак школазының ийи дугаар класының өөреникчилери (удуртукчузу Ч. Артаа) келгеш, улуг кажаның кержениң хооргаш, ону үндүр сөөртүп, арыглаан. Оларга амданныг чемни шефтен келген А. Артаа эки шымарлыг белеткеп берген.

Кызылдың эмчи училищезиниң сургуулдары база улуг дузаны чедирген. Олар хураан хойларның шуптузунга саргыга удур дустуң чажып, турган. Ол ышкаш эдек казарынга база дузалашканнар. Сургуулдар Салчак Салбак, Салчак Урана, Хертек Марина, Тоой-оол Байлак эки ажылдааннар.

Бисте шеф дузаазын чедирген ажылчыннарга, сургуулдарга, өөреникчилерге улуу-биле өөрүп четтиргенивисти илеретке, оларның ажылынга, өөредилгезинге чедиишкиннерлиг болурун күзеп турар бис.

Долаана биле Виктор ООРЖАКТАР.

«Тээли» совхозтуң аныяк хойжулары.

Бай-Тайга район.

ШОКАР АЪТТЫҢ ДҮГҮ

Шегетейлерге малчыннаарга солун-на! Ооң кашпал хаяларында аң-мең коступ чоруур. Оларны чарашсынмас, магадавас арга чок. Чүнме анайы — козага бир аңгы үстү бээр. Дешкилежир, үскүлежир, чаңы-ла хөй. Эргек ышкаш мыйыстары карарып костүр болгай. Аныяк аймар догере бир аай, тускай үзүп каан чүве дег. Черниң аңы безин харназының, эр-кызының ааңы-биле чорууру ол.

А бистиң хой ажылдыг районувуста малдың ужаавының экижидери, ооң тарып боозадылгазын болгаш эдержилгезин чорудары. Коданнарны хар-назының аайы-биле үзүп кывары кандыг байдалда турары? Уксааж ыдыга дугайында чугааның чорун турарын коңгус ындываан мен. 1958—1960 чылдар үезинде безин «Малчын» колхоз бир хойга оваштыр 1,5 килограммдан эвээш эвес дүктү кыргып турган. Ам план 1,2 килограмм болгай. Чамдык коданнарның бир хойдан-на бир килограмм чедир дүк албайн турар таварылгалар эвээш эвес.

Малдың бодүүн үзүлдезин чылдың-на мөлдүк-калдык кылып турар. Бир кезек хураганнар сентябрьга чедир үстүнмес. Чамдык коданда хойларның оң-чүзүнү — «шокар аъттың дүгү».

Тарып боозадылганы боттуг кылдыр тургузуп чадашкан. Ол ажылдың шыңгыы контролюн тургуспаан. Будүрүкчү кошкарларны күш киир азыравайн турар.

Хойну чогум кайы айда оолдадыр болза экил? Март, апрель айларда төрүттүнген хураганнар үзүлде үезинде чээрби килограмм чедир деңзи ап шыдаар бе? Ноябрьда, декабрьда, январьда... өске-даа айларда төрүп турар мал бар.

Бистиң «Моген-Бүрен» совхозта алды бригада бар. Ол коллективтерде алды мал эмчизи, алды зоотехникти, алды бригадирни бижиглээн. Совхозта кол мал эмчизи, кол зоотехник, өске-даа тускай эртемниглер бижиглаттынган. РАҮК-түң тускай эртемниглери база бир бригада чедип турар.

Бо хире хөй тускай эртемниглер ажылдап турда мал ажылынга байдал сегивейн турар. Малдың эдержилгезин, үзүлдезин, өске-даа ажылдарын чурумчудар ажылды эде тургузар үе келген. Бо дугайында хуралдар Кызылда, районда болуп турар. Ам херек чүве болза, бригадаларже келири, ажылды эде тургузары.

Шегетейде аңнарның «үстүп, кувааажып турарын-даа болза каар кылдыр» чер-черлерже үнери, боданыры, түңнел үндүрери музенчиг.

К. ДОРЖУ.

«Моген-Бүрен» совхозтуң хойжузу.

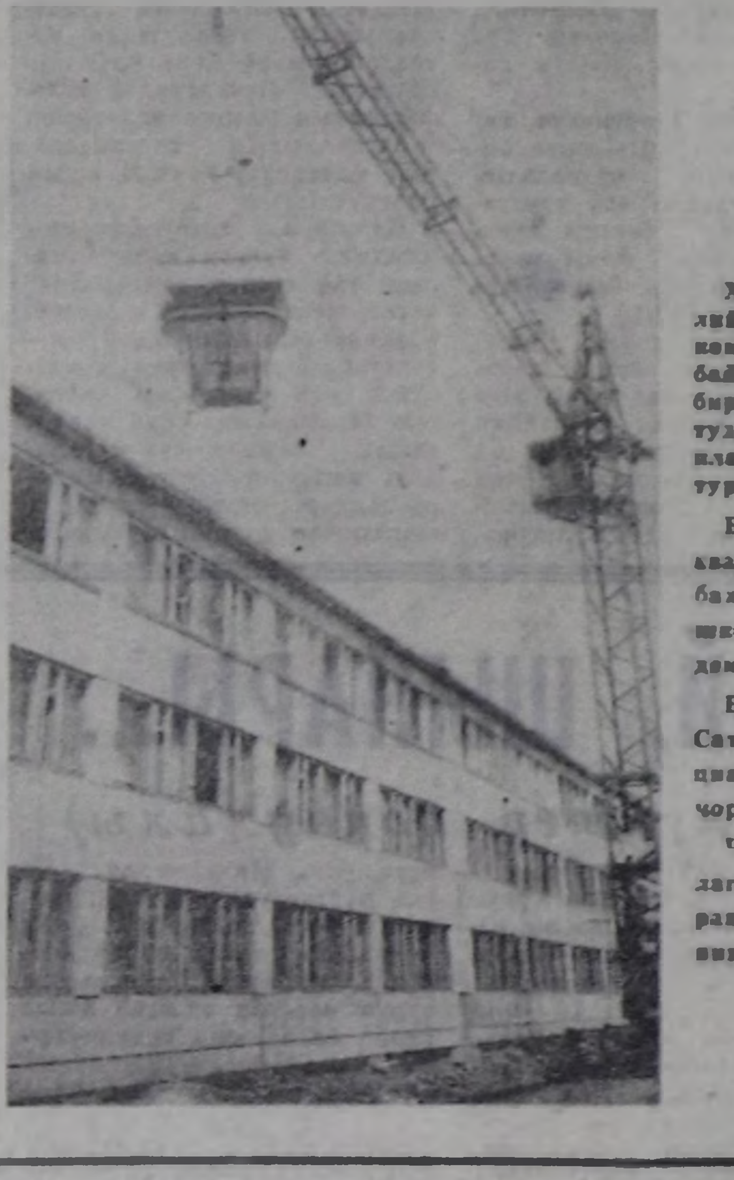

АЖЫЛЧЫН СУУРДА ЧАА ШКОЛА ТУДУУНДАН МЕДЭЭ

Хову-Аксында сураглыг тудугжу Анатолий Глуховтуң удурткан тудугжуларының комплекстиг бригадазы Улуг Октябрьның байырлалынга уткуштур шалыпчы ажылдап, бирги кварталда 320 муң рубль түңнүг тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээткен. Ол планныг онаалдадан 50 муң рубль ажыг турар.

Бригаданың тудугжулары бо хүннерде 18 квартиралыг болгаш ийи-ийи аал чурттаар бажыңнарны база 784 школачы өөренир школаның тудуун ажыглаага киирер дээш демниг ажылдап турар.

Байлаң-оол Даштың дашчылар, Энер-оол Саттың бызанчы-бетонщиктер звенолары социалистиг чарыштың мурнунга олуруунда чорун турар.

ЧУРУКТАРДА: хоочун бызанчылар (солагай талада) А. Н. Чолдак-оол, Ф. Ф. Баранов болгаш Н. Н. Контолков; школаның ниити хевири.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

Комсомолчу Чечекмаа Хертек чолаачылар курузун дооскаш, Кадык камгалал министерствозунга ажылдап турган. Он чыл бурунгаар комсомолчу путёвка-биле «Тудуг материалдары» комбинатка ол ажылдап кирген. Баштай чолаачылап, чоорту чазаңыр цехте ажылдап эгелээн. Бригадир А. Кузнецов, мурнакчы ажылчын А. Валужанина олар аныяк ажылчынның мергежилинге дузалаан. Ажылынга өөренип, кызымак болганындан мурнакчыларның одуруунче Ч. Хертек быжыы-биле кирген.

Ооң ажылдап турар бригадазы хүнде чүс хире ажык блоктарын кылып турар. Коллектив бо хүннерде майның бирги чартының планын доозкан.

ЧУРУКТА: «Тудуг материалдары» комбинаттың чазаңыр цехиниң ажылчыны комсомолчу Чечекмаа Хертек ажыл үезинде.

Сөзү болгаш фотозу Ш. КУУЛАРНЫЫ.

ӨСКЭЭРТЕН КҮШ МАНАВАС

Республиканың ажыл-агыйлары хову ажылдарынче калбаа-биле кирипкен. Бо чылын хову ажылдакчыларының мурнунда шык базырыышкынын ой-шаанда чорудар, хөрзүннү бок үнүштен арыглаар, өстүрер культураларны шынарлыг болгаш кыска хуусаада тарыыр дээн ышкаш сорулгаларны салып турар. Сөөлгү сан-түң-биле алырга, республикада планда 190 муң гектар черниң шыгын базырар турган 60 муң гектар черниң шыгын базырган. Каа-Хем, Барыын-Хемчик районнарының механизаторлары планда көрдүнгенинден шык базырыышкынын 54 хуу, Чөөн-Хемчик — 33, Таңды — 38, Бии-Хем — 24, Улуг-Хем — 27, Сүт-Хөл — 36, Кызыл район 14 хуу күүсеткен. Оон аңгыда Тес-Хем, Эрзин Өвүр, Бай-Тайга районнары шык базырыышкынынче шуут кирбээн. Шык базырыышкынын дүрген чорутпас болза хүнну-не муң-муң тонна шык чидириглиг болуп турар.

Херзүн белеткелинче Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Бии-Хем Таңды, Улуг-Хем районнарының совхозтары кирген. Бо хүннерде республикада 410 гектар чер чардынган.

Хоран химикаттар-биле үрезин хораннаары дээрге-ле эң чугула хемчег болур ужурлуг. Ой-шаанда хораннаарга ооң херзүнү привес, аары тывылдырбас, өзүүчел болур. Планда көрдүнген 37 муң тонна үрезин хораннаар турганш, ооң чүгле 15 муң тонназын хораннаан. Барыын-Хемчик 86 хуу, Улуг-Хем — 19, Таңды — 25, Бай-Тайга — 4 хуу тараа үрезинин хораннаан. А «Ак-Туруг», «Найырал», «Сүт-Хөл», «Совет Тыва» совхозтар хоран химикаттар садып албаан.

Органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни хову шөлдерге чедирерин дүргедедир херек. Минералдыг чемишчидилгени шөлдерже 22 муң тоннаны чедирер турган, 4494 тонна токтүрген. Азы планның чүгле 20 хуузу күүсеттинген. Органиктиг чемишчидилгени 57,6 муң тоннаны чедирген ийнипе азы 33 хуу боттандырган. Кызыл районда ажыл-агыйлар органиктиг чемишчидилгени — 83, Бии-Хем — 56, Барыын-Хемчик — 38, Чөөн-Хемчик — 7, Тес-Хем — 5, Улуг-Хем — 15, Сүт-Хөл — 12, Каа-Хем биле Таңды кайызы-даа 24-24 хуу күүсеткен. Совхозтарның удуртукчулары болгаш специалистери аңдаргаш нииртээн черге олуртур культураларның тарылгазын чорударынып мурнунда органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни ой-шаанда чорудары күзенчиг. Интенсивтиг технологияның аргазы-биле тараа культураларын өстүрерде минералдыг чемишчидилгени албан чорудар.

Суггаттыг шөлдерге часкы тарылга бетиниң суггарылгазын чорудары дээрге-ле эң кол айтырыгларның бирээзи. Ол ажылдар амдызында 2116 гектар черде чоруттунган. Планда көрдүнгениниден чүгле 11 хуу күүсеттинген. Тарылга мурнунда суггатты чүгле Бии-Хем район бүрүн чоруткан. Таңды район чүгле 2 хуу кылып алган. Барыын-Хемчик — 11, Сүт-Хөл — 12, Бай-Тайга 2,3 хуу күүсеткен. Өске районнарның ажыл-агыйлары часкы тарылга мурнунуң суггадынче чаа-ла кирип турар. Хөй чылдыг сигенниң тарыырынга часкы суггарылганы чорудуп турар. Бо хүннерде 880 гектар черниң часкы суггарылгазын чоруткан. Азы бүгү планның чүгле 2 хуузу кылдынган. Улуг-Хем, Сүт-Хөл, Тес-Хем, Бай-Тайга районнарының ажыл-агыйлары хөй чылдыг сигенниң суггадын чорудуп турар. Өске районнарның ажыл-агыйлары ам-даа кирбээн.

Херзүн белеткелин чорудуп тура, картофельдиң үрезинин белеткээрип уттуп болбас. Бо чылын 70 гектар черге эрте бижар картофельди олуртурун планнап турар. Ынчангаш үрезинни амдыгаштан эгелеп белеткээр ужурлуг. Май айның бирги он хонуунда картофельди олуртуру специалистерден кончуг хамааржыр. Часкы хову ажылдарын үезинде чорударда өскээртен күштү манавайн, боттарының күжү биле чорударын негеттинип турар.

Чуртта телевидениени калбаа-биле чугаалажып көрүп турар күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузу чугула ужур-дузалыг. Ол болза экономиканың кол звенозунга ажыл-агыйын чорударының негелделерин болгаш арга-методтарын үндезини-биле ээлертир. Бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазынга планныг эгениң болгаш бот-орулга-чарылганың, бот-тускайлан болгаш харыысалгалыг чоруктуң дүүшкен болуру, улус массаларының тывылдырганы бот-башкарылганың чаа хевирлерин бижиглээр сорулгалыг. Бо чугула сорулганы күүседир дээш Моңгун-Тайга районнуң бүдүрүлгелери, организациялар, албан черлери тодаргай ажылдап, он бирги беш чылдың ийиги чылының планныг даалгаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш күженишкиннерин мөөңнеп турар.

Чижээ, районда тудуг организациялары эрткен чылын болгаш бо чылдың бирги кварталында эки ажылдап келген. 1986 чылда септелге-тудуг участогунуң болгаш өске-даа тудуг организацияларының күжү-биле районда 2700 дөрбелчин метр чурттаалга шөлдүг 2-2 квартиралыг 11 бажыңны, Моген-Бүрен школазында мастерскаяны, Мугур-Аксында спорт комплексин, районда 100 тонна картофель шыгжаар черни, өске-даа тудугларны тудуп, ажыглаага киирген. Совхозтар болгаш «Тываагропромтуруг тудуг» каттыжыышкынының районда бот-орулга-чарылгалыг участогу 1017 дөрбелчин метр шөлдүг 2 аал чурттаар 7 бажыңны, чаңгыс аал чурттаар 6 бажыңны, 2076 баш малга 6 кажааны туткан.

Септелге-тудуг участогу болгаш бот-орулга-чарылгалыг участок бирги кварталда тудуг планын база ажырган. Тудуг организацияларында бедик мергежилдиг, сагылга-чурумнуг, ак сеткилдиг ажылчыннар көвүдеп, мурнакчыларның одуруунда кирип турар. Бот-орулга-чарылгалыг участокта Николай Очур, Эрес-оол Иргит, септелге-тудуг участогунда Хүлер-оол Доңгак, Эрес-оол Кыргыс, Валентин Хертек, ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозта Виктор Вады Очур, Владимир Кара-оол, Балдыр Хертек, «Моген-Бүрен» совхозта Ужар-оол Моңгуш, Балдан Чигжит, Март-оол Кула олар даалгаларын доктаамал 115 — 120 хуу күүседип турар.

Ооң-биле чергелештир тудуг организациялары болгаш РАҮК чөвүлели, совхозтар дирекциялары тудуг ажылынче кичээнгейни күштелдирери чугула. Тудугнуң ажыктыынче сагыш салып, ажыл-агыйга эргежок чугула тудуг объектилерин, түр черге таарыштыр кылган тоолевилел документилерин чагылдары негеттинип турар. Тоолевилел-биле тудуп турар объектилериниң дүүшпес болуру ховар эвес таварылга келген.

Тудуг ажылынга шыы планнаашкын, үстүнде организациялар-биле толевилел организациялары-биле быжыг харылзаа кол черни ээлээр ужурлуг. Бо талазы-биле райкүүскомнуң удаадыктыг четпес ажылдап турар. Чижээ, Мугур-Аксынга 140 орунуг, Кызыл-Хаяга 90 орунуг ясли-садтар тудуун эгелээр дээп турганы, чогуур организациялар-биле харылзааның багай болганындан чүгле чугаа кырында арткан. Ол ышкаш 1988 чылда район төвүнге 400 олуттуг Культура бажыңының тудуун эгелээрин планнап көрүп турар, херек кырында тоолевилел-смета документилери ам-даа белен эвес, ооң кажан доостуру билдинмес.

Тудугларның шынарынче кичээнгейни күштелдирери эң чугула боор турар. Эрткен чылын ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозка бир кажаа, № 1 бригадазынга кызамалыг бажың туткан, оларның шынары багай болганындан комиссия хүлээп албаан. РАҮК чөвүлели анаа буруулуг кижилерни толарадыр ажылды чорутпаан. Шынар-биле чергелештир камналга-хумаглалды, ажылды организастаарының депшилгелиг аргаларын ажыглаарынче сагыш салырын үе негеп турар. Бригада подряд-биле ажылдап турар чаңгыс-даа бригада, звено чок болуп турары кончуг четпес.

Районнуң улус ажыл-агыйының өске-даа адырларын алыр болза, планныг даалгалар күүсеттинип тураржок, шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар эвээш эвес. Районнуң херглекчилер ниитилели садып алыкчыларны эки шынарлыг барааннар-биле, ылаңгыя уруглар идик-хеви-биле, сезон аайы-биле идик-хеп-биле четче хандырбайн турар. Хлеб-биле хандырылга ам-даа негелдеге четпес, янзы-бүрү хлеб-булочка кылыгларын бүдүрерин организастаавайн турар. Аъш-чем хандырылга комбинадының ачы-дузаа чедирилгезиниң чаа хевирлерин организастаар айтырыгны шиитпирлевейн келген. Соодукчулар, электри херекселдери септээри, хепти химиктиг арга-биле аштаары дээн ышкаш ажылдар негелде-херегледе шуут таарышпас.

Харылзаа ажылында шиитпирлеттинмээн айтырыглар хөй. Кызыл-Хая суур биле район төвүнүң аразында харылзаа багай. Суурларда радио, телефон орта ажылдавас. Мугур-Аксынга телевидениениң ийиги программазын ажыглаага киирер дээш башың-балгадын туткан-даа болза, дериг-херекселдери келбээн дээш шимчевейн туруп берген.

Одаар чүүлдүң курлавыры чок бистиң районга газ ажыглалын экижидери, өреге бүрүзүн газ плиталыг болгаш турарын чедип алыры онза ужур-дузалыг. Бажыңнарга газ плиталары тургузарының чагыгларын совхозтар дирекциялары, коммунал ажыл-агый конторазы эрткен чылын көрбээн. Чоннуң амыдырал байдалын экижидеринче кичээнгей чок чоруктуң чижээ бо эвес бе?

«Моңгун-Тайга районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир хемчеглер дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың августа № 273 доктаалының күүселдезин хандырары дээш улус депутаттарының район Советиниң күүскомунуң, ооң килдистериниң, РАҮК чөвүлелиниң, өске-даа организацияларның мурнунда улуг сорулгалар туруп турар.

С. ОЧУР.

Моңгун-Тайга райкүүскомунуң даргазының оралакчызы, план килдизиниң даргазы.

САНЧЫНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Мал кыштаглаашкынын бүгү тала-биле эки эрттирер дээш СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыннары күженишкинниг ажылдаан. Ниитиниң малынга чем белеткелин организастап чоруткан. Кыштаг бүрүзүнде сиген, саван болгаш өске-даа мал чемнери-биле хандырылга эки.

Дөргүн сүт-бараан фермазында коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы, хоочун саанчы коммунист Татьяна Вайкараевна Сат аныяк саанчыларга бодунуң дуржулгазын дамчытпышаан, социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг күүседип турар. Ооң бөлүк инектериниң ажаалдазы эки. Күш-дөңгээн шыырап. Сүт саалдазын эбекшилдерни биле кады бо чылын төрээн инектериниң бызаалары мендиде алдынып турар.

Саанчыларның социалистиг чарыжынга киришкеш, бирги кварталда хүлээлгезинден 9,8 тонна сүттү ажыр саап, 117,8 хуу күүсеткен.

— Он ийиги беш чылдың ийиги чылында алган социалистиг хүлээлгелериң чедиишкинниг боттандырарынче СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын кичээнгейлиг улуг сонуургал-биле номчуп таныштым. Кижи факторунуң идепкейин көдүрер, делегейге быжыг тайбың дээш бистиң чазаавыстың хүн бүрүде салып турар кичээнгейин сеткилим ханызындан деткиирмен. Январь Пленумунуң материалдарынга сорук киргеш, төрээн совхозумга чыл төнчүзүнге чедир 42 тонна барааннык сүттү бүдүрүп, бир инектен онаштыр 2100 кг сүттү саап алыр социалистиг хүлээлгени алган мен — деп, мурнакчы саанчы Татьяна Сат чугаалады.

В. МОНГУШ.

МЕДЭЭЛЕР

САКМАНЧЫЛАР АЪТТАНЫПКАН

«Май 1» совхозтуң иви фермалары эң ырак Улуг-Даг, Соруг, Бедий тайгаларында турар. Анаа чедир бир неделя болгаш чедип болур.

Иви мал апрель төнчүзүнде, май эгезинде оолдап эгелээр. Ооң анайларын өстүрер сакманчылар аъттаныпкан. Оларның аразында бүгү назынында иви малдап чораан 70 ажыг харлыг Даржап Ак, ниижи чораан ам пенсионерлер Леңгилер Ак, Сандыма Ак, Шыгылай Ак болгаш өскелер-даа бар.

Иви малдап өөренген, ооң ажы-чаңын билир ырганнар ивиниң саарын, ооң чаш анайларын камгаар ажаарын аныяк сакманчыларга айтып берип, күске чедир ажылдаарлар.

Д. АИР-САНАА.

«АЛДЫН» ХОЛДУГ

Херел Түлүшович Мангайтарыни танывас кижи «Ак-Чыраа» совхозунда чок. Ол совхозтуң үндезилекчилериниң бирээзи. Үжен ажыг чылдар иштинде чолаачының кадыг-берге чымыжынга ажылдап келген.

Чаа тургустунган совхозтуң экономика болгаш социал хөгжүлдезинге бодунуң улуун киириштирер дээш ак сеткилдиг ажылдап турар. Үр үе иштинде ажылдааш озал-ондак-даа кылып көрбээн. Ооң мунуп чоруур машиналары кезээде кайнаардаа баарынга белен. Техниканы эндилеп билир. Бичии-ле чүвези үрели бээрге хоранап аа кыла шаап алыр.

Кандыг-даа маркалыг машиназын башкарар. Техниканың кандыг кезээнге чүү херек болдур, ону бодуу кылып алыр. Дуңзаалаар, каңнаар, чаазыр, даргашаар ажылдарын Херел Түлүшович кончуг эки билир. Ол уран-шевер кижи. Ооң бажыңындан кажан-даа машина-балгат болгаш чок үзүлбес. Ында бир-ле чүвени кылган турар. Ону улус «алдын» холдуг дээр.

Совхозтуң чолаачылары үрелген техниказын чүгле аңаа кылдыртыр. Гаражта чолаачылар чөвүлелиниң кежигүнү. Доктаамал хыналданы кылып турар. Ол уран чүүлдүң доктаамал киржикчизи, ооң талантызын суурнуң хамаан чок, районнуң чону билир. Улуг Октябрьның 70 чылы оюнга турасааткан улусчу чогаадылга фестивалынга чедиишкинниг киришкен.

Б. ТҮМАТ.

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

Совет Эвилелинге Семипалатинск районунда полигонга чер адаанга 20 килотонна чедир күчүлүг ядролуг чазылдырыышкынны май 6-да Москваның-биле 8 шак 05 минута турда чоруткан.

Шенелдени ядролуг чазылдырыышкынның физиказының талазы-биле шинчилелдерниң түңнелдерин хынап көөр сорулга-биле чоруткан.

КУЛЬТУРАДА ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН

— Совет культура чүнүң-даа мурнунда кижиге бодунуң улуг болгаш дорт салдарын чедирип турар болганда ол бөгүн чуртта бооп турар революстуг чаартылгаларның чугула бырады бооп турар— деп, ССРЭ-ниң культура министри В. Г. Захаров ПМА-ның корреспондентизи-биле беседазынга чугаалаан. — Ленинниң чугаалааны-биле алырга, амгы үениң кижизи сайзыраңгай сагыш-сеткил культуразы чокта ындыг кижи алыызында барып «политикадан дашкаар», эде тургустунуушкундан дашкаар, социал демиселдиң артынга артар.

Культураның хөй-ниити ролюнуң бедип турары-биле чергелештир уран-чечен талазы улуг эскерилгелер болган, ол дугайын чогаадыкчы эвилелдериниң: кинематографистерниң, чогаалчыларның, театр ажылдакчыларының чоокта чаа эрткен съездилери херечилээн. Ук съездилер арыглакчы съездилер болган. Олар бистиң уран чүүлүвүсте байдалды, оон хөгжүлдезинге шаптыктап турган моондактарны тодазы-биле илереткен. Чамдык кижилер эмин эрттир изиглеңгеш, таарымча чок бүгү чүүлдерни чогаадыкчы организацияларны күрүне органнарының талазындан бюрократтыг ёзу-биле көрүп турарынче чая каарын-даа оралдажып турган харын. Ынчалза-даа чогаадыкчы организацияларның боттарында бюрократтыг чаңгыс черге таптап турар чүүлдер хөй болган. Удуртулгаларга келген чаа кижилер чаартылганың быраларын ында ажылдап эгелээн.

Бүгү культура ажылы дирлип эгелээн. Хөй-ниити амыдыралының айтырыгларын ажык-чарлыг, чидии-биле тургузуп турар кинолар шиилер үнүп эгелээн. Мооң мурнунда үттүндүрген ынчалза-даа орус, совет литературага чогаадыкчы иле үлүүн киирген авторларның чогаалдары парлаан.

Чамдык бот-тывынгыр театр-студиялар күрүнениң деткимчезин алган. Москвада ындыг театрлар безин 8. Театр амыдыралын демократтаан чыткан, түңнелинде артистерни, кол режиссерларны шилип алыры бир янзы апарган. Чижээ, Москваның Таганкада театрының коллективи чаа режиссеру Николай Губенкону боттары шилип алган.

— Василий Георгиевич, силер чамдык аңгы-аңгы болуушкуннарны чугаалады-ңар, культурада эде тургустунуушкуну болгаш демократчыжылганы хамы чоруп дуушкун кылдыр бөгүн чугаалап болур бе?

— Чүге болбазыл. Чогаадыкчы айтырыгларны шиитпирлээринге чогаадыкчы эвилелдериниң ролю, тускайлан чоруу дыка өскен болгай. Ол дээрге принциптиг чаа чүүл-дүр. Демократчыжылганың түңнелинде Культураның совет фондузу. Бүгү-эвилелдиң музыка ниитилели болгаш театр ажылдакчыларының эвилели тургустунган.

Репертуарны болгаш ойнаар артистерни коллективтер боттары шилип алыр талазы-биле эгелээн шенелде база калбак чаартылгаже углаңган. Концерт организацияларының ажыл-чорудулгазынга демократтыг эгелээшкиннерни нептередип турар. Артистерге тарификация чорударда чогаадыкчы адакка организацияларның эргелери улгаткан.

Эде тургустунуушкунуң эргежок чугула кезээ — ажык-чарлыг чорук. Шаанда культурага «кызыл» бооп турган талаларда ажык-чарлыг чорукту безин нептередип берген, чижээ, конкурстар колдуунда-ла ажык апарган. Москвада Тиилелге тураскаалының телевидениниң чугаалажырынга бүгү улус киришкен. Ленинградта революцияның демиселчилериниң тураскаалының телевидениниң конкурузу база ажык болур.

Культура хөгжүлдезиниң чамдык чугула айтырыгларын эде көөрүн демократия хөгжүлдези негей берген. Шаанда ажылдың хоруур аргалары бистиң уран чүүлүвүске иле каражаны чедирген. Музыканың, уран чурулганың чамдык чаа аргаларын хөгжүлдеринге ындыг хорудалдар он-он чылдарда шаптыктап келген. Музыкага, уран чурулгага үнелээшкин кылырда «бедик» азы «чавыс» деп ылгаар чаңчылдар турган. Чижээ, классиктиг музыка «бедик» деп демнелге а эстрада — «чавыс» демнелге хамааржыр турган. Ол дээрге хоруур чоруктарның база бир хевири болгай. Ынчангаш ёзулуг уран-чечен утказы хөй чогаалдар бастынып турган.

Мындыг практикадан чайлаар базымнарны Культура министерствозу кылган. Уран чүүлдүн бүгү хевирлери деп-десни хөгжүүрүн чедип алыр ужурлуг бис. Уран-чечен чогаалдарга күчүлээшкиннерни националдар аразынга сөглязы ылгаар чоруктарны, дайыннарны болгаш совет ниитилелдиң өске-даа үндезин принциптеринге таарышпас чүүлдерни пропагандалаарынга удур демисежип келген болгаш демисежир-даа бис. Буржуаз «массалыг» культураның кестүп турарынга удур бистиң демиселивиске ындыг янзылыг хоруушкуннар дуза чедирбээн дээрзин айтыр херек. Бис маңаа барын таланың уран чүүлүнүң чамдык хевирлерин иче суюдуп турар анык-ыктарының психологиязының онзагай байдалын барымдаалавайн барганывыс бис. «Хоруглап турар болганда солун болганы ол-дур» дээр кижилер оон үнүп келген. Хоруур аргалар ынчангаш четпес бооп турар... Массаларның эстетиктиг кижизидилгезиниң соруглаларынга дүүштүр ону анаа-ла чүве кылдыр көрүп болбас. Ынчангаш моон мурнундагызында ышкаш, улусчу чогаадылганың, фольклорнуң бүгү угланыышкыннарын хөгжүдер.

— Бистиң чонувустуң артырып каан ынчалза-даа ур үелерде музейлер шыгжамырынга чажыртынып чыткан чамдык чогаалдарны канчаар көрүп турар силер?

— Чээрбиги чылдарда орус авангард деп адап турган чурулгага уран чүүлүн чугаалап ор боор силер. Олче кижээнгей салбайн барганывыс шынап-ла частырыг болган чүве. Оларның хөй кезии бистиң национал культуравыстың кезии, оон хөгжүлдезиниң бир үе-чадазы болгай. Аңаа Ларионовтуң, Кандинскийниң, Филоновтуң, Малевичиниң, Шагалдың, Гончарованың болгаш өскелериниң-даа ажылдары хамааржыр. Ол үениң шиичилекчилерин барын чүктүг уран чүүл шиичилекчилери кылып, 20 чылдарның авангардын бүгү совет уран чүүлге удур «политикажыдын» бижип турганнар. Ол чүүлдер биске чүге уттундуруп бергенил? Чүге диже, совет культураның төнгүзүнге бо агымның туружун чөптүг-биле илеретпээн. Бир талазында бистиң хоруушкунувус, ийи талазында барын чүктүң шиичилекчилериниң чаңгыс талалыг көргени чурулга уран чүүлүнүң бо угланыышкынының ажылдарын совет кижилерге таныштырбайн барган.

Ынчангаш амгы үениң совет уран чүүлүн, аныяк чурукчуларны, композиторларны, режиссёрларны үнелеп, сагыш човангыр көөрү чугула.

— Совет Эвилелинде бооп турар чаартылгаларны даштыкының хөй-ниитизи улуг кичээнгей-биле хайгаарап турар, а культурада эде тургустунуушкун бистиң даштыкы культура харылзааларывыска кандыг галдарны чедирип турарыл?

— Чаа байдалда, чүнүң-даа мурнунда демдеглээр чүве — даштыкы чурттар-биле культура харылзааларын боттандырарда ССРЭ-ниң чогаадыкчы эвилелдериниң улам калбак болгаш тускайлаң киржип турары болур. Эде тургустунуушкун культура харылзааларын тургузар арганы улам калбартып турар. Бис боттарывыс янзы-бүрү угланыышкыннарның даштыкы ажылдакчыларын чалап турар апарган бис.

Ниитизи-биле чугаалаарга, делегей харылзааларын гуманизастаарының чорудуушкунун күчү апар чыдар. Культураның хөй-хөй мастерлериниң киржилгези-биле эрткен чылын Москвага «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг артары дээш» деп делегей шуулганын эрттирген. Михаил Сергеевич Горбачев ол шуулганга чүве чугаалааш: «Өске улустарның культуразын болгаш уран чүүлүн билир база үнелеп билир улус оларга хамаарыштыр багай бодал болбас» деп демдеглээн.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга холбаштыр совет культураның хүннери социалистиг бүгү чурттарга капиталистиг болгаш хөгжээн турар хөй-хөй чурттарга болур. Делгелге практиказы калбак болур. Уран чурулга делгелгези Аргентинага болур. АКШ болгаш Канадага делгелге ажылдарын дугуржуп турар. Хемчээлиниң, ужур-утказының-даа талазы-биле кестүп көрбээн совет-индий фестивальдар бир чыл хире үргүлчүлээр. Ол фестивальдарга бир таладан-на 3500 ажыг кижилер киржир.

Делгелге чаарын делегей ниителинге чорударын улам-чылап турар бис. 1986 чылдың күзүнүнде «Культура мастерлери тайбың дээш» деп делгелге Москвага эрткен.

Бистиң партнёрларывыс совет уран чүүлдүң чүгле классиктиг жанрларын эвес, харын бедик деңнелдиг эстраданың бар болу бергенин сонуургап турар болгоган. Совет рок-бөлүктү көрүүн сонуургап турарын Индияга чорумда чугаалап турду.

Совет чогаадыкчы интеллигенцияның тайбын дээш демиселге киржилгези калбарган. Чогаалчы Чингиз Айтматовтуң Иссык-Куль хелдүүн эриинге эрттиргени «Иссык-Куль шуулганынга» делегейниң улуг чогаалчылары киришкен. (ПМА).

САНЫ ХӨЙ, ШЫНАРЫ...

(Шүлүктер допчулалы)

Редакцияның шүлүктер папказы долган. 79 авторнуң ажылдары-биле таныштым. Мынча хөй шүлүктерни чүгле чүгүртү номчуурунга безин чүү хире үе негеттинерин чугаалааш-даа канчаар. Бир эвес оларны чаңгыс чыынды кылдыр үндүрер болза, бичии эвес ном болур Ук чижек поэзияга кужун, талантызын бээринге сонуургалдыг бижикчилеривистиң өскенин херечилеп турар. Өөрүнчүг сан-түң.

Бижикчилерниң хар назынының аайы-биле алырга чүгле чаа эгелеп чоруур-даа азы ийи-бир шүлүктерин парладыпкан, харын-даа элээн номнарының автору апарганнар безин бар. Редакцияга келген чогаалдарны шуптузун чырыкче үндүрүптер арга бисте чок. Чамдык авторларның чогаалдары черле шору. Кызыл хоорайда ажылчын Дадар-оол Доңгактың үш шүлүүн номчудум. «Кула-Дай», «Авам ижи» «Анай-хаак» деп шүлүктер урууларга бижиттинген. Ук ажылдарны кижи багай дээр арга чок. Чүгүрүк аъттың чараш будужу, эрес чылгычының овур-хевири, өңгүр ногаан анай-хаак каракка кестүп келир кылдыр чураан.

Алдын хүнге чылыгып,
Ава черге эргеленген.
Салгынчыкка суйбадып,
Частып өскен анай-хаак.

Ук одуруглардан бодунуң хуумда багай сөстер тыппадым. Анай-хаактар дугайында элээн чогаалдар бижиттингилээн, а Д. Доңгак тал быштың мочургазын бодунуң көржү-биле чараш чураан-дыр.

Мөңгүн-Тайгадан сески классчы Мула Салчактың поэзияже бодунуң эге базымнарын политиктиг лирикадан эгелээни солун. Ол «Октябрьжы салгал» деп шүлүүн чоруткан.

Он чеди чыл, он бир айның
чеди чаазы

Октябрь деп Маадырның
төрээн хүнү.
Орус не—Россия адазы ол.
Оңза мерген кижи—Ленин
адазы ол.

Улуг Октябрьның 70 чыл юбилейин бо чылын демдеглээр бис. Чырык черге Тайбың, Найырал, Дең эрге. Аас-кежиктиң эжиин ажыткан шуулганың мөңгежидип, чалыыткадыр чогаалдарны тургузар соругга салдынган. Ынчаарга Муза бодунуң чогаалчы хүлээлгезин бо тааралгада күүседип шыдапкан диже ажырбас боор. Үе амдаа бар. Муза эгелеп алганы ленинниназын «Мөңги чечээ» деп чечен чогаал каттыжышкынынга катап сайгарып, чамдык черлерин септеп-селип алыр болза, черле багай эвес шүлүк сомалаттынган.

Бистиң ам сайгарып турар чогаалдарывыстың аразында өөреникчилерниң саны көвүг деп турары өөрүнчүг. Самагалдай школазының сески классчызы Аяс Сартыыл «Ытчыгаш» деп шүлүүн элээн болашчалыг ажылдаан болза, овур-хевир кестүп келчыткан.

Чоокта чаа аныяк авторларның семинары Кызылга болуп эрткен. Аңаа Виктор Чоптуң-оолдуң шүлүктерин сайгарып, ук авторнуң өзүп кел чыдарын демдеглээн. Ооң шүлүктери редакцияның папказында база бар. Ооң чогаалчы дуржулгазы эвээш. Ол амдызында чүгле чаңгыс темага бижип турар. Чогум ооң шүлүктерин парлап болур. Мөңгүн-Тайгадан Владимир Саарымбуунуу база ындыг янзылыг. Чүгле олар эвес, өске-даа эштерниң чоруткулаан ажылдарын солунга чырытпас дээрзинин чылдагааны чок. «Шын» литератургулуг солун азы альманах эвес болганда, биске келген эмге-хаяажок шүлүктерни хүн бүрүде чырыдар арга чок. Ынчалза-даа бо эде тургустунуушкунуң үезинде чогаалчылардан чаа чүүлдерни манап турар бис. Мооң мурнунда кымга-даа туруп көрбээн онзагай ажыл келир болза ону тудуп чыт-пас болгай бис.

Үениң тынымы деп чүве бар. Эде тургустунуушкун дүргедээшкинге хамаарыштыр шүлүктерни авторлар хөйү-биле чоруткан. Ниитилел хөгжүлдезинге чаа үе-чаданы авторлар сагыш-сеткилинден канчаар илергейлеп турарын номчукчуларга улуг күзелдиивис-биле барааглардыксаан ийик бис. Ынчалза-даа патриоттуг лириканы тыппадывыс. Мооң мурнунда анаа-ла сургаг кыйгырыглар-биле долдунган шүлүктерни чырыдыпкан чеме-хааны-даа алдывыс. Чижээ, Чөөн-Хемчиктен М. Ооур-оол, Барыын-Хемчиктен Х. Базыр, Кызылдан элээн хөй авторлар ук темага бижигилээн. Чаа амыдыралдың чүгле ома-сомазы кестүп, империализмниң коргунчуг буузалээшкининиң үелинде В. Маяковскийниң канчаар бижип турганын ук эштер оваарза эки боор. Оон башка «Шымда-дектеңер! Дүрген-не эде тургустунуп алыңар!» дээн кыйгы кымның хей-аъдын кодурерил?

Бисте амгы хүннерде чыдып турар чогаалдарны номчуурга, чамдык эштерниң шүлүк бижиирин анаа-ла белен ажыл кылдыр санап турары илдең. «Мээң шүлүүм шору чүве. Бичии-даа этпейн үндүрүңер!» деп, капсырылдалыг ажылдарның авторларын маңаа адаваалынар. «Дүгде кижи кылаштап чор. Ол дүгде барды. Мен мында келдим» дээн янзылыг шүлүктер кайы көвей. Бөгүнгү сайгарылгавыска оларны допчулап ат-бажын санап-даа канчаар. «Шүлүк дээрге, лириктиг чогаал-дыр. Амыдыралдың кандыг-бир агымынга кижилерниң сагыш-сеткилин хайнып-дойлуп турарын чуруп көргүзер» деп, литературоведениениң теориязында шүлүк дугайын ынчаар тайылбырлап турар. Ынчангаш бисте чогаалдары чыдып турар, барык сеээн чыгап турар авторлар боттарының ажылдарын катап көрүп, шүлүк авторнуң иштики сагыш-хөөнүнден төрүттүнер деп чүүлге чагыртырын сагындырыксап тур мен.

Чер-чуртун магадаан, ону алгап ырлаан шүлүктерни колдуунда чаа эгелеп турар эштер бижээн боор-дур. Ында багай чүү деп: бистиң калбак делгем Төрээн чуртувус бичии булуңдан эгелээр болгай. Тыва шүлүк базымнарын моон эгелээн. Шүлүк чогаалы бодунуң өөреникчи үе чадазын арта база берген үеде, ол чаа ажылдышкын эвес-тир. Бо удаада Эрзинден Д. Чыргал-оол, Бай-Тайгадан С. Соржу, Кызылдан С. Шаалы болгаш өскелер-даа ындыг чогаалдарны чоруткан.

Бо кыска чүүлдүвүске чедер-четпестерни ам-даа адап болур. Солун арны хемчээлдиг болганда, кедергей эренгей допчулаашкын дээш, авторлар чемелей бербезин диледим. Ат-сураа элээн үне берген болгаш мырыңай чаа-даа бижип турар хүндүлүг шүлүкчүлеривистиң бисче чоруткан ажылдары маңаа хамааржып турарын база билип алзыңар.

Редакцияже чогаал чоруттунар деп кыйгы салбайн тур бис. Чаа, солун, чараш шүлүктериңерни четтикпейн манап, бо талазы-биле силерниң санал-оналынарны база үлежиксээр-дир бис. Оон ыңай чер-черлерде литературлуг бөлгүмнерге чогаалдарны сайгарып, Чогаалчылар эвилели, Ном үндүрер черде чогаалчылар, критиктерден база арга-сүмелер ап турза, чогаадыкчы ажылга дыка улуг идиг. Чогаалдарын тудуп алгаш редакцияга кээп, ажылдаар болза, черле үре-түңнелдиг болгу дег-дир.

Э. ДОҢГАК.

УЖУРАЖЫЛГА

Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге дыштаныылга хүннеринде янзы-бүрү темаларга ужуражылгаларны сөөлгү үеде хөйү-биле эрттирип турар апарган. Бо удаада национал оюннарга хамаарыштыр ужуражылга болган. Аңаа төөгү эртемнериниң кандидады И. Самбу, чогаалчы К. Черлиг-оол олар тыва национал оюннарының тыптып келген төөгүзү, оларны каждан, кая, канчаар ойнап чораанын тайылбырлааннар.

Сөөлгү үеде аныяк өскен тыва оюннарының чүгле сураан дыңнаан боордан башка, оларны ойнаарын билбес. Ниитилел хөгжүлдезиниң өске үе-чадазынга чурттап чораан кижилерниң амыдырал-чуртталгазы, культуразы-биле таныжарда, оларның оюн-тоглаазын дамчыштыр билип алыры ажыктыг. Ылаңгыя национал тыва оюннарының дугайында баштайгы шинчилел ажылын чорудуп, ол дугайында тускай номну чырыкче үндүрген эртемденниң ужуражылгага чугаазын чыылганнар аажок сонуургаан.

Чоннуң дыштанылгазын чон ажыглаар соругу-биле, республиканың чурт-шинчилел музейинге ындыг ужуражылгаларны моон-даа соңгаар эрттирери планнаттынган.

Р. ДОЛЗАТМАА.

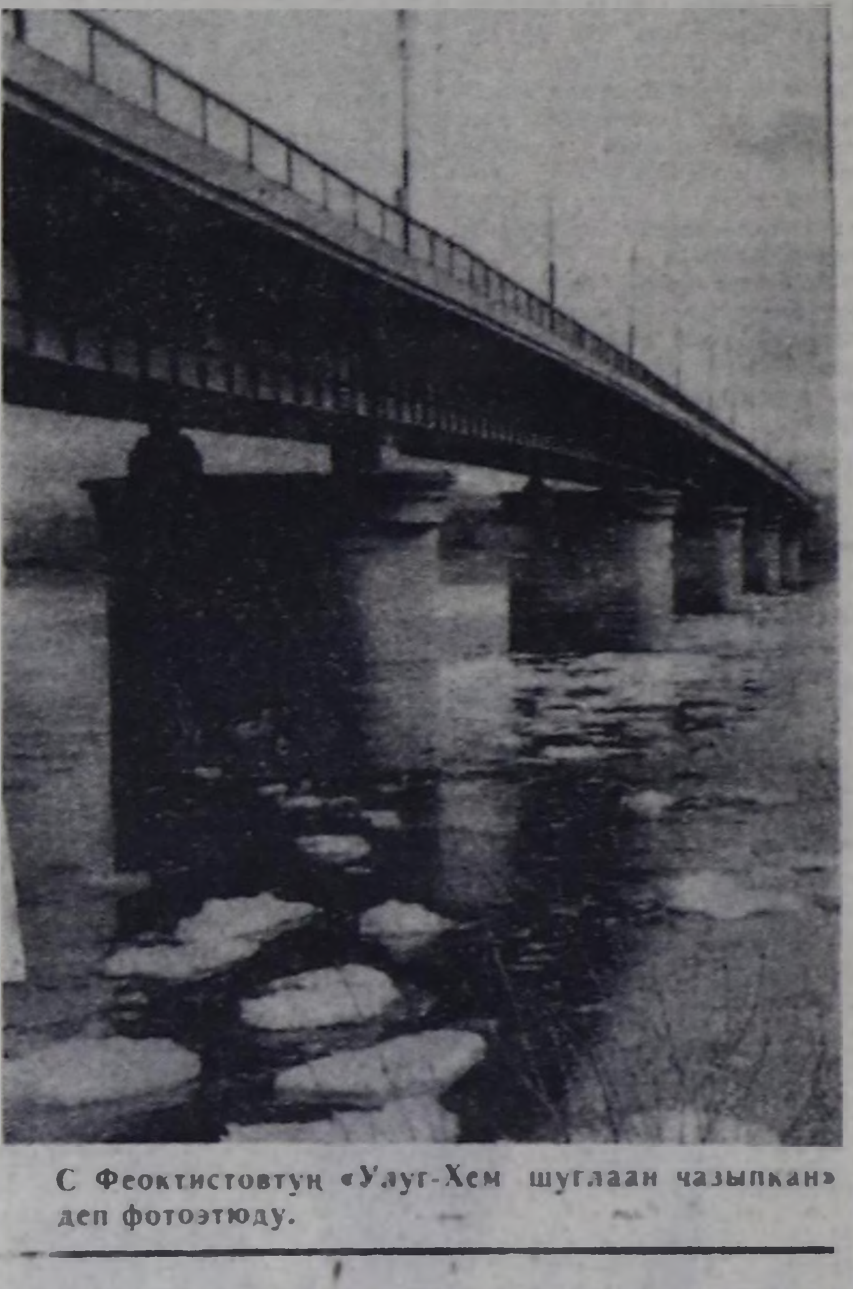

С. Феоктистовтуң «Улуг-Хем шуглаан чазыпкан» деп фотоэтюду.

СПОРТ

Республиканың «Урожай» болгаш «Спартак» спорт ниитилелдериниң каттышкан пленуму эрткен. Аңаа ук спорт ниитилелдериниң ажылдакчылары, хөй-ниити тренерлер, күш-культура башкылары, хоорайның күш-культура коллективтериниң төлээлери, районнарның спорт ниитилелдериниң даргалары база профорганизациялардан ажылдакчылары киришкен.

Ук спорт ниитилелдериниң ажылының дугайында илеткелди профорганизацияларының секретары М. М. Фирсова

ЭДЕ ОРГАНИЗАСТААН

кылган. Күш-культура болгаш спортту чон ортузунга сайзырадыр талазы-биле ажылдарның четпес чоруп турарын ол аналиэтеп айыткан.

Пленумга киришкеннерден Кызылдың дельтапланеризм клувунуң тренери Ю. Чихачев, тренер А. Сандан, «Тиилелге» совхозтуң спорт инструктору М. Амыртаа, Эрзинден О. Моңгуш болгаш оон-даа өскелер боттарының чаалдарынга күш-культура болгаш спорт ажылының организастыг база шынарлыг чоруун чедип алыр, ооң массалыын болгаш бедик мергежилдиг спортчуларны өстүрериниң талазы-биле кылып чорудар ажылдарын, боттарының арга-курлавырларының дугайында тодаргай чугаалааннар.

Республиканың «Урожай» болгаш «Спартак» спорт ниитилелдерин каттыштыр-гаш, профорганизацияларның күш-культура болгаш спорт талазы-биле каттышкан эки тура ниитилели кылдыр организастаан. Ооң даргазынга В. С. Биче-оолду соңгаан.

Б. КЕНЕШ.

ТЕС-ХЕМ. Тыва хүрешке Совет Эвилелиниң Маадыры Чүргүй-оол Хомушку аттыг кубок дээш ажык маргылдаа Самагалдай суурга эрткен. Аңаа Тес-Хемден болгаш

АЖЫК МАРГЫЛДАА

Өвүрден 120 мөге киришкен. «Кызыгаар» совхозтуң спортчулары шылчыыр кубокту чаалап алганнар. 64 мөгениң хүрежинге ол совхозтуң чолаачызы Шомет Сүктер шүүлген.

В. САНЧАТ.

СЭТА-НЫҢ МЕДЭЭЛЕРИ

✦ ХОККЕЙ. Делегей чемпионнарының алдын медальдарын бо удаада Швецияның спортчулары чаалап алганнар. Түңнел оюнда совет команда чехословак хоккейжилерни 2:1 санга утканы ындыг соонда ол билдине берген. Ынчангаш мөңгүн медальдарны ССРЭ-ниң, а хүлер шаннаарны ЧССР-ниң хоккейжилери чаалап алган.

✦ ХОСТУГ ХҮРЕШ. Болгарияның Велико-Тырново хоорайынга эрткен делегей маргылдаазынга совет мөгелер 7 алдын болгаш 2 мөңгүн медальдарны чаалап алганнар. Бистиң спортчуларывыс Европа чемпионадының эки киришкени ол.

Команданың составындан Сергей Белоглазов, Хазарат Али-оглы Исаев, Арсен Фадзаев, Адлан Вараев, Махарбек Хадарцев, Лери Хабелов болгаш Заза Турманидзе олар тергиин хүрешкеннер.

Болгар мөгелерден Мариан Аврамов биле Валентин Йорданов олар 48 болгаш 52 килограмм чедир деңзилиг спортчуларның аразынга чемпион болганнар.

✦ ФУТБОЛ. ССРЭ-ниң бирги чери дээш маргылдаазынга «Спартак» — «Динамо» командалары 1:1 санга хайымнашкан.

✦ ЧИИК АТЛЕТИКА. Делегей кубогу дээш спортчу кылаш маргылдаазының 50 километр дистанциязынга Кимры чурттуг Вячеслав Иваненко дөрткү черни ээлээн. Ол аңаа 3 шак 44 минута 02 секунда үени эрттирген. Нью-Порттуң Сентрал паркынга эрткен маргылдаага ГДР-ниң спортчулары тиилээн. Бирги черни ээлээн делегей рекордчузу Рональд Вайгель үези 3 шак 42 минута 26 секунда болган.

(СЭТА).

Кызыл райпозу чурттакчы чондан эът, дириг малды (хаваннар, мыйыстыг бода мал, хой, өшкүнү) картофельди кызыгаар чокка садып алыр. Дириг малдың семизин барымдаалап садып алыр. Инек эъдиниң садып алыр өртээ 3.00, хаванның — 2.90 аът эъдиниң — 2.00 рубль, картофельдиң садып алыр өртээ — 0.20 копеек.

Продукцияны өртээн хүлээп алыр черинге дораан төлеп бээр.

Айтырыгларны харыызында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Склад кудумчузу, 1. Кызыл райпозу.

Телефоннары — 2-26-79, 2-37-24, 2-36-31.

ТВ

МАЙ 7-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Бузурецчиг даа болза, элдептиг». — 9.15 — «Өске кижиниң чагааларын». Уран-чечен фильм. 10.45 — 10.50 —Медээлер. 16.00— Медээлер. 16.15 — А. Твардовский — «Василий Теркин». Фильм-концерт. 17.30— «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.15 — «Эртем болгаш амыдырал». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —Дайынчы кинооператорларның арыннарындан. 20.05 — «ХХ чуннарның сеткил сагыжы кырывас». Ада-чурттуң Улуг дайынының Москвада хоочуннарының ниити ыр коллективиниң дугайында концерт очерк. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Музыкантылар баштактаныр турлар». П. И. Чайковский аттыг концерт залында фестиваль. 22.30 — Кадык болурун күзээвис. 23.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 00.50— Бут бөмбүү. Олимпий турнириниң шилилде маргылдаалары. Болгария биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Болгариядан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — 9.35 —И. В. Гёте. «Фауст». 9 класс. 9.05—14.30 —Испан дыл. 10.05 — ОПТУ суртуулдарынга. Төөгү. «Чараш хан-та чүү барыл?» (буржуаз культураның кризизи). 10.35 — «Симбирскиден Ульяновскиге чедир». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 —Красноярск телестудиязының программазы. 12.05 — «Бир-ле черде дайын болуп турар». Уран-чечен фильм. 2-ги, 3 кү сериалары. 15.00 — 15.05 — Медээлер. 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10— Н. Семенова— «Дугуйларлыг печка». Тураннын улус театрының шиизи. 19.05 — Киножурнал. 19.15—«Азия товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бөгүн— Радионуң харылзааның бүгү аңгырларының ажылдакчыларының хүнү». «Ажыктыы болгаш шынарлыы дээш». 19.35 —Медээлер. 19.45 —«Объективте — Совет Тыва». Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан кинофотоконкурс. «Чаңгыс чер-чурттугларым». Турандың «Колос» Культура бажыңының чанында «Объектив» кинофотокаттыкышкынының ажылдары. 19.55— Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Ритмиг гимнастика. 20.45—«Ыраккы Чөөн чук». Киножурнал. 21.00 —«Үе». 21.30—22.45 — «Бир-ле черде дайын болуп турар». Уран-чечен телефильм. 3 кү сериязы.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республиканың шокар булуттаар, чамдык черлерге биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарының температуразы 3—5, чамдык черлерге 5—7 градус чылыг болур. Хүндүс 10 — 15, чамдык черлерге 12 — 17 градус чылыыр.

Кызылга булуттаар, биче чаъстаар. Дүне агаарның температуразы 5—7, хүндүс 12 — 14 градус чылыг болур.

Автоорукларга биче чаъстаар. Кестүрү эки.

КИНО

МАЙ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Карусель на базарной площади» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ягуар» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Старик Хоттабыч» 9.20, «Конец атамана» 11.10, 14.00, 20.10, «Легко ли быть молодым?» 16.50, 18.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Таинственный узник» 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Папаша» 18.00, 20.00 шактарда.

ТАЛАНТЫЛЫГЛАР КӨВҮДЕЗИН

• Чагаалар допчулалы •

Уран чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң, агитбригадаларының болгаш школаларның белеткээн концерттери, фольклор кежээлери бо чылын республикага хөй болган. Оон дугайын редакцияга кээп турар чагаалар херечилеп турар.

Солун арны бичии, аңаа чүгле көрүлдеге хамаарышкан безин чагааларның улуг кезии сыңышпас дээрзин билдинигир. Ындыг болганда маңаа ук чагааларның допчулалын кылып көрээли.

«Улуг Октябрьның 70 чылы оюнга тураскааткан солун концертти «Хемчик» совхозтуң механизаторлары бистиң суурнуң чурттакчыларынга көргүстү — деп, Бай-Тайганың Бай-Тал суурдан Х. Кара-оол бижээн.— Олар ыры, танцы болгаш хөөмей-биле чергелештир «Оттуушкун» деп шииден үзүндүнү база экиэлгеен, дыка сонуургадывыс». Ындыг байдалдыг концерттерниң Эрзиниң Мөрен-ге, Өвүрнүң Торгалыгга, Сүт-Хөл суурга, Арыг-Үзүүнге, Каа-Хем суурга болгулааның бижикчилер К. Хаңгай, А. Шарый-оол, В. Моңгуш, С. Кечил-оол, О. Намчылак болгаш Сара Моңгуш олар дыңнаткылаан. Концерттерниң шынарының бедээнин, талантылыг аныяктарның көвүдеп турарын олар өөрүш-күү-биле бижип турарлар.

«Алыр-Кежиг суурга солун кежээ эртти, аңаа аныяктар-даа, хоочуннар-даа актыкчи кириштн. Ылаңгыя 65 харлыг Кол Севеңмейниң орус пляска тепкени, 70 харлыг Кол Найданның «Тоора-Хемим» деп ырын ырлааны сонуургадым» деп, күш ажылдың хоочуну Василий Тамдын-оол Тожудан бижээн. Уран чүүл көрүлдезиниң мурнукузундан эки жип турарын Улуг-Хемниң Торгалыгдан К. Маадыр-оол, Сүт-Хөлден О. Бораш, Самагалдайдан П. Сарыг-оол, Кызыл районнуң Баян-Колдан К. Сагаан-оол, Мугур Аксыдан А. Намгай-оол Ак-Довурактан Б. Багыт-оол дыңнадып, талантылыг бот-тывынгыр артистерни сеткил ханымышкын-биле адап турар. А Тываның хөгжүмнүг театрының артистерниң «Ядамыкта яла чок» деп шиини Күр-Чер суурга чедимишкиниг ойнааның Ч. Моңгуш дыңнаткан. Бо бүгү кымның-даа сеткилин өөртүп, чоргааралын хайындырып турар. Ынчалзажок ол хөй чагааларның аразында четпестерни илереткен чамдык культура ажылдакчыларының эде тургустунмайн турарын бижээн чагаалар база бар.

«Район көрүлдезиниң жюри кежигүннери боттары дашкаш, күүседикчилерниң канчаар ойнап турарын херекке албаан. Хөй кижи баскылажып каг чазып, өг дүг арылар дег дүүрээн турда, чамдык кижилер арын-шырайы ширии. Кыйыр ташкан буга-лар дег таныы даар апаар чорду — деп, Улуг-Хемден Андрей Чудум-оол бижээн. — Мындыг байдалга аныяктарны өөредири берге. Ооң уламындан хоочуннар оларны артыр ойнаптар боорга, белениң харааш аныяктарны казып каапта боор-дур. Ийи-Талдан бызаанчылаар бичии уругну ынчаар Кызылче чоруптады. Үжен ажыг чыл көрүлдеге киржип келгеш, чылдың-на өске районнарда чажыттарымның мээң-биле казы Кызылга кээп турарын болдаарга, ол районнарда аныяктар база деткимче албайн турар хире».

Бот-тывынгыр уран чүүл дугайында чагаалар ам-даа кээр. Чүгле чагаа бүрүзүнүң тодаргай анализ чок, чаңгыс аай болуп турары, ындыг номерни ындыг кижи эки күүседкен дээри-биле кызыгаарлаттынып турары четпес. Оон ыңай четпестерни бижиирде база оларны чүгле адап каар чоруктан үштунары чугула. Ол четпестерниң чүнүң база кымның буруузу-биле тыптып келгенин, чүге база кымның буруузу-биле чайладтынмайн турарын чайлаадыр болур аргаларын өөренип көөрү күзенчиг.

Адрезивис: 667000. Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, хөдөө ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арыны.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3501.
ТС—00617.

Тывинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 108 (13408) | 1987 чылдың май 8, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек

ФЕРМАДА МЕХАНИЗАТОР

Фермада механизатор. Бо сөстү каш-даа дыңнаан мен. Шынап-ла фермага трактористиң ажыы улуг. Күштүг техника чокта чүү-даа кылдынмас. Кызыл районда «Тиилелге» совхозта сүт-бараан комплекизинге чеде бээрге, тракторлар ажылдаан турар. Мал чемин ооң-биле дажыглаар. Малдың өдээн, ооң дузазы-биле чайладыр.

Ол фермада механизатор Михаил Куулар эки ажылдап турар. Ускуушту тракторну ол башкарып турар. Куулар техниканы сагыш дег билир.

Ферманың ажыл-ишчилериниң ортузунда Улуг Октябрьга чедиишкиннииг ужуражыының чарыжы чоруп турар. Ооң мурнакчыларының бирээзинге бо трактористи киирдилер. Комплексте аныяк зоотехник Зинаида Хомушку бисти анаа албан-биле ужураштырды. Мал өдээн аштырып турган механизатор ажыл-ижиниң дугайын саат чокка чугаалады. Чылдың бирги кварталының планын күүседипкеннер. Март айдан бээр ферма коллективтиг кереэ-биле ажылдаарынче кирген.

ЧУРУКТА: «Тиилелге» совхозтуң сүт-бараан комплекизинде механизатор Михаил Куулар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруу.

Бригадирге сөс

ЧАА АРГАЖЕ ШИЛЧИП ТУРА...

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде он ийи чыл ажылдап тур мен. Чогум эртемим садыг ажылының талазы-биле кооперация техникумун доостум. Ынчалза-даа мал ажылын сонуургаар кижи болдум. Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозтуң сүт-бараан фермазында ажылдап апардым. Саанчылар коллективин удурту бергенимден бээр 1,5 чыл ажа бердим.

1985 чылдың чазынындан бээр күш-ажылдың сагылга-чуруму болгаш ниитиниң курум-чуруму кескүзү-биле экижээн. Ооң салдары планның онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге кезек болуп турар. Чижээ, сүт бүдүрериниң квартал планын 105 хуу күүседтивис. Апрельде он үш тонна сүттү пландан ажыр бүдүрген бис.

Сүткүр эвес, бызаалары күш-деңгел чок, назы-хары улгадаш, арып-баксыраан аарыг инектерни ангылай үзүп каапкан. Бо ажылды бисте канчаар чорудуп турарын совхозтуң тускай эртемниглери, арга-дуржулгалыг хоочун саанчылар доктаамал кичээнгейде алган.

Ол ышкаш малдың чемгерилгезин, кадалын тургузаны багай эвес. Хүнде дорт-беш шак дургузунда дашкаар үндүрүп, саар инекти одарга кадарып эгеледивис. Чылыг хүн караанга сула селгүүстээшкиниң кайы хире ажыктыг болурун көрүп тур бис. Мунгаш кажаага турган малдың чүзүнү бедээн сиилий берди. Олар топ турлаанга шөлдеп чедип келгеш, чем аймааж мага хандыр-ла чиирлер-дир. Ол инектиң сүттелиринге кончуг ажыктыг болуп тур.

Малдың продуктулуун чоруун бедидер дээш коллектив кежигүннери кызымак ажылдап турар. Чижээ, күш-ажылчы стажы үжен чыл четкен саанчы Анна Терских инектен-не 2700 килограмм сүттү саап, байлак дуржулгазын аныяк саанчыларга дамчыдып берип чоруур. Хоочунуң партийжи даалгазы — комсомолчуларның болгаш аныяктарның дагдыныкчызы.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү Зоя Седипей ферманың эң бедик көргүзүглерлиг саанчыларының бирээзи, инектен-не ортумаа-биле 2800 килограмм сүттү саап алган. Ооң хол сагыш салып турар айтырыглары — коллективте эде тургустунуушкунуң канчаар чорупп турарының дугайы. Эде тургустунуушкун болгаш кадр айтырыгларының дугайын СЭКП райкомунуң чоокта чаа эрткен пленумунга чугаалашкан. Анаа З. А. Седипей бодунуң саналын берген. Фермада эде тургустунуушкунуң кончуг оожум чорупп турарының чылдагааннарынга ол делгерең-биле доктаадаг.

Ол дугайын демдеглеп тура, дарааэында чүүлдерже кичээнгейни угландырган. Бирээде, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар фермада тургустунмаан. Хол-биле кылыр ээр ажылдар хөй. Фермада ажыл кадыг-берге боорга ортумак школаның доозукчулары, аныяктар бисче ажылдаар күзелин илеретпейн турар.

Таарымчалыг байдалдарны тургузар хүлээлгелиглер — совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери болбайн ман. Ынчалза-даа ол ажыл-херекти партийжи кичээнгейге СЭКП райкому, ооң кедээ ажыл-агый болгаш база херээжениер ортузунга ажыл чорудар килдистери алыр турган. Ынчалза-даа ол килдистериниң эргелекчилери кожазында сүт-бараан фермазынче чедип чалап, ажылының стилин болгаш методтарын эде тургуспайн турар. Коммунист эжинистиң санал-оналын СЭКП райкому, райкүүском, РАҮК чөвүлели болгаш «Кызыл тараачын» совхозтуң удуртукчулары болгаш специалистери кичээнгейге алыр боор деп идегеп тур бис.

Комсомолдуң XX съездизиниң делегады Валентина Ензак ферманың эң аныяк саанчыларының бирээзи. Ол нийи урууг, ажылы база чай чок. Ынчалза-даа чогаадыкчы, тывынгыр, солун ажыл-херектерге шак-үени албан тып алыр үлегерлиг, бот-өөредилге-биле кедээ ажыл-агый институдунуң зоотехния салбырында өөренип турар.

Ол болгаш өске-даа эштер коллективтиң чоргааралы, эде тургустунуушкунуң дүргелекчилери. Ынчангаш чаа ёзу-биле, бригада кереэзи-биле ажылдаар арга бисте бар. Чаа арга-биле ажылдаарының белеткелин чорударынга фермада партия, профэвилел болгаш комсомол активтиң идепкейлиг киржип турар.

Ынчалза-даа чаа арга-биле күш-ажылды организастаарынче шилчип тура, берге участоктарның барын демдеглээри чугула. Соолгу ниш чылдарның иштинде фермага чурттаалга бажыңнарын тударын соксаткан. Ол үениң дургузунда үр чылдарда ажылдап келген хоочун саанчылар пенсияже үнгүлээн. Оларның орнунда кирген ажылчыннарның хөй кезии чурттаар оран-сава талазы-биле кончуг берге байдалда таваржы берген.

Профэвилел комитеди, ооң активи ажылчыннарның эрге-ажыын камгалаар талазы-биле туруш чок болуп турарының бир херечизи ол. Бир эвес профактив совхозтуң директорунуң аксы-сөзүн манап олурбайн, боттарының хүлээлгезин эки күүседип турган болза, бөгүнгү чегенчиг байдал тургустунмас ийик.

Ырактан көөрге, Туран сүт-бараан фермазының бараан чаагай, инек кажааларының кестүрү сүрлүг. Иштинче кирип көөрге, ындыг эвес. Чедир ажылдавайн турарын маңаа бот-шүгүмчүлел-биле демдеглеп каайн. Чаа улуг кажаа ажыглалга мурнунда-ла кирген-даа болза, ооң иштинде инек турар черлерге саар инек сыңмас. Мал чыдып алырга ооң бели эдек аштап үндүрер транспортёр шугумун дуглап турар.

Чамдык дузалал өрээлдериниң ишти чедир ындыгмаанындан эңгегер апарган турар. База ол ышкаш бызаа кажаазын дарый тудары негеттинип турар. Чаш мал ажаан өстүрер чер чок болуп турарындан, ооң чедишпезинден бызааларның бир кезиин инеклериниң чанында баглап каан, чамдыызын саанчыларның дыштаныр база дериг-херекселдер тургузар ужурлуг өрээлдеринде хөй кезиин даштын тургузуп турар.

Дүргедедир эде тургузар ужурлуг ажылдар бисте чүм хевээр. Эки ажылдаары бөгүнде негеттине бергени-даа ол.

Т. ПОНОСОВА,
«Кызыл тараачын» совхозта Туран сүт-бараан фермазының бригадири.

Эрзинден медээлер

МУРНУКУЗУНДАН ӨСКЕН

Улуг Октябрьның 70 чылынга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыры-биле алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш «Нарын» совхозтуң Шолук-Аксында комсомолчу-аныяктарның сүт-бараан фермазының (эргелекчизи Э. Б. Чоксум) коллективи шалыпчы ажылдап турар.

Ооң түңнелинде сүт бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының хүлээлгелерин бо чылдың эрткен айларында ажыр күүсеткен. Эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге бо чылын 8 тонна сүттү хөйнү күрүнеге саткан. Ынчангаш районнуң сүт-бараан фермаларының аразында социалистиг чарышка тиилекчи болуп үнген.

Районнуң саанчыларының аразында күш-ажылчы маргылдаага Нина Бар-Хөө бирги черни ээлээн. Ооң эштери Наталья Ликтип, Нина Шириндивии база багай эвес көргүзүглерлиг болган.

Ферманың ажыл-ишчилери баштайгы чедиишкиннерин улам көвүдедири-биле инектерниң ажаалдазын, чемгерилгезин экижидип, күш ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, даандырган ажыл-херек дээш ажылчыннарның харыысалгазын бедидер хемчеглерни ап турарлар.

ХУРАГАННАР ДЕШКИЛЕШКЕН

Төрүүр хой бүрүзүнден хураганны менди камгалап алыр сорулганы салгаш, ону күүседир дээш ол-ла совхозтуң № 4 хойжу бригадазының (бригадир Ш. К. Сегбе) малчыннары ажылдап турар.

Олар ниитиниң малын кыштаан хүр ажырар, чаш төлүн менди доруктуруп алыр дээш харыысалгазын бедиткениниден кыштаглаашкынны организастыг доозуп турар.

Хой оолдаашкынны дооступ турар. Бригада ниитизи-биле төрүүр чүс баш хойга онаашты 85 хураганны менди доруктуруп алгаш, районда дээре көргүзүглерниң санынга кирген. Хойжуларның ортузунда социалистиг чарышка Нина Серен-Доржу шылгараан, төрүүр чүс баш хойга онаашты 98 хураганны ол менди доруктуруп турар. Хойжулар Серен Эрес-оол, Владимир Шижээ, Чооду Иламба болгаш өскелер-даа чүстен-не хозандан өрү мал төлүн менди алган.

Хойжуларның ортузунда ниитиниң малының баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер дээш күш-ажылчы маргылдаа улам калбарып турар.

Т. ХЕРТЕК.

Көдээ тудугларда

БҮДҮРҮКЧҮЛҮҮ БЕДЭЭН

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Эрзинде ажыл-агыйлар аразының кожуп чоруур механизастаттынган колоннаның ажыл-ишчилери социалистиг чарышты калбарткан ажылдап турар. Он бешки беш чылдың планының онаалдаларын болгаш Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга алган социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседир дээш күш-ажылчы маргылдааны бригадалар, звенолар болгаш тус-тус тудугжулар аразынга дээштиг организастааның түңнелинде эрткен үш айларның тудуг-монтаж ажылдары кылыр даалга ажыр күүсеттинген.

Тудугжуларның күш-ажылын шын организастап, даандырган ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң харыысалгазын бедиткениниң, хүлээлгелер күүселдезин үргүлчү контрольдап, чарыштың мурнакчыларын ай, квартал санында илередип келгени планның онаалдаларын чедиишкиннииг күүседиринге идиг болган. Тудуг-монтаж ажылдарын шалыпкын чорудар, тудуг материалдарын хумагалаар база камныг чарыгдаар, тудугнуң шынарын экижидер талазы-биле боттуг хемчеглерни ап келген. Коллективтиң кежигүн бүрүзү даандырган ажыл-херек дээш ээ-харыысалгазын бедидип, бодунуң ажылында чедер, четпес чүүлдерин сайгарып, эдип алыр дээш шугдунуп, эде тургустунуушкун, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче хол кичээнгейни угландырган.

АКМК-ның ажыл-ишчилери бо чылдың эрткен үш айларында 300 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр даалгазын 69 муң рубльге ажыр боттандырган. Тудугжуларның кызымак ажылының түңнелинде бирги кварталда 563 дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн тудуп, ажыглалга киирген. Ол планда көрдүнгениниден 415 дөрбелчин метр хөй чурттаалга шөлүн ажыглалга кииргени ол боор турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 4.9 хуу өскен.

«Мөрен» болгаш «Нарын» совхозтарның тудугларында ажылдап турар Александр Ыдаалзайның, Владимир Хумбуунуң база Түмен Дамдының удуртуп турары бригадалар социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чорупп, чарыштың тиилекчилери болган. Бо бригадаларның тудугжулары янзы-бүрү мергежилдиг. Ынчангаш кайы-бир ажы аарый бээр болза, ону солуптар арга бар. Тудугжу бүрүзү янзы-бүрү ажылдарны кылыптар мергежилдиг болганы бүдүрген үүлениң эчизинге чедирип, ажылды шынарлыг күүседиринге идиг боор турар.

Планның онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге ыяш дилдирер цехтиң киирип турар үлүү улуг. Тудугга херегээр дилиг материалдары-биле тудугжу бригадаларны болгаш звеноларны үзүктел чок хандырар дээш цехтиң ажыл-ишчилери кызымак ажылдап келген. Бо коллективтиң ыяш дилдирикчилери бирги кварталдың планын база-ла ажыр күүседкеш, мурнакчыларның одуруунда кирген.

Юбилейлиг чылдың ийиги кварталында 370 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр сорулга колоннаның тудугжуларының мурнунда салдынган. Ол ышкаш 830 дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн тудуп, ажыглалга киирерин хүлээнген. Чурттаалга тудуунуң шынарынче кол кичээнгейни салыр деп тудугжулар бедиткен хүлээлгени алган.

А. Б. Бузур-оол удурткан түйбу бүдүрер цех сезон дургузунда 92 муң түйбуну бүдүрер. Цехтиң ажылчыннары бо хүннерде дериг-херекселдерин солуп, ажылчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш белеткел ажылдарын чорудуп турар. Моон алгаш, көөрге колоннаның ажыл-ишчилери ийиги кварталдың планныг онаалдаларын ажыр күүседип болурунуң аргалары тургустунуп келген деп чугаалап болур.

Т. ДОЛГАР.

ГРАФИКТИ МУРНААН

Хүн келген тудум Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн чоокшулап орар. Ол юбилейни уткуур талазы-биле СЭКП ТК-ның Кыйгырыын В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының коллективи изиг чүүлдүгаушкуну-биле деткээн.

Бирги кварталдың планын хуусаадан эрте күүседип, пландан ажыр 218 тонна сорттуг даг-дүгүн берген.

В. Устинов, В. Авдорина, Н. Арсланова удурткан ээлчеглер шалыпчы ажылдаан. Сергей Кууларның Тываның комсомол шаңналының лауреады болган № 4 ээлчээ Май 1 мурнуу чарыжының чарыжынга кириишкеш, апрель айда кылыр ажылчы графиги алды хонук мурнай дооскан.

Д. АЛЕКСЕЕВ.

КВАРТАЛ ТҮҢНЕЛИ-БИЛЕ

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң малчыннарының бирги кварталда социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүргеш, № 2 хойжу бригаданы тиилекчи деп санаан.

Аныяк коммунист Быстан-оол Ооржактың удурткан № 2 хойжу бригада эрткен чылдың түңнели-биле хойжулар аразында чарышка тиилээш, аңаа улам сорук кирип, бо чылдың кыштаглаашкынын организастыг эрттирип турар.

Ук бригаданың төрүүр хоюнуң саны 2338 баш. Бо хүннерге чедир 2222 хураган алдынган азы чүс хойга онаашты 95 хураган камгалаттынган.

Эрткен чылгы совхоз чемпиону Өткен-оол Кууларның коданында 500 хураган менди, ол 100 хойдан-на 106 хураганны бо хүннерде ап, чарыштың мурнуку одуруун ээлевишаан. Бот-орулга-чарылга кереэзи-биле ажылдап турар малчын хураганны сакман аргазы-биле өстүрерин бо кыжын шенеп көрген болгаш ооң эки түңнелдерни ап болурунга бүзүрээн. Ында сакманчылар Көк Куулар, Зоя Куулар, Игорь Бүрүлчаа олар кызымак ажылдап келген.

Өске хойжулардан Бухаров Чымба, Оолак Саая олар 100 хойга онаашты тус-тузунда 90-94 хураганны доруктуруп турар.

Бригадага малчыннарның ат-бүле кереезин ниптеретке ни, зооветеринарлыг өөредилгени өй-шаанда шынарлыг чорудуп, бригаданың ажыл удуртулгазын таарымчалыг тургусканы болгаш малчыннар ортузунга политиктиг-кижизидилгелиг ажылды чорудуп база юбилейге уткуштур социалистиг чарышты дээштиг организастааныдан ук бригада багай эвес көргүзүгнү чедип ап турар.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

ХОЖУДААШКЫНДАН ҮНГЕНИ,

азы ажылды шүгүмчүлекчи ёзу-биле көргениниң түңнели

«Тыва суг тудуг» трестиң № 1 КМК-зы карылгалыг ажыл-агыйга санадып турган. Ону участок кылыр деп-даа турганының чылдагааны ында. Барыын-Хемчик районнуң агроүлетпүр каттыжышкыны хожудаашкынның чылдагаанын тодарадып, ажылды организастаарының чаа арга-хевирлерин ажытлап эгелээниниң түңнелинде, коллективтиң көргүзүглери экижип эгелээн. КМК-ның мурнакчылары боттарының санал-оналын киргеннер.

Коль-ла четпес чүүл — кадрлар-биле ажылдың кошкааны. Начальник кылдыр специалист эвес кижини депшидип каан турган. Ооң негелде чок болгаш ажылды ханызы-биле сайгарып билбезиниң хараазында, күш-ажылдың сагылга-чуруму кошкаан, бухгалтер учеду сандараан. Ийи чыл дургузунда кол бухгалтер чок турган. Эштер Х. И. Мамедов биле Р. С. Парчиев олар ажылды экижидер талазы-биле кандыг-даа хемчег албааннар.

Контроль чок чорукту чамдык харыысалга чок, алыксак-чиксек кижилер ажыглап турган. «Родничок» уруглар садынга хамааржыр, пианиноңу кайда-даа демдеглевээн болган. Телевизор болгаш хевистер шагда читкен. Тудуг материалдарының кадагалалы багай турган. 1986 чылда «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазының чолаачылары 10 муң рубльдиң материалдарын чедир сөөртпейн, өскээр чарыгдааны илерээн. Бурунгу чылын складтан төлевир чокка 20 муң рубльдиң тудуг материалдарын чоруткан склад ажылдакчыларының демдеглелдеринде бижиттинген болган.

КМК дөрт-беш чыл улаштыр өрелиг болуп келген. Ооң түңнелинде ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар когарап, үш ай улаштыр шалың албайн турганнар. Бо бүгү байдал бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга багай салдар чедирген.

Эде тургустунуушкунуң үезинде коллектив ажылын шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрүп, четпестерин чайладырының хемчеглерин ап эгелээн. КМК-ның удуртукчузу болган А. М. Маркс-оол Москваның улус ажыл-агый институдунда бот-өөредилге-биле өөренип турар. Мастерлеп элээн ажылдаан болгаш, ол ажылдың угшиин эки билир, бот-идепкейи бедик кижи.

Суггарылга системазын тударын күрүнеге дамчыдып берген болгаш чээлилерин эгидер арга тургустунган. Хандырыкчыларга өре төлеттинген. Механизмнерниң ажылы дээш өске организацияларда орулга кирип турар апарган. Ээзши бичe-даа болза чамдык ажылдарны кылып чоруткан соонда, чыл түңнели-биле шаңнал акша 12,4 муң четкен, чарыгдалдарны дуглаар херекти чыгдынган.

Бо чыл эгезинден тура, КМК бот-акшаландырыышкынче шилчээн. Бирги кварталдың планын 115 хуу күүсеткен. Темп моон-даа өзер. Бригада кереэзи бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга деткимче болуп турар. Хожудаашкындан үнген коллектив чылды чедиишкиннииг доозар сорулганы салган.

Н. ТЮНДЕШЕВ.

делегей медээлери

БЕЛЕК

ЛУСАКА. СЭКП ТК-ның белээн — ниитилел-политиктиг литератураны, ооң иштинде марксизм-ленинизм талазы-биле өөредилге номнарын, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң тайбыңга ынакшылдыг дашты поли... тайылбырлап турар материалдарны президентиниң хамааты коттеджизинге дамчыдып берген.

Белекти дамчыдып бээриниң ёзулалынга Замбияның национал хамаарышпас чоруунуң каттышкан партиязының (ЮНИП) ТК-ның кежигүнү Клемент Мвананшику СЭКП-ге өөрүп четтиргенин илереткен. Ол номнар ЮНИП партияның кадрларын белеткээринге эки дузаламчы болур. Чурттуң хамаарышпас чоруун кошкадыр дээн реакцияның оралдажыышкыннарынга удурланыштыр ооң национал хөгжүлдезинге дузалап турар өңнүктерниң деткимчезин Замбия бедик-биле үнелеп турар.

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

БЕРЛИН. Магдебургта суг хандырарының болгаш агым сугларны арыглаар комбинат болгаш Харьковтуң коммунал болгаш үлетпүрнүң суг хандырылгазының каттыжышкыны ижер суг алырының чорудулгазын автоматчыларының база интенсификастаарының оруктарын кадылеп турар. Технологтуг болгаш техниктиг чаа шиитпирлерни ажыглаарының үезинге олар үлетпүрге болгаш чурттакчы чонга көргүзүп турар ачы-дузаның деңнелин бедидеринче чүткүп турар. Аңаа чугула рольду бот-боттарының аразында дуржулга солчулгазы ойнап турар.

Ол ийи бүдүрүлгениң коллективтери ап турар ижер суунуң шынарының дугайында сан-түңну чыып алырынга, моонзээринге база үнелел көөрүнге, ону алырынга хереглеп турар энергияны кызырарынга, бүдүрүлге чорудулгазын чогумчалыг организастап чорударынга улуг кичээнгейни үндүрүп турар.

Амгы үеде ижер суунуң шынарының дугайында информация чыып алырынга херек ультраүннүг херекселди ГДР-де шенеп турар. Ол херексел бодун ССРЭ-ге эки талазын көргүскен. Бо чылын Совет Эвилелинден Магдебургче автоматтыг хемчээчи ийи станцияны чорудуп бээр. Олар боду башкартынар байдалга сугнуң шынарының 16 янзы-бүрү көргүзүглерин хынап болурлар.

ДЕМИСЕЖИП ТУРАР

ХЕЛЬСИНКИ. Чурттуң янзы-бүрү профтоптеринде кирип турар Финляндияның ажылчы чону боттарының эргелерин камгалап демисежип турар. Олар боттарының эргелерин шенеттинген арга-биле — ажыл соксадыышкыннары-биле камгалап турар.

Финн радионуң болгаш телевидениениң — «Юлейсрадионуң» техниктиг ажылдакчылары ажыл соксадыышкынын эгелээн. 1000 ажыл соксатканнар ажыл төлевирин бедидерин болгаш күш-ажылдың байдалын экижидерин негеп турарлар. Чуртта топ телевидениениң радионуң дамчыдылгалары соксаан, финн телеграф бюрозунуң чаа медээлер дамчыдар албан чери ажылдавастаан.

ЧОҢГЭЭЛЕР

ПНОМПЕНЬ. Кампучияның СПК информация агентилелиниң дыңнадып турары-биле алырга, апрель 12-ден 19-ка чедир Таиландының шериг-агаар күштериниң самолеттары Кампучия Улус Республиказының агаар девискээринче [illegible] кирген. Ол-ла үениң иштинде Конг болгаш Танг ортулуктарының чоогунга [illegible]

(СЭТА).

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин оларның үш ай иштинде космоска эгелээн доозулган.

Ол үениң иштинде ужудуушкун үезинде экипаж планнаттынган эртем-техниктиг шинчилелдерни болгаш шенелделерни доозуп, баазадан болур бооту орбитага чүък сөөртүр корабльдерниң чедирип келгени дериг-херекселдер-биле чедир дерир талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылдарны кылган. Космонавтылар ажык космоска үнерин боттандыраш чорутканнар болгаш башкартынар «Мир» комплекс биле «Квант» модульдуң тудуушкун хандырарынга киришкеннер.

Амгы үеде Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин модульдуң иштинде системаларның ажылдап болурун хынап, астрофизиканың чаа аппаратуразын ажылдадырынга белеткеп турар. Ооң-биле кады олар «Прогресс-29» корабльдиң чүъгүн дүжүрүп турар.

Космонавтыларның күүседип турар янзы-бүрү ажылдарының улуг хемчээлдиг-биле холбаштыр ужудуушкунуң ооң ыңай программазынга өскерлиишкинни кылган болгаш май айның эгезинде планнаттынган ажык космоско дежеринче үнерин соңгаарлаткан.

Орбитада башкартынмыглыг «Мир» комплекстиң ужудуушкуну уламчылаттынып турар.

(СЭТА).

Камналга—экономиканың курлавыры

ТУДУГДА ТРАНСПОРТ АЖЫГЛАЛЫ

Тудуг ажылының чугула айтырыгларының бирээзи—автотранспорт ажыглалы. Кандыг-даа объектиниң тудуунга херек материалдарны ырак-чоок черден сөөртүп эккеп алыры болен эвес. Ол хандырыкчы, тудугжу болгаш дузалал тудуг организацияларының ажылын бир аай тургузарын, хөй организастың хемчеглерин алырын негээр.

«Красноярск стройтранс» трестиң Кызылда автобаазазының коллективи машиналарның ажыглалын экижидер дээш бодунуң талазындан чамдык хемчеглерни алган. Эрткен чылдың түңнели-биле чүък сайгарылгазының планы 112 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 106.3 хуу күүсеттинген. 15 муң литр кывар-чаар чүүл камнап алдынган. Автопарк ажыглалының коэффициентизи планнаттынганындан ажып турар.

Бирги кварталда темпини база кудулатпаан. Чүък сөөртүлгезиниң планы 112.8 хуу, чүък сайгарылгазы 115.1 хуу четкен. Бир кижиге хамаарыштыр ажылдап кылынышкыны 107 хуу болган. Мурнуку чылдынга деңнээрге, көргүзүглер экижээн. Орулга планы 109,3 хуу кылдыр боттандырган. 6 муң рубль орулганы алыр арга тургустунган.

Эки сан-көргүзүглерниң артында чедир ажыглаттынмайн турар курлавырларны чок деп болбас. Чүък алырының коэффициентизи көрдүнгениндеи куду болуп турар. Ооң чылдагааны—куруг болгаш долу эвес чүъктүг чоруурy, анаа туруушкуннар. Чыл дургузунда чүдүрер-дужурер ажылдарының саадаашкыны-биле 17 муң шакты чидирген. Болур ужурлуг туруушкуннан бо саадаашкын бүдүп турар. Чүък сөөртүрүнүң хемчээли өзер ужурлуг турда, ол эрги хемчээлде хевээр арткан. Ындыг болганда, бо карышкакты деңнештирери — ажыл эртер моондактарының бирээзи ол.

Чеди бригадаларның чүгле чаңгызы планын үскен. Бригадалар аразында социалистиг чарышка онаалдазын 113,7 хуу күүсеткен В. А. Трифоновтуң бригадазы тиилээн. В. А. Акимовтуң, В. Г. Самофаловтуң удурткан коллективтери ийиги-үшкү черлерни ээлээн. Күш-ажылдың хоочуну И. Д. Сулилов, чолаачылар И. И. Стрельников, Ю. Л. Баутин, А. В. Полежаев, Ю. А. Колодкин, М. А. Ведерников, слесарь А. И. Колодкин хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип турарлар.

Өске талазында септелге баазазы кошкак. Ийиги эолчег-биле септелге чорудар бүдүрүлге шөлү чок. Чаа баазаның тудуун келир чылын эгелээр.

База бир четпес чүүл — ажылды багай организастааны. «Тудуг кезектери» комбинат кәрээлиг ажылдарының планын доктаамал үзүп келген. Ында диспетчер албаны тудуг шөлдери-биле дорт харылзаа чок болганындан кажан, кандыг материал херек дээрзин билип албайн турар. Машина үр манап турган, блоктар эккээрге, объектиде кран-даа үрелик боор, өске-даа материал херек апаар. Ооң ужурунда чолаачы ол чүъкту дедир чедирер ужурга таваржыр. Шак мындыг дужа келбижe, план чок ажылдаары берге дээрзи билдингир. Туруушкун дээш штраф бүгү каражаны дуглай албас. Трестиң диспетчер албаны чүгле дүъш үезинде чедер-четпестерни билип аар. Ооң таарыштырыкчы ужурутказы бар-даа болза, хандырыкчы-биле дорт харылзааны тудукчуларга бээри эргежок чүүл. Оларның аразында радио-телефон харылзаазын тургузары чугула. Чүгле ынчан аай-дедир чоруушкуннардан чайлап болур.

Ол ышкаш маршруттарны шын шилип алыры чедип алдынмаан. Чаңгыс утже чоруур чүъктерни бир аай чедирерин, чүдүрер-дужурер ажылдарны эки организастаарын, ону механизастаарын кичээңгейге алыры күзенчиг. Тудугжулар, тудуг индустриязының бүдүрүлгелериниң ажылчыннары, чолаачылар эде тургустунуушкун үезинде хол салдынчак ажылдап болбас дээрзин билип турарлар. Материал чедирилгезинде саадаашкыннардан болуп турар туруушкуннардан чайлаарын канчап чедип ап болурул? Бирле дугаарында хамаарылгалыг организацияларның харылзаазын быжыглаар апаар. Ол чокта, куу, рек, шортан ышкаш, чаңгыс черге таптааш туруптары чайлаш чок. Транспорт ажыглалын туйбу заводтары, «Тудуг кезектери» комбинат, тудуг эргелелдери бир демниг шиитпирлээр, ону эртем ёзузунга үндезилеп тургузар ужурлуг деп, автобазаның кол инженери А. М. Москакиниң санап турары чөп.

Хамык ажыл сагылга-чурумдан эгелээр. План күүселдези-даа, камналга-даа оон хамааржыр. Бо талазы-биле автобааза коллективинде чамдык экижиишкиннер бар. Прогулдар эрткен чылдаазындан барык ийи катап, кадрларның үнер-кирер чоруу дорт катап кызырылган. Чедиишкиннерни быжыглаар талазы-биле хемчеглер алдынып турар.

Октябрь айдан эгелеп коллектив шалың төлевиринин чаа хевиринче шилчиир. Белеткел ажылдары амгы үеде орту кирген. Чолаачылар ээлчег шаңнал төлевиринче кирер. Иштики коллективтиг кәрээже шилчээн соонда, туруушкуннар турбас ужурлуг. Ол үеге чедир автотранспорт ажыглалын экижидер арга тургустунар бе? Хандырыкчы, тудукчу, дузалал тудуг организацияларында, автобаазада туруушкуннардан чайлаарының оруктары бар. Чүгле дилээшкин, тывынгыр, чогаадыкчы чорук, чүткүл херек болуп турар. Ажылдың бүгү талаларын чаарты тургузары — бөгүнгү сорулга ындыг.

А. ХОВАЛЫГ.

КЫЗЫЛ ТУКТУГ КОЛЛЕКТИВТЕ

— Ам кошкак ажылдаарының кандыг-даа барымдаазы чок. Анаа чылдагаан турбас ужурлуг. Бүгү чүртта эде тургустунуушкун чоруп турар, ынчангаш бистиң коллектив база үениң негелдезин ёзугаар ажылдап, планныг онаалдаларывысты доктаамал ажыр күүседип турар бис. Мында кол чүүл —кижи факторун идепкейжидери болгай. Ажылды олар кылып бүдүрүлгениң өзүп-хөгжүүрүнге төлептиг үлүүн киириштирип турарлар. Ындыглар бисте дыка хөй. Оларның дугайын сеткил ханышкын-биле чугаалажып, шаңнап-мактап турар бис — деп, республиканың арга-арыг ажылдакчыларының хоочуннарының бирээзи, Тыва АССР-ниң алдарлыг арга-арыг өстүрүкчүзү хүндүлүг аттың эдилекчизи, Тураның ыяш ажыл-агыйының директору Иван Николаевич Семёнов чугаалааш, коллективтиң мурнакчыларының дугайын чугаалап, олар-биле бисти таныштырды.

Бо коллективтиң чедиишкиннинг ажылының дугайын Бии-Хем районнуң удуртукчулары база сеткил ханышкын-биле чугаалаадылар. Ынчангаш бирги кварталдың түңнели-биле мурнакчы ажылдаан коллективке СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң районнуң үлетпүр бүдүрүлгелер аразында шилчиир Кызыл тугун тывыскан база таварылга эвес болгай.

Коллективтиң бирги кварталда үлетпүр продукциязын сайгарар талазы-биле планын 109 хуу, барааныг продукцияны бүдүрериниң хемчээлин 105.6 хуу күүсеткенинге төлептиг үлүүн киириштирип чоруур кижилер мында хөй. Ылангыя культура амыдыралдың барааннарын бирги кварталда 5 муң рубльге бүдүрүп үндүрер планын 5.4 муң рубльге күүседиринге коллектив кежигүннериниң кылган ажылы хөй. Ыяш белеткекчилериниң бригадазының эки ажылы ында макталдыг. Оларның бригадири Геннадий Степанович Марков, ыяш ужурукчузу тракторист Юрий Иванович Илюшкин: коммунист, бызаңчы Константин Александрович Тойбу (чуруктарда) олар планныг онаалдаларны күүседиринге төлептиг үлүүн киириштирип турарлар.

Кызыл туктуг коллективтиң кежигүннери дөрт айларның планныг онаалдаларын база хуусаа бетинде ажыр күүсеткен.

М. КАЛЧАН.

Авторнуң фотолары.

КЫЗЫМАК КИЖИ

Ниитиниң ажыл-херээ дээш сагыш-сеткили кезээде оожургавас, эрестиг, доспес чүректиг кижилер аравыста кайы хөй. Оларның бирээзинге Бай-Тайга районнуң ыраккы «Кара-Хөл» совхозтуң тракторизи, аныяк коммунист Владимир Хертекти хамаарыштырып болур.

Школачы чылдарында-ла механизатор болур дээн күзелин чедип аар дээш, Балгазынның профессионал-техниктиг училищезинге барып өөренгеш, акызы хоочун тракторист Кызыл-оолга дузалакчылааны халас барбаан. Алыс боду чүвеге өөренингел, тура-соруктуг оол чажындан мал кадарып өскени Кара-Хөл девискээриниң хадаштыг, оңгул-чиңгил, кадыр-берт оруктарынга «демир аъттың дыны» тудуп мергежий берген.

Сөөлгү чылдарда ажыл-агый кышка удур мал чемин республиканың өске девискээрлеринден белеткээр ужурга таваржып келген. Ынчангаш Владимир Хертек тускай звено-биле Улуг-Хем, Таңды, Барыын-Хемчиктиң хову-шөлдеринге сиген, саваң белеткээр ажылдарга тракторy-биле барып күзээр.

Бо хүннерде ол «МТЗ-82» маркалыг трактор-биле Туралыг, Суклак, Делег-Хөл бригадаларының берге черлеринде турар малчыннарынче мал чеми чедирер даалганы күүседип, могаг-шылаг чок ажылдап турар.

Кезээде дугуйлар кырынга, руль артынга чоруур кежээ механизаторнуң чымыштыг ажыл-ижин бедик-биле үнелеп көрүп турарын СЭКП райкомундан болгаш райкүүскомдан, агроүлетпүр каттыжыышкынындан, совхозтуң дирекциязындан болгаш профэвилел комитединден шаңнатканы хөй мактал хүндүлел бижиктер, өртектиг белектер херечилээр. Совхозтуң механизаторларының аразынга чемпион болган алыы ам каш чыл уламчылыр салбайн келген. Дапсы-Аксы суурнуң чиге соңгу талазында даш-шимээниниг, шаанын Алаш хемниң эриинде турар оол бажыңынга кирген кижи ханада азып каан «Мурнакчы механизатор» деп алдын бижиктерлиг кызыл туктуг чугааштыг бастай-ла эскерип каар.

А. ХЕРТЕК.

ХООЧУННУҢ ХОЛУ ДЫҢЗЫГ

Ол хүн Сүт-Хөл районнуң «Октябрь 30 чылы» совхозтуң Культура бажыңынче арыннарында өөрүшкү илдең, холдарында суй-белектер туткулаан кижилер хөй-биле кирип турганнар. Хажызындан көрүп турган кижиге бо чорук кандыг-ла-бир байырлалды сагындырып турган.

Совхозтуң ажыл-ишчилери күш-ажылдың хоочуну, хөй ажы-төлдүң адазы Биче-оол Сарыг-оолович Донгакты пенсияже үдээр дээш кээп турганнары ол.

Б. Донгактың чаш назыны өскен-төрээн Өвүрнүң Торгалыг хемге эрткен. 1955 чылда Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумун чедиишкинниг доосказ, ынчангы колхоз турган бо совхозка кээп ажылдап эгелээн. Аныяк тускай эртемниг зоотехниктиң шудургу ажыл-ижин колхоз баштаар черн үнелеп көрген, удаваанда ону кол зоотехник кылдыр депшидип алганнар. Кандыг-даа ажыл-ишчиге коллективиде кандыг-бир эштиң чедиишкини аңаа чалгын-чакпа болу бергензиг апаар. 1959 чылда ол колхозтуң хөй кадарчызы Ооржак Чываажыкович Лопсанчап 100 төрүүр хойга онаалтыр 160 хураганы камгалап алгаш, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атка четкен. Бо чорук чаңгыс чер-чурттугларынга байтык, республиканың бүгү-ле ажыл-ишчилеринге ёзулуг үлегер-чижек болган. Ажыл-ишчи чылдар эртип-ле турганнар. Б. Донгак ол үениң дургузунда Ленин аттыг колхозтуң даргазынга, Чөөн-Хемчик районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң продукция хүлээп алыр талазы-биле улуг инспекторунга ажылдап каапкан. Эки ажыл-ижи дээш Б. Донгак Ленинчи юбилейлиг медаль, «Күш-ажылчы шылгаралы», «Күш-ажылдың хоочуну» деп медальдар болгаш «Улусчу контрольдуң тергиини» деп херек демдээ-биле шаңнаткан. Ол Чөөн-Хемчик болгаш Сүт-Хөл район Советтериниң депутадынга каш удаа соңгудуп чораан.

Хоочун зоотехниктиң ажы-төлү өзүп тараан болгаш ынзы-бүрү ажылдарда боттарының үлүүн киирип чоруурлар. Уругларының бирээзи Марина Донгак Улан-Удэ хоорайга культура институдун дооскаш, Кызылда К. Чуковский аттыг уруглар библиотеказында методкабинет эргелекчилеп турар. Хеймер оглу Алыгжы Совет Армияның хуравлениинде албан эртирип турар.

Хоочун зоотехник пенсияже үнзе-даа, совхоз ажылынга ам-даа идепкейлиг киржип, ажы-төлүнге, эш-өөрүнге үлегер-чижээн дамчыдып бээринге белен.

Д. МОНГУШ.

ҮР ҮЕДЕ ХОЙЖУЛААН

Партизан Хүлер-оолович биле Алдын-кыс Сендажиевна Монгуштар мал ажылынга 30 чыл иштинде ажылдап келген. Ол үениң иштинде күрүнеге чеже хураганы өстүрүп, дукту кыргып бербеди дээр. Он бирги беш чылда социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткеннер. Олар дүнгүш хурагаларны хүлээп алгаш бо чылга чедир кадарып келген.

— Бо чылын бо хой чеди дугаар төрүп тур. Хойну кырыдып болбас деп чүвени специалистерге-даа чугаалап турдувус. Кырган хойларның оолдары шыдал чок болур-дур. Неэзиниң күш-дeңгели база багай. Хойну 5—6 хире төрүүрүнден эрттирбес болза эки—деп, малчыннар чугаалап орар.

Он ийиги беш чылдың бирги чылында Барыын-Хемчик районнуң малчыннарының ортузунга чарышка чедиишкиннери дээш УАЧД баар халас путёвка-биле Партизан Хүлер-оолович Монгуш шаңнаткаш. Төрээн чуртувустуң найысылалы Москвага четкеш келген.

Д. САЛЧАК.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНЫП ТУРАР

Бай-Тайганың хереглекчилер ниитилелиниң ажыл-ишчилери он ийиги беш чылдың ийиги чылын багай эвес эгелээн. Эрткен чылын арага аймаа ның саарылгазын киириштирбеске, үүрмектеп садар бараан саарылгазын 105 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 386,5 муң рубльдиң бараанын хойну саткан. 1985 чыл-биле деңнээрге, 525,4 муң рубльдиң бараанын чонга пландан ажыр саткан болгаш бараан саарылгазы 9,5 хуу өзүлделиг болган. Ниитиниң чемненилге черн эрткен чылын планныг онаалдазын 108.7 хуу, ооң иштинде бодунуң бүдүрер продукциязын база ажыр күүсеткен. Азы пландан ажыр 19,4 муң рубльдиң продукциязын бүдүргеш, садып саарган. Хлеб быжырарының болгаш булочка кылыгларының пландары база ажыр күүсеттинген.

Кооператорлар мындыг чедиишкиннерни кандыг аргалар-биле чедип алганыл? Бирээде, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткен, ийиде, чонга бедик культурлуг бараан болурунуң болгаш бараан саарылгазының депшилгелиг аргаларын ажыглаарын тып ажылдаарынче сагыш салып келген. Үште, хереглекчилер ниитилелинде партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары садыгжыларның, ниитиниң чемненилгезиниң ажылдакчыларының ортузунга чарышты багай эвес организастап турарында. Садыгжыларның социалистиг чарыжын он беш хонуктап, нити коллективтиң ай, квартал санында түңнээрин кордүнген. Чарышты түңнээрде чүгле планныг онаалдаларын күүселдезин көөр эвес, садыгжыларның культуразын бедидер, садып алыкчыларның хереглелдерин хандырар дээш садыгжылар.

ның канчаар ажылдап турарын, күш-ажылдың сагылга-чурумун, хөй-ниити ажылдарынга оларның киржилгезин база көөр. Чарыштың түңнелдерин бүдүрүлге хуралынга чугаалажыры чанчыл болу берген.

Даандырган ажыл-херээ дээш харысалгазы бедик, багай эвес ажылдап чоруур мурнакчылар райпода бар. Оларга Тээлиде холушкак барааннар садыының коллективи (эргелекчизи Полина Херелчап, садыгжылары Наташа Хертек, Бэлла Кужугет) хлебопекарнида мастер Чечек Степан, Тыва АССР-ниң садыының болгаш хөй-ниитиниң чемненилгезиниң алдарлыг ажылдакчылары Чимис Кужугет, Алла Салчак, столоваяда Сентябрь Сагаан-оол, белеткелчи Ак-Тараа Арапчаа, чолаачы Ортаат Далай-оол, аштакчы Севилбаа Очур оларны адап болур. Ыраккы кодаңнарда чурттап, ажылдап турар малчыннарны аъш-чем болгаш үлетпүр барааннары-биле хандырарын экижидеринче райпо баштаар черн доктаамал кичээңгей салып турар. Автомагазиннерниң малчын кодааннарга чедер графиги улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары-биле кады тургускан.

Кадрларның билиг-мергежилин бедидер ажыл коллективте бир чугула айтырыг. Райпо баштаар черн бөже биче эвес кичээңгей салган. Үш кижиниң дээди өөредилге, беш кижиниң техникумнарже ботөөредилге-биле өөредип киирген. Дөрт кижи касса аппараттарынга ажылдаар курсту дооскаш келген. Ол ышкаш бир-бир повар, бухгалтерни, кондитер цегинге ажылдаар ийи кижини өөредип алган.

Планныг онаалдаларын ажыр күүседир дээш социалистиг чарышты багай эвес организастап турарындан, райпо ажылдакчылары бо чылдың эрткен ийи айларының бараан саарылгазының планын чедиишкинниг күүсеткен. Бараан саарылгазы эрткен чылдың ийи айларынга деңнээрге 6,8 хуу өскен.

Садыгның материал-техниктиг байдалын экижидер база оон четкизин калбартыр ажыл чоруп турар. Райпонуң тудуг бригадазы ол талазы-биле ажылдап эгелээн. Олар ийи аал чурттаар бажыңны дооскан, үлетпүр барааннарының үш магазинин тударын көрген. Эрги пекарня турган черни септеп-селээш, ажыл-агый барааннарының садыы кылдыр ажыглалда киирген. Садыгның бир талазын тудуг материалдары садар кылдыр дерээш, ол садып алыкчыларга дыка таарымчалыг. Ында барааннарны делгээни үениң негелдезинге дүүшкен. Амгы хүннерде хөй болгаш өске-даа үрелиичел барааннарны шыгжап кадагалар амбаарны соодукчу склад кылдыр дерип турар.

Чамдык кылдынып турар ажылдар-биле чергелештир, чедир шиитпирлээр ажылдар ам-даа бар. Райпога бичии уруглар, спортчу хептер, чиик өртектиг костюмнер, платьелер база малчыннарга бродни идиктер, өг шывар брезентилер, радиоприёмниктер батареялары эвээш кээп турар. Аъш-чем аймаандан үс, макарон аймаа, бичии чаштарга тускай хаптыг чемнер үзүктели бергилээр. Барааннарның өртектерин кажыдар, садыглаашкынның чурумун үрей бээр чоруктар чамдык черлерде үндезинниг чайлаттынмаан. Складтарда шимчевес, улус садып албас барааннар хөй. Эрткен чылын совет садыгның чурумун хажытканы дээш 12 садыгжыга административтиг хемчеглерни онааган.

Бо чылын райпо ниитиниң чемненилге черинге чартык фабрикаттарны 11 муң рубльге, кулинар кылыгларын 155 муң рубльге, кондитер кылыгларын 37 тоннаны бүдүрерин планнап турар. Столовайга кондитер цегин ажыдар, аңаа хереглеттиннер дериг-херекселдерин белеткеп тургузар хемчеглер алдынып эгелээн. Бо чылдың июль 1-ден эгелеп коллективтер чаа арга-биле ажылдап кирериниң белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Н. СЕДИП-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ЧОЛААЧЫЛАРГА КАЖАН НЕМЕЛДЕ ТӨЛЕВИР БЭЭРИЛ?

Автомобиль башкарарының мергежилин ССРЭ-ниң Күш ажыл талазы-биле күрүне комитединиң болгаш ВЦСПС-тиң хүлээп алган доктаалын ёзугаар чаңгыс аай дүрүмге үндезилээш, бирги, ийиги, үшкү класстарга чарып турар. Класстарны отряд, колонна удурткуучуларының, бригада чевүлелиниң саналын барымдаалап тывысыр. Чолаачының билдириишкиниң мергежил бедилер комиссияга чугаалажыр. Теориктиг билиг болгаш практиктиг ажылы негелдеге дүгжүп турар болза администрация профэвилел комитеди-биле кады класс тывысыр дугайында дужааалды үндүргеш, ону күш-ажыл дептеринге бижиир.

Чолаачы шылгалдага транспорттуң кайы хевирин башкарарын демдеглээр. Комиссия чүгле тускай өөредилге черлеринге белеткелди эрткен кижилерниң билдириишкинин сайгарар. Үшкү класстың чолаачыларынга «В» азы «С», ийиги класстың «В», «С» болгаш «Е» азы чүгле «Д» болгаш «Е», а биргизиниң шупту дөрт категория чүгээн болур.

Бирги, ийиги классты тывысырда, ажылынга хамаарылгазын, план күүселдезин, чүък сөөртүлгезиниң болгаш сайгарылгазының графиин сагып турарын барымдаалаар. Ол ышкаш сөөлгү үш чылда кудумчу чурумун үреэнин, шыназылгазын хавырткан-хавыртпааны, оваарымдак чок чоруктуң чурумунга хажыдыышкын кылбаанын өөренип көөр. Машинаның техниктиг ажаалдазын база хынаар. Чолаачының бүдүрүлгеге үзүк чок ажылдааны, ону кайы-даа организацияга ажылдааны хамаан чокка ниитизи-биле санаар.

Үшкү класстың чолаачызы ийиги классты алырда, үш чылдан эвээш эвес стажтыг болур ужурлуг. Бирги класстыы тывысырда, ийиги класстың чолаачызы ийи чылдан эвээш эвес стажтыг болур.

Мергежил бедидер комиссия чолаачының клазын күдүладыр дугайында айтырыгны тургузар эргелиг. Оон соонда администрация биле профэвилел комитеди ону көөр.

Чолаачыларның материалдыг сонуургалын күштелдирер сорулга-биле 1972 чылдан эгелээш мергежил бедиткен дээш шалынга немелде төлевирни тургузарын көрдүнген. Немелде төлевирни хуу-биле санаар. Чолаачының ажылдап каан үезиң, арттыр ажылдаар үезин, автомобильдиң категориязын барымдаалаар. Чижээ, автобустуң, эмчиниң дүрген дуза чедирер машиназының, тускай сигналдыг чиик машиналарның бирги класстың чолаачыларынга 15 хуузу немей төлээр. Чүък болгаш бөдүүн чиик машиналарның бирги класстың чолаачызы 25 хуузу, ийиги класстың 10 хуузу немей алыр.

СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС 1986 чылдың сентябрь 17-де тускай доктаалды хүлээп алган. Аңаа үндезилээш, бүдүрүлге чаа төлевирже шилчээн болза автобустарның болгаш чиик машиналарының бүгү-ле категорияларының чолаачыларынга немелде төлевир бээр. Немелде төлевирни чолаачы септелге кылып турар үеде, шөлээлеп азы түр үеде ажылдавайн турар үеде, өске ажылче шилчээнде база хөй-ниити ажылы кылыр турган үеде төлевес.

Машина чолаачының бурузу-биле туруп турар үеде, чүък чүдүрүлгезин манап турда, класс дээш төлевирни шак-биле төлээр — шалынга 37,5 хуузу немээр.

Бир эвес бүдүрүлге, албан организация черлеринде, он беш чедир автомобильдиг черлерде септелге кылыр тускай кижи чок болганда, чолаачы боду кылыр апаар. Ындыг таварылгада клазы дээш берип турган шалыңның шуптузун чолаачыга септелге үезинде төлээр. 1976 чылдың сентябрь 1-ге чедир клазын бедиткен чолаачыларга кажан шыназылгазын солуп турган, янзы-бүрү машиналарны башкарарынга категориязы демдеглеттинмээн болза оларга мергежилиниң аайы-биле немелде төлевир бээри көрдүнген.

Ч. СҮЛЬДҮМ,
«Тыва автотранс» каттыжышкынының өөредилге-курс комбинадының директору.

БҮДҮРҮЛГЕНИ ЭДЕ ДЕРИИР

Эртем-техниктиг депшилгениң дүргедээшкини улус ажыл-агыйының интенсификастаарының кол угланыышкыны болур деп СЭКП ТК-га болган хуралга демдеглээн. Техниктиг эде дериишкинниң чугулазын, бүдүрүлгени доктаамал чаартырының тодаргай программазын тургузарын партияның XXVII съездизинге демдеглээн.

«Тыва даг-дүгү» комбинатта техниктиг эде дериишкиниң 1986-1990 чылдарда программазын чогаадып тургускан. Казып, тывар болгаш арыглаар бүдүрүлгелерин бедик бүдүрүкчүлүг, чаа технологтуг дериглер-биле четчелээри, бүдүрүлге чорудугларын механизастаары болгаш автоматтыдары, септелге баазазын чаартыры көрдүнген. Бо бүгү хемчеглер бүдүрүлгениң хемчээлин улгаттырарынга, продукцияның шынарын экижидеринге, одалга-энергетика, материалдыг курлавырларны камнап алырынга, ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынга идиглиг болуру чугаажок.

Бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехке бүгү сорттарның белен продукциязын бүдүрер кылдыр эде дериириниң хемчеглерин ажылдап кылган. Бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цех 1964 чылдан эгелеп ажылдап эгелээн болгаш төлевилел күчүзүн (чылда 16 муң тонна даг-дүгү) үш катап ажыргаанындан дериглер эргижирээн. Немелде машиналар тургузар дээрге, цехтиң бүдүн корпузун эдер апарган, каъттар аразын тудуштурган дээвирлер багай байдалда. Ажылдаар черниң доозунналыры оон түңнелинде улгаткан.

Адыр институду эде дериишкинниң технологтуг схемазын ажылдап кылган болгаш ол хемчеглерни ам боттандырып эгелээн. 1,8 миллион рубльдиң ажылдарын кылган соонда, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 10 хуу өзер, даг-дүгү бүдүрерде энергия чарыгдалы 30 хуу кызырлыр, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунар.

Арыглал фабриказын ажыглалга кииргенинден бээр белен продукцияны чыыр болгаш чүдүрер ажылдарны холдуунда хол-биле кылып турган. 1987-1990 чылдарда чүдүрер-дужурер ажылды механизастаар, ону автоматчыткан чаа машиналар кылыр. Бо талазы-биле 857 муң рубль түңнүг төлевилел-смета документациязын комбинат маргта алган.

Барааныг даг-дүгүн бүдүрерин ковудеткениниң экономиктиг ажыктыы кандыг бо дурун баш удур санап тодараткан. Чаа схема ёзугаар печкаларга руданы нормативтиг көргүзүглерге чедир (1.5 хуу) кургадыптар болгаш чылда немей 1000 тонна чедир белен продукцияны бүдүрер арга тургустунар. Шахта печкаларын эде дериирин келир чылдан эгелей бээр. 320 муң рубль өртектиг бо ажылдарны 1988 чылда доозар.

Төрелдешкек бүдүрүлгелерниң үзеп-чаар материалдар чарыгдалының талазы-биле «Туман» деп чаа схемазын (шакта чарыгдал 0,2 грамм) ажыглап эгелей бээрге, мооң мурнунда турган подшипниктерниң үзеттинмээнинден бүдүрүлге туруушкунундан чайлаар.

Эргижирээн чамдык дериг-херекселдерни чаартыры көрдүнген. Ылангыя даг ажылдарының комплекизин эде дериир. ЭКГ-5А деп сес чаа экскаваторларны, чаа марканың өрүмнээр тос станоктарын рудник алыр. СП-63 деп чаа машинаны ажыглап эгелээн соонда, ажылдың шынары экижиир.

Бүдүрүлге-техниктиг баазаны экижиткенинден септелге ажылдары шынаржыыр, бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунар. Рудникти, транспорт цегин чаа административтиг корпусче көжүрген. Технологтуг транспорт бодунуң ажыл-агыйынга чоок апарган. Рудниктиң бүдүрүлге шөлүн эде дериирин, механика мастерскаязын, материал-техниктиг болгаш кывар-чаар чүүлдер шыгжаар складтарны тударын планнаан. Техниктиг транспортту септээр биче механизацияның хевирлерин ажыглаар.

Долгандыр турар бойдусту камгалаар талазы-биле хемчеглерни база ажылдап кылган. Бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң артынчыларын нинти контейнер шугумунче чорудар. Улуг, биче үүрмектээшкин корпустарынга шүүрлерни тургузар. Хей эрттирбес дериглер-биле, арыглаар системалар-биле четчелээр. Даг-дүгүнүң доозунун ажылдаар чер зоназының чоогунче үндүрерин ээзэжедирин беш чыл төнчүзүнге чедир чедип алыр.

Алдынган хемчеглерниң түңнелинде, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 3,4 хуу, продукция бүдүрериниң өзүлдези 25 муң тонна чедер.

Техниктиг эде дериишкинниң чорудуунга кадрларның белеткели улуг рольдуг. Кадрларны өөредир, оларның мергежилин бедидериниң хемчеглерин ажылдап кылган. Бүдүрүлгелерниң өөредилге төптеринге профтехучилищелерге, дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң тускай факультеттеринге комбинатты быжыглаар. 200 ажыг ажылчыннарны аңгы-аңгы мергежилдерге өөредир.

В. ЗАГВОЗДКИН,
даг-техниктиг инспекцияның инспектору.

Тере-Хөл (оруk демдеглели)

МЭЭҢ ӨӨРЕНИКЧИЛЕРИМ

(Төнчүзү. Эгези № 100 «Шында»).

Бир катап кызыгаарга документилерим хыналдыр ужурга таваржы бердим. Солдат эр саулап алган тур.

— Экии, пакшы! — дизе-ле, мээң өөреникчим Виктор Аракчаа болду. — Ашырпас, эртинер.

Оон каш чыл болганда Кызылга бир аныяк эрге дужа бердим.

— Экии, пакшы!

— Экии, өөреникчи — деп, баштактандым. Көөрүмге, өөреникчим Володя Сагаачы болду. Архитектор апарган.

Кызылда ажылдап, чурттап чоруур өөреникчилерим шагдааның подполковниги Шимит Иргит, совет ажылдакчы Татьяна Дивии, культура ажылдакчызы Мария Оскулюк, башкы Лазо Седип, редактор Анчымаа Сат суглары черле билир мен. Бир өөреникчим Доржу Карма Каа-Хемде үжен чыл мал кадарып турар, аңаа Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг малчынныкчызы деп бедик атты тывыскан.

Кунгуртугга ужуп келгеш, бир-ле дугаарында совхозта партком секретары Сергей Чигжит-биле ужурашканымның үстүнде чугаалаан мен. Дирекцияның ийи каът бажыңының чанынга Саяна Магбыныы ылап-ла бодум таныдым. Совхозтуң кол бухгалтеринде ажылдап турар. Бир өрээлге киреримге аныяк херээжен кижи уткуй мендилеп келди:

— Паша-тыр мен, пакшы.

Кезек сактып чадап тур мен. Ийе, ийе, ону бешки класска башкылап турган мен. Чүгле ады ындыг эвес болду. (Ынча чылдар эрткенде кижилерниң чүгле арынчырайы эвес, фамилиялары база өске боор чораан). Паша, ам Шимит Сереновна Дудуп, совхозта профэвилел комитединиң даргазы чорду.

Школага баргаш, шагда кады ажылдап турган эштерим-биле бир-ле дугаарында ужурашкыладым. РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы К. Куулар, улус өөредилгезиниң хоочуннары С. Комбу, Е. Даваа, М. Очур-оол, мээң өөреникчим В. Дамдын. Оларның чаңчыктары-биле кады өөренип-даа чораан мен. М. Очур-оол, К. Куулар суглар Тере-Хөлге мени мурнап барганнар, орта өг-бүле тудуп, дазылдары тайга черже ханыраан. Уругдары улгаткан, оларның ажы-төлү база арбыдаан. Школаның өөреникчилериниң хөөрем чок чартык кезии мээң өөреникчилеримниң ажы-төлү чорду.

Даартазында эртен эрте кудумчуга долдарлыг тыва тонnуг аныяк эрге ужуражы бердим.

— Чунчин-тир мен, пакшы! — дээш холумдан алды.— Танаан бе?

— Кайы Чунчин?

— Чунчин Эректол.

— Чүнү ажылдап тур сен, Чунчин?

— Ыхаар Кунгус, Пөөрек теп черлертиже сарлык кадарып тур мен. Мээң котанта 294 паш пар.

— Төрүүр сарлык бе?

По чылын чүстен сесен тыса алтывыс.

— Багай эвес көргүзүг-дүр. Эр-хей, Чунчин. Чүнү кылып чедип келдиң?

— Ээлшээм эрттирдим. Ам суурга тыштаныр — дээш, Чунчин кезек болду. — Эки-ле пичээн полтунар, пакшы. Силерни пуур-ла помнаан мен. «Чүректи» паса.

— Ол чаа үнген болгай. Четтигипкен-дир сен аа?

— Малшын кижиге ном чоқ перхээ. Амтыхы номнаан номнарым тужаап пертим — дээш, Чунчин колдуктап алган номнарын көгүстү. — Паса пишип пертилер. — Оон кезек болгаш ылап-ла хомудаан үн-биле чугаалады. — Тыва номнар эмээш-тир. Катап номнап эхелетим.

Чунчин Эректол ёзулуг эр-хей чорду. Чүгле номга ынак эвес, совхозтуң база бир мурнакчы сарлыкчызы. Каргыга чорумда, база ийи өөреникчим — Ичин Болзук биле Алексей Картин — малчыннап турар чорааннар. Оон ыңай мээң өөреникчилерим эвес, хоочун эштерим Константин Сүрүңгүр хойжулап ажылдап, Иван Артына Кунгуртуг биле Каргы аразында почта дажып, аъттыг улаачылап шаап турар чорду. Бир өөреникчим Сергей Хүрбе суурнуң тулган бызаңчызы апарган болду. Ооң мени өске башкызы база бар —Тере-Хөлде чок дээн идик даараар Егор Иванович Күнзэ. Ооң айтыы-биле Сергей Хүрбе тудуг мастери апарган, печкаларның бажын база ол билир.

Совхозтуң Сарыг-Хөлде сүт-бараан фермазынга чордум. Ооң эргелекчизи Пушкин Сундуевич Хертек болду. Мээң өөреникчим. Ады-даа, боду-даа өскерилбээн, танып кагдым. Кадайы база өөреникчим — Мария Степановна, саанчы турган, сес уруглуг, ынчангаш пенсиялай берген. Пушкин Хертек угунда электрик кижи-дир, ферманың сайгылгаанын боду кылган.

Сарыг-Хөл фермазында 116 инек бар, оларның 80-ни саап турар. Ында 11 саанчы бар. Роза Седип, Саяна Шимит ышкаш мурнакчыларның аттарын ферма эргелекчизи чоргаарал-биле адап турду.

1987 чылда 100 төрүүр инектен 92 бызааны алыр хүлээлгени сарыг-хөлчүлер алганнар. Сарыг-Хөл СБФ суурда уруглар албан черлерин сүт-биле хандырып турар.

Арткан сүттү саржаглааш, күрүнеге дужаап турар.

Кызылга үш хонук кады самолёт манап турган өөреникчим Маады Күнчүң-биле база катап ужурашкан мен. Ол кедээ ажыл-агый эртемниг болду, совхозка трактористеп, мотористеп шаг болган. Маадының чурулгага ынаан билир мен. Ол Москвада уран чүүлдүң улусчу университединиң чурулга болгаш графика салбырын дооскан. Масло, тушь, акварель-биле чуруп турар. Маады бажыңынга менээ элээн хөй ажылдарны көргүстү: «Тере-Хөл» (тушь), «Кежээки тайга», «Чайлаг», «Үер», «Челээш», «Аңнаашкын» (шуптузу масло), «Тракторист» (портрет) болгаш өскелер-даа. Ооң ажылдары чүгле бо эвес. Маады Күнчүң төрээн суурунуң каастаалгазынга доктаамал киржип турар. Чоокта чаа Кунгуртугнуң бот-тывынгыр артистериниң ойнааны «Самбажык» деп шииниң чурук каастаалгазын база ол кылган. Чүгле Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилели-биле харылзаа чогу кончуг четпес чорду.

Бир кежээ Культура бажыңынга кижи дээрге зал долу. Бир дугаарында кедээ Совет даргазы Боранак Иванович Эрексен сөс алгаш, мээң ийи өөреникчим, ам хоочун башкылар апарган Чечек Чигеевна Мунзук биле Чысыңмаа Доржуевна Мижитке «Күш-ажылдың хоочуну» деп медальдарны тывысты. Адыш часкаашкыннары дыңмирип турду. Волчап каан-даа ышкаш, барып-барып мен олуруп турумда, мээң өөреникчилерим чазак шаңналдарын ап турарынга дыка-ла өөрээн мен. Мээң өөреникчилеримниң маадырлыг күш-ажылында мээң база хензиг-даа бол үлүүм бар деп чүвени бодааш, ёзулуг-ла аас-кежиктиг кижи-дир мен деп бодап ордум.

Өөреникчилеримниң шуптузу-биле ужуражып шыдаваан мен. Кым кижи өске районда ажылдап турар, кым — командировкада, кым — ырак тайгада, кым талыгыр малда...

Чоруурум хүн база бир өөреникчимге дужа бердим.

— Дармажап Илам мен — диди.

Дораан сактып келдим. Черле доступмес оол чүве. Ооң менээ сөннеп турган чамдык «белектерин» ам-даа уттпаан мен.

Дармажап оргаш:

— Кочегар кижи мен, пакшы — диди.

«Кочегар» деп сөстү ол таан чоргаар чугаалады.

Шак ынчан мээң бажымга мындыг бодал чык диди: Мээң өөреникчилерим бодунуң төрээн совхозунуң алаандан кочегарлап, бажыңнарны удуртуп-даа турарлар-дыр. Эр-хейлер!

БАЗА КАТАП ҮШ ХОНУК

Тере-Хөл кыжын дыка онза. ак хар шыпкан, долгандыр ногаан тайгалар хаажылаан. Чайын оон артык. Ам алды-чеди айда кээп көрүңер деп, өөреникчилерим үдеп, чалап турдулар. Ынчап турувуста кайда боор, агаар баксыраан. Мен чүнү-даа оскунмадым, бо арыннарны бижип алдым.

Кунгуртугже ужарда үш хонук самолет манаан болгай мен, оон чоруурда база үш хондум.

Кежээ бичии кодан-майыктааш, дүне чула хадып каапкан. Эртенинде дээр аязы берген, дээр шил-ле. Самолёттар күскү шартылаалар дег шууржуп-ла турдулар. Мен Кунгуртугнуң бот-тывынгыр артистери-биле кады уштум. Олар Кызыл районнуң суурларында, совхозтарында ажыл-ишчилерге көргүзери-биле «Самбажык» деп шиини аппар чыттылар. Ону кедээ Совет даргазы Б. Эрексен тургузуп, режиссёрлаан, бо-лукту боду удуртуп чорду. Кедээ Совет даргазы режиссер болуп турганын черле дыңнаваан мен. Черле ынчаш ыраакы Тере-Хөлде суртаал, культура-массалыг ажылды совхозтуң парткому, дирекциязы, кедээ Совет, комсомол болгаш профэвилел организацияларының багай эвес тургускан чорду. Чон база илепкейлиг, чыглыр дээрге, бурт-ла кынныр. Ындыг турбуже, бистиң театрывыс Тере-Хөлге шии көргүспээнден бээр он чыл ашкан.

Самолетка «алдан-дургуннар»-биле кады уштум. Самбажык дужумга олурду. Дажыма чаңгы-биле кожа ордум. Комбулдай даглар кайгап чорду. Оргу-Шөлге, Кара-Дагга ыамейлээн чадавас боор...

Ындыг болур-дур, чоннуң маадырлары өлүм чок.

К. КУДАЖЫ.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң онуноэзиннеэ шаңнаары болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Зоя Чүльдүмовна Дажый-оол — «Мурнакчы» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Галина Хертековна Хертек — Тээли суурда ясли-садтың ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Александра Күржаповна Хертек —«Кара-Хөл» совхозтуң малчыны.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Вера Конгаровна Херел — «Дөн-Терезин» совхозтуң сарлыкчызы.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Алдын-кыс Кокуштаановна Монгуш — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Любовь Анатольевна Сарыглар — Дөн-Терезин ортумак школазының херек эргелекчизи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Вичи-кыс Лойзаповна Күжүгет—«Тыва даг-дүгү» комбинаттың шеверлекчизи.

Екатерина Каадыр-ооловна Монгуш — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ТЭЦ-тиң цехте моторизи.

Александра Өлчеевна Ооржак— Кызыл-Мажалык суурда уруглар садының нянязы.

Мария Очуровна Саая — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Кызыл Орус-ооловна Сарыг-оол — «Хемчик» совхозтуң бухгалтери.

Борбай Орбуй-ооловна Хомушку —«Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Эмермаа Далдый-ооловна Хомушку — мал аарыгларыбиле демисел чорудар аның таласы-биле станцияның ветфельдшери.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Александра Седеновна Ооржак— «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Маня Дөмүр-ооловна Ондар —«Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Мамбыы Семис-ооловна Сарыглар —«Чыраа-Бажы» совхозтуң уруглар садының ажылдакчызы.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Чечекмаа Лама-Сюрюновна Кара-Сал — «Искра» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Дойлунмаа Эрелчиновна Сат — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң малчынының дузалакчызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Валентина Дамбадаловна Монгуш — Чыргакы ортумак школазының ажылчыны.

Раиса Кожан-ооловна Ооржак —«Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Раиса Серге-Баировна Ховалыг — Чадаанада № 4 аптеканың саналакчызы.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Елизавета Николаевна Ондар— Солчур ортумак школазының башкызы.

Нина Аракчаевна Ооржак— Саглыда уруглар садының нянязы.

Клавдия Тенек-ооловна Тюлюш —«Торгалыг» совхозтуң ветфельдшери.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле.

Наталья Сазыговна Монгуш —«Коммунизмче оруук» совхозтуң чылгычызы.

Мария Маасумовна Монгуш — Солчур ортумак школазының чанында интернаттың столовязының повары.

Валентина Кучутпеевна Сат — Солчур суурда уруглар садының нянязы.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Галина Бойдуковна Суванкоот —«Ээрбек» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Валентина Түктүг-ооловна Комбу —Ленинка суурда өг-бүле эээи.

Галина Михайловна Чыдыг-оол —«Кызыл тараачын» совхозтуң ажылдакчызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Ольга Талажиковна Байкара —«Саян» совхозтуң саанчызы.

Ольга Бараакаевна Моңге— «Саян» совхозтуң ажылчыны.

Валентина Түлүшовна Оюн— Ээрбек суурда уруглар садының эргелекчизи.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Клавдия Степановна Дугаржап — «Нарын» совхозтуң малчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Александра Сюрюновна Доржу —«Морен» совхозтуң малчыны.

Светлана Балдановна Моңгуш-оол —«Чаа оруук» совхозтуң малчыны.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оруунга В. ШАРАВИН.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың апрель 29.

КӨРҮШТҮГ, АРЫГ-СИЛИГ

Улуг-Хем районнуң Ак-Тал суур район төвүнден ырак, оруу берге-даа болза, ооң ажыл-ишчилери чаа сорулгаларны салып алган ажылдап турар. Ону боттандырарда чоннуң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары амгы үениң негелдези.

Аңаа хамаарыштыр бистиң суурувустуң садыг хандырылгазының дугайында бижикседим. Үнген, кирген чонунга хүн бүрү бут кырынга туруп алгаш, бараан болуру ындыг-ла белен эвес ажыл дээрзи кымга-даа билдингир.

Бистиң аныяк садыгжыларывыс: эргелекчизи Раиса Чимит-оол, ооң дузалакчы садыгжылары Ольга Седип, Раиса Байыр олар чонунга эптиг, ээлдек чоруун көргүзүп, оларның хүндүткелин чаалап алган. Магазинниң иштики кезээде арыг-силиг турар. Ында техниктиг ажылчын Галина Бегзи-Хууракттың эки ажылының түңнели-дир.

Ооң иштинге кирип кээрге, бараанарны көрүштүг, аянныг кылдыр делгеп салган. Өртектерин, идик-хептерниң дугаарларын тодазы-биле бижээш аскан.

Садыгжылар эрткен чылдың планныг онаалдаларын 104,8 хуу кылдыр күүсеткен. Бо чылдың январь айда 32 муң рубльдиң бараанын садып, сайгарар турагаш 33, февральдың — 35 муң чедир күүседип, эки ажылдааны-биле макталдыглар.

Ол ышкаш байырлалдар таварыштыр янзы-бүрү белекчигештерин баш удур белеткеп орааташ, садып алыкчыларга садып турар. Ол кончуг эптиг болгаш база бир чаа чүүл болу берген.

Олар район төвүнден бараанарны доктаамал сөөртүп ап, ооң ассортиментизин көвүдедиринче улуг кичээнгейни салып турары өөрүнчүг.

Ындыг-даа болза, бисте чамдык бараанар кончуг ховар. Ыдаңгыш даараныр машиналар чок. Ол ышкаш колбаса, эът ышкаш аъш-чем бараанарын оода айда бир катап экеп, садарын организастаары күзенчиг.

И. КЫРГЫС.

ЧӨПТҮГ-ДҮР

Апрель 5-те «Шынга» В. Кучуиннуң «Шил савалар-ны октавас» деп чүүлү үнген. Аңаа хамаарыштыр бодум база ук айтырыгны кончуг чөпсүндүм.

Шынап-ла, садыгда аңгы-аңгы хемчээлдиг шил саваларга дузааи ногаа, кат чимис аймаан үргүлчү садар. Чон садып алырынга ол хөлчок эптиг. Кажан ону ажыглаан соонда шил савалар, ооң аастары садыгга-даа херегле тинмес, октаттынар. Республикадан дашкаар хоорайларда ол саваларны хүлээп алыр черлер доктаамал бар чадавас. Октаттынып турар шил саваларны, ооң аастарын бүдүрериинге дыка хөй үе, тускай материалдар чугула херек. Бир эвес ол бүгүнү хүлээп алыр пункт ажыдып каар болза, чурттуң экономиказынга база салдарлыг болгу дег.

Сөөлгү чылдарда бичии уругларга чимис, ногаа аймаандан белеткээн шөрелерни садып турар. Ол шил саваларның аастарын ажыдып, хаарынга дыка эптиг кылган. Оларны биргээр ажыглаарының аргазын чүге кылбазыл? Чижээлээрге, сүт заводунга сметана кудуп ажыглаза кандыгыл. Черле ынчаш шил саваларны дужаваска, ындамында бок апарган козураара берген чыткылаар. Республиканың райпо баштаар черлери бо айтырыгны кичээнгейге ап, шил саваларны халасдаа болза алыр ларёктардан чер-черлерге ажытса деп санал бар.

Л. ООРЖАК.

Кызыл-Мажалык суурнуң чурттакчызы.

ЧАЖЫРГАШ КАНЧААР

Республиканың ажыл-агыйларында, бүдүрүлгелеринде болгаш культура, чырыдылышкын албан черлеринде ажылдап турар аныяктар-ла хөй. Кысказы-биле чугаалаарга оларның кылбайн, киришпейн турар ажылы чок. Аңаа кым чоргаарланмас боор.

Бистиң Тожу районда «Май 1» совхозта Ий ортумак школазының 10 клазын дооскаш, мал ажылынга кадарчылап, саанчылап, чылгычылап, иви кадарып турарлар хөй. Хува-Чар сүт-бараан фермазы аныктардан тургустунган. Ол ферманы боттарының ажыл-иши-биле алдаржып, мактадып турарларга М. Дас-оол, Александр Хүкейлиг, Наталья Артынай дээш өскелерин-даа хамаарыштырып болур. Районнуң өске ажыл-агый, бүдүрүлге черлеринде шак ындыг аныяктар хөйү-биле бар.

Ындыг-даа болза, ортумак школаны дооскаш, совхоз бүдүрүлгезинде-даа, өске черлерде-даа ажылдавайн, өөредилгезин-даа улам ...вайн аваа олуруп турар аныяк кижилерниң барын чажыргаш даа канчаар боор. Ындыглар бистиң совхозта бар. Амдаа ада-иезиниң азыралында туруп, хөй-ниитиниң чуруму үрээр, туразы улуг ажыктыг ажыл кылбас ийи чаңгыс аныяк өскеннерниң бары хомудаачыг. Улуг кижилерни хүндүлеп билбес бичиилерге үлегер-чижек чок аныяктарның бары дыка-ла эпчок чорук деп бодаар мен.

Маңаа чаңгыс чижек. Оларның аттарын адаваш чоор мен. Хөй чон көрген. Чоокта чаа бистиң суурнуң магазинынге ховар дээн аъш-чем аймаан садыглаан. Ону садып алыр дээн чон хөй болган. Оларның аразынга кайда-даа ажылдавайн турар, мээң таныырым ийи комсомолчу кысты маңаа чижек кылдыр киирип болур. Олар кандыг-даа оочур, ээлчег чокка хөй чоннуң аразынче күш-биле чаза базып киргеш, садыглап алгаш чоруй бардылар. Ындыг аныяктар автобуска-даа столовая-даа өске-даа хөй-ниити черлеринге ээлчег, оочур манап, сагывас —күш дегээрлер. Шак ындыг кижилерни садыгжылар, автобус чолаачылары тоовас-даа, харын дүрген мурнады бээри канчап-даа таарышпас болгу дег.

Мен шак мындыг чижектиг чүүлдерни бистиң районнуң ийи совхозунга, Тоора-Хем, Ырбан болгаш Сыстыг-Хем суурларынга хөйнү көрүп пат болдум.

Бо талазы-биле комсомол райкому, ооң чер-черлерде эге организациялары ходелип, аныяктар ортузунга кижизидилгге ажылын дээштиг чорутса кандыгыл?

Д. АЙР-САНАА.

Май 8—немец улусту фашизмден хостааныныЎ 42 чылы

БУЗУНДУЛАРДАН КӨДҮРЛҮП ҮНГЕШ...

«Бузундулардан көдүрлүп үнүп...». Ындыг сөстер-биле Герман Демократтыг Республиканың күрүне гимни эгелээр.

Дөртен беш чылдың чазынында Германияның хөй хоорайларының орнунга бузундулар чыткан. Бузундулар кайда-даа бар болган; экономикада, күрүне машиназында болгаш культурада. А кол чүүл фашист пропагандага алыскан, дайын чылдарының коргунчуг чүүлдеринге таварышкан кижилерниң угаан-бодалында бузундулар бар болган.

Материалдыг болгаш угаан-бодалдың бузундуларын катап тургузары дээш бодунга харысалганы алыр күш тывылбас ышкаш сагындырган. Совет Эвилели кол чүүлдү кылып, террордан болгаш кемхерек үүлгедиишкиннериндең хосталганы берген. Чер-черге эргелеп башкарылганы, үлетпүрнүң бүдүрүлгелерин катап тургузарынга ооң көргүскен дузаламчызы үнелеп четтинмес улуг. Ынчанмыже чаа күрүнени немецтер боттары тудуп тургузар ужурлуг турган.

Ол бүгүнү кылыптар күш тывылган. Ол болза патриоттар, коммунистер. Оларны концлагерьлерге хоругдап, боолап өлүрүп, хилинчектеп-даа турган болза, олар фашизмге удур демиселди чорудуп турганнар. Олар демократтыг чаартылгаларны эгелээннер. Даштыкыдан ээп келгеш, кара-бажыңнардан болгаш концлагерьлерден хосталгаш, олар фашизмни долузу-биле узуткаарының, долу чаартылганың эргежок чугулазын эки билип турганнар. Эң чугула чаартылгаларны олар кылып, юнкерлерниң чер эдилелин чок кылып, школа өөредилгезиниң эде тургузуушкунун чорудуп, улуг концерннерни, нацист күрүне машиназын болгаш эргелеп башкарылганын тургузуун узуткаан. Олар хамаатыларның угаанында буступ дүшкен шыны катап тургузуп, немец черге ажылчыннарның болгаш тараачыннарның күрүнезин тургусканнар.

Чаа социалистиг экономиканы тургузарынга ГДР-ниң чедиишкиннери кончуг улуг. ГДР-ниң тургузуп турар үеде оон девискээринге бодунуң чиг эт баазазы болгаш аар үлетпүр херек кырында чок турган. Ынчанмыже республиканың үр болбаанда делегейниң эң-не сайзыраңгай күрүнелериниң аразынга быжыгып туруп алган. 1949 чылдан бээр чурттакчы чонунуң кижи санынга национал орулга бары чеди катап өскен. Ооң улуг кезиин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң күзели-биле чедип алган. Мурнунда Германияның колдуунда кедээ ажыл-агый кылып турган ол кезээ ам машина тудуунуң, химия, электротехниктиг үлетпүрүнүң кылыгларының даштыкыже кол садыкчызы болу берип, роботтарны болгаш компьютерлерни, космос приборларын болгаш лазерлерни бүдүрүп турар апарган.

Ындыг өзүлдениң кол чүүлү —комбинаттар, өскээр чугаалаарга холушкак адырларны чаңгыс аай технологтуг бөлүкке каттыштырган бүдүрүлге кезектери болур. Ында комбинаттың бүгү бүдүрүлгелери кол түңнел продуктуну бүдүрүп турар бүдүрүлгеге чагырткан. Ындыг болганда өске бүдүрүлгелер алыс түңнелге база сонуургалдыг.

Ындыг индустриалдыг үндезинге кедээ ажыл-агый база ажылдап турар. Ында комбинатта ышкаш кооперативтер, шыгжамыр черлери, транспорт, болбаазырадыр кылыр бүдүрүлгелер чаңгыс аай шугумда ажылдап турар. Бүгү ажылдарның бедик механизастаттынганы болгаш ону эки организастааны кара хөрзүннүг эвес черлерге-ле эрткен чылын бир гектардан 46,2 центнер тарааны, барык 260 центнер картофельди алыр арганы республикага берген. Бир инектен-не чылда дөрт муң беш чүс килограмм сүттү саап ап турар. ГДР-де чурттакчы чоннуң кижи санынга эътти херглеп турары ГФР-ниң болгаш өске-даа барыын чүк чурттарның көргүзүглерин ажып турар.

...Эң-не берге сорулгаларның бирээзи фашизмни болгаш дайынны чурттап эрткен кижилерниң угаан-сагыжында угаан-бодалдың бузундуларын ажып эртери болган. Фашистиг чагырганың хоойлу ёзугаар төнчүзүн кижи бүрүзү чаңгыс аай хүлээп албаан. Социалистиг чаартылгаларны бүгү кижилер хары угда хүлээп көрбээн. Буржуаз немец күрүне ам-даа хевээр. Ол кызыгаар шугумунуң ындындан дораан эгелээн. Ынчангаш ГДР-де социализмниң артык талаларының дугайында айтырыг ында боттуг, херек кырында улуг ужур-уткалыг.

Америк дузаламчының ногаан доллар ажыдыкчызынга өстүрген, социализмге удур шивээ болу берген ГФР-ниң барыын чүк капитализмниң чаагай көргүзүүү кылдыр ажыглап турар. Ооң идеологтары радио болгаш телевидение дамчыштыр ГДР-ниң бүгү девискээринге демократтыг Германияда федеративтиг Германияда бар чүүлдерниң хөй кезии чок деп тезисти нептередип турар. Социализмниң буруузу-биле деп бадыткап турар.

Шынап-ла, социализмниң «буруузу» —ГДР-де хөй чыл иштинде ажыл чок чорукта, эрге чок чорукта, терроризмниң чогу. Концерннерниң бүрүн эргези чок. Кандыг-даа байдал турза, ажылчын даартагы хүнү дээш, кымга-даа херекчок болгаш адаргаңгай болу бээри дээш корткайн турар.

Социализм долу күштүг, ооң күжү —бүгү ажыл-агый механизмин, бүгү күрүнениң иштинге бүгү бүдүрүлгени эң дээре организастап тургузарынга бүгү улустуң киржип турарында. Ол угланыышкын-биле ГДР-ниң ажылчы чону ажылдап турар. Ында — социализмниң мөңге часкы үези.

Александр ЦЫГАНОВ,
СЭТА-ның корреспондентизи.

ЧУНАР-БАЖЫҢ ТУДУГЖУЗУ

Бии-Хем районда ыяш ажыл-агыйының ишчилери бар курлавырларны долузу-биле ажыглаарынче кичээнгейни углап турар. Ында партия организациязы, профэвилел комитеди, ажыл-агыйның удуртулгазы, ай, квартал планнарын тургузарда, боттарында бар аргаларны санап, бригадаларның, звеноларның болгаш коллектив кежигүнү кижи бүрүзүнүң санал-оналын барымдаалап көөрүн, маңаа ажык-чарлыг чорукту, хөй-ниитиниң үнүн барымдаалаарын чугулага ап эгелээн. Моон мурнунда чылдарда, чижээ, март, апрель айларда бүдүрүлгениң күчүзүн, белеткеттинген тудуг материалдарын чүгле планнап кааның барымдаалап, ажыглап келген. Ол чорук шак үени, ажыл-агыйның курлавырларын долузу-биле ажыглаарынга шаптык болуп турган.

Ам бо талазы-биле кандыг хемчеглерни кылып чорударын тодараткан. Чамдык айтырыгларны шиитпирлээриниң, ажыл-агыйның болуңуң аргаларын болгаш курлавырларын улам боттуг кылдыр ажыглаарының дугайында коллективтиң санал-оналдарын Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунга тургузуп турган. Ыяш ажыл-агыйы шиитпирлеттинмейн турар чүүлдерже кижилерниң күш-ажылчы илепкейин, чогаадыкчы чоруун мобилизастап турар.

Күш-ажылдың хоочуну В. С. Занин пенсияже үне берзе-даа, бүдүрүлгеде илдеңи-биле илереп эгелей берген эде тургустунуушкунуң канчаар чорупту турарын кыдыындан көрүп алган, аңаа турарын күзевейн барган.

— Бодумнуң кылыптар шаам-биле бир ажылдан шенеп көрейн — деп, ажыл-агыйның удуртукчузу И. Н. Семеновка ол чедип келген.

— Келгениң бооп-тур, Василий Сергеевич. Силерге ажыл тыпты бээр — деп, Иван Николаевич хоочун ажылчының бүдүрүлгезинге катап чедип келгенинге өөрүй берген.

Назы-хары улгады берген ажылчынны аар-берге ажылга тургузуп, планныг онаалданы албан күүседир кылдыр бир бригадага-даа быжыглаваан. Сөөлгү чылдарда коллектив тудуг материалдарының артыындан, оларны мурнукузу дег, камналга чокка октап турбайн, кайы бир черге херек чүүлдерни кылып турар. Ол дугайы районга дыңналы берген. Бии-Хемниң чамдык совхозтары чунар-бажыңнарны хойжуларга кылып бээрининң чагыгларын база киирип турар апарган. Ол чагыг аңаа-ла дилег эвес, социал ужур-дузалыг херек болуп турар. Ол ажылды холга алырын директор Занинден дилээн.

— Бодунуң хире-шаан-биле кылып көр. Сени далаштырбас-даа бис, тап-билээлеп тургаш, чунар-бажыңнардан тудуп көрем.

— Шенеп көрейн — деп, бирээзи харыылаан.

Ол бо чылын үш чунар-бажыңның хаңазын тудуп дооскан. Оларның ийизин, доозуптары билек, ажыл-агый малчын кыштагларга ажыглаары-биле саарыпкан. Бир чунар-бажың доостуруунуң кырында келген. Хоочуннуң тудуп турары чунар-бажыңнар дүрген саарлыычаа болуп-тур. Чүге дээрге тудугжу бодунуң ажыл-ижинге ак сеткилдиг, харысалгалыг. Чүгле малчыннарга эвес, чунар-бажыңнарны саткаш, бажыңнарының чанынга көжүрүп алырын күзеп турарларның Туранда барын ажыл-агыйның директору биске чугаалады.

— Кылыр ажыл хөй-дүр — деп, директоруң күш-ажылдың хоочуну үзе кирди. — Ыяш ажыл-агыйында тудуг материалдарының артынчылары эндерик. Көрүп тур силер. Оон чеже-даа чунар-бажыңны тудуп болгай. Бир кижиден менээ быжыгланар. Дуза херек апарган ийин.

— Туранда силер ышкаш хар-назылыг шевер хоочуннар чок эвес. Оларның бирээзин шилип алгаш, эш кылып алыңар — деп, И. Н. Семенов харыылай тыртып кагды.

— Ол база чүүлдүг-дүр. Көрүп-ле көрейн — деп, бирээзи чөпшээрешти. — Ийи кижи ажылдаарга хөглүг-ле болгай.

А. ОКСУР.

ЧУРУКТА: В. С. Занин.
М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

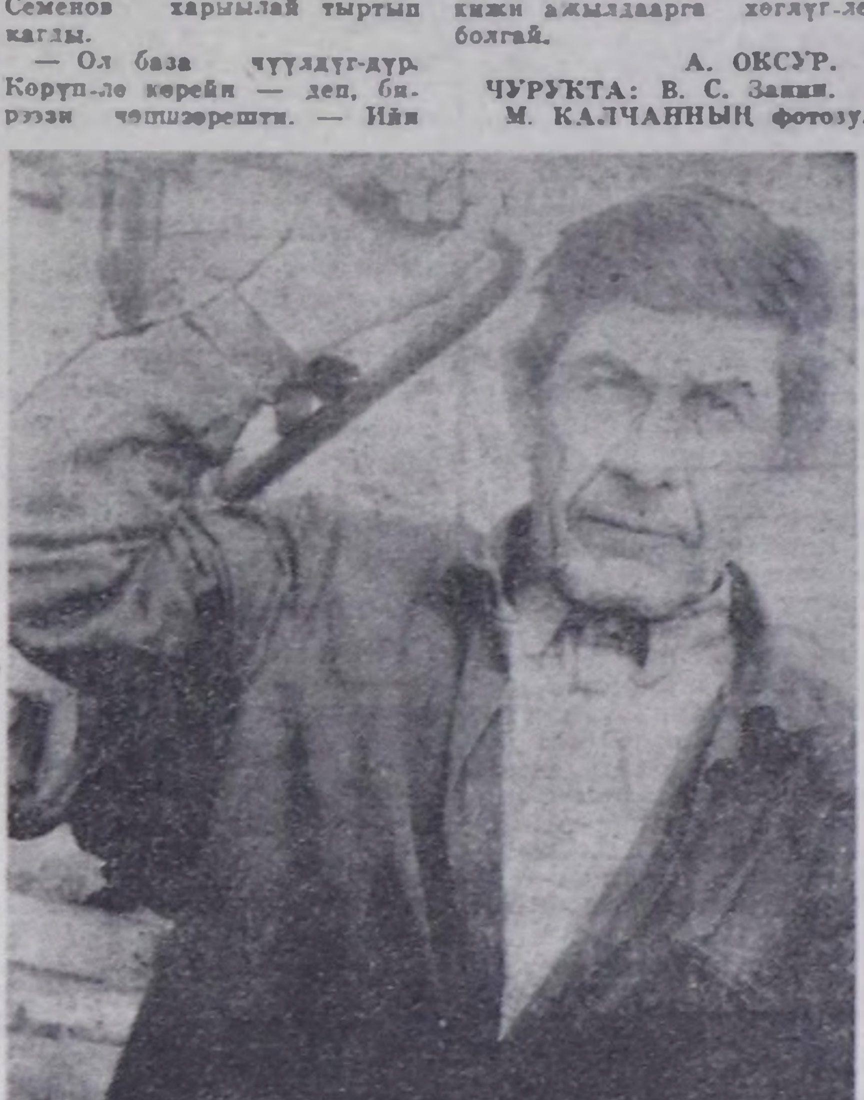

Аалчывыс — Красноярскиниң Күрүнениң оперетта театры

СЦЕНАДА—«БАЯДЕРА»

Красноярскиниң оперетта театрының артистери эрткен вторникте Кызылдың чурттакчыларынга И. Кальманның «Баядера» опереттазын көргүскен. Хөгжүм-шии театрының залынга көрүкчүлер, ол коллективтиң мурнунда көргүскен шиилеринде дег, база хөй болган.

Оперетта солун болгаш бедик кодурлуушкунунуң байдалынга эрткен. Тываның көрүкчүлери артистерниң ырыларын болгаш танцыларын магадаан. Ыланкыя Одетта Доримондиниң ролюн артист О. Г. Мещерякова тергиин ойнаан, ооң ырызы көрүкчүлерниң сеткилин хаара тудупкан. «Лакшма биле Кришнаның танцызы» база солун болган. Бо бүгүнү тургузарынга режиссер П. М. Саблин, балетмейстер В. К. Любимцев болгаш хормейстер А. Г. Волков оларның улуг күштүг болгаш тывынгыр чорукту үндүргени илдеп.

К. ЧООДУ.

ЧУРУКТАРДА: «Баядера» опереттадан көргүзүглер.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Хана парлалгазы

СОЛУНЧУНУҢ БОДАЛДАРЫ

Хана солун—коллективтиң көрүнчүү. Колхоз, совхоз тургустунуушкунунуң үезинде хана парлалгазы бодунуң дайынчы ролюн бүүселип (амгы үеде дег дуржулгалыг бижикчилер эвээш-даа турган болза), чугула ажылды чорудуп турган. Ынчаардагы хана солуннарга үнген материалдарны сайгарып, шүгүмчүлелдиг чүүлдерин ханы анализтеп, хемчээлдерин ап турган.

Хана солунунуң ээлчеглиг дугаары үнүп кээрге, кижилер чаа сеткүүл үнгени-биле домей хүлээп аар чүве. Даараазында үндүрүлгеге кирер материалдар редколлегияга хөй-даа келгилээр. Удуртукчу эштер чалгаа, шүшпек, арагачы кижилерни сойгалаары-биле хана солунга чырыдарын сүмелээр. Ол ышкаш «Комсомолчу прожектор», чидиг шүгүмчүлелдиг агитхуудустар база-ла дайынчы туружун быжыы-биле ээлеп, идеологтуг ажылдың чарылбас кезээ турду. Чугула кампаниялар үезинде хана парлалгазы айда ийи, үш-даа үнер. Хана солунда чүнү бижээнин чок чугаалажып, сайгарып олур боор чораан. Ынчаарда фломастер, плакат бижиир демир-ужук, өңнүг туштар, бу-луктар бар эвес. Ол хиреде-ле кол кидизетейниң солунга парлаттынар материалдарның утка-шынарынче, дээштиинче угландырып турган болгаш, чонну хаара тудуп, сонуургады бээр чылдагааны ында.

Амгы үеде чамдык күш-ажылчы коллективтерде, албан черлеринде, организацияларда, бригада төптеринде үнүп турар хана солуннарны байырлал хүннеринде бүү-хаа, карак чаап үндүргүлээн болгулаар-дыр. Коллективтиң ажыл-ижинин арын-шырайын, хүннүң чугула айтырыгларын, чедер, четпес чүүлдерин чедир чырытпас болгулаар. Солуннардан эгелер дужурүп азы каандыг-бир солундан, сеткүүлдерден ол кезип каан чүүлдер, открыткалар, телеграммалар чыпшырып кааш, плакат хемчээлдиг улуг-ла чурук чуруп каан боор. Харын мырынай ама саавызыны долдур чурук чураан, чаңгыс телеграмма суг чыпшырып каан боор. Хана солуннар көртадези болу бээрге, чураап чуруктар делгелгези бе деп кижи бодай бээр. Ооң түңнелин үндүрер жюри база-ла чурук-хоруун көре каапкаш-ла, түңнеп тыртып каар.

Ажылдың эскертинмес хевиг, аар-саар үүрмек кезектериилен эгелеп эде тургустуруушкун тевиин алыр чүве болганда, ол бүгүнү чырыдар, көргүзер көрүнчүк — хана парлалгазының ужурдузазын белидери — ажыл-агыйның бурунгаар хөгжүлдезинге чугула чепсек деп бодаар мен.

Шуугаар мурнунда бодаар... Хана парлалгазынга чырыткаш, коллективтиң иштинге шиитпирлеп ап болур турда-ла, шүгүмчүлелдиг материалдарны республика парлалгазынче дуву-далаш шорбажылаап чордар бижикчилер бар. Ындыг чагаалар редакцияга четкеш, солун ажылдакчыларының хөй үе-шагын чарыгдаар.

Бижикчи кижи бодун шугдукуп, чок мурнундан бижип тур мен дээрзин уттапза эки. Толарган факт берымдаа, ханы анализ, чижек-чок чагаалар солунга кестүп келгеш, хоозун шуугаазын үндүрер болгай. Кижи аксындан чүве дыңнап алгаш бүзүренчиг эвес чүүлдерни хоорелип бижиир бижикти кижиниң арын-нүүрүнге дээр.

Чамдык эштер кырынай алдеп: «Меңээ материал бижип бер, ол-бо кижини солунга шүгүмчүлээрим ол» сүг деп келгилээр. Шаанда ужук-бижик билбес өгбелеривис ындыг чораан. Ырак узак черде оглунче азы кызынче чагаа бижип бээрин дилээр. Адап бергенин ёзугаар чагаа бижиири — аладар-даа, хүндүткел-даа болур чүве. Амгы үеде «меңээ чүве бижип бер...» дээри ындыныиг-даа эвес чүве бе? Чогаал темазы сүмелеп чоруур эш болза аңгы-ла ыйнаан. Бодунуң сеткилин илередип шыдавас кижи кайда боор. Чамдык оонак четпестер касканнап бижип чоруур эштерни сонуургап көөрге, республика туржук, районда безин болуп турар чаартылгаларны билбээн көрбээн болгулаар. Амы-хуузунда ажыл-ижин, амыдыралын, бодалын, сагалын, өөрүшкүзүн... солунче биживейн аан, ол дээрге оларның хостуг эргези-дир. Ынчалза-даа ниитилел, чок мурнундан бижип чоруурлар хамааты хүлээлге-биле бижип ор мен деп чүвени медерезе эки. Бижикчи кижи бодун долгандыр турар ниитилел хөгжүлдезиниң шиитпирлээчизи болуру чугула. Солунга бир дугаар безин бижээн чамдык эштерниң шүгүмчүлелдиг-даа, мактаалдыг-даа чүүлдерин номчааш, кижиниң сеткили ханып, эки чогаал дег хүлээп номчуур боор-дур. Чүректен үнген сөстер деп чүве ол ыйнаан.

Я. ООРЖАК,
Өвүр районда чогаал каттыжыышкынының «Улаатай» хана солунунуң редактору.

ЁЗУЛУГ ЭЭ ХЕРЕК

Уруглар кинозу болган соонда, клубка кирип келгеш көөрге, кезээде ындыг: сандайларның шывыгларын чара кескилээш, иштинде чымчагжааш кынын үзе соккулап, чашканнап каапкан болур. Бүдүн кожуглут сандай артпаан, ийи-чаңгыс-ла бүдүн олуттуг, шывыгларын чара соп каан сандайлар сөөртүнчүн алган чыткылаарын көөрге, тура албас кылдыр хемдээн, бертик-сыныг, өлүрү элген, бөрү туткулап каан сектер сагындырар. Мындыг көргүнчүг культура одаа Адыр-Кежиг суурда. Мөчүгделлен адырлыры бергедээн клуб.

Ийи чыл бурунгаар 200 олуттуг клувун кым-бир хоралакчыга өрттеттирипкен, совхоз хөй өрээлдиг эрги конторазы-биле школаның өөредилге мастерскаязын орнап, клуб кылдыр хиреш аа-биле ишти-даштын эде-хере дерип каан. Залынга районнуң бир организациязындан дузаламчыга хайыралаан кызыл плюш-биле шап каан, аянныг, чараш креслоларны долдур салыпкан. Ынчангаш аңаа чоннуң культурлуг дыштанылгазын доктаамал эрттирип ажылдап турда, база-ла эрги чаңчылче кирген. Эрги клубка дег, соңга шилдерин дүнениң-не буза шаап, эжиктерин чара тепкилеп, херимнерин тура тырткылап каапкан. Кым үреп турарын деп истевес-даа, үрээн кижи-даа тывылбас, херекке алыр, тоор-даа чер чок. Хүннүң-не сеплеп селип, ойбак-дежиин шилдеп, чамап алыры ынчаар ажылдап чаңчыга берген клуб ажылдакчыларының хүлээлгезин болу берген. Иштинде бузулган сандайларны аңаа үр чыттырар эвес, үндүр сөөртүп, оваалай, чыый октаары база-ла оларның «хүлээлгези».

Саныыт чүве ам төнүп, клуб куруглаан. Залда арткан каш сандай сектерин сцена кырындан көөрү безин ыядынчыг. Бо клубтуң чонга бажы черле чок. Школачы аныяк өскенден эгелээш, назы четкен кырганнарга чедир ажылчы чоннуң культурлуг дыштанылгазын эрттирер хүлээлгезин ол күүседип турган. Хайыраан клубтуң дериглеринге дегбейн, арыг-силиг, камныг эдилеп, ойнап-хөглээн болза. Ооң амгы байдалы көөргенчиг болгаш харааданчыг.

Эрткен чылдың декабрь 31-де улуг улус ёлказы боол турда, бир үрегдекчи клубтуң бир соңгазын рамазы биле буза шапкаш, үндүр октаптарга, клуб долу ойнап, танцылап турган аныяктар дезип, тарай берген. Ооң ол үрегдекчи катап келгеш, өске соңгаларын көзенектерин чуура шапкылап каапкан. Үүлгедикчини ол хамык аныяк өскен тудуп аар туржук, көрген, билген кижи чок болуп, чажырыпканы таан-даа чаржынчыг. Ол хире өөрүшкүлүг ойнап-хөглеп турган клувун кыш соогунда бустуруп алгаш, хайыраан клувумну деп харааданбаска, үүлгедикчилер кайын үстүр. Амырап, күш кирип, үүлгедиин уламчылап турар.

Совхоз ын бичии клубка салыр сандайлар садарда чүү деп, харын төлей тырткаш, садып бээр-ле ыйнаан. Ынчалза-даа миллион чылгы өрелиг совхозка, ол-даа болза, карыглыга болуп чыдар. Эрги чаңчылын уламчылап, эт-херекселин үрегдээр чоруктуң оруун дуглавас болза, бир чыл болгаш-ла сандайлар салары чугаажок. Клуб куруг артарга шала кырынга аалчылар олуртур эвес, садары-ла албан.

Өрттенген клубту 1958 чылда ажыглаалга кирип турда, 20 ажыг чылда үрелбес быжыг сандайларны колхозтуң бир мастери кылып берген. Ол мастерниң кылган сандайларының үнезин сонуургадып көрейн: 4 кожуглуг бир кресло ынчаарда 4 күш-хүнү турду. Олар 25 чыл иштинде бүдүн турган, чүгле эргижирээн дээш оларны солаан. Ам клубка салыр ындыг чиик өртектиг сандайлар хамаанчок, табуретка безин чок болгай. Ынчангаш ол клубту ам черле хайгаарап, ээ ёзу-биле көөр үе келген.

Ш. САЛЧАК,
пенсионер.

ҮЖЕН ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА

Улуг-Хем районнуң школаларында тус-тус эртемнер аайы-биле ханы билиглиг, улуг арга-дуржулгалыг, онаашкан ажыл-херээнге харысаалгалыын көргүзүп, ак сеткилдиг ажылдап турар башкылар хөй. Олар амгы үениң кичээлиниң чаа методиктиг арга-хевирлерин ажыглап, өөреникчилерге амыдырал-биле холбаан быжыг билиглерни берип турар.

Чааты ортумак школазының башкызы Яң-оол Серенович Оюн биче сеткилдиг, ажылынга бердинген коммунист. Ол ёзуп орар салгаалды өөредип, кижизидеринге ам 30 чыл дургузунда амыр-дыжын харамнанмайн берип турар. Ол чүгле Арыг-Бажы ортумак школазынга безин он чеди чыл дургузунда директорлап ажылдап келген.

Амгы үеде Яң-оол Серенович Чааты ортумак школазында 6-7 класстарда төөгү эртемнерин башкылап, аныяк башкыларга арга-дуржулгазын харам чокка дамчыдып, оларның үлегерлиг дагзыныкчызы апарган. Яң-оол Серенович школада партия эге организациязының секретары. Школа реформазын амыдыралга бот-тандырар, эде тургустуушкунну организастыг чорудар болгаш четпестерин чайладырынче угланган айтырыгларны ында дорту-биле чугаалажып турар.

Х. ОЙДАП-ООЛ.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

Чаа үнер номнар дугайы

СЕТКИЛДЕРНИҢ ХАЙЫРАЗЫН—ЧОНГА

Тываның ном үндүрер черинге бо чылдың бирги кварталында болгаш апрель айда чырыкче үнген номнарны номчукчу сагып тур боор. Чижек кылдыр, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын, өөредилге номнарын, М. Өлчей-оолдуң «Демисел», А. Ховалыгның «Дорт хайыра», В. Липатовтуң «Ой-Күскезин» (орустандан М. Доржу очулдурган) адап болур. Ол номнарга үнелелди номчукчулар, чогаал шинчилекчилери, тускай эртемниглер берип, санал-оналын киирип, чедер-четпезин сагылей бээри чугаажок.

Ам бистиң ном үндүрер черниң чоокку үеде чечен чогаал талазы-биле кандыг чаа номнарны үндүреринге белеткеп турарын, ол номнарның база авторларының дугайында кыска таныштырылга-биле холбап, чугаалап көрейн. Чечен, мергеннерниң сүй-белээ, сеткилдерниң хайыразы — чогаалдарны чонга бараалгадыры кылып турар ажылывыс ол болгай. Ынчангаш ам кымның, кандыг чогаалчының үнерин билип ап, манаары номчукчуга черле солун.

Александр Даржайның ады билдингир. Ооң чаа шүлүктер ному — «Өглеривис ак-көк ыжы» авторнуң чогаадыкчы намдарынга бир онзагай черни ээлеп, номчукчуларга эки белек болур. А. Даржай номун «ийи дептерлиг шүлүк ному» дээнинде бир янзы утка, ужур бар. Баштайгы кезээнде азы дептерде улустуң аас чогаалынга үндезилеп азы аңаа дөмейлештир бижээн шүлүглелдер кирген. «Игил ыызы», «Мерген угааныг Ак-Сал ирей», «Эрте-бурунгу хову шүлүглели» деп шүлүглелдерде ханы утканы улусчу дылга чоок илереткен.

Ийиги дептерде бистиң хайныышкыныг үевистиң тынныжы сиңниккен, үежилеривистиң овур-хевирлери кестүп келир шүлүктер колдап кирген. Мында хамааты лирика сеткил-бодал-биле байлак, амыдыралдың оруктарының ээр-дагырын ээзэш эвес эрткен кижиниң дуржулгазы сиңниккен. Бо ном ам типографияда парлаттынып турар. Чурук каасталгазын В. Донгак кылган.

«Улустарның найыралы — литератураларның найыралы» деп девизти эки билир бис. Ооң аайы-биле «Улуг-Хем» альманахка акы-дуңмалышкы совет республикаларының чогаалчыларының чогаалдары парлаттынып тургулаан. Бо удаада шагдан бээр туруп келген чаагай чаңчылды уламчылап, казах чогаалчыларының чыынды проза номун үндүреринге белеткел дооступ турар. Мында Мухтар Магауин, Саин Муратбеков, Роллан Сейсенбаев, Оралхан Бокеев болгаш өскелерниң-даа казах черниң төөгүзүн, амгы үезин, ында чурттаан кижилерниң найыралын көргүскен тоожуларын, чечен чугааларын чыгган. Төрел чоннуң амыдыралы, онзагай каас бойдузу чечен, мерген олуругларының ачызы-биле дирлип, биске чоок, билдингир апаар.

Аныяк өскенге болгаш уругларга бижээн чогаалдарны база үндүрер. Аныяк кызыгааржы Ай-оол Түлүштүң шериг албанынга барып, соллат эш-өөрү-биле найыралдажып, ёзулуг туруштуг кижи болуп дадыгып эгелээнинин, кызыгаар заставазының хөлзээзиниг амыдыралының дугайын Апай-оол Булак «Ырак хараалда» деп номунда тоожуп турар. Ол — аныяк авторнуң баштайгы ному.

Чаң-оол Ондар — бичии уругларга шүлүк бижип чоруурларының бирээзи, боду хоочун башкы. Ол «Дужут шөлү» деп баштайгы номунуң соонда уругларга шүлүктер бижиирин уламчылап келген. Түңнели «Каргыраа» деп номунуң чырыкче үнери. Ында кирген шүлүктер уругларның амыдыралын көргүскен болгаш кижизидилге уткалыг эскерилгелер-биле элээн байлак.

Амдызында парлаттынар номнар бо. Өске номнарны база белеткеп турар бис. Оларның дугайында чугаа сөөлзүредир болур.

П. КУУЛАР,
ном үндүрер черниң ажылдакчызы.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ
ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

Хөгжүм-шии театры

Май 9-та. Таңды районнуң бот-тывынгыр артистериниң концерти 12 шакта эгелээр.

Красноярскиниң оперетта театрының концерти. И. Кальман. «Баядера» 18 шакта.

Май 10-да. И. Штраус. «Испан барон». 18 шакта.

В. И. Ленин аттыг шөлге

Май 9-та. В. И. Ленинге база Кызыл партизаннарның болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга мөчээн маадырларга тураскаалдар чанынга чечектер салыышкыны. 10.30 шакта.

Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының чыскаал болгаш ыр көрүлдези. 11 шакта.

Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгынга

Май 9-та Ажылчы чоннарның массалыг дыштанылгазы. Үрер хөгжүм оркестриниң «Бо оруктарны утпас бис» деп программазы. 13 шакта.

«Делегейге тайбың». Асфальтыга чуруурунуң конкурзу. Паркта уруглар хоорайжыгажынга эртер. 12 шакта.

Ногаан театрга.

«Ярмарка» ансамбльдың үделгези-биле концерт. 14, 16 шактарда.

Май 10-да. Хоорайның ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 12.30 шакта.

«Өг-бүле талантылары». Байырлал концерти 14 шакта.

Танцы шөлүнге аныяктарның дыштанылга кежээзи. 19 шакта.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

«Хербис» даанга

Май 9-та. Мотоциклге кросс. 10 шакта.

«Хүреш» стадионунга

Республиканың бирги чери дээш тыва хүреш. 14 шакта.

Спорт шөлүнге

Волейболга болгаш баскетболга күш-культура коллективтериниң маргылдаалары. 11 шакта.

Аныяк техниктер станциязының чоогунга

Авиамоделизм спортунга республиканың бирги чери дээш маргылдаа. 10 шакта.

Май 9—10-да. Гимнастикага республиканың бирги чери дээш маргылдаа. 12 шакта.

Парк аксынга

Май 10-да. «Тываның аныяктары» солунунуң шаңналы дээш эстафета. 11 шакта.

Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга

Май 9—10-да. Футболга элээдил оолдарның спорт школаларының бирги чери дээш РСФСР маргылдаазы. Кызыл — Иркутск хоорайларның командалары ойнаар. 15 шакта.

Май 9-та. Футбол. «Спартак» — «Динамо». Хоочуннар ойнаар. 17 шакта.

ДЫШТАНЫР ХҮН ШТАВЫ.

ТВ

**МАЙ 8-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН**

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 8.15 —«Экии, музыка». 9.00 —Делегей болгаш аңнар». 9.35—9.40 — Медээлер. 16.00— Медээлер. 16.15 — А. Твардовский. «Василий Тёркин». Фильм-концерт. 17.20 —Мультфильм. 17.40— «Үе негеп турар». Краснодар крайның СЭКП Курганинск РК-зының ажылының дуржулгазының дугайында. 18.10 — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Спиваков ойнаар (скрипка). 18.35— «Дербент». Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Радио хүнүнге тураскааткан концерт. Эвилелдер бажыңының Колонналыг залындан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 —«Херээженнер клуву». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериялары. 23.45 — 00.10 Бөгүн делегейде.

**ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН**

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильмнер. 8.35 — М. А. Шолохов. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 9.35; 13.15 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Обществоведение. СЭКП-ниң XXVII съездизи социалистиг демократияны хөгжүдериниң, улустарның социалистиг бот-эргелерин камгалап-хандырарының дугайында. 10.35; 11.35 — Б. Полевой. «Ёзулуг кижи дугайында тоожу». 5 класс. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.05 — «Бир-ле черде дайын болуп турар». Уран-чечен телефильм. 3-кү серия. 13.45 — Тележурнал. 14.15 — Медээлер. 14.20 — 15.10 — Бүгү делегейниң Кызыл крест болгаш Кызыл чартык ай хүнүнге. «Келир үениң планеталары». Док. фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Кызыл телестудияның почтазы». Тиилелге байырлалы-биле, хоочуннар! Музыкалыг дамчыдылга. 18.30 — Медээлер. 18.40 — «Аныяк тевү». Үндүрүүшкүнде: Медээлер. Тиилелге хүнүнге. 19.00 — «Аныяк тээр-лиг». Тиилелге хүнүнге тураскааткан дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг улуннар, чаштар!». 20.15 — «Калыкчыл». 21.00 — «Үе». 21.35 — Док. телефильм. 22.25 — 23.00 — Москваның бирги антиквар-букинистиг аукциону.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге хар холумактыг чаъс чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 2—7 градус соок, чамдык черлерге 0—5 градус чылыг болур. Хүндүс 10—15, чамдык черлерге 1—6 градус чылыыр.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 2—4 градус соок, хүндүс 12—14 градус чылыг болур.

Автоорукта кестүрү эки. Чамдык черлерге биче чаъстаар.

КИНО

МАЙ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Золушка» 9.30, «Карусель на базарной площади» 11.20, 13.20, 15.10, 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Трембита» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Невеста подземного принца» 9.20, «Конец атамана» 11.00, 14.00, 18.30, «Легко ли быть молодым?» 16.30, 21.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ягуар» 15.00, 17.30, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Точка отсчёта» 18.00, 20.00 шактарда.

АНЫЯКТАР СЛЁДУ

Шериг хүлээлгезин эрттирери-биле аъттаныырынга белеткенип турар аныяктарның слёдун Эрзин суурга эрттирген. Ону районнуң шериг комиссариады, ВЛКСМ болгаш ДОСААФ райкомнары, кадат Совет белеткеп, организастаан.

Анаа дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну Кыргыс Шошкуевич Чамзырын база киришкен.

Шериг комиссариадының чоогунда митингиге аныяк өскен, суурнуң чону чыглып келген. Хөгжүм үнү чаңгыланып турда, митинг ажыттынган. СЭКП Эрзин райкомунуң килдис эргелекчизи А. Ч. Комбу чүве чугаалааш, аныяк оолдарга чагыг-сөзүн берген. Ындыг хүлээлгезин ак сеткилдиг, чогумчалыг эрттирип, ада-иезиниң чонунуң бүзүрелин шынзыдазын оларга күзээн.

Ооң соонда митингиниң киржикчилери автобустарга олурупкаш, Тарлашкын тулчуушкунунуң болган черинге чеде бергеннер. Бай-Даг суурда кызыл партизаннарга тураскаалга чечектер салган. Кыска митингини эрттирген. Тарлашкын тулчуушкунунуң дугайында комсомол райкомунуң ажылдакчызы Ш. К. Аранчын чугаалап берген. Эки турачы, дайынның хоочуну К. Ш. Чамзырын чүве чугаалап, Төрээн чуртун камгалаарынга, адаларының, акыларының хорээн уламчылаарынга кезээде белен болуп, ындыг хүлээлгезин эки эрттирерин аныяктарга ол чагып турган. АДР-ге интернационалчы хүлээлгезин эрттирип турган, өлүрткен 2 оолдуң хөөрлеринге база чечектер салган. Анаа интернационалчы хүлээлгезин эрттирген, ээп келген АКМК-ның чолаачызы С. Сагаан эш-өөрүнүң дугайында чугаалап, чагыг-сөстү берген.

Бистиң корр.

Кызыл райпозу чурттакчы чондан эът, дириг малды (хаваннар, мыйыстыг бода мал, хой, өшкүнү), картофельди кызыгаар чокка садып алыр. Диригмалды семизин барымдаалап садып алыр. Инек эъдиниң садып алыр өртээ 3.00, хаваннын — 2.90, аът эъдиниң — 2.00 рубль, картофельдиң садып алыр өртээ — 20 копеек.

Продукцияның өртээн хүлээп алыр черинге дораан өртээ — 20 копеек.

Айтырыгларны даараазында адрестеп тодарадыр: Кызыл хоорай, Склад кудумчузу, 1, Кызыл райпозу.

Телефоннары — 2-26-79, 2-37-24, 2-36-31.

ШЫН. Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кадаа ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солунуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арны. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектеринге талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3502. ТС—00619.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 109 (13409) | 1987 чылдың май 9, суббота | 1925 чылда үнделиттинген | Өртээ 3 көпеек

Г. МАКАРОВТУҢ Тиилелге хүнүнге тураскааткан плакады.

УЛУГ ТИИЛЕЛГЕ-БИЛЕ, ЭШТЕР!

«ФАШИЗМНИ ЧЫЛЧА ШАПКАНЫ, ДАЙЫННЫ ТИИЛЕЛГЕЛИГ ДООСКАНЫ — БҮГҮ-ДЕЛЕГЕЙ УЖУР-ДУЗАЛЫГ, ЭРГИЛДЕ БОЛУУШКУН БОЛГАН, СОЦИАЛ ДЕПШИЛГЕНИҢ ЧАА ОРУКТАРЫН, БӨМБҮРЗЕККЕ ЧӨПТҮГ ЧОРУКТУҢ БОЛГАШ БЫЖЫГ ТАЙБЫҢНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЗЫН КИЖИ ТӨРЕЛГЕТЕННИҢ МУРНУНГА АЖЫТКАН».

М. С. ГОРБАЧЕВ.

Тиилелгениң чырыткылыг байырлалы бистиң черивиске 42 удаа келген. Совет кижилер ук байырлалды чурттуң болгаш делегейниң амыдыралында эргилде үе-чада үезинде демдеглеп эрттирип турар. Совет кижилер СЭКП-ниң XXVII съездизиниң бадылааны чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиязын ак сеткилдиг күш-ажылы-биле боттандырбышаан, Төрээн чуртунуң күчү-шыдалын быжыглап турар. Ада-чурттуң Улуг дайыны 1418 хүн үргүлчүлээн. Делегей империализминиң эң реакцылыг отряды—герман фашизмниң тиилээринге совет улус бүгү-ле болдунар чүүлдерни кылган.

Совет улус, ооң Чепсектиг Күштери күштүг дайзынны бүгү талага — политиктиг, шериг, экономиктиг, идеологтуг талаларга тиилээн. Бо улуг Тиилелгениң чугула үндезини болза, бо аар демиселге бүгү удуртулганы болдунга алган ленинчи партияга улустуң бүзүрээни, а партияның улуска бүзүрели, оларны маадырлыг демиселге мобилизастааны болур. Аар шылгалдаларның чылдарында чурт: «Бүгү-ле чүвени фронтуга, бүгү-ле чүвени тиилелгеге!» деп кыйгырыг-биле ажылдап турган.

Бистиң Тиилелгевис социал-депшилгеже болгаш демократияже улустарның шимчээшкининге күштүг идигни берген, бүгү бөмбүрзекке чөптүг болгаш быжыг тайбыңны бадыткаарынга орукту ажыткан.

Он-он, чүс-чүс чылдар эртер, салгалдар солчур, ынчалза-даа совет улустуң Улуг Тиилелгезиниң изи балалбас, мөңгеде артар.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Улуг Октябрьның 70 чыл болур оюн төлептиг күш-ажыл-биле уткуурунга В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының коллективи белеткенип, күжениишкиниг ажылдап турар.

Коллектив юбилейлиг чылдың бирги кварталының планын хуусаазындан эрте күүсеткен. 30 муң тонна даг-дүгү арыглаар планныг турган, ону март 24-те 29974 тонна чедирип, а март 25-те планы ажыр күүсеттинген. Нормативтиг арыг продукция бүдүрериниң планы ол-ла үеде 17,4 муң рубльге ажыр күүсеттинген.

Бодуун рудадан даг-дүгү арыглаар цех (начальниги Б. Г. Устинов) ээлчеглиг күш-ажылчы тиилелгени чедип ап, коллективтиң планныг онаалдаларын күүседиринге бодунуң үлүүн киирген. Цехтиң хөй-хөй ээлчеглери боттарының планын ажыр күүсеткеннер. Бир-ле дугаарында Валентина Николаевна Абдориманың удурткан № 3 ээлчег марттың эгезинде квартал планын күүседиишкен, темпизин кошкатпайн турар. Дараазында Надежда Арсланова болгаш Сергей Куулар оларның удурткан ээлчеглер боттарының квартал планнарын хуусаа бетинде күүсеткеш, үзүк мурнап ажылдап турар.

С. САЛЧАК.

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТҮР

Тарылганы эрте эгелээр, ооң чаштырылгазын кыска хуусаада доозар дээш «Тыва» совхозтуң механизаторлары юбилейлиг чылда бедик социалистиг хүлээлгени алган ажылдап турарлар. Ниитизи-биле 2180 гектар черниң шыгы базыртынган. Чер болбаазыралылгазының бирги ээлчээн чедиишкиниг дооскан. Совхозта ийи трактор-хову бригадазы бар. Олар бот-боттарының аразында чарыштыг.

Беллир-Шат трактор-хову бригадазы 1200 гектар черге кызыл-тастың чаштырылгазынче кирген. Бригада кежигүннери шупту 15 кижи. Ында үш Т-150, дөрт МТЗ тракторлар быжыглаттынган. Техниканың септелгезин эки кылып алганындан, үрелиишкиннер болбайн турар.

— Бригаданың дугайында чүнү чугаалап болур силер? — деп, бригадир Ахмед Таар-оолович Ооржактан айтырдывыс.

— Бо чылын тарылганы бистиң бригадавыс Айыыг-Ой бригадазынга бодаарга эрте эгелээн. Бистиң мында тарылга шөлү хову черде болгаш хар эрте эрээн. Ооң соонда дораан шык базырышкынынче киирдивис. Ону ол-шаанда доосканы бис. Планда көрдүнүп турарын өзугаар алырга, кызыл-тасты — 1200, тарымал тооруктуу — 200, рапсты — 160 гектар черге тарыыр бис. Ам ээрезинде кызыл-тастың 500 гектар черге чаштырылгазын доосканы бис. Ниитизи-биле кызыл-тастың чаштырылгазын Тиилелге хүнүнге тураскаалып доозар деп планнаан чүве. Ол Тиилелге хүнүнге бистиң күш-ажылчы белээвис болур.

Кaш-ла кижи составтыг бо бригада боттарының күш-ажылының чедиишкинин Тиилелге хүнүнге тураскаадыр дээни кончуг солун. Беллир-Шаттың ховуларын долгандыр аңдарып каан. Асфальтылыг оруктан ырак эвесте, дөң ажар черде 6 трактор чергелештир чоруп орар. Үрезин сөөрткен машиналар үзүктелиишкиннин болдурбайн турарындан кыска хуусаада доозуптарының аргазы бар. Ында улуг үлүг-хууну чолаачы Даңдар Ондар киирип турар.

Олар чаштырылганы эртенгиниң 7 шакта эгелээш, дүъштеки бир, ийи шак үезинде доозар. Чүгле ажылынга бердинген, эп-найыралдыг коллектив ынчалдыр ажылдап болур. Партия кежигүнү хоочун тракторист Иван Экер-оолович Ховалыг аныяктарны кадыг-бергээ өөредип, ажылга ээ-харысаалгалыг болурун көргүзүп, механизаторнуң мергежилин шиңгээдип алырынче оларны ээнделдеп турары өөрүнчүг.

Трактористерниң аразында Валерий Сат, Семис-оол Куулар, Өдекей Монгуш, Владимир Сат олар хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип турарының түңнелинде он-он гектар шөлдерни хүнүң-не чаштырып турар. Бир хүнде Т-150-биле 18,8 гектар черни чаштырар турган, 20—25 гектарны, МТЗ-биле 7,3 гектарны кылыр турган, 10 гектар черге чаштырылганы чорударын дээрге-ле агрегат бүрүзүнге бригадир Ахмед Таар-ооловичиниң салган сорулгазы-дыр. Ол сорулганы күүседир дээш трактористер, чаштырыкчылар, чолаачылар бар аргаларын ажыглап, бедик тура-соруктуг ажылдап турар.

Аныяктар Мерген Куулар, Мерген Содунам тараа чаштырылгазының үезинде сеялкаларның аразы алгып, тарлай бээрин көрүп, десказ кылдыр чаштырылганы чорудар дээш ажыл-ишке кызымаан көргүзүп, үрезинин машинадан демир-хууңнап сеялкаларже уруп, чапсар аразында ээриилдерин дыңзыдып, сеялкаларны өйлеп ап турар.

Беллир-Шат трактор-хову бригадазы бот-орулга-чарылгаже кирген. Ооң кежигүннери бот-орулга-чарылгалыг кезээниң ужур-утказын билзе берген. Ынчангаш чылдагаан чокка ажыл хүнү хамаан чок, ажыл шагы үзер кижи чок. Чаңгызы хөйү дээш, хөйү чаңгызы дээш деп принципти салган ажылдап турар. Ындыг тавырылгаларда механизаторларның хөөнү эки, бедик тура-соруктуг, хей-аъттыг кирген ажылдап турар.

Тараа чаштырылгазын доосканы соонда, тарымал тооруктуу болгаш рапсты чаштырарынче кирер. Ол үеде чамдык механизаторлар комбайн септелгезин эгелээр. Чайгы үеде тарааны бок үнүштерден арыглаар. Ооң-биле чергелештир мал чемиштиң белеткелинче кирер.

Бригада тову Беллир-Шатта кызыл-булуңну, чунар-бажыңны, столоваяны болгаш механизаторларның удуурчулдар черин бүрүн дерээн. Септелгени өй-шаанда чоруткаш, чугайлап каан.

Ынчалза-даа масса-политиктиг ажылдар чорутпайн турарындан мында кескү агитаанилиы дериивэ. Лозуң, плакаттар көзүлбес. Оларны ааре бижидере-биле эрги рамаларын дүжүрүп каапкан.

Тарылга эгелээнден бээр каш хонуктар эртиг. Социалистиг чарыштың негелдезин ёзугаар чарыштың түңнелдерин бееш хонуктап үндүрер дээн. Бо хүннерге чедир ооң түңнелин үндүртүнбээн. Совхозта профэвилел комитединиң даргазы Чечек-оол Кенденович Куулар ажылдаа-ла ийи ай ажыл турар. Ол үениң иштинде бирги кварталда автопаркта чолаачыларның аразынга социалистиг чарышты үндүргеш, тиилекчилерин шаңнап, мактаан. А хову ажылдакчыларын уттуундурган. Ховуда ажылдап турар кижилерниң амыдыралчурттаалгазынче сагыш салып, оларга моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүзерин совхозта парткомдан болгаш профкомдан негеттинип турар.

Бригада кежигүннеринге сөөлгү каш хонуктарда политинформация чоруттунмаан. Чаа солуннар, журналдар чедиртинмээн. Кожээр библиотека дугайында чугаалаандаа хереэ чок. Байырлал үезинде чаңгыс-даа дарга көзүлбээн. Байырлал соонда РАУК-туң бир төлээзи келгеш, үр-даа болбайн дедир ээпкен.

Часкы хову ажылдары чорупп турган үеде специалистер — кус черге херек деп чүвени РАУК-туң удуртукчулары утпаза эки. Хүнүңде сан-түң негээр, саадап-биле ажылдаар орукту ээлээр, практиктиг дузаны чедирери ажыктыг.

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ССРЭ-ниң камгалал министриниң ДУЖААЛЫ

1987 чылдың май 9. | № 145 | Москва хоорай.

Эштер солдаттар болгаш матростар, сержантылар болгаш старшиналар!

Эштер прапорщиктер болгаш мичманнар!

Эштер офицерлер, генералдар болгаш адмиралдар!

Эштер Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хоочуннары!

Бөгүн бистиң чуртувус, акы-дуңма социалистиг күрүнелер, бүгү депшилгелиг кижи төрелгетен 1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң фашистиг Германияны тиилээниниң 42 чыл оюн байырлап эрттирип турар. Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет улус болгаш ооң Чепсектиг Күштери төөгүде эң-не үреглекчи дайынга социалистиг Төрээн чуртунуң хосталгазын болгаш хамаарышпас чорууң камгалап, ооң улуг хостакчы хүлээлгезин боттандырып чорутткан. Фашизмниң чылча шапканы делегейниң бүгү хөгжүлдезинге эң-не хамы салдарны чедирген.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгени совет улустуң тиилеттирбес күжүн, социализмниң болгаш марксистиг-ленинчи идеологияның эгээртинмес күштерин, социалистиг ниитилелдиң кестүп кербээн мораль-политиктиг сырый каттышканын, ССРЭ-ниң нацияларының болгаш биче улустарының бузулбас найыралын, совет шериг эртемниң болгаш шериг уран аргазының бедик деңнелин, бистиң шериг кадрларывыстың дайынчы мергежилин эң-не долузу-биле көргүскен. Фашизм-биле кадыг-дошкун сегиржиин алышкынга Армияның болгаш Флоттуң дайынчылары, улусчу ополчениеның шериглери, партизаннар болгаш чажыт байдалга турган демиселчилер массалыг маадырлыг чорукту, Төрээн чуртунга кызыгаар чок бердингенин көргүскеннер.

Улуг Тиилелгениң сорук кииреикчизи болгаш организакчызы ленинчи Коммунистиг партия болган. Ол политиктиг, күрүне болгаш шериг удуртулгазының, армияның болгаш улустуң быжыг чаңгыс эвин хандырган.

Бодунуң кызымакай күш-ажылы-биле металл болгаш хлеб, оларр чүүл болгаш чит эт дээш, күчүлүг совет боо-чепсек дээш кестүп кербээн тулчуушкунга тиилеп үнген тылдың ажыл-ишчилериниң маадырлыг чорууинга Төрээн чурт кажан-даа чоргаарланыр. Эң аар-берге дайынның соонда хоорайларны болгаш кадээ суурларын бузундулардан тудуп үндүрүп, чуртту катап тургускан, ону улам-на күчүлүг болдурганнарның күш-ажылчы шудургу чорууң болгаш угаан-бодалының күштүүн ол утпас.

Фашист эжелекчилер-биле өске чурттарның армиялары болгаш патриоттары, удурлалгаышкын шимчээшкининиң болгаш фашизмге удур чажыт ажылдың киржикчилери маадырлыг-биле демисежип турганнар.

Ада-чурттуң Улуг дайынының кичээнгейлиглери кайгамчык улуг ужур-дузалыг. Ол кичээнгейлиглериниң чугулазы чүдел диве, дайын амдызында эгелелвээнде, ааа удур демисежиринде болур. Бистиң чуртувус акы-дуңма социалистиг чурттар-биле демнежип алгаш, тайбың болгаш улустарның айыыл чок чорууң, чаагай кожа-хелбээ догуннаашкын болгаш кады ажылдажылга дээш туржуп, ядролуг чепсекти дүжүрериче, делегейниң күш-күрүлүг чорууң чавырылдыварынче угланган чогумчалыг чаа-чаа саналдарны киирип турар. Ынчалзажок дайынзырак империализмниң бүлүктер, хамыктың мурнунда АКШ, эрткен үениң кичээнгейлиглерин херекке албайн, боо-чепсектерин эндере бүдүрүп, шериг күчүзүнүң талазы-биле ССРЭ-ден болгаш ооң эвилелчилеринден артык күштүг болуруун чедип алырын, бистиң тайбың улус ажыл-агый планнарывыстың боттанышкынын моондактаарын оралдажып турар. Ындыг байдалдар турда, Коммунистиг партия болгаш Совет күрүне чурттуң камгаланыр аргазын чогуур деңнелге тургузарының, Чепсектиг Күштериниң дайынчы белен чорууң бедидериниң эргежок чугула хемчеглерин ап турар.

Эде тургустунуушкунну, ниитилелге революстуг чаартылгаларны боттандырарынга, чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедиринге совет кижилерге тайбың, таарымчалыг делегей байдалы херек.

Маадырлыг чаңчылдарга шынчы совет дайынчылар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, Улуг Октябрьның 70 чылын дайынчы болгаш политиктиг белеткелге, организастыг чорукту болгаш сагылга-чурумну быжыглаарынга чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуур дээш туржуп турарлар. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң армияларының дайынчылары-биле кады олар чаңгыс аай күрээлеңге совет улустуң, социалистиг демнеттиригтиң улустарының тайбың күш-ажылын серемчилелдиг камгалап турар болгаш боттарының патриоттуг болгаш интернационалдыг хүлээлгезин төлептиг-биле күүседиринге кезээде белен.

Улуг Тиилелгениң байырлалы-биле холбаштыр Армияның болгаш Флоттуң бодунуң составынга, Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хоочуннарынга изиг байырны чедирип тур мен.

1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 42 чыл оюнга алдар кылдыр дужаарым болза:

Бөгүн, 1987 чылдың май 9-та, түс черниң-биле 22 шак турда, бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы Маадыр-хоорай Москвага, эвилелдешкен республикаларның найысылалдарынга, Маадыр-хоорайлар Ленинградка, Волгоградка, Одессага, Севастопольга, Новороссийскиге, Керчиге, Тулага, Смоленскиге, Мурманскиге, Маадыр-шивээ Брестиге, а оон ыңай Калининград, Львов, Дона-Ростов, Куйбышев, Свердловск, Новосибирск, Чита, Хабаровск, Владивосток болгаш Североморск хоорайларга артиллерияның үжен дааштаашкыннары-биле байырлалдың артиллерия салюдун кылыр.

Бистиң Төрээн чуртувустуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чорууң дээш тулчуушкуннарга өлген маадырларга мөңге алдар!

Маадырлыг совет улус болгаш ооң эрес-дидим Чепсектиг Күштери делгерезин!

Бистиң бүгү тиилелгелеривистиң сорук кииреикчизи болгаш организакчызы — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы делгерезин!

ССРЭ-ниң камгалал министри Совет Эвилелиниң Маршалы С. СОКОЛОВ.

Июнь 21 — соңгулдалар хүнү

ЧОННУҢ ИДЕГЕЛИ

«Ак-Туруг» совхозта МТМ. Ажылче үнүптеринге белеткел маңаа эртен эрте эгелээрин көрдүвүс. Эртенгиниң 8 шак четпээнде-ле, янзы-бүрү марканың машина-техниказы МТМ девискээринге чыскаалыпкан. Чолаачыларның чамдыктары машиналарын хаделдирип хынаан, а өскелери боттары эмчи Саара Бүрбүжепке хынаткан турлар. Удаваанда бүгү ажылчыннар МТМ-де бажыңның делгем өрээлинге чыглып келдилер. Олар боттарының иштинден эң-не төлептиглерни депутатка кандидаттар кылдыр депшидери-биле чыглып келгеннери бо.

Депшидилге хуралын кол инженер С. У. Дембирел ажыткаш, совхозта партком секретары М. Х. Дапынка сөс берген. Ол соңгулда талазы-биле допчу таныштырылга кылган.

— Суурда соңгулда мурнунуң кампаниязы - кылинтүлүк — деп, ол чугаалаан. Соңгулда мурнунуң бо кампаниязы Барыын-Хемчиктиң Ак-Довурак хоорайда онзагай байдалда эртип турар. Ол районда хөй мандаттыг соңгулда системазынга кандидаттар депшидиишкинин шенелде кылдыр чорудуп турар болгай. Бо дээрге социалистиг демократияның бир чаа хевири-дир.

Ак-Туругга район Совединге беш, кожуун Советке 25, Кызыл-Дагга район Совединге дөрт, а кожуун Советке 25 кижини депшидери көрдүнген. Оларның хөй кезии — ажылчыннар. Ынчангаш чер-черде коллективтер, ажылчы чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле эң-не төлептиглерни, мурнакчыларны алап турары тавырылга эвес — деп, ол тодаргайлады.

Ооң улаштыр хурал даргазы Сүге Умбарович Дембирел № 3, № 9, № 17 округтарга Ак-Туруг кожуун Совединге депутатка кандидаттар депшидерин чугаалааш, кымнар саналдаарын дыңналырга чыскаалдыр олурганнарның аразындан бирээзи туруп келгеш:

— Суурда күш-ажылчы коллективтерде район болгаш кожуун Советтеринге депутаттарга кандидаттар депшидилгези уламчылавышаан. Аваа МТМ-ниң чолаачылары, механизаторлары багай эвес ажыл-иши-биле ужуражып турар. Бис база-ла төлептиглерни депутатка кандидат кылдыр депшидер ужурлуг бис. Ындыглар Дружба кудумчузунда эвээш эвес. Чижээлээрге, чолаачы Семен Сержитти ап көрээли. Ооң ажыл-ишчизин, хааназын ажылынга харысаалгазын, өш-өөрүнге дузааргаан кады ажылдап келген коллектив кежигүннери билир. Эрткен чылын чүък сөөртүр планын 168 хуу күүсеткен. Бо чылдың бирги кварталында база ол-ла темпизин салбаан. Ынчангаш ол черде депутат болурунга төлептиг, ону депшидер деп саналдыг мен.

Ак-Туруг кожуун Совединге депутаттың кандидаты кылдыр Семен Дүгерович Сержитти МТМ-ниң ишчилери чаңгыс дем-биле бадылаан.

Дараазында МТМ-ниң кижи эмчизи Саара Бүрбүжеп туруп келгеш:

— Мугур кудумчузунда № 9 округ бар. Ооң чурттакчыларында база мурнакчы ажылдыг ишчилер хөй. Ынчалзажок чолаачы Владимир Базыр онаашкан ажылын ак сеткилдиг кылыр, аваа каңгыг-даа ажыл дагаырга чадавас күүседип келген. Болу ВЛКСМ кежигүнү. Ажы-чаңында улус-биле маргыжа бээр четпес талазы бар. Оозун эдип алыр боор деп идегээр мен. Ынчангаш кожуун Советке депутаттың кандидады кылдыр Владимир Дарыевич Базырны депшидерин саналдадым — дээрге, олуруушканнар чаңгыс кижи дег хол көдүрүп бадылаан-нар.

Ооң соон дарый М. Ш. Шойлаа улаштыр мынча деп саналдаан:

— Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле округтарда төлептиг ишчилерни депутатка кандидат кылдыр депшидип турары черле чөптүг-дүр. Ужар-Маадыр Ондар МТМ-де звено удуртукчузу кижи-дир. Звено удуртукчузунга харысаалгалыг, кижилер-биле ажылдап шыдаар кижини соңгааны тавырылга эвес. Черле ынчаар эп-ээрги-биле эп-найыралдыг, хей-ниитичи кижи. Ажылдап турда шалыпчы. Ужар-Маадыр Сандакович Ондарны № 7 округтан Ак-Туруг кожуун Совединге депутатка кандидат кылдыр депшидер деп саналдыг мен — диген. Ооң саналын коллектив кежигүннери бир үн-биле деткээннер.

Депутатка кандидаттар депшидилгези доостуру билек, чолаачылар, механизаторлар «каң аъттарын» мунупкаш, ол хүннүң даалгазынче аъттанып-тылар. Ынчанмастың арга чок. Амгы хүннерде тараа чаштырылгазын эгелей бергени. «Ак-Туруг» совхозунда звено, бригадалар, коллективтер бот-орулга-чарылгаже киргениниң түңнелинде, кижилерниң күш-ажылга харысаалгазы, үе-шакты камналгалыг ажыглаары, машина-техникага хумагалыг чорууң, социалистиг чарышка илеңкейлиг киржилгези, хүлээнген ажылдарынга ак сеткилдиг кескүзү-биле бедээн. Дөрээн хову-трактор бригадазынга келгеш, кол инженер С. У. Дембирел-биле чугаалажып ора база эскердивис. Ынчангаш үстүнде адааныс депутатка кандидаттар кылдыр депшиттирген бот-тарының даашкырган участоктарынга улам эки ажылдап, ак сеткилдиг болур хээрзинге бүзүрөп болур.

С. ЧООДУ.

Улуг-Хем район.

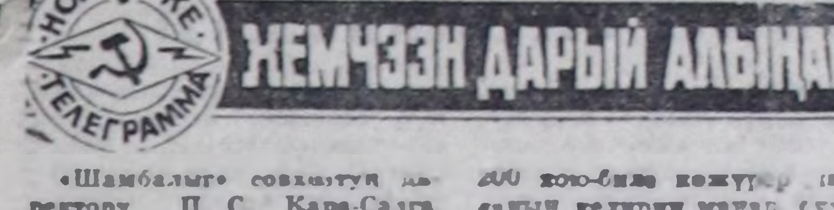

ХЕМЧЭЭН ДАРЫЙ АЛЫҢАР!

«Шамбалыг» совхозтуң директору П. С. Кара-Салга, кол зоотехникке А. Д. Ооржакка.

Хойжу Ш. Ондарның өөн, беш чүс баш хоюн Элегес-Аксының чооглунче машина-биле апрель 30 — май 2 хүннеринде кожуруп чедирген. Малчың, ооң кадайы арткан 400 хою-биле кожуур саамалының келирин маңаа, (суурда бир неделя ажыг үеңи хургуунда маңнааш туруп берген.

Малчыңның арткан хоюн чазагже чедирерин кажан доозар силер?

Харыызын «Шынның» 2-21-47, 2-41-27 телефоннарже дарый дыңнадыңар.

ИЮНЬНУҢ ҮЛҮҮНДЕ

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың кислород станциязының коллективи Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг ужуражыр сорулганы салган.

Бирги кварталда станция херглекчилерге 10200 кубометр кислород бээр планын херек кырында 13698 кылдыр күүсеткен. Бо коллектив баллоннар септээриниң планын 607 рубльге ажыр күүсеткен. Станцияның коллективинде колдуунда коммунистиг күш-ажылдың шалыңчылары болгаш бо хуулуг ат дээш демисежип турар ажылчыннар бар. Аппаратчик В. Л. Күжүгет, дериилгелер машинизи З. К. Монгуш, чүдүрүкчү А. Ш. Иргит олар июнь айның календарында ажылдап, юбилейге күш-ажылчы эки көргүзүглерлиг ужуражыр дээш шалыпкын ажылдап турарлар.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

• • •

Өвүрде «Коммунизмче оруң» совхозтуң ажыл-ишчилери Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур социалистиг чарышта идепкейлиг киржип, бирги кварталда сүт садарын 150 хуу, эътти барын 170 хуу күүсеткен.

Ажыл-агыйның малчыннары, специалистер болгаш совхозтуң дирекциязы хой кыргылдазын кыска хуусаада шынарлыг чорудары-бил белеткел ажылдарын эрте эгелээн. Төп салбырда 24 хачылыг, Улаатайда 15 хачылыг агрегаттар ажылдап кирип-теринге белен. Электромоторларның, хачыларның база бичии чүдер станоктарның артык кезектери четчир.

Кыргылдага ажылдаар учетчиктерниң, дүк класстакчыларының, мотористерниң, пресстекчилерниң болгаш хөй кыргыкчыларының даңзызын тургускан болгаш оларны чугула херек чүүлдер-биле хандырар.

Совхозтуң ажыл-ишчилери юбилейлиг чылда күрүнеге эки шынарлыг хой дүктү дужаар сорулганы салган.

К. МОНГУШ.

УЛУГ МААДЫРЛЫГ ЧОРУК

Стратегтиг соруланың ракета шериниң кол командылакчызы — ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы, армия генералы Ю. П. Максимовтуң СЭТА-ның корреспондентизи М. Захарчуктуң айтырыгларынга харыызы:

— Чылдар эртип, салгалдар солчуп турар, а Тиилелге хүнү бомбүрзектиң бүгү-ле шынчы кижилеринге кажан-да-даа оңун читпес, ол чүс-чүс чылдарның маадырлыг болуушкуну болуп артып каар. Силерниң бодап турарыңар-биле алырга, ону чүнүң-биле тайылбырлап болур ул?

— Делегейниң ийиги дайынның ышкаш ындыг күштүг сыгыышкынны кижи төрелгетени кажан-даа көрбээн деп чүвени хамыктың мурнунда чугаалаайн. Барык алды чыл дургузунда тулчуп келген 61 чурт 50 миллион кижизин чидирген. Оларның 28 миллиону — тайбың чурттакчылар. Уттундурбас төөгү.

Өске талазындан алырга, ындыг хемчээлдиг төөгүлүг болуушкун үе эрткен тудум улам тода болгаш ханы көрдүнер. Бир эвес кым-бир кижи, дайын эгезинде азы ооң төнчүзүнде-даа дижик, ону чүгле ийи күрүнениң аразында тулчуушкун деп билип турган болза, ам гитлержи Германияның болгаш ооң эвилелчилериниң ажып тииләэни — ол дээрге Европаның улустарын фашист кулданыгдан хостааны, делегей цивилизациязын камгалааны-дыр деп чүве кижи бүрүзүнге билдингир апарган.

— Совет чоң болгаш ооң Чепсектиг Күштери фашистиг Германияны чылча шаварынга шиитпирлиг үлүүн киирген дээрзинге совет кижилерде бүгү барымдаа бар. Ынчалза-даа дайынның бистиң тиилелгевис-биле доозулганынга чүгле Кызыл Армия эвес, а барык эвилелчилерниң киржилгези улуг рольду ойнаан деп барык чурттар амдыгаа дээр-ле бүзүретпишаан...

— Эрткен дайын дугайында — Төөгүнүң барык фальсификаторлары фактыны сыр дедир тургузуп, бистиң чонувусту, Армиявысты сагыштыг-биле нугулдеп турар. Ынчалза-даа оларның нугулдери факт болуп артып шыдавайн турар. А фактылар дээрге бодур: совет-герман фронтуга Вермахтың 607 дивизиязы узуткаттынган, ол үеде гитлержи эвилелчилериниң 176 дивизиязы аштырыышкынга таварышкан. Совет Армияга удур тулчуушкуннарга гитлержилер ниитизи-биле 13 чартык миллион солдаттарын болгаш офицерлерин чидирген. Совет-герман фронтуга 70 муң ажыг самолётту узуткаан. Люфтваффениң техниказының челеи хуузу узуткаттынган. Танкыларының болгаш боду чоруур техниканың 50 муңун — азы бүгү парктың дөрттүң үжүн чок кылган. Артиллерия чепсээ ооң дудак чок хоозураан.

— Совет Армияның дээди хостакчы хүлээлгези аңаа доктаалваан болгай. Ону канчаар тайылбырлап болур ул?

— Пролетаржы интернационализмниң алдарлыг революсчу чаңчылдары, улустар аразының эп-сеткил каттыштырылгазы дайын үезинде улам байлакшаан. Дайын чылдарында совет улустуң боттарының национал сорулгазының болгаш фашистиг дарлал адаанда барган улустарның хосталгазы дээш интернационалчы хүлээлгезиниң күүселдези алызындан тудуш болуп каттышкан.

Европаның улустарын гитлержи эжелеледен хостаары дээш Совет Армия 1944 чылда кыдыгаарлашкак күрүнелериниң девискээрлеринче үттен. Чыл ажыг үе дургузунда 7 миллион ажыг совет дайынчылар ол чурттарның девискээринге кадыг-дошкун, хан төгүүшкүннүг тулчуушкуннарга киришкен. Делегейниң ийиги дайынының бүгү дургузунда Совет Чепсектиг Күштер немец эжелекчилерден Европаның база Азияның 200 миллион хире кижи чурттакчылыг 13 күрүнезин хостаан. Бистиң чидиривис болган 3 миллион кижиниң 1 миллиону ажыы тулчуушкун шолунге өлүрткен.

Совет чоннуң болгаш ооң Чепсектиг Күштериниң Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгези ханы социал үндезиннерлиг. Ол дээрге совет экономиктиг системаның, социализмниң шериг организациязының тиилелгези болган. Совет улус чүгле шериг, политика, экономика-биле эвес идеология талазы-биле дайзынны ажып тииләэн. Тиилелгениң дээди үндезини ССРЭ-ниң улустарының найыралы болган. Бис тииләэн бис, чүге дизе совет чонну коммунистер партиязы баштаан.

Эрткен дайын темазы Совет Эвилелинде уттундурбас төөгү болуп артпайн турар деп барык чүк пропагандалап турар. Эрги балыг доктаамал варып, саргып турда-ла тиилелгелиг тулчуушкуннарның түңнелин ооң-биле кады демдеглеп тура безин каржы сеткилдиг, дайынзырак, карь сагыштыг, барык чүктүң «хостуг делегейни» хылышбиле буза шаварынга белен кижилерни база кижизидип турар бис...

Эрткен дайынны совет литература, драматургия, уран чүүлдүң оон-даа өске хевирлери ханызы-биле болгаш бүгү талалыы-биле көргүзүп турар.

— Дайынның чамдык түннелдериниң дугайын чугаалаштывыс. Ооң кол өөредиглиг чүүлдери кандыгыл?

— Империализмниң дайынзырак хөөнүн утпазывысты, серемчилелдивисти кошкатпазывысты, социализмниң тиилелгелерин камгалаарывысты болгаш улам көвүдедиривисти, тайбың дээш демиселге сырый каттыжарывысты хүлээндирип турар.

Бистиң ниитилел тургузуувусту күш-биле кым-даа чылча шаап шыдавас. Фашизмниң дайынзырак оруу, социализмче семээн кижи бүрүзүн буураалга чедирер. Черле ынчаш делегейни кым-даа күш-биле өскертип шыдавас.

— Совет шериглерниң амгы салгалынга фронтучу дуржулганың баалалын читпес ужурдуузы чүде деп бодаар Силер?

— Тиилелге бистер бүгүдеге маадырлыг херек болуп артар, ооң ачызында бүгү амыдырал бисте чечектелип, сайзырап орар. Ынчангаш Октябрьның чепсектиг камгалакчылары боттарының дуржулгазын кажан-даа утпас чаңчылдыг, амгы дайынчыларывыс Ада-чурт дайынының оператив-техниктиг болгаш стратегтиг нарын аргаларын өөренип көрбүшаан, боттарының дайынчы мергежилин бедидип турар.

Чепсектиг Күштерниң чаа хевири — стратегтиг сорулгалыг ракета шериглери 1960 чылда тургустунган. Ындыг камгалалды тургусканы совет улустуң улуг чедиишкини. Социализмниң төнчү чок улуг күштерин ол база катап көргүскен.

Дайын чылдарында ышкаш, шериг коллективтериниң удуртулгазынга чүгле угаанныг, эртем-билиглиг, шериг херээн эки билир кижилер эвес, а тургустунуп келген айтырыгларны чаа арга-биле шиитпирлеп шыдаар амгы үениң угаап-бодаашкынының кижилери турарын эде тургустунуушкун негеп турар. Калбарып турар демократияның база ажык чарлыг чоруктуң, шугумчулел болгаш бот-шугумчулелдиң байдалдарында шериг албанын эрттирерингe олар боттары өөренир болгаш дайынчыларны өөредир хүлээлгелиглер.

(СЭТА).

1987 ч. май № 5 (155)

КЫМ-ДАА, ЧҮҮ-ДАА УТТУНДУРБААН

Ада-чурттуң Улуг дайынының 1418 дошкун дүн-хүнү дидимирээп эрткенден бээр ам таптыг-ла 42 чыл болуп турар. Совет чон улуг Тиилелгениң хүнүн бодунуң ынак Төрээн чурту дээш бедик чоргаарал болгаш өөрлеп четпес өөрүшкү-биле демдеглеп эрттирип турар. «Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан!». Биске бо сөстер адаларының херээнге, оларның алдарынга төлептиг болурунуң, революсчу, дайынчы, күш-ажылчы чаңчылдарга шынчы болурунуң даңгыраа.

Ынчангаш бис бөгүн каржы дайзындан Төрээн чуртту камгалап алырының херээнге амы-тынын харам чокка берип, дайынның кандыг-даа берге хүннеринде тиилелгe дежей-ле бистиң болур деп чүвени бичии-даа када утпайн чораан, тиилелгениң херээнге болуушкун үлүүн киирген кижилерге мөгейип турар бис. Олар дайын чылдарында амыдыралдың бергезин көрген, харын-даа окбоозун тудуп алгаш, дайынның ол узун дүн-хүннерин кылаштап эрткен кижилер бөгүн орден, медальдарын кадап алгаш, кудумчуларже үнгеннер.

Оларның аразында ам Кызыл хоорайда чурттап турар Совет Эвилелиниң Маадыры Николай Николаевич Макаренко. Ол бодунуң фронтучу эштери-биле ужуражып турда (чуруктуң ортузунда), бистиң фотокорреспондентивис чурукка тырттырган.

ЧАЛБЫЫШТЫГ ЧЫЛДАРНЫҢ КИЖИЛЕРИ

Совет улус, акы-дуңмалышкы социалистиг чурттарның ажылчы чоннары, делегейниң тайбынга ынакшылдыг кижилери Ада-чурттуң Улуг дайынынга гитлержи фашизмни чылча шапканындан бээр 42 чыл оюн байырлап турар. Хөй националдыг Совет күрүнени дайзынның кара аспаандан хостаарының, Кызыл Шеригге дузаламчы бээриниң херээнге Тыва Арат Республиканың ажылчы чону чүгле хөй белекти берген эвес, харын боттарының эки турачыларын фронтуже аъткарган. 1943 чылдың май 20-де он бир эки турачы танкистер фронтуже чорупкан. Танкистер 1941 чылдың октябрь 17-де Калинин хоорайга организастаан чээрби бирги тускай танк бригадазының составынга киирген. Дайынның баштайгы хүннеринден эгелээш ук танк бригадазы Тиилелге хүнүнге чедир Дээди Кол Командылакчы И. В. Сталинден чээрби дөрт удаа мактал дужаалдарны алган. А 1943 чылдың сентябрьда капитан Түлүш Кечил-оолга командылаткан Тываның аъттыг шериг эскадронунуң дайынчылары Алдыгы гвардейжи кавкорпустуң рейдизинге киржип, 1944 чылдың апрельге чедир Украинаның хөй-хөй хоорай, суурларын фашистиг эжелелден хостажып, боттарының интернационалчы хүлээлгелерин ылдыктыы-биле күүсеткеннер.

1986 чылдың июль ортан үезинде Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң редакторy, кинооператор, журналист Вячеслав Салчак база мен барык 43 чыл эрткенде болган уттундурбас ужуражылгаларның херечизи болган бис. Ужуражылга Москваның Кызыл шөлге, Билдинмес солдаттың хөөрүнүң чанынга болган. Ужуражылгага он бир тыва эки турачы танкистерниң каттышкан чээрби бирги тускай танк бригадазының политиктиг килдизиниң комиссары чораан Андрей Аксентьевич Витрук, ийиги гвардейжи танк армиязының штаб начальнигиниң оралакчызы, курлавырда полковник Сергей Михайлович Терехов, курлавырда полковник Павел Петрович Филиппов, алдыгы гвардейжи аъттыг корпустуң разведчиги, шериг корреспондент чораан, ам сураглыг совет чогаалчы Михаил Максимович Вершинин, Совет Эвилелиниң Маадыры Герман Николаевич Липкин, ооң кады төрээн дуңмазы Юрий Николаевич Липкин, он бир тыва эки турачы танкистерниң бирээзи, курлавырда биче лейтенант Түлүш Нурзат, капитан Кечил-оолдуң аъттыг шериг эскадронунуң разведчиги, гвардия сержантызы Юрий (Оюн) Пандар-оолович Седен-оол, эскадронунуң тук тудукчузу гвардия сержантызы Төгүл Маннай-оолович Монгуш болгаш өскелер-даа киришкен.

Герман, Юрий Липкиннерниң Түлүш Нурзат-биле ужуражылгазы солун-даа, хөлзеңчиг-даа болган. Боттарының дузалакчы механиктери Оюн Бортуй-оолдуң, Түлүш Кызыл-Тастың дугайында уттундурбас чылыг сөстерни олар чугаалап турдулар.

Михаил Вершинин 1944 чылдың март 4-те «Красная звезда» солунга бижээни «Тываның ээрлери» деп шүлүүн биске номчуп берген. Ук шүлүктү «Шын» солунга Тываның улустуң чогаалчызы Сергей Бакизович Пюрбю очулдурганын билип алдывыс.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери-биле кады В. И. Ленинниң Мавзолейинге, Кремль ханазының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге чечектерни салып, Москва чоогунуң тураскаалдыг, төөгүлүг черлерин көрген бис.

Солдат кезээде солдат деп сөстерде ханы утка бар. Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары назы-хары улгатса-даа бо хүннерде бистиң аравыста тайбың, күш-ажыл дээш боттарының хире-шаа-биле ажылдап чоруурлар.

Тыва танкистер, оларның аразында Түлүш Нурзат, Түлүш Кызыл-Тас дайынчы өөрү-биле кады Украинаның Умань хоорайны, Кристиновканың демир-орук белдирин, Буг хемниң солагай талазында Джулко, Гайворон суурларны, Украинаның Львов, Ровно хоорайларын, Днестр хемниң оң талазында Могилёв, Подольск, Кишинёв хоорайларны, ол ышкаш Румыния, Болгария, Венгрия, Чехословакияны бүрүнү-биле хосташканнар. Олар дайындан ээп келгеш, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларынга ажылдап чораан болгаш ам-даа ажылдап чоруурлар.

И. КЕЛИК-СЕНГИ.

ӨШПЕС АЛДАРНЫҢ ХООРАЙЫ

Бурунгу хоорай Смоленск бодунуң бүгү төөгүзүнүң дургузунда орус черниң барык кызыгаарларының турушттуг камгалакчызы болуп келген. Ооң үлүүнге эвээш эвес айыыл-халап, аар човулаң таваржып турган. «Смоленск хаалгазын» таварты хоозуралдыг чеди дайын дидимирээп эрткен. Дайзын хоорайны чаңгыс эвес удаа эжелеп, өрттедип, чер кырынга ону шуут хүл-ыйба болдурар дээш шургуп турган. Ынчалза-даа смолянчыларның дидим, патриотчу хөөнүн кым-даа өжүр шаап шыдаваан, хоорай катап-ла чаарты тургустунуп кээп турган.

Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелей бергенде, дайзынның Москваже шиглээн оруун доза Смоленск база катап күштүг хөрээн дегээш турупкан. Тоолчургу хоорайның хаалаларын дургаар фашист черликтер ийи ай ажыр сирбектенип келгеш, ооң камгалакчыларының удурланыышкынын сый шаап шыдаваан. Гитлержи командылалдың ажылдап кылганы «Блицкриг» планы буурап дүшкен. Смоленщинага, Ельня дургаар тулчуушкуннарга, 1941 чылдың сентябрьда совет дайынчы гвардия төрүттүнген.

Хоорай чээрби алды ай дургузунда эжелекчилерниң аспаанга турза-даа, смолянчылар дайзынга дужуп бербээн, партизан дайынны дидим чүреккири-биле болгаш билдилиг-биле чорууп турган. Фашистер чаңгыс-даа хүн оожургал көрбээн.

Барык болгаш Калинин фронтуларының «Суворов» аттыг операциязының шаап каldaaнының түңнелинде, 1943 чылдың күзүнүнде хоорай немец-фашистиг эжелекчилерден хосталган.

Смоленскиниң маадырлыг камгалакчыларының көргүскени эрес-дидим болгаш бышкыг турушттуг чоруу дээш, ооң ажылчы чонунуң партизан шимчээшкининге идепкейлиг киржилгези дээш аңаа маадыр-хоорай деп атты тыпсыскан.

ЧУРУКТА: бодунуң хоорайының камгалакчылары болгаш хостакчылары, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары смолянчылар (он талаже) — Ф. И. Иванов, Е. С. Семёнова, И. Я. Капустин, В. П. Тарасова, Ф. А. Рябовол, З. Д. Шведова, А. Б. Симкин.

Г. КАЛАЧЬЯННЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникалы.

> *Планетаның оттуг точкаларында*

ДИДИМИН КӨРГҮСКЕН

Чаа-ла чээрби хар чедип чоруур аныяк совет оолдар Афган Демократтыг Республиканың Апрель революциязының херээн камгалап, боттарының интернационалчы хүлээлгезин ак сеткилдиг-биле күүседип келгеннер. Ооң чижектери хөй. Оларның бирээзи, «Дайынчы шылгарал дээш» деп медальдың эдилекчизи С.-М. Конгар-биле номчукчуларны кыска таныштырайн. Сайын-Маадыр Конгар ырыкы Мөңгүн-Тайганың Мөген-Бүрен школазынга сес класс дооскаш, малчынның дузалакчызы болуп, бедик дагдар аразынга хөй кадарып ажылдап турган. Ол хөй өг-бүлениң кежигүнү, шупту сес кижи. Оолдуң чүгле авазы бар. Сайын-Маадыр ниитиниң малын кадарып, авазының өг ажылынга дузалажып, ийи чыл хире ажылдап чорда. Ада-чуртун камгалаарынга киржип, шериг хүлээлгезин эрттирер үези келген. Оол авазы-биле байырлашкаш, өөрү оолдар-биле кады аъттанып-кан...

Ол Афганистан черде төнчү чок ачырбелерниң чорутказ сүүр-сүүр. Делегеленчек кара дагдар аразынга, Панкур, Ургун, Валитат, Сингур дээр кишлактарның чоогунге орус, украин, таджик, казах, тыва эштери-биле кады дайынның изиг одунче кирип, душманнар-биле сегиржип ап, кишлактарны хостап чоруп турганын күүн болган чүве дег, тода чугаалап олурар.

Төп черлер хамаан чок, караваннарның кокпа орук-тарындан безин ырак та, дагдар аразынга турар Валитат деп бичии кишлак суур душман бандаларының хоргадаар, өске чурттан дилеп алганы күштүг чепсек-биле тайбың чонну коргудар черлериниң бирээзи турган. Ооң мурнунда олар ол суурга келгенде-ле, тараачыннар, херээженнер хамаан чок, бичии чаштарже безин боо-моңгузун арнып турган, малмаганы, ыр кижилерни, харын-даа 10—12 харлыг оолдарны безин хунаап алгаш чорупбаар турганнар.

...Демисел даң бажында-ла эгелээн. Душманнар-биле дугуржуп алган дег, суггур чашкынныг, туманныг хүн болган. Олар суурнуң ийи талазындан кедеп келир боларнар, боттарының кижи санының-даа, чепсек-даа талазы-биле артык күштүүнге аажок мензэргенгеннер. Конгарның бактаап турган взводу командир, биче лейтенант Юрий Лукьяновтуң баштаалгазы-биле дүне-ле разведкаже үнүпкен. Даң хаалазында оларны душманнар кара хаялар аразындан адып эгелээн. Сайын-Маадыр эштери Валера Морозов, Рамиль Ямил, Гера Балчый-оол суглар эки туруш ээлеп алыр дээш бедиктиң арты-биле чаштынып чораап, дагның кырынга келгеннер. Ол аразында ийиги взвод база чедип келген. Душманнар чаштынып алгаш боолап туруп бергеннер. Дүъшке чедир уззк чок боолаашкынның соонда, командир кезек соксап каап, душманнарның ам канчаар херелерин хайгаарап көөр деп шиитпирлээн.

Ол аразында Конгар эжи Павел Смирнов-биле разведкаже үнүпкеннер. Душманнар ханы ойгарны куду чаштынып чоруп, суурже бадынганын олар өөрүнче дораан дыңнатканнар. Дайынчылар чоога акчы черге кезеп чыдыпканнар. Чиңг демисел аңаа болган. Сайын-Маадырның эжи Гера Балчый-оол ол тулчуушкунга өлүрткен. С.-М. Конгар база ол сегиржип алышкынга эрес-дидим чоруун көргүскен. Душманнар халдаашкынга шыдашпайн хамык окбоозун каггаш, дезипкеннер. Дөрт душманны бистиң оолдар тудуп алганнар.

...База бир тулчуушкун Ургун деп кишлактың чанынга болган. Ынчан январь айның эгези турган. Даглар да кыдыын ак хар. Суурнуң чоогунда душманнар чаштынып турар деп медээ келген. Конгар мен разведкаже үнүп көрейн деп күзелин илереткен. Пулаш дээр украин эжи-биле кады даң бажында чорупканнар. Оолдар дагның бажынга үнүп чорда, бир-ле черден боолап турар, чогум кайын боолап турары билдинмес болган. Ынчангаш олар кезек үеде хайгаарал чорудар ужурга таварышканнар. Сайын-Маадыр топтап көрүп чыдарга, улуг хаялар аразындан октар үнүп турар болган. Эжин бодунче имнеп алгаш, дужунда дагда душманнарже от ажыдып эгелээннер. Душманнар боолаарын соксатканнар. Оолдар от ажыдарын шеглей бээрге-ле, олар катап-ла адып эгелээр болганнар. Оолдар бодунуң взводунче медээ бергеннер. Чоотаның өске талазындан ийиги взвод база чедип келген. Ам аткылажыышкын ажыы-биле эгелээн. Тулчуушкун кайы-даа таладан изиг болган. Январьның ол аас хүнүнде бистиң оолдарывыс дидим-чүреккир, интернационалчы херээнге берлинген чоруун база катап көргүскеннер. Душманнарны боолавышаан, улам чоокшулап чоруп орган бир бөлүүнче харыы октарны аңаа дайынчылар С.-М. Конгар, А. Болотов, В. Сат, Ю. Ооржак олар база кам-хайыра чок берип турганнар. Аңаа дайынчылар Павел Смирнов, Юрий Таранов, Сергей Соловьев олар душманнарның соксаш кыны бергенин ажыглап, улам бурунгаарлапканнар.

Душманнар совет дайынчыларның халдаашкынынга шыдашпайн, балыгланган, өлүрткен, ак хар кырында чыткан эштерин каггаш, дагның арга чарык талазынче дезип чорупканнар. Караңгы дүнге чедир оларның-биле сүрүшкеш, дедир ээпкен. Даартазында бир взвод келеп чеде бээрге, душманнар бичии чер-бажыңнарда аъш-чемин безин каггаш, алчыгеннерге чүдүрткүнгеш чорупкан болган. Ол болгаш өске-даа тулчуушкуннарга киришкеш, аваангыр-кашпагай, эрес-дидим чоруун көргүскени дээш Сайын-Маадыр Конгар «Дайынчы шылгарал дээш» деп медаль-биле шаңнатканн. Ооң өске эштери база ол ышкаш бистиң чаңгыс чер чурттугларывыс Алдан-Маадырдан Юрий Ооржак, Чадаанадан Валера Сат командирниң дужаалынга бижиткеннер.

Ам дайынчының бодунга сөстен берээлинер.

— Эң чоок эжим, Улуг-Хем чурттуг Гера Балчый-оол боолаадып кааргa ковчуг хонуудаан мен. Келгеш эжимниң хөөрүнге бардым. Мындаа чаа төрелдер сактышкыныының хүнүнде база чедип чордум. Оон аңгыда бичии афган чаштар ковчуг кээргенчиг болур чорду. Олар аштап турарлар, хөөрге караактары оңгак, иштин шөртегер, аажок арган болгулаар. Хлеб бээрге хөлчок өөрүүрлер. Чамдыктарының харын-даа кол, буду чок. Бичии кижилер ойнаарактар черге чыдарга барып сегирип алыр. Оларны душманнар минналап каан болур, часты хона бээрлер. Ол дээрге империализмниң дорт түлгедии-дир ийин деп чүвени кижи бодап, кижиниң өжээн-кылыны, килеңи хайнып! Душманнарны узуткап-ла туруксаазы келир.

Бөгүн оолдар тайбың иште. Сайын-Маадыр Конгар Кызылдың «Рембыттехникада» ажылдап, бистиң амгы эде тургустунуушкунувуска үлүүн киирип турар. Ооң өөнүң ишти Люба педагогика институдунуң бирги курузунда, бичии кызы Аржаана шулурткайнып мапиап, хүн-хүнү-биле өзүп орар. Ол амыдыралында кырган-авазының азыралында. Улуг салгалдың дайынчы, күш-ажылчы үлегерин салгап алган солдаттың аныяк өг-бүлезинге аас-кежиини, чогаалыкчы ажылынга күзеп каалыңар.

Б. СЕДЕН-ХУУРАК.

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ЭРГИМ

Ширнин болгаш байырымныг ол тураскаал чокта Александр парыгын-даа, Кремльди-даа, Москваны-даа сактыры берге. Ол шыңгыы болгаш өндүр улуг: хөөр кырында кызыл гранит, солдат каска, кара мраморда хүлер сылдыс. База алдарның мөңге оду.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга өлүрткеннерге тураскаал кылдыр Тиилелгениң даашташкынының соонда, 1945 чылда-ла улуг, чаагай монументилер дээрже шаштыгып үнген, мемориалдар, обелискилер тургустунгулаан. Ынчалза-даа Москвада Билдинмес солдаттың хөөрү эрткен дайын дугайында кол тураскаал болур.

Билдинмес солдатка ол тураскаалга Ленинград шоссезиниң 41-ги километринде акы-дуңма хөөрүнде билдинмес солдаттың мага-бодун казып эккелгеш, тураскаалды 1967 чылдың май 8-те ажыдыкан.

Дайын хоочуннарының совет комитединиң даргазының бирги оралакчызы Совет Эвилелиниң Маадыры А. П. Маресьев мынчаар сактып турар: «Кажан партия Төп Комитеди болгаш Совет чазак тураскаал тургузар дугайында шиитпирин хүлээп алганда, совет чон ол медээни улуг өөрүшкү-биле уткаан. Мемориалдың ажыдышкынынга муң-муң москвачылар келген. Ол хүн Александр парыгы чечек далайы апарган.» Тураскаалды ажыдарының ёзулалынга киржир, мөңге отту кыпсыр бедик алдарга таварышканым дээш аас-кежиктиг болгаш чоргааралдыг мен.

...База катап май. База катап Кремльдиң ханаларының бээрында Александр садында өргүн чон. Гранитте — кызыл гвоздикалар. Ээлчештириг чок тациылда мөңге ногаан шивилер. Мөңге от чанында аныяк дайынчылар — фронтучулар-тиилекчилерниң оолдарының оолдары.

Ол тураскаалга келгеннерниң сеткил-хөөнү кандыгыл? Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры авиация маршалы Н. М. Скоморохов:

— Сүрээдел. Өөрүшкүлүг база ажыг-шүжүглүг сактыышкыннардан, фронтучу өңнүктер-биле ужуражылгадан сүрээдел.

Француз турист, удурланыышкынның киржикчизи чораан Марсель Ортиньях:

— Делегейни фашизмден хостаан силерниң чуртуңарга хемчээл чок өөрүп чоруур мен. Бомбүрзектиң бүгү чону совет дайынчылар мурнунга төлеттинмес өрелиг.

Найысылалда «Серп и Молот» аттыг заводтуң ажылчызы чораан пенсионер Е. В. Малышева:

— Төрээн чурт дээш, улуг совет чон, совет маадыр дайынчы дээш чоргаарланыр мен.

Совет Эвилелиниң Маадыры, гвардия сержантызы И. С. Чиуров:

— Совет солдаттың маадырлыг чоруун магадаар мен. Шериг хүлээлгемни ол дег күүседиринге белен мен.

Ийе, Билдинмес солдат бүгү чоннуп эрес-маадырлыг чоруун бистиң чүректеривиске диргизип турар. Бис ооң фамилиязын-даа, адын-даа билбес бис. Ол москвачы азы Сибирь чурттуг-даа, хүнээректиг Туркменистанның азы Карелияның-даа оглу боор магат. Ынчалза-даа биске Билдинмес солдат билдингир: Төрээн чурт эрес оолдарын кажан-даа утпас. Бодүүн адыгжы азы ат-алдарлыг генерал-даа дижик, ооң ады — Ада-чурттуң оглу.

42-ги тайбың час бистиң черде база дагын чедип келген. Ол дээрге оларның — хостакчыларның, маадыр-солдаттарның үлүү-дүр. Алдын-сарыг тарааның шиижээн чалгыында, чаа тудугларның бедиинде, Улуг Тиилелгениң өткүт үнүүг марыжында оларның үннери дыңналып турар. Салгалдарның зээлтээнде оларның амыдыралы уламчылап турар.

О. МОСКОВСКИЙ,
СЭТА-ның корр.
Москва.

БАЙЫРЛААЛГА ТУРАСКААТКАН

Боодалгага Кызыл хоорайның бирги чери дээш Тиилелге хүнүнге тураскааткан маргылдаалар ниитизи-биле 76 командалар киришкен. Оларның аразындан Тываның геология шинчилел экспедициязының адыгжылары алыр ужурлуг 300 санндан 290-ну алгаш, мурнап чоруп турганнар. Ындыг-даа болза, авиабудурулгениң спортчулары олардан ийи сан ашкаш, бирги черни ээлээн. Электри четкилериниң адыгжылары бо удаада чүгле үшкү черни ээлээр аргалыг болган.

Хууда бирги чер дээш маргылдаага 288 кижи киришкен. Авиабүдүрүлгениң болгаш электри четкилериниң ажылдакчылары Н. Месяц биле Л. Забродина олар он-он ок-биле аткаш, кайызы-даа 99-99 санналыг болуп бирги черни ээлээннер.

Ук маргылдаага 57 адыгжылар разрядтарны чедип алганнар.

А. ЕФИМОВ.

Байыр

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш, күш-ажылчы ачы-хавыязын үнелеп көргениниң демдээ ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Зоя Гавриловна Атоманова — Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң ветбаклабораториязының лаборантызы.

Резия Николаевна Аюпова — аъш-чем барааннар садыының № 18 магазининиң улуг кассири.

Лидия Ангоевна Бабкина — «Тыва суг тудуг» трестиң № 5 КМК-зының кадр талазы-биле инженери.

Ревакка Кирсантьевна Борисова — дүлей уругларның республика школа-интернадының башкызы.

Нина Николаевна Воинкова — Тываның соодулга комбинадының соодукчу тургузулгаларының машинизи.

Валентина Васильевна Волконогова — «Тыва суг тудуг» трестиң кол бухгалтериниң оралакчызы.

Галина Ивановна Воротникова — Тываның соодулга комбинадының секция эргелекчизи.

Анна Александровна Галактионова — А. С. Пушкин аттыг библиотеканың библиотекары.

Нина Алексеевна Гуркова — дүлей уругларның республика школа-интернадының башкызы.

Лидия Петровна Добычина — № 3 ортумак школаның башкызы.

Инна Романовна Дятлова — Тываның соодулга комбинадының улуг экономизи.

Устинья Николаевна Железкина — Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң ветбаклабораториязының лаборантызы.

Валентина Александровна Забелина — Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Тывада филиалының инитилел эртемнериниң кафедразының эргелекчизи.

Ольга Ивановна Загвоздкина — Респотребсоюзтуң аң ажыл-агыйының аң өстүрүкчүзү.

Илья Иванович Зайцев — «Тыва автотранс» каттыжышкынының төп диспетчер албанының начальниги.

Валентина Леонтьевна Иванченко — № 1 аптеканың фармацеви.

Василий Алексеевич Иливеров — көдээ ажыл-агый экономиказының Тывада комплекстиг киилдизиниң улуг эртем ажылдакчызы.

Нина Никаноровна Калинина — «Сибирьтехмонтаж» трестиң КМК-зының кол бухгалтери.

Степанида Яковлевна Каньшина — «Кызыл» материал-техниктиг хандырылга баазазының ажылчыны.

Людмила Моисеевна Колобова — «Тыва суг тудуг» трестиң күш-ажыл болгаш шалың киилдизиниң улуг инженери.

Галина Ивановна Комлева — аъш-чем барааннар садыының № 18 магазининиң ажылчыны.

Надежда Петровна Косенкова — СЭКП хооркомунуң техниктиг секретары.

Галина Григорьевна Кузьмина — кеш аарыгларынга удур диспансерниң эмчи сестразы.

Анай-Саар Назытыовна Кунаа — судмедэкспертиза бюрозунуң суд-химиктиг салбырының эргелекчизи.

Мария Константиновна Маркова — хоорайның харылзаа белдириниң 5-ки салбырының начальнигиниң оралакчызы.

Ираида Михайловна Матвиенко — «Тыва» бүдүрүлге каттыжышкынының уксаажыдылга ажылының талазы-биле кол зоотехниги.

Раиса Исаковна Медведева — ус-шевер кылыгларның болгаш суй-белектерниң шенелде бүдүрүлгезиниң кадр талазы-биле инспектору.

Анатолий Владимирович Мельников — «Каа-Хем» разрезтиң электрослесары.

Лидия Михайловна Меткина — хоорайның санэпидстанциязының баклабораториязының эргелекчизи.

Александр Андреевич Мирошников — Улуг-Хем мыштүлетпүр ажыл-агыйының лесовоз чолаачызы.

Сопта Көк-Дөңгүевич Навачыган — респотребсоюзтуң аң ажыл-агыйының ажылчыны.

Ольга Александровна Намы-оол — Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Тывада салбырының агрономия эртемнериниң кафедразының улуг башкызы.

Иван Иванович Олейник — СЭКП хооркомунуң ажыл-агый эргелекчизи.

Павел Сидорович Орловский — «Тыва автотранс» каттыжышкынының шимчээшкининиң айыыл чок болурунуң талазы-биле кол ревизор киилдизиниң начальниги.

Клавдия Кузьмовна Патракеева — ус-шевер кылыгларның болгаш суй-белектерниң шенелде бүдүрүлгезиниң аргыкчызы.

Полина Фёдоровна Пешкова — судмедэкспертиза бюрозунуң гистология салбырының лаборантызы.

Валентина Николаевна Попова — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң поликлиниказының лаборантызы.

Пётр Егорович Попугалов — Респотребсоюзтуң аң ажыл-агыйының аң өстүрүкчүзү.

Михаил Иванович Россохин — «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазының чолаачызы.

Нина Романовна Резникова — тараа продуктулар сайгарар баазаның бүдүрүлге лабораториязының начальниги.

Николай Филиппович Русаков — «Тыва автоорук» эргелелдиң бүдүрүлге-технологтуг четчелээшкин эргелелиниң бызаңчы-бетонщиги.

Вениамин Иванович Сапрыкин — Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң улуг экономизи.

Николай Александрович Скоромин — № 3 АТБ-ниң чолаачызы.

Михаил Георгиевич Соколов — көдээ ажыл-агый экономиказының Тывада комплекстиг киилдизиниң улуг эртем ажылдакчызы.

Вера Максимовна Урляпова — А. С. Пушкин аттыг библиотеканың солулга-курлавыр фондузунуң эргелекчизи.

Валентина Сергеевна Федорченко — хоорайның харылзаа белдириниң оператору.

Александр Алексеевич Фетисов — «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазының чолаачызы.

Анатолий Георгиевич Фомичёв — № 3 АТБ-ниң бүдүрүлге-техниктиг киилдизиниң начальниги.

Антонина Никитична Цахновская — хоорайның санэпидстанциязының бактериолог эмчизи.

Александр Иванович Черноусов — «Тыва суг тудуг» трестиң тудуг-монтаж эргелелиниң проравы.

Татьяна Степановна Широкушкина — Тываның геология-шинчилел экспедициязының улуг техник-геологу.

Тамара Семёновна Шокур — аъш-чем барааннар садыының кол бухгалтериниң оралакчызы.

(Уламчылыг).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң

доктаамал комиссияларында

ЭЛ ЭЭДИЛЕРНИҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ээлчеглиг сессиязынга чоннуң кадыкшылы-биле холбашкан айтырыгны чугаалажыр дээрзин моон мурнунда номчукчуларга дыңнаткан болгай. Ол талазы-биле ажыл Советтерде, чурттакчы чонда калбарып турар. Дээди Советтиң доктаамал комиссиялары боттарының хуралдарынга колдуунда кадыкшыл-биле холбашкан айтырыгны чугаалажып турарын мурнуку медээлерде парлаан бис. Аныяктар херектериниң талазы-биле доктаамал комиссияның хуралынга Сүт-Хөл районда ажылдап турар элээдилерниң кадыкшылы, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары дээш район Совединиң база чер-чер Советтериниң күүскомнары кандыг ажыл кылып турарын сайгарган.

Хуралга илеткелди райкүүском даргазы Ч. Б. Моңгуш кылган. Илеткелчи болгаш санал бергеннер кадык камгалал дугайында РСФСР-ниң Хоойлузун күүседир талазы-биле районнуң совет органнары чамдык ажылдарны профэвилел комитеттери, назы четпестер херектериниң талазы-биле комиссиязы, медицина албан черлери-биле кады кылган дээрзин демдеглээн. Бо айтырыгны күүском, доктаамал комиссиялар хуралдарынга чугаалажып, хемчеглерни ап келген. Элээдилер ортузунга ажылды улам ыңай экижидери-биле холбашкан соруглгаларны тодараткан болгаш ажылдап кылган. Районнуң төп эмнелгезинде элээдилер хүлээп алыр кабинетти ажыткан. Ажыл-агыйларда энергия хандырылгазы быжыгып турар, Кызыл-Чыраа, Булуң Терек, Кара-Чыраа, Ак-Даш сүт-бараан фермаларында хол-биле кылыр ээр ажылдарны механизастаан.

Район школаларының 8—10 класстарының өөреникчилериниң чайгы дыштанылгазында көдээ ажыл-агыйже хаара тудар талазы-биле ажылы чүгээр деп комиссия санаан. Эрткен чылын Сүт-Хөл ортумак школазының 50 өөреникчизи Чадаананың арга-ыяш ажыл-агыйының Сүт-Хөл участогунда школа лесничествозунга ажылдаан, олар 380 дес ыяшты олурткан, 100 га черни аштап арыглаан, 30 кг эм үнүштерни чыгган болгаш өске-даа ажылдарны кылган.

Ол чедиишкиннер-биле чергелештир улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң ажылында четпестер база бар дээрзин комиссия кежигүннери айыткан. Назы четпестер херектериниң, медицина албан черлериниң ажылын райкүүском кошкак удуртуп турар. Ажыл-агый, бүдүрүлге, албан чери, организация бүрүзүнге аныяктарны хаара тударының чыл планын тургуспаан.

Элээдилерни ажылга хүлээп алырының чурумун хажыдып турар чоруктар база бар. Чижээ, «Алдан-Маадыр» совхозтуң директциязы 7 кижини ажылга хүлээп алгаш, дужаал-даа биживээн, күш-ажыл дептери-даа долдурбаан, а Карл Маркс аттыг ажыл-агый 12 кижини хүлээп алгаш база ындыг хажыдыышкын кылган.

Школа лесничествозунда ажылдап турар өөреникчилерниң кылыр ажылының нормазын улгаттырган, а төлевирин кудулаткан фактылар тургулаан дээрзин комиссия кежигүннери айыткан болгаш республиканың арга-ыяш ажыл-агый министри М. А. Гаковка ооң чылдагаанын тайылбырлаткан. Министерствонуң экономиктиг албаны-биле ук айтырыгны сайгарарын, чогуур хемчегни дарый алырын министр аазаан.

Районнуң совхозтары бүдүрүлге ажыл-ижин механизастаар талазы-биле кошкак ажылдап турар дээрзин база хуралга айыткан. Ылаңгыя малга чем белеткелиниң үезинде бүгү ажылды чүгле хол-биле кылып турар. Сиген кезиилдезинче школачыларны киирип тура эмчи шинчилгези эрттирбейн, мал-га чем белеткээр бригадалар тургузар дугайында, аңаа харысаалгалыг кижилер томуйлаар дугайында чамдык директорлар дужаал үндүрбейн турар.

РСФСР-ниң кадык камгалал дугайында Хоойлузун боттандырарынга ук районда профэвилел организацияларының идепкей чогуун база шүгүмчүлээн. Олар 18 хар четпээн кижилерни ажылга хүлээп алыр, таарымчалыг байдал тургузар дугайында ажыл-агыйлар удуртукчуларындан негеледи дыңзытпайн турар. Ооң түңнелинде күш-ажыл камгалалын болгаш кадыкшылга хемчеглерин күүседир талазы-биле сорулгаларын совхозтар үзүп келген. Кара-Чыраа, Кызыл-Тайга, Алдан-Маадыр ортумак школаларының өөреникчилериниң бүдүрүлге бригадаларының турлагларының материалдыг баазазы кошкак.

Аныяктар ортузунга ажыл чорудар комиссияның ажылын база кошкак деп шүгүмчүлээн. Аныяктарның күш-ажылын камгалаар дугайында, кежээки школаның өөреникчилеринге көргүзер чиигелделер дугайында хоойлуну ажыл-агыйларда канчаар күүседип турарын ол комиссия контрольдавайн келген.

Районнуң школаларында айыыл чок ажыл дүрүмүн болгаш бүдүрүлге санитариязын сагыыр талазы-биле хемчеглер база кошкак боттанып турар. Мастерскаяларда, физика болгаш химия кабинеттеринде айыыл чок ажылдаарының дүрүмнерин бижээн, астынган турар турбуже, чамдык черлерде олар чок.

Бо болгаш өске-даа четпестерни комиссия кежигүннери хуралга сайгарып, чырыдыышкын министри Н. С. Конгар, кадык камгалал министриниң оралакчызы А. С. Тулин, профоблчөвүлелдиң киилдис эргелекчизи Ю. Н. Тихонов болгаш өскелерден кандыг хемчеглер алыр деп турарын айтырган. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпир хүлээп алдынган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Аныяктар херектериниң талазы-биле доктаамал комиссиязының хуралын ооң даргазы Ш. Д. Ооржак эрттирген.

Хуралга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. Б. Ондар киришкен.

КИРГИЗ ССР. Балтий далайның эриинде улуг ээс Иккермюнде деп немец хоорайның чурттакчылары баштайгы совет комендант капитан Махмудбек Гафаровту ам-даа утпаан.

Дайын үезинде Гафаров артиллерист чораан. Балыглаткан. Дайынчы командир хоорайга тайбың амыдыралды тургузуп эгелээн. Ол черниң чурттакчы чонунуң чемнекирин, аарыг болгаш балыглангаңнарының эмнелгезин организастап, фашизмниң ужурланыкчыларын хөй-ниитиниң амыдыралынга кээп-кейлии-биле киириштирген.

Амгы үеде Махмудбек Гафаров пенсияже үнген. Алачурттуң Улуг дайынының хоочуну М. Гафаров Фрунзениң школаларынга, техникумнарынга болгаш институттарынга үргүлчү барып, аныяктар-биле ужуражып турар.

ЧУРУКТАРДА: Махмудбек Гафаров кадайы-биле; революцияның гвардейжилери, мурнунда кызыл латыш адыгжы чораан Оскар Янушкевич.

СЭТА-ның фотохроиказы.

КАЖАН-ДАА УТПАСТАР

«Өскүзүнден өлбес» деп тыва улустуң үлегер чугаазы черле үндезинниг. Сес чыл бурунгаар Лора, Лела, Эрес оларның адазы айыыл-халапка таварышкаш, чок апарганнар. Өскүс арткан чаштарны уругларның адазының кады төрээн угбазы коммунист Өлзей Бады-Сарайевна Моңгуш болуп азырап, өстүрүп кижизиткен.

Бурунгуу, сагыш човаңгыр ие Өлзей Бады-Сарайевнаның ачызында алаңнезин чоктавайн, өзүп, өөренип келгеннер.

Оларның улуу Лора ие-ге-бүлелиг, Новосибирск хоорайның харылзаа техникумунуң соолгу курузунда бот-өөредилге-биле өөренип турар. Ооң бичези Лела Красноярскиниң башкы институдунда, Эрес Сүт-Хөл ортумак школазының 8-ки клазында өөренип турарлар.

Районнуң «Союзпечать» начальниги Ө. Моңгуштуң ачылыг дузазын олар кажан-даа утпастар.

Б. ОНДАР.

Сүт-Хөл район.

Май 9 — Чехословакияның улустарының национал байырлалы

ЫНЧАН МАЙ 9 ТУРГАН

Индирде кижинин оожум үнү мээң кичээнгейимни хаара туда берди: «Баштайгы радиорепортажымны 1945 чылдың май 9-та кылган мен. Вацлава шөлүнден хостаттырган Прагадан. Ындыг хевирлиг онза болуушкун силерге база таварышсын деп күзеп тур мен, төөгүнүң тыныжын дыңнаан мен деп ооң соонда чугаалап болур аан».

Ол кижини профессор Альфред Техник дээр. Өөренип турганым Карлов университединге ону хүннүң чыгыы көөр турдум. Сургуулдар ооң дугайын интеллигенсизиг, угаанныг, бодунуң херээниң мастери деп чугаалажыр чүве. Сөөлүнде кээп Прагага корреспондент ажылынга ажылдап чедип келгеш, бир дугаарында-ла сураглап чорааш, эрги башкымга ужурраштым.

Кабинет иштн шыпшың. Чүгле магнитофон лентазының шылыраан даажы дыңналыр. Элээн болганда ооң үнү дыңналып келди: «Вацлава шөлүнде совет танк доктаап турупту, башнязы ажыттынып келди. Совет танкист үнүп олур»...

Альфред Техниктиң ынчан бижиткен төөгүге артып калган сөстери ол. Ооң ыңай чүү болганын профессор база-ла оожум үнү-биле чугаалап берди:

— Совет танкист үнүп кээри билек танк кырынче үне-ле халыдым. Чаң-чаа боолап турганындан пушканың уну изиг хевээр болду. «Бистиң радиовуска каш сөстен чугаалап берип көрүңер, үнүңер төөгү болуп биске артып калыр» дидим. Танкист шлём бөргүн ужулгаш, дериин чодуп чоруй: «Тиилелге, эш, Тиилелге» деп алгыра аарак чугаалааш, оон ыңай сөс тыппады. Ол аразында кудумчу кежир боолаашкынның октары танкының башнязынга дээп, сыыңайндыр чаштагылап эгеледи. Танкист башнязының иштинче караш диди, мен танкы кырындан чуглуп баттым. Кайывыска-даа чалан боол ок дегбээн. Танкист машиназын ээй тырткаш, боолап турган черже ийи удаа халдаптапты — деп, профессор чугаазын доосту.

Ол үеде боол турган боолушкуннарның база бир херечизи-биле ужурашканым мөңээ уттундурбас. Ол кижи болза Словакияның национал тура-халыышкынының киржикчизи — генерал-лейтенант Франтишек Шадек-тир. Ол ынчан подпоручик турган. Ол мынча деп чугаалады:

— 1945 чылдың май 9-та эртен бисти чоннаала-ла дежурный эвес, а кудумчудан: «Оолдар, дайын төнген-дир! Дайын доозулган, ураа!» дээн чиңиг үннер оттуруп-кан. Ооң соонда училищениң начальниги музыкантылар тып кел дээш мени чорудупкан чүве. Дүшке чедир арай деп он ажыг кижи чыып эккелдим. Гимн ойнаарын оларга шала-була өөреткеш, хоорайның улуг шөлүнге эккелген. Баштай музыкантылар ойнап чадап туруп бээрге, чыылган чон Гимн ырлажып эгелей берген. Чоорту музыка-даа, ыры-даа чиңилээр чүве. Ол хире хөй чоннуң Гимн ырлажып турганын ооң соонда кажан-даа дыңнаваан мен, дыңнавас-даа боор мен — деп, генерал-лейтенант чугаалаан чүве.

Фашистиг Германия май 8-те дүжүп берген. Ынчалза-жок Праганың кудумчуларынга боо даажы ооң соонда каш-даа хүн үргүлчүлеп турган. Эсэсчилерниң «Викинг», «Рейх» дээр шилиндек дивизиялары дүжүп бербестээш туруп бергеннер. Кудумчуларда Праганың чурттакчыларының тургузуп алганы баррикадаларга тулчуушкуннар үргүлчүлеп турган. Ол тулчуушкуннарга хөй кижи амы-тынын берген.

Частың чылыг хүнүнде Праганың кудумчуларын чоокта чаа элээн кездим. Бажыңнар ханаларында кадаан бичии табличкалар-ла хөй. «Төрээн чурту дээш амы-тынын берген», «Ооң чырыткылыг тураскаалын кезээ мөңгеде утпас бис» деэн сөстерни оларда бижээн. Ындыг табличкаларның бирээзи бо. Ында: «Маадыр совет дайынчы, лейтенант Иван Гончаренко маңаа амы-тынын оскунган» деп бижээн. И. Гончаренко Праганың кудумчуларынга баштай келген совет танкистериниң бирээзи. Ол маадырлыы-биле өлген, ам ооң өлүрткен черинде дирииг чечектерни Праганың чону үргүлчү эккеп салып турар.

Чехословакияның улустарының хосталгазы болгаш аас-кежиктиг келир үези дээш амы-тынын берген орус, украин, белорус болгаш Совет Эвилелиниң өске-даа нацияларының оолдар, кыстары кончуг хөй. Акы-дуңма хөөрлеринде оларны орнукшуткан. Ынчаарга хоорай чоогу шөлчүгештерде ийи-чаңгыс тураскаалдар база-ла арбын. Оларны хүндүлээчел чех болгаш словак чон тургускулаан, үргүлчү ажаап, карактап турар. Амгы үеде оларны Чехословакияның аныяктары, ылаңгыя школачылар ажаап, көрүп турар.

Аас-кежиктиг хостуг амыдыралды тыпсып берген маадырларның чырыткылыг тураскаалы кажан-даа уттундурбас. Ол дугайын силер билир болгаш көрген-даа болгай силер. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Чехословакияга албанның найыралчы аян-чоруун кылып келгеш, ядролуг дайынның өскүп келириниң айыылын болдурбас, бүгү делегейге тайбынны быжыглаар талазы-биле тодаргай саналдарны кылган болгай.

Өртемчейге чаа дайынны болдурбас, империалистерниң айыылдыг чииэзенинишкиннеринге өлүмнүг харыыны бээринге кажан-даа белеңин Чехословакияның улустары дамчыдып турар.

В. ЯРОШЕВСКИЙ.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ОКТЯБРЬГА ТУРАСКААТКАН

АНТАНАНАРИВУ. Мадагаскарда Совет Эвилелиниң хүннери эгелээн. Бо чылын ону улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан. Совет Литваның чижээнге малагасийлер социал-экономиктиг хөгжүлдениң бүгү талаларынга совет улустуң чедиишкиннери-биле таныжып турарлар. МДР-де чеде берген делегацияны Литва ССР-ниң харылзаа министри Витаутас-Ионас Балевич Кузьма баштап чоруур. Клайпеданың «Ветрунге» ансамбли Антананаривуга, Анцирабеге болгаш Анцираанеге концерттер көргүзер. Совет-малагасий найырал бажыңынга ССРЭ хүннерин ажыдарынга тураскааткан байырлыг ёзулалга МДР-ниң Дээди Революсчу Чөвүлелиниң кежигүнү Рышар Андриамандзату планетага ёзулуг тайбынче болгаш айыыл чок чорукче орук улустар аразынга бот-боттарын билчириниң болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганың аргазы-биле болуп турар деп онзалап демдеглээн. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлери, эш Горбачевтуң сөөлгү саналдары Тайбың дугайында ленинчи декреттиң логиктиг улам хөгжүлдези болур болгаш аңаа Советтер чурту кажан-даа шынчы чораан. ССРЭ болгаш Мадагаскарның аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганың кончуг эки харылзаалары туруп турар деп, Андриамандзату онзалап айыткан.

(СЭТА).

ПОЛЬША-СОВЕТ ХАРЫЛЗААЛАР

ВАРШАВА. Польша-совет харылзаалар төөгүнүң шылгалдазын эрткен, акы-дуңма ийи чурттуң демниг хөделиишкиннериниң эргеажынга дүгжүп турар деп. ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң даштыкы херектер министри М. Ожеховский медеглээн. ССРЭ болгаш ПУР-нуң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузаламчы дугайында керээге ат салганындан бээр 42 чыл ою-биле холбаштыр Варшавага болган байырлыг хуралга чүве чугаалап тура, ийи улустуң төөгүлүг хүрүжулгазының үндезининге төрүттүнген ол документ келир үеже углаңган деп, ол онзалап демдеглээн.

ССРЭ-де үндезин революстуг өскерлиишкиннер польша улусту магададып турар. Ол эпоха ужур-дузалыг чааргылгалар болур. Совет Эвилелинде ам тургустунуушкун акы-дуңма чурттарның бүгү дем каттыжылгазынга чаа аргаларны ажыдып, делегей ареназынга ооң ат-алдарын быжыглап, ону чаа солун утка-биле байыдып турар болгаш амгы делегейниң боттуг чүүлдеринге дүүшкек деп, ол демдеглээн.

Ядролуг дайынның айыылын чайладырынче, Европаның болгаш бүгү делегейниң массалыг узуткаашкынның чепсээнден хостаарынче углаңган ССРЭ-ниң тайбың эгелекчи саналдарын Польша деткип турар.

Польшаның айыыл чок чоруунуң болгаш тайбың хөгжүлдезиниң дугайында сагыш салыышкын Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттарның чаңгыс эвиис болгаш сырый каттыжыышкынының быжыглаарынче бистиң чүткүлүвүсту тодарадып турар деп, М. Ожеховский онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

КОНФЕРЕНЦИЯ

КАРАКАС. СЭТА-ның корреспондентизи Борис Щербаковтуң дамчытканы болза: хөгжүп орар чурттарның даштыкы өрези 1035 млрд. доллар четкен, оларның иштинде 394,5 млрд. доллар Латин Америка күрүнелеринге онаажыр. Ол өрени дуглаарынга даштыкы садыглаа алыр орулгазының барык чартыы үнүп турар. Ындыг сан-түңнүг даштыкы өре айтырыгларының талазы-биле ында боол турар делегей конференциязынга Венесуэладан келген экономист Трино Диас көргүскен. Венесуэланың элээн каш чоон үеэлдиг партияларының болгаш төп университединиң организастап чоруткан конференциязында 22 чурттуң төлээлекчилери киржип турар.

Венесуэланың даштыкы өрези 34 млрд. доллар ажып турар. Ол чүл дээрге венесуэла кижи бүрүзүнге 2000 хире доллар өре онаажып турар. Ону төлээринге күрүне бюджединиң 33 хуузу үнүп турар деп, Т. Диас онзалап демдеглээн.

Өре кулданыышкыны — улустуң чаагай чоруунуң өзеринге кол моондак болуп турар деп, бразил трабальисчи партияның төлээлекчизи Бернарду Кушинскиң айыткан. Бразилияның ажылчы чону өрени төлээрин долузу-биле соксадыры дээш демисежип турар. Эң-не улуг өрелиг чорукка чедирген чээли тыпсырының негеледелерин үреп турганын илередири-биле суд истелгезин чорударын чазактан олар негеп турар.

Кубаның делегейниң экономиктиг шинчилелдер төвүнүң ажылдакчызы Х. Кариасо Морено хөгжүп орар чурттарның даштыкы өрезин күш чок болдурар ужурлуг деп онзалап демдеглээн. Ону төлеп шыдавас. Делегейниң экономиктиг чаа чурумун тургузарын Кубаның төлээлекчизи саналдаан. Тыпсып турар чээлилерниң ол чурттарны мөлчүүрүнүң болгаш оларга политиктиг албадаашкын кылырының чепсээ болу бээри-биле моон соңгаар эптежип болбас деп, ол чугаалаан.

ДЕЛГЕЛГЕ

ГАВАНА. Кубаның найысылалының конгресстер ордузунуң делгелге залында ажыттынган медицина деригхерекселдериниң болгаш эмнерниң үшкү делегей делгелгезин «Бүгүдеге кадыкшыл» деп адаан. Ында делегейниң 28 чуртундан, ооң иштинде Совет Эвилелинден 282 фирмаларының болгаш каттыжыышкыннарының продукциязының хевирлерин делгеп көргүскен. Делгелгени Кубаның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро ажыткан.

(СЭТА).

КОНФЕРЕНЦИЯ

КАБУЛ. Афган-индий найыралдыг харылзааларны хөгжүдеринге болгаш калыладырынга Кабулга болган чугаалажыышкыннар чугула болуушкун болган деп, парлалга конференциязынга Индияның даштыкы херектер министри Н. Д. Тивари медеглээн.

Чуртта хан төгүүшкүнүн соксадырынче угланган афган удуртулганың чорудуп турар угланыышкынынга ол бедик үнелелдн берген. Национал эптежилге политиказы Афганистанда байдалды таарыштыр шиитпирлээринге эң чугула фактор болур.

Индияның даштыкы политиказының айтырыгларынга хамаарыштыр ядролуг чепсектиң курлавырларын чок кылыры, боо-чепсекти бүгү ниити дүжүрери, планетага доктаамал болгаш тайбың чорукту хандырары дээш ооң чурту чайгылыш чокка туржуп турар деп, министр демдеглээн. Индияның туружу ядролуг чепсектен хостуг болгаш күчүлээшкин чок делегейниң принциптериниң дугайында Дели декларациязында база бадыткаттынган. Индияның чазааның болгаш улузунуң өмүнээзинден Совет Эвилелиниң тайбың эгелекчи саналдарынга деткимчени илереткен.

Исламабадтың бөгүн-чургузунуң милитаристиг политиказын болгаш ооң бодунуң ядролуг чепсектиг болур деп турарын Н. Д. Тивари буруу шапкан. Пакистанга АВАКС системазы-биле чепсеглеттинген америк дайынчы самолёттарны бээр дугайында план Индияның айыыл чок чоруунга удур угланган деп, ол онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

БЕЛЕТКЕЛ

ХЕЛЬСИНКИ. СЭТА-ның корреспондентизи Владимир Семёновтуң дамчытканы болза: бо чылдың август 6-дан 14-ке чедир ССРЭ-ге болур Совет Эвилелиниң болгаш Финляндияның аныяктарының VI найырал фестивалынга белеткел эгелээн.

Белеткел комитединиң составынга Чырыдыышкын министерствозунуң, аныяктар херектериниң талазы-биле күрүне чөвүлелиниң, финн аныяктарының организацияларының кады ажылдажылга комитединиң, «Финляндия — Совет Эвилели» ниитилелдиң төлээлекчилери кирип турар. Ам болур шуулган дугайында информацияны нептередир талазы-биле тускай комитеттерни тургускан.

Байырлал үезинде болур төгерик стол секцияларының ажылынга чүгле албанның делегациязының кежигүннери эвес, харын бүгү күзээн кижилер киржип болур. Финнерде эде тургустунуушкуннуң болгаш демократтыдылганың айтырыглары онза сонуургалды болдуруп турар. Ол айтырыгларны фестивальга база чугаалажып көөр.

Ужуражыышкынның албан кезиин эрттирген соонда Финляндиядан келген туристер бөлүктер финн хоорайларының акы-дуңма хоорайларынче чоруптар. Амгы үеде олар элээн каш ой чедип турар. Ооң соонда Финляндияга хөй ужуражыышкыннар болур, аңаа шуулганның киржикчилери боттарының үе-чергелеринге боттарының солун сагыштыышкыннарын чугаалап бээр.

АЪТТАРЫҢАР САЛЫПТЫҢАР, ЭКЕР ЭРЛЕР...

Аъттарыңар салыптыңар,
экер эрлер,
Ажай-буурул таңдыларын
эргээш келзин.
Күжүр маллар чүген-
суглуун
үзүп каапкаш,
Күзел хаядыр оъдун
оъттап,
улчуп алзын.

Боттарыңар хостуг шөлээн
дыштаныңар—
Болчаг ыры кыйгыра-дыр,
дыңнаңардаан.
Чечектелген вишня дег
Оксананы
Челинкештиг базып орар
оолак кымыл?
Долбаннанган кызыл
чаактыг
Долаанаже
Карак баскаш имней
каапкан
кайгал кайзыл?
Аъттарыңар салгылапкаш,
экер эрлер,
Анай-кара кыстар-биле
эш-эш кылдыр
Сесерликке амдызында
селгүүстенер.
Херек болза Не-чурту
келдиртиптер.
Дайзын-биле тулчуушкунга
ладай дивес
Экер эрлер оккур аъдын
эзертептер.
Чараш ырлыг Украинаны
сактып келгеш,
Кечил-оолдуң, Бүрзекейниң
Уу-биле
Хей-аът ынчан талыгырже
ужуguптар.
Чечектелген вишня дээш,
долаана дээш,
Селемелер база катап
торгап кирер —
Берге дошкун хайнып
чаага
белен силер.
Аъттарыңар салгылапкаш,
экер эрлер,
Анай-кара кыстар-биле
эш-эш кылдыр
Сесерликке амдызында
селгүүстеңер!

Е. ТАНОВА.

ТИИЛЕЛГЕ БОЛГАШ ӨӨРҮШКҮ

С. ТОКА, Тываның улустуң чогаалчызы.

Бухарест хоорай тулчуушкуннар сөөлүнде коргунчуг-даа, хараадаанчыг-даа кестүп турган. Ок-бомбадан бузулган, кошкеленген бажыңнар орзагар шораан хаялар дег, өрт, хүл-ыйба ыжы ам-даа читпээн. Хоорайда — шериг-ле шериг. Патрульдар бо-ла таваржыр. Ынчалза-даа Бухарестиң ыржымы сүргей, ындазында тайбыны кончуг.

Майның хүнү каракты чылчырыктадып эгелээн. Бухарест хоорайның парыгы ногаарарып, көк, бүрү частып, агаарның чаагай чыды думчукту кургамзыдып-ла турар апарган. Эки турачы танкистер Тывадан үнгенден бээр таптыг-ла ийи чыл болган.

Тыва эки турачылар ол-ла хоорайлап-хоорайлап, казармазынга чедип келирге, Румынияда Совет Армияның Командылалы келдинер дээн деп ындыг болган.

— Чүү-даа болур чүве болза, барып дыңнаар-ла, Коменлатура бо-дур — дээш Чүргүй-оол хевин эде-хере тырткылаан чоруп олурган.

Шилгедек чараш улуг лейтенант эр кымнар келгенин айтырып, билип алгаш, барып илеткээн соонда, Чүргүй-оол биле Дыртык чызыразы теп кире берген, ёзулаан:

— Эжим полковник, айтырышкын ёзугаар чедип келдивис! Улуг сержант Чүргүй-оол. Улуг сержант Дыртык—деп илеткей тырткылааш, ахагашкылаштыр көрүп, дыңнап турганнар.

Оларның мурнунда улуг-ла чырык кабинет. Дөрүнде В. И. Лениниң портреди, ооң баарында делегей чуруу, өске ханаларда база-ла чуруктар: Суворовтуң, Кутузовтуң болгаш Фрунзениң, Чапаевтиң, Ворошиловтуң, Буденныйның болгаш И. В. Сталинниң портреттери. Кабинеттиң ортузунда узун столдуң бажында доора кара стол. Ооң артында улуг-ла, көк баштыг, орден-шаңнаалары херек сынмас чыгыы, кижи ортузу ашкан полковник далаш чок туруп келгеш, шелээн боданып, кылаштап тура чугаалаан:—Силерниң ол Уманьныц болгаш Буттуң 25 дугаар Онза танк полугуңар, Антоновтуң полугу ам эде организастаттынган. Чехословакияда артып калган болдур ийин... Эрес-ле, маадырлыг-ла болган полк!.. Ооң иштинде тыва эки турачы танкистер эрес-диин, маадырлыг тулушкан силер, билир бис, билир бис... Силерниң араңарда хей кижи орденнер-биле шаңнаткылаан, харын чамдык кижилер Маадыр-даа болгулаан болдур ийин... Эр-дейлер тывалар... Ол дугайында силерге, тываларга өөрүп, четтирдивис! А шаңналдарны солдуннардан көрүп четтиге бээр силер—деп кааш, база-ла кезек боданып, кылаштап тура, уламчылаан:

— Силерни ам Тыва автономнуг областың төвү —Кызыл хоорайда аъттыг Кызыл шериг кезээнче чорудар болдувус, чүү деп бодай-дыр силер?— деп, хевертен мындыг болган.

— А дайынның төнчүзү?! —деп, Чүргүй-оол кайгай хона берген.

— Ат чүве-дир ээ, дайзынны туюлунга чедир чылча шаварын манаар чүвеисти! — деп, Дыртык тываалаан.

— Чүү дидир?— деп, полковник айтыргаш, столунуң кырындан папирозун ап кывыскаш, оозун тываларже сунган.

Чүргүй-оол папирозту алгаш:

Дайынны бүрүнү-биле узуткааның соонда чанар чүвевисти, чонувус чүге элекке чаныи келдинер дээр бис дей-дир, эжим полковник — деп, очулдуруп берген.

— Ажырбас, ажырбас, эштер... Силер, тывалар, база-ла алдарлыы-биле тулчуп, төрээн Тываңарны алдар жытан силер! База катап четтирдивис! Немец-фашистиг дайзын бүрүн чылча шаптырган деп ам чугаалап болур. Бистиң Совет Армия ам Берлинче шаап кирип эгелээн. Тиилелге келген, келген... Ам тиилелге-биле хай чанып тыңар... Дужаал болгаш ындын улганар бо— дигеш, полковник эрлериниң холун тудуп, байыр чедирип турган...

Дециңэр арга чок өөрүшкүлүг эрлер дан бажында-ла тура халааш, халаштыы сүрей белеткенип, рюкзактарынга чүү-хоозун суктунуп турунда:

— Дыңнаңар!... Дыңнаңар!.. — дээн-не Левитанның сүрлүг болгаш чоон чаагай үнү дыңналып келген.

— Че-да, ам чүзү болчук ирги, мону дыңнай шаап алыр-дыр — дээш, Чүргүй-оол рюкзагын иштээрин соксааш, таакпылап эгелээн.

— Кызыл Шеригниң кааш хонукта үргүлчүлээн кадыг-дошкун күчүлүг согуушкунунга шыдашпайн, гитлерлиг Германия, ооң ижээни Берлин чугаа чокка дужуп берген. Ол дугайында немец-фашистерниң командылалы адын салган. Немец-фашистиг эжелекчилерге удур кааш чылдың дургузунда чорудуп келген Ала-чурттуң хосталгалыг Улуг дайыны Совет Шеригниң, совет ниитилел системазының тиилелгези болуп доозулган-дыр. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, Совет Чазак, ССРЭ-ниң Дээди Кол Командылалы Тиилелге дугайында байыр чедирип тур, эргим эштер!..—дээниниң соонда, казарманың иштидашты, бүгү Бухарест дыңмирсп, шимээрген хайнып-ла үнген. Чүргүй биле Дыртык ийи, кайда бөөр ийик, чанарын-даа уткан, ол хайнып байырлаашкынче холужа берген, эрлер каттыржыр-даа, ала-чайгаар бадып турган караның чажын чодар безин чай чок чамдыкта тываларның чуруму-биле девээш, сегиржип ап-даа турганнар.

— Тиилелге!.. Тиилелге!.. Ураа! Ураа!.. Хей черге хапывыс төкпээн-дир бис!— дигилзээш, шериглер казармаларындан үне халышкылааш, кудумчуларда байырлап, холзаан хайым чон-биле холужа берген тургулаан. Даштын хайнып холзээн, ураалаан, ырлашкан, өшкашкан, күспактажкан, бот-боттарын өрү октажкан, таңцылаан чон аразынга Чүргүй-оол биле Дыртык ол-ла байырлап, холзеп чорун тура, бир көөрге, хайнып турган чонуң аразында бир-ле совет генералды хөй-ле кижилер ураалаан, бөмбүк ышкаш өрү октаан турган.

Хөй чонунуң ыры шоору, алгы-кышкызы шиңгейнип-ле турар:

— Тиилелге! Тиилелге!..

— Москва!.. Кремль!

— Русь, ура!.. Совет Армия! Совет солдат!—дээн үннер куттулуп тургулаар.

— Тывада тиилелге дугайын шагда дыңнап каан, ам харын бир эки байырлап тур болгай ааи, але, эжим!

— Чогум кайыр-маадым, ыт-хан мында деп бил.

— Ол-даа чугаажок болгай аан. Фашизмни узуткаан чорук—чүгле Советтиң арат чонунуң эвес, бүгү делегейниң демшилгелиг кижилериниң тиилелгези болгаш байыр-маадымы-ла болгай. Ча, ам барып белеткениил, төрээн Тываже, барып-барып Советтиг Тывавысче хаптаал! Ам бисти «дайзын бастырбаанда, тиилелге болбаанда чүге элекке чаныи келдинер! деп кым буруу шавар боор! — дээш, Чүргүй-оол казармаже чедер чыгыы чорупкан.

— Шындала, ол шын, эжим! Ам чүү боор, аалчуртувустуң, чонувустуң чагыын күүседип, идегелин туюлунга чедирип шыдаан бис! — дивишаан, Дыртык бир хува ишти румын пивону чык кылгаш, эжиниң соондан дап-ла берген.

Эрлер казармага арай боорла четкеннер Бухарестиң кудумчуларында кижи дээрге кара шаар-ла. Барган чер бүрүзүнде, базым санында:

— Совет солдат!.. Москва Кремль!.. Русь товарищ! — дигилзээн, аъш-чемин делгээн, чамдыктары мойнундан сегиргеш кужактаан, ошкапчыттаан, аай-даажок.

Чүргүй-оол биле Дыртык чорун олурарга, чонуң бо үнүн бүгү чер-делегей катаптап турган:

— Тиилелге! Тиилелге! Москва! Кремль! Совет Армия!

Чүргүй-оол ону иштинде база катаптап чораан:

— Ийе, Тиилелге!.. Өөрүшкү!

● «Чонуң оглу» деп тоожудан үзүндү. ●

ДАЙЫНЧЫ ЫРЛАР

Дайынчы ырлар оңгуларга төрүттүнгеш,
Даарта хүнүнүң өөрүшкүзүн чарлап чораан.
Өскүс калган бичиилерни оожургадыр
Өпей ыр боол күзел-соруун деткип чораан.

Дайынчы ырлар оолдары өлген иелерден
Даржыктыг дег карак чажын неген келир.
Оолдарын оскунганнар караан чоткаш,
Оннаар туржук, ырны ырлап кадыгланыр.

Дайынчы ырлар Төрээн чуртту алдаржыткан.
Тайбың чолдуң тугун бедик көдүрүп каан.
Амгы салгал биллиг дээниг чаңгыланган
Ала-чуртка ынак бооруп чагып сургаан.

Дайынчы ырлар чону дээштиң тулчуп чораан
Далдарал чок шериглер дег, өлүм билбес.
Тайбың өйде дээрде кыпкан сылдыстар дег
Дайынчы ырлар мөңге чурттап, чаңгыланыр!

Д. МОНГУШ.

Т. Новичков.

ТЫВЫЗЫКТАР

1. Дылы — теңниг.
Кудуруу — шырбиштиг.
Мурнунда — айыырлыг.
Адаанда — адагаштыг.
(Баажызы дириг амытанда).

2. Мыйыстыг — коштар эвес,
Эзерлиг — аът эвес.
(Баажызы эдилелде)

3. Оргазы — дозулуг,
Ооң еээ — дуктуг,
Хептер чылтаар.
Кедергей арыглаар.
(Баажызы эдилелде).

4. Ол-ла хевээр сени көргүзер.
Ол-ла хевээр сени өттүнер.
Орта эвес чүл ол?
(Баажызы эдилелде).

5. Саң дорт чаңгыс буттуг,
Саазын чылгаар чаңгыс дылдыг,
Ажыл кылгаш кыскалаар,
Ажыр эвес иштиг кулгур.
(Баажызы эдилелде).

6. Эктинде — булуттуг,
Эдээнде — булуктуг.
(Баажызы бойдуста).

7. Дүъшке чедир кыскалап кээр,
Дүгле-даа бар, меңле-даа бар.
Кежээге чедир узап келир.
Хемде-даа бар, меңле-даа бар.
(Баажызы бойдуста).

О. ДАРЫМА очулдурган.

сонуургактарга

БУУРАДАН ЧАЙЛААН...

Тевениң буурасы кыжын кончуг каржы апаар амытан чүве-дир. Бир-ле катап бир кижи сайырам суг уну черге чоруп чорда улуг бууразаа келген-не. Ол ашак кижи канчаарын-даа айыын тыппайн ырак эвесте турган терекче халып-ла каан. Буура ынча-мынча халып орда, ашак терекнiң адаанын будуундан туттунуп кааш, терекче үне берген.

Дыка-ла үр олуруп келген. Буура чорун-даа болбас, ашактың дүжерин манап туруп берген. Ашак боданып боданып: «Ындыг эвес, бо бууранның кырынче чүвүр ишти терек будуу сукаш черже бадырбас болза хоржок» — деп шиитпирлээш, чүвүрүнүң иштин долдур дой терек будуун тырааш, бадып чыда будукка ындыртынмас черже салып-ла бадырган. Черге барып «мет» дээн соонда буура халып баргаш ону когжурадыр үуй база-ла берген. Чаңгыс-даа будук арттырбайн таптай базып, сынган будук даажы дыңналбастай бээрге ам кээп буура өөрүнче чорупкан. Буура кыжын кижи сывыргында ону албан-биле ызыртыр четкеш, чаңгыс-даа будун сөөк арттырбайн үуй баскаш амыраар чүве-дир.

Д. ОНДАР.

САННАР, ФАКТЫЛАР

✦ 1941 чылдың июнь 22-де эртен эрте фашистиг Германия Совет Эвилелиниче оор ёзу-биле халдаан. 3,5 муң км узун дурттуг фронтуга агрессорнуң талазындан 5,5 млн. кижи, 47 муң ажыг үгер-боолар болгаш миномёттар, 4300 хире танкылар, 5 муң хире дайынчы самолёттар дайылдажып кирген. Совет таладан 2,9 млн. кижи, 37,5 муң үгер-боолар, миномёттар, 1470 хире танкылар, 1540 дайынчы самолёттар дайзынга удур киришкен.

✦ 1941 чылдың июнь 30-де Камгалалдың Күрүне Комитеди тургускан, ооң эргезинче чуртта бүгү эрге-чагырганы шилчиткен. Камгалалдың Күрүне Комитеди дайын чылдарында 9971 шиитпирлерни хүлээп алган.

Ала-чурттуң Улуг дайынының төнчүзүнде фронтуларга 3 млн. ажыг коммунистер чаалажып турган. Бо дээрге дөрт кижиниң бирээзи-ле коммунист боол турганы ол. Совет Эвилелиниң Маадырларының дөрттүң үш кезии коммунистер турган.

✦ Делегейниң ийиги дайынының чылдарында бүгү кижи төрелгетениниң салым-чолу совет-герман фронтуга шиитпирлеттинип турган. Ниити дайынның 1418 хонуунуң 1319 хонуунда (93 хуузу) кадыг-дошкун тулчуушкуннар болган.

✦ Совет Чепсектиг Күштериниң саны дөрт чыл дургузунда ийи ажыг катап өскен болгаш 11365 муң кижи четкен. Дайын чылдарында ийи миллион хире офицерлериң белеткээн, оларның 80 хире хуузу коммунистер.

✦ 1941 чылдың июльдан декабрьга чедир чурттуң чоон районнарынче 2593 үлетпүр бүдүрүлгелерин, оларның иштинде 1523 улуг бүдүрүлгелерни көжүрген.

✦ ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму 1945 чылдың май 9-та «1941-1945 чылдарда Ала-чурттуң Улуг дайынынга Германияны тиилээни дээш» медальды тургузар дугайында Чарлыкты хүлээп алган. Ооң-биле дайын киржикчилери 14,9 млн. кижини шаңнаан. «Японияны тиилээни дээш» медаль-биле 1,8 млн. ажыг кижини шаңнаан.

✦ Дайын соолунде чылдарда шылгаралдың дээди чалазы — «Маадыр-хоорай» атты он ийи хоорайга: Москвага, Ленинградка, Киевке, Минскиге, Волгоградка (Сталинград), Одессага, Севастопольга, Новороссийскиге, Керчьге, Тулага, Мурманскиге, Брестиге тывыскан. Брест шивээзин «Маадыр-шивээ» деп алдар апарган.

(СЭТА).

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну Аверьян Иванович Глазырин Кызыл районнуң Каа-Хем суурда чурттап турар.

А. И. Глазырин хостуг үезинде ырлаарынга, шүлүк чугаалаарынга кончуг ынак, ынчангаш бот-тывынгыр артистерниң концертинге бо-ла киржи бээр. Чоокта чаа Кызылдың хөгжүм-шии театрынга улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр Кызыл район концерт көргүскен. Анаа хоочун ишчи бодунуң чогаатканы «Тураскаал» деп шүлүүн чугаалаан. Ала-чурт дайыны орденниң бирги чергезиниң, Күш-ажылдың Кызыл Туг орденниң болгаш хөй санныг медальдарның эдилекчизи шак ынчаар чонунга бараан болуп чоруур.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

ТИРГАРТЕНДЕН КӨРҮШ

● Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан ●

Тиргартен дээрге Бранденбургтар эжииниң чанында улуг эвес дон. Ол рейхстагбиле дужааштак чыдар. Дертен ийи чыл мурнунда Тиргартенден гвардейжи батальоннар рейхстагче атакалап киргеш, фашизмниң сөөлгү өлүмнүг шивээзин чуура шапкан. Ала-чурттуң Улуг дайынының түңнел тиилелгези бо черге доозулган. Дайзын-биле кадыг-дошкун тулчуушкунга ийи муң чартык хире бистиң чаңгыс черчурттугларывыс амы-тынындан маадырлыы-биле чарылган. Олар мында хөөрде меңгезн-биле удуп чыдарлар. Хөөрнүң дал ортузунда хүлерден шуткуп кылган совет солдаттың тураскаалын бедикте тургускан...

1945 чылдың майның хүннери келген. Совет тиилекчи солдаттар хөөрге келгеш демир каскa бөрттерин ужулгаш, эш-өөрүнге бажын ылап ынын иерелип мөгейип ёзулааннар. Олар дужаал ёзугаар Төрээн чуртунче чанар чорупканнар.

Маадырлыы-биле амы-тынындан чарылган солдаттарбиле кым артарыл? Оларның хөөрүнге кым таптыкыдаарыл? — деп айтырыглар туруступ келген.

Маршал Г. К. Жуковтуң саналы-биле рейхстагтан ийи чүс метр черге Бранденбург эжиинге тураскаал-мемориалдың тударын шиитпирлээн.

1945 чылдың чайынында бөлүк скульпторлар Берлинге чедип келген, оларны Георгий Константинович хүлээп алгаш, шыңгыы-биле мынчаар чугаалаан:

— Тураскаал-мемориалды тударының хуусаазы үш айдан ашпас ужурлуг.

— Ол берге-дир, шуут болдунмас херек-тир, — деп, олар харыылаан.

— Кызыл Армияга фашистиг араатаннарны чылча-шаварын ам-не берге айтырыг турган. Ынчалза-даа ону тиилептивис биле боттандырып шыдаан. Тиилекчилерни алдаржыткан тураскаалды тургузары — чүрүмчү бүрүзүнүң ындыктыг херээ болур — деп, Г. К. Жуков айыткан.

Тураскаалды бүступ, урелген Берлиниң Уран чүүл академиязынга кылып турган. Дыка хөй немец артистер, оларның иштинде шуткукчулар, хептекчилер ону кылырынга дузалашкан. Октябрьда тураскаалды хүлерден куткаш, Тиргартенге сөөртүп келген. Мемориалды 1945 чылдың ноябрь 11-де байырлалдыы-биле ажыткан.

Москвадан Барыын Берлинче чоруур деп тургаш, сураглыг дайынчыларның бирээзи. Берлинни штурмнаазының төөгүзүнге ооң адын мөңгезн-биле бижээн. Совет Эвилелиниң Маадыры Мелитон Кантарий-биле ужураштывыс. Бодунуң дайынчы эжи разведчик сержант Михаил Егоров-биле кады Тиргартен дооңуңуп метр бүрүзүн дайзынның огу бичеда чансар чок чаап турза-даа үнген. союз эртеш. Тиилелгениң Тугун рейхстагтың кырынга аскан.

— Дайынга июнь 22-ниң эртен дап бажындан киржип эгелээш, рейхстагка доостум — деп, Мелитон Варламович чугаалады. — Гитлержилер бүгү-ле кужун бистиң чуртувусту чылча шаварынче мөөңнээн. Геббельстиң херээженнер батальонун безин дайынче киирген. Ынчалза-даа Тиилелгениң Тугун азып, киискиткен бис.

Мелитон Варламовичиге болгаш силерниң-биле кады тулчуушкунга киржип чораан бүгү-ле дайынчыларга, ол дээш мөгейип тур бис.

Бистер Тиргартенден рейхстагтың бажыңын көргеш, ону таныывадывыс. Ооң кырында бир купол (бопугур чер) чок болду. Артында-ла 45 чылда Тиилелгениң Кызыл тугу киискип турган купол чогулу. Ону септээр дээш каш чыл мурнунда ап каапкан-даа болза, ону септээрин уламчылавышаан. Бажыңның септелгезин кончуг дүрген доосканнар. Рейхстагтың ханаларынга тиилекчилерниң (бистиң шериглеривистиң) бижимелдери ам чок. Оларны Москвада, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң Төп музейинден көрүп болур. Немец антифашистер маадырларывыстың автогравын бижээн элээн каш плиталарны биске дамчыдып берген.

Дайын төнгенден бээр дөртен ийи чыл болган, ынчалза-даа бо хөөрде хүндүлүг таңныыл ам-даа турбушаан, олар байырлалдыы-биле үргүлчү солчуп, боттарының күш-ажылчы албанын совет солдаттар эрттирип турар. Хүндүлүг таңныылда анаа дайынчы Михаил Собелев тур. Москва чанынга ол төрүттүнген. Комсомолчу. Ужар чүүл техникумун дооскан. Ооң кожазы Пенза областың Каменка хоорайдан келген анаа дайынчы Наиль Таишев. Электри каңнакчылап ажылдап турган.

Мааа хөй санныг туристерлиг автобустар, чиик машиналар кээр, олар киноларны, чуруктарны тырттырып турар. Даштыкы кижилер хүндүлүг таңныылда турар бистиң оолдарывыстың арынnарынче кичээнгейлиг көрүп, кандыг-ла-бир чүвениң дугайында иштинде сымыранып чугаалаарлар.

Хүнүнүн-не, изигде-даа, соокта-даа Тиргартен хөөрүнге аныяк дайынчылар хүндүлүг таңныылга туруп, солчуп турар.

Долгандыр ыржым. Чүгле маадырлар удуп чыдар...

Ю. ДМИТРИЕВ.
Барыын Берлин.

МУЗЫКА КРОССВОРДУ

1. «Иван Сусанин» деп операдан персонаж. 2. Итали композитор. 3. Улуг орус композитор. 4. Бичии принц деп балеттиң автору. 5. Үрер хөгжүм. 6. Ладтың кол турум үнү. 7. Кыйгы бээр инструмент. 8. Чогаалдың кол уткazын илереткен аялга. 9. Интервал. 10. Оркестрниң үделгези-биле, операга чаңгыс кижиниң төнген номери. 11. Шинге болгаш концертке билеттер саттынган дугайында чарлал. 12. Орус улустуң таңцызы. 13. Музыка чогаалы. 14. Римский-Корсаковтуң өөрениш, ажылдап турган хоорайы. 15. Хөйнүң камыгдал ырызы. 16. Француз композитор.

В. ООРЖАК тургускан.
Өвүр район.

(Солуннуң дараазындагы номери май 12-де үнер)

ТВ

МАЙ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15— Тиилелге байырлалынга. Док. фильмнер. 9. 10 — «Болчаглар үези». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.15 — «Солдат болуру». Док телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.50— «Вогун— Тиилелге байырлалы». ССРЭ-ниң камгалал министриниң бирги оралакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры, армия генералы П. Г. Лушевтиң чугаазы. 11.05 — «Дириг амытаннар дугайында». Допчулал. (Англия). 12.35 — «Сергей Сергеевич». Чогаалчы С. С Смирновка тураскааткан дамчыдылга. 13.30 — ТТ-ниң экраныңда бир дугаар. «Аккордеоннуг кижи». Уран-чечен фильм. 15.00 — «Тиилекчилер». Тиилелге байырлалынга тураскааткан дамчыдылга. 16.30 — Мультфильмнер. 17.05 — «Хоочуннар, силерге». Музыкалыг дамчыдылга. 17.50 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 18.20 — Д. Шостакович. Фашизмге болгаш дайынга өлүрткен кижилерге тураскааткан дамчыдылга. 18.50 — ФАШИЗМГЕ УДУР ДЕМИСЕЛГЕ ӨЛГЕННЕРНИҢ ЧЫРЫТКЫЛЫГ ТУРАСКААЛЫНГА. Минута иштинде ыыт чок туруп ёзулаары. 19.20—Улуг Октябрьның оюнга, «Төөгүнүң өшпес одуругларыа». «Солдат дугайында баллада». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Тиилелге байырлалынга тураскааткан музыкалыг дамчыдылга. 22.50 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаазы. ГДР-дең дамчыдылга 23.10 — 23.25 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 8.45 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Маадыр хоорайлар». Док. телефильм. 10.15 — Уруглапга фильм. «Климко». 11.30 — «Тиилелгеге чүректиң хаңызындан бүзүреп тура». Ала-чурттуң Улуг дайыны совет литературада. 12.20 — Шыдырaa. Үш шиилиидек командаларының маргылдаазы. 12.40 — «Солдаттар ырлап турда». Солдат ыр фестивалы. 15.10 — Эдуард Асадов. «Демисежип тур мен, бүзүрээр мен, ынак мен». Док. телефильм. 16.05 — Шыдырaa. Үш шиилидек командаларының маргылдаазы. 16.35— «Москва». Кинотайылбыр. 16.45 — «Көзээде дирижерлер». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 17.05 — «Орлов солдаттар». Док. фильм. 17.35 — «Хоорай кырында куштар». Уран-чечен фильм. 18.50 — ФАШИЗМГЕ УДУР ДЕМИСЕЛГЕ ӨЛГЕННЕРНИҢ ЧЫРЫТКЫЛЫГ ТУРАСКААЛЫНГА. Минута иштинде ыыт чок туруп ёзулаары. 19.10 — «Бисче бижээн чагаалар». Док. телефильм. 19.35 — Уттундурбас музыка кежээлери. В. А. Моцарт. Концерт. 20.00 — «Тамчыктыг удуглар, чаштар!». 20.15 — —«Спорт болгаш кижи. Николай Королев». 20.45 — Улустарның аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Май ай турган». Уран-чечен телефильм. 23.25—00.05 — Багкагар спорт. Тиилелге хүнүнге тураскааткан маргылдаа.

Редактор
В. С. ШАРАВИН

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14, күштели бергенде 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 2—4 градус соор, чамдык черлерге 5—7 градус чылыыр. Хүндүс 10—12, чамдык черлерге 12—14 градус чылыыр.

Кызылга чуга булуттаар, биче чаъстаар. Дүне агаарның температуразы 2—4, хүндүс 12—14 градус чылыыр.

кино

МАЙ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Добро пожаловать, или посторонним вход воспрещен» 11.20, «Карусель на базарной площади» 9.30, 13.00, 14.50, 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Трембита» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Невеста подземного принца» 9.10, «Армия трясогузки снова в бою» 10.50, 12.30, 14.10, «Легко ли быть молодым?» 14.10, 16.00, «Конец атамана» 17.40, 20.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: к/т: «Иди и смотри» 14.00, 16.40 шактарда.

Адрезивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агыйл килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аймазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3503.
ТС—00622

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 110 (13410) | 1987 чылдың май 12, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек

В. И. ЛЕНИНГЕ ТУРАСКААЛ

ДЖЕЗКАЗГАН. (СЭТА). В. И. Ленинге тураскаалды байырлыг байдалга ажыдып алган. Бедик 14 метр улуг тураскаал баштыңчының адын алган Төп шөлдүң хоорай тудуунга хамаарышкан ансамбльдиң ажылдың түңнели болган.

Композицияның авторлары — Ленинчи шаңналдың лауреады скульптор А. А. Тюренков биле архитектор С. Г. Омаров.

УЖУДУУШКУН ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин оларның орбитада ужудуушкуну үргүлчүлевишаан.

Чүък сөөртүр «Прогресс-29» корабльге ажылдыг космонавтылар дооскан. Чедирип экелген чүъкту олар комплекстиң иштинге тургузуп, а хостадан черлерин ажылдап каапкан дериг-херекселдер биле долдуруп чыдырып турар. Ооң-биле чергелештир Ужудуушкун башкарар төптен команда ёзугаар станцияның шимчедикчилериниң кывар чүүл-биле болгаш ажыдыкчылар-биле долдуруп турар.

Астрофизиктиг «Квант» модульду ажыглаарынга киирер талазы-биле ажылдарның планын ёзугаар экипаж башкартынып чорууру комплекстиң иштинге кислород алырының немелде үнер хевү болур суг электролизиниң системазын ажылдадырынга белеткээр.

Геофизиктиг шинчилелдерниң программазын ёзугаар космонавтылар чер кырының янзы-бүрү районнарының хайгааралын болгаш хол фотокамералары биле чурукка тырттырарын үргүлчү чорудуп турар. Ол шинчилелдерниң сорулгазы арга-арыг үнүжүнүң болгаш кодээ ажыл-агый культураларының сезоннаан үнерин өөренип көөрү, арга-арыг өрттериниң илередири, атмосферада боор турар метеорология болуушкуннарын хайгаараар көөрү болур.

Орбитаның нарын комплекизиниң янзы-бүрү угланыышкыннарын болгаш доктаамал ажылдаарының янзы-бүрү чурумнарын таарыштырып кылыр талазы-биле бөлүк шенелделерни база катап чорутканы.

Май 9-та Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин олар дыштанган.

Телеметриктиг информация болгаш орбитадан илеткелдер ёзугаар алырга, башкартынар «Мир» комплекстиң ужудуушкуну чогумчалыг эртип турар.

(СЭТА).

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу ээлчеглиг хуралынга ажылчы чоннуң кээп турар чагааларын болгаш оларда бижээн санал-оналдарны партияның XXVII съездизиниң база СЭКП ТК-ның январь (1987 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин боттандырар талазы-биле чорудуп турар практиктиг ажылдың үезинде күүседир хемчеглер дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Коммунистер болгаш партия кежигүнү эвестер боттарының чагааларында партияның ниитилел амыдыралының бүгү адырларынга эде тургустунуушкунче, экономиктиг харылзааларны сайзыраңгай жыдарынче, демократияны, ажык-чарлыг чорукту, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдеринче угланыышкынның бир эң-сеткилдиг деткип турарын сеткил ханыышкын-биле демдеглеттинген. Хөй-хөй чагааларда эде тургустунуушкунуң теоретиктиг болгаш практиктиг айтырыгларының талазы-биле саналдар илереттинген, чаа байдалдарда ажылдың эки чимектерин көргүскен болгаш ажыл-херекке экижидер талазы-биле тодаргай саналдарны киирген. Ооң-биле чергелештир ажылда бар четпестерниң, корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну үреп турар фактыларының, шүгүмчүлелди кызып база чорутпайн турар чаартылгаларга саат ужуражтырып турар чорукитарның дугайын бижээн чагаалар база эвээш эвес.

Партияның эде тургустунуушкунче угланыышкынның ажылчы чоннуң деткип турарын СЭКП ТК-зы бедик-биле үнелеп көрген болгаш оларның политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин боттандырып турар чаартылгаларының хамык чок күүселдезиниң, совет ниитилелдиң бүгү таларыг депшилгезиниң магадылалы кылдыр санап турар. Ажылчы чоннуң санал-оналдарын херек кырынга боттандырарынче кичээнгейни күштелдирерин СЭКП ТК-ның килдистеринге, министерстволарга болгаш ведомстволарга, чер-черде партия, совет болгаш ажыл-агый органнарынга сүмелээн болгаш ук санал-оналдарны СЭКП ТК-ның даразында Пленумун белеткээринге долу демдээлдиг-биле ажыглаарын оларга даасан.

1986—2000 чылдарда чоннуң херектел бараанарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирерин хөгжүдериниң комплекстиг программазының күүсеттинип турарын Политбюро чугаалажып көрген. Ук программаның онаалдаларының чамдык чүүлдериниң болгаш ону боттандырарының талазы-биле СЭКП ТК-ның база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарының четпес күүсеттинип турарын демдеглеттинген.

Ол программаның күүселдезинде болдуңган хожудаашкыннарны узуткаар хемчеглерни алырын партия болгаш күрүне органнарынга саналдаан. Чоннуң херектел бараанарын бүдүрер талазы-биле онаалдаларны күүсетпээн министерстволарының удуртукчуларынга шыдыг бараанарының планнаттынган дежнелин хандырары дээш чуула харысалганы хүлээдирин сагындырган. Министерстволарының коллегияларының болгаш партия комитеттериниң кичээнгейин бүдүрүп турар бараанарының шынарын болгаш ассортиментизин үндезүн-биле экижидери, оларны чаартырының темпилерин дүргедедири, делегей деңнелинге дүгжүп турар кылыгларны бүдүрериң ковүдедири дээш кадрларның харысалгазын бедидериниң чугулазынче угландырган.

Чурттаарга бажыңнарын септээр болгаш тудар, хууда чиик автомобильдериниң техниктиг ажаалдазы, туризм болгаш экскурсиялар, күш-культура болгаш спорт талазы-биле ачы-дуза чедирериниче кол кичээнгейни угландырбышкан, оларың кылып турар кол ажылындан хамаарылга чокка өртек-хөлезилиг ачы-дузаны бүгү адырларның бүдүрүлгелеринге дүрген хөгжүдерин сүмелээн. Чоннуң хууда күш-ажыл ажыл-чорудулгазын идепкейжидерин, чоннуң херектел бараанарын бүдүрер болгаш ачы-дуза чедирер талазы-биле кооперативтерин тургузарын сүмелээн.

Чаа ажыл-агый механизминге үндезилээш садыг организацияларының ажылын эде тургузар, бараанарны бүдүрүп үндүрерин ковүдедири, оларның ассортиментизин болгаш шынарын экижидер сорулга-биле оларның үлетпүрге салдарын күштелдирер, үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын мяап-ла күүседиринге болгаш ниитиниң чемнениилгезин организастаарын коскузу-биле экижидеринге бар курлавырларны долу ажыглаар сорулга салдынган.

Чоннуң бараанар болгаш ачы-дуза-биле хандырылгазы база акша орулгаларының болгаш чарыгдалдарының баланстыг турары дээш чер-черле партия, совет органнарының харысалгазын болгаш ролюн бедидеринче кичээнгейни угландырган. Он ийиги беш чылдың комплекстиг программаның онаалдаларының база партия болгаш чазактың ук программага хамаарышкан доктаалдарының күүселдезин хандырарынга дузалаар бараанарны бүдүрерин база ачы-дузаны нептередириниң нуриалдыг хөгжүдериниң планнарга баш бурунгаар ажаарының чугулазынче кичээнгейни угландырган.

ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң түңнелдери-биле холбаштыр аныяктар-биле ажылды улам ыңай экижидер дугайында айтырыгны хуралга чугаалажып көрген. Съездини чүгле комсомолга эвес, харын-даа ниитизи-биле совет ниитилелге политиктиг улуг болуушкун кылдыр Политбюро бедик-биле үнелеп көрген. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче СЭКП-ниң угланыышкынын аныяк оолдарның болгаш кыстарның долу деткип турарын, аныяк салгалдың эде тургустунуушкун талазы-биле ниити ажылга ам-даа идепкейлиг-биле киржиринче улуг чүткүлдүүн, социалистиг демократияның үндезиниге ниитилел амыдыралын экижидеринге тодаргай киржиринче ооң белениң съезд бүдүрелдиг-биле көргүскен. Комсомол партияның эчис сорулгаларынга ханы бердингенин, ооң эң чоок дузалакчызы болгаш мианыштыг курлавырлары болур бодунуң бедик хүлээлгезин база катап бадыткап көргүскенин сеткил ханыышкыны-биле демдеглээн.

Бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларынга революсчу чаартылга, экономиканы үндезини-биле эде тургузар, эртем-техниктиг депшилге дээш демиселге комсомолдуң салыышкынын улам ыңай бедидериниң аңгы талазы-биле марксистчи-ленинчи тургуштардан ниитилел болуушкуннарын сайгарып көөрүнге болгаш үнелеп билиринге аныяктарның кижизидериниң эргежок чугулазынче партия болгаш комсомол организацияларының кичээнгейин угландырган. Аныяктарның күш-ажылчы, идей-политиктиг, мөзү-шынар, шериг-патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгезиниң айтырыглары бүгү партия, совет, күрүне болгаш хөй-нийти организацияларының бодунуң эң чугула болгаш хүн бүрү саазаш салыр чүүлү болдурар ужурлуг дээрзи демдеглеттинген.

Мурнунда хүлээп алдынган шиитпирлерни контрольдаары-биле бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның дорт харылзаазын хөгжүдер, Совет Эвилелиниң ЭДЧ кежигүннери чурттар-биле аразында харылзаашкак бүдүрүлгелерин, чурттар аразының каттыжыышкыннарын болгаш организацияларын тургузар талазы-биле ажылдың чорулп турарын чугаалажып көрген. Демниг хөделмиршкиниң чаа хевирлерин нептередири бүдүрүлгениң бүгү хемчээлдиг специализаштаарының болгаш кооперастаарының оруунга социалистиг дем каттыжылга күрүнелери-биле экономиктиг база эртем-техниктиг кады ажылдажылганың хемчээлдерин калбартырынга болгаш ооң дүргедээшкининиң бедидеринге улуг ужур-дузалыг болурун демдеглээн. Хамыктың мурнунда планнаашкын, эртек тургузарынга болгаш материал-техниктиг хандырылганың айтырыгларынга интеграцияның чаа хевирлеринге кады ажылдажылганың механизмин таарыштыр тургузар дээш ажылды идепкейжидер талазы-биле хемчеглерни тодаргайлап тургускан. Тускай эртемниг кадрларны белеткээриниң болгаш оларның мергежилин бедидериниң, даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганың ажыктыг бедидеринге партийжи салдарны күштелдирериниң чугулазын онзалап демдеглээн.

Француз компартияның Чиңгине секретары Ж. Марше-биле М. С. Горбачевтуң ужуражылганың түңнелдерин Политбюро чүүлдүгүн көрген. СЭКП болгаш ФКП-ниң аразында кады ажылдажылганы хөгжүдеринге ужуражылганың чугула чаа болган болгаш тайбың, демократия база социализм дээш демиселге ийи партияның чаа туружунуң илерээшкини болган. Европа болгаш делегей политиказының чугула чалазы болур ССРЭ болгаш Францияның кады ажылдажылгазын хөгжүдеринге СЭКП биле ФКП-ниң ниити сонуургалдыын демдеглээн. Бүгү моондактар турбуже ийи чурттуң аразынга болур-чогуур, кайызынга-даа ажыктыг харылзааларны тургузары дээш совет болгаш француз коммунистер моон соңгаар-даа туржур, совет болгаш француз улустарның аразынга бот-боттарын билчиринге болгаш найыралынга олар дузалаар.

Делегейниң айыыл чок чоруунуң, боо-чепсекти дүжүрериниң, хөгжүлдениң айтырыгларынга, дүшкүүрлүг чоруктуң айыылдыг одагларын таарыштыр шиитпирлээринге, а ол ышкаш кайызынга-даа ажыктыг болгаш хөй талалыг кады ажылдажылгага чаа аргаларны ажыткан. Барыын полушарийниң эң улуг күрүнези-биле бот-боттарын билчир чорукту быжыглаан, Мексиканың даштыкы херектер министри Б. Сепульведа-биле М. С. Горбачев болгаш Э. А. Шеварднадзе оларның чугаалажыышкыннарының түңнелдерин Политбюро чүүлдүгүн көрген.

СЭКП ТК-ның Политбюро хуралынга иштики болгаш даштыкы политиканың чамдык өске-даа айтырыгларын чугаалажып көрген.

(СЭТА).

СААНЧЫ

Таңды районда «Россия» совхозта төп сүт-бараан фермазының саанчылары шалыпчы ажылдаан. Улуг Октябрьның чедип чыл болур байырлалынга чедиишкинниг ужуражыр сорулгалыг ажылдап турарлар.

Саанчыларның чарыжынга Ирина Шулууевна Наксыл идепкейлиг киржип, сүт саалдазынга шору көргүзүглерни чедип ап турар. Ол эрткен чылын бир саар инектен онаалдыр ийи муң литр сүттү сагган. Бо чылда ол оон-даа шору көргүзүгнү чедип алырын кызыдынган.

Бо кыжын торзан ужен ажыг инекти ол ам саап турар. Бир дугаар торээн хунажыннарлан алдан сүттү саап ап, чарыштың мурнакчыларының бирээзинге санадып турар.

ЧУРУКТА: аныяк саанчы Ирина Наксыл.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

Часкы тарылга чоруп тур

КИИРГЕН ҮЛҮҮ-БИЛЕ АЛЫР

Механизаторларның турлаавче чоокшулап олура, чарып каан черге келдивис. Черин чаргаш, кымыын долгандыр хынады шыйыгны дорт чорудуп кааныы кооргенында чер чарып ажылдаан улустуң шынарже улуг кичээнгейни салганын ол херечилээр. Бир-ле дугаарында механизаторлар черни технология ёзугаар чарып, ооң хавызын кайы хире чорударын, илииртээшкинни болгаш чер болбаазыраалгазын ой-шаанда чорутканындан, дагаа оглун күзүн санаар дээни шыкаш, дүжүт база шыдыг болуру чоп.

Борбак ак бажында механизаторларның удуур дыштаныр өрээлинден аңгыда, столовая база бар. Чемнеңир өрээлиниң иштинде ханада плакаттар, стендилер хевир киирип турар. Мында ажылдап турар кижилерниң хөй кезии — комсомолчулар. Мында ажылдап келгеннерниң аразында бир коммунист, 9 комсомолчу бар.

Өрээлдер арыг-силиг. Септелгени эки чорудкан. Комсомолчуларның бөлүүнүң дериг кааштап каан. Чаштырылгаже олар май 5-те кирген. Хову Аксынга 200 гектар черге тарылга чорудар. Амдызында мында ийи агрегат ажылдап турар. Үш дугаар агрегатты курлавырда тудуп турар. Бир эвес кайы-бир агрегат үрели берзе, ону дораан солуур.

Кыска хуусаа иштинде ол черге чаштырылганы доозукаш, Дагыр-Шемиге келгеш удамчылаарын бригадир Удуй-оол Суидуевич Монгуш бисте дыңнатты.

— Часкы ажылдарга бригадаларның киржилгезиниң дугайында чугаалап көрүңерем — деп бригадирден диледивис.

— Часкы ажылга бир-ле дугаарында техниканы бүрүн белеткээр ужурлуг. Бистиң бригадавыста беш Т-150, бир ДТ-75, үш МТЗ-50 — 80 деп маркалыг тракторлар быжыглаттынган. Оларның шуптузун септеткен бис. Септелгениң шынары багай болган. Ону Чадааназың септелге техниктиг бүдүрүлгези хол дашты биле кылган. Ылаңгыя бо турар тракторнуң поршенин солуур турган. Ону солуваазындан үрелгени бо-дур. Ам ону солуп турарлар. Оон-даа өске үүрмек септээшкиннер ажылга шаптыктыг болурдур. Бистиң бригадавыс 1666 гектар тараа болгаш 809 гектар мал чеминиң шөлдериниң шыгын базырган. Шык базырыышкынын чогуур үезинде эгелээш, хуусаадан эрте дооставыс. Бистиң бир кол сорулгавыс ол турган.

Бригадада шупту 25 механизаторлар бар. Оларның чээрби ийизи бирги класстың, ужу үшкү класстың трактористери. Ол үш оол чаа доозуп келдилер. Кижи бүрүзү класс чедип алыр дээш техниктиг билиин бедидери-биле теорияны эки шиңгээдип, ону практика кырынга коңчуг эки билири-биле аттестацияны дужааганнар. Ол бээин бригада кежигүннеринге моральдыг деткимче болган.

Ниитизи-биле бригада 2474 гектар черге тарааны болгаш мал чемин тарыыр. Шык базырылгазын тарааның 1666 мал чеминиң 809 гектар черлерге чорудкан. Бо чылын оон багай эвес дүжүттү алыр боор бис — деп, Удуй-оол Суидуевич чугаалады.

Багай эвес дүжүт дээрзи-ле шын. Эрткен чылын бир гектар черден кызыл-тасты 10 центнерни, арбайны — 11,6, суланы — 11,6 центнер алган. 950 гектар черниң шөлүн 12 хонук иштинде ажааган. Мал чеминиң белеткелин хуусаазындан эрте доозуп, планның онаалдаларын ажыр күүсеткен.

Ам чаштырылга кидин түлүк чоруп турар. Бригада бот-орулга-чарылгаже киргенден бээр дөрт дугаар чыл болуп турар. Бригада кежигүннери баштай бот-орулга-чарылга деп чүл? деп чүвени билбейин турганнар. Ол дээш маргыжып шаг болганнар. Ийи чыл эрткен соонда ам шупту биле бергеннер. Ажыл шаг үзер кижи чок. Бот-боттарынга дузалажыр, кандыг-бир трактор үрели берзе, шупту демнежип турган кылып алыр. Мынчаар демниг ажылдаарга, ажылга догуй болур деп чүвени бригада кежигүннери боттары чугаалап орар.

Бир чылда бригаданың кылган ажылының түңнелиинде, оон ажылдаан акшазын үлежирде беш кижиден тургустунган бригада чөвүлели шиитпирлээр. Кижи бүрүзү ажылдаан шаа-биле алыр. Ааа артыкта ажыр чүве турбас. Турлагларны кадарып турар таңныылдарга, поварларга база үлештирер. «Найыралдыг ажылдаар — киирген үлүү-биле үлежир» деп бригада кежигүннери боттары аразында ынчаар дугурушкан.

Дагыр-Шеми трактор-хову бригадазының турлаанда кызыл-булуң бүрүн дериттинген. Хол бөмбүүнүң шөлү белен. Шыдыраа, домино болгаш өске-даа ойнаар чүүлдер бар. Оон аңгыда солуннар болгаш номнар демдеглеттинген.

Социалистиг чарыш бригадада кежигүннерниң аразында калбарган. Ооң түңнелин беш хонуктап үндүрүп турар. Социалистиг чарыштың негелдезин ёзугаар алырга, үш катап бирги чер алган кижилер экскурсиялап чорудар. Кайнаар-даа баарын ол боду билир.

Сөөлгү беш хонуктуң түңнели-биле алырга, трактористер Садип-оол Монгуш, Оолчукай Куулар, Маадыр-оол Куулар олар тиилекчилер болуп, акша шаңналын алганнар.

Күскү дүжүт ажаалдазының соонда шылгараан комбайнерге 300 килограмм тарааны шаңналга бээрин база социалистиг чарыштың негелдезинде киирген. Ынчангаш кижи бүрүзү кызымаккай, тура-соруктуг, хей-аът киирген ажылдап турар.

Мооң мурнунда аңгы-аңгы звеноларны чаңгыс бригада кылдыр каткаш, бот-орулга-чарылгаже киргени база-ла үе черле эде тургустунуушкун болуп турар. Аңгы-аңгы черлерге турган техниканы чаңгыс черге мөөңнээн. Ону кол инженер болу удуртуп турар.

М. ОЛЗЕЙ-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

№ 14 механизация эргелезиниң дөрт айларының планын 104,4 хуу күүсеткен. Участоктар аразындан чарышка бирги кварталдың түңнели-биле планын 112 хуу боттандырган. Ак-Довуракта участок тиилекчи болган. Ийиги черде — суургалыг краннар участогу.

Мергежилиниң тергиинистери база илереткен. Онаалдазын 134,5 хуу чедирген аар кран башкарыкчызы В. С. Монгуш, 127,1 хуу күүсеткен авто-кран башкарыкчызы Г. В. Лимицкий, экскаваторжу А. Т. Ельмояров, бульдозержи В. А. Семенов, суургалыг кран машинизи В. Я. Копелова олар шылгараннар.

БИСТИН КОРР.

ҮШ БРИГАДА

«Бай-Тал» совхозта К. Чыдым, К. Чүлдүм-оол, Л.-С. Кужугет оларның удуртканы тудугжу бригадалар баштайгы кварталдың планын күүселдипкеннер. Олар малчыннарга бажыңнарны, хой кажааларын, суурларда ийи дөрт аал чурттаар бажыңнарны тудуп дооскан.

Чарыштыг бригадаларның кежигүннери Х. Чыдым, К. Иргит, А. Хурал-оол, Т. Чечен-оол болгаш өскелер-даа хүн нормазын ажыр күүседип турар.

Х. КАРА-ООЛ.

БРИГАДАНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

РСФСР-ниң алдарлыг тудугжузу Шойдар-оол Саичытович Кужугеттиң бригадазы Кызыл-Мажалыкта АКМК-ның бригадаларының аразында чарышка тиилеп үнген.

Чээрби беш тудугжу хүн нормазын 120 хуудан кудулатпайн турар. «Шекпээр» совхозта ийи аал чурттаар дөрт бажыңны тудугжулар тудуп турар. Бригада бирги кварталдың планын 144,6 хуу күүсеткен. Амгы үеде олар темпини кошкатпайн ажылдап турар.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

ОРУКЧУЛАРДА

Ак-Довурактың оруk-септелге тудуг эргелези апрель айның планын чедиишкинниг күүсеткен. Хар суугандан оруктарның үрелирин болдурбазы-биле баш удур хемчеглерни ап, көвүрүглерни быжыглаан.

Ч. Дамба биле В. Пацуктуң бригадалары эки ажылдаан. Д. Монгуштуң удурткан коллективи 28 муң рубльдиң ажылдарын кылыр планын 72 муң рубль кылдыр ажыр боттандырган. План күүселдезинге машинист А. Рогозининиң хууда үлүү база улуг.

С. САЛЧАК.

ЮБИЛЕЙГЕ БЕЛЕК

Сыстыг-Хем аңныыр-тыа ажыл-агыйның тудуг бригадазы бирги кварталда 5 муң ажыг кубометр ыяшты белеткээн. Бригадалар аразында чарышты Владимир Маадырның удурткан коллективи баштап турар. Трактористер Василий Маадыр, Сюрюн-оол Ак, Олег Кол, Седен-оол Назын хүн нормазын ажыр күүседип турарлар. Ыяш ужуруукчулары Сарыглаа Ооржак, Эзирлеп Маныгы, Дадар-оол Биче-оол оларның кызымак ажылын эш-өөрү демдеглеп турар.

Ыяш дилер бригадада коммунист Байыр-оол Барыкчаа 10 муң рубльдиң арыг продукциязын кылган. Хууда чарышка тиилекчи болган ыяш ужуруукчузу Алексей Хуваалгага акша шаңналды тывыскан.

Коллективте ажылынга кызымак, быжыг сагылга-чурумнуг ажылчыннар хөй.

М. ЫЯМА-СЕРЕН.
Сыстыг-Хем.

ЭЖИНДИРИИШКИН ЭГЕЛЭЭН

Хем өру көөрге, мунгаш бүргег. Тайгада хар чаап турар. Шуглаан сиилиилешкен Улуг-Хем шала оожум агып баткан. Ийи-чаңгыс доштар мыңда-мыңда агарыглай берген салдап бадып тур.

Енисей пароходствозунуң Кызылдагы район эргелелиниң начальниги Олег Витальевич Петров эштиңа чоруурунга белен теплоход чанында тур.

— Эжиндириишкинни ажыдар эргени дуржулгалыг капитан Юрий Семенович Канаинхин чаалап алган. Ол «Ангара—52» теплоходту чылдың баштайгы суг оруунче каш минута болгаш баштап кирипте. Хүт ужарынга тургузар түерни шкипер Виктор Семенович Монастырщин башкарар. Түер ужар таварып ынай-бээр эргеп шупту судноларны кедээтүп эртеринге дузалажыр. Ийи хонук хиреде Улуг-Хемге шимчээшкин немей бээр. Каа-Хем бажынче шепеде эжиндириишкинни база эгелээр. Май 5-тен эгелеп хем орукчулары эрикке демдектерин, эштириниң демдектерин тургузарын өөренип келээн — деп, начальник чугаалады.

Хем эриинде дебаркадерни тургуза берген. Улавас моон пассажирлер болгаш чүък сөөртүкен теплоходтар чоруп эгелээр. Ам бээин кажан чорууруун ылавылаан улус эрбии болзу.

Он ийиги беш чылдың ийиги чылында, Октябрь революциязының 70 чыл оюн демдеглээр бо онзагай чылда, коллектив бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Чүък сөөртүрүнүң хемчээли 122,5 муң — тонна, пассажирлер 33,6 муң кижи. Планга немей 5 муң тонна чүъкту сөөртүрүн, 2 муң пассажирни аргыштырарын, 15 муң рубльдиң орулгазын алырын хемчилер хүлээнген. Планны кордүүгүнүндүн он ийи хонук бурунгаар эжиндириишкин сезонун доозар сорулга тургузуп турар. Эргелел чүък сөөртүрүнүң болгаш пассажирлер аргыштырарынын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгүн бедидериниң (ону 2 хуу өстүрер) ийи чыл планын Октябрь революциязының юбилейинде доозар дээрзин мында профэвилел комитединиң даргазы С. В. Рассказова демдегледи.

Амгы үеде сес теплоходтуң [illegible] демдекке ажылдап алган. Айлап үндүрүп турар социалистиг чарышка С. В. Троицкийниң, К. П. Кубовскийниң бригадалары шылгараан. Күш-ажылдың Кызыл Туг орденин эдилекчизи Петр Михайлович Марков болгаш оон-даа өске мурнакчылар чаа сезонга эки белеткенген.

Агымга-даа, септелгеге-даа кызаар-чаар чүүлдерин болгаш электри энергиязын чарыгдалын экижидер хүлээнге алдынган. 10 муң тонна дизель биле одаар чүүл, 3,0 муң киловатт-шак электри энергиязы, үш чаартыкчы саналдар 11,5 муң рубль кымнаттынар.

Күш-ажылды организастаарын экижидер талазы-биле хемчеглер алдынар. Эрткен чылын 49 организашкылар тургузуушкуну кылганы дээш торгаткан. Ырбанның ыяш ажыл-агыйынга хомудалдар турган. Дыштаныр хүннерде чүък хүлээп дүжүрер-дүжүрер ажылдарны саададыр чоруктар таваржып турган. Келир чылдан эгелеп чүък чүдүрүп алыр черни тудар. Чүдүрүүге ажылдарны эргелел бодунга алыр. Ынчан чүък сайгарылгазы эвээш шуулаар.

Агаар оруунда ынаныштыг, чер оруу ажыттынмаан ырак узак черлер-биле эргижеринге бүдүрелдиг транспорттуң ажылдаарын экижидер дээш хууштаанниннар ажылдаарын хемчилер хүлээнип турар. Каш хонгаш ак-көк оруктап теплоходтар хайгы салып, аай-дедир шуужуп эгелээр.

А. ХОВАЛЫГ.

БҮЗҮРЕЛ

Өг-бүле кержээн-биле 1986 чылда чүгле ийи звено ажылдап турган. Ажылдың чаа аргазының боттуг болуп турарын хойжулар херек кырынга көрген.

Кара-кыс Доңгак, Болат-оол Эрешчин кержээ-биле ажылдааш, багай эвес түңнелдерлиг болган. К. Доңгактың кодаңында төрүүр 312 хой бар турган. Төрүүр чүс бажы онаашкыр 91 хураганны өстүрүп алган. Б. Эрешчин төрүүр чүс хойдан-на 95 хураганны өстүрген. Күрүнеге дүк дужаар планын кайы-даа звено ажыр күүсеткен. Звеноларның бүдүрген продукциязының бот-үнези ажыл-агыйның ниити көргүзүглериниң чиик болган.

Ам бо хүннерде «Торгалыг» совхозтуң малчыннарының хөй кезии өг-бүле кержээнче шилчээн. Чаа арга-биле ажылдаарынга бүзүрел улуг болуп турар.

Н. ДАМДЫН.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЁЗУЗУНГА ДҮҮШТҮР

АЖЫЛДЫҢ СТИЛЬ, МЕТОДТАРЫН ЧААРТЫР

(СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң пленумундан)

«СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» айтырыгны СЭКП райкомунуң пленумунга чугаалашкан. Илеткелди СЭКП райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржак кылган. Ук илеткел талазы-биле санал бергеннер: районо эргелекчизи Н. Ооржак, күрбаңк эргелекчизи А. Бережных, № 1 КМК-ның крановщизи М. Ооржак, «Искра» совхозтуң чолаачызы Р. Сат, «Большевик» совхозта садыгжы С. Ховалыг, «Тыва» совхозтуң партком секретары С. Сосқур-оол, «Чыраа-Бажы» совхозтуң бухгалтери Ш. Куулар, Хөндергей школазының директору Б. Куулар болгаш өскелер-даа.

— Чедип алдынган чүүлдерни чогууру-биле демдеглевишаан, районнуң партия организациязының ажылында чамдык четпестерни болгаш чедир кылдынмаан чүүлдерниң ажыл-херекче, негелделиг ёзу-биле анализтевишаан, районда ажыл-херектериниң байдалын партия Төп Комитединиң январь Пленумунуң негелделеринге дүүштүр бо пленумга хынамчалыг чугаалажып көөр ужурлуг бис — деп, райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржак илеткелиниң эгезинге демдеглеп чугаалаан.

Ук пленум шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлелдиң байдалынга эрткен. Мооң мурнунда эртип турган пленумнардан бир онзагай талазы чогум-на мында. Илеткел талазы-биле он ажыг кижи санал берген. Олар мурнунда ышкаш, даңзы ёзугаар эвес, а боттарының күзели-биле туруп келгеш, кайда, кым болуп ажылдап турарын, атфамилиязын болу адавышаан, саналдааннар. Пленумнуң ийиги онзагай чүүлү ол. Үшкү онзагай талазы — илеткелде шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлелдиң байдалынга тургусканы. Ажык чаңныг чорукту барымдаалаан болгаш бар четпестерни эдериниң аргаларын эде тургустунуушкунуң туружундан айтыкан.

Ам чамдык кылдынган чүүлдерни көрээли.

Эде тургустунуушкун талазы-биле районда калбарган ажыл улуг ажыл-агыйның чамдык участоктарынга тодаргай эки өскерилгелерни чедип алырын хандырган.

Бо чылдың бирги кварталында бүгү-ле үлетпүр бүдүрүлгелери продукция бүдүрер талазы-биле планын күүсеткилээн. Эрткен чылдың ол-да үезинге деңнээрге ооң ниити хемчээли 6,2 хуу өскен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези 3,6 хуу болган.

Чедиишкиннерни оон-даа ыңай уламчылап болур. Ол дээрге партия организацияларының организакчы болгаш политиктиг ажылды эде тургузуушкунуң негелделеринге дүүштүр чорудуп келгенин көргүзүп турар деп, санал берген эштер чөптүг-биле үнелээннер.

Ынчалзажок партия организацияларының боттарының ажылының стиль болгаш методтарын кончуг оожум эде тургузуп турар. Ук пленумга болган санал-оналдардан ындыг түңнелди үндүрүп болур. Чижээлээрге, партия райкомунуң чамдык килдистери ам-даа чогууру-биле эде тургустунмаан. Кабинеттеринден үнмес, чүгле телефон-биле ажылдаар, саазын кырынга ажылдаар, ажыл-агыйларга, албан организацияларга ында-хаан келир. Келзе-даа, боттуг дуза эвес. Ук шүгүмчүлел райкомнуң пропаганда болгаш агитация, партийжи-организастыг килдистеринге хамааржыр. Ындыг ажылдыг кабинет стилинден ыштунар үе келген деп, «Тыва» совхозтуң партком секретары С. Сосқур-оол, ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары В. Ындай-оол шыңгыы шүгүмчүлээннер. Ол килдистер оон ыңгыы түңнелди үндүрер.

Оон ыңай көрээли. Бо чылдың бирги кварталының планын № 1 АКМК бүгү көргүзүглер талазы-биле күүсетпээн. Ол чүнү көргүзүп турарыл? Ам канчаар ажылдаарыл? Чыдаганы чүдел, четпестерден канчап уштуварыл? Ол айтырыгларга хамаарыштыр тодаргай хемчеглерни ук организация алгаш, ону боттуу-биле күүседир апаар. Ол чүгле чаңгыс чижек-тир. Кошкак ажылдап турар бүдүрүлгелер болгаш организациялар районда эвээш эвес. Оларның удуртукчуларындан партийжи негелдени, харыысалгалыг бедидерин пленум негээн.

Социал адырда шиитпирлеттинмээн айтырыглар база хөй. Ылангыя чурттаалга тудуу кончуг оожум чоруп турар. Ону харылзап турар бүдүрүлгелер болгаш организациялар шыңгыы шүгүмчүлелге таварышкан. Бо ажыл мооң соңгаар элээн шуудаар дээрайынга илерен болур.

Бүдүрүлгеде ажылдап турар кижилерге таарымчалыг байдалды тургузарын экижидер талазы-биле сорулга четпес шиитпирлеттинип турар. Бо айтырыг талазы-биле тодаргай планны чамдык үлетпүр бүдүрүлгелер коллективтери болгаш өске-даа организациялар мынчага чедир тургузуп албаан. Ону чүнүң-биле тайылбырлаарыл? Кол-ла чүве — кижи дугайында доктаамал сагыш салырын уттуп турар-дыр. Ужуру болза ол айтырыг бирги черге турар ужурлуг. Социал хөгжүлдениң план-хемчеглерин коллектив бүрүзүнге хынамчалыг кылгаш, ону мырап-ла боттандырган, ынаа удуртукчулар инициативазын, партия, совет болгаш профэвилел организацияларының сагыш човангыр чорууң көргүскен турар ужурлуг дээрзин пленум демдеглээн.

Кандыг-даа ажыл кадрлар-биле тудуш холбаалыг. Кадр айтырыы эң бедик деңнелге турар ужурлуг. СЭКП ТК-ның январь Пленуму ынчаар негээн болгай. Бо ажыл районда кандыгыл? Даандырганы ажыл-херек дээш кадрлардан негелдени партия организациялары канчаар бедидип турарыл? Бо айтырыгны пленумга шыңгыызы-биле анализтеп көрген.

Чамдык коммунистер бүдүрүлгениң мурнакчылары болбайн, хол салдынчак ажылдап турар. Ылангыя АТБ коллективинден 12 коммунистиң чүгле чедизи бүдүрүлге планын күүсеткен. База бир чижек. «Чыраа-Бажы» совхозтар 15 коммунист малчынналп турар, оларның арасындан коммунист Р. Ч. Сарыглар чүс койдан чүс хураган алган, а артканнары хүлээлгелерин күүсетпээн. Чүге? Ындыг айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир. Үениң, эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр ажылдавайн турарын ол бүгү көргүзүп турар. Ынчаар ажылдап болур бе? Ындыг айтырыгны оларга салыр апаар.

Партия эге организациялары эде тургустунуушкунга коммунист бүрүзү чогуур туружун тыпкаа турарынга дузалаар, эш хуу талазы-биле негелделиг сүмезин бээр хүлээлгелиг. Бо ажылга партияның иштики демократиязының принциптерин удуртулга болдурза чогуур.

Бодунуң ажылын шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелевес, бар четпестерни оожаавас, херексевес, чедип алган чүүлдеринге мениэргенир, сеткил оожургаар чамдык удуртукчулар ам-даа бар болганда, ындыглардан негелдени күштелдирериниң эргежок чугулазын санал бергеннер демдеглээннер. «Большевик» совхозтуң директору Б. М. Кара-Сал, райпо даргазы П. Х. Монгуш оларның болгаш өскелерниң-даа аттары пленумга үнгүлээн. Олар оон чогуур түңнелди үндүрер.

Ажыл-агыйжы чорууң херек кырынга көргүзер дээш боттары эде тургустунмушаан, ажыл-агыйларның шиитпирлиг участоктарынче кол кичээнгейин углаар сорулга оларның мурнунда туруп турар.

Партия организациялары четпестерге, мениэргенир, сес-биле ажыл херек дүүшпес болур чорукларга эптеш чок байдалды каяа-даа тургуспас болза, ажыл-херекке, кижилерниң угаан-бодалынга кандыг-даа эде тургустунуушкун болдунмас дээрзин билдингир. Тодаргай адрестиг, принципиалдыг шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел херек. Ындыг турбуже көрүнениң үлетпүр ажыл-агый (А. Донгак), «Большевик» совхоз (секретары турган К. Доржу) дээн ышкаш өске-даа ажыл-агыйларда чамдык парторганизациялар ол талазы-биле кошкак ажылдап турар. Хуралдар бнезгиле хевээр — шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел чок эртип турар. Ындыг хурал-суглааның ажыы эвээш, өскелерге оон партийжи салдары куду. Оон ажыы-даа чок.

Социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээр, сагылга-чурумну, корум-чурумну болгаш организастыг чорукту улам быжыглаар төлээде, масса-политиктиг ажылдың ролюн чаа деңнелче көдүрери чугула. Бо дугайында чугаа пленумга база шыңгыы болган. Эрттирип турар лекция, беседалар, чаңгыс аай политхүннер амыдыралдан хоорук, ынаа-ла-бир оюн-тоглаалыг көргүзүт хевирлиг. Цехтерге, бригадаларга, фермаларга, чонnуң чурттап турар черниң аайы-биле тайылбыр ажылы сула чоруп турар, харын-даа чамдык черлерде шуут чорбайн турар. Ынчангаш интернационалчы, шериг-патриотчу болгаш атеистиг кижизидилгеже партия организациялары кичээнгейин бичии-даа сулаадып болбас ужурлуг дээрзин пленум негээн. Бо талазы-биле тодаргай хемчеглер саазын кырынга эвес, а херек кырынга боттанган турарын ыяап-ла чедип алыр.

Пленумнуң ажылынга СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар киржип, чүве чугаалаан. Пленум киржикчилериниң кичээнгейин дараазында айтырыгларже ол угландырган.

Эде тургустунуушкунну улам ханыладыр. Даандырган ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң харыысалгазын бедидер, кичээнгейни ажыл-агыйның чугула участоктарынче углап, кадрларны шын шилип ал, оларны ынаа таарыштыр тургузар. Кабинеттен удуртур, телефон-биле, саазын кырынга ажылдаар чоруктан уштунгаш, коллективтерже, кижилер аразынче кирер. Чер болганга сагылга-чурумну, организастыг чорукту быжыглаар.

Чер ажыглалын, уксаажыдылга ажылын экижидер төлээде, специалистерниң ажылга харыысалгазын бедидер. Оорлаар, хулиганнаар чоруктуң болур чылдагааннарын тодарадыр, ону болдурбас дээш партийжи кижизидилге ажылының дээштиин, ооң салдарын күштелдирер.

Эде тургустунуушкунну улам ханыладыр, демократияны калбартыр, кадрларның харыысалгазын бедидер, партийжи ажылдың стиль, методтарын үениң негелделеринге дүүштүр чаартыр төлээде, чүнү кылырының, канчаар ажылдаарының хемчеглерин айыткан доктаалды пленум хүлээп алган.

К. САТ,
Бистиң корр.

Саанчыларның ижи чымыштыг, берге дээрзинге кым-даа маргышпас. Ынчангаш оларның ажылын бичии-даа бол чиигедир, саанчыларга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээр дээш республиканың чамдык совхозтарының удуртукчулары бо айтырыгны чедиишкиннig шиитпирлеп турарлар. Оларга Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң удуртукчулары база хамааржыр.

Совхозтуң төп сүт-бараан фермазында хөй кижи ажылдап турар. Оларны чугула херегледдиң бараанпары-биле хандырарының айтырыглары чогумчалыг шиитпирлеттинген. Олар ам аъш-чем барааннары садып алыр дээш совхоз төвүнче кирбестээн. Суурдан озалааш турар ол фермада аъш-чем магазини ажыткан.

ЧУРУКТА: садыгжы Ирина Монгуш, чанында — дузалакчызы Чечек Куулар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭКИЖИП КЕЛ ЧЫДАР

«Шекпээр» совхозтуң Суг-Кажаа сүт-барaан фермазының коллективи эрткен 1986 чылда кошкак ажылдааш, сүт бүдүрер планын күүсетпээн.

Амгы үеде ук ферманың коллективи эрткен чылдың четпестерин болгаш частырыгларын бо чылын катаптавас дээш бодунуң ажылын эде тургузуп эгелээн. Бо хүнерде мында мал ниитизи-биле 710 баш, оон иштинде 262 инекти саап турар. Саанчылар хүн бүрүде ортумаа-биле 1200 кг сүттү саап ап, күрүнеге дужаап турар. Бо чылын саар инектер бүрүн тургузу азыралда, сагбас инектерин чартык азыралда тургусkan, оларны рацион ёзугаар чемгерип турар. Оларның ажаалда-чемгерилгези эрткен чылдан экижээн, мал чемин чымчадыр хаймындырар цех ажылдап, кадыг чемнерин — саваннь, сигенни чымчадып, хөөндектеп малга берип турар.

Суг-Кажаа фермазында ажылдап, чурттап турар кижилерниң амыдыралын экижидер талазы-биле элээн эки хемчеглер алдынган. Чижээлээрге, чоокта чаа мында аъш-чем магазини, столовая, эмнелге салбырын ажыткан, дүнүнде доктаамал ажылдаар уруглар яслизи, эмнелге салбыры, чунар-бажың ажылдап турар. Бо болза кижи факторунуң бүдүрүлгеге салдарының дээштиинге эргежок чугула чүүлдер болур.

Суг-Кажаа сүт-барaан фермазының ажылын экижидеринге болгаш эде тургузарынга ам-даа хөй чүүлдерни кылыры негеттинер. Ол фермада четпестер болгаш чедир кылдынмаан ажылдар ам-даа хөй. Мында кажааларның иштиндаштының арыг-шевери, малдың чемгерилгези чогуур негелдеге дүүшпес, немелделерни чедир бербейн турар. Чаа төрээн бызаалар ийи-чаңгыстап аарып, өлүр таварылгалар бар. Чоокта чаа саар инектер кажаазының сүт дамчыдар системазынга болган аварияны эдер ажылдарны кончуг шушпен чорудкан.

Ферма коллективиниң кол сорулгазы — үстүнде демдеглеттинген четпестерни дүрген чайладыр, бо чылдың планының даалгаларын хуусаа бетинде күүседир, оон-биле Улуг Октябрьның 70 чылын тэлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбарткаш, күжениишкиннг ажылдаары.

М.-Б. ООРЖАК.

Прорабка сөс

АЖЫЛ ШАГЫН ҮНЕЛЕП КӨРЗЕ...

«Чер ажылдары» тудуг эргелелиниде Ю. И. Кузнецовтуң бригадазы «Тыва тудуг» трестиниң севен аал чурттаар бажыңның көрдүнген хуусаазында — август айда дужаар сорулгалыг. Бо хүннерде бажыңның ханаларын доосkash, кырын шып турар. Дузалал тудуг организацияларының ажылы шуудаан. Сантехниктер сөөлгү каътта келген. Инженер четкилери киирттинген. Ам шеверлекчилер долу күш-биле ажылдап кириптерлер.

Тудугнуң хуусаазын узамдыктырар «аарыгдан» бир дугаар адырлып турарывыстың чылдагааны — күш-ажылды шын организастап, ажыл шагын чеп ажыглаанывыста. Кышкы, соок үеде-даа болза, материал барда, ийи-үш ээлчег-биле ажылдап турдувус.

Коллектив интернационалчы: орус, татар, кара калпак, грузин дээш кандыг-даа националдыг төлээлер бисте бар. Хоочун тудугжу Очур-оол Донгак, бригадир Юрий Кузнецов, мурнакчылар Эрес-оол Күжүгет, Александр Базыр болгаш өскелер-даа күш-ажылга ак сеткилдиг хамаарылгазы-биле ооң чорукнуң хүндүткелин чаалап алган.

Бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга шаптыктап турар чамдык чүүлдерни ажып эртери бистен негеттинип турар. Мурнуку чылдарга деңнээрге, материал-биле хандырылга чүгээртээн.

Тудугжуларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары сагыш салыр болза эки. Ниити чемниң объектизинге эккелбейн турар. «Молодежное» кафеге чемненир дээш чеде бээрвиске, оочур хөй боор. Вагончиктерниң санитар байдалын экижидери чугула. Чаңгыс удаа экскурсияга чоравывыстан аңгы, кино, концертке барбаан бис. Маргылдаа база болбаан. Дыштанылга айтырыынче четпес сагыш салып турарын бөрта демдеглексеdim. Садыг, эмчи хандырылгазының объектилерге-даа чүге организастап болбазыл?

Эргелелдиң бригадаларының аразында чарышка бригада чаңгыс эвес удаа тиилээн. Бирги кварталдың түңнели-биле мурнакчыларның одуруунче база катап киирген. Тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли 136 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү база ол хире күүсеттинген. Апрель, май айларының онаалдаларын бригада ажыр боттандырган.

А. ЕВТУХОВ.

«Чер ажылдары» тудуг эргелелиниде прораб.

ЧАШ-ТАЛЧЫЛАР — ТИИЛЕКЧИЛЕР

Улуг-Хем районда «Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал сүт-барaан фермазы районнуң социалистиг чарыжынга киришкеш, бо чылдың бирги кварталында тиилекчи болуп, СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткаш, ол ийиги беш чылдың ийиги чылын күш-ажылчы чедиишкиннерлиг эгелээн.

— Бистиң ферманың коллективи хөй кезии аныяктардан тургустунган. Хоочун саанчыларывыс ам назылары улгадып, пенсияже үнгүлээн. Оларның орнун солуп, аныяктар мал ажылынче үнүп, саанчылап турары өөрүнчүг. Оларның аразында аныяк оол саанчы база бар. Ону Антой Даскый дээр. Ол шериглээн келгеш, манаа ажылдап тургаш, ам саанчылай берген. Ооң ажылы база мактаалдыг. Эрткен чылдың түңнелинде база эки көргүзүглүг болган бис. Бо алган Кызыл тугувус эрткен чылын база биске турган чүве. Бо дээрге, чүгле бистиң ферма ажылдакчыларының чедиишкини эвес, бистиң совхозтуң бүгү ажыл-ишчилериниң күш-ажылының түңнели болгаш бисти мооң соңгаар улам эки ажылдаарын күжээндирип турар — деп, ферманың учетчиги Анчимаа Монгушовна Дамчай чугаалады.

Фермада ниитизи-биле 700 ажыг бода мал бар. Ооң иштинден бо хүннерде 192 инекти саап турар. Бирги кварталда күрүнеге 50 тонна сүттү садар тургаш, 84 тонна кылдыр ажырып, планын 164 хууга ажыр боттандырган.

Кыштаглаашкынның ол күш-ажылчы коллектив эки эрттирген. Ниити малдың баш санынга кыштаглаашкын үезинде хоранча чок болган. Ол дээрге мында ажылдап турар саанчыларның, кадарчыларның, бызаа ажаакчыларының боттарының онаашкан ажылынга ак сеткилдиг ажылдааныңың түңнели-дир. Саанчылар Светлана Дарый, Февраль Намажап, Татьяна Монгуш, Хенче Даңгыт оларның ажылы мактаалдыг.

Ферманың төрүүр ужурлуг инектери колдуунда оолдапкан. Оларның чаш төлү онча-менди өзүп доругуп турар.

Эрткен чылын мал чеминиң курлавырларын четчири-биле ийи белеткээнинден болгаш чайгы үеде малдың семиртилгезин эки организастааныңың түңнелинде ниити мал кур кыш ашкан.

Ферманың ажылдакчылары чурттаалга бажыңнары-биле бүрүн хандыртынган. Бо чылын ийи аал иштии чурттаар бир бажыңны ажыглалга киирген. Ол ышкаш мында чаа садыкти болгаш столованың тудуун бүрүн-биле тудуп доосkan. Чүгле комиссия хүлээп алырын манап турар. Ынчангаш оларның чурттаарынга, ажылдаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалдар тургустунуп турары коллективтиң кежигүннеринге база бир өөрүшкү.

Кызыл-булуң доктаамал ажылдап турар. Мында телевизорну тургускан. Саанчыларның социалистиг хүлээлгелерин болгаш ооң негелделерин, саанчыларның хүн бүрү көргүзүглерин самбырада демдеглеп турар. Шоодуглуг хана парлалгазы «Чаңнык» «Ширбиил» астынган. «Кым мурнап турарыл?» деп булуңда мурнакчыларның аттарын база бижип турар. Кызыл-булуңнуң иштики чылыг, чырык. Коллективтиң күш-ажылының чедиишкиннери дээш шаңнаткан хүндүлүг бижиктер, дипломнарын мында тускай булуң кылгаш азып кааны база көрүштүг.

Ындыг-даа болза, фермада бир бергедээшкиннииг чүүл болза, ону механизаставаачы-биле саанчыларның, кадарчыларның, бызаа ажаакчыларының ажылынга берге байдалдарны таварыштырып турары. Мында бүгү-ле ажылдарны хол-биле кылыр. Инектерни хол-биле саар. Оларның өдээн база-ла хол-биле аштаар.

Мында ажылдап турар почтачы Базыр Опайның адынга хомудалдар хөй болду. Ажылчыннарның чагыткан солун, сеткүүлдери, чагаалары саадап келир, оон чедерезе чартык ай-даа болгулаар. Ферма-биле суур аразы ырак эвес. Ону хүнүң-даа дажыглап болурунуң аргазы бар.

Мында ажылдап турар автомагазинниң садыгжызы Байыр-оол Дамчайның ажылы мактаалдыг. Хүн бүрүнүң чугула херегледдиң барааннары-биле доктаамал хандырып, оларның чагыгларынга база дыңнангырын мактап чугаалады лар.

Фермада партия, профэвилел, комсомол организациялары ажылдап, хуралдарны эрттирип, ажыл-агый айтырыгларын чугаалажып, ажылда четпестерни эдериниң талазы-биле хемчеглерни ап келгениниң түңнелинде ол коллективтиң ажылының чедиишкиннериниң база бир херечизи-дир. Ынчангаш ол организациялар мында кол өзек болуп турар.

Ферманың коллективи бо чылын 200 тонна сүттү бүдүрер, оон 195 тоннизын күрүнеге садар. Бир инектен 1200 килограмм сүттү саар, төрүүр 100 инекке онаашт ыр 90 бызааны камгалап алыр. Ниити малдың баш санының камгалалын 98 хуудан кудулатпас.

Чыл планын Улуг Октябрьның 70 чылынга чедир күүседир социалистиг хүлээлгени коллектив алгаш, Жданов аттыг болгаш «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем сүт-барaан фермаларын чарышка кыйгырган.

Н. ДАЖИНМАВ.

Чагаа парлаттынмаза-даа

ЭМНЕЛГЕГЕ ХЫНААШ, САЙГАРГАН

Эмчи кижиниң бедик мөзү-шынарлыг, харыысалгалыг болурунуң дугайында чагаа редакцияга келген. Сүт-Хөл эмнелгезинде эмчилер Чечек Бавуковна болгаш Мерген Борисович Давааларның аажы-чаңында четпестерни автор бижээн.

Чагаада фактыларны Сүт-Хөлдүң район эмнелгезинге хынап, сайгарарынга республиканың кол педиатры В. П. Мочалов, кол терапевтизи Б. Г. Чубаров, кол акушер-гинекологу Л. М. Көк-оол, СЭКП райкомунуң ийиги секретары Д. К. Черлик-оол, пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи М. Л. Саая олар киришкен.

Фактылар колдуунда бадыткаттынмайн турарын СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң бирги секретары М. Ооржак редакцияже чоруткан харыызында дыңнаткан. Мында бижип турары болза:

«Эмчилер М. Даваа, Ч. Даваа олар чүгле боттарының сеткилинге таарыжыр, эвээш бөлүк кижилерни эмнээш туруп бергенн», «Эмчи Ч. Б. Даваа аарыг кижилерни соп эртип турар, оларга эмчи дузазы көргүзериниден үнээргедир, каржы-хажагай, эмнелгеге аар аарыг кижилер киргенде оларның төрелдери, дежурный сестралар чалаарга ынаавас» деп чагааның авторунуң бижээн чүүлдери бадыткаттынмаан.

Сүт-Хөлде «Дүрген дуза» чедирер станцияның өрээлинде телефон дамчыштыр хууда айтырыгларга хамаарышкан чугаа кылганы дээш школа башкызы С. С. Монгушка эмчи Ч. Б. Даваа сагындырыг кылганының түңнелинде олар маргыжып, алгышкан деп, автор оон ыңай бижээн. Ол бадыткаттынган. Ынчалза-даа эмчи Ч. Б. Дааваның талазындан хөй-ниити чериинге башкы С. С. Монгушту бак сөглеп, дорамчылаваан. Бо талазы-биле башкының хомудалы чок.

Эрткен чылдың ноябрь 6-дан 7-же дүне дежурный эмчи М. Б. Даваа ажылче эзирик байдалдыг үнгенин хоойлу ёзугаар бадыткаан фактылар чок болуп турар. Ынчалза-даа «Дүрген дуза» станциязынга мичан дежурныйлап турган фельдшер О. М. Шожал, диспетчер С. К. Монгуш, эмчи сестразы Г. В. Кыргыс олар дежурный эмчи М. Б. Даваа эзирик байдалдыг турган деп чугаалааннар. Ону кол эмчи О. Ш. Ондарга эртенинде дыңнатканнар. А кол эмчи ол дыңнадыгга хамаарыштыр М. Б. Дааваага административтиг хемчег хүлээтпээнин тодараан. Ол-ла дежурныйлап тура «эмчи М. Даваа «Дүрген дуза» станциязының ажылдакчыларынга чалчып, спирт былдап ишкен», «М. Дааваның ажылче үнмээн хүннерин кадайы Ч. Даваа ажылдаан кылдыр табельге киирип турар», «Кежээ алды шактан соңгаар эмнелгеже чалаарга кылбайнар, дыжым үревеңер. Мергенни база кыйгыртпаңар» деп Ч. Б. Даваа дужаал берип турар» деп, авторнуң оон ыңай бижээн чүүлдери шупту бадыткаттынмайн турар.

Ч. Б. Дааваны партия кежигүнүнүң кандидадынга киирип алыр дугайында партия райкомунуң кандыг-даа айтырыышкыны турбаан. А ол бодунуң күзели-биле кирген, эмнелгениң коммунистери боттарының ниити хуралынга ону эрткен чылдың августа партия кежигүнүнүң кандидадынга хүлээп алган. Бо талазы-биле хажыдышкын чок.

Эрткен чылдың декабрь 31-де эмнелгениң бөлүк техниктиг ажылдакчылары брага кылып ишкени бадыткаттынган. Ону профэвилел комитединиң хуралынга сайгарып чугаалашкан турган. Оон түңнелинде чолаачы А. Монгушту 30 рубльге торгаан, ону куду төлевирлиг ажылче үш ай хуусаалыг шилчиткен, ажыл-агый эргелекчизи М. Күжүгетти ажылындан хостаан турган. Бо таварылгага эмчилер Чечек болгаш Мерген Давааларның киржилгези чок болуп турар».

Специалист сүмелеп тур

КАНЧААР ӨСТҮРЕРИЛ?

Сөөлгү үеде бистиң республикада бажың чаңынга дагаа өстүрерииче улуг кичээнгейни салып турар. 1986 чылда Кызылдың куш фабриказы чонга 294 муң чаа чазылган дагаа оолдарын саткан. Дагаа оолдары бедик интенсивтиг өзер болгаш эки шынарлыг диетага херегзээр үттерни берип турар. Ынчалза-даа бройлерлерге өскен дагаа оолдары чуурга төрүүр уксаажыдылга дагааларга бодаарга, тударынга болгаш чемгерерiнге улуг негелделиг. Оларны бажың чаңынга тудуп өстүрерииге мындыг технологтуг параметрлерни сагыыр. Дагааның чемнеринге ажыктыг чүүлдер: суг, белоктар (протеин), аминокислоталар, үстер, углеводтар, витаминнер, улуг болгаш биче бүдүмелдиг элементтер шуптузу куштуң мага бодунуң организминге херегжеттинип турар. Даштыкы температура янзы-бүрү хоюксалары организмниң чем хоюкшутурулгазынга салдарны чедирер. Чазылган дагаа оолдарын 30—32 градус чылыгга тудар. Ооң соонда температураны хүнүнүн-не 0,5—1 градус эвээжедир болгаш 30 дугаар хонуунда 20—22 градус, а 40 хонуунда 16—18 градус чедир эвээжедир.

10 хонукка чедир дагаа оолдары боттарының мага бодун чылдыы шыдавас, боттарының деңнээзин бут кырынга туда албас, ынчангаш хөй чылыг херегзээр. Бо үеде дагаа оолдары сооктан хораар. Адаанга одаа курлап турар ужурлуг, оде бээрге хораан солуур. Ыяш хонгузун, хирээндиниң бичии кылдыр кезип каан тараа саваларын адаанга чадар. Баштайгы 10 хонуктарының иштинде суунуң температуразы бажыңның иштинки температуразы-биле домей болур, ынчангаш дагаа чаңынга сугну доктаамал тургузар. Суг чок болза дагаа 2—3 хонук иштинде өлүп болур, ынчангаш бир хүн 2 катап солуур. Суг ижер алктарын изиг суг-биле чуур. Баштайгы 1—5 хүннерде бир литр сугга 15—20 грамм глюкозаны азы чигирни холуп берзе эки. Бир дугаар суггартканының соонда 2 шак болгаш чемгерер. Комбикормнуң шынарын экижидер. Бир эвес комбикорм чок болза, соктап каан тараа холуксаазын, кукурузаны, арбайны, чиңге-тарааны, горохту берип болур. Соктап каан тарааның хемчээли 1—2 миллиметрден эртпес. Дагааның рационунга мындаа үнген чемнер: эът-сөөк-биле балык даалганы чемниң бүгү деңзизинге 3—5 хуу болур ужурлуг. 16—20 хонуундан эгелеп кижиниң чемненген чемиңиң артыын берип болур. Чем артынчыларын комбикорм азы соктап каан тараа-биле холуп бээр. Ону кашалаштырбас, шала кевиг боору күзенчиг. Дагаага дустуг балык бербес, эвин эрттир дустуг чемнер-биле чемгербес. Дуска дагаа хораанны бээр. Ынчалза-даа дагаага дус эргежок чугула. Неделяда 2 катап бир литрге 10 грамм дус каттан сугну бээр. Ынчан дагаалар бот-боттарын соктавас болур. Дустуг сугну ижипкен соонда арыг сугну бээр. Баштайгы 6—10 хонуктарда чемгереринге кончуг онаарымчалыг болур. Чаш дагаа өстүреринге зарыжыны (чүгле чаа, ажыг эвес) хайындырган бир чуурганы 4—5 дагаа оглунга, соктап каан чиңге-тарааны сүт холуксаалыг бээр.

Чаш дагааның иштинге чем болбаазыралырынга сай негеттинер. 5—6 хонуундан желеп түрмек сайлыг элезинни уруп бээр. Дагааның өскениинден сайның хемчээли мындыг: 1—30 хонукка чедир 1—2 мм, 31-ден—90 хонукка 3—4 мм, 91—150 хонукка болгаш улуг дагааларга 4—7 мм сайны бээр. Дагааның чипкен чеми эки чымчаары-биле сайны бээри чугула. Ол болза чемниң 0,5—1 хуузу болур. Неделя санында улуг дагааларга нормадан аңгыда (2 кг сай 100 башка онааштыр) сайны бээр.

Дагааларны бир дөрбелчин метр черге 1—30 хонуунда 25 башты, 31—60 хонуунда —17, 61—140 хонуунда —10, улуг дагааларны 5—6 башты тудар.

Бир баштың чемненир черинин хемчээли: 1—30 хонуунда—2,5 см, 31—60 хонуунда—5,61—120 хонуунда —8 см. Суг болгаш чем бээр кормушкаларының бедии: 1-ден—30 хонукка чедир 4—6 см, 31—150 хонукка—6—10 см болур ужурлуг.

Бир дугаар неделяда чаш дагаа оолдарынга 23 шак чырык херек, ийи дугаар неделяда 15 шак, 3-тен 18 неделяда 9 шак херегле ттинер. Суг болгаш чем 1—30 хонуктарда кормушкаларга доктаамал турары эргежок чугула.

Дагааның рационунга мындыг витаминнер негеттинип турар. A_1, $Д_3$, Е, B_1, B_2, B_3, B_4, B_5. Аптекада садып турар дрожжиде чартык витаминнерни ажыглап болур. 1—2 таблетканы 10—15 башка онаштыр соктааш сугга холааш, хүнде чаңгыс катап бээр. Дагааның рационунга витаминнер хөй болзун дээш оларга ногаан шагар-оътту, чашпанны, согунаның сывын, хөй болгаш чаңгыс чылдыг сигеннерниң бүрүлерин бээр.

Дагаа оолдарын өстүрүп турар үеде чамдык аарыглар база таваржып турар, ынчангаш дагаалар хораар. Колдуунда соокка алзыпканнаан дагаага таарымчалыг байдалды тургуспааннаан, чемин өй шаанда бербээниинден ижин аарыы тыптыр. Күгүрлүг аминокислотаның четпейн турарындан аарыг тыптыр.

Дагаа оолдары 10—40 хонуктарда зарынчал болур. Дагаа оолдары чем чиксевес, тендирип кылаштаар, салаалары ыргаар, мага-боду сирилээр оон соонда шуут чемден үнер. Бир эвес дарый хемчээн албас болза, дагаа оолдары 2—4 хонгаш өлүп каар. Дагаа оолдары аарывазын дээш 7—8 хонуундан эгелээш антиоксидаттарны киирер: сантогин, дилудин 0,2—0,4 гр 1 кг чемге. Е, витаминнин 30—40 мг хиреин 1 кг чемге. A_1, $Д_3$, Е деп тривитаминни херегле п болур.

Эмнелге профилактика кылырда кырында айыткан препараттардан аңгыда селенит натрияны 0,1—0,2 мг 1 кг чемге берип болур. Аараашкан бергенде 5—6 хонгаш селениттен берип болбас. Ижин аарыы шынары багай чемден, хирлиг сугдан тыптыр. Оон орнунга эки шынарлыг ажыг сүттү, творогту, сүттүң сарыг-суун ижиртир. Дөрт-беш литр сугга 0,5 грамм марганецти холааш ижиртип болур.

Эмнелге профилактика үезинде мындыг эмнерни ажыглап болур. Левомицетинни 0,5 г, окситетрациклинни 0,2 г, сульфадемизинни 0,5 г, фуразолидонну 0,2—0,6 г 100 баш дагаа оолдарынга сугга азы чемге холааш, хүнде 1 катап бээр. Эмнээр курузу 5—7 хонук. Эргежок чугула болза 3—5 хонгаш катап эгелээр.

Дагаа оглунуң иштин аарывазын, өзүлдезин эки болзун дээш, мындыг чем антибиотиктерин биовитти, кормогризин, бацилихин 1 кг чемге 3—5 гр холуп берип болур. Бо бүгү антибиотиктер болгаш эмнерни дагаа оолдарынга бээрде мал эмчизиниң сүмезин дыңнаары чугула.

М. ПАНАРИН.

Кызылдың куш фабриказының кол мал эмчизи.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Уламчылал. Эгези № 109 «Шында»).

КЫЗЫЛ ХООРАЙ

Мария Харитоновна Шрейнер — № 9 аъш-чем магазиниң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Александр Николаевич Бабкин — Сукпак ортумак школазының директорунуң өөредилге талазы-биле оралакчызы.

Михаил Матвеевич Балашов — Сукпак ортумак школазының башкызы.

Мария Николаевна Балашова — Сукпак ортумак школазының башкызы.

Анна Фёдоровна Ботова — районнуң холушкак бараан-нар садыының № 32 магазиниң эргелекчизи.

Мария Андреевна Горшакова — «Кызыл-1» АКМК-ның шеверлекчизи.

Тамара Ивановна Дипалова — күрстатистиканың районда информация-саналга бюрозунуң эргелекчизи.

Леонид Степанович Дударев — Чербиниң мяш белеткээр пунктузунуң вулканизаторщиги.

Октябрина Тюлюшевна Дүвек-Балы — Баян-Кол ортумак школазының техажылчыны.

Мария Емельяновна Дуровцева — районнуң холушкак бараан-нар садыының № 2 садыг каттыжыышкынының килдис эргелекчизи.

Анатолий Павлович Ермолов — «Сукпак» совхозтуң инек кадарчызы.

Сарыг-оол Эрексенович Иргит — Кунгуртуг ортумак школазының одакчызы.

Надежда Прокопьевна Курникова — Элегес-Аксының сес чыл школазының башкызы.

Буруктаа Кинделдеевна Куулар — Кунгуртуг ортумак школазының чанында интернаттың ажылчыны.

Кувискаал Кюнзюнович Куулар — Кунгуртуг ортумак школазының башкызы.

Борис Яковлевич Мизерных — Чербиниң мяш белеткээр пунктузунуң чолаачызы.

Хөлчүкмаа Байкараевна Нүрсат — Баян-Кол ортумак школазының башкызы.

Раиса Николаевна Пилипенко — Элегес-Аксының сес чыл школазының кижизидикчи башкызы.

Ворбак Санаевна Саая — «Сукпак» совхозтуң ажылчыны.

Зоя Ходутовна Чадамба — Кунгуртуг ортумак школазының чанында интернаттың ажылчыны.

Семён Филатович Чернов — Чербиниң мяш белеткээр пунктузунуң чолаачызы.

Михаил Кирсантьевич Шакуров — Чербиниң мяш белеткээр пунктузунуң чолаачызы.

Ары Байкараевич Шаңнаа — Баян-Кол ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Зоя Оюновна Белек-оол — Тураның № 2 ортумак школазының башкызы.

Евгения Никифоровна Вебер — Тураның № 2 ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

Антонида Пантелеевна Коробейникова — Туран хоорайның № 2 ясли-садының повары.

Надежда Георгиевна Симонова — «Туран» аңныыр-тывыш ажыл-агыйының улуг бухгалтери.

Лидия Михайловна Смирнова — «Туран» аңныыр-тывыш ажыл-агыйының ажылчыны.

Дан-оол Дажи-Бильбиевич Ховалыг — Тураның № 2 ортумак школазының башкызы.

(«Саян» совхозтан):

Виктор Иванович Астафьев — диспетчер.

Долума Салчаковна Боов — ажылчын.

Пётр Харитонович Иковников — газ-биле ажылдаар ажылчын.

Наталья Ефимовна Никитина — ажылчын.

Елизавета Ивановна Смирнова — столовая эргелекчизи.

Яков Михайлович Фогель — шаң эргелекчизи.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Оскал-оол Атыкпаевич Куулар — Кызыл-Тайга ортумак школазының директору.

Вичеслей Дукун-оолович Ондар — районнуң төп эмнелгезиниң чолаачызы.

Хаваш Ожукпановна Ондар — эмнээшкин лабораториязының санитарказы. Ийме суур.

Докуй Кончуковна Ооржак — Кара-Чыраа ортумак школазының башкызы.

Бичии-кыс Лопсан-Дажыевна Сат — районнуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

Хүрен Чөржекпеновна Ховалыг — Кара-Чыраа ортумак школазының башкызы.

(«Сүт-Хөл» совхозтан):

Мадар-оол Оруспаевич Күжүгет — дарган.

Дадар-оол Көк-оолович Монгуш — салбыр эргелекчизи.

Кошкар-оол Медиповна Монгуш — ажылчын.

Доңнаймаа Седен-Ламаевна Ондар — ажылчын.

Херел-оол Хүргүлекович Ондар — малчын.

Чимит-Доржу Аралдуевич Ондар — малчын.

Оржуп-оол Шалдан-оолович Сат — малчын.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Апай Дожулдаевна Чыпсымаа — Ак-Эрик суурда ясли-садтың ажыл-агый эргелекчизи.

(Самагалдай ортумак школазындан):

Мария Кыргысовна Бумбажай — башкы.

Вера Чоодуевна Монгуш — башкы.

Зоя Сояновна Нүрсат — башкы.

Седен-оол Сандый-оолович Оюн — башкы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Тамара Кирилловна Белугина — Шагаан-Арыг хоорайның № 4 ясли-садының эргелекчизи.

Тамара Никитична Неволина — «ҮТКА 25 чылы» ажылчын кооперациязының хлеб быжырар чериниң ажылчыны.

Надежда Георгиевна Сапарова — Шагаан-Арыг хоорайның № 4 ясли-садының кижизидикчи башкызы.

Александра Илларионовна Шульгина — «ҮТКА 25 чылы» ажылчын кооперациязының хлеб быжырар чериниң ажылчыны.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

(Ленин аттыг совхозтан):

Дугар Бюрбюевич Дармажап — малчын.

Маанчы Чончугурович Илам — инек кадарчызы.

Чудун Петрович Намчаа — малчын.

Даландай Кыргысович Норбу — малчын.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының орнунга В. ШАРАВИИ.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың апрель 29.

КАЖАН-ДАА УТТУНДУРБАС

Кремльге курсант болур улуг алдар мээң үлүүмге онаашкан: эгезинде Кремльдиң Бирги пулемёт курстарынга, ооң соолунде — Бүгү-российаның Төп Күүсекчи Комитеди аттыг Каттышкан шериг школазынга, а өөредилге доозулган соонда командир болуп, сес чыл дургузунда анаа ажылдаан мен. Курсантылап турган үевисте шериг хереэнге өөренип, чазак бажыңы болгаш Кремльди хары угда камгалап турдувус. Ол үеге чедир шериг эвес чораан кижи мен, ынчалзажок холга боо-чепсекти чаңгыс эвес удаа тудуп, Знаменка чанынга немецтерге, гайдамактарга, Донбасска деникиннерге удур партизан болгаш ажылчын отрядтарының дайынчызы болуп чаалажып турган мен. А 1920 чылдың майда мени Кремльче өөредип чоруткан.

...Бистиң казармавыс улуг бажыңның ийиги каъдынга турган. Карантинни эрткен соолунде ийи эжим: Павло Гетманский болгаш Григорий Скляренко-биле кады аңаа чедип келген мен. Делгем болгаш узун өрээлге солдат оруннар, ооң булуңнарынга улуг пулемёттар, соңгалар аразынга — лаңчылар турган.

Салбыр командири Булычев бир катап бистерни Кремльдиң кудумчуларын, оруктарын көргүзүп турда, Ленин башкының дугайында дораан-на айтырып эгелээн бис. Улус Комиссарлар Чөвүлелиниң бажыңының чанынга ол бистерни эккелгеш, пролетар революциязының улуг баштыңчызы мында чурттап, ажылдап турарын чугаалады. Курсант Саша Халдин командирден мынча деп айтырган:

— А сен эш Булычев, Ленин башкыны көрген сен бе?

В. И. Ленинниң квартиразының чанында постуга турган үезинде ону көргенин салбыр командири чугаалады. Бистиң өөредилгевис болгаш албан-ажылывыс эки болур болза, Ильичиниң квартиразының чанынга болгаш Улус Комиссарлар Чөвүлелинге таңныыл албанын эрттирип болурувусту тайылбырлады.

Элээн үе эрткенде заводтар аайы-биле бисти чыскаапкан. Курсантыларның канчаар кеттингенин хынап көрген соолунде, дежурный командирге рапортту бистиң командирнис берди. А старшинаның холунда бижиктиг саазын бар болду. Ол дыңзыдыр командылапты:

— Бөгүн, май он чедиде Кремльге таңныыл албанын эрттирер курсантылар, мени дыңнаңар!

Старшина уламчылап чугаалай-дыр:

— Чээрби чедиги таңныыл албаны эш Ленинниң квартиразының эжиинге турар: баштайгы ээлчег — Ручко, ийиги ээлчег — Звездин, үшкүзү — Волков.

Мээң фамилиямны старшинаның адааның дыңназаш, кулаамга бүзүревээн мен. Сагыш-сеткилимниң өөрээнин чүү дээр! Чүрээмниң дүрген соккан даажы кулаамга ылдең дыңналып турган.

Кежээкиниң чеди шакта Кремльче бөлүк курсантылар чоруптувус. Таңныылдарны дежурный командир устав ёзугаар дүрген-даа, чараш-даа хевирлиг солуштурду. Чээрби чедиги таңныыл албанынга шак ынчаар бир-ле дугаар туруптум. Ачамның адазы Чернигов чурттуг помещиктиң хелечиги чораан, сезен харлыында, 1910 чылда өлген. Тараачыннар помещиктер-молчукчулер чокка чурттаар үе келир дээрзин ол билип чораан ирги бе? Ачам дээрге демир-орук ажылчыны кижи чораан. Ажылчыннар болза капиталистер чокка чурттаар үениң чедип келирин ол ылаптыг билип чораан. Тараачын хелечиктиң оглунуң оглу делегейде эң баштайгы ажылчын-тараачын чазактың алban кылыр черинде чээрби чедиги постуга туруп, партияның үндезилекчизин, Совет чазактың баштыңын камгалаар зас-кежиктиг болганынга өөрүүрүм аажок.

Спасск суургазының шагы кежээкиниң сес шак чартык чеде бергенин медээлепти. Дараазында ээлчегниң таңныылдары келгиже чедир чартык шак арткан.

Коридор ортузунда бир эжик ажыттына берди. Таныывазым эр кижини кичээнгейлиг көрүп, хайгарап тур мен. Ол менче дүргени аажок базыпты. Солагай холунда солуннар тудуп алган. Көргеним-даа ышкаш.

— Документилерин көргүзериң дилеп тур мен!

Демги кижи доктаай бергеш, менче кичээнгейлиг көрбүшаан, айтырды:

— Силер мени таныывас силер бе?

— Черле таныывас-тыр мен!

— Документим бо ийин, хынап көрүңер — деп, ол эвилеңи аажок чугаалааш, меңээ тутсуп берди.

Кичээнгейлиг көрдүм: эрттирилге-документиниң солагай талазында таныырым фото-чурук. Оң талазында — Ленин башкының ады бижээн болду.

— Буруулуг болдум, эш Ленин, таныываан-дыр мен! Моорлап эртиңер — деп, чугаалааш, ооң эрттирилгезин дедир ап бердим.

— Ажырбас, ажырбас — деп, Владимир Ильич чугаалап, хүлүмзүрүп турганын кажан-даа утпас мен.

Суурганың шагы кежээкиниң тос шак болганын медээлепти. Мени курсант Звездин солаан. Кремльге мээң эң баштайгы таңныыл албаным шак ынчаар эрткен: улуг баштыңчыны бир-ле дугаар көрүп, ооң-биле ужуражып, чугаалашканым ол.

Кремльге таңныыл албанын эрттирип турган үемде бир мындыг таварылганы база кажан-даа утпас мен. В. И. Ленинниң квартиразының чанынга бешки удаа таңныылдап турганым ол. Владимир Ильич кабинединден үнүп келгеш, мээң чаным-биле эртип бар чорааш, менче дыка кичээнгейлиг көрду. «Кеттингеним багай ирги бе?» деп бодаанып, сестип турдум. Ильичиниң квартиразындан бажың ажылдакчызы Сысоева угбай үнүп келди. Саазында ораап каан бир-ле чүвени соңга кастынга салып кааш, меңээ оожум чугаалады:

— Таңныыл албанын хүлээлдип бергеш, мону ап алыңар!

«Бо чүзү ирги» деп, ҳатала кайгаан мен. Чурттап турган өрээливиске келгеш, саазынны чазыптарывыска, кезип каан хлеб болгаш пироглар бар болду. Курсант өөрүм магадап, өөрүп, улуг баштыңчыга хамаарыштыр ханы ынакшыл-биле чугаалаштылар:

— Владимир Ильич мону сенче чорудупкан-дыр!

Владимир Ильич Ленинниң чугаазын, илеткелин хөй удаа дыңнаан мен. Чижээ, Коммунистиг Интернационалдың II конгрези 1920 чылдың июльда, III конгрези 1921 чылдың чайынында Кремльге болуп эрткен. Коминтерн конгресстериниң делегаттарының камгалалын курсантылар харылап турдувус. Улуг баштыңчының болгаш делегейниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкининиң шылгараңгай хөй ажылдакчыларының чугааларын, илеткелдерин конгресстер хуралдарының үезинде дыңнаан бис.

...1923 чылда мени Сиваштың 15-ки дивизиязынче томуйлап чоруткан. Ынчалзажок анаа үр болбаан мен — ол чылдың майда мени Кремльче, мында школаже өөредилге батальонунуң үшкү ротазының командири кылдыр томуйлап чоруткан...

С. РУЧКО.

Монгуш Допчунович БИЧЕ-ООЛ

1934 чылдан бээр партия кежигүнү, улус өөредилгезиниң хоочуну, ТДЛТЭШИ-ниң эртем ажылдакчызы, РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы Монгуш Допчунович Биче-оол 1987 чылдың май 10-да 78 харлап чораш мөчээн.

М. Д. Биче-оол 1910 чылдың январь 15-те Улуг-Хем районунда Адар-Тош деп черге ядыы малчын араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. Ол бичиизинде-ле хөлечиктиң ядыы амыдыралын болгаш аар-берге күш-ажылын биле берген. 1926 чылда М. Д. Биче-оол Кызыл хоорайга партия школазынга өөренип турган. 1927 чылда ону ССРЭ-же өөредири-биле чоруткан, аңаа ол ажылчын факультедин, ооң соонда Чоон чүктүң ажылчы чонунуң Коммунистиг университедин доосkan.

1933 чылда өөредилгезин доосkan соонда М. Д. Биче-оол Тываның улус өөредилгезиниң системазынга бодунун күш-ажылчы, ажыл-чорудуазын эгелээн. 1933 чылдан 1943 чылга чедир ол Кызыл хоорайның өөредилге комбинадынга башкылап болгаш директорлап. 1943—1945 чылдарда Тыва Арат Республиканың Чырыдыышкын яамызының школалар килдизиниң эргелекчилеп, областың улус өөредилге килдизиниң инспекторунга ажылдап чораан. Он үш чыл дургузунда М. Д. Биче-оол областың партия школазынга башкылап келген. 1957 чылда СЭКП ТК-ның чанында Партияның дээди школазын бот-өөредилге-биле доосkan. 1959 чылдан бодунуң амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир М. Д. Биче-оол ТДЛТЭШИ-ниң эртем ажылдакчызынга ажылдаан.

М. Д. Биче-оол Тывага улус өөредилгезин хөгжүдеринге улуг салыышкынны киирген. Сураглыг тюркологтар А. А. Пальмбах болгаш Ф. Г. Исхаков олар-биле кады элээн каш үндүрүлгелерин эрткен тыва дыл талазы-биле баштайгы өөредилге номнарын тургускан. Тыва дылдың бижик билбестерге, 4 класска өөредилге номнарының автору. 6—7 класстарга тыва дылдың өөредилге номунуң авторунуң бирээзи. Кызылдың башкы училищезинге тыва дылдың баштайгы өөредилге номунуң автору боор чораан.

М. Д. Биче-оол тыва орфография, пунктуация болгаш лексикография талазы-биле сураглыг специалист чораан. «Тыва пунктуация», «Тыва чугааның культуразы» деп номнарны, хөй чүүлдерни бижээн. Тыва орфографияның дүрүмүн ажылдап кылырынга, орфографтыг словарьны, а ол ышкаш Москвага парлап үндүрген орус-тыва болгаш тыва-орус словарьларны, орус-тыва терминологияның үш словарын, тыва дылдың тайылбыр словарының картотеказын тургузарынга киржип чораан.

М. Д. Биче-оол күш-ажылга ынаа, ак сеткилдиг, принципиалдыы-биле онзаланып чораан.

Улус өөредилгезинге ачы-хавыязы дээш М. Д. Биче-оолга «РСФР-ниң школазының алдарлыг башкызы» хүндүлүг атты тывыскан. Аңаа «СЭКП-ге 50 чыл болганы дээш» демдекти тывыскан. ССРЭ-ниң беш медальдары-биле, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң болгаш Сайыттар Чөвүлелиниң, ВКП (б) Тыва обкомунуң болгаш облкүүскомнуң Хүндүлел бижиктери-биле, К. Д. Ушинский медаль-биле шаңнаткан.

Монгуш Допчунович Биче-оолдуң, коммунистиң, улуг ажыл-ишчиниң, биче сеткилдиг болгаш сагыш човачал эштиң дугайында чырыткылыг тураскаал бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Г. Ч. Ширшин, Ч. Д. Б. Ондар, В. Е. Серяков, А. К. Калзан, Ш. Д. Ооржак, Б. П. Свинцов, Д. К.-Х. Ооржак, К.А. Масыыр-оол, П. Д. Дамба-Хуурак, Ю. Л. Аранчын, Н. С. Конгар, С. Д. Киров, Д. А. Монгуш, М. Х. Маннай-оол, Б. И. Татаринцев, Х. О. Ондар, Х. А. Анчыма-Тока, Т. Ч. Норбу, А. А. Алдын-оол, О. А. Толгар-оол, В. С. Шаравии.

ДУРЖУЛГАЗЫН ӨӨРЕНМИШААН

Райкүүскомнуң социал хандырылга килдизи 43 улуг организацияны база совхозтарны харылаар. Ажылывыска Ленинград хоорайның Московский, Гагарин районнарының социал хандырылга килдистериниң дуржулгазын ажыглап келген бис. Ында кол-ла чүве — пенсияже үнер хамаатыларны ийи чыл бурунгаар даңзыга алыры, ол организацияларда профэвилел комитеттеринде пенсия комиссияларының ажылын анализтеп көөрү.

Бистиң районда тос комиссия профкомнарда тургустунган. Оларның ажылын анализтеп көрүп келген. Ылаңгыя райпо, районо болгаш «Тыва» совхозтуң комиссияларының ажылы сула. Чамдык кадр килдистериниң инспекторлары боттарының ажылынга харысалгазы кошкак болуп турар. Чижээлээрге, «Тыва» совхозтуң удуртукчулары болгаш профэвилел комитеди хамаатызы П. К. Кууларны эрткен чылдың март дөртте пенсияже киирер тургаш, саадатkan. Ол-ла чылдың июнь 17-де чогуур документилерин дужааганының түңнелинде ол 322 рубльди чидирген. Ол-ла совхозтуң ажылчыны Канчыыр Дармаевич Куулары эрткен чылдың август 1-де пенсияже үндүрер тургаш, ооң документилерин октябрь 31-де киирген. Моон уржуундан ол кижи 162 рубльди чидирген болган. Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны С. С. Ооржак эрткен чылдың мартта документилерин дужаар тургаш, октябрьда дужааган. Моон уламындан ол 549 рубль 27 көпеекти чидирген. Шак мындыг чижектерни ам-даа уламчылап болур. Бо чүнү көргүзүп турарыл дээрге чер-черлерде кадр килдизиниң инспекторларының ажылын чогуур үезинде сегирип албайн келгениниң херечизи болур. Мындыг чүүлдерни моон соңгаар болдурбазы-биле харысалгалыг ажылдакчыларга шыңгыы негелделни тургускан.

М. ОНДАР.
Чөөн-Хемчик район.

АМДАННЫГ-ДАА, ШЫНАРЛЫГ-ДАА

Бай-Тайга районнуң херээлекчилер ниитилелиниң пекарнязы районнуң бүгү чурттакчыларын хлеб-биле хандырып турар. Ол ышкаш малчыннарны, уруглар албан черлерин, эмнелгени, столоваяларны база бо чер хандырар. Магазинге болгаш кодээ суурларже хлебти тускай дериглиг ийи машина чедирип турар.

1985 чылда чаа, улуг делгем пекарняны район төвүнде тудуп, ажыглалга киргени-биле мында ажылдап турарларга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Ынчангаш районнуң чурттакчы чонун хлеб-биле хандырары дыка экижээн. Быжырып турар хлебтиң шынары база эки апарган.

Бистиң хлевивисти өске черлерден келген аалчылар үнелээр. Пекарняның ажылдакчыларының эки ажылының түңнели ол. Ылаңгыя чайгы үеде Шивилиг аржаанынга дыштанып келгеннер бистиң хлеб быжырыкчыларывыстың күш-ажылын бедик-биле үнелеп, мактап турарынга өөрүүр апаар. Кожавыс Ак-Довурак хоорайдан, Кызыл-Мажалыктан кээп, хлеб садып ап турарлар база хөй.

Тээли суурда аныяк коммунист Белекмаа Хертектиң эргелекчилээни пекарняның быжырган хлевинге хамаарыштыр үнелел ындыг.

Хлеб быжырып он ажыл чыл ажылдаан, ам ооң эргелекчизинде дөрт чыл ажылдап турар Белекмаа Севээн-ооловна бодунуң коллективиниң ажыл-ижиниң дугайында күзелдиг-биле мынчаар чугаалады:

— Хлеб быжырар черде үш ээлчег ажылдап турар. Олар аразында социалистиг чарыштың. «Чарыштың түңнелин кварталдап үндүрүп, тиилекчилерни шаңнап-мактап турар. Социалистиг чарыштың мурнуку одуруун Степан Чечектиң удурткан ээлчээ доктаамал ээлеп турар. Эки ажылы дээш бо ээлчегте коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атты каш чыл бурунгаар-ла тывыскан. Ук коллектив ол адынга төлептиг болуп, ай, квартал болгаш чыл планнарын сөөлгү чылдарда үргүлчү долдур болгаш ажыр күүседип келген. Хлеб быжырыкчызының ажылы ындыг-ла белен эвес. Үргүлчү бедик температуралыг, изиг черге ажылдап, хонукта 4 тонна 200 кг хлебти быжырып, херээлекчилерже чорудуп турары дээрге-ле, ажылдың берге чымыштыын илередип турар. Мурнуку чылдарда биске кээп турган далганның шынары багай боор турганындан, чамдыкта быжырган хлевивистиң шынары чогуур негелдевиске дүүшпейн тургулаан. Ам багай шынарлыг далган албаттас бис. Ынчангаш хлебтиң шынары база экижээн.

Моон мурнунда олар чүгле хлеб быжырып турган болза, бо чылдың эгезинден булочка кылыгларын база быжырып эгелээн. Булочка быжырар тускай ээлчегни немей тургускан. Аңаа чурттакчы чоннуң негелдези улуг. Ынчангаш ол кылыгларны ам-даа көвүдедип быжырар хемчеглерин алыр деп турар.

Коллективтиң кежигүннери ажылга негелделиг, бедүүн, биче сеткилдиг эргелекчизи Белекмаа Севээн-ооловнаны хүндүлээрлер. Ол чүгле онааштан ажылынга кызымак эвес, хөй-ниити ажылдарынга база идепкейлиг киржип турар. Ол аныяктарның чоок өннүү, дагдыныкчызы. Ажылдап келген үезиниң дургузунда хөй аныяктарны хлеб быжырарының чажыттарынга өөреткен, оларны ам-даа өөредип, үнелиг арга-сүмезин берип, практиктиг дузаны көргүзүп турар.

Белекмаа Севээн-ооловна ам үш чыл улаштыр район Совединиң депутадынга соңгуткан. Соңгукчулар-биле ужуражылгаларны эрттирип, оларга отчёттарны берип, киирген чагыгларын күүседир талазы-биле чогуур хемчеглерни ап келген. Ол районнуң херээженнер чөвүлелиниң актив кежигүнү. Эки ажылы дээш 1978, 1980 чылдарда социалистиг чарыштың тиилекчизи деп хөрек демдектери-биле ооң ангыда Респотребсоюзтуң, райкүүскомнуң, райпо баштаар чериниң хүндүлел бижиктери-биле хөй удаа шаңнаткан.

Райпода коллективтер аразында калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуруун пекарня ээлеп турар. Бо коллективте үр чылдарда ажылдаан, байлак арга-дуржулгалыг күш-ажылдың хоочуннары-даа, аныяктар-даа ажылдап турар. Олар бир эп-сеткилдиг, үениң негелдезинге дүүштүр кижи бүрүзү бодунуң ажыл-ижин эде тургустунуп, дургеэзшкин ёзугаар ажылдап турарлар. Онаашкан ажыл-херээнге ээ-харысалгалыг мурнакчыларга ээлчег мастерлери Степан Чечек, Раиса Үнгүл, хлеб быжырыкчызы Аля Хомушку, булочка быжырыкчылары аныяк коммунист, Тээли кодээ Совединиң депутады Раиса Ортаат, Чечек Очур, одакчы Кызыл-оол Сапоги болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Коллектив бо чылдың бирги кварталының планын 110.7 хуу күүседип, бүдүрүп турар продукциязының шынарын экижиткени дээш пекарняны цехтер, ээлчеглер бригадалар аразында социалистиг чарыштың тиилекчизинге санааш, күш-ажылчы алдар тугун көдүрген.

Хлеб быжырыкчыларының найыралдыг коллективинде күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыккан. Кижи бүрүзү ниити коллективниң чедиишкиннери дээш бир демниг, чаңгыс бай күзел-соруктуг ажылдап турар. Олар политөөредилгеже шупту хаара туттунган, хөй-ниити ажылдарынга, шефтерге идепкейлиг киржип турар. Уран чүүлге болгаш спортка хандыкшылдыглар эвээш эвес. Ылаңгыя эргелекчи Белекмаа Севээн-ооловна бот-тывынгыр уран чүүлдүң идепкейлиг киржикчизи. Концерттерге оон тааланчыг, хөөг кылдыр ырлаарын көрүкчүлер магадаар.

Пекарня коллективи Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш улам күжениишкинниг ажылдап турар.

И. СЕДИП-ООЛ.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

МООЛДА

УЛАН-БАТОР. СЭТА-ның корреспондентизи Ким Болдохоновтуң дамчытканы болза: моол чер ажылдакчылары часкы тарылганы эгелээн. Тараа культураларын 800 муң ажыг гектар черге тарыыр. Орай дүшкен час часкы тарылганы эң-не таарымчалыг агротехниктиг хуусаада чорударынга онза харысалгалыг болурун негеп турар.

Аңгы часкы ажылдың онзагай чүүлдери мурнунда турганындан хөй тараа шөлдеринге хөрзүннү болбаазырадып кылырының интенсивтиг технологиязын ажыглаары болур. Бир эвес эрткен чылын чаа арга-биле болбаазырадып кылган чеди муң гектар черге тараа, картофель болгаш ногаа культураларын өстүрүп турган болза, ам 30 муң гектар черге тарып өстүрер. Оон-биле кады механизаторлар келир чылдың дүжүдүнге интенсивтиг технология-биле 60 муң гектар черге чайгы чер айдарылгазын чорудар.

Эрткен чылдың дуржулгазы интенсивтиг технологияның бедик ажыктыын көргүскен. Аңаадазы-биле деңнээрге, гектар бүрүзүнге тараа культураларының немелдези 7 центнер болуп, продукцияның бот-үнези элээн кудулаан, гектардан-на арыг орулга 300 тугрикке деңнешкен.

МИНИСТРНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ОТТАВА. «Канаданың Арктикада тускай догуннаан эргезин камгалаары-биле» суг адаанга чоруур 10—12 атомнуг хемелерни садып алыр талазы-биле Канаданың чазааның шиитпири-биле холбаштыр бодунуң таарзынмайн турарын илереткен АКШ-тың администрациязының төлээлекчилеринге Канаданың камгалал министри Перрин Битти шыңгыы ойтур шаавыышкынны берген. «Камгалал талазы-биле Канаданың политиказын Вашингтонга эвес, а Оттавага тодаргайлап тургузар болгаш ол канада улустуң эрге-ажыктарынга дүүшкек болур» — деп П. Битти медеглээн.

Соңгу-барыын өдүгге Оттаваның тускай догуннаан эргезин хүлээп көөрүнден ойталааныңдан үнген ол өдүгнүң тускай эргезиниң дугайында АКШ болгаш Канаданың аразында маргылдаа дугайында чугаа боор турар. Эрткен айда президент Рейганның Оттаваже албан-ның аян-чоруунуң үезинде АКШ-тың администрациязындан бодунуң эргелерин хүлээп көөрүн Канада чедип ап шыдаваан. Ол аян-чоруктуң соонда Канаданың даштыкы херектер министри Джозеф Кларк Канаданың тускай догуннаан эргезинге эң-не улуг айыыл АКШ-тан үнүп турар деп медеглээн.

Канаданың суг адаанга чоруур атомнуг хемелер флодун садып алыр деп турары «НАТО-нуң камгалал сорулгаларын боттандырып чорударын хандырары» эвес, а Канаданың соңгу чүгүнүң айыыл чок чоруун хандырары болганда, АКШ-тың администрациязының төлээлекчилери бодунуң «сагыжсырап» турарын илередиринче далашканнар деп, Канадиан пресс агентилели дамчыткан.

НЬЮ-ЙОРК. «Нью-Йорк таймс» солуннуң дыңнадыын турары-биле алырга, Канаданың арктика архипелагының районунда өдүглерге ооң тускай догуннаан эргезин Каттышкан Штаттар хүлээп көрбейн турарын Пентагонnuң улуг дужаалдыг төлээлекчизи бадыткаан. Суг адаанга чоруур америк хемелер ында Канаданың чазааның чөпшээрели албайн чоруп турар деп, солун демдеглээн.

(СЭТА).

АФГАНИСТАНДА

КАБУЛ. (СЭТА). Пактиа провинцияның административ төвү Гардедез хоорайга болгаш Баглан провинцияның Андараб уездизинге Афганистанның пуштун аймактарының джиргазы болган. Аңаа национал эптежилге политиказын боттандырып чорудар болгаш мурнунда Кабулга афган удур туглага аймактарның джиргазының берген хүлээлгелерин күүседир талазы-биле айтырыгны чугаалажып көрген. Аймактарның төлээлекчилери күрүнениң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга чоннуу калбаа-биле киириштирер талазы-биле элээн каш немелде хемчеглерни төлевилеп тургускан.

Улустарның болгаш аймактарның херектериниң талазы-биле министр Сулейман Лаек Баглан провинцияга болган митингиге чүве чугаалааш, улус-демократтыг партияның болгаш АДР-ның чазааның чуртка тайбыңны тургузарынче угланган национал эптежилгеже угланыышкынын афган улустуң деткиириниң эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

Чоокку Чөөн чүк чуртта байдалга тураскааган «Экспресс» дээр неделя санында үнер француз политиктиг журналдың картында чурукта «Ливан: хүн бүрүнүң халавы» деп бижээн.

Ол журналдың Ливанда байдалга сонуургалы таварылга эвес. Ливан черде израиль дайынзырактарының ээлчеглиг кем-херек үүлгедиглериниң дугайында медээлер келбейн турар хүн барык чок. Ливан тайбың суурларже муң-муң снарядтар дужуп, хоорайларны болгаш кодээ суурларны араатанзыы-биле боолап турар. Үжеп чиндиишкиннер болгаш хоругдаашкыннар Бекаа шынаазының мурнуу районнарында хүн бүрүнүң болуушкуну болу берген. «Мурнуу Ливанның армиязы» дээр чалча шеригниң хөлезилекчилери кодээ суурларже шургуп кирип, аңаа хыдыышкыннарны чорудуп турар. Барыын Бейруттуң мурнуу районнарында палестин лагерьлерде байдал тайбың эвес болуп артпышаан.

Ливанче Израильдиң халдаашкынының уламчылап турары бүгү араб делегейниң килеңнээшкинин, делегейниң хөй-ниитизиниң талазындан шыңгыы буруу шаавыышкынны болдуруп турар.

Ол чуртта айтырыгны тайбың шиитпирлээриниң талалакчылары израиль шериглерин доп-дораан үндүрериң, Ливанның национал тускай догуннаан эргезин бүрүн катап тургузарын негеп турар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

АНЫЯК МӨГЕНИҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 42 чыл оюнга тураскааткан спортчу маргылдаалар Кызылга организастыг эртилээн.

Пролетариаттың улуг баштыңчызы В. И. Ленинге база Кызыл партизаннарга болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга мөчээн маадырларга тураскаалдарга хоорайның ажылчы чоннары, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, партия, совет ажылдакчылар база Кызыл гарнизонунуң дайынчылары, пионерлер, студентилер чечектер салыышкынынга киришкеннер.

Хүндүскүнүң иңи шак чедип турда, Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг паркында «Хүреш» стадионунга хоорайның ажылчыларының, аалчылар доллур олурупканнар. Стадионнуң чаналарында совет спорт ниитилелдериниң туктары салгын-биле киискип турган. Радиода тыва улустуң ырлары, сыгыт-хөөмей чаңгыланып, дыштанган чоннуң сеткил хөөнүн улам сергедип, өөрүшкүнү болдуруп турган.

Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының үрер хөгжүм оркестри «Дээр бааржы» ойнап турда, шөлче республиканың шилиндек 64 мөгелери девип үнүпкеннер. Оларның аразында республиканың каш дакпыр чемпионнары Өвүр райкүускомунуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчызы Андрей Семис, ооң чаңгыс чер чурттуу, хоочун мөге Кара-оол Шагдыр, Сүт-Хөлден Сыын-оол Кужугет, «Шамбалыг» совхозтуң аныяк малчыны Владимир Монгуш, Иштики херектер министерствозунуң ажылдакчызы Иван Хураган, Тес-Хемден Максим Дажываа болгаш оон-даа өскелер бар болган.

Тыва улустуң чагаазында, «мөгениң майыы хадырык» дээн ышкаш, хүреш үезинде көрүкчүлерниң маңаазаны чамдык солун чүүлдер база болгулаан.

Республиканың каш дакпыр чемпиону Иван Хураган май 1-де Кызылга 32 мөгениң хүрежинге шүүлген турган. Бо удаада ол баштайгы салыгга Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Тыва филиалының студентизи, өзүп орар аныяк мөге Радик Намажапты октап алгаш, дараазында Сүт-Хөлдүң мөгези Кан-оол Кара-Салга таварышкан. Кара-Сал деңзи талазы-биле Хураганда элээн ажыл турар, бо удаада үр хүрешкениниң соонда Кан-оол эгин бажындан туткаш, хенертен чая шелипкен.

Совет Тываның 40 чыл оюнда Чөөн-Хемчик районунуң аныяк мөгези Алексей Хомушку шүүлген турган. Бо хүреште ол Ак-Довурактың автобүдүрүлгезиниң чолаачызы Михаил Монгушка баштайгы салыгга буттадыпкаш, октаткан. А Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң мөгези Алексей Монгуш Өвүрден Андрей Семисти октаарга, көрүкчүлер алыш часкап, аныяк мөгеге байыр чедирип турганнар. Ол эрткен хүрештиң киржикчилериниң аразында черле хоомай мөге чок болганын демдеглээри артык эвес. Хостуг хүрешке ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң чемпиону, Красноярскиден келген студент Роман Монгуш база чараш хүрешкен.

Сөөлгү салыг мурнунда дөрт мөге арткан. Оларның ийизи — Анатолий Буткуу болгаш Михаил Дулдуй Сүт-Хөлден келген, «Шамбалыгдан» В. Монгуш база Чадааннның спорт школазының тренери, аныяк мөге Маадыр-оол Монгуш. Ол салыгда В. Монгуш — А. Буткууну, а М. Монгуш — М. Дулдуйну түс-тузунда октаан. Арткан ийи мөгениң кайызы шүүлүрүл? Чамдыктары В. Монгушка, өскелери аныяк мөгениң тиилелгелиг болурунга идеген, 15 муң кижи олурар стадионнуң бүгү көрүкчүлериниң сагыш-сеткили дүвүреп турган. Манаа үр хүрешкениниң соонда ийи мөгени хончулаштырыпкан.

Кайызының-даа күш-шыдалы харжысырап, бот-боттары кандыг-даа арга ажыглап чадашкан. Түңнелинде 19 харлыг мөге сөөлгү күжүн үндүрүп тургаш, удурланыкчызын болуунче чыыра тырткаш, он талакы буду-биле «мундургаш» октаан.

Аныяк мөге Маадыр-оол Монгуш эрткен чылын ортумак школаны дооскан. Моон мурнунда чылдарда шоолуг хүрежип чорбаан-даа болза, бо маргылдаага эки белеткелдиин көргүзүп, көрүкчүлерниң сонуургалын болгаш хүндүткелин чаалап алган. Эш-өөрү, спортчулар, көрүкчүлер аңаа байыр чедирип, оон-даа эки хүрежирин күзээннер.

Чараш девиг дээш Кызыл районунуң мөгези Алексей Монгуш, эң эки солаң-шудак дээш Сүт-Хөлден Сыын-оол Кужугет, эки мөге салыкчызы дээш «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелиниң ажылчыны Артур Монгуш олар тускай шаңналдарны чаалап алганнар.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары тиилээн болгаш шаңналдыг черни эзээн мөгелерге өртектиг белектерни, хүндүлүг бижиктерни тывыскаан.

Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди 64 мөгениң хүрежин эки деңнелге организастааш, көрүкчүлерниң болгаш мөгелерниң үнелелин алганнар.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: алдан дөрт мөгениң девии; шүүлген мөге М. Монгуш; мотокросска Тыва АССР-ниң бирги чери дээш ажык маргылдааның стартында.

Авторнуң фотолары.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ

12. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — М. Чайковская ойнаар (виолончель). 8.35 — «Орук кыдыында оолдар». 4 серияныг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги серияы. 9.35 — «Уругларга дириг амытаннар дугайында». 10.05 — «Бистиң кожавыс». Док. телефильм. 10.35 — 10.40 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Улуг кижилер болгаш уруглар. Док. фильмнер. 17.00 — Хөглүг стартылар. 17.45 — Ф. Шопенниң мазурказарын РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Горностаева күүседир (фортепиано). 18.15 — «Амгы үе болгаш литература». ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң пленумунуң дугайында. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. Вьетнам Социалистиг Республиканың амгы үезиниң дугайында. 20.00 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 1-ги серияы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Журналистер телекөвүрүү. ССРЭ — АКШ. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — Степан Шакарянның джаз композициялары. 23.20 — 23.50 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаалары. ГДР-ден дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Улуг сальн-чолдуң хоорайы». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35, 9.40 — Бойдус эртеми. 2 класс. Колхозта час. 8.55 — «Өгбегер чедааш». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.10; 13.45 — Француз дыл. 10.00 — С. Гудзенконуң поэзиязы. 10.35; 11.40 — Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 9 класс. Физика курузундан бодалгаларны бодаарынга алгоритмнер кииргизери. 11.05 — Орус чугаа. 12.10 — «Сору». Уран-чечен телефильм. 14.15 — Медээлер. 14.20 — 15.05 — Эстетиктиг кижизидилге. Телевидение уран чүүлдүң бис хевири. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.45 — «Октябрьның оруу-биле». «Барлык» совхозтуң ажыл-ишчилери Улуг Октябрьның 70 чылынга. 19.15 — «Азия тозу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Дүргедээшкинниң үглаанышкыны-биле». «Час 87». 19.35 — Док. фильм. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Хөглүг гном». 20.20 — Бут бөмбүүнүң допчулалы. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.35 — «ХТК-87». Чартык түннел. Уралдың политехниктиг институдунуң болгаш Москваның химия, технология институдунуң студентилери ужуражыр.

13. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — А. Васильевтиң ниити ыр чогаалдары. 8.40 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 10.40 — 10.45 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Үе-чергениң портреди. Док. телефильмнер. 17.00 — «Автограф». Үстүкү класстар өөреникчилеринге литературлуг викторина. 18.15 — Эртем болгаш амыдырал. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Делегей болгаш аныяктар. 19.35 — «Олесьеда шивээ». Чааартыкчыларның ажылының дугайында эртем-тайылбырлыг фильм. 20.00 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 19.45 — Совет ыр концерти. 20.00 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 2-ги серияы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Прага чазы-87». Делегейниң музыка фестивалының ажыдыышкыны. ЧССР-ден дамчыдылга. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30 — 00.00 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаалары. ГДР-ден дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Чүнү тарып алыр сен...». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — Уран чурулга. Каастап чуруурунуң уран аргалары. 9.20; 13.40 — Немец дыл. 9.50 — «Повар, заараныкчы, пианист болгаш өскелер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ өөреникчилеринге. Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. Бот-боттарывыска чүге херек бис? 10.35; 11.35 — Ниити биология. 9 класс. Үнүштер камгалаарының биологтуг аргалары. 11.05 — Шылдырааш школазы. 12.05 — «Чылдарны ажып». Уран-чечен фильм. 13.35 — 14.10 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Сылдысчыгаш». «Революция бөлүм-биле чоруп ор бис» деп маршта Сүт-Хөл районунуң пионерлери.

18.45 — Уругларга фильм. 19.00 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Дужаар объектилерни — чогуур үезинде». 19.20 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.30 — Док. фильм. 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Тобиаш». Мультфильм. 20.15 — Кадык болурун күзезиңзе. 20.30 — «Улдис Мартинсонунуң чайы». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.10 — Даштыкы фильм экраны. «Бир-ле катап часкы кежээ».

14. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Бистиң завод клувунда». 8.40 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 2-ги, 3-кү сериялары. 10.40 — 10.45 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.45 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.35 — Философия талазы-биле беседалар. «Кижи фактору: идепкейжилдериниң оруктары». 18.15 — Бистиң садывыс. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Кижи болгаш хоойлу». ССРЭ-ниң чиңгине прокурорунуң оралакчызы О. В. Сорока дамчыдылгага киржир. 19.30 — Күрүнениң Н. Осипов аттыг үлегерлиг орус улус оркестриниң концерти. 20.00 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 3-кү серия. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Камера делегейже көрүп тур». Европада, АКШ-та, Латин Америкада чурттап турар нацист кем-херек үүлгеткечилериниң дугайында. 22.35 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаалары. ЧССР-ден дамчыдылга. 22.55 — «Мээң акым Маугли». Музыкалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 00.00 — 00.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Могилев». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Биотехнология деп чүл. 9.05; 13.35 — Испан дыл. 10.05 — Совет уран чурулга. Б. Н. Пророков. 10.35; 11.40 — Зоология. 7 класс. Бойдуста шинчилежилге. 11.00 — Д. Кугультиновтуң поэзиязы. 11.30 — «Аныяк электротехниктерниң эртем-техниктиг чогаадылгазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 — «Бир-ле катап часкы кежээ». Уран-чечен фильм. 14.05 — 14.10 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Үе-төргем». Аныяктарга программа. Аныяктар айтырыгларының талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиязының хуралындан репортаж. 18.55 — «Соңгулдалардан соңгулдаларга чедир». Чер-чер Советтеринге соңгулдаларга белеткел дугайында. 19.25 — Медээлер. 19.35 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуштур». «Силерни канчаар хандырып турарыл?» Ниити чемненилге бүдүрүлгелеринде рейд. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Хөглүг гном». 20.15 — «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези». Тележурналдың үнүүшкүнүнүң редакциязы БАМ-да. 20.35 — Мотобол. ССРЭ чемпионады. «Металлург» (г. Видное) — «Вымпел» (Полтава). Видное хоорайдан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Чүгле сен». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.45 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 23.00 — 00.55 — Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. «Динамо» (Минск) — «Торпедо» (Москва). Минскиден дамчыдылга.

15. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Г. Свиридов. А. Пушкинниң «Шуурган» деп чогаалынга музыкалыг каасталгалар. 8.50 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 3-кү, 4-кү сериялары. 10.50 — Делегей болгаш аныяктар. 11.25 — 11.30 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Уругларга фильм. «Ногаан бөрбак эрыгның чажыды». П. Бажовтуң «Ногаан шерги» деп чогаалынга. 17.40 — Орус музей. Валентин Серов. 18.10 — «Европа бажыңынга тайбың херек». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.40 — «Ынак Торээн чуртум». Фотоконкурс. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Чаа комбайн: үш катап «чок», үш катап «ийе». «Ростсельмаш» заводтуң кылганы «Дон-1500» комбайн дугайында. 20.00 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 4-кү серия. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Халдап кириишкин». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаалары. ЧССР-ден дамчыдылга. 23.20 — 00.55 — «Ак-кызыл парустар». ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттарынга суугга спортчу байырлал.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Черже ээп келгеш». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.45 — Музыка. 4 класс. Революцияның ырлары. 9.00 — Аваның школазы. 9.30 — «Кандыгыл ол моогулуг чаашкын?». 10.05 — «Хүндүлүг эштер, инженерлер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.35 — Төөгү. 7 класс. М. В. Ломоносов. 11.00 — 13.10 — Англи дыл. 12.00 — «Чүгле сен». Уран-чечен телефильм. 13.40 — Экран башкызы. Бойдус эртеми. 4 класс. Суг үнүштериниң болгаш дириг амытаннарының хөй хевирлии. 14.00 — 14.05 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Юморина-87». «Кызылчы» клубтуң ээлчеглиг хуралындан дамчыдылга. 18.45 — Киножурнал. 18.55 — «Ажык чагаа». Геология болгаш минералогия эртемнериниң кандидады К.-С. Кужугет-биле интервью. 19.25 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Партия комитеди болгаш эде тургузуушкун». «Тыва тудуг» трестиң партком секретары Г. А. Ворошнованың чугаазы. «Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». 19.45 — Медээлер. — 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Кржемилик болгаш Вахмурка». Мультфильм. 20.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.25 — Чурукчулар дугайында рассказтар. В. Горяев. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.10 — «Крымда ийи дугаар». Уран-чечен фильм.

16. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.10 — Багырада байырлал. Ашхабадтан дамчыдылга. 8.35 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 4-кү серияы. 9.35 — «Чүүден болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 10.05 — Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 10.35 — Музейлерниң делегей хүнү. 11.10 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Кырганга кым дузалаарыл? Социал дузаның чаа хевирлериниң дугайында. 11.55 — «Лейтенант Шмидт». Док. фильм. 12.20 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 12.50 — Бөгүн делегейде. 13.05 — «Бузуренчиг-даа болза, элдептиг». 14.05 — «Черниң ол бурунгу». А. С. Пушкинниң бижидилгезинде улустуң ырлары. 15.00 — Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези. 16.00 — Киноафиша. 16.45 — Бистиң бажыңывыс. 17.05 — Мультфильмнер. 17.35 — Телекөвүрүг. ССРЭ — АКШ. (Москва — Атланта — Лос-Анжелес). Боо-чепсекти эндере бүдүрериниң болгаш ССРЭ биле АКШ-тың аразында бүзүрежиишкинниң быжыглаар айтырыглар талазы-биле эртемденнерниң база хөй-нииттиң ажылдакчыларының дискуссиязы. 18.25 — Эде тургустунуушкун болгаш амгы театрның айтырыглары. 19.25 — Улуг Октябрьның оюнга. Төөгүнүң эшпес олуруглары. «Отряд». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Суббота кежээзинде. «Ыраажылар болгаш күзел». Музыкалыг дамчыдылга. 23.15 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаалары. ЧССР-ден дамчыдылга. 23.35 — 01.05 — «Дүн ортузунга чедир болгаш ооң соонда». Информастыг хөглээшкинниң дамчыдылгазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «ВАЗ кадын, дугайында тоол». Док. телефильм. 8.35 — Ритмиг гимнастика. 9.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.35 — Делегейниң уран чүүл культуразы. Бурунгу Грецияның уран чүүлү. 10.05 — Карел телевидениениң болгаш радионуң симфониялыг оркестриниң концерти. Дирижёру — КАССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Э. Чивжель. 10.35 — «Бежен катап бежен». Уран-чечен фильм. 12.05 — Литература дугайында чугаалар. 13.20 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. Национал театрларның фестивалы. Г. Мусрепов — «Ынакшыл дугайында шүлүглел». Казахстанның күрүнениң М. Ауэзов аттыг үлегерлиг театрының фильм-шиизи. 15.20 — Останкино Концерт студиязынга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, РСФСР-ниң алдарлыг тудугжузу В. П. Сериков-биле ужуражылга. 16.35 — Белорус телевидениениң программазы. 17.55 — Спорт программазы: Боодалга. Делегей кубогу. Баскетбол. Ю. А. Гагаринниң тураскаалынга делегей маргылдаазы. Эр кижилер. «Марафон» (АКШ). — КУР-нуң шилиндек командазы. Вильнюстан дамчыдылга. 18.40 — Мультфильмнер. 19.10 — «Тудуг болгаш архитектура». Киножурнал. 19.20 — Экранның аялгалары. 19.45 — Теннис кичээли. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Кадыңзыы». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.45 — «Миргород болгаш ооң чурттакчылары». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериялары.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

17. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Дмитрий Овцынның ужураалдары». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — Ритмиг гимнастика. 9.20 — «Спортлото» тиражы. 9.35 — «Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелинге бараан боолп тур мен!». 11.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — «Аңчы-чорукчулар клуву». 12.35 — «Музыкалыг киоск». 13.05 — «Колхоздан дамчыдылга». 14.05 — «Кадыңзыы». 14.50 — «Тоол аалдап келген». «От, суг болгаш ...чес хоолайлар». Уран-чечен фильм. 16.15 — Узбекистанның уран чүүл мастерлериниң болгаш чогаадыкчы аныяктарының концерти. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — ТТ-ниң экранында бир дугаар. «Истекчи». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Останкино Концерт студиязынга ССРЭ-ниң дээди болгаш ортумак тускай өөредилге чердериниң министри Г. А. Ягодин-биле ужуражылга. 23.05 — Медээлер. 23.10 — Совет ыр концерти. 23.40 — 00.05 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаалары. ЧССР-ден дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Булактар». 8.45 — Киножурнал. «Совет спорт». 8.55 — П. И. Чайковскийниң музыказының хүнү. Фортепьяно-биле оркестрге бирги концерттиң түннели. Солист — М. Плетнев. Оркестрге «Франческа да Римини» деп фантазия. Ленинград филармониязының күрүнениң симфониялыг оркестриниң күүселдезинде. Дирижёру — ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Мравинский. 9.40 — Волгоград телестудиязының программазы. 10.40 — П. И. Чайковскийниң балет театры. 11.50 — Орус чугаа. 12.20 — П. И. Чайковский. Концерт. 13.05 — Делегей болгаш аныяктар. 13.40 — П. И. Чайковскийниң операларында Пушкинниң маадырларының овур-хевирлери. 14.50 — «Бурда» журнал (ГФР) көргүзүп тур». 16.25 — «Культураның совет фондузу». Ажыл-херектер болгаш планнар. 17.25 — П. И. Чайковский. «Манфред» симфония. ССРЭ-ниң күрүнениң симфониялыг оркестриниң күүселдезинде. Дирижеру — ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Светланов. 18.30 — Боодалга. Делегей маргылдаазы. 19.00 — С. Я. Лемешевтиң күүселдезинде П. И. Чайковскийниң романстары. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Баскетбол. Ю. А. Гагаринниң тураскаалынга делегей маргылдаазы. Эр кижилер. ССРЭ биле КУР-нуң шилиндек командалары ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Даштыкы фильм экраны. «Дээп болбас». 23.10 — 01.00 — Баскетбол. Ю. А. Гагаринниң тураскаалынга делегей маргылдаазы. Эр кижилер. ССРЭ-ниң шилиндек командазы — «Марафон» (АКШ). Вильнюстан дамчыдылга.

агаар

Республиканың чамдык черлерге дүне хар холуманныг чаъстаар, соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 9—14 метр. Дүне 5—10 градус чылыг, чамдык черлерге 2 градус чылыгдан 3 градус соокче чедир соор. Хүндүс 19—24 градус, чамдык черлерге 9—14 градус чылыыр.

Кызылга чагбас, хат сееkериляге чок. Дүне 5—7 градус, хүндүс 21—23 градус.

Медицина талазы-биле: Кызылга агаар базыышкыны шоолуг өскерилбес. Агаар байдалының ийиги хевирнинге — кадыкшылга таарымчалыг агаар болур.

КИНО

МАЙ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Зорро» 9.30, 12.00, 14.30, 17.00, «Последняя дорога» 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Конец атамана» 14.00, «Легко ли быть молодым?» 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, «Дайте нам мужчин» 13.00, «Зелёный огонёк» 10.50, «Безымянный замок» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Трембита» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Ягуар» 18.00, 20.00 шактарда.

СЭКП Кызыл хоорайкому, Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозу болгаш ТДЛТЭШИ СЭКП кежигүнү, РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң хоочуну, республика (РСФСР) чергелиг персоналдыг пенсионер

Монгуш Допчунович БИЧЕ-ООЛДУҢ

мөчээниниң дугайын дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге хайы кажыыдалын илергейлеп тур.

Адресивис 667000. Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ШЫН

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажазы. Тиражы 22108 эка.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3503.
ТС—01291.

БИБЛИОТ...
им. А. С. П...

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың май 13
среда
№ 111 (13411)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек

ЮБИЛЕЙНИ ТӨЛЕПТИГ УТКУУР ДЭЭШ

Алдарлыг юбилей—Октябрьның социалистиг Улуг революциязының чеден чылы хүн келген тудум-на чоокшулап орар. Бо болза совет улустуң кайгамчыктыг байырлалы. Улуг Октябрь—XX чүс чылдың эң улуг болуушкуну, ол кижи төрелгетенниң амыдыралынга чаа үе-чадаңы ажыттынган. Ол чүгле бистиң алдарлыг эрткен үевис эвес, бо хүннерде совет кижилерниң ажыл-херектеринде ол уламчылап турар. Чуртта революстуг эде тургустунуушкун калбарып турар, ооң эчис сорулгазы болза социалистиг ниитилелдиң депшилгезин дүргедедири болур.

Совет улуска Кыйгырыгны болгаш «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга белеткел дугайында» доктаалды СЭКП Төп Комитеди хүлээп алган. Бо чугула идей-теоретиктиг болгаш политиктиг документиде Улуг Октябрьның бүгү делегейге тооргулуг ужур-дузазының долу характеристиказын берген. СЭКП Төп Комитеди Улуг Октябрьның 70 чылын калбаа-биле демдеглээр деп доктааткан, юбилейге белеткелди коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң, ССРЭ-ниң бүгү ажылчы чонунуң күш-ажылчы, политиктиг болгаш угаан-бодал талазы-биле идепкейин улам ынай көдүрериниң чугула фактору болдуруп ажыглаарының эргежок чугулазын демдеглээн.

СЭКП ТК-ның совет улуска Кыйгырыын болгаш улуг байырлалга белеткел дугайында доктаалын бистиң республиканың партия, профэвилел, комсомол организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң, өөредилге черлериниң хуралдарынга калбаа-биле чугаалашкан. Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур талазы-биле республикага социалистиг чарыштың эгелекчилери Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйының, геология-шинчилел экспедициязының «Тыва суг тудуг» трестин, Чурт үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелериниң, «Тиилелге» совхозтуң коллективтери болган. Олар он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын юбилейге чедир күүседирин хүлээнген. Тываның үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудугнуң, садыгның, амыдырал хандырылганың, кодээ ажыл-агыйның ишчилери ол эгелээшкинни чүүлдүгзүнүп деткээн.

Тываның ажылчы чоннары Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш алган хүлээлгелерин күүседир дээш шалыпчы ажылдааш, багай эвес көргүзүглерин бо чылдың бирги кварталында чедип алган. Республика үлетпүр продукциязын бүдүрериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, чоннуң херегле барааннарын бүдүрериниң, курунеге эът, сүт, дагаа чуургазы садарының планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен. Юбилейге тураскааткан социалистиг чарышка Таңды район, «Тыва даг-дүгү» комбинат, «Тыва суг тудуг» трест, Кызылдың № 1 автотранспорт бүдүрүлгези, Кызылдың аъш-чем барааннар садыы, Тыва коммунэнерго, «Тиилелге» совхоз тиилекчи болган.

Ооң-биле чергелештир социалистиг чарышты организастап турарында четпестер ам-даа бар. Улус ажыл-агыйының адырларында эде тургустунуушкун оожум чоруп турар. Планныг онаалдаларын чамдык бүдүрүлгелер, организациялар, совхозтар күүсетпээн. Оларның хой кезии бүдүрүлгениң техниктиг эде дериишкинин дүргедедир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, продукцияның шынарын экижидер, камналга чурумун күштелдирер ажылдарны кошкак боттандырып турар. Бо чылдың бирги кварталында ийи бүдүрүлге үлетпүр продукциязы сайгарар планын, дөрт коллектив продукция бүдүрер, үш бүдүрүлге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, тос бүдүрүлге чоннуң херегле барааннарын кылыр планын күүсетпээн. Социалистиг чарышты районнарда, совхозтарда кошкак организастаан, мал ажылын хөгжүдерниң үндезин айтырыглары шиитпирлеттинмейн турар. Малдың чидирии хөй болуп артпышаан, ооң өлүп хораар чоруу бо чылдың бирги кварталында эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге 8,3 муң баш хөй болган, чидириг Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Таңды районнарда эң-не хөй. Бирги кварталда курунеге эът, сүт садарының планныг онаалдазын он үш совхоз күүсетпээн. СЭКП райкомнары, райкүүскомнар мал ажылында четпестерниң чылдагааннарын ханы сайгарып көрбейн, четпестерни эдериниң дээштиг хемчеглерин албайн, удуртукчулардан негелдени амгы үеге дүүштүр тургуспайн турар. Ындыг чорукту уржуундан районнарның чамдык агроүлетпүр каттыжыышкыннарының чөвүлелдери, оларның специалистери ажылынче хапылап кирбээн, ёзу барымдаалаар чоруун уламчылавышаан, кодээ ишчилерге практиктиг дуза чедирбейн, бот-орулга-чарылганы, бригада керээзин нептередир, ажылчы чоннуң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээштиг ажылды чорутпайн турар.

Тудуг организациялары бирги кварталда планын күүсетпээн, 1,4 миллион рубльдың капитал салбышкынын шиңгээдип албаан. Керээлиг 86 организацияның чээрби чедиза бердинген даалганы күүседип шыдаваан. Он чеди организация тудуг кылыр темпизин эрткен чылдың бирги кварталындан кудулаткан. Улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында чамдык четпестер ам-даа уламчылап турар. Бо бүгү СЭКП Кызыл хооркому, райкомнар, парткомнар, кооррайкүүскомнар, министерстволар, ведомстволар Улуг Октябрьның юбилейинге тураскааткан хүлээлгелерин күүседиринче, чарышты дээштиг организастаарынче угланган организастыг болгаш масса-политиктиг ажылдарны ам-даа четпес чорудуп турарының херечизи-дир. Ындыг болганда ажылдың байдалын ханы анализтеп, бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көргеш, четпестерниң чылдагаанын тодарадыр, ону эдип алырда чүнү кылырын айыткаш, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планныг онаалдаларын күүседирин дүргедедиринче угланган хемчеглерин дүрген боттандырар. Маңаа кол рольду партия, совет, профэвилел, комсомол болгаш ажыл-агый органнары ойнаар ужурлуг. Бүдүрүлгениң интенсификастаарының, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң, шынар, камналга-хумагалал дээш демиселдиң, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга организастыг чорукту болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарының, ажылдың стилин, аргаларын, хевирлерин сайзыраңгайжыдарының айтырыглары чедиишкинниг шиитпирлээринче кичээнгейни салыр. Ол мышкан күш-ажылчы коллектив, ажылчын, албан-хаакчы бүрүзүнүң бүдүрүлгечи ажыл-чорудулгазын идепкейжидер, мурнакчы дуржулганы нептередир, ажыглаттынмайн турар курлавырларны четче ажыглаар, ажыл-агыйжы эвес, саңнаа, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чоруктарга удур демиселди шыңгыы чорудар хемчеглер алыр апаар.

«Октябрьның идеалдары совет улустуң чаагай чоруунуң эрге-ажыктары дээш, Төрээн чурттуң чечектелиишкининиң эрге-ажыктары дээш, социализмниң болгаш тайбыңның эрге-ажыктары дээш ажылдаарынче кыйгырып турар—деп, СЭКП ТК-ның совет улуска Кыйгырыынга айтынган.—Боттарывыстың угаан-медерелививисти, боттарывыстың күзел-соруувусту, боттарывыстың энергиявысты чаңгыс аай күш кылдыр каттыштыраалыңар. Ол кайгамчык күштү бистиң мурнувуста салдынган чаа-чаа сорулгаларны шиитпирлээринче угландыраалыңар. Айыткан бүгү-ле чүүлдерни күүседиилиңер. Октябрьның революстуг хереэн төлептиг-биле уламчылаалыңар! «Партияның бо кыйгырыы кижи бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазынга практиктиг болгаш политиктиг удуртулга болур ужурлуг.

АЖЫГЛАЛГА КИИРЕР

«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелиниден коммунист Р. И. Нитиккиниң бригадазы Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур ийи чыл планын күүседир болгаш котельнаяны («Тудуг незектери» комбинаттың) база улуг байырлалга чедир доозуп, ажыглалга киирерин хүлээнген.

Мурнакчы бригада эргелелдиң бригадаларының арызында социалистиг чарышты баштап турар болгаш амгы үеде ук объектиде тудуг-монтаж ажылдарын доозарынга чоокшулаан, дериг-херекселдерин эптеп тургузуп эгелей берген. Р. И. Нитиккиниң бригадазы ийи звенг-биле ажылдап, темпизин кошкатпайн турар. Ында аныяк коммунист Г. Чапсынак, В. Сапоев, Д. Моңгуш, Ф. Седигур, В. Савченко болгаш оон-даа өскелер үлүг-нормазын ажыр күүседип келгеннер.

Бирги чыл чартыында ажыглалга киирер ужурлуг курбаникиның тудуунга коммунист Владимир Дамбарның бригадазы база эки ажылдаан. Ол объектиде амгы үеде шеверлел ажылдары чоруп турар.

Бистиң эргелел ниитизи-биле эрткен дөрт айларда тудуг-монтаж ажылдарының планныг онаалдаларын чедиишкинниг боттандырган. Кол керээлиг тудуг ажылдарының планы 111,7 хуу, бодунуң күжү-биле кылыры 129,3 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 105,6 хуу күүсеттинген.

Г. СЕРГЕЕВА,
«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелиниң бүдүрүлге-техниктиг килдизиниң инженери.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

«Кызыл тудуг» эргелели эрткен дөрт айларның планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткен. Кол керээлиг тудуг-монтаж ажылдарының планын 113,9 хуу, бодунуң 116,8 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин 120 хуу боттандырган. Эрткен чылдың ол үезиниң деңнели-биле алырга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 24 хуу өскен.

Эргелелдиң шупту бригадалары (чүгле чаңгыс бригададан аңгыда) дөрт айларның планын ажыр күүсеткилээн.

Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур ийи чылдың планныг онаалдаларын күүседир бедиткен социалистиг хүлээлгелиг А. Д. Воронинниң, А. К. Шаравинниң, В. Е. Дубининниң мурнакчы бригадалары июнь—июль айларның үлүүнде ажылдап турарлар.

«Тыва тудуг» трестиң административтиг корпузунуң тудуунда ажылдап турар Н. А. Панинниң дашчылар бригадазы тудуг-монтаж ажылдарының планын 117,9 хуу күүсеткен.

В. ОВЧАРОВА,
«Кызыл тудуг» эргелелиниң экономизи.

КЫРГЫЛДАНЫ ДООСКАН

«Торгалыг» совхозтуң Ирбитей бригадазында 8760 баш өшкүнүң кыргылдазын организастыг дооскан.

Совхозтуң специалистериниң, бригадир Кыргыс Доктур-оолдуң удуртулгазы-биле кыргылда өй-шаанда, эки шынарлыг доозулган. Бригаданың малчыннары база идепкейлиг киришкен. Ниитизи-биле 5 тонна 558 килограмм дүктү ажаап алган, ону курунеге дужаары-биле белеткеп турар.

Амгы үеде өшкү кадарчылары кыштагларының үүрмек септелгезин кылып, өлек болуп ажылдавышаан, чайлагларынче удавас кожеринге белеткенип турар.

Н. ДАМДЫН.
Чаа-Суур.

ЧУРТТУҢ ТАРАА ШӨЛДЕРИНДЕ

◆ МЫТИЩИ. (Москва область). Ногаа ажыл-агыйының эртем-шинчилел институдунуң специалистери үнүштерниң өзүлдезин болгаш хөгжүлдезин барымдаалап тургаш, сугну эң-не эвээштиг чарыгдап тура, байлак дүжүттү ап болур деп түңнелдиг үндүрген. Минералдыг чемишчидилгелерин ажыглавышаан, суггарылганы чорударының аргаларын шинчилеп көөрүн дооскан. Сугну эң-не эвээштиг чарыгдап тургаш, институттуң дуржулгазы шөлдеринге бедик дүжүттү алган. Доктаадып тургускан чурумну сагыыры ол-шыктың 20—25 хуузун камнап алыр арганы берип турар.

◆ ЛУГА. (Ленинград область). «Партизан» совхозта В. Васильевтиң картофель өстүрүкчүлериниң звенозунуң ажыл-чорудулгазы хумагалыг чорук-биле ылгалып турар. Кол шөлдерге картофель олуртурун дооскаш, звено одуруглар арызын болбаалыжыдып кылып эгелээн. Картофель тарылгазын эрте эгелээн кожаларын, ол коллектив мурнай берген. Апрельдиң төнчүзүнде механизаторлар картофель тарыыр агрегаттарны шөлче үндүрген. Ындыг ажаа эвес дүргедээшкиниң үндезинин В. Васильев болгаш ооң өөрү кузун салган. Ынчап агропомия албаның шиитпири-биле ховy ажылының депшилгелиг аргаларын шиңгээдип ап эгелээн. Дүжүттү ажаап алгаш, олар тараа шөлүн белеткеп, чогуур санныг чемишчидилгени чаштырып, ону сойгу чүктеп мурнуу чүкче угландыр чарып алганнар. Ындыг болганда тарылга хилиндектери чазын хүнүнүң үеринден ажарынга чедир чылыг байдалдыг болу берген. Чылыг черге чүгле үрезинни тарыыры арткан. Баштайгы шөлдерин июль айның эрте дүжүттүң картофелин магазиннерже чорудар кылдыр дүрген бышкар сорттар-биле тараан.

◇ ЗОЛОЧЕВ. (Харьков область). Харьков областың Золочев районунда интенсивтиг күш-ажылдың коллективтерин ээлчештирер тарылганы ёзулуг ээлери болу бериин, орай дүшкен частың берге-лерин ажып эртип турар-лар. Ооң-биле кады часкы тараа культураларының болгаш аңдарыш, ширтээш, тарыыр культураларны тарыыр үези база чедип келген. Ажылдың хемчээли улгады берген-даа болза, бир хонук иштинде чер ажылдакчылары хүнүнүң графигинде көрдүнгениниден барык ийи катап хөй тараа шөлдеринге үрезинни чаштырып турарлар. Сковорода аттыг колхозта И. Зиркиниң бригадазы керээже кирип, бот-орулга-чарылганы нептередип турар. Бригадада чүгле үш механизатор бар. Ам олар каттыжып алгаш, черни аңдарарындан эгелээш дүжүттү ажаап алырынга чедир 1200 гектар черге бүгү-ле ажылдарны кылып чорудар. Районга ажылды ынчаар организастап чорутканының ачызында күш-ажылчы болгаш материалдыг курлавырларның эвээш эвес камналгазын чедип алган.

Эрткен беш чылдың ортумак деңнели-биле деңнээрге бо беш чылдың мезиндез бээр үнүш өстүрер ажыл-агыйның продукциязын бүдүрүп үндүреринге чарыгдалдар барык-ла миллион рубль болган.

(СЭТА).

ДОКУМЕНТИЛЕР ЧЫЫНДЫЗЫ

1987 чылдың апрель 21-22-де ПКАП ТК-ның Бирги секретары ПУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельскийниң ССРЭ-же аян-чорууның дугайында документилерниң болгаш материалдарның чыындызын парлап үндүрген.

Ында эштер М. С. Горбачев болгаш В. Ярузельский оларның чугаалары, идеология, эртем болгаш культура талазы-биле совет-польша кады ажылдажылга дугайында декларация, өске-даа материалдар кирген.

Чыындыны Политиктиг ном үндүрер чер парлап үндүрген.

(СЭТА).

РСФСР-де чурттап турар хөй уруглардыг иелерге «Маадыр-ие» атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Он уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерге «Маадыр-ие» атты тывыскаан, «Маадыр-ие» орден-биле шаңнаар болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

Вера Кара-Шуулуевна Кара-Сал—«Кызыл-Тук» совхозтуң ажылчыны, Өвүр район.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1987 чылдың, май 5.

НЕГЕЛДЕНИ ХАЖЫТПАЙН

Чазаглыг орукта эрткен кижиге Бора-Хөл ховузу делгем эвес ышкаш сагындырар. Ак-Эрик кырында ол девискээрниң тарылга ээлчештирилгезинге белеткээн дилиндектерин топтап көөрге, талыйтыр шөйлүп чорутку-лаан.

Механизаторлар бригада төвүнүң барыын талазында, даглар эдээнде, болбаазыраткан дилиндектерде кидин-түлүк ажылдаан тур. Аңаа СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң № 2 бот-орулга-чарылгалыг ховy-трактор бригадазының бригадири Бертей Доржуевич Сатка ужуражып, ажыл-иши-биле таныштывыс.

— Май алдылан эгелеп чаштырылгаже кирдивис. Ажыл эртенгиниң 7 шактан дүнекиниң 12 шакка чедир үргүлчүлээр. Бригадада 16 кижи бар. Бот-орулга-чарылга-биле ажылдап турар болганывыста, демивис чаңгыс. Шык базырыышкынын, чер болбаазырадылгазын организастыг байдалга эрттирдивис. Тараа культураларындан кызыл-тасты 155 га, арбайны 135 га, суланы 400 га, чиңге-тарааны 200 га черге тарыыры көрдүнген. Ниитизи-биле 2785 га черге чаштырылга чорудар—деп, ол тайылбырлады.

Бо чылын механизаторлар 2000 га черниң шыгын базырган. Бо ажылга болгаш чер болбаазырадылгазынга социалистиг чарыштың тиилекчилери беш хонуктап доктаамал тодарадып келген. Мурнакчы механизаторлар О... Кара-Сал, Виктор Сүүн, Моңгуш-оол Даңзылаар, Өпей-оол Иргит, Александр Иргит олар тараа чаштырылгазынче база ол-ла темпизин салбайн киргеннер. Оларның башкарган күчүлүг К-701, Т-150 тракторлары шөйлүп чорткан дилиндектерде удаа-дараалаштыр шуушкан. Амдызында 400 га черге чаштырылга чоруткан. Тараа чаштырылгазын бо айның 20-де доозар. Ындыг болганда кижи бүрүзү ажылга харыысалгазын улгаттырып, хамаарышкан участоглуун ёзулуг ээзи болуп, бот-боттарындан шыңгыы негелдени салган ажылдап турар.

Бригадада корум-чурум хажыдыышкыны болбайн турар. Кым-бир кижи чурум үрээр болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү кудулаар, ажылдың шынары баксыраар. Бригада бот-башкартынып ажылдап турар болганда, ооң кежигүннериниң ажыл төлевирин оларның хүн бүрүде ажылга киржилгезин ёзугаар чорудар. Маңаа машина-техника, кывар-чаар материалдар, артык кезектер камналгазын база көөр. Ол ышкаш черни бедик агротехниктиг байдалга ажылдап кылырын бригада кежигүннери бүрүн харыылаар. Кижи бүрүзү салдынган негелдени хажытпайн, ол сорулгазын ажыл-херекке бадыткап турар.

Механизаторларның турлааның байдалын база көрдүвүс. Делгем столоваяны септеп кылганы багай эвес. Иштии арыг-силиг. Хүнде ажыл нормазын ажырган мурнакчыга тускайлаан халас чемненир столду аңгылаан. «Социалистиг чарыш—чогаадыкчы күш, чедиишкинниң үндезини» деп бижээн кыйгырыгның адаанда 1987 чылдың социалистиг хүлээлгелерин тодаргай айтып бижээн. 1 гадан-на 10,4 центнер дүжүттү ажаап алыр. А ниитизи-биле ажаап алыр дүжүү 2896 тонна. Арыглаан 2752 тонна тараадан 646 тоннаны үрезинге үрар, мал чеминге 1200 тоннаны тускайлап белеткээр.

Социалистиг чарыштың негелделерин айытканы тодаргай. «1987 чылда социалистиг хүлээлгезин күүсеткенде чыл төнчүзүнүң негелделери» деп эгениң адаанда мынчаар бижээн. Механизатор бир тракторга онаашпыр: ДТ-75—1100 га, МТЗ—50—900 га, К-702—2200 га эталон-гектарны ажылдап кылган болгаш техниканы үрелиишкин чок, кывар-чаар материалдарны камналгалыг чарыгдап, озал-ондакты болдурбайн, чыл төнчүзүнге чедир ажылдап кылгаш, бирги черни алганда, УАЧД-же баар халас путевка бээр. Ийиги черик ээлээн кижиге «Восход» мотоцикл, а үшкү болгаш дөрткү черлерни алган улустарга 300—200 рубль өртектиг шаңнал тыпсыр. Бригаданың өске кежигүннериниң социалистиг чарыжының негелделерин база ынчаар көскү бижип каан. Механизаторларның худа алган социалистиг хүлээлгелерин база тускай стендиде шевергин бижээш аскан. Амдызында механизаторлар болгаш бригаданың өске-даа кежигүннери салган сорулгазын ажыл-херекке чедиишкинниг боттандырар дээш чай чок ажылдап турар.

Тарылганың баштайгы чедии хонуунуң түңнелин бригадир Б. Д. Сатка удурткан комиссия үндүрер. Мурнакчыларга чарыштың негелделерин барымдаалап, түс-түс акша шаңналдарын тыпсыр. Бригаданың күш-ажылчы ишчилеринге чүгле чедиишкиннерлиг болурун күзеп каалы.

С. ЧООДУ.

ЧУРУКТАРДА: бригадада ажыл-иш үези.

И. ДАМБАНЫҢ фотолары.

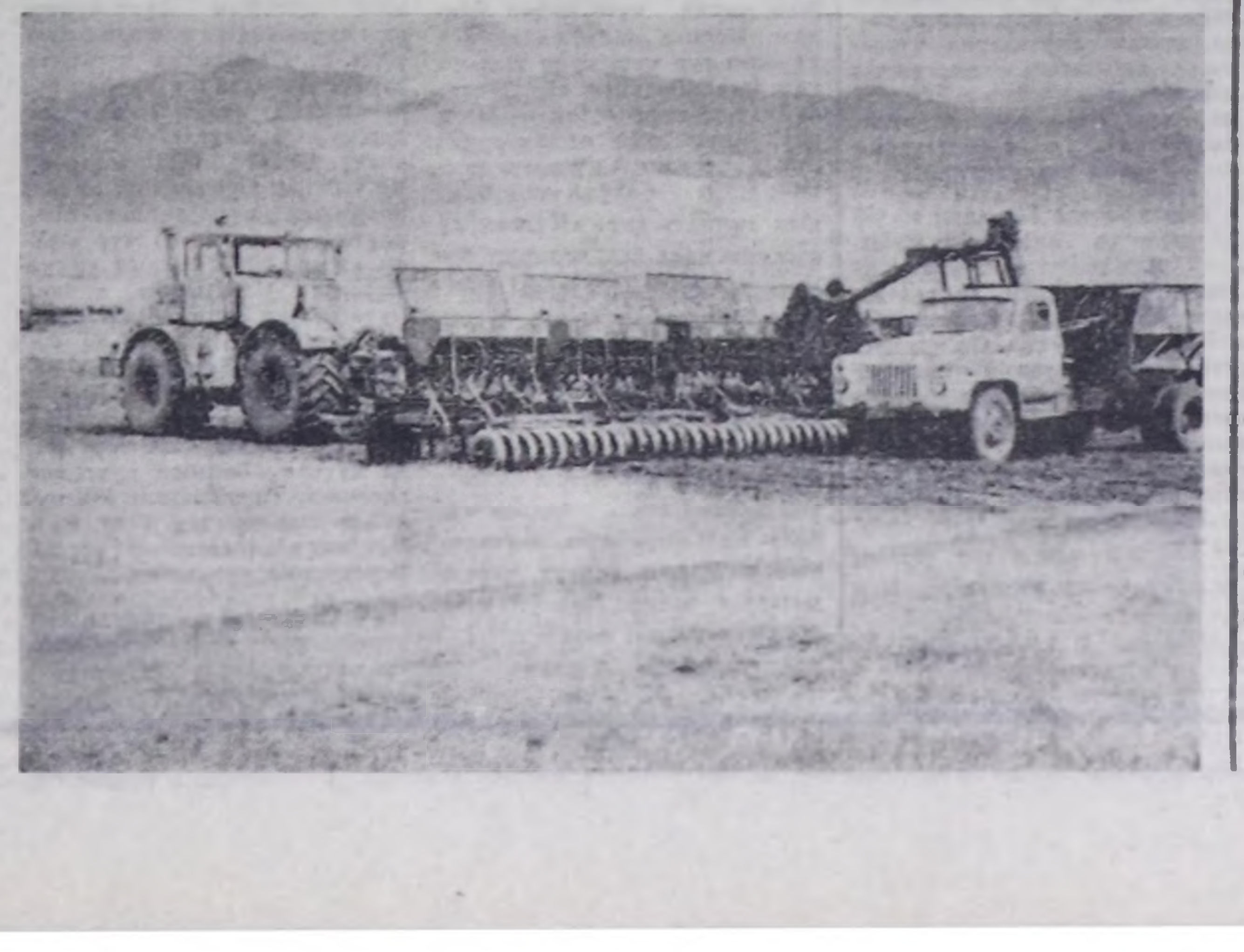

Специалистиң сүмези

ЧЕМИШЧИДИЛГЕ БОЛГАШ ДҮЖҮТ

Черниң дүжүдүн бедидерниң бир аргазы болза минералдыг чемишчидилгелерин ажыглаары. Үнүштүң чемишчидилгеге хереглелин болгаш биологтуг онзагай талаларын барымдаалап, ону чемишчидер ужурлуг. Ынчангаш шөлдүң картограммазын тургузуп алыр херек.

Агротехниктиг шинчилелдерниң көргүскенин ёзугаар алырга, Тываның тараа, ногаа культураларының шөлдериниң чемишчидилгези чедишпес. Немелде чемишчидилгелерни ажыглап тургаш, бедик дүжүттү өстүрүп ап болур. Тараа шөлдериниң чүгле 32 хуузу калий-биле хандыртынган. Фосфор болгаш азот чедишпес.

Республиканың тараа шөлдери колдуунда сарыг хөрзүннүг. Ону аңгы-аңгы составтыг чемишчидилгелер-биле байыдары чугула. Бисте чемишчидилгелер четчири-биле курлавырлаттынган. Туктарны сөөртүп экеп турары чыл санында өзүп орар. Каш чыл мурнуңда ону чүгле ногаа, картофель тарыыр шөлдерге ажыглап турган. Ам туктарны тараа культураларын өстүреринге хереглеп, ону калбаа-биле шөлдерге хуваап турар.

Чемишчидилгелериниң бедик беримчезин кандыг арга-биле чедип ап болурул? Шөлге ооң кайы хире херек болуп турарын ылавылап алыры чугула. Химижидилге станциязының специалистериниң чорудкан шенелделери ол дугайын херечилеп турар. Сарыг хөрзүнге фосфорлуг чемишчидилгени ажыглаары кызыл-тастың дүжүлүг бедип турар болган. Кара хөрзүнге ооң-биле чемишчидерде бир гектар кызыл-тастың дүжүдүнге үш центнер немежип турар болган. Эндерe база душпуу келгижеге фосфорлуг чемишчидилгелерни шөлге төгеринин орнунга улуг эвес хемчээлдиг кылдыр тарылга-биле кады чаштырарга, дүшпүжеге төгерининге бодаарга, дүжүт ийи катап хөй боөп турар.

Одуруглар аайы-биле фосфорлуг чемишчидилгени чаштырары сөөлгү чылдарда экижимишкинге чедирбейн турар, ооң чылдагааны болза суперфосфаттың чедишпейн турары. Ынчалза-даа фосфорлуг чемишчидилгелерниң каш янзы хевирлери республикаже чыл санында киир сөөртүп турар. Ол чемишчидилгелерни одуруглар аайы-биле база үрезин чаштырылгазы-биле деңге хөрзүнге төгер ужурлуг. Шык базырыышкынының соонда дарый ону аңаа селяка-биле чаштырып болур. Чемишчидилгелерни чаштырарының технологиязын шын чорудар болза нарыдаашкыннар, бергелер турбас ужурлуг.

Арга-арыг холушкактыг ховy зоназынга кодээ ажыл-агый культураларын ээлчештирип тарыырының (тараа, ногаа, сигенни тарылга шөлүнге ээлчештир тарыыры) дуржулгазы бар. Беш чылдың дургузунда чемишчидилгелерни доктаамал чаштырарга хөрзүнге аммиактыг азоттуң, фосфорнуң база калийниң составы көвүдеп турар. Составы фосфорлуг болгаш калийлиг чемишчидилгелерни тарылга мурнуңда чажып турган. Кызыл-тас тарыыр шөлге үрезин-биле кады чаштырар чемишчидилгелерни № 30 р 30 хемчээлге чаштырарга ажыктыг.

Бо культура шын болгаш өйлеп каан хемчээлге чаштырган чемишчидилгелерни бодунга шиңгээдип, дүжүдүн берип болур аргаларлыг. Күзүн аңдарган черге чемишчидилгелерниң кандыг-даа хевирлерин чашкаңналдыр төгерге ажырбас. Кымга-даа билдингир, чемишчидилгелерни күзүн төгерге эптиг талаларлыг. Үеге, бир дугаарында, камналгалыг. Далаш буу-даа чоруктар болбас.

Үрезин-биле кады чемишчидилгелерни төгерге мындыг. Чемишчидилгелериниң хемчээлин хуваалдазы кончуг шын болур. Үрезин чыдар хөрзүнчүү чемишчидилгези бо тавары... дең болгаш дески. Чемишчидилгелер 8—10 сантиметр чедир хөрзүнче ханылап кирер, ынчангаш олар ажыктыг болуп турарлар. Кызыл-тас тарыыры-биле мурнуңда дыштандырып каан шөлдүң бир гектарынга-ла 20—30 килограмм фосфорлуг чемишчидилгелерни тараа чаштырар селякалар-биле чаштырар. Ынчалза-даа шөлдүң чемишчидилгелерге кайы хире хереглелин ноллап барымдаалаары чугула болбайн аан. Шенелделерниң көргүзүп турары болза, азот-биле хөрзүннүң хандырылгазы бедик болган тудум суперфосфат кара хөрзүнге дүжүттүң шынарын ээзэн бедидер, тарааның составын, шынарын экижидер.

Республикада ажаап ап турар кол силос культуразы кукуруза. Мал чемиин бо культуразын өстүрүп турар шөлдериниң ээзэн кезиин чемиштипейн турар бис. Минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелерге кукуруза дүжүттүг-биле харыылап турар. Химижидилге станциязы кукурузаны канчаар чемишчидериниң шенелделерин чорудуп келген. Хөрзүннүң калий болгаш фосфор-биле хандыртынганы ортумак шөлдерге азоттуг чемишчидилгелерни төгерге ногаан массаның дүжүдү ээзэн бедип турар.

Хөй эвес болгаш ортумак хемчээлдерге минералдыг чемишчидилгелерни чыл санында-ла тарылга үезинде үрезин-биле кады суггат чок шөлге чаштырарга экономиктиг ажыктыы илерей берген.

Республикада ажаап ап турар аъш-чем культураларының бир колу картофель. Ону тарып турар шөлдер колдуунда суггаттыг. Картофель тарыыры-биле күзүн белеткээн шөлге № 90 р 90 к 90 хемчээлдиг минералдыг чемишчидилгелерни төгер. Чемишчидилгелер картофельдиң чүгле өзериинге ажыктыг эвес, ооң шынарын, составын байыдып турар.

Чемишчидилгелерни билдилиг, эки ажыглаары—дүжүттү магадылаарының бир аргазы.

В. СОЛОВЬЕВА,
кодээ ажыл-агыйның химижидилге станциязының улуг агрохимиги.

КҮЖҮВҮС — НАЙЫРАЛДА

АЛДЫН-БИЛЕ БИЖИТТИНГЕН АЛДАР

Дүнгээн-нуруу сыны ырактан чараш-ла көстүр. Ол ончугур байлак — ак-баазын чечектер-биле шыптынган оон арга-эзимнеринде чылдың чаагай үезинде хек, айдаң-кушкаш үнү үзүктелбес. Шала күскээр сыныыр үнү кыңгырткайны бээр. Аймактың шаңкын хемнери боттарының эгезин оон алган. Оларның унуарында болгаш тайга эдээ ховужугаштарда кат-чимистиң эльбээн канчаар ону! Ындыг черге кижи чурттаксавайн канчаар, ындыг черге кижи ынак болбазының аргазы чок. Дүнгээниниң сыннары ол черниң чурттакчыларынга ончугур-ла эргим, оларның ээди-ханы ол сыннар-биле тудуш.

Гомбосүрэнниң төрүттүнген чурту бо. Ооң ада-иезиниң аалы Дүнгээн сынының мурнуу талазында ховужугаштың бажынга турган. Ам ол ховуда аалдың сыптыг кызыл-тас салгын аайы-биле хөлбеңнедир чалгып чыдар.

Бир-ле күзүн тарга ажаап ап турган улус дүъштеки чем үезинде дыштанып турда, Гомбосүрэн эш-өөрүнге бодунуң төөгүзүн сактып чугаалаан:

— Бичии чажымда доскел чок чораан мен, өдекке турган анай, хураган анаа тургуспас — үргүлчү оларның-биле ойнаар. Чаш мал-биле хербектенчип ойнааш, авамның саап орган инектерин болганчок-ла хойзуптар турдум. Ол дээш чеже шимыктатпадым дээр. Бир-ле күзүн Баян-уул станциязының трактористери бистиң аалывыс чанындан эрткен чүве. Трактор деп күчүтенни эң баштай көргеним ол. Оларны бистиң оолдарывысты өөредип келген орус акыйлар башкарып чораан чүве. Ол хүнден эгелээш-ле ол тракторлар мээң сагыжымдан ыравастаан. Ол хире күчүлүг этти башкарып билир ончугурла угаанныг улус-тур аа деп оларны магадап бодаар мен. Оон эгелээш, ойнаар оюнумнуң уг-шии өскерилген — холга туткан чүве бүрүзү машина, трактор апарган.

Соолунде школага өөренип, эртем-билиглиг апаргаш, трактористер курузунга өөренип ап көрейн деп авамга чугаалаан мен. Ынчан авам хөөкүйнүң чугаалааны чагыы ам-даа сагыжымда артып калган. «Аваң назылаан, оглум. Эр боол өзүп келдиң, мээ буруладып, өг-бүле тудар хире апарган кижи-дир сен. Эртем-билигге өөренип албайн канчаар. Хөй өөрлүг чор, чонуң сенээ дузалаар, кызымак ажылдап чорзуңза, нам, чазаавыс-даа деткий бээр» деп, ол чугаалааш, бажымны чаптап-чыттап каан чүве.

Авамның ол сөстерин ам-даа уттаан мен, оон соглээн сөстери оруумну ивеп чор. Дүнгээн-нуруу чүгле бойдус байлаа, ак-меңи-биле кеаг чараш, байлак эвес чер. Оон баарында чаттылып баткан бо ховунуң байлак дүжүдүн өстүрүп эгелээнимден бээр он беш чыл боол тур. Механизатор мергежилдин чедип алырынга совет специалист Митрофанов, бистиң ажыл-агыйывыстың механиги Лувсанрачаа аажок дузалашканнар. Курстарга кижи машина-техниканың дугайын өөренип билип-ле алыр, ынчаарга кол чүве ажылга чаңчыгып, дуржулганы чедип алырында-ла болгай. Хоочун салгалдың кижилери эвес болза, амгы үениң мурнакчылары кайын тыптып келир ийик.

Гомбосүрэн ам-даа аныяк. Ынчалзажок ол аллар-атка четкен. Ажылынга кызымак механизатор чыл санында бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Янзы-бүрү техникага ажылдап турган, ол чылдарның дургузунда ниитизи-биле он муң ажыт гектар черниң дүжүдүн ажаап ап, 85 муң тонна хире тарааны бастырган. Ол-ла чылдарда 8 муң гектар черни ажылдап кылган болгаш 51 муң тугрик акшаның ывар-чаар материалдарын камнап алган.

Гомбосүрэн үш беш чылдарда аймакка кымга-даа аштырбаан. Моол Арат Республиканың механизаторларының аразында социалистиг чарышка беш удаа шүглүп үнген. Мурнакчының кызымак күш-ажылы база-ла болур-чогуурубиле демдеглеттинген. Аваазының «эки-ле ажылдап чорзуңза, оглум, хайыралыг нам, чазаавыс сени деткий бээр» деэн сөстери шын болган. Ол МАР-ның дээди ордени — Алтан гадас орден-биле баштай шаңнатканы. Соолгу беш чылдың түңнелдери-биле күш-ажылдың макталы болур Хүдөлмөрийн гавьяны одон орден-биле шаңнаткан. Кежээниң мурнунда хүнду деп чүве ол.

Мурнакчы механизатор чүгле ажылга кежээ эвес, идепкейлиг хөй-ниитичи кижи. Республикада ооң чорбаан-барбаан чери чок. Совет өңнүктери-биле дуржулга солчуп, Совет Эвилелинге ийи удаа чораан келген. Моолдуң Араттың Революстуг намының болгаш аныяктар эвилелиниң съездилеринге каш удаа делегат кылдыр соңгудуп келген. МАР-ның Улуг Хуралының депутаты Гомбосүрэн — аныяктарның дагдынычызы. Ол механизаторнуң мергежилинге он ажыт кижини өөреткен. Олар дагдынычызын мышкаш база-ла мурнакчылар апарганнар.

Мен Гомбосүрэнни эки билир мен. Ооң-биле ужуражып, чугаалажып пат болдум. Кижи чүве айтырарга, элээн боданып алгаш харыылаар, черле топтуг-томаанныг кижи. Херек апарганда ооң шинчилиг кончуг, чүвени черле ажыт-чажыт чок чугаалаар, кончуг-ла шынчы кижи.

Ажыл-агыйның нам эге организациязының бир хуралынга олурушканым сагыжымдан ыравас. Ол хуралга эрткен беш чылдың түңнелдерин үндүрүп, ажыл-агыйның беш чыл дургузунда ажыл чорудулгазын сайгарып турган чүве.

Хуралдың даргазы Мудлайн Гомбосүрэнге сөс бээрге ээзи ишти шыпшын-на апаарды. Гомбосүрэн өөренген чаңы-биле кезек када ыыт чок бодангылааш, оожум үнү-биле чугаалап эгеледи:

— Эрткен беш чылда бистиң ажыл-агыйывыс күрүне планын күүсетпээнин билир бис. Агаар-бойдус таарымча чок болган деп санал берген эштерниң хөй кезии чугаалап тур. Ол шын. Үш чыл улаштыр кандаашкын болду. Ынчаарга бүгү-ле чүвени олче чуүй каарга кайын боор. Боттарывыста буруу база бар — дээш, удуртукчу ажылдакчыларның адын адап тургаш, шыңгыы-ла шүгүмчүледи. Ооң саналында кончуг үнелиг бодал бар болду. Чер ажылының дүжүдүн бедидеринге суггат системазын тургузарының чугулазын ол саналдады. Дүнгээн сынының хемнериниң халас агып бадып чыдар суун аптиг черлерге доза моондактап тургаш, суг хоолбээн кылырын ол специалистерге саналдады. Гомбосүрэн ол дугайын чугаалай бээрге, хуралдың киржикчилери оон моон деткип эгелей берди. Аңаа бүзүревес кижилер-даа бар болду. Ынчалзажок машина-техника ковүдээн бо шагда ол ажылды канчап кылып албас боор. Бо беш чылда ону аймактың ажыл-агый планынга киирериниң дугайында айтырыгны хуралдың доктаалында киирген.

Гомбосүрэн саналын доозуп тура:

— Совет Эвилелинде эде тургустунуушкун чорупа турар болгай. Улуг кожавыс-биле кожа турар улус, бистер база шугдунуп көрбес болзувусса хоржок. Бодум хуумда ийи тракторум-биле чээрби чылдың планын күүседирин хүлээнип тур мен — дээрге, улус бүт кырынга туруп кээп, адыш часкады.

Мудлайн Гомбосүрэнниң ындыг бедик хүлээлгени алганы таварыылга эвес. Ол кевин-херек чок чүве чугаалавас кижи. Чедиги беш чылда ол ийи трактор-биле ажылдап тургаш, 19 чыл үш айларның планын күүсеткен. Гомбосүрэнниң ол хире ажылды кылганының дугайында нам, чазакка бижээн рапортун Моол Арат Республиканың барык бүгү солуннары парлаан.

Бо чугаавыстың маадыры Мудлайн Гомбосүрэн ийи муң чыл үнүп турда, 47 харлаар. Ол үеге чедир чеже хире ажылды кылырын күш-ажылдың маадыры хүлээнип турар ыл? Бөлүүнчүдүн санаарга безин 12 кижиниң кылыр ажылын чаасхаан кылырын ол хүлээзиген.

Гомбосүрэн бодунга быжыглаан техниказын боду септеп алыр чаңчылдыг. Сезонгуг ажылдар үезинде өске чүвеге чардыкпас кижи. Өг-бүлезинге херектиг бүгү чүүлдерни, одаар ыяжын безин, баш бурунгаар белеткеп аар чаңчылдыг. Ындыг кижи сөглээн сөзүнге ээ болбайн канчаар.

Б. ТУДЭВ,
Завхан аймактың «Туяа» солунунуң харыысалгалыг редактору.

Социалистиг Моолдуң аныяктары Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылы болур оюнга турасказтыкан бүгү улустуң социалистиг чарыжынга киришкишаан, ажылынга чаа-чаа чедиишкиннери чедип ап турар. Оларның бирээзинге Завхан аймакта «Шар тал» кодээ ажыл-агый кооперациязының мурнакчы хойжузу, ревсомолдуң чорудун бергени Ч. Дашнэрэнни адап болур. Ол — социалистиг Моолдуң херээженнерниң бешки съездизиниң делегады болуп чораан.

С. БАТ-ӨЛЗИЙНИҢ фотозу.

♦ ♦

Завхан аймакта автосептелге цегиниң слесары П. Давбажавн чедиги беш чылда алды чылдың нормазын күүседипкен. Ол бо чылдың бирги кварталының планын 100 хуу ажырган. МАР-ның профэвилелиниң XIII съездизиниң ажыттынарынга чедир чартык чыл планын хуусаа бетинде күүседир хүлээлгени ол алган.

♦ ♦

Завхан аймактың Сонгино сумузунуң «Энх тайван» хой кжу каттыжыышкынының хойжузу МАРН ТК-ның кежигүнү, МАР-ның улустуң Улуг хуралының депутаты, МАР-ның Күш-ажылдың Маадыры Ц. Намхайнямбуу 20 чыл дургузунда күрүнеге 10 муң баш хойну өстүрүп бээр хүлээзиге алгаш, ону 16 чыл иштинде күүседипкен. Амгы хүннерде ол ийиги 10 муң баш малды Улуг Октябрьның 70 чылы болур оюндан эгелээш, 15 чыл дургузунда өстүрүп бээр хүлээлгени алгаш ажылдап турар. Ооң кодаанында ам төрүүр 770 баш хой бар. Чаш мал төлү 100 хуу камгалап алдынган.

Н. ДАШВАЛБАРНЫҢ фотозу.

Моол Арат Республиканың Завхан аймааның «Туяа» солунунуң бөлүк журналистери чоокта чаа бистиң республикага аалдап чорааш барган.

Аймактың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында моол журналистерниң бөлүк материалдарын бо арында парладывыс.

МООЛ КЫЗЫ

ИЙИГИ МЕРГЕЖИЛИ

1960 чыл. Чайның башкы айы эгелезе-даа, чаашкын ам-даа чагбайн турган. Кандаашкын болурунуң илдең-не демдээ. Тудугга ажылдап турар ажылчыннарның арны дериде берген. Хөйлеңнери эъдинге чыпшыкы бертилээн. Иштте шыдашпайн тудуп турар бажыңның хөлегезинде олурганнар. Чүгле шевердекчи Даваацэрэн бажыңның ханазын хоюглап турган. Оон ижигден моган турупканы билдирбес, ону ол шыдажып эртип турган. «Ол бодунуң кужун болгаш билиин харамнанмайн, ажылга бүгү-ле сагыш-сеткилин салып ажылдап турар» — деп бригаданың ажылчыннары чугаалажып турганнар, оларның ол сөстерин Даваацэрэн дыңнап турган. Шак ынчаар кодээ кыс шевердекчи болу берген болгаш ону дуржулгалыг ажылчыннарның аразынга киирип каан. Даваацэрэнниң ажылчын болу берген үезинден бээр элээн үе эрте берген. Богд болгаш Чигэстейниң эриктеринде турар Улаастай хоорай хүн бүрү өзүп, чаагайжыттынып, туттунуп турар. Ооң соонда ол ийиги ажылчын мергежилди өөренип алгаш амыдырал хандырылга бүдүрүлгезиниң идик цегиниң даараныкчызы болу берген. Тудугга ажылдап турганы ышкаш ажылдап, чаа мергежилинге дуржулганы ап, чаа коллектив-биле кады ажылдап эгелээн.

— Оо, ол канчап ындыг болур боор. Бистиң улузувустан кым-даа Даваацэрэн ышкаш ажылдап шыдавас. Кайгамчык кижи боор. Ооң угааны болгаш мергежилин терлиниң эки каттышкан — деп, цехтиң ажылчыннары чугаалап турар.

— Чүге?

— Бистиң Даваацэрэнниң-биле кижи бүрүзү деңнежип шыдавас. Ол чүгле цехтиң эвес, харын комбинаттың чоргаарады. Ону солуп болбас, бис ону кымга-даа бербес бис. Бир эвес... кандыг-бир кижи кудалап келир болза — деп, оон өөрү баштактанды.

— Ол ажылдан дашкаар база ажылдап турар бе?

— Чок, чок. Ажылче бистиң-биле кады келир болгаш ажылын бистиң-биле кады доозуп турар. Ооң ажылы дүргени-биле болгаш шынары-биле ылгалып турар — деп, бир үн-биле чир-шон чугаалады лар.

ОЛИМПИАДАНЫҢ ААЛЧЫЗЫ

Москва олимпиадаамынга чер бомбуразының бүгү-ле черлеринден аныяктарның хөй санныг төлээлекчилериниң аразында Жамбын Даваацэрэн база бар болган. Делегейниң янзы-бүрү национал улустарының төлээлекчилериниң оюн-көргүзүүн магадап, хөй кижилиг Москва стадионунуң иштинде чаңгыс үе-чергелери-биле кады олурган. Оон-биле кады ол бодунуң төрээн чуртун, цехте ажылчын өөрүн сактып бодап орган. «Дириг болгаш кадык кижи алдын аыктан суг ижер» деп адазының болганчок-ла чугаалай бээрин база сактып чораан. Москваның өндүр чаагайын магадап, чогаадыкчы, угаанныг болгаш шыырак холдуг кижи чүнү-даа кылып шыдаар-дыр деп бодап олурган. Мен мында чүге чедип келдим. Москва олимпиадазынга киржип тур мен, чүнү кылыпкан мен? Бодунуң айтырыынга боду-ла харыылаан: — Мээн улузумнуң, мээң өңнүктерим ниң бүзүрелин күүсеткеним ийи, мээн бодуум ажылымның түңнели-дир. «Күш-ажыл кижини каяа-даа чедирип болур» деп мээң баштайгы башкым Минжимаа меңээ чугаалап чораан. «Шынап-ла кайы хире шын чугаалаан-дыр!» — деп, Даваацэрэн бодап орган. Бодунуң салым-чолун, аас-кежиин болгаш күш-ажылын хөй-нити-биле, коллектив-биле холбаштырары — угаанныг кижиниң кончуг чараш шынары болур. Кончуг ынчаг чайын ынчан өөрүшкү-маңнайлыг төрээн чуртунче чанып келгенинден бээр чеди чыл эрткен. Соолгу он чыл дургузунда ол бодунуң улуг болгаш хүлээлгелерин доктаамал ажыр күүседип, 21,1 муң тугрик материалды камнап алган. Бүдүн чаа үезин мурнай берген. Олимпиададан ооң чорупканы идик цегинде мурнукузу ышкаш электриктиг даараныр машиналар демниг ажылдап, идик даарикчылары даараныылганы башкарып турганнар. Ол цехтиң ажылдакчылары продукцияның шынарын элээн экижидип, продукцияның 90 ажыг хуузу бирги сорттуу болуп турар, а үшкү сорттуң продукциязын мырыңай бүдүрбес апарган.

Ол цехте ажылчын байдалдың дугайын бүгү чуртта ады сурагжаан ук цехтиң мастери В. Лхагважаа чугаалап турар. Ажылдап турарларның аразындан чаагай алдарны коммунист Даваацэрэн чедип алган. Соолгу беш чылда ол 35 чылдың болгаш ийи айның нормазын күүседипкен. Ынчангаш ол ам 21-ги чүс чылды ажып, 2005 чылдың үлүүн күүседип ажылдап турар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының чеден чылынга алдар болдуруп ол бедиткен хүлээлгезин бодунга алган. Сески беш чылдың онаалдазын үш чыл дөрт айда хуусаа бетинде күүседип доосканы. Октябрьның 70 чылында дараазында беш чылдың онаалдаларын күүседип кириптерин хүлээнген.

— Силерниң цегиңерде хөй ажылчыннар дараазында чайже шилчип кирген бе?

ДАГДЫНЫКЧЫЗЫНЫҢ АЧЫЗЫНДА

Ооң күш-ажыл стажы 16 харлыындан эгелээн. Бодунуң дугайын ол «өөренири-биле өөредилге черлеринге барып турбаан мен, аът мунарынга болгаш хой кадарарынга ынак чораан мен. Ийе болгаш хендирни кажан-даа холунга тудуп чорбаан кижиге меңээ баштай берге турган. Чимчак материалдар даараарындан идик даараары берге. Ынчаңмыже бергелерни ажып эрткен мен. Мээң өөрүм бергелерни ажып эртеринге болгаш идик дааракчызының мергежилин чедип алырынга меңээ дузалааннар. Мен ам алдыгы ажылчын разрядтыг болгаш бодум шынар демдектиг мен. Бригадада он ийи кыстарның ажылын мен бодум хынап турар мен, ооң түңнелдери илдең: бистиң продукциявыс чүгле бирги сорттуу болуп турар. Мен башкы Минжимааның, күш-ажылдың хоочуннары Долгор, Намсарайжав, Цэв-Аюш оларның дуржулгазын өөренип алган мен. Ынчангаш мен чүгле эки ажыл даар, оңза кичээнгейни продукцияның шынарынче үндүрер ужурлуг мен» деп чугаалап турар. МАР-ның Улустуң Улуг хуралының депутаты Даваацэрэн бодунуң дагдыныкчыларының дугайын ханы хүндүткел-биле чугаалап турар. Олар бодунуң өлчээнде ооң бодун аныяктарның дагдыныкчызы болдурган. Бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының шынарының талазы-биле ол аймакка шынарның чемпиону атты ийи удаа чаалап алган. Ону бүгү улус хүндүлеп турар. Ындыг аттарны ол төлептиг-биле чаалап алган. Бодунуң эш-өөрүнүң дугайын, комбинаттың ажылчыннарының боттарының аразында харылзааларының дугайын, бүдүрүлгеге күш-ажылды организастап тургузар болгаш сагылга-чурумну болгаш корум чурумну быжыглаар талазы-биле оларның чаа эгелээр саналдарының дугайын чугаалаарынга ол ынак.

«Мээң башкым Даваацэрэн аныяк ажылчыннарга кызымаккай күш-ажылдың үлегери болу берген. Ол шынарын кудулатпайн дүрген ажылдап чаңчыга берген» деп, шынар талазы-биле бүдүрүлгениң чемпиону Д. Мягмаржав сагынды. «Ажыл үезин шын хуваарынга, планны күүседир талазы-биле ажылды организастаарынга, бодунуң ажылын контрольдаарынга Даваацэрэнден өөренип алган мен» деп, бригадир П. Цэндсүрэн немеп каан.

Даваацэрэнниң ажылының мурнакчы дуржулгазы чүгле Улаастай хоорайның амыдырал хандырылга бүдүрүлге черлеринде калбаа-биле нептерээн эвес, харын аймактың бүгү бүдүрүлгелериниң байлаа болу берген. Кышкы үеде келир херээжен кижиниң сапык идиктерин даараарда, уладын кырында майыын эрги, кидис идиктерден кылырын саналдаан болгаш ону шиңгээдип алган, оон-биле улуг үнелиг материалдарның он-он муң тугрик камналгазын чедип алган. Идиктиң хөм уязунуң суг өтпес резина материалдар-биле хырбалаарын база саналдаан. Цехтиң ажылчыннарының тыртар өөктүг болгаш ортумак бедик өжектиг сапык идиктерин херээженнерниң улуг сонуургалын болдурган болгаш шынарның алдын медалын чаалап алган. Даваацэрэн — бедик мергежилдиг ажылчын. Ол бодунуң хостуг үезин аныяк уруглар-биле кады эрттирип турар болгаш оларга ынак база оларны хүндүлеп чоруур.

С. РЭНЦЭНДОРЖ.

> *Журналистиң оруук демдеглели*

КӨДЭЭ ЧЕРНИҢ МЕДЭЭЛЕРИ

Кайгамчык аас ак-көк дээрден аалдың хүнүнүң херелдери чайынганын бадып, оон чылыы черде харны эзилдирип, дораан чок кылыптар ышкаш сагындырар. Ынчалза-даа хевертен аар бора булуттар дээрже көдүрлүп, соок күштелип, удаваанда өлүгеу хар чаап, боранап эгелээн.

Чогум-на ындыг хүннерде мен мурнуку сумуларга чоруп, чаш малды камгалап ап турарының болгаш малчыннарның часкы оларларже көжүп кириптериниң белеткелиниң дугайын сонуургаан мен. Кыш бодунуң өлчээ-биле эрте берген, ам часкы үе — часкы донат болгаш суук өлүген чаъзы-биле катай хаара келгени бо. Даглар болгаш ховулар чоорту агаргылай бергилээн. Эртенден дүъшке чедир хар чагган, оон соонда хаттыг шуурган чоорту киткеп, кежээлеп орган. Бистиң олурганывыс машина дүвүлүг харлыг оруунга пат боорда шимчеп, бурунгаарладан чораан, машина иштинге соогу аажок апарган.

Бо час берге, шыңгыы болур дээрзин кырганнар баш удур кыжын-на чугаалап турганнар. Ынчангаш малчыннарның хөй назыы шаптараазыныг часка эки белеткенип, аалдызында кыштаг-хонаштарындан кожерин бичии соңгаарладып, частың байдалын өөренип көөрүн шиитпирлээн. Ол хирезинде-ле чамдык малчыннарның кыштаглар чанында оларларында оъттиген чедишпестеп, мал-маган арып-доруп эгелээн, эрткен күскү сиген-ширбиишти тоңуп турар. Ам оларга хат-когурум шыңгыы шылгалдаларны таварыштырган. Чоогунда кожа турар Цагаанхайрхан, Цагаан-Уул сумулар-биле деңнээрге, Откон сумузунда чаш малдың хоразчазы элээн эвээш. Шилуустэй сумузу ниитизи-биле чайгыс-даа чидириптерни таварышпаан.

— Бистиң сумунуң 140 кодаанының тозан хирезинде төрүүр 32 муң хой бар — деп, Откон сумузунуң «Оргил» каттыжыышкынының даргазы Д. Бат-Амгалан биске дыңнатты. Ам ында 11770 хой ооддаан. 350 инек төрээн. Чаш малды азыраары-биле болгаш оон хүлээн алыышкынының организастаарының талазы-биле дөрт штаб ажылдап турар. Суму төвүнден 24 өг бүле малчыннарга дузалакчылары-биле кожуп чеде берген. Кыштагдаашкынның чорудулгазының талазы-биле социалистиг чарыштың түңнелдерин чоокта чаа үндүрген. Аңаа 60 ажыг кыштаг-хонаштарның малчыннарынга 89700 тугрик түңнге суй-белектерни тывыскан.

Бистер Шилуустэй сумузунга чоруп тургаш, «Саруул зам» каттыжыышкынының «Хугжул» бригадазының малчыннары Н. Санжаа биле Н. Дунгарга ужурашкан бис. 20 чыл ажылдап турар дуржулгалыг малчын Н. Санжаа 300 ажыг хойнуң хураганнарын оңчамеңди камгалап алган. Ооң кодаанында чаш хураганнарбиле кады 400 дөтпелер база бар. Малчынның аалы сугбиле хандыртынган, мал чемин, дус четчир. Аалдың кодан девискээри арыг-силиг.

Ол аалдан ырак эвес черге Н. Дунгар кыштаан. Кажан бистер аал өдээнге кирип кээривиске, Н. Дунгар дүнгүш хойларын кадарып чоруй барган, а кадайы Лхагважав чаа төрээн хойларны чемгерген тур. Партия кежигүнү Н. Дунгар 20 чыл ажыг ниитиниң малын азырап, кадагалап, кадарып турар. Бо чылын хой жүнүң кодаанында төрүүр 350 хой бар. Чаа төрээн хураганнар меңди доругуп турар. Оларның уруу Оюун-Цэцэг школа дооскаанының соонда аныяктарның революстуг эвилелиниң сүмелээни биле ада-иезинге дузалажып, малчыннап, эрткен күзүн кодээ ажыл-агый институдунче өөренип кирген.

Шилуустэй сумузунуң төвүнге чедип келгеш, ажыл-агыйның удуртукчулары биле ужуражыр дээривиске, бо часкы хат-боранныг хүннерде малчыннарга дуза чедирер дээш кыштаг-хонаштарже аъттаныпкан болду. Сумунуң профком даргазы Д. Самданнянн бистиң-биле чугаалажып, хоорешкеш, мынча дээн:

— Бөгүнгү байдал биле алырга, 14 муң хире хой төрээн, чаш мал төлү бүрүн меңди. Бригада бүрүзүнде 13 кижи составтыг штабтар ажылдап турар. Малчыннарга чоокта чаа сиген болгаш дустуң бүдүн айда четчир курлавырын сөөртүп чедирген. Чаш мал төлүн ажаап, хайгаараарынга суму төвүнден барган улус дузалап турар. Шак бо часкы үе хойжуларга эң-не харыысалгалыг болгаш чымыштыг. Амыдыралга таварышкан бергелерни чүгле мал ажылынга мергежээн кижи шыдажып эртер. Ындыглар харын-даа өскениң дузазы чокка безин бергелерни ажып эртип шыдаарлар.

Социалистиг Моолдуң кодээ черлеринде ниитиниң малының чаш төлүн меңди камгалаар, часкы үени таарымчалыг эрттирер дээш кол кичээнгейни салып турар. Он-он, чүсчүс чаш мал төлүн чидириг чок өстүрүп алыры белен эвес, аңаа организастыг улуг ажыл негеттинер. Бо чылгы час шыңгыы. Амдызында часкы хонаштарже дажып көшкен херээ чок. Чүге дээрге чайгы ногаан оъттка, семиртилгеге чедир ам-даа үе барба болгай.

Д. НАЦАГМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларында

КИЧЭЭНГЕЙНИ—ЧОННУҢ КАДЫЫНЧЕ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Кадык камгалал, социал хандырылга болгаш спорт талазы-биле доктаамал комиссиязы РСФСР-ниң кадык камгалал дугайында Хоойлузунуң чурттакчы чонга эмнелге-профилактиктиг дуза көргүзер кезиин Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозу канчаар күүседип турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Хуралга илеткелди Тыва АССР-ниң кадык камгалал министри Н. В. Сизых кылган. Илеткелчи болгаш санал бергеннер кадык камгалал дугайында РСФСР-ниң Хоойлузун күүседир талазы-биле чамдык ажылдарның кылдынып турарын чугаалаан.

Комиссияның демдеглээни болза, сөөлгү чылдарда эмнелге-профилактика албан черлериниң материал-техниктиг баазазы элээн экижээн. Бир ээлчегде 300 кижи хүлээп алыр поликлиниканы, 120 кижи чыдар оруннуг республиканың уруглар эмнелгезин ажыглалда кииргени. Бии-Хем районда чаа эмнелгени тудуп турар.

Он бирги беш чылда эмчи кадрларның болгаш ортумак эртемниг медицина ажылдакчыларының саны өзер. Республика эмнелгелеринде тускайжыттынган дуза көргүзер ажыл экижээн, ол ышкаш амгы үениң медицина дериг-херекселдериниң дузазы-биле эмнээриниң чаа аргалары шиңгээттинген.

Ол чедиишкиннер-биле чергелештир, чурттакчы чоннуң кадыын камгалаар талазы-биле кадык камгалал органнарының чорудуп турар ажылдары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге чедир дүүшпейн турар. Республиканың районнарының төп болгаш участок эмнелгелеринде, өске-даа медицина албан черлеринде, ылаңгыя Тес-Хем, Бии-Хем, Таңды районнарда болгаш Кызыл хоорайда чурттакчы чоннуң туберкулёз, бруцеллёз, вирустуг гепатит база ижин-шөйүндү аарыгларындан аарыыр чорууңга удур эмнелге-профилактиктиг хемчеглерни боттандырып чорудар талазы-биле хөй четпестер бар боор турар.

Кадык камгалал организацияларының ажылчы чоннун аарыыр чорууну чылдагааннарын доктаамал тодараттынмайн турар болгаш аарыг кижилерге профилактиктиг дуза көргүзер база оларны чыттырып эмнээр талазы-биле чогуур хемчеглерни ам-даа чедир чорутпайн турар. А чамдык ажыл-агыйлар, профэвилел организациялары күш-ажылдың кижилеринге ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бербейн турар.

1986 чылда республикада ажылдап турар кижилерниң чүгле 69,9 хуузу эмчи шинчилгезин эрткен. Ол дээрге Россия Федерациязының көргүзүглериниден 7 хуу куду. Районнарда эмчи шинчилгезин эрткен кижилерниң санын алгаш көөрге, Бии-Хемде—84,3 хуу, Таңды районда 72,5 хуу, Тес-Хемде—90,8 хуу болуп турар.

Ажылдаар черлериниң таарымча чок тургустунганы — ажыл-ишчилерниң ылаңгыя малчыннарның, кадарчыларның, механизаторларның, ферма база агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа ажылчыннарының удаа-дараа аарыыр чоруунуң чылдагааны болур.

Түр када ажыл кылбайн барганының экспертизазын Кадык камгалал министерствозунуң специалистери кошкак чорудуп турарының түңнелинде, янзы-бүрү хажыдышкыннарлыг бижиттинген бюллетеньнер 42 хуу болган, оон иштинде чылдагаан чокка бердингени—1,5 хуу.

Кадык камгалал министерствозу уругларлыг иелерниң болгаш чаш уругларның кадыкшылын камгалаар ажылды шынгыы четпестерлиг чорудуп турарындан уругларның аарыыр чоруу ам-даа кызырылбаан.

Кадык камгалал органнары Иштики херектер министерствозу, районхоорккүскомнар-биле кады хоочураан алкоголизмден аараан кижилерни тыпкаш эмнээр, оларны ажылга киирер, эде кижизидер база эмнээр баазаларны калбартыр болгаш экижидер талазы-биле ажылды ам-даа куду деңнелде чорудуп турар.

Республиканың болгаш районнарның санитар-эпидемиология станцияларының аъш-чем бүдүрүлгелерин, ниитиниң чемненилге черлериниң, сүт-бараан фермаларының, кодээ чуртталга пунктуларының санитария хыналдазын кошкак чорудуп турар болгаш бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның удуртукчуларының мурнунга санитария чурумун сагыыр негелделерни тургуспайн турар. Бир эвес олар доктаамал комиссиялар, депутат бөлүктери, постулар болгаш хөй-нийти организациялары-биле кады ажылдаар болза, бо ажылды экижидип болур.

Медицина ажылдакчыларының амыдырал чуртталгазының байдалдарын экижидериниче чер-чер Советтерниң күүскомнары чогуур кичээңгейни салбайн турар.

Республиканың Агроүлетпүр күрүне комитеди чаа фельдшер-акушер пунктуларын, эмнелге амбулаторияларын тударынга, бар пунктуларны, эмнелгелерни септээринге болгаш калбартып чаартырынга совхозтарның акша-хөреңгизин чөп ажыглавайн турар. Кадык камгалал, Садыг министерстволары болгаш республиканың херглекчилер ниитилели диетчемнениилге айтырыгларын четпес шиитпирлеп турарындан, диетпутёвкаларлыг кижилерниң саны Россия Федерациязының көргүзүглеринге бодаарга, ийи катап эвээжээн. Районнарның чаңгызында-даа диетчемненилге организастаттынмаан. Медикаментилер-биле хандырылгазы багай, чүрек-дамыр аарыгларының эмнери, хөй аарыгларга удур дээштиг антибиотиктер, суук гормоннар болгаш тарыыга эмнери республикада чедишпес.

Кадыкшыл камгалаарының, профилактиканың болгаш ажылчыннарның база албанхаакчыларның аарыырын эвээжедириниң айтырыгларының талазы-биле районнарның болгаш Кызыл хоорайның эмнелге-профилактиктиг албан черлериниң ажылында четпестерниң, Кадык камгалал министерствозунуң, ооң кол специалистериниң талазындан удуртулганы болгаш контрольду кошкатканының түңнелинде, бо ажыл талазы-биле совет, профэвилел болгаш ажыл-агый органнарының оожум эде тургустунуп турарындан бо бүгү үнүп турар.

Айыттынган четпестерни комиссия кежигүннери хуралга сайгарып, кадык камгалал министри Н. В. Сизыхтан болгаш хоорайның тудуг база өске-даа организацияларының төлээлекчилеринден кандыг хемчеглер алыр деп турарын айтырган. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпир хүлээп алдынган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Кадык камгалал, социал хандырылга болгаш спорт талазы-биле доктаамал комиссиязының хуралын ооң даргазы А. К. Каңзай эрттирген.

ЭЛБЕК ДҮЖҮТТҮ АЛЫР

«Тээли» совхозтуң Найырал салбырының тараажылары часкы ховү ажылдарынга белеткелди эрте доозкан. Олар ниитизи-биле 2994 гектар черге тараа, мал чеми болгаш картофель культураларын тарыыр. Салбырның девискээринде тарылга шөлдери шупту суггаттыг. Ынчангаш кол кичээңгейни суггатче угланзырган. Чайгы үеде 108 суггатчы ажылдаар.

Амгы үеде 59 кижи ажылдап турар. Олар март айдан эгелеп бүга баштарының дожун аштап, арыктар болгаш булактар дөстерин септээр эжип, аштаар ажылдарны кылып турарлар. Элер-Куй бугазының суун бадырганының соонда 21 кижи 7 звенога үстүп алгаш, чер суггарылгазынче кирипкен. Олар 120 гектар черни чарарынга белеткеп, суггарган. Хемчиктиң суу көвүдеп, Алыр-Мажалыктың бугазы бадарга суггатчыларның саны хөй болур. Амдызында олар өске белеткел ажылдарында хаара туттунган. Часкы ховү ажылдарынга доктаамал ажылдаар янзы-бүрү марканың 20 тракторлары септеттинген, 34 механизатор ажылдаар. Олар ам агаар экижип, чылыг хүннер эгелээрге суггарган черлерни чарып кириптерлер.

Ховү турлааның септелгезин, белеткели база доозулган. Столовая, чурттаар черлер, чунар бажың болгаш кызыл-булуң ажылдап эгелээн. Тараажылар социалистиг хүлээлгелерин алганнар.

Б. БАРБА.

КОНКУРСКА КИРЖИҢЕР

Арага ишпес чорук дээш демиселдиң Бүгү-эвилел эки тура ниитилелиниң төп чөвүлели, ССРЭ-ниң Ном үндүрер черниң күрүне комитеди, СЭКП ТК-ның «Плакат» ном үндүрер чери, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилели, ВЛКСМ ТК-зы, ССРЭ-ниң Кызыл крест болгаш Кызыл чартык ай ниитилелдериниң чөвүлелиниң күүскому «Арага ишпес чорук — амыдыралдың социалистиг хевириниң норма-чижээ» деп кыйгырыглыг плакат үндүрериниң бүгү-эвилел конкурузун чарлаан.

Конкурска киирген ажылдар амыдыралдың арага ишпес хевириниң кадык чаагайын, совет кижилериниң аажы-чаң болгаш угаан-бодал байлакшылын, социалистиг чаа чаңчылдарны болгаш ёзулалдарны көргүзериниче, сатираның чепсээ-биле бистиң амыдыралывыста бар боор турар арагалаашкын, наркомания, алкоголизм дээн ышкаш багай чүүлдерни сойгалап илередириниче бо талада бар боор турар эки дуржулганы чырыдарынче угланган болур ужурлуг.

Конкурска профессионал болгаш бот-тывынгыр чурукчулар, чурулга өөредилге черлериниң студентилери киржип болур. Чураан чуруктуң хемчээли 60×90 азы 70×100 см болур болгаш типографияга офсет арга-биле парлаарынга таарымчалыг саазынга кылдынган болур.

Чураан плакаттың артыы талазынга авторнуң шифрин (бир үжүк болгаш беш ораннуг санны) бижип каар. Кылган ажылынга хамаарыштыр ол-ла шифрин айыткан чагааны чорудар. Чагаага фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын, эртемин, ажылдап азы өөренип турар черин чогаадыкчы эвилелге хамаарылгалыын, бодунуң адрезиниң долу индекизин тодаргай кылдыр бижиир.

Плакатка хамаарыштыр бижээн сөстү орус дылга ийикпе азы плакаттың артыы талазынга ооң долу очулгазын бижиир.

Чураан плакатты 1987 чылдың август 1-ге (ол хүннү база санаар) чедир чорудар.

Плакаттарны дараазында адресче чорудар: 103006, Москва, Чехов кудумчузу 18. Арага ишпес чорук дээш демиселдиң Бүгү-эвилел эки тура ниитилелиниң төп чөвүлели.

Конкурстуң тиилекчилерин дипломнар болгаш 500-теп 1000 рубль чедир акша шаңналы-биле, тускай шаңналдар-биле шаңнаар.

Эң тергиин плакаттарны массалыг-биле парлап үндүрери-биле сүмелээр. Шаңнал алгаш парлаттынган ажылдарга шаңналдың түңүндеи хамаан чокка гонорар төлээр.

Конкурс талазы-биле немелде тайылбырны, ол ышкаш ооң чижек тематиказын дараазында адрестен билип ап болур: Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, 104 а, арага ишпес чорук дээш демиселдиң Бүгү-эвилел эки тура ниитилелиниң республика чөвүлели. Телефон 4-15-61.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

ЛУАНДА. Социалистиг дем каттыжылгазы-биле садыг харылзааларын калбартырын Ангола бирги чергениң ужур-дузалыг деп санап турар. Ол харылзаалар дең эргениң болгаш кайызынга-даа ажыктыг чоруктуң принциптеринге үндезилеттинген деп, Ангола Улус Республиканың планнаашкын министри Антонию Энрикеш да Силва медеглээн. Ындыг медеглелди Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлели биле АУР-нуң аразында кады ажылдажылга талазы-биле каттышкан комиссияның мында ажыттынган бирги сессиязынга ол кылган. Ажыл-агыйның кол адырларынга холушкак бүдүрүлгелерни тургузары-биле кады дем каттыштырылгазының хевирлерин калбартыр дугайында ЭДЧ кежигүннери чурттарның саналдарын Анголаның чазаа деткип турар деп, министр чугаалаан. Ындыг чорук үлетпүрде болгаш кедээ ажыл-агыйда эң чугула төлевилелдерни боттандырып чорударынга, планнаашкынны болгаш эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдарынга, бедик мергежилдиг национал кадрларны белеткээринге арганы бээр.

Социалистиг чурттарның ак сеткилдиг деткиимчези бисте болгаш хөгжүп орар күрүнелерге даштыкы өрениң хемчээл чок өзериинге чедирип турар чүнүң-даа мурнунда эртектер талазы-биле делегейниң капиталистиг рыногундан хамаарылгалыг чорукту ажып эртеринге дузалап турар деп, А. Э. да Силва онзалап демдеглээн.

Сессияның кол темазы — үлетпүр, транспорт, энергетика, кедээ ажыл-агый болгаш профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле ЭДЧ болгаш АУР-нуң аразында кады ажылдажылганы калбартыры.

(СЭТА)

ТҮҢНЕЛДЕР

КАБУЛ. Национал экономиканың өзүлдезиниң эң чугула факторларының бирээзи транспорт системазын хөгжүдери болур деп, АДР-ниң транспорт министри Ш. Маздурияр медеглээн. Адырның бүдүрүлгелериниң аразында чарыштың түңнелдерин үндүреринге тураскааттан хуралга чүве чугаалап тура, эрткен чылын республиканың автомобиль транспорту 7,54 млн. тонна чүъкті сөөрткен. Ол ооң мурнунда эрткен үеге деңнээрге 15 хуу бедик болган деп, илеткелчи онзалап демдеглээн.

Агаар транспорту пассажирлер болгаш чүък сөөртүр талазы-биле планныг оналдаңы чедиишкинниг күүсеткен.

АДР-де транспорт системазын хөгжүдерниң херээнге экономиктиг консультативтиг чөвүлел улуг рольду ойнап турар. Чөвүлелдиң национал бүдүрүлгелер-биле болгаш күрүнениң транспорт бүдүрүлгелериниң удуртукчулары-биле кады ажылдажылгазының ачызында чуртка ниитизи-биле чүък саарылгазын улуу-биле көвүдедир, ырак болгаш баары берге районнарда чурттап турарларга чоннуң херглел бараннарын чедирер, а ол ышкаш бойдус халавынга таварышканнарга дузаны чогуур үезинде көргүзерин хандырар аргалыг болган деп, Ш. Маздурияр демдеглээн.

(СЭТА).

ЧӨРҮЛДЭЭЛЕР

ВАШИНГТОН. Японияның премьер-министринге магалыг чаагай хүлээп алышкынын кылза-даа улуу-биле чадиглэнгэн америк-япон чөрүлдээни чажырып шыдаваан. Накасонэни Каттышкан Штаттарның «шынчы өңнүү» деп адааш, ийи чурттуң аразында садыг харылзааларының балансылашкак эвезиниң дугайында айтырыгны «администрация» шиитпирлээр ужурлуг деп демдеглээш, садыг талазы-биле Токиодан дужуп бериишкиннерни Вашингтон манап турар деп, Рейган билиндирип чугаалаан.

Бодунуң ээлчээнде Япониядан садып ап турар бараннарга Вашингтоннуң тургусканы 100 хуулуг тарифти доктааткаының соонда онза чидиглели берген «шынгыы чөрүлдээлериниң өзүп турарынга хаан сагыш човаашкыны» Накасонэ илереткен. Ол протекционистчи хемчег Ыраккы Чөөн чүкте бодунуң эвилелчиинге болгаш аданмажыкчызынга Каттышкан Штаттарның дайын соонда чоруткан баштайгы согуу болган.

«Телеобъективтер мурнунга Рейган болгаш Накасонэ хүлүмзүржүп турганнар, а чүгле ийилээ артып калганнарда, япон премьер-министр садыг талазы-биле кызагдал хемчеглерни доп-дораан чок кылырын негээн» — деп, чугаалажылгаышкыннарның баштайгы хүнүнде Си-би-эс телекомпания бижээн. АКШ-тың кызагдал хемчеглерни «доп-дораан ап каантары эрге-кол чүгүзе болу берген» кылдыр Накасонэ үнелеп көрген. Амгы үеде АКШ ындыг базым кылырынга белен эвес деп, Рейган медеглээн.

Оларның түңнел ужуражылгазы база-ла кандыг-даа түңнел бербес ышкаш боор турар. Си-би-эс-тиң айтып турары-биле алырга, Японияның садыг политиказы америк негелделерге таарышпас бээринге Каттышкан Штаттар бүгүрей бергенде ынчан ол тарифтерни чок кылыр деп аазаашкынны Накасонэге Ак бажың бээри-биле ол чүгле кызыгаарлап калыр.

(СЭТА).

ШЕНЕЛДЕ

КАНБЕРРА. Оожум океанның мурнуу талазында турар Муруроа атоллга Францияэлчеглиг ядролуг чазылдырышкынны чоруткан. Раротонга ортулукта сейсмология станциязының сан-түңү-биле алырга, ооң күчүзү 5 килотонна болган. Ол болза 60 чылда Муруроага болган баштайгы чазылдырышкын. Ниитизи-биле ол атоллга ам 80 ажыг ядролуг шенелделерни кылган. Ооң мурнунда 20 килотонна күчүлүг ядролуг чазылдырышкынны эрткен чылдың декабрь 10-да чоруткан.

Веллингтондан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, Чаа Зеландияның премьер-министри Дэвид Лонг Францияның ядролуг чепсекти шенеп турарын буруу шапкан. Ындыг шенелделер ол девискээрге тайбынны болгаш айыыл чок чорукту кошкадып турар деп, ол талазы-биле кылган медегелде онзалап демдеглээн. Ындыг янзылыг хөделиишкиннер Оожум океанның мурнуу талазынга ядролуг чепсек чок зона дугайында керээни ядролуг чепсектиг күрүнениң каржызы-биле үрээн болур болгаш ол девискээрниң чурттакчы чону ооң оларның амы-тынынга дорт кыжанып кылдыр көрүп турар.

(СЭТА)

ТУТТУРГАН

ПЕКИН. Гуандан провинцияның Мурнуу Кыдатта күрүнениң айыыл чок чорук органнары шпион ажыл-чорудулгага буруудаттырган үш кижини тудуп хорутдаан. Синьхуа агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, КУР-нуң девискээриниче оларны Тайваньның тускай албан черлери чоруткан болгаш КУР-нуң хамааты болгаш шериг объектилерниң дугайында чажыт медээ чыып, бодунуң шпион бөлүүнге чаа кижилерни киирип ап турганнар.

(СЭТА)

Валенсияның кудумчуларының бирээзинде демир хериимге улгады берген испан херээжен кижи шаа төнүп, чөленип алган олуруп алган. Эрткен кижилерден ол дилениип олурар. Бөгүнгү Испанияда ындыг таварылга ховар эвес. Маңаа кээп турар кижилерни сигарета болгаш лотерея билеттери садып, эвээш акша ажылдап ап азы дилениип чорууурларын хөй оларны кайгатпайн турар. «Интервью» журналдың сан-түңү-биле алырга, 8 миллион ажыг испаннар ядыы байдалда чурттап турар. Ажыл кылып шыдаар чурттакчы чоннуң чээрби хире хуузун ажыл дилеп чорууурлар кылдыр бүрүткээн. Ажылы чок кижилерниң чүгле үштүң бир кезии ажыл чок чорук талазы-биле дузаламчыны ап турарын барымдаалап көөр болза, ол сан-түңнер оон-даа артык куду кылдыр көстүр. Өске артканнары чүгле таварылга ажылдар кылып азы кудумчуга дилениип бора-бүдүн чурттап чорууурлар.

ЧУРУКТА: Валенсияның кудумчуларының бирээзинде.
Л. СВЕРДЛОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникаzы.

ТӨНЧҮ ЭРГИЛДЕ БОЛГАШ ЯЛА

Ак гвардейжилерниң сөөлгү бөлүүн Тывага узуткааны

С. К. Кочетовтуң удуртулгазы-биле кызыл шериглерниң болгаш партизаннарның каттышкан отрядының 1921 чылдың декабрьда Атамановка (амгы Кочетово) биле Элегес чоогунга генерал Бакичиниң ак гвардейжи корпузун туюлунга чедир чылча шапканы үеден бээр 65 чыл эрткен. Ол тиилелге-биле кады Тывага хамааты дайынны база доозулган.

1921 чылдың төнчүзү. Иштики болгаш даштыкы контрреволюция-биле Совет Республиканы бүгү талазындан чыгап турган хамааты дайынны доозулган. Чурт улус ажыл-агыйын катап тургузарынче болгаш чаа ниитилелди быжыглап тургузарынче шапкын кирген. Ооң-биле кады ол Ыраккы Чөөн чүкту интервентилерден болгаш ак гвардейжилерден хостаарының, чамдык кызыгаар районнарда ак дээрбечилерни узуткап чок кылырының шыдамык демиселин чорудуп турган. Бир улуг дээрбечи бөлүкке Оренбург казактарының атаманы Дутов баштаан. Соңгу-барыын Кыдатка чаштынып чыткан Колчак армиязының артыы хамааржып турган. Олар ынаар 1920 чылдың январьда дезе берген болгаш Синьцзян можуга. Ооң административтиг төвү Чугучак хоорайдан мурнуу чүкче 30—40 км черде Эмиль хем эрииңге доктааган турган. Дутов бодун долгандыр үүрмек ак гвардейжи бөлүктерин чыып алган. Оон дайынчы кол күжү — Бакичиниң корпузу.

Советтерге удур күжүн өстүрүп, улуг масштабтыг дээрбечи чорукту кылыры-биле Бакич Пекинге Россияның элчини турган ноян Кудатов, барон Унгерн, атаман Семёнов болгаш оон-даа өскелер-биле демнежип, оларны дамчыштыр чамдык империалистиг күрүнелер-биле харылзажып эгелээн. Бодунуң шериниң күчү-шыдалын оларга медээлеп турган, сүлчээчилеринден материалдыг болгаш акша-хөреңги дузаламчызын алган: Чугучакта консул Бакичиге 270 пуд мөңгүннү, атаман Семёнов 100 муң рубльди болгаш алдынны, ол ышкаш АКШ-тан болгаш оон-даа өске капиталистиг чурттардан база улуг деткимчени алган.

1921 чылдың чайынында Шара-Сумэ хивээни эжелеп алгаш, ону бодунуң быжыглаан чери кылып ап, Бакич Алтай округтуң «ээзи» апарган болгаш түр эжелеткен черниң чурттакчыларын кара-туразында аажылап турган.

Бакич Сара-Сумэге үр турул шыдаваан. Совет чазактың болгаш республиканың Чепсектиг Күштериниң Кол командылакчызы С. С. Каменевтиң айтышкыны-биле Сибирьниң революсчу шериг чөвүлелиниң шериин соок дүшпээнде, Бакич корпузун Кайгородовтуң отрядын болгаш Сибирьниң мурнуу районнарының, ол ышкаш Моолдуң, Кыдаттың соңгу-барыын кезээниң чурттакчы чонунга шыңгыы кыжанып турган оон-даа өске ак дээрбечилерни узуткаар дээн шиитпирни хүлээп алган. Сибирь шериниң кол командылакчызының дузалакчызы В. И. Шорин улуг масштабтыг операцияның планын чогааткан. Согуннуң үш кол угланмышкыны тодараттынган: 13-кү кавдивизияның кол күжүн — Зайсан районундан Бурчун биле Шара-Сумэ девискээриниче, артканын — Кош-Агачыдан (Алтай) Кобтуже (Моол) болгаш Тывадан Улангомче октаар. Ол ёзугаар 1921 чылдың сентябрь эгезинде 13-кү кавдивизия П. П. Собенниковтуң командылалы-биле Бурчун болгаш Шара-Сумэ чоогунга турган Бакичиниң корпузунга олүмнүг согугну таварыштырган. Бакич бодунга шынчы кижилери-биле дүн ажыглап, сывырлып үнгеш, Моол Алтайның бедик сыннарын таварты Барыын Моол девискээриниче тын-меңги дезе берген.

Меңгилерлиг бедик сыннардан дүжүп баткаш, Кобту хем унунга кээп, Бакич сентябрь 11-де Толбо-Нур хелге доктааган. Чиичин үзүлгеи, элбер-самдар каш шериин ол аңаа дыштандырган. Канчап чооп харылзаа тып алгаш, ол сентябрь 17-де есаул Кайгородовтуң, атаман Казанцевтиң отрядынга каттыжа берген.

Моол, тыва феодалдарының, ламаларының деткимчези-биле Кайгородов биле Казанцев араттарның хостакчы демиселин каржызы-биле базып каар турган. Оларның дошкун дээрбеделиниден адырлып алыр арга-биле Моолдуң, Тываның арат чону Советтер чуртундан дилег кылган. Бодунуң чуртунуп эрге-ажылының болгаш пролетаржы интернационализмниң принциптерин удуртулга болдургаш, РСФСР-ниң чазаа дээрбечилерни узуткап чок кылыры-биле Сибирьниң Революстуг шериг чөвүлелинге айтышкын берген. 1921 чылдың июль 10-да армияның командылалы Соңгу-барыын Моолче К. К. Байкаловтуң (Некундэ) командылалы-биле Иркутскиниң, Алтайның 130 кижилиг партизан отрядын чоруткан. Ооң соонда оларга 21-ги дивизияның 185-ки полугундан Г. П. Муликов командылаан батальону, ол-ла дивизияның Егоровка удурткан 22-ги онза отряды база Хас-Баторга баштаткан 80 кижилиг Моолдуң аъттыг шериг эскадрону катчып келген. Ол каттыжышкыннар Кайгородовтуң дээрбечилериниң Алтайже углаан оруун дуглап, Кош-Агача чоогунга элээн каш согуглуг тулчуушкуннарны кылган. Удурлаакчының бүзээлелиңге чаре кирдирген Байкаловтуң отряды сентябрь 19-та Толбо-Нурдан 10 км ырак турар Сарыл-Гун хүрээзин чаглак кылып алган. Орус, украин, казах, кыргыс, бурят, алтай, моол, тыва (олар 17 кижи болган) дайынчылардан тургустунган интернационалчы отряд аңаа дыш ап, хүрээге камгалал кылып алган. Ону билип каан актар Бакичиниң командылалы-биле хүрээни штурмнаар деп шиитпирлээн. Сентябрь 21-де, даң бажында, шавар халдаашкынының медээзин кылдыр актар пушкадан даштаашкын кылган. Хүрээниң бүгү-ле талазындан актар, кымыскаяктар дег кылдыр, соястап чоруп органн... Пулемёттар, янзы-бүрү боо даажы, алгы-кышкы кулак уюк. Камгалалды буза шаап, актар хүрээ иштинче кирип келген. Күш деңг эвес. Чыда, селеме шаккылаар. Хаанның сөөлгү дамдызынга чедир сокчур деп медерелдиң-биле шиитпирлээн дайынчыларны ажып эрттери амыр эвес. Тулчуушкун соонда, хүрээ баарынга өлген кижи кара мизирт. 300 хире кижи аңаа бажын салган.

Каш-ла борбак кызылдарның быжыг турушту актарны кайгадып-ап. Бакич мырыңай бажын туттунган. Олар дагын штурмче белеткени берген. Кызылдарны тиилеп ап болбас, оларны чүгле узуткап болур-дур деп чүвени ол билген.

Ийиги штурмну соксатпаш камгаланганнарны Бакич аштадыр, суксадыр бодааш, хүрээ таварты агып чыдар дамыракты эскээр чайыпкан. Кызылдарның аъш-чеми, суу төнүп, кара чаңгыс кудуктуң суу соглуп кээрде, дайынчылар аарып, аштап, кагып эгелээн... Актарның тергиинделинден түрег көре берген моол чагырга Бакич, Кайгородов, Казанцев оларның дээрбечилерин узуткажыр күш немээриниң дугайында Советтер чуртундан база катап дилег кылган. Ындыг дилег Тывадан база барган. МАР болгаш ТАР чазактарының дилээн ёзугаар РСФСР-ниң ревшериг чөвүлели Сибирьниң шериг командылалындан Д. С. Фроловка удурткан отрядты чоруткан. Оларның-биле кады С. К. Кочетовтуң партизан отряды Улангомче углапкан. Алтай сыннарындан ажып келген Фроловтуң бөлүүнге Хатан-Батор Максаржавтың отряды каттыжа берген. Октябрь 20-де каттышкан ол күштер Толбо-Нурнуң соңгу-барыын талазының 75 километринге турлагжаан Бакичиниң камгалалын чылча шапкан, октябрь 26-да Сарыл-Гунга чедип кээп, хүрээни долгандыр бүзээлел ийчирбезин үзе шапкаш, Байкаловтуң отрядын хостап алган. 45 ажыг хонук дургузунда камгалалга быжыг туржуп келген отрядты олар мактап, актар-биле демиселге быжыг турушту, эрес-дидим чоруу дээш К. К. Байкаловту, политиктиг кезек талазы-биле ооң оралакчызы Широких-Полянскийни (Цыренов), элээн каш командирлерни, дайынчыларны, оларның иштинден Коротких, Жуков, Силаев, Осипов, Соломонов оларны Кызыл Туг орден-биле шаңнаан.

Ноябрьның 3-те Бакич Урянхай уунче арткан дээрбечилери-биле элдейтипкен. Улангомну, Убса-Нурнун хүргаг ховуларын эрткеш, Мурнуу-Торгалыглааш, Таңды-Уула эдээнге кирип келген...

Партизан хайгыылчылар орус Л. Огнёв, тывалар С. Балчыр, О. Самбуу, хакастар П. Тутатчиков, Аскиров болгаш оон-даа өскелер Бакичиниң кайда, кайнаар углуг чоруп орарын билип келген.

Декабрьның 2-де соок кыңзырткайнып келген. Кышкы соокка дадыкканындан кызыл-хүрең арын-шырайлыг апарган дайынчылар «Бакич Атамановканы бистиң өлген сөөктеривисти кырлап чорааш, эжелеп алыр боор он харын. Ону бис-ле көрээ...» дижип, манап чыткаыннар. Атамановка ам-даа одуншаан. Эртенги туманга актар чүнү-даа эскербейн, буруңгаар чүткүдүп-ле органнар. Кызыл шериглерниң болгаш партизаннарның демниг даштаашкыны харыы угла дагжап үнген. Чүнү-даа мурнай атаман Казанцевтиң ак чинчилер-биле каастаан папаха бөргү хар кырынче чуглу берген. Арткан актар, чидиг хадыыр-биле кескен сиген дег, удаа-дараа барып ужуп-ла турган. Актар кайнаар боолаарын безин эки билбейн, аамайланы берген. Сенторинниң ротазы, кызыл шериглер К. Мордвинцев, С. Митряшкин, Л. Водяков, И. Калинкин, С. Лапшин болгаш оон-даа өскелер омак кире берген адып, боолап турганнар. Суурнуң херээженнери, ажы-төлү хол куруг олурбайннар: санитарклар, аът-хөл ажаакчылары, ок-чемзек, аъш-чем дажыкчылары болуп, коргуш чок тулушканнар.

Чер чырыыры-билек, Атамановкага ажыттынган оттуң изиг теви-биле Кочетов ыырак дээн үш ротаны апкаш, актарның тылының оң талазындан шаап халдап кирипкен. Оларның-биле дем чээрештир Малышевтиң эскадрону шуут-ла Бакичиниң колонназынче хөме халдыпкан. Корткан, девидээн актарның хөй кезии ийи холун өрү кодуруп бээрден өске канчаар-даа харык чок болу берген. Удурланганнарын ужур шаап чорааннар. Өлүртпеннериниң аразындан Урянхай казактарының атаманы Сергеевти, Тывага дээрбечи бөлүк организастап турганнарының бирээзи Сафроновту оларны Кочетов тапаан.

Хенертен болган ындыг согуг манаваан Бакич ээнтүүлүк тулчуушкун ажыглап, Элегести кудуу алгаш, Баян-Кол уунче дезипкен. Каш хондур улчуп чорааш, Кара-Суг кызаазын өрү алгаш, шаандакы бодунуң штабы турган эрги турлагга келген.

Кызыл шериглерниң аъттыг кезээ дескеннерни сүргеш, декабрьның 12-де оларны Хендерге аксынга узуткап каан.

Бакич операциязын узуткаан тулчуушкунга 500 ажыг актар өлүрткен, оон ийи катап хөй туттурганнар аразында 400 хире офицер, 7 генерал бар болган. «Маклен» дээр улуг боо, 5 пулемёт, хөй санныг боолар база соок чепсек, 100 ажыг теве, 200 аът, 52 пуд мөңгүн база хавыртынган. Бакичиге удур тулчуушкуннарга кирипкен кызыл шериглерниң эрес-дидим чоруу бедик-биле үнелеткен. С. К. Кочетов РСФСР-ниң Ревшериг чөвүлелиниң 1922 чылдың июль 14-тегн дужаалын ёзугаар Кызыл Туг орден-биле шаңнаткан.

Генерал Бакич боду декабрьның 16-дан 17-же дүне Моолче дезип киргеш, оруу муңгашталгаш, камгалалы-биле кады моол армияның Кобту округунуң штаб начальнигиниң сүмелекчизи В. М. Теврюковка удеткен моол шеригге (цирик) дүжүп берген. Ону калайы-биле катай Ургаже (Улан-Батор) аппаргаш, кара-бажыңнап каан. Моол чазак-биле дугуржулга ёзугаар Бакичини болгаш ооң өөрү — генералдар, офицерлерни — шупту 20 кижини шыңгыы камгалалга кадарткаш, Иркутскиже, а оон соонда Новосибирскиже аппарган. 1922 чылдың май төнчүзүнде оларны ажылчыннар, тараачыннар, кызыл шериг мурнунга судтаан: адып шииттирер яла оларга онаашкан.

Чылдар солчуп, он-он чылдар шуушса-даа, хамааты дайынының маадырларының эрес-дидим чоруунуң ады кажан-даа бүдүрербес. Ол эрес-маадырлыг чорук бисти Төрээн чурттуң аллары дээш кызымак, тайбың күш-ажылче, совет кижи бүрүзүнүң адыкежиниче, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуурунче кыйгырып база хөй-аът киирип турар.

А. ШУМОВ,
курлавырда полковник,
философия эртемнериниң кандидады.

ЧОННУҢ ЧУРТТАП ТУРАР ЧЕРИНИҢ ААЙЫ-БИЛЕ

Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле масса-политиктиг ажыл партия организацияларының идей-кижизидилгелиг ажыл-чорудулгазының база бир чугула кезээ, кижи факторун идепкейжидериниң таарымчалыг аргаларының бирээзи. Кижизидилге айтырыы өг-бүле амыдыралын, оларның хостуг үезин канчаар ажыглап турарын, кижилер аразында харылзаа-холбааны—шуптузун деңге хаара тудуп турар болза, ынчан дээштиг болур.

Сөөлгү чылдарда чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылында чамдык дуржулга чер-черде мөөннеттинген. Эң ылаңгыя херээженнер чөвүлелдери эки ажылдарны чорудуп турар. Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» совхозтуң херээженнер чөвүлели өске хөй-нийити организациялары-биле кады бир демниг, харылзаалыг ажылдап турар. Эрткен чылдың түңнели-биле чөвүлелдиң ажылы районга бирги черни алган.

Бөлүктээн материалдарны солуннуң корреспондентилери Б. Седен-Хуурак, С. Чооду белеткээн.

ЧӨВҮЛЕЛДИҢ ИДЕПКЕЙИ-БИЛЕ

Амгы үеде съездиниң негелделеринге дүүштүр партия организацияларының удуртулгазы-биле болуушун ажылын эде тургузуп, оон хевирлерин, арга-методтарын сайзырангайжыдар дээш оралдажып кылып, четпестерин эдериниң чогуур хемчеглерин ап, хамаарышкан коллективиниң ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлежиринге идепкейлиг киржип турар херээженнер чөвүлелдери чер-черлерде ховар эвес. Маңаа чижек кылдыр Ак-Туруг суурнуң херээженнер чөвүлелиниң ажылын көрүп көрээли. Эрткен чазын чөвүлелдиң кежигүннерин чаарткан. Ам ында 25 кежигүн бар. Ук чөвүлелдиң агитбажыңнар дамчыштыр чорудуп турар ажылдары хөй талалыг. Херээженнерни күш-ажылга идепкейлиг киириштирери, уруглар кижизидилгезиниң талазы-биле ажыктыг сүмелерни бээри, культура-массалыг хемчеглерге чонну калбаа-биле хаара тудары, кааң-даа сагылга-чурум болгаш корум-чурум дээш демисежири болгаш өске-даа. Ажыл планын квартал аайы-биле тургузуп, ону партбюро хуралынга чугаалашкаш, бадылдадып ап турар.

Агитбажыңнарда активтерниң чорудуп келген ажылдары бар. Агитбажыңнарда быжыглаттынган пропагандистер, агитаторлар чурттакчыларга СЭКП-ның XXVII съездизиниң материалдарын өөредип, лекцияларны номчуп, беседаларны кылып турар. Совхоз бүдүрүлгезинде херээженнерниң киирип келген үлүү биче эвес. Чижээлээрге, Чаш-Тал сүт-бараан фермазында херээженнер ажыл-ижин мурнукузундан эжижиткен, саанчылар күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткен. бирги кварталда мурнуку черни ээлээн.

Херээженнер, клуб чөвүлелдериниң чонну чурттап турар чериниң аайы-биле хостуг үезин чептүг ажыглаан турарынче сагыш салыышкыны доктаамал. Агитбажың бүрүзүнде тургустунган бот-тывынгыр уран чүүлдүң коллективи чүгле концерт көргүзери, көрүлделерге киржири-биле кызыгаарлаттынмайн, дыштаныылга кежээлерин, күш-ажылдың болгаш партияның хоочуннары-биле ужуражылгаларны, диспуттарны, эргтареринге киржилгезин база идепкейжиткен. Бо чылдың бирги кварталында Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалынга агитбажыңнарда бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери багай эвес киришкен. Ылангыя «Чалбыыш» (даргазы К. М. Моңгуш), «Чагаан» (даргазы Я. М. Моңгуш) болгаш өске-даа агитбажыңнарның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң көргүскен номерлерин эки деп демдеглээн. Март 8-те болган кежээге херээженнер чөвүлели аргаан, даараан хеп-сып аймаанга делгелге организастаан. Ол делгелгеге Наталья Саңчат, Анна Чүдеки, Куулар Солапай оларның аргаан бөрт, тон, шарф, платье, джемперин жюри үнелээн. Херээженнер ол ажылга ажы-төлүн база киириштирип, аргыырынга база даараарынга өөредип турарын суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы Борбак Моңгушевна Хөлчүк онзалап чугаалап орар.

«Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези» деп кыйгырыгның адаа-биле чер-черлерде арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссиялар чамдык ажылдарны чорудуп келген. Ынчалзажок бо ажыл ам-даа чогуур негелдезинге четпейн турарын херээженнер чөвүлелиниң даргазы Б. М. Хөлчүк-биле чугаалажып орааш билдивис. Кодээ Совет күүседикомунуң чанында арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссия эрткен чылын чеди удаа хурал эрттирген. Аңаа арагалаан 39 кижиниң херээн сайгарган. Оларның штрафтаткан 1380 рубльн күрүнеже киирген. Ук комиссия арагалаан улуска штраф онаарындан аңгыда, оларның ажылдап турар черлеринге дыңнадып, корум-чурум хажыдыышкынны болдурганын сайгартып турары чаңчыл болу берген. Бо чылдың бирги кварталында 17 кижи хөй-нийити черлеринге ээрик, чамдыктары аксы чыттыг көзүлгенин дээш херээн сайгартып, нийтизи-биле 630 рубльге торгатканнар. Бо чүңү көргүзүп турарыл дээрге, арагалаашкын-биле демисел чорудар комиссияның ажылы ам-даа кошкаан, агитбажыңнарның активтери ындыглар-биле шыңгыы ажыл чорутпайн келгениниң херечизи-дир. Ынчангаш бо ажылды доктаамал шыңгырадып, ындыглар-биле эптеш чок болуруунче сагыш салып, өршээл көргүзер чоруктан уштунары черле чептиг негелде болур.

Кыдыңгаан чамдык ажылдар-биле чергелештир, херээженнер чөвүлелиниң мурнунда моон соңгаар чорудар биче эвес сорулга салдынып турар. Амгы үеде бир-ле дугаарында суур чаагайжыдылгазынче чонну мөөңнээр, агитбажыңнарның активтери ону холга алыр. Дараазында айлларда сезонуг ажылдарга киирбишаан, картофельди өреге бүрүзү олурткан турарын база өске-даа ногаа аймаан тараан турарының хемчеглерин көөр. Оон аңгыда өг-бүлелер дагаа, инек болгаш шээр мал азырап, оларны Уставта көрдүнгенин ээзугаар өстүрериниң аргаларын тывар ажылдар планнаттынган.

Улуг Октябрьның 70 чыл болур оюнга уткуштур агитбажыңнар аразында социалистиг чарыш уламчылавышаан. Кандыг-даа массалыг ажылдарны эрттиреринге мурнуку чылдарда чонну киржилгези шоолуг эвес турган болза, сөөлгү үеде оларның идепкейи бедээн. Моон соңгааргы чорудар хемчеглерге ол-ла темнизин салбайн, чөвүлелдиң кежигүннери улам шалып ажылдаар.

С. ЧООДУ.

ЧУРУКТА: херээженнер чөвүлелиниң даргазы (солагай талазындан ийи дугаарында) Б. Хөлчүктүң бөлүк эштери-биле сүмележип, ажыл дугайында чугаалажып олурары.

ЛЕКЦИЯ ПРОПАГАНДАЗЫ

Бистиң «Ак-Туруг» совхозтуң «Билиг» ниитилел эге организациязында 20 кижи бактаап кирип турар. Олар шупту харысалгалыг эштер.

«Билиг» ниитилелиниң эге организациязы ажылының планын квартал аайы-биле тургузуп, ону партбюронуң хуралынга бадыладып ап турар. Эге организацияның бирги кварталда кылып келген ажылын партбюро хуралынга сайгарып чугаалашкаш, чамдык четпес талаларын айыткан. Бистиң идепкейлиг лекторларывыс Р. Хунай-оол, Ч. Сарыглар, Ю. Очур-оол, Ч. Дорта, В. Дембирел база совхозтуң удуртукчулары, өске-даа лекторлар планда көрдүнген ажылдарның күүселдезин чедип ап, агитквартилдар аайы-биле чон ортузунга лекция, беседаны кылып, тайылбыр ажылын чорудуп турар. Аттестацияны эрттирип, лекция номчуур аудиторияларның паспортизациязын кылган бис, ам лекция номчулгазы күш-ажылчы коллективтерде база план-график ёзугаар доктаамал чорup турар. Партия, чазактың чоң мурнунда салып турар сорулгазынга хамаарыштыр тайылбыр ажылын чорудары кодээ интеллигенция кижиниң дорт хүлээлгези, ынчангаш бис совхозтуң тускай эртемниглерни ол ажылче бүрүн хаара тудуп турар бис. Ооң контролюн партком шыңгыы тургускан. Неделя санында болур планёркага ол ажылдың канчаар чорup турарын илеткеп, график үстү берген таварылгада айтырыгны тургузуп турар.

А. ДЕМБИРЕЛ,
совхозта «Билиг» ниитилелиниң эге организациязының даргазы.

ПОЧТАЧЫ МЕН

№ 1 участок. Ол девискээрни чурттакчылар Дэн-Кыры дижир. Ында Дружба, Тей-Алаа, Мугур, Советская кудумчулары чергелештир шейлүп чоруткан. Мээн харылап турар чурттакчыларым кудумчулары ол. Ында янзы-бүрү мергежилдиң кижилери бар. Амгы үеде оларның ажыл-ижи хайныышкынныг. Июнь 21-де болур соңгулдаларга белеткел чорup, часкы тарылганы, суур чаагайжыдылгазын, хой кыргылдазын организастыг байдалга эрттирер сорулга туруп турар.

Ол-ла бүгү ажылдарга чурттакчы бүрүзү идепкейлиг киришкен турары — агитквартиралар дамчыштыр чорудар политмассалыг ажылдардан база хамаарылыр. Бодум херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү болганымда, ол ажылдарга дорт киржир мен. Солун, сеткүүлдерни үезинде чедирерге, чурттакчылар хүннүң болуушкуннарын дораан билип алыр. Ынчангаш чурттакчыларның чагыдылгаларын аргалыг-ла болза озалдатпайның хемчеглерин ап турар бис. Участогумда өреге бүрүзү чагыдылгалыг.

Июнь 21-де болур соңгулдалар хүнүнге чурттакчы чоң эки ажыл-ижи-биле ужуражыр сорулга салган ажылдап турар. Агитквартиралар чөвүлелдеринде агитаторлар харылап турар участоктарында соңгукчуларның даңзызын тургузуп эгелей бергеннер. Агитаторлар соңгулда талазы-биле тайылбырларны моон-даа соңгаар база чорудар.

Почтачыларның ажылдаарынга чамдык шаптыктыг чүүлдер бар. Чүл ол дээрге өрегелерниң чамдыктары почта хааржаан кылып албаан боор, хааржак чок болганда, ээлеринге чедирер апаар. Ол база-ла болдунмас. Хүндүс улус ажылдап турар. Оон херимниң ойбак черинге кызылар дээрге, хат-салгын алгаш баар болгаш өл-чаъска еле бээрин чагыкчылар ханы бодавас. Шуут ээлеринге тутсуп чедер дээрге, ыыrap ыттар шаптыктаар. Мынчап, чалажып турда, ажыл шагы сүр дег, караш дээр. Чон почта хааржаан кылып алырын, ыттарны баглап турарын, черлик ыттарны узуткап, чок кылырын хурал-суглаага ээзэш эвес удаа кодуруп келген. Бо ажыл кулак дашты-биле эртип турары черле эвлеп.

Он ийи чыл чоннуң почтазын дажыглап келген болгаш, бо бүгүнү эки билир мен. Суурда херээженнер чөвүлелиниң ажылынга болдунар-ла шаам-биле киржир дээш кызылар мен.

Т. СЕРЭЭ,
почтачы.

КЫЗЫЛДЫҢ БАШКЫ ИНСТИТУДУ

Кызылдың күрүнениң башкы институду бот-өөредилге салбырының бирги курузунга: «Эге өөредилгениң педагогиказы болгаш методиказы», «Орус дыл болгаш литература», «География» мергежилдерге абитуриентилер хүлээп алырын чарлап тур.

Киририниң экзаменнери июнь 1-ден июнь 15-ке чедир дараазында эртемнерге болур:

«Эге өөредилгениң педагогиказы болгаш методиказынга» — орус дыл болгаш литература (бижимел-биле), ССРЭ төөгүзү (аас-биле), математика (аас-биле).

«Орус дыл болгаш литературага» — орус дыл биле литература (аас болгаш бижимел-биле), ССРЭ төөгүзү (аас-биле).

«Географияга» — орус дыл биле литература (бижимел-биле). география (аас-биле), ССРЭ төөгүзү (аас-биле).

Беседалажыышкынны чедиишкинниг эрткеннер, чогуур тускай эртемниг болгаш бир чылдан хөй башкы ажыл стажтыг эге класстарның, орус дыл болгаш литература башкылары, кижизидикчи башкылар, пионер вожатыйлары бот-өөредилге салбырынга киририниң экзаменнерин тутпас. Олар районо азы гороноладан өөредип чоруткан бижиктерин ап алгаш келир.

Билдириишкиннерни дараазында документилерни кошкаш, май 30-ге чедир чорудар: күш-ажыл дептериниң хоолгазы, ортумак эртем дугайында документ (боду), № 086-у хевирниң медицина шынзылгазы, ажылдап турар черинден үш кижи ат салган болгаш сүлделиг таңма каккан характеристика, 3Х4 см. хемчээлдиг 6 фото-чурук, фамилиязын солааннар өг-бүле дугайында херечилелдиң хоолгазы. Паспортун боду ап алгаш келир.

Документилерни апрель 20-ден май 30-ге чедир дараазында адресче чорудар: 667000. Кызыл хоорай. Ленин кудумчузу, 36. Бот-өөредилге салбыры, кабинет 101 телефон 2-20-36.

Ном—кижиниң өңнүү

УГААН-МЕДЕРЕЛДИ БАЙЛАКШЫДАР

Ном—кижиниң өңнүү. Ол кижилерниң угаан-медерелин байлакшыдар. Ынчангаш Ак-Туругнуң кодээ библиотеказындан улуг-биче чон үзүктелбес. Эрткен чылын номчукчуларга 12500 ном берген турган болза, бо чылын 13500 экземпляр четкен. Моон алгаш көөрге, чоннуң мергежилиниң аайы-биле номга хандыкшылы чыл келген тудум өзүп орар. Оон аңгыда номчукчуларга темалыг кежээлерни, номчулга конференцияларын болгаш номнарга сайгарылгаларны кылырывыс чаңчыл болу берген. Библиотека чоннуң хостуг дыштаныр чери болганда, оон ыштыкы дерилгезин үениң негелделеринге дүүштүр кылырынче сагыш салып келдивис.

Бирги кварталда В. П. Катаевтиң 90, В. И. Чапаевтиң 100 харлаанынга, А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чыл болганынга тураскааткан ном сайгарылгаларын, беседаларны эрттиргиледивис. Ол ышкаш Э. Донгактың «Сыын чады» деп номунга номчулга конференциязын Культура бажыңының директору К. М. Ооржак, библиотекарь К. С. Моңгуштуң организастааны багай эвес. Аңаа номчукчулардан пенсионер Базыр-Салдм Опай, кодээ бижикчи К. Комбу олар идепкейлиг киришкен. Аныяктарга болгаш үстүкү класстарның өөреникчилеринге С. С. Сүрүң-оолдуң «Ногаан ортулук» деп номунга номчулга конференциязын кылган. Орта башкылар К. Д. Дензин, С. М. Сангааждап, бухгалтер Р. Т. Дензин активчи киришкеннер.

Уруглар неделязынга база хемчеглер чоруттунган. Чижээлээрге, «Ажылгыр холдар—чалгаа билбес» деп конкурсту 0—3 класстарга, 4—5 класстарга — «В. И. Ленин болгаш Октябрь», 6—7 класстарга — «Бистиң чуртувус — бистиң Гимнивис», 8—10 класстарга — «Ажыл бүрүзү эки», «Кайнаар өөренирил?» деп беседаларны, номнар сайгарылгазын эрттирген бис.

Суурда коллектив бүрүзү ажыл-ижин үениң негелдезинге дүүштүр чорудар хемчеглерни ап турар болганда, бис база ол талазы-биле оралдажыышкыннарны кылырын кызыдып келдивис. Ол чүл дээрге мурнуку дег, чүгле библиотекага олуруп ажылдаарын ээзежедип, малчын, хову турлагаарынче үнүүшкүннерин хойну кылырын көрдүвүс. Бо ажыл ам эгелей берген. Үнүүшкүннер кылырынга совхозтуң директору А. Д. Тюлюш транспорт-биле хандырылганы эки житкени черле таарымчалыг. Моон уламындан бирги кварталда малчыннарга база фермаже дорт удаа үнүүшкүнну кылдывыс. Ынчан номчукчуларга 50—70 хире номну тараттывыс. Кол зоотехник Б. М. Шаравии, кижи эмчизи В. Н. Шаравии, чолаачы К. М. Мактан, ажылчын Л. М. Дамдын, штукатур-малдяр С. Чамыян, койжу Ш. М. Кудер болгаш өскелер-даа библиотеканың доктаамал номчукчулары апарганнар.

Чоң хостуг үезин чептиг болгаш ажыктыг эрттирген турар сорулга-биле шүлүкке сонуургалдыгларның клувун чоокта чаа ажыттывыс. Ону «Кып-кызыл парустар» деп адаан. Клубтуң ажыл планын тургускан. Ында чогаалчылар-биле ужуражылгаларны, конкурстарны эрттирери база өске-даа айтырыгларны сайгарары көрдүнген. «Шүлүк биле аялга чаңгыс үнүгү» деп беседа, Улуг Октябрьның байырлалынга уткуштур «В. И. Ленин болгаш Октябрь» деп конкурсту база эртирер.

Номчукчулар чыл бүрүде немежип орары өөрүнчүг. Ынчалзажок библиотеканың байдалы оларга таарымча чок. Өрээлдери тар, 5—6 кижи кирип кээрге-ле сыңышпастай бээр. Ном фондузу чылдың немежир, а делгирлерде номнар сыңышпайн турар. Моон ужурундан шала кырынга салыр ужурга таваржып турар бис. Номчукчулар залында ийи стол, дорт сандай чедишпес. Бо бүгү четпестерни хемчээн ап, биргээр көөрүнүң талазы-биле удуртукчуларга чугаалап-ла келген. Ынчалзажок байдал кезээр артпышаан.

Июнь 21—чер-чер Советтеринге, улус судтарынга соңгулда хүнү. Соңгулда мурнуунуң кампаниязынга библиотека ажылдакчылары дорт киржилгелиг. Агитпунктуңуң дерилгезин кылып эгелей бердивис. Агитаторлар соңгукчуларның даңзыларын четчелеп, беседаларны чорудуп кирипкен. Аныяк болгаш эң улуг назылыг соңгукчулар-биле ужуражылга болуп эртер. Оларга «Аныяк соңгукчулар силерге!» деп бүлүң кылдынган. Улуг Октябрьның байырлалынга уткуштур чорудар ажылдар хөй. Библиотекавыс — идей-политиктиг ажылдарның төвү болганда, ажылывысты чогуур негелдезинге тургузар дээш хемчеглерни алыр бис.

К. СҮГЕЖИК,
библиотека эргелекчизи.

ДЕМНИГ АЖЫЛДААШ

Бис чоң ортузунга кижизидилге ажылдарын, корум-чурум үрээшкининге удур демиселди, ниитиниң социалистиг өнчү-хөреңгизинге камныг болур чорукту, чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле өске-даа хемчеглерни херээженнер чөвүлели, эш хуу суду, төрелдер комитеди дээш өске-даа хөй-нийити организациялары-биле бир демниг чорудуп, деңге ниитпирлеп турар бис. Кады ажылдаарга ажыл-херек бүдүнгүр-даа болур-дур. Эң ылаңгыя арагалаашкынга удур демиселди калбаа-биле чорутканывыстың түңнелинде, кем-херек үүлгедиишкиннери, хулиганнаар чорук ыракта кызырылган. Моон мурнунда арагалаашкынны кижилер анаа болуушкун кылдыр көөр турган болза, ам ону каржы үүлгедиг кылдыр санаар, шупту деңге сойгалап илередир, кижи бүрүзү бурууу шаап көөр, шыңгыы шүүгүмчүлелге таварыштырар, эш-өөрүнүң мурнунга арнын кызыдар бис. Ынчангаш ээзириктип. «ак сеткилдиг-биле албыстааныңың» хайында болур чурум үрээшкиннери аажок ээзээн, кижилер ээр баштары-биле ажылдап турар апарган, оларның хөй-ниитичи идепкейи бедээн.

Бистиң идепкейлиг дружинниктеривис К. Беган, О. Моңгуш, С. Даллай-оол, А. Түлүш олар ниитиниң корум-чурумун быжыгдаар. кижилер ортузунга тайылбыр ажылдары чорудар талазы-биле ээзэш эвес ажылдарны чорудуп келген. Спортчу маргылдаалар, темалыг кежээлер, номчулга конференциялары, диспуттар доктаамал чорup турар. Мен бодум ээзиди оолдар ортузунда бокс секциязы чорудуп турар мен. Каш удаа маргылдааларны эрттиргилээн бис. Түңнеливис багай эвес болуп турар. Секцияның киржикчилериниң кичээлге доктаамал келип турары мени өөртүп турар.

Бистиң ажылывыста четпестер ам-даа бар. Ол дугайын ыттавайн баар ат чок. Улусчу дружиналарның тудуг организациязы (удуртукчузу М. Моңгуш), комсомол комитеди (Э. Базыр), орукажыглал участогу (Э. Сүктер-оол) деп ышкаш бөлүктери дружинниктээр хүннерилде үнмейн баар таварылгалар тургулаан. Чоннуң, эң ылаңгыя аныяктарның хостуг үезин организастап турарында база четпестер бар. Профессионал-техниктиг училищеде суртуулдар ортузунда спортчу секциялар, дыштаныылга кежээлери ээзэш эртип турар. Ынчангаш оларның талазындан чурум үрээр чоруктар болза болгулай бээр.

Бо болгаш моон-даа өске четпестерни ажыы-биле чугаалажып тургаш, чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылдарын негелдеге дүүштүр чорударын, кижилерниң хөй-ниитичи болгаш күш-ажылчы идепкейин көдүрери, партияның салып турар сорулгазын чоңга чедир тайылбырлаары бистиң амгы үе тургустуушкунунга база бир киржилгевис ол болур. Ол чүгле ажылывыс бүгү хөй-нийити организациялары бир дем-биле кылып чорудар ужурлуг.

К. БАРТЫНА-САДЫ,
милицияның участок төлээзи.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

№ 11 профессионал-техниктиг ортумак училище 1987-88 өөредилге чылында өөреникчилер чыып алырын чарлап тур.

11-ги училище—амгы үениң профессияларынга ажылчын аңгының аныяк салгалын белеткеп турар училищелерниң бирээзи.

Ында теоретиктиг билиглерге күш-ажылчы болгаш амыдыралдың сагыыга-чуруунуга негелделер бедик.

Бүгү өөреникчилер өөредилге чылының дургузунда бодунуң сонуургааны өске чүүлдерге база өөренир. Училищеде техниктиг чогаадылганың бөлгүмнери, спорт секциялары, бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнери доктаамал ажылдап турар. Дыштаныылга болгаш тематиктиг кежээлерни үргүлчү чорудуп турар. 1987 чылга чедир училище дараазында дорт профессияларга ажылчын кадрларны белеткеп келген болгаш белеткээрин үргүлчүлеп турар:

1. **Радиоаппаратураның таарыштырыкчызы.** Өөренир хугаазы 1,5 чыл.

2. Радиоаппаратура монтажниги.

3. **Радиоаппаратураның чыыкчызы.**

4. **Металлдарны соокка болбаазырадып кылыр станочник.** Өөренир хугаазы 1 чыл.

Чаа өөредилге чылындан эгелээш чаа профессияларга немей белеткээр:

1. **Инструментальщик.** 2. **Хоорайлар аразының харылзаазының телефонизи.** 3. **Үлетпүрнүң электри приборларын септээр болгаш ажыглаар талазы-биле электриктер.**

Чаа ажыткан профессияларга өөренир хугаазы 1 чыл.

Училищеге кирериң күзээннер дараазында документилерни киирер:

1. Ортумак школаны доосканының дугайында аттестат—боду-биле.
2. Директорга билдириишкин.
3. Автобиография.
4. Школадан азы ажылдап турган черинден характеристика.
5. Кадыкшылының дугайында 286 майык ёзугаар шынзылга.
6. Чурттап турар черинден шынзылга.
7. Өг-бүлезиниң составының дугайында шынзылга.
8. 3Х4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук.
9. Паспорт, шериг биледин азы төрүттүнгениниң дугайында херечилелин боду эккээр.
10. Комсомолчулар учет карточказын болгаш комсомол биледин учётка киирип турганын көргүзер.

Документилер дужааганнар беседалажыышкын эртер болгаш август 10-дан орай эвесте училищеге киир санаттырганының дугайында харыызын алыр.

Училищеге кирген болгаш теоретиктиг болгаш практиктиг бөлүктерниң бүгү эртемнеринге чедиишкинниг өөренип турарлар 80-90 рубль стипендияны алыр.

Өске хоорайлардан келгеннерге чаагайжыттынган ниитиниң чурттаглга бажыңын бээр.

Училищеге киреде медальдыглар, СА-ның хүрээлеңинден халашкан шериглер, интернационалчы дайынчылар болгаш бир чылдан ээзэш эвес күш-ажыл стажтыг кижилер чиңгеделиг болур.

Документилерни август 20-ге чедир хүлээп алыр.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай. Кочетов кудумчузу 141. ОПТУ-11.

Каа-Хемниң болгаш Чадаананың хөмүр-даш разрезтеринге кускү-кышкы үелерде автомашиналарның ээлчег манап туруп бээр чоруун кызырар болгаш ук разрезтерде чүдүрүлге техниказының дең-дески ажылдаарын хандырар сорулга-биле база хоорайларда болгаш районнарда одаар чүүл складтарының ажылын доктаамал болдурары-биле республиканың одаар чүүл сайгарар конторазы чайгы үеде хөмүр-дашты четчири-биле белеткеп алырын республиканың бүгү чонунга дыңнадып тур.

Одаар чүүл складтарының чоогунда турар районнарның чурттакчыларынга 1987 чылдың сентябрь 1-ден желеп разрезтерден хөмүр-даш садарын соксадырын баш удур сагындырып тур.

Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арыны.
Тиражы 22108 экз.

ТВ

МАЙ 13-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 8.15 — А. Васильевтиң нииты ыр чогаалдары. 8.40 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 10.40—10.45 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Үе-чергениң портреди. Док. телефильмнер. 17.00 — «Автограф». Үстүкү класстар өөреникчилериниң литературлуг викторина. 18.15 — Эртем болгаш амыдырал. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Делегей болгаш аныяктар. 19.35—«Олеско кода шинээ» Чаартыкчыларның ажылының дугайында эртем-тайылбырлыг фильм. 19.45 — Совет ыр концерти. 20.00—«Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Прага чазы-87». Делегейниң музыка фестивалының ажыдыышкыны. ЧССР-дең дамчыдылга. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30 — 00.00 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаалары. ГДР-дең дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15— «Чүңү тарып алыр сен...». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — Уран чурулга. Каастап чуруурунуң уран аргалары. 9.20; 13.40 — Немец дыл. 9.50 — «Повар, даараныкчы, пианист болгаш өскелер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05— ОПТУ суртуулдарынга. Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. Бот-боттарывыска чүге херек бис? 10.35; 11.35 — Нииты биология. 9 класс. Үнүштер камгалаарының биологтуг аргалары. 11.05 — Шыдырааа школазы. 12.05 — «Чылдарны ажыр». Уран-чечен фильм. 13.35 — 14.10 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Сылдысчыгаш». «Революсчу базым-биле чоруп ор бис» деп маршта Сүт-Хөл районнуң пионерлери. 18.45 — Уругларга фильм. 19.00— «Аныя тевү». Үндүрүгде: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Дужаар объектилерни — чогуур үезинде». 19.20— Делегей байдалының дугайында беседа. 19.30 — Док. фильм. 19.40— Медээлер. 19.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктың удуvар, чаштар!». «Тобнаш». Мультфильм. 20.15 — Кадык болуруң күзелинде. 20.30 — «Уолис Мартинсонуң чайы». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.10 Даштыкы фильм экраны. «Бир-ле катап часкы кежээ».

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республиканың биче чаъстаар, чамдык черлерге даңмирээр. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14, күштелгенде 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 5—10 градус чылыыр, чамдык черлерге 0 градус болур. Хүндүс 18—23, чамдык черлерге 10—15 градус чылыыр.

Кызылга биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени күштелгенде секундада 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 5—7, хүндүс 20—22 градус чылыг болур.

Автоорукларга көстүрү эки, биче чаъстаар.

КИНО

МАЙ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Зорро» 9.30, 12.00, 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Карусель на базарной площади» 14.00, 16.00, «Конец атамана» 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бал сказок» 9.30, «Дайте нам мужчину» 11.00, 13.00, «Подружка» 15.00, «Безымянный замок» 17.10, 19.00, «Покаяние» 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Легко ли быть молодым?» 15.00, 16.40, 18.20, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ» к/т: «Ягуар» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3504.
ТС—01293

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 112 (13412) | 1987 чылдың май 14, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. 1987 чылдың апрель 27-де Чер чоогунуң орбитазынче ужудуп үндүрген «Прогресс-29» транспорт корабльдиниң ужудуушкуну доозулган.

Апрель 23-те чүък сөөрткен корабльдың башкартынып чоруур «Мир» комплекс-биле туду штурган. Каан ужудуушкун үезинде чүъкту дүжүрери, станцияның шимчедикчилерин кывар чүүл-биле чедир хандырары болгаш ижер суг ну ынаар сордуруп киирери ышкаш ажылдарны долузу-биле күүсеткен.

Май 11-де Москва-биле 7 шак 10 минута турда «Прогресс-29» корабль орбитаның «Мир» комплексинден адырылган. Ужудуушкун башкарар төптен команда ёзугаар корабльдиң ужудар угланыышкынын өскертип, оон шимчедикчилерин ажылдаткан. Оожумнааның түңнелинде «Прогресс-29» кудулап баткан болгаш атмосфераның сырый каъдынче киргеш, болуунуң ужудуушкунун соксаткан.

Космонавтылар Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин «Мир» эртем-шинчилел комплекизиниң иштинде ажылын уламчылап, станцияга тургускан ажылдарны кылып, геофизиктиг шенелделерниң ээлчеглиг болуун чорудар.

Телеметриктиг информация болгаш орбитадан илеткел ёзугаар оларга ужудуушкун чогумчалыг үргүлчүлеп турар.

Интенсивтиг технологияны шиңгээдир

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЛИГ ЗВЕНО

Частың орайтааны-биле часкы хову ажылдарын кыска хуусаада доозарынче механизатор кижи бүрүзү үе далаштырып турар. Тарылганы бедик шынарлыг чорудары, интенсивтиг технологияны эки ажыглаары болгаш бот-орулга-чарылгалыг ажылдаары трактор-хову бригадаларындан негеттинип турар.

Таңды район төп зоналардан Аъш-чем программазын боттандырар талазы-биле республикада көскү черни ээлеп турар. Ынчангаш районнуң ажыл-ишчилери он бешки беш чылдың ийиги чылында салдынган сорулгаларны күүседир талазы-биле часкы чер ажылдарын интенсивтиг технология ёзугаар чедиишкинниг боттандырып эгелээн.

Оон чижээнге «Коммунизмниң херели» совхозтуң Оңгар-Хову № 1 трактор-хову бригадазын хамаарыштырып болур. Бригада шык базырыышкынын дооскан соонда, минералдыг чемишчидилге-биле бирги болбаазырадылгазын хуусаазындан эрте дооскан. Ийиги болбаазырадылганы үрезин чажарының бетинде дооскан. Оон ханызын 10—12 сантиметр чедир чоруткан, үрезинин 8-9 сантиметр ханы чаштырар.

Белеткел ажылдарының үезинде техникага үрелиишкиннерни чок деп болбас. Ол тургулаан.

Бо чылын бригада 500 гектар черге интенсивтиг технология ёзугаар тараа чаштырылгазын чорудар деп районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының шиитпирин үндүрген. Аңаа чаңгыс айтырыг турган. Ол участокту өг-бүле керээзи-биле ажылдаарын кымга звенога бызыглаар дээр.

Бригада кежигүннерин хуралдаткан. Өг-бүле керээзи-биле ажылдаар звенону тургускан.

Дөрт кижи составтыг звено боттарынга бызыглаан черинче ажылдап кирипкен. Оон удуртукчузунга партия кежигүнү Александр Сотпаевич Оюнну томуйлаан.

— Интенсивтиг технология-биле ажылдап эгелээниңер дугайында чүнү чугаалап болур силер? —деп оон айтырдым.

— Интенсивтиг технологияның аргазын бир-ле дугаар ажыглап тур бис. Моон мурнунда дыңнаан боордан башка херек кырында ажыглап көрбээн улус бис. Чер харлыг чыдырда-ла ол ажылды кылып чорудар чорду. Ону кылырынга биске Дурген станциязының болгаш ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунуң механизаторлары улуг дузаны чедирген. Эрткен чылын ол ажыл-агыйларга интенсивтиг технологияның аргазы-биле тарааны чаштырып, оон эки дүжүттү алган улус болду.

— Чаа тургустунган звенонар дугайында чүнү чугаалап болур силер, Александр Сотпаевич?

— Бистиң звеновустан Караоол Оюн партия кежигүнүнге кандидат. Анатолий Оюн — комсомолчу. Ажылывыска эъхарыысалганы бедидип, бызыглаттынган К-700 дээн чаа тракторну, бир МТД-82-ни база 3 комбайнны камныг эдилээр болгаш септелгезин боттарывыс кылыр кылдыр планнап турар бис. Өг-бүле керээзи-биле ажылдап эгеледивис. Бистер ам шупту дөргүл-төрел улус болгай бис. Бот-боттарывысты кончуг эки билчир бис. Бо ажылдап турар өөрүм шупту бирги класстың трактористери, комбайнерлери. Бригадиривис Комбужап Чорбаевич Оюн өг-бүле керээзи-биле ажылдаарын биске сүмелээн. Бис бодап турарывыска, черле ажыктыг хире. Күзүн дүжүт ажаап алгаш, ынчан түңнелин көөр бис.

Интенсивтиг технология аргазы-биле бир дугаар тарааны тарааш, бир гектардан 14 центнер дүжүттү алырын звено кежигүннери хулээнип алганнар.

М. ОЛЗЕЙ-ООЛ.

Специалист дүвүрел-биле

ЧЕТПЕСТЕР ЭТТИНМЭЭН

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседир, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш Эрзинде «Нарын» совхозтуң хову ажылдакчылары тодаргай хемчеглерни ап турар. Ыландыкта чаагай дүжүттү өстүрүп алыры-биле хову ажылдарынга эзээн белеткелди чоруткан. Техниканы чогуур үезинде септээн. Үрезинни уруп алган, чажар шынарынга чедир арыглаан.

Часкы хову ажылдарынга киржир механизаторларны болгаш өске-даа ажылчыннарның чурттаар бажыңнарын, чунар-бажыңны, столоваяны белеткээн, оларны эргежок чугула дериг-херекселдер, аъш-чем-биле хандырган. Механизаторларның мергежилиин бедидерин өөредилгезин эрттирген. Амгы үеде часкы хову ажылдарын чорудуп турар.

Тараа болгаш мал чеми культураларының чаагай дүжүдүн өстүрүп алыры-биле интенсивтиг технологияжы шилчиир сорулганы чер ажылдакчыларының мурнунда салып турар. Ону чедип алырынга шаптыктыг четпестер эвээш эвес, оларның чамдызы бо.

Совхозтуң инженер албаны (кол инженер С. Д. Идам) чер ажылын механизастаарынче кошкак кичээнгейни салып келген. Ооң-ла сеялкаже тараа урар, тараа хораннаар, чемишчидилге чаштырар тускай машиналар чок. Органиктиг-даа, минералдыг-даа чемишчидилгелерни шөлдерге төгеринге агроүлетпүр каттыжыышкынны бистиң совхозка сөөлгү тос чылда кандыг-даа дузаны чедирбээн. Биске келген минералдыг чемишчидилгелерни шыгжаар склад, сарай чогундан үрелип, шынарын чидирип турар. Склад, сарай тудуп алыр дугайында айтырыг тургузарга кым-даа деткивес, дуза чедирбес боор-дур. Ындыг ажыл-агыйжы эвес чорукту түңнелинде улуг өртек-биле салып, чарыгдал үндүрүп турган сөөртүп алган чемишчидилге үрелип келгенин дыка хараадангыр.

Чер ажылын хөгжүдеринге СЭКП райкому, райкүүском, оон агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлели чогуур сагыш салбайн турарындан совхозта чер ажылында эде тургустунуушкун болбайн турар. Чер ажылының хөгжүлдези 1950—1960 чылдарның деңнелинден шоолуг ыңгалбас. Шак ынчаар чугаалаары безин дыка бергедир.

Бо четпестер бистиң совхозтуң дирекциязынга, чер ажылының специалистеринге база хамаарыжырын билип турар бис. Бистер ол четпестерни эдер, чамдык хемчеглерни ап, дуза, деткимче көргүзерин дилеп келген бис. Ынчалза-даа көскү бурунгаар базымнар кылдынмаан. Четпестер чылдан чылче катаптап, чүү-даа өскерилбейн туруп берген. Чер ажылын бистиң совхозка, районга хөгжүдеринче чогуур кичээнгейни салбас болза малдың баш санын өстүрери, продуктузун бедидери чедип алдынмас апарган. Бир инектен саап ап турар сүдүвүс республиканың деңнелинден үш катап куду болуп турары аңаа барымдаа болур.

Бот-орулга-чарылганы бригадада керээзин чер ажылынга нептерелир дугайында районга, совхозка каш чыл уламчылап чугаалажып келген, ам-даа ол чугула ажылче ханылап кирбээн. Бо талазы-биле бистиң совхозтуң дирекциязы (директору М. К. Дүгер) дээштиг ажылды чорутпайн, специалистерден негелде чок ажылдап турар.

Үстүнде айытканым болгаш өске-даа чер ажылында четпестерни эде тургузарының дээштиг хемчеглерин алыры негеттинип турар. Ыландыкта РАУК чөвүлели бистиң совхозтуң чер ажылын хөгжүдер херекче долузу-биле көрнүрүн негеп турар бис.

Бо чылын хову бригадазын ийи кезекке чарган. Бирээзин тараа культураларын өстүрер, өскезин мал чемнери бүдүрер кылдыр тургускан. Оларның ажылын шын организастап, агротехниктиг чуруммарны шыңгыы сагып ажылдаар болзувусса, чер ажылының үнүш-дүжүткүрүн бедидип болур аргалар болгаш курлавырлар бар.

Б. САН-ХОО.

«Нарын» совхозтуң кол агроному.

МЕДЭЭЛЕР

ОРГАНИЗАСТЫГ КИРГЕН

Частың чаңгыс-ла хүнү бүдүн чылды чемгерер дээрзин Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң чер ажылдыглары ынак билирлер. Бо хүннерде Чаңгыс-Теректиң болгаш Базырыктың ховуларында ажыл диңмиттелген. Ында дугуйлуг 8, илчирбелиг 4 трактор черни чарып, дүн-хүн чок ажылдап турар.

Апрельдиң сөөлгү хонуктарында тарылгаже кирген. Ол хүннерде 395 гектар шөлдү чарган, 284 гектарын шыгын базырган. 400 тонна органиктиг, минералдыг чемишчидилгелерни шөлдерже төккен. 350 гектар хой чылдыг сиген суггарган. Ында 4 звенода 27 суггатчы ажылдап турар.

Баштайгы 7 хонуктуң түңнелинде ашактарның трактор бригадазындан комсомолчулар Алексей Хертек, Александр Салчак, Николай Балакай, Дайынчы Сарыглар, Евгений Ооржак болгаш өскелер-даа хүн нормазын 120—130 хуу га күүсеткеш, мурнакчылар болуп, акша шаңналын алганнар.

А. КАНЧЫЫР.

ҮШ КОДАН АРТКАН

Ол-ла районнуң «Бай-Тал» совхозтуң өшкү малы Хемчик Бажының кадыр-берт одарлыг черлеринде кыжын-даа, чайын-даа оъттап чоруур. Ол өшкү малга эң-не таарымчалыг чер. Ону малдап чоруур малчыннар өг-бүле керээзинче кирген.

Өг-бүле керээзи-биле ажылдааранга кадарчылар Таков Саая, Энеш Маңнай бот-илеп кейин киргискеннер. Оларны малчыннар деткээннер.

Өшкү кыргылдазын ол малчыннар баштай эгелээн. Ам 15 кодан кыргыттынган. Кыргылда пунктузунда 30 кижи ажылдап турар.

Ам кыргылда чогуур 3 кодан арткан.

Х. КАРА-ООЛ.

Улуг-Хем РАУК-туң удуртукчуларының кичээнгейинге

ХАРЫЫСАЛГА ЧОК ЧОРУКТУҢ УРЖУКТАРЫ

Улуг-Хем районда «Ак-Турут» совхозта дөрт хойжу бригадада төрүүр 11290 хой бар. Совхоз мал ажылын хөгжүдериниң үндезин айтырыгларын четпес шиитпирлеп турар. Эң-не негелделиг айтырыг болза, малдың баш санын өстүрери, оон продуктулуг чоруун көвүдедири болур. Ол дээрге улуг-даа, чаш-даа малдарны бүрүн менди камгалап алыры-дыр.

Совхозта ам бо хүннерде хой оолдаашкыны адакталган. Бо чылдың бирги кварталының түңнели-биле чүс баш төрүүр хойга онаалтыр 66 хураган камгалап алган. Ол эң-не куду көргүзүг-дүр. Херек кырында ниитизи-биле 7939 хураган ам бар. Төрүүр хоюндан 452-зи ара салган, 690 хураган өлүг төрүттүнген. Дириг төрүттүнген хураганнардан 481-и өлүп хораан. Бо болза, совхозтуң бирги кварталының түңнели-биле алдынган сан-чурагайлары-дыр.

Ынчангаш малдың чидирии улуг болуп турар. Чүгле эрткен кварталда 573 баш улуг хой өлүп хораан. Оон иштинде 150 баш саргы көвүдээнинден өлген.

4 хойжу бригада (бригадири Эрес-оол Седен) төрүүр чүс хойга онаалтыр 59 хураганны камгалап ап, эң куду көргүзүглүг болган. Ол-ла бригададан малдың янзы-бүрү чылдагааннардан өлүп хораары өскелеринден хөй болган.

Чамдык малчыннарның онаашкан ажылынга харыысалга чогу-биле эң-не эвээш чаш төлдү камгалап алган. Хойжулар Михаил Шалып төрүүр 100 баш хойга онаалтыр 31, Виктор Бавзан — 28, Ким-оол Байыр— 25 хураганны камгалап ап, совхозунга улуг когаралды таварыштырган.

Байдал шак мындыг берге турда, совхозтуң удуртукчулары чогуур өй-шаанда хемчеглерни албаанындан чоптуг эвес чылдагааннардан хөй санныг шээр мал чидириглиг болган.

Бо бүгү четпестерниң үнүп турарының дугайында совхоз директору Алдын-оол Дарыноолович Тюлюштен айтырарга, мындыг харыыны бээр болду:

— Эрткен чылын шээр малдың семиртилгезин четпес организастаанывыстан болуп турар. Чүге дээрге эрткен чылын чайлаглаашкынче кожуп үнер мурнувуста улуг чаъс чагганындан, кыргып каан хөй хой өлүп хораан. Оон уламындан хойжуларны тайгаладып үндүреринден корткан бис. Ынчангаш шээр малывыстың деңгилдези чер албаан. Ол ышкаш мал ажылының специалистериниң боттарының онаашкан ажылынга харыысалга чок болганындан база хамааржыр. Хойжу бригадаларының бригадирлери болгаш ында бызыглаттынган мал эмчилери, зоотехниктерниң кышкы үеле малдың чемгерилгезинче чогуур үезинде сагыш салбаанындан болуп турар.

Кышкы үеде төрээн хойларның сүдү чок, хураганнарын тоттурбас болган. Кол зоотехник Бичелек Шаравии, кол мал эмчизи Александр Чепа олар база-ла харыысалга чок болганнар. Бо чазын бистиң левискээринге саргы кевүдээн. Оон база дыка хой баш хораан.

Совхозтуң ниити төрүүр хоюнуң баш санынга ам бар хураганнары, өлгенин, ара салганын болгаш өлүг төрүттүгенин катай санап көөрге, ам-даа чедир алдынмаан чаш төл хойу-биле четпес болуп турар. Артканнары канчап барганы ам-даа эки билдинмес. Хойлар кызыраан бе, азы малчыннарның харыысалга чогу-биле өлген бе дээр дугайында айтырыг тургустунуп келир.

Ол-ла бүгү чүүлдер үндезин чок чылдагааннар-дыр. Мону совхозтуң дирекциязы, оон специалистери биле тура-ла баш бурунгаар хемчеглерни ап келген болза шак мындыг чидириглерни болдурбас турган ийик. Бо дээрге үениң негелдезинге дүүштүр ажылды эде тургузуп ажылдаваанының түңнели-дир.

Шээр малдың баш санынга ол хире хорамчалыг болуп, чаш төлдү чедир албаанының дугайында чоокта чаа болган малчыннарының хуралынга улуг чугаа болганы совхозта күш-ажылдың хоочуну Роман Серенмаевич Хунай-оол мынчаар чугаалады:

— Бо талазы-биле улуг чугаа болган. Ол бүгү четпестерниң үнүп турар кол чылдагааны бистиң совхозтуң мал ажылының тускай эртемниглериниң боттарының онаашкан ажылынга харыысалга деп чүүлдү үнелеп билбезинде. Боттарының харылзап турар черлеринге хонар барып, малчын кодан бүрүзүнде байдалдарны эки билбезиниң хоразы-биле ындыг чүүлдер болуп турар.

Бригадирлер кышкы үеде совхоз складындан төрээн хойларга болгаш чаш хураганнарга бөөрп-биле шай, сүт болгаш чигирни ап алгаш, кодан бүрүзүнге чедир бербес фактыларны ол хуралга малчыннар чугааладылар. Бригадага ол-ла бүгү алган чүүлдерни болгаш мал чемнерин, эмнерин кодан бүрүзүнге оон өртээн деңге үлеп салып каары оон база илерээн.

Ол ышкаш төрүүр коданнарда сакманчыларны бызыглап каарга, олар чогуур хуусааларынга чедир ажылдавайн, ара каапкаш чоруптар. Оларның чеже хураганны ажаап, өстүрүп турар санын барымдаалевайн, алыр акшазын деңге үлеп каар чүүлдерни малчыннар боттарының саналдарынга шүгүмчүлеп чугаалааннар.

Бир эвес ол хуралга болган шүгүмчүлелдерни чугаалаар чүве болза, хөйнү чугаалап болур. Ол дугайында моон соңгаар шиитпирни чуга кодурары чугаажок дээш, Роман Серенмаевич чугаазын доосту.

Бо талазы-биле малчыннарның боттарының онаашкан ажылынга харыысалга чогун, малдың учёт, отчёдун четпес тургусканындан шак мындыг четпестерниң үнүп турары ында.

Ажылдың экономиктиг методтарын, бот-орулга-чарылгалыг саналгаларны, ниити орулганы барымдаалап, өг-бүле база коллективтиг керээлерни шиңгээдип алыр, оон ужур-дузазының талазы-биле ажылды ам-даа четпес чорудуп турар. Ук адырны хөгжүдериниң үндезин айтырыгларын шиитпирлээринче районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлелиниң ролю ам-даа четпес тургустунганын айтыр апаар.

Ынчангаш РАУК чөвүлели ол совхозтуң дугайында айыттынган четпестерниң талазы-биле дарый хемчеглерни ап, хыналда сагаашкыннарын кылып, шыңгыы контрольду тургузары негеттинип турар.

П. ДАЖИНМАА,
«Шынның» корр.

Июнь 21—соңгулдалар хүнү

УЛУГ БҮЗҮРЕЛ-БИЛЕ

Чыргакы салбырында колдуунда механизаторлар, малчыннар база өске-даа мергежилдиң ишчилери чурттап, ажылдап турар. Бо черде соңгулда мурнунуң кампаниязы өске черлерде дег, түлүк чоруп турар. Чыргакы кодээ Советке депутатка кандидат кылдыр 25 кижиден 21-ин депшиткен. Район Совединге депутатка кандидат кылдыр дөрт кижиниң үжүн депшиткен. Амгы хүннерде депшидилгени уламчылап турар.

Ында кодээ Совет күүскомунуң даргазы С. С. Сарыглар ужуражып, соңгулда мурнунуң кампаниязының канчаар чорup турарын сонуургаан бис. Боду соңгулда талазы-биле болуп эрткен район болгаш республика-даа семинарларынга киришкен. Семинарларга билип алган чүүлдерин депшидилге үелеринде чыылганнарга таныштырып келген. Бо чылдың июнь 21-де болур чер-чер Советтеринге, улус суртарынга соңгулдалар онзагай байдалга эртерин тайылбырлап берген. Суурда чеди агитбажың бар. 24 агитаторга хурал эрттирген. Агитаторлар чурттакчыларның даңзызын четчелеп, боттарының хамаарышкан участоктарынга соңгулдалар дугайында тайылбыр ажылдарын чорудa берген.

Ук суурда депутатка кандидаттар кылдыр депшиттиргеннер — колдуунда ажылчыннар. Чижээлээрге, В. К. Куулар механизатор, ында бот-орулга-чарылгалыг бригаданың кежигүнү. Ол механизаторлардан ажылынга ак сеткилдиг, хөй-ниитичи мурнакчыларның бирээзи. Өг-бүлезинге хамаарылгазы эки. Боду билиин бедидерин утпайн. Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунда бот-өөредилге-биле өөренип турар деп саналдарынга А. Д. Ховалыг биле Э. Ч. Куулар үнелеп демдеглээннер. Ынчангаш Чыргакы кодээ Совединге депутатка кандидат кылдыр Владимир Канчыкоолович Куулар ны депшидер деп шиитпирлээн. Салбырда механизаторлар, өске-даа хову ажылдыглар ону депшидерин чаңгыс дем-биле бадылааннар.

Малчыннардан кодээ болгаш район Совединге депутатка кандидат кылдыр депшиткеннер база эвээш эвес. Оларның аразындан № 70 округдан Ольга Лопсан-Доржуевна Куулар ны адап болур. Ол коммунист малчынның суурга болган хуралга район Совединге депутатка кандидат кылдыр депшиткен. Эрткен чылын планда көрдүнгенин ёзугаар чүс башка онаалтыр 98 хураганны камгалап, бир баштан-на 2 килограмм 100 грамм дүктү кыргып, күрүнеге дужааган. Бо чылын малдан чаш төл камгалап алыр талазы-биле бирги черде чорup турар. Ынчангаш ол чоннуң бүзүрелинге төлептиг деп саналы бергеннер С. Л. Саая, М. К. Куулар олар демдеглээннер. Чыылган чон ол кандидатураны деткээн.

ССРЭ: акы-дуңма найыралдың адрестери

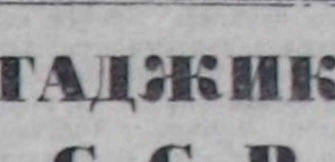

ТАДЖИК ССР

ЧУРУКТА: Душанбе. Таджикистанның Компартиязының ТК-ның бажыңы.

Р. НЕТЕЛЕВ биле С. ЖУКОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

КУРГАН. Курганда «Элеватормельмаш» завод тараа хүлээп алыр пунктуларга болгаш тараа шаңнарынга эргежок чугула чаа техниканы бүдүрүп эгелээн. Чурттуң тараалаң улуг районнарынче кожуп чоруур автомобиль дужурукчулериниң баштайгы болуун чоруткан. Күчүлүг автокодурукчулер 25 тонна чедир тараа сөөрткен автомашиналарның чүъгүн дүжүрүп шылаар. Ажыглаарынга эптиг ол механизмнерни дугуйлар кырында тургускан болгаш олар тараа шаңының азы тараа хүлээп алыр пунктуның девискээринге хостуг чоруп болур.

ТАШКЕНТ. Узбекистанда чайгаар үнген сигенниң массалыг ажаалдазы эгелээн. Самарканд обласда «Джам» совхозтуң механизастаан отрядтары ол кампанияга хамыктың мурнунда киржип эгелээн. Хүннүң баштайгы чартыында-ла бир агрегат чеди тонна чедир сигенни ажааган. Чазын болган элбек чаашкыннарның соонда мал чеминиң ийи чыл курлавырларын тургузар аргалыг болган. Ынчангаш ажыл бүгү хүн дургузунда үргүлчүлеп турар. Техника ажылдай албас участоктарга сигенни келип алырын хууда дузалал ажыл-агыйлыг кижилерге чөпшээрээн. Республиканың мал чеминиң белеткекчилери үш миллион тонна ажыг мал чемин белеткеп алырын планнап турар.

ВЛАДИВОСТОК. Ыраккы Чөөн чуктуң мал чеминиге кол культура болур — кукурузаны Приморьениң ажыл-агыйлары тараа технологиязы-биле тарып эгелээннер. Украинадан болгаш Кубаньдан келген эрте быжар «Коллективная», «Жеребковская» болгаш «Одесская» сорттарны ажыглап турар. Крайның хаттыг чайгы климадының байдалында ол сорттар эрте быжар болгаш чүс мун гектар черден бедик шынарлыг силосту алыр арганы берип турар.

ОШ. Киргизияның мурнуу чүгүнүң механизаторларынга кодээ ажыл-агый машиналарын септеп турар үеде үр турарын кызырарынга Ошта облагроүлетпүркуруомнуң чанында тургускан информация саналга төвү дузалаар. Ажыл-агыйның специалистери телефон дамчыштыр каш-ла минута иштинде чээрби хандырылга баазаларының кайызында эргежок чугула кезектиң барын тодаралып болур. Электроннуг саналга машиназы чүс муң ажыг артык кезектерниң кайы-бир базаның кайда барын чүгле билир эвес, харын оларны кайнаар чорудуп турарын билир. Техниктиг чаа чүүл материал-техниктиг курлавырларның учёдун чүгле сайзыраңгайжыдып турар эвес, харын, оларны дүрген саарар арганы берип турар. Ол төп колхозтарга болгаш совхозтарга квартал отчёдун белеткээринге, РАУК-те планнар тургузарынга, ажыл-агый чорудулгазының анализин кыларынга дузалап турар.

ТАЛЛИН. «Эстон далай пароходствозу» каттыжыышкынның пассажирлер сөөртүр флоду часкы эжиндиришкинин эгелээн. Таллинниң мугулдурунга баштайгы рейсти «Лийви лахт» дээр чаа судно эгелээр. Ол судно нуң кырындан экскурсантылар Таллинниң бурунгу суургаларын болгаш олимпий парус суднолар тевүн, Эстонияның найысылалының чаа тудуглаларын сонуургап көрүп болурлар. Курорт хоорай Пярнуда теплоход пассажирлер сөөртүрүнге белеткенип турар.

ТЮМЕНЬ. Арктикада Ямалдың дээри АН-74 дээр чаа самолётту шенээр полигон болу берген. Ону О. Антонов аттыг конструкторлар бюрозунга тургускан. Эллээн үзе эрткен соонда ол машина Заполярьениң ажыл-ишчилериниң ынанныштыг дузалакчызы болу бээр. Ону башкарары ынаныштыг, амгы үениң аэронавигация дериг-херекселдери-биле ол чепсегленген. Соңгу чүкке эң чугула чүүзү болза оон улуг эвес шөлдерден ужуп үнүп болуру.

(СЭТА).

ТАДЖИК ССР

ССРЭ: акы-дуңма найыралдың адрестери

ТӨРЭЭН ЧЕР ДУГАЙЫНДА СӨС

МУМИН КАНОАТ, чогаалчы, ССРЭ-нин Күрүне шанналының лауреады

Үениң базымы кижиниң ажыл-херээ-биле хемчээттинер. Чүгле чеди он чыл бурунгаар Улуг Октябрь адын делегей картазынга бижипкен ол чериниң өргүн көрүңер. Амгы үениң автоорукталары ону каржып-солчуп эрте бергилээн, мында хөвең өстүрер черлерниң суггаары чайын, кадын кестүп чыткылаар, виноград чимизи, чечектелген садтар, хоорай кварталдары даглар эдектеринче бедип үне бергилээн.

Электри чырыы-биле бүгү Ортаа Азияны чырыдып шыдаар күчүлүг энергияны заводтарга берип, шөлдерни суггарып шыдаар хемнер мээң черимни таварып, муң-муң чылдарда агып келген. Хостуг күш-ажылга сорук киргеш хостуг кижи анаа күш бербээн үеге чедир ол хүнге кадыр чиртип, муң-муң чылдарда даштаны берген, үнүш дүжүт бербейн чыткан.

Мээң бурунгу черимниң чаа төөгүзүнүң эгезинде «Вахш» деп сөс акы-дуңмалышкы чоруктуң чажыт сөзү болбушаан, чурттуң ырак, кызыг-кызыгаар черинге Россияның, Белоруссияның, Украинаның төлээлекчилерин эккелген... Тудугларның күчүлери болгаш аттары өскерлип турган... Чүгле оон утказы хевээр арткан: олар бистиң хөй национальдыг Ада-чуртувустуң улуг кужу — улустарның ленинчи найыралы-биле туттунуп тургустунуп тургулаан.

Бөгүн мээң чаңгыс черлээштерим дээди сорттуг алюминийни эжиндирип ап турарлар. Ону Совет Эвилелиниң тускай эртемниглери болгаш оларның Чехословакияда, Польшада, Венгрияда эш-өөрү үнелеп турар. Таджик бүдүрүлгелериниң марказын хап каан станоктарны, хөвеңни, торгуну, кат-чимисти амгы-ла амгы адрестерге чорудуп турар. Эки өг-бүле бүрүзүнде чаңчыл чааны ышкаш, кылып болгаш өстүрүп ап болур бүгүде чүүлдеривисти чурт-биле үлежип турар бис. Таджик классиктиг шүлүк чогаалының үндезилекчизи Рудаки мынча дээн: «Черле мынчаш, өңнүктерниң аразынга чоруурну — черниң бүгү өөрүшкүзүнден чырык». Шынап мындыг: бистер республикалар болгаш өг-бүлелер, заводтар болгаш колхозтар, литература болгаш театр аайы-биле найыралдажып, ниити өөрүшкү болгаш сагыш човаашкын-биле чурттап турар бис.

Бистиң чеди он чылдарывыс чүс-чүс чылдарга дең. Ынчалза-даа бөгүнгү хүнүң нормазы, ооң оваа шынары дүргедээшкин, чогаадыкчы чорук болур. Планнарның улуг хемчээлдиг бодалдарының болгаш ажыл-херектериниң энергиязын негеп турар. Үениң темпизи шапкынчый берген. Бистер революстуг өскерлиишкиннерге чаа ажыл-херектер-биле харылаар бис. Октябрьның базымы үргүлчүлеп турар.

ЧУРУКТА: Пянджин районнуң «Правда» колхозунуң «Умед» («Надежда») мыры болгаш танцының улусчу ансамбльның бот-тывынгыр артистери.

Р. НЕТЕЛЕВТИҢ, С. ЖУКОВТУҢ фотолары. СЭТА-ның фотохроникаzы.

ҮЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ БАСПЫШААН

Г. ПАЛЛАЕВ,

Таджик ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы

Республиканың Дээди Совединиң Президиумунга хүн-нүң-не кээп турар почта-биле таныжып ора, Орджоникидзеабадтан келген эңнааадыгны кончуг кичээнгей-биле номчаан мен. Анаа хоорай Совединиң күүскомунуң даргазын соңгуурунуң соңгуулдалары чаа ёзу-биле эрткен. Ол харылзаалыг эрге-дужаалга ийи кандидатты бир дугаарында салдап киирген. Оларның кайызы-даа ажыл-ишчи, хамы билиглиг ажылдакчылар. Ындыг-даа болза, ажык болгаш дорт чугаалажып көрүүшкүн үезинде бодун чүгле ажыл-агыйны удуртуп билири-биле арга-мергежилдиг эвес, а харын кижилер-биле харылзааны билдилиин-биле тургузуп билир. Кижи факторун кол айтырыг кылдыр салып шыдаар кылдыр бодун көргүскен кижиге депутаттар үнүн бээр дээрзин илерей берген. Бо факт хуудада херек ышкаш кылдыр сагындырза-даа, мында демократияны калбартыр, ажык-чаргыг чорукту хөй болдурар дээн кыйгырыгны ужукту үнген СЭКП ТК-ның январь (1987 чыл) Пленумунуң угланыышкынын кончуг көскүзү-биле илереткенни.

Бистер бо чижектиг практиктиг ажыл-херектерже шилчилер чүткүлдүг салып турар бис. Советтерниң ажылында чамдык чогумчалыг бурунгаарлаашкыннар бар. Ынчалза-даа олар ажылывысында черле дыка четпес боол турар. Республиканың соңгулдалыг эрге-чагырга органнарының ажылында эрги чаңчылдарга чоокшулашкак хөөннер ам-даа бар болуп артпышаан. Ынчалза-даа бо ленинчи школада өөредиишкиниң куруузу бүгү амыдырал деп чүвени утпайн, демократияны калбартырынга шупту кады өөренир апаар бис.

Эде тургустунуушкун — Октябрьның херээниң дорт уламчылалы-дыр. Ындыг болганда, оон 70 чыл болур оюнуң бүдүүзүнде бистер чүгле чурттап эрткен оруувустуң түңнелдерин үндүрбейн, чаа сорулгаларны тодаргайлаар. Кышкы Ордуну штурмнап турган кижилерниң базымы-биле боттарывыстың кылажывыс деңнээр, амыдыралдың социалистиг эде тургустунуушкунуң улуг чорудулгазын эгелээн кижилер-биле деңге базар апаар бис.

Эрткен үелерже барып-бааш кадагны бээни киир сөөртүп ап турган, кыдыг-кызыгаар чер болуп чыткан Таджикистан ССРЭ-ниң улустарының акы-дуңмалышкы өг-бүлезинге кирип алгаш, сайзыраңгай үлетпүрлүг, амгы үениң кодээ ажыл-агыйлыг, мурнакчы эртемниг болгаш культуралыг республика апарган. Суг чок чыткан ээн куруг ховуларногаан садтарже шилчий бергилээн. Шак мындыг ат эдилээн бурунгу шынааны Вахштың суг беддири ховеңниң чиңге удаазынныг сорттарын бүдүрер улуг бүдүрүлгеже, субтропиктиг садтарның болгаш виноградтың шөлдеринче шилчидипкен.

Бистиң найысылалывыстың кудумчуларын кезий кылаштап көрүңер! Бо чараш хоорай бор довурактан бүткен кишлактан ынчаар өзүп, сайзырай берген деп чүвеге бүзүрээри безин берге. Таджик химиктерниң болгаш суг тудугчуларының төптери — Нурек, Яван, Рогун ышкаш бүгү чуртта билдингир хоорайлар Октябрьның ачызында тургустунуп, туттунуп тургустунуп келгилээн.

Бо бүгү — бодунуң төрээн чериниң ээзи-дир мен деп чүвени медереп биле берген чонунуң тургузукчу күш-ажылының үре-түңнели-дир. Ынчангаш бистер коллектив бүрүзүнде, ажыл-ишчи бүрүзүнде ол бодалды бүгү талалыг быжыглаарын бодувустуң чугула сорулгавыс кылдыр көрүп турар бис. Кажан бистиң ниитилеливиске чаңгыс черге таптыышкынның болуушкуннары илерел турар апарган үеде чамдык черлерге ажыл-херекке ээ ёзузунуң туружу салдынчак чорук-биле, хөй-нийти оожургал-биле солуттуна бээр апарганы чажыт эвес болгай. Чуртта болуп турар бүгү-ле чүүлдер дээш хууда харысаалгалыг болурунуң Советтер чуртунга эгелээниниң төөгүзүн чаартылганын хады биске дедир эгидип берген. Бистиң ниити бажыңывыска корум-чурум чүгле ниити кужениишкиннер биле тургустунган турар боор дээр дугайында бодуувн болгаш мерген бодал массаларда колдуунда бадыткаттынып турар.

Сооңгу үеде ажылынга өскээш эвес чаа чүүлдер кестүп келгилээн Советтер бо талазы-биле хөй чүүлдү кылып болурлар болгаш кылыр ужурлуг-даа. Улусчу төлээлекчилер амыдыралдың бодунуң тургузуп келгени чугула айтырыгларын чер-чер Советтериниң сессияларынга үргүлчү-ле кодурүп турары өөртүп турар. Ол айтырыглар дээрге-ле, төрээн чериниң бойдус байлаан дыка хумагалыг ажыглаары-дыр, долгандыр турар бойдусту камгалаары-дыр, чурттакчы чонну ажыл-биле хандырып шыдаар улуг эвес үлетпүр бүдүрүлгелерин кодээ черлерге ажыдары-дыр. Бо бүгү бистиң республикавыска кончуг чугула болуп турар.

Депутаттарның хөй-хөй саналдары калбак хемчээлдиг программаларының үндезинин тургузуп турар. Картофель ажыл-агыйлыг улуг вопаны Таджикистанның дагдыг болгаш даг чоогунуң районнарынга дүрген тургузарының дугайында шиитпир база-ла ынчаар хүлээп алдынган. Бо хемчег СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде көрүп каанында ышкаш, бо культура-биле бодувусту долу хандыртынып алыр арганы бистиң республикавыска бээр.

СЭКП ТК-ның деткээн өөреникчилерни болгаш студент аныяктарны кичээлдерден чарлыктырбайн дүжүт ажаалдазын организастаар талазы-биле Таджикистанның хөвең өстүрүкчүлериниң дуржулгазы чурттуң хөвең тарып, өстүрүп турар девискээринде калбак деткимчени алган. Чер-чер Советтери Матчинниң, Яванның, чамдык өске районнарның партия организацияларын-биле кады бо эгелээшкинниң эгелекчилери болган. Депутаттарның кыйгырыы-биле хөвең чыылдазынче кодээ суурларның ажыл кылып шыдаар улуг назылыг бүгү чурттакчылары үнген. Аңаа депутаттарның боттарының кандыг-даа мобилизакчы кыйгырыглардан артык хууда үлегер-чижээн көргүзүп ажылдааны чугаалаар херек.

Культура-амыдырал байдалдарынга Ленин районнуң кодээ суурларын үлегерлиг болдурар дээн Таджикистанда херээжен кижиниң — ревком даргазы Зайнаб-Бибиниң ады-биле адаан кишлак Совединиң улус депутаттарының эгелээшкини база-ла эки деткимчени алган. Бөгүн ол кишлактарның чаагайжыды кылдынган кудумчулары болгаш ногаан садтары-биле эрткеш, ус-шеверлерниң каастап кылганы чараш клубтарынче болгаш библиотекаларынче кире бергеш, кижиниң сагыш-сеткили чайгаар-ла өөрүп келир. Шынында, ону кылырынга хөй акша-хөреңги-даа негеттинмээн. Чер-чер Советтери, кажан херек апарганда, шупту-зу ажылдаар улустуң чүс-чүс чылда чыып алганы дуржулгазының чаңчылын боттарынга эвилелчи кылдыр хүлээп ап, ол ажылды боттандырган.

Чер-чер Советтериниң ажылының организакчы хевирлери сайзыраңгайжып бар чылдар. Эң-не чидиг, шиитпирлеп чогуур айтырыг дугайында чугаа кодуруп, мооң мурнунда ышкаш чаңчыл апарган илеткелчилер чок болу бергенде, баштай эрткилээн сессиялар шала эпчок, чиктиг ышкаш сагындырза-даа, олар сооладурадир хүндүткелди чаалап алганнар.

Күүсекчи комитеттерниң болгаш доктаамал комиссияларның үнүүшкүнүг хуралдар эрттирери чаңчыл болу берген. «Ажык чагаалар хүннеринде», «Ол-ла черинге шиитпирлээр» деп клубтуң ниитилел-политиктиг хуралдарынга амыдыралчы, маргылдаалыг айтырыглар тургустунуп турар.

Республиканың ажыл-ишчилери боттарының аразындан ат-алдарлыг удуртукчуларны шилип үндүрүп тура, оон-биле кады оларның идегелин шынзыдып шыдавааан, улусчу депутаттың бедик адынга төлеп чок болган кижилерден шынгы айтырып турар. Республиканың Колхозабад, Зафаробод районнарынга депутаттарны дедир кыйгыртканы демократияның практиктиг боттанылгазының шынгы, ынчалза-да өөредиглиг кичээндирии болган. Хөй чылдарның дургузунда чамдык колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары хөвең тарып каан шөлдерни учёттан чажырып тургаш, үрдүнчек «алдарга» бүргедип турганнар. Немей бижилгелер кылыр, доргул-төрел тыртар болгаш хууда ажыын бодаар принцип ёзугаар кижилерни депшидип турган удуртукчуларның депутат эргезин казаан.

Жанр талазы-биле «юбилейлиг» чүүлге хөй-ле четпестер дугайында чугаалап туруп берди бо деп чамдык кижилер удурланыр чадавас. Аңаа харыы кылдыр билдингир ленинчи бодалды сагындырып каайн: революцияның юбилейин демдеглээриниң эки аргазы — кичээнгейни шиитпирлеттинмээн айтырыгларга мооннээри болур. Олар бисте хөй. Эде тургустунуушкунуң фундаментизин чаа-ла салып турар болгай бис. Кол ажыл— мурнувуста.

ТОННЕЛЬ ТУДУГЖУЗУ

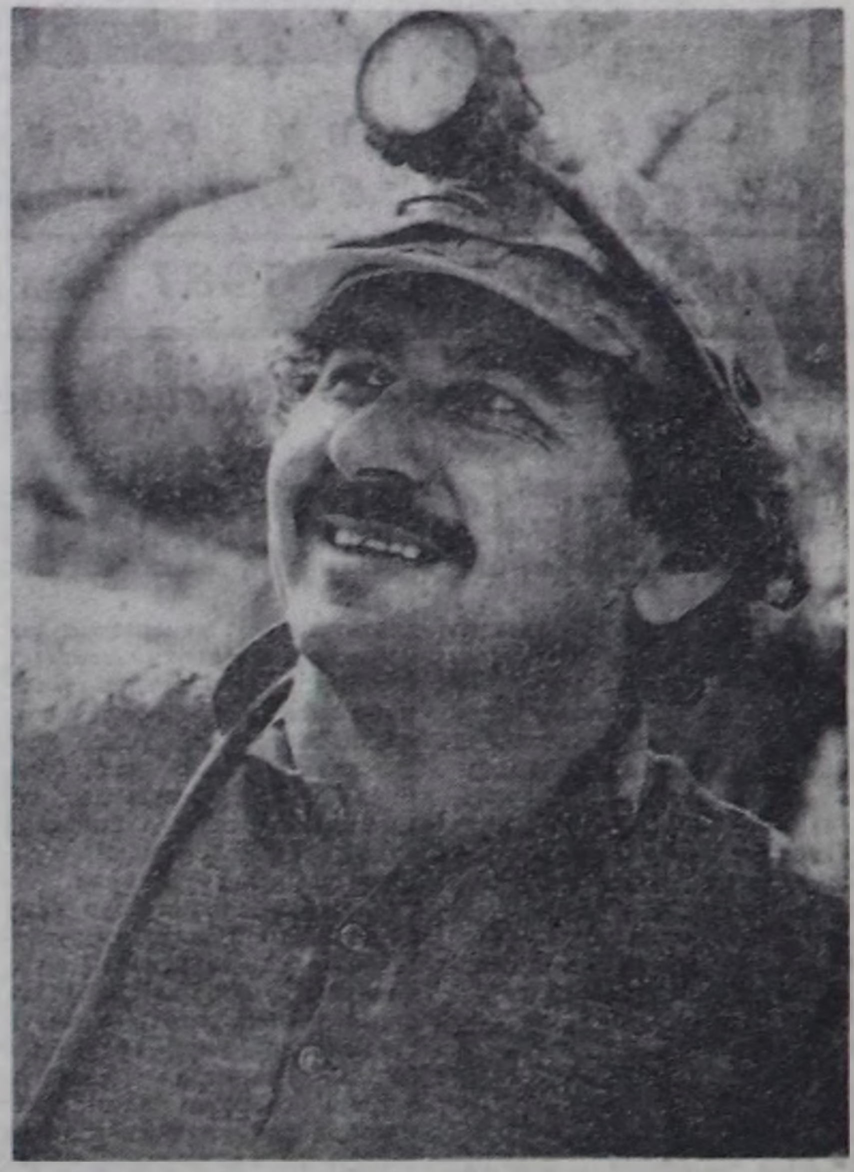

ЧУРУКТА: Дангарин тоннельниң тудугжузу Хасан Шерназаров.

Кумсангир районнуң В. И. Ленин аттыг колхозунда бистиң чуртувустуң хөй национал улустарының төлээлекчилери найыралдыг өг-бүлези-биле чурттап болгаш ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: колхоз баштаар чериниң кежигүннери дүжүт ажаалдазының шуушуу чарыында үнелиг мал чеми культуразының — рапстың кайы хире быжа бергенин тодарадып турлар. Солагай таладан — агроном-энтомолог белорус Ольга Тихоновна Ложкина, колхоз даргазы таджик Ильхон Сафаров, Таджик ССР-ниң алдарлыг эмчизи, колхоз даргазының мал ажылының талазы-биле оралакчызы украин Николай Николаевич Сысса, колхоз даргазының үнүш ажылының талазы-биле оралакчызы узбек Умурзок Нормуминович Курбанов.

Р. НЕТЕЛЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникаzы.

МААДЫРЫНЫҢ ИЗИ-БИЛЕ

Таджикистанга мырыңай чоокта чаа парлаттынган Жюль Верннин «Клодиус Бамбарнак» деп романы дораан-на ховар үндүрүлгелерниң даңзызынга кире берген.

Фантас чогаалчының бо чогаалынга оңза сонуургал анаа-ла таварыырга эвес: ооң номунуң болуушкуннары бурунгу Ходжент хоорайда болуп турар болгай. Чогум-на орта чогаалчы Ортаакы Азияга баштайгы демир-орук оруун «шөйүп» чоруткан болгаш оолап «XX чүс чыл» дээр француз солунунуң тоолчургу корреспондентизин чорудупкан. «Ходжентиде ам үш шак туруп тур бис деп, романның маадыры бодунуң көрген, билген чүүлдери-биле таныштырып турар. — Агаары кончуг наиг-дир. Чүге дээрге думаалай-биле дуглап алган ышкаш, хоорайны даглар бүзээлей берген, ынчангаш хову хады аңаа кончуг келбес. Бо Туркестанда эң-не ышкам хоорайларның бирээзи».

Бурунгу Ходжент хоорайны чогаалчы эки, чараш чурумалдар-биле чуруп көргүспээн. 1936 чылда ол хоорай Ленинабад деп чаа атты алган болгаш бодунуң биографиязынга чаа арынны ажыткан.

Бөгүн Жюль Верннин ол репортажының маршруду-биле СЭТА-ның корреспондентизи эрткен.

Шапкын Сыр-дарья хемниң кырында бедий берген шевергиин кончуг кылдыр кылып каан чараш көвүрүг эрги кварталдарны бедик-бедик бажыңнарлыг микрорайоннар-биле харылзаштырып турар. Улуг үлетпүр комбинаттары, фабрикалар, заводтар эрги уезд төвүнүң хевиринге индустриалдыг аян-шинчини немеп, ону чаарткан. Ходжент районнуң Ленинабадты долгандыр турар чер ажылдыглары романга эдилгелерни база киирген. Бо чериниң чурттакчыларының күш-ажылга ынак чоруунга үнелелди бербишаан, амгы крайның дүжүттүг садтарының, виноград шөлдериниң, хөвең плантацияларының чаптылыг чоруй баргылааны кодээ пейзажы бөгүн кээп кандыг болурун чогаалчы бодунуң бай фантазиязынга безин илередип шыдавайн барган. Чогаадып, бодап албааны «шой машина» эвес, а амгы үениң демир-оруктарының кай рельстери моон чурттуң бүгү булуңнарынче шөйлүп чоруй баргылаан.

Шынында, француз чогаалчының: «Мен чүнү-даа чогаадып каан, чүнү-даа даап бодап каан болзумза, ол бүгү алыс шынга черле аштырар» дээн сөстери өттүр көрүүшкүнүг болган. Сыр-дарьяда хоорайны ам көөр ужур Жюль Верните таварышкан болза, ол чугаа-даа чок, ол-ла сөстерин катаптап каар ийик.

В. КОГАН,
СЭТА-ның корр.
Ленинабад.

КЫЗЫГААРДА ЧЫРЫК

Кажан бо черни эрги ёзу-биле «кара элезиннер» деп адай бээрге, анаа Анварщо Дильбаровтуң дириг кара хениү чок. — Бир эвес хөвең бериш турар болганда канчап олар кара боор чүвел? — деп, ол шуут аайын тыппайн баар. — Бо чазын база-ла хөвең өстүрүп алыры-биле чаа гектарларны аңдарып каапкан ийик чоп.

Плантацияларже суг берип турар электромоторнуң чаңгыс ээй даажын Анварщо дыңнап ааап турар.

— Ынаар база шимчедикчилер ажылдап турар — деп, ол дыңнаткаш, афган кызыгаарның талазынче бажы-биле айыткаш, ындазында өөрзэни кончуг хүлүмзүрээш, немеп кагды: — Ток мээң электри дамчыдылга шугумум дамчыштыр эртип турар.

Таджикистандан кожазы чуртче энергия берип турар электродамчыдылганың чаа шугумун мээңии деп адаарының бүгү үндезини Дильбаровта бар: бо черлерге шоолуг болбас харлыг шуурган кажан монтажниктерни хеме тавара берген берге үеде ол чүгле электродамчыдылга шугумун хандырары-биле кызыгаарлаттынмаан, а командир кижи ышкаш атакаже бодунуң хууда үлегер-чижээн көргүспушаан, кижилерни айыыл-халапка удур кодуруп үндүрген.

Таджикистанның политехниктиг институдун дооскан соонда А. Дильбаров Афганистанга шериг албаны эрттирип турганын, оон ээп чанып келгеш бо электродамчыдылга шугумунга ажылдай бергенин Василий Маховиковтуң бригадазында ооң эш-өөрүнден өөлүнде билип алган мен.

С. ИЗОФАТОВ,
СЭТА-ның корр.
Курган-Тюбе.

КОЛ КУДУМЧУ-БИЛЕ, ВАХШ ХЕМ-БИЛЕ

Хуулгаазын чүүлге ол дөмей болган: «Гавик» эттенчорден үне маңнап кээри билен холугур бизең чалыннар аразындан чараш, аян-шинчилиг хөй каът бажыңнарлыг кварталдар өстүп келген. Бистиң мурнувуста — Рогун. Вахш хемде эң-не күштүг алдыгы ГЭС-тиң тудугжуларының хоорайы. Сураглыг хем-биле амыдыралын холбаштырып чоруур буурулсалдыг Камол Хамсариев улуг өөрүшкү-биле мынча дээр: «Вахш — бистиң чемгерикчивис-тир».

...30 чылдар үезинде: «Вахшты чагырып алыр!» деп кыйгырыг бүгү чуртка чаңгыланып үнген. Ээн куруг ховуну садче шилчидер дээш эвилелдежилген республикалардан муң-муң кижилер анаа кээп эгелээн. «Калчаараан хемни» чагырып алгаш, кижилерге бараан болдурар дээн диди бодалдың баштайгы базымы ол болган. Таджиктер аалчыларны чүректиң ханызындан уткуп алганнар. Оларның аразынга Камолдуң өг-бүлези база турган. Вахш хемге баштай туткан ГЭС-ти ол эки билир. Ону артында-ла кол тудуг кылдыр алаан. Вахшты электри бээр хем кылдыр шилчидип киргени, кижилерниң угаан-медерелинде, оларның амыдыралында, чуртталгазында эргиде база-ла оон. ол ГЭС-тен эгелээн. Баштайгы станцияны дүүнгү тараачыннардан тургустунган Камолдуң бригадазы тудушкан. Оон соонда олар Нурек ГЭС-тиң плотиназының дөжээнге баштайгы бетонну кударынга киржирлер. Ол ажыл база-ла Вахш хемге кылдынар.

Станцияның турбиналарын ажылдадып турар Вахш хемниң бир кубометр суун энергия күчүзүнче шилчидер болза, ол бир тонна нефтиге дең. Нуректиң энергиязының күжү-биле Турсунзаде хоорайда чуртта эң улуг алюминий заводтарының бирээзи, Яванда — электрохимия, Лушанбеде болгаш Курган-Тюбеде машина тудуушкун бүдүрүлгелери, Анзобта даг-болбаа ыраадынга комбинады ажылдап турар. Ол улуг комплекс то миллион чурттакчылыг үлетпүр төптери хаара туттунган. Станцияның бедик плотиназының мурнунда Таджикистанның, Узбекистанның, Туркменияның ирригация системазын чемгерип чылдар барык он миллиардыг кубометр суг мөөңнели берген.

Ынчалза-даа Нурек өске энергияны — совет улустарының улуг найыралын база дөңнап алган. Ооң эгези социалистиг чарыштың шынар талазы-биле чаа үе-чадазын ажыткан эгелээшкин — «ажылчын эстафета» болур.

Чурттуң 400 бүдүрүлгези Нурекке техниканы болгаш материалды холдан хол дамчыштыр берип турган. Нуректен тарап чоруй баргылаан хөй-хөй шугумнар, хереелдер-биле ээй-дедир шыйып, демдеглеп каапкан ханада шуткуп, хээлилеп каан чурук станцияның машина залын кааставышаан, ССРЭ-ниң картазын көргүзүп турар. «Ажылчын эстафета» тудугнуң хуусаазын он беш ай кызырганын оон билип алыр бис.

Вахштың база бир онаа чүүлү бар: мааа чуртка эң улуг түңнүг кежээни — 170 миллион рубль түңнүг ажылды күүседип, боттандырган. Банк чээлиин ап алгаш, чогум-на мындыг арга-биле «Нурек ГЭС тудуг» коллективи Нуректиң «салгакчызын» — Байпазин ГЭС-ти тудуп тургускан. Акша-хөреңгиниң ээ ёзу-биле чарыгдап тургаш, кээргелиг кол организациялар он миллион ажыг рубльди камнап алганнар. Олар ону боттарының агар саңынче киргеннер. Бо дуржулганы Киргизияның гидротудугжулары калбаа-биле ажыглап турарлар. А Вахш хемде база бир ГЭС — Рогун ГЭС улам-на бедии олурар.

— Рогун ГЭС-ти Нуректиңден ийи катап дүрген тудуп алыр бис — деп, Камол чугаалады. — Чүге дээрге ам ийилээн ажылдап турар бис: бодум мурнуку ышкаш, бетон кутпушаан хевээр мен, а оглум, Акмал 75 тонна чүък сөөртүр «БелаАЗ» баштарып турар.

Ол дээрге баштак чугаа-дыр. Тудугда темпилер дугайында алырга, ол ылап-ла ындыг. Онзагай улуг электростанцияларны тудуп тургузарының практиказында бир дугаар мында күчүлерни ажыглалга киирериниң тодаргай хуусааларын айтып турар. ГЭС-тиң бирги агрегады 1989 чылда токту берип эгелээр ужурлуг.

1993 чылда, кажан ГЭС-тиң бүгү агрегаттары долузу-биле ажылдай берген соонда, Вахш хемде станцияларның ниити күчүзү чеди миллион киловатт ажа бээр. А мурнувуста — энергетиканың чаа тудуглары манап турар.

— Орта база четтигиптер дээш далажыр херек — деп, Камол Хамсариев чугаалады.

— Ыңай-бээр кожеринден хөйнүң калбааны ол бе?

— Ону кандыг кожууушкун дээр боор. Дөмей-ле чаңгыс ол кол кудумчу-биле, Вахш хем-биле чоруур ышкажыгай.

А. НЕМИРОВСКИЙ,
СЭТА-ның корр.

ИЙИ КАДАР... КАЖЫЛ?

Таджик телевидениеге «Кадык өг-бүле» деп чаа дамчыдылганы көрүкчүлерге барааглаткан соонда, нарын темага таварышы берген.

Херектиң ужуру мындыг. Чуртта чаш уруглар төрүттүнериниң эң-не бедик көргүзүү Таджикистанда хевээр артпышаан. Ындыг чорук шаг төөгүден бээр амыдыралдың дошкун негелдезин ёзугаар боттанып келген. Ада ызыгуурун камгалап арттырарынга салгакчылар херек боор турган. А чаа төрүттүнген чаштарның хөй кезии кырлып каар болган. Эпидемия, бир дугаарында, чаш кижилерге «кээргел» чок боол турган. Социал өскерилгелер амыдыралдың бүгү адырларын хоме алы берзе-даа, эрги чаңчыл хевээр арткан.

Ам мындыг эвес. Чаш кижилерни өстүрүп, кижизидеринге күрүне дузалап турар. Хөй уругларлыг өг-бүлелер дугайында сагыш човаашкынны колхозтар боттарынга алган. Ол дугайын бистер хоойлу ёзугаар чоргаарал-биле хөй чугаалап турар бис.

— А демографтыг байдалдың хелеголиг талаларын мынчага чедир ыттавайн келген —деп, Ие болгаш уруглар камгалаарының эртем-шинчилел институдунуң директору, ССРЭ-ниң МЭ-ниң академиязының корреспондент-кежигүнү С. Хакимова бадыткап турар.—Хөй саныг шинчилелдер көйгүс тодаргай түңнелге чедирип келген: үргүлчү божуур чорук херээжен кижиниң-даа, чаш уругларның-даа кадыынга багай салдарны чедирип турар. Келир үениң кижизиниң анаа, таарымчалыг өзүп мандыырынга иезиниң организминден ооң ап турары хөй, шынарлыг бүдүмелдери херек. А бир эвес организм чаа чулуктарны чыып ап, күштү катап тургузуп алырынга четтикпейн турар болза, ынчан канчаарыл? Ынчан ол чаш кижиге, оон кадыынга, сөөлүнде баргаш ооң келир үезинге салдар чедирер чадавас болгай.

Теледамчыдылга улуг сонуургалды болдурган. Таджик ССР-ниң Кадык камгалал министерствозу ону изин-биле деткээн. Ам ооң инициативазы-биле өг-бүле иштинге чаш уруг төрүттүнериниң планнаашкынының республика программазын ажылдап кылып турар. Ол программаның медицина талазы-биле ажылы боттанып эгелээн. Бүгү-ле херээженнер консультацияларының чанында өг-бүле планнаарының кабинеттери ажыттынгылаан. Өг-бүлелерге дуза көргүзериниң депутаттар комиссияларын чер-чер Советтериниң чанынга тургузарын шиитпирлээн. Шак мындыг комиссияларны бүдүрүлгелерге, колхозтарга болгаш совхозтарга ажылдадып эгелээрин баш удур планнап турар. Өг-бүле составының дугайын ортумак болгаш дээди школага идепкейлиг пропагандалаарын сүмелээн.

Ынчан «Ийи кадар... кажыл» деп айтырыгга харыы мындыг болур: өг-бүлениң кадык, аас-кежиктиг болуру дег, ол хире болгай аан.

Н. ИСКАНДАРОВ,
СЭТА-ның корр.

Душанбе.

«Шынга» харыы

Чагаа парлаттынмаза-даа

ДЕТКИМЧЕНИ КӨРГҮЗЕР

Өвүр районда «Торгалыг» совхозта бижикчилерден редакцияга чагаа келген. Ында бижээни болза: «Бисте Ш. Д. Куулар деп малчын кыштаг, чазаг, күзег дээш чурттап-ла чораан черинге бажың-балгат, гараж тудар. Суурда оглунуң бажыңын база тутчуп берген. Бир бажыңны бускаш, Кызылче көжүрдү.

Ыяш-даа айтырыы совхозта берге. Ыяшты ол кайыын ап турарыл? Чаңгыс кижи ынча хөй бажыңнарлыг болур бе?»

Бо чагаага хамаарыштыр Торгалыг кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы В. Д. Доңгак харыылаан:

Ш. Д. Куулар хөй тудуглар кылганы шын. Ол төс чыл бурунгаар малчыннап эгелээн. Согуна, Баглаарштыг, Мойнаарыкта Сыныг дээш өске-даа черлерде ниитизи-биле 6 тудуг кылган. Ол дээрге гараждар, бичежек хемчээлдерлиг чурттаар бажыңнары, мал кажаалары. Ол тудуглар күрүнениң өнчүзү болуп, совхозче шилчээн. Ш. Д. Куулар тудуглар дээш совхозтан акша-төлевир-даа негевээн.

Суурда чурттап орар оглу кодээ Советтен чөпшээрел алгаш, билет ёзугаар районнуң ыяш ажыл-агыйы черинден ыяш садып алгаш, бажыңның верандазын тудуп алган. Адазы оглунга чүгле дузалашкан.

Кызылче көжүрген бажың ада-иезиниң чурттап орган оран-савазы болур.

Совхозтуң дирекциязы, кодээ Совет күүскому малчыннарның ажыл-ижинге эргежок чугула чунар-бажың, суг болгаш мал кажааларының тудугларын кылырынче шыңгыы кичээнгейни угландырган.

Чамдык таварылгаларда малчыннарның байдалын өөренип көргеш, бодунуң күжү-биле тудуг кылырын чөпшээрээн. 1986 чылда амыдыралга боттанып эгелээн Күш-ажылчы эвес орулгалар дугайында доктаал-биле кодээ Советтиң бүгү девискээринге таныжкан.

Ш. Д. Куулар тудуг кылып турган, кымның-даа күжүн ажыглаваан. Хойжу бригадалар кежигүннеринге, суурнуң чурттакчыларынга тудуг кылыр деп барган үеде кодээ Совет оларга чөпшээрелди берип, деткимчени дузаны көргүзүп турар. Ол ышкаш ындыг тудугжуларны контрольга алыры кодээ Советтиң хүлээлгези болур».

РЕДАКЦИЯДАН: «Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дугайында» хоойлу май бирден күштүг боор эгелээн. Хууда күш-ажыл кылыр күзелдиг кижилерге улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары улуг дузаны чедирер хүлээлгелиг. Ындыг кижилерге чиг эт-материалдар, чепсек-херекселди садып алырынга олар дузалаар. Чоннуң амыдыралын хандырарынга ажыдынга чурттаарынга бажыңнарын база өске-даа тудугларын кылырын көрдүүрген. Тудуглар кылыр дээн кижилер чурттап турар черинде кодээ Советтиң күүскомунга барып, 5 чыл хуусаалыг чөпшээрелди алыр. Ол чөпшээрел ёзугаар санхөө килдизинге барып, бүрүткел бижикти азы кылыр ажылынга патентини алыр. Керээ ёзугаар ажылды дооскан соонда, тудугжу азы өске-даа кижилер күрүнеден төлевирни алыр.

Редакцияга келген харыыдан алгаш көөрге, «Торгалыг» совхозтуң малчыны Ш. Д. Куулар бодунуң совхозунга ажыктыг тудугларны кылып, ажыл-ишчи чоруу-биле совхозтуң тудуг-суурун сайзырадырынга улуг халас киирип турар.

Совхозтуң дирекциязы, кодээ Совет күүскому ол тудугларны өй-шаанда контрольга ап, тудугжу-биле керээ чаргаш, кылган ажылының төлевирин бээр турган. Ынчангаш «Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дугайында» хоойлу-биле совхозтуң ажыл-ишчилерин база малчыннарны таныштырып, эки тайылбырлап бээрин уламчылаары чугула.

«АЛДАРЛЫГ ЧОЛААЧЫ-ДАА БОЛЗА»

Улуг-Хем районда кодээ бижикчиниң «Алдарлыг чолаачы-даа болза» деп эгелиг корреспонденциязы редакцияга бо чылдың январьның сөөлзүреди келген. Ооң кол утказы мындыг. Шагаан-Арыг АТБ-зиниң мурнакчы чолаачызы коммунист С. Н. Килин бодунуң албан-хүлээлгезин күүседип тура, автобус манаан пассажирлерге каржы-хажагай болгаш кичээнгей чок. Ол — Арыг-Бажы, Чааты суурлар болгаш Шагаан-Арыг аразынга автобус чолаачылап үр ажылдаан, сөөлгү үеде ооң аажы-чаңының бюрократсыы, коммунист кижи хирезинде үлегер чок мөзү-шынарны чоңга көргүзүп чорууру дам барган.

Автобус-биле ыңай-бээр аргыжар хөй чоннуң аразында коммунистер, депутаттар, студентилер, назы-хары улгады берген кижилер дээш кымнарның чок дээр. Автобус келирге олар билет садып алыр дээш акша-көпеекти сунарга оочур ёзугаар ону сатпас, бодунуң кара туразы-биле улус бажы ажылдыр кижилерни шилип садар...

Шүгүмчүлелдиг корреспонденцияда фактыларны СЭКП Улуг-Хем райкомунуң чанында парткомиссияның (С. Н. Килин ол комиссияның кежигүнү) хуралынга чугаалажып көрген дугайында парткомиссия даргазы А. Серенниң ат салганы харыы редакцияга келген.

Фактылар колдуу бадыткаттынган. С. Н. Килинниң пассажирлерге каржы-хажагай болгаш кичээнгей чок чорукту көргүзүп турганы шын болган. Бо дугайын парткомиссия кежигүннери шыңгыы шүгүмчүлеп сайгарган. Бодунуң албан-хүлээлгезин күүседирде пассажирлерге каржы-хажагай чорукту көргүскени дээш С. Н. Килинни парткомиссия шыңгыы сагындырган.

Айтырыгны сайгарып көрүп тура, чолаачылар биле пассажирлер аразынга тургустунуп келир чамдык таарымча чок чоруктуң үнүп турар чылдагааннарын тодараткан. Ылаңгыя апрель, май болгаш октябрь, ноябрь айларда орук бергедей бээриниң уламындан «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы СБФ-зинге чедер, ол ышкаш «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа суурунуң кудумчуларынга рейстер чамдыкта үзүктелип, ооң түңнелинде пассажирлер автобус манааш моондак бээр чоруктар бар.

С. Н. Килин бо чылдың февральда пенсияже үнген, ынчалза-даа чолаачылап ажылдаар долу күш ында бар. Ынчангаш аңаа берген шыңгыы сагындырыгдан ол чогуур түңнелди үндүрер.

Чамдык таарымча чок байдалдар тургустунуп бээр чоруктуң боттуг чылдагааннарын чайладыры-биле хамаарышкан черлериң удуртукчуларынга сүмени берген дээрзин редакцияга келген харыыда айыткан.

РЕДАКЦИЯДАН: Шүгүмчүлелдиг корреспонденцияда бижиттинген фактыларны хынап, хемчег алыры-биле бо чылдың январьның төнчүзүнде ону СЭКП Улуг-Хем райкомунуң секретары Д. С. Ондарже шилчиткен турган. Харыыны улуг озалдаашкын-биле апрельдиң сөөлгү хүннеринде редакцияже чоруткан. Ооң чүге ол хире узамдыгып келгени билдинмес болуп турар.

«ЧҮГЕ АЖЫЛДАДЫП ТУРАРЫЛ?»

Ындыг үндүр чагаа Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозтан «Шынга» келген. Садыгжы Д. М. Осурбай ажылчижинге ак сеткилдиг эвес, ховар бараанныр-биле мал орнап ап турар. Садып алыкчыларга каржы-хажагай, садыын өй-шаанда ажытпас, садыг ишти үргүлчү хирлиг чыдар дээш өске-даа четпестерни чагааның авторлары шүгүмчүлеп бижээн.

Аңаа харыыны редакция Торгалыг кодээ Советтиң күүсекчи комитединиң даргазы В. Д. Доңгактан алган. Ооң дыңнатканы болза:

«Чагаада бижээн фактыларның хөй кезии бадыткаттынмаан. Д. М. Осурбай ларектуң садыгжызында 1986 чылдың октябрь айдан ажылдап эгелээн. Ооң мурнунда үргүлчү садыг шугумунга ажылдап чораан.

Ларёкка ажылдап келген үезинде ооң ажылынга ак сеткилдиг эвези, садып алыкчыларга каржы-хажагай чоруу, садыгны өй-шаанда ажытпас, хирлиг турар деп чагаада бижээн фактылар бадыткаттынмаан. Ол дээш күүском ооң херээн сайгарып турган чери чок.

Ажылдап турар чери арага садар ларек болганда, ийи чаңгыс хамаатылар талон чок арага айтырып, чамдык 21 хар четпээн кижилерден садыгжы шынзыдылга документилер негээрге, олар аңаа каржылакып, эвилең-ээлдек эвес деп турар.

Д. М. Осурбай арага садарының чурумун шыңгыы сагып турар.

Ол ышкаш чоңдан хомудалдар, негелделер турбазы-биле садып алыкчыларга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузуп, оларның хереглелдерин долузу-биле өй-шаанда хандырар дугайында хемчеглерни ап чорударын Д. М. Осурбайга дааскан».

ЧЕТЧЕЛЕП БЕРГЕН

Тес-Хем районнуң О. Шынаа суурнуң чурттакчызы А. Т. Эртинеден редакцияга хомудал чагаа келген. Ында бижип турары болза:

«1986 чылдың майда бистиң садыывыстан 360 рубль өртектиг сервант садып алдывыс. Эптээр дээш чазып көөрүвүске, чамдык чүүлдери четпес болган. Ооң садыгжызы М. Кылаң-оол чедип келгеш 3 сервантыны райпога эптээр дээш машинага чүдүргеш, өскеди берген. Ооң соонда садыгжы солуглээн. Орнунда ажылдай берген садыгжыдан айтырарывыска «мен сатпаан мен» дээш тоовас. Сөөлүнде М. Кылаң-оол экспедиторлай берген деп дыңнап каааш, аңаа сервантывыс бүтпес боор деп амырап турдум. Ындыг чүве кайда боор «райподан сүржүп ал» деп бо.

Бараанны садыгдан садып алганда садыгжыдан ону негээри садып алыкчының эргээн. Ооң харысалгазы чогуунуң ужун чүге мен 100 км черде турар райпоже баар ужурлуг мен?

Ам ооң акшазын-даа болза, бараанны-даа болза канчап эгидип алырыл?».

Айыттынган фактыны хынап көргеш, Тес-Хем райпо баштаар чериниң даргазы С. Т. Чарбуу дараазында харыыны редакцияже чоруткан:

«Чагаада бижиттинген шүгүмчүлелдер бадыткаттынган. Садыг эргелекчизи М. Кылаң-оолду чоңга четче эвес бараан садып турганы база каржы аажы-чаңын көргүскени дээш райпо баштаар чери доңгуткан, а садып алыкчы эш Эртинеге ук сервантыны четчелеп берген».

КИЧЭЭНГЕЙИН КҮШТЕЛДИРЕР

Март 25-те үнген № 72 «Шынга» ажылчын А. Шумовтуң «Көвүрүглер чүге шыдашпайн турарыл?» деп чүүлүнге хамаарыштыр Тыва автоорук эргелелиниң начальниги В. К. Трофимов редакцияже харыыны чоруткан.

А. С. Шумовтуң бижип турары Тес-Хем көвүрүү автоорук эргелелинге эвес, совхозка хамааржыр деп, ол дыңнадып турар. Ону ажыл-агыйы боду эргелелдиң телевиделиниң ёзугаар туткан. Часкы дош бадып турда, транспорт шимчээшкинин көвүдей бээр. Телевиделде көрдүнген чүъктен вартай бээр хире шимчээшкиннигде, көвүргүнүң иштики талазынга М-200 марканың бетон хоолайларын салыры көрдүнген. Тудугжулар телевиделдиң негелделерин күүсетпээнинден, бот-боттарынга быжыглаттынмаан чөлеңгииштерни дош үреп каапкан. Ону катап солаан. Шак мындыг арга-биле өске-даа көвүрүглер туттунган.

Авторнуң сүмелеп турары чөлеңгииштерни амгы үеде чүгле көвүрүглер септелгезинге хереглеп турарын ол айыткан. Хем эрип турар үеде, көвүрүглерниң үрелбезинче кичээнгейни эргелел күштелдирер дээрзин харыыда бижип турар.

ШЫҢГЫЫ ДОҢГУТКАН

Тес-Хем райпозунуң чамдык садыгжылары ээ тургустунмайн, садып алыкчыларга доңгуун, ховар бараанныр келирге үлежип, чажырып садар, чоннуң аңаа хереглелинге кичээнгей чок дээрзин шүгүмчүлээн чагааны редакция алган.

Чагаада бижээн фактыларга хамаарыштыр райпо баштаар чери шүгүмчүлелде ады кирген № 4 аъш-чем садыының садыгжызы В. Сорагайны дыңнаан деп, Тес-Хем райкүүскомунуң даргазының оралакчызы А. Ондар редакцияга дыңнаткан.

Ук садыгжының тайылбыры-биле алырга, колбасаның ийи удаа 500 граммнап чоңга четчир шаа-биле сатканы шын. Ону райпо баштаар чериниң даргазы С. Т. Чарбуу, оргинструктор У. Ч. Вайбуу, кара олар көрген болгаш бадыткап турар.

Садыгжының чоңга доңгуун аажы-чаңының дугайын база чугаалашкаш, аңаа шыңгыы доңгуданы райпо баштаар чери хүлээткен. Моон соңгаар садып алыкчыларга эвилең-ээлдек болурун аңаа сагындырган.

ЭМЧИ СЕСТРАЛАРЫ

Ак-Довурак хоорайның Постоянныйда беш каът тудуглар долу. Барыын-Хемчик районнуң улуг эмнелгези база ында. Хоорайны ааң киирген ол эмнелге бажыңында ажылдап турар медицина ажылдакчылары чоннуң кадыын экижидериниң херээнге чогаадыкчы болгаш кызымак үлүүн киирип турар. Хөй санныг медицина ажылдакчылары амгы үениң негелдезинге дүүштүр ажылдап, эле тургустунуушкунга илепкейлиг киржилгелиг болу берген.

Ак-Довурак эмнелгезинде Надежда Михайловна Ерина, Любовь Очуровна Сарыглар болгаш оон өске-даа ортумак эртемниг медицина ажылдакчылары боттарының ажылын улам экижидер дээш өөредилгерин арыг-шевер тургузуп, аарыг улусту эмнээринге, дыштандырарынга, эки чемгереринге ак сеткилдиг чоруун көргүскеннер.

Бо ажылдакчыларның үлегери-биле эмчи сестралары Светлана Саая, Наталья Ооржак болгаш оон-даа өске медицина ажылдакчылары шалыпчы ажылдаарының социалистиг чарыжын улам калбартып, ооң мурнакчылары болуп турарлар.

ЧУРУКТА: ол эмнелгениң ажылдакчылары Светлана Саая, Антонина Моңгуш, Наталья Ооржак.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МАРТИН КИНГТИ ЧҮГЕ ӨЛҮРГЕНИЛ?

1986 чылдың октябрьда Локшиннерниң американ өг-бүлези Совет Эвилелинге чедип келген, Совет чазак оларга политиктиг хоргадалды берген.

Америк тускай албан черлериниң истеп сүрүүшкүнүнүң база террорунуң уржуундан амы-тынындан чарылган, кижилерниң эргези дээш демиселчи Мартин Лютер Кингтиң амыдыралы-биле оларның салым-чолу дөмейлешкен. Бир эвес олар ССРЭ-ге политиктиг хоргадал албаан болза, та чүге таваржыр турган. Чогум-на харын ынчангаш Лорен биле Арнольд Локшиннер М. Л. Кинг дугайында чүүл бижиир деп шиитпирлеп алганнар.

Улуг американның өлүрткен хуунуге холбаштыр кылганы ол материалды ПМА «Нью-Йорк таймс» солунче чоруткан, а ол ону салыр хостуг чер чок деп чылдак каккаш, парлаарындан ойталаан.

Локшиннерниң ол чүүлүн силерниң кичээнгейиңерге бараалгаттывыс.

«...Хая көрүнүп келгеш, Сагылдыг черни көрүп кагдым. Мен-даа, мында туруп турар силер-даа ынаар чедип шыдавас боор (бис), ынчалзажок бөгүн силер мону билип алган турарыңарны күзээр кижи-дир мен: бистиң чонувус Сагылдыг черни ылап-ла көөр, аңаа чедер».

Американың шылгараңгай хамаатыларының бирээзиниң сөөлгү ол ханы уткалыг чугаазы ооң болуунуң чоокку үеде өлүмүн билгензиг дыңналган. 1968 чылдың апрель 4-те, 24 шак безин эрткелек турда, Мартин Лютер Кинг өлүрткен. Кайы үеде, кааа ооң турарын ылап билир кижи ону боолаан. Доктор Кингти өлүрери кымга херек турганыл?

— «Доктор Кингти узуткаар деп оралдажып тура, бис аңаа өжээн негээшкиниң чарлаан болгаш ону боттандырарын удуртуп турган бис» — деп, сөөлүнде ИФБ-ниң (истелгениң федералдыг бюрозу) кол агентилериниң бирээзи билинген. Ол дерзиин өлүрүүшкүнге харыы кылдыр хөй-ниитиниң удурланыышкынының шуурганы конгресстиң комитеттерин Кингке удур сүлчээниң чылдагааннарын болгаш төөгүзүн дыңнадырынче албадаан.

Хамааты эргелер дээш шимчээшкиниң чаа чадазы Алабама штатта Монтгомериге амгы үеде тоолчургу апарган автобус бойкодундан эгелээн, ону Кинг удурткан. Бир чыл иштинде үргүлчүлээн ол тулчуушкун 1956 чылда тиилелге-биле доозулган: ол мурнуу чүкте хоорайга хөй-нити транспортунга сөөк-язы ылгаар чорукту чок кылган. 1961 чылда хүрээ ажылдакчызы аныяк негр кижи Джорджия штаттың Олбани хоорайның хөй-нити албан черлеринге сөөк-язы ылгаар чорукту чок кылырының талазы-биле кампанияны баштаан. Кингиге болгаш Алабама штаттың Бирмингемге, Сельмиге хамааты эргелер дээш шимчээшкиниң өске-даа тайбың киржикчилеринге удур полиция эң-не каржы хемчеглерни алган. 1963 чылда Вашингтонга болган массалыг митингиге Мартин Лютер Кингиниң «Мээн чырык күзелим» деп кайгамчык чугаазын делегей кажан-даа утпас.

Ол-ла 1963 чылда чурттуң иштики байдалының дугайында ИФБ-ниң бижиинде мынча дээн: «АКШ-тың иштики айыыл чок чоруун хандырары-биле ..., конгрессти негрлерниң байдалын экижидеринге ажыглаарынче албадаар дээн. Кингти, оралдажышкыннарын үзе шавар сорулга-биле чогуур харыы хемчеглерни алыр төлээде, бүгү талалыг медээлерни үргүлчү алыр аргалыг болур ужурлуг бис». Ынчанмыже АКШ-та күштүг боор турар хөлүн эттир расисчи чамдык хоойлуларны чок кылыр ужурга конгресс таварышкан. Ол демисел үезинде хамааты эргелерин камгалап турган кижилерниң дыка хөйүн эттеп-соп, өлүрген. Ук кем-херек үүлгедикчилерни ИФБ-ниң «тудуп шыдавазынга» Кинг удурланып турган.

А ИФБ-ниң сорулгалары сыр өске турган. Кингке удур сүлчээниң сорулгазы «...Кингти саалдар чок болдурары» турган. «Бис ону бужартадыр сорулга-биле... Кингтиң хууда ажыл-чорудулгазын ылавылаалдыг хараалзаарын уламчылаар ужурлуг бис» — деп ИФБ-ниң илеткелинде айыткан. ИФБ-ниң оперативтиг планы 21 пунктулуг турган, ооң 12 дугаарында мынча дээн: «Кингтиң чоок кижилериниң аразынче чараш уруглар киирериниң кандыг аргалары барыл?».

Экономиктиг чөптүг эвес чорук Кингтиң ажыл-чорудулгазының төвүнге турган. Американ кижи бүрүзү экономиктиг магадылалдыг, санитар нормаларынга дүгжүп турар чугээр оран-бажыңныг болур болгаш шынарлыг билигни алган турар ужурлуг деп; ол чугаалап турган. Ындыг айтырыглар чүгле чурттуң мурнуу чүгүнге эвес, өске черлерге база турган. Доктор Кинг Нью-Йоркка, Чикагога, Лос-Анджелеске, Кливлендиге... удурланыышкын чыскаалдарын организастаан.

Кингтиң ажыл-чорудулгазы ИФБ-ни дүвүредип турган. Олар оңче өлүм-биле корттактаан ат салбаан чагаа чоруткан. «Сен бузурукчу сен, Кинг, сээң өлүмүң удавас кээр... Сээң «хүндүлүг» аттарың, сээң Нобель шаңналың (чүге ону сеңээ бергенил?) болгаш өске-даа шаңналдарың сени камгалап шыдавас... Эрлик ам чүнү-даа кылып шыдавас... Кинг, сен өлүмден чайлавас сен». Ол дидим кижи ИФБ ону узуткап кааптар деп турарын төргиин эки билип турган. «Олар мени чылча базып, сандан үндүрүп, мээң соруумну шаап каарын оралдажып турганнар» деп, ол бир катап чугаалаан. Кингке удур сүлчээге хамаарылга чогун шыңзыктырар дээш ИФБ кедергей мегелеп, оон ойталап турган, ол ындыг болур-даа турган. Харын-даа ооң директору Кингтиң боду удур нүгүлдээрин оралдашкан. «Кинг дээрге Американың эң-не мегечи кижи-дир» деп, ол бүгүдениң мурнунга мегеглээн.

Ол кедергей бужар террорга херек кырында чүгле ИФБ эвес, харын Ак бажыңдаа, АКШ-тың күрүне секретарьлары болгаш камгалал министрлери, ТРЭ, АКШ-тың информация агентилели база бети дээрге шериглиг 4 разведка эргелелдери киришкен болган.

60 чылдарда Американы хөлзээшкиннер шыва алган. Кингтиң кайгамчык чыгырыы ак-даа, кара-даа кештиг американнарның бүгү-нити тайбың болгаш чөптүг чорук дугайында сагыш-сеткилин доюлдурган.

Хамааты эргелер дээш демисел Вьетнамга АКШ-тың каңнынг дайынынга удурланганнар-биле демнежи берген. Олче ыйыышкын күштелип турза-даа, Кинг ук дайынның удурланыкчылары-биле кады демисежирин үргүлчүлээн. «Вьетнамда бомбалар бистиң бажыңывыста база частып турар, олар чөптүг Америка дугайында чырык күзелди хемүрертип турар» деп чугаалап турган.

Нобель шаңналының эң аныяк лауреадынга удур ИФБ ёзулуг дайынны чоруткан. Олар ону «бодунуң чуртунга болгаш бодунуң расазынга өскерилген» деп турганнар. Олар «Кингти сойгалаар, чилчиин үзер, адын баксырадыр, ону чүнү-даа кылыр арга чок болдурар» сорулганы салып алган турган. Ол дээрге, ТРЭ-ниң болгаш ИФБ-ниң билиишкини-биле алырга, «өлүрер» дээни ол.

1968 чылдың эгезинде Ядыыларның эргелери дээш кампанияны организастаары коргуш чок Кингтиң удуртулгазы-биле кидин түлүк чоруп турган. Американың бүгү ядыыларын каттыштырып, удурланыышкынның улуг чыскаалын найысылалга организастаар деп турган.

Чазак килеңнеп хорадаан, Кингти бүгү-ле аргалар-биле доктаадырын негээн. Мемфиске массалыг ажыл соксадышкынны эгелээнде, ажылчыннарның эргелери дээш демиселин удуртурунга киржирин Кингтен дилээн турган. Ол ынаар чорупкан, оон дирии ээп кээп шыдаваан.

Бүгү чурт болгаш бүгү делегей оон эгениин кажыылап турда, ИФБ-ниң агентилери өөрүп амырап турган.

Лорен биле Арнольд ЛОКШИННЕР.
(ПМА).

Москва.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ДЕТКЭЭН

ПАРИЖ. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле Француз компартияның Чиңгине секретары Жорж Маршениң Москвага болган ужуражыышкыны ФКП болгаш СЭКП-ниң аразында кады ажылдажылганы хөгжүдеринге калбак перспективаны ажыткан. Ол дугайын ФКП-ниң Политбюрозунуң ында парлап үндүрген медеглелинде айыткан. Ол документиде француз коммунистерниң СЭКП-ниң социализмниң бүгү аргаларын ажыглаары-биле чорудуп турары ССРЭ-де ханы өскерилгелерин долузу-биле деткип турар деп демдеглээн.

ВЬЕТНАМ НЕФТЬ

ХОШИМИН. (СЭТА). «Вьетсовпетро» харылзаашкак вьетнам-совет бүдүрүлге чериниң интернационалчы коллективиниң казып тыпканы баштайгы 90 муң тонна ажыг нефтини дашты чагыкчыларга саткан деп, «Сайгон зяй фонг» солуну бижээн. ВСР-ниң улус ажыл-агыйының чаа адыры болур нефть-газ тывар үлетпүрнү Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле тургускан болгаш хөгжүткен. 1981 чылдың ноябрь айда тургускан харылзаашкак вьетнам-совет бүдүрүлге чери мурнуу Вьетнамда Вунгтау дээр курорт хоорайны республиканың индустриалдыг төвү болдурупкан. Күчүлүг совет техника баштайгы черни өрүмнеп нефть болгаш газ-биле байлак чериниң улуг курлаавырларын тып алыр арганы берген. Амгы үеде далайга үш платформаларны тургускан, олар үлетпүр хемчээлдиг нефтини казып тып турар. Совет тускай эртемниглер вьетнам нефтичилерниң хөй муң кижилиг отрядын өөредип каан.

Бо чылын 270 муң тонна дан эвээш эвес нефтини казып тыпкан, а он чыл болганда Вьетнам бодун нефте-продуктулар-биле долузу-биле хандырып ап шыдаар. Доңгнай провинцияда Совет Эвилелиниң техниктиг киржилгези-биле чуртта эң-не баштайгы нефть болбаазырадып кылыр комплексти тудуп эгелээн.

МЕДЕГЛЕЛ

ЛИССАБОН. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чоокта чаа идип үндүрген дашты политика талазы-биле чаа саналдары Чеен болгаш Барыын чүк күрүнелериниң аразында харылзааларны бо дур-чогууру-биле тургузарынга дузалаар. Ол дугайын Португалияда албанның аян-чорук кылып чоруур Грецияның президентизи Х. Сардзетакус медеглээн.

Хүлээп алыышкынга чүве чугаалап тура, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырын болгаш Европага, чижээлээрге, Балканнарга ядролуг чепсек чок зонаны тургузарын ол саналдаан. Бүгү чурттарның күжениишкинин тайбынны быжыглаарынче, дыш-күрлүг чорукту чавырылдырарын болгаш улустар аразында кады ажылдажылгазын хөгжүдеринче угландырарының эргежок чугулазын грек күрүнениң баштыңы онзалап демдеглээн. (СЭТА).

ВАРШАВА КЕРЭЭЗИНИҢ 32 ЧЫЛ ОЮ

1955 чылдын май 14-те, 32 чыл бурунгаар, социализмниң Европа чурттары төөгүге Варшава Керээзи кылдыр адаттынып кирген Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында керээге ат салганнар. Акы-дуңма улустарның сырый каттышкынынче чүткүлүн, социалистиг чаалап алышкыннарының ынаныштыг камгалалы дээш, тайбыңның камгалаары болгаш делегейниң айыыл чок чоруун хайгаалаары дээш оларның коллективтиг харысалгазының чаа ыйнанчаа-биле ол илергейлээн.

НАТО блогунуң агрессчи чимээниишкиннеринге харыы кылдыр тургускан Варшава Керээзиниң организациязы үениң шылгалдазын эрткен болгаш делегейге тергиидел дээш империализмниң чүткүлдеринге удур ынаныштыг камгалал болурун бадыткаан.

1985 чылдың апрельде Варшава Керээзин узадыр дугайында протоколга ат салгаш, акы-дуңма чурттарның партия болгаш күрүне удуртукчулары НАТО-нуң агрессчи блогу турда, Европага болгаш бүгү делегейге социализмниң туруштарын камгалаарынга чугула рольду ойнаар, дайынның чайладырының, делегейниң айыыл чок чоруун быжыглаарының ынаныштыг чепсээ ол болур деп демдеглээн.

Варшава Керээзиниң киржикчилери тайбың кожа-хелбээ доктуушкунның принциптерин бадыткап тургузар, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр, делегейниң политиктиг байдалын экижидер дээш чайгылыш чокка туржуп турар. 1986 чылдың январь 15-те эш М. С. Горбачевтуң медеглелинде, СЭКП-ниң XXVII съездиниң, акы-дуңма партияларның съездилериниң шиитпирлеринде кижи төрелгетенниң салым-чолун үндезини-биле өскертип болур политиктиг чаа угаап бодаашкынның принциптерин илереткен. Чаа чугула саналдарны идип үндүрген: бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир ядролуг болгаш массалыг узуткаашкынның чепсээнин өске-даа хевирлерин долузу-биле чок кылырының совет программазын, Атлантикадан Уралга чедир чепсектиг күштерин болгаш аңаа боо-чепсекти улуу-биле кызырар дугайында Варшава Керээзиниң күрүнелериниң саналын, ийи эвилелдиң күрүнелериниң шериг чарыгдалдарын 1—2 чылда бот-боттарының мораторийиниң үндезининге кызырарын чарлаар дугайында саналды идип үндүрген. Акы-дуңма чурттар Варшава Керээзиниң болгаш Соңгу Атлантика эвилелиниң организацияларын чаңгыс үеде тарадырын, а баштайгы базым кылдыр оларның шериг организацияларын чок кылырын саналдаан.

Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттарның тайбың базымнары империализмниң милитаристиг күштериниң талазындан удурланыышкынга таваржып турар. АКШ-тың болгаш НАТО-нуң кол күжениишкиннери ССРЭ-ден болгаш Варшава Керээзинден артык күштүг болурун чедип алырынче угланган. Америк империализм делегей кырынга тергиидээринче чүткүвүшаан.

Ол бүгүге социалистиг дем каттыжылга чурттары тоомча чок артып каап шыдавас. Олар шериг талазы-биле артык күштүг болурунче чүткүвейн турар, ынчалза-даа Варшава Керээзиниң организациязының болгаш НАТО-нуң аразында шериг-стратегтиг дең чорукту үреерин болдурбас.

Ынчангаш акы-дуңма чурттарның улустарының тайбың күш-ажылын Варшава Керээзиниң организациязы серемчилелдии-биле камгалап турар. Ооң киржикчилериниң быжыг чаңгыс эви, оларның армияларының дайынчы эвилели кижи төрелгетенге чаа дайын-биле кыжанып турар империалистиг күштериниң оруунга ынаныштыг камгалал болур.

КЫЙГЫРЫГ

РИО-де-ЖАНЕЙРО. СЭТА-ның корреспондентизи Владимир Голенковтуң дамчытканы болза: чуртка демократчыдылга чорудулгазын камгалаар дээш демиселге чаңгыс эпти быжыглаарынче Бразилияның ажылчы чонунга кыйгырыгны Бразилияның Компартиязы (БКП) үндүрген. Партияның парлалга органы «Воз да Унидади» солунга парлап үндүрген партияның удуртулгазының медеглелинде чүгле демократияның байдалдарында национал хөгжүлдени болгаш эргежок чугула реформаларны чорудуп болур деп онзалап айыткан. Шериг ёзу-чурумунуң аштырганы болгаш сөөлгү ийи чылдарның демократтыг чаалап алышкыннары күш-ажылдың болгаш амыдыралдың байдалдарын экижидери дээш ажылчы чоннуң демиселин илеңкейжидеринге таарымчалыг байдалды тургускан деп документиде демдеглээн. Оон-биле кады мурнуку ёзу-чурум-биле холбашкан реакцияның күштери Бразилияда доштаалдыг өскерилгелерге шаптыктаарын оралдажып турар.

Банк-үлетпүр капиталының төлээлекчилери, улуг чер ээлери болгаш делегей империализми экономиканы доктаамал болдурарынче болгаш инфляция-биле демисел чорударынче угланган чазактың «Крузаду» планын күүседиринге шаптыктаарын оралдажып турар. Олар амгы үеде чуртту делегейниң валюта фондузунга чиишке каап берип, ажылчын болгаш профэвилел шимчээшкинин кошкадырын оралдажып турарлар.

Ынчанмыже БКП-ниң деткимчези-биле чуртта боор турар ажыл соксадышкыннары болгаш чыскаалдар бразил ажылчы чоннуң реакцияның чимээниишкиннеринге ойтур шавыышкынны бээринге шиитпирлиин дугайын херечилеп турар.

Школа болгаш амыдырал

Чугаалажып, дуржулга солчуул

БАШКЫЛАР-БИЛЕ АЖЫЛ

Методиктиг кабинет. «Кым болур мен?» Ажык кичээлдер

Амгы үеде бистиң школада 95 башкы болгаш кижизидикчи ажылдап турар. Оларның билиг-мергежили ажылынга дүүшкен. Олардан 56 башкы дээди эртемниг. Башкылар шупту 1268 өөреникчини 45 класс—комплектиде чарып алган боттарының арга-дуржулгазын ажыглап, келир үеде ажылдаар, чурттаар бичии чаштарны быжыг билигге, чараш аажы-чаңга өөредип турарлар.

Школаның администрациязы ниити билиг болгаш профессионал школа реформазын боттандырар дээш эвээш эвес ажылдарны кылып келген. Кол кичээнгейни өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарның чаа арга-методтарын дилеп тывар дээш башкы бүрүзүнүң эде тургустунуп, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынче угландырган. Бо талазы-биле чамдык кылган болгаш кылып турар ажылдарывысты мактанып-даа эвес, «Шын» солунга үнген Солчур ортумак школазының директору Зинаида Байыровна Донгактың «Чугаалажып, дуржулга солчуул» деп чүүлүнге хамаарыштыр бижикседим.

Башкыларның билиг-мергежилин хүн бүрү бедидип, чогаадыкчы, тывынгыр ёзу-биле ажылдаарынга идиг бээринге таарымчалыг байдалдарны школада тургузуп турар. 1986-1987 өөредилге чылында тускай **методиктиг кабинетти** тургускан. Ында эртемнер аайы-биле делгирлерде болгаш шкафтарда методиктиг литератураларны, журналдарны, янзы-бүрү көргүзүг материалдарын, диафильмнерни, киноленталарны, техниктиг херекселдерни, дуржулгалыг башкыларның лекция-беседаларын, рефераттарны, альбомнарын, ажык кичээлдер планнарын, кичээл-концерт, кичээл-диспут, кичээл-семинар эрттирген ажылдарын делгеп салгылаан. Кабинетти методкаттыжылышкыннар дамчыштыр хүн бүрү чаа чүүлдер-биле немеп турар. Школаның башкылары методкабинетке кээп өөренип, дараазында кичээлдерге херегләэр материалдарны шилип көрүп, кичээл планнарын тургузуп ап турарлар.

Бистиң школавыс сөөлгү чылдарда районда башкыларның дуржулга солчур төп школазы болуп келген. Оон-биле холбаштыр бистиң коллективте башкылардан негелде улуг, оларның харыысалгазы-даа бедик. Башкы бүрүзү **«Кичээл шагының хөй кезиинде өөреникчилерге бодалыр болгаш бот-тускайлан ажылдаар арганы бээр»** деп кыйгырыгның адаа-биле ажылдап турар.

Школавыста хөй чылдарда ажылдаан дуржулгалыг башкылар хөй. Оларның бедик мергежилинге болгаш арга-методтарынга даянып алгаш, аныяк башкылар-биле ажылче эләэн сагыш салып турар бис. Хоочун башкылар Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы Б. И. Кагай-оол, улус өөредилгезиниң тергиини В. Д. Долмажап, О. С. Шыырап, А. С. Хертек, улуг башкылар В. Х. Чапчын, Д. К. Сүге-Маадыр, П. Ш. Салчак, башкылар Е. С. Акша-оол, Г. С. Демдек, Н. С. Сарыг-оол, К. С. Серен-Чимит, Н. С. Мапзан аныяк башкыларда дагдынныкчылар кылдыр быжыглаттынган. Олар боттарында быжыглаан аныяктарның кичээлдеринге олуржуп, методиктиг арга-сүмелерин берип, байлак дуржулгазын дамчыдып турар. Хоочуннарның эрттирип турар кичээлдери аныяк башкыларга кезээде ажык кылдыр чарлаттынган.

Бистиң школада аныяк башкыларга дуржулгалыг башкыларның киржилгези-биле семинарларны эрттирип турар. Бо өөредилге чылында районнуң бүгү школаларының аныяк башкыларынга семинарны школавыска эрттирдивис. Аңаа кол кичээнгейни башкы кижи бодунуң эртемиинге класстан дашкаар чорудар ажылдар болгаш кичээл эрттирериниң янзы-бүрү хевирлерин ажыглаарынга дуржулга солчурунче угландырган. Хоочун башкы Олчей Салчаковна Шыырап «Ю. Ш. Кюнзегештиң тайбың дугайында шүлүктери» деп темага класстан дашкаар номчулганы 10 гу класска солун эрттирген. Өөреникчилер Ю. Ш. Кюнзегештиң шүлүктерин шээжи-биле чугаалап, ол темага бижээн рефераттарын номчаан, а башкы бодунуң түңнел чугаазынга амгы үеде тайбың дээш кайы хире сагыш салып турарын чугаалавышаан, бистиң школаның өөреникчилери болгаш башкылары тайбың фондузунче 250 рубльди шилчиткенин дээш келген грамотаны өөреникчилерге номчуп берген.

Бешки класстарга «Бистиң Ильичивис» деп темага класстан дашкаар номчулганың кичээл-концертин орус дыл башкызы Галина Сайыр-ооловна Демдек эрттирген. В. И. Ленинниң дорчу намдарын, ажыл-чорудулгазын уруглар боттары чугаалаан. Пластинкада болгаш магнитофонга бижиттинген революсчу, Ленин дугайында ырларны дыңнап, оларның идейлиг утказын чугаалап, В. И. Ленин дугайында боттарының билир ыры, шүлүктерин күүседиринге маргылдаа кылган. Кичээлге ажыглаан көргүзүг материалы эң таарымчалыг болган, а өөреникчилер «Бистиң Ильич» деп альбомну долдурган.

Аныяк башкы Татьяна Монгушовна Хеймер-оол 10 «б» класска «Кым болур мен» деп темага класс шагын янзы-бүрү профессияның ажылдакчыларын чалавышаан, төрелдер комитединиң, өөреникчилерниң киржилгези-биле бедик деңнелге эрттиргеш, олурушкан эш-өөрүнүң чылыг-чымчак үнелээшкиннерин алган. Аныяк башкыларның семинарынга эртемнер аайы-биле ажык кичээл-семинарны Х. Б. Хомушку, Н. С. Сарыглар, кичээл-беседаны В. И. Чанзан, кичээл-диспутту Е. С. Акша-оол, кичээл-концертти К. С. Серен-Чимит олар база эрттиргилээн. Ук семинарның кижи бүрүзүнге ажыктыг эрткенин аныяк башкылар чугаалап, ону эрттирген башкыларга улуу-биле өөрүп четтиргенин илереткеннер.

Школавыска орус дылдың, тыва дылдың, төөгүнүң, математика, химия, биология, күш-культура башкыларының болгаш район школаларының директорларының, өөредилге эргелекчилериниң, партия эге организация секретарьларының семинар кичээлдери база болуп эрткен.

Бо чылын башкылар ада-иелер олурушкан ажык кичээлдер эрттирерин практикалап эгеләэн бис. Ону класс башкылары организастап турар. Класс башкызының чалааны-биле төрелдер кайы-бир эртем башкызының кичээлинге бөлүү-биле олуржур. Оон соонда ол эртемге уругларның өөредилгезиниң дугайын башкы-биле беседалажып, арга-сүмени ап турар. Шак мындыг кичээлдерни төрелдерге эрттирери уругларның өөредилге-кижизидилгезин экижидеринге башкының-даа, төрелдерниң-даа харыысалгазын бедидип, оларның аразынга быжыг харылзааны тургузарынга идиглиг. Ынчангаш бо ажылдың ажыктыгын төрелдерге ажык кичээл эрттирген башкылар Д. К. Сүге-Маадыр, Г. С. Демдек олар бадыткап, боттарының дуржулгазын өөрүнге дамчыдып турар. Ук ажылды моон соңгаар-даа сайзыраңгайжыдып, улам ажыктыг болдурар дээш башкыларның, төрелдерниң санал-сүмелерин өөренип көрүп турар бис. Моон соңгаар төрелдер-биле ажылдаарының ол бир чаа аргазы боор бадыткаттынары база чугаажок.

Школада методкабинет ажылдап турар болганда, аңаа бо-ла бүгү эрткен ажык кичээл бүрүзүнүң материалдарын, өөреникчилерниң кылган альбомнарын, бижээн рефераттарын, чураан чуруктарын чыып кадагалап турар.

Башкыларның билиг-мергежилин бедилеринге оларның ажылдаарынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдар школада тургустунган дээр болза шын эвес. Өөредилгениң кабинет системазынче бүгү эртемнер аайы-биле шилчидер сорулганы салып турар бис. Тыва дыл, химия, физика, ажыктыг күш-ажыл, автомобиль кезээ өөренир кичээлдерни кылдынган кабинеттерде эртип турар. Ынчалза-даа тускай өрээлдерниң, класстарның чедишпези-биле өске эртемнерге кабинеттер тургузарының аргазы чок. Ол ышкаш 8, 9, 10 класстарда орус дыл кичээлдеринге өөреникчилерни ийи бөлүкке чарып өөретпейн турар бис. Факультативтиг кичээлдер, бөлгүмнер эрттиреринге болгаш уруглар-биле өске-даа класстан дашкаар өөредилге-кижизидилгелиг ажылдар чорударынга бергедээшкиннер башкыларга бо-ла туруп кээр. Школада чаңгыс-ла спорт залы бар. Аңаа 45 класстарның күш-культура кичээлдерин эрттирери канчап-даа болдунмас. Оон кадында ол залды суббота, улуг-хүнде район масштабтыг маргылдаалар эрттиреринге база ажыглаар. Күш-культура кичээлдерин эрттиреринге ажыглаар спорт херекселдери чедишпес, харын-даа куруг деп болур. Ынчангаш кичээлдерниң эртип турар шынары куду, спорттуң чамдык хевирлеринге программа күүсеттинмейн турар. Ылаңгыя кышкы үеде коньки, хаак шуут чок.

Амгы үеде школаның администрациязының мурнунда башкылар-биле ажылдың үениң негелдезинге дүүштүр улам бедик деңнелге тургузар дээш ажылдаар улуг сорулга салдынып турар.

Д. СУГЛАЙ-ООЛ,
Тээли ортумак школазының өөредилге эргелекчизи, РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы.

БОТ-БОДУНДАН ӨӨРЕНИР

Эрзин районнуң тыва дыл болгаш литература башкылары районнуң методкаттыжылышкын удуртукчузу С. М. Содунамның удуртулгазы-биле чылда кылыр ажылывыстың планын кылгаш, ол ёзугаар ажылдап турар бис. Биске районда методкабинет эргелекчизи Т. Б. Дамба-Хуурак дузаны чедирип турар. Тыва дыл болгаш литература кичээлдерин эрттирериниң дугайында чаа методиктиг сүмелер эвээш-даа болза, дыл башкылары орус дылда үнүп турар методиктиг сүмелерни удуртулга кылып, ажыглап турар бис. Август хуралының соонда удуртукчу С. Содунам план-биле бисти таныштырып, дыл башкылаашкынынга кандыг чаа чүүлдерни кылырын, эде тургузарын бистиң-биле сүмелешкен.

Районнуң методкаттыжылышкынының планында школаларга ажык кичээлдерге олуржур, кыдырааштар хыналдазы кылыр, эге класстарның кичээлдеринге олуржур, ажылдар кылдыртыр, бир темага доклад дыңнаар ажылдар бар.

Бис тускай айтырыгларывыс талазы-биле чоруткан ажылывысты методкаттыжылышкынга түңнеп турар бис. 1986-1987 өөредилге чылында Бай-Даг, Нарын, Эрзин школаларынга ажык кичээлдерни эрттирдивис. Эрзин ортумак школазынга февраль айда болган ажык кичээлге доктаап көрейн.

Эрзин школазының тыва дыл методкаттыжылышкын удуртукчузу В. Монгуш 7 класска кичээл-конференцияны, 8 класска кичээл-семинарны эрттирди. 7 класска В. Саган-оолдуң «Аржаан» деп чогаалынга эрттирген кичээл-семинар олурушканнарны онза сонуургаткан. Башкылаашкынының эде тургузуушкуну кичээлдиң дериилгезинден эгеләэш бүгү чорудулгазында хөй болду. Кичээлди дузалакчы өөреникчилер эрттирип турар, башкы чүгле түңнеп турар болду.

Дыл башкызы С. Содунам 5 класска кылыг сөзүн катаптаарынга билиг көрүлдезиниң кичээлин чаа хевирге эрттирген. Олурушканнар кичээлдиң дериилгезинден, техниктиг херекселдерни ажыглап турарындан эгеләэш кижизидилгелиг-биле өөредилге бо кичээлде деңг тургустунган-дыр дээрзин онзалап көргеннер. Дараазында кичээлде өөреникчилерниң билиин өске бир башкы биле дузалакчы өөреникчи үнелеп түңнээн. Кичээлдиң онзагайы алдынган материалдарның амыдырал-биле ханы холбаалыг, кижизидилгелиг ужурлуг турары. Башкының бодун ап билирин, уругларга чоогун Тес-Хемниң башкылары база чугаалап турдулар. Тыва дыл кабинединиң дериилгезин, ында делгелгенни эки деп көрдүвүс. Мындыг хевирниң кичээлдерин Бай-Даг, Нарын школаларынга база көрдүвүс.

Кичээлдерге олуржуп тургаш, башкы бүрүзүнүң башкылаашкынында бир-ле онзагай, чаа чүве барын демдеглеп, ону амыдыралга ажыглап турар бис. С. Содунам чогаал кичээлдеринде литературлуг беш минуталарда-бичиилерниң чугаалары, черлер аттарының тывылганы, чаа үлегер домактары, тывызыктары, дүрген чугаалары солуннардан чыгдырып, альбомнар кылдыртып турары бистерни сонуургатты.

Солунга тыва дыл дугайында, оон башкылаашкынының дугайында материалдар хөйү-биле үнер болза, биске улуг дуза болур. Мен солунга үнген материалдарны эрттирбейн кезип, чыып ап турар мен.

Д. ООРЖАК.
Бай-Даг ортумак школазы.

КИЧЭЭНГЕЙ КОШКАК

Улуг делгем чуртувустуң кайы-даа булуңнарындан башкылар бистиң уругларывысты эртем-билигге өөредир дээш кээп турар. Ынчаарга бистиң «Май 1» совхозтуң парткому, дирекциязы, кожээ Совет база ол ышкаш районо ырак-узактан келген башкыларның чурттаарынга хандырылгазынче кошкак кичээнгей салып турар. Чижээлээрге, Москва чоогундан эрткен күзүн келген дээди эртемниг ийи башкының чурттап олурар бажыңының септелгезин үр үеде кылбаан, печказы үрелик, ыштаар. Аъш-чем хандырылгазы четпес.

Ийи ортумак школазында үш-дөрт чыл башкылаан чамдык башкылар делгем, чылыг бажың бээрин каш удаа негеп келзе-даа, түңнел чок. Совхоз чыл санында он ажыг чурттаарга бажыңнарны тудуп турар. Ынчалза-даа башкыларга чаңгыс-даа чаа бажың бербейн турар.

Д. АИР-САПАА.
Тожу району.

Бистиң аалчывыс

Ы Р А А Ж Ы

Оон бээр эләэн чылдар эрте берген. Тываның хөгжүм-шии театрының залы шыгырт долу. Красноярскиниң «Ярмарка» ансамбльның артистери бистиң «саайчылар», «аалчылар»-биле ваады бодунуң концертин көргүзүп турганы ол чүве. Көрүкчүлер репертуарның программазын аажок сонуургаан. Красноярск крайның комсомол шаңналының лауреады, «Ярмарка» ансамбльдиң ыраажызы Людмила Луценко Р. Кенденбилдиң «Төрээн Тывам» деп ырызын бадырыптарга, зал иштин чиртилээр чүве. Тыва көрүкчүлер аныяк ыраажы-биле ынчан бир дугаарында таныжкан.

Ыраажының улустуң болгаш амгы орус ырларны ырлаарын үргүлчү сеткил хаынып хүлээп алыр. Ол ук ансамбльге ажылдаа-ла он алды чыл четкен. Оон үнү Сибирь хоорайларының барык бүгү сценаларынга чаңгыс эвес удаа чаңгыланган. Тюменьниң нефть тывыкчыларынга, кара хөрзүннүг эвес зонаның тараажыларынга бистиң хөй национальдыг чуртувустуң янзы-бүрү ырлары-биле база аян тудуп четтигипкен.

ССРЭ-ниң улустуң артизи Людмила Зыкинаның сагылын Люда четтирипкен болгаш ындыг боор оң, ол кандыг-даа национуң улустуң ырларын күүседип бергенде, оон иштинче ханылап кирип шыдаптар. Ол — ёзулуг талант-тыр. Бистиң совет ыраажывыс Людмила Луценконуң үнүн Югославияның болгаш Кипр ортулуктуң чону база сонуургаан.

«Ярмарка» ансамбльниң артистери бистиң республикага ийи дугаар кээп тура, бир ай иштинде районнарны кезээн. Бо удаада Л. Луценко «Хаилагайтыны» тывалап ырлаан. Композитор Сергей Трусовтуң «Экии, Тыва» деп сюитазын база тыва көрүкчүлер чылыы-биле хүлээп алган. С. Трусов база крайның комсомол шаңналының лауреады, боду ансамбльдиң хөгжүм удуртукчузу. Бо аныяк композиторнуң бижээн чогаалдарын ыраажы Л. Луценко чедиишкиниг күүседип турар. Ийи чыл бурунгаар Л. Луценконуң ол-ла авторнуң бижээни «Тыва вальзын» канчаар күүсеткенин көрүкчүлер сактырлар боор. Ансамбльдиң артистери биске чоруп тургаш, чонунуң аас чогаалы-биле таныжып, тыва ырларның аянхөөнүн дораан шиңгээдип алганнар. Ансамбльдиң концерт башкарыкчызы Людмила Луценко тыва ырлардан тускай программа белеткээр бодап турар.

Аалчывыс ыраажыга чогаадыкчы чедиишкиннерни күзеп каалыңар.

М. РАМАЗАНОВА,
Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

ТВ

МАЙ 14-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Бистиң завод клубунда». 8.40— «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 2-ги, 3-кү сериялары. 10.40 — 10.45—Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.45—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.35 — Философия талазы-биле беседалар. «Кижи фактору: идепкейжидериниң оруктары». 18.15—Бистиң садывыс. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Кижи болгаш хоойлу» ССРЭ-ниң чиигиме прокурорунуң оралакчызы О. В. Сорока дамчыдылгага киржир. 19.30 — Курунениң Н. Осипов аттыг үлегерлиг орус улус оркестриниң концерти. 20.00 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечен телефильм. 3-кү серия. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Камера делегейже көрүп тур». Европада, АКШ-та, Латин Америкада чурттап турар нацист кем-херек үүлгедикчилериниң дугайында 22.35 — Чалаг-терге делегей маргылдаалары ЧССР-ден дамчыдылга. 22.55 — «Мээң акым Маугли». Музыкалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 00.00—00.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Могилев». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Биотехнология деп чүл. 9.05; 13.35—Испан дыл. 10.05 — Совет уран чурулга. Б. И. Пророков. 10.35; 11.40 — Зоология. 7 класс. Бойдуста ниитилежилге. 11.00 — Д. Кугультиновтуң поэзиязы. 11.30 —«Аныяк электротехниктериниң эртем-техниктиг чогаалдыгазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 — «Бир-ле катап часкы кежээ». Уран-чечен фильм. 14.05 — 14.10 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Үе-чергем». Аныяктарга программа. Аныяктар айтырыгларының талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң доктаамал комиссиязының хуралындан репортаж. 18.55— «Соңгулдалардан соңгулдаларга чедир». Чер-чер Советтеринге соңгулдаларга белеткел дугайында. 19.25 — Медээлер. 19.35 — «Азия тову». Үнүүрүлгеде: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуштур». «Силерни канчаар хандырып турарыл?» Ниитиниң чемнелиге бүдүрүлгелеринде рейд. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Хөглүг гном». 20.15 — «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези». Тележурналдың үнүүшкүниниң редакциязы БАМ-да. 20.35— Мотобол. ССРЭ чемпионады. «Металлург» (г. Видное) — «Вымпел» (Полтава). Видное хоорайдан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Чүгле сен». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.45— Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 23.00 — 00.55 — Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. «Динамо» (Минск) — «Торпедо» (Москва). Минскиден дамчыдылга.

Чамдык бодалдар

КЫМ САГЫШ САЛЫР УЖУРЛУГУЛ?

Мен 20 хире чылда башкылап келдим. Ол үениң дургузунда ажылымга дыка хөй бергедээшкиннерге таваржып келдим. Чогум-на оон дугайын силерге бижикседим.

Кодээ черге башкы дээргеле көрүкчүк-биле дөмей. Өөреникчилерни-даа, аныяктарны-даа, ада-иелерни-даа ол кижизидип, чаа-чаа билиглер-биле чепсеглеп, бодунуң ажыл-кижи, бөдүүн, чараш аажы-чаңы-биле чоннуң хүндүткелин, чоргааралын чаалап ап чорууր болгай. Башкы кижиниң кажан-даа үе-шагы чедишпес болур. Хүнде ол кичээлдерин эрттирбишаан, класының өөреникчилери-биле кижизидилге ажылын кылыр, ада-иелер-биле харылзажыр, агитквартиразынга агитатор ажылын кылыр, бөлгүмнүн чорудар дээш черле чүнү кылбас дээр.

Амгы үеде дүргедээшкин, эде тургустунуушкун, реформа дээш хөй-ле чаартылгалар чоруп турар. А башкы кижиниң үезин камнаар, ону шын тургузар дугайында чогум кым сагыш салыр ужурлугул? Чаңгыс чижек. Башкы ада-иелерге уруглар кижизидилгезиниң дугайында беседа чорудар дээн дижик. Ону ылап-ла орус дылдан тыва дылче очулдурар апаар-дыр. Аңаа башкының чеже үези чарыгдаттынар апаар-дыр? Бүгү-ле психология, педагогика талазы-биле эртем ажылдары, шинчилелдер шупту орус дыл кырында болуп турар. Башкылал талазы-биле шуут чугаалаан-даа херээ чок. Методиктиг литература база-ла ындыг. Ол-даа канчаар. Оола сураглыг педагогтарның эртем-шинчилелдерин, чогаадыгларын тыва дылче очулдуруп, бүгү чонга тарадыр үе келбээн бе? Ылаңгыя А. С. Макаренконуң номнары, лекциялары, В. А. Сухомлинскийниң дээш оон өске... Ада-иелерни педагогтуг, психологтуг билиглер-биле чепсегләэр херек. «Шын» солуннуң арыннарынга кижизидилге дугайында чүгле практиканы таратпайн, а ёзулуг теоретиктиг билиглерни база чонга бараалгатса эки боор. Чүге дизе үениң негелдези ындыг. Ада-иелер кижизидилге дугайында тыва дылга эки билип аар деп бодаар мен. Башкы кижи боду чүгле орус дыл кырынга бот-өөредилгезин кылып болур. А ол билиглерни чонга тарадыры чугула боор турар. Ада-иелер амгы үеде аныяк-даа болза, кижизидилге талазы-биле билиглери чедишпес болгаш уругларын шын, эки кижизитпейн турар.

Шаанда тыва улус уругларын үлегери-биле, ажыл-кижи-биле, чаагай сеткилдиг-биле кижизидип чораан болгай. Ол дугайында Л. биле К. Салчактарның бижээн эртем ажылында эки көргүскен. Кижизидилге талазы-биле тыва дылда чаңгыс-ла ном ол.

Ам үе өскерилген. Уругларыгны кижизидери нарын болгаш берге. Маңаа чүгле башкыларның ажылы четтир деп бодаар болза, шын эвес. Хамык ужур ада-иени педагогиканың езулуг теориязы-биле чепсеглезе чогуур.

Республиканың школаларында ажылдап турар өске башкылар бо дугайында чүнү бодап турар ирги? Олар ада-иелерге педагогтуг, психологтуг билиглерни, ол эртемнерниң теориязын кандыг дылда, канчаар берип турар ирги? База ол ышкаш орус классиктиг чогаалдарны, совет литератураның сураглыг чогаалдарын база тыва дылга үндүрери чугула хире. Ол дугайында «Шын» солуннуң арыннарынга хөй материалдар үнгүлээн. Орта бис база үнүвүс кадып турарывыс бо.

Т. КУЖУГЕТ,
Барлык ортумак школазының директору.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

«Тываның аныяктары» солуннуң шаңналы дээш чаңчыл болган эстафета Кызылга эрткен. Аңаа хоорайның күш-культура коллективтери, ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң база школаларның командалары киришкен. Бо удаада агроүлетпүр ажылдакчыларының албан черлеринден, хөй-ниитиниң чемненилге трезинден болгаш оон-даа өске черлерден чаа-чаа командалар бо чаңчыл болган маргылдаага киришкен.

Иштики херектер министерствозунуң «Динамо» спорт ниитилелиниң спортчулары эрткен эстафетага эләэн белеткелдиг келгеш, күш-ажылчы коллективтер аразынга бирги черни бүзүрелдиг ээлээн. Ыяш ажыл-агый министерствозунуң болгаш педагогика институдунуң башкылар командалары ол бөлүкке ийиги-үшкү черни үлешкеннер.

Школачылар аразында эстафетага база-ла моон мурнунда чылдарда идепкейлиг киржип келгеннер — 11, 15 болгаш 14 дугаар школаларның күш-культурожулары идепкейлиг киришкеш, «Тываның аныяктары» солуннуң шилчиир кубогун, вымпелди болгаш өртектиг белектерни чаалап алганнар.

Ук солуннуң шаңналы дээш эстафета маргылдаалары моон мурнунда чылдарга деңнээрге массалыы чавыс болганын айтыр херек. Чамдык күш-ажылчы коллективтерде, ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринде база школаларда күш-культура башкылары, тренерлер, комсомол болгаш хөй-нийти организациялары аныяктарны, ажылчы чонну массалыг күш-культураже хаара тудар, оларның дыштанылгазын болгаш хостуг үезин ажыктыг эрттиреринче кошкак кичээнгей салып турарының бир херечизи ол. «Тыва тудуг» трестиң, Тываның автомобиль-транспорт девискээр эргелелиниң, «Тыва швейбыт» бүдүрүлге каттыжышкынының болгаш оон-даа өске бүдүрүлгелериниң коллективтери ол маргылдааларга дыка эвээш күш-культуржуларны киириштиргенин четпес деп санаар.

И. ХЕРЛИН,
маргылдааның судьязы.

ЧУРУКТАРДА: «Тываның аныяктары» солуннуң шаңналы дээш эстафетаның стартды: Кызылда эләэди уругларның олимпийжи курлавырның спорт школазының бирги чери дээш ча адарынга ажык маргылдаа.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

МЕДЭЭЛЕР

ТОЖУ. Районнуң бирги чери дээш байырлал таварыштыр спортчу маргылдаалар Тоора-Хем суурга эрткен.

32 мөгениң хүрежинге «Тоора-Хем» совхозтуң мөгези А. Даваалай шүүлген. Ол-ла коллективтиң спортчулары М. Чажат, А. Түлүш болгаш В. Хүлер олар шаңналдыг черлерни ээлээннер.

Волейболга хөй командаларның аразындан «Май 1» совхозтуң төлээлери бирги черни ээлээн. Район төвүнүң бөмбүкчүлери ийиги шаңналды чаалап алган.

Шыдыраага, стол теннизинге болгаш спорттуң оон-даа өске хевирлеринге маргылдаалар районга эрткен.

* * *

БАРЫЫН-ХЕМЧИК. Футболга районнуң бирги чери дээш маргылдаага «Хемчик» совхозтуң командазы тиилээш, коллективтер аразында шилчиир кубокту чаалап алган.

агаар

Республикага шоолуг эвес чаъстаар. Диңмирээр чадавас. Хаттың дүргени секундада 9—14 метр.

Кызылга улуг өскерилбес, чаъс чагбас агаар болур. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Агаар температуразы дүне 5—7, хүндүс 20—22 градус чылыг.

КИНО

МАЙ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Зорро» 9.30, 12.00, 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Карусель на базарной площади» 14.00, 20.00 «Конец атамана» 16.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бал сказок» 9.30 «Орлёнок» 10.50, 15.40, «Тайна двух океанов» 12.50, 17.40, «Покаяние» 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Подросток и закон» 15.00 «Легко ли быть молодым?» 16.40, 18.20, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Чужие здесь не ходят» 18.00, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ» к/т: «Трембита» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Кызылдың туйбу заводунга бүдүрүлге өөредилгезиниң мастерлери (шалыңы — 204 рубль), кол механик (шалыңы —240 рубль), секретарь-машинакчы (шалыңы — 120 рубль), туйбу өрттедир суугага чыкчылар, уштукчулар (айда ортумак шалыңы — 250 — 300 рубль) херек.

Айтырыгларны дараазында адрестеп тодарадыр: «Кызыл хоорай, Кирпичная кудумчу-зу, 1. Телефон —2-11-31.

Каа-Хемниң болгаш Чадааның хөмүр-даш разрезтеринге күскү-кышкы үелерде автомашиналарның ээлчег манап туруп бээр чоруун кызырар болгаш ук разрезтерде бүдүрүлге техниказының дең-дески ажылдаарын хандырар сорулга-биле база хоорайларда болгаш районнарда одаар чүүл складтарының ажылын доктаамал болдурары-биле республиканың одаар чүүл садыгларар конторазы чайгы үеде хөмүр-дашты четчири-биле белеткеп алырын республиканың бүгү чонунга дыңнадып тур.

Одаар чүүл складтарының чоогунда турар районнарның чурттакчыларынга 1987 чылдың сентябрь 1-ден эгелей разрезтерден хөмүр-даш садарын соксадырын баш удур сагындырып тур.

Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле куруне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3504.
ТС—01297.

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1987 чылдың май 15 пятница
№ 113 (13413)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ БАЙКОНУР КОСМОДРОМДА БОЛГАШ ЛЕНИНСК ХООРАЙДА ЧОРУП ТУРАРЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев май 11—13 хүннеринде Казах ССР-де Байконур космодромга болгаш Ленинск хоорайга барып чораан.

М. С. Горбачев ол черлерге чоруп турган үезинде эртемденнер, специалистер, ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар-биле, а ол ышкаш хоорайның чурттакчылары-биле хөй санныг ужуражылгаларны болгаш бесёдаларны кылган.

В. И. Ленинниң тураскаалынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары чечектер салган.

М. С. Горбачев космодромда тургускан космос техниказының хевирлери-биле таныжылган. Бо уникалдыг эртем-шинчилел болгаш шенелде комплекизинден башкарылгалыг болгаш автоматтыг совет космос корабльдери ужуп үнүп турар. Амгы үеде космоста ажылдап турар «Мир» салгалдың орбита станцияларын салып үндүрерин база оон боттандырган. Лабораторияларда, шенелде стендилерде болгаш старт шөлдери-биле кожа космодромнуң административтиг төвү — амгы үениң хоорайы, революцияның баштыңчызының адын эдилээн — Ленинск өзүп үнген.

Улус ажыл-агыйының херегледиинге — харылзаага, телевидениеге, метеорологияга болгаш космос делгемин шинчилээриниге ажыглап турар космос аппаратураларын көргүскен.

Амгы үеде космодромда Чер чоогунуң орбитазынче орбитага хөй удаа ажыглаар корабльдерни болгаш эртемге база улус ажыл-агыйынга ужур-дузалыг улуг хемчээлдиг космос аппаратураларын, оон иштинде космоска үр үеде ажылдаар станцияларга херегләр модульдарны кодуруп үндүрүп шыдаар чаа универсалдыг ракета-чедирикчини салып үндүреринге белеткээр талазы-биле ажылдарны чорудуп турар.

Космонавтика эртем-техниктиг депшилгениң мурнуку одуруунга туруп, бистиң чуртувустуң эртемниң болгаш техниказының хөй адырларының чаа чедиишкиннерин көргүзүп турар деп чогаалып кылып турар кижилер болгаш шенекчилер-биле кылган беседага демдеглээн. Космонавтика кижиниң ажыл-чорудулгазының кызыгаарын дыка калбарткан, делегейниң барык бүгү чурттарын харылзаа болгаш телевидение четкизи-биле тудуштурган, бистиң бөмбүрзээвистиң бойдус курлавырларын улам хамыы-биле өөренип көөр, атмосфера болгаш агаар бойдуушкуннарын шинчилээр, чаа эң арыг материалдарны алыр улуг аргаларны ажыткан. Космос техниказын чүнүң-даа мурнунда тайбың сорулгаларга ажыглаары-биле улам ыңай хөгжүдериниң, космос делгемин өөренир талазы-биле делегей кады ажылдажылгазын калбартырының чугулазын демдеглээн.

М. С. Горбачев ужуражылгаар үезинде космодром ажылдакчыларының социал-амыдырал хандырылгазынга байдалдарынче улуг кичээнгейни угландырган. Ол Пионерлер бажыңынга, магазинге, спорт комплекизинге, өске-даа объектилерге чораан, хоорайның чурттакчылары-биле беседалашкан.

Агаар-бойдустуң берге байдалдарында кижилер мында чурттап, ажылдап турарын демдеглээн. Маңаа холбаштыр ажылчы чоннарның хандырылгазының болгаш дыштанылгазының айтырыглары онза чугула ужур-дузалыг апар чыдар. Ленинск хоорайда чурттакчы чоннуң өзүп турар херегцээлерин хандырарынга хөй чүүлдерни кылган. Ынчалза-даа шиитпирлеттинмээн айтырыглар база хөй боор турар. Социал талазы көдүрерин, бо айтырыгларже улуг кичээнгейни угландырарын партия болгаш совет органнарга, бүдүрүлгелер болгаш организациялар удуртукчуларынга дааскан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының беседа кылганы кижи бүрүзү чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири-биле ТК-ның апрель Пленумунуң болгаш партияның XXVII съездизиниң ажылдап кылган угланыышкынын бүрүнү-биле деткип турарының дугайын чугаалаан нар. Ленинскиниң бүдүрүлгелер коллективтери амыдыралдың бүгү талаларын эде тургузарынче идепкейлиг кирген, дүжүткүрлүг ажыл-иште эки бедик көдүрлүүшкүн-биле ажылдап, Улуг Октябрьның 70 чылынга алдар болдургап социалистиг бедик хүлээлгелерин күүседир дээш шиитпирлиг деми сежип турар.

М. С. Горбачев мында Культура ордузунга космодромнуң болгаш Ленинск хоорайның күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилери-биле ужурашкан. М. С. Горбачевтуң чугаазын парлаан.

Ужуражылгага слесарь Е. Ф. Арбеков, тудугжу Я. Г. Чернявский, космодромнуң хоочуну А. А. Шумилин, поликлиниканың комсомол организациязының секретары Н. Кормщикова болгаш өскелер-даа чүве чугаалаан.

М. С. Горбачев С. П. Королевтуң, Ю. А. Гагаринниң ажылдары-биле холбашкан черлерже чораан.

М. С. Горбачев-биле кады космодромга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Л. Н. Зайков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң даргазы В. М. Чебриков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри С. Л. Соколов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Ю. Д. Маслюков, ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының президентизи Г. И. Марчук, Казахстанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары Г. В. Колбин, Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Назарбаев, партияның Кызыл-Орда обкомунуң бирги секретары Е. Н. Ауельбеков, хамаарышкан министерстволарның болгаш ведомстволарның чамдык удуртукчулары турган.

(СЭТА).

ТӨРЭЭН ЧУРТУНУҢ ПАТРИОТЧУЗУ БОЛУП, АРЫН-НҮҮРЛҮГ АЖЫЛДААР БОЛГАШ ЧУРТТААР

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Ленинск хоорайның ажылчы чоннары-биле ужуражыышкынга чугаазы

Эргим эштер!

СЭКП Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың өмүнээзинден силерге чүректиң ханызындан байыр чедирерин болгаш шалыпчы ажыл дээш, бистиң Төрээн чуртувустуң алдары дээш кызымаккай чоруунар болгаш чогаадыкчы күш-ажылыңар дээш силерге четтирдим деп чугаалаарын чөпшээреп көрүңер.

Бистер шуптувус, совет кижилер, «Байконур» деп сөстү кезээде онза көдүрлүүшкүн-биле адап турар бис. Ол бистиң чонувустуң эң улуг маадырлыг чоруунуң, совет эртемниң тиилелгезиниң, социалистиг ниитилел тургузуунуң улуг аргаларының демдээ болу берген.

Маңаа, Казахстанның кызыгаар чок ховуларынга, совет кижилериниң угаангыр-сагыңгыры болгаш ажыл-херектери дээш, бистиң совет Ада-чуртувус дээш чоргаарланыр бис. Маңаа Октябрьның чуртунуң улуг чаагайын болгаш күчүзүн, Октябрьның социалистиг революциязының соонда бистиң хөй национал-дыг күрүневистиң улустарының 70 чылдыг оруун көргүзүп турар ооң аажок улуг чедиишкиннерин күштүг-биле эскерип билип турар бис.

Цивилизацияның төөгүзүнге чаа орукту ажыдып, кижи төрелгетен моон эң баштай космосче үнген. Моон, Байконурдан, 1957 чылдың октябрьда орбитаже Черниң баштайгы кылымал спутниги — революстуг эртемниң болгаш техниканың демдээн салып үндүрген. База-ла моон 1961 чылдың апрель 12-де космосче кижиниң баштайгы ужудуушкунун — бистиң чаңгыс чер-чуртуувус Юрий Алексеевич Гагаринниң кайгамчыктыг ужудуушкунун боттандырып чоруткан. Бо бүгү совет эртемниң болгаш техниканың улуг чадалары-дыр.

Совет эртемденнериниң, ажылчыннарның, инженерлериниң, шериг специалистериниң күш-ажылы болгаш талантызы-биле тургускан эртем-шинчилелдиң шенелде комплекизи — бистиң күрүневисти индустриалдыг улуг күрүне болдурар дугайында ленинчи күзелдиң херек кырынга боттанышкыны-дыр.

Алыс утказы-биле алырга, угаанның болгаш хөй-хөй он эртем-шинчилел, конструктор организацияларының, чурттуң машина тудуунуң эң улуг бүдүрүлгелериниң ажылының алыс түңнелиниң күчүзү мында мөөннеттинген. Ол, мурнакчы инженер бодалдың ёзулуг-ла полигону болу берген, мен ону кол угланыышкыннар талазы-биле эртемниң болгаш техниканың сөөлгү чедиишкиннери-биле чепсегленген деп чугаалаар ийик мен.

Даразында чүүлдү онзалап көрүп күзедим. Мында космодромда бүгү-ле чүүлдер, стартта эң нарын тудуглардан, шенелде стендилерден, лабораториялардан күчүлүг чедирикчи ракеталарга, амгы үениң сеналга техниказы болгаш бедик шынарлыг болбаазырадыр приборлар-биле чепсегленген космос аппараттарынга, амыдырал хандырылгазының системазында бүгү-ле чүүлдер бистиң Ада-чурттуң, шуптуузу эң-не бедик шынарлыг болгаш амгы үениң техниктиг деңнелинге дүүшкен чүүлдерни болур. Мээң бодалымга болгаш ынчалза-даа кончуг чугула айтырыг база катап кирип келди: бир эвес бис бөгүн ындыг кончуг улуг, делгем болгаш нарын сорулгаларны кылып шыдаар болзувусса, чүге бис чамдыкта эң-не бөдүүн чүүлдерни даштыкыдан садып алырын оралдажып турар бис.

Маңаа көрген бүгү чүүлдер ол утка-биле алырга, бис даштыкыдан дилеңген херээвис чок деп ханы бүзүрелди база катап болдуруп турар. Чамдык даштыкы хорецгитен бөлүктерниң биске технологияларны болгаш дериг-херекселдерни садарынга кандыг-даа хоруглаашкыннар, кандыг-даа кызыгаарлаашкыннар бистиң чуртувустуң хөгжүлдезин оожумнадып, эде тургустунуушкун-биле, бистиң экономикавыстың дүргедээшкини-биле холбашкан социал-экономиктиг улуг планнарны боттандырып чорударынга шаптыктап шыдавас.

Ол чорук бистиң эртемивиске, эртем интеллигенциязынга, инженерлерге, конструкторларга бүгү-ле деткимчени көргүзериниң эргежок чугулазын база катап меңи бүзүредип турар-дыр. Өске талазында, негелдени күштеддирер. Бир хевирниң «үне чок комплекизин» чок кылыр. Совет эрге-чагырганың 70 чылының иштинде бистиң мөөңнеп алганывыс эртемниң аажок улуг күчүзүн болур-чогуурубиле калбартыр ужурлуг. Ону бис шыдаар-даа бис, эде тургустунуушкуннуң кол сорулгаларының бирээзи чогум-на ында болгай, эштер.

Космос талазы-биле чедиишкиннер дугайын чугаалап тура, салгалдарның дорт уламчылалдыын билип турар бис. Бөгүнгү чугааларга бис ол улуг херекти 30 чыл бурунгаар эгелээш, бистиң чуртувусту эртем-техниктиг депшилгениң мурнуку одуруунче үнгеннерни сактып турар бис.

Шынап-ла ракета-космос техниказынга бистиң чуртувустуң улуг эртемденнери, конструкторлары кезээде ажылдап турган. Космонавтиканың эге бажынга академиктер С. П. Королев, М. В. Келдыш, М. К. Янгель, В. Н. Челомей, Н. А. Пилюгин болгаш эртемниң база техниканың хөй адырларының өске-даа шылгараңгай специалистери турган.

Ол кижилер ажылга шуут бердинген чорааннар. Олар ат-алдар сүрбейн чорааннар, оларга кол чүүл хууда хүндүткел болгаш чаагай амыдырал эвес, а бистиң Төрээн чуртувустуң күчүзү болгаш чечектелиишкини боор турган. Ол кижилер социалистиг бедик моральдың кижилери-дир. Ам бис амгы хүннүң дугайын чугаалап тура, бистиң сорулгаларывыс дугайын чугаалап тура, оларны эки сөс-биле сактып чугаалаар апаар бис деп бодай-дыр мен. Ол үеде бо кижилер боттарының бодалдарының болгаш турушталының талазы-биле үени мурнааннар, эртем-техниктиг революцияның ёзулуг-ла эң баштайгылары болганнар.

Бөгүн мында, бо залда, оларның салгакчыларының болгаш өөреникчилериниң улуг кезии, оларның херээн бүзүрелдиг-биле уламчылап, совет эртемниң тугун бедик тудуп турар кижилер олуруп турар. Партия Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың өмүнээзинден силерниң шуптуңарга байыр чедирер бодап тур мен. Бистиң хөгжүлдевистиң эртем-техниктиг эң улуг айтырыгларын шиитпирлээринге силерниң кайгамчык улуг салдыышкыныңарны бедик-биле үнелеп турар бис.

Бо индирден совет космонавтыларга онза байырны чедирерин күзеп тур мен. Космос делгеминге кижиниң ажылы эң шыңгы белеткелди, ханы билигни, эң-не дидим соруктуг, моральдыг, эки шынарлыг болурун негээр болгай. Делегейде эң узун хуусаалыг космиктиг ужудуушкун совет космонавтыларга онаажыр.

Ам-даа Чер чоогунуң орбитазында космостуң бүдүн лабораториязы ажылдап турар. Ол безин шынап-ла ёзулуг кочкү херечи-дир, ынчангаш космосту тайбың сорулгаларга бистиң шиңгээдип алырывыстың чаа үе-чадазын оон көрүп турар бис. Ол дээрге «Мир» станция, «Квант» деп эртем модулю, «Союз» болгаш «Прогресс» деп корабльдер-дир, мында Юрий Романенко биле Александр Лавейкин олар чиик эвес золчээн эрттирип турарлар.

Моон, Байконурдан, космонавтыларывыска байырдан чедирээлинцерем. Ужудуушкунга белеткелди, космоска чедиишкиннииг ажылды хандырган бүгү кижилерге, ол дээш дүн-хүн чок ажылдап турарларга байыр чедирип тур бис. Бо дээрге харын чамдыкта дыка шылаңчыг болгаш дыка-ла харысалгалыг нарын ажыл болур. Мында кол болгаш ийиги черге нииң ажылы деп ылгааш кын чок, кижи бүрүзүнден дыка хөй чүүл хамааржыр, харын-даа шупту чүве — ажылдың эчис түңнели хамааржырындан ол бир дески ажыл-дыр. Маңаа улуг-даа, бичии-даа чүүлге чазыг турбас ужурлуг. Бо дээрге бүгү совет кижилерге үлегер-чижек-тир. Бистиң ниитилелививис чаа сорулгаларны шиитпирлээринче көдүрүлген амгы үеде ол аажок чугула үлегер-чижек-тир. Бо чаа сорулгаларны эрги туруш-биле, билиглерниң болгаш профессионал белеткелдиң эрги деңнели-биле шиитпирлеп шыдавас сен. Бодунуң чуртунуң патриоду болуп, арын-нүүрүн бодап чурттаар болгаш ажылдаар. Даандырган херекти бедик мергежил-биле күүседир деп космодромда тургустунган сорулганы күүседирин дег, бистиң шуптувус ынчаар ажылдаар ужурлуг бис.

Силерниң ажыл-херектериңер-биле таныжылга база бир улуг ужур-дузалыг, харын-даа ону политиктиг улуг үткалыг деп санаар мен. Эң нарын ындыг сорулгаларны шиитпирлеп шыдап турарыңар эртемниң болгаш техниканың хамыктың мурнунда Ада-чурттуң машина тудуушкунунуң мурнунга XXVII съездизиниң салган сорулгаларын бис күүседип шыдаар база олар күүсеттинер-даа дээрзин меңээ бүзүредип тур. Бистиң экономикавысты чаа бедиктерже, техниктиг чаа деңнелдерже, улус ажыл-агыйының бүгү адырларын курлавырларны улам камнаар бүгү ажылдарже көдүрүп үндүрериниң эң кол звенозу болур.

А ол чокта, эштер, дүргедээшкин болбас. Өске адырларда шиитпирлеттинип турар ындыг нарын сорулгаларны шиитпирлеп шыдаар болганыңарда өске арткан айтырыгларны база чедиишкиниг шиитпирлеп шыдавас силер бе деп айтырыг тургустунуп келир-дир. Бо чорук бистиң шын оруктап чорупорарывыска бүзүрелди бызыктырар-дыр.

Бир эвес эде тургустунуушкун дугайында чугаалаар болза, мен мындыг деңнелден кылып көрейн. Чуртта эгелээн эде тургустунуушкун — ол дээрге күчүлүг ракетаның космосче чаза булгап үнгени-дир.

Эде тургустунуушкуннуң хереэн космосче ужудуушкунну белеткелиин болгаш идегелдиин хандырып турарывыс ышкаш база шак ындыг чаар чүткүлдүг болгаш ак сеткил-биле хандырар херек. Бүгү угланыышкыннарга — экономиктиг-даа, социал болгаш угаан-болал-даа адырларга бүгү чүүлдерни үнелээнини-биле эде тургузар херек. Ынчан эде тургустунуушкун бистиң ниитилеливисти бодунуң хөгжүлдезиниң чаа бедиктерниче, шынар талазы-биле өске байдалче чедирер.

База бир чүүлдүң дугайын чугаалаксап тур мен. Партияның удуртулгазы-биле бистиң чонувустуң бар чылар оруу эде тургустунуушкунуң ёзулуг болгаш ылаптыг талалакчыларын силер деп көрүп турар бис. Партияның эгелээшкини-биле чуртта кылып турар бүгү чүүлдерниң эргежок чугулазынга кижилерниң ханы бүзүрели шилип алдынган оруктуң чогумчалының база бир бадыткалы-дыр. Ол дугайын мендеи үргүлчү айтырар-дыр, а Эстонияга бир хоочун кижи эде тургустунуушкунну эчизинге чедирер күш бистиң удуртулгавыска четчир бе деп дорт айтырган болгай. Ол күштүг бис шуптувус: хоочуннар-даа, ажылчын аңгыдаа, тараачыннар-даа, интеллигенция, эртемденнер, чурттуң бүгү салгалы-даа кады ажыглаар болзувусса, ол четчир деп харыылаан мен.

Эде тургустунуушкун чуртта чоруп турар, хүн келген тудум ол калбарып, улам-на тодаргай хевирлиг болуп, улам-на хөй айтырыгларны, амыдыралдың улам-на ханы талаларын хаара тудуп турар. Мынча дээр ийик мен: эде тургустунуушкунуң январь Пленумунуң соондагы үе-чадазы ол угланыышкын-биле ажыл улам-на ажылгыычы, улам-на тодаргай бүдүштүг болуп бар чыдары-биле онзагай — ол экономика-даа, демократияның, эртемниң органнизастаарының, идеология болгаш кадр ажылының айтырыгларының-даа талазы-биле ындыг.

Ооң-биле кады байдал бодүүн эвес дээрзин көрүп турар бис. Ынчалза-даа ол бисти девидетпес, бүзүрел чок чорукту болдурбас ужурлуг. Бис шын орук-биле чоруп оръэр бис, ынчалзажок мурнувуста ажыл хөй.

Он ийиги беш чылдың сорулгаларын экономика-даа талазы-биле, социал хөгжүлде-даа талазы-биле шиитпирлээр ужурлуг бис. Бис ооң-биле кады бүгү улус ажыл-агыйынга чаа ядыг кылыры-биле машина тудуушкунун чаартырының күзели-биле чаа механизмнерни шиңгээдип алыр, эртем күчүзүн улам калбартыр ужурлуг бис. База-ла ооң-биле кады таарымча чок болгаш таптаашкынныг чүүлдерден адырлып алыр ужурлуг бис. Көрбес силер бе, бистиң шуптувуска кайы хире улуг үүрге онаажып турар-дыр. Ынчалза-даа бис мону билир ужурлуг бис: кылып турар чүүлдеривис чурттуң эрге-ажыктарынга, күш-ажылчы коллективтерниң эрге-ажыктарынга, кижи бүрүзүнүң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар. Эде тургустунуушкун ындыг болурунче кыйгырып турар. А бис, бачыттыг чажырган канчаар, сөөлгү чылдарда кошкаш кынныг, корум-чурум чок чоруктар-биле, сагылга-чурумнуң кошкаа-биле, хожудаашкын-биле эптежип келген бис. Ындыг чорук улуг чидиригге четирерин билир силер. Ол катаптавас ужурлуг.

Эде тургустунуушкунуң баштайгы үе-чадазында чедип алган чүүлдүвүс — ниитилелде байдалдың өскерилгени. Совет кижилерниң социал болгаш политиктиг идепкейлиг чоруу кыптыгып үнгенин көрүп тур бис. Кижилерниң ниитилелдиң бүгү-ле херектеринге сонуургалдыг ёзу-биле кирижип, бистиң бурунгаар шимчээшкинивистиң айтырыгларын дидим болгаш идепкейлиг көдүрүп база чугаалажып көрүп турар апарган. Чоокта чаа-ла кижилерниң, оларның санал-оналын болгаш сүмелерин тоовазы аваа-ла бир чүве апарган турган ындыг удуртукчулар улам-на эвээжеп бар чыдар.

Бүдүрүлгеде-даа, эртемде, угаан-болал адырында-даа күш-ажылчы коллективтерни баштап турар удуртукчу кадрлар бо талазы-биле мындыг түңнелди үндүрер ужурлуг: демократияның байдалында, кижилерниң идепкейи улам өзүп турар байдалда ажылдап өөренир херек. Бис бо оруктан өскээр баспас бис. Бисте өске орук чок-даа ынчаш.

Эде тургустунуушкун канчаар-даа аажок улуг идегелдерни оттурган. Моон-биле холбаштыр мындыг чүүлдү чугаалаксадым. Эде тургустунуушкун дээрге чык долу аңмаар дүлгүүрү эвес-тир. Эде тургустунуушкун дээрге чаңгыс-даа кижи кыдыынга артпайн эки ажылдаарынче, ниити күш-биле совет кижилерниң амыдыралын улам эки болдурарынче чалалгадыр.

Эде тургустунуушкун кижиниң эрге-ажыктарынга дүүшкен сорулгаларны күүседиринче угланган, ол сорулгаларны чедип алырының кол чепсээ — кижи боду. Ол дээрге бистиң бүгү ниитилеливиске улуг школа-дыр. Ол школаны ылаптыг өөренип эртер болзувусса — өскерилгелер канчаар-даа аажок улуг, кошку хемчээлдиг, төөгүлүг болур.

(Уламчызы 2-ги арында).

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЗЫ

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротниковтуң Черногорияның Социалистиг Республиказының (ЮСФР) скупщиназының күүседикчи чөвүлелиниң даргазы В. Вукадинович биле түңнел беседазынга оон ССРЭ-ге найыралдыг аян-чоруунуң түңнелдерин үндүрген.

Москвага болган ужуражыышкыннар болгаш беседалар ниитизи-биле совет-югослав харылзааларын улам ыңай быжыглаарынга, РСФСР-ниң болгаш Черногорияның аразында хөй талалыг харылзааларны сайзыраңгайжыдарынга болгаш хандырарынга бөттүг аргалар-ның барын көргүскен деп демдеглээн. Кооперациялажылгазы, бүдүрүлгелериниң аразында дорт харылзааларны таарыштырарының, кады тургузарының оруу-биле кады ажылдажылганың депшилгелиг аргаларын хөгжүдериниң эргежок чугулазын бүдүрүлгелиг чугаалашкан. Эртем болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылганың айтырыгларынче улуг кичээнгейни угландырган.

1988—1990 чылдарда РСФСР-ниң болгаш Черногорияның Социалистиг Республиказының аразында кады ажылдажылганың кол угланыышкыннарының программазынга ол-ла хүн чарт болган.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ ЛЕНИНЧИ БОЛГАШ КҮРҮНЕ ШАҢНАЛДАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОМИТЕТТЕРДЕН

1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын тывыскыр талазы-биле ажылдарны 1987 чылдың октябрь 1-ге чедир хүлээп алырын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Эртем болгаш техника талазы-биле ССРЭ-ниң ленинчи болгаш күрүне шаңналдарының талазы-биле комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле ССРЭ-ниң ленинчи болгаш күрүне шаңналдарының талазы-биле комитеди дыңнадып тур. Эртем ажылдары, литератураның, уран чүүлдүң болгаш архитектураның чогаалдары 1986 чылдың октябрь 1-ден орай эвесте парлаттынган (күүсеттинген, туттунган), техника талазы-биле ажылдар улус ажыл-агыйынга нептереттинген турар ужурлуг.

ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын тывыскыр талазы-биле ажылдарны 1987 чылдың декабрь 1-ге чедир хүлээп алыр. Эртем ажылдары 1986 чылдың декабрь 1-ге чедир парлаттынган, архитектура ажылдары туттунган, техника талазы-биле ажылдар улус ажыл-агыйынга нептереттинген турар ужурлуг. Литератураның болгаш уран чүүлдүң чогаалдары бо чылдың июнь 1-ден орай эвесте парлаттынган (күүсеттинген) турар ужурлуг.

Эртем болгаш техника талазы-биле ССРЭ-ниң ленинчи болгаш күрүне шаңналдарының талазы-биле комитеттиң адрези — 125047, Москва, 3-я Тверская-Ямская кудумчузу, 46, телефоннары — 250-38-08, 250-19-47, 250-37-14;

Литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле ССРЭ-ниң ленинчи болгаш күрүне шаңналдарының талазы-биле комитеттиң адрези — 101414, Москва, ГСП-4, Неглинная кудумчузу, 15, телефоннары — 923-41-67, 923-62-47, 923-62-47.

ИДЕПКЕЙЛИГ, ДИДИМ, ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ

Республика болгаш район солуннарының, а ол ышкаш Күртелерадиокомитединиң редакцияларының чогаадыкчы коллективтериниң киржилгези-биле Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң дүүн болган пленумунга ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң VI съездизиниң ажылының түңнелдерин чугаалажып көрген болгаш ооң шиитпирлерин боттандырып чорудар талазы-биле республиканың журналистериниң сорулгаларын тодараткан. Пленумну баштаар черниң даргазы В. Л. Маслов кылган.

Илеткелчи болгаш пленумга санал бергеннер амыдыралдың бүгү талаларында ханы эде тургустунуушкунга үндезилээш, социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедириниң планнарын боттандырып чорударынга идепкейлиг киржиринге, хөй-ниити амыдыралының чаартылгазын болгаш күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-чорудулгазын харыысалгалыг-биле болгаш чогаадыкчы ёзу-биле чырыдарынга, ажылда четпестерни дидими-биле болгаш чөптүг сойгалаарынга, ёзу барымдаалаар, ажыл чылзыр болгаш ажыл-агыйжы эвес чорукту, арагалаашкынны, хуулгаазынаар болгаш алыксак-чиксек чорук ышкаш ындыг бузуушкуннарны ылаптыг чырыдарынга хоптааган.

Пленумга санал берген журналистер бодунуң парлалга органнарынга кошкак деткимче көргүзүп, оларны четпес удуртуп турары дээш партияның чамдык район комитеттерин шүгүмчүлээн.

Ооң-биле кады журналистиг коллективтерниң боттарының ажылында четпестерни база шүгүмчүлээн. Оларның ажыл-чорудулгазында бөгүнгү негелделерге дүүштүр эде тургустунуушкун кошкак илереп турар хөй чүүлдерде. Эфирде дамчыдылгаларда болуушкуннарны болгаш фактыларны үнелеп көөрүнде шиитпир чок, анализи четпес чүүлдер бар. Журналистер аразынга чогаадыкчы ажыл, оларның профессионалдыг мергежилин бедидер хемчеглерни четпес чорудуп турарының талазы-биле эвээш эвес негелделерни кылган.

Журналистер эвилелиниң пленумунуң ажылынга СЭКП обкомунуң секретары А. К. Кайзай киржип, чүве чугаалаан. Бодунуң саналынга республиканың амыдыралының бүгү талаларынга чаартылгаларны боттандырып чорударынга массалыг информация чепсээниң өзе берген ролюн демдеглээн болгаш Тываның журналистери бодунуң ажылын эде тургузуп, ажыкчарлыг чорукту, социалистиг демократияны, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдер талазы-биле партия органнарының ажыл-чорудулгазын бедик харыысалгалыг, идепкейлиг болгаш чогаадыкчы ёзу-биле чырыдар дээзинге бүзүрелин ол илереткен.

Ол ышкаш «Хемчиктиң сылдызы» солуннуң редактору В. У. Хомушку, Тываның радио дамчыдылгазының улуг редактору Б. С. Мааады, «Тувинская правда» солуннуң информация килдизиниң эргелекчизи В. С. Кривлик, телевидениениң улуг редактору Ш. М. Суван, Улуг-Хем районда радиоорганизакчы А. Д. Донгак олар пленумга санал берген.

В. ФИЛИППОВ.

ЧУРУКТА: Таңдының «Россия» совхозта хоочун механизатор Маадыр-оол Кыргысович Халбаажык хову ажылдарынга чыл санында идепкейлиг киржип келген. Тарылга шөлдерин болбаазырадырынга бедик көргүзүглерни чедип ап турар.

Ажыл-агыйның шөлдеринге ол 30 ажыг чылдарда тараазы тарып, бедик дүжүттү ап келген бо тараажы шык баазырылгаш кыйында ам база чедиишкиниг ажылдап турар.

Ол аныяктарны ажылга өөредип, кижизидеринге бодунуң үлүүн киирип турар. Ында бир дугаар хову бригадазында тос агрегаттың бирээзиниң ажылын удуртурун ол хүлээнип алган. Ооң агрегадында мурнакчылар хөй. Олардан Александр Зубарев, Валерий Когаржык, Александр Терентьев шык быжырыышкынын шалыпкын чорудуп турарлар.

Тракторист Халбаажык бирги класстың механизатору. Эрткен чылын ол республикага чемпион болуп шылгараан.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТӨРЭЭН ЧУРТУНУҢ ПАТРИОТЧУЗУ БОЛУП, АРЫН-НҮҮРЛҮГ АЖЫЛДААР БОЛГАШ ЧУРТТААР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Ам база бир чүүл дугайында. Эде тургустунуушкун дээрге кандыг-ла-бир кезек кижилерниң бодап, тып алганы, күзелин доозээни чүүл эвес. Чок, бистиң бүгү ниитилеливис эде тургустунуушкунну күзеп келген. Политбюрога-даа, чазакка-даа боттарывыстан мынчаар айтырыгны тургузар (ол айтырыг чурт иштинге аян-чоруктар үезинде база тургустунуп турду): эде тургустунуушкунуң оруунга оон өске сарыылдыг чүү туруп болурул? Бо талазы-биле өске саналдар бар бе? Чок! Шынныг алышкылыг шын болган, эде тургустунуушкунну бистер күзеп, тып алган бис. Түңнел чаңгыс — СЭКП-ниң XXVII съездизиниң оруу-биле чоруур.

Бистерге, мурнунда чугаалааным ышкаш, ындаргыя баштайгы чылдарда берге болур. Бир эвес бистер кошкаш кынмазывысса, ол үе иштинде тодаргай түңнелдерни чедип аптар бис, а бис мындыг болурунга бүзүрелдиг бис, ынчан эде тургустунуушкун уламчылаар болгаш канчаар-даа аажок улуг үре-түңнелдиг болур. Революсчу хемчээлдиг сорулгаларны идип үндүрген бис. революсчу ёзу-биле хөделир ужурлуг бис. Чаңгыс-даа хүн кошкаш кынныгып шыдавас бис, мындыг эргевис-даа чок. Амгы үениң берге байдалын база аажок улуг чаа сорулгаларын, эде тургустунуушкунуң эге чадазында, космос дулы-биле чугаалаарга, улуг базымышкынны шыдажып эртер херек.

Хүн келген тудум-на бистер улам бүдүрүкчүлүг ажылдаарының дуржулгазын, аргазын, дүргедээшкинниң чаа механизмнерин билдилиг ажыглаарының дуржулгазын тып ап бар чыдар бис. Ылап бодаттынган политиканыг апарганывыс амгы үеде хүлээп алган шиитпирлерни күүседир талазы-биле практиктиг ажыл кол чүүл болган турар ужурлуг. Хүнүң лозуңу мындыг: хүлээп алган шиитпирлерни — амыдыралга! А ол бүгүдеге хамааржыр: ТК-ның Политбюрозунга, чазакка, эвилел-республика хемчээлдиг министерстволарга, ведомстволарга, областарга, хоорайларга, районнарга, күш-ажылчы коллективтерге, бистиң бүгү кадрларывыска. Кижи бүрүзү практиктиг херектерни кылган, ажылчы-ишчи, корум чурумнуг, сагылга-чурумнуг болур ужурлуг.

Бисте чамдык черлерде сагылга-чурумнуң болгаш корум-чурумнуң темазы кошкай бергенин демдеглексей-дир мен. Кампанияны эрттирдивис, бажың левискээрин шиирбип алдывыс, ам болган деп чамдык черлерде санай бергени. Ол коржок. Сагылга-чурум болгаш корум-чурум, ажылга бедик культура эде тургустунуушкунуң бүгү-ле чадаларынга эргежок чугула.

Удавас бисте ТК-ның ээлчеглиг Пленуму болур. Ону белеткеп тур бис. Ол Пленумнуң кол сорулгазы болза чурттуң экономиказын эргелеп башкарарының бүдүн системазын тургузарын доозары болур. Бүгү улустуң чугаалажып көргениниң соонда бо дугурулге дугайында Хоойлунуң төлевилелин чугаалажыр долу бот-оруулга-чарылгаже чарыгдалдарны боду дуглаарынче база бот-акшаландырышкынче шилчип турар байдалдарда ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, болук адырларны башкарар оон органнарының ажылын, ССРЭ-ниң Курлаштырылгазының, ССРЭ-ниң Курхандырылгазының, министерстволарның, ведомстволарның болгаш өске-даа эвилел органнарының ажылын эде тургузарының айтырыгларын чугаалажыр көөр бис. Чугаа болза амгы үениң экономиказын эргелеп башкарарының бүдүн системазынче шилчилгеге политиктиг, экономиктиг, эрге-хоойлу үндезиннерин тургузарының дугайында болуп турар. Чугаа улуг болгаш чуртка дыка чугула болур.

Ол пленумга эде тургустунуушкунуң эге үе-чадазында чүнү кылып болур аргалыг болганын, ол ышкаш бистиң улус ажыл-агыйывыстың чамдык угланышкыннарында болгаш участоктарында ниитилелдиң янзы-бүрү адырларында эде тургустунуушкун чүге оожум чоруп турарының дугайын чугаалаар ужурлуг апаар боор. Эде тургустунуушкунуң оруун дүй туруп, шүшпең хөделип, эде тургустунуушкунуң чугула боор турарының талазы-биле чүгле чугаа-соот-биле кызыгаарлаттынып турар кижилерден дорт болгаш ажык негелдени салыр бис.

Маңаа ажылчын Е. Ф. Арбековтуң чугаалаан чүүлдерин деткип турар мен: кижи бүрүзү ажылын шыңгыырадыр болгаш бодунуң херээн сеткилиниң ханызындан күүседир херек. Чугаа-соотту эвээжеткеш, ажыл-херекти колдадыры дээрге чогум-на эде тургустунуушкун ол-дур.

Силерни боттарыңарның ажылыңарны эң-не кичээнгейлиг-биле көөрүнче кыйгырарын күзеп тур мен, эштер. Мен силерниң улуг чединиишкиннериңерниң дугайын баштай чугаалаадым. Силер аңаа чоргаарланыр эргелиг болгаш бүгү чурт-даа аңаа дүрүм ёзугаар чоргаарланып турар. Ол дээрге бүгүдениң хүлээп көргени фактызы-дыр, ынчангаш ону бистер силерниң шылгарангай салымышкыныңар кылдыр демдеглеп-даа турар бис.

Ындыг-даа болза, бир эвес бистиң бо ужуражылгывыска чүгле ол дугайын чугаалашкаш, силерниң ажылыңарда кошкак черлерже кичээнгей угландырбаан болза силер мени билбейн барып болур болгаш чамдык кижилер: СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга шынын чугаалап турар ирги бе? Ол Москвазе кандыг болдуг чоруурул? —деп чигзине берип болур деп бодаар мен.

Бирээде, мен Москвага тура-ла, силерниңиле чогум чүү боор турарын колдуунда билип турган мен. Амгы үеде бистиң информациявыс багай эвес болгай. Ол бистерге силерниң ээлчеглиг сорулгаларны күүседири-биле холбашкан ажылыңарда кошкак черлерни көөр арганы берип турар. Ол, канчаар-даа аажок улуг сорулгаларны херек кырында күүседип турар ажылчы чоннуң амыдырал-чуртталгазының социал-культура негелделериниң айтырыгларының кыдыгланып, ийиги черге боор турары черле шын эвес-тир. Ийиде, мен бо черге келгеш, байдал-биле таныжып көрдүм. Чүвениң байдалы бүрүн билдингир апарды. Түңнел тодаргай. Четпестер болгаш чедир көрбээн чүүлдер бар-дыр. Оон ужурундан кылдынмаан чүүлдерни чедир кылыр, кошкак черлерни узуткаар, тыптып келген айтырыгларны шиитпирлээр херек. Силерниң үндүрүп турар күжениишкиннериңерни деткиир дээш бистер СЭКП ТК-ның болгаш чазактың шугуму-биле чамдык хемчеглерни алган бис. Ам ажыл-херек силерден хамааржыр апаар.

Чурттаар черлерни, кадык камгалалының объектилерин, аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин тударынга, чылыг болгаш суг хандырылгазын, транспорт ачы-дузазын экижидеринге, школаларны болгаш школа назы четпээн уруглар албан черлерин, культура объектилерин тударынга капитал салымышкыннарны бистер дыка улгаттырган бис. Ол бүгү ажыл-херекти шуптузу бир дем-биле сегирип алыңар. Ол дугайын чүге чугаалап тур мен деп? Эрткен чылдарда тускайлап келгеш акша-хөреңгини чедир шиңгээдип албайн турган болгай. Ооң ужурундан ам шыңгыы ажылдаар ужурлуг-дур, эштер. Мен хоорайга ужуражылгыларга болгаш беседалар үезинде ону бистер контрольдаар апаарывысты чугаалаан мен.

Байконур үр үе иштинде мөңгези-биле тургустунган дээрзин кижи бүрүзү тодаргай билген турар ужурлуг. Бистер космосту шиңгээдип ажыглаарынга күжениишкиннерни кошкалыр болгаш аңаа авангардчы рольду оскунар дивейн турар бис. Бистер космос делгемин тайбың ёзу-биле шиңгээдип ажыглаарынче угланган шинчилелдерден дыка хөй чүүлдерни алган-даа бис. Ынчалза-даа эртемге-даа, бүгү улус ажыл-агыйынга-даа космостан алыр ажыктыг чүүлдерни канчап улам улгаттырарыл дээрзиниң дугайында бистерниң шуптувустуң кады бодап көөр ужурлуг сорулгалар бистиң мурнувуста туруп турар. Ол дээрге бөгүн бистиң мурнувуста тургустунуп келген практиктиг сорулга боор турар. Шенелделерден болгаш дуржулга ажылдарындан чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң эрге-ажыктары дээш бар аргаларны план ёзугаар, калбак хемчээлдиг-биле ажыглаарынче дидим шилчип кирер херек. Бистер ССРЭ-ниң Эртемнер академиязындан, ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединден, ССРЭ-ниң Главкосмозундан, сонуургалдыг бүгү министерстволардан болгаш ведомстволардан космос техниказының чединиишкиннерин улус ажыл-агыйынга ажыглаарын калбартыр талазы-биле ылап бодап кылган, кедилиг саналдарны киирерин манап турар бис.

М. С. Горбачев ол ышкаш Байконурнуң күш-ажылчы коллективтериниң кылып турар ажылдарының камгалал херээнге ужур-дузазын база онзалап айыткан.

Бистиң тайбың космосче угланышкынывыс дээрге, кошкаавыстың демдээ эвес-тир — деп, ол чугаалаан. Ол болза, Совет Эвилелиниң тайбың күзээн даштыкы политиказының демдээ-дир. Бистер делегей ниитилежилгезинге тайбың космосту шиңгээдип алырынга кады ажылдажылганы кылырын саналдап турар бис. Ону бүгүнү делегейде чүүлдүгзүнүп, деткип турар. Бистер боо-чепсекти эңдере бүдүреринге, оон-биле кады ону космоска тургузарынга удурланып турар бис.

Амгы үеде америк чагырыкчы бөлүктер дугуржуушкуннарны чедип алырын дилеп тыварында юступ келген буруңгаарлаашкынның оруунга шаптыктаашкыннарны тургузар дээш буу-хаа оралдажышкыннарны кылып турар. Амгы үе делегей байдалының хөгжүлдезинде харысалгалыг үе боор турар. Ынчангаш бистер ылап бодамчалыг, шалыпкын хөделир болгаш херек кырында, боттуг буруңгаарлаашкынны чедип алыр дээш эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг бис. Бо талазы-биле бистиң сонуургалдарывыс америк улустуң сонуургалдары-биле, делегейниң өске-даа улустарының сонуургалдары-биле дүгжүп турар. Олар боо-чепсекти эңдере бүдүреринден хөй ажык-кончааны ап, космосту дамчыштыр шериг талазы-биле артык күштү чедип алырын күзеп турарларының сонуургалдары-биле дүүшпейн турар.

Бистиң сөөлгү саналдарывыстың, оларның иштинде Европаны ядролуг чепсектен арыглаарының дугайында саналдарның дугайын эки билир болгай силер. Ынчангаш херек ам АКШ-тан болгаш НАТО чурттарындан хамааржып турар. Олар ам боттарының хөй чылдар иштинде мактап-чалдап келгени политиказы чогум кандыгыл, ол айтырыглар талазы-биле оларның медеглелдери кандыгыл? дээрзин көргүзер ужурлуг. Боо-чепсекти дүжүрерин күзевейн турар күштер-биле демиселче делегейниң хөй-ниитизиниң буруңгаар дешпилгелиг бүгү күштериниң кодурлуп үнери кажангызындан-даа артык чугула боор турар. Амгы үеде боо-чепсекти эңдере бүдүрериниң айтырыгларынга-ла хамаарышкан бүгү чүүлдер шуптузу дыка шыңгыы, чүге дээрге, делегей ийи оруктуң үскүлежиишкен черинде ышкаш боор турар. Делегей кайы талаже чайлырыл деп айтырыг туруп турар.

Сорулга болза, бистиң инициативтиг политикавыстың ачызында тургустунган дугуржуп алырынга таарымчалыг байдалды салбазы боор турар-дыр. Ону делегейде калбак хөй-ниити деткип турар. Бистер делегей харылзааларын эки талаже чайындырар дээш, чайгылыш чокка, туруштуг хөделир апаар бис.

Ядролуг чепсектен камгалал дугайында янзы-бүрү хоозун чулчуруушкуннар дээрге, улустарны төөредип, мегелээриниң эң улуг аргазы-дыр. Америк администрациязының боттандырып чорударынче чүткүп турары стратегтиг камгалал инициативазы дээр чүүлүн бистер чогум-на ындыг туруш-биле көрүп турар бис.

СКИ дээрге, чүгле үндүрүгдадывыр төлекчилерни уптээр чорук эвес, камгалал талазы-биле алырга, кандыг-даа утка-шынар чок, хоозун үүлгедиг-дир. Стратегтиг камгалал инициативазында бистиң билген турар ужурлуг эң кол айыылы чогум чүл? Ол стратегтиг хей чорукту үрээр, боо-чепсекти эңдере бүдүрер чорук космосче шилчээш, чер кырынга боо-чепсекти эңдере бүдүрерин улам күштелдирер. Ынчаарга ол бистерниң силерниң-биле кады чүткүп турарывыс делегейивис ол бе? Ол дээрге, баш удур көрдүнүп, билдинмээн болуушкуннарның үнүп келири, политиктиг шиитпирлерниң уржуундан эвес, а техниканың үрелиишкиниң уржуундан айыылдыг байдалдарның үнүп кээп болур аргалары улам күштелир делегей-дир. Бистер космосче боо-чепсекти үндүрериңге шуут удур бис. Бистер стратегтиг камгалал инициативазының шыңгыы айыылдыын бүгү делегейге көргүзериниң боттарывыстың хүлээлгевис кылдыр көрүп турар бис.

Бистер ону ынчаар кылгаш, совет улустуң эрге-ажыктарынга, өске-даа бүгү улустарның эрге-ажыктарынга дүүштүр хөделип турарывыска бүзүрээр бис. Ынчангаш бистер бүгүдени— хөделириниче кыйгырып турар бис.

Бис социалистиг чурттар-биле кады хөделип турар бис. Ол айтырыг талазы-биле бодунуң сөзүн май төнчүзүнде Варшава Керээзи чурттарының Политиктиг Консультативтиг Комитединиң чөвүлел хуралы чугаалаар дээрзинге чигзинмейн турар бис.

Делегейде байдал улусту дүвүредип турар. Милитаризмге удурланышкын өзүп турар. Дайын айыылынга удур демиселге делегейниң хөй-ниитизиниң күжениишкиннерин бис бедик-биле үнелеп турар бис.

Бистиң иштики херектеривис дугайын база катап чугаалап тура, эде тургустунуушкун талазы-биле ажылды кошкатпайн чорудары бистиң ниити хүлээлгевис болур деп база катап чугаалаарын күзедим. Ол биске эң улуг шылгалда, совет кижилерниң бүгү салгалдарынга, бүгү коммунистерге болгаш партия кежигүнү эвестерге шылгалда болур.

Бистиң чуртувуста кылып турар бүгү чүүлдү барын чүкте кайы хире кичээнгейлиг, хынамчалыг өөренип көрүп турарын көрүп көрүңер-даан. Ону өөренип көөрүнге чөпүлекчи янзы-бүрү төптерни тургускан. Январь Пленумнуң соонда ажыл-херек үндезини-биле өскерлип турарын олар биле бергеннер. Чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле шыңгыы ажыл калбарып чоруткан. Ол бүгү барын чүктүң тодаргай бөлүктерин сагыш-сырадып турар. Олар эде тургустунуушкунче күчүлүг шаап халдаашкынны эгелээн. Бир эвес олар эде тургустунуушкунга ниитизи-биле удурланган болза, оларны кым-даа дыңнавас ийик. Бисте эде тургустунуушкун —чартык хемчег, ол четпес революсчу, четпес дээштиг деп көргүзеринче олар чүткүп турар. Бистиң планнарывыстың боттуунга чигзинигни тургузарын олар оралдажып турарлар.

Шынап-ла эде тургустунуушкун улуг чугааны болдуруп турар. Кижилер бүгү чүвени билип алырын болгаш чаа сорулгаларны шиитпирлээринге медерелдиг-биле кирижирин күзеп турар. Бистиң ажыл-херектеривисти, эде тургустунуушкунуң чоруп турарын улустуң идепкейлиг-биле чугаалажып турары, шимчээшкинниң канчаар дүргедедириниң дугайын бодап турары кончуг эки-дир, эштер! Бүгү чүвени боттуу-биле көөр херек. Бергелер болур, частырыглар база боор болур. Ынчалза-даа бис шын орукта бис, ынчангаш буруңгаар быжыы-биле болгаш шиитпирлиг-биле чоруур бис.

Кижилерниң хөй кезии эде тургустунуушкун дээш туржуп турар. Чамдыктары бөгүн чүнү кылырын билбейн турар боор магат чок, ынчалза-даа олар даарта ону биле бээр. Чүгле үе-чада ажа халаан херээ чок. Шилиттинген орук-биле бүзүрелдиг-биле болгаш быжыы-биле чоруур, бистиң хүлээп алган планнарывысты күүседир херек.

Бистер чаңгыс үзелдиглер бис дээн бодал-биле бо ужуражылгыны доозуп, байырлажыр боор бис деп бодап тур мен. (М. С. Горбачевтуң чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш алдыш часкаашкыннары-биле чаңгыс эвес удаа үзе кирип турган).

Бир чагааның изи-биле

Эде тургустунуушкун: удуртулганың стили, методу

ЧУГААЛААР БЕТИНДЕ БОДАНЗА...

Шамбалыгдан редакцияга чагаа келген. Ону допчулаарга мындыг: «Совхозувус тургустунганы-ла он дөрт чыл болган. Бо үениң иштинде өөделиг чүве көрбедивис. Кара хөрзүнүг бо оранга тараа былданы сава долдур өстүрүп, мал-маганны кажаа-хоран сыңмас кылдыр азыраза. Ындыг магалыг түңнелдерни чедип алыры берге. Ажыл-агый чылдан чылче өрелиг-ле, өрелиг. Бистиң сагыш-сеткиливисти өйүп чоруур хоочураан аарыг бар. Ол чогум чүл?

Совхоз директору Павел Сыратович Кара-Сал эрге-дужаалын соора ажыглап, тускай эртемниглерге баш билиндирбес. Оларның ажылынга хоргаарлаар. Бүгү чүвени чааскаан шиитпирлексээр. Амгы техниктиг дешпилге үезинде, эде тургустунуушкунуң эге базымнарында мындыг янзылыг ажылдаарга канчап таарзыр. Оон ыңай директор төрел-дөргүл, таныш-көрүш тыртар. Мырыңай чаа кожүп келген ооң төрелдери чаа бажыңнарже кожүп кирген. Совхоз тургустунуп, Шамбалыгга бажың-балгат тудуп эгелээнинден бээр чурттап келген ажылчыннар бусе-тур четкен, ирик бажыңнарда чурттавышаан...».

Шынап-ла, совхозуңун ажыл-херээ дээш сагыш аарып чоруур кижиниң шын медегледи. Чагаада өске-даа фактыларны база допчулаалыңар. Кара-Салдың кырган-ачазы Курбаатай Ооржак мурнунда кадарчы тургаш, хөй ирт чидирген. Акызы Норбу Ооржак база малда хевээр. Директорнуң честези Н. Маадыр кол бухгалтерлеп турган, кассир А. Мортуй-оол, дузалакчы бухгалтери З. Монгуш олар-биле хөй түңнүг акша будап, самчыгдаан. Олар база материалдыг харысалгалыг эрге-дужаалда ажылдавышаан.

Павел Кара-Сал «Шамбалыг» совхозту директорлаа-ла чаа ийи чыл ашкан. Ол аңаа кээрде, кожазында «Тиилелге» кол агрономнап турган. Хар-назыны чаа 31 болза-даа, практиктиг дуржулгазы черле шору. Ажы-биле чугаалаарга, Чедерниң ховулары чөгенчиг дүжүт берип турар хүннерден-не агрономнааш, республикада дээре чер ажылдыг совхоз болу бергиже чедир ажылдаан. Кур-Чер бо хүннерде бодунуң тараалаң ат-алдарын катап чедип алган. Аңаа кол агрономнуң үлүг-хуузу канчап чок деп.

Аныяк специалистиң удуртту бергени ажыл-агыйның экономиктиг көргүзүглери-биле база кыска таныжаалыңар. Ооң бүдүрүлге фондузу чыл эгезинде 5.810 муң рубль. Ооң мурнунда чылдарга деңнээрге, ук сан-түң бүдүн чартык катап улгаткан. Фонд эгидинишкини 37 хуу өскен. Капитал салыышкыны 1984 чылда 450 муң рубль турган болза, эрткен чылын 610 муң рубль четкен.

Адын салбааны чагааның авторунуң «өрү хүн көрбедивис» деп турары шын. Ажыл-агый 1984 чылда 668 муң рубль өрелиг болган. Эрткен чылын ол сан-түң 149 муң рубль чедир кызырылган. Чаа директорнуң ажылдап келгени ийи чыл дургузунда ниити продукцияның хемчээли ийи катап, ооң иштинде малдан алыр продукция 1.9 катап өскен. Чогум-на мындыг чоруктуң ачызында чылдан чылче кудулаардан, харын-даа өзүп кел чыткан өре-шире дыка кызырылган. Бо чылын ажыл-агый күрүне мурнунда өрезинден арыы-биле уштунуп, харын-даа орулгалыг ажылдаар сорулгалыг. Амгы хүннерде ажыл-ишчи байдалдардан ап көөрге, ук сорулга боттаны бээриниң идегели бүрүн бар. Ынчангаш чагааның билдинмес авторунга сагыжын оожургадып, ийи холу улам дыңзыг ажылдаарын күзээр-дир мен.

Директор П. Кара-Салдың эрге-дужаалын соора ажыглап, кол специалистерниң ажылын холгаарлаар чоруу-биле таныжар дээш, Шамбалыг суурнуң хөй-ле кижилери-биле ужураштым. Кол зоотехник Алексей Ооржак: «Маңаа зоотехниктээш, бир чыл болдум. Директор мээн ажылымга киржип турган таварылга барык чок. Мооң мурнунда мындыг стили турган чадавас боор. Мал ажылының кадрларын бодум шилип, директорга таныштырарымга чөпшээрежир чорду. Директор аажок негелделиг. Ол чок болза, совхозту канчап удур тур боор». Кол инженер Оюн-оол Ооржак: «Ажылга улуг тура чок, ажылдаан кижи болуп бодун көргүзер кижилер. негелде үгбас болур чүве. Кара-Сал маңаа ажылдаан соолунде, совхозтуң техниказы шимчеп турар апарган. Машина-балгат үлелгезин гаражка чолаачылар чөвүлелиниң шиитпири ёзугаар кылып турар бис. Чоокта чаа гараж эргелекчизи херек апарган. Чолаачылар чыылгаш, кандидатуразын боттары ададылар. Ажылынга харыысалга чок чамдык эштер-биле «изиглежи» бээр кижи. Чогум ындыг кижилерге кандыг негелде херек чүве ирги?...» Кол мал эмчизи Оттук-оол Ондар, кол агроном Николай Маадыр олар директорнуң талазындан каржы-дошкуун, кайы-хамаан чок аажылаар чорууңун чижектерин билбес чордулар. Ажыл-агыйывыс аажок шуудап олурар дижирлер. Профком даргазы Чочаймаа Баталова: «Кара-Сал сөөлгү үеде ажылының удуртур стилин көңгүс өскерткен. Цех структуразынче шилчээн бис. Моон мурнунда эртенниң-не планёрка эрттирип турган. Аңаа ортумак звенонуң специалистери, бригадирлер база ылап киржир. Ам ындыг эвес. Неделяда бир катап кол специалистер-биле эрткен байдалды сайгарып, чаа кылыр чүүлдерни дугуржур. Бо черле ажыктыг метод. Хөй чугаа-соот кылып, кижилерни ажылындан чардыктырбас. Удуртулганы адырлар аайы-биле кол специалистер чорудары моон костүп келир. Сөөлгү үеде директорнуң ажылының стили өскерилгенинден хөй-ниити организациялары-биле харылзаазы быжыккан».

Чагааның бир кол кезээнде буруудадышкын бадыткаттынмайн барды. Ынчан партком секретары сургакчылап чоруткан. Ынчангаш ооң оралакчызы, школада башкы Ирина Чүлдүмовна Ондар-биле чугаалаштым. Партия хуралдарынга шүгүмчүлелге директорнуң кайы-хамаан чок удурланып турганы көзүлбээн. Шүгүмчүлелдерни хүлээп алыр. Шала шын эвес чүүлдерни эде тайылбырлаар. Школада төрелдер комитеди-биле сырый харылзаалыг. Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазын база тургускан. Корум-чурум үрээр чоруктарга кедергей эптеш чок кижи дээрзиниң дугайында тода чижектерге көргүстү. Оон ыңай Кара-Салдың суурда төрел-дөргүлүнүң дугайында шуут билбес. Мээң беседалашканым өске-даа эштер ооң тала тыртар аажызы чок диштилер. Малчын Норбу Ооржак ооң төрели эвес. Маңаа шагдан бээр чурттап келген. Пенсионер Курбаатай Ооржактың кадайы Кара-Салдың адазының төрели шын деп, ол боду чугаалады. Ол маңаа директорлап кээрде, К. Ооржак чылгычы турган. Пенсионер кижи дээш, ону чылгычызындан халап, аныяк кижини кииргеш. Ирт кадарып тургаш, элээн каш башты оорлатканы шын. Оорлар тудуп турган. Ам ол ында ажылдавайн барган.

Хуу чоңдан мал садып алыр кылдыр көрдүнген акша-төгерик-биле дүк садып ап, саң-хөө чурумун үрээни дээш кол бухгалтер Н. Маадыр, оралакчызы З. Монгуш, кассир А. Мортуй-оол олар ажылындан халаттырган. Директор ол дээш партия талазы-биле хемчег алыскан. Николай Маадыр директорнуң кандыг-даа төрели эвес. Специалист чедишпезинден ону автопарктың диспетчеринде киирип алган. З. Монгуштуң ог-бүле байдалы нарын, беш чаш уруглуг кижини база ажыл-биле хандырган. А. Мортуй-оол совхозтуң склад эргелекчизинде. Боттары акша-төгерик шиңгээдип албаан болганда, оларның шуптузунга ажылды берген. Мында хажыдышкын чок ышкаш. Чагаада ук эштер хөй акша-төгерик оорлаан дээн боллур эвес. пе. Ынчангаш чагаада фактылар долузу-биле бадыткаттынмайн барган.

Шамбалыг салбыр турда-ла тутткан бажыңнар бар. Чамдыктары мырыңай капитал септелге кылыр безин арга чок апарган. Ажыл-агыйның бодунуң күсели-биле чаа бажыңнарны тудуп турар. Специалистер четпес. Тудуг ажылы саңдараан турганы шын. Учёт-отчёт чогундан тудуг материалдары алыксак-чиксек кижилерниң холунче кирип, хөй когараалды болдурган. Дээди эртемниг тудуг специализи С. Дөңгүр-оолду директор чалап алган. Ооң кадайы садикте фельдшер. Директорнуң төрели-даа эвес. Аңаа чаа бажыңны доваан берген. Тудуг ажылы база шуудап кел чыдар. Бажың-балгат үлээрин чүгле профком дамчыштыр чорудар чурумну мында хажытпайн турар. Суурнуң социал арнын чаартырының тускай планы директорда бар. Бо айда амыдырал хандырылга бажыңын ажыглаарга киирер. Эрги садикти алгыткан. Аңаа бодум кирип чордум. Уругларга ойнааракттар, телевизор, пианинону саткан. Хевистерин база чаткан. Уругларның оруң-дөжээ арыг-силиг. Чүгле чеми багай. Ону экижидерин директор аазаан.

Эде тургустунуушкун дугайында чугаа чорудуп тура, удуртукчуларның ажылының стилин шүгүмчүлекчи ёзу-биле көргүзер чаңчылдыг апарган болгай бис. Мен база директор П. Кара-Салдың четпес талаларын көргүзер бодап, ийи хүн иштинде кылаштап келдим. Инек фермазының бригадири, учётчиги, осеменатору, саанчылар-биле ужураштым. Оларның талазындан хомудалдар чок. Эскерген чүвем—инектиң уксаазы багай чорду. Маңаа база сан-чурагай көргүзер апардым. Совхоз 1982 чылда бир инектен 782 килограмм сүт сааган. Эрткен чылын ук көргүзүг 1544 килограмм апарган. Сиген-ширбииништиг төп черге чөгенчиг түңнелдер-дир. Чаа кажааны өске черде тудуп, сүткүр уксааның хуна-жыннарын садып алган. Бо талазы-биле байдал чоорту экижиириниң аргазы бар ышкажыл.

Удуртукчу кандыгыл, ажыл-агыйның экономиказы оон кол хамааржыр. Шынап-ла. «Шамбалыг» совхоз тургустунуп келген үезинден бээр чылып каап турарларның санында. П. Кара-Сал ажылдаа-ла ийи чыл болган. Бо кыска хуусааның иштинде карыыга кызырылган. Чугаалашканым кижилер директорнуң удуртулгазынга таарзынар, ону деткиир. Мооң мурнунда турган эштер кижилерниң кара аайындан эртпес турган. Харын-даа оларны чаш уруглар дег көрүдер. А чаа директор негелдени кижи бүрүзүнге чаңгыс аай кылдыр тургускан. Ол боду партияның дээди школазында бот-өөредилгелиг, ону келир чылын доозар. Бодунуң четпес талаларын чажырбас. «Баштайгы дээремде эмин эрттир изиглелир турганым шын. Удуртукчу кижи-дир мен. Бүгү тала-биле эде тургустунар дугайында партияның негелдезин күүседири хүлээлгем» —деп ол боду ажы-биле чугаалады.

Аныяк удуртукчу-дур. Аңаа ийи хүн иштинде чоруп келгеш, ооң ажыл-ишчи шынарын эскердим. Өске четпес талалары бар болбайн. Партия райкому ону эки билир. Ынчангаш оларны эдериниң хемчеглерин база ап турар. Чоокта эрткен пленумга оон адрезинге шүгүмчүлелдер хөй болган. Ол ону бүрүн хүлээп алган.

Ам ады чок чагааның байдалын сайгарыптаалыңар. Совхозта ажыл-агыйны көңгүс билбес кижи бижээн-дир. Ажыл-агыйда четпестер кайын чок деп. Ынчалза-даа байдал мында мурнукузунга болдаарга, көңгүс өскерилген. Директорнуң талазындан ындыг-мындыг чеме кылыр чүүл тыппадым. Бөгүн эдип ап болур үрмек четпестерни-даа херекке албадым. Часкы тарылга кидини түлүк. Моон мурнунда ышкаш, айтышкын манап, бот-боттарындан идегел манап олурар чоруктар уттундурган. Механизаторлар бригада кеэрзелиг. Кол инженериниң «үгээнге» олурупкаш, тараа шөлдеринге дыка орай чоруп турдум. Кайда-даа от кызаңнаар. Шамбалыгжылар бир дугаарында ийи ээлчеглиг ажылдай бергени ол.

Четпестерни илередири үениң негелдези. Шүгүмчүлел ажык-чарлыг болур ужурлуг. Демократияның оруу бисте улам делгемчээн. Чамдык кижилер ону арай соора билип, негелде биле чөпшүл чорукту арай будап турар апарган. Негелделиг удуртукчуну каржы-хажагай кижи санынга кирип, ажылга холу кошкак, үргүлчү ыйыңайнып чоруур, удур улуг негелде кылыр кижилерниң кара аайынче, четпестерни кулак дашты-биле эрттирип каар удуртукчуну эки дижир хөөннер илези аажок костүп турар. Чогум-на ындыглар чүгле хөлегелиг талаларны сүрер. шүгүмчүлелдери шала «балдырлаан» уткалыг болгулаар. Шүгүмчүлел чүгле карартыр дээн эвес, ажыл-агыйда, амыдыралда четпестерни эдип алырының коллективтиг дугуржулгазы апарган. Ону улам амыдыралчылары бистиң сорулгавыс. Ынчангаш Шамбалыгдан келген ат салбаан чагааның автору чүвени ханы билип албайн чыда чугаа-соот үндүрген кижи болуп турар.

Э. ДОНГАК,
бистиң тускай корр.

СЕТКИЛИНДЕН БЕРДИНГЕН

Коммунист Олай-оол Чанчыпович Ондар—Бии-Хемде «Хадың» совхозтуң мурнакчы инек кадарчыларының бирээзи. Онаашкан ажылын ак сеткилдиг, харысалгалыг-биле күүседип турарындан чыл бүрүде немелде деңзи алырының, мал бажы өстүрериниң планныг онаалдаларын күүседип келген. Эрткен чылын хонукта бир баштан-на 618 грамм немелде деңзини, быжыглаан малдың бажын 99 хуу камгалап алгаш, республиканың мурнакчы инек кадарчыларының санынга кирген.

Бо чылдың эрткен айларында база багай эвес көргүзүглерин чедип ап турар. Ооң кодаңында 200 ажыг казыра инектер бар. оларның азыралын, ажаалдазын, кадарчылыг малчын экижилер дээш хүн бүрү сагыжы салып келген, ынчангаш ооң түңнелдери багай эвес.

С. ДАНГАА.

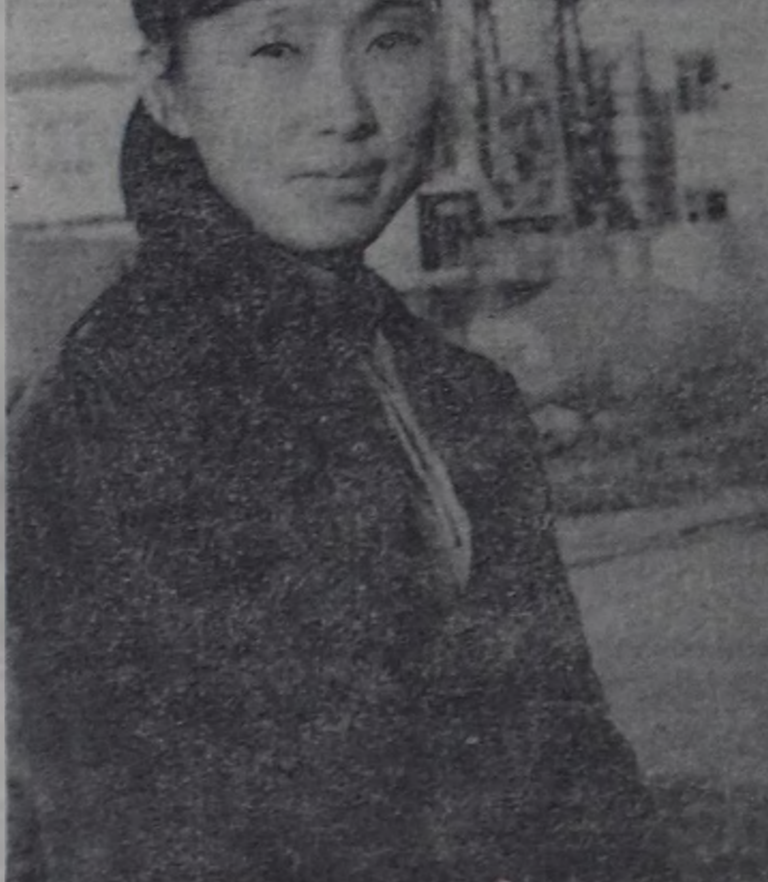

ЧУРУКТА: Шагаан-Арыгда кран башкарыкчызы Урана Оюннуң башкарган краны узун болгаш бедик-даа болза, ооң холдарының аайындан эртпес деп чугаалап болур.

Аар тудуг кезектерин краның «дыңзыыңы» ужунга тудугжулар быжыглаптар. Урана дээрже дүндүүштелдирип үндүрүп кээр. Беш каъттыг бажыңның кырында тудугжу оолдар ооң аар чүъгүн манап. «уучак» дээнзиг уткуп алырлар.

О. ОХЕМЧИКТИН фотозу.

ШӨЛДЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

«Барлык» совхозтуң механизаторлары шык базырыышкынын кыска хуусаада доозар дээш күжениишкинниг ажылдап турар.

Механизаторларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургускан. Дүъштеки чемин шөлге, оларның ажылдап турар черинге чедирип бээр.

• • •

«Дөң-Терезин» совхозтуң хову шөлдеринде 12 трактор, 18 кижи ажылдап турар. Белгүм-оол Ооржактың, Содаачы Монгуштуң, Борис Ооржактың агрегаттары 240 гектар черниң шыгын базырган, ам чер чарарында. Трактористер Сергей Куулар, Кирилл Ооржак 400 гектар черни чардыкарын доозарының кырында келген. Седип-оол Ооржактың суггатчы звенозу 849 гектарны суггарар планныг.

• • •

«Шекпээр» совхозта суггатты эгелээн. 2 звено амгы үеде сиген шөлдерин суггарып турар. Хоочун суггатчылар Таан-оол Ооржак, Доңгуп Ооржак, аныяк суггатчылар Чечек-оол Монгуш олар үлүг-нормазын 150 хуу чедир күүседип, суггаттың шынарынче сагыш салып турар.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

ЭКИ АЖЫЛДААН

Чөөн-Хемчик районнуң чурттаар-коммунал ажыл-агыйында район Советиниң депутадынга кандидат Клара Содунамовна Монгуштуң эргелекчилээни бот-оруулга-чарылгалыг хеп чуур цехтиң ажылы сөөлгү үеде экижип турар.

Коллектив апрель айда чоокта 1.8 муң рубль түңге ачы-дузаны чедирер тургаш, ону долузу-биле күүсеткен.

6 кижи составтыг бо коллектив май айның планныг онаалдазын ажыр күүседир дээш шалыпкын ажылдап турар.

В. ХОВАЛЫГ.

ЧЫЛГЫЧЫ АЛЫШКЫЛАР

«Большевик» совхозтуң аныяк чылгычызы Василий Монгуш дуңмазы Людмила-биле 143 баш чылгы малды Хову-Аксы деп черде кадарып турар.

Делгем оъттуг, элбек кара суглуг черде чылгы хүр-мендии кыштаан. Төрүүр белер оолдап турар, кулуннар онча, кадык дорууп турар.

Чылгычы алышкылар Василий биле Людмила Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур бе салындан-на кулунну доруктуруп өстүрерин, кадарган чылгы малдың баш санынга чидириг болдурбазын хүлээгеннер.

Бистиң корр.

Экономиктиг айтырыглар болгаш шиитпирлер

ЧЕРНИҢ ИЗИГ СУУН—ЧЫЛЫДЫЛГАГА

Чооккy чылдарга чедир-ле энергетика курлавырлары-биле байлак бистиң чуртувуска чер иштиниң изиг суглары инженерлер эвес, туристер сонуургаар турган. Чазаанка ол талазы-биле капитал салыышкыннар дугайында чугаа чоруп турда, ук энергияны ажыглаарының талалакчылары, эртемденнер бадылаашкыннарның эвээш кезиин ап келген.

Ынчалзажок энергия курлавырларынга делегейде өртектиң улгатканы, бойдустуң хирлениишке турарынга дүвүрелдиң өзүп турары болгаш өске чурттарның солун дуржулгазы чуртта шиитпирлер хүлээп ап турарларга улуг салдарлыг болган.

Бистиң чуртувустуң девискээринде 'казып үндүрүп ап болур изиг суглардыг бассейннер элээн каш миллион дөрбелчин километр болуп турар деп, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының геотермал шинчилелдериниң талазы-биле эртем чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Виктор Дворов демдеглээн. Олар хонукта 22—24 миллион кубометр изиг сугну берип болур, а сугнуң температуразы Цельсийниң-биле 200 градус чедип турар.

Кавказта, Сибирьде, Камчаткада болгаш чурттуң өске-даа областарында, элээн каш хоорайларда болгаш суурларда черниң чылыын — изиг сугну ажыглай берген. Ук сугну чүгле чылыдылгага болгаш амыдыралдың өске чамдык черлеринге ажыглаары-биле чергелештир, оон литий, рубидий, цезий болгаш бор дээн ышкаш ховар металлдарны ап болур.

Энергетика курлавырларының талазы-биле болуунун хөмүр-дажы, нефтизи, газы чок Камчатка бирги черде туруп турар. Чартык ортулуктуң болуунуң катап тургустунар далай, геотермал, хем болгаш суг энергиязы-биле бодун четчир кылдыр хандырып шыдаар. Оон эң-не хөй энергия алыр чери — вулканнар. Черниң кырындан бир-ле километр ханыда чыдар кедергей изиг сугнуң температуразы ында 200 — 250 градус чедип турарын эртемденнер тодараткан.

Камчаткада 11 МВт күчүлүг Паужет геотермал электростанциязы барык чээрби чыл иштинде ажылдап, балык консерваалаар улуг заводту электри база чылыг-биле хандырып келген болгаш чылыг схемазының болуунуң болгаш идегелдиин көргүзүп турар. 1971 чылдан бээр ук ГеоЧЭС-ти чаңгыс оператор-дежурный башкарып турар, ол ышкаш күчүлүг дизель электростанцияларының бодаарга ында ап турар энергияның бот-үнези үш-беш катап чиик, атомнуг станцияларныындан безин чиик.

Ам Камчатканың изиг суу чартык ортулуктуң дыка хөй чурттакчыларының бажыңнарын, теплица комплекстерин чылыдып, эмнээшкин сорулгаларынга калбаа-биле ажыглаттынып турар — чартык ортулуктуң чүс-чүс километрлери он-он санаторийлерлиг курорт зоназы апарган. Камчатканың чылыы чүгле оон болуунуң эвес, харын Ыраккы Чөөн чүктүң оон чоогунда хоорайларының херегледерин долузу-биле хандырып шыдаар деп специалистер санаан. Аңаа тургузар болза, ындыг станцияларның ниити күчүзү 900 МВт чедип болур, олар чылда 2,5 миллион тонна чижек одаар чүүлдү камнап алыр арганы бээр деп, ында турар Вулканология институдунуң директору Виктор Сугробов чугаалап турар. Мутновский болгаш Горелый вулканнарының чанынга чоокта чаа 1,5 муң метр ханы өрүмнээрге, 225 градус изиг бус үнүп турар болган. Чогум-на ол чер барык-ла 250 муң чурттакчылыг Петропавловск-Камчатскиниң электри-биле удавас хандырар апаар. Аңаа 200 МВт күчүлүг ГеоЧЭС-ты тудар. Ол төлевилелдиң кол инженери Сергей Школьниковтуң чугаазы-биле алырга, чылыын берипкен сугну база катап чер иштинче кийр сордурар, ынчангаш вулкан чылыын өскээр чардыктырбайн катап ажыглаар арга тургустунар.

Геотермал энергетиканың база бир кедилиг угланыышкыны чер кырында сугну вулканнарның изиг магмазынче сордуруп кийрери болур деп, специалистер санап турар. Чижээ, Петропавловск-Камчатскиден ырак эвесте Авача вулканның иштинде 700 градус чедир изиг, хайылган даг породалары 50 кубокилометр хире бар болуп турар. Вулканология институдунуң лабораториязының эргелекчизи Евгений Вакинниң бадыткап турары-биле алырга, ол магмаже сугну сордуруп кииргеш, чоогунга өрүмнээн кудуктан курггаг бусту ап болур арга ылап бар. Оон-биле кады ындыг суг өртенинчел метанныг апаар, а бир эвес арыг хем суунуң орнунга Петропавловсктиң канализациязындан хирлиг сугну ажыглаар болза, ук хейниң хемчээли дыка көвүдээр.

ССРЭ-ниң геотермал энергиязын ажыглап болур черлериниң хемчээли чурт девискээриниң бештиң бир кезии хире чедип турарын Ленинградтың даг институдунуң специалистери санаан. Харын мырыңай чогум-на ол районнарда улуг хоорайлар, суурлар, үлетпүр бүдүрүлгелери туруп турар-дыр.

Черни өттүр дөрт километр хире өрүмнээр болза, Москва адаандан база-ла курггаг бусту ап болур.

Михаил УМАНСКИЙ (ПМА).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОФИЯ. Пловдивке болган чоннуң херэглел бараанарының делегейниң часкы ярмарказынга барык 400 муң ажыг көрүкчүлер чораан. Ону чорудуп эгелээн чеди чылдарының дургузунда ол бир хевириниң рекорду болган. Ярмарканың өзүп турар сураазының дугайын бо удаада 55 чурттарны төлээлээн фирмаларның болгаш даштыкы садыг организацияларының санының өскени херечилеп турар. Киржикчилерниң ынча хөй санныг болганы чарып алган керээлерниң хемчээлинге илереттинген. Болгарияның даштыкы чурттар-биле чарып алган дугуржулгаларының ниити түңү 635 миллион лев болган, оон-биле кады Болгарияның даштыкыже садып турары оон чуртче кийр садарындан ийи ажыг катап хөй болган. БУР-нуң болгаш ССРЭ-ниң каттыжыышкыннарының болгаш даштыкы садыг организацияларының аразында чарган керээлер улуг чедиишкиниг болган.

ХАНОЙ. «Шы тхат» вьетнам ном үндүрер чер ВКП ТК-ның Чиңгине секретары Ван Линьниң Вьетнам компартияның ТК-ның ийиги пленумунга чугаазын тускай ном кылдыр парлап үндүрген. Номну парлап үндүргениниң тайылбырлап тура, вьетнам парлалга чаартылышкын ёзузу-биле болгаш марксизм-ленинизмниң принципиалдыг чүүлдеринге даянган ол чүүлдер чуртта социал-экономиктиг байдалды доктаамал болдурарынче болгаш экижидеринче угланган Вьетнам коммунистиг партияның дөрткү съездизиниң шиитпирлериниң тодаргайлаарының оруунга чугула базым болур деп демдеглээн.

КАБУЛ. Апрель революциязы афган херээженге билиглерже, культураже, идепкейлиг социал ажыл-чорудулгаже орукту ажыткан. Амгы үеде школаларның болгаш бижик билбестерниң курстарында барып турар 700 муң өөреникчилерден 160 муң кижи херээженнер болуп турар. Чурттуң дээди өөредилге черлеринде 6 муң ажыг афган херээженнер тускай эртемни чедип ап турар. 11 муң ажыг афган херээженнер боттары школаларда, техникумнарда, а ол ышкаш республиканың дээди өөредилге черлеринде башкылап турарлар.

ПРАГА. Виттеевице деп черде Тайбыңның тураскаалын ажыткан. Аңаа 42 чыл бурунгаар совет болгаш америк шериглер кезектери ужурашкан. Митингиге ЧССР-ниң национал камгалал министриниң бирги оралакчызы генерал-полковник Карел Руссов болгаш ЧССР-де ССРЭ-ниң элчин чериниң шериг атташезы генерал-майор Юрий Челпанов чүве чугаалааннар. Черге тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш, боо-чепсекти эндере бүдүрериин соксадыры болгаш массалыг узуткаашкынның чепсээн чок кылыры дээш бүгү чурттарның болгаш улустарның каттыжарын тураскаал кыйгырып турар деп, олар онзалап демдеглээннер.

ЧССР-де АКШ-тың элчин чериниң төлээлекчилери Тайбыңның тураскаалының ажыдарының ёзулалынга киржириведен болгаш фашизм-биле демиселдиң маадырлары боттарының чаңгыс чер-чурттугларынга хүндүлел көргүзериинден ойталааннар.

(СЭТА).

ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

КУВЕЙТ. Палестинаны хостаарының организациязының (ПХО-нуң) күүскомунуң даргазы Я. Арафат араб хүрээлениң сырый каттыштырарынче кыйгырган. Палестинаның айтырыының талазы-биле ниити араб туруштуг ажылдап кылыр үе келген деп, ол медеглээн. Палестинаны хостаарының организациязының киржилгези-биле чүгле болуп болур Чоокку Чөөн чүк талазы-биле делегей конференциязын чорударынга ол арганы бээр деп парлалга конференциязынга чүве чугаалап тура ол медеглээн.

Палестинаның национал чөвүлелиниң сессиязы Алжирге чедиишкиниг эрткен. Палестинаны хостаарының организациязы сессияның чуулдургазынга принциптерин барымдаалап көөр. Палестинаның чаңгыс эвии катап тургузарынга сессияның чедиишкиннерин эжелеттирген девискээрлерде-даа, оон өскээр-даа чурттап турар черлерде-даа бүгү палестинцер эзин-биле деткип турар.

ПХО күүскомунуң даргазы Чоокку Чөөн чүкке бүгүнүң хаара туткан таарыжыр шиитпирни чедип алырынче угланган тайбың совет эгелекчи саналдарының ужур-дузазын демдеглеп, ол девискээрге совет политика чогаадыкчы, чайгылыш чок болуп, палестин улустуң эрге-ажыктарын барымдаалап турар деп онзалап айыткан.

Египеттиң удуртулгазы-биле ПХО-нуң аразында чорулгалар талазы-биле Палестинаны хостаарының организациязы оларны тайбың байдалга шиитпирлээрин оралдажып турар деп, Я. Арафат медеглээн.

(СЭТА).

АФГАНИСТАНДА БАЙДАЛ

КАБУЛ. Демократтыг Афганистанның чазаанның национал эптежилгеже, хан төгүүшкүнүн соксадыынче болгаш чуртка тайбыңны тургузарынче угланыышкыны афган улустуң талазындан улам-на улуу-биле чүүгадугзунуушкуну болгаш деткимчени ап турар. Газни, Баглан болгаш Нангархар провинцияларга хөй кижи киржикчилиг митингилер болгаш хуралдар болгулаан. Оларның киржикчилери ону чедиишкиниг боттандырып чорударынга бүгү хемчеглер-биле деткиириинге белеин илереткеннер.

Бахтар агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, АДР-ниң Революсчу Чөвүлелиниң Президиумунуң чарлыының үндезининге хоругдаттырганнарны хостаары уламчылап турар. Балх провинцияга 50 кижини хостаан. Олар афган эрге-чагыргаларга кижизиг чоруу дээш өөрүп четтиргенин илередип, эптежилге политиказын амыдыралга боттандырып чорударынга идепкейлиг-биле киржирин аазааннар.

Ниитизи-биле 449 кижилиг 74 афган өг-бүлелер Герат, Нимруз болгаш Нангархар провинцияларже Иранга болгаш Пакистанга үр чылда туруп келгениниң соонда ээп келгеннер. Ол черниң эрге-чагыргалары оларга баштайгы херегледиин эт-севин, аъш-чем болгаш чурттаарга бажыңнарын берип дузалаан.

(СЭТА).

ШЕНЕЛДЕ

НЬЮ-ЙОРК. Флориданың эриктериниң чоогунга (АКШ) «Рипалс» дээр суг адаанга чоруур англи атомнуг хемеден америк «Поларис» дээр ракеталарның шенелде салып үндүрүүшкүнүн чорудкан. Ону Великобританияның стратегтиг чепсээн хынап көөрү-биле чорудкан. Хемениң суг адаанга чоруур үеде салып үндүрген ракетазы угланыышкынын өскертипкен болгаш ону агаарга чазылдырган. Ийиги «Поларис» ракетаның шенелдези чедиишкиниг эрткен. Англияның шериг-далай күштеринде атомнуг дөрт хеме бар, оларның кайызы-даа «Поларис» дээр 16 ракета-биле чепсегленген.

(СЭТА).

ПАТРИОТТАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

ЛУАНДА. Анголаның хосталганың боо-чепсектиг күштери бо чылдың баштайгы үш айларының иштинде Бенгела провинцияга АКШ-тың Төп разведка эргелелиниң болгаш Мурнуу-Африка Республиканың тускай албан черлериниң хөлезилеп алганы УНИТА-ның террорисчи бөлүүнүң 150 ажыг дээрбечилерин чок кылган. Чедиишкинниг операцияларның түңнелинде дээрбечилерден барыын чүк болгаш мурнуу-африка бүдүрүлгелериниң кылганы хөй санныг боо-чепсээн хураап алган.

Анголаның хосталганың боо-чепсектиг улусчу күштериниң күчүлүг согуушкуннары УНИТА кежигүннериниң аразында коргуп сүртээшкиннерни болдуруп турер. Олар сандарап баткан болгаш болуунуң улузунга удур ужур-утка чок дайын чорударын күзевейн турар. Уамбо провинцияга ангола эрге-чагыргаларга дээрбечилерниң ээлчеглиг бөлүү дужуп берген. Буурап бадыышкындан чалча дээрбечилерни камгалаар база оларның дайынчы байдалын көдүрер сорулга-биле АКШ оларга амгы үениң боо-чепсээн, оон иштинде «Стингер» ракеталарны бээрин көвүдедип турар. Сөөлгү үеде УНИТА-га америк шериг дузаламчызы 30 млн. доллар чедип турар.

(СЭТА).

КАБУЛ. Тараачын хүнүнүң байырлалын Афганистан Демократтыг Республиканың национал эптежилгениң кыйгырыының адаа-биле демдеглеп эрттирген. Ол хүн найысылалдың стадионунга он-он муң кижи байырлал чыскаалынга киришкен. Республиканың көдээ ажыл-агыйында болгаш өске-даа адырларында чедип алдынган чедиишкиннер база афган улустуң революсчу сүр-күжү аңаа көргүстүнген.

ЧУРУКТА: байырлалдың киржикчилери.

Бахтар — СЭТА-ның фотохроникаzы.

АТТЕСТАЦИЯ ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленуму бистиң чуртувуска кадрлар айтырыын үезинде болгаш шынныы-биле илдип үндүрген. Кадрлар-биле ажылды улам экижидер дээш партия райкому районнуң удуртукчу кадрларының (ортумак болгаш дээди звенонуң) аттестациязын эрттирип турар апарган. Көдээ ажыл-агыйда ажылдап турарларга болгаш «Улуг-Хем» солуннуң редакциязының чогаадыкчы ажылдакчыларынга аттестацияны эрттирген.

Улус ажыл-агыйының кайы-даа адырынга кадр айтырыы чугула черни ээлээр. Чижээлээрге, школа-дыр. Келир үениң тускай эртемниглерин дарганнаар чер ол. Районнуң школаларының директорларының аттестациязын партия райкому чоокта чаа организастап эрттирген. Аттестация комиссиязының ажылын СЭКП райкомунуң секретары Д. С. Ондар башкарып чорудкан. Баштай-ла Арыг-Бажы ортумак школазының директору Г. М. Даржай аттестацияны эрткен.

«Г. Даржайның башкы стажы он сес чыл, а удуртукчу стажы—ийи чыл ажып турар. Ортумак школа директорларының билиг бедидериниң курузун Красноярскиге эрттирген. Кызымак күш-ажылы дээш ВЛКСМ ТК-ның хөрек демдээ-биле шаңнаткан, «Улус өөредилгезиниң тергиини» деп хөрек демдээниң эдилекчизи. Коммунист. Дээди эртемниг. Мурнунда Арыскан ортумак школазының директору турган. Удуртур ажылга арга-дуржулгалыын барымдаалааш, ону Арыг-Бажы школазынче шилчиткен. Школа кабинет системазынче четче кирбээн. Коллективте шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел чидиг эвес. Көргүзүг материалдарының, техниктиг херекселдериниң ажыглалының деңнели чавыс. Школа чанының участогунуң ажылы кошкак...» — деп, райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи Б. Ооржак комиссия кежигүннеринге таныштырган.

Ниитизи-биле ол хүн он бир школа директорлары аттестацияны эрткен. Кижи бүрүзү-биле чаңгыстап чугаалажып, оларның ниити политиктиг билиин хынап көрген соонда, комиссия аттестацияның түңнелин үндүрген. Он директор харысалгалыг ажылынга, эрге-дужаалынга дүүштүр ажылдап турарын комиссия демдеглээн. А Шагаан-Арыг ортумак школазының директору В. М. Николаевтиң политбилии, бодунуң тускай эртемин билири багай эвес-даа болза, школада өөредилге-кижизидилге ажылының кудуу деңнелде чоруп турары-биле бо өөредилге чылының төнчүзүнге чедир хуусааны берип, ажылды экижидерин аңаа дааскан.

Комиссия түңнел үндүргеш, дараазында четпестерин илередип, оларны дарый эдериниң тодаргай хемчеглерин ап чорударын түс-түс директор бүрүзүнге айыткан: ниити теоретиктиг билиин бедидериниң чугулазын, районнуң социал-экономиктиг айтырыгларын хаңы өөренирин, баазалар, бүдүрүлгелер-биле быжыг харылзааны тударын, амыдыралдан хоорук болбазын. Кичээлдерге директорларның доктаамал олуруушкан турарын сүмелээн.

Өөреникчилерге эртемнер үндезиннерин шиңгээттирери чугула. Башкы биле өөреникчиниң кады, харысалгалыг ажылы маңаа улуг рольдуг болур. Ону чедип алырынга директорнуң хөй талалыг ажылы чугула черни ээлээр. Ынчангаш бот-билиин бедидериниң хуууда планын тургузуп, партия, чазактың чугула документилериниден үшта бижилгелерни кылып, харын-даа конспект кылырын, сентябрь айда база катап ол план-конспектилери-биле келирин комиссия кижи бүрүзүнге дааскан. Чамдык школаларда эде тургустунуушкуннуң кончуг оожум чоруп турарын, бо талазы-биле тодаргай хемчеглерниң алдынмайн турарын шүгүмчүлээн.

Партия райкому кадрларның аттестациязын организастап эрттирери ажыктыг деп көрүп, ол ажылды уламчылаарын планнаан. Дараазында культура ажылдакчыларының аттестациязын эрттирери көрдүнген.

Ч. СОТПА.
Улуг-Хем район.

Соңгулдаларга уткуштур

АГИТПУНКТУДА

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазында чер-чер Советтеринге, улус судтарынга соңгулдаларга белеткел ажылы бо хүннерде багай эвес чоруп турар. Агитпункттуң эжиин соңгукчуларга ажык, соңгулда участогунуң ажылы кидин түлүк. Соңгукчуларга сүмелер кылдыр булуңнарны дерип эгелээн. Чер-чер Советтеринге соңгулдалар дугайында дүрүмну аскан. Чоннуң эң-не төлептиглериниң ажыл-херектериниң, СЭКП-ниң удуртулгазы-биле совет кижилерниң чедип ап турар чедиишкиннериниң дугайын чугаалап турар номнарны, брошюраларны делгээн. Агитпунктуга кээп турарларга дуза кылдыр солуннарны, журналдарны көктээш, столдар кырында делгей салган.

— Бистиң агитколлектив соңгулда мурнунуң белеткел ажылдарынче хүн бүрү кичээнгей салып, соңгукчулар даңзызын тургусчуп, соңгукчуларның бажыңнарын эргий кезип чоруп турар — деп, агитколлективтиң удуртукчузу, школада улуг мастер В. А. Кагриманьян чугаалап турар. — Пропагандистер болгаш агитаторлар соңгукчулар мурнунга эде тургустунуушкун, амгы соңгулда системазының айтырыгларының талазы-биле СЭКП-ниң шиитпирлериниң дугайында лекцияларны, беседаларны кылып эгелээн.

Соңгулдалар мурнунуң тайылбыр ажылдарынга дуржулгалыг агитаторлар — ДОСААФ-тың каттышкан техниктиг школазында улуг мастер Г. Б. Шафеев, башкы А. В. Рудин болгаш оон-даа өскелериниң идепкейлиг ажылын агитколлективтиң кежигүннери мактап турар.

В. САТ.

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

ЧОН МУРНУНГА ТУРГУСКАН

Ол кежээ чон Культура бажыңын долдур чыылган. Аңаа баштай иштики херектер килдизиниң начальниги Борис Константинович Баячый-оол араганың хоразының дугайында беседа кылган. Чон ол беседаны дыка сонуургап дыңнаан. Ээрптир суксуннар кылырын хораан турбуже, ол боттарының кара туразы-биле 40 — 80 литр брага, пиво белеткеп турганнарны база аңаа сайгарган.

Бо чылдың март 8-те милиция ажылдакчылары школа чаны-биле эртип чыдырда, бөлүк өөреникчи оолдар чокшур челе берген, маргыышкан турганнар. Оларны шагдаа черинге экээрге ол оолдар ээриик болган. Араганы кайыын ишкенин айтырарга: «Авам, ачам пиво кылгаш ижип турганнар. Оон артыын бо алды эжим-биле ишкен мен» — деп, Станислав Хертек өчээн. Ол бүгүнү хынап көрген. Хандагайты суурда Октябрьская кудумчузунуң № 65 бажыңының 1 дугаар квартиразында чурттап орар Хүлер-оол Балый-оолович Хертек (коммунал ажыл-агый чериниң газ ажылдакчызы), а кадайы Вера Машпак-ооловна Монгуш (ол черниң бухгалтери) олар пивозун ишкеш ушкан чытканнар. Харын-даа олар пивозунуң артыын хыналда кылып келгеннерге шаммап турганнар. Өг-бүле кежигүннери боттарының буруузун билингенин барымдаалааш, чүгле акша торгаалынга онааган.

Ол-ла хүн Тока кудумчузунуң чурттакчызы районна кадр килдизиниң инспектору Борбак Шүдүр-ооловна Монгуштуң бажыңында шимээн үнгенин эскергеш, шагдаа ажылдакчылары чеде бээрге, ийи фляга пиво кылып алган, хөй кызыл арага столунда делгеп салган бичии уруунуң беш харлаанын демдеглеп органнар. Ол бөлүк кижилерниң аразында партия райкомунуң, райкүүскомнуң ажылдакчылары база бар. Бо харысалгалыг ажылдакчылар өг-бүлези соксадыр туржук, а харын-даа оларның кылган пивозун кады чооглап органнар. Монгуш Борбак 200 рубльге торгаткан, аңаа пиво кылып белеткээн коммунист пекарь Долбаш Дамбажыковна Монгушту база 200 рубльге штрафтаан. Пиво белеткээр чүүлдерни олар пекарнядан ап турганы илерээн.

Белеткел конторазының техниктиг ажылдакчызы Алдын-Суд Чаптановна Ооржак база ол-ла үеде пиво кылгаш, өг-бүлези-биле ижип алгаш, кудумчуга чоруп тургаш туттурганнар. Оон олар буруузун долузу-биле билингени. Суд оон ажылдаан акшазындан ийи чылда 15 хууну тырттырарын шиитпирлээн. «Коммунизмче орук» совхозтуң Улаатайда малчыны Сендии Биче-ооловна Монгуш пиво кылып алгаш, кожаларынга ижиртеш туттурган. Хандагайты ортумак школазының хоржен коптарган өөреникчилеринге оозун база сыгап, оларның удуртукчу башкызы Куулар Саанчикти база арагалаткан болган.

Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселди улам күштелдирип, ол талазы-биле ажылды чер бүрүзүнге шыңгыырадыр туржук, чамдык харысалгалыг ажылдакчылар боттарының кошкак байдалын көргүзүп турары канчап-даа четпес. Чижээлээрге, районда кадр килдизиниң инспектору Монгуш Борбак, статистика килдизиниң эргелекчизи Экер-оол Монгуш олар хоойлу-дүрүм хажыдыышкынын кылып турарга болур бе? Э. Монгуш арагалааш шагдаа черинге кирген түңнелинде ажылындан үндүрткен. Ээриктер сергедир черге ук чериниң ийи чолаачызы, ийи кочегары киргеш, чамдыктары ажылындан хостаткан. Моон кандыг түңнел кылып болурул? Райкүүскомнуң ажылдакчылары ам-даа эде тургустунмаан, эрги чаңчылдан уштунмааны ол ышкажыл. Ол-ла март айда ээриктер сергедир черге амыдыралга херегләэр янзы-бүрү суук бүдүмелдер, наркотиктиг эмнер ишкен улус — Макаажык Кара-оол, Иван Салчак, Даница Иргит, Чечекмаа Макаажык олар кирген болган. Бо дээрге ниитиге ажыктыг ажыл кылыксавас, доктаамал ажыл чок кижилер-дир. Мындыгларны көдээ Совет күүскому холга ап, тайылбыр ажылын чорудуп, ажыл-ишке хаара тудар болза эки.

С. КӨРГЕН-ООЛ.
Өвүр район.

Кадыкшыл — байлаавыс

НАРКОМАНИЯ—АЙЫЫЛДЫГ ХАМЧЫК

Наркоманияже кирген аныяк кижилер оон салдары аар болгаш айыылдыг дээрзин ожаавастар. Ындыглар бензин, хеп арыдыр аштаар химиктиг бүдүмел азы лак эзилдирер суук чүүлдер-биле кады өске-даа бүдүмелдерни бо-ла хереглепкен боор. Маңаа дараазында чижектерни киирип көрейн. 1985 чылда Барыын-Хемчик районга Эрги-Барлык ортумак школазының 7 өөреникчизи (2—6 класстарның) 7 класстың өөреникчизи У. Орланның сүмези-биле хоранныг бүдүмелдер ажыглаан. Мындыг айыылдыг, багай чаңчылдың түңнелинде дөрткү класстың Шолбан Саая хоранналып өлген. Бии-Хем районнуң чурттакчызы, он ийи харлыг Олег Федулов школага-даа өөренмейн, кандыг-даа хайгаарал чок, тоңап чоруп тургаш, токсикоманияже кирген. Шак ынчалдыр организмин хоранналаының түңнелинде, үр үеде эмнедир ужурга таваржышкан.

Чер-черде үнген черлик үнүштен гашиш белеткээр чорук база нептерээн. Ол наркотиктиг бүдүмел кижиниң организминге дээштиг, күштүг салдарны чедирер. Юрий Тулин ол үнүштүң чечээн чыггаш, ажыглаанының түңнелинде, эдерээн байдалда турда, шагдаалар тудуп алгаш келген. Сөөлгү үеде наркотиктиг бүдүмелдер составтыг медицина препараттарын оорлаары нептереп бар чыдар апарган. ДОСААФ-та автошкола өөреникчизи, элээди назылыг Василий Кулижанов, № 2 КМК-ның ажылчызы Евгений Яшин олар медицина эмнерин оорлаан. Каа-Хем суурда № 28 аптекаже 1985 чылдың октябрьда чаңгыс эвес удаа оор кирген. Шак-ла ындыг сорулга-биле куш фабриказының складынче база шургуп кирерин оралдажып турган школачылар туттурган. В. Кулижанов чыдыг чашпандан гашиш база белеткеп турганы илерээн. Ниитилелге ажыктыг ажыл кылбас Михаил Побызаков, ДОСААФ-тың автошкола өөреникчизи элээди назы-харлыг Сергей Чудинов олар препараттар оорлааш, кеземче херээнге онаашканнар.

Чыдыг чашпандан кылымал арга-биле бүдүрүп алган наркотиктиг бүдүмелдер төп нерв системазындан аңгы-аңгы кезектерже тараар. Моон уламындан сеткил-сагышка артык күш, өөрүшкү, чиик бодалдар, чүнү-даа үүлгедиринге белен ышкаш болу бээр, угааны албаарап, карактарынга элдеп-эжи чүвелер көстүр, кулаанга янзы-бүрү даан-шимээн дыңналыр апаар.

В. Кулижанов дээрзи 1985 чылдың чайынындан эгелеп чыдыг чашпан тыртып эгелээн. Баштайгы үелерде оон бажы аарыыр, кусар, чүнү-даа кылыр хөөн чок, мунгарай байдалдыг болган. Чашпан тыртарын уламчылап тургаш, эм-препараттарже шилчээн. Ындыг эмнерниң дээжин эмнелгеге эмнедип чыткаш билип алган. Ол наркотик составтыг эмнерни Е. Яшин-биле кады оорлап ажыглап тургаш туттурганнар.

Дээди өөредилге чериниң студентизи турган 20 харлыг Марта дээрзин наркотиктиг эм-препараттарны бодунга хөйү-биле ажыглаанындан, эрткен чылдың август айда амы-тынындан чарылган. Аныяк кыс ол-ла чылдың март айда наркология болгаш психиатрия эмнелгезинге учётка кирген турган. Ынчалзажок, ол наркоманиядан эмнедирин ойталаан. Аарыг улустуң күзели чүгле ол-ла бүдүмелди катап ажыглаарын бодаар. Олар ниитилелге ажыктыг кандыг-даа ажыл кылыксавас, чүгле эрге-хоойлуга удур чүүлдер чорудар. Оон кедерезе элээдилерни наркотиктиг бүдүмелдер ажыглаарынче эвилеңнээр чаңчылдыг болу бээр.

Т. Альберт 1969 чылда төрүттүнген. Хабаровскиде № 32 ХПТУ-нуң өөреникчизи. Ол 1985 чылдың февральдан эгелеп гашиш кылып, оозун бээр эккелгеш, таныжы Ушаковту болуунче элээдип алган. Кызылда Таёжная кудумчузунда № 20 бажыңга 1986 чылдың май 20-де ол белеткеп алган хоранының чартыын назы четпес Ульянкин, Александров, Тюльберов оларга ажыглаары-биле берген. Бо бүгү чоруу дээш ол 6 чылга хосталгазын казыттырып шииттирген. Ону наркоманиядан албадал-биле эмнээриинче кирген.

«Тыва суг тудуг» тресттиң автобаазазының өөреникчи-слесары Александр Фонарев, Чоннуң амыдырал хандырылгазы министерствозунуң орук-септелге участогунуң ажылчыны Вадим Калинин оларны наркотиктиг бүдүмелдер белеткеп, дажыглап, шыгжап, улуска берип турганы дээш Кызыл хоорайның улус судунга шииткен. Чойган-оол Монгуш мурнунда база кем-херек үүлгеткеш, шииттирип чораан. Ол хосталгаш эки орукче кирбейн, наркотиктиг бүдүмел белеткеп, шыгжап турганы дээш катап кем-херекке онаашкан. 17 харлыг Слава Николаевти наркотиктиг бүдүмел кылып, ону ажыглап келгени дээш күш-ажылдың эдип-чазаар колониязынче чорудкан.

Наркомания — кижиниң кадыкшылын болгаш угаан-медерелин үрегдээр хоран болур. Бо талазы-биле демиселди чорудары кижи бүрүзүнүң хереэ.

Р. МЕЛЬНИКОВА,
Г. ШИРИПЕЙ,
Тыва АССР-ниң прокурорунуң улуг дузалакчылары.

ЧАШТАРНЫҢ КАДЫЫ ДЭЭШ

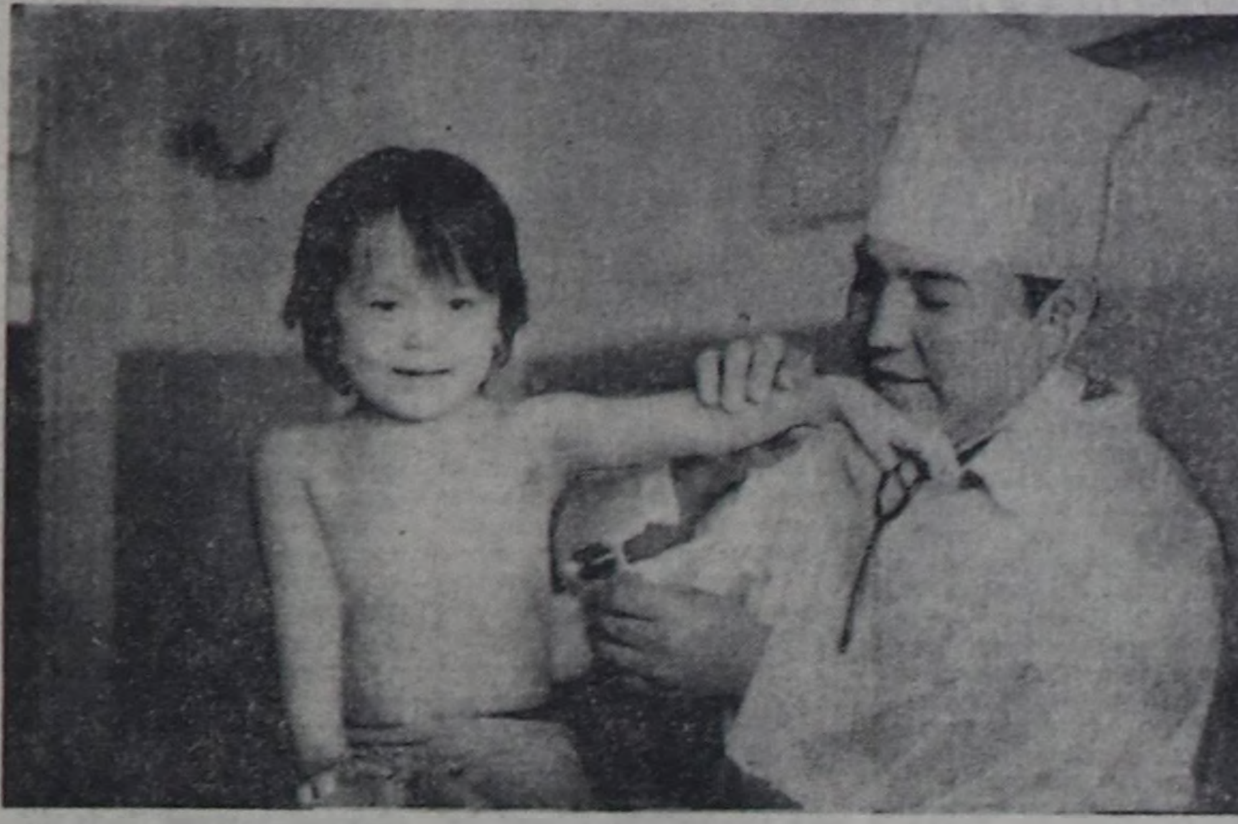

Бичии чаштарның кадыын камгалаар мергежил эң не нарын. Аарыгларны ханы тодарадып билири кончуг чугула. Шак ындыг нарын мергежилди шилип алганнарның бирээзи — педиатр Алексей Донгакович Маскыр. Ол Кемеровонуң медицина институдун 1979 чылда дооскаш келгеш, Кызылга бир чыл ажылдаан. Оон Кадык камгалал министерствозунуң чорудганы-биле Чадаанага участок эмчизинге ажылдай берген.

Ажылдап келген үезинин иштинде чоннуң ажы-төлүн аарыглардан камгалаар херекке бичеэвес үлүүн киирип чоруур. Бодунуң билиин доктаамал бедидип келген. Ол Ленинград хоорайга клиниктиг ординатура дооскаш келгеш, ол-ла участогунда ажылдап турар. Уругларның чыттырып эмнээр салбырда 60 орун бар. Чаштарның аарыын шын тодарадып, чогуур хуусаазынга чедир кадыын сегидир-эмнээриниң хемчеглерин ап турар.

Иелери-биле эмнедип чыдар бичии чаштар бар. Оларның иелеринге эмчи темазынга беседаларны үргүлчү кылыр. Оон аңгыда комплекстиг үнүүшкүннерни бо-ла организастаар. Ындыг үнүүшкүннерге педиатр эмчилер бо чылын ийи удаа кирипкен. Мурнуку чылга деңнээрге, уругларның аарыыр чоруу кошкузу-биле кызырылган. Бо дээрге янзы-бүрү аарыгларга удур баш бурунгаар тарыышкыннарны чорудуп, өске-даа профилактиктиг хемчеглерни алганының ачызы болур.

А. Д. Маскыр-биле чугаалажып ора, уруглар салбырында ажылдаарынга чамдык таарымча чок чүүлдерни база билдивис. Педиатр эмчи ам-даа үш кижи четпес. Уругларның чаа салбырын тудуп бээрин эмчилер күзеп орар. Медицина аппараттары-биле хандырылга база четпейн. 1—3 харга чедир уругларга кедирер эмнелге хевн чок. А баазада ол хире назылыг уругларга таарыжыр хеп турбас. Мебель аймаа шуптузу эрги деп, эмнелге салбырының улуг сестразы хомудады. Кадык камгалал министерствозу кадрларны четчелээр хемчегни алырынга олар идегеп орар.

С. ЧООДУ.

ЧУРУКТА: уруглар эмчизи А. Маскырның бичии чашты шинчип орары.

И. ДАМБАНЫҢ фотозу.

БИСТИҢ ХОСТУГ ҮЕВИС

Кижилерниң хостуг үе-шагын чоп эрттирери оларның ажылдаарынга улуг идигни бээр. Бистиң «Коммунизмче орук» совхозта чаа Культура бажыңы ажылдап эгелээнинден бээр чаа-ла бир чыл ажып турар. Ооң материалдыг баазазы экижип орар. Ажылга ында чаа саттынган хөгжүм херекселдери, шыдыраа, шашки улам идигни берген. Чүгле клубта эвес, агитквартираларда база улустуң сонуургалдарының аайы-биле бөлгүмнер ажылдап турар. Өөреникчилер ортузунда сонуургал аайы-биле бөлгүмнерни агитквартираларда аданнерниң боттары эрттирери чаңчылчаан. Ол бөлгүмнерде өөреникчилер киржип, харын-даа тыва улустуң эрте-бурунгу үеден бээр кылып келген ажылы — алгы-кештиг канчаар эттээрин, ооң технологиязын рецепт ёзугаар канчаар кылырын бедии өөренип турар.

Мен бо кыска материалы эрткен дыштаныыга хүннеринде суурнуң чурттакчы чонунуң хостуг үезин канчаар организастап эрттиргенин бижикседим. Суурнуң кудумчуларынга чарлалдар баш бурунгаар коступ келген. Бо кежээни «Сылдыс» агитквартира организастап эрттирген. Аңаа кадаа Советтиң болгаш херээженнер чөвүлелиниң удуртулгазы-биле агитквартадыың чурттакчылары идепкейлиг киришкен.

Кежээни совхозта Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазының бода мал бригадири А. Чыпсың ажыткан. Өзүп орар ыраажы Урана Монгуш «Теве-Хая» деп улустуң ырызын уран чүүлдүн хоочуннарынга турасаадып ырлады. Дараазында уран чүүлдүн хоочуну, улус өөредилгезиниң тергиини, РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы, Маадыр-ие К. Ховалыг мынча дээн: «Мен бо суурнуң, совхозтуң төөгүзү болгаш уран чүүл культуразы-биле деңге өзүп келдим. Бежен чылдардан эгелеп уран чүүлге киржип келдим ынчан колхоз чаа тургустунган. Бистерни аваларывыс кара-даң бажында турдаш, ажы-төлүн чемгерип кааш, аъттарын шаңнактап, тергелег алгаш, тайгаже үнүп, хүнзедир чудук сөөртүп хүнээр. Кежээ концерт белеткеп, бистерни ол үениң чаа ырларынга өөредип, боттары ырлажып турган. Ол үеде бистер «Колхозумну», «Дагын катап дарлатпас бис», «Агитатор», «Чавыдак», «Теве-Хая», «Хандагайты» дээш оон-даа өске ырларны ырлажып турдувус. Ырлап чорууга сагыш-сеткилге, күш-ажылга, амыдыралга чиик болур».

Ховалыг Тас-ооловна улустуң ырларын ырлаарынга кончуг ынак. Ооң өг-бүлези шупту хөгжүмчү. Ол өг-бүледе тыва хөгжүм херекселдери — лимбиге, хомуска, бызаанчыга, чадаганга ойнаар кижилер бар.

Солчур школазының күш-ажыл башкызы С. Монгуш тыва хөгжүм херекселдерин кылырынга болгаш оларга ойнаарынга сундулуг. Ол игил, бызаанчы, чадаган, лимби, хомусту кылып база ойнап билир. Ук херекселдерин чонга кылып, тарадырының талазы-биле бодунуң арга-дуржулгазын солушкан.

Уран чүүлдүң хоочуну, амдаа концертке киржип чоруур. Совхоз директору Э. Ондар алдан чылдарда, суурга культура-массалыг ажылдарның канчаар чоруп турганын чыылганнарга сонуургаткан. Ол ышкаш М. Дээрбек, школа директору З. Донгак, К-М. Марчын-оол, Д. Ондар олар база идепкейлиг киришкен.

Кежээниң киржикчилери — уран чүүлдүң хоочуннары боттарының ырлажып чораан ынак ырларын көрүкчүлерге база бараалгатканнар.

Кежээ солун болган. Ооң кижизидикчи ролю улуг.

С. МОНГУШ,
школада башкы.

Г. МАКАРОВТУҢ «Саарыг» деп чуруу.

Литература болгаш уран чүүл критиказының талазы-биле
эң эки ажылдар дээш
КОНКУРС

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр литература, уран чүүл критиказын идепкейжидер, литература болгаш уран чүүлдүң бедик идейлиг, ажылчы чоннуң идей-эстетиктиг кижизидилгезинге деткимче болур чогаалдарын тургузарынга критиканың ролюн бедидер сорулга-биле Тыва АССР-ниң Культура министерствозу, ВЛКСМ Тыва обкому, культура ажылдакчыларының профэвилел обкому, Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институду, Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилели, Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилели, Тыва АССР-ниң Композиторлар эвилели, Тыва театр ажылдакчыларының эвилели, Тыва АССР-ниң Журналистер эвилели республика солуннарынга парлаттынган болгаш телерадиога дамчыттынган эң эки критиктиг ажылдар дээш конкурсту чарлап тур.

Конкурска критиктер, ол ышкаш литература, театр, музыка, уран чүүл шинчилекчилери, чогаалчылар, журналистер, студентилер дээш оон-даа өске күзелдиг кижилер киржип болур.

Конкурска кирер чүүлдерни авторлар республика солуннарынче, радио, телевидениеже чорудар.

Литература, уран чүүл критиказының талазы-биле эң эки ажылдарны тодарадырда кол барымдаалаар негелделери: ажылдың идей-эстетиктиг угаанныышкыны, ооң чугулазы, шынныы, ылаптыг бадыткалдыы, шалыпкыны, дылдыны, уран-чечен деңнелдээш оон-даа өске.

Конкурстуң тиилекчилеринге дараазында шаңналдарны тывысыр:

ЛИТЕРАТУРА КРИТИКАЗЫНГА:
бир бирги шаңнал —100 руб.
ийи ийиги шаңнал — 75 руб.
ийи үшкү шаңнал — 50 руб.

ТЕАТР КРИТИКАЗЫНГА:
бир бирги шаңнал —100 руб.
бир ийиги шаңнал — 75 руб.
бир үшкү шаңнал — 50 руб.

МУЗЫКА КРИТИКАЗЫНГА:
бир бирги шаңнал —100 руб.
бир ийиги шаңнал — 75 руб.

УРАН ЧУРУЛГА КРИТИКАЗЫНГА:
бир бирги шаңнал —100 руб.
бир ийиги шаңнал — 75 руб.

БОТ-ТЫВЫНГЫР УРАН ЧҮҮЛ КРИТИКАЗЫНГА:
бир бирги шаңнал —100 руб
бир ийиги шаңнал — 75 руб.

Аныяк авторларның критиктиг ажылынга мактал шаңналдарны комсомол обкому доктаадыр.

Конкурстуң үргүлчүлээр хуусаазы: бо чарлаттынган хүнден эгелээш, бир чыл дургузунда.

Литература, уран чүүл критиказын эвилелдеп башкарар чөвүлелдиң бюрозу.

Өскелерден өөренир
ЭГЕ КЛАССКА БАШКЫЛААШКЫН

Нийти билиг болгаш профессионал школаларының реформазының кол угланыышкыннарын ёзугаар школаның ажылын чаартыры база кижээл бүрүзүнүң шинарын бедидери, янзы-бүрү хевириниң кичээлдерин чогаадыкчы ёзу-биле эрттирери негеттинип келген. Келир үениң салгакчыларының салым-чолун эге класс башкылары шиитпирлеп эгелээр. Ынчангаш оларның кичээлдери шынар талазы-биле үениң негелдезин ёзугаар чаа хевирге дүүшкен турар ужурлуг. Олар бо сорулганы күүседир дээш, улуг кичээнгейни салып, ажылдап турар.

Эрзин районнуң эге класстарының ажылын маңаа бижикседим. Эге класс башкылары чылда чорудар ажыл планын өөредилге чылының эгезинде бадылап, тургузуп алыры чаңчыл апарган. Башкылар школа бүрүзүнге чедип, бот-боттарының дуржулгазын солчуп, чаа хевириниң кичээлдерин ажык кылдыр эрттирип турар. Амгы чаа хевириниң солун кичээлдерин математикага, орус дылга, тыва дылга, номчулгага районнуң эге класс башкыларының хөй кезии эрттирип турар. Школа бүрүзүнге олар янзы-бүрү темалыг оюннарны, маргылдаалыг викториналарны педагогика темазынга эрттирип турарлар. Апрель айда Нарын школазының эге класс башкылары Бай-Даг ортумак школазынга педагогика темазынга «Кажан, каяа, чүү боо турганыл?» деп викторинаны белеткээш, районнуң эге класс башкыларынга эрттирген. Аңаа теория талазы-биле бышкыг билиглиг башкылар болгаш башкы кижиниң бүгү тала-биле чогаадыкчы, уран-чечен ажыл-ижи база илерээттинип келир. Шак мындыг дуржулга солуушкулгазы башкы бүрүзүнге ужурдузазы улуг болгаш башкының эртем-билиин бедидеринге база-ла улуг дузалыг.

Нарын школазының эге класс башкыларының кичээл бүрүзү ажык деп чарлаан соонда, башкылар боттарының онаашкан ажылынга кызымак чоруун улам улгаттырган. Эге класста дээди эртемниг Норжумаа Норзуп солун кичээлдерин эрттирип, аныяк башкыларга арга-мергежилин дамчыдып турар. Норжумаа Кыргысовнаның кампалга темазынга «Электри лампазынче аалдааштыкын» деп класс шагы кончуг солун эрткен. Башкы уругларга электри-биле канчаар ажылдаарын, ону канчаар ажыглаарын, ону камнаарын угаадып билиндирген. Чижээ, гаага шай хайындырары, электрилиг ииир-биле хеп базар чуруму, электрилиг доңгуулары ажыглаары, камнаары дээш хөй-ле солун чүүлдерни өөреткен. Ол ышкаш аныяк башкы Любовь Батчар бодунуң ажылынга кызымак болгаш уругларга быжыг билигни дамчыдып турар. Ол башкы ада-иениң хүндүткелин чаалап алган. Нарын школазында эге класс башкылары янзы-бүрү темага солун кичээлдерни эрттиргилээн. Методкаттыжыышкынны Вера Кыргысовна Ендан багай эвес удуртуп, билдилиг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап келген.

Районда эге класстарның башкылары боттарының арга-мергежилин солчуп, чаа чүүлдерни дилеп тывары кызып турда-ла, районнуң төлээзи өлче ээзи кичээнгей салбайн турар. Бай-Даг школазынга түңнел дуржулга солужулгазынга районодан кым-даа келбээн. Районнуң төлээзи кээп, башкыларга хүн бүрүнүң негелдезинге дүгжүп турар чаа сорулгаларны тайылбырлап берген болза деп, башкы бүрүзү болбаанны чугаажок.

Б.-У. КЫРГЫС,
Нарын школазының эге класс башкызы, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы.

ЧАШТАНЧЫЛЫГ ЧАЛБЫЫШ ҮНЗҮН

«Меңгилиг бедиктерниң кыйгызын» номчааш, ооң авторунуң бодунуң мурнунга салган сорулгазын чедиишкинниг боттандырган, туристи кокпалардан чечен чогаал кокпазынче бүзүреллиг базымны кыла берген кижи деп мурнундагы бодалымны сула салыптым.

Ховалыг Маадыр-оол инек дег даштарны (аңаа-ла бир эвес, алдын дег эртинелиг) хоора тыртып эккээр күчүлүг экскаватор башкарыкчызы, дадыгып орар ажылчын айгызының каалама кокпазында төлептиг базып чоруур ажылчын. Бүгү тала-биле бүдүштүг, быжыг турушттуг, күзээнинге күштүг кижи. Чонунга чыпшык. ооң хүндүткелин чаалап алган, үлегерлиг өг-бүлежи. Чазактың дээди шаңналдарының бирээзи «Күш-ажылчы эресшудургу чорук дээш» медаль ооң моон соңгаар хөйнү аазап турар мөзү-шынарының дугайында мээң чевен состеримге бадыткал болзун.

«Меңгилиг бедиктерниң кыйгызы» чүгле орук демдеглелдери эвес. Ол оон артык утка-шынарлыг. Ында бистиң өзүп орар аныяк салгалывыска каң дег кадык болурунче, күштүг күзелче, бергелерге торулбазынче кыйгы салдынган. Хөй аймак-сөөк улустар акы-дуңмалышкы болган. Удавас 70 харлаар делгем-чаагай Төрээн чуртувус — Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң аас-кежиктиг хамаатыларының каң дег быжыг найыралдыы ында илереттинген. Кысказы-биле айтырга, ёзулуг кижизидикчи кыйгы ында салдынган.

Ам номнуң дугайында каш сөс. Кымның, каяа, ылаңгыя дашгыкы чурттарга чорааанын, чүнү көргенинин дугайында орук демдеглелдерин сөөлгү үеде парлалгага бо-ла номчуп болур. Олар эчис сорулгазының, сөс-домааның талазы-биле «Меңгилиг бедиктерниң кыйгызын»-дан чевен, аңаа-ла: «көрдүм, сонуургадым, ындыг болду» дээни-биле кызыгаарлаттынган болур. Дорту-биле айтырга, номчукчу кижиниң сеткил-сагыжын хайныктырыптар азы ону кандыг-бир үүлеже кыйгыра бээр чүве олардан илип алдынмас, чечен-мерген сөстер-биле бейыттынмаан. Ынчангаш Маадыр-оол Ховалыгның демдегледдери олардан бичии тейбиле меңгилиг бедик дег ылгалдыг-дыр.

«Меңгилиг бедиктерниң кыйгызының» иштики эгелери чоннуң өттүр көрүп, сеглээн тывынгыр, ханы уткалыг, кыска сөстерлиг үлегер угаадыглары-биле үдеттиргенинге кижиниң сеткили хайнар, олар тоожунуң орук айтыкчызы болу бээр.

Демдеглелдерниң сөс-домаан эптеп-кожуп тургузарда автор номчукчунуң мурнунга харысаалгазын ёзулуг угаап-мелерен, аңаа чогаадыкчы шаг-шиизи бүрүн шенеп көргени илден. «Чүгле канчап-ла ном үндүрүптер чоор» дээр кыдыра сеткил кылбаан.

Маадыр-оол Ховалыг чечен чогаалга кончуг сундулуг, ооң дожун эрү могаг чок чүткүп үнүп орар кижи. Ол элээн каш амыдыралчы чечен чугааларны чедиишкинниг бижээн, солун-сеткүүлдерде кескү бижикчи апарчыдар.

«Меңгилиг бедиктерниң кыйгызының» сөс-домаа шиитпинип, уран-чеченчидип тургустунган, хаара тудукчу, сорук кииринчи деп, номну кичээнгейлиг номчуп көргеш, бот дугайымда түңнел үндүрдүм. Ону номчуп орарга: эгиннерни сыдба, оорганы күдүйтүр база берген чүъктешкилиг, туристерлер характерга костүп кээр. Оларның баалп эрткени чиңгир ногаан чечек-чимистерлиг, арга-арыглардыг, кадыр-берт хая-даштарлыг тайып ужуп, хаяныпс турун чораан черлерн, ааныыг үннерин сөгнеп, аас-кежии алган чыдар, көрүнчүктелген арыг-эрээн суглуг дамыраклар, хемчигештер кижиниң ала чайгаар кыйгыра бээр.

Тываның ном үндүрер чериниң номнуң редакторунуң О. Д. Байыр-оол, чурук-кааcталга редакторунуң М. Ч. Чооду черле чогуур харысаалгалыг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдааны илден. Ном даштындан-даа, иштинден-даа көрүштүг хаара тудукчу болган.

Туристиниң орук-чирик моон соңгаар-даа эртингир. Ооң чогаадыкчы күзел-соруу бүдүкгүр. Баштайгы ному чаштанчылыг болзун, оон чалбыыш үнүп өскүзүн!

А. ЧИЧААН-ООЛ.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ЧАЛАП ТУР

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ
Май 16-да Т. Хренниковтуң «Хуулгаазын овуузуннар кежээзи» деп опереттазы 18 шакта.
Май 17-де. Ынак опереттаарывыстан арыннар. 18 шакта. Концерт-ревью. 20 шак 30 мин.

«КОЛОС» КБ
Май 17-де Кызылдың автоорук техникумунуң стадионунга «Чурттап турар бажыңнын» деп байырлалды «Колос» КБ биле № 3 чуртталга-ажыглал участогу эрттирер. 18 шак 30 мин.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТ
Май 17-де Чехов, 8-те общежитиеге трестиң тудуг организацияларының Улуг Октябрьның 70 чылынга турасаатакан бот-тывынгыр уран чүүл көргүзүү 10 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КБ
Май 16-да «Звездочка» клубтуң кичээли 10 шакта.
«Хозяюшка» клубтуу — 14 шакта.
Аныяктарга дыштаныылга кежээзи 19 шак 30 мин.
Май 17-де аныяктарга дыштаныылга кежээзи 19 шак 30 мин.

СПОРТ МАРГЫЛДААЗЫ
Май 16-да шыдыраа клувунга Кызыл хоорайның шыдыраа фестивалының ажыттынары 15 шакта.
Май 17-де фестивальдың уламчылалы 11 шакта.

«ХҮРЕШ» СТАДИОН
Май 17-де Кызыл хоорайның командаларының аразынга «Хөм бөмбүк» клубтуң шаңналы дээш футбол маргылдаазының ажыттынары 12 шакта.

ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРК
Май 16-да Уруглар хоорайжыгажынга «Өг-бүлевис оюнга ынак» деп хөглүг программа 12 шакта. Улустун херечлел бараанннарын бүдүрүп турар черлерниң удуртукчулары-биле ужуражыышкын 14 шакта. Дыштаныылга кежээзи, танцы дискотеказы чапсарларда парктың шаңназы дээш оюннар 19 шак 30 мин.
Май 17-де Пионерия хүнүнге — «Адаларның алдарының салгакчылары». Уруглар хоорайжыгажынга куклалар шиизи, асфальтыга чуруктар конкурузу 12 шакта. Ногаан театрга уругларның музыка школазының концерти 12 шакта. Кызылдың уран чүүл училищезиниң эстрада музыказының ансамблиниң концерти танцы шөлүнге 12 шакта болур. Спорт шөлдеринге пионербол маргылдаалары. Теннис залынга маргылдаа 12 шакта.

ПИОНЕРЛЕР БАЖЫҢЫ
Май 17-де В. И. Ленин аттыг шөлге мурнакчы отрядтар митингизи 10 шакта. «Хүреш» стадионга — пионерияның байыр чедиришкини 10 шак 30 мин. Паркта сценке судно кылыкчыларының көргүзүглери 12 шакта. 14 шактан эгелеп карусельдер ажылдаар. Хоорай школаларының бот-тывынгыр уран чүүл көргүзүглери микрорайоннарның агитшөлдеринге 17 шакта эгелээр.

ПАРКТЫҢ НОГААН ТЕАТРЫ
Май 16-да брага кылыкчыларын хөй-ниити сургаар. 14 шакта.

Дыштаныр хүн штавы.

Кызылдың кодээ ажыл-агый техникуму бот-өөредилге болгаш кирип өөренир салбырларга ийи ай хуусаалыг белеткел курстарынга дыңнакчылар хүлээп алырын чарлап тур. Оларга — болгаш 10 класс дооскан кижилерни хүлээп алыр. Курстар май 5-тен июль 5-ке чедир ажылдаар.

Курстарның төнчүзүнде дыңнакчылар экзаменнер хужаар, ук экзаменнерни техникумга киргениниң экзаменнери кылдыр санаар.

Белеткел курстарынга хүлээп алырының дугайында билдириишкинниң директорунуң адынга бижиир, аңаа өөредилгеге дээш 18 рубльдиң төлээзиниң дугайында квитанцияны кожар. Ол акшаны 12055 агар санче, Кызыл хоорайның кайы-даа почта салбырынче шилчидип болур.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу Телефоннар: 2-36-04, 2-55-93, 2-43-09.

ДООЗУКЧУЛАРГА

1987 чылдың май 23-те Эрзин ортумак школазының 50 чылы болур. Юбилейге кээринче школаның доозукчуларын чалап тур.

Школаның администрациязы

Кызылдың № 2 ортумак школазын 1957 чылда доосканнар-биле ужуражылгыкы июнь 6-да, 15 шакта болур.

Чыглыр чери: Ленин кудумчузу № 1. Телефоннары: 2-34-95, 2-45-37.

спорт

МӨГЕ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА

Делегей чергелиг спорт мастери Александр Доржу «Тыва тудуг» трестиң ажылчыннары болгаш инженер техниктиг ажылдакчылары-биле ужурашкан. Аңаа трестиң тудугжулары, аныяктар хөйү-биле киришкен.

Александр Доржу улуг спортче канчап киргенин чуртуң, Европаның база делегейниң бирги чери дээш эртилээн улуг маргылдааларга хүрешкениниң дугайында чыылганнарга делгерецгейи-биле солун кылдыр чугаалап берген. Ол ам бодунуң чооккуеде спортчу планнарының дугайында база оларга таныштырган.

Коллектив А. Доржуга ужуражылгага киржип, бодунуң спортчу намдарын таныштырганы дээш улуу-биле четтиргенин илередип, аңаа моон-даа соңгаар чедиишкиннерлиг болурун күзээннер.

Э. МОНГУШ.

АК-ЭРИККЕ МАРГЫЛДААЛАР

Волейболга тыва эки турачыларга турасаатакан маргылдаа Тес-Хемде Ак-Эрик суурга эрткен. Берт-Даг ортумак школазының командазы аңаа бирги черни ээлээн. «О. Шыңаа» болгаш Эрзинде «Нарын» совхозтуң командалары ол маргылдаага база эки ойнаан.

Аңаа 32 мөгениң хүрежи база организастаан.

Д. ТҮМЕН.

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжэ амыдырал болгаш үжетүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга амазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 3305.
ТС—01299.

ТВ

МАЙ 15-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Г. Свиридов. А. Пушкинниң «Шуурган» деп чогаалынга музыкалыг кластайгалар. 8.50 — «Орук кыдыында ооллар». Уран-чечен телефильм. 3-кү, 4-кү серияалары. 10.50— Делегей болгаш аныяктар. 11.25 — 11.30 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15—Уругларга фильм. «Ногаан борбак арыгның чажыды». П. Бажовтуң «Ногаан шерги» деп чогаалынга. 17.40 — Орус музей. Валентин Серов. 18.10 — «Европа бажыңынга тайбың херек». Док. фильминиң баштайгы көргүзүү. 18.40 — «Ынак Төрээн чуртум». Фотоконкурс. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Чаа комбайн: үш катап «чок», үш катап «ийе». «Ростсельмаш» заводтуң кылганы «Дон-1500» комбайн дугайында. 20.00— «Орук кыдыында ооллар». Уран-чечен телефильм. 4-кү серия. 21.00— «Үе». 21.35 — «Хайлап кирипкени». Док. телефильминиң баштайгы көргүзүү. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаалары ЧССР-ден дамчыдылга. 23.20 — 00.55 — «Ак кызыл парустар. ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттарынга сугга спортчу байырлал.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Черже ээп келгени». Док. фильминиң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.40 — Музыка. 4 класс. Революцияның ырлары. 9.00—Аваның школазы. 9.30 — «Кандыгыл ол, мөөгүлүг чаашкын?». 10.05 — «Хүндүлүг эштер, инженерлер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.35 — Төөгү. 7 класс. М. В. Ломоносов. 11.00 — 13.10 — Англи дыл. 12.00 — «Чүгле сен». Уран-чечен телефильм. 13.40 — Экран башкыга. Бойлус эртеми. 4 класс. Суг үнүштериниң болгаш дириг амытаннарның хөй хевирлии. 14.00 — 14.05 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10— «Юморина-87». «Кылымчы» клубтуң ээлчеглиг хуралындан дамчыдылга. 18.45 — Киножурнал. 18.55—«Ажык чагаа». Геология болгаш минералогия эртемнериниң кандидады К-С. Кужугет-биле интервью. 19.25 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Партия комитеди болгаш эле тургустунуушкун». «Тыва тудуг» трестиң партком секретары Т. А. Воронцованың чугаазы. «Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». 19.45 — Медээлер. — 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удулар, чаштар!». «Крженилик болгаш Вахмурка». Мультфильм. 20.15 — Эртем-тайылбырлыг фильминиң баштайгы көргүзүү. 20.25 — Чурукчулар дугайында рассказтар. В. Горяев. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.10 — «Крымда ийи дугаар». Уран-чечен фильм.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Бөгүн республикага кожуп турар булуттаар, чагбас. Соңгу чүкче угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 15—20, чамдык черлерге 8—13 градус чылыг болур.

Кызылга онзагай өскерлиишкин болбас, хат кошкак. Агаар дүне 2—4, хүндүс 16—18 градус чылыг болур.

КИНО

МАЙ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Киносборник» 9.30. «Последняя дорога» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00. «Покаяние» 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Безымянный замок» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна двух океанов» 9.00, 12.00. «Подросток и закон» 15.00. «Зорро» 17.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Карусель на базарной площади» 14.30, 17.30. «Дальний Восток сегодня и завтра» 16.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Подросток и закон» 14.30. «Трембита» 18.00, 20.00 шактарда.

«ЧАНГЫ» к/т: «Легко ли быть молодым?» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 114 (13414) | 1987 чылдың май 16, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Чурттуң экономиказын эргелеп башкарарын үндезининбиле эде тургузар талазыбиле СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумунга илеткелдин болгаш өске-даа документилерни белеткээри-биле холбашкан айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозу май 14-те болган хуралынга чугаалажып көрген.

ССРЭ-ниң күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында Хоойлунуң төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көргениниң түңнелдериниң дугайында айтырыгны Политбюро чугаалажып көрген. Төлевилел совет кижилерниң ханы сонуургалын болган чүүлдүгзүнүң күнүн болдарган деп хуралга демдеглээн. Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаландырышкынче шилчилге, бүдүрүлгелерниң бот-тускайлаңын болгаш харысалгазының бедилдери, ёзулуг социалистиг бот-эргелелди боттандырарының чорудулары ышкаш төлевилелдиң ындыг чүүлдери онза деткимчени алган.

Ажылчы чоннуң киирген хөй санныг саналдары Хоойлу төлевилелиниң ниитилел бүдүрүлгезинге күш-ажылчы коллективтерниң ролю-биле болгаш ажыл-агый удуртукчуларын соңгуурубиле холбашкан чүүлдерни улам тодаргайлаар арганы берген. Ол чугула хоойлуну хүлээп алыры экономиканы эргелеп башкарарының бүдүн системазын тургузарынга быжыг үндезин болур деп, Политбюро онзалап демдеглээн. Ажылчы чоннуң саналдарын барымдаалап, чедир ажылдаан кылдынган Хоойлу төлевилелин СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумунга чугаалажып көөрүн болгаш ону ССРЭ-ниң Дээди Совединге көөрү-биле киирерин чүүлдүг деп көрген.

Ажыл-агый чорудуларының чаа методтарынче шилчиири-биле болгаш демократияның калбарып турары-биле холбаштыр күш-ажылды болгаш социал хөгжүлдени эргелеп башкарарының системазын эде тургузарының кол угланыышкыннарының дугайында саналдарны СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айтыышкыннарынга дүүштүр чугаалажып көрген. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ-ниң Хоойлузунуң төлевилелиниң чүүлдерниң үндезининге социал айтырыгларны шиитпирлээринге күш-ажылчы коллективтерниң эргелерин калбарганын барымдаалап, бүгү деңнелдерге социал хөгжүлде чорудулгаларын удуртурунуң дээштиниң бедилдерин эргежок чугула деп санаан.

Күш-ажылдың ажыктыын өстүрер болгаш ооң төлевиризиниң идиг бээр ролюн күштелдирер, совет кижилерниң ажылдыраа байдалын экижидеринче угланган социал хемчеглерниң дээштиин бедилдер талазы-биле хемчеглерни төлевилеп тургускан.

Күш-ажыл, ооң төлевиризиниң, пенсия хандырылгазының болгаш социал хөгжүлдениң талазы-биле идепкейлиг күрүне политиказын чорудары дээш ССРЭ-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитединиң ролюнуң болгаш харысалгазының чаа сорулгаларга дүүштүр өзүп турарын айыткан.

М. С. Горбачевтуң Т. Живков-биле ужуражылгазының түңнелдерин чугаалажып көрген болгаш чүүлдүг деп көрген. Акы-дуңмалышкы ийи партияның болгаш чурттуң кады ажылдажылгазы чедиишкинниг хөгжүп турар деп Политбюро хуралынга демдеглээн. Ядролуг айыылдыг чайладыр, боо-чепсекти дужурер, делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгүнү хаара туткан системазын тургузар сорулга-биле оларның идепкейлиг, демниг ходелир деп шиитпирлиин бадыткаан. Совет Эвилели болгаш Болгарияның аразында экономиктиг болгаш өске-даа харылзааларны улам ыңай хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалажып көрген.

А. А. Громыко болгаш Э. А. Шеварднадзе оларның Таиландының даштыкы херектер министри С. Саветсила-биле ужуражылгазынга чугаалажыышкыннарының түңнелдерин, оон ышкаш өске-даа чамдык айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозу чугаалажып көрген, оларның талазы-биле чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

СЭКП ОБКОМУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың февраль 18-те хүлээп алганы «1985—1990 чылдарда республиканың совхозтарынга хой болгаш өске-даа мал турлагларынга электрижидилге чорударының планының дугайында» доктаалдын Агроүлетпүркүркомнуң, Тываның электри четкилериниң база «Кодээ электри тудуг» тудуг-монтаж эргелелиниң күүседип турарының дугайында айтырыгны СЭКП обкому чугаалажып көрген. Ук доктаалды күүседир талазы-биле айыттынган черлерниң ажылын долу четпес деп хүлээп алдынган доктаалда демдеглээн. СЭКП обкомунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында тодарадкан даалгаларны күүседирин чүткүлдүг органиастчы ажыл-биле быжыглаваан. Электрижидилге талазы-биле ажылдарның хемчээлдери-даа, темпилери-даа, шынары-даа эргежок чугула негелделерге дүүшпейн турар.

Республикада ам-даа 1230 мал турлаглары электрижиттинмээн. 1985-1986 чылдарда күрүнениң энергия системазынга 146 турлагны кошкан, а планнааны 157 турган. Электрижидилге пландарының күүселдезин үскенинге хамыктың мурнунда кол кээргээлиг чер — «Кодээ электри тудуг» ТМЭ-зи болуп турар. Бо организация сөөлгү үш чылдарда тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин ковудедип шыдаваан. Оон эртkeш 1986 чылда кылган ажылдарның хемчээли 1983 чылдың деңнелинге бодаарга барык-ла 14 хуу эвээжээн. Эргелел бодунуң материал-техниктиг баазазын быжыглаар талазы-биле хемчеглер албайн турарында специалистер четпес, ынчангаш, ол бердинген даалгаларны үргүлчү күүсетпейн келген.

Тываның электри четкилериниң кодээ ишчилериниң негелде-херегleлдерин амга чедир шоолуг тоомчага албайн, бистиги хевээр эвээжеткен пландарлыг болурунче чүткүп, бадылаан даалгаларны ыяап-ла күүседир дээш электрижидилгениң темпилерин дүргедедир, немелде капитал салыышкыннарын база кээргээлиг ажылдарның лимидин тывар талазы-биле инициативчи болгаш чүткүлдүг чорукту илеретпейн турар.

Тываның электри четкилериниң, ол ышкаш Агроүлетпүркүркомнуң төлевилелдер болгаш сметалар кылдырзынның харысалга чок болгаш контроль чогунуң уржуундан, «Воссибагропромпроект» институттуң салбыры тудуг организацияларын төлевилел-смета документациязы-биле чогуур өйүнде эвес, долу хемчээл чокка, чамыс шынарлыг хандырып турар. Чамдыкта төлевилелдерни чер-черлерге шиңгилеп ажылдарын чорутпайн, ук черниң база хойжу турлагларының байдалын барымдаалавайн тургузуп турар. Совхозтарның хөй кезиинде электри шугумнарын демир бетон чөлеңгиниин чок төлевилеп кылганындан олар сандан үнүп турар. Подстанцияларның байдалы база ындыг хевирлиг.

Агроүлетпүркүрком хой турлагларын электрижидер талазы-биле ажылдарның хемчээлин калбартыр курлавырларын болгаш аргаларын дилеп тыппайн, ажыл-агый аргазы-биле тудуг кылырынга херекселдерни база лимиттиг үндүртүп алырын чедип албаан. Агроүлетпүркүркомда хой болгаш өске-даа мал турлагларын электрижидериниң тодаргай болгаш перспективтиг схемазы амга чедир чок. Хой турлагларын биче хемчээлдиг станциялар-биле хандырар талазы-биле даалгалар база күүсеттинмээн. 1985-1986 чылдарда оларны 173 турлагларда тургускан, а план 326 турган.

Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитеди, Агроүлетпүркүрком кодээге ажылдаар мергежилдиг электромонтерлар белеткээр талазы-биле даалганы күүседирин хандырбаан.

Электрижидилге айтырыгларын шиитпирлээринге шупту база азыралыкчы хөөннүг боор турар ажыл-агый удуртукчуларынга принципиалдыг үнелелди СЭКП райкомнары, райкүүскомнар, РАҮК чөвүлелдери бербейн турар. Мал ажылының объектилерин электрижидеринге иштики курлавырларын болгаш аргаларын совхозтар ажыглавайн турар.

СЭКП обкомунуң тудуг, кодээ ажыл-агый болгаш ажылчы үлетпүрүнүң килдистери доктаалдың күүселдезин багай контрольдап, ону боттандырар чорудулар харысалгалыг кадрларга бедик негелде тургуспайн, коллективтерниң боттуг херектеринче хаңылап кирбейн турарлар.

Айыткан четпестерни чайладыр талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорударын, хой турлагларын электрижидер талазы-биле ийи чыл иштинде болуп келген хожудаашкынны ажып эртерин болгаш 1987 чылдың онаалдаларының күүселдезин хандырарын Агроүлетпүркүркомнуң даргазының оралакчызы эш В. Б. Бендерскийден, Тыва электри четкилериниң директору эш Ю. И. Сурковтан, «Кодээ электри тудуг» тудуг-монтаж эргелелиниң начальниги эш А. Ф. Пироговтан СЭКП обкому негээн.

СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, Агроүлетпүркүрком аппаратының, совхозтарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның партия организацияларынга шыңгыы контрольду тургузарын болгаш малчыннар турлагларын электрижидер талазы-биле онаалдаларының күүселдезин хандырары дээш кадрлардан шыңгыы негелдени тургузарын, ылаңгыя тудуг болгаш кодээ ажыл-агый органнарының ажылдарын дүүштүрерин күштелдирерин, үнүп келген айтырыгларны дүрген шиитпирлээрин, оларны чогуур үезинде үстүнде турар организацияларга тургузарын, пландар күүсетпес, ажыл-агыйжы эвес чоруктуң болгаш ажылдарның куду шынарлыг болурунуң фактыларын шыңгыызы-биле көөрүн сүмелээн.

1988—1990 чылдарда хой болгаш өске-даа мал турлагларын электрижидер талазы-биле ажылдарның хемчээлин Тыва электри четкилери, «Кодээ электри тудуг» тудуг-монтаж эргелели, райкүүскомнар болгаш РАҮК чөвүлелдери-биле кады бүгү талазыг ылавылап тургузарын Курплаанга, Агроүлетпүркүркомга дааскан. Кол нурууzunда күрүнениң энергия системазында мал ажылының объектилерин электрижидер талазы-биле ажылдарның хемчээлдерин болгаш темпилерин өстүреринге немелде курлавырларны болгаш аргаларны дилеп тывар. Холушкак керээ-биле, ажыл-агый аргазы-биле ажылдарны калбартырының болгаш чорударының аргаларын хаңызы-биле өөренип көөр, совхозтарның иштики курлавырларын калбаа-биле ажыглаар, оларга онаалдаларны бээр, дузаламчыны болгаш деткимчени көргүзер.

Ажыл-агый аргазы-биле мал ажылының объектилерин электрижидеринге материалдар болгаш дериг-херекселдерге чагыгларын чыл санында Агроүлетпүркүрком тургузар болгаш камгалаар.

Төлевилел-смета документациязын болгаш төлевилел-шинчилел ажылдарны ажылдап кылырының шынарын экижидерин, төлевилелдерге экспертизаны доктаамал боттандырып чорударын болгаш электрижидилгениң туттунуп турар объектилеринге хайгааралды күштелдирерин Тыва электри четкилеринге, Агроүлетпүркүркомга, «Воссибагропромпроект» институттуң салбырынга хүлээткен.

Кодээ электри тудугунуң кол эргелели-биле кады «Кодээ электри тудуг» тудуг-монтаж эргелелиниң амгы баазазын калбартыр болгаш чаартыр, эргелелди машиналар болгаш механизмнер-биле чедир дериирингe дуза көргүзер дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн республиканың Министрлер Чөвүлелинге, Агроүлетпүркүркомга дааскан.

Совхозтарга болгаш «Кодээ электри тудуг» тудуг-монтаж эргелелинге негеттинип турары хире электриктерни Агроүлетпүркүрком-биле кады Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң (эш Я. В. Сарбаа) белеткээр турары эргежок чугула.

«Наркоманияны узуткаар талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглер дугайында» доктаалды СЭКП обкому хүлээп алган. Наркоманияны болгаш токсикоманияны узуткаар талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни ап чорударын СЭКП обкомунуң килдистеринге, хоорkomунга, райкомнарынга, парткомнарга, Министрлер Чөвүлелинге, хоорайкүүскомнарга, ВЛКСМ обкомунга, министерстволарга болгаш ведомстволарга дааскан. Бо айтырыг талазы-биле янзы-бүрү ведомстволарның болгаш албан черлериниң күженишкиннерин каттыштырар дүүштүрүлге товун тургузарын Министрлер Чөвүлелинге саналдаан. Ол социал хоралыг чорукту узуткаар талазы-биле чогуур хемчеглерни обком тодараткан.

СЭКП обкомунуң V пленумунуң киржикчилериниң киирген шүгүмчүлелдерин болгаш саналдарын чугаалажып көрген. Оларны боттандырып чорудар талазы-биле хемчеглер планын бадылаан.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажып көрген, оларның талазы-биле чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

УДУРТУКЧУЛАРНЫ БОТТАРЫ ШИЛЭЭН

СЭКП-ниң XXVII съездизи совет ниитилелдиң чаа-чаа бедиктерже көдүрлүрүнүң стратегиязын болгаш тактиказын ажылдап кылган. Мөңгүн-Тайга районнуң, оон иштинде ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажыл-ишчилери, бүгү совет улус-биле бир дөмей, съездиниң ийип үндүргени экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң дүргедедир талазы-биле сорулгаларны боттандырар дээш бедик көдүрлүүшкүнүг ажылдап турарлар.

Ажык-чарлыг чорукту калбартыр, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди сайзырангайжыдар, демократияны хаңылаар дугайында съездиниң шиитпирлерин күш-ажылчы коллективтиң амыдыралынга херек кылырында боттандырар дээш ажылды ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң парткому чорудуп эгелээн. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр кылыр сорулгаларны бүгү коммунистерниң хуралынга чугаалашкан болгаш тодаргай доктаал, шиитпирлерни хүлээп алган.

Чоокта чаа совхозта партком дирекция-биле чамдык удуртукчу кадрлар болгаш ортумак звенонуң тускай эртемниглеринге соңгулдаларны чажыт бадылаашкын-биле малчын бригадаларга, совхозтуң төвүнге эрттирген.

Совхозтуң профэвилел комитединиң даргазынга Эрес-оол Хомушку болгаш Биче-оол Тас оларны соңгууру-биле чажыт бадылаашкынны чоруткан. Түңнелинде хөй бадылаашкынны алгаш, Эрес-оол Балы-Очурович Хомушку соңгуттурган.

Малчын бригадаларның бригадирлеринге, мал эмчилеринге болгаш зоотехниктеринге ажылдаар-биле тус-тус бригадаларга чажыт бадылаашкынның соңгулдазын чоруткан.

Каргының Белде № 1 хойжу бригадазының бригадиринге, мал эмчизинге болгаш зоотехниринге ийи-ийи кандидатураларны чажыт бадылаашкынче киирген турган. Бригадиринге Назын-оол Сааяны хевээр арттырган, мал эмчизи турган аныяк специалист Лариса Омзаарның оруунга Дайынчы Достанны соңгаан, зоотехниринге Дүргүн-оол Доңгакты бадылааннар.

Кадыр-Берт Тоолайлыг өшкү бригадазынга база специалистерни ажылдаарынга ийи-ийи кандидатураларны чажыт бадылаашкынче киирген. Өшкү бригадазының кежигүннери мооң мурнунда-ла ажылдап турган бригадири Кара-оол Сааяны солувас дээш боттарының үнүн бергеннер, мал эмчизинге Байыр-оол Чүлдүм-Сүрүңнү хевээр арттырарын бүрүнү-биле бадылаан. Зоотехниринге Владимир Тейниң дээш бадылаашкынның хуузу хөй болган.

Совхоз төвүнде турар сүт-бараан фермазының эргелекчизи турган, пенсионер Очур-оол Ооржакты аныяк комсомолчу селекционер зоотехник турган Мая Саая бичии-ле солуп, соңгуп алганнар.

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозка партком болгаш партия эге организацияларының эрттиргени ортумак звенонуң специалистерин ажылдаар туруштарынга чоруткан соңгулдалар бир дугаарында тус-тус ажылдакчыларның бот-харысалгазын бедиткени болуп турар. Чажыт бадылаашкын-биле эрттирген соңгулдалар, шыңнап-ла, бригадаларга бригадирлер, мал эмчилер, зоотехниктер кымнар ажылдаарынга төлептиг дээрзин тодараткан.

Совхозтуң бригадалары бо чылын бот-орулга-чарылгаже долузу-биле, чамдык малчыннар өг-бүле керээзинче киргеннер. Кымның канчаар ажылдаарындан, бригада кежигүнү бүрүзүнден, бир дугаарында ону удуртуп турар эштерден ажыл-агыйның орулгалыг-даа, чарыгдалдыг-даа ажылдаары кол хамаарылгалыг апарган.

Специалистерни бригада кежигүннери боттары соңгуп алган төлээде, ону удуртуп турар бригадирлерден бот-харысалга улгаткан, олар тус-тус коллективтерниң өзүлүг ээзи болганнар.

Чижээлээрге, Каргының Белде № 1 хойжу бригадазының, Тоолайлыгда өшкү бригадазының малчыннары бригадирлерин соңгуп турар үеде бискe бригадир кылдыр өске кандидатураларның херээ чок дээрзин кежигүннер саналдап турар.

Бот-орулга-чарылганың арга-хевирлерин удуртукчуларның болгаш тускай эртемниглерниң шиңгээдип алырынга бригадаларның ажылчы херектеринге хаңы болгаш боламчалыг организакчы ажылдың чорудары, чугула таарымчалыг байдалдарны тургузары, хуу-да киржилгези негеттинер. Чугула ол ажылдан дашказар турар бригадир, специалист-даа амгы үеде турбазы билдингир. Ынчангаш совхозтуң бригадаларында соңгуттурган бригадирлер болгаш кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери харысалгалыг ажылдаарын үе негеп келген.

Х. ЧҮЛДҮМ.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ МЕДЭЭЛЕР

МУРНАКЧЫ ХОЙЖУ

Чалаатының Куйлуг-Дагда кыштаг бар. Аңаа баарга, ында ылап-ла ажыл-ишчи кижи чурттап турар-дыр дээрзин караакка көскү. Кыштагның девискээринде коржейин, илек эдээн болуп, одалгага хереглээри-биле чыып каан, кажааның иштиарыг-силиг.

Кыштагның ээзи Торлук Васильевич Маадыр дээр. Ол Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозунуң Чалааты хойжу бригадазының мурнакчы хойжузу.

— Ол аныяк коммунист. Хойжулаан-ла он чыл ажа берген. Ол үениң дургузунда аныяк хойжу хөй малды төрээн совхозунга өстүрүп берген.

Бо чылын Өвүрге кыш берге-даа болза, торээн 312 хоюндан 314 хураганны менди ап, доруктуруп турар. Хой бүрүзүнден 1,7 кг дүк кыргын алыр дээн хүлээлгезин ол ажыр алырын аазаан.

Н. ДАМДЫН.

КЫЗЫЛ ТУКТУГ КОЛЛЕКТИВ

Чадаанада № 2 АКМК тудуг организацияларының аразында чарышка бирги кварталдың түңнели-биле тиилекчи болгаш, РАҮК чөвүлели шилчииртир кызыл тугун чаалап алган.

Коллектив планга немей 26 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылган.

Апрель айның кээргээлиг ажылдарын 10 муң рубльге, боттарының күжү-биле кылыр ажылдарны 12 муң рубльге ажыр боттандырган. Челишкинниң бижиглаар дээш тудугжулар күженишкиннииг ажылдап турарлар.

В. ХОВАЛЫГ.

НОГААЖЫЛАРДА

Барыын-Хемчикте «Барлык» совхозтуң ногаажылар бригадазы ийи чыл бурунгаар бот-орулга-чарылгалыг аргаже киргеш, чыл бүрүде эвээш эвес продукцияны бүдүрүп келген.

Улуг Октябрьның юбилейлиг чылында ногаажылар ниитизи-биле 90 гектар шөлге аңгы-аңгы ногааларны өстүрерлер. Ооң иштинде 54 га черге капустаны, 11 гектарга огурецти, 7 га черге помидорну, морковьту болгаш өок-даа өске чүүлдерни тарыырлар.

Бригадада кижи бүрүзү онаашкан ажылынга ак сеткилдиг болуп, ажылдың шынарынче кол кичээнгейни угландырып турар. Дуржулгалыг ажылчыннар Виктор болгаш Клара Куржуулар база оон-даа өскелерниң дуржулгазын аныяктар өөренип ап турар.

Күскү ногаа дүжүдүн органиастыг садары-биле совхозтуң ногаажылары чаа магазинниң ажылдарын планнаан.

С. ДОПЧУТ-ООЛ.

МОСКВАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

Совет чазактың чалаңы-биле Францияның Премьер-министри Ж. Ширак албаның ааш чоруун кылып, май 14-те Москвада чедип келген.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, албаның өске-даа кижилери уткуп алган.

• • •

Ол-ла хүн Кремльге Н. И. Рыжков болгаш Ж. Шириактың аразында чугаалажыышкыннар эгелээн.

Европада болгаш делегейде байдалдың хөгжүлдезинге дүүштүр амгы болгаш келир үеде совет-француз кады ажылдажылганың дугайында дорт, ажык, бот-боттарының туруштарын эки билип алырынче чүткүлдүг байдалынга санал-онаалы солчулгазы болган. Ону улам ыңай хөгжүдери совет болгаш француз улустарының эрге-ажыктарынга дүгжүп, бүзүрелинге удгаттыраарынга, делегейниң дүжүүрүлүг чоруунуң чаңырлыышкынын болгаш доктаамал чорукту быжыглаарынга ажыктыг болур деп ийи тала чөпшээрешкен.

Чугаалажыышкыннар үргүлчүлээр.

• • •

ССРЭ-ниң чазаанның өмүнээзинден Францияның Премьер-министринге алдар болдуруп, Кремльге дүштеки шайлалга эрттирген. Найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлалгага Н. И. Рыжков болгаш Ж. Ширак чугаалааннар. Оларны улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

(СЭТА).

Июнь 21 — Соңгулдалар хүнү

БАЗА КАТАП ДЕПШИТТИРГЕН

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Шык-Бажы сүт-бараан фермазының кызыл-булуңунга депутатка кандидаттың депшидилге хуралынга коллектив кежигүннери бүрүн чыылганнар. Аңаа кодээ Совет күүскомунуң секретары Зинаида Өнер-ооловна Ооржак киржип, сөс алгаш, бо чылын болуп эртер соңгулдаларның онзагайын демдеглээн. Оон аңгыда амгы үеде улус депутаттарының бүрүн эргелерн доостуруп, июнь 21-де бистиң республиканың ажылчы чону соңгулда участоктарынга кээп, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бузулбас блогунуң төлептиг кандидаттары дээш боттарының бадылаашкыннарын бээрин ол тайылбырлаан.

Ол ажыл-агыйның ишчилеринден Советтерге бүгү талазы-биле эң-не төлептиг, шилиттинген кижилерни депутатка кандидат кылдыр депшиткилээн. Кодээ Советке депутатка кандидат кылдыр 27 кижиниң депшидер ужурлуг. Амгы хүннерде 22 кижини депшиткен. Район Советинге депутатка кандидат депутат чорааан эптер чоннуң бүзүрелин ак сеткилдиг күүседип, оларның хүндүткелин чаалап алганнар эвээш эвес. Ындыгларны чоп үнелеп, база катап бүзүрелин илереди, депутатка кандидат кылдыр депшидип турары таварылга эвес. Чижээлээрге, сүт-бараан фермазынга болган депшидилгеге суурда ясли-сад эргелекчизи, кодээ Совет күүскомунуң даргазының штаттан дашкаар оралакчызы Леңмаа Аракчааевна Куулар-ны мынчаар депшидерин дорт кижи саналдаан. Ферма эргелекчизи Д. Ооржак, саанчы О.-С. Моңгуш, инек кадарчызы К. Хомушку, учетчик Р. Кара-Сал олар саналдарынга район Советинге депутатка кандидат кылдыр ону депшидерни черле чөптүг дээрзин чугаалааш, оон кандыг-даа даалгалар бээрге ыдал-ла күүседир, ажыл-ижинге харысалгалыын демдеглээн. Ынчангаш боду СЭКП кежигүнү кижи-дир, бистиң ферманың ажыл-ижин сегидериинге дорт киржилгелиг болур боор деп бүзүрелин илереткеннер. Оларның саналдаан кандидатуразын коллектив кежигүннери бир демниг холдар көдүрүп бадылааннар.

Округтардан мурнунда де-...

БҮРҮН ДЕТКЭЭН

ХАНДАГАЙТЫ. Районда депутатка кандидаттар депшидилгези органиастыг байдалда эртип турар. Депшиттирген депутатка кандидаттарның хөй кезии — янзы-бүрү албаннарның эң-не төлептиг күш-ажылчы ишчилери. Ол-ла черде райпо ажылдакчылары Хандагайты кодээ Советинге депутатка кандидат кылдыр повар Сама Сарыг-ооловна Моңгушту депшидерни саналдааннар. С. С. Моңгуш бодунуң онаашкан болгаш хөй-нииити ажылдарынга кызымак. Коллективтиң кандыг-даа дааскан ажылдарын ак сеткилдиг күүседип чаңчыккан. Ынчангаш ол эштиң өөрүнүң бүзүрелинге төлептиг деп санал бергеннер үнелээн. Коллектив кежигүннери ону депшидерни бүрүн деткээннер.

Хлеб быжырар пекарняже кире бердивис. Ында ийи кижи ажылдаан тур. Наталья Сарыг-ооловна Ондарның ээлчээ ол хүнде кылыр улуун ажыр күүсеткен деп мындыг болду.

Бо пекарняның ажылында бергелер база бар. Хлеб быжырар суугуларны ыяш-биле одаар. Аңаа хөй ыяш кирер. Бажың даштында ээзэн каш кижи хирээлээн ыяш чарган турдулар. Хөй ыяш одаарындан артык чарыгдалдар үнүп турар.

Ынчалза-даа оларның быжырган хлеви совхозтуң хамык чонунга четчип турар. Харын-даа «Шамбалыг» совхозче чедирип, садыглап турар. Кур-Черниң ажылчын кооперациязының бо пекарнязының хлевиниң шынары эки, амданныг.

ЧУРУКТА: хлеб быжырыкчызы Наталья Ондар.

Делегей медээлери

● НЬЮ-ЙОРК. КНО-нуң экономиктиг болгаш социал чөвүлелинде хүн айтырыының кол айтырыын — херээженнерниң байдалын экижидериниң дугайында айтырыгны чугаалажып эгелээн. Болгарияның, ГДР-ниң, Мексиканың, Польшаның болгаш өске-даа чурттарның делегаттары делегейниң кады ажылдажылгазынга, тайбың дээш болгаш боо-чепсекти эндере бүдүрериинге удур демиселге херээженнерниң өзүп турар ролюнуң дугайын, херээженнерни ылгай көөрүнүң бүгү хевирлерин чок кылырын чедип алырының эргежок чугулазының дугайын чугаалаан. «2000 чылга чедир — ядролуг чепсек чок, тайбың, деңнээ эрге, хөгжүлде дээш» деп девиз-биле бо чылдың июнь айда Москвага болур херээженнерниң бүгү-делегей конгрезинге ол темалар кол чуул болур.

● ПАРИЖ. Чурттуң парламентизиниң үстүкү палатазының — сенаттың тускай экспертер бөлүү Францияның экономиктиг хөгжүлдезиниң перспективаларын ээзеч куду кылдыр үнелеп көрүп турар. Ол бөлүктүң белеткеп кылган илеткелинде чоокку беш чыл дургузунда чуртка ам-даа 750 муң ажылдаар черлерни чок кылыр. Ажыл чоктарының арыязы чижек-биле 3,7 миллион кижи чедер. Францияның чурттап эртип турары ниити экономиктиг чаңгыс черге таптаашкынны ажылчы чоннуң амыдыралының деңнелинге шыңгыы согуну бээр.

● БОНН. «Спортсменнер тайбың дээш — спортсменнер ядролуг ракеталарга удур» деп дайынга удур организацияның ажыл-чорудулгазын үр үениң иштинде конституцияны камгалаар талазы-биле федералдыг ведомствонуң талазындан истеп келген дээр дугайында медээлерниң шынзыын ГФР-ниң иштики херектер министерствозунуң төлээлекчизи миннир ужурга таварышкан. Ук организацияның удуртукчулары барыын герман шагдаа черниң ходелишкиннерин Европага ортумак ырак шылдыг бүгү ракеталарын, а ол ышкаш оперативтиг-тактиктиг ракеталарны узуткаарының дугайында негелдени деткип, бүгү ГФР-ге эстафетаны чорудар деп турарынга шаптыктаарының оралдажыышкыны кылдыр үнелеп көрген.

(СЭТА).

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: идеология ажылының дуржулгазындан

ПОЛИТХҮННҮ ЭРТТИРГЕШ...

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелдезинге дүүштүр, эде тургустунуушкунну ёзулуг-ла ажыл-херекче, партийжи принципиалдыг ёзу-биле чорударынга идеологтуг кижизидилге ажылы кошку черни ээлеп турар. Амгы үеде эде тургустунуушкун чүгле ажыл-агыйларда, бүдүрүлгелерде, организацияларда эвес, харын кижилерниң угаан-медерелинде, сагыш-сеткилинде, мозу-шынарында илереттинип турар.

Ажылчы чоннуң бот-идейжин көдүрер, ажыл-агыйның эртемге үндезилеп удуртулгазын башкарарынга, четпестерни дарый шиитпирлээрде, ниң чугула болуушкунунга чонга дүрген дыңналып чедиреринге лекция пропагандазының болгаш чаңгыс [illegible] политхүннерниң ролю улуг.

СЭКП обкому «Лекция пропагандазын болгаш чаңгыс [illegible] политхүннерни эрттирерин улам сайзырангайжыдар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ооң негелдезинге дүүштүр ийи политхүннү районга эрттирдивис. Моон мурнунда политхүннү эрттирерде чамдык четпестер турган. Ол хүннеринде болбас, район төвүнге кандыг-бир хуралдар азы өске-даа чыглыгашкыннар-биле соңгаарлаттынган таварылгалар турган. Февральдан эгелээш чаа негелде ёзугаар политхүннү ай санында дөрт дугаар четвергде эрттирип, ынчан районга кандыг-даа хемчеглерни чорудпайн турар бис. Бистиң политхүнге киржир хамаатыларның ажылдакчыларның колдуунда партия райкомунуң илеткелчилер бөлүүн-ден ап турарывыс чаңгыс апарган.

Политхүнче үнер бөлүктерни хуваагаан соонда оларны партия райкомунуң бирги секретарынга чыып, кылыр ужурлуг ажылдарның талазы-биле тодаргай сорулгаларны салып турар.

Политхүн — партия, совет болгаш ажыл-агый удуртукчуларының ажылчы чон-биле, күш-ажылчы коллективтер-биле политиктиг харылзаазының база бир хевири болур. Ол хүннерде «Билиг» ниитилелиниң чамдык лекторлары, партия райкомунуң бадылап кааны тускай планын ёзугаар тус-тус коллективтерде политхүннүң темазынга дүүшкен лекцияларны номчуп, чоннуң салган айтырыгларынга харыыларны берип турар.

Чаа негелде ёзугаар чаңгыс аай политхүннерниң тематиказын партия райкомнары боттары ажылдап кылырга ээштиг болгаш шынарлыг деп көргенин кончуг шын. Мону шагда-ла ынчаар кылыр турган.

Бистиң районга март айда политхүнге Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыын таныштырган. Байырлалга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр талазы-биле тодаргай сорулгаларны лекторлар коллективтерге чугаалаан. Ооң-биле чергелештир СЭКП ТК-ның «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга белеткел дугайында» доктаалын база таныштырган.

О. Шыннаже үнер бөлүкке партия райкомунуң ийиги секретары К. Л. Лапчаа, Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозка райкүүском даргазы У. И. Успун, «Чодураа» совхозка партия райкомунуң бирги секретары С. С. Кууларлар. «Кызыгаар» совхозка районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы Д. Ш. Хертек болгаш өске-даа удуртукчу эштер киришкен.

Политхүнге чүгле Кыйгырыг таныштырып көөр эвес, ажыл-ишчи коллективтерниң ай, квартал планын канчаар күүседип турарын, оларның мурнунда кандыг сорулгалар салдынып турарын, юбилейге уткуштур социалистиг хүлээлгелерни күүседип болурунуң талазы-биле чоп-биле ажык чугаалажыр, мындыг ажыглалынга эрттиргени ужуражылгаларның үезинде тургустунуп келген айтырыгларны ол-ла черинге шиитпирлээр арганы берген.

«Кызыгаар» совхозка эрткен политхүнге киришкен районнуң контроль комитединиң даргазы Д. Ш. Хертек, партия райкомунуң чанында парткомиссия даргазы М. М. Майдыр, райкүүскомнуң ниити херектер килдизиниң начальниги В. Х. Саая, РАҮК ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазы В. Н. Кызыл-оол күш-ажылчы коллективтер-биле, ажылчыннар, малчыннар-биле ужурашканының соолунде, кежээ чоннуң сонуургаан айтырыгларының талазы-биле харыы кежээзин эрттиргени эки болган. Бо совхозка эрткен политхүн бодунуң мурнунда салдынган сорулгазын чедип алган.

Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхоз Улуг Октябрьның 70 чыл оюнда он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдазын күүседир деп бедиткен социалистиг хүлээлгени алгаш, районнуң бүгү күш-ажылчы коллективтерин кыйгырган мурнакчы ажыл-агый.

Политхүннүң киржикчилери совхозтуң ажыл-ишчилери-биле ужуражып, социалистиг хүлээлгелерин канчаар күүседип турарын сонуургаан. Ол-ла совхозтуң Өртең сүт-бараан фермазының саанчылары юбилей хүнүнде боттарынга алган социалистиг хүлээлгезин күүседирин хүлээнгеш, бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Ынчалза-даа коллективтиң кежигүннериниң мурнунда шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар ам-даа хөй. Чүл дээрге ферма бо чылын суур чанында чаа инек кажаазынче көжер деп турар. А саанчыларның чурттаар бажыңнарының дугайында айтырыг ам-даа чедир шиитпирлеттинмейн турар. Ону дарый шиитпирлээри совхозтуң директиязындан болгаш районнуң агроүлетпүр каттыжышкынындан дорт хамааржыр.

«О. Шынаа» совхозка болуп эрткен политхүннүң удуртукчулары № 4 хойжу бригаданың малчыннары-биле ужурашкан. Ол совхоз район төвүнден 100 км черде ырак турар болганындан чамдык организацияларның малчыннарны хандырып турарының талазы-биле негелде-хомудалы улуг болган. Автомагазиннерде бараанарның ассортиментизи кызыы, сушки, сухари сатпайн турар. Малчыннар кыш, чай чок өглерде чурттап чоруур. Өглерни доктаамал септеп селиири чугула. Ынчалза-даа аңаа херегләэр брезент, кидис сөөлгү чылдарда магазиннерге шуут үнместээн. Үнзе-даа ону эът, саржагга салар деп чылдагааннап турун бээр таварылгалар хөй. Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели малчыннарның ховар аалчызы болуп турар.

Ниитизи-биле ол политхүнге район удуртукчуларынын адынга 17 айтырыгны тургускан. Оларның 9-ун ол-ла черлеринге шиитпирлээн. Чамдык айтырыгларны дараазында политхүнге харылап бээри көрдүнген. Чамдыктарының хуусаазы узап, шиитпирлээри берге-даа айтырыглар бар.

Партия райкому чоннуң негелделерин, айтырыгларын шиитпирлээр хемчеглерни ажылдап кылгаш, ооң күүселдезин доктаамал контрольга алган. Оларның харыыларын улуска дыңнадып, түңнелин үндүрүп турары чаңчыл болган.

Политхүнге партия райкомунуң илеткелчилер бөлүүнден аңгыда, чамдык удуртукчуларны киириштирип турарын чедип алган бис. Ооң түңнелинде удуртукчулар бодунуң коллективиниң канчаар ажылдап турарын, чүнү чедир кылбайн турарын чон-биле ужуражып тургаш, билип ап турар. Келдизинде ол частырыгларны эдип алырынга ол дузалаар.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң хүлээп алган доктаалында идеология ажылының дээштиг чоруун чедип алырын онзалап айыткан. Ооң негелдезинге дүүштүр лекция пропагандазын болгаш политхүннерни үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, ону ажыл-херек-биле холбап тургаш, дээштиг чоруун чедип ап, планныг онаалдаларны хуусаа бетинде күүседири бистиң мурнувуста салдынып турар кол сорулгавыс ол.

С. ХЕРТЕК,

СЭКП Тес-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

БЫЗАА АЖААКЧЫЗЫ

Мал ажылының хоочуннары «Оок» совхозта эвээш эвес. Олар эде тургустунуушкунче кирип, боттарының күш-ажылын үениң негелдезинге дүүштүр тургузар дээш бөгүн ажылдап турар. Ыңдыгларының бирээзи — Чкаловка сүт-бараан фермазында бызаа ажаакчызы Семисей Ивановна Седен.

Хоочуннуң азыралында бир ай чедир назылыг 45 бызаа бар. Ооң ажаап өстүрүп турары чаш мал хонук санында-ла немелде деңзизин ап, эки доругуп орар.

— Бо фермада үжен бир чыл ажылдап тур мен. Ооң иштинде чээрби чыл дургузунда бызаа ажаакчылап келдим — деп, ол биске чугаалады.

С. И. Седен Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг уткууру-биле бедиткен социалистиг хүлээлгени ап, бызаа ажаакчыларының социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржип турар.

ЧУРУКТА: бызаа ажаакчызы С. Седен.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

Хову-Аксы суурда 784 школачы өөренир спорт залдыг чаа школаны бо чылын сентябрь 1-ге уткуштур ажыглалга киирер.

Ында хоочун тудугжу К. Мангырның удуртканы штукатур-малярларның бригадазы демниг ажылдап турар. Шеверлел ажылдарында комсомолчулар Анастасия Хуурак, Ульяна Сайын-оол болгаш оон-даа өскелер ук объектиниң шынарлыг болурунче кичээнгей салып, шалыпкын ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) комсомолчулар У. Сайын-оол биле Т. Оюн.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ХОЙЖУНУҢ БОДАЛЫ

Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозтуң малчыны Эрелчин Кутузов Ирбитей хемниң адырында Тээлиниң Саглак-Дыттың кадыр-кадыр кажаттарында совхозтуң 481 ирттерин кадарып турар. Эрткен чылын Эрелчин Кутузов 375 ирттерин күрүнеге дужааган. Бир баштың ортумак деңзизи 55 кг болган. Ирт бүрүзүнден 2,4 кг дүктү кырган.

Малчыннарның боттарыдаа, совхоз ажылчыннарыдаа ниитиниң малынга быжыг чем-суурну четчири-биле белеткээн. Күчү-күштүг машина-техника-биле ырак-узак черлерден малдың чемин четчири-биле сөөртүп эккээр-дир деп, малчын хөөреп олурар. «Тайга черниң ёзулуг-ла малчыны бо-дур» дээн бодалга алзы харак, мындыг кежээ кижи чаңгыс-даа башты кайын хорадыр бо деп бодап олурумда, ол чугаазын уламчылады:

— Кандыг-даа амытан навылап кырыыр, аарыыр-аржыыр болгай. Ынчангаш аныяктарны мал ажылынга хаара тудар болза эки. Бо айтырыг талазы-биле ажыл-агыйның удуртукчулары дарый хемчег алыр болза эки боор. Мээң бир хөрээм өйүп чоруур чүве бо ийик — деп, ол чугаазын дооскту.

Малчынны дүвүредип чоруур айтырыг кончуг шын. Бистиң бо «Ак-Чыраа» совхозта аныяк малчыннар эвээш. Комсомол райкомунуң ажылдакчылары аныяктарны мал ажылынче чорудар талазы-биле дуза көргүзер боор деп идегеп артым.

Н. ДАМДЫН

ЧАА ТЕПЛИЦАЛАР

«Улуг-Хая» совхозтуң Кок-Чыраага турган ногаа теплицазын тайга суу үрегдээни-биле совхозтуң дирекциязы чаа теплицаны Хайыраканы суурнуң чоогунга тударын шиитпирлээн. Ону апрель айдан эгелеп туткан. Ында он-он кижи составтыг ийи бригада дөрт теплицаны тударынга үлүг-хуузун киирип турар. Теплицаларның ажыглал шөлү 2160 дөрбелчин метр.

Теплицаларны ажыглаага киирер хаап бригадир Н. Конгаа, прораб С. Ооржак олар төлевилел ёзугаар тудугжуларга айтып берип, чагыгларның оңгарларын каскаш ам кырын пленка-биле шывы берген. Тудугжулардан Б. Ума, Б. Дүгжү, В. Шыырап болгаш өскелер-даа хүн нормазын ажыр күүседип, кыска хуусаада доозар дээш кызымаккай ажылдап тур[illegible].

Рассаданы олуртуру-биле чемишчидаагени топ эгелээн. Помидорнуң рассадазы белен. Теплицага огуречти болгаш кок кулчаны база тарыыр.

Совектиң суггарылга системазының чанында туткан ол теплица ногаа ажаакчыларынга кончуг таарымчалыг. Узавас хову ажылдакчылары болгаш совхозтуң ажылчыннары чаа теплицаларга өстүрген ногааны чемге ажыглап эгелей бээрлер.

Д. ЛОПСАН.

ХАРЫЛЗАЖЫРЫ БЕРГЕДЕЙ БЕРБЕС БЕ?

Бо чаганың эгезин номчупкаш, кайда ындыг чүве ирги деп бодай бээриң магат чок боор, номчукчу! Ыраккы Тожунуң Адыр-Кежиг суурда орук харылзаазы бергедээр дей берген болбазыкпе.

Орук харылзаа айтырыы амыдыралдың база бир кол эзек айтырыы болурун бистерниң кайывыс-даа эки билир. Тожу районнуң төвү Тоора-Хем суур-биле Адыр-Кежиг суурнуң аразында орукту чоп аргыжар кылдыр кылганы эки-ле-дир ийик харын. Ынчалза-даа орук багай боорга кымның-даа сеткилинге таарышпас.

Адыр-Кежигже кирерде хем эрии-биле эртер чер бар. Чылдың-на хем үерлеп эгелей бээрге, суг эриинге элдиг үрегдеп турар. Ол ам мырыцай орук кыдыында келген. Дарый хемчег албас болза, чоннуң аргыжар оруун үзе кирер дей берген. Суур чанында Шивилиг-Хөлдүң суу ол чирe шаап каапкан черлеп хемче агып кирер чыгын апарган. Ол хөлдүң суу соглуп каар болза, суур чанында бойдустуң боду бүткен каас-чараш чурумалдыг черлери узуткаттынарының кырында келгени кижи бүрүзүн дүвүредип турар.

Бо оруктуң байдалын экижидер, ооң ажыглалын чурумчудар, ону үргүлчүнүң хайгааралынга алган турар ужурлуг районнуң эш Черепанов удурткан орук участогу, «Тоора-Хем» совхозтуң база улус депутаттарының Азас көдээ Совединиң күүскомунуң удуртукчулары бо мындыг берге байдал-биле эптежип олурарга таарыжыр бе? Оруктуң байдалын экижидер дугайында айтырыгны каш чыл улаштыр чугаалажып келген. Ынчалза-даа ол хоозун чугаа болуп артпышаан. Эрик кыдыын быжыглаар хемчеглер алдынмайн келген.

Хем суу үерлээр бетинде чогуур хемчеглерни дарый ап чорутпас болза, Адыр-Кежиг суурнуң чурттакчыларының район төвү-биле аргыжары бергедээр дей берген. Улус депутаттарының Тожу район Совединиң күүскому бо оруктуң байдалын контрольга ап, ооң ажыглалын экижидип, септелгезин чорудар ужурлуг хамаарышкан организациялардан негелдени күштелдирип, бо айтырыгны бичии-даа соңгаарлатпайн шиитпирлээр үе келген. **В. ТАМДЫҢ-ООЛ.**

КӨРГҮЗҮГЛЕР КУДУ

Чоокта чаа Чөөн-Хемчик районда хой ажылдыг «Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжуларының курултайы совхоз төвүнге болуп эрткен. Аңаа бирги кварталдың түңнелин чугаалашкан. Илеткелди кол зоотехник К. К. Кара-Сал кылган. Ооң алырга совхозта ниитизи-биле бо чылдың эгезинде 17068 баш хой, ооң иштинде 9831 баш төрүүр хой санаттынып турар. Амгы үеде 7452 хой төрээн, 7100 хураган онча-менди. Төрүүр 100 хойга оналаштыр 72 хураган алдынган, 1986 чылда 100 хойга оналаштыр 78 хураган камгалап алдынган турган.

Бо юбилейлиг чылда совхозтуң мал ажылдакчыларының мурнунда улуг сорулгалар салдынган. Күрүнеге 480 тонна эътти, 680 тонна сүттү болгаш 23 тонна арыг дүктү салар. Чыл төнчүзүнде хойнуң баш санын 19000 баш чедирери планнаттынган.

Эрткен кыш малчыннарга дыка таарымчалыг болган. Хар чуга, соок дыңзыг эвес, мал чеминиң курлавыры совхозта четчири-биле бар. Совхозта 3 хойжу бригададан Ак-Хая хойжу бригадазы мурнуку чылдарда-даа, бо чылдың бирги кварталында-даа чүгээр көргүзүгнү чедип ап келген. Амгы үеде бо хойжу бригада 100 хойга оналаштыр 77 хураганны камгалап алган. Улуг-Ховунуу — 72, Дагыр-Шеминиң — 67 хураган. Ак-Хая хойжу бригадазының хойжулары Калдар-оол Сарыглар төрүүр 100 хойга оналаштыр 100, Чечек Монгуш 93, Окайты Куулар 91 хураганны бо хүннерде камгалап алгаш, социалистиг чарыштың тиилекчилери болганнар. Олар-бөлчиңир-даа, кажаа-хорая-даа үстүнде малчыннар-биле ыяланыр чүвези чок, бир эмей хандыртынган туруп турда, ноша ынча кодаңнарда чамдык малчыннарның көргүзүглери чүге куду болганыл? Ооң чылдагааны чүгле оларның бот-харыысалгазының чавызында. Делгер-оол Ондар 100 хойга оналаштыр чүгле 60, Бопуулай Монгуш 59 хураган алган. Делгер-оол Ондарның кодаңындан бо чылын төрүттүнген 40 чаш хураган өлүп хоораан. Дагыр-Шеми хойжу бригадазындан Лодуй-оол Достайган 100-тен 52 хураган алган, 54 чаш хураган өлген. Сомай-оол Сарыглардан 48, Орлан-оол Куулардан 50 хураганнар өлген. Ниитизи-биле совхозта өлген ээр малдың саны кызырылбайн турар. 1986 чылдың бирги кварталында 209 хой өлген турган болза, а 1987 чылда ол сан 586 четкен.

Амгы үеде 2120 хой кызыр деп отчёттап турар, азы хураган бербээнинден совхоз 4706 рубль когараалдыг болган. Бо дээрге бир хойжу бригаданың айда алыр шалыңы-дыр. Чыраа-Бажы салбырының төрүүр хоюнуң 18 хуузу кызыр болган. Бир четпес чүве болза аныяк кыс малдың ажаалда, хайгаарылынче кичээнгей салбайн турарында. Совхозта малдың уксаажыдылгазы дыка багай. Бир дугаар төрүп турар хойларга 1986 чылда классташкын чорутттунмаан, ол хамаанчок чүзүн ааны-биле бедии үстүнмээн. Сакман аргазының технологиязын сагывайн турар.

Совхоз 1986 чылда мал бажы өстүрериниң планын ээр малды 1500, а бода малды 71 башка чедир күүсетпээн.

Ниитиниң малын самчыгдап төтчеглээр чоруктар ам-даа бар болуп артпышаан. Чаа чижек, 1987 чылдың апрель айда илерээкп болза инек кадарчызы Суртаал-оол Монгуштан 15 инек, хаван ажаакчызы Саарак Монгуштан 20 хаван ис чок читкен болгаш самчыгдаттынган.

Мону чүнүң-биле тайылбырлаарыл? Бир-ле дугаарында мал ажылының тускай эртемниглериниң боттарының харылап турар ажылын кыры-биле эреңгейлеп, хүн эрттирип, малчыннардан хошкак негеп, ажылын эде тургустунмаанында. Олар малдың ёзулуг ээлери болбайн турарлар. Ооң ынай тускай эртемниглерниң ажылдан хадажыр чоруу база бар. Мал эмчилерни өлген малдарга актыныы үезинде кылбайн, отчёт келгенде бижип турар фактылар бар. Малчын кижиниң кырынга салып бижиттинген акт чаңгыс-даа чок.

Дагыр-Шеми, Улуг-Хову хойжу бригадаларының малчыннарын өг-бүле керээзинче шилчидип киирерин совхозтуң экономистери мынчага чедир чылзып келген, а малчыннар мону важок сонуургап, манап турарлар.

О. КАРА-САЛ.

СОРУЛГАЛАРЫ ЧЕДИП АЛДЫНМААН

Барыын-Хемчик районнуң дөрт совхозунуң аразынга Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министерствозунуң «Суггат» бүдүрүлге каттыжышкыны тургустунгандан бээр 7 чыл эрткен. Суггат ажылын организастаары, суггарылга системаларының, суггат техниказының эдилелин, ажаалдазын, септелгезин чаңгыс ээниң холунга төвчүткени районнуң суггаттыг черлериниң дүжүдүнүң сөөлгү чылдарда бедип турарынга идиг болганы чугаажок.

Эрткен алды чылдарны ап көөрге, мал чеминиң культураларының дүжүдү, ылаңгыя хөй чылдыг сигенниң дүжүдү суггаттыг гектар бүрүзүнден 20-ден 37 центнер чедир, чаңгыс чылдыг сигенниң — 8-тен 24,8 центнерге чедир, чайгаар үнген суггаттыг сигенниң — 17-ден 37,6 центнер чедир өскен, суггарылга четкизиниң эдилели чүгээртээн.

Ынчалза-даа совхозтардан ооң балансызынче шилчип келген суггарылга четкизиниң, гидротехниктиг дериглериниң, суггат техниказының долу болгаш эң ажыктыг ажыглаалын, суггатты ой-шаанда бедик шынарлыг боттандырып турган бүгү культураларның доктаамал бедик дүжүдүн каттыжышкын чедип албаан, суггат ажылының механизациязының деңнелин бедитпээн, суггат технологиязынга бедик бүдүрүкчүлүг дешпилгелиг аргаларны, ажыл организациязының мурнакчы хевирлерин нептеретпээн. Ниитизи-биле районда суггартынар ужурлуг, инженерлиг суггат четкилиг черлерниң хемчээли 8 муң гектар ажып турда каттыжышкын 7 муң га хире черниң суггадын харылап келген, а бо чылын чүгле 5874 га черге суггат ажылын чорудар ужурлуг. Тургустунган-на мынчага чедир, каак-даа, чаъскыр-даа чылдарда каттыжышкын керээлер ёзугаар чорудар суггарылганың планын долу күүседип чадаан.

Суггатка эң негелделиг культуралар — кукуруза, картофель чедир суггартынмайн келген. Оларның дүжүдү чавыс болгаш дески эвес боопартпышаан. Кукурузаның ногаан массазы планнаттынган хемчээлинге чедир чүгле 1984 биле 1986 чылдарда алдынган, өске чылдарда чедир алдынмаан. Картофельдиң планнаттынып турган дүжүдү чаңгыс-даа катап алдынмаан, суггаттыг гектар бүрүзүнден 30-ден 70 чедир центнер болгулап турган.

Эрткен чылдың суггат сезону канчаар эрткенил дээрге мындыг: часкы суггат керээлерде киирген шолдерниң 90 хуузунга — 3983 га черге чорутттунган, бир дугааргы чайгы суггарылга 56,7 хууга, ийи дугааргы чайгы суггарылга — 33 хууга, а үшкүзү чүгле 8,2 хууга күүсеттинген. Ийиги, үшкү чайгы суггарылгалар чаңгыс чылдыг сигеннерге, кукурузага, картофельге чорутттунмаан.

Суггаттың чедир кылдынмааның чылдың чаъскыр болганы-биле каттыжышкынның удуртукчулары тайылбырлаар хөөнүг. Бир эвес ындыг болза бир гектар суггаттыг черден алдынган тараа чүгле 14—15 центнер болуп, планнаттынганы 17—20 центнерге чүге четпээнил? Довуракта кайы хире шык сиңгениниң хынаарда хөрзүннүң лабораторлуг анализи үргүлчү четчээн-биле кылдынмайн турган, анализтер чорударынга совхозтар агрономнары киришпейн турган, анализтерниң түңнелдерин совхозтар ой-шаанда база албайн турган.

Чогум суггарылганы каттыжышкын кандыг арга-биле чорудуп турарыл? Ниити чорудуп турар суггарылганың чүгле 10—11 хуузу механизастаттынган. Кара чаңгыс механизастыг суггат отряды 5 ийи чалгыныг болгаш 13 ырадыр бүлгүртүр чаъсталдырар машиналардан тургустунган, чүгле «Барлык» болгаш «Шекпээр» совхозтарының суггаттыг шолдериниң чамдызында ажылдап, муң га четпес черниң суггадын харылап турар. Чаъсталдырар машиналарның бүдүрүкчүлүү куду, чүгле чаңгыс ээлчегде ажыглап турар. Эрткен беш чылдың дургузунда бир машинаның сезонда суггарганы шолу 160 га болган. Эрткен 1986 чылдың отчёдун ёзугаар ортумаа-биле 15 машина ажылдап турган, бирээзи-ле сезон дургузунда 69 га черниң суггадынга 19 машина-ээлчег ажылдаан боор турар.

Ол-ла совхозтарның арткан шолдерин болгаш «Хемчик», «Дон-Терезин» совхозтарының шупту суггаттыг шолдерин каттыжышкын хол-биле суггартырып турар. Мындыг байдал чыл-чылы-биле туруп турган, механизастыг суггаттың хемчээли өстүрер дугайында чугаалар-даа чорбайн келген.

Хол-биле суггат чорудар каттыжышкында 5 суггат участогу тургустунган. Ол участоктарга 40 хире звено тургустунуп турар. Суггатчылар совхозтардан келген кижилер. Моон алгаш көөрге, каттыжышкынның боттандырып турары суггаттың 90 ажыг хуузу совхозтарның боттарының чорудуп турары суггаттан ылгалбайн турар. Харын-даа чамдык совхозтар, суггат ажылынче ажылчыннарның чамдызын чардыктырарындан аңгыда, суггатчыларның чемненилгезин организастаар, оларны бодунуң автотранспорту-биле сөөртүр, арык, сумун тыртырарынга бодунуң техниказын ачыладыр чоруктарга таваржып келген. Чижээлээрге, «Хемчик» совхоз чылдың-на каттыжышкынга техниказын 5—6 муң рубльге ачыладып турган. Ол-ла совхозтуң специалистериниң санап көргени-биле алырга, боттарының күжү-биле чоруткан суггат-гектар бүрүзүнүң бот-өртээ 4 рубль хире боор турар. Ынчангаш бо чылын ол совхоз каттыжышкындан үнүп, керээ чарбайн барган. Ооң чылдагааны чүгле суггаттың механизациязы чогу, суггат ажылында мурнакчы аргаларны ажыглаттынмайн турары. Бригада керээзин ёзугаар ажылдап турар хову ажылдакчыларының өске организациязын киржилгезинге тура чогу боор турар.

Каттыжышкынның чоруткан бир суггат-гектарның бот-өртээ чиигевейн, харын-даа өзүп турар. Он бирги беш чылдың үезинде 17-ден 21,7 рубль хире турган болза 1986 чылда 26 рубль апарган. Бот-өртектиң структуразында автотранспортка, ниити ажыл-агыйга, ниити бүдүрүлгеге хамааржыр чарыгдалдарның үлүү улуг. Олар сөөлгү дөрт чыл иштинде 10—14 хуузун ээлеп турганындан 20—24 хуу чедир өскен, ниити хемчээлдери ажыл төлевириниң болгаш амортизациязының хемчээлдери-биле деңнежи берген.

Суггарылга четкилериниң ажаап, септээр ажылдарын чорудуп турары дээш каттыжышкын совхозтарындан ай санында керээ ёзугаар доктааттынган түңнерни шилчиттирип ап турар. Херек кырында ындыг ажылдарны чорудуп турар 2 звено бар, олар ол сорулгазын долузу-биле күүсетпейн келген. Бугалар доозазы аштаттынмайн, сигени кестинмейн турар, оларның уннары бок үнүштер тарадыкчылары боор турар.

Каттыжышкынның ажыл-херээ, ооң түңнелдери-биле, районда агрономнарның, гидротехниктерниң болгаш өске-даа совхозтар специалистериниң санал-оналы-биле таныжып көөрге, ук организация сорулгазын чедип албаан, суггат технологиязы сайзыраваан, мелиорастаан черлерниң ажыглалының ажыктыы көскү бедивээн деп чүве илерел турар. Каттыжышкынның ажыл-чорудулгазы ол-ла шии-биле артып каар, суггаттың дешпилгелиг аргалары шиңгээттинмес, калбарбас чүве болза, ооң ажы эвээш, совхозтарга артык звено апаар дугайында бодалдар чөптүг.

Хыналданың түңнелдери-биле республиканың Улусчу контроль комитеди таныжып көргеш, ук айтырыгны ханы шинчилеп көрүп, чогуур түңнелдер үндүрери, четпестерни эдери-биле Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министерствозунче шилчиткен.

М. СОДУНАМ.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң инспектору.

Совхозтуң тудугларында

ТУДУГ ЫЯЖЫНЫҢ БЕЛЕТКЕЛИ

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозтуң Быстай-оол Монгушка удурткан ыяш белеткекчилериниң бригадазының ишчилери Бай-Хөл тайгазындан тудуг ыяжы белеткээрин доозарының кырында келген. Ыяш белеткекчилери тудуг ыяжының белеткелин бо чылын багай эвес чорукткан. Оларның кызымак ажылының түңнелинде бо хүннерде безин 865 кубометр тудуг ыяжын белеткээш, ажык орукче үндүр сөөрткен.

Ыяш кезикчизи Николай Шарайбан, трактористер Борис Койгунмай, Сергей Монгуш, ыяш белеткекчилери Микаял Монгуш, Василий Бадыгыр, Николай Комбуй-оол хүн нормаларын доктаамал ажыр күүседип келген.

Совхоз тудуунга ээлчээ бригадалыг, эки шынарлыг тудуг материалдарын белеткеп, ооң курлавырын тургузар дээш бригаданың кежээ хүннери эки ажылдап турар. Бай-Хөлда белеткеттинген тудуг ыяжын совхоз төвүнде ыяш диилдирер черже сөөртүп турар трактор Владимир Дадар, оон дузалакчызы Сундуй-оол Ооржак ажылга кызымаан көргүзүп, мактадыг ажылдап турарлар. Олар 665 кубометр ыяшты сөөрткен.

Александр Дресвянников баштаан ыяш диилдирикчилери келген ыяшты тудуг материалдары кылдыр диилдирериинде шудургу ажылдап турар.

ЧАА КАЖАА, БАЖЫҢ

Бо чылдың эрткен үш айында ол совхозтуң тудугжулары чамдык ажылдарны кылган. Олар 50 баш төрүүр хаван кирер кажааны, ийи аал иштиниң чурттаар чуртталга бажыңын тудуп, ажыглалга киирген. Аңаа 300 муң рубльдуң капитал салыышкынын шиңгээткен Алексей Саражаковтуң, Вячеслав Монгуштуң тудугжулар бригадалары бо ажылга төлептиг үлүүн киирген.

Совхозтуң тудугжулары бо чылын ажыл-агый аргазы-биле ам-даа 306 муң рубльдуң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр планныг.

— Бистиң тудугжуларывыстың мурнунда салдынган планныг онаалдаларны чедиишкинниг күүседип болурунуң аргалары бар. Моон мурнунда чылдарның түңнелдерин өөренип көргеш, тудуг ажылынга организастыг чорукту быжыглап, тудугга ажылдаар кижилерни четчелеп, бригада бүрүзүн бот-орулга-чарыгдалыг ажылдаарынче шилчидип, ажыл төлевиринге аккорд системазын ажыглаар, тудуг курлавырларын чөп ажыглаар талазы-биле ээзи шугдунуп, эде тургустунуп эгелээш бис — деп, совхозта тудуг мастери Биче-оол Монгуш чугаалап турар.

Ажыл-агыйның тудугжулары совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге төлептиг үлүүн киирип, он ийиги беш чылдың ийиги чылында алган социалистиг хүлээлгезин күүседир, Улуг Октябрьның 70 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуур дээш кондуралдыг ажылдап турар.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

АЖЫЛ ТӨЛЕВИРИНИҢ СИСТЕМАЗЫН ЭДЕ ТУРГУЗАРЫ

1986 чылдың сентябрь айның 17-де СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң «Ажыл төлевирин сайзыраңгайжыдарының база чаа тариф ажыл төлевириниң болгаш албан-дужаал шалыңнарын улус ажыл-агыйының бүдүрүлге адырларының ажылдакчыларынга организастаар дугайында» хүлээп алган доктаалын күүседир талазы-биле он ийиги беш чылдың дургузунда бистиң чуртувуска ажыл-агыйның бүдүрүлге адырларынга ажыл төлевириниң системазын сайзыраңгайжыдары көрдүнген. Хамыктың мурнунда чаа тариф ажыл төлевирин болгаш албан-дужаал шалыңнарын киирер. Күш-ажылдың төлевирин экономиктиг чаа үндезинге чорудар.

Тодаргайлап чугаалаарга, мурнунда ышкаш, күрүне бюджединден эвес, а бүдүрүлгениң бодунуң ажылдап алган хөреңгизиниң үндезининге чорудар.

Ажылчыннарның тарифтиг ажыл төлевири 20—25 хуу, удуртукчуларның, тускай эртемниглерниң болгаш албан-хаакчыларның албан-дужаал шалыңнары 30—35 хуу өзер.

Улус ажыл-агыйының бүдүрүлге адырларынга тариф ажыл төлевирин бедидери беш чыл иштинде 75 миллион ажылчы чонну хаара тударболгаш ону боттандырарынга хөй миллиард рубль херек апаар.

Ажыл төлевириниң системазын эде тургузары социал чөптүг чоруктуң принцивин шуут бүдүрүүшкүнүн адырынга быжыглаарынга бараан болуп, ажылдакчыларның күш-ажылының хемчээлинге база шынарынга ыяап-ла шын дүгжүп турар кылдыр төлеп бээринге чедирер. Ол чорук бо чүүлде таарымча чок болуушкуннарны чок кылыр арганы бээр. 70 чылдардан эгелээш тариф ажыл төлевирлериниң аразында деңнелиг чоорту бодунуң боттуг ужур-дузазын чидирип бар чыткан болгай. Бүдүрүлгени сайзыраңгайжытканы болгаш ажылдакчыларның мергежилиниң өзүлдези ажыл төлевириниң бодунуң структуразынга дүүшкек эвес чорукка чедирген. Ында тариф ажыл төлевириниң үлүү херек кырында 50—60 хуу кызырлы берген. Ажыл төлевириниң арткан кезиин ажылчыннарга шаңнал болгаш янзы-бүрү немей төлевирлер кылдыр санап берип турган.

Чаа тарифтер нарын ажыл кылып турар кижилерге идиг бээрин күштелдирер. Ажылчыннарның квалификациязы улуг болган тудум-на тариф ажыл төлевириниң деңнели бедик болур. Ындыг болганда, квалификация разрядының ужур-дузазы бедиир, ажыл төлевириниң кол кезиин ону барымдаалап санаттынар.

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларынга хамаарыштыр алыр болза, совхозтарның ажылчыннарының продукцияны бүдүрген дээш бир хүнде тариф ажыл төлевири расценка ёзугаар тракторист-машинистер бирги бөлүк база I разрядтыг болза 4 рубль 02 копеек, үшкү бөлүк I разрядтыг болза 4 рубль 90 копеек, үшкү бөлүк VI разрядтыг болза 8 рубль 79 копеек төлээр. Бир эвес ажылчыннар I-II класстың чер, мал база сугарылга ажыл-агыйының мастерлери деп аттыг болза, II класс дээш 10 хуузу, I класс дээш 20 хуузу шалыңынга немей төлээр.

Күш-ажылдың байдалдарын, ооң интенсивтиин база кижилерниң профессионалдыг бедик мергежилин барымдаалап, профэвилелдер-биле дугуруушкаш, күш-ажылчы коллективтиң саналын ыяап-ла өөренип көрүп турганы, бүдүрүлгениң администрациязы аңгы-аңгы ажылчыннарга-даа, бригадаларга-даа, тарифтерге дыка улуг хемчээлдиг немелде төлелгени кылып болур. Мергежилдиг күш-ажылга идиг бээри ажылчыннарның чогаадыкчы өзүлдезинге база мергежилин бедидеринге идиг болур. Профессионал билиглерни бедидер сонуургалды аныяктарга оттуруп, дузалаар.

Чаа тарифтерни киирери дээрге чуртка ажыл-агый механизмин ниитизи-биле эде тургузарының чугула социал-экономиктиг хемчеглериниң бирээзи-дир. Херектиң ужуру чүдел дизе, тариф ажыл төлевирин база албан-дужаал шалыңнарын бедидери күш-ажылга коллективтиң ажыл-агый чорудулгазы экижииргө, оларның ажылдап алган хөреңгизи дүрген чыглырга, фабриканы, заводту, организацияны долу боторулга-чарылгаже база бодун боду акшаландырарынче шилчиилдери дүргедээр.

Чаа тариф ажыл төлевирлери чамдык өске-даа чугула сорулгаларны шиитпирлээринге дузалаар. Хамыктың мурнунда беш чылдың даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседири дээш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, продукцияның шынарын экижидериниң темпизин дыка дүргедедир дээш коллективтерниң болгаш түс-түс ажылдакчыларның материалдыг сонуургалын күштелдирер.

Чаа тариф байдалдарын кииреринге эргежок чугула хөреңгилер чыып алырының үндезини болза ажыл төлевириниң фондузу болгаш эргежок чугула херек апарган таварылгаларда, материалдыг идиг бериишкининиң фондузунуң чамдык кезии болур.

Дүргедээшкинниң кураавырларын диилеп тыварынга профэвилел организацияларының улуг рользу болур. Олар мурнакчы аргаларны болгаш депшилгелиг технологияны нептередириниң үндезининге организастаан бүдүрүлгени эки чорудар, чиг эттиг болгаш материалдарны камнавышаан, продукцияның эки шынарлыг болурун чедип алыр дээш ынчалга дузалап турар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизинге СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары М. С. Горбачев «Күш-ажылдың төлевириниң айтырыын ап көрүңер. Ол талазы-биле бис шыңгыы эде тургустунуушкунну эгеләэн бис. Чугаа кампания, түр кадының хемчээлиниң дугайында эвес, а шын эвес деңнештирилгени чок кылырынче принципиалдыг шугумнуң дугайында боор турар. Ол дээрге чугула политиктиг айтырыг-дыр. Чүгле күш-ажыл кижиниң үнезинниң, ооң хөй-ниити аталдарының болгаш материалдыг чаагай чоруунуң хемчээкчиин болур ужурлуг» деп чугаалаан болгай.

Ынчангаш ажыл-агый механизмин эде тургузарынга, ол ышкаш тариф ажыл төлевирлерин база албан-дужаал шалыңнарын эде тургузарынга шуут-ла дорт киржип турар профэвилелдериниң область чөвүлели айырлар аайы-биле обкомнар болгаш профкомнар социал чөптүг чоруктуң кижи бүрүзүнге кылганы-биле деп принцивиниң канчаар сагыттынып турарын контрольга алыр ужурлуг. Ол дээрге амгы үениң негелдези-дир.

Ө. КАРА-САЛ,
профоблчөвүлелдиң бүдүрүлге ажылының болгаш ажыл төлевириниң килдизиниң инструктору.

САЛГАЛ ДАМЧЫП САЙЗЫРАЗЫН

Хоорай тудуунуң талазы-биле Төп эртем-шинчилел институду Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар ниитилел-биле кады чогаадыкчы ажылдап турган. Тыва АССР-ниң Куртудуунуң даасканы ёзугаар Кызыл хоорайның төөгүзүнүң болгаш культуразының тураскаалдыг черлерин камгалаар зонаның төлевилелин ажылдап кылган.

Кызыл хоорай чаңгыс аай төлевилел-биле туттунмаан, ол 1914 чылда тургустунган. Ынчангаш ооң бүгү-ле төөгүзү 70 чылга деңнежир. Мынчап көөрге, алызындан алыр болза, Кызыл амгы үениң хоорайы боор турар. Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын-даа алгаш көөрге, ындыг-ла шоолуг эвес. Холдуунда-ла төөгүнүң тураскаалдары холдаан.

Ооң-биле чергелештир хоорайның «эрги төвүнде» чаңгыс каът хуу тудуглар-биле кожа чаа тудуглар база немей туттунган. Хоорайның төвүнде Улуг-Хем кыдыында «Азия төвү» багана-тураскаал онзаланып коступ турар. Ынчангаш төпте төөгүге арттырып кагы дег үнелиг чүүлдер бар боор турар.

Эге бажында хоорайны 1914 чылда ажылдап кылган чиңгине план ёзугаар тудуп эгелээн. Ону ёзугаар хоорайның төвүнге үш шөлдүг саң дорт кудумчулар турары көрдүнген турган. 1930 чылдарга чедир-ле хоорайның тудуу үш хевириниң: чагылардыг, серилерлиг, чудуктан туткан бажыңнар. Брустан туткан барак хевирлиг бажыңнар база серилерлиг чер бажыңнар кылдыр туттунуп турган.

Бөдүүн хевириниң туткан бажыңнарындан чамдык тудуглар онзаланып ылгалып турар. Ленин кудумчузунга турган Чазак бажыңы (ону бузуп каапканы харааданчыг). Тыва республикага ССРЭ-ниң белек кылдыр тудуп бергени Ленин кудумчузунуң 27 дугаар бажыңы болгаш өске-даа бажыңнар аңаа хамааржыр.

1930 чылдарның ортан үезинден бээр тудугларның хевир-шиничизинге элээн өскерилгелер болгулаан. Элээн улуг тудуглар: Чазак бажыңы (ам мында Курбаик бажыңы), музей, ССРЭ-ниң ТАР-га элчин чериниң бажыңы болгаш өске-даа улуг-улуг бажыңнар коступ келгилээн.

Найысылалдың амгы үезиниң аян-шиничизин хевирлээриниң эгезин салган Чазак бажыңының (ам СЭКП обкомунуң бажыңы) тудуун 1939 чылда дооскан.

1940—1950 чылдарда хоорайның төвү чаартынып туттунуп эгелээн. Баштайгы 3—4 каът бажыңнар: 2 дугаар школа, хооркүүском, уран чүүл училищези, почта бажыңы болгаш өске-даа тудуглар туттунган. Чаа туттунган бо бажыңнар хоорай тудуунуң овур-хевирин өскерткен болгаш хоорайның кол-кол кудумчуларының болгаш төп шөлүнүң стилин тодараткан деп чугаалап болур. Ниитизи-биле ол-ла чылдарда хоорай төвүнүң тудугларының архитектурлуг аян-шиничизи хевирлеттинип тодараттынган.

Ынчалза-даа 60 чылдарда туттунуп турган тудугларның архитектурлуг шынары элээн бөдүүнчүй берген. Ленин кудумчузун база Гагарин кудумчузундан эгелээш ковүрүгге чедир кезек черлерни маңаа хамаарыштырып болур. 60 чылдарның тудуглары хоорайга ус-шеверииниң, аяның талазы-биле бичии-даа чүве немевейн барган.

1970—80 чылдарда хоорай шапкын хөгжээн. Хоорайның мурнуу талазынга болгаш эрги аэропорт чоогунга хөй тудугларны эгелээн. Хоорайның төвүн чаартып кылыр ажыл база калбарган. Бо үеде хоорай тудуун чорудуп турганың алгаш көөрге, бажыңнар ындыг-ла кончуг демей лешкек эвес боор турар. Ындыг-даа болза, 60 чылдарга бодаарга ниитизи-биле элээн экижий берген. Чамдык чедимче чок туттунган тудуглар (АТС бажыңы, Хем кыдыында кварталдың хөй каът бажыңнары) бар-даа болза, хоорай төвүнүң архитектуразының чүүлдешкээн хевирлээринге чедишкиннерниң барын демдеглээр апаар. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң база хөгжүмшии театрының бажыңнарын тутканы амгы үениң архитектуразынга дүгжүп, хоорайның төвүн аян-шинчи киирип турар. Шевергин кылдыр чаагайжыдып кылган чүүлдешкек чорук хоорайның төвүн аян-шинчи киирип турар.

Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар зонаның төлевилелин ажылдап кылганының эчис сорулгазы төөгү талазы-биле онзаланып турар черлерин тодарадып, оларны камгалаар талазы-биле санал-оналдарны киирери.

Камгалаар төлевилелде тураскаалдыг болгаш төөгүлүг черлер кылдыр дараазында объектилерни киирип турар:

— кызыл партизаннарга тураскаалды;

— ССРЭ-ниң ТАР-га элчин чериниң бажыңын;

Курүнениң айыыл чок чоруk комитединиң бажыңын;

— Тыва эки турачыларның фронтуже аъттанып үнгени филармония бажыңын болгаш № 1 школаның бажыңын;

— СЭКП обкомунуң бажыңын болгаш В. И. Ленинге тураскаалды;

— Тывага эң баштайгы электри станциязының бажыңын;

— С. К. Токага тураскаалды:

— ТАР-ның чазааның турганы бажыңны (ам мында Курбаик бажыңы) база ТАРН ТК-ның болгаш ТАР чазааның турганы бажыңны (ам мында «Союзпечать» бажыңы);

— «Тувинская правда» солуннуң редакциязы турар бажыңны;

— ТАРН-ның съездилерин эртип турган Алдан-маадыр аттыг музейниң база тыва тудугжуларының 1934 чылда Кызылга бир дугаар туткан бажыңы болур Кадык камгалал министерствозунуң амгы турар бажыңын;

Ленин кудумчузунда уруглар эмнелгезиниң бажыңын;

— № 2 школаның бажыңын болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга мөчээн дайынчыларның тураскаалын;

— тыва бижиктиң үндезилекчизи А. Пальмбахтың болгаш чогаалчы С. Сарыг-оолдуң чурттап турган бажыңнарын;

— «Шын» солуннуң редакциязының болгаш типографияның бажыңын;

— «Азия төвү» тураскаалды:

— партияның болгаш күрүнениң коскү ажылдакчызы, сураглыг совет чогаалчы С. К. Токаның чурттап турган бажыңын.

Бо камгалалдыг черлерге кандыг-даа тудуг болгаш септелге ажылдары чорударын хоруур. Маңаа кандыг-бир ажыл чорудар деп барганда тураскаалдар камгалаар органнарының чөпшээрелин айтырары чугула.

Кызыл хоорайның төөгүзүнүн болгаш культуразының тураскаалдыг черлерин камгалаар зонаның төлевилелинде төөгүлүг черлерже улуг кичээнгей салдынган.

Найысылал Кызыл хоорай кезээде аныяк шинчизин оскунмайн, салгал дамчып, улам-на чечектелип сайзыразын деп күзээр мен.

Г. ГЕРМАНОВА,
архитектор, төлевилелдиң автору.
Москва хоорай.

Бир чагааның изи-биле

ХОМУДАЛ ЧӨПТҮГ БОЛГАН БЕ?

Кызыл районда Алдын-оол Куударның «Шынның» редакциязынче чоруткан чагаазы дүвүренчиг болган. Чүл дээрге чөптүг чоруктуң принцивиниң хажыдыышкынының дугайын ол бижээн. Кызылдың эът-сөөк далганы бүдүрер заводунга бажың хуваалдазын директор биле профком даргазы боттары кылыр, олар кара туразы-биле таныш-көрүштеринге, чоок кижилеринге оочур барымдаалавайн берип турарын ол дыңнаткан.

Автор чамдык чиметтерни-даа киирген. Ылаңгыя хөй ажы-төлдүг Норлаа бичии бажыңда сыныварлажып орарын, а Мусиенко «Тыва суг тудуг» треске хамааржыр бажыңда орар хирезинде заводта ажылдавайн турар уруунга ол бүдүрүлгеден бажың ап бергенин. Кызылга хуу бажыңын садыпкаш, заводтан чаа квартиралар ап турар кижилерниң барын, ээзэш өг-бүлелиг чамдык кижилерниң улуг бажыңнар ээлеп турарын... бижээн. Ындыг фактылар дүвүрелди болдурбас арга чок, ынчангаш солуннуң корреспондентизин ук заводка четкен.

Чагаа изи-биле чораан кижи хамыктың мурнунда ооң авторун тып алыр болгай. А. Куулар деп кижини заводтан сураглаарымга тывылбады. Куулар деп кижи бар, ынчалза-даа ады өске, ол чагаа бижээн. Ындыг-даа болза чагааларда айыттынган фактыларны хынаар апаар. Кандыг-бир чүведен сезингеш, ёзулуг адын салбааны-даа чадавас.

Заводта профэвилел комитединиң даргазы Г. И. Томилова-биле ужуражып, ажылчыннарның чуртталга байдалын сайгарып, бажың оочурунда кижилерниң данзызын көрдүвүс. Ук заводта ниитизи-биле 87 кижи ажылдап турар. Сөөлгү үеде ооң ажылчын кадрлары турумчаан болду. Бажың чок кижи ук бүдүрүлгеде барык чок, ийи-чаңгыс кижи-ле ада-иелери-биле кады чурттап орар, олар чаш ажы-төлдүг болганындан аңгы бажың негевейн турар, чүге дээрге кырганнар-биле кады чурттаарга оларга чиик, чаш уругларын хайгаарадыр.

Бажың оочурунда 22 кижи бижиткен. Ол данзыда киргеннерниң каш чылдан бээр оочурда туруп келгенин айыткан. Чамдыктарының аттарын балап каапканнары-даа бар. Оларны харын оочур ёзугаар эвес, аралаштыр балаан. Ооң чылдагаанын профком даргазындан база өске-даа кежигүннерден айтырдым.

— Бо ээлчегден үш кижиге квартираны бергенивис шын—деп, олар бир аас чугаададылар.— 7 кижи квартираны боттары тып алган, оларның чамдыктары бажыңныг болганы илерээн. Бир эвес чурттаарга шөлү четчир болза, оочурга-даа тургуспас, квартира-даа бербес бис, чурум ындыг.

Аттарның аралаштыр балаттынганының чылдагааны ындыг янзылыг тодараттынган. Чагаада ады кирген Норлаага хамаарыштыр база сонуургадым. Ону хөй уруглуг деп авторнуң бижээни шын. Чурттап орар чери шынап-ла, бичии. Кухнязы-биле катай санаарга дөрт өрээл болур квартираны ийи кылдыр үзүп каан черде ийи аңгы өг-бүле чурттап орар.

Ынчалза-даа оларда идегел чок эвес болду. Ооң кожазы Кыргыс сугга бо чылын чаа бажың берген, олар коже бээрге ол талазынче улус киирбес, а ону Норлааның өг-бүлезин олурар кылдыр дерип бээр. Ынчангаш оларның чурттаарга шөлү барык ийи катап улгадыр.

Чагаада айыттынган бир факт—амгы үениң негелдези-биле туттунган шенелде чаа дөрт бажыңны таныш-көрүштеринге үлепкен дээни болгай. Ону база хынап көрдүм. Кызыл районда көжүп чоруур мехколонна ук заводка чаа хевирниң дөрт бажыңын эрткен чылын тудуп берген. Ону үлээрде коллективтиң ниити хуралын чыылдырган. Ол бажыңнарны заводта 12 чыл ажылдап турар бухгалтер Л. Ф. Пенартка, технолог, ооң ишти-биле кады ында ажылдап турар С. Б. Салчакка, чаа-ла дөрт чыл чедип орар-даа болза, ак сеткилдиг, мурнакчы ажылчын И. Ы. Кыргыска, профком даргазы Г. И. Томиловага бээр деп хуралга шиитпирлээн. Профком даргазы боду ооң чүге алганыл деп айтырыг тургустунган. Мурнунда тар бажыңга турганын, заводка тос чыл ажылдаанын, профэвилел комитединиң даргазынга алды чыл улаштыр соңгудуп, бо хөй-ниитичи даалгазын ак сеткилдиг күүседип келгенин база барымдаалаан. Ынчангаш квартираны аңаа бээр деп коллектив бир үн-биле шиитпирлээн.

Моон алгаш көөрге, ук бажыңга хамаарыштыр чөптүг эвес хуваашкын болган деп авторнуң бижээни бадыткаттынмаан. Диспетчер Мусиенкога хамаарыштыр бижип турары харын шын. Ол мурнунда «Тыва суг тудуг» трестиң бажыңынга уруу-биле кады чурттап органы шын. Ол заводта ажылдап турар, кадыкшылы база багай (бронхиалдыг астмадан аарып турар) кижи боорга бажыңны берген. Чүгле ол бажыңга уруу эвес, боду олуруп алган, ук квартираның системазының чарылганы шын, ону завод күүсели-биле эвес, боду кылдыртып алган болду.

Кызылда бажың-балгадын садыпкаш, заводтан квартира ап турар кижилер дугайында бижимелде шын чүүл бар харын. Ынчалза-даа чаңгыс кижи ынчанган. Ол кижиниң хоорайга чурттап орган бажыңы бичии, а өг-бүле кежигүннери хөй болган. Ынчангаш завод ооң дилээн барымдаалап бажың берген. Ынчан бажың айтырыы чогумчалыг шиитпирлеттинип турар үеде ындыг чиигелдени кылган, ажы-биле чугаалаарга, чурттаалга бажыңының дугайында айтырыг ынчалда эки, шупту квартира-биле хандыртынган, чаа келген специалистерге база дораан бээр арга бар.

Заводка чылдың-на алды квартираны берип турар. Ону оочур ёзугаар үлеп турар. Бо чылдагы баштайгы ийи квартира ажыглалга кире берген, оларны А. Сержин биле И. Аньшина алган, дараазында М. Саая биле А. Доспаң алыр.

Чагаа изи-биле чораам, тып илереткен чүүлдерим бо. Ооң аңгыда ажылчыннарга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш заводтуң удуртулгазы, профэвилел организациязы коскү ажылдарны кылып турары демдеглексенчиг. Ажылчыннарга столованы ажыткан, магазин база ажылдап турар. Хүн бүрүнүң эргежок чугула бараанныарын ооң садып ап болур. Ылаңгыя эът, колбаса аймаа үргүлчү турар.

Кызыл-булуң база бар. Бүгү-ле байырлыг хуралдар, кежээлер аңаа болур. Ынчалза-даа сөөлгү үеде культура-массалыг хемчеглерни эвээшти чорутканын чугаалаза артык эвес. Ол талазы-биле профкомнуң кылып турар ажылы харын эчизинге четпейн турар. Ону моон соңгаар өөренип көөрү күзенчиг.

Д. ЧЫДЫМ,
«Шынның» корр.

КЫЗЫМАК

Ак-Тал суурда холушкак бараанныр садыында коммунист Раиса Чимит-оолдуң удурткан магазинде садыгжылар эрткен чылдан бээр багай эвес ажылдап келген. Комсомолчу кыстар Раиса Оюн биле Ольга Седип олар дагдыныкчызының арга-сүмезин дыңнап, садып алыкчыларның негелде-хереглелдерин чогуур үезинде хандырар дээш кызып ажылдап турар. Олар он ийиги беш чылдың баштайгы чылында саарылга планындан ажыр 15,9 муң рубльдиң бараанныарын саткан.

Садыгжылар он бирги беш чылдың ийиги чылын база багай эвес эгелээннер. Олар бараанныр саарылгазының планын ай санында ажырып келгениниң түңнелинде, бирги кварталдың планын хуусаазындан эрте-ле күүседипкен. Улуг Октябрьның 70 чыл болур юбилейинге уткуштур алган социалистиг хүлээлгезин садыгжылар чедиишкиннииг күүседир сорулганы салган.

Ш. ДОСПАН.
Улуг-Хем район.

«УРУГЛАР ЧУРТТАЗЫН ДЭЭШ»

Делегейниң Кызыл крест болгаш Кызыл чартык ай шимчээшкининиң байырлалын чоокта чаа 35 дугаар байырлап эрттирген. Ол хүн чаңчыл ёзугаар тайбың болгаш кижизиг чоруктуң идеяларын, ачы-дуза принциптерин, кижиниң амыдыралын база кадыкшылын камгалаар талазы-биле идепкейлиг пропаганда хүнү болган.

— Бүгү делегейниң Кызыл крест болгаш Кызыл чартык ай хүнү бистиң чуртувуска онза ужур-уткалыг. Чүге дизе ол хүнну бис совет чоннуң немец-фашист эжелекчилерин чылча шапканының хүнүнүң бүдүүзүнде демдеглээр болгай бис. Ынчангаш фронтуга-даа, тылга-даа балыглаттырган болгаш аарыг кижилерниң амы-тынын камгалап алыр дээш амыр-дыш чок демиседжип турган чүс-чүс эмчи сестраларын уттур эргевис чок. Ада-чурттуң Улуг дайынының шөлдеринге амы-тынындан чарылган дайынчы херээжен эштеривистиң тураскаалын ыдыктыы-биле сагып чоруур бис. Совет чон дайынга 20 миллион кижини чидирген болгай, ынчангаш тайбыңны камгалаары бистиң ыдыктыг хүлээлгевис—деп, СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседага ССРЭ-ниң Кызыл крест болгаш Кызыл чартык ай совет ниитилел эвилелиниң даргазы А. Венедиктов чугаалаан.

Кызыл крестиң болгаш Кызыл чартык айның шимчээшкининде бүгү делегейде 250 миллион кижи киржип турар, оларның 130 миллиону — совет кижилер. Ол дээрге медээжок улуг күш. Ооң ат-алдары, чогаадыкчы идепкейи бир дугаарында-ла тайбың дээш демиселче, ядролуг халапты чайладырынче угланган болур ужурлуг. Эчис сорулгазы кижизиг чорук, ачы-дуза, тайбың болу берген шимчээшкин амгы үениң эң берге айтырыгларының талазы-биле делегейниң янзы-бүрү чурттарының аразында чедиишкинниг чугаалажыышкыннарны чорударынга улуг ужур-дузалыг.

Делегейниң Кызыл крест болгаш Кызыл чартык ай хүнү ындыг кады ажылдажылганы чорударынга улуг салдарлыг. Бо чылын ол «Уруглар чурттазын дээш» деп девиз-биле эрткен.

Уругларның кадыкшылын болгаш амыдыралын камгалаар деп тема-биле бо хүн бир дугаар демдеглеттинип эрткен. Шак ындыг темалыг эрттиргениниң сорулгазы — кайда уруглар тайбың болгаш дуза херевлеп турарыл, мурнакчы хөй-ниитиниң күш-шыдалын, угаан-бодалын ынаар угландырары болур. Амгы үеде безин хөгжүп орар чурттарда чогуур хайгааралды, кичээнгейни албайн турарындан база санитар культуразының куду деңнелдиг болганындан эргежок чугула дузаны албайн, янзы-бүрү халдавырлыг аарыглардан чылдың-на 4 миллион уруглар өлүп турар.

ССРЭ-ниң Кызыл крест болгаш Кызыл чартык ай ниитилелиниң эвилели чазактың даасканы-биле бистиң чуртувустуң төлээлекчизи болуп, ындыг чурттарның уругларынга дузаны КНО-нуң уруглар фондузун (ЮНИСЕФ) дамчыштыр көргүзүп турар. Янзы-бүрү аарыгларга удур тарылга кылып чорудар дугайында КНО-нуң программазын деткиири-биле 5 чыл дургузунда, азы 1986 чылдан 1990 чылга чедир, полиомиелит вакциназын 1 миллион дозаны ЮНИСЕФ организациязынче халас шилчиидип бээр дугайында шиитпир хүлээп алдынган.

Бистиң чуртувуста экономиканың, кадык камгалалының, культураның канчаар-даа аажок улуг чедиишкиннериниң ачызында уругларның шын кижизидилгезинче, өзүлдезинче угланган бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Чаш уруглуг иелерниң болгаш чаш назынның эрге-ажыын камгалаарынче дыка улуг кичээнгей салдынып турар. Бо ажылда совет Кызыл крест база киржип турар. Ооң кежигүннери чонну, ылаңгыя уругларны шын ажаар, хайгаараарынга, оларның аарыыр болгаш кемдеп-бертиннер чоруун болдурбазынга аныяк иелерни өөредип турар. Бистиң уругларывыс кандыг кижилер боор өзүп келириндеп бистиң ниитилеливистиң келир үези улуг хамаарылгалыг.

(СЭТА).

делегей медээлери

ПАРЛАП ҮНДҮРГЕН

СТОКГОЛЬМ. Швецияда «Фрам» ном үндүрер чер СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун. Совет Эвилелинде социалистиг чаартылгалар» деп чыындызын парлап үндүрген.

Чыындыда СЭКП ТК-ның январь Пленумунга М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш партияның кадр политиказының дугайында» илеткели, «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг артары дээш» деп Москвага болган делегей шуулганының киржикчилеринге чугаазы, бо чылдың февраль 28-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының медеглели, ооң өске-даа чугаалары кирген.

(СЭТА).

КОМПЛЕКСТИГ ПРОГРАММА

ПРАГА. (СЭТА). Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнү чурттарның эртем-техниктиг депшилгезиниң 2000 чылга чедир комплекстиг программазының сорулгаларын шиитпирлээринге ЧССР-ниң бежен ажыг бүдүрүлгелери болгаш эртем-шинчилел институттары киржип турар. Электрон-саналга техниказын чогаадып кылыр талазы-биле улуг дүржулга бо чуртта мөөңнеттинген. Чехословакияның кылып турар компьютерлерни технологтуг шугумнарны, роботчуткан станок участоктарын башкарып база бүдүрүлге планнарын ажылдап кылырынга ажыглаттынып турар.

Амгы үеде Чехословакияның специалистери чаа салгалдың электрон-саналга машиналарын чогаадып кылып турар. Хууда ажыглаар компьютерлерни болгаш бичии ЭВМ-нерни чурттуң болгаш өске-даа социалистиг чурттарның улус ажыл-агыйынга хөйү-биле бүдүрүп бээрин бо беш чылдың планында көрген.

Кады ажылдажылганың комплекстиг программазында Чехословакияның вэлеп турар бир кол чери харылзаа техниказы болур. Чериниң кызымал эдеринчилери-биле харылзаага, телевидение дамчыдылгазынга болгаш харылзааның ооң-даа өске адырларынга херектиг нарын аппаратураларны бо чурттуң специалистери кылып турар.

КЫЗЫРГАН

БУЭНОС-АЙРЕС. Экономиканы «кадыкшыдар» талазы-биле делегейниң валюта фондузунуң сүмелээни-биле Чилиниң диктатору Пиночет социал хереглелдерге бюджеттиң чарыгдалдарын кызыраарын үргүлчүлеп турар. Чижээ, ол чырыдыышкынга акшаландырыышкынны чоокта чаа база катап кызырган.

Чили башкыларының каттыжыышкынының даргазының оралакчызы Фернандо Асула Понсениң ында дыңнадып турары-биле алырга, чүгле сөөлгү айларның дургузунда ажылдан үндүрериниң дугайында дыңнадыышкынны эге болгаш ортумак школаларның 8 муң хире башкылары алган.

Бир эвес чоокта чаа Чили чурттакчы чонунуң бижик билириниң талазы-биле бедик деңнелдиг чурттарның бирээзи кылдыр санадып турган болза, ам Пиночеттиң улуска удур диктатуразының туруп келген чылдарының үезинде мында номчуп болгаш бижип билбестерниң саны кончуг дүргени-биле өзүп турар деп, Чили профэвилел ажылдакчызы демдеглээн.

(СЭТА).

ҮШ УДАА

КАНБЕРРА. Кирибати Республиканың президентизи Иеремия Табаи президент кылдыр үш удаа соңгуткан. Оожум океанның мурнуу талазында ол ортулук күрүнениң Великобританиядан хамаарышпас чоруктү 1979 чылда алган үезинден бээр ол ону баштап келген.

(СЭТА).

Испанияда янзы-бүрү профессияларның төлээлекчилери — фермерлер болгаш транспорт ажылдакчылары, металлургтар болгаш эмчилер, студентилер болгаш тудугжулар ажыл соксаадыышкынын чорудуп, митингилер болгаш чыскаалдарны эрттирип турар.

ЧУРУКТА: кадык камгалал системазынга күрүнениң дузаламчызын улгаттырарын негээн эмчилерниң болгаш эмнелгелерниң дузалал ажылдакчыларының чыскаалы.

СЭТА-ның фотохроиниказы.

КӨРҮШТҮГ, ХАНЫ УТКАЛЫГ

«Кадык салгал дээш» деп конкурс чоокта чаа уруглар эмнелгезинге болуп эрткен. Аңаа методиктиг янзы-бүрү 57 папкалар, альбомнар, делгелгелерни кылган. Делгээн ажыл бүрүзү шынарлыг, көрүштүг, ханы уткалыг болган. Оларның эң экилерин тодараткан.

Бирги черде — чаа төрүттүнгеи уруглар эмнээр салбыр, уругларның № 2 поликлиниказы болгаш уруглар чыттырып эмнээр № 2 эмнелге. Ийиги черде — уруглар чыттырып эмнээр № 1, № 4 эмнелгелер, аарыг уруглар хүлээп алыр болгаш диагноз тодарадыр салбыр.

Бо конкурска эмнелге ажылдакчылары арга-дуржулга солчуп, ылаңгыя аныяк специалистер ажыктыг хөй чүүлдерни билип алган. Жюри даргазы С. И. Лоскутова — лаборант эмчи, херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү конкурстуң түңнелдерин үндүргеш, ооң эки талаларын демдеглээш, үениң негелделеринге дүүштүр методиктиг материалдарны тургузуп, оларның утка-шынарын экижидеринче кичээнгейни угландырган.

С. САВЫР.

АВЫДАЙЛАР

Шоодуг

«Арга хевир, стильдиг эрги олчаан,
Ажыл биле сөзүвүс-даа дүүшпес хевээр,
Ам-даа эде тургустунуп албаан бис!» — деп
Ак-оол дарга амыр дыш чок шуугавышаан —
Хөөкүйнү-даа!...
Көк-оол база Ак-оол-биле чаңгыс-ла хеп —
Кодээге-дээ, суурга-даа домаа-ла ол,
Кызыл-оол-даа, Хүрең-оол-даа аваа бир аас —
Кыйгы, кышкы салып чорда, чугаазы каас! —
Авыдайлар!
«Бис» деп чогум кымны ынчап турарлары?
Бисээки-ле боттарын бе, өскени бе?
Эттинместээн кемин хөйге шамнап болбас,
Эргем бар дээш, бүгүдемни хомелевес! —
Эрейгейлер!
Ажыл кылып туру бис деп мындыглар бе?
Ажык-чарлыг шүгүмчүлел — ойну ол бе?
Адын адап, багын сөглээш, бижээннерин
Аглаар, истээр, кызар, базар нийн-нер чоп?! —
Дужуметтер!
Дүргедээшкин, эде-кере сайгарлышкын
Дүүн, бөгүн тыптып келбээн — чижек болган:
Адаан өрү кижи бүрү таарлып турда,
Амдыкылар, хоозун шуугааш, соңнап келген —
Аазатпайлар!
Хыйап өөрле, шуглуверни, чаартынарын
Кижилер көвей алгырарлар чедип албаан,
Кылан состүг кажарларның мыдын шеглээш,
Кызыл арның чоңга чарлааш үе келген.
Эргим чонум!

С. МОЛДУРГА.

ЧАРАШ ХӨЛ

Балык-баллаам тик чок,
Барып көрем дээзинг,
Чалгыныг күш, айнар
Чайлаглап кээр хөлүм.
Өкүн булаап чыдар
Өңгүр чечээ — чечээш,
Саяктадыр чалгып,
Салгын ойнаар хөлүм.
Сеткилимниң ыры
Сени мактап ханмас.
Тожу черде сен дег
Тоолзуг чараш хөл чок.

Д. ООРЖАК.

БОДУҢНУ БОДУҢ КИЖИЗИТ

К. Маркс: «Кижи бүрүзү бодунуң хууда продуктузу болган түңнели» деп чугаалаан. Ол чүл дээрге кедизинде барып кижи бодун боду каннап кижизидер дээни ол. Бис боттарывыстын четпестеривисти, частырыгларывысты, харын-даа халаг эттирген үевисти безин кандыг-бир чептүг чылдагааннарга азы кайы-бир кижиге шамнап чугаалаар. бодувусту агарткан орар бис. В. И. Ленин «кижи дээрге бодун боду боттандырарын кызыдары, боттуг делегейде боттуг кижинин бодун дамчыштыр көргүзери-дир» деп санап чораан. Кижи бүрү Чер кырынга бодунун иази чүгле ажыл-херээнге арттырып каан болур — кижиниң өлүм чок чоруу чүгле мында. Ол дээрге «боттуг делегейге боттуг чоруун» көргүзүп, бодунуң ажыл-херээ-биле чоннуң материалдыг болгаш угаан-бодал культуразын байлакшыдарының херээнге улуун киирери-дир. Үстүнде чугаалаан ленинчи састерде кижи бүрүзүнүң амыдыралының утка-шынарын тодаргай болдурарының бедик утказы сиңникен. «Бодун боттандырары» дээрге бодунда бар талантызын, арга-мергежилин, угаан-бодалын, энергиязын чонга ниитилелге харам чокка бээри-дир. Ынчан кижи чүгле бойлуста бар шаптык-моондактарны эвес, харын бодунуң тура-соруу чок, күш чок, диди эвес чоруун, чалгаа, олутпай чоруун ажып эртер ужурга таваржыр.

Л. КОГАН,
философия эртемнериниң доктору.

МЕРГЕЖИЛИ — БЕДИК ЧАЛЫМ ҮНЕР

Киргизияның даглары Токтогул ГЭС-тиң тудуу 1962 чылда эгелээн. Гидростанция ның тудугжулары делегей практиказынга безин ындыг берге байдалга кажан-даа таваржып көрбээннер. Хөй каът бажыңны бедик хаяны ыннаштыр тудар. Ажылдаар чер — сүүр-сүүр хаялар. Чогум-на ынчангаш — маа база бир тудугжу мергежил — бедик дагларлыг черлерге электро станциялар тударда хаяларже үнер монтажниктиң чаа мергежили тургустунган. Ту дугнуң удуртукчулары Фрунзеден спорт мастери альпинист Владимир Аксеновту чалаңнар. Ол делегейде бир-ле дугаар «даг прорабы» болуп тудугжуларны альпинизмге өөредип эгелээн.

Оларның аразындан бир-ле дугаарында 17 харлыг Мамасалы Сабиров ол мергежилди шиңгээдип алган. Ол Токтогулдуң тудугларынга мергежилин улам бедиткен, бодунуң херээниң мастери апарган. М. Сабиров хаялар үнер монтажниктериниң бригадири болуп, бодунуң кады төрээн дуңмалары Абибулла, Абдулла зыны база ол дидимнерниң мергежилинге өөреткен. Олар техниканың безин күш чедип шыдавазы бедик хаяларже үнүп, агаар-бойдустуң кандыг-даа берге үелеринде ажылдап, өскелерге мергежилин харам чокка дамчыдып берип турарлар. М. Сабировтуң бригадазы чаңгыс удаа безин чүс-чүс килограмм демирни, цапны, хая чазылдырар чүүлдерни, инструментилерни бедикче дажып үндүрер, өөскүп өттүр шаап турар соок хаттыгда-даа, хаяның чалымы үттүп чип турар ишинде-даа ажылдаар ужурга таваржып турарлар. Бригаданың бүгү кежигүннери Ленинчи комсомолдуң лауреады атка төлептиг болганнар.

В. И. ЛЕНИННИҢ СОНУУРГАП КӨРГЕН БОДАЛГАЛАРЫ

Владимир Ильич Ленинниң дыка хөй чоок эштери болгаш өөнүктери база сурукчулары ооң шыдыраага сонуургалының дугайында херечилеп болур документилерни арттырган. Бо угаан оюнун ол К. Маркс ышкаш база шак-ла ынчаар күштүг хандыкшыл-биле ойнаар турган. «Шыдыраа оюну ооң чанында-сыныш чок, ундаравас сеткил-хөөнүнге аажок тааржыр турган», — деп, Ленинниң чоок өнүү П. Н. Лепешинский бижээн. Ленинниң угбазы Анна Ильинична шыдыраа оюну ооң болганчок-ла кодээже чоруй баар амыдыралының хостуг үезин чөп ажыглаарынга идиг болуп, шөлүге сөөлүнде даштыкыда чурттап турар үезинде база дузалап турган деп сагып чугаалаан.

В. И. Ленинниң амыдыралында шыдыраа кандыг черни ээлеп, ол канчаар ойнап чораанының дугайында ооң дуңмазы Д. И. Ульянов «Шыдыраа» деп очерке бижээн. Владимир Ильичиниң бодунуң келгээде сагып база удурланыкчыларындан хажык чок негеп чорааны: кош-дедир чандырбас база тудкан фигуразы-биле ылап-ла кожер. Чаа эгелеп ойнап чоруур шыдыраачылар ол дүрүмнү шоолуг сагывас, баштайгы хожүн дедир чанар. шыдыраа шөлүнде тургустунган байдалды үреп, катап-ла ойнап эгелээр таварылгалар бо-ла болгулаар. Ол багай чаңчыл оюнну-даа, ойнакчыны-даа үрээр. Чамдык ындыг ойнакчылар фигурага дегбейн чыткаш, баштай эки боданып, оюнну солуп, чараш байдалче киирер комбинацияларны баш удур эки боданып алыр турда, далажып кешкеш, хөй черге боттары безин шугулдап, ойнап олурган эжин-даа ындыг байдалче албадай бээр»... деп ол очеркте бижип турар.

В. И. Ленин шыдыраа хөлүнде байдалды дораан тодарадып билир. Ынчангаш практиктиг оюнга шыдыраа ойнап чораан. Ооң ол шынары шыдыраа бодалгаларын бодаарынга аңаа аажок дузалаар турган. Биске билдинип турар Ленинниң сонуургап чорааны элээн каш шыдыраа бодалгалары бар. Оларның аразында ооң дуңмазы Д. И. Ульяновтуң тургусканы ийи коштуг база америк шыдыраачы О. Вюрцбургтуң тургусканы үш коштуг шыдыраа бодалгазының бижимелдерин болгаш Платов алышкыларның чогаатканы бир этюдтуң диаграммазын номчукчуларывыстың кичээнгейинге парлап тур бис. Бо бодалгаларны Ленин саат чок боданымының дугайында дуңмазынга чагаазында бижээн. Д. И. Ульяновтуң тургускан бодалгазы. (1909 ч.)

Ак тала: Кр f3, Фа7, Лd8, Сh3, оолдар в 5, е3.

Кара тала: Кре5, Кс8, Се7, оолдар с5, d5.

Ак тала эгелээш, ийи кыштен удар.

О. Вюрцбургтуң бодалгазы. (1905 ч.) Ак тала: Кр d5, Фg4, Сh4. Кара тала: Кр1. Ак тала үш кештен удар.

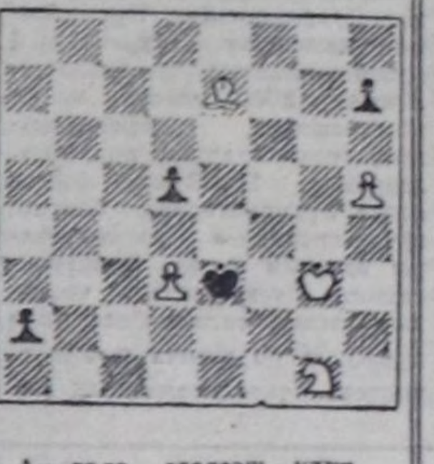

Ак тала эгелээш, удуп алыр.

БАЙ-КАВАЙ

Орук демдеглели

Бистиң-биле кады чораан Калдар оглу Маскыр деп узун тыва бо черни Чиңге-Хову дээр дижик. Ынчаң бистер Цэнгэл сумузунуң төвүнден үнгеш, бир хемни куду бадып чыда, оң талаже эпкен бис. Когурумнуг часкы хүн. Кыжыраң соок. Бо үеде Моңгүн-Тайгага ындыг турар. Хар мүн бе хем иштинде эрип калган, ынчалза-даа чоогаларда, сайырларда хөртүктер каапкан. ГАЗ-69 бежин ол чооганың бажынга арай деп үнген, ынчалза-даа дагның шалында деспеледирде турган ийи өгге чедип шыдаваан. Кылаштажыр ужурга таварышкан бис.

Кижилерде-даа домей кижилер тургулаар, малда-даа домей малдар таварышкылаар. Ону кым билбес деп. Чер-чуртта домей черлер база эмге жок. Манаа чоруп тура, бо черни бистиң Тывада мээң билир черлерим-биле домейин эдепсиндим. Хайдагайтыдан аъттанышкаш, Бора-Шайны эрткеш, Саглыны куду бадып бадып, оң талаже эпкеш, Кызыл-Арт, Ну урук хөлдүн кавызын таварып чоруп олурарга, ол ынчаар сеңзэ таныш, билириң черлер. Чүге дээрге оладып, ындыг-бети дем чаңгыс эвес эртип каапкан-на болгай сен. Кажан Мөген-Бүрениң куду доңгаш кыннырга-ла, корбээниң, чорбазының, тайгазының черлер апаар. Ооң-биле кады сээң билир черлериң сагындырып кээр.

Узун, кыска дазыр ховулар. Чоогунда арга-ыяш аймаа көңгүс чок. Ырады көөрүнге бедик эвес даглар. Оларда база-ла ыяш аймаа карарбас. Элээн ынайлай бергенинде, байгы-ла сайдан бүткен, хап орда төнер ужур чок, карак четпес хову. Ону эртип адырыңга уэук-уэук бичии кырланчыктарлыг черлерде янзы-бүрү дириг амытаннар дүрзүлеринге домейлешкек, адыр-мыдыр, бедик-чавыс азы хөй шоодайларны чыскааң, чыра салып каан ышкаш, каттышкак-каттышкак хаяжыктар ховужуктар-биле аралаштыр тургулаар. Ында дүрзүлерниң чамдыктары теве-лерге домейлешкек.

— Теве-Хая — деп, бир черге чоруп ора, бистиң Чадаана аксында Теве-Хаяны сактып келгеш, анаа-ла бодум хуумда чугаалаттынып калдым. — Домейин көрүнерем.

— Оо, ол Теве-Хаяң кайда боор. дүрзү-марзызын ышкыынапкан болгай аан. Ам ооң тевеге домейлежир чүвези чок — деп, чолаачы Кызыл-оол хараарган сеткилин илереттир. — Тудугга херегллээр дээш буза шапкылап каапкан — дээш, боларны таптыг топтап көрейн адырам дээнзиг, кертик-кертик хаялярже база катап кылчаш кылынды. А Мэхмэрен деп суму төвүнге келириведе, ол суур база-ла ындыг янзылыг, ынчалза-даа бот-боттарын сыртанышкан, баскылашкан мелдээжок улуг инек-даштардан, ёзулуг-ла суг даштарындан бүткен хаяжыктар эскыында турар болду.

— Ёзулуг-ла Моңгүн-Тайга дыр — деп, Иван Херлип бодунуң торуттунген черин сакты-дыр. Ооң состери, шынап-ла. барымдаалыг. Моңгүн-Тайгада мындыг черлер хөй, мында база ындыг даштар ыйдерик. А мээң сагыжымга Алаштың хоюг-хоюг инек-даштары киргизээш бардык.

Ол кезек черлерни, ылаңгыя делгеми Барлык шөлү хире бар ховуну көрүп чорурга, шаг-шаанда маңаа калчааа далай турган хевирлиг. Чамдык ховужуктарны көөрге, Үстүү, Алдыы Дылаан-Каралар кедезинден херип орар Эдегей, Кудугуй сагышка кирер.

Барыын чүкче ыраан тудум, мында черлер аттары барык шупту тыва состер апаар-ла байгамчык: Мөгеннүг, Кожаалыг, Теректиг, Ак-Хем, Сыргалыг Баян-Кол, Хайыракан, Хартааты... Мындыг аттыг черлер бистиң Тывада чугаалары дамчыдып берип олурган. Мынчап кээрле анаа 4 дыл дыңналып турган. Чүгле урянхай чолаачы Чаңчыл Доржу Тулус (черле чүве мыттавас чаңныг кижи болчук) бистиң чугаавыска кирипшпейн олурган. Мен ол хүннерде ооң кыйынынга олуруп ооң машиназы-биле халдып турган мен. Бир катап урянхайлап чугаалап көрем деп тывалап дилээримге, бистерни билип каап хире. ынчалза-даа чүгле быйыргыы ак диштерин чайынадыр хүлүмзүрүп каан. Ооп ол-ла состерин орустап чугааладым. Дыңнаан, дыңнаваанын билдинмес шыгырт олурупчук. Артымда олурган, МАР-ның Чогаалчылар эвилелиниң Казах салбырының эргелекчизи

(чурукта: Аюштуң өг-бүлези).

Ж. Какей ооң-биле моолдашкаш, урянхай дылдың 40 хуузу моол состер апарган дижик.

Өгүнүң ээлери болгаш бистер — тывалар бодувустуң төрээн дылывыска чугаалажып эрткен бис. Алтай тывалары (олар боттарын ынча дээр, а бистерни Тэнды тывалары дижир) аймакта хөй эвес, 1000 ажыг кижи. Ындыг болганда, дылды олар өөренмейн турарлар. «Алтай өргүл» (Алтайның шыпшык бажы) кодээ ажыл-агыйы каттыжышкынында 5 малчын, 1 чер ажылдыг бригадалар бар. Оларның ийизинде тыва малчыннар. Өске арткан нары сумунуң төвүнде янзы-бүрү ажылдарда. Механизаторлар, башкылар, кодээ ажыл-агыйының тускай эртемниглери, чолаачылар, эмчилер, тудугжулар, садыгжылар бар. Чамдык дээди эртемниглер Улан-Баторда деп сумунуң болгаш «Алтай өргүлдүң» даргазы Карымбек чугаалаан чүве.

— Бистиң база бир чоргаарланыр киживис — республиканың рекордчузу, чемпиону, Моол Арат Республиканың Улуг хуралының депутады Алтанцэцэг — деп, партком секретары Халнйфа анаа улажы бержик.

— Ол чүү кижил? Чүнү канчап турар кижил? Тыва кижи бе? — деп, дестүнмес чаңным Ширинэүү ону база үзе кирди.

— Тыва, тыва. Саанчы кижи. Сарлык саап турар. Ол талазы-биле республикага бүгү Моолга рекорд тургускан. Бир сарлыктан эрткен чылын 1143 килограмм сүт саггаш — деп, Карымбек секретарь демгизин мурнапты. Сарлык малдың ажыы, ооң аажы чаңы тыва улуска билдингир. Ол болза өске малдар ышкаш эвес, кижиниң азыралын барык-ла херглевес, аңчыыргы мал-ла болгай. Сарлык каңыг-даа сооктан кортпас, харын-даа үргүлчү хадып турар сыннар сиртинге, кожагарлар кырынга чыдыксаар. Кандыг-даа кадыр хаяларга торулбас, өшкү-биле домей. Ооң ажыы ээзи кижи чөп ажыглаар болза, база-ла улуг.

Бистиң Тывада сарлыктар хөй. Оларны Моңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Сүт-Хөл районнардан ол ышкаш Кызыл районнуң Тере-Хөлден көөр бис. Совхозтар амдызында оларны чүгле эътке дужаары-биле өйлежип турар. Соолгу чылдарда чамдык ажыл-агыйлар харын сарлыкты эвээш-биче-леп саап, ооң эвээш эвес орулгазын ап турар апарган. А моол малчыннар, специалистер ол талазы-биле бистерден хөйнү кылып турары каракка коскуңур. Ол малдан чүгле эът, сүт, саржаг, кеш ап турар эвес. сүдүнден ак чем аймаа — курутту, ааржыжыкегейин кылгаш, тус черниң иштинге херглээри-биле дужааттырып турары ооң херечизи. Сарлык хамааныок, хой, өшкүзүн саар чаңчылында ам-даа кагдынмаан, оларадан безин саржаг, ак чемни ап турарын мактап чугаалавас аргажок.

1939 чылда Моолда чурттап турар казахтарны «казах кожууну» кылдыр каттыштырган чүве-дир. Тывалар база оларга хамаарыжыры билдингир. А 1940 чылда Баян-Өлгий («Бай-Кавай») деп тускай аймак тургустунган.

Барыын Моолдуң агаар-бойдузу аажок дошкун. ылаңгыя хөрзүнү. довураа чер ажылын сайзырадырынга улуг-ла таарышпас. А мал ажылы ажыл-агыйының эң-не кол адыры. Ол талазы-биле аймак шынап-ла бай — 1.200000 ажыг баш малдыг. Баян-Өлгийниң ажылчы чоннарынга алыр дужуг — мал төлүн бүрүн ажаап алыры. Кодээ ажыл-агыйының тускай эртемниглери ол кампанияны шагының эки үелеринге таарыштырып каан. Ында тарын боодалынга амдызында чок, кошкар, хунаны ажыглавышаан.

Моолдар, казахтар, тывалар төрүмелинден малга ынак. Ол чаңчылын ажы-төлүнге дамчылар хөөн бүгү-ле чүвени кылып турарлар. Чаңгыс чижек. Малчыннарның хой, өшкүзү март 15-тен эгелеп хаваа-биле төрүп эгелээр. Школачыларның (үстүкү класстарының) часкы дыштанылгазын ынчангаш ол үеде кылып каан. Ол үеде элээди уруглар ада-иелери-биле кады ай иштинде малдың чаш төлүн азыражыр хүлээлгелиг. Азы бисте болза сакманчылаар. Ажы-төлүн малга, малчын профессияга бичиизинден чаңчыктырарының, белеткээрининг дээди школазы ооң эгелээр деп билир херек.

С. СҮРҮҢ-ООЛ,
чогаалчы.

(Улаанчылыг).

«Балык эъди чиксээш, манааш олурупкан».
СЭТА-ның фотохрониказы.

ҮШ ДЕМДЕГЛЕЛ

Петербуг. Горохова кудумчузу-биле бир аныяк кижи боданып кылаштап олурган. Ол хевин элеп баксыраан, чүгле чаңгыс эжеш сапыктарын арткан, оларынга безин галоштарын чок, бо ышты бергележип-ле эрттирер дир мен деп боданып чораан...

Казанак бажыңынга чедип келгеш, ол стол артынга кезек олургаш, кыдыраажынга бижип эгелээн: «...мен бодумну шоолуг-ла кижи мен деп санавас мен, ынчалза-даа бир эвес тарап нептерей бээр чүве болза, амыдыралды экижидер талазы-биле кижи төрелгетенни элээн бүрүнгаарладыптар сагыш-сеткилимде ол хире үрезиннер бар...» Ол бижимелдерни чогаалчы, философ, революсчу Н. Г. Чернышевский чаа-ла 20 харлыг тургаш, 1848 чылдың сентябрь 23-те, хүн демдеглелинге кылган. Ону анаа-ла бижилге деп болур бе? Чок. Ол дээрге ону боттандырарынга бүгү күжүн үндүрген амыдыралдың сорулгазы-дыр.

База бир хүн демдеглели: «Бөгүн 1908 чылдың сөөлгү хүнү. Чаа чылды кара-бажыңга ам беш удаа (1898, 1901, 1902, 1907 чылдар) уткуп тур мен. Кара-бажыңга чааскаан-зыргай байдалдың берге үелеринде угаан-бодалым бышкан, дадыгышкынны алган мен. Ынчангаш ол кударанчыг минуталарда безин бодумнуң херээмниң шынынга кажан-даа бүзүреп чораан мен». Варшава шивээзиниң камеразынга чыткаш, «эң айыылдыг кижи» Ф. Э. Дзержинский ынчаар бижээн.

1933 чылдың майда озалондакка таварышкаш өлген комсомолчу Сергей Чекмарёвтуң шүлүктери болгаш хууда чагаалары 1956 чылда бир-ле дугаарында чырыкче үнген. Ол изиг чүректиг комсомолчу мынчаар бижип турган: «Кижиниң аас-кежиктиг болурунга кандыг-бир ажыл-херекке, чырык сорулгага, эки идеяга бердингенин негеттинер. Күзел амдызында бүтпээн-даа болза, хүн бүрү ол дээш демиселдин үндүрүп, чаныш-сыныш чок тулчуп чорууру чугула. Ол алызы барып сени чалгынандырар ужурлуг».

Үш хүн демдеглели, үш аңгы үе-чада, үш салым-чол. Оларның аразын тудуштуруп турар чаңгыс кол өзек бар. Ол дээрге бодунуң Төрээн чуртунуң, чонунуң чырык чаагай келир үезин дээш демиселден тургустунган амыдыралдың сорулгазын тодаргай билири-дир.

ЫЯШ СҮДҮ

Латин Американы эжелеп ап турган испан эжелекчилер (конкистадорлар) боттарының чуртунга алдын-биле кады Бразилияның, Венесуэланың черлик арга-арыындан инек-ыяш өзүп турарының дугайында элдептиг тоогу чугаалап келгеннер.

Инек-ыяштың азы ол черниң чоннуң сорвейра (эмиских) деп адаары ыяшты ботаниктер ажыктыг каллофора деп адаар. Ол ыяштың картын бичии-ле деже идип азы кезиптерге, ооң чулуу токтуп кээр. Сорвейра хандызы амданының, өңүнүң-даа талазы-биле инек сүдү олчаан. Бир эвес ону суг-биле холаш хайындырыптар болза, ёзулуг хоолулуг чем болур. Амазонка оргулаажында эң хөй үнүп турар ол инек-ыяштың бирээзи-ле чаңгыс «саалдада» 2—4 литр сүттү берип турар.

Венесуэланың арга-арыгларында ооң өске лактодендрон хээр сүттүг ыяш өзүп турар. Ооң сүдүнүң хоолулуу сорвейраның ындан дудак чок.

Мурнуу Америкада брозимум азы «пало де вакка» дээр база сүттүг ыяш бар. Ооң сүдү инек сүдү ышкаш, элээн тургузуптарга кыры өремелеп бээр. Сарыгалмаар өңнүг ол өреме чугаалады кезип каап быштак сагындырар. Ол ыяш

СОНУУРГАКТАРГА

...ниң, үш шак дургузунда элээн каш литр амданныг чулууң бээр. Чулуунуң 37 хуузунда чук хевирлиг бүдүмел бар. Ынчангаш ону хөйнү ажыглаары айыылдыг.

СПУТНИК ХҮЛЭЭП АЛЫР

Шакта ийи катап радистер эфирден медээ хүлээп алырын соксадып, кижилерниң кайда, кандыг айыылга таваржып турарының дугайында (далайга, черге, агаарга кандыг-даа айыыл туруп болур) медээлерин рация дамчыштыр дыңнап эгелээр. Ам гы үеде 250 муң хире корабльдер болгаш самолёттар автоматтыг радиодамчыдыкчылар-биле дериттинген. Ынчалза-даа далай корабльдеринде радиостанциялар сигналды чүгле 100 км хире ырактан эртпес черден хүлээп ап шыдаар.

800—1000 км бедикче кожүрүлген спутник 12 шак иштинде бүгү чер-делегейде кандыг айыылдар болганының медээзин дыңнап ап шыдаар. Ынчангаш ССРЭ, АКШ, Франция, Канаданың эртемденнери КАСПАС-САРСАТ — «спутниктер дузазы-биле дилеп тыварының болгаш камгалаарының» системазын тургускан. КАСПАС — совет система, САРСАТ — даштыкы система. Ындыг система кандыг-бир айыыл болганда боду автомат дузазы-биле ажылдап эгелээр болгаш далай судно-зунуң азы самолёттуң дугаарын, кайы чуртка хамааржып турарын, аварияның хевирин 50 секунда болгаш-ла дамчыдып турар. Ол эртемденнерниң кандыг ниитилелге хамааржып турары хамаан чокка оларның кайы ажылдажылгазы кайы хире үре-түңнелдиг болуп болурунуң база бир херечизи-дир.

Ф. ПАТРУНОВ,
техниктиг эртемнерниң кандидады.

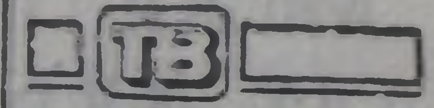

МАЙ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.10 — Багырала байырлал. Ашхабадтан дамчыдылга. 8.35 — «Орук кыдыында оолдар». Уран-чечек телефильм. 4-кү сериязы. 9.35 — «Чүүден болгаш чүге». Уруглларга дамчыдылга. 10.05 — Озал-оштак чок шимчээшкин дээш. 10.35 — Музейлерниң делегей хүнү. 11.10 — «Бүдүделге болгаш кижи бүрүзүнге». Кыргангга кым дузалаарыл? Социал дузаның чаа хевирлериниң дугайында. 11.55 — «Лейтенант Шмидт». Док. фильм. 12.20 — «Каан ажылдажылга». Тележурнал. 12.50 — Бөгүн делегейде. 13.05 — «Вузүренчиг-даа болза, элдептиг». 14.05 — «Черниң ол бүдүүү». А. С. Пушкинниң бижиктеринде улустуң ырлары. 15.00 — Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези. 16.00 — Киноафиша. 16.45 — Бистиң бажыңывыс. 17.05 — Мультфильмнер. 17.35 — Телекөврүг. ССРЭ — АКШ. (Москва — Атланта — Лос-Анжелес). Боо-чепсекти эндере бүдүрериниң болгаш ССРЭ биле АКШ-тың аразында бүзүрежиишкинни быжыглаар айтырыглар талазы-биле эртемденнерниң база хөй-ниити ажылдакчыларының дискуссиязы. 18.25 — Эде тургустунуушкун болгаш амгы театрның айтырыглары. 19.25 — Улуг Октябрьның оюнга. Төөгүнүң ишпес одуругдары. «Отряд». Уран-чечек фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Суббота кежээзинде. «Ыр, ынакшыл болгаш күзел». Музыкалыг дамчыдылга. 23.15 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаалары. ЧССР-ден дамчыдылга. 23.35 — 01.05 — «Дүн ортузунга чедир болгаш ооң соонда». Информастыг көглеңнишкинниг дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «ВАЗ кадын» дугайында тоол». Док. телефильм. 8.35 — Ритмиг гимнастика. 9.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.35 — Делегейниң уран чүүл культуразы. Бүрүнгү Грецияның уран чүүлү. 10.05 — Карел телевидениe болгаш радионуң симфониялыг оркестриниң концерти. Дирижёру — КАССР-ниң уран чүүлдүң алдарлыг ажылдакчызы Э. Чивжель. 10.35 — «Бежен катап бежен». Уран-чечек фильм. 12.05 — Литература дугайында чугаалар. 13.20 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. Национал театрларның фестивалы. Г. Мусрепов — «Ынакшыл дугайында шүлүглел». Казахстанның күрүнениң М. Ауэзов аттыг үлегерлиг театрының фильм-шиизи. 15.20 — Останкино Концерт студиязынга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, РСФСР-ниң алдарлыг тудугжузу В. П. Серихов-биле ужуражылга. 16.35 — Белорус телевидениезиниң программазы. 17.55 — Спорт программазы: Боодалга. Делегей кубогу. Баскетбол. Ю. А. Гагаринниң тураскаалынга делегей маргылдаазы. Эр кижилер. «Марафон» (АКШ). — КУР-нуң шилиндек командазы. Вильнюстан дамчыдылга. 18.40 — Мультфильмнер. 19.10 — «Тудуг болгаш архитектура». Киножурнал 19.20 — Экранның аалгалары. 19.45 — Теннис кичээли. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Калынчыы». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.45 — «Миргород болгаш ооң чурттакчылары». Уран-чечек телефильмниң баштайгы кергүзүү. 1-ги, 2-ги серияларлары.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республикага чагбас. Хат чоорту күштелир. Чамдык черлерге чаъстаар. Хүндүс 21—26, дүне 3—8 градус чылыыр.

Кызылга чаъс чагбас. Хат чоорту күштелир. Дүне 3—5, хүндүс 22—24 градус чылыг болур.

кино

МАЙ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Друг мой Колька» 11.25, «Последняя дорога» 9.30, 13.10, 15.10, 17.10, «Покаяние» 19.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чужие здесь не ходят» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Маленькие проказники» 9.30, «Тайна двух океанов» 10.50, 14.00, «Зорро» 17.00, 19.40 шактарда

«ВОСТОК»: «Конец атамана» 14.10, 17.00, 19.50 шактарда.

«ЧАЙГЫ» к/т: «Безымянный замок» 14.00, 15.50, 17.40 шактарда.

ШЫН Адрезивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефончу доогар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аммазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектеринге талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3506.
ТС—01302.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1987 чылдың май 17 воскресенье

№ 115 (13415)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

КОММУНИСТИҢ ИНИЦИАТИВАЗЫ, ХАРЫЫСАЛГАЗЫ

БЕДИК АТКА ТӨЛЕПТИГ БОЛУР

Коммунистиг партияның үндезилекчизи В. И. Ленин партия кежигүнүнүң адын болгаш ужур-дузазын улам бедик, эң-не бедик көдүреринче кыйгырып чораан. Баштынчызының ол чагыынга партия бо хүннерде-даа шынчы болуп арткан. Улуг башкының идеяларының тиилелгези дээш коммунист бүрүзүнүң шынчы демиселчи болурунуң, партияның политиказын ооң хамызы-биле медерееп билген база ону амыдыралга боттандырган турарының дугайында партия доктаамал сагыш салып турар.

СЭКП-ның Программазының, Уставының негелделерин, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш республиканың партия эге организациялары коммунистерниң инициативазын, харыысалгазын, авангардчы ролюн бедидеринче, оларның идейлиг кижизидилгезин экижидеринче, партия хүрээлелиниң арыг болурунче, партийжи сагылга-чурумну шыңгыы сагыырынче, коллективтиг чоруктуң принцивин чайгылыш чок боттандырарынче, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдеринче доктаамал кичээнгейин салып турар. Ол ышкаш коммунистерниң отчёттарын дыңнаарын, оларның характеристикаларын чугаалажыр база бадылаар ажылды партия организациялары идепкейжидип турар. Ооң түңнелинде улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында бодунуң ажылын эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаар дээш дилээшкиннерни кылып, чогаадыкчы инициативалыг ажылдап, даандырган ажыл-херекти бедик харыысалга-биле күүседип турар коммунист удуртукчуларны, ажылчыннарны, албан-хаакчыларны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны эвээш эвести адап болур бис. Оларга В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору Ю. Т. Комаров, Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң директору В. О. Ооржак, Таңдыда хойжу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры И. П. Сафонов, «Кызыл тугуг» эргелелинде тудугжулар бригадири Ч. Ч. Донгак болгаш өске-даа он-он хереэнге бердинген, ак сеткилдиг ажыл-ишчи коммунистер хамааржыр. Оларның салы хүн келген тудум-на көвүдеп орар.

Кижилерниң четпестерге эптежи чок чоруун, чаа ёзу-биле ажылдаар, чурттаар күзел-чүткүлүн эде тургустунуушкун оттурган. Олар ажыл-агыйда, күш-ажылдың сагылга-чурумунда, организастыг чорукта, улустарның ажы-чаңында, удуртукчуларның ажылында четпестерни дидими-биле илередип, ажыы-биле чугаалап, солуннар редакцияларынче бижип турар. Мөңгүн-Тайга районда «Мөген-Бүрен» совхозтуң парткомунуң, мында коммунистерниң эде тургустунмайн, инициатива болгаш харыысалга чок ажылдап турарының дугайында К. Уепуйнуң бижээн материалын «Шын» солунга чоокта чаа парлаан. Шак мындыг чижектиг четпестер-биле эптежип, ажылын эде тургузар хөөн чок, инициатива, харыысалга чок коммунистерниң, ылангыя удуртукчуларның дугайында номчукчуларның чагаалары солун редакциязынга сөөлгү үеде хөй-биле кээп турар. Бо болза чамдык партия эге организацияларының амгы үениң негелделеринге дүүштүр ажылды эде тургузарының дээштиг хемчеглерин албааның, ажылчы чоннарның негелделеринге, херектелдеринге дыңнангыр, сагыш човаангыр эвезин, коммунистерниң инициативазын болгаш харыысалгазын бедидер дээш партийжи организастыг ажылды четпес чорудуп келгенин херечилеп турар-дыр. Ооң уламындан коммунистерниң аразында бодунуң бедик адынга төлеп чок ийи-чайгыс кижилер илереп турар. Олар партийжи, күрүне, күш-ажыл, сан-хоо сагылга-чурумун кары-зы-биле хамыдып, планныг онаалдаларны, алган социалистиг хүлээлгелерин күүсетпес, хоозун аазашкыннар кылыр, даандырган ажыл-херекти ак сеткилдиг, харыысалгалыг кылбас, совет амыдыралдың норма-чижектерин үреп, эрге-дужаалын соора ажыглап, ажыл-агыйда четпестерни эдер, эде тургустунар, чаа ёзу-биле ажылдаар хемчеглерни албас, шүгүмчүлелди кызып, арага-дарыже хандыкшып турарлар.

Партия организациялары шак мындыг төлеп чок коммунистерни илереткеш, оларга партия болгаш кеземче талазы-биле шыңгыы хемчеглерни онаап келген. Эрге-дужаалын өскээр ажыглааны болгаш ат-алдарын баксырадып турар өске-даа чүүлдерни кылганы дээш 1986 чылда дөртен чеди коммунист-удуртукчуну ажылындан хостааш, партия талазы-биле шыңгыы хемчег онааган, оларның иштинден он дөрт кижини партия кежигүнүнден үндүрген. Боттарының эрге-дужаалын өскээр ажыглап, төтчеглекчи ёзу-биле аңнап чоруп тургаш, туттурган СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары турган С. С. Ондар, Мөңгүн-Тайга райкүүскомунуң даргазының оралакчызы турган К. Н. Салчак, Таңдыда «Революцияның чалбыышкыны» совхозтуң партком секретары турган П. А. Москаленко, арагалап база партийжи чурумну үреп турган фактылары дээш Мөңгүн-Тайгада ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң директору турган Д. Д. Доскаар, Чөөн-Хемчикте «Чыраа-Бажы» совхозтуң партком секретары турган А. С. Ховалыг, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү турган Т. А. Зайцева олар ажылындан дүжүрткен, партия талазы-биле шыңгыы хемчег алысканнар.

Коммунистерниң сагылга-чурумун, корум-чурумун быжыглаарынга, инициативазын болгаш харыысалгазын бедидеринге партия эге организациялары улуг рольду ойнаар. Ындыг турбуже чамдык партия организациялары коммунистер даанган ажылынга ээ-харыысалга чок, планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүсетпейн, эде тургустунмайн, удуртукчу-коммунистер улустуң негелделеринге, хомудалдарынга дыңнангыр эвес болуп турда чогуур хемчеглерни албайн турар. Орта Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Эрзин, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хол, Тес-Хем районнарның чамдык партия организацияларын хамаарыштырып болур.

СЭКП-ның XXVII съездизиниң, партия ТК-ның ооң дараазындагы Пленумнарының шиитпирлеринде, партияның Программазында болгаш Уставында коммунист бүрүзүнден даандырган ажыл-херекке хамаарылгалыг дээш, партийжи шынчы болгаш арыг арын-нүүрү дээш негелдени шыңгыы күштелдирерин айыткан. Ынчангаш олар бодунга хамаарышкан участогунга инициативалыг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарын чедип алыры партия организацияларындан негеттинип турар.

Эде тургустунуушкун, дүргедээшкин дээш демиселдиң кол ээзи болза партияның политиказын миллион-миллион коммунистерниң күженишкиннери-биле боттандырып, хүн бүрүнүң амыдыралы, ажылчы чоннуң ажыл-херектери болгаш сорулгалар-биле дүүштүрүп турар кол звено партия эге организациялары болур. Ындыг болганда оларның организакчы болгаш идей-политиктиг быжыглалдыышкыны, оларның дайынчы арга-шинээзи болгаш идепкейин бедидери дээш партия Кызыл хооркому, райкомнары, парткомнары доктаамал ажылдаар хүлээлгелиг. Ооң-биле чергелештир коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер, партийжиниң арыг болгаш шынчы мөзү-шынары дээш демиселди чорудар, коллективтиг чоруктуң принцивин боттандырар, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдер, коммунистерниң отчёттарын дыңнаар хемчеглерни күштелдирер херек.

— Кызыл районда «Тиилелге» совхозка он ийи чыл дургузунда бызаа ажааган ажылчын Хаиды Монгуш чаш малды эки ажаап, чемгерериниң бүгү-ле чажыттарын көнчүг эки билир—деп, фермада зоотехник Зинаида Хомушку чугаалаан чүве.

Бызаа ажаакчызының көргүзүглери кудулавайн турар. 335 баш чаш бызаа бар. Оларны күш киир азыраар сорулга салдынган. Хаиды Монгуш ол хүлээлгезин тыдап-даа турар.

Ооң көргүзүглери мындыг айда бызааларда бир тонна 180 кг немелде деңзи алырын, ол 3 тонна 385 килограмм чедирип келген. Планның даалгазын ийи катап ажыр боттандырган. Улуг Октябрьның 70 чылынга алдар болдурган социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда.

О. ОХЕМЧИКТИН тырттырган чуруу.

МУРНАКЧЫ ЭЭЛЧЕГЛЕР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының коллективи бирги кварталдың планын чедиишкинниг күүсеткен. Нормативтиг арыг продукция бүдүрериниң планын 17,4 муң рубльге ажыр боттандырган. Б. Г. Устиновтуң удурткан бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң ээлчеглери ай онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип келген.

Валентина Николаевна Абдориманың баштааны № 3 ээлчег март эгезинде квартал планын 100 хуузунга ажыр боттандырган. Амгы үеде ээлчег июль айның үлүүнче киириштир ажылдап эгелээн. Надежда Арслановнаның, Сергей Куулардың удурткан ээлчеглер база чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

СОВХОЗТАН МЕДЭЭЛЕР

Өртең сүт-бараан фермазының коллективи бирги кварталда сүт бүдүрер база садар планын ажыр күүсеткеш, совхоз дирекциязының, парткомунуң, профэвилел комитединиң бригадалар аразынга шилчээр кызыл тугун база акша-шаңналын алган. Амгы үеде фермада төрүүр 195 инектиң чүс беш ооллаан. Фермада сүткүр уксааның дүңгүш хунажыннарының амыг бестерин сайзырадып, судун албедериниң талазы-биле шенелде ажылдарын чорудуп, оларны хүнде үш удаа саарынга өөредип, эдиктирип турар. Саанчылар Александра Бадарчы, Татьяна Дойнур, Бопуймаа Билчеймаа, Чечен Самбыл, инек кадарчызы Дава Бүрбү, бызаа ажаакчызы Нина Чооду олар мында чарыштың мурнуку одуруунда чоруп, макталдыг ажылдап турар. Ферма коллективи бүрүнү-биле бот-орудга-чарылгаже шилчээн.

Совхоз күрүнеге эът садарының квартал планын 100 хуу күүсеткен.

• • •

Бо чылын ажыглалга кирер механизастаан чаа ферманың тудуунда ажылдап турар тудугжулар кварталда 10000 рубльдиң тудуг ажылдарын кылыр планныг тургаш, ону 20 муң рубльге кылганнар. Тудугжулар Г. Калдан, К. Бүлчүн ак сеткилдиг, кызымак ажылы-биле шаңнал-макталды чедип алганнар.

Б. ДОЮНДУП.

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз, Тес-Хем район.

ИЙИ ЭЭЛЧЕГ-БИЛЕ

Он чеди кижиден тургустунган «Май 1» совхозтуң ыяш белеткээр бригадазы ийи ээлчег-биле ажылдап тургаш бирги кварталдың планын 113 хуу боттандырган. Бригада 350 кубометр хана ыяжын, 200 кубометр чуга манзазы, 40 кубометр херим ыяжын белеткээн. Совхоз мооң мурнунда тудуг материалдарын өске черлерден улуг ортек-биле садып ап, ону ырак черден сөөртүп турган. Амгы болуу белеткээш, херектелден артканын сайгарып турар апарган.

Борис Комбуның бригадазында үр чыл ажылдап турар шалып иштиг ажылчыннар В. Ким, Б. Кара-оол, И. Биче-оол, С. Кол, Ю. Кара-Сал, трактористер Д. Самдарай, Д. Мидок коллективтиң күш-ажылчы чедиишкиннеринге боттарының төлептиг үлүүн киириштирип турарлар.

Д. АЙР-САНАА.

ОРГАНИЗАСТЫГ ДООСКАН

Барыын-Хемчик районда «Дон-Терезин» совхозтуң ажыл-ишчилери юбилейлиг чылда күрүнеге эвээш эвес дүктү дужаар. Бо хүннерде ажыл-агый ошку кыргылдазын организастыг чорудуп, ону кыска хуусаада доосхан.

Ниитизи-биле 11 кодан ошкудан кыргыттынган 2500 килограмм эки шынарлыг дүктү складче киирген. Бир башка онаашты ортумаа-биле 900 грамм «чымчак алдын» алдынган.

Совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи Даларооол Ооржак 282 ошкуларының бирээзинден-не 1,3 килограмм дүктү кыргып алгаш, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Аныяк малчын Сергей Монгуш 273 ошкуларының бирээзинден-не 1 килограмм дүктү алган.

Совхозтуң дирекциязы, партком база профэвилел болгаш комсомол комитеттери хой кыргылдазын кыска хуусаада шынарлыг чорудары-биле организастыг ажылдарны баш удур планнап тургускан.

Бистиң корр.

БЕЛГОРОДЧЕ АЪТТАНЫПКАН

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел көрүлдезиниң Красноярскиге эрткен зона көрүлдезиниң лауреады, республиканың профтехөөредилге черлериниң «Молодость трудовая» ансамблиниң фольклор коллективи Белгород хоорайже аъттаныпкан.

Орта Ыраккы-Чөөн чүктүң, Чөөн болгаш Барыын Сибирьниң, Уралдың, төп зоналарның тиилекчилери ужуражып, көрүлдениң Баку хоорайынга болур чадазының киржикчизин илередир. Бот-тывынгыр артистер училищеде ажыттынган эксперименталдыг лабораторияга боттарының кылып алганы тыва хөгжүм херекселдерин ойнап, каргыраа-сыгыдын салбышаан, ыры-шоорлуг аъттанган. Оларны Профтехөөредилге черлериниң күрүне комитединиң даргазы Я. В. Сарбаа база училищениң директору А. П. Суменков үдеп, чедиишкиннерни күзээннер.

К. ДАНЗЫН.

Тес-Хем РАУК-түң ажылдакчыларының кичээнгейинге

НЕГЕЛДЕНИҢ КОШКААНДАН

Чүве бүрүзүн ажык чарлыг, дорт чугаалажыр, сайгарар болза түңнелдиг болур деп бодаар мен.

Бүгү-ле чүвени бактаар дээш эвес, бистиң совхозтуң ажыл-агыйының байдалын бижикседим.

«О. Шынаа» совхозтуң эрткен беш чылдарда чедиишкиннери хөй турган. Районга эвес, херин-даа республикага ат-сураглыг ажыл-агый деп мактадып-даа турдувус. Амгы үеде байдалывыс бисти дүвүредип турар.

Совхозта профэвилел комитеди (даргазы В. Д. Кылаң-оол) амгы үениң негелделеринге дүүштүр ажылын эде тургуспаан. Коллективтерниң болгаш ажыл-ишчилерниң ортузунда социалистиг чарышты организастап турза-даа, ооң түңнелдерин үндүрбейн турар. Планнарның болгаш социалистиг хүлээлгелерин, оларның күүселдезиниң көргүзүүн, көскү черлерге аспаан. Кысказы-биле чугаалаарга, көскү агитация талазы-биле ажылывыс багай.

Амгы үеде депшилгелиг, чаа арга бот-орулга-чарылгалыг бригадаларны, звеноларны болгаш кержэ-биле ажылдаар өг-бүле звеноларын четпес организастаан. Ооң арга-хевирлерин, ажык дугаазын ажылчыннар ортузунга тайылбырлаар ажылды чорутпайн келген.

Аныяктарны мал ажылынче хаара тудар ажылды организаставайн, анаа ала чайгаарлаашкынының агымынче киирген. Ол талазы-биле совхозта комсомол комитеди (секретары П. Балчанай) кандыг-даа ажылды чорутпайн турар.

Совхозта машина-техниканың ажыглалы чогуур деңнелге тургуспааныңдан, оларның чүгле 25—30 хуузу ажыглаттынып турарын эйтырга четчир. Кол инженер В. Б. Тумат бо ажылды четпес башкарып, мында ажылдап турар ажылдакчыларындан, механизаторлардан негелде чок. Специалистерниң күш-ажылга сагылга-чурумы кошкак, кижизидилге ажылы куду деңнелде тургустунган. Автопарктың, МТМ-ниң санитарлыг байдалы багай.

Аңаа хамаарылгалыг партия, комсомол, профэвилел эге организациялары эде тургустунмааныңдан оларның кылып турар ажылы көзүлбес. Ниитизи-биле ында контроль кошкак.

Мал ажылында дээрезээр, эки көргүзүглеривис чок. Харын-даа эрткен чылдыңдан чаш малдың болгаш улуг малдың өлүп, хораар чоруу кызырылбаан. Малчыннарның ажылга ээ-харыысалга чогу-биле малды чидирер чоруу база көвүдээн.

Күрүнеге дужаап турар малдарның дириг деңзизи куду. Кодаңнарда малдарның туруп турар байдалы зоотехниктиг негелделерге дүүшпес. Кол зоотехник В. М. Хажылай, кол мал эмчизи Ш. Ш. Ээдем ортумак звенонуң специалистеринден негелде чок, дөгейлеңчек, салынчак чоруундан мал ажылы сандаргай байдалда.

Совхозтуң дирекциязының талазындан мал ооддаашкынының үезинде мал чемнеримнер, фонарьлар-биле хандырган. Кижи эмчилери, автомагазин график ёзугаар чоруп турар.

Специалистерни машина-техника-биле хандырып турза-даа, оларның ажылынга хыналда, контрольду дирекцияның талазындан кошкак кады деп бодаар мен. Бо бүгү четпестерниң үнүп турар чылдагааны-даа ында.

Совхозумга чүнү кылган мен, харыылап турар ажылымга канчаар эде тургустунган мен, тургустукуп келген четпестер дугайында айтырыгларны эдеринге кандыг шиитпирлиг хемчеглерни киирген мен дээрзин бодуңдан шыңгыы негелде чогуп үстүнде фактылар херечилеп турар.

Айыттынган четпестерни эдип алыр дээш, парткомун, кежээ Советтиң күүскомунуң хуралдарынга чугаалажып, аңаа доктаал, шиитпирлерни хүлээп ап турар. Оларның күүселдезиниң дугайында чугаалашпас, ол-да бүгү чүүлдер саазын кырында хевээр артып турарындан ол четпестер шак-ла ынчаар уламчылавышаан.

Совхозтуң кол специалистеринге болган шүгүмчүлелдерни олар хүлээп албас, харын-даа ооң ат-алдарын баксырадып, халдаашкын кылдыр хүлээп ап, боттарын агартынарын кызарлар. Четпестерин сойгалап, шүгүмчүлээрин белен-не харын. Ону эдип алырынга шиитпирлиг, дээштиг хемчеглер херек.

Күрүнениң хөй санныг малмаганы багай ажаалдадан өлүп, хорап турар. Малчын коданнарга контроль санаашкыннарын чорутпайн турарындан малдың чидер чоруу база көвүдеп турда кол-даа, ортумак-даа эртемниг специалистерге кандыг-даа хемчег-онаалдаңы хүлээтпейн. Чүү-даа болбаан чүве дег, олар акша-шалынын ай санында арыг-чаагай ап турарын совхозтуң дирекциязы чүнүң-биле тайылбырлаар иргин? Азы часкан-дыр дээш, эдип, миннип турар-дыр дээп уламчылаар бе? Хамаарышкан участогунга харыысалга чок, элең халаң специалистерниң түңнел үндүрер үези келген-дир.

М. ТЮЛЮШ,

«О. Шынаа» совхозтуң күш-ажыл камгалалының болгаш техниканың оваарымчалыг чоруунуң талазы-биле инженери.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ РУМЫНИЯ СОЦИАЛИСТИГ РЕСПУБЛИКАЖЕ АЛБАННЫҢ НАЙЫРАЛДЫГ АЯН-ЧОРУУНУҢ ДУГАЙЫНДА

Румын Коммунистиг партияның Чиңгине секретары, Румыния Социалистиг Республиканың Президентизи Н. Чаушескунуң чалаажы-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Румыния Социалистиг Республикаже майның сөөлгү декадазында албанның найыралдыг аян-чорууну кылып баар.

(СЭТА).

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

М. С. Горбачев Францияның Премьер-министри Ж. Ширак-биле май 15-те ужуражкан.

Беседаның кол кезиин француз-совет харылзааларга тураскааткан. Харылзааларның мурнуку найыралдыг шиңчиишкин долу хемчээлге катап тургустунары-биле оларга ээлчиг улуг идиг бериишкиннери негеттинип турар деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Францияда антисоветизминиң күштелип турар илереишкиннери совет хөй-ниити кайгап болгаш сагыш човаашкыны-биле хайгаараап турарынче Ж. Ширактың кичээнгейин угландырган.

Француз-совет харылзааларны бижиктериниң күзенчиин Ж. Ширак чугаалаан.

Боо-чепсектиң дүжүрериниң, ядролуг чепсектен Европаны хостаарының ортумак ырапшылдыг ракеталарының болгаш оператив-тактиктиг ракеталар талазы-биле ССРЭ-ниң инициативаларынга хамаарыштыр НАТО чурттарының болгаш делегейниң хөй-ниитизиниң эдеп турар туружунуң дугайында айтырыглар талазы-биле делгереңгей санал-оналсолчулгазы болган. Боо-чепсекти боттуу-биле дүжүреринге баштайгы шиитпирлиг базымны кылыр арганы берип турар дүрүжүлгеларын дилеп тыварынга француз удуртулга чогаадыкчы салыышкынны киириринге идегелди М. С. Горбачев илереткен.

Чугаалажыр орар кижиниң дилээ-биле М. С. Горбачев эде тургустунуушкунуң принциптерин, сорулгаларын болгаш ооң идеяларын боттандырып чорударының аргаларын кысказы-биле тайылбырлап берген.

Эде тургустунуушкунга чедиишкиннерни Ж. Ширак күзээн, ону чүс чылдың төнчүзүнде эң чугула болуушкун кылдыр хүлээп көөр кайгамчык, улуг сонуургалдыг болуушкун деп адаан.

Беседага Э. А. Шеварднадзе, Францияның даштыкы херектер министри Ж.-Б. Раймон киришкен.

• • •

Премьер-министр ССРЭ-ниң Эртемнер академиязынга чораан.

Аалчыга байыр чедирип, ниити чурттуң аразында эртем талазы-биле кады харылзааларны тудуп турар деп, ССРЭ-ниң ЭА-ның президентизи академик Г. И. Марчук демдеглээн. Кады кылып турар ажылдар космос делгемин тайбың шиңгээдип алыры, математика, астрономия, астрофизика, бедик температураларның физиказы, ниити физика болгаш өске-даа талаларны хаара тудуп турар.

Совет Эвилели аас тургустунуушкунуң болгаш чаартылгазының делгем политиказының оруунче шилчип кирген ол чорук делегейниң хөй-ниитизиниң болгаш Төп чаңгыс ада-чурттугларының улуг сонуургалын болдурп турар деп, Премьер-министр чугаалаан. Космос шинчилелдериниң совет программазын аалчы бедик-биле үнелеп берген болгаш Франция ол талазы-биле кады ажылдажылганы чорударынга улуг сонуургалдыг боор турарын ол медеглээн. Ооң тодаргай боттанылгазы 1982 чылда баштайгы француз космонавтының ужудуушкуну болган. Францияның болгаш Совет Эвилелиниң Эртемнер академияларының аразында харылзааларны көвүдедирип, эртемденнерниң кады ажылдажылгазының француз-совет найыралдыг харылзааларны хөгжүдеринге арганы бээри дээш туржуп турарын Ж. Ширак чугаалаан.

• • •

Кежээ Премьер-министр Кремльдиң Съездилер ордузунга Л. Минкустуң «Дон Кихот» деп баледин көрген.

Аалчы-биле кады Н. И. Рыжков чораан.

(СЭТА).

«МИР» КОМПЛЕКСТИҢ УЖУДУУШКУНУ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин оларның космоска он бешки вахтазы эгелээн.

Эрткен хүннерде ужудуушкун программазынга «Квант» модульду ажылладыры, ооң эртем аппаратуразының ажылдаарын хынаары, Совет Эвилелиниң девискээриниң чамдык районнарын хайгаараары болгаш чурукка тырттырары, медицина шинчилелдери кирип турган.

Космонавтылар модульда тургускан «Электрон» аппаратураның ажылдаарын шенеп көргеннер. Ол аппарат башкартының чоруур комплекстиң агаар составын хандырар системаларының элементилериниң бирээзи болур болгаш ону сугуң электролизиниң аргазы-биле кислород алырынга ажыглаар.

Экипаж эртем-шинчилелдериниң чорударынга астрофизика модулун белеткээрин уламчылап турар. Техниктиг шенелделерни чорударын, станцияның иштинде системаларын хандырарын база планнаан.

Май 16-да Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин дыштанган. Радио болгаш телевидение дамчыштыр харылзаа үезинде олар боттарының өг-бүлелери-биле ужурашканнар.

Ийи космонавтының кадыкшылы байдалы эки.

Башкартынар «Мир» комплекстиң ужудуушкуну болур чогуур-биле эртип турар.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

● СЫКТЫВКАР. Печораның хөмүр-даш разрезиниң «шахтерлары бо беш чылдың эгезинден бээр пландан ажыр 2 миллион тонна хөмүр-дашты казып тыпканнар. Продукцияның бо хире хөй хемчээлдиг немелде бүдүрүүшкүнү күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күүселдези-биле чедип алдынган.

Айның болгаш кварталдың планын ыяап-ла ажыр күүседир дээш чарыш разрезте калбарган. Чүгле «Воркутауголь» каттыжыышкынында бежин 20 коллектив планны ажыр күүседир дээш доктаамал чаржып турар.

● ВОЛОГДА. Вологданың сугжулары чүък сөөртүлгезиниң чаа аргазын бо чылын эң баштай ажыглап эгелээннер. Сухона хемниң суу часкы үер үезинде арбын турда, 250 суднолар областың барыын талазында ырак районнарже 78 муң тонна ажыр янзы-бүрү барааннарны болгаш тудуг материалдарын алгаш чорупкан.

Хем суу уңгадыр бетинде ол хире хөй чүъкту баш удур суднолорга чүдүрүп, белеткеп алгаш турган. Бо арганы мооң дараазында чылдарда үргүлчү ажыглаарын сугжулар шиитпирлээн.

● БРЕСТ. Областың тараажылары тараа культураларын кидин түлүк чаштырып турар. Чурттуң мурнуу болгаш барыын талазынга час бо чылын орай дүшкен, үргүлчү соок боop турар. Эртемденнерниң сүмелээниң ёзугаар часкы хову ажылдарынга чаа депшилгелиг аргаларны ажыглап турар. Чиңгежээрге, областың колхозтары болгаш совхозтары бо чылын хөй чылыг херектээр кукуруза культуразының үрезиннерин бир янзы кылдыр ажылдап кылгаш чаштырып турар.

● ОРДЖОНИКИДЗЕ. Соңгу Осетияның көдээ ажыл-агыйының ажыглал шөлдериниң үнүш-дүжүткүр чоруун бедидеринге республиканың геология-шинчилел экспедициязының специалистери дузалажып турар. Глауконитиг элезиниң чериниң шинчилел ажылын дооскаш, үлетпүрге ажыглаары-биле дамчыдып берген. Ол минерал тараа шөлдериниң эки чемишчидилгези болур. Ында калий бүдүмелдиң улуг хуузу хөй.

● АСТРАХАНЬ. Астраханьның хемчилери пассажирлер аргыштырылгазын эгелээн. Эжиндирииниң «Денис Давыдов» теплоход навигацияны ажыткан. Хөй пассажирлерни ап алгаш, ол Волга хемин өрү өскепкен. Куйбышев хоорайдан туристерни ап алгаш, май байырлалының хүннеринде ол Волганы куду бадыптар.

● МУРНУУ-САХАЛИНСК. Мурнуу-Сахалинскиниң Синегорск ортулуунуң чурттакчылары шуптузу аныяктар. Ында пенсия чедир назылап берген кижилер чок. Синегорскиниң чурттакчылары ноота чаа үш квартиралыг бир бажыңны тускайлааш. Ону уруглар садының кылдыр эдеэннер. Аңаа мындыг ажылдаар кижи тывылбас боорга, аныяк иелер боттары ээлчег ёзугаар бичии чаштарны ажаап-карактап эгелээннер. Суурнуң чурттакчылары шуптузу тускай ажылдыг болганындан, тускай керген акша-шалың бардаа болза, аңаа ажылдаар кижилер тывылбас боорга, аныяк иелер эки тура эгезинде ээлчежип ажылдап турарлар.

АМ-ДАА ШҮГДҮНЕР, ЧЕТПЕСТЕРНИ КАТАПТАВАС

Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-ишчилери эрткен кыштаглаашкынның эки эртирер дээш шудургу белеткелдиң чорудукшкынның түңнелинде чамдык чедимишкиннерлиг болган. Фермалар, бригадалар болгаш малчын кодааннар мал чемиинин бүгү хевирлери-биле эрткен чылдарның деңнелинден ыракта хой курлавырлар-биле хандыртынган турган. Ооң түңнелинде эң ылангыя кышкы үеде сүт бүдүрери эрткен чылдың деңнелинден бедик болган. Чүгле бо чылдың эрткен дөрт айларында бир инекке оналаштыр сүт саалдазы эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге 44 кг көвүдээн. «Чыраа-Бажы» совхозтан аңгыда районнуң бүгү совхозтары эрткен чылдың деңнелинден сүттү бүдүрерин-даа, садарын-даа, бир инекке оналаштыр саап алырын-даа бедиткен.

Ооң уламындан район бирги кварталдың күрүнеге сүт садарының планын 102,7 хуу, а «Хөндергей» совхозтуң Аймак сүт-бараан фермазының коллективи (эргелекчизи Роза Донгак) 126 хуу күүседип, сүт-бараан фермаларының аразынга тиилекчи болуп шыгаан.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз күрүнеге сүт садарының чартык чыл планын 75 хуузун бо хүннерде күүседип алган. Бо дээрге кышкы үеде малдың чемгерилгезин сүт-бараан фермазының ажылдакчыларының шын организастап келгениниң түңнели-дир. Бо чылдың эрткен дөрт айларында районда улуг малдың баш санының калагалалы 97 хуу болганы, кыштаглаашкынны чүгээр организастап турганының база бир херечизи.

Ынчалза-даа чамдык кыштыглар ажылдарны, «хөлегелеп» турар челимче чок чүүлдер ажыл-агыйларда ам-даа эвээш эвес. Хойжу бригадалардан үстүнде адаттынган совхозтуң Бора-Хөл хойжу бригадазы (бригадири Солдат Сат), «Хөндергей» совхозтуң (бригадири Чокпак-оол Сат) 100 баш төрүүр хойдан чүгле 62—69 хураганнарны тус-тусту камгалап алганнар. «Хөндергей» совхозтуң он бир төрүүр хой кодааннарындан 3 кодан 100 хойга оналаштыр 32-ден 43 чедир хураганнарлыг болган. Ол бригаданың малчыннары Доржулдай Сарыглар 32, Овус Түлүш 35 хураганнарны төрүүр чүс хойдан ап, ниитиниң малының баш санының өскүлдезинге улуг когаралды чедирген. Ол совхозта эң дээре дээн малчынның көргүзүү 100 хойдан чүгле 78 хураган, ол дээрге социалистиг хүлээлге хамаанчок планныг даалгадан безин куду көргүзүг-дүр.

Мал төлүнүң камгалалынга мындыг куду көргүзүглүг болганы дээш ол совхозтуң кол мал эмчизи турган Көк Монгуш ажылындан хостаттырган.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң 10 төрүүр хой кодааннарындан 3 коданның 100 башка оналаштыр камгалап алган хураганнары 33-тен 46 баш болган. Ол совхозта кол мал эмчизи Алексей Монгуштуң билиә, дуржулгазы четчир хирезинде ажылынче ам-даа хапылавайн, эде тургустунмайн турарын бо чижектер тодаргай херечилеп турар.

Кыштаглаашкынның чедишкинниг эртерин дээрге, малчын кижи бүрүзүнүң харыысалгазындан кол хамааржыры билдингир. Кым кызымагыл, ооң түңнели агаар-бойдустуң байдалындан хамаарылга чокка, кезээде эки болуп турарын амыдырал бадыткап турар. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтан малчын Сарыг-оол Күжүгет бо хүннерде 100 баш төрүүр хойга оналаштыр планын күүседип турда, ооң кожалары Николай Монгуш 100 хойдан 33 хураганны, Кимчик Ооржак 37 хураганнарны камгалап алгылаан. «Чыраа-Бажы» совхозтуң Ак-Хая хойжу бригадазының малчыннары Роза Сарыглар 100 хойдан 100 хураганны, а Чечек Монгуш 93 хураганнарны камгалап ап турда, ооң мырыңай-ла кожазы Делгер-оол Ондар 100 хойдан 60 хураганны алган, а ооң кожазы малчын Каваа Саяның коданындан эрткен дөрт айларда 50 ажыг баш чаш хураганнар өлүп хораан.

«Искра» совхозтуң малчыны Оттукпан Монгуш күскү үеде кыштаан безин орта септеп албайн диниип чорук барганының түңнелинде, мал оолдаашкынының үезинде ук кодан берге байдалга таваржып, хой хураган өлген. Совхозтуң удуртулгазы кончуг орай миннип кээп, Оттукпан Монгушту ажылындан хостаан.

Агаар-бойдустуң нитти байдалы бо кыжын районга чамдык берге чылдарда деңнээрге черле чүгээр. Ооң-биле чергелештир мал чеминиң курлавыры база четчир. Ынчалза-даа малдың өлүп хораар чоруу мурнуку чылдардан кызырылбайн турар. Эң ылангыя СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Большевик», «Хөндергей» совхозтарда бызаа болгаш анай-хураганнарның хорамчазы хөй болуп, совхозтарда мал ажылының тускай эртемниглериниң малды азыраарының болгаш семиртириниң талазы-биле баш бурунгаар перспективтиг план чок ажылдап келгениниң түңнелинде районнуң совхозтарының бирги кварталда күрүнеге дужааган малдарының күжү арган болуп турар.

Бирги кварталда бүгү дужааган бода малдарның 6 хуузу, шээр малдарның 55 хуузу арган болган. «Искра» совхозтуң дужааган бода малының 16 хуузу, шээр малдың 11 хуузу ындыг. Ол совхозтуң кол зоотехниги Бүрбү Монгуш малдың семиртилгезинче кичээнгейни салбайн келген. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң дужааган хой-өшкүзүнүң шуптузу, «Чыраа-Бажы» совхозтуң 66 хуузу эң куду күшке дужааттынган. Байдал мындыг турда, ол совхозтарның кол зоотехниктери ам бези олчаан туруп турар бүдүн-бүдүн сарааттарны кажан када ажыглаар дээш камнап арттырганы билдинмес.

Четпестерниң тыптып келгенинге буруулуглары шуптузун санаар чүве болза, дааны ам-даа уламчылап болур. Ол дээрге районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының тускай эртемниглеринден эгелээш районнуң удуртукчуларынга чедир бүгү эштериниң кошкак ажылдааның түңнели дизе чазыг болбас. Ол ышкаш четпестерни үе-шаанда илередип тывар ужурлуг совхозтарда улусчу контрольдуң башкарыкчы бөлүктери база бот-идепкей чок ажылдап, кыштаглаашкын эгезинде ооң белеткелиниң талазы-биле бир нити хыналда кылып, оон ыңай мал чеминиң чарылдалары ийикпе, азы чаш мал төлүн сан-учётка киирип ап турары дээн чижектиг ийн-бир рейдилер хыналдалар-биле колдуунда кызыгаарлаттынып каап турар. Илереттинген четпестерни эдериниң болгаш ону катап болдурбазының дээштиг хемчеглери алдынмайн артып каап турар.

База ол чижектиг районнуң улусчу контроль комитединиң кыштаглаашкын талазы-биле пландап чорудуп келген хыналдалары дээш чок болган. Илереттинген четпестерни үнезиниң-биле эдериниң дээштиг хемчеглери чок болуп турар.

Мал ажылын хөгжүдериниң депшилгелиг аргазы болур бригада болгаш өг-бүле керээзи, бот-орулга-чарылгазы дугайында чугаа хөй чоруп турза-даа, ону амыдыралга боттандырары кончуг оожум. Бо аргаже дидими-биле кирип, мал ажылында кижилерни материалдыг болгаш моральдыг сонуургалдарын чүгле хүнү-биле эвес, а ажылдың төнчү түңнелдери-биле дүүштүрүп ажылдаарын үе негеп келген. Бо айтырыгны чедимишкинниг шиитпирлээрде малчыннарны бот-орулга-чарылганың үндезиннеринге билдилиг өөредири чугула. Ону чүгле мал ажылының тускай эртемниглери эвес, совхозтарның бухгалтер аппарады, экономиктиг албанның ажылдакчылары бир деминиг чорудар ужурлуг.

Мурнуку чылдардагызы дег шака хой санаашкыннарны, хемчеглерни ажылдап кылгылаан. Ынчалза-даа оларның кол нуруузу саазын кырында болуп артып калгылаан. Бо четпестерниң эң кол чылдагааны кайдал дизе, малчыннар ортузунда политмассалыг болгаш организакчы ажылдарның деңнели ам-даа үениң негелдезинден ыракта чыдып каап турарында.

Кыштаглаашкынга эки белеткенири дээрге кажаа септеп, хой, мал чеми белеткеп аарындан аңгыда малдың чайгы семиртилгезин чогуур деңнелге тургузуп алырындан кол хамааржыр.

Х. МОНГУШ,
Чөөн-Хемчик районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

ПЛАНДАН АЖЫР —ЧАА БАЖЫҢ

Шагаан-Арыгда О. Уануктуң бригадазы бо чылдың бирги кварталында ийи аал ишти чурттаар ийи бажыңны тудуп, бир бажыңны пландан ажыр күүсеткен.

Ол мурнакчы бригада «Тываавтотранс» каттыжышкынының КМК-да шалыпчыларның одуруун баштап турарларның бирээзи. Ооң кежигүннери эрткен чылын-на бригада керээзинче киргеш, ай, квартал пландарын доктаамал ажыр күүседип келген. Улуг Октябрьның 70 чылынга аллар болдурган социалистиг чарышка киришкеш, чыл планын хуусаа бетинде 'доозарын шиитпирлээн. Ажыл-херек сөс-биле карышпайн турар. Баштайгы күш-ажылчы тиилелге чедип алдынган. Чылдың квартал планын ийи катап ажыр күүседип, 396 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирген.

С. ДАНЗЫ.

ЧАГЫГНЫ КИИРГЕН

«Шынга» хары

Бо чылдың мартта үнген № 53 «Шын» солуннуң «Моргелдей» булуңунга «Үрелген хевээр турар-ла бе?» деп эгелиг шүгүмчүлелдиг чагааны парлаан. Кызылда үн бижидер цех эрткен чылдың июльдан эгелээш ээнзирээн, үнүү чагыт ёзугаар бижидер аппарат үрелген. Чонга ачы-дуза чедирериниң бир хевири — үн тырттырар ажылды ааты хүннерниң негелдезинге дүүштүр кажан эде тургузарыл деп айтырыгны автор салган.

Аңаа харыны «Тывафото» бүдүрүлге каттыжышкынының директорунуң хүлээлгезин күүседип турар В. А. Албанзан редакция алган. Үн бижидер аппараттың дискографының кол белдириниң резиназын кылган херекселин чогундан студия үн бижидилгеви кылбайн турар. Амгы үеде үлетпүр шак ындыг аппаратураларны болгаш артык кезектерин бүдүрбейн турар.

Оон аңгыда аппаратураларның сайзыраңгай жааны-биле холбаштыр үн бижидеринге ажыглаар чонукчулар бүдүрер завод чонукчуларны база оскертип каапкан. Ынчангаш бистиң студияның ап турары чонукчуларының техниктиг байдалы ында бар дискографка таарышпас. Бо чорук бижидилгениң шынарынга салдарлыг.

«Тывафото» бүдүрүлге каттыжышкыны аппаратураларны солуурунуң бүгү хемчеглерин ап чорудуп турар. Үн бижидилгезинге херегленнер аппаратураларга чагыгны Тыва АССР-ниң Күрхандырылгазынга киирген.

Хову-Аксында «Тыва кобальт» комбинатта М. Н. Лазаревке удуртуп гидрометаллургия цегиниң коллективи юбилейлиг чылдың социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржип, бирги кварталдың түңнели-биле тиилекчи болган.

ЧУРУКТА: гидрометаллургия цегинде мурнакчы звенонуң кежигүннери (солагай таладан) Х. Куулар, М. Баян-оол, О. Д. Петров, Р. Сотпа, кран башкарыкчызы Н. Герасимова болгаш аппаратчик Н. Донгак:

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

«СҮТ ПУНКТУЗУ ХАГДЫНГАН, ЧҮГЕ?»

Ындыг эгелиг материалды бо чылдың апрельде № 79 «Шынга» парлаан. Эрзин суурда сүт пунктузунуң чанында чылдан чылче улгадып келген «ногаан холчүгештиң» дугайын болгаш сүт пунктузунуң ишти, даштында санитарлыг байдалдың багайын шүгүмчүлеп бижээн.

Аңаа хамаарыштыр харыызы Эрзин райкүүскомунуң даргазы Н. В. Чыңдыгыр редакцияже чорудукан. Ында бижип турары болза:

Сүт хүлээп алыр пунктузунуң иштики санитарлыг байдалы, иштинде кудук суунуң анализи багай дээш бир ай иштинде хагган турганы шын. Ам ында чугайлап, бүдүүр ажылдарны кылгаш, сугну өскээртен дажып эккеп турар. Пункт март 17-ден бээр доктаамал ажылдап келген. Чаа пунктуну туткуже ынчаар ажылдаар.

Кызылдың сүт комбинадының дирекциязы Эрзинге сүт хүлээп алыр пунктуну тудуунуң төлевилел-смета документизин тургузуп кылып турар. Ол белен болурга дараазында чылдың планынга ону киирери көрдүнген.

Солунда шүгүмчүлээн «ногаан холчүгешти» эдер сорулга-биле эмнелгениң администрациязы дараазында хемчеглерни алыр: септиктиң үүрмек септелгезин июнь 15-ке чедир кылыр. Септикте долуп турар сугну сордуурары-биле чуртталга-коммунал ажыл-агыйының суг сордурар машиназын ажыглаар.

СЕПТЕЛГЕ БРИГАДАЗЫН ЧОРУТКАН

Тес-Хемден Д. Мижит телевизор көргүспейн турарының дугайында редакцияга дыңнаткан. 1986 чылдың бирги чартыындан бээр телевизор орта көргүспестээн, бирде үнү чок апаар, бирде шуут агара бээр деп ол бижип турар. Самагалдай суурда чүс алдан чеди пенсионер бар. Клуб барып кино, концерт көрүп турар аргазы чок кырганнарга телевизор ёзулуг эш болур. Делегей амыдыралың, республиканың болуушкуннарны, солун кинолары болгаш дамчыдылгаларны ийиги программа ажылдавайн турарындан олар көрбейн турар. Чамдык бажыңнарда радио киирттинмээн.

Чагаага хамаарыштыр харыызаның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң кол инженери Д. Б. Чоксумнуң дыңнатканы болза, четпестерни эдери-биле районче тускай бригаданы чорудкан. Даштыкы антенналарны тургузарын, телевизорларның септелгезин Амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелери харыылап турар. Чамдыкта антеннаны шын эвес тургузарындан үн чок азы шокаралдыр көргүзер апаарын чурттакчыларның билип алыры чугула. Чогум каналда үрелишкиннерни, радио шугумун харылзаа ажылдакчылары эдер.

Чагаа парлаттынмаза-даа

СЕПТЕЛГЕНИ КЫЛЫП БЕРГЕН

Коммунист Э. К. Саая — күш-ажылдың хоочуну, Кызыл-Мажалык суурда чурттап турар. Ооң бажыңынга бо чылдың январьда септелге кылып эгелээш, ийи өрээлин тудуштурган хананы дешкеш, аңаа эжик кылган, үнер артык эжикти дуглаан, ийи печканы бускаш, электри удазынын солаан. Кладовкага кургаг штукатура каккан, чугайлаан. А оларга системазын чурттаалга бажыңынга таарышпас радиаторлар-биле шыңар чок кылган. Ооң түңнелинде ону боду хоолай салып, хаймыдыртып катап кылдыртып алганының дугайын редакцияже ол бижээн. «180 рубльди бодум төледим. Ону эгидип алыр дээш чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальниги Р. Миллер документтиң кылып бээрге септелге-тудуг участогунуң начальниги болгаш мастери катап кылган ажылдар дээш төлевес бис дээш төлеп бербээн. Аарыг-аржык, кырган кижи чаарби ажыг хонукта турарымны-ле көрдүм».

Бо талазы-биле негелде-хомудалды чамдык удуртукчуларга киирерге түңнел чок болганын автор бижээн. «Ажылды багай шынарлыг, үрей кылып, ону катап эдер чоруктарны болдуруп, артык акша-хөреңги чарыгдааны чөптүг болганы ол бе?»

Үстүнде фактыларны Барыын-Хемчик районнуң улусчу контроль комитеди «Шынның» корреспондентизи А. С. Хертектиң киржилгези-биле хынаан. Бо дугайында комитет даргазы О. Монгуштуң редакцияже чорудукан харыызында дыңнадып турары болза:

«Бажыңның септелгезинге 1180 рубльдиң ажылы кылдынган дугайында Кызыл-Мажалык суур Совединиң күүскомунуң тургусканы алды кижи составтыг комиссияның хүлээп алган актызы бар.

Комиссия хүлээп алган соонда Э. К. Саая чамдык ажылдарга таарышпайн эде кылган. 100 рубльди төлеп бээрин негээн. Материалдар садып алганының дугайында чүгле 40 рубльдиң отчёттарын эккелген. Ону септелге-тудуг участогу төлеп бээр.

Ооң негелдезин ёзугаар бажыңның кирер эжиин со-дуур, верандазынга электри удазынын киирер. довурак кажаазының эргижирээн ыяштарын кылыр, бок-сүрээзин аштаар ажылдарны септелге-тудуг участогу кылып турар.

Авторнуң «районнуң септелге-тудуг участогунуң ажылдакчылары ажылды үрей кылып, ону катап эдеринге артык акша-көпеек үндүрүп турар» деп бижээни фактызы бадыткаттынмаан.

Ол ышкаш коммунист Э. К. Саая партия райкомунуң ажылдакчылары Д. Б. Саая, М. С. Хертек оларның кабинеттеринге келгеш төлептиг эвес аажы-чаң көргүскен. Шуугаазын үндүрүп, партия билеткин октапкаш чорутканы дээш ону партия эге организациязының хуралынга шыгыы сагындырган.

Ук бажыңны алгыдып, ооң капитал септелгезин кылыры районнуң чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң 1987 чылда планында көрдүнмээн. Ооң өг-бүлезиниң диләэн ёзугаар суур Совет болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелели бажыңның септелгезин кылып берген».

ӨГ-БҮЛЕНИҢ ШИИТПИРИ

«Барлык» совхозтуң малчыннары Эрес-оол Шойгуевич биле Спора Ыйай-оолова Хертектер Кужурлуг-Ховуза турлаанга кыштааннар. Ийиги чылда олар удам-на болу дыңзыг ажылдаан. Улуг Октябрьның юбилейинге күш-ажылчы белекшиннерлиг ужуражырын шиитпирлээннер.

Эртеен 1986 чылда Хертектерниң өг-бүлези чүстенме 90 хураганны доруктурар хүлээлгелиг турган, херек кырында төрээн чүс хоюнден 122 хураганны доруктуруп ап, дук планын база ажыр күүсеткеннер. Малдың продуктулуг чоруун бедидип, чаш төлүн чидириг чок камгалап алганы дээш 1986 чылдың түңнели-биле Эрес-оол Шойгуевич Хертек социалистиг чарыштың тиилекчизи болган.

Д. САЛЧАК.

Чаңгыс дем-биле

Чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи он ийиги беш чылдың баштайгы чылын багай эвес ажыл-иши-биле дооскаш, Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң, коммунал ажыл-агый болгаш амыдырал хандырылга ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң Кызыл тугун акша шаңнал-биле кады алган. Бо юбилейлиг чылда ол темпизин кошкатпайн ажылдап, 98 муң рубльдиң ачы-дузазын чонга чедирерин хүлээнген. Бирги кварталда коллектив кежигүннери 22,2 муң рубльдиң ажылдарын кылыр планын күүсеткен.

Коллектив эрткен чылдың эгезинден бээр бот-орулга-чарылга-биле ажылдап кирген. Бо депшилгелиг арганы багай эвес организастааның түңнелинде, кижи бүрүзүнүң ажылга хамаарылгазы экижээн, кылган ажылы дээш сонуургалы бедээн, харыысалгазы улгаткан. Кодээниң ажылчыннеринге 12 хевирниң ачы-дузазын алды пунктуну дамчыштыр чедирип турар. Коллективте Кара-Хөлде комплекстиг пунктунуң эргелекчизи Ооржак Кара-кыс, Роза Даш-Сүрүң, Зоя Байтыы, Минчеммаа Очур дээн ышкаш бирги черде чоруп турар мурнакчылар бар. Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылгазының алдарлыг ажылдакчызы, СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү Вера Бады, Клара Дилгижек, хоочун даараныкчылар Кожумаа Хертек, Серин Шагдыр, Салбак Ондар олар өскелерге ажыл-иши-биле үлегерлиг. Үстүнде адааным мурнакчылар аныяктарга арга-дуржулгазын дамчыдып, хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип чорууурлар.

Кадрларның мергежилин бедидери, камналга болгаш шынар айтырыы мында бирги черде. Үш кижи Ростов, Куйбышев хоорайларга курс эртирип, өөренгеш келген. Арткан ажылчыннарының чамдызы Кызылда өөредилге бүдүрүлге комбинадынга ээлчеглежип, курс өөредилгезин эртирер. Оон аңгыда ортумак школаның өөреникчилеринден технологтуг институтче, техникумче урутлар база шилип чорудары планда көрдүнген. Экономиктиг өөредилгени ажыл-биле холбаары чаңчыл болу берген.

Кижилерниң амыдырал чуртталгазынче, культурлуг дыштанылгазынче, кадыын камгалаарынче сагыш салып турар. Ажылчыннар чурттаар бажың айтырыы колдуунда шиитпирлеттинген. Кадыы кошкак улуска чиигеткен путёвкаларны тыпсып, дыштаныр хүннерде спортчу оюннарны, маргылдааларны, конкурстарны эртирип келген.

Район төвүнден ырак эвес те, Шивилиг аржааны бар. Аңаа келир дыштаныкчыларга ачы-дуза чедирериниң белеткел ажылдарын амдыгааштан чорудa берген. Бо чылын орта 200 ажыг майгыныы, орууну болгаш аяк-сава аймаа, суугуларны холезилээри көрдүнген. Ол-ла аржаанга чурук тырттырар, баш таарар улусту тургузарын планнаан.

Эде тургустунуушкунун, дүргедээшкиниң негелдезинге дүүштүр ажылда шиитпирлезе чогуур айтырыглар база бар. Тээлиде амыдырал хандырылга бажыңын делгемчидер, «Бай-Тал», «Кара-Хөл» совхозтарның төптеринге хүлээп алыышкын пунктуларының чаа бажыңнарын тударын ыяап-ла чедип алыр. Бо болгаш өске-даа сорулгаларны чаңгыс демниг ажыл-иши-биле чедип алырын коллектив кежигүннери хүлээнип, Улуг Октябрьның 70 чыл болурунга уткуштур планныг даалгаларын хуусаа бетинде күүседирин даанган ажылдап турар.

А. ХЕРТЕК.

Хандырылгаңар кандыгыл?

Инициатива болгаш дуржулга

АЖЫЛЧЫННАР ДИРЕКТОРУН СОҢГААН

Москвада «Кызыл пролетарий» заводтуң ажылчыннары чиңгине директорун боттары соңгаан. Удуртукчу кижилерни ынчаар томуйлаары ажыктыг бе? Соңгуда шынап-ла демократтыг эрткен бе азы үстүү черлерден сүмелээн кандидатураны ажылчыннар өреңгейлеп бадылап каан бе?

Заводтуң чаа директору Юрий Иванович Кирилловче телефон долгааш, үстүнде айтырыгларга харылап бээриниң оон дилээн мен.

— Заводка чедип келгеш, ажылчыннар-биле чугаалажып, чүвениң байдалын көрүнерден—деп, Кириллов харыылаан чүве.

«Кызыл пролетарийге» дораан-на чеде бердим. 130 харлап, назы-хары улгады берген-даа болза, ук завод амгы үениң сан программа башкарылгалыг станоктарын үлетпүр роботтарын бүдүрүп турар. Оон бүдүрген продукциязын ГФР, Италия, Финляндия, өске-даа чурттар күзелдии-биле садып ап турар.

Бир дугаарында-ла Константин Игнатьевич Терешкин-биле ужуражы бердим. Заводка 25 чыл ажылдаан кадр ажылчын ам дээди класстыг фрезеровщиги апарган. Директорну канчаар соңгуп алганының дугайын оон айтырдым.

— Бистиң эрги директорувус Сергей Иванович Павлов өлүп калган. Директор чок завод турбас-ла болгай. Ындыг таварылгада шаанда кандыг турганыл? Үстүү черлерге шиитпирлээш, дужаал үндүрүп каар, а чаа директор келгеш, чеди, сес хонук ажылдап каапканда билип алыр чүве болгай. Заводче кирер эжик аксынга ындыг директорга ужуражы бергеш, кым, чүү кижи ирги, ажыл-агыйжы кижи болза эки-ле-дир ийин— деп бодаар чүве болгай.

— Эрги директорувустаа дора эвес кижи биске херек— деп, дугуржуп, чугаалашкан бис. Чогум-на харын ол айде СЭКП ТК-ның Пленуму эрткен. Михаил Сергеевич Горбачев демократтыг калбартырының эргежок чугулазының дугайын аңаа чугаалаан. Мындыг таварылгада үстүүр тен директор чорудуп бээрин манап орган херээ бар бе? Боттарывыс соңгуп алыылы дижип, дугурушкан бис. Баштай алээн каш кандидатура турган чүве. Бо херекке чаңчыкпаан болганывыстан катырынчыг чүүлдерге-даа таваржып турган бис. «Бир эвес директор соңгуур апарза чүгле бистиң цехтен соңгуур апаар, оон башка чөпшээреш пес мен» деп бистиң бир эжи вис чугаалаан. Шуут-ла ынча деп чугаалаан кижи, ынчалза-даа бо дээрге, баштактаныышкын болган боор. Кандидатураларның бүгү талазын чугаалажып турган бис. Ажыл-херек дээш, завод дээш оон кижилери дээш «аарып» чоруур ындыг кижини тып алырын оралдашкан бис. Кирилловка доктааганывыс ол. Ону эки билир мен, бир кезек өйде бистиң цехтиң начальниганиң оралакчызынга ажылдап турган чүве. Биске ооң ажылдап турган ажылын сеодгү ээрбиле чедир билир. Кол инженер. Заводта ажыл-херектиң байдалын билир. Өске удуртукчулар-биле быжыг харылзаалыг. Эң кол шынары — бодуу. Бистиң сагыш-човаашкыннарывысты билир. Кезээде кичээнгейлиг дыңнап алыр, дуза чедирикчээр. Бирээр чугаалаарга бодувус кижиниң, бакка чедирбес...

Ооң соонда аныяк слесарь септекчи Евгений Руденко-биле чугаалаштым. Техниктиг училище доосказ, 1981 чылда «Кызыл пролетарийге» келген.

— Удуртукчу кижини ажылчыннар боттары соңгуп алыры дээш, ийи холум-биле бадылаар мен. Министерствога хамаарыштыр чүү дизе, бистиң ажылывыс — ниитиниң болгай-ла. Коллектив кежигүннери эки билир кижини зепшидерге багай болбас. Эштер тырттырыштырып соңгуптар боор деп карадаан херээ чок, бир ийи кижи чазып болур, а коллектив кажан-даа частас.

Бистер соңгуп алыр дээн директорувуска бүгүреди көргүскен, аңаа дузалаар, ону деткиир талаам-биле хүлээлгени боттарывыска ап чугаалаар. Чоннуң директорувус ол болур. Чаңгыс кижи хаваанда чеди дырыпкактыг, коочум-даа болза ол кижилерни шуптузун билбес. Билир кижизин соңгуп алырга биске чүве айтыры бенн бир анзы. Кандыг-даа кижи чаңгыс шак иштинде өскерли бербес. Кирилловту биле эки билир бис, ол дээш чаңгыс үн-биле бадылаан бис.

Кирилловту удуртукчуга соңгуур дээш маң турушкан бир чылдагааным — заводта ажылдап турар кижи бүрүзү директор болу берип болуру, чүгле бодун эки көргүзер, ак сеткилдиг ажылдаар, өөренир херек. Демократияның ханы утказы ында.

Юрий Иванович Кириллов 39 харлыг. Технологтан заводтуң кол инженеринге чедир аңаа ажылдап, өскен.

— Завод коллективиниң нитти хуралынга силерни директорга соңгуп турда, чүнү бодап ордуңар? — деп, оон айтырдым.

— Эзчогу сүргей-даа ышкаш сагындырып турган. Ылаңгыя мээң дугайымда кадыг сөстер чугаалаарга оргамдал соок дер саагайнып турган. Директор кандыг болур ужурлугул дээрзин ажылчыннар мээң сагындырып турду. Хөй чагыглары, шүгүмчүлелдиг сагындырыглары-даа чугаалаан. Ол кончуг шын. Кижи бүрүзү болуп бодалын кандыг-даа удуртукчуга ажык чугаалаар ужурлуг. Кым бир кижиниң бадылаар-бадылаваазы хамаан чок, а шүгүмчүлел ыяап-ла турар ужурлуг. Хурал үр болган. Зал ишти шыгырт долу. Ажылчыннар индирге үнүп келгеш-даа, орган черлеринден-даа чугаалап турган. Ажылчыннар мени деткип, мээң дузалаарымга белен дир деп чүвени аңаа билген мен. Ындыг деткимче-биле дагын-даа «ужуруптар».

Владимир ГОЛОВЧАНСКИЙ, (ПМА).

Специалистиң сүмези

БИЛЗЕ ЧОГУУР

Хораны болгаш хораннаан тараа үрезиннеринге чүгле тускай хептиг кижилер ажылдаар ужурлуг. Хоран бүдүмелдерин чүдүрерде, дүжүрерде оларны октап, кандыг-бир чүвеге үстүрүп болбас. Химикаттарны сөөртүрүнге, арыглап аштаарынга таарымчалыг демир кузовтуг машиналарны ажыглаары чугула.

Хоран бүдүмелдерин чүдүрген автомашинага кижилер олурары, аъш-чем аймаа, мал чеми сөөртүрү хоруглуг. Хораннарны сөөртээн база үрезинин хораннап доосканда транспортту эки аштап арыглаары чугула. Хоран бүдүмелдерин чүгле тускайлаан складтарга шыгжап кадагалаар.

Склад кургаг, ооң хаалаларында ойбак-дыдык чок, дээвиири үрелик эвес, шалазы бетоннуг болур. Хоран бүдүмелдерин тараа, мал чеми, аъш-чем продуктулары-биле ол бүдүмелдер-биле ажылдаарынга ажыглавас материалдар, херекселдер-биле катай шыгжап болбас.

Хоран бүдүмелдерин шыгжаарының болгаш үндүрериниң учётун тускай журналга бижиир. Ооң кадагалалын база чарыгдалын склад эргелекчилери харыылаар.

Ажыл-агыйның кол специалистериниң айтыышкыны ёзугаар хоран бүдүмелдерин химиктиг ажылдар чорударынга чөпшээрелдиг кижилерге складтан үндүрүп бээр.

Хоран бүдүмелдери уруг савааларны тускай черге өртедир. Демир саваларны арыглап аштааш, чүгле техниктиг сорулгаларга ажыглаар.

Эзилдиригаар, чемиштер белеткээр, үрезин хораннаар, машиналарга чүдүрер, бүдүртүр, доозуннаалдырар ажылдар кылып турар кижилерни тускай ажылчын хептер болгаш камгалал херекселдер-биле бүрүн хандырар. Чижээ, респираторлар, карактыг шилдери болгаш резин хол хаптар, сапыктар-биле хандыртынган турары күзенчиг.

Складтар, мал кажаалары база тепликалар болгаш өске-даа объектилерни дезинфекциялеп ажылдап турар ажылчыннарга доозун эртпес хевен-саазын пөстер-биле кылган комбинезоннар, резина сапыктар, иштики хеп, кислота эртпес хол хаптарын халаска хандырары негеттинип турар.

Хоран бүдүмелдери-биле ажылдап турар кижилерниң ажыл төлевирин хүнде 6 шак ажылдыр тариф ёзугаар төлээр. Гранозан, хлорофос, дитофос-биле бир хүнде чүгле 4 шак ажылдаар ужурлуг.

Хораннар-биле ажылдаар кижилер баш бурунгаар эмчи шинчилгезин эртер. Хораннаашкын ажылдарын кылыр кижи техниканың айыыл чок чоруунуң дүрүмнери-биле таныжары чугула.

Хоран-биле ажылдап турар черлерге чем чиири, суг ижери база бажың дериг-херекселдерин шыгжаары хоруглуг. Ажылчыннарны хүнде-ле сүт болгаш сүт аймаандан кылган чемнер-биле халас чемгерер.

Хораннаашкын ажылдарын тускай дериглиг машиналар-биле чорудар. Бо ажылдарны хаттыг, бүргег, чаашкыныг хүннерде чорутпас. Хораннаашкын ажылдарын эртенги, кежээки шактарда чорудары ажыктыг.

Хоран-биле ажылдаарынга 18 хар четпээн уруглары, саттыг херээженнерни, уруг эмзирер нелерни чөпшээревес.

Б. МОНГУШ, агроном.

Херээженнер болгаш хостуг үе

БОДУНДАН ХАМААРЖЫР

Солуннуң апрель 3-те үнген номериниң «Шевер-кыс» булуңунга «Херээженнер болгаш хостуг үе» деп чүүлге хамаарыштыр бодалдарывысты болгаш саналдарывысты бижип ор бис. Шынап-ла, бистиң партия, чазаавыс чоннуң амыдырал-чурталгазының материалдыг болгаш культурлуг байдалдарын хүн бүрү экижидип турарындан, херээженнерниң бажың ажылынга үндүрүп турар үе-шагы эвээжеп, кызырлып турар. Бо ажылды чиигедир дээш өг-бүлелерниң эр ээлери база улуг дузаны чедирип турар апарган. Ынчангаш херээженнер амгы үеде хостуг үезин чөп ажыглап, дыка хөй чүүлдерге четтигип турар апарган. Ынчалза-даа дыка хөй херээженнер өг-бүле туткан соонда, хөй-ниити ажылынга, спортчу болгаш культура-массалыг хемчеглерге киришпестей бээрлер. Чылдагааны «бажыңда ажыл-иш, ажы-төл бар» деп тайылбырлаарлар. Моон соңгаар мындыг байдалдан уштунары күзенчиг. Ындыг болганда ол талазы-биле чер-черде херээженнерниң сүмележиин, арга-дуржулгазын солуштурары-биле солуннуң бо айтырыгны көдүргени амыдыралдың кайы-даа адырларында эле тургустунуушкун чоруп турар бо үеде бистерге ажыктыг болур ужурлуг деп бодап турар бис. Ынчангаш бистиң өг-бүлевистиң амыдыралындан ол талазы-биле чамдык чүүлдерни бижиди вис.

Бистиң өг-бүлевистиң эр, херээжен ээлери кайывыстаа бажың ажылын аргалыгла болза, деңге кылып турар бис. Ажылдарны баш бурунгаар планнап алгаш билдилиг, аваангыр кылып өөренгенивиден хөй үе каммап алдывар. Ол ышкаш уругларывысты бичиизинден тура-ла, бажың ажылын чалгааравайн, дүрген кылырынга кызымаккай өөредип турар бис. Олар ам биске улуг дузаны чедирип турар апарганнар. Оолдар, уруглары ажылгыр, кежээ, биче сеткилдиг өзер болза, аданеге-даа дыш, уругларның боттарынга-даа эки.

Хостуг үени үнелеп билириниге өөредир база бир чугула чүүл — боттарын хөй-ниити ажылынга, хурал-суглаага, кино-концертке болгаш спортка үргүлчү киржип турар кылдыр чаңчыктырып алыры. Борта кижиниң быжыг тура-соруу, күзели, бодун боду башкарып билири негеттинер. Чижээлээрге, мындыг-ла болгай, кижи элээн үениң дургузунда клубче барбайн, бажыңга олуруп-ла турар болза, клубтаар хөңнү безин чок апаар. Бот чаңчыгып эгелээр. А үргүлчү кинозал, концерттеп турар болза, бажыңга олуртуннмас, кинолаксаар апаар. Ынчангаш бүгү чүүлдер баш бурунгаар кылдына бээр кинолаар үе тыптып кээр. Спортчу оюннарга база ындыг боор чорду.

Ынчангаш бүгү ажылдарны планнап кылыры, бүгү чүүлдерге четчири кижиниң бодундан кол хамааржыр. Өг-бүлеге ажы-төл, авазы-ачазы демниг дугуржуп, шиитпирлеп ажылдаар болза, культурлуг дыштанылгага хостуг үе четчир. Бистиң өг-бүлевис үе-шагывыс ажыктыг дыштанылгага кезээде четтигип турар болзун дээш кызып турар бис. Чамдык аныяк кижилер электен олуттайлап кааар хомуданчыг. Ылаңгыя шыырак херээжен спортчулар сүг аап.

Бис солун дамчыштыр өске өг-бүлелерниң дуржулгазын база хөйнү билип алыксап олур бис. Херээженнер хостуг үезин канчаар тып ап, уруг-дарыг кижизидилгезинге, бажың ажылынга канчаар ажыглап турарын тодаргай чижектерлиг бижиирин күзээр-дир бис.

С. болгаш Н. ТЮЛЮШТЕР.
Өвүр районнуң Саглы суурунуң чурттакчылары.

ОМАК-ХӨГЛҮГ

Көктүг, шыктыг, каас-чараш
Бешиеи хөлдүң эрии
чурттаан
Бергелерге торлуп болбас
Хөй-ле чонум омак-хөглүг.

Айлыг-бестиг, тоорук-каттыг
Ала белиг чернииске
Ажыл-ишке мурнакчы боор,
Артел-совхоз хөгжүдээли.

Чурумалдыг суруувуска
Чурум-дүрүм быжыглаалы.
Сайзыралдыг Кара-Хөлдү
Сагыызалыг болдураалы.

А. ИРГИТ.
Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны.

ХӨГЛҮГ БОЛГАШ ЧЫМЧАК СЕТКИЛДИГ

Кижизидилге ажылынга киирген үлүү дээш театрның «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан хүнүн уттас-тыр мен. Хоочун артистер-биле кады бүзүрелди берип турар аныяктарны база шаңнаашынга сеткилим өөрүп турган. Оларның аразында улусчу чаңчылдарның уламчылакчызы Анзат Куулар база бар болган. Ааа Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи деп атты тывыскаын театр коллективи, көрүкчүлер-даа чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп алган.

Кызылдың уран чүүл училищезиниң доозукчузу чогаадыкчы коллективке кирген дораан овур-хевирни сеткилинден шынныг көргүзери-биле онзагай турушту ээлеп апканын билир бис. К. Э. Кудажының «Инчеек» деп шиизинде Чараштааның ролю — ооң баштайгы ажылы. Ол бүзүреничиг кылдыр ойнап шыдаан. Даваазында артистиң мергежили улам өскен. А. Макаеноктуң «Трибунал» деп шиизинде В. Монгалбии-биле ачазы биле уруун бир янзы ойнааннар. «Аршин мал-аланда» Султан-Бектиң төрели уруг ааныг, чараш-даа, дедир-турум-даа, өске талазында сеткили чымчак-даа.

Элээди уруг Ураннын аажы-чаңын В. Көк-оолдуң «Хайыраан бодунда» ол чедимчелиг көргүскен. Шиинң бир уран хээзин бо овур-хевир тургускан деп болур. А. В. Тендряковтуң «Яла» деп шиизинде арай нарын рольду — Сонянын овур-хевирин ол тургускан. Ыяңмычал, порук уруг бүгү-ле чорудээлерни ашкаш кижиниң салым-чолунга бүзүрел дээш туржуп үнер. А. Гельманның «Зинуязында» аңаа ол чергелиг рольду бүзүрээн. Ырбыска бичии уруг бюрократчы чорукка удур туржуп үнер.

Ооң кайгамчык хүлүмзүрүү угаанныг кара карактары көрүкчүлерни чыыра тырта бээр. Оол, кыс уругларның янзы-бүрү аннарның ролюн артист ойнап турар. С. Михалковтуң «Билииргек койгун» деп шиизинде ол хөглүг, ээлдек.

А. Островскийниң «Ядамыкта яла чок» деп шиизин РСФСР-ниң алдарлыг артизи С. Оюн тургускан. Ында беш салгалдың артистерин киириштирген. Олар бот-боттарын немежип турар. Егорушканы Анзат Куулар бүзүреничиг ойнааның демдеглээр апаар. Психологтуг тода, амыдыралчы бо овур-хевир ооң бодунга база чоокшулашкак. Арыг сеткилдиг, шынчы, сонуургак оолдун иштики делегейин ол эки дамчыткан, ону чогаадыкчы чедиишкин деп көөр болза эки.

«Кижини эки билип алыксазынза, ооң кожазындан айтыр» деп үлегер домак бар. Чогаадыкчы кады ажылдажылга аныяк артиске деңмек болуру чугаажок. Ооң чедиишкиннерин үлежип чоруур дагдыныкчызы РСФСР-ниң алдарлыг артизи Е. Кендейбиль чылыг сөстерни чугаазады. Анзат Куулар кижизиниң мергежилинге ынаан, чазык-чаагайын ол демдегледи. Екатерина Седип-ооловна-биле чаңгыс эвес удаа шиилерге ол ойнаан. Оон уруу, төрели болуп хуулуп турган болгаш чоок болаар, эки билчир.

Ырлаар, танцылаар болгаш хөгжүмнүг шиилерге бодун эки ажыдып шыдаар хире. Чамдык чедиишкиннерге оожургавайн, белеткелинче хүн бүрү сагыш салып чоруур. Чаа шиинге ооң бир-ле онзагай талазы көстүп келир. Хөглүг, чымчак сеткили ол көрүкчүлерге бараалгадып чоруур.

М. РАМАЗАНОВА.

Май 18—Музейлерниң делегей хүнү

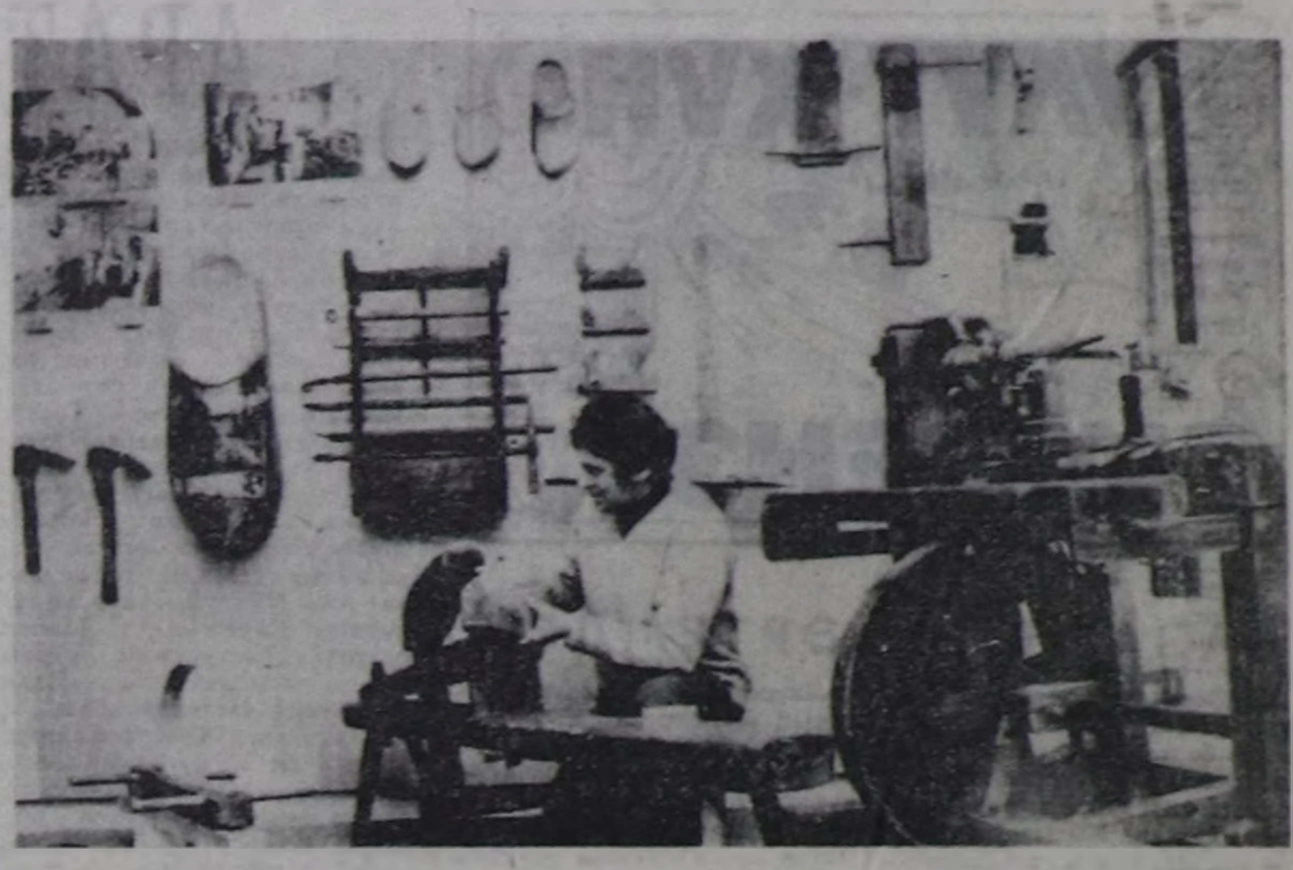

Социалистиг Чехословакияның музейлери байлак. Оларның фондуларында кирип турар 25 миллион ажыг көргүзүг чүүлдери янзы-бүрү темаларны хаара туткан. Көргүзүг чүүлдери көрүкчүлерни күрүнениң төөгүзү-биле, археологияның үнелиг тывылган чүүлдери-биле, музыка херекселдериниң чыылдазы-биле, эртемниң болгаш уран чүүлдүң янзы-бүрү адырларынга республиканың чедиишкиннери-биле таныштырып турар. ЧССР-ниң музейлериниң залдарынга чыл санында 15 миллион хире көрүкчүлер кээп турар.

Кашперские Горы хоорайжыгашта чурт-шинчилел музейинге бо чурукту тырттырган. Эрткен чүс чылдарда ыяш незиичилерниң, шахтерларның, алдын казыкчыларының, шил бүдүрүкчүлериниң, чер ажылдакчыларының, дарганнарның күш-ажылының дугайын ында делгээн чүүлдер көргүзүп турар. Оларның баштайгы хевири үрелип болур үнелиг көргүзүг чүүлдерин налир үениң салгалынга хевээр арттырып бээри-биле музейде тускай лабораторияны ажыткан. Ында металлдан болгаш ыяштан кылган чүүлдерни чаартып турар. Лабораторияга эмнээри-биле көргүзүг чүүлдерин шилип ап турар чаартыкчы мастерни мында көргүскен.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

АРЫННЫ КАНЧААР АЖААРЫЛ?

Азас ортумак школазының онгу классчылары сеппилдерден канчап адырлып алырын, арынны агартырының аргаларын билип алыксап турарлар. Сеппилдер дугайында тайылбыр бээрин Хандагайтыдан Куулар биле Моңгуш база диләэн. Арын кежин ылаңгыя часкы-чайгы үелерде канчаар ажаар дугайында косметологтуң сүмезин моон адаанда парлаывыс.

Аныяк турда, арын кежинге янзы-бүрү өскерлиишкиннер болуп болур. Ол чүгле назы-харының онзагай талаларындан эвес, ажаалдазындан база хамааржыр. Ынчангаш ону аштап, арыглап, тааржыр кремнерни чаап турары чугула.

Кургаг кешти хайындырган чымчак суглу чиг сүт-биле холааш, чок болза чүгле сүт-биле чуп болур. «Детское», «Балет» деп саваннарны сүмелеп турар. Сүт орнунга «Лилия» «Розовая вода» лосьоннарны колдуу ажыглаар болза эки. «Бархатный», «Косметические сливки» деп кремнер кургаг кешке аажок таарчыр.

Лосьоннарда витамин, глицерин болгаш өске-даа арынны арыглаар кезектер бар. Лосьонну бажыңга база белеткеп ап болур. Ону канчаар кылырыл? Дагаа чуурганының сарыг черин (100 грамм) сметана-биле холааш, олче бир шил водканың дөрттүң бир кезиин, ийиниң бир кезии хире лимон согун немээр. Водкага (чаа огурецтиң хээндээн холааш, ону 8-10 хүн тургускаш, марля дамчыштыр шүүрээр. Бир-бир шопулак ары чигирин, глицеринниң, одеколонну азы спиртти холуштургаш, 2-3 грамм бураны, 70 грамм сугну немээр.

Кургаг кеш чылыг ванна соонда эки көстүр. Ону хендир үзү-биле дүрбүүр. Үс компрессери база дузалыг. Үстү чылыткаш, ону чугажак хөвеңге сиргеш, арынга салгаш, саазын салфетка-биле азы чоттунар аржыыл-биле шывар. Ооң соонда ооң составында витаминнер, оътар, соок маслозу кирип турар кремнер-биле чаар. Арынны доктаамал ажаар болза, ол эртежик кургап, дырышпас, чырык көстүр. «Флора», «Грёзы», «Атласный», «Янтарь», «Люкс» болгаш өске-даа кремнерни чаап болур.

Косметика кабинединге арынның, моюннуң гигиена массажын, масканы кылып турар. Күзелдиг кижилерни чалап турар бис. Кабинеттиң ажылдаар шактары херээженнерге таарымчалыг. Бажыңга маска кылырын сүмелеп көрейн. Дагаа чуургазының сарыг чери-биле ары чигирин холааш база кылыр. Ногаа-каттан, үс-сүттен кылган маскаларны кылып ап болур.

Бир эвес арында карашкылар, сеппилдер бар болза, агартыр маскаларны ай дургузунда удуур мурнунда-ла кылыр.

Швед маска кандыг болурул? Картофельди борбакка хайындыргаш, карттааш, аңаа сүттү, бир чуурганың сарыг черин холааш 20-30 минута буска тургузар. Ооң соонда арынга чаггаш, чоттунар аржыыл-биле базырар.

Пергитрольду, ланолинни, цинк мазын 5—5 грамманы, персик үзүн 30,0 грамманы холааш, арынга 20—30 минута тудар. Ооң соонда ону чылыг суг-биле чуур.

Дагаа чуургазының белогунга 5—10 хуу пергидроль эвилдириниң 10—20 дамдызын холааш, 20—30 минута туткан соонда, чылыг суг-биле чуур.

Творог масказы: 3 шопулак творогка бир шопулак ары чигирин, 5—10 хуу пергидроль эвилдириниң 10—20 дамдызын холааш, арынга 20 минута тудар. Чылыг суг-биле азы сүт-биле арынны чуур.

Хүн херелинден камгалаары-биле кудумчуже үнер мурнунда «Май», «Ливадия», «Огни Москвы», «Щит», «Луч», «Молодость», «Аврора» кремнер-биле арынны чаар. Камгалал кремнерин бажыңга база кылып ап болур. Орта 3,0 грамм цинк мазы, 2 грамм хинин (4 грамм салол). 5 грамм хендир үзү азы вазелин үзү 15 грамм вазелин херегдеттинер.

Үстүг арынга 2 грамм хинин, 5 грамм глицерин алыр. Холушкак-биле арынны дүрбүүр, ооң соонда 15 грамм глицеринни немээш база дүрбүүр.

Сеппилдер тыптып келгенде, маскалардан аңгы, эмчилерге база шинчидери чугула. Баарның, иштин шөйүндүнүң аарыгларындан аарааңда, витамин чедишпезинден арын кежи өскерлип болур.

А. ШРАЙНЕР,
косметолог.

МЕДЭЭЛЕР

МАЛЧЫННАР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА

Бии-Хемде «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырының мурнакчы малчыннары Демир-оол Дотпаа биле Розалия Салчак олар суурнуң школачылары-биле ужуражылга кежээзин эрттиргеннер.

Демир-оол Салчакович ажыл-агыйның дуржулгалыг малчыны. Өөк кедээ Совединиң депутаты хүлээлгезин кашчыя улаштыр ак сеткилдиг күүседип келген. Москвага кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының Бирги бүгү-российя конференциязының ажылынга киржип чораш келген. Ол бүгүнүң дугайын ол школачыларга, башкыларга делгереңгей-биле чугаалап берген.

Розалия Чоодуевна Моол Арат республиканың Завхан аймааның малчыннарынга аалдап чедип, аңаа хой ажылының талазы-биле дуржулга солушканын болгаш өңнүктерниң ажылдап, чурттап турарының дугайында солун кылдыр чугаалаан.

С. КУУЛАР,
Сесерлиг ортумак школазының башкызы.

ЧЫЖЫРГАНА ШӨЛҮНДЕ СУГГАРЫЛГА

Чадааның ыяш ажыл-агыйының Сүт-Хөл участогунуң коллективи чимистиг ыяштарның баштайгы суггарылгазын организастыг чоруткан.

Участоктуң агроному Олег Очур-оолдуң удурткан алды кижи составтыг звенозу 60 гектарда чыжырганаының суггадын агротехниктиг арга-биле чорудуп, ооң чартыын шалыпкын дооскан.

Участоктуң коллективи бо чылын эки шыырактыг хөй продукцияны алыр сорулгазы салган.

Б. ОНДАР.

ХООЧУННАРГА КОНЦЕРТ

48 дугаар тудуг эргелелинде Зоя Донгактың удурткан штукатур-малярлар бригадазының кежигүннери Кызылда Кыргаштар бажыңынга солун концерттиг аалдап чорааннар. Ында чурттап турар дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга аңгы-аңгы теманың ырларын ырлап, шүлүктер, чараш танцыларны тудугжулар күүсеткеннер.

Аалдап келген бот-тывынгыр артистерден Раиса Токмиттиң, Л. Дугарованың болгаш өскелерниң-даа солун күүселделерин хоочуннар сонуурган.

Э. МОНГУШ.

МУЗЕЙГЕ УЖУРАЖЫЛГА

Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге ужуражылга солун эрткен. Аңаа дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, аныяктар база школачылар киришкен.

Ужуражылгашкынга Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Анастасия Ивановна Пахомова дайынчы чылдарының дугайында делгереңгей-биле чугаалаан. Ол эмчи курузун дооскаш, госпитальга медсестралап эгелээн. Дайын үезинде балыглаткан совет солдаттарны эмнеп чораш, Чехословакияга, Германияга четкен. Дайын шөлүнге эрес-маадырлыг чоруу дээш А. И. Пахомова хөй медальдар-биле шаңнаткан. Дайын шөлүнге партия кежигүнүнге кирген.

Бо хүннерде дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну А. И. Пахомова хүндүлүг дыштанылгада-даа болза аныяктарны Төрээн чуртунга бердинген болур чорукка өөредип, ужуражылгаларга болгаш янзы-бүрү кежээлерге бо-ла аалдап кээр.

Ук ужуражылгага келгеннер дайын, тиилелге дугайында ырларны база дыңнап сонуургааннар.

Р. ДОЛЗАТМАА.

АНЫЯК МӨГЕЛЕРНИҢ ЧЕДИИШКИНИ

Совет Эвилелиниң маадырлары М. И. Чебодаев биле П. Ф. Поповка тураскааткан элээди (16—17 хар) оолдар аразынга Бүгү-эвилел маргылдаазы Абакан хоорайга болуп эрткен. Ол маргылдаага бистиң республиканың аныяк мөгелери «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң шугуму-биле барып хүрешкеш, келгеннер.

Чадаанада спорт школазының өөреникчилери Чечен-оол Монгуш (43 кг) биле Аян-оол Ондар (40 кг) боттарының деңзилеринге чемпион атка төлептиг болганнар.

Кызылда кодээ ажыл-агый техникумунуң сургуулу Владимир Тоглакпан (50 кг), Улуг-Хем районнуң Хайыраакан ортумак школазының өөреникчизи Амир Адыг-Түлүш (43 кг) боттарының деңзилеринге түс-тузунда ийиги, үшкү черлерни ээлээннер.

Аян-оол Ондар тиилелгеже чүткүлдүг хүрешкени дээш тускай шаңналды алган.

Чемпионнарны белеткээни дээш Чадаанада спорт школазының тренери Чаламба Ооржакка тускай хүндүлел бижикти оргкомитет тывыскан.

К. ЛАЙДЫП,
республикада «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң спортшколазының директору.

делегей медээлери

ҮНЕЛЕЛ

ФРИТАУН. ССРЭ биле Сьерра-Леоненин аразында янзы-бүрү талалыг кады ажылдажылгага бедик үнелелди Африкада ол күрүнениң президентизи Джозеф Саиду Момо берген. Республикага экономиктиг тургузуушкунунуң берге үезинде Совет Эвилели ооң-биле кожа турган деп, ол чугаалаан. Бистиң чуртувуска медицина хандырылгазын, өөредилгени хөгжүдеринге, кадрлар белеткээринге ооң салыышкыны улуг.

Ындыг медеглелди президент Херсондан келген делегацияны хүлээп ап тура кылган. Херсоннуң делегациязы Сьерра-Леоненин найысылалы-биле төрелдежиириниң дугайында дугуржулгага ат салып, аңаа чораан.

(СЭТА).

ЯДРОЛУГ ЧЕПСЕК

ТОКИО. СЭТА-ның корреспондентизи Владимир Кучконуң дамчытканы болза: Токионуң чазааның Японияның ядролуг чепсекти кирр сөөртпес, тургуспас болгаш ону бүдүреринден ойталааның чарлаан ядролуг чепсек чок принциптеринге удурланыштыр АКШ ол чурттуң девискээрин Пентагоннуң ядролуг чепсек баазазы кылдыр ажыглап турар. Ол дугайын чазактың составынга чаңгыс эвес удаа кирип турган чагырыкчы либерал-демократтыг партияның сураглыг ажылдакчызы Мунэнори Акаги «Ака-хата» солунга бо дугуйн интервьюзунга бадыткаан. «Япон девискээрин таварты ядролуг чепсекти сөөртүп турарының дугайын чугаалаваска-ла америк команды ядролуг чепсекти бо дугуйн баазаларынче, чүнүң-даа мурнунда Окинава болгаш Йокосукаже сөөртүп кирип турар» деп, ол медеглээн.

1960 чылда япон-америк «айыыл чок чорук керээзинге» тускай капсырылгага либерал-демократтарның чазаа чуртка ядролуг чепсекти тургузарынга чажыт байдал-биле чөпшээрешкен дугайын Японияның Компартиязының чоокта чаа парлап үндүрген документилерн херечилеп турар. Ол керээни чарып турар үеде М. Акаги чурттуң национал камгалал эргелелиниң начальнигы чораан. «Япон порттарже кээп турар америк корабльдер ядролуг чепсектиг, ынчангаш ол чорук ядролуг чепсек чок үш принципти үреп турар. Ол чүл дээрге, Японияны ядролуг согуг бээринге плацдарм кылдыр ажыглап турары болур.

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

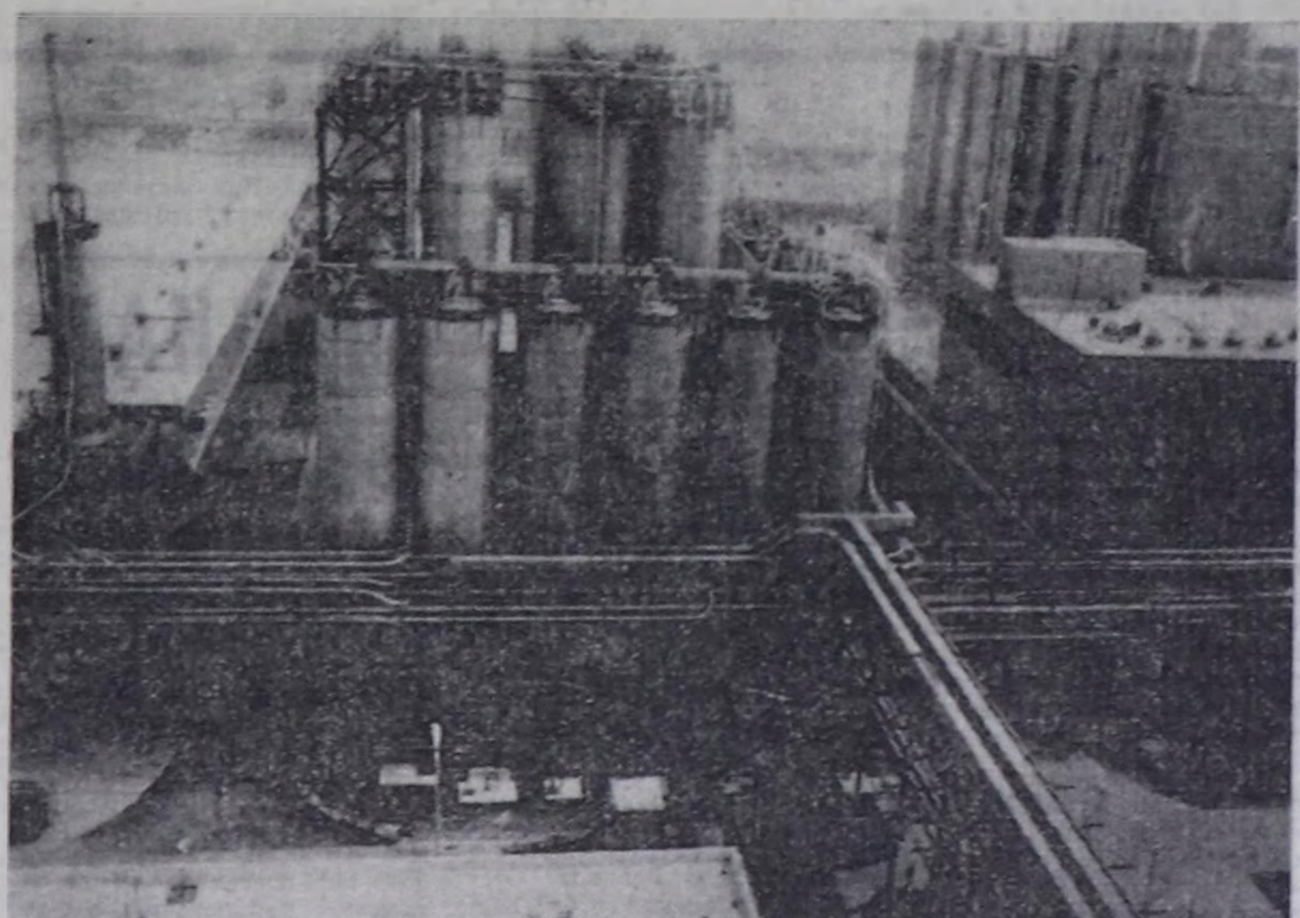

ВЕНГРИЯ. Полиэтилен бүдүрер талазы-биле чаа завод (чурукта) Тисайның химия комбинадында ажыглалда кирген. Ону ажыглалга кирген чорук химия талазы-биле совет-венгр кады ажылдажылганың программазын боттандырарынга үлүүн киирер. Ооң түңнелинде ВУР ССРЭ-же химия полуфабрикаттарын чоруткаш, ооң орнунга нефть-химия продуктуларын алыр. Ол продуктуларны пластмасс болгаш химиктиг волокнолар бүдүреринге ажыглаар.

МТИ —СЭТА-ның фотозу.

ТАРАТКАН

ХАРТУМ. Суданның чазаан тараткаанының дугайында чарлаан. «Аль-умма» партияның баштыңы болгаш премьер-министр Садык эль-Махди ооң баштап турган чазаа чурттуң иштики политиктиг амыдыралының хөй айтырыгларын шиитпирлеп шыдаваан деп медеглээн. Ынчангаш чазак эвилелинге «Аль-умма» партия-биле кады турган юнионисчи-демократтыг партияның удуртулгазы-биле дугурушкаш, чазакты тарадырын чүүлдүг деп санаан. 1985 чылдың апрельде дүжүрткен президент Нимейриниң ёзу-чурумунуң таланакчыларынга буруунуң чамдыызын ол онааган. Олар хоойлу ёзугаар эрге-чагырганың ажыл-чорудулгазынга бүгү-ле хемчеглер-биле шаптыктап турган.

Чазакты дүжүрериниң дугайында шиитпирни Суданның Дээди чөвүлели бадылаар болгаш чүгле ооң соонда чаа чазакты тургузар талазы-биле сүмележиишкиннер эгелээр.

(СЭТА).

КОМИССИЯ ХУРАЛЫ

Экономиктиг, садыг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылга талазы-биле совет-кыдат комиссияның 2-ги хуралы Москвага май 12-ден 13-ке чедир болган. Совет делегацияны СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Н. В. Талызин, кыдат делегацияны — ККП ТК-ның Политбюро кежигүнү, КУР-нуң Күрүнениң Чөвүлелиниң премьериниң оралакчызы Яо Илинь баштаан. Ажылдың түңнелинде протоколга ат салган.

Бот-боттарын билчириниң байдалынга эрткен чугаалажыышкыннар үезинде ийи тала ССРЭ-де болгаш КУР-да социал-экономиктиг хөгжүлдениң планнарының күүселдезиниң дугайын дыңнаткан болгаш социалистиг тургузуушкунунуң дуржулгазын бот-боттарының аразында солчуруп калбартырын саналдааннар.

1986 чылдың мартта Пекинге болган комиссияның баштайгы хуралының соонда каттышкан күженишкиннерниң ачызында ийи чурттуң аразында янзы-бүрү талаларга кады ажылдажылганың элээн бурунгаарлааның демдеглээн.

Садыгның ооң иштинде кызыгаар чоогунда районнарның аразында садыгның өзениин демдеглээш, ону улам мыңай калбартырының тодаргай оруктарын комиссия чугаалажып көрген. Чыл санында өзүп турар совет болгаш кыдат даштыкы садыгның чүъктериниң сөөртүлгезин хандырар талазы-биле ССРЭ-ниң болгаш КУР-нуң транспорт организацияларының ажылын комиссия эки деп үнелеп көрген. Хамаатылар ужар чүүл талазы-биле ийи чурттуң аразында кады ажылдажылга тодаргай хөгжүлдени алган.

Экономиктиг кады ажылдажылганы быжыглаарының айтырыгларының талазы-биле санал-онал солчулгазы чогаадыкчы байдалга эрткен. Үлетпүрнүң бүдүрүлге черлерин тударынга Совет Эвилелиниң Кыдатка дуза көргүзериниң дугайында дугуржулга чедип алдынган. Садыг-экономиктиг кады ажылдажылганың чаа хевирин ажыглаар элээн каш төлевилелдерни тургускан.

Эрткен үениң дургузунда үр хуусаалыг эртем-техниктиг кады ажылдажылга тургустунган болгаш хөгжүп турар деп, ийи тала демдеглээн.

Өөредилге, планныг ажыл-чорудулгага болгаш делгелгелер солчур талазы-биле Совет Эвилели биле Кыдаттың аразында харылзааларны калбартырының перспективаларын хуралга база чугаалажып көрген. Комиссия энергетика талазы-биле болгаш бот-боттарының аразында харылзаалар болгаш ийи чурттуң күрүнениң план комитеттериниң аразында кады ажылдажылга талазы-биле доктаамал ийи ажылчын бөлүктү тургузар дугайында шиитпирни комиссия хүлээп алган.

Комиссияның дараазында хуралы 1988 чылда Пекинге болурун дугурушкан.

(СЭТА).

ХЕМЧЕГЛЕР

ДЕЛИ. Индияның кызыгаар чоогунда Пенджаб штатта полицияның болгаш айыыл чок чорук күштериниң кезектерин бедиткен дайынчы байдалче шилчиткен. «Пэтриот» солуннуң айтып турары-биле алырга, даштыкыдан деткимчени ап турар сикх экстремисчи бөлүктер чоокку үеде боттарының кембуруулуг үүлгедиглерин идепкейжидер деп турарының дугайында медээ алганының соонда ындыг хемчеглерни ап чорутан. Ында кээп турар медээлер-биле алырга, чүгле соолгу хүннерде Пенджабка үш кижи оларның холундан өлген. Өлүрткеннерниң аразында Амритсар хоорайда индий национал конгресс (И) организацияның ол черде активчизи Бхагат Рам болган.

Ооң-биле кады Кхемкаран чоогунда индий-пакистан кызыгаарының бир участогунга кызыгаарчылар Пакистандан индий девискээрже боо-чепсектиг бөлүктүң шуругу кирер дээн оралдажыышкынын ойтур шапкан. Атылажыышкын үезинде кызыгаар үреекчизи ийи кижи өлүрткен. Ол штаттың өске районнарынга полиция-биле атылажыышкын үезинде үш террорист өлүрткен. Амритсар чоогунга рейд үезинде хөй санныг боо-чепсекти болгаш ок-чемзекти хураап алган, оларның аразында америк болгаш пакистан бүдүрүлгениң пистолеттери бар болган.

(СЭТА).

БАЗА БИР ЭРТЕМДЕН

ССРЭ-ниң Педагогика эртемнериниң академиязының кииити болгаш педагогика психологиязының эртем-шинчилел институдундан өөрүнчүг медээ келген: Кызылдың башкы институдунуң педагогика болгаш психология кафедразының улуг башкызы Л. В. Копейя Тывага бир дугаар психология эртемнериниң кандидады болган.

Людмила Васильевна Москваның Ломоносов аттыг Күрүне университединиң психология факультедин база болдунуң мергежилиниң аайы биле аспирантураны дооскан. Эртем адын «Элээди уругларның ниитилелге ажыктыг ажыл-чорудулгазының хөгжүлдезиниң психологтуг ол-арт талалары» деп темага камгалаан.

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгүдеэилел фестивалынга районнарның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң идепкейлиг киришкенин жюри кежигүннери-даа, көрүкчүлер-даа үнелээн болгай. Аңаа чарыштыг районнарның бот-тывынгыр артистери уран талантызын бараалгадып, уран чүүлдүң сайзыраңгайжыдарынга төлептиг үлүүн киирген дээрзинге чигзиниг чок. Ырылар, сыгыт-хөөмей, уран номчулгалар, фольклор ансамбльдериниң күүселделери болгаш оон-даа хөй солун номерлерни найысылалдың чурттакчылары болгаш аалчылары улуг сонуургал-биле көргеннер. Республиканың хөгжүм-шии театрының улуг залынга дыштаныгла хүннеринде хостуг олут чок турганы — оон тодаргай чижээ болуп турар.

Бот-тывынгыр артистерниң аразында кандыг солун талантыглар чок дээрил! Оларның бирээзинге — Самагалдайның оруктап-шелге тудуг эргелелиниң мастери Валерий Барынмаа хамааржыр. Улустуң хөгжүм херекселдериниң ансамблин тааланчыг аялганы ойнап берди. Ыраажының аңаа таарышкан хөөг, аянныг үнү көрүкчүлерниң кичээнгейинге үдептиг, залга чаңгыланы берген. Тыва улустуң «Алды баштыг Хара-Даг» деп ырызын Валерий Барынмаа ынчаар солун кылдыр күүседип, көрүкчүлерге мактаткан.

ЧУРУКТА: В. Барынмаа ырлап тур.

М. КАЛЧАННЫҢ соңгу фотозу.

АРАТ КЫЗЫ АРТИСТ

Тыва театрның тургустунганы табарыыга эвес. Байларга чалчалап чораан бо дүүн араттар, оларның ажы-төлү театрның баштайгы артистери болган. Культураның ол мурнуку фронтузунуң дайынчылары даштыкы хевирдаа, иштики сеткил-сагыштаа талазы биле бот-боттарынга дөмейлешпес. Топтуг аажы-чаңныг Севилбаа, дурт-сыны узун, шыңгыы шырайлыг Өлзей-оол, мага-боду биче-жек, шимченгир орлан Моңгалбии, эрес-диди, сарыылдыг Таваңай, могаг-шылаг чок Муизук, өткүт үннүг чараш Кара-кыс... Ынчан оларны культураның сургуулу ажылдакчызы Иван Яковлевич Исполнев башкылап турган. Сургуулдарның аразында чугаакыр эвес, кызымак Оканы болгаш чок-ла башкы демдеглеп чораан. Ол үеде училищеге өөренип турганнарның бирээзи М. Рамазанова ынчаар сактып чугаалаар: «Кичээлдер соонда Иван Яковлевич сургуул бүрүзүнге демдек салып турган. Окан келир үеде трагедия артиз болур деп, ол чугаалап турган... Ол аныяк кыстың кызымаан, талантызын бадыткаан бедик үнелелдир».

Пөштер, хадылар аразындан агып бадып чыдар Аянгаты хемниң кыдыында могаан шыкта Чыртакпай араттың өөнге Окан төрүттүнген. Ол бичиизинден анай, хураган кадарып, ойнап, өзүп келген.

Сураглыг драматург В. Ш. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп шиизинде мениң ролюн ойнаан баштайгы артистерниң бирээзи Окан болган. Ооң ойнаан ролю, өске-даа рольдары, «Хайыраан бот» ышкаш, тыва классикада кирген. Оон бээр хөй-ле үе эрткен. Окан, ам Ольга Чыртакпаевна Ензак, хөй рольдарга ойнап келген.

Аңы-дүңмалышкы Тывавже совет чонунуң чорудкан оолдар, кыстары: композитор А. Н. Аксенов, капельмейстер Израйлевич, балетмейстер А. В. Шатин, дирижер Р. Г. Миронович болгаш өскелерниң-даа өөредип турганы Ольга Чыртакпаевнаның сеткил-сагыжында хамык чүве дүүн чаа болган чүве ышкаш артып калган.

С. К. Токаның «Дениүр-оол» деп шиизинде Чочайның ролюн ол эң ойнаан. Оон оюну улуг мастерлерниң аныяк артиске харам чокка дамчыдып берген арга-мергежилиниң база боттуң талантызының үре-түңнели. Кады ажылдап турган эш-өөрү, режиссёрлар ооң чүгле талантызын эвес, харын кызымаан: күш-ажылга ынаан, ёзулуг артист характерлиин эскерип турганнар. Чамдык таварылгаларда актёрлар чедишпес боорга, чаңгыс шииге ийи-даа персонажты ойнаар ужурга ол таваржып чораан. Херээжен рольдар-биле кады эр-даа рольду ол чаңгыс угда ойнап турган.

Ольга Чыртакпаевна төрээн театрының сценазынга 1979 чылга чедир 40 ажыг рольдарны ойнаан. 1974 чылда ону кинога ойнаарынче чалаан. Рольду чедиишкинниг ойнааш, 5 чыл болганда ийи дугаар киноже чалаткан. Кинофильмнерде ойнаан рольдар ооң чогаадыкчы ажылының чаа хевири.

А. М. Горький аттыг киностудияга тургускан «Злой дух Ямбуя» деп кинода кол роль — кырган херээжен якут кижиниң ролюн эки ойнаан. Кыска үеде текстин өөренир, маадырның овур-хевиринге чаңчыгар, чурттап чораан үезин, сагыш-сеткилин эки өөренир ужурлуг. Бо сорулганы чедип алырынга якуттарның чаңчылдарын, төөгүзүн, аажы-чаңын, бот-боттарынга хамаарылгазын эки билири дузалаар.

Кино экраннарга үнген соонда якут көрүкчүлер артистиң күүселдезинге бедик үнелелди берген. Кино тырттырып турган үени Воркута чоогунда оруук чок черлер, дүвү-шуурган, БАМ оруунда харлыг хөртүктерни Ольга Чыртакпаевна кажан-даа утпас. Ол үш ай иштинде кырган якут херээжен боол. Сонгу чүкке чурттап келген. Киноның «чайгы үелерин» Крымга тырттырып турган.

Артист кандыг оруктарны эртпээн дээр. Тайга-сын базымда малчыннарның, ивижилерниң турлаанга аът-даа, сарлык-даа, иви-даа мунуп алгаш чедип чораан.

Ийи дугаар кинога ойнаан келгеш, ол бодунуң театры биле гастрольдап чорупкан. Үр-даа үе эртпээнде «Ленфильм» ону үш дугаар «След россомахи» деп кинога ойнаарынче чалаан. Ленинградче ужуп үнүпкен. Ол фильмниң Владивостокка тырттырган. Хар-назыны улгады-даа берген болза, Ольга Чыртакпаевна чаа рольду шиңгээдип алыр дээш эрестиг ажылдап кирипкен. Ооң-биле кады хөгжүм-шии театрының артистери А. Таваңай, З. Байыр-оол кинога тырттырарынче чалаткан. Бо удаада база-ла кырган не ролюн ойнаар. Ындыг рольду ооң мурнунда база ойнап турган болгаш ол аңаа бергедевээн. Ынчангаш чамдык кадрларны белеткел-даа чок, чаңгыс катап ойнааның соонда тырттырып турган. Ындыг байдал режиссёрнуң, операторларның ажылын чиигеткен.

Бир чыл болганда «Территория» деп кинога база эки ойнаан. Ооң чедиишкинниг күүселдезин «Мосфильм» киностудиязының дирекциязы байыр чедирген адрес-биле демдеглээн.

Тывага ээп келгеш, киришкен киноларының баштайгы көргүзүүнүң мурнунда парлалгага бижиин, радио, телевидениеге чүве чугаалап, көрүкчүлер-биле ужуражып, кино бүрүзүнүң тургустунган төөгүзү-биле таныштырып турган. Көрүкчүлер ооң чугаазын улуг сонуургал-биле дыңнап, сеткилиниң ханызындан өөрүп четтиргенин адыш часкаашкыннары-биле илередип турда, артист бнезгиле чаны-биле оларга мөгейип, ооң ажылының ындыг бедик үнелелинге чоргаарланып чоруур.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, Якутск хоорайның хүндүлүг чурттакчызы Ольга Ензак үш уругнуң иези. Амгы үеде ол уругларының ажы-төлү-биле орар. Улуг оглу Зелим Ензак Күрңиркттиң артизи болуп, В. Осваоолдуң бөлүүнде ажылдап чоруур. Аңаа Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи атты тывыскан, уруу Зоя Самбуу — башкы, оглу Виктор — партияның дээди школазын дооскаш, төрээн Кызылынга ажылдап чоруур.

Ольга Чыртакпаевна Ензакка үр үеде могаг-шылаг чок ажылдап, чонга бодунуң уран талантызын бараалгадып келгени дээш, көрүкчүлер аңаа өөрүп четтиргенин илередип чоруурлар.

М. ДОГУР-ООЛ.

Чылдар болгаш кижилер

АЖЫК ЧАГАА ХҮНҮ

СЭКП Сүт-Хөл райкому, райкүүском, Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозу болгаш «Шын» солун редакциязы 1987 чылдың май 23-те, 14.00 шак турда, районнуң Культура бажыңынга «Эде тургустунуушкун: кижиниң кадыкшылы дээш» деп темага ажык чагаа хүнүн эрттирерин чарлап тур.

Ажык чагаа хүнүнге Кадык камгалал министерствозу, республиканың Аптека эргелели, республиканың Социал хандырылга министерствозу, профоблчөвүлелдиң социал страхование килдизи, республиканың санитар эпидемиология станциязы киржир.

Ук темага холбашкан айтырыгларны, саналдарны, күзээшкиннерни, сүмелерни СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизинге эккеп бээр база көскү черлерде астынган тускай хааржактарже сугар.

Эргим сүт-хөлчүлер, силерни ажык чагаа хүнүнге идепкейлиг киржиринче чалап тур бис.

СЭКП СҮТ-ХӨЛ РАЙКОМУ, РАЙКҮҮСКОМ, ТЫВА АССР-НИҢ КАДЫК КАМГАЛАЛ МИНИСТЕРСТВОЗУ БОЛГАШ «ШЫН» СОЛУН РЕДАКЦИЯЗЫ.

ТВ

МАЙ 18-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Бут бөмбүүнүң допчулалы. 9.00 — 11.10 — «Истекчи». Уран-чечен фильм. 16.00 — Медээлер. 16.10 — Орус чугаа. 16.40 — «Чүүдең болгаш чүге». 17.10 — Музейлерниң делегей хүнүнге. Док. телефильмнер. 17.35 — «Уран чүүл мастерлери». ССРЭ-ниң улустуң артизи О. Борисов. 18.45 — Бөгүн делегейге. 19.00 — «Дүргедээшкин». Шаңналдың өртээ. Эде тургустунуушкун үезинде А. В. Ухтомский аттыг кодээ ажыл-агый машиналарының заводунуң ажылының дугайында. (Москва облазы). 19.30 — Бут бөмбүүнүң допчулалы. 20.15 — Күрүнениң Кубань казак ниитиир коллективинге тураскаадып дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Бистиң сагыш човаашкыннарывыс олардан эрте бербезин». Уруглар бажыңында болгаш интернаттарында ажыл-херектиң байдалының дугайында. 22.30 — Бут бөмбүү. «Комсомольская правда» солуннуң шаңналы дээш сезон кубогу болгаш ССРЭ чемпионады. «Торпедо» — «Динамо» (Киев). Чапсарда — 23.15) — Бөгүн делегейде. 00.15—00.40 Чалаг-тергеге делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35—9.35 — Төөгү. 8 класс. «Ажылчын аңгының хостаары дээш демисел эвилели». 9.05 — Ыяштан чонары болгаш ыяшта уран кааскалга. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Литература. И. В. Гёте. «Фауст». 10.35 — 11.40 — Астрономия. 10 класс. Астрономия болгаш космонавтика. 11.05 — Эртем болгаш амыдырал. 12.10 — Даштыкы фильм экраны. «Дээп болбас». 13.40 — «Төөгүнүң кичээнгейлиг ринглери». Тележурнал. 14.25 — Медээлер. 14.30 — 15.30 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 18.00 — Медээлер. 18.10 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.30 — «БАМ: социал аспектилер». ТТ-ниң үнүүшкүнүнүг редакциязының материалдарындан.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — Уругларга фильм. 19.15 — «Азия товү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур». «Бөгүн — музейлерниң делегей хүнү». 19.35 — Киножурнал. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Тоорук кырында нар оглу». 20.15 — Стол теннизи. ССРЭ кубогу. Ленинградтан дамчыдылга. Боолга. Делегей кубогу. 21.00 — «Үе». 21.30 — 22.55 — «Дай бажында шаажылатканнар». Уран-чечен фильм.

ШЫНЫН ТЫПСА...

1985 чылда үнген № 60 «Улуг-Хем» чечен чогаал альманагында тыва эки турачыларның ниити данзызын парлаанын бодум хуумда өөрүп, хүлээп алган мен. Чүге дизе оларның аразында мээң эки таныырым, билирим, харын-даа төрелдерим база бар.

1943 чылдың чайының адак айы. Улуг-Хем кожуунуң Кара-Булуң сумузунга чурттап турган мээң ачам Түлүш Соскал база ооң кады төрээн акызы Түлүш Кендеи оларның өглеры Бүүзек баарында шыкка чайлаан. Дайын үези. Бир хүн тараа кезип чорааш, кежээликтей чанып кээривиске, аалывыста кожуун даргазының секретары Түлүш Базыр биле кожуун шүүгүзүнүң даргазы Түлүш Дыртык-оол келген олурлар.

Авам биле ачам бүдүү чугаалажып, Кендеи акызын-даа кел деп ап турар мындыг. Оон хой өзеп, эъттеп, мүнзээн соолүнде, арткан эътти дөгере быжыргаш, хүнезин кылып кагды. Улуг улус аразында чугаа чажыт-даа бол шыңгыы хире.

Эртенинде төрелдивис Түлүш Салчак-оол биле бистиң акыларывысты үдээр кылдыр Шагаан-Арыгже чорудупту. Аңаа келгеш чүвениң ужуруң билип кагдывыс. Хоорайны кааставыс, шимеп кааң. Фронт чоруур тываларга байыр чедирген доозуннар-ла хөй. Акыларым он хире өөрү-биле эмчи комиссиязын эрткеш, чаңгыс чер-чурттугларының үделгези-биле фронтуже аъттанып кан...

Альманахтың 97 арнында ынчаар бижээн: «Базыр Түлүш А 1917 чылда Улуг-Хемниң Эъжимге төрүттүнген. «Дайынчы шылгарал» медаль-биле шаңнаткан. Фронтудан ээп чанып келгеш Эъжимге ажылдап, чурттап чорааш мөчээн...»— деп шын эвес бижээн. А херек кырында мындыг: «1936 чылдан бээр партия кежигүнү Базыр Түлүш Лопсаңович дайын шөлүнден чанып келгеш, Улуг-Хемниң партия райкомунга депшидип ажылдап, Тывага колхоз тургузуушкунунга идепкейлиг киржип, кодээ Совет даргалап, колхозка парторгтап чораан. Дайын шөлүнге ийи удаа аар балыглатканындан үр үеде аарып чорааш, бежен чылдарның ортан үезинде Кызыл-Суглуг Баян-Колга мөчээн. Ону амгы «Х Улуг хурал» совхозтуң төвү Баян-Кол суурнуң кедээзинде хөөржүдүп каан бис. Кадайы Сүрүңмей — пенсионер, уруу Күнчүңмаа дээди эртемниг башкы. Олар Баян-Колда ажылдап, чурттап чоруур. А база бир оглу биле уруу Терлиг-Хаяда, улуг оглу коммунист Николай Базыр — мастер.

Ол-ла альманахтың 107-ги арнында Дыртык-оол Доңгак Кендеи оглу деп шын эвес бижээн. 1938 чылдан бээр партия кежигүнү Дыртык-оол Түлүш Кенденович кожуун судунуң даргазынга база ТАРН Шагаан-Арыг хоорк омунуң секретарынга ажылдап турган, фронтуже чоруткаш ээп келбейн барган. Т. К. Дыртык-оолдуң кады төрээн дуңмалары Кенден Барыңмаа Түлүшевна Ийи-Талда чурттап орар, ам пенсионер. Кенден Биче-оол Түлүшович — «Х Улуг хурал» совхозтуң кол экономизи, Түлүш Виктория Кенденовна «Х Улуг хурал» совхозта, а Түлүш Капсыл-оол Түлүшович — «Улуг Хая» совхозтуң Эъжимде малчыннар.

Бо ийи эки турачының аалзының ады, фамилиязы шын эвес бижиттингенн дээр дугайында үстүнде адааныvыс ажы-төлү, дуңмалары база партия обкомунуң партия архивы мееден-даа артык шынзыдып бадыткаар ужурлуг.

Эки турачыларның шуптузу доргул-төрелдиг, өг-бүлелиг, ажы-төлдүг чораан чүве болганда, бир-тээ, оларның дайынзын чыр ажыл туруп келген чүве болганда, оларның ук-төөгүзүн, ажы-төлүн, арткан амыдыралын хандыр сонуургаар турган. Даан болдаашкыннар, кым-бир кижи акезындан чүве бижиир деп чүве кижи сеткилинге өнчок чүвеге чедирер болгай.

А. СОСКАЛ.

А. ШАЛЬКОВАНЫҢ ИЙИГИ ЧҮРЭЭ

ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозунуң трансплантология болгаш кылымал органнар эртем-шинчилел институдунга чүрээн солуткан Александра Шалькова май 7-де Москва чоогунда санаторийинде чеде берген. Институттуң директору, ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент кежигүнү В. И. Шумаковтуң чугаазы-биле алырга Александра Шалькова чүрээн солудуп турар үеде чидирген бузиктиг болгаш социал чүүлдерни катап эгидер ужурлуг.

55 хонук бурунгаар институтка аныяк херээжен кижиниң чүрээн донор чүрээ-биле солуур кезиишкинни кылган.

Александра Шальнованың төрээн чери — Архангельщинада Висковисочное суур. Мергежили — хлеб быжырыкчызы. Ийи чыл бурунгаар бодунуң аарыын чоруурун эскерип кааң. Оон эгелээш-ле эмнелгелерден болгаш эмнерден адырылбаан. Эмчилерниң кандыг-даа оралдажышкыннары аңаа дузалаваан. Дилятационнуг кардиомиопатия аарыы деп эмчилер доктааткан. Бир-гээр чугаалаарга, ооң чүрээ чыырылбас азы хан сордурбун, дамчыдар насос ышкаш ажылдаар аргазын чидирген болган. Ол эмнеттиимес аарыгның кара чаңгыс эми — чүректи солууру.

Чүректи кескеш, солуур кезиишкин эки эрткен, ийиги хүнүнүң төнчүзүнде ол олуруп, а үшкү хүнде — турар болган.

Кезиишкин соонда үе база эки эрткен, ынчалза-даа чамдык үелерде өске хан базымышкыны үе-үелеп үүктелип-даа турган. Амгы үеде ооң кадыкын кардиология санаторийинге чедир эмнээри арткан.

Александра Шальнованың кадыының байдалы амгы үеде эки, бозу амыдыралга ынак, чугаакыр кижи. Эмнелгеден ажылда эмнелге садының иштинге селгүүстээн, хөй чүве номчаан. Кадыкшылы экижип турар өске кижилер-биле кады телевизор база көрген.

Амгы үеде ол эмнелгеде чүректерин солудары-биле кезиишкин манап турар элээн каш кижилер бар деп, профессор Шумаков түңнелинде чугаалаан.— Александра Шальковага хамаарыштыр чүгле ол эң берге үени эрткен. Чедиишкинниг кезиишкинниң үндезини — институттуң эмчилер коллективиниң бедик мергежилдиг болганы — деп, ол уламчылаан.

З. ХРОМОВА,
СЭТА-ның корр.
Москва.

«ХЕК ДЕГ БОЛГАН ЧИГЖИРМАА»

Шак ындыг эгелиг чагаа бо чылдың март 29-та № 75 «Шын» солунга «Мергелдейге» парлаттынган. Ол чагаа үнген соонда хөй санныг чагаалар бистиң солуннуң редакциязынга аңгы-аңгы районнардан келгилээн.

Ажы-төлдүг не кижи болдунуң төрээн уругларын, уругларының азыражып, кады чурттап орган ашаан каапкаш, шиитирип чорааш, келген кижи-биле эдержип алгаш чер кезип чорупканының дугайында чиленнеп бижээн хөй чагааларны редакция алган.

Оон уругларының ам кайда, канчап барганын, оларның салым-чолунун дугайында көргээн сеткил-биле бижиир. Чигжирмая Карманы не эргезинге казааш, судка дужаар дугайымны шын айтырыгны көдүрүп турарлар.

Бии-Хем районнда «Өөк» совхозтан пенсионер Л. Д. Чанзанның бижип турары болза: беш уругларының иези мен. Уругларым өскен, эртем сургуулдарны дооскан. Күрүнениң янзы-бүрү ажылдарында ажылдап чоруурлар. Пенсияга үнген-даа болзумза ам-даа ажылдавышаан мен. Ажы-төлүмнүң уругларын азыражып чору мен. Уруглар дээрге — бистиң келир үевистир. Чигжирмаа арын-нүүрүн оскунган-дыр. Уругларындан чаштынып шыдавас сен, эрте дээрге бодан, Чигжирмаа.

Кызыл районндан З. Базырның бижээни бо: уруглары кайда, канчап барганын, кымның холунда туруп турары билдинмес. Не кижи болгаш, мен бодаарымга, дыка дүвүренчиг херек. Сактырымга-ла, бир-ле черде аштап, суксап, ыглажып олурган-даа ышкаш сагыжымга кирер. Ооң дугайында бодап орарга, кижиниң кылыы хайныр. Ол чагааны кезек не кижилер номчуп ора, боттары аразында чугаалашкан, ону дыңнаан болзунза, таржыныр сен, Чигжирмаа.

Оон-даа өске чагааларның уткалары база-ла ындыг болган. Ынчангаш оларның допчулалын катаптавас бодадывыс.

Ынчангаш чагаада кирген чаштарның салым-хуузун, оларның кайда чурттап турарының дугайында бистиң корреспондентивис Таңды районнуң Владимировка суурга чораан келген.

Арыг-Бажы кодээ Советиниң күүскомунуң даргазы Ш. М. Ооржак биле Чигжирмааның чурттап орган бажыңынга барып, кожалары-биле чугаалашкан. Солунда бижиттинген фактылар бүрүнү биле бадыткаттынган.

Чигжирмаа 3 уруглуг эвес, 6 уругнуң иези. Уругларының уруглары база бар. Кырган-авай апарган кижи болду. Эң бичии оглу Көшкен-оол угбаларының хайгааралында, чаңгыс бажыңда, ол чериниң школазының 5-ки клазында өөренип турар. Кыс уруглары Мира, Галя өг-бүлелиг, уругларлыг совхозта ажылдап турарлар. Мишазы гаражта, арткаңнары өске черлерде ажылдап турар болду.

Акым келген деп Чигжирмааның чугаазынга кожалары бүзүреп турган. Соолунде ол херек билдиннип кээр орта Бюрютей Доңгак, Чигжирмаа бо девискээрден эрткен чылын дезип чорупкан болган.

Сураглап көөрге, Шамбалыг, Сарыг-Сеп, Шуурмак суурларга сураа дыңналган. Ол олчаан сураг чок, дыңналбаан.

Чөөн-Хемчик районнуң Хөндергей кодээ Советиниң күүскому болгаш ында чурттакчылар Бюрютей Доңгак биле Чигжирмаа Карма «Хөндергей» совхозта ажылдап, чурттап турарын редакцияга дыңнаткан.

Уругларының соңгу адазы болуп чораан Хунажык Лакпаевич Иргит амгы үеде назынының баксыраазы-биле Кызыл хоорайның эмнелгезинде чыдып, эмнедип турарын номчукчуларга дыңнадыры артык эвес боор.

Ындыг-даа болза, Чигжирмааның уруглары өскен кижи-дир дээш ону редакция херекке албаан-дыр деп номчукчулар бодай бээр чадавас. Ол дугайында оон чурттап ажылдап турар чери, аңаа хамаарылгалыг кодээ Советтиң күүскому, хөй-ниити органнизацияларны чогуур хемчегин хүлээдир апаар.

ШАҢНАЛ БЕ, АЗЫ...

Эргим Мергелдей! Бистиң республикада араганы талоннап садып турар болгай. Ол черле чүүлдүг: ооң ужурунда кайда-даа корум-чурум ниитизи-биле экижип турар. Араганы хөлүн эрттир хойну ижер чаңчылдыг кижилер оон уштунуп турар, а ийи-бирээзин ижиптерлерге бир айда 2 шил арага черле четчир. А ону албас дээр болза, бодуң бил — кым-даа сеңээ сыгавас, чурум ындыг. Шынап, чамдык суурлар, оон туржук бүдүн район безин талоннан ойталап каапкан болгай. Ол дээрге арага ижер чоруктан ойталааны ол. Ону деткип турар бис.

Араганы талон барымдаалап садып турары черле эки. Эрзин районнуң суурларында база ынчаар садып турар. Херегээн кижи ийи талон биле ийи шилди садып алыр.

Үстүнде одуруглардан алгаш көөрге, Эрзинде бүгү черлерде ышкаш-тыр бе? Ийе ындыг. Ынчалза-даа талон үлелгезинде бир элдептиг чаңчыл бар. Ону бир чижекке көргүзейн.

Ол ажылдакчыны Өдек-оол Канчыырович деп адап алыйл. Бир албан чериниң ажылдакчызы кижи. Чаа квартал эгелеп турда, ол талонун алыр дээш талон үлекчизи кыска чеде бээрге, ооң ады чок болган. Чылдагааның ылавылаан.

— Мындаа ажылга чартык хүн көзүлбединер, ол дээш казып каапкан-дыр — деп, ол кыс харыылаан.

Өдек-оол Канчыыровичиниң албан-ажыл ужурунда чартык хүн «көзүлбээн» шын, кол бурууу — ооң илеткен кагбааны. А бир эвес дыңнаткан болза, ындыг чемеге кирбес турган. Ук шүгүмчүлелден ол дораан-на түңнел үндүрүп, кайнаар-даа баарда чугаалап каап турар апарган.

Дараазында ай үнүп келген. Ам ка талонун алыр боор мен дээн кордал-биле ол үлекчиге хап четкен. База-ла ооң ады чок болган.

— Бистиң коллектививис дружинниктен турда үнмээн дир силер, бо айда ол дээш казыттырганыңар ол, дружинниктээн өске кижилер ап турар — деп тайылбыр алган.

Үшкү айында база Өдек-оол Канчыыровичиге айлап паан. Районнуң бүгү чону эмчи шинчилгезин эрттирип турда, ол келбээн болган, ол дээш казыттырган.

— Ынчангаш арага талонун чүү дээш берип, чүү дээш казып турар чүвел, ол шаңнал бе азы доктаалып каан норма бе — деп, Өдек-оол Канчыырович менден айтырган. Аңаа харыы бээр бетиниде «чаңгыс баш эки, ийи баш — оон-даа эки» дээн болза биле Мергелдейже адрестептим. Аңаа ол чүү деп харыылаар ирги?

А. ТАВА.

Мергелдейниң харыызы: Арага талону шаңнал эвес-тир. Арага херегээн кижилерге ону садып алыры-биле берип турар чоппээрел-дир. Ынчангаш кем-ле чүве бир оруу дээш талон казып турар болза, ол база шын эвес. Чогум ону казыырының барымдаазы турар, ол чүл дээрге арага-биле холбашкан хажыдышкын кылыр болза, ынчан ниити хуралга дугуржуп тургаш казып болур. Кайы хуусаага чедир казыырын хурал шиитпирлээр.

Талонну шаңнал кылдыр ажыглаарын шуут хорул турар. Мурнуку үелерде чугаа мурнакчыларга ону берип турган фактылар тургулаан. Ону нормалаашкын-дыр дээрзин база катап чугаалаза артык эвес. Ынчангаш арага садып албас кижи болза, ол дугайын талон үлекчизинге чугаалааш, алыр турган талонун кежиилдерге шыйдырып каапкан болур. Аңаа чүгле байыр чедирер апаар.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республикага булуттуг, аязыр. Чагбас. Агаарның температуразы дүне 3—8 градус чылыыр. Хүндүс 20 — 25 градус изиг болур.

Кызылга булуттуг, аязыр, чагбас. Агаарның температуразы дүне 6—8 градус чылыыр. хүндүс 23—25 градус изиг болур.

кино

МАЙ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Друг мой Колька» 11.25, «Последняя дорога» 9.30, 13.10, 15.10, 19.00, 21.00, «Белоповшина» 17.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Королевство кривых зеркал» 10.30, «Влюблён по собственному желанию» 12.00, «Покаяние» 13.40, 17.00, 19.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Маленькие проказники» 9.40, «Тайна двух океанов» 11.00, 14.00, «Зорро» 17.00, 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Конец атамана» 13.20, 16.10, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к 6: «Киносборник» 15.00, «Легко ли быть молодым?» 16.10, 17.50 шактарда.

«ЧАЙГЫ» к 6: «Джентльмены удачи» 12.00, 17.40, «Безымянный замок» 13.50, 17.30 шактарда.

Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретарият-тың 2-23-35, партийже амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекси 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажыл. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3507.
ТС—01305.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың май 19 вторник № 116 (13416)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек

АЛБАННЫҢ АЯН-ЧОРУУ-БИЛЕ

Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары Нгуен Ван Линь СЭКП ТК-ның чалалы ёзугаар албанның найыралчы аян-чоруун кылып, май 18-те Москвага чедип келген.

Ону аэродромга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП МХК-ның бирги секретары Б. Н. Ельцин, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Бирюкова болгаш албанның өске-даа кижилери уткаан.

Хүндүлүг эскортка үдеттирген автомашиналарның кортежи аэродромдан Кремльче чоруткан.

(СЭТА).

АГИТБРИГАДАЛАР БОЛГАШ СЕЗОННУГ АЖЫЛДАР

УК ЧЕРНИҢ АМЫДЫРАЛЫНГА ДҮҮШТҮРЕР

Агитация-урап чүүл бригадалары чер болганда бар. Олар боттары машина-техника-биле хандыртынган, үнүүшкүннерин чүгле концерттер-биле кызыгаарлавайн, лекторлар, амыдырал хандырылга, медицина ажылдакчылары база калды чорудуп турар. Ындыг бригадалар тускай планныг, доктааткан график ёзугаар ферма, бригадаларга чедип, төптен ырак-узак черлерде турар малчыннар, тараажылар, ажылчыннарның культурлуг дыштанылгазын харылаар сорулгалыг.

Амгы үннерде тараажының чымыштыг ижи түлүктээн. Агитбригада коллективтериниң чогум-на баар черлери бо. Чер ажылдакчыларының сезоннуг ажылы эгелээни-биле дүүштүр агитбригадалар боттарының үнүүшкүннерин мурнунда турганындан өскертир ужурлуг. Чогум үнүүшкүннер комплекстиг болурун кайда-даа чедип алган. Ынчалзада-даа оларның ажыл-чорудулгазы чаңгыс аай болганындан улуг-ла онзагай чүүлдер чок болгулаары хаая эвес. Чижээлээрге, агитбригада бир черге келген дижик. Лектор кедергей узун беседа-биле дыңнакчыларны шыладып каар, амыдырал хандырылганың төлээзи ийи-чаңгыс кижиниң бажын тааргап аттыг болур. Ооң соонда буу-хаа белеткээн, колдуунда ыры, шүлүктен бүткен, үениң байдалынга дүгжүп турар номерлер эвээш, концертиң барзалгаткаш чорудар. Шак ындыг кыдыра чорук болза, ажылдап турарларның амыдыралын эргежок чүгула чүүлдер-биле хандырып шыдавас, ёзу барымдаалаан программалыг концерт чүгле ажыл-иштиң кижилеринге шаптык болур эвес, бригада кежигүннериниң боттарынга безин халалыг.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң соолуүнде агитбригадалар тараажылар-биле бир дугаар ужуражып турар. Кайда-даа эле тургустунуушкун чорупп турар болганда, тараажылар-биле ужуражылгалар база чаартынып, чай чок иштиң ээлеринге ажыктыг чүүлдерни кылырынче ажылды углаар херек. Хову-шөлдерде бригадаларже үнериниң бетинде, механизаторларга чогум чүү херегин, ында ажыл-иштиң байдалын баш удур тодарадып, аргалыг-ла болза концерт программазын барган чериниң амыдыралы-биле холбаары күзенчиг.

Амгы үннерде автоклубтарның техниктиг байдалы чүгээр. Культура министерствозундан кывар-чаар материалдарны доктааткан лимит ёзугаар берип турар. Ынчалза-даа ооң эвээш болганындан, автоклубтарның ырак-узак малчын бригадалар, хову турлагларын доктаамал кезиптериниң аргазы эвээш. Ынчангаш чер-черлерде райкүүскомпарның культура килдистери ажыл-агыйлар баар графикти болгаш маршрутту баш бурунгаар планнаары чугула.

Республиканың чамдык агитация-культура бригадаларының ажылы элээн экижээн. Чиҗэ, Бай-Тайгада «Аялга», Моңгун-Тайгада «Меңги чечээ», Өвүрде «Чадаган» деп агитколлективтериниң ажылының арга-дуржулгазы улуг. Ук черлерде үнүүшкүннер бо чылын удаа-дараа кылдынган. Ылангыя «Меңги чечээниң» ажыл-чорудулгазы элээн сайзырангайжаан. Олар он бир катап үнүүшкүн кылган. Бот-тывынгыр композиторлар Б. Чүлдүм-Сүрүң, Б. Чамбыт, Б. Кенеш, А. Хоюгбан болгаш шүлүкчү С. Молдурга оларны агиткультбригадалар чалап, ажылчы чоокга ужураштырганы солун. Оларның «Чеве, малчыннар!» деп эрттирген конкурузу кижизидикчи утка-шынарлыг. Аңаа бригадалар болгаш малчыннар аразынга калбарган социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрүп, «Уран холдар» деп делгелгени база органызастаан. Малчыннарның дааралаан болгаш кылган эт-херекселдерин, аъш-чемин делгээн. «Чадаган», «Аялга» агиткультбригадаларының ажылында база чаа, солун чүүлдер көстүп келген.

Часкы сезон ажылдарының үезинде агитбригадаларның ажылы кайда-ла идепкейжээн болдур, ында кижилерниң ажыл-ишчи хөөнү бедик. Узун эвес, келген чериниң амыдыралы-биле холбап турган тургускан, солун программалыг концерттерни механизаторлар манап турар. Ынчалза-даа культура министерствозунуң эртем-методиктиг төвүнүң ажылдакчылары чоокта эрткен уран чүүл көрүлдезиниң чымыжынга сылдап, часкы сезон ажылдарынга таарыштыр тургускан сценарийлерин белеткеп албаан. Ол ышкаш чер-черлерде культура килдистеринде методистер республикадан белен сценарийлерни манап чанчыгып калган.

Улуг-Хемде Ийи-Тал, Арыг-Бажы культура бажыңнарының чанында агитация-уран чүүл бригадаларының концерт программазы ажыл-агыйда мурнакчыларга тураскаатканы-биле көрүкчүлерниң хүндүткелин чаалап алган. Ук культура одагларында ажылдап турар кижилер боттарының даанган херээнге ак сеткилдиг, бердинген болгаш өскээртен дуза манап олурбас. Ындыг янзылыг чижектерни өске-даа черлерден көрүп болур. Оларның арга-дуржулгазын тарадып, агитация-уран чүүл бригадаларының ажылын чаа деңнелге тургузары негеттинип турар. Маңаа хажызынга чыдып каар чорук турбас ужурлуг. Министерствонуң эртем-методиктиг төвү райкүүскомпарның культура килдистеринге боттуг дузаны чедирип, ажылды дарый оттурар херек. Партия райкомнарының пропаганда болгаш агитация килдистери оаче кичээнгей салып, бригадаларның ажылының идейлиг утказын ханыладыры чугула.

ХУУСААЗЫНДА ДООЗАР

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң № 1 хову-трактор бригадазы кодээ ажыл-агый культураларын болбаазырадып кылырының интенсивтиг технологиязының аргаларын ажыглап, коллективтиг кероэ-биле ажылдаарынче шилчип, күш ажылын организастаарын экижидеринче кичээнгейни угландырган.

Бо бригаданың шөлдери кургаг хову болгаш тайга зоналарынга хамааржыр. Түс черниң хөрзүнүнүң болгаш агаар-бойдузунуң байдалдарын барымдаалап, тараа, мал чеми культураларын, картофель болгаш ногааларны тарыырының агротехниктиг хуусааларын шын шилип алырын өөренип көрген.

Интенсивтиг технология-биле өстүрүп турар эрте чаа культураларны бирги ээлчегде тарыырын көрдүнген. Бо чылын бригада чаа арга-биле кызыл-тасты 200 гектарга ажылдап кылырын планнаан.

Бок үнүштерин үндүрбези-биле культиваторлар-биле тарылга мурнунуң чер хоюглаашкынын чорудуп турар. Өл-шыктың чидиринин болдурбазы-биле чер хоюглаашкынын агротехниктиг негелделерге дүүштүр чоруткан. Ынчангаш совхозтуң удуртукчулары болгаш чер ажылының специалистери бо бригадаже эң мурнакчы механизаторларны болгаш чер ажылдакчыларын быжыглаан. Бригада кежигүннери ийи бөлүкте ажылдап турар. Бирги бөлүктүң кежигүннери хөрзүн болбаазырадылгазын багай эвес чорудуп турар. Хүн нормазын 115-120 хуу күүседип турар механизаторлар бар. Оларга А. Моңгуш, А. Сат болгаш А. Иргит хамааржыр. Хөрзүн болбаазырадылгазының планын 87 хуу күүсеткен. Ийиги бөлүк тараа культураларының чаштырылгазында ажылдап турар. Бо хүннерде тараа культураларын 178 гектарга агротехниктиг негелделерин барымдаалап чашкан.

Чаштырылга агрегаттарының мурнакчыларынга А. Доңгак, С. Доңгак болгаш Б.-С. Моңгуш олар хамааржыр болгаш шалыпчы аттыг салбас дээш шудургу ажылдап, хүннүң шалыпчылары болган.

Совхозта профэвилел комитеди, социалистиг чарыштың түңнелдерин 5 хонуктап үндүрүп, мурнакчыларны тодарадып, өртектиг белектер-биле оларны шаңнап, бригадаларга үе-шаанда чедип, механизаторларның эки ажылдааарынга идигни берип турары таарымчалыг.

Часкы хову ажылдарынга техниканың үзүктелиишкин чокка ажылдаары дээш хоочун механик-эптекчи О. Моңгуш, О. Куулар болгаш О. Сат кызымаккай ажыл-ижи-биле шылгарап, чажылга агрегаттарының туруушкун чок ажылдаарын хандырбышаан, боттарының билиин, күжүн берип, күжениишкиниг ажылдап турарлар.

Бригаданың турар черинин девискээри эңме сенселиг, арыг-силиг кызыл-булуң, дыштаныр, удуур оранлер ажылдаарынга, чурттаарынга таарыштыр белеткээн. Столовая, чунар-бажың доктаамал ажылдап турар.

Часкы хөрзүн болбаазырадылгазында болгаш чажылгада механизастаттынган бот-орулга-тарылгалыг ийи отряд кожуулуг агрегаттар болгаш өске-даа кодээ ажыл-агый техниказы-биле бүрүн хандыртынган. Бригада эрткен чылдан эгелеп кероэлиг арга-биле ажылдаарынче кирген. Кижилерниң ажылга харысалгазы улгаткан. Кижи бүрүзү чериниң, машина-техниканың ээзи болган. Бот-боттарындан негелдени бедидип ажылдап турар.

Бригада механизаторларының ажыл төлевирин кижилерниң хүн бүрү ажылга киржилгезин барымдаалап төлеп турар. Машина-техника, артык кезектер, урезин, кывар-чаар материалдар камналгазын, черни бедик агротехниктиг деңнелге ажылдап кылырын чүгле агроном эвес, кижи бүрүзү деңге харылап турар.

Механизаторлар ам урезин чаштырылгазынче бүрүн-биле кирипкен.

Б. МОҢГУШ.

Районнардан медээлер

АЖЫЛ АДАКТАЛГАН

Каа-Хем районда «Улуг Октябрь» совхозтуң тараажылары юбилейлиг чылда күрүнеге эки шынарлыг дүжүттү өстүрер дээш шалыпкын ажылдап турар. Ажыл-агыйның механизаторлары 5 муң гектар шөлде тараа чаштырылгазын удавас доозарынче чоокшулаан. Бо хүннерге чедир 2 муң гектарда кызыл-тасты чаштырган, бир муң га черде тарылганы интенсивтиг технология ёзугаар чорудуп турар. Ол ажылдарда совхозтуң хоочун болгаш мурнакчы механизаторларын хаара туткан. Оларның аразындан дуржулгалыг тараажы Виктор Федоровтуң удурткан бригада хүн бүрү 300 хире гектар шөлге чаштырылганы чорудуп, ажылдың шынарынче кичээнгейни угландырып турар.

В. САЛЧАК.

МУРНУНДА-АНЫЯКТАР

Барыын-Хемчик районнуң сүт-бараан фермаларының аразындан комсомолчу-аныяктарның үш коллективи бирги кварталдың түңнели-биле социалистиг чарышка тиилекчи болган. «Шекпээр», «Барлык» база «Хемчик» совхозтарда комсомолчу-аныяктарның ол фермалары сүт бүдүрерин болгаш ону сайгарарын пландан ажыр күүсеткен. Мал бажы камгалап алырының онаалдазы база күүсеттинген.

Районнуң аныяк саанчызы Вячеслав Моңгуш хөй сүттү саггаш, ВЛКСМ райкомунуң комсомолчу аныяктар аразында шилчиир вымпелин чаалап алган.

Районнуң чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң Кызыл-Мажалыкта амыдырал хандырылга комбинадының коллективи база багай эвес ажылдааш, тиилекчилерниң санынга кирген. Даараныкчылардан комсомолчу Римма Моңгуш эки түңнелдерни чедип ап, хууда социалистиг чарышка мурнаан.

Район төвүнде универмагтың коллективи садыг организацияларының аразынга тиилекчи болуп, шаңналдыг черни ээлээн.

БИСТИҢ КОРР.

СОВЕТ-ФРАНЦУЗ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАРНЫҢ ДООЗУЛГАНЫ

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков биле Францияның Премьер-министри Ж. Ширактың аразында чугаалажыышкыннар май 16-да Кремльге доозулган. Чугаалажыышкыннарга ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, Францияның даштыкы херектер министри Ж. Б. Ремон болгаш өскелер-даа киришкен.

Ооң мурнунда СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле Премьер-министрниң аразынга болган беседаның утказынга дүүштүр бо чугаалажыышкыннар, ажыт-чажыт чок байдалга чамдык чугула айтырыглар болгаш совет-француз харылзааларының хөгжүлдезинде тургустунган бергедээшкиннер принципиальныг тодаргайы-биле көрдүнген.

Ийи чурттуң аразында садыг-экономиктиг солчуушкунунуң моон ыңайгы хөгжүлдези болгаш ооң балансылаттынган чоруун экижидерин дең эргелиг болгаш бот-боттарынга ажыктыг харылзааларны калбартырынга француз таланың херек кырында белениинден хамааржыр деп, Н. И. Рыжков демдеглээн. Ынчангаш Францияже совет бараннарны чорударында база Францияның дериг-херекселдерин садып алырында чаа-бүрү мооңдактаашкыннарны болгаш кызыгаарлаашкыннарны чайладыры чугула боор турар.

1986 чылда ССРЭ-ге Францияның президентизи Ф. Миттеранның чорүп турганының үезинде экономиктиг телевизилдерин катай ажыглаары, үлетпүр кооперациязы, каттышкан бүдүрүлгелерни тургузары дээн ышкаш ажыл-агыйжы харылзааларның дээштиглелиг хевирлерин ажыглаарынга ийи таланың сонуургалы илерээттинген турганын совет тала сагындырган. Француз таланың бо айтырыгларга хамаарыштыр далаганзаашкынныг туруштузу элээн турарын демдеглээр апаар.

Калы ажылдажылганың ындыг хевирлерин хөгжүдеринге дуза кадарынга белениин Ж. Ширак медеглээн. Ол сорулга-биле түр ажылчын бөлүктү тургузарының дугайында дугуржулга чедип алдынган.

Делегейниң экономиктиг харылзааларының аңгы-бүрү социал системалыг күрүнелерниң аразынга ажыл-агыйжы харылзааларын болгаш бараннар солчулгазын калбартырының болгаш хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалашкан. Эртем болгаш техниканың космос, атом энергиязы, медицина дээш ышкаш чугула адырларда совет-француз калы ажылдажылганың эки дуржулгазы демдеглеттинген.

Оон-биле черге лештир эртем болгаш техниканың хөгжүлдезиниң амгы темпилерин ийи таланың харылзааларын улам сайзырангайжыдарын, калы ажылдажылганың программазын болгаш планнарын эде көөрүн база чаа саналдарны белеткээрин негеп турар деп демдеглеттинген. Маңаа хамаарыштыр атомнуг электростанцияларын иделгелдиг болгаш айыыл чок чорууң хандырарының талазы-биле тодаргай хемчеглерни алырын талалар саналдаан.

1987—1990 чылдарда Франциядан ССРЭ-же машиналар болгаш дериг-херекселдер чорударын акшаландырарының нийти протоколунга ат салырының дугайында дугуржулганың чедип алдынганын талалар сеткил ханып демдеглээн.

ССРЭ биле Францияның аразында чаңчыл болган культура харылзааларын Н. И. Рыжков биле Ж. Ширак ийи чурттуң улустарының бот-боттарын билчириниң болгаш чоокшулажырының чугула фактору кылдыр үнелээн. Францияга орус дылды башкылаарын калбартырының чугулазын совет тала демдеглээн.

Совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларында чаартылгаларга база Совет Эвилелинге боор турар болуушкуннарга Францияның чедиишкиннерин күзеп турарының дугайында Премьер-министрниң медеглелин совет тала сеткил ханыышкын-биле хүлээп алган.

• • •

1987—1990 чылдарда ССРЭ-же Франциядан машиналар болгаш дериг-херекселдер чорударын акшаландырарының нийти протоколунга ат салырының ёзулалы ол-ла хүн Кремльге болган. Аңаа Н. И. Рыжков, Э. А. Шеварднадзе, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. М. Каменцев; Ж. Ширак, Ж.-Б. Ремон болгаш чугаалажыышкыннарның өске-даа киржикчилери киришкен.

• • •

Францияның Премьер-министри Ж. Ширак ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнге совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязын кылган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары-биле беседазының үезинде хөй-хөй чугула айтырыгларның талазы-биле санал-оналдарывысты солчуп тургаш, элээн бурунгаар базымны кылган бис. Генерал де Голльдуң үезинде чедип алдынган ийи таланың харылзааларының амгы үениң негелдезинге болгаш деңнелинге дүүшпейн турарының дугайында айтырыгларны ажыт-чажыт чогу-биле чугаалашкан бис деп, ол медеглээн.

Садыг харылзааларының талазы-биле тодаргай дугуржулгаларның чедип алдынганын болгаш чоокку үеде ону улам ханыладырының дугайында дугуржулганың чедип алдынганын ол чугаалаан.

Премьер-министр журналистерниң айтырыгларынга харыылаан.

• • •

Ол-ла хүн Ж. Ширак Кремль ханазында Билдиимес солдаттың хөөрүнге, «Нормандия — Неман» авиаполктуң мемориалдыг самбыразынга чечектер салган.

• • •

Кежээ Францияның Премьер-министри чурттунче эгип чорупкан. Ол Совет чазактың чалааны ёзугаар бистиң чуртувуска албанның аян-чоруун кылып чораан.

Ж. Ширакты аэродромга Н. И. Рыжков, Э. А. Шеварднадзе болгаш албанның өске-даа кижилери үдээн.

(СЭТА).

СУГГАТТЫГ ЧЕРЛЕРДЕ

Суггаттыг черниң тарылгазының чымыжы аңаа черниинден каш катап улуг. Чер ажылының зона системазын ёзугаар алырга, суггаттыг черни тарыырының мурнунда ылап-ла аңдарар, илииртээр болгаш дескилээр. Бо ажылдарның соонда ам үрезин чаштырылгазы эгелээр. Бо бүгү-биле чергелештир бута септээри, арык тырттары, суггатчылар четчелээри, оларны өөредири болгаш звеноларга хуваары, суггатчыларны тускай идик-хеп болгаш дериг-херексел-биле хандырары дээш үүле хөй. Ол дугайын Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң кол агроному Моңгуш Беган оолла ажылдарны көргүзүп чорааш тайылбырлады.

Майның ортан чедир «Алдан-Маадыр» совхозтуң девискээринде ыяш бүрүзү чазылбаан, хем унунда теректер шаараш олчаан. Час маңаа орай дүшкен, тарылга база эрткен чылдагызындан орайтаан. Ынчалзажок эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, хову ажылдарының ылгалы деңнежир чоокшулап келген. Чижээлээрге, ынчан майның 14-те 1454 гектар чер суггартынган турган, а ам — 1414 гектар. Ынчан тараа шөлү 1229 гектар суггартынган турган, а ам — 1203 гектар, арткан 24 гектар чер дараазында хүн чедир суггартынга бээр. Тараа культураларының чаштырылгазы эрткен чылдагызындан шалыпкын чорупп турар: ынчан 488 гектар, а ам 560 гектар чаштынган.

— Агаар-бойдустуң удурланы тарылганың баштайгы үези берге болду, ажылды организастаарын амдаа экижидер, агротехниктиг негелделерни хажых чок боттандырар ужурлуг бис — деп, совхоз директору Моңгуш Хеймер-оол чугаалады.

Совхозтуң дирекциязы болгаш профэвилел комитеди часкы тарылганың он хонуун түңнелин үндүрген. Социалистиг чарыштың тиилекчилериниң аразында Тыва АССР-ниң алдарлыг суггатчызы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи Кызыл-оол Алдын-оол база бар болду. Ооң звенозу чер суггарар үлүүн 131,8 хуу күүсеткеш, шилчиир вымпелди чаалап ап, 40 рубль-биле шаңнаткан. Ындыг шаңналды Михаил Ховалыгның үрезин чаштырар звенозу база алган. Социалистиг чарыштың мурнакчылары ол хүн шуптузу шаңнаткан, а негелдеге чедир ажылдаваан тараажылар шүгүмчүлелге таваржышкан. Чижээлээрге, Ховалыг Кошкар-оолдуң звенозу планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен-даа болза, ооң чамдык кежигүннери ажыл шагы үзүп турган. Совхозтуң Бора-Тайга салбырының суггатчылары база ажылче кап-даа катап сес шакта үнген. Сула ажылдап турар кижилерни совхозтуң дирекциязы хемчег алган.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында совхозтуң чер ажылдыглары планда көрдүнгениинден 124 муң рубльдиң продукциязын хөйнү бүдүрген. Олар бо чылын оон-даа хөй продукция бүдүрер дээш туржуп турарлар. Ынчангаш Ооржак Маска удурткан Борбак-Тей болгаш Ондар Хүлер удурткан Шөлээ-Тей хову-трактор бригадалары социалистиг чарыштың негелделерин чаарты ажылдап кылган болгаш бот-орулга-тарылгалыг керээ ёзугаар ажылдап эгелээн.

К. ЧООДУ.

ЧУРУКТАРДА: Борбак-Тей бригадазының кежигүннери; чер аңдарылгазында тракторлар; сеялкаже үрезин урар ажылчын Шончүңмаа МОҢГУШ.

И. ДАМБАНЫҢ фотолары.

Делегей медээлери

● ХАНОЙ. Вьетнамның чиик үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери Октябрь революциязының юбилейинге тураскааткан чарышты калбартпышаан, нийти продукция бүдүрериниң планын он хуу ажыр күүседир деп хүлээлгени алгаш ажылдап турар. Ол бүдүрүлгелерниң кылып турар продукциязының хөй кезиин Совет Эвилелинче чорудуп турар.

Чиик үлетпүр бүдүрүлгелериниң тѳлээлекчилериниң чоокта чаа болуп эрткен хуралынга совет чагыгларны чогуур хуусаазында эки шынарлыг күүседири ажылчын бүрүзүнүң хүлээлгези болур деп демдеглээн. Алдынган хүлээлгелерниң күүселдезин хандырар хемчеглерни ол хурадан тодараткан.

● БУДАПЕШТ. Секешфехерварның автобус тудуушкун заводунуң конвейериндев «Икарус-300» деп маркалыг чаа автобустар үнүп эгелээн. 40 ажыг кижи олурар ол марканың автобустарын колдуунда хоорайлар аразынга пассажирлер аргыштырар кылдыр таарыштыр чогаадып кылган. Чаа автобустарга пассажирлерге таарымчалыг элээн чаартылгаларны кылган, чижээлээрге, ооң чорууру моон мурнунда турганнарындан чымчак.

● БУХАРЕСТ. Социалистиг Румынияның энергетиктери база бир күш-ажылчы чаа чедиишкинни чедип алган. Лерешти хоорайның чоогунда Тыркулуй хемде туттунган ГЭС-тиң электроэнергиязын национал энергетика системазынга кошкан. ГЭС-тиң күчүзү 10 муң киловатт. Электри станциязының плотиназының бедии 120 метр ажыг, ооң хоолбаанга 68 млн кубометр суг куруп болур.

Терең суггат бо хемде туткан чээрби ажыгаар электростанция бодунуң чыргын болгаш күжүн берип эгелээн.

● ВАРШАВА. (СЭТА). Польшаның Закопане хоорайында улуг эмнелге комплекизинде он ажыт эмнелге черлери болгаш поликлиникалар бар. Бо бүгү черни эргелеп башкарар ажылды база аарыг кижилерниң кадының байдалын билип алыр болгаш кайда чүү чедишпейн турарын тодарадырын компьютер техниканың дузазы-биле боттандырып турар.

«Мера-400» деп компьютер хөй янзы ажылды кылып турар. Муң-муң аарыг кижилерниң кадыг байдалдычыларын, оларның эмнээн аажын бо шакта кайы хире боор турарын компьютер тодарадып эккээр. Бүгү эмчилерниң болгаш медээлериниң кайы хире ажылдап турарын, кайы эмнелгеде чеже хире кижиниң бегүн келгенин, чеже хире оруннуң хостаганын дээш оон-даа өске чүүлдерни ол тодарадып турар.

(СЭТА)

Партийжи амыдырал

ТӨЛЕПТИГ БОЛУР

Коммунистиг моральдың норма-чижектерин шыңгыы сагыыр, социализмниң ботшыыры болур социал чөптүг чоруктуң принциптерин бадыткаар, ниитиниң эрге-ажыктарын хуузунда эрге-ажыктарындан бедик көөр, четпестерин дидими-биле илередир болгаш оларны чайладырын чедип алыры, ботоожургаар чоруктар-биле демиселди эптеш чок чорудары СЭКП кежигүнүнүң дорт хүлээлгези дээрзин партияның Уставында дүрүмчүдүп киррген. Ол дугайын коммунист кижи бүрүзү билир болгаш ол негелдени хажык чокка сагыыр ужурлуг.

Уставтың ук негелдезин ажыл-херек, ажыл-чаң талазы-биле коммунист кижиниң хажык чокка күүседирин чедип алыр дээш СЭКП райкомунуң чанында партийжи комиссия болгаш партия комитеттери, партия эге организациялары кичээнгейни салып турар.

Парткомиссия болгаш партия эге организациялары партия кежигүнүнге кандидаттар болгаш аныяк коммунистер-биле партияның Программазының болгаш Уставының, партияның, чазактың иштики, даштыкы политиказының, Совет күрүнениң, республиказының, районунуң бодунуң күш-ажылчы коллективиниң ажыл-амыдыралының дугайында ажык чугаалажыышкыннарны түс-түста чорудуп келген. Оон-биле чергелештир үстүнде айтырыгларга хамаарыштыр саназонал сүмелерин солчуп, СЭКП кежигүнүнге кандидаттар болгаш аныяк коммунистербиле харылзаалыг болуп турар бис. Партия кежигүнүнге кандидаттар-биле ажылга кандидат стажын канчаар эрттирип турарынче код кичээнгейни угландырган. Чамдык партия эге организацияларында рекомендация берип турарлар-биле оларның рекомендация бергени дээш харыысалгалыг болуруң, кежигүнге кандидаттар белеткээринге арга-сүмени солчуп турар. Ындыг ажылдарны «Хемчик», «Барлык» совхозтарда партия эге организациялары-биле бо чылдың бирги кварталында чоруткан. Ол ышкаш Кызыл-Мажалыкта КМК-1-де, райпода, Кызыл-Мажалыктың бот-орулга-чарылгалыг тудугсептелге участогунда партия организациялары-биле практиктиг ажылды аныяк-даа, улуг-даа партия стажтыг коммунистер-биле чоруткан.

Коммунист атка төлептиг болуруның негелдезин, ооң айтырыын партикомнар болгаш партия эге организациялары кичээнгейниң төвүнге тургузуп турар. Бо талазы-биле бо чылдың бирги кварталында партия эге организацияларының хуралдарынга коммунист кижи бүдүрүлгеге, бодунуң ажылынга быжыг сагылга-чурумнуг, бедик харыысалгалыг, арыг-шынчы партийжи болур дугайында чугаалажыкаш херечилеп турар.

Ындыг айтырыгларны «Барлык», «Хемчик» совхозтарның, Кызыл-Мажалыктың КМК № 1, Эрги-Барлыктың, Аянгаты школаларында, Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынын, ыяш ажыл-агыйчериниң партия организацияларының хуралдарынга принциптиг, шүгүмчүлекчи болгаш бот-шүгүмчүлекчи байдалга эрттирип, эде тургустунуушкунунуң негелдезинге дүүштүр ажылдаарын коммунистер саналдап, кылыр ажылдарын тодарадыпканнар.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр коммунист деп бедик атка төлептиг болуруңуң талазы-биле ажылдарны партикомнар, партия эге организациялары чогуур деңнелге чедир тургуспайн келгенинден, коммунистерден негелде кошкак болуп турарының уламындан корумчурум үрээр, кем-херек үүлгедир чоруктар чамдык коммунистерде бар.

«Доң-Терезин» совхозта коммунист Дөмүр-оол Ооржак ниитиниң мал-маганын кадарып турганының үезинде ажылга ээ-харысаалга чогунун уламындан ажыл-агыйга хөй каража-когаралды чедиргеш, кеземче харысаалгазынга онаашкан болгаш ону партия организациязының хуралындан СЭКП кежигүнүнге төлеп чок деп көргеш, партия кежигүнүнден үндүрген. «Барлык» совхозтуң механизатору Николай Хомушку бодунга быжыглаваан, өске механизаторга хамааржыр тракторну гаражтан чөпшээрел, документ чокка үндүрүп алгаш, ээрик башкарып чоруп тургаш, кем-херек үүлгедип, хамаатыны кижиниң бастып, амы-тынынга четкен. Доң-Терезинден Барыкмаа Моңгуш брага кылганы дээш улус судунга судтадып, кежигүнүүден үндүрткен. Бо чылдың бирги кварталының иштинде арага-дары ижер, ажыл-агыйынга харысаалга чок чамдык коммунистерни партия эге организацияларынга хемчээн ап, анализин түс-тузунда кылып үндүрген.

Улусчу дружинаның ол хүнде дежурныйлаарын удуртуп, хандырбааның түннелинде Доң-Терезин суурга бо чылдың март айда кем-херек үүлгедиишкинин болганы дээш коммунист Артис-оол Ооржакты партия хуралынга шыңгыы доңгуткан. Ол-ла хуралга совхозтуң слесары Өпей-оол Моңгушту арагалап, ажыл шагы үскени дээш шыңгыы доңгуткан. Арагалап, ажылынга харысаалга чогун көргүзүп турганы дээш, «Хемчик» совхозтуң чолаачызы Сарыг-оол Доңгакты, «Барлык» совхозтуң механизаторлары Комбужап Күжүгетти, Өпей-оол Хомушкуну партия эге организацияларының хуралдарынга партия талазыбиле хемчеглерни хүлээткен.

Онаашкан ажылынга эде тургустунуушкунуң, дүргедээшкинниң болгаш партияның кадр политиказының негелделеринге дүүштүр харыысалгазы чок коммунистерни партия эге организациялары хемчээн ап турар. Оларның чижээнге Доң-Терезинден Маайны Ооржакты, Шекпээрден Сендиң Ооржакты, Дапсы Моңгушту партия организацияларының хуралдарынга, партикомнарга түс-түс хемчээн көргеш, ажылдап турар бодунуң участогунда ажылды үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузарын оларлан негээн.

Партия эге организацияларының ролюн амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузарынга болгаш коммунист кижиниң бодунуң харылап турар участогунга харысалгазын бедидеринге негелдени күштелдирип турар.

Сорулга болза, коммунист кижи бүрүзү ол атка төлептиг кылдыр бодун көргүзеринче, корум-чурумну быжыг тудуп, бодунуң онаашкан ажылынга ээ-харысаалгалыг, партийжи ёзу-биле ажылдаарынче угландырарын чугулага көрүп турар бис.

М. ХЕРТЕК,
СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң чанында парткомиссияның даргазы.

ХОЙЖУ, ООҢ ЧЕДИИШКИНИ

Чодар ховузунуң соңгу талазында Харагананыг-Дагда кыштаглаан Жора Эртинеевич Моңгуш кодан хоюн хүр кыштагладып, хүндүскү одарладыышкынын таарымчалыг болдурбушаан, ажаалдазын экижиткен. Ол «Искра» совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи. Чаңгыс-Хадың хойжу бригадазының хойжузу Ж. Моңгуш малды ажаарының мурнакчы аргаларын ажыглап тургаш, чыл бүрүде эки көргүзүглерни чедип ап келген.

Бүгү чуртта калбарган социалистиг чарышка киришпишаан, Улуг Октябрьның 70 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннинг уткууру-биле бедиткен хүлээлгезинге төрүүр чүс хойга онаашпыр 80 хураганны, бир хойдан-на 2 кг дүктү алырын, 15 тонна сигенни, 15 тонна кургаг өдекти бодунуң күжү-биле белеткээрин айыткан.

Мурнакчы хойжу сөглээн сөзүнге шынчы болуп, ажылынга харысаалгазын бедиткишаан, эки көргүзүглерни чедип алган. Бөгүнде хойжу чүстен 87 хураганны онча-менди камгалап алган. Кыштагның үүрмек септелгезин доозарының кырында келген.

Хөй хураганнар хүн чылыынга дешкилешпишаан, мээстерде чаа үнген көк оътту кишредир оъттап чорлар. Хураганнарның бичиилери чылыг туруштарында. Оларның кажаа девискээри арыг-силиг. Чылыг турушта цистерна чанында оңгачалар суглуг. Хойларының чылгап турары ойбуннарлыг дустар ында-мында.

Улуг хойжу Ж. Моңгуш хоюн хову одарынче одарладып чоруткан. Хойжунуң кадайы Валентина Моңгуш, сакманчы Чечена Моңгушбиле ужурашкаш, чымыштыг ажыл-ижин сонуургап айтырдым.

Аразын үзүктегилеп каан шаараш казанакчыгаштарда чаш хураганнарын ажаап, оларның оъткa киргеннеринге көк-сигеннерни бооп баглап бергеш, В. Моңгуш ажылын кыскаазы-биле таныштырды.

— 370 төрүүр хойлуг бис. Олар бүрүзү-биле хураганнаан. Чаш малды меңди доруктуруп алыры-биле уруумбиле ону доктаамал кичээнгейге ап тур бис. Социалистиг хүлээлгевисти ажыр күүседиринге идегел бисте бар. Час келген, агаар-бойдус чылаан дээш даамайлаар хоон бисте чок. Хой ажылынче улам күш салып, хайгааралажаалдазын дүн-хүнү-биле кошкатпайн турар бис —деп, Валентина Моңгуш чугаалады.

Ажылының дугайында ооң кыска чугаазындан болгаш кыштагда байдалдан ап көөрге, хойжу өг-бүле хой ажылын улам ынай хөгжүдеринге күш-ажылчы байлак дуржулгалыын бадыткап турар.

Жора Моңгуш бодунуң ажылындан аңгыда хой-ниитиниң ажылдарынга идепкейлиг киржип, хуралдарга саналдарын берип, ажылда четпестерни чайладырынга дузалыг сүмелерин кирип турар.

Ында кежээнин-не Ильичинин лампочказының чырыы чайыннаны бээр. Мал чеминиң курлавырлары бар. Суг-биле доктаамал хандырылгалыг.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын ажыл-херээ-биле боттандырып, беш чылдың ийиги чылында алган социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседир, Улуг Октябрьның 70 чыл оюн күш-ажылчы белектерлиг уткууру-биле кызымаккай ажылдап турар.

В. МОҢГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

Чугаалажып көөрү-биле

ШЭЭР МАЛДЫ САГЗА

Республиканың совхозтарының сүт-бараан фермалары сүттү арбыны-биле саап ап күрүнеге дужаап турар. Ынчалза-даа оон дужаалдазы саап алганындан оранчок куду болуп артпышаан. Сүттү саап алгаш, ону ажылагыйның иштики чарыгдалдарынга хөйү-биле үндүрүп турар. Чаш анай-хураганнарны бызааларны чемгерип ижиртиринге сүт херек. Ясли-садиктерге, столоваяларга, бригадаларга хөй сүт негеттинип турар. Оон ужурунда күрүнеге садар сүт ээзэжээр.

Бар курлавырларны дилептывар талазы-биле сорулгалар салдынып турар чүве болганда, Аъш-чем программазын күүседири-биле республиканың совхозтарында турар хой, өшкүнүң саалдазын чайгы үеде органзастап чорутса кандыгыл деп саналдыг мен. Бистиң чонувус хой, өшкүнү чайгы үелерде саап, ооң сүдү-биле шайны сүттеп, тарак кылып ижип чорааның эки билир бис. Оон кылып каан тарак кайы хире амданныг ийик. Чүгле шээр мал сүдүбиле шайны сүттээр, инек сүдүн хойтпактаар турган болгай. Өреме, ааржы, курут, ээжегейни, чокпек, саржагны оон кылып турду.

Инек сүдүнүң элбээни-биле хой, өшкүнү сагбайн барганы ол бе? Ону саарында улугбергедээшкиннер турары ол бе? Мен бодаарымга ында кандыг-даа бергедээшкиннер чок.

Бир эвес чыл эки болза, май айдан эгелээш, тос айга чедир саап болур. Эртен хой, өшкүнү уштап саап алгаш, оон соонда дүъш-те ийиги саалданы чоруткаш, анай-хураганы-биле кады салып үндүрүптер. Оон сүдүн ажылагыйның иштинге хереглээрибиле чүге ажыглап болбас деп.

Хойну дораан-на саап кирриптери берге. Ынчангаш өшкү фермаларын органзастап көрзе кандыгыл? Оон саалдазын чорударынга күшажылдын хоочуннарын-даа кириштирип болгай-ла. Ол ажылга чайгы дыштанылга үезинде школачыларны хаара тударын кончуг ажыктыг хире.

Мээң бо тургускан айтырыымны номчукчулар чүү деп бодап олурлар ирги? Бо айтырыгны республиканың агроүлетпүркүркому канчаар шиитпирлээрил?

М. ДАНЗЫРЫН.

ПЛАН КҮҮСЕТТИНЗЕ-ДАА

Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылдакчылары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин ажыл-ижинге удурткулга болдуруп, чыл эгезинден бээр багай эвес ажылдап келген. Амыдырал хандырылганың ажылдакчылары ачы-дуза чедирилгезиниң шынарын экижидер, хандырылганың культуразын бедидер болгаш дешпилгелиг хевирлерин нептередир база ачы-дуза чедирериниң чаа аргаларын дилеп тывар дээш чамдык ажылдарны кылып турар.

Чиңгээлээрге, амыдыралга хереглээр нарын херекселдериниң бирээзи — телевизор. Мастер Николай Түлүшович Базырның ажылы өскелерге үлегерлиг. Ол айда 50 телевизор септээр планын ажырып келген. Бо чылдың бирги кварталында 180 телевизорну септээр планын 118 хуу күүсеткен.

Өске цехтерниң ажылчыннары бирги кварталда база чүгээр көргүзүглүг болган. Идик кылыр цех бирги кварталда 1700 рубльдиң ажылын бүдүрер тургаш, оозун 113 хуу, идиктер септээрин 102 хуу боттандырган. Дааранылга цегинде Майя Алдын-Херелге удурткан коллектив ажылын эки организастааның түңнелинде, мурнуку черде чорупт турар. Дааранылгачылар Тамара Намзырай, Шалык Чайзуу, баш таарар черде Зоя Седен, быжыкчы мастер Елза Хорлуу оларның ажылын чон үнелээр. Олар онаашкан ажылынга харысаалгалыг, ажыл шагын ажыктыг ажыглап чаңчыккан.

Мурнуку чылдарга бодаарга ниитиниң болгаш күшажылдың сагылга-чурумун хажыдар бээр улус чок апаргап. Амыдырал хандырылга ажылдакчылары эрткен чылдың апрельде хурал чылдыргаш, арага талонун албас деп районга бир-ле дугаар бот-идепкей үндүргеннер. Оларның кыйгырыын өске организациялар, бүдүрүлгелер эдерери черле артык эвес. Районда арага ишпестер ниитилелиниң организациязы коллективтерге үстүнде ажылдакчыларның эки эгелээшкинин деткиириниче тускай ажылдарны чорудуп, тайылбырны кылыры күзенчиг-дир. Оон аңгыда партия райкомунуң болгаш райкүүскомнуң ажылдакчылары ол талазы-биле деткимчени бээр болза дээрзин ажылдакчылар чугаалап турдулар.

Кылдынып турар ажылдарбиле чергелештир, чамдык четпестерни маңаа айтыры артык болбас. Ук эргелелдиң одаалга системазы эки чылытпас болганындан, ажылчыннарның ажылдаарынга таарымча чок байдалдар тургулап кээр. Моон уламындан цехтерниң ажылчыннары чамдыкта тоңнуг ажылдаар ужурга таваржып келген. Оон аңгыда телевизор септээр чер кончуг тар. Ооң агаар арыглаар вентиляциязы чок. Ажылдап турар мастерге мындыг байдал база-ла эки эвес. Амгы үеде кижи факторун идепкейжидери чугула черни ээлеп турар болганда, ажылчыннарының чурттаарынга хандырылганы экижитсе чогуур. Тускай мергежилдиг аныяктар чылдың немешсе-даа, чурттаар оран бажың чедишпезиниден өскээр ажылдаар ужурга таваржып турар. 15 чыл ажылдаар Клара Сагдыевна Куулар бар. Ооң бажыңы тар. Өг-бүле ээлери райкүүскомга бажың талазы-биле ээзэш эвес удаа айтырыг тургузуп келген. Ол хирезинде мынчаар дээр кандыг-даа түңнел чок артпышаан. Ажылчыннарның чурттаар бажың хандырылгазын экижидеринче улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазы И. У. Успун сагыш салыр болза эки. Кажан хурал-суглаага амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң харылзаа бедидириниң ажылы чонунуң негелдезинге четпес деп бо-ла шүгүмчүлээр. Шынында удуртукчулар ажылчыннарның аразынче кирип, караа-биле көрүп, холу-биле тудуп тургаш, чогум кайда чүү четпезин илередип, боттарының талазындан коскү дузаны дорту-биле чедиргеш, ооң соонда харысаалгалыг эштерден негелде кылыр болза ам харын чөптүг болгу дег.

Ачы-дуза чедирер черге чурук тырттырар кижи албан херек. Ындыг кижи доктаамал турбазындан, чамдык таварылгаларда чурук тырттыртып алыр дээн улус херек кылып, өскээр чорук чоруур ужурга таваржыр. Кыдыг-кызыгаар район болганда, назы-хар айы-биле паспорт чуруу ылап-ла херек болу бергилээр. Ынчангаш бо черниң ажылын экижидип, доктаамал ажылдаар кадрны быжыглаза эки.

Амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылдакчылары бо хүннерде Улуг Октябрьның 70 чыл болур оюнга багай эвес ажыл-ижибиле ужуражыр сорулганы салып, бар аргаларны долузу-биле ажыглаарын хүлээнген ажылдап турар.

Д. МИЖИТ.
Тес-Хем район.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

Бай-Тайга районнуң ажыл-ишчилери ийиги чылдың бирги кварталында эки ажылдаан. Күрүнеге эът садарының даалгазы 117 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, 7 хуу хөй болган. Сүт садарының планы барык бүдүн чартык катап ажыр күүсеттинген.

Районнуң ажыл-агыйлары чылдың бирги кварталында планныг онаалдаларын долузу-биле боттандырган.

Ажыл-агыйлардан «Бай-Тал» совхоз төрүүр 100 хойга онаашпыр 83 хураганны камгалап ап, күрүнеге эът, сүт садарының планын ажыр күүсеткеш, социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп, СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел болгаш ВЛКСМ райкомнарының шилчиир кызыл тугун 100 акшаның шаңналы-биле катай чаалап алган.

Районнуң совхозтарының хойжу бригадаларындан «БайТалдың» Шивилигде Д. Х. Байырның удурткан бригадазы төрүүр чүс хойдан 86 хураганны ап, мал бажын 99 хуу камгалап алгаш, тиилекчи болган.

Бо хүннерде районнуң 43 малчыны 100 баш хойга онаашпыр 85—112 чедир хураганнарны камгалап алгылаан. «Кара-Холдуң» малчыны Дажы Хертек чүстен 112 хураганны менди алган, «Мурнакчыдан» Мандараа Чүдүр, «Бай-Талдан» Маадыр Бегзи, «Тээлиден» Карим Чүдүк социалистиг чарышка тиилээн.

Районнуң бүдүрүлге, албан черлеринден, организацияларындан, кино четкизиниң, бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогунуң болгаш оон-даа өске организациялар коллективтери эки ажылдаан.

Мурнакчы коллективтер чартык чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш шалыпкын ажылдап, Улуг Октябрьның юбилейинге төлептиг ужурашыр сорулганы салган.

СЕДИП-ООЛ.

ЧУРУКТА: Любовь Тыпыжык (солагай талазындан), Светлана Холчукпен, Хейнерен Чамзырпай болгаш Лариса Самбуга «Өөк» совхозта Чкаловка сүт-бараан фермасының саанчылары. Олар ботботтарының аразында быжыг найыралдыглар.

Ферма апрельде 62 тонна сүт бүдүрер планныг тургаш, 67 тонна сүттү бүдүрген. Күш-ажылчы ол чедиишкиннерде оларның киирген үлүү база бар.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

Чагаа парлаттынган соонда чүү кылдынганыл?

«АЛГЫ-КЕШ — ҮНЕЛИГ ЧИГ ЭТ»

Ындыг эгелиг корреспонденция бо чылдың апрельде № 79 «Шынга» парлаттынган. Ооң автору белетпел конторапарынга алгы-кештиң хөй нуруузу совхозтардан кээп турар, а олар ону малчыннардан чыып алыр. Чамдык стандартка дүүшпес алгыларны хүлээп албааныңдан ону дедир-ле чүдүрүп үндүрер ужурга таваржырын автор бижээн. Алгы-кештен кылыр идиктер, дүктүг тоннар, хол каптары болгаш инзы-бүрү баг аймааның шынары база алгы-кештиң шынарындан улуг хамааржыр.

«Алгы-кеш — үнелиг чиг эт» деп Х. Каң-оолдуң корреспонденциязын Агроүлетпүркүркомунга сайгарып көрген дугайын Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр күрүне комитединиң даргазының оралакчызы К. Ялаков редакцияже чоруткан харыызында бижээн.

Корреспонденцияда айыткан фактылар шуптузу шын болуп бадыткаттынган. Республиканың совхозтарында алгы-кешти херекке албайн, ооң шынарын кудуладып, орачаза согар, ол кескилээр, хирлендирер, изиг хүнге дырыштыр кадырар, соокка доңуруп каар болгаш дузавас чүүлдер бар. Ооң ужурунда совхозтарның күрүнеге дужааган улуг, биче алгылары колдуу 3,4 сорттуң болуп турар.

Стандартка дүүшпес алгыкешти күрүнеге хүлээп албайн турар. Ындыг алгы-кештер совхозтарда ам-даа хөй.

Алгы-кештиң шынарын кудуладып, ээ-харысаалга чок чорукту болдурбас дээш бо чылдан эгелеп совхоз бүрүзүнге алгы-кеш дузап, кургадыр тускай херекселдерлиг склад, өрээлдерни тургузар. Аңаа ажылдаар кижилерни районнарда белеткелдер черлеринге өөреткеш ажылдадыр. Күрүнеге дужааган алгыкештиң шынарын барымдаалап немелде төлевирни кылып тургузарын бүдүрүлге планында көрген дугайын редакцияга келген харыыда айыткан.

Бо чылдың бирги кварталында болгулаан районнарның совхозтарының агроүлетпүрүнүң зооветспециалистериниң чеди хонук семинарынга бо айтырыг талазы-биле лекцияларны тускай эртемниглер кылгылаан. Алгы-кештиң шынарын экижидер талазы-биле ажылды совхозтарда чорудуп турар.

МЕДЭЭЛЕР

КЕЖИГҮНГЕ КАНДИДАТ

Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» совхозта Александр Кенденович Тюлюшту танывас кижи чок. Ыракузак черлерден чүък сөөртүрү-биле чүгле А. Тюлюшту чорударын чанчыл апарган. Ол кажан-даа чаяан инвес. Биче сеткилдиг, ажылынга бердинген аныяк оолду бодунуң ажылдап турар черинде эш-өөрү хүндүлээр.

Ол ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткени дээш Александр Тюлюшке совхозтуң профкому акша шаңналын тывыскан. Аныяк чолаачы бо чылда салган социалистиг хүлээлгезин Улуг Октябрьның байырлалында күүседир дээш кызымаккай ажылдап турар.

Ажылынга үлегерлиг, сагылга-чурумнуг, хөй-ниитичи оолду чоокта чаа СЭКП-ниң кежигүнүнге кандидат кылдыр хүлээп алган.

Т. МОҢГУШ.

ШЕФЧИЛЕР МАЛЧЫННАРДА

«Сүт-Хөл» совхоз өшкү кыргылдазын органзастыг доосkан.

Районнуң хереглекчилер ниитилелиниң коллективи 60 кижи «Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкин салбырының өшкү кадарчылары Маннай-оол Түлүш, Конгар-оол Ооржак оларның кадарганы кодан өшкүзүн бир хүн иштинде кыргып доосkан. Ангор уксааның 439 килограмм үнелиг дүгүн кыргып хүлээткеннер.

Садыг ажылдакчылары ажылдаары-биле кызыгаарланмайн, боттарының бази хөгжүмү-биле үделгелиг солун концертти малчыннарга бараалгаткан.

Шефчилерге өөрүп четтиргенин малчыннар илергейлээннер.

О. БОРАШ.

Ы Я Ш БЕЛЕТКЕЛИНДЕ

Бай-Тал ортумак школазының келир өөредилге чылында одаар ыяжын совхозтуң ажыл-ишчилери белеткээн. 80 ажыг кижи шеф-биле 234 кубометр токпакты белеткеп тургускаш, школага хүлээдип берген.

С. ЧҮЛДҮМ-ООЛ.

ЧЫЛГЫГА МАНАГ ХЕРЕК

«Чылгы малга манаг херек» дижип, чонунуң чугаалажырында ужур-ла бар. Кодан чылгының ээзи ооң-биле дүн, хүнүң кайы-даа үезинде барык тудуш чорул, ону даады-ла хайгаараар. Узак оруктуг болгаш бичии када суга салдынар болза, өөр чылгының бараазы көзүлбестеп, алды артты, беш хемни кешкеш чорупттар. Оон дүн хонар черинге чылгычы мунар аъдын белеткеп алгаш, манап хонар ужуру-даа мында. Ынчангаш чылгычының ижиниң чымыштыы болгаш хүндүткелдии оозунда. Аңаа белен-селен кижилер шыдашпас-даа, бырашпас-даа. Быжыг тура-соруктуг өкер-эрес кижилер кодан чылгыны туда кадарып, малдаар. Эмник аъттыы чаажыктыр мунуп, ажылга өөредирин, дезиг аътты сыдымбиле шалбалап тудары чылгычының хөй талалыг мергежилдеринин бирээзи болуп турары-биле онзагай. Оон аңгыда ол түс черниң агаар-бойдузун эки билир болгаш кадат малын кандыг үеде канчаар оъткарарын, суттарарын билген турар ужурлуг.

Кодан чылгының ээзи манаг кижизи болганда кандыг-даа берге үелерде аъшчемин кылып ижипкеш, удуп дыштанырын үениң байдалынга таарыштырып, херек апарган таварылгада далаш аъттангаш адак узап бар чыдар чылгының бажын дошар. Хонуктуң хөй кезиин эзер кырынга эрттирер чылгычыларының бирээзи — Ногай-оол Доңгак. Ол Өвүр районунуң «Торгалыг» совхозунда чурттап орар.

40 хар ажа дужуп чоруур назылыг, эрес-шоваа ажылгыр-кежээ тура-соруктуг Ногай-оол Макыштаевич мал малдаарынга чаяаттынган кижилерниң бирээзи деп болур. Чонун хүдүлээр, аъш-чемниг, каасшиник, өг-септиг чаңгыс черчурттуу Александра Мандылооловна-биле ийиззе чуртташ, баштайгы удаада совхозунуң кодан-хоюн кадарары-биле хүлээзинип алганнар. Өг-бүлениң аныяк ээлери ийи чылдың иштинде ону малдаап, багай эвес көргүзүглерлиг болган.

Аныяк малчын Ногай-оол Доңгактың алыс күзели ырак-узак оруктуг чылгы малды кадарары турган. Ол үеде «Торгалыг» совхозтуң кодан чылгызын малдаар кижи база херек апарган. Өөнүң хөрээжен ээзи Александра Мандыл-ооловна-биле чугаалашкаш, аңаа бодунуң күзелин ол илереткен. Кандыгдаа ажылга чүткүл, кызымаккай чорук негеттинер болгай дижип, сүмелешкеш, боттарының бодалдарын совхозтуң удурткалазынга кирип, оларның саналын дыңнаарын дугурушканнар.

— Чылгычы херектиг турар болганда кодан чылгыны меңээ хүлээдип берип көрүңер? Алыс күзел ынаар чүткээш турар ийин. Сүмележип дугурушпувус-даа, хоомай ажылдавас боор бис — деп, арай дидим эвес-даа болза, сөс бүрүзүн ылавылап оргаш, айтырыгны совхозтуң директорунга Ногай-оол Доңгак тургускан.

— Ол чүнү чугаалай кааптыңар? Хой малдааш, эки түңнелдерлиг болуп, бистиң бүзүрелививисти шынзыттыңар чоп. Аныяк улус улам мергежиир болгай. Чылгычыны канчап чоош-даа тургаш тыптар боор бис — деп, директор ажык болгаш дорт харыыны берген.

— Ажыл-биле чугаалаарга сагыш чүгле чылгыда ийин. Мээң дилээмни хандырып берип көрүңерем? — деп ээрешкен.

— Удуртур эштер, бригадирлер-биле сүмележкеш, харыызын дарый дыңнадыр бис — деп, совхоз директору бүзүреткен.

Ногай-оол Доңгактың чылгычы болур күзели шак ынчаар 1982 чылда боттанган. Сорулгал чедип алдынган, ынчалза-даа ону эки күүседир дээш ажылдаар апаарын өг-бүлениң аныяк ээлери эки билир. Сагыш ышкаш чүве кайда боор. Төрүүр бе бүрүзүнден кулунну четче-бүрүн доруктур азыраар деп чүве ындыг амыр эвес боол-тур. Баштайгы чылда көргүзүг мырыңай чер албайн, деңгүп-деңгүп 60 хире кулунну 100 беге онааштыр алган.

Совхозтуң удуртукчулары аныяк малчыннарны ынча дыка чемелевейн, оларга чагыг-сүмезин берип, кызып ажылдаарын деткээш барган. Деткиишкинге болгаш бүзүрелге кижи сеткили черле өөрүүр. Мал мал-ла болгай. Чаш төлүн бээр малды эки семиртири чугула. Олче улуг кичээнгейни салырын олар дыка дугурушканнар.

Чылдар эрткен тудум дуржулга немежип, күш-ажылчы көргүзүглер база экижип орган. Ээр кырынга эрттирген чымыштыг дүннер болгаш хүннер Ногай-оолду ажылышчи чедиишкиннерге чоорту эккелген. 1985 чылда төрүүр 100 беден-не ынча кулунну доруктур азыраан, ол республика чемпиону атка четкен. Эрткен чылын 100 кулунну төрүүр 100 беге онаашпыр бүрүн камгалааш, республика чемпиону адын база дагын камгалаан. «Торгалыг» совхозтуң чылгычызы Тыва АССР-ниң чылгычыларының аразында күш-ажылчы чарышка тиилекчи болуп шыл гараан ол.

— Бо чыл онзагай болгай. Улуг Октябрьның 70 чылынга төлептиг ужуражыр дээш чер-черде патриотчу шимчээшкин кидин түлүктелген. Аңаа кижи бүрүзү үлүүн киирер апааф. Юбилейлиг чылда карак кызыл ажылда. вас болза атка багай, талаар болур — деп, Ногай-оол Доңгак бо-ла чугаалаан орар.

Юбилейжи чылда кадарып турар чылгызының төрүүр 100 бевинге онаашпыр 100 кулунну өстүргеш, малдың баш санын өстүрер хүлээлгени ол бодунга алган. Ооң ажыл-херээ сөглээн сөзү-биле карышпайн келген.

Беш чылдың шалыпчызы, чылгычыларның аразындан республика чемпиону Ногайоол Макыштаевич Доңгак бурунгаар көрүүшкүннүг, делгем күзел-сорулгалдыг ажылдап, чурттап чоруур. Ооң хөрээн өйген бодалдары, ажыл-херээнге шиитпирлээр ужурлуг айтырыглары хөй талалыг. Оларның кезик-чамдызын маңаа илередирге мындыг. Бо бүрүзүнден кулунну чыл санында алыры. Ажыл-херек ынчаар хайлажып чоруур болза совхозтуң чылгызының саны арбыдап өөр ужурлуг. Ынчап кээрге оларның чамдыктарын чаажыктырып өөреткеш, ажылга ажыглаары. Ылаңгыя кодээ черге ээзертеп мунар, тергелеп, шанактаар аът-биле бүдүрүп болур. Малчыннарның ниитиниң малын хавырарынга идегелдиг хөлгези амгы үеде аът хевээр артпышаан болгай. Сиген-ширбиилди, одаар ыяшты сөөртүрүнге тыртар күш кылдыр ажыглаза камналгахумагалалды оон болдуруп. Машина-техниканың ажыглалынга таарымчалыг байдалды чоп тургузуп болбас деп. Кедээ ажыл-агыйның специалистеринге хөлге кылдыр мунарынга аътты ажыглаары база эптиг болгу дег.

Өөр чылгының аразында кандыг-даа мал турар дижир болгай. Чыраалаар, салктаар, челер-даа аъттар туруп болур. Оларны шын өөредип, чоруун үндүр мунуп чаңчыктырары чугула. Чыскаал-байырлалдар үезинде дөртен аланы салып үндүргеш, челиш-маңын таалап көрүп, сеткил ханып, дыштаныпн алыр арга база бар эвес пе. Ол-ла бүгү бистерден, кижилерден хамааржыр чүве-дир ийин дээн бодалдар чылгычының сагыжын чамдыкта дестүндүрбейн баргылаар.

Өвүр черниң туруш байдалы, ооң агаар бойдузу чылгы малды азыраарынга таарымчалыг. Кадыр-берт сыннар-даа бар. Серинн тайга кезип, чүм оъттуг чиңиринге, агым арыг сугну суксун кыдырынга ол аажок туралыг. Чер девискээрин солуп, аргалыг-ла болза чаңгыс черге турбазы өөр чылгыга таарымчалыг. Эрес-шоваа аажылыг бир-ле мал өөрүн баштай бээр чаңчылдыг. Оон соондан өскелери шуужуптар. Ынчангаш туда кадатты негээр ужур мында.

Өвүр черде Сай-Оруунуң Теректиг-Чарыкта бир өөр чылгы чаптыла берген оъттап чоруур. Оларны ылгыыр чоруктуг аът мунган, ындазында эрес-шоваазы сүргей кижи бараалап чоруур. Оон чанынга чедип барып, ужуражып чугаалажыр болзаңарза, сеткилиңер черле хомудавас. Оон ажыл-ишчи намдар-төөгүзү солун кижи.

М. ОНДАР.

Бөгүн—Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг пионер организациязының төрүттүнген хүнү

ГАЙДАР КЕЗЭЭДЕ МУРНУНДА

Москва чурттуг чурукчу Ливий Шипачёвтуң мастерскаязындан пионерже гори кыйгырып, туйчуушкундан изиринип аъттар девиржип, хат-салгынга түк кииискип турган ышкаш сагындырар. Үениң болгаш чериниң ырак-узаан билбес хей-аът бодунуң күзел-соруун илереткен: Гайдарны билир. «Тимур болгаш оон командазы» деп оон номунуң маадырын, салым-чолдуң тура-соруу-биле экран дамчыштыр амыдыралга боттандырган кижи — Л. Шипачёв оон портредин чуруп турар.

Дайынның мырыңай бүдүүзүнде үнген кинофильмниң салымы дыка айлашкан: ооң-биле кады бичиилерниң хөй-хөй салгалдары өзүп келген. Шынчы, эптеш чок Тимур Ливийниң амыдыралынга кезээде артып калган. Бичии актёрну кудумчуга тааныш кааш, школада, клубтарга ужуражылгаже чалап, ооң арны-бажы ол үеде чүге өрт кыза бээрин ужурун билбес турганнар.

— Гайдарның номунда боуушкун кедергей чаа чүүл кылдыр көзүлген —деп, Ливий Степанович чугаалап олурар. —Мени ёзулуг Тимур деп бодап турган болгай. Ынчан мээң кол сундугуушкунум чурулга турган. Суриков институдунуң чанында чурулга школазынга өөренип турдум. Кино тырттырарынче албадап кээр этюдтар дугайын бодаар чордум. Чүгле рольду күүсеткен боордан башка ындыг амыдыралды эрттирер кижиге аажок мадынчыг чораан. Ынчангаш аарыг кижи болуп мегеленип, чамдыкта кудумчуже безин үнмейн баар турдум. Мени чүү мынча мунчулдуруп чорууруун ачам билип кааш, бир катап мынча дээн: «Тимур, сээң ийи дугаар «Мен» апарганыңга өөрүп туру мен».

Чогум-на оон уржуундан-на чадавас боор оң, чурукчунуң эш-өөрү чеже-даа алдаза, ол дөртен чыл ажыр Гайдарның-даа база Тимурнуң-даа портредин чуруваан. Чоокта чаа чогаалчының төрээн чери Арзамаска чоруп тура, Тимур бөгүнгү оларның ылаак маадыры, чаа херектерже баштакчызы болу берген пионерлер-биле чугаалашкан соонда ам бир янзы бодандырган. Школачылар Ливий Степановичиден Гайдарның дугайында бирден бирээ чокка айтырып сонуургааннар. Чогаалчының портредин чуруурун эргежок апарганын ол билген. Ооң сагыжынга дөртен бир чылдың бир неделязы чуруттунган. Ол өйде чогаалчы дайынче чоруп, режиссёр Л. Кулешов биле «Тимурнуң даңгыраа» деп кинонуң сценарийин чогаадып турганнар. Ливий ынчан оларны хайгаарап, изиг-изиг маргылдаазын дыңнап турган. Чүгле чаңгыс чүүлдү ол эскербээн. Шипачёвтуң бөгүнгү аажок чиелеп чорууру, бедик мергежилдиг оператор Кирилловтуң кино тырттырып турганы-ла болгай.

Дайын үезиниң оолдарынга домей, шору элээди апарган, оттуг чылдарны бодунуу-биле көрүп турар. Тимурнуң эрги альбомдан таныы аар бис.

— Ынчан ачам фронтуже чорупкан, авам өске хоорайже көже берген. Кино тырттырар бөлүк-биле чайын-на бажыңымдан чорупкан мен. Кино тырттырар бөлүктүң сагыш човаашкынының ачызында бистер, дайынчы тимуржулар командазы, кадыг-бергени шыдажып эртивис. Тимурнуң ролюн ойнавайн турдум.

Ол ынчан болушкун өөрүн үргүлчү бодап келир. Оларны бо-ла чуруй бээр. Гейктиң ролюн ойнап турган Саша Путко-биле аразында чаңгыс номнуглар.

— Дыка-ла хөй үе эрте берген-дир. А тимуржу шимчээшкини ам-даа чурттавышаан — деп, чурукчу чугаалап олурар.

Чартык чүс чыл бурунгаар тывылган тимуржулар-биле кады Гайдар кезээде мурнуувуста базып олурар.

Л. ЛОМСАДЗЕ.
Н. ТИМОХИНА.
СЭТА-ның корр.

делегей медээлери

ЧӨҢГЭЭ

ДЕЛИ. Джамму болгаш Кашмир штатта Пунч секторунга пакистан солдаттар кандыг-даа чылдагаан чокка индий шериглерниң туружунче боолаан. Ол дугайын ПТИ агентилели дыңнаткан. Индий солдаттар харыы кылдыр от ажыдар ужурга таварышкан. Аткылажышкынның үш шак иштинде үргүлчүлеп келген. Өлүртээннер дугайын дыңнатпайн турар.

Пакистанның эжелеп алганы Джамму болгаш Кашмир штаттарының чамдык девискээрлеринден Индияның өске девискээрин аңгылап турар контроль шугумунга сөөлгү үеде пакистан дайынзырактарның боо-чепсектиг чөңгээлээшкиннери көвүдээн.

(СЭТА).

МЕДЕГЛЕЛ

ПХЕНЬЯН. «Корей чартык ортулукта дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарынга АКШ долу шиитпирлиг» деп, америк президент Р. Рейганның чугаазы-биле холбаштыр КУДР-нуң ДХМ-ниң толээлекчизи АКШ-биле чавырылдышкын дугайында айтырыгны шиитпирлээринге КУДР белен деп медеглээн. Эртен айның төнчүзүнде япон «Асахи» солуннуң айтырыгларынга харыызынга АКШ-тың президентизи ол дугайын айыткан.

Ооң-биле чергелештир америк эрге-чагырга лар «дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының» дугайын чугаалап тура, херек кырында бодунуң бадыткаашкынарынга удурланышкак базымнарны ыяк чокка кылып турар деп, КУДР-нуң ДХМ-ниң төлээлекчизи демдеглээн. Ооң херечилели айыыл чок чорук айтырыгларының талазы-биле чоокта чаа Вашингтонга болган америк-мурнуу корей консультативтиг чөвүлелдиң сессиязы болган. Аңаа АКШ-тың болгаш Мурнуу Корейниң шериг эрге-чагыргалары КУДР-га удур кандыг-даа барымдаа чок буруудадыышкынны илдин үндүрген болгаш шериг талазы-биле кады ажылдажылгазы болгаш шериг белеткелин идепкейжиде-рии дугуржуп алганнар.

Корейниң соңгу болгаш мурнуу чүктериниң аразында чугаалажыышкынарының аргазы-биле чартык ортулукта кызыгаар чокка улгаткан дүшкүүрлүг чорукту чок кылыр деп турар бис. Ынчалза-даа Каттышкан Штаттарның деткимчезин ап турар мурнуу корей эрге-чагыргалар бистиң саналывыс-биле чөпшээрешпейн турар. Чартык ортулукта дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырар талазы-биле практиктиг хемчеглерни Корейниң болгаш АКШ-тың ап чорудары эргежок чугула болу берген үе келген. Бодунуң зээлчээзинде КУДР ол угланыышкынга бүгү-ле болдунар күженишкиннерни моон соңгаар-даа кылыр деп, КУДР-нуң ДХМ-ниң төлээлекчизи онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

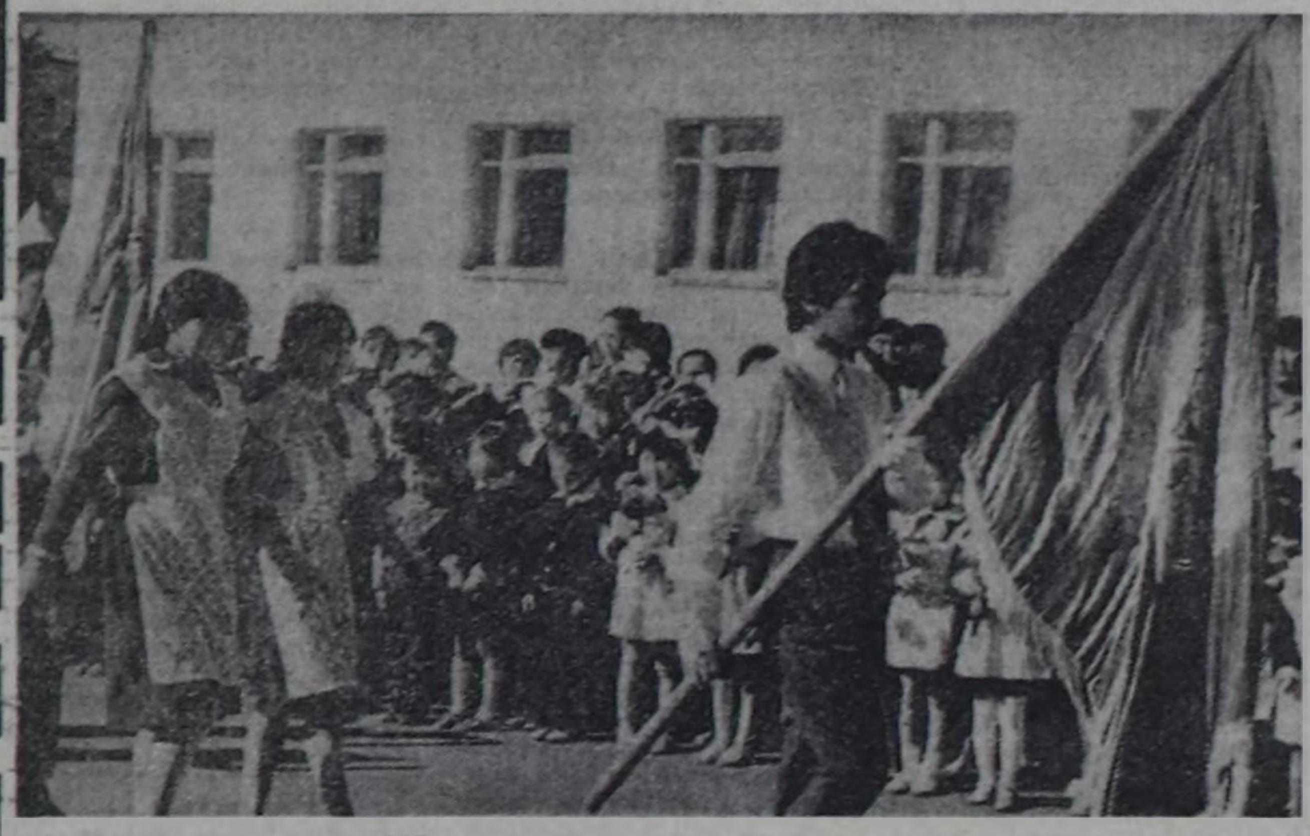

ЧУРУКТА: Кызылдың №2 школазының Зоя Космодемьянская аттыг пионер дружиназының чыыжы.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧОРУУН ЧОГУЗУН, ОЛЕГ

Куба, Куба. Хосталга ортулуу. Ындыг сөстер частың бир хүннээрек хүннериниң биржээзинде Тес-Хемде Ү. Шынаа ортумак школазынга каш-даа катап дыңналды. Эгезинде бо школаның пионерлери ол маадырлыг чоннуң уруглары-биле чугаалажып турар-дыр деп бодадым.

Ынчалза-даа ол ындыг эвес, а Кубаже бо школадан бир өөреникчи чорууур деп турар болду. Дораан-на ук школаның директору бо чайын Москвага болур башкыларның Бүгү-эвилел съездизиниң делегады, ССРЭ-ниң Н. К. Крупская аттыг Күрүне шаңналының лауреады Динзенмаа Маадыровна Чагар-оолга бардым.

— Ийе, шын-шын. Куба баар пионер бисте бар. Биче сеткилдиг, активчи болгаш ажылгыр оол — дээш ол оолга мени ужураштырыпты.

— Марат Казей аттыг отрядтың пионери мен. Отрядтың болгаш пионер дружиназының даалгаларын күүседип турар мен —деп, ол чугаалады.

Кижиниң бүдүштүү, томааныы болгаш хүндүлээчели ол-ла черге билдине берди. Чүгле айтырыгларга харыылаар, артык чүве чугаалавас. Ол оолдуң ады —Олег.

Пионер Олег Болат-оол алдыгы класста үлегерлиг өөренип турар. Школада өөрком кежигүнү, класста — ханасолун редколлегиязының кежигүнү. Волейбол болгаш хүреш секцияларында барып турар. Школаның шыырак спортчуларының биржээзи. Хостуг үезинде шыдыраалаарынга болгаш ном номчуурунга ынак. Авазы Зоя Сояновна — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң Ү. Шынаа салбырында библиотекарь. А ачазы Дадар-оол Анчыевич салбырда механик.

Пионер Олег ам Куба дугайында номнарны номчуп, Хосталга ортулуунда улустар аразының пионер лагеринче аъттанырынга белеткенип турар. Чоруун чогузун, пионер!

Ч. КАРА-КҮСКЕ.

ЧУРУКТА: пионер Олег.

«АРТЕККЕ»

Бүгү-эвилелдиң пионер лагери «Артекке» омак-хөглүг, аас-кежиктиг дыштанган келдим. Удуртукчувус бисти Симферополь хоорайга чедиргеш, дедир Кызыл хоорайже ээп чаныпкан.

— «Тывадан бе?» дээш лагерьниң вожатыйы бисти «Артек» деп автобусче чалааш, боду база олурупту. Бир шак хире болганда, ногаан, чараш эзимнерни, хову-шөлдү эртип чораш, «Артекке» дүште 12 шакта келдивис. Лагерьге башкылар, оолдар, уруглар уткуп алдылар.

Лагерьниң турар чери ногаан эзим-арга, бедик-бедик даглар долганган. Лагерьниң мурнунда Кара далай чаттылып чоруткан. Далайның иштинден үнген Адалар дээр ийи бичии даг бар. Солагай талавыста Аю даг чараш, таарымчалыг черде туруп турар. Дустуг далайга эмчилерниң айыткан шагын ёзугаар эштип, ойнап турдувус. Далай сылдызын, рактарның хевирлерин, курт хаптарын көрүп, янзы-бүрү даштарны чыып турган бис.

Бодум «Янтарная» дружинага турдум. Лагерьде шупту 10 дружина бар. Дружина бүрүзүнде 14-15 отряд бар. Лагерьде «Кипарисный», «Янтарьный», «Лазурьный», «Хрустальный», «Алмазный» деп бо беш дружина бүдүн чыл иштинде ажылдаар. «Озёрная», «Лесная», «Полевая», «Речная», «Морская» деп дружиналар чүгле чайын ажылдаар.

Тывадан 25 кижи дыштандывыс. Бистиң «Янтарная» дружинада 11 отряд бар. Мен 6 дугаар отрядка турдум. Отрядка 45 кижи турдувус. Тыва эштерим Сарыг-Доңгак Айлана (Бай-Тайга), Минеева Ольга (Бай-Тайга), Кол Буян (Тожу), Улугбек Салчак (Бай-Тайга), Урана Ооржак (Сүт-Хөл) отрядка кады турдувус. Отрядывыс вожатый башкылары Мурат Ходжи казах, Конторина Вера молдав кижи. Бис аравыста эп-найыралдыг, дузалажыр турган бис.

Мээң эң баштай өңнүктежип алган өңгүм Оксана Голубенко Белоруссиядан келген. Оксана кезээде хүлүмзүрүп чоруур, чазык, ак сеткилдиг уруг. Кежээ кинофильмнерни көрүп, темалыг кежээлерге идепкейжи киржип, маргылдааларга бирги, ийиги черлерни ээлеп турган бис. Башкыларывыс хөй-хөй ыры, шүлүк, танцыларны өөредип турган, хостуг үелерде «огонёктарны» эрттирип турган бис. Ыры, шүлүк конкурстарынга эки киришкеш, база-ла шаңнал-мактаалдыг болуп турган бис. Бүгү лагерь конкурузунга хомустааш, бирги черни алган тыва эживис Бүрбүңчапты башкылар мактаан.

Сальвадор уруглар-биле ужуражып, боттарывыстың амыдыралывысты чугаалажып, белектерни, значоктарны солчуп турдувус. Танцыга киришкеш, ийиги черни алган бис. Башкывыс Мурат башкылар аразынга бирги черни алган. Делегациялар аайы-биле концерттер көргүзүп турдувус. Ботаника садын база көрдүвүс. Ялта, Севастополь хоорайларже экскурсиялааш, музейлер көрүп, аквариумнар, тураскаалдар сонуургап, хоорайлар кезип, хөй-ле ажыктыг чүүлдерни билип, көрүп алдывыс.

Походтарны кылып, теплоходтар-биле эжиндирип, кандыг солун чүүлдер көрбээн дээр. Чараш чайкаларны, далайның улуг-биче медузаларын көрүп, ажыктыг эм үнүштүг ыт-кадың 32 килограммны чыып берген бис.

Лагерьде библиотека, эмнелге черлери, ойнаар спорт шөлдери, киоск бар. Дружинавыс беш каът улуг бажыңда. Мен үш дугаар каъттың 9 дугаар өрээлинге чурттап турдум. Бис неделяда үш катап өөренип турдувус. Школавыс ырак эвесте. Мен 7 «Н» класска өөренип турдум. Класс башкызы Любовь Анатольевна Иванова дээр. Класска үжен аңгы нация кижи турдувус. Башкылары эки, көргүзүг материалдары шупту бар боорга, кичээл тергиин эки болгаш солун болур чорду. Бис аңаа 4—5 демдектерге өөренип турдувус. Лагерьге геология бөлгүмүнге барып турдум. Аңаа даштардан улуг, биче хемчээлдиг чараш суй-белектер кылып өөренип турдувус. Оон аңгыда мультфильм клувунга база турдум, аңаа мультфильмнер үзүндүлери көргүзүп, аңнар, куштар рольдарынга ойнап турдувус.

Лагерьде виноград, груша, яблок, рябина, слива, пөштер, дубтар дээш кижи кайгап ханмас чараш. Ховар үнүштер өзүп турар. Бис чечектер тарыырынга, үнүштер доврураа улгаттырарынга дузалажып турдувус.

Лагерь 1925 чылдың июнь 16-да тургустунган. Бис чарлып чоруп тургаш, адрестеривис солчуп, ыглажып, чарлып чадап турган бис. Ам бо хүннерде эштерим-биле чагаалажып, харылзажып турар мен. Чер кырында кижи бүрүзү эки амыдырап, чурттазын дээш, бис база-ла бүгү кижилер дег, тайбыңны күзеп турар бис. «Артек» пионер лагеринге дыштанганым мээң эң солун болуушкун болуп артар. Оон келгеш улам сорунтуг өөренип эгелээн мен.

Урана ООРЖАК,
Ак-Даш школазының өөреникчизи.
Сүт-Хөл район.

ТИМУРЖУ ХҮН

Мен Чаа-Хөл ортумак школазының 5 «а» класста өөренип турар мен. Бистиң класста 38 өөреникчи бар. Оларның чедизи чүгле дөрт-беш демдектерлиг өөренип турар. Класывыс неделяда ийи катап библиотекага ажылдаар, бир хүн тимуржу ажылдар кылыр бис.

Школавыс үш каът. Бисте музей болгаш кино көргүзер өрээл, фотокабинет, буфет база бар. Бис школавыстың дерит-херекселдеринге камныг бис. Ону камнаары — пионерлерниң хүлээлгези.

С. ӨЛЗЕЙ,
пионер.

АВАВЫСКА, АЧАВЫСКА

Бистиң ада-иевис Садываа Шожатовна биле Кызыл-оол Сахсевич Оюннар Таңдыда «Коммунизмниң херели» совхозта үр чылдарның дургузунда малчынап турар. Төрээн совхозунга малчынап келген үезинде кызымак ажылдап, эки көргүзүглерни чедип ап, шаңнал-мактаалды ап чорууурлар. Ада-иевистиң бо чымыштыг ажыл-ижинге дыштанылга үелеринде үргүлчү дузалажып, оларга чоргаарланып чорууур бис.

Ававыс Садываа Шожатовна ам бо май айда 50 харлап, пенсияже үнер. Ол тос уругну божаан болгаш кижизиткен. Улуг угбаларывыс, акыларывыс шупту база-ла төрээн совхозунда ада-иезиниң кызымак, ажылгырын салгап алган ажылдап турарлар. Ада-иевис бисти бичиивистен тура-ла ажыл-ишке кызымаккай болурун, хөй эш-өөрлүг, кижизиг аажы-чаңныг чорууурун чагып, сургап келген.

Олар ам Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш кызымак ажылдап турарлар. Бис база бо өөредилге чылын чедиишкиниг доозар дээш кызып турар бис. Чайгы дыштанылгавыста аалга баргаш, ававыс, ачавыска дузалажыр бис.

Оля болгаш
Ира ОЮННАР,
Кочетово ортумак школазының пионерлери

ДИПТЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

КНО. Социалистиг чурттарның делегациялары КНО-нуң экономиктиг болгаш социал чөвүлелиниң часкы сессиязынга тайбыңның, боо-чепсекти дужүрериниң болгаш хөгжүлдениң тудуш харылзаалыын, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырының эргежок чугулазын болгаш хөгжүлдеге, чечектелиишкинге болгаш бүгү улустарның чаагай чорууунга эргежок чугула курлавырларны хостаарын онзалап демдеглээн резолюция төлевилелин киирген-нер. Ооң-биле холбаштыр делегейниң дүшкүүрлүг чорууун кошкадырынче болгаш боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынче, курлавырларны социал-экономиктиг хөгжүлдениң херекселинге угландырарынче дээштиг хемчеглерни ап чорударынче кыйгырыгны бүгү күрүнелерге үндүрерин олар саналдааннар. Социалистиг чурттарның резолюциязының төлевилели делегейниң социал айтырыгларын шиитпирлээринге күрүнелерниң күженишкиннерин каттыштырарының эргежок чугулазының дугайында бодалга дүүшкек болгаш социал хөгжүлде дугайында айтырыгны чугаалажып турар сессияда кол черни ээлеп турар.

ДЕЛИ. Афганистан Демократтыг Республикага ёзулуг тайбыңны тургузары дээш Индия туржуп турар деп, Калькуттага даштыкы херектер министри Нарайан Датта Тивари медеглээн. Пакистанга эң чаа боо-чепсекти болгаш Исламабадка АВАКС системаның радиолокация хайгааралының самолёттарын бээрин көвүделир талазы-биле АКШ-тың планнарынга хамаарыштыр ындыг чорук ол девискээрге боо-чепсекти эндере бүдүрерин улам өстүреринге чедирип болур болгаш Индияның айыыл чок чорууунга чигзиниг чокка салдарлыг болур деп, министр демдеглээн.

ДАМАСК. Иорданияның хааны Хусейн Дамаскыда аян-чорук кылып келген. Сирияның президентизи Хафез Асад-биле ооң чугаалажыышкыннарының төп черин ол девискээрде байдалдың болгаш Чоокку Чөөн чүк айтырыгын таарыштыр шиитпирлээри ээлеер. Сирия-биле бир домей, Иордания Чоокку Чөөн чүк талазы-биле делегей конференциязын КНО-нуң удуртулгазы-биле чыыры дээш туржуп турар.

БОГОТА. Эң-не барымын үзелдиг террорисчи организацияларының хөлезиленикчилери чаа кем-херек үүлгеткен. Сан-Мартин муниципалитетте «Патриотчу эвилел» дээр чөөн үзелдиг күштерниң политиктиг каттыжыышкынының активчилериниң биржээзи М. Тулон Чикилону өлүрген. Ону чуртта болуп турар демократтыг чорудулгаларны деткип, террорисчи бөлүктерниң ажыл-чорудулгазын хорууруун негеп турганы дээш өлүрген. Ол террорисчи бөлүктер чуртта демократтыг күштерниң каттыжып турарын реакцияның күжү-биле соксадырын оралдажып турар.

БРЮССЕЛЬ. 1987 — 1988 чылдарда «ниити рынок» чурттарының экономиктиг хөгжүлдезиниң багай перспективаларын Бельгияның премьер-министри Вильфрид Мартенс көргүскен. Европаның экономиктиг ниитилежилгезиниң консультативтиг органы — экономика болгаш социал комитеттиң кежигүннеринге чуве чугаалап тура, ол ону айыткан. Ооң чугаазы-биле алырга, ниитилежилгеде экономиканың өзүлдезиниң темпилери планнаттынган 3,5 хуугa деңнээрге чүгле 2 хуу болур. Европаның экономиктиг ниитилежилге чурттарынга ажылдаар черлериниң саны күш-ажыл кылып шыдаар чурттакчы чоннуң санындан эвээш болур деп, Бельгияның чазак баштыңы демдеглээн.

АФИНЫ. Европага ортумак ыракшылдың ракеталарын чок кылыр дугайында совет саналдарга Грецияның премьер-министри Андреас Папандреу бадыр чедирген. Афиныга аян-чорук кылып чораан Болгарияның даштыкы херектер министри Петр Младенов-биле ужуражыышкын соонда, ол саналдарны боттандырып чорудары ядролуг чепсекти улам-на улуу-биле дужүреринге баштайгы базым болур ийик деп, журналистерге ол медеглээн. Беседа үезинде Папандреу болгаш Младенов Балканнарга ядролуг чепсектен хостуг зоналы тургузарының планнарын база чугаалажып көрген-нер.

(СЭТА).

БУРУУ ШАПКАН

МАНАГУА. АКШ-тың шериглериниң Гондурастың девискээринде туруп турарын, а ол ышкаш кожазында чурттуң эрге-чагыргаларының республикага удур кем-буруулуг чөңгээлээшкиннерге киржип турарын Никарагуаның шажын ажылдакчылары бөлүү буруу шапкан.

Пуэрто-Кабесас хоорайга болган парлалга конференциязынга евангелия хүрээниң төлээлекчилери гондурас солдаттар кызыгаарны үргүлчү үреп кирип, тайбың иилей суурларже халдап, никарагуа хамаатыларны оорлап ап турар деп дыңнатканнар. Кызыгаарда дүшкүүрлүг байдал муң-муң иилейлерге тайбың чурттаар болгаш ажылдаар арганы бербейн турар. Бо чылдың январьда гондурас шериглер Никарагуадан 12 иилей баштыңчыларны оорлап алгаш барганын шажын ажылдакчылары сагындырып медеглээн. Бо хүнге чедир чүгле оларның биржээзи дезип үнер аргалыг болган. Ол хамаатыларны хостаар дугайында негелдени Никарагуаның чазаа Гондурастың эрге-чагыргаларындан чаңгыс эвес удаа негеп келген. Ынчалза-даа ол баштыңчыларны хоругдаары уламчылавышаан турар.

(СЭТА).

ХЕМЧЭЭН ДАРЫЙ АЛЗА...

Кызыл хоорайда черлик ыттарның, диистерниң көвүдээнин кижилер эскерип, аңаа удур дээштиг хемчег ап болбас бо —деп айтырыгны көдүрүп турары черле чөптүг. Бо байдал шынап-ла кончуг дүвүреңчиг апарган. Ээ чок ыттар, моортайлар көвүдээнинден кудумчуларны, бажыңнар чанын, уруглар ойнаар черлерни арыг-шеверин баксырадып, чүдередип турары билдингир.

Ооң-биле чергелештир ыттарга ызырткаш, эмчи дузазы дилеп, кээп турарларның саны эвээжевейн турар. Хоорайда 1986 чылда ытка ызырткаңнарының саны 1985 чыл-биле деңнээрге, 2,5 катап көвүдээн, а бо чылдың байдалы эрткен чылдан дээредевес. Ытка ызырткан кижи бүрүзүнге калчаараар аарыгга удур камгалал тарыышкынны ылап-ла кылыр ужурлуг. Тарыышкын дээрге-ле 2-ден 25 чедир санныг сыкыртыышкын. Сыкыртыышкынның санын, каш хонук иштинде оларны салырын эмчи айтыр. Ол сыкыртыышкынарны кижи боду туразы-биле үзер болза, калчаараар аарыгдан аарый берип болур дээрзин уттуп болбас. Дыштаныр хүннерде-даа көрдүнген.

Хоорай, суурларга тоянчы, ээ чок ыттар, диистер чок болур ужурлуг. Бир эвес оларны өг-бүле азырап алыр деп шиитпирлээн болза, дириг амытаннарга таарымчалыг байдалды тургузуп, ажаап хайгаараары чугула. А хөй ниитиниң чурттаар чери, хөй каъттыг бажыңнарның квартираларынга оларны азырап тудары таарымча чок дээрзи билдингир. Ыттарны, диистерни чурумчудуп тудары Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1980 чылдагы 46 дугаар доктаалында көрдүнген болгай. Ол документиниң чон таныжары-биле республика солуннарынга парлап үндүрген турган. Өг-бүле бүрүзүнге чаңгыс ыт, чаңгыс моортайны тударын чөпшээрээн. Оларның ээлери мал эмчилеринге доктаамал чедирип, бүрүткелин база халдавырлыг аарыгларга удур камгалал тарыышкынарны эрткен турары албан. Ыт бүрүзүн чүгле бадга тургузары көрдүнген.

Бо айыткан чурумнарны ыт, диис ээлери үреп, оларны өзүп-көвүдээрге, херек чоктарын үндүр октаптарлар. Ооң ужурунда ээ чок черлик ыттар, диистер улам көвүдеп турары ол.

Ындыг байдал туруп турда, оларны чүгле узуткаары негеттинер. Кызыл хоорайның күүсекчи комитеди бо ажылды хоорайның чаагайжыдылга комбинадынга дааскан. Комбинатта тускай машинада боолуг бир кижи машинаның чолаачызы-биле бригада болуп, бо ажылды чорудуп турар. Мал эмчилериниң санап турары-биле алырга, хоорайда беш муң хире ыттар бар. Үстүнде адаттынган тускай бригада бо чылдың бирги кварталында 595 ытты узуткаан деп санап турар. Узуткал ажылы ындыг темп-биле чоруттунуп турар чүве болза, хоорайга тоянчы ыттарны ам-даа үр үе иштинде хөйү-биле көөр апаар бис.

Чаагайжыдылга комбинады ыттар, диистер тудар четкилер, тускай херекселдер чок. Ынчангаш чүгле адып турган ыттарны узуткап турары-биле тайылбырлап турар. Бо ажылга хоорайның чуртталга-ажыглал трезы, ооң участоктары база шуут кирипшпейн ыттарны, диистерни тударының чурумнарын чон ортузунга тайылбырлаар ажылды эвээш чорудуп, негелдезиниң кошкаан демдеглевес арга чок.

Ам соруглга—узуткал ажылын дарый болгаш соңгаарлатпайн чорудар, аңаа хоорайның чурттакчы чону, хөй ниитизи киржир ужурлуг. Чүл дээрге, тоянчы ыттар, моортайлар дамчыштыр кижилер калчаараар аарыгдан аарып болур. Калчаараар аарыг —эң халдавырлыг, коргунчуг аарыгларның биржээзи, аарыг чүгле өлүм-биле төнер. Тоянчы ыттар ийикпе азы өске-даа амытаннар кижини ызырганының ийикпе, азы чаразын безин кижиге дээрткениниң соонда аарыг тыптыр. Калчаараар аарыгдан аараан ыттың чаңы бир өске апаар, чараазы төктүр, халып чоруп бээр азы караңгы черже сыңныр. Оруунга таварышкан кижиге халдаар, ызырар. Ынчаар аараан ыт сегибейн, оон өлүр.

Ыт ызырган соонда кижи дораан аарбас. Аарыгның баштайгы демдектериниң илерээри балыгның кайда, кайы хире хемчээлдиинден хамаарылыр. Моюн, баш чоокшулаан тудум аарыг үр болбайн эгелээр, 10-12 хонган соонда. Бутка база балыгның хемчээли биче болза, аарыг 3-4 ай хире болганда эгелээр. Ытка ызырткан кижилерниң балыы шуут экирий бергенде, аарыг ам илерээр. Калчаараар аарыг эгелээрде экирий берген балыг оруну кижиин, билинместээр. Кижиниң чаңы өскерлир, арай саймаараар, муңгараар, чүве чугаалаары эвээжээр. Оон ынчап чорук олут-чадын чокталыр, удувастаар, чем чивестээр. Эмнелгеге калчаар-даа эмнеп турда, аараан кижи экиживейн чок болур. Шак ындыг аарыгның тарадыкчылары болуп болур, ээ чок ыттарны узуткаары чаагайжыдылга комбинадындан негеттинип турар. Ээ чок ыттар, диистер чүге көвүдеп турарын, кым буруулуг деп айтырыгга харыыны ада-иелер, хоорайның хөй ниитизи тывар ужурлуг.

Д. ОЮН,
хоорайның санэпидстанциязының эмчизи.

УРУГЛАРНЫҢ ХОРАННАНЫР ЧОРУУ

«Дүргеи дуза» чедирер машинаның эмчизи чалалгаже далаштыг хапкан. Ада-ие ону дүвүрээзинниг манаан. Чүү болганыл? Уруг сонуургааш чигирзиг борбак кызыл эмнерни чий каапкан. Чаңгыс ындыг эмниң дозазы аттыг улуг, ынчангаш бичии кижи айыылга таварышкан. 1986 чылда Кызылдың эмнелгеле-ринге хоранналган 44 уругну чыттырган. Олар колдуунда 1-ден 4 хар, оон-даа өрү назылыг уруглар. Хоранналган уругларның саны чүге хөйүл? Биржээде, янзы-бүрү эмнерден ийиде амыдыралда ажыглаттынып турар химиктиг бүдүмелдерден (уксус, нашатырлыг спирт) база үнүштерден кат-чимистерден уруглар хораннанып, угаарлап-даа болур. Колдуунда олар ада-иеви, улуг кижилер бажынга турган үелерде, дыштаныр хүннерде азы кежээлерде янзы-бүрү чүүлдерге хораннаны бергилээр. Уруглар сонуургак болгаш дашты чараш эмнерни, бүдүмелдерни амданнап көрүксээш аксынче суптарлар. Колдуунда улуг кижилерниң ажыглаары уйгу, чүрек-дамыр аарыгларының, хан базыышкынының эмнериниң уруглар хоранныны берип болур.

Фармакология бүдүрүлгелери, (ылаңгыя даштыкы чурттарның) эмнерниң даштын өңгүр чигирзиг чүүлдер биле шыпкаш, чараш карттарлыг кылдыр үндүрер. Дашты чараш эмнер бичиилерниң сонуургалын, кичээнгейин хаара тыртыптар. Чаңгыс эмниң-не дозазы уругларның ижер ужурлуг дозазындан каш катап улуг. Уруг хоранныны бергенде баштай-ла эмчини чалаар. Ындыг айыылдыг таварылгаларда чамдык ада-иелер кандыг хемчеглер алырын орта билбес, ынчангаш үнелиг үе-шакты эрттирип алыр. Ооң түңнелинде улуг бергедээшкинге таварышыр. Бичии кижиниң байдазын чигедири-биле «дүргеи дузаны» чалааш, аңаа сугну азы сүттү ижирткеш, доораан кустуртур. Куску-биле кады ооң хоранналган чүүлдериниң чамдыызы, азы ижипкен эмнери шуптузу-даа үне бээр. Ижинче кирген хоранныг чүүл организмче 20—30 минута азы оон-даа хөй үе эрткенде тарап эгелээр.

Бир эвес уруг уксус азы нашатырлыг спирт ижипкен болза, эмчини чалапкаш, оон аксын соок суг-биле чуур. Ындыг хемчег алдынмаанда реанимация хемчеглерлиг интенсивтиг терапияның дузазы-биле организмден хоранныг чүүлдү үндүрер. Бо таварылгада эмнээшкинниң хуусаазы үр болур болгаш кижилерниң хөй күженишкинин, материалдыг чарыгдалдарны негээр. Ол ышкаш организмге багай уржуктарны халдадыр болгаш сөөлүнде барып янзы-бүрү специалистерге эмнедир чорукка чедирер.

Уксус, нашатырлыг спирт дээш өске-даа химиктиг бүдүмелдерни, эмнерни уруг четпес черге шыгжаары утпазы чугула. Уруг хоранналы бергенде эмчиге азы эмнелгеге ооң хоранналы берген чүүлүнүң хавын азы шилин көргүзер.

Чай кел чыдар, ооң-биле кады сад, огород ажылдары эгелээр. Чамдык кат-чимистерден хоранналган уругларга медицина дузалап шыдавайн баар таварылгалар тургулаар. Ынчангаш ада-иелер уругларның баш бурунгаар үнүш бүрүзү-биле таныштырып, оларның дугайында тайылбырлап, чугаалап бээри чугула.

Уругларның янзы-бүрү чүүлдерден хоранналыр чоруу нарын айтырыг бооп артпышаан. Ынчангаш ону үзе шиитпирлээри биле чүгле эмчилерниң күженишкини эвес, харын чүнүң-даа мурнунда ада-иелерниң, бажыңда бар улуг кижилерниң шынгыы серемчилелдиг болгаш кичээнгейлиг болуру негеттинер.

Ю. Н. СНИТКО,
уруглар эмнелгезиниң токсиколог эмчизи.

САДИКТЕ

Малчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, оларның уругларының өөредилгезин, кижизидилгезин экижидер дээш Эрзинде «Нарын» совхозтуң дирекциязы эрги Культура бажыңын малчыннар уругларының садиги кылдыр эде кылырын, оон дериг-херекселдерин, орта ажылдаар кадрларны четчелээрин шиитпирлээн.

Садиктиң эргелекчизинге чээрби ажыг чылдарның дургузунда уруглар садиинге ажылдап келген Д. С. Нурзетти томуйлааш, ол-ла бүгү ажылды кылырын дааскан. Ажыл-ишчи, ойнаашкын херээнге харысалгалыг коммунист бодуунда хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылган. Оон туннелинде айыткан хуусаазында бажыңны садик кылырынга таарыштыр эде өөрээлдеп, дерип кылган. Анаа эргежок чугула дериг-херекселдерин Кызылдан саткаш, соортуп алган. Чүгле дериг-херекселдерин садарынга совхоз он дөрт муң хире рубльди чарыгдаан. Садикте уругларны хүлээп алырынга таарымчалыг кылдыр дерээш, кадрлар-биле четчелээш, бо чылдың эгезинде 50 орунуг садикти байырлалдыг-биле ажыткан. Ону «Хензигбей» деп адап алганнар. Хойжуларның, саанчыларның, инек кадарчыларының уруглары дүн-хүн чок ында чурттап турарлар.

Келир үениң хамаатыларының чурттаарынга, дыштаныынга, ойнаарынга, чемненииринге бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны садиктиң иштинде тургускан. Өрээлдерниң каасталга-шимеэлдези багай эвес дериттинген. Совхозтуң дирекциязы садиктиң дериг-херекселдерин, уругларның идик-хевин, аъш-чемин долузу-биле хандырып турар. Садикте уругларның улуг, бичеи ийи бөлүү бар, оларны дөрт кижизидикчи болгаш өске-даа ажылдакчылар ада-иези чоктатпайн эки ажаап, кижизидип турар. Башкы училищезин дооскан Нина Нурзат, Валентина Аракчаа боттарының онаашкан ажылын ак сеткилдиг-биле күүседип, мактадып эгелээннер.

Садиктиң төрелдер комитединиң даргазы Г. О. Калиниякин ада-иелер ортузунга, садиктиң иштин дериринге дузазын чедирип турарын коллективтиң удуртукчузу Д. С. Нурзет мактаар. Садикте төрелдер, методиктиг булуңнарны, аас-кежиктиг уруглар болгаш өске-даа темалыг фотомонтажтарны уткалыг, чараш кылдыр кылгаш, ханаларда аскылаан.

Малчыннар уругларын өөредип, кижизидеринге болгаш оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле кичээнгейни салып турары дээш совхоз дирекциязынга өөрүп четтиргенин илередип турарлар

«Хензигбейниң» ажылдакчылары болгаш ада-иелер садикте уругларның чурттаарынга, өөрениринге, ойнаарынга улам таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш ажылдап турарлар. Амгы үеде садиктиң чанында уруглар ойнаар шөлдү дерип эгелээн.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: бичии бөлүүнүң кижизидикчизи Маргарита Чынсыммаа уруглар арзазында.

И. ДАМБАНЫҢ фотозу.

Спорт ажылдакчызынга хамаарылга

КИЧЭЭНГЕЙНИ — КАДРЛАРНЫ БЕЛЕТКЭЭРИНЧЕ

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак кижи дээш доктаамал сагыш салып турарын бистер хүн бүрү көрүп турар бис. Ол дугайын Улуг-Хем районнуң чижээнге безин чугаалаарга, сөөлгү он чылдардан бээр улуг чаартылгалар болгулаан.

Чаа Чаа-Хөл, Шагаан-Арыгның туду эзүп, чурттаалга бажыңнары, социал-культура албан черлери, спорт четкилери чаартынып, немешкен. Районда көдээниң ажыл-ишчилеринге үндезин чаартылгалар кылдынган. «Найырал», «Улуг-Хая», Жданов аттыг совхозтар төптеринде улуг школалар, ясли-садтар, спорт залдары, бөдүүн хевириниң спорт комплекстери тудуунган. Бо чылын «Ак-Туруг» совхозтуң ажыл-ишчилери совхоз төвүнде чаа хевириниң бөдүүн стадионун туткан. Ооң дериилгези чоңга коскү, багай эвес. Стадионда төп радио дамчыдылгазын тургускан. Ында спортка хандыкшылдыгларга, кижилерниң тостуг үе-шагын шын ажыглаарынга таарымчалыг, хары утда 2000 кижи олурар сандайларны дерип кылган. Хол бомбүүнүң 2, баскетболдуң бир шөлдерин майзалап кылган. Моге хүрежиринге тускай суггаттыг, көк шыктан тургустунган шөлдү тускайлаан.

Спорт ажылдакчыларының ажылының дугайында чамдык байдалдарны солуннуң номчукчуларга таныштырар бодалдыг мен.

Мен Улуг-Хем районнуң спорт комитединиң даргазынга 1984 чылдың апрельден эгелеп ажылдадым. Ажыл стажым ам 36 чыл. Моон мурнунда улус өөредилгезиниң шугумунга ажылдап турдум. Эртемим башкы.

Чамдык улустар спорт организацияларын, ооң ажылдакчыларын анаа хостуг, кызыр ажыл эвээш, анаа халас шалың алыр кижилер кылдыр бодаар хөйннер бар.

Сактырга шынап-ла, ындыгдаа ышкаш. Херек кырында ол ындыг эвес. Даандырган ажылынга кижи эртем-билиин ажыглап, кызып ажылдаар хүлээлгелиг. Даанган ажылының өөзинче, ооң эчис сорулгазынче хаалыдап ажылдаар ужурлуг. Ажылдың чажыдын тывар, эш-өөр, чонбиле сүмележип ажылдаарын партия бистен негеп турар. Ынчан кандыг-даа кижи багай азы чедир кылдынмайн турар ажылды бут кырынга тургузар, чон мурнунга бодун көргүзер, чоннуң мактадын чаалап алыр апаар.

Спорт ажылдакчызы болза, масса чоннуң мурнунга ажылдаар, анаа бараан болукчузу-дур. Тодаргайлап чугаалаарга, чон мурнунда ойнап турар цирк артизи, школа самбыразында азып каан көргүзүг материалы дег шак ындыг, хойге коскү деп болур. Мен спорт ажылдакчызын шак ынчаар үнелеп чугаалаар мен.

Кандыг-даа ажылды кылырда ылап-ла быжыг белеткел херек. Бир эвес спортчу маргылдаалар эрттирерде анаа белеткенмес болза, ынчан ол маргылдааның шынары кудү, көрүкчүлерни сонуургатпас, чалгааранчыг болу бээр. Ооң уламындан көрүкчүлерниң сонуургалы, массалыы кудулаар.

Спорт удуртукчуларының мурнунда бо бүгүнү кылырынга улуг бергедээшкиннер бар боор турар. Маңаа чамдык чижектерни көргүзерге ындыг:

Транспорт—нарын айтырыг. Бистер районнуң совхозтарынче спортчу маргылдаалар эрттирер дугайында хүрүмнерни чоруткаш, телефон-биле, аас-биле, солун, радио дамчыштыр чарлап, хоорайга чарлалдарны азып турар бис. А спортчулар айыткан шагындан озалдап келир, чылдагааны—транспорт. Азы бир совхозтан команда шуут келбейн баар — чылдагааны база транспорт чогунда. Шынында спортчулар, спорт инструкторлары совхоз директорларынга ой-шаанда айтырыгны тургузуп турар. А удуртукчулар спортчу оюннарны, маргылдааларны үнелевес, ооң уламындан спортчуларны машина, хөлге-биле хандырбайн турар. Маргылдаа эрттирериңге хензиг-ле чүве шаптыктап турар. Шөлдү, стадионну азы залды деририр, шимээр болгай. Анаа янзы-бүрү туктарны, лозуңнарны, плакаттарны азары, старт, финиш демдеглээри, хаак, шой, клюшка, мячиктер, четки; чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, чүнү херек чок дээр. Ону чедирер, азар, дедир алгаш чорур. Чалаг кижи чүнү-даа кылып шыдавас боор-дур.

Спорт организакчызынга база-ла транспорт негеттинер. Ол-бо диленип маңнаар сен. Эш-өөрүң, таныштарың чок болза бодуң шоруң. Амгы үеде күш-ажылчы эвес орукка дээш кым-даа ынавас. А машинаны хөлезилеп алыр дээрге, ооң ертек-хөлезинин улуг. Кым төлээрил? Чүгле бодуңнуң карманыңдан төлээр апаар. А шалың дээрге кончуг чавыс. Совхозтарга спорт инструкторлары 96 азы 108 рубль шалыңныг. Спорт организакчызы кижи өг-бүлелиг болгай, ындыг шалың амыдыралыңга четтир бе, ынчаш? Спорт ажылынга кижилер ынырыннмас, үнерлериниң бир чылдагааны ында.

А бистиң районда 6 совхоз бар. А совхоз бүрүзүнде чылда ортумаа-биле 3-4 кижи солчуп турар. Солчуушкунуң чылдагааны-ла хөй. Спорт инструкторларынга колдуунда-ла аныяк оолдар, кыстар ажылдап турар. Совхозтарда оларны ёзулуг бодунуң дорт хүлээлгезин күүседиринге ажылдатпас таварылгалар эвээш эвес. Доора ажылдарже чардыктырар, кажаа көрженин коптарар, өске айбыже чорудар. Совхоз дирекциязы парткам, профком спорт инструкторларынче кичээнгей салбас, оларны эртенги планнаашкынга келдиртпес, оларның кылган ажылын түңневес, ам чүнү планнап турарын сонуургавас. Оларның ажылын деткивес, тодаргай дуза чедирбезинден оларның бот-идепкейи кудуу, холу салдынчак. Чүгле үе-шак эрттирери-биле ойлежип турар. Ооң ужурундан кайнын, чүүден эгелээрин, канчаар кылырын, кымдан дуза диләәрин билбес болуп турар чоруктар бар. Кажан ажыл-агыйларга барып таныжарга, удуртукчулар чүгле планныг ажылдарже сагыш салыр, культура, спорт ажылын чугулалап көрбези чажыт эвес.

Спорт инструкторларының ханы үндүрген инициативаларын деткивес, харын оларга харжы-халыын. Доңгун удуртукчулар кайы-даа районда чок эвес, харын черчерле организацияларда, бүдүрүлгелерде, совхозтарда ам-даа таварышкылаар. Ындыг удуртукчунуң доңгун аажы-чаңындан аныяк кижилерниң ажылдаар хөнүү калып каар, баштай ажылдап озалдаар, оон соонда ажылын шуут каггаш чоруй баар таварылгалар тургулаар.

Партия болгаш чазак кижилерниң хостуг үезин, культурлуг дыштанылгазын организастаарынче, чон ортузунга культура-массалыг, күш - культура кадыкшылга ажылдарын сайзырадырынче доктаамал кичээнгейни угландырып турар. Ындыг тургуже чамдык черлерде эрги чаңчылдап уштуукмайн, ажылдын чаа арга-методун ажыглавайн турары канчап-даа таарышпас.

Ынчангаш күш-культура болгаш спортче албан организацияларының, бүдүрүлге коллективтериниң удуртукчуларының көрүжү, боттарын чеңну, массаны баштап алгаш, анаа киржири чугула. Ынчан бистиң планныг ажылывыс күүсеттинеринге идиглиг, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң бедиири, кижилерниң ажылчы тура-сорууның бедиири ажылдың шынарының экижиири-даа чугаажок.

С. ОНДАР,

национал хүрешке РСФСР-ниң спорт мастери.

РЕДАКЦИЯДАН: Чоннуң чурттап турар черниң аайы-биле-даа база күш-ажылчы коллективтерге-даа күш-культура-кадыкшылга, спорт-массалыг ажылдарны идепкейжидери негеттинип турар болгай. Маңаа чүнүң-даа мурнунда ниити демниг хөделири, чурттакчыларның, коллектив кежигүннериниң инициативазы, киржилгези кончуг чугула.

Хоочун спортчу, тыва хүрешке республиканың хөй удаа чемпиону чораан, амгы үеде Улуг-Хем райкүүскомунуң спорт комитединиң даргазы Сүүр-оол Хүргүлекович Ондарның чүүлүн парладывыс. Ук чүүлде автор спорт ажылдакчызынга хамаарылга, ооң ат-алдарын көдүрери база ажыл-агыйларда спорт ажылын экижидериниң дугайында айтырыгны кодуруп турар-дыр. Ынчангаш ол темазы-биле чугааны «Шын» солуннуң арнынга моон-биле эгеледивис.

Эргим номчукчу, силерниңде күш-культура, спорт ажылы кандыгыл? Чедир, четпестерин көргүзүп, күш-культура, спорт ажылын экижидеринге чүү шаптыктап турарыл, бо авторнуң көдүрген айтырыынга хамаарыштыр «Шын» солун редакциязынче бижиириңерни диледивис.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ

19. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00—Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15— В. И. Ленин аттыг пионер организациязының төрүттүнген хүнүнге. Док. телефильм. Пионер организациязының тургустунганын төөгүзүнүң дугайында. 9.15 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериялыг телефильм. «Бир-ле катап шилип алган орук. 1887—1893 чч.». 1-ги фильм —«Он чеди харлыг тургаш». 10.15 — 10.20 — Медээлер. 16.00—9.05; 14.20 — Испан дыл. 9.55 — «Миссия — Ифтангаз». Эртем-тайылбырлыг фильм. — Медээлер. 16.10— Аваның школазы. 16.40 — «Академик Лаврентьев». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.25 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге тураскааткан пионерлер байырлалы. 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.10 —Көдээ ажыл-агый билиглериниң университеди. Телекөрүкчүлерниң чагааларынга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Агропромунуң даргазы В. С. Мураховский болгаш Көдээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының академиги А. А. Никонов харыылаар. 19.55 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Телефильм. «Бир-ле катап шилип алган орук. 1887—1893 чч.». 1-ги фильм —«Он чеди харлыг тургаш». 21.00 — «Үе». 21.35 — Молдавияның уран чүүл мастерлериниң болгаш чогаадыкчы анзамбльдарының концерти. 23.25—23.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35; 9.35— Физика. 7 класс. Линзалар болгаш оларның ажылдаары. 9.05; 14.00 — Француз дыл. 10.05 — «Терзин черниң дилиниде». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.40 — География. 6 класс. Чер бөмбүрзээниң географ. картызы. 11.05 — Орус чугаа. 12.10—Үш сериялыг урап-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Жениктар». 1-ги сериязы. 13.25 — Физика. 10 класс. Физик болгаш эртем-техниктиг революция. 13.55 — Медээлер. 14.30 — 15.15 — Төөгүнүң арыннары. Улуг акызы. А. Ульяновтуң дугайында. 17.50 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Док. фильм. 18.20 — Медээлер. 18.35 — Уругларга фильм. 18.45— «Азия тову». Үидурүлгеде: Медээлер. «Сойгуддаларга уткуштур». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткап тургузар». 19.05 — Кызыл хоорайның школачыларының бот-тывыгыр урап чүүл коллективтериниң түңнел концерти. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Ритмиг гимнастика. 20.45 — Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 20.50 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00—«Үе». 21.35 —22.45 — Урап-чечен телефильм. «Жениктар». 1-ги сериязы.

20. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Киноафиша. 9.00— Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Телефильм. «Бир-ле катап шилип алган орук. 1887—1893 чч.». 1-ги фильм—«Он чеди харлыг тургаш», 2-ги фильм—«Ужуражылга». 11.00 — 11.05 — Медээлер. 16.00— Медээлер. 16.10 —«Экии, музыка». 16.40 — «Эртем болгаш күш-ажылдың эвилели». 17.30 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини. 18.00— ТАССР-ниң алдарлыг артизи Р. Курамшин ойнаар (баян). 18.15 — Медицинада эде тургустунуушкун. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Далайда капитаннар». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.45 — И. Стравинский. Хыдыг хөгжүм оркестриниң концерти. 20.00—Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Телефильм. «Бир-ле катап шилип алган орук. 1887—1893 чч.». 2-ги фильм. — «Ужуражылга». 21.00 — «Үе». 21.35 — Политиктиг театр. «Леонардонуң моралы». Телешииниң баштайгы көргүзүү. 22.50 — Делегей болгаш аныяктар. 23.25 — Бөгүн делегейде. 23.40 — 00.10 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Он үш—аас-кежиктиг сан». Док. телефильм 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Арыг ишти-биле чоруп олур мен. 8.55 — «Шуткулга цегинде», 9.05; 14.00— Немец дыл. 9.55 — И. Соколов-Микитов. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 10.35— Бойдус эртеми. 2 класс. Эки кадыкшыл дээш — зарядкага четтирдим. 10.55 — «Ленинград— Улуг Октябрьның кавайы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — С. Гудзенконуң поэзиязы. 11.40 —Урап-чечен телефильм. «Жениктар». 1-ги, 2-ги сериялары. 14.30 — Медээлер. 14.35 — 15.35 — «Кодээниң шагы». 18.00 — Медээлер. 18.15 — Автомобиль спорту. Делегей маргылдаалары.

КЫЗЫЛДАН

18.45—«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15— «Азия тову». Үидурүлгеде: Медээлер. «Ажылчы чоннарның политөөредиглге системазының эде тургустунуп турары». 19.35 — Киножурнал. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Социал дузаның чаа хевирлериниң дугайында. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.45 — Урап-чечен телефильм. «Жениктар». 2-ги сериязы.

21. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —«Бүзүреничиг-даа болза, элдептиг». 9.15 —Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Телефильм. «Бир-ле катап шилип алган орук. 1887-1893 чч.» 2-ги фильм. — «Ужуражылга». 3-кү фильм. «Дадыкканы». 11.10 — 11.15 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — Шажын болгаш политика. Тележурнал. Неомистицизм болгаш чанчылчылаан шажыннар дугайында. 17.05 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.50 — «Сөглээн сөс —кертиен ышкаш». Амыдыраның техниктиг чогаадылга айтырыгларының дугайында. 18.20 —«Ыр-биле Болгарияны кезий». Эстрадалыг концерт. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Ээлерн». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. Баштайгыларының бирээзи боор, ёзулуг бот-орулга-чарылгаже шилчээн Ставрополь крайда «Казьминский» колхозтуң ажылының дуржулгазының дугайында. 20.00 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Телефильм. «Бир-ле катап шилип алган орук. 1887—1893 чч.». 3-кү фильм. — «Дадыкканы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Урап чүүл мастерлери. Барри Дуглас. Великобритания. 22.25 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаазы. 22.45 —23.10—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — «Карусель». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Сүт үнүштериниң болгаш дириг амытаннарының хөй хевирлии. 8.55 — «Сибирьниң чылдар бижикчизи». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 14.20— Испан дыл. 9.55 — «Миссия Ифтангаз». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. В. И. Ленин — Октябрьның баштыңчызы. 10.35 — 11.30 — Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Телекөрүкчүнүң чагааларын-биле дамчыдылга. 11.05 — «Алдарлыг мастер Василий Баженков». 12.00 — Урап-чечен телефильм. «Жениктар». 2-ги, 3-кү сериялары. 14.15 —Медээлер. 14.50— 16.05 — «Автограф». Үстүкү класстар өөреникчилеринге литератураның викторина. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Уругларга фильм. 18.25 — «Ажылчын эвгегө». Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан республиканың профтехучилищелериниң конкурзу. КПТУ-1-ден дамчыдылга. 19.15 — «Азия тову». Үидурүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга». 19.35 —Док. фильм. 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Ритмиг гимнастика. 20.45 —«Кырип моорлаар». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — Урап-чечен телефильм. «Жениктар». 3-кү сериязы. 22.45— 23.10 — Бөөдалга. Делегей кубогу.

22. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Экии, музыка». Уругларның «Чаш назынның ритмнери», хореография ансамбльның концерти. 8.45 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Телефильм. «Бир-ле катап шилип алган орук. 1887 — 1893 чч.». 3-кү фильм—«Дадыкканы». 9.45 — Делегей болгаш аныяктар. 10.20 — 10.25 — Медээлер. 16.00 — — Медээлер. 16.10 — Уругларга фильм. «Көрүкчүлерниң ынак артизи». А. Куприниң «Ак пудель» деп расказынга. 17.40 — «Россияның демир хереэ». Урал мастерлериниң чогаадып тургусканы орус культураның, техниканың төөгүлүг тураскаалдарының дугайында док. телефильм. 17.55 — Н. Романованың күүседилгезинде опералардан арыялар. 18.15 — Экология болгаш бис. СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент кежигүнү И. Т. Фролов, ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының оралакчы президентизи академик А. Л. Яншин киржир. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Демир дээрбек». Мультфильм. 19.15 — Улуг Октябрьның онуга. «Төөгүнүң чиңес одуруглары». «Чөлээш». Урап-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ядролуг чүс чылда чаа угаап-бодаашкын». Телекөвүрүг Москва — Вашингтон. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш АКШ-тың конгрессиниң депутаттарының ужуражылгазы. 22.55 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаазы. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30 — 00.20 — Спортчу гимнастика. Европа чемпионады.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —Док. фильм 8.35; 9.40 — Музыка. 4 класс. Революцияның ырлары. 9.00; 14.05 — Англи дыл. 9.30 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — «Беш шугум болгаш бийир». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.30; 11.30 — Төөгү. 7 класс. XVIII чүс чылдың ийиги чартыында культура болгаш чырыдылгазы. 11.00 — Бистиң садывыс. 12.00 — Урап-чечен фильм. «Жениктар». 3-кү сериязы. 13.05 — Шыдыраа школазы. «Ак терге». 13.35 Саяң ленинчи библиотеказы. В. И. Ленин — «Чарыштың канчаар организастаарыл». 14.00 — 14.35 — Медээлер. 18.00 — Медээлер. 18.10 — Эртем-тайылбырлыг фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — «Ажыл-агый чорудулгазынга өөренир». Бай-Тайга РАҮК-туң кол бухгалтери Д. Ш. Салчактың чугаазы. 18.45 — «Азия тову». Үидурүлгеде: Медээлер. «Аъш-чем программазы — боттанышкында». «Культура болгаш амыдырал». 19.05 — Киножурнал. 19.15 — Делегей конкурстарының лауреады, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Н. Красаяның концерти. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Бөөдалга. Делегей кубогу. 20.50 — «Арфаның хөгжү үнү». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кырган анчының хомудалы». Урап-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.30 — 01.00 — Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. Чартык түннел.

23. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе» 8.15 Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 8.50 — «Ийиги тыныш». Маңнаарынга ынактар клувунуң дугайында док. телефильм. 9.30 — Чурукчулар дугайында рассказтар. Константин Васильев. 10.05 — «Ыр кижи-биле артып калыр». Я. Френкель, Р. Гамзатов — «Дуруялар». 11.00 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге 11.30 — «Садыг эргелекчизи Сиддиковтуң херээ». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. Эде тургустунуушкун: садыг черлеринде долу бот-орулга-чарылганы шиңгээдип турарының дуржулгазы. 12.10 — «В. В. Андреев». ТТ, БР-ниң орус улустуң хөгжүм херекселдериниң үлегерлиг оркестриниң киржилгези-биле музыкалыг дамчыдылга. 12.45 — «Кады ажылдажылга». 13.15 — Бөгүн делегейде. 13.30 — Резонанс. Демократия болгаш кижиниң эргелери. ССРЭ-де социалистиг демократияны калбартырының, кижиниң эргелерин чайгылыш чокка сагыырының айтырыгларының дугайында, барык чүкте кижиниң эргелериниң байдалы. 14.45 — «Рябинушка» ыр ансамбль ырлаар. 15.00 — «Алыс утка дугайында чугаа». Черчер Советтериниң ажылын эде тургусканының дуржулгазындан. 16.30 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 16.55 — «Дириг бойдус». 18.00 — «Кызыл Крест түгүнүң адаа-биле». Урап-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кинопанорама». 22.20 — Спортчу гимнастика. Европа чемпионады. 23.05 — Эстрада программазы. 23.35 — Медээлер 23.40 — 00.05 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Эртем болгаш амыдырал. Киножурнал. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — «Кырган анчының хомудалы». Урап-чечен телефильм. 10.15 — «Херээжении хепкерер». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Мода айы-биле даараттынган хептер болгаш идиктерниң ховарының дугайында. 10.35 — Бөөдалга. Делегей кубогу. 11.05 — С. Ткачевтуң аялгаларында Г. Лорканың шүлүктери «Меридиан» трио күүседир. 11.25 — Чита телестудиязының программазы. 12.30 — — «Дублер хеделип чорипкен». Урап-чечен фильм. 13.55 — «Иванык-Телесик». Мультфильм. 14.05 — «Чешниниң кузээшкинни». Телешииниң баштайгы көргүзүү. 15.40— ССРЭ-ниң ПМА-ның корреспондент кежигүнү, психология эртемнериниң доктору Ш. А. Амонашвили-биле Останкино Концерт студиязынга ужуражылга. 17.10 —«Калыкшыл». 17.55—Аныяктарга музыкалыг дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Ийи чазый адыг оолдары». Мультфильм. 20.20 — Күрүнениң Н. Осипов аттыг орус улустуң оркестриниң концерти. 20.50 — «Хүннүң белекке берген энергиязы». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Дурургазаиниң ужуп үнүүшкүнү». Урап-чечен фильм. 23.00 — 23.40 — Гандбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. СКА (Минск) — МАИ. Минскиден дамчыдылга.

24. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —«Талантыглыг уруглар». Уругларның янзы-бүрү чүүлдерге сундулуун сайзырадырының дугайында эртем-тайылбырлыг фильм. 8.40 — Ритмиг гимнастика. 9.25 — «Спортлото», тиражы 9.40 — «Будильник». 10.10 — «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 11.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.40 — «Аян-чорукчулар клувы». 12.40 — «Музыкалыг киоск». 13.10 — «Кодээниң шагы». 14.10 — «Кадыкшыл». 14.55 — «Эш ыр». Бүгү-эвилелдиң телеконкурзу. 15.40 — «Азов талай». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.35 — Тележурнал. 17.05 — Мультфильмнер. 17.25 — «Чогаалчы болгаш Төрээн чурт». Филология эртемнериниң доктору, профессор В. И. Барановтуң номчукчулар-биле ужуражылгазы. 18.05 — «Делегей панорамазы». 18.50 — «Канчаар дыштанып турар бис». 19.30 — Экранда кинокомедия. «Дерттүн чүрээ». 21.00 — «Үе». 21.35 — Спортчу гимнастика. Европа чемпионады. 22.20 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаазы. 22.40—«Тамыжаннар — аныяк кинематографистер». 23.35 — 23.50 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20 —«Дувураанниниң ужуп үнүүшкүнү». Урап-чечен фильм. 9.45 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. 10.35 — Орус чугаа. 11.05 —Улуг Октябрьның 70 чылынга. Национал театрлар фестивалы Литва ССР-ниң күрүнениң аныяктар театрларының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. «Пиросмани, Пиросмани...» 13.30 —Делегей болгаш аныяктар. 14.05 — «Лада». Делегей автораллизи. Таллинден дамчыдылга. 14.25 — Камера делегейже көрүп тур». 15.35 — «Силер меңээ чугула херек силер». Хабаровск крайда Известковый суурда берге алададыларның кижизидикчизи А. Петрыниниң дугайында. 16.00 — Билдингир чогаалдар. Сураглыг күүседикчилер. Л. Бетховен болгаш Ф. Листиң чогаалдары. Д. Сгурос (Греция) ойнаар. 17.00 — Бүзүреничиг-даа болза, элдептиг. 18.00 — В. Гаврилин — «Кожээжигеш». Ыры-хөгжүм бөлүү. 18.35 —«Дээрги тундра». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.55— Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 19.00 — Оперетта чалап тур». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.45— Теннис кичээли. 21.00 —«Үе». 21.35—Даштыкы фильм экраны. «Алиби албан турар». «Полицияның телефону 110» бөлүктен (ГДР). 22.40 —«Ада-чуртунга эргим аттар». Эртем-тайылбырлыг фильм. «Ном дээш чурттаалга». 23.00—00.05 — «Хоорай музыказы».

КИНО

МАЙ 19-та

«НАЙЫРАЛ»: «Судьба барабанщика» 11.20, «Короткие встречи» 18.40, «Воспоминание» 9.30, 13.10, 15.00, 20.30 «Легко ли быть молодым» Р6.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Зорро» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гайна двух океанов» 9.20, 12.10, «Курьер» 15.00, 16.50, 20.20, «Двойник» 18.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Безымянный замок» 15.00, 16.50, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Прости меня, Алёша!» 18.00, 20.20 шактарда.

АГААР

Республиканың шокар булуттаар, чамдык черлерге чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттыг, дүргени секундада 9—14, күштелгенде 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 4—9 градус чылыыр, чамдык черлерге 0—5 градус соор. Хүндүс 15—20, чамдык черлерге 6—11 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хат күштелгенде дүргени секундада 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 4—6, хүндүс 18—20 градус чылыг болур

ШЫН Адресивис 667000. Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-68, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлегерлиг килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-18, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун хүлээр бергенде 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннун индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлакта ажылы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3509.
ТС—00790.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың май 20 среда
№ 117 (13417)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

Бо хүннерде Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң сурагдыг механизатору Даадар Саллевич Доржунуң хову бригадазында чаштырылга ажылдары хайнышкынныг чоруп турар. Үрезин чажарынга белеткээн шөлдерже оларның хөй агрегаттары бир деңниг кирген. Оң хүннүң дургузунда 4600 ажыг гектар черге тараа культураларының үрезиннерин бедик шынар-биле чаштырар сорулгалыг.

«Тиилелге» совхозтуң ол мурнакчы бригадазының ажылчыннары тускай белеткеп алганы инженерлиг шөлдүг үрезиннер чажарынга каш удаа белеткээннер.

Доржу Даадарның бригадазы кероэлиг арга-биле ажылдаарынче шилчээнден бээр ийи чыл болган. Ол аргаже кирерге күш-ажылдың организастызы болгаш бүдүрүкчүзү бедээн.

ЧУРУКТА: бригадада мурнакчы механизаторлар Василий Сарыглар биле Виталий Ховалыг.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭГЕ БАЗЫМНАР

Республиканың «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының Барыын-Хемчик районда ажыл-агыйлар аразының № 741 көжүп чоруур механизастаттынган колонназы сөөлгү чылдарда шалыпчы ажылдап, планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин доктаамал ажыр күүседип келген. Бирги кварталдың тудуг-монтаж ажылдарының планын 64 муң рубльге ажыр күүседипкеш, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң шилчээр Кызыл тугун чаалап алган. Районда күш-ажылчы аллар тугун бо коллективке аллар болдуруп келдүрген. Эрткен айның планын 111,2 хуу күүсеткен.

Кылыр ажылдарының хемчээли кайы-даа чылдардан улуг. Бо юбилейлиг чылда 3,3 миллион рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыры көрдүнген. Ол дээрге эрткен 1986 чылдың деңнелиинден 253 муң рубль хөй. Районнуң дөрт совхозтарының төптеринге болгаш Кызыл-Мажалыкка ийи аал иштиг чурттаар 42 бажыңны ажыглалга киирер. Районнуң Культура бажыңын, «Дөң-Терезин» совхозта 90 олуттуг уруглар садын тудугларынга. Шлак-блоктар кылыр черин алгы-дып, эле деривиринге чыл төнчүзүнге чедир 1 миллион ажыг рубльдиң ажылдарын кылыры планнаан.

— Бүгү арга-курлавырларывысты санап көөрүвүсте, ол ажылдар күүсеттинип болур — деп, колоннаның начальниги Дембик Караевич Хомушку бүзүредип чугаалаар. Хамааржыр участок бүрүзүнде кижи күжүн, техниканы болгаш механизмнерни таарыштыр тургузуп, организастыг чорукту, сагылга-чурумну экижиткениннен ажылдың темпизи бедээн. Эрткен дөрт айларның иштинде 13 чаа бажыңнар дужааттынган.

РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Ш. С. Кужугеттиң бригадазы квартал планын 144,6 хуу күүседип, чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Ленин орденниң эдилекчизи К. Б. Ооржакка, бүдүрүлгениң хоочуннары К. М. Ооржакка, С. Х. Моңгушка баштаткан бригадалар база-ла оранчок мурнай берген.

Үр чылдарның иштинде ак сеткилдиг күш-ажылы-биле коллективтиң хүндүткелин чаалап ап, эш-өөрүнге үлегер-чижээн көргүзүп, аныяктарның дагдыныкчызы болуп келген чазанчылар К. Х. Моңгуш, Д. Б. Хомушку, дашчы А. К. Салчак, ... А. Д. Салчак, шеверлекчилер Х. Д. Моңгуш, Л. У. Хомушку болгаш өскелериниң-даа аттарын чоргаарал-биле адаар.

Шынар айтырыын кичээнгейге ап, шиңгээ негелде, хыналдаңы чорудуп турарындан хомудалдар кирбейн турар. Л. А. Лопатинаның удурткан 5 кижи составтыг комиссия пятница санында бүгү тудугларны эргип, ажылдың шынарынга үнелелин берип турар. Ооң түңнелин курал-га чугаалажып, багай кылдынган ажылды эде кылдырып турар. Шынар дугайында айтырыгны партия, профэвилел, комсомол хуралдарынга каш удаа чугаалашкан.

Камналга айтырыын чарыштың база бир кол негелдезин кылдыр тургускан. Мурнуку чылдарда турганы ышкаш, эт-херекселге, тудуг материалынга камналга чок чорукту болдурбазы-биле учетту болгаш хыналданы быжыглыраткан.

Бот-орулга-чарылгалыг бригада кероэзинче дөрт бригада мурнуку чылдарда кирген. Баштайгы үеде дыка хөй чүүлдер билдинмезинден эрээлгейлээр чоруктар тургулаан. Ооң ажылчын кижиге, кырынге ажыктыын медереп билип, кылдынган ажылдың түңнели дээш сонуургал бедээн. Эрткен бирги кварталдың түңнели-биле алырга, ук бүдүрүлгеде бүгү кылдынган ажылдың сезен ажыг хуузу бригада кероэзи-биле кылдынган. Ш. С. Кужугеттиң бригадазы бердинген планнарын хуусаадан эрте күүсеткен.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шииткирлеринге дүүштүр эде тургустунуушкунну ханыладыр болгаш кадрлар-биле ажылды экижидер талазы-биле чамдык хемчеглерни ажылдап кылган. Хамыктың мурнунда звено, бригада, участок удуртукчуларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының ажылынга харысалгазын бедидер, ажылдың эрги стиль, методтарындан чайлап, үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаар талазы-биле чугааны кылган. Ажылынга ээ-харысалга чок чамдык кижилерден адырлыр ужурга таварышкан. Техника болгаш механизмнер башкарыкчыларын өөредилге комбинадынче, а удуртукчуларны республикадан дашкаар билиг бедидер курстарже ээлчеглиг өөредип чорудуп турар. Бригадир Ш. С. Кужугет ай хуусаалыг курстан чаа ээп келген. Инженер К. М. Хомушкуну Саратов хоорайже өөредип чоруткан. Ажылынга идепкейжи чорууну көргүзүп, эде тургустунуп турар кадрлар бар. Оларга кол инженер А. П. Дмитриенко, кол механик П. Ч. Тахтобин, участок начальниги Б. К. Салчак болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Администрация, хөй-ниити организацияларны ажык чок хөй хурал-суглаа эрттирер, чагырар, дужаар арга-методтардан адырлып, бот-башкарылганы сайзыраңгайжыдып, кижилерни ажылга хүлээп алырда, үндүрерде хейниң үнүн дыңнаар, удуртукчу кадрларны соңгуур практиканы ажыглап эгелээн.

Кижи факторун идепкейжидери — партияның салып турар кол сорулгазы. Кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургуспайн, чүгле эки ажылдаарынче, планнар күүседилгезинче албалаары берге. Дыштаныр хүннерде Кызылче, Шушенскоеже автобустуг экскурсияларны, спорт шөлүнге янзы-бүрү маргылдааларны организастап, кадыы кошкак кижилерге санаторий-курорт баар чиңгелделиг путёвкаларны тыпсып турар.

А. АЛЕКСАНДРОВ.

Тарылга чоруп тур

КЫСКА ХУУСААДА, ХЫНАМЧАЛЫГ

Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары бо чылын 4410 гектар черге тараа культураларын, 5074 гектарга чаңгыс, хөй чылдыг сигеннерин, 1611 гектарга кукурузаны тарыыр, 335 гектарга картофельди болгаш 120 гектарга ногаалары олуртур планныг.

Часкы тарылганы кыска хуусаада организастыг, бедик агротехниктиг деңнелге чорудар дээш баш удур хынамчалыг белеткенген. Хамыктың мурнунда техниканы шынарлыг септеп, четчир санныг үрезинни белеткээн болгаш хуусаазында хораннаан. Механизаторларны четчелеп, өөредилгезин организастаарынче кол кичээнгейни салган. Хову турлагларын септеп-лерин, социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылган.

Кышкы үеде хову-шөлдерге шоолуг хар чагбаанын өөренип көрүп, апрель айда болган чаъстаашкынны ажыглап, шык базырыышкынын кыска хуусаада шалыпкын дооскан. Часкы хову ажылдарын эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, бедик темпиде чорудуп турар. 6750 гектар часкы чер аңдарар планын 2557 гектар чедирген. «Барлык» совхоздан аңгыда, өске совхозтар тараа культураларын тарыырын күүсеткен.

1913 гектар сигенни, 80 гектар кукурузаны тарып, 25 гектар ногааны олурткан. Картофель олуртулгазын чоокку хүннерде доозар. Ногааларның хөй кезиин «Барлык» совхозтуң ногаажылары өстүрер. Ында херээжейнерден тургустунган чүс чыгам кижилиг бригаданы өнтиг кылдыр бот-орулга-чарылгалыг ийи бөлүкке үскен. Аксы-Барлык, Саадак-Терек суурларның теплицаларында болгаш парниктеринде өстүрүп турар үрезиннерниң үнүжү эки. Капуста, огурец, помидор болгаш өске-даа ногааларның шөлдерге массалыг олуртуушкунун эгелээрибиле белеткел ажылдары доостурунуң кырында келген.

1500 тонна минералдыг чемишчидилгелерни, 4129 тонна өдекти тарылга шөлдеринге аппарып төккен. Ажыл ам-даа үргүлчүлеп турар. Тараа чаштырылгазынга 55, чер аңдарылгазында 31 трактор агрегаттары үе-шак чидирбес дээш, узаткан ажыл хүнүнче шилчээн.

Районда 301 кижиден тургустунган 21 звено бот-орулга-чарылгаже шилчээн, ында четчир техниканы быжыглаан. Ниитизи-биле 12805 гектар черден тарааның, картофельдиң, ногааның дүжүүн өстүрерин олар хүлээнген.

Хову ажылдарының хайнышкынныг үезинде чедир кылдынмайн турар ажылдарны, четпестерни база чаңаа айтыр апаар. Районда суггарылга системаларының эргелели-биле «Суггат» каттыжышкынның удуртукчулары Х. Ч. Ооржак, О. Н. Куулар аразында быжыг харылзаа, дем чок. Сугларны шөлдерге таарыштыр үлээр, буга-сумуннар баштарынга лежурныйлаашкынны организастаар, септелге ажылдарын чогуур өйүнде шынарлыг чорудар талазы-биле организас чок, шүшпек ажылдап турар. Барымдаа кылдыр бо чижектен көрээл. «Дөң-Терезин» совхозта ... гектар тарылга шолунуң чүгле 250 гектарын суггартынганындан механизаторлар суг манап, ажылын тур каар ужурга таварышкан. Ында Хемчик хемден үндүрген буганың бажы үрелген. «Суггат» каттыжышкынның ында тургускан 32 суггатчызындан 8 кижи кылыр чүве чок боорга, ажылдаарындан ойталаан.

Кайы-даа совхозтарның удуртукчулары үнүш хораннаар бүдүмелдер-биле ажылдап турар кижилерни камгалаар чүүлдер, тускай хепбиле хандырбайн турар. Төп шаңнарда, бригадалар төптеринде механизастаан ажылдарда хаара туттунган ажылчыннарга техниканың айыыл чок чоруу болгаш күш-ажылга озал-ондак талазы-биле тайылбыр ажылы барык-ла үттүндүрген, чунар суг, чоттунар аржыылдар безин чок. Кылып турар аъш-чемнин шынары багай. Механизаторларга бээр ужурлуг сүттү фермалардан азы сүт заводундан эккеп болур аргазы бар. Негелдени тургузуп келзе-даа, ону совхозтуң удуртукчулары тооп көрбейн турар.

Парткомнар секретарьлары, кожээ Советтер күүскомнарының даргалары хову-шөлдерге ында-хаая чоруп, ажылчыннарның амыдырал-чуртталгазын сонуургавайн турар.

Улусчу контролёрлар көзүлбес, көскү агитация кошкак, агитхуудустар хана соруннар үнмес, агитаторларның үнү дыңналбас дээрзин айтыры чугула.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

Ажылчынга сөс

ЧАРЫГДАЛДЫ ЭВЭЭЖЕДИР ДЭЭШ

Часкы тарылганы организастыг доозары машина-техниканы шынарлыг септээнинден онза хамаарылгалыг. Бистиң «Ак-Туруг» совхозтуң МТМ-де аңгы-аңгы марканың 34 трактору бар. Беш тракторну Кызылга, 13-үн боттарывыстың күжүвүс-биле септеп алдывыс. Кызылга септеткен тракторларывысты боттарывыс катап септелгезин кылыр ужурга таварышкан бис. Олар септелгени шынар чок чоруткаындан ындыг болган.

Механизаторлар часкы шык базырыышкынынче, чер болбаазырадылгазынче багай эвес темп-биле киргеш, амгы үеде тарылганы көрдүнген хуусаада доозар дээш эртен эртеден орай дүнеге чедир кызымак ажылдап турар.

Ажыл-агыйда 48 механизаторнуң 27-зи мергежилин бедиткен. 18 кижи бирги, а 22 кижи ийиги класстың механизаторлары, үшкү класстың 8 кижи боор турар. 56 чолаачы билиин шыдгаткан. МТМ коллективи март айдан эгелеп бот-орулга-чарылга-биле ажылдап кирген. Мындаар дешпилгелиг аргаже ажылдап кирген болганывыста, бүгү-ле чүүлдерге камналгалыг ажылдаар ужурлуг бис. Ынчалзажок Т-150 тракторларга безин 13 муң рубльди чарыгдаан. Бо хүннерде артык кезектер талазы-биле байдалывыс берге. Чамдык механизаторлар Виктор Сиирин, Дорта Байлаков, Бады Эрес-оол олар техниказынга камналга чок, оларын чай дургузунда 2—3 удаа септеп келир.

Моон соңгаар камналга-даа ажыл-ишке камналга айтырыын чедип алырының хемчеглерин алыр бис. Коллективте эш-өөрүнге үлегерлиг, ажылынга кызымактарны адаары артык эвес. Чижээлээрге Моңгуш Солаан-оол, Судар Чолдак-кыс, Сеңгин Чизел-оол, даргалар Хирбаа Намчыл-оол, Даржаа Алай-оол олар багай эвес ажылдап турар. Чарышты чеди хонгаш-ла түңнеп, тиилекчилерни тодаралып турар бис. Оларны шаңнап-мактаар бижикти цехтиң профэвилел комитеди, совхозтуң профэвилел комитединге чаңгыс эвес удаа киирген, бо хүннерге чедир бо бүгү түңнел чок болуп турар.

МТМ шефке алыры-биле малчын Олег Маадыр-оолду хүлээнген. Аңаа хире-шаабиле дузаны көргүзүп келген. Бо чылын малчынга бир чунар-бажыңны кылып берген, ам ооң шалаазын кылыры арткан. Көржеңин база хоорукуп бердивис. Бо чайын 10 тонна чайгаар үнген сигенни кезип белеткээш, кыштаанга чедирип бээр бис.

Улуг Октябрьның 70 чыл болур оюнга уткуштур кылып чорудар ажылдар эвээш эвес. Бир-ле дугаарында, камналгалыг ажылдаарын чедип алыр. Ийиде, бо чылын техника септелгезин ажыл-шагының соонда чорудар, ону ниити күш-биле септеп-селир деп дугурушту вус. Коллектив кежигүннери артыкшылдыг малындан совхозка бир тонна эътти дужаарлар. Ниити хуралга хүлээп алган бо шиитпирни механизаторлар ажыл-херекке боттандырар дээш хемчеглерни алырлар.

Механизаторларның хостуг үезин чөптүг эрттирериниче ажылдар кылдынып келген. Шыдыраа клувун ажыдып алдывыс. Ам удавас бо-хүүн спорт шөлүн дерип кылып алыр бис. Суурда хөй-ниити организацияларның хемчеглеринге коллектив кежигүннери доктаамал киржип турар.

П. ШАМЫШ.
Улуг-Хем район.

Бистиң чуртувуста

МУРМАНСК. Моон мурнунда чылдарга бодаарга, часкы хову ажылдары Мурманск областа барык чартык ай орайтап эгелээн. Агаар-бойдустуң байдалы соок болганындан часкы тарылга орайтаан, ынчангаш областың тараажылары бо хүннерде кончуг шалыпкын темп-биле ажылдап турар. Чурттуң кыдыкы соңгу талазында турар бо областа чай дурту кыска, ынчангаш тараа культураларын эң кыска хуусаада чаштырбас болза, олар күске чедир эки быжып шыдавайн баар.

Кольск чартык ортулуктуң соңгу талазында ажыл-агыйлар —«Ударник» болгаш «Энергия» колхозтарының тараажылары бригада кероэзин ажыглаар ийи ээлчеглеп ажылдап турар. Ол бригадаларның кежигүннери хөй чылдыг сигеннериниң чемгериилгезин болгаш шык базырыышкынын кыска хуусаада дооскан.

КУРСК. Льговтуң дуржулга-селекция станциязының специалистери чигир свеклазының рассадага өстүрген өзүмнерин шенелде кылдыр ажык черлерде тарып олурткан. Рассадаларны теплицаларга тускай кассеталарга өстүрген. Өзүмнерниң бүрүлери ийи чедир үнүп кээрге оларны шөлдерде олурткан. Бо арга чигир свеклазының плантацияларынга бүгү ажылдарны механизастаар арганы бээр, ооң ачызында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедиир болгаш продукцияның бот-үнези чиигээр.

ВИЛЬНЮС. Литваның ажыл-агыйлары лён культуразының чаштырылгазын кыска хуусаада дооскан. Делгем черни алыр кылдыр таарыштыр кылган чаштырылга аппараттарын ажыглааның түңнелинде бо техниктиг культураның чаштырылгазы эрте доозулган.

Республиканың лён өстүрүкчүлери селекционерлерниң чогаадып өстүргени бедик дүжүттүг «Унито-2» сорттуң культуразын эрбыдадыр тараан. Ынчангаш бо чылын күрүнеге ниитизи-биле 13 муң тонна лён волокнозун садар деп планнап турар.

«СИБИРЬ» ЛЕДОКОЛДАН. 1500 ажыг миль (барык 3 муң километр) суг оруун эрткеш, «Сибирь» атомоход «СП-27» станциязында чеде берген. Бо эжиндиришкин кончуг берге байдалдарда эрткен, чүге дээрге Соңгу Доштуг океанның кылыны ийи метр ажыг дожун бузап үстүрүп чораан атомоход ол станцияга четкен. Бо үеге чедир делегейде чаңгыс-даа корабль Доштуг океанның соңгу талазынче ол хире хаңылап кирип чорбаан. «Сибирь» атомоход салдап чоруур «СП-27» станцияның ажылдакчыларын солуп алгаш келир.

Улуг Октябрьның 70 чылынга болгаш салдап чоруур баштайгы совет станцияны тургусканының 50 чылынга турраскааткан төөгүге көстүп көрбээн эжиндиришкин ындыг аңзылыг чедиишкинниг доозулган.

КРАСНОЯРСК. Октябрьның 70 чылынга турраскааткан бот-тывынгыр ырының бирги край фестивалы Красноярскиге болуп эрткен. Крайның бот-тывынгыр артистеринден аңгыда аңаа Киевтиң, Харьковтуң, Новосибирсктиң, Хабаровскиниң болгаш чурттуң өске-даа хоорайларының ажылчыннары, суртуулдары, башкылары, эртемденнери киришкен.

(СЭТА).

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР ЭГЕЛЭЭН

Май 18-те Кремльге СЭКП ТК-ның Чиргине секретары М. С. Горбачев биле Нгуен Ван Линьниң аразында чугаалажыышкыннар эгелээн.

Чугаалажыышкыннарга Н. И. Рыжков, Е. К. Лигачев, Э. А. Шеварднадзе, Н. В. Талызин, В. М. Каменцев, ВКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВКП ТК-ның секретары До Мыой, ВКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ВСР-ниң даштыкы херектер министри Нгуен Ко Тхать албанның совет болгаш вьетнам өске-даа кижилери киришкен.

Марксизм-ленинизмниң принциптеринге үндезилеттинген, найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында негээр-биле быжыглаттынган СЭКП болгаш ВКП-ның, Совет Эвилели болгаш Вьетнамның аразында харылзааларның хүрээн хогжүп турарынга ханы сеткил хандыкшыныын М. С. Горбачев болгаш Нгуен Ван Линь илергейлээннер.

ССРЭ-де болгаш ВСР-де социалистиг тургустунуушкунну чорудуп турарының, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш ВКП-ның VI съездизиниң, ийи партияларның ооң соонда болган пленумнарының шиитпирлериниң күүсеттинип турарының дугайында информация солчулгазы болган.

Эде тургустунуушкун дугайын чугаалап тура, амыдыралдың бүгү талаларын, совет ниитилелдиң бүгү адырзаларын хаара тудуп, ол улам-на калбарып, улам-на ханылап турар деп, М. С. Горбачев демдеглээн. Улус ажыл-агыйының сорулгаларын шиитпирлээринге, улустуң сеткилхоонунге ажык чарлыг чорук, принциптиг чорук, шугумнуг болгаш бот-шугумчүлел эки салдарны чедирип турар.

ВКП база-ла чаартылгакынче, эде тургустунуушкунче угланышкынны алган деп Нгуен Ван Линь чугаалаан. Партияның шиитпирлери чуртту амгы берге байдалдардан үндүрер. Вьетнамның Совет Эвилели-биле, социалистиг дем каттыжылгазының өске-даа чурттары-биле харылзааларны быжыглаар. Азия-Оожум океан девискээринге болгаш бүгү делегейге тайбыңның херээнге салыышкынны киирер арганы берип турар.

Улуг болгаш нарын социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге вьетнам ажылчы чоннуң, коммунистерниң күженишкиннерин совет удуртулганың билип база долузу-биле деткип турарының дугайын М. С. Горбачев чугаалаан.

Делегей хогжүлдезиниң кол айтырыгларын чугаалажып көрүп тура, тайбының болгаш улустарның айыыл чок чоруун быжыглаары дээш, кижи төрелгетенниң амыдыралының ядролуг дайынның айыылын чайладыры, Черге боо чепсектин өндере бүдүрерин соксадыры болгаш космосту милитаризастаарын болдурбазы дээш ийи партияларның болгаш чурттарның өске социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылгазы быжыглаарын уламчылаарынга шиитпирлиин бадыткаан.

Азия-Оожум океан девискээринде байдалды чугаалажып көрүнче улуг кичээнгейни салган. Дайын болгаш тайбың айтырыгларын философия-политиктиг чаа көрүүшкүнүн, бир турар боттуг чүүлдерни хүлээп көрүнүн болгаш билириниң үндезиннинге ук делгем девискээрге тайбынны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарының, чагай кожа-хелбээниң болгаш кады ажылдажылганың харылзааларын хогжүдериниң программазын Владивостокка ыдып үндүргенин М. С. Горбачев демдеглээн.

СЭКП-ниң тайбынга ынак ленинчи дашкыкы политиказынга Нгуен Ван Линь бедик үнелелин берген. Азия-Оожум океан девискээринге политиктиг байдалдың амгы үеде экижиринге Владивостокка М. С. Горбачевтуң чугаазы эки эгени салган.

Оларның революстуг чаалап алышкыннарын камгалаарынга чугула фактор болур Индий-Кыдаттың үш чуртунуң акы-дуңма эвилелин быжыглаарының чугула ужурун демдеглээн.

Мурнуу-Чөөн Азияга политиктиг байдалды экижидеринче, АСЕАН чурттары-биле боттуг чугаалажыышкыннарны идепкейжидеринче угланган ЛУДР болгаш Кампучия Улус Республика-биле кады ВСР-ниң чорудуп турар инициативтиг күженишкиннерин чайгылыш чокка деткип турарын совет тала медеглээн.

Кампучия айтырыг талазы-биле санал-оналы солчулгазы база болган. Ону националистиг политиказының үндезининге кампучия улустуң эрге-ажыктарынга болгаш ол девискээрде тургустунуп келген боттуг чүүлдерни барымдаалап тургаш, шиитпирлеп болурун онзалап демдеглээн.

Кыдат Улус Республика-биле харылзааларны болгурчоргуру-биле тургузарынче болгаш экижидеринче ССРЭ болгаш ВСР-ниң чайгылыш чок угланышкынын СЭКП болгаш ВКП-ның удуртукчулары бадыткааннар.

Чугаалажыышкыннар найыралдыг болгаш бот-боттарын долу билчириниң байдалынга эрткен.

(СЭТА).

ҮЕНИ БИЛИР, АМЫДЫРАЛДЫ ИЛЕРЕДИР

РСФСР-ниң чурукчуларының VI съездизи ажыттынган

Чогаадыкчы ажылдың эң-не дешпилгелиг методу — социалистиг реализмниң методу амыдыралдың шынын, ында боол турар өскерилгелерни ханызы-биле илередип киргүзеринге бараан болуп турар. Аңаа бердинген, партийжи хандыкшылга болгаш чаартылгакынның сорулгаларынга сорук киирген хөй националдыг совет чурулга уран чүүлүнүң мастерлери бедик уран дескелдиг болгаш күштүг хайнышкынныг чогаалдарны тургузарынче чүткүп турар. Ындыг турушка Россияның чурукчулары турун, ниитилелдиң бөгүнгү эде тургустунуушкунунга идепкейлии-биле киржип турарлар.

РСФСР-ниң чурукчуларының VI съездизиниң делегаттары бодувуң күш-ажылдың түңнелдерин негелделии-биле чугаалажып көрүп, чогаадыкчы ажылды улам шыңай сайзыраңгайжыдарының оруктарын төлевилеп турарлар. Москвага май 19-та Кремльдиң Улуг ордузунга ол ажыттынган.

Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов оларны делегаттар болгаш аалчылар адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Президиумга чурулга уран чүүлүнүң сураглыг ажылдакчылары, партия, совет, хөй-ниити организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң төлээлекчилери база олуруп-каан.

Хүн айтырыында РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң болгаш ревизия комиссиязының отчёт илеткелдери, чогаадыкчы эвилелдиң удуртукчу органнарын соңгууру, ССРЭ-ниң чурукчуларының VII съездизинче делегаттар соңгуурун киирген.

Съездини чурулга уран чүүлүнүң эң хоочун мастерлериниң бирээзи, ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу Д. А. Шмаринов ажыткан.

РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелиниң отчёдун эвилелдиң баштаар чериниң бирги секретары В. М. Сидоров кылган.

(СЭТА).

СЭТА-ның дыңнадыы

ЧЕДИИШКИННИГ ШЕНЕЛДЕ

Чер чоогунуң орбитазынче хөй удаа ажыглаттынар орбита корабльдерин база улуг хемчээлдиг космос аппараттарын үндүреринге ажыглаар күчүлүг, универсалдыг «Энергия» ракета-чедирикчини Совет Эвилелинде шенеп эгелээн. Улуг хемчээлдиг космос аппараттарын эртемге азы улус ажыл-агыйынга херектиг шинчилелдерин кылырынга ажыглаар.

Ийи чадалыг универсалдыг «Энергия» ракетаның деңзизи 2 муң тонна, ол 100 тонна хире деңзилиг янзы-бүрү чүъкту космос делгемиче үндүрүп болур.

1987 чылдың май 15-те Москваның-биле 21 шак турда Байконурда космодромдан ол ракетаны космосче салып үндүрген.

Бирги чадаының шимчедикчилери ажылын дооскаш, ракетадан хоорлуп бадкаш, Совет Эвилелиниң санаттынган девискээринде дүшкен.

Ийиги чадаының шимчедикчилери ракетаны айыттынган хемчээлинге чедиргеш, ракетадан адырылгаш, Оожум океанда ээп дүшкен.

Ракетаны салып үндүрүп турган үеле баш удур айыттынган бүгү санаашкыннар болгаш таарыштырылгалар шын боттанган, ракетаның башкарылга системазы эки ажылдаан.

Күчүлүг, универсалдыг «Энергия» ракета-чедирикчиниң шенелдезиниң чедиишкиниг эгелээни Улуг Октябрьның 70 чылынга Ада-чурт эртемниң улуг белээ болган болгаш совет ракета-космос техниказының хөгжүлдезинге чаа үе-чадаңы ажыткан.

Пассажир. Чолаачы. Вокзал

ШУУГААЗЫННЫГ ООЧУР

Хой-ниити черинге бодуун билбес аныяк кижилер бар боор-дур. Оларның ажы-чаныңда, аксы-сөзүнде хөй четпестерин эскердим. Качыгдалга таварышкаш, Шагаан-Арыгдан Кызылга келдим. Самагалдай баар билет садып алыр дээш дыка бергеледим. № 1 кассада ол хүн кижи бажы кизирт, шуут базымлажып турар. Мен ышкаш кырганнар, чаш уруглуг иелер, эмчиден үнген аарыг кижилер дээш кымыы чок дээр. Ынчаарга билетти чүгле күштүг-ле кижи чүткүп тургаш, садып ап болур.

Шагдаалар чүгле кызыгаар районнар баар дээн пассажирлерниң билеттерин хынап киргеш, оон көзүлбейн баар. Оочурда чурумну база көрген болза эки дег. Чүге дизе ында эки-бак сөстер эдер, иткилежип турар кижилер бар боор. Чүгле бо хүнге дээш чурттап чоруур ийи-чаңгыс кижилерниң бары хомудаачыг. Бир аныяк оол билетти бичии уруг тудуп алгаш мурнундан садып алды. Ооң соонда буфетке база-ла ынчалды. Өске чаш уругларлыг улустан бодуун артык көрүп турар болду. «Кижи чурттап билир чоор» дээр болду. Ооң чаржын чыын черле кайгадым. Чамдык улус ол-дур харын, арга херек дээр сагыштыг, деткип турар болган.

Пассажирлер хандырылгазын экижидип, чоннуң аргыжарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары хүннүң бир чугула айтырыгларының бирээзи болур. Өске улуг хоорайларның чонунуң үлегерин өөренип, бот-боттарынга культурлуг хамаарылгага кижилерни чаңчыктырары чугула. Пассажирлер АТБ-зи, вокзалдар болгаш автостанциялар каттыжыышкынының бо четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни ап, эде тургустунарының айтырыгларынче ханылап кирери күзенчиг.

Ш. ШИЛИМАА,
күш-ажылдың хоочуну.

ДОҢГУН ЧОЛААЧЫ

Кызыл—Эрзин аразында рейстер шагында үнмес, чамдыкта шуут үстүп турган болгай. Бо талазы-биле удуртукчулар хөй аазаашкыннарны берген-даа болза, байдал эрги хевээр артып турар. Маңаа чиже кылдыр бир фактыдан киирип көрейн. Ажылым айы-биле Кызылга чордум. Вокзалдың хире аажок. Арыглаар чер иштиниң шалазын суг алган. Пассажирлерниң аңаа өткен идиктери шаланы шокарлап каан болду.

Автобус чоруурун чарлапкан. Дежурныйның каржы-халагай деп чүвезин кайгадым. «Билеттиг мен» дээн үн-даа дыңналган. Олуртуп турар үеде шуугаазын аажок турган. Ол немелде рейс чорупкан. Бистиң автобузувус бир шак озалдап келген. Ынчан апрельдиң 30-ның хүнү турган. База-ла демги дежурный киирип эгелээн. Улусту херектээринден эрткеш, оларже ырыңай артык сөстер октагылап турар. Чолаачы база аңаа улажып турар. Хөлгевис шимчеп үнүпкен, үш хире кижи билеттерин холдарында туткан халчып орган. Пассажирлер билеттиг улусту ап алыңар деп чадаан. Чолаачының хыйлажырын соксадыры-биле, аңаа сагындырыг бээримге, мени дужурер мен дээш аттыг болган. Дедир вокзалче хорадап-хоралап эпкен. Орта алзоп болган бис. Ол аразында озалдаан улус чедип келген. Дилеп тургаш, Ленин аттыг совхозтуң ажылчыны Кара-кыс Бандайны олуртуп алдывыс. Чүге озалдааны айтырарымга, чарлал дыңнаваан болган. Орус дыл билбес улус аңаа эрттириптер таварылгалар турар-дыр.

Эвилең эвес чолаачының адын Василий Раратовский дээрзин билип алган мен. Орук чораан улус аразында аарыг-аржык, ажыг-шүжүглүг, кандыг-даа кижи чораай. Кижилерге эки хамаарылганы вокзал ажылдакчылары-даа, чолаачы-даа кижи тургузар хүлээлгелиг деп бодаар мен.

С. ОРУС-ООЛ.

БИЛЕТ САДАРЫН ЧУРУМЧУТСА

Ак-Довурак автостанциязының ажылын бижикседим. Чоннуң таарзынмайн турар чамдык чүүлдеринге доктаап көрейн. Он чыл бурунгаар Хорум-Даг, Чыраа-Бажы, Шеми суурларга чедир билетти садып турган. Ам албан Чадаанага чедир садар апарган. Ол суурлардан садыглап келген улус аргажоктан Кызыл баар билетти-даа садып ап турар.

Оон ыңай Чадаанадан үнер автобус доктаамал озалдап турар. Чамдыкта чолаачылар график үспес дээш аажок дүрген халыдар боор. Кажан черле ол шагында үнүп турар кылдыр чурумчударыл? Чон хөй черге шак чидирип, дүвүреп турар-дыр.

Ол суурлар дужунга дежей доктааш, пассажирлерни дужуруп турар хиреде, билетти чүге улуг өртекке садып турарыл?

Л. ООРЖАК,
«Тыва даг-хүдү» комбинаттың ажылчыны.

ОЛЧА БОДАП АП АЛГАШ...

Редакцияга Бай-Тайгадан А. Х. Сюрюн чагаа чорудупкан. Ол өске кижиниң дугайында сагыш човап бижип турар. Автор Тээли—Кызыл рейске чоруп орда, Ак-Туругдан Чоксум Ховалыг баштаан улгады берген үш кижи олурупкан. Орук өртээн төлеп каан артыкы олутче олар эрте берген. Алдаанывыс пассажир билезин айтырып, дедир чолаачыже барып турганын чагаада айыткан. Хынаалда үезинде контролёрлар үш кижини билет чок дээш беш-беш рубльге торгаан. Контролёрлар оларның тайылбырын-даа тооваан.

Автор автобустуң номерин бижип алган—95—80 ТВЕ. Пассажирлер автобустуруулгезиниң диспетчери чолаачының адын дораан тыпкан. Ону Георгий Спирин дээр. Билет чок пассажирлер сөөртвейн дээш доңгуткан болгаш он үшкү шалыңын казыткан. Чурум үрээн дээш аңаа шыңгыы хемчегни онааганын редакцияга ПАТП-ның начальниктиң оралакчызы Г. А. Ким дыңнаткан.

Мындыг байдалды орукка чорааш, бо-ла эскерер бис. Оон канчап чайлап болурул? Бир эвес чолаачы акшаны «олча» бодааш ап алгаш, билет бербес болза, пассажир оон негээр эргелиг. Чанында улусту херечи кылдыр ол бүзүредир турган. Ону контролёрлар кичээнгейге алыр ужурлуг. Өске талазында дүрген чоруксаан улус боттары-ла чолаачыже артык акша суна каaптарын кайы ол дээр. Күш-ажылчы эвес орулгаларга ол ынчаар садар чедирип турарлар. Чолаачы ону хөй карак көрүп турда, арны-даа кыспайн, кармактап алыр. Канчаарга-даа эң дээре контролёр — пассажирниң арын-нүүрү.

Хой-ниити чери болур автобуска бодун шын ап билир кижи бүрүзүндэн негеттинер. Ол эвес болза, чоннуң шүгүмчүлелинге кирери чайлаш чок.

АЖЫКТЫГ СЕМИНАР

Районнуң партия организацияларының секретарьларының семинарын «Мурнакчы» совхозтуң парткомунуң баазазынга организастап эрттирген.

Дүргедээшкинниң болгаш эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр ажылды организастаарын, удуртуп башкарылганы экижидери-биле СЭКП райкому районнуң партия организацияларының секретарьларының хүнүн ай санында 4-түң хүнүнде доктаамал эрттирип турарын чурумчуткан.

Семинарны СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары А. С. Дембирел удуртуп эрттирген.

«Мурнакчы» совхозтуң экономиказын хөгжүдерин болгаш кадрлар-биле ажылды эде тургустунуушкунуң байдалынга дүүштүр шиитпирлеп турарының талазы-биле совхоз директору К. Л.-С. Хертек, хөй-ниити организацияларынга партийжи удурттуланы СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлериниң негелделеринге дүүштүр боттандырып турарының дугайында совхозта партком секретары Б. О. Хомушку, школачылар ортузунга интернационалчы, шериг-патриотчу кижизидилгениң партия организациязының удуртуп турарының дугайында Шуй ортумак школазында партия эге организациязының секретары Г. Ч. Ооржак, кожээ Советтиң девискээринде социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлеп турарының талазы-биле Шуй кожээ Советтиң күүском даргазы М. Х. Кудуруклай олар илеткелдерни аңаа кылган.

Устав негелделеринге дүүштүр коммунистерниң хууда херектер эгелелин экижидер сорулгалар талазы-биле илеткелди СЭКП райкомунуң чанында парткомиссия даргазы К. С. Чульдум номчаан.

Семинарның түңнелинде СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң түңнелдеринге холбаштыр база чер-чер Советтериниң болгаш улус судтарының соңгулдаларынга үткүштүр партияның организастыг, политика-массалыг ажылдарын чорударынга партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының чугула сорулгаларының дугайында СЭКП райкомунуң бирги секретары А. С. Дембирел чугаалаан.

Семинарның киржикчилери совхозтуң парткомунуң, Шуй кожээ Советтиң күүскомунуң болгаш хөй-ниити организацияларының ажылын, көскү агитацияны, Шуй ортумак школазының музейин, ында өөредилге кабинеттерин, интернационалчы болгаш шериг-патриотчу кижизидилге бөлүктерин дериш кылганын көрүп, дуржулга солушкан.

И. СЕДИП-ООЛ.

МЕТАЛЛУРГ

Хову-Аксында «Тыва кобальт» комбинаттың гидрометаллургия цегиниң коллективи чыл эгезинден шалыпчы ажылдап, бедик сорттуг продукцияны кылып келген. Коллектив бирги кварталдың түңнели-биле социалистиг чарышка тиилээш, комбинаттың цехтер аразында шилчиир Кызыл тугун чаалап алган. Шаңналга соруг кирген мурнакчылар апрель айның күш-ажылчы онаалдазын хоолузу-биле күүсеткен. Оларга тураскаадып, күш-ажылчы алдар тугун бүдүрүлгеде көдүрген.

Планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерин ой-шаанда күүседиринге болгаш ажылды шынарлыг чорударынга хоочуннар Олег Дмитриевич Петров, Нина Егоровна Герасимова, аныяктар Михаил Баян-оол, Николай Донгак болгаш оон-даа өскелер боттарының үлүүн киирип турарлар.

Улуг Октябрьның байырлалын төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш коллектив тодаргай сорулгаларны салган.

ЧУРУКТА: Хову-Аксында «Тыва кобальт» комбинаттың гидрометаллургия цегиниң мурнакчы ажылчыны Николай Донгак.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ШЕВЕРЛЕКЧИЛЕР

Хову-Аксы суурнуң тудугжулары 784 школачы өөренир школаның тудуун доозар дээш бүгү күжүн олче угландырып, демниг ажылдап турарлар.

Металлургтар суурунуң хоочун тудугжуларының бирээзи Кара-Уруг Кыртыыновна Маңгырның удурткан штукатур-малярларының 26 кижи составтыг бригадазы ук школаның ийиги-үшкү каъдының шеверлел ажылдарын шалыпкын чорудуп, юбилейлиг чылдың социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржип турар.

Штукатурлар Надежда Нам-Сүрүң, Тамара Сайын-оол, комсомолчу Татьяна Оюн болгаш оон-даа өскелер ак сеткилдиг ажылдап турарлар.

ЧУРУКТАРДА: бригадир К. К. Маңгыр; штукатур-малярлар (солагай таладан) Т. Сайын-оол, В Оюн.

ООҢ ЧОРГААРАЛЫ

Валя бичии турда-ла, иези аар аарыгга таварышкаш мөчээн. Авазын адазының иези Маадыр-ие Чалчык Намзыраевна Ондар солаан. Бичии уругну өскүссүретпес, ооң сагыш-сеткилин куюмнатпас, багай кижилер салдарынга киирбес дээш кырган ие чүнү кылбаан дээр. Ооң ол ажылы ылап-ла халас барбаан. Валя бичиизинден-не топтуг-томаанныг, ажылгыр, хүндүлээчел, өөренигчел уруг болган. Кырган ие ону даараныырынга, хеп бижарынга, чем белеткээринге өөреткен...

Ынчан долу эвес ортумак школа 7 класстыг турган. Доозукчу класстың өөреникчилеринге «Кым болурул?» деп кежээни башкылары организастап эрттирген. Доозукчулары янзы-бүрү мергежилдиң кижилери-биле ужуражып, оларның арга-сүмелерин алганнар. Оларның аразында повар угбай Сендиңмаа Ондар база бар болган. Ам доозукчуларның ээлчээ келген. Ак бантик-биле бажын өрүп каан, ак фартук кеткен Валя ынчан шала девидексей аарак туруп келгеш, ада-иелериниң, башкыларының, чалаткан тускай эртемниглерниң мурнунга чугаалаан:

— Бичии тургаш-ла повар болурун күзеп чордум, ону ылап-ла чедип алыр мен — дээн. Оон бээр ам таптыг-ла 27 чыл эрткен.

Амыдырал-даа бүгү-ле чүве кижиниң күзел, сагыжы-биле болбас-ла болгай. Валяга база ындыг болган.

Ол комсомол райкомунуң путёвказы-биле ынчан чүгле Сүт-Хөл районунга эвес, республикага ады-сураа алгаан Ак-Тал сүт-бараан фермазынга саанчылап ажылдай берген. Ынчан фермага аныяк саанчылар, кадарчылар-ла хөй турган. Аныяктарга улуг дуржулгалыг саанчылар Апыш-оол Ензак, Сулчага Моңгуш болгаш өскелер-даа үлегер-дуржулгазын дамчыдып берип турганнар. Ол аңаа беш чыл ажылдаан. Ол үениң иштинде ол сүт саалдазының талазы-биле элээн чедиишкиннерлиг болуп, ферманың, совхозтуң чемпиону деп бедик атты чедип ап келген.

Ооң ажылының дугайында «Ленинчи орук», «Тываның аныяктары» солуннарга чырыдып турган. Районнуң, республиканың мурнакчы малчыннарының хуралдарынга, слёттарынга киришкилээн..

Фермага Бөөдер Ооржактың оглу Апыш-оол база кадарчылап ажылдап турган. Аныяктары өглеп-баштап, тускайлаң амыдыралче төрелдери, эш-өөрү үдээннер. Аныяк өг-бүлеге бичии уруг база немешкен. Ону чаптааш, Өшкү-Саар деп адааннар.

Бир-ле кежээ Апыш-оол инектерни кажаалааш, бажыңынга чедип келгеш, керосин лампазының чырыынга солун номчуп олурда, Валя мынча дээн:

— Мээн повар болур дээн күзелимни билир-ле болгай сен. Суг-Аксыже көшкеш, столоваяга ажылдап тургаш, күзелимни чедип алзымза чүл?

— «Күзел күштүг, сорук чүглүг, күзээнни чедер, дилээнни тывар» — дээр болгай. Шын шиитпирлээн-дир сен. Мен база-ла чолаачы болуксап чоруур мен, өөренип алыйн — деп, Апыш-оол чугаалаан.

Столоваяга Валентина Ондаровна Ооржактың күш-ажылы эгелээн. Фермага саанчы ажылынга чаңчыккан болгаш эртен эрте турарындан бергедевээн. Столованың ээлчеглиг улуг поварынга чедир ол хөй оруктарны эрткен. Баштайгы үеде ол чемненир залга столдар, подностар аштаар ажылчынга, аяк-сава чуукчузу болуп ажылдап тура, чүткүлдүүн, онаашкан ажылынга харысаалгалыын, бодунга негелделиин, чемни эки кылып билирин өөренип көргеш, удаваанда ону кухняга чем белеткээр повар кылдыр шилчиткен. Ол хостуг үелеринде поварларга чем белеткээринге дузалажып, ол ажылдарның чажыттарын шиңгээдип ап эгелээн.

Валентина Ондаровнаның ажылдаан хүннеринде аъш-чемниң шынарының экизин чемненикчилер мактап турар апарган. Артист кижиге алыш часкаашкыны дег, повар кижиге чемненикчиниң өөрүп четтиришкини, ооң таарзынган арын-шырайындан артык шаңнал-мактал кайда боор. «Саналдар дептеринге» чемненикчилерниң өөрүп четтиришкини, чамдыктарының арга-сүмелери ону оон-даа артык хей-аът киирип турган.

1980 чылда райпо баштаар чери Валентина Ондаровнаны ээлчегниң улуг поварынга томуйлаан. Ам харысаалга улам улгаткан. Аңаа повар турган кижиге бичии-даа болза коллективти удуртуп, баштаары белен эвес дээрзин, ол билип турган.

1986 чылда аңаа болгаш ооң өөрүнүң амыдыралынга онзагай чыл болган. Столовая үшкү кварталда планның онаалдазын 130 хуу күүсеткеш, хөй-ниити чемненилге черлериниң аразынга бирги черни чаалап алгаш, республиканың херглекчилер ниитилелиниң шилчиир Кызыл тугун, акша шаңналын алган. Столоваяның директору Н. К. Моңгуш, ээлчегниң улуг поварыB. О. Ооржак Москвада Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге баар путёвка-биле шаңнатканнар. Олар Чаа чыл бүдүүзүнде бөлүк өөрү-биле Москвага барып, делгелгени көргеш келгеннер.

Ол чүгле эки ажылдыг повар эвес, ол районнуң, суурнуң хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиг киржип турар. Коллективинде профком, суурда херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү.

Ооржактарның өг-бүлези 5 уруглуг. Улуг уруу Өшкү-Саар садыгжының туская мергежилин чедип алган. Ам райпода аъш-чем складын эргелекчилеп турар. Оон бичиилери школада. Апыш-оол Ооржак ам «Сүт-Хөл» совхозтуң Хөндергейде тудуг ыяжы белеткээр звенода ажылдап турар.

Столоваяның директору Наталья Кашпык-ооловнаның кабинединге ажыл-агый дугайында чугаалажып олур бис.

— Бистиң коллективте хөй чыл ажылдаан, арга-дуржулгалыг эштер хөй. Оларга ээлчегниң улуг поварыВалентина Ондаровна хамааржыр. Ол ам 22 чыл иштинде ажылдап, ажылынга бердингенг, эш-өөрүнге болгаш бодунга негелделиг кижи — деп, ол чугаалады.

К. ОСКАЛ-ООЛ.

ИДЕПКЕЙЛИГ

Таңныылдың ажылы чымыштыг. Ону чиик бодаар кижилер турар. Хат-чаъстыг, кандыг-даа үеде ол серемчилелин кошкатпас. Чадаана № 1 АКМК-ның таңныылы Карбы Довуранович база ындыг. Кол ажылындан аңгы ол улусчу дружина кежигүнү болуп, хөй-ниити ажылында идепкейлиг киржип турар. Таңныылдаа-ла ээрби чыл болган хоочун ажылчын күрүнениң өнчү-хөреңгизин камгалаар херекке төлептиг үлүүн киириштирип келген.

Бо үе дургузунда чылдагаан чокка ажыл үзүп көрбээн. Ооң ээлчээнде материал чидип турган чорук турбаан. Оорлар дораан туттурар. Бодунуң мергежилиниң кижизи Карбы Довурановичиниң ажылын коллектив үнелеп, ону хүндүлээл бижиктер-биле чаңгыс эвес удаа шаңнап, үлегерге ап турар.

Ш. ДҮВЕНДЕЙ,
ажылчын.

ХҮНДҮТКЕЛДИГ

Чимбий-оол Моңгуш Чадаанада № 1 АКМК-га он ийи чыл тудугжулаан. Оон тудушкан тудуглары арбын. Онаашкан ажылынга ээ-харысаалгалыг ажылчын он чыл улаштыр бригадирлеп келген. Хар-назыны улгадып келгеш, ол-ла коллективинде одакчылап ажылдай берген. Оон ээлчээнде одаага системаларының дойуушкуну болуп көрбээн, ажылдап турар чери арыг-силиг. Печкаларны үезинде аштап турар. Кызымак одакчы чонунга хүндүткелдиг.

М. БУГАЖЫК.

Бир чагааның изи-биле

ШИМЧЕНГИР АЖЫЛДААР БОЛЗА...

Чыргакы—тайга эдээнде турар суур. Ол—«Чыраа-Бажы» совхозтуң салбыры. Ында кол ажылчын күш—механизаторлар, малчыннар. Суурда ниитизи-биле 1063 кижи чурттап, ажылдап турар. Ол улуг, биче чоңга садыг хандырылгазы четчир турар бе? Чогум-на ол чериң чурттакчыларындан редакцияга келген садыг талазы-биле хомудалдыг чагааның одуругларын киирип көрейн: «Эргим редакция! Чыргакы суурга келиридерин чаладывыс. Силерни чалап турарывыс ужуру болза, чурттакчы чоннуң эде тургустунуушкун үезинде садыг хандырылгазы четпес. Аъш-чем бараанныр магазинниниң садыгжызы — Серот Хомушкуевна Дамба. Ол магазинни бирде ажыдар, а чамдыкта ажытпас. Чоннуң садыын хууда аңмаары дег ажыглаарга болур бе? Кажан ажык турда кире бээрге, кижи аңны дег аъш-чем чок. Мүнге каар макарон айында ховар келгилээр. Пряник, печенье болгаш консервалаан ногаалар көзүлбес».

Чагааның соо-биле чоруп, чурттакчыларның хомудалын сайгарары-биле ук суурга он шак ажып турда чеде бердим. Аъш-чем садыынга кээримге шоочалыг. Чанында эр, херээжен ийи кижи орган. «Магазинни бөгүн ажытпас болган бе» дээримге, аңаа олурган херээжен кижи тура халааш ажыдыпты. Чогум кандыг чылдагаан-биле ажытпайн органын айтырарымга, харылаваады. Магазинге кире бээримге, соолаш кыңды. Май 1-ге чедир одаар кылдыр доктааткан, ынчангаш от салбайн барганын садыгжының чугаазындан билдим. Делгирлерде аъш-чем бараанарының ассортиментизи чурттакчыларның бижээни дег, шыгнап-ла, чегей. Бо чылдың апрель 30-де 15 хааржак компотту, пряникти—11, яблок согуун—15 хааржакты эккелген турган. Яблок согуундан өскезин чон бичии када алгаш барган. Харын-даа чамдык чурттакчыларга чедишпээн. Солагай талакы делгирде дөрт янзы шоколад конфета, бичии уругларга таарыштыр белеткээн хаптыг кургаг каша, үш литрде томат соктары, а оң талазында делгирде консервалаан балыктар, вермишель, лапша бар.

Ол-ла магазин-биле тудуш, бараанныр шыгжаар өрээлге кирдивис, сайгылгааны безин чок, думбей караңгы. Садыгжы сереңги чырыдыптарга, көөрүмге, бараанныры эмгелеп албаан, ында-мында чыткылаар. «Шоодайларда бараанныры күскелер чип каaптас бе» дээримге, салыр бедик наралар чогунга чылдагааннады. Шынап-ла, дарый хемчээн албас болза, аңаа шыгжаан аъш-чем күске дою болур хире. Санитарлыг байдалы база чогуур негелдеге дүүшпеди.

Аңаа келген садып алыкчылар-биле ужуражып, магазинниң аъш-чем хандырылгазының талазы-биле элээн чугаалаштывыс. Башкы М. Б. Сат мынча диди: «Аъш-чем бараанныры дыка кызыы кээр. Ылангыя бичии уруглар шорелер, печенье, пряник чок. Кезээ-даа, чоңга чедишпес. Газтыг суксуннардан эккеп сатса. Далган-биле чемнер кылып белеткээринге ванилин, лимонная кислота херегленнер. Ону чүге эккеп болбас боор. Хлебти Чыраа-Бажындан сөөртүп эккеп турар. Ол хлеб үргүлчү чедишпейн баар. Ажыл үезинде маңнаар эвес. Чамдыкта хлеб чок каар болгай бис».

Моңгуш Каң-оол бо магазин-биле үлетпүр бараанныр магазинни деңнеп чугаалады. Үлетпүр бараанныр магазинниң садыгжызы Александра Түлүш, боду ажылынга кызымак. Бараанныры болдунар шаа-биле чагыдып эккээр. А бо магазинниң садыгжызының шимчеш дивезинден ассортимент кызыы. Харын амдымазында шифер, кара-саазын, соңга шилдери база хөвенниг чоорганнар, оруу дээн ышкаш бараанныр ховартап турар. Ийи магазинниң ажылын деңнеп, Александрага ужуражыр дээримге, ол хүн Чадаанаже бараанныр берген болган. Аңаа чоруп тургаш, өске-даа чурттакчыларга ужуражып, магазиннерниң чоңга хандырылгазының талазы-биле сонуургаан мен. Ында агитпункт эргелекчизи А. С. Түлүш консервалап каан культурлуг ногаа аймаа—борщ, икра, лечо, салат дээн чижектиг чемнерни четчир кылдыр эккээрин күзээр болду. Үстүнде чурттакчыларның күзээшкиннерин кым-даа деткиир апаар. Күш-ажылчы иштилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар улуг деткимче болгай. Ынчангаш садыг ажылдакчылары чоннуң чугула херегледерин ханы өөренип көөрү артык эвес.

1986—2000 чылдарда чоннуң хереглел бараанныр бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң Комплекстиг программазының сорулгаларында «...кожээниң чурттакчы чонунуң садыг хандырылгазын үнелезини-биле экижидер. Бараанныр ассортиментизин элбекшидер. Суурларның чурттакчыларынга таарымчалыг баш бурунгаар чагыг-биле садыглаар. Кижиниң бүгү талалыг сайзыралынга таарымчалыг байдалдарны тургузар...» деп айыткан. Ол салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырарынга садыг шугумунуң ажылдакчылары күжүн, билиин үндүрүп тургаш ажылдаары — эде тургустунуушкунуң хажык чок негелдези. Бо негелдени Чыргакыда аъш-чем бараанныр магазининиң садыгжызы күүсетпейн келген. Чүге? Бо айтырыгга С. Дамба ажылдаарынга таарымчалыг байдал чок, бараанныр делгээр делгирлер безин чедишпес, хлеб делгеп салыр чер эпчок деп тайылбырлады. Садыгжының хомудалында чөптүг чүүлдер бар. Ынчалза-даа амгы эде тургустунуушкун үезинде ажылга кандыг-ла-бир чылдагааннар дилээр чорукта чайлаза, ол четпестерни чайладырының хемчээн боду алза эки. Садыгны холга хүлээп алганда, ооң ёзулуг ээзи кылдыр ажылдаар ужурлуг. Ниитиниң өнчүзүн карактап камгалаар, совет садыгының бүгү негелделерин амыдыралга боттандырар дээш ажылга чаа аргаларны ажыглаар.

Чөөн-Хемчик райпозунуң Чыраа-Бажы суурда садыг каттыжыышкынының эргелекчизи В. Б. Куулар Чадаанаже чоруткан болган. Ынчалзажок райпо даргазы П. Х. Моңгушка ужуражып, Чыргакы магазинниниң аъш-чем бараанныры-биле чедир хандыртынмайн турарын, чурттакчыларның хомудалын дыңнаттым-даа. Ол бирги кварталда бензин чогундан 13 тонна пряник чедир сөөртүнмээнин, ийиги кварталда 27 тонна печенье алырын, печеньени чайгыс апрельде безин 20 тоннаны сөткенин база өске-даа борщ, икра, лечо дээн бараанарының кайдаза ховарын тайылбырлаа ор. Ооң садыг талазы-биле оралакчызы Ю. А. Ахмадуллинге база ужурашкан мен. Ооң чугаазы-биле алырга, баазада бараанныр бар, чүгле чагыглардан биске киирип турзун. Чыраа-Бажында садыг каттыжыышкынының эргелекчизи ол девискээрниң магазиннерин хайгаарап, харылаар ужурлуг деп чугаалады.

Ындыг чаа каашкын таарыжыр бе? Амгы үеде кандыг-даа удуртукчу чон аразынга чоруп, четпестерни караа-биле көрүп, хол-биле тудуп кылчып тургаш, чайладырының аргаларын тып ажылдаар апаар.

Ниитизи-биле алырга суурнуң чурттакчыларының аъш-чем магазининиң бараанныр хандырылгазы чогуур негелдезинге дүүшпес дээн хомудалы долузу-биле бадыткаттынган. Аңаа немээр бир чүүл бар. Баартак артынга ажылдаар садыгжылар доктаамал чон-биле харылзажыр болгай. Ындыг болганда ниити культуразы бедик, дыңнангыр, ээлдек-эвилең болур болза эки. Хеп-сыыны культурлуг кеттинери черле чөп. Садыгжы С. Х. Дамбада бо талазы-биле чемелээр чүүлдер бар. Ооң туская хевинден халаты бар дээрден башка, садып алыкчылардан ылгалбас. Ооң аңгыда чоннуң хандырылгазын экижидер дээш боду чогаадыкчы аргаларны тып, бот-идепкейлиг, шимченгир ажылдаар болза чогуур. Үстүүртен айтыышкыннар манап, аңаа-ла орар болза, чүү-даа бүтпес. Ынчангаш райпо баштаар чериниң удуртукчулары чоннуң садыг хандырылгазын кичээнгейге алырын чурттакчыларның дилээни чөп.

С. ЧООДУ,
«Шынның» корр.

Пропагандистерге, лекторларга, агитаторларга

БИСТИҢ ДЕМОКРАТИЯВЫС

Бистиң совет демократиявыс —ССРЭ-ниң политиктиг үндезини, чоннуң социалистиг бот эргелелиниң эң чугула звенозу, улусчу эрге-чагырганың эң хөй төлээлекчилиг органнары — улус депутаттарының Советтеринге соңгуудалар Совет күрүнезиниң ниитилел-политиктиг амыдыралынга улуг болуушкун болур. Бо чылдың июнь 21-де улус депутаттарының чер-чер Советтеринге болгаш районнарының (хоорайларының) улус судтарынга улус судьяларының соңгулдалары болур.

Советтерге соңгулдалар болгаш соңгулда системазы социалистиг демократияны улам ыңай хөгжүдеринге кол черни ээлеп турар. Эрге-чагырга органынга соңгулдалар күрүнени эргелеп башкарарынга калбак массаларны кииринштирериниң чугула хевирлериниң бирээзи. Бисте соңгулда кампаниязы Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле чоруттунуп турар. Коммунистер соңгулдаларга партия кежигүнү эвестер-биле чаңгыс блок болуп алгаш киржир. 1939 чылдан эгелээш бистиң чуртувуска соңгулдаларга соңгукчуларның 99-таан хөй хуузу киржип келген.

Капиталистиг чурттарга соңгулдаларга эң кол чүүл — акша-хереңги.

Соңгулдалар үезинде акшаның ролюн кызыгаарлаар дугайында оралдажыышкыннар тургулаан. Ынчалза-даа оон чүү-даа үнмээн. Чүге дээрге ында бүгү чүве акша-биле саттынып турар. Ооң аңгыда ол чурттарда соңгулда системазының нептереңгей хевири — көгүдүүшкүн, кажар арга, хоп-меге. Ындыг чоруктан ажылчын аңгы хосталга, хамаарышпас бүрүн эрге чедип албайн турар. Ооң уламындан даңзыга бежин кирген он-он миллион кижи соңгулдаларга киришпейн турар. «Хостуг делегейниң» баштыңы болурун оралдажып турар ол улуг болгаш «бай» чуртта негрлер соңгуур болгаш соңгудар эргелерин ол «демократия» ёзугаар кызагдып турар.

ССРЭ-ге соңгулдалар чорударының капиталистиг чурттардан ылгалы оларны Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле, чоннуң, хөй-ниитиниң күжү-биле ажык-чарлыг чорудуп турарында. Кандидат дээш агитацияны хуралдарга, парлалга, радио, телевидение дамчыштыр чорудуп турар. Ону чорудар талазы-биле эргежок чугула материалдыг акша-хереңгини күрүне халас үндүрүп турар.

Демократияны хөгжүдери болгаш сайзыраңгайжыдары — социализмни болгаш коммунизмни тургузарының чайлаш чок хоойлузу. Социалистиг демократияның алыс утказы — күрүне болгаш ниитилел херектерин эргелеп башкарарының херээнге калбак массаларның идепкейлиг киришкен турары болур.

Демократияның төөгүлүг чаа хевири чогум-на Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээниниң сеглүнде тывылган. Ол дээрге социалистиг күрүне тургузуунуң үезинде хөгжээн пролетаржы социалистиг демократия болур. В. И. Ленин «Күрүне болгаш революция», «Совет эрге-чагырганың ээлчеглиг сорулгалары», «Америк ажылчыннарга чагаа», «Буржуаз болгаш пролетаржы демократия» база өске-даа суралгалыг ажылдарынга социалистиг демократияның алыс ужур-утказын, чоннуң шынарын болгаш буржуаз демократиядан социалистиг демократияның маргыш чок артык күштүүн тодаргай илереткен.

Пролетаржы демократия кандыг-даа буржуаз демократиядан миллион катап демократчы. Совет эрге-чагырга эң-не демократтыг буржуаз республикадан миллион катап демократчы деп ленинчи бодалды совет улустуң бөгүн-гү амыдыралы тодаргай бадыткап турар.

«Социалистиг демократия ол дээрге бистиң ниитилеливисте туруп турар саналдары, кижилерниң инициативазын, туруштарны, эрге-ажыктарны илередирин барымдаалап көөрүнүң, кижилерниң негелде, херектелдеринге чогуур үезинде харыылаарының аргазын бээр эргелелдиң солуттунмас чепсээ, механизми-дир. «Демократияны хөгжүдери — ол дээрге төлээлекчилерлиг болгаш дорт демократияның бүгү хевирлерин чаа үеге дүүштүр сайзырадыры, бот-эргелелди чер болганга калбартыры, күш-ажылчы коллективтерниң, Советтерниң, хөй-нииты организацияларының ролюн бедидери, кижиниң эрге-дүрүм талазы-биле болгаш экономиктиг магадылалдарын, хоойлу-дүрүмнү, ажык-чарлыг болур чорукту, улусчу контрольду быжыглаары-дыр» деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев чугаалаан.

Эде тургустунуушкунну хандырар, ёзулуг дүргедээшкинни биске бээр мотор болза, бистиң социалистиг демократиявысты улам ыңай сайзырадыры болур. Демократия дээрге социалистиг ниитилел организминге бүрүн долу амыдыраар болгаш хөгжүүр арганы бээр чогумчалыг чаагай болгаш арыг агаар. Кадр политиказын ханы болгаш бүгү талалыг чугаалажып көргеш, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму эде тургустунуушкун үезинде чер-чурт дөргүл-төрел тыртыжар, ажылга эш-харылзалга чок, болун тоглунар, адыыргаар, дужаал-биле мактаныр, дааңдырган ажыл-херекти экижидип шыдавас, шүшпең, билиргек, эрге-дужаал сүрер база ажык-чарлыг чорукту хүлээп көрбес, шүгүмчүлелге удурланыр, бюрократсыг кижилерниң удуртур албан-дужаалга ажылдаар эргези чок дээрзин бадыткаан. Күрүнеге, партияга, бүгү кижилерге хоойлу-дүрүм чаңгыс. Бо чүүлде демократияның эң ханы утказы тода сиңниккен. Бистиң ниитилеливисте келергей ханы утказыг ёзулуг демократчы өскерилгелерниң эгези, амгы үениң революциязы — эде тургустунуушкун эгелээн. Амгы үениң революциязы — эде тургустунуушкун, дүргедээшкин, ажык-чарлыг чорук ол дээрге, ам идея эвес, а социализмниң боттуг чүүлү, ону бүгү совет улус деткип, боттарының эң-не ханы иделиин илередип турарлар.

Советтерге бүгү тала-биле эң-не төлептиг, шилиттинген, Төрээн чурттуң херээ дээш, ооң салым-чолу дээш ажылга бодун бердинген, үениң негелдезинге дүүштүр ажылдап шыдаар кижилерни соңгууруң үе негеп келген. Мандаа кижилерниң албан-дужаалын эвес, а политиктиг, ажыл-херекчи, моральдыг шынарларын көрүп, чыыш санында үр үеде депутат болуп келгениң барымдаалавайн көөрү— калбак демократияның бөгүнгү негелдези ындыг. Соңгукчулар-биле ужуражыр, оларның чагыгларын күүседири, ажык-чарлыг чорукту улам калбартыры чоннуң эрге-ажыктарының илередикчилери депутаттарның шынгыы база хүндүлүг хүлээлгези.

Амгы соңгулдаларның база бир чугула онзагай талазы чүл дээрге, шенелде кылдыр хөй мандаттыг соңгулда округтарынга депутаттарны соңгууру бооп турарында. Ындыг шенеллени Барыын-Хемчик районга чорудар. Соңгулда системазын улам демократчыларынга бо чаа чүүл соңгулда үезинде ёзулуг ажык-чарлыг чорукту илередиринге чугула фактор болуру чугаажок. Эде тургустунуушкуннуң шимчедикчи, дүргедекчи күжү —ажык-чарлыг чорук. Ажык-чарлыг чорук принципиалдыг шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел чокта, демократтыг эгелээшкиннерни бүгү талалыг хөгжүтпээнде ниитилел амыдыралын революсчу ёзу-биле чаартыры болдунмас.

Кижилерниң эргелериниң болгаш хосталгазының тугу — социализмниң тугу. Социализм болгаш демократия чарылбас тудуш харылзаалыг. Социализмни тургузары дээрге массаларның идепкейлиг калбак шимчээшкини, бүгү улустуң чогаадыкчы чоруунуң боттуг илерээшкини, ооң тура-соруунуң болгаш угаан-бодалының херээ-дир. Ажыл чок чорукту ССРЭ-де кезээ мөңгеде дедир ээлбес кылдыр узуткаан. Күш-ажыл кылыр эргени ССРЭ Конституциязы магадылаан, ажылдаар болгаш профессия шилип алыр эргени ССРЭ-ниң бүгү хамаатыларынга берген. Сөөк-язызын, эр-херээжении, националын, шажын-чүдүлгезин ылгай көөр чорук ССРЭ-де чок. Бүгү националдарга дең эргени ССРЭ Конституциязы тыпсып берген. Совет кижиниң ат-алдары, арын-нүүрү, хамааты эргелери ССРЭ-ниң Үндезин Хоойлузун ёзугаар бүрүн камгалаттынган. Бистиң чуртувуста социалистиг күрүне тургузуунга идепкейлиг киржиринче миллион-миллион кижилерни Совет эрге-чагырганы дамчыштыр боттандырып чоруткан. Социалистиг улусчу эрге-чагырганың принципи болур чүүлдү — эң калбак массаларны күрүне болгаш ниитилел херээн эргелеп башкарарынга кииринштирерин хамыктың мурнунда улусчу эрге-чагырга органнары — улус депутаттарының Советтерин дамчыштыр боттандырып турар.

Ленинчи национал политиканың принциптери совет соңгулда системазында чайгылыш чок боттанып турар. Советтерде 100 ажыг националдарның болгаш биче улустарның төлээлери депутаттар болуп турар. Ниитилелде эргелеп башкарарынга профэвилелдери, комсомол, улусчу контроль, хөй-ниити организацияларын дамчыштыр ажылчы чоннарны кииринштирерин партия боттандырып турар.

Советтерниң ажыл-чорудулгазы бүгүдеге билдингир, ажык болгаш бүгү чоннуң контролюнуң адаанда турар. Ук контроль чурттакчы чон мурнунга Советтерниң үе-үеде албан отчёттуг болуру-биле боттаныр.

Бистиң чуртувус улуг чаартылганың эгезинде. Советтерниң долу эргезин «анаа-ла декрет үндүрүп чарлап каары-биле кызыгаарлавас», ону «херек кырында тургузары, эргелеп башкарылганың хүн бүрүдеги доктаамал ажылынга хынаары чугула» деп ленинчи бодалды советтер ажылдакчылары, депутаттар уттпайн ажылдаарын СЭКП негеп турар.

Совет ниитилелдиң политиктиг бүгү системазының удуртукчу база башкарыкчы күжү — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы.

Социалистиг демократияның хөгжүлдезинге партияның ролю улам-на улгадып, ажылчы чоннуң чогаадыкчы идепкейин чаңгыс аай агымче каттыштырып, бүгү социал бөлүктерниң, национарлының болгаш улустарның чаңгыс эвин быжыглаарынга үндезилээш, социалистиг улусчу эрге-чагырганы быжыглаарын партия хандырып турар.

Ам болур соңгулдалар СЭКП-ниң хүн бүрүде доктаамал удуртулгазы-биле бедик көдүрлүүшкүннүг, күш-ажылчы чедиишкиннер-биле эртип, совет социалистиг демократияның боттуг бадыткалы болуп эртер дээрзинге совет улус ханы бүзүреллиг.

К. БУДУК-ООЛ,
«Билиг» ниитилелиниң кежигүнү.

КЫМ КАЖАН ШӨЛЭЭЖЕ ҮНҮП БОЛУРУЛ?

Чай дүшкен. Ажылчыннар болгаш албан-хаакчы кижилер шөлээ дугайында хөй айтырыгларны салып турар. Бо чылгы болгаш келир чылгы шөлээниң аразы кайы хире болурул? Чаңгыс календарьлыг чыл дургузунда ийи чылдың шөлээзин ап болур бе? Администрацияның шөлээден кыйгыртыр эргези бар бе? Шөлээ үезин чылзып болур бе? Өске-даа айтырыгларны улус салып турар.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының шөлээже үнериниң графигин администрация профэвилел комитеди-биле дугуржулга ёзугаар тургузар. Шөлээзин ал байн, ол үеге четпейн ажылдан үнүп чорутканында чүгле ынчан шөлээниң орнунга акша бээр. Арткан таварылгаларда ону болдурбас.

Шөлээже үнериниң графигин чылдың-на январь 5-тен орайтатпайн тургузар. Бүдүрүлгениң, албан чериниң болгаш организацияның ажылдаар байдалынга салдар чедирбес кылдыр аргалыг-ла болза, ажылчын болгаш албан-хаакчы кижиниң күзелин барымдаалап тургаш, чылдың кайы-даа үезинде шөлээже үнер кылдыр ону тургузуп болур. Бүдүрүлгениң ажылының онзагай байдалдарын барымдаалап, хары угла элээн каш-даа кижини, дараалаштыр чаңгыс-чаңгыс-даа кижини дыштандырып болур.

График тургузуп тура, ындыг чүүлдерни өөренип көрүп болур. Бир дугаар ажылдап турар чылында (ажылга кирген үезинден эгелеп шөлээзин-биле катай он ийи айга дең) он бир ай болгаш шөлээлээр. Ооң соондагы чылдарда чылдың кайы-даа үезинде шөлээже үнүп болур.

Ынчалза-даа чамдык таварылгаларда кижиниң күзелин ёзугаар шөлээже кажан үндүрүп болурун чамдык удуртукчулар билбейн баар чоруктар турар. Ону хоойлуда база айыткан. Узун шөлээже үнер чаш уругларын азыраан орар херээженнер ол үезинде дыштаныр. Он сес хар четпээннер чайгы үеде азы бодунуң күзээн үезинде шөлээлээр. Шериг албанныглар курлавырже халашкан соонда, үш ай ажылдааш үнүп болур.

Чайгы үеде болгаш бодунга таарымчалыг үеде шөлээ дээр эргени он сес хар четпээн назылыг кижилерге, он ийи хар четпээн ийиден хөй уругларлыг иелерге чөпшээрээн. Бо эргени Ада-чурттуң Улуг дайынның киржикчилеринге, ол чергелиг хоочуннарга берген.

Коллективтиг керээге бүдүрүлгениң мурнакчыларынга, үр чыл ажылдаан хоочуннарга чайгы азы өске таарымчалыг айде шөлээ бээрин чүмелеп болур.

Бүдүрүлгениң херегледиин ёзугаар ажылчынның чөпшээрели-биле, профэвилел комитеди-биле дугуруушкаш, ажылчыннарны шөлээден кыйгыртып, ооң шөлээзин чылзып болур. Ол шөлээзин келир чылдың шөлээзинге кадар. Кыдыкы Соңгу чүк болгаш аңаа дөмейлеттинген районнарының чурттакчыларындан аңгыда ийи чыл улай шөлээ бербезин болдурбас. Он сес хар четпээн болгаш хоралыг бүдүрүлгелерде ажылдап турарларның шөлээзин чылыспас. Кол шөлээ-биле катай немелде шөлээни планнаарын чурумчудар.

Эрткен болгаш бо чылгы шөлээ аразы кайы хире боорун кайда-даа айытпаан. Ынчалза-даа ону хөлүн эрттир узадып болбас болза эки. Чаңгыс чыл дургузунда ийи аңгы чылдың шөлээзин алырын хоойлуда хоруваайн турар.

Администрация шөлээден үнерин он беш хонук бурунгаар дыңнадыр. Графикти цехтерге, мастерскаяларга азар. Авария азы өске-даа айыылдыг байдалдар туруп келгенде, кажан бүдүрүлгениң ажылын соксадыр апарганда, шөлээзин ийи хонук бурунгаар дыңнадыр. Аңаа шөлээзин бижимел-биле дыңнадып болур.

Ажылчын азы албан-хаакчы шөлээзиниң үезинде аарый берген болза, администрация ол кижиниң аарып турган үезинге шөлээзин узадыр болгаш ону өске үеже шилчидер. Шөлээден күрүне азы хөй-нииты ажылы дээш кыйгыртып болур.

РСФСР-ниң Күш-ажыл дугайында Хоойлулар кодекизиниң 75 чүүлүнге дүүштүр шөлээ орнунга акша бээрин болдурбас. Шөлээниң ажыглаттынмаан хүннерин шалыңче киир санавас. Чедир ажыглаттынмайн барган шөлээ хүннерин дыштаныр кылдыр бээр. Бир эвес администрацияның буруузу-биле ажылдакчы шөлээ үнмээн болза, ол шөлээлээр эргезин чидирбес.

Бир эвес шөлээже үнмейн турда, ону өске үеже шилчидип болур болза, шөлээже чоруй барган соонда, ажылдакчыны ооң чөпшээрели чокка шөлээден дедир кыйгыртып болбас. Бир эвес шөлээ төнмээнде, ажылдакчы ажылче үнериндеи ойталаан болза, ону күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээн деп санавас. Бир эвес бүдүрүлгениң эрге-ажыы дээш ажылдакчы шөлээ төнмээнде ажылче үнерин чөпшээрешкен болза, администрация профком-биле чөпшээрежилге ёзугаар ажыглаттынмаан шөлээзиниң кезээн өске үеже шилчидер. ооң-биле холбаштыр шөлээ графигинге өскерилгени киирер.

Шөлээлээр үе-биле ажылдакчы чөпшээрешпээн таварылгада ажылдакчы болгаш албан-хаакчы кижи администрацияның, профкомнуң адынга билдириишкинин киирер. Ону күш-ажылчы маргылдаалар комиссиязы профкомга азы судка бээр.

С. ДУШИНИНА,
автотранспорт болгаш чаагылыг оруктар ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң секретары.

БАЛЫК КУРЛАВЫРЫНГА КАРАЖАЛЫГ

Дыка хөй совхозтар болгаш суггарылга системаларының эргелелдери тараа шөлдерин суггарарынга ажыглаар буга дестерин шын эвес ажыглап турарындан балык курлавырынга кайы хире улуг каражалы чедирип турарын республика солуннарынга хөй удаа бижип келген. Балык камгалалының талазы-биле ажылды ала чайгаарлаашкынның агымынче кириппкенинден, тараа шөлдери суггарып турар үеде дыка хөй балык-байлаң шөлдерге кырлып турарының чижектери хөй.

Балык курлавырларын камгалаар хемчеглер дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тускай доктаалы база бар. Республиканың чазааның ол доктаалын амыдыралга боттандырары-биле балык камгалалының Тыва республика инспекциязы чамдык хемчеглерни ап чорудуп келген. Агроүлетпүркүркомче база Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйы министерствозунче чагаа-бижиктерни-даа чорутулаан бис. Буга дестеринде балык камгалалы чок деригледерин ажыглаарын хоруур дугайында айтышкынарны үстүнде адааным черлер бодунуң чагыргазында турар организацияларга чогуур үезинде берген-даа турган. Ынчалза-даа ол айтышкыннар күүселде чок артып турары хараадакчыг.

Ук дестерни республиканың совхозтарында канчаар белеткеп, ону канчаар ажыглап турарының дугайында хыналданы бо чылдың апрельде балык камгалаар инспекцияның ажылдакчылары чоруткан. Ол чүнү көргүскениЛ? Бай-Тайганың «Бай-Тал» совхозта тараа суг алыр буга дестерин ийини дерип тургускан, ынчалза-даа балык камгалалын кылбаан. «Тээли» совхозта байдал база-ла моон дээредевес. Өске ажыл-агыйларда байдал база-ла дүвүреңчиг болуп эртпышаан. Ындыг черлерни кылып-даа алган болза, оларны мынчага чедир ажылдадып безин көрбээн болгаш оларны балык камгалаар черлиг кылдыр дерип кылбаан, суггарылга сезонунга белеткевээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын база балык курлавырларын камгалаар болгаш балык таашкынны чурумчудар дугайында Дүрүмнүң 12-ги чүүлүн чүге күүсетпейн турарының дугайында айтырыгга ажыл-агыйларының удуртукчулары орта-ла харыы берип шыдавайн турар. Олар бо айтырыгны билбээченнеп эрттирип турары канчап-даа таарышпас. Совхозтар удуртукчулары административтиг торгаалданы херекке албайн турар болгаш кара туразында ажылдап турар.

Барлыктың суггарылга системазы элээн хөй чылдарның иштинде балык камгалаар черлери чок ажылдап келген. Балык камгалалын катап тургузар дугайында дужаалды Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйы министерствозунуң удуртулгазы үндүрген-даа болза, ол саазын кырында арткан. Республикада эң улуг күчүлүг, секундада-ла 14 кубометр суг аксыр Барлыктың бо суггарылга системазы балык камгалаар чери чок ажылдап келген.

Барлык хемни боор дугайында айтышкынны суггарылга системазының эргелелинге берген турган. Аңаа боогдалды база кылган. Ооң түңнелинде хемниң суун совхозтарның тараа шөлдеринче агыскан. Бо бүгүнүң түңнелинде хемниң уну курган эгелээн болгаш бо хемге турган бүгү дириг амытан кырлып эгелээн. Бойдуска шак мындыг кам-хайыра чок болурга, бойдусту хумагалап, чөп ажыглаар дугайында чугаа канчап турар деп? Ол бойдустуң мурнунга ёзулуг буруулуг үүлгедиг эвес бе?

Солуннар арыннарынга суггарылга сезонунга белеткелдиң канчаар чоруп турарының дугайында бижип тура, буга-сумуннарны канчаар септээнин, техниканың белениниң, суггарылгага ажылдаар кижилер өөредилгени эрткенин бижээш, балык камгалаар чер чокта суг үндүр аксып алыры хоруглуг, хоойлуну каржызы-биле хажытканы ол деп чүвениң дугайында биживейн турары хараадакчыг-дыр.

Дириг амытаннарны камгалаар болгаш ажыглаар дугайында Дүрүмнүң 35-ки чүүлүнде мынча деп чугаалаан: дириг амытаннарның үрежип көвүдээр база ыңай бээр кожер байдалдарын хажыдар чоруктарны болдурбас. Барлыктың суггарылга системазының удуртукчулары бо Хоойлуну херекке албайн турарын буруу шавар херек. Шак мындыг хажыдыышкыннар-биле шыңгыы демиселди чорудар үе келген.

Н. ШАЦКИХ,
балык камгалал инспекциязының ихтиологу.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

БУРУУ ШАПКАН

ГАВАНА. Сальвадорнуң тура халыкчы күштериниң удуртулгазы Дуартениң ёзу-чурумунуң патриотчу күштер-биле тайбың чугаалажыышкыннарны эгелээринге шаптыктап турар оралдажыышкыннарын шиитпирлиг-биле буруу шапкан. Сальвадордан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, Национал хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузу (НХФ) болгаш революсчу-демократтыг фронтунуң (РДФ) удуртулгазы чугаалажыышкыннарны кылырынга баштайгы негелде кылдыр Дуартениң тура халыкчыларны боо-чепсээн дужуп бээр дээн заавырлыг чок негелдезин хүлээп албаан.

Чугаалажыышкыннарны чорударын сальвадор ниитилелдиң эң-не калбак кезектери негеп турар деп, патриоттар онзалап демдеглээн. Сальвадор мөгүлдежиишкинниң тайбың шиитпирлээриниң оруун дилеп тыварынга сонуургалдыг бүгү талаларның төлээлекчилерин кииринштирерин олар негеп турар. Хөй-ниитиниң ол чөптүг негелдезин боттарының деткип турарының дугайын НХФ—РДФ-тиң удуртулгазы медеглээн. Сальвадорну кризистен үндүрүп шыдавас турза-даа, чуртта байдалды тайбың таарыштыр шиитпирлээр талазы-биле патриоттарның тодаргай бүгү саналдарын хүлээп көрбейн турар ёзу-чурумнуң улам-на аңгыланып турарын айытканнар.

(СЭТА).

АФГАНИСТАНДА БАЙДАЛ

КАБУЛ. Афган Парван провинцияда контрреволюсчу боо-чепсектиг бөлүктерниң 130 ажыг кежигүннери боо-чепсээ-биле дужуп берген. Каш чыл мурнунда төрээн черлерин каггаш чоруткан 360 афганнар ол провинцияның хоорайларынче болгаш кишлактарынче дедир ээп чанып келген. Лагман провинциядан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, ооң уездилеринде муң хире кижи төрээн черлеринче дедир чанып келген.

Иранның болгаш Пакистанның эрге-чагыргаларының кылын турар мооңдактары турбуже, Фрах болгаш Наңгархар деп кызыгаар чоогунуң провинцияларынче 34 ог-бүле келген. Ол черниң эрге-чагыргалары оларга дуза көргүскен. Фарах провинцияда Хайр Мохаммадка баштаткан 30 кижилиг боо-чепсектиг бөлүк демиселди соксаткан.

(СЭТА).

ШЕРИГ БЕЛЕТКЕЛДЕРИ

ПХЕНЬЯН. Ыраккы Чөөн чүкте АКШ-тың болгаш Японияның агрессчи угланыышкынының көскү чижээ Мисавада АКШ-тың авиа-баазазының чоогунда америк-япон шериг-агаар күштериниң чоокта чаа эгелээн өөредилгелери болур деп, «Нодон синмун» солун бижээн.

Ол өөредилгениң сорулгалары КУДР-же болгаш өске-даа Азия чурттарынче баштайгы ядролуг согуушту бээр талазы-биле каттышкан операцияларны чорудары болур деп, ККП ТК-ның органы онзалап демдеглеп турар.

Ындыг чөңгээлиг хөделиишкиннер Ыраккы Чөөн чүкте тайбыңга болгаш айыыл чок чорукка айыылды тургузуп, ол девискээрге ядролуг айыылдың улгадырынга чедирип, Азияда америк империализминиң агрессчи стратегиязын боттандырып чорударынга Японияны кииринштирип турар. Угаан-сарыыл чок ол угланыышкынны деткип тура, япон реакция Вашингтон — Токио — Сеул милитаристиг үш бүлүңну тургузарынга дузалап турар.

Ынчалза-даа Азияның улустары эрткен үениң утпаан болгаш империалистерниң чаа авантюразынга дузалаарын күзевейн турар болгаш оларның агрессчи чимээниишкиннеринге хамаарыштыр боттарының серемчилелин бедидип турар деп, «Нодон синмун» онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

ФИДЖИДЕ ЭРГИЛДЕГЕ ХАМААРЫШТЫР

КАНБЕРРА, (СЭТА). Оожум океанда улуг эвес күрүнеге чоокта чаа эрге-чагырга эргилдези болган. Фиджи ортулуктарда турар ол күрүнениң ады база-ла Фиджи дээр. Шериг эргилдээ болганының соонда чазакты подполковник Ситивени Рабука холга алган. Май 15-те ол чаа чазактың составын чарлаан. 15 министрден тургустунган ук чазактың кежигүннериниң алдызы эрги чазактың кежигүннери болган. Ооң мурнунда премьер-министр турган Рату Комисесе даштыкы херектер министриниң дужаалын алган. Ындыг болзажок, чаа чазактың ооң дараазында хүн болган бирги хуралынга ону чазак кежигүнүнден үндүрген.

Японияның Киодо Цусин агентилелиниң дыңнадып турары-биле алырга, ол чуртта шериг эргилдези болган соонда чаа чазакка чоннуң чагыртпазының шимчээшкини калбарып үнген. Бо хүннерде ол чурттуң бүгү магазиннери хаалгыг турар, транспорт база ажылдавастаан. Чурттуң чаңгыс аэропорту база хагдынган. Чурттуң бүгү чонунуң чартык кезии болур индий улус чаа чазакка удур демиселди баштап үнген.

Эргилде кылган шериг дужаалдыг кижилер чазакты эрги составка эгидип бербес база ооң кежигүннерин карабажыңдан хоставас болза чигир тростниигиниң ээлери өстүрген бүгү дүжүлгүн өрттедиптер деп шиитпирлээн.

Подполковник Рабука чазакка удурланыкчыларны бегзар деп дужаалды үндүрген.

Сураглыг америк ыраажы болгаш актёр, тайбың болгаш АКШ-ка кижиниң эргези дээш чалбыгыштыг демисекчи, Совет Эвилелиниң өңнүү — Поль Робсоннуң төрүттүнгенинден бээр 89 чыл болганын Американың депшилгелиг хөй-ниитизи калбаа-биле демдеглээн. Ол хүнну таварыштыр Робсоннуң амыдыралынга база ажылынга турасказткан симпозиумнарны, номчулгаларны, концерттерни эрттирген, ооң киржилгези-биле кылдынган кинолары көргүскен болгаш делгелгелерни организастаан. Политиктиг үзел-бодалы дээш Робсонну кызып турган америк эрге-чагырганың улуг америк ыраажының дугайында чүнү-даа мыттавас дээш кордаашкынынга удур бо хемчеглерни ап чоруткан.

ЧУРУКТА: америк профессор, төөгүчү Филип Фонерниң П. Робсоннуң төрүттүнген хүнүнге турасказткан хемчеглерниң програмазын тайылбырлап турары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

БРАГА КЫЛЫКЧЫЛАРЫН СУДТААН

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди чарлаандан бээр ийи чыл болган. Бо үениң дургузунда бистиң республикага-даа, Кызыл хоорайга-даа чамдык чогумчалыг ажылдар кылдынган: араганы массалыг ижер, корум-чурум үрээр чоруктар кескүзү-биле кызырылган.

Ынчалза-даа араганы боттары кылыр кижилерниң тыптып турары дүвүрелди болдуруп турар. Республиканың суд органнары бажынга ээзиртир суксун кылган кижилерни ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыында айытканын ёзугаар кеземче харыысалгазынга онаап турар. Чүгле эрткен чылын безин Кызыл хоорайга 209 кижиниң херээн сайгарган. Ынчалза-даа ол кеземче чамдык кижилерге өөредиг болбайн турар. Ээзиртир суксун аймаан бажынга кылыры уламчылавышаан.

Ындыгларның ийизин Кызылга, Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгынга улус судунуң үнүүшкүннүг хуралынга көрген. Ол хуралга араганы кызыгаарлап салып турарын ажыглап, «ногаан чылан»-биле өске кижилер «суггарып» турарларның арнын көөр дээш хоорайжылар четкилеп келген. Зал долу.

Бир дугаарында хоорүүс коммун иштики херектер килдизиниң начальнигиниң оралакчызы В. Г. Караченцев хоорайда арагалаашкын байдалының дугайында чүве чугаалаан. Кем-херек үүлгедир чорук ниитизи-биле кызырылза-даа, чамдык аныяктар, элээдилер аар кем-херек үүлгедип турар дээрзин ол чугаалаан. Олар бажынга кылган брага, самогон ишкеш, хамаатыларның амыр-дыжынга шаптыктап, төлеп чок чоруун көргүзүп турар. Олар биле демиселди иштики херектер ажылдакчылары чорудуп турза-даа, түңнели чер албас, чүге дээрге бүгү чоннуң киржилгези ам-даа негелдеге дүүшпейн турар.

—Хоорайның улус судьязы Е. Х. Отук-оол судтаттырыкчыны сандайже олуурарын чалаан. Залдан улуг назылыг, эрги кофта кеткен херээжен кижи үнүп келди. Ооң арагага сундулуу арнындан илдең: хапыгыр, оң чок. Ону Фетиния Кукарина дээр болду. Ол бо чылдың февраль төнчүзүнде, төрелдер хүнү чоокшулап орда, бир фляга брага тургузуп алган. Ону мөчээн кижини сактып ёзулаары-биле чыылган кижилерге ижиртири — ооң сорулгазы ол. Дыка-ла хоралыг чаңчыл. Харын-даа паспорт чуруму хынап чораан шагдаалар эскерип каан. Олар акт тургускаш, ук бүдүмелди брага деп ылап тодарадаткаш, узуткап чок кылган. А бир эвес ону Кукарина улуска ижиртпеен болза, бир эвес элээдилер ону «амзаан» болза кандыг кем-херек үүлгедиишкини болур турганыл?

Бо херекти судка сайгарып тура, хоорай прокурорунуң оралакчызы В. Н. Баранов ол дугайын чугаалааш, 300 рубль чедир торгаарын судтан дилээн. Фетиния Кукарина браганы чаңгыс удаа кылганын өчээш моон соңгаар ындыг чорукту катаптавазын аазап, чиик хемчег онаарын, чүгле 50 ажыг рубль пенсия ап орарын база барымдаалаарын судтан дилээн.

Судья Е. Отук-оол, улус төлээлери В. Кунгурцева, А. Борисова олар-биле аңгы өрээлге сүмелешкеш, 150 рубль хемчээлдиг торгаалды аңаа онааган.

Судтаттырыкчының сандайын Алексей Ховалыг ээлепкен. Республиканың Садыг министерствозунуң баазазында чүдүрүкчүлеп ажылдап турар бо аныяк эр чаа төрүттүнген ийиги уруунуң доюн кылыры-биле 20 литр ишкир саппынга брага тургузуп алгаш турда, милиция ажылдакчылары тудупкан. Бо база айыылдыг кем-херектиң дөзү болуп болур. Ону ишкен кижилер Тудуг-журар суурунга-даа (ол ында чурттап турар), хоорайга-даа хамаатыларга айыылдыг байдалды тургузуп, корум-чурумну үреп болур.

Шииткелди үндүрерде суд бүгү байдалдарны өөренип көрген. Ол эки тура улусчу дружина кежигүнү кижи-дир. Ниитиниң корум-чурумун камгалаар хүлээлгелиг кижиден негелде дыка улуг. ажылдаар черинге ээриик келгени дээш, эш хуу судунга торгадып база турган.. Ынчангаш, ону РСФСР-ниң КД-ниң 158 чүүлүнүң I кезээ-биле эдип чазаар ажылдарга шииткен, шалыңының 15 хуузун күрүне орулгазынче тыртар.

Араганы боду кылыр чорукка удур демиселдиң шыңгыызын суд залында бо ийи херек бадыткап турар. Бо кижилерниң кайызын-даа ол ээзиртир суксунну садар сорулга чок турганын барымдаалааш, ындыг шииткелдерни үндүрген.

Д. ИРГИТ.

Республиканың профтех-өөредилге эргелелиниң «Дембилдей» аттыг сыгыт-хөөмей ансамблиниң киржикчилери Красноярск хоорайга эрткен көрүлдеге илеңкейлиг киришкеш, лауреат атты чаалап алган.

Сергей Монгуштуң удурткан ук ансамбль чоокта чаа Россия Федерациязының бирги чери дээш Белгород хоорайга болган көрүлдеге эки кирипшкеш келген.

ЧУРУКТА: «Дембилдей» ансамблиниң киржикчизи № 1 ОПТУ-нуң сургуулу Мерген Болат-оол.

В. АМЫРНЫҢ фотозу.

КҮЗЕНЧИГ ААЛЧЫЛАР

Тыва АССР-ниң «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрының артистери Нарын суурнуң ажыл-ишчилеринге болгаш өөреникчилеринге А. С. Пушкинниң «Балыкчы болгаш алдын балык дугайында», «Лама болгаш оон чалчазы Балда дугайында» тоолдарын бараалгаткан.

Бо артистерниң бистиң суурга үстүнде ийи тоолду үндүрер деп чарлалды бир хонук бурунгаар кывыпкан. Нарын школазының өөреникчилери артистерниң келирин четтикпейн манап турганнар. Артистер-даа келген. Культура ордузун чон доддур олурупкан. Сценада янзы-бүрү хеп кеткен артистер самнап үнүп келген. Ойнаан ийи тоолдарда артистерниң рольдарынга таарышканы, оларның шимчээшкиннери, ойнаары кончуг чараш болгаш ийи тоолдуң утказын көрүкчүлерге толдазы-биле дамчыдып берген.

Ук тоолдарны школага өөренип, ону сценажыдып ойнаарын уруглар база-ла шенеп турган. Ийи тоолду уруглар, шынап-ла, улуг соруургал-биле көргеннер. Артистерниң бо көргүскен тоолдары кедээ өөреникчилерге улуг орус дылды өөренип, дыңнап, сактып алырынга ужур-дузалыг болган.

К. БИЧИИ-УРУТ.

«ЧЕТТИРДИВИС» ДЭЭРЛЕР

Черлик-кыс Дамзы-Белековна Саая ажыл-ишке кежээ, ак сеткилдиг, хүндүлээчел кижи. Ол доктаамал эки ажылдап келген. Сөөлгү үеде Өвүрнүң Саглы суурда уруглар садында поварлап турар.

Ч. Д. Саяның уруглары чаш турган-ла адазындан чарлып, чартык өскүс арткан. Алды уругну азырап, өстүрери авазынга онаашкан. Берге-лер турза-даа, оларны туруштуг, ажыл-ишчи, кызымаккай бүдүштүг чоруу-биле ажып эрткеш, уругларын төлептиг кижилер кылдыр өстүрүп кижизиткен. Улуг оглу Шолбан-оол политехниктиг институт, оон бичези Чаян-оол кедээ ажыл-агый техникуму дооскаш, чедиишкинниг ажылдап чоруурлар. Оон бичелери школада өөренип турарлар.

Бүгүнүг ие ашааның дуңмалары Орус-оол, Даш-оол Саяларны бодунуң ажы-төлү дег өстүрүп, кижизиткен. Олар школаны доосаш, «Кызыл тук» совхозта эки ажылдап турарлар. Сагыш човангыр, эптиг-эвилең, бүдүштүг чаавазынга олар сеткилиниң ханызындан өөрүп четтиргениң илередип чоруурлар.

Н. ТЮЛЮШ.

Өвүр район

ХОСТУГ ҮЕ ТЫПТЫ БЭЭР

Чамдык кижилер кол кылып турар ажылындан дашкаар, хөй-ниитиниң даалгалыг ажылдарын артык чүък, үе чедишпес деп чугаалажырынга чөпшээрешпес мен. Мен башкы кижи болганымда мээң ажылымга хөй үе чарыгдаттынар апаар.

Хөй-ниитиниң даалгаларын күүседиринден аңгыда, мөчээ киноларынга, концерт көөрүнге, шыдыраа ойнаарынга болгаш янзы-бүрү бөлгүмнерге киржиринге хостуг үелер дөмей-ле тыпты бээр чорду.

Бистиң Нарын суурда шак мындыг хөй-ниитичи кижилерни хөйү-биле адап болур. Оларга участок эмнелгезиниң эргелекчизи депутат Татьяна Доптановна Сактагай, совхозта бухгалтер Алдын-кыс Севековна Севек, школада башкы Саяна Суваповна Базаа болгаш оон-даа өскелерниң хөйү-биле хамаарыштырып болур.

Амгы үениң негелдезинге дүүштүр суурнуң чурттакчылары эде тургустунуп, хостуг үелеринде солун лекция, беседаларны дыңнап, янзы-бүрү темалыг кежээлерге, бөлгүмнерге хөйү-биле идепкейлиг киржип турар апарганы өөрүнчүг.

Б-У. КЫРГЫС.

Эрзин район.

ТВ

МАЙ 20-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Киноафиша. 9.00— Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Телефильм. «Бир-ле катап шилип алган орук. 1887—1893 чч». 1-ги фильм—«Он чеди харлыг турган». 2-ги фильм.—«Ужуражылга». 11.00 — 11.05 — Медээлер. 16.00—Медээлер. 16.10—«Экии, музыка». 16.40 — «Эртем болгаш күш-ажылдың эвилели» 17.30 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини. 18.00— ТАССР-ниң алдарлыг артизи Р Курамшин ойнаар. (баян). 18.15 — Медицинада эде тургустунуушкун. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Далайда капитаннар». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.45 — И. Стравинский. Хылдыг хөгжүм оркестриниң концерти. 20.00—Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Телефильм. «Бир-ле катап шилип алган орук. 1887—1893 чч». 2-ги фильм. — «Ужуражылга». 21.00 — «Үе». 21.35 — Политиктиг театр. «Леонардонуң моралы». Телешиниң баштайгы көргүзүү. 22.50 — Делегей болгаш анықтар. 23.25 — Бөгүн делегейде. 23.40 — 00.10 — Чадаг-терге делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Он үш—аас-кежиктиг сан». Док. телефильм 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Арыг ишти-биле чоруп олур мен. 8.55 — «Шуткулга негиинде». 9.05; 14.00—Немец дыл. 9.55 — И. Соколов-Микитов. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 10.35—Бойдус эртеми. 2 класс. Эки кадыкшыл дээш—гимнастикага четтирдим. 10.55—«Ленинград—Улуг Октябрьның кавайы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — С. Гудзенконуң поэзиязы. 11.40 —Уран-чечен телефильм. «Жменяктар». 1-ги, 2-ги сериялары. 14.30 — Медээлер. 14.35 — 15.35 — «Көдээниң шагы» 18.00 — Медээлер. 18.15 — Автомобиль спорту. Делегей маргылдаалары.

КЫЗЫЛДАН

18.45— «Орус дылды өөренип тур бис. Национал школаларның беletкел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15—«Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ажылчы чоннарның политөөредилге системазының эде тургустунуп турары». 19.35 — Киножурнал. 19.45 — Медээлер 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удукар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Социал дузаның чаа хевирлериниң дугайында. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.45 — Уран-чечен телефильм. «Жменяктар». 2-ги сериязы.

КИНО

МАЙ 20-де

«НАЙЫРАЛ»: «Воспоминание» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайна двух океанов» 14.00. «Зорро» 17.00, 19.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Первоклассница» 9.30, 11.10, 13.00. «Курьер» 16.30, 20.20, «Двойник» 18.30, «Говорит—01» 15.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Безымянный замок» 15.00, 16.50, «Покаяние» 19.30 шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге бичии чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттыг дүргени секундада 9—14, күштелгенде 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 4—9, чамдык черлерге 0—5 градус чылыг болур.

Кызылга чүгле булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 4—6, хүндүс 18—20 градус чылыыр.

Кызыл райпозу чурттакчы чондан эът, дирит малды (хаваннар, мыйыстыг бода мал, хой, өшкүнү), картофельди кызыгаар чокка садып алыр. Дириг малды семизин барымдаалап садып алыр. Инек эъдиниң садып алыр өртээ 3.00, хаванның —2.90, эът эъдиниң—2.00 рубль картофельдиң садып алыр өртээ — 20 копеек.

Продукцияның өртээн хүлээп алыр черинге дораан төлеп бээр.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай. Складская кудумчузу, 1. Кызыл райпозу.

Телефоннары — 2-26-79, 2-37-24, 2-36-31.

Улуг Октябрьның 70 чылынга

ҮЙМЭЭНЧИЛЕРНИ ТУТКАНЫ

1929 чылда Тыва Арат Республикага тургустунган баштайгы дөрт эге чада школаларының бирээзи Барыын-Хемчик кожууннуң Барлык-Аксының ол чарыынга, Хемчикти кежир туткан амгы көвүрүгнүң дужунда шык кыдыынга турган Бедик-Бажың дээр бажыңга ажыттынган. В. И. Ленин аттыг ол школага үжен шаа сургуул өөренип эгелээн. Ук школаны Совет Эвилелинге рабфак дооскан тыва башкыларның баштайгы отрядының бир хоочуну Сат Сонамович Бак-Көк (сөөлүнде Степан Сонамович Бакук дээр апарган чораан) эргелекчилевишаан башкылап турган. Бак-Көк хөй чылдарда тыва араттарның ажы-төлүн үжүк-бижикке өөредип, эртем-билигниң оруунче үдеп, бүгүнүг ажылды кылганнарның бирээзи.

1930 чылдың чазы. Бир эртен дашкаар үнүп келгеш, дазылга (интернат) чанында склад кырында чактыр боолар лыг, узун тыва тоннарлыг кижилерниң бараан харап турарын эскергеш, дораан-на бөрүлер сагыжымга кирип келди. Ынчан ол ынчаар кокай кежээлээн турган, кежээлерде улушканы безин дыңналып кээр чүве.

...Кичээлге келгеш башкывысты манап чададывыс. Башкывыс черле озалдаар эвес, аарый бербээн бе. Чааскаан чурттап турар болгай... — дээш даап бодаашкын-биле бажыңынга маң-биле келдивис. Шоочалыг. Чанында хлеб бышырыкчызы Хандываа Хөртезин угбай сугже маңнаштывыс. Школаның ажыл-агый эргелекчизи Саая Лама-Сүрүң чаа эскен изиг хлеб баарында салыпкан шайлаан олур. «Башкыңар бөгүн келбес. Мында бир аалдың инээ черде бызаалапкан, ону дилежип берди. Барып бот-кичээлиңер кылыңар» —дээш, Лама-Сүрүң чанында олурган Хөртезинче караан базып кагды.

— А даштын склад кырында боолуг чүү кижилерил ынчаш?..—деп кадалдывыс.

— Че, кевин-херек чок чүве айтырар, мындыг сен, Борбак-оол. Читкен инек харап турлар ыйнаан—деп, «эргелээривис» шугулдай берди.

— Читкен инек дилээр улуска боонуң херээ чүл?—деп, улам хандыкшып салдынмастай бердивис.

— Ыт-куш кежээлээн шагда боо-моңгу херек-херек! «Эргелээриң» чугаазын барып күүседиңер— дээш, Хөртезин акый бисти дашкаар эдертип үндүрүп келди (школаның ажыл-агый эргелекчизи акывысты хүндүлээш «эргелээр» дижир улус бис).

«Бот-кичээл» деп чүү кичээл чүвел? Башкывыс чүге читкен инек дилежир апарганы ол, инек ээзи бар-дыр? Боолуг кижилерниң мында турары орта эвес. «Эргелээр» караан база базып орду...» — дишкеш, кезек элээди дээн оолдар база катап склад чанынга кедеңгирлеп келдивис. Хүн караанга чылыккаш, ашактарның бирээзи хөлестей олурупкан удумзураан олур.

— Читкен инээңер бараа бар бе, акылар? — деп чашпааладывыс.

— Чүү читкен инек?! Шаптык болбаңар..— деп, бирээзи алгырарга, удумзураны сырбаш кынныып, бе, лиңнээн уу-биле «Чок, чо-о-к! Инек эвес. Чөөн кожууннуң ак дээрбечилери үймеп үнген...» деп алгыра бээрге, ээн оон аксын дуй тудупкан: «Аксың хаг! Серемчилениң сергот!».

Дээрбечилер самыыраан үнгенн-дир. Боолут кижилер бистерни карактап турары ол-дур. а башкывыс үймээнчилер сүрүп, атгылажып чорупканнар дыр деп билгеш, өөрүвүскээн чугаададывыс.

Доржу, Севил, Опакай сугдар: «Ат болган-дыр бис! Дүрген чаммааже хоржок. Автар Езүтүнүң бо бажыңын алыр дээш маңаа кээрлер чадавас. Бис та кайнаар бир...—дээш, бисти соора сургаш, дүвүредир хире апардылар.

— Чок, оолдар! Башкывыс келбээнде, кым-даа кайнаар-даа барбас. Хөй черге дүвүреп болбас, башкывыс маңаар бис—дижип, корткаш ыглажы берген бичиилерни аргалап, өөрүвүс оожуктурув алдывыс.

Башкывыс кежээликтей чедип келген. Амыраарывысты чүге дедиңээр! Бүгү чүвени башкывыска тө каап бердивис.

— Кортпаңар, оолдар. Даштын турар боолуг кижилер кызыл партизаннар-дыр. Олар силерни, школавысты камгалап карактап турганнары ол-дур. Улуг ССРЭ Ленин турда биске кым-даа хол дээп шыдавас. Харын удавас Май Бирниң байырын көрүп кожууң төвү кирер бис. Ынчангаш оолдарга чаа сапыктар, кыстарга майыктааш үлеп бээр мен, чараштыр кеттинипкеш, чыскаалдаар бис —деп, башкывыс бисти сорук кирир сурган кааң.

Школа артында шык ногааннайып эгелээн, а ында аңгырлар, өдүректер, дуруялар, кастар эңдерик! «Кымны кым ажар эвес!» дээзинг мурнун былаажып, чайның келирин биске медээлээнзиг.

Феодал Карма-Сотпа кожуун чагыргазының тамгазын оорлап алгаш, Хөндергей, Алаш дагларынга дүргүннап, хойдугуп чорупп турда, Бак-Көк баштаан партизаннар тудуп экелген. а дээрбечилерниң идея талазы-биле кол баштыңчызы Чамзы камбы-лама Аксы-Барлыкка бүдүү чедип келгеш, өөнге чаштынып олурда база башкывыс илередип туткан.

Ол чылын Хемчикке үнген феодал-теократ идегеттерниң контрреволюстуг тура халыышкыны чылча шаптырган. Ынчалзажок аңгы демиселн кошкаваан. Дарлакчы аңгының төлээлекчилери феодал-теократтарның эргеазын казыыр, кошкул-херенгизин хавыргаш, оларны аңгы кылдыр узуткаарының шиитпирлиг сегиржип алыышкынын кидин-не эгелеп. Тываның революстуг бот-тургузуун болгаш ТАР биле ССРЭ-ниң аразында бузулбас найыралчы кады ажылдажылгазын улам быжыглаар. Тываны капиталистиг эвес, социалистиг оруктап хөгжүдериң шапкынчыдар талазы-биле бирги чергениң чүгула боттуг хемчеглерин ТАРН шыдурагу боттандырып турган үе.

Ынчангаш Улуг Октябрьның чырыткылыг херектиге бүргедип, салым-чолун оон-биле мөңгеде каттыштырган тыва улустуң чөптүг болгаш чаагай хереэ бүрүн тиилелгелиг болуп, В. И. Лениниң өлүм чок идеяларынга кандыкшыг чалгыннап ялган Совет Тываның эрткен оруун сактып, ооң ужу-кыдыын көөр, киржир аргалыг болганымга өөрүп, чурттап чор мен.

А. БОРБАК-ООЛ,
партияның, күш-ажылдың хоочуну.

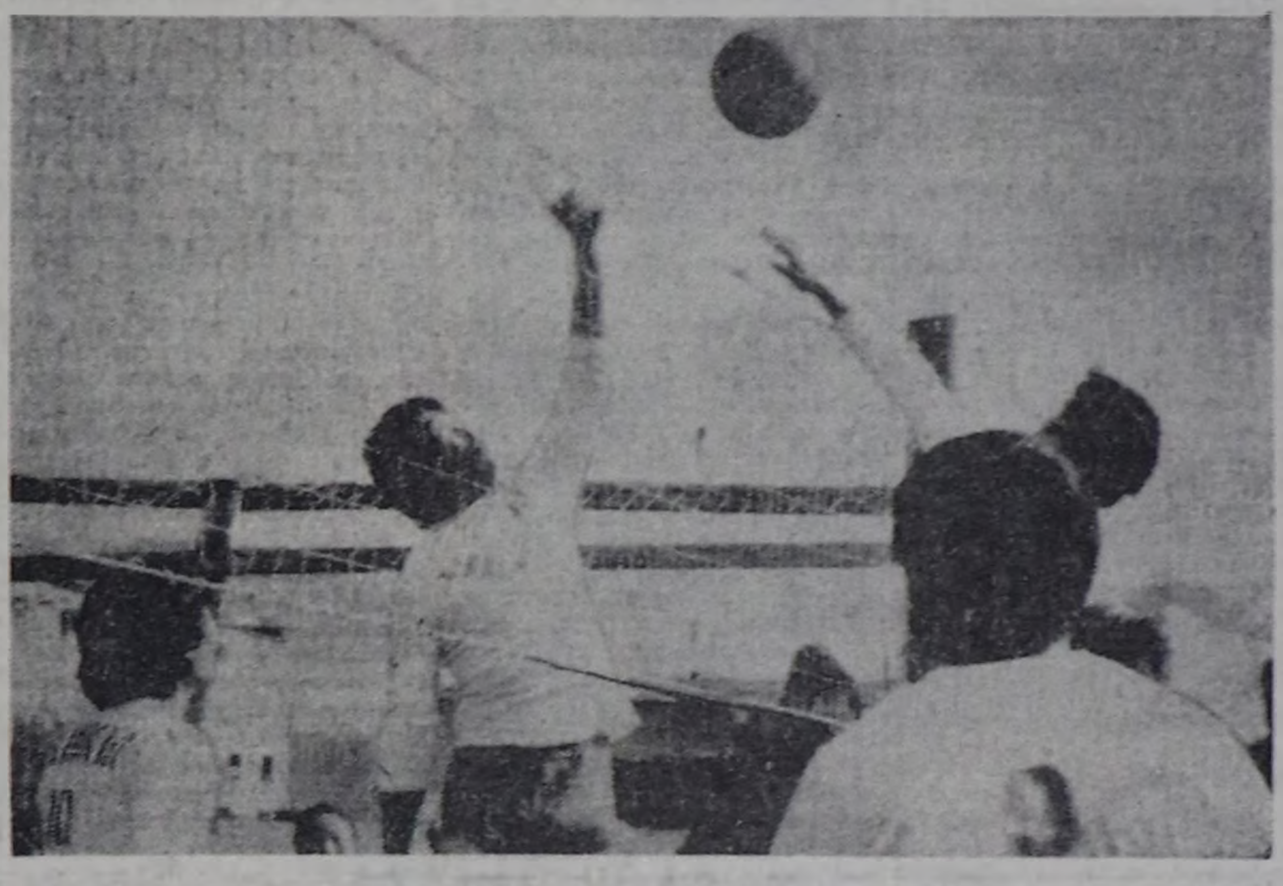

Тыва АССР-ниң кедээ спортчуларының ийиги чайгы оюннарының программазынга дүүштүр республиканың мурнуу районнарының бирги чери дээш волейболга база стол теннизинге зона маргылдаазы Сэмагалдай суурга эрткен. Аңаа Эрзин, Тес-Хем болгаш Таңды районнарның база Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институдунуң Тывада филиалының командалары киришкен.

ЧУРУКТА: маргылдаа үезинде.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

МЕДЭЭЛЕР

ЧАДАГ-ТЕРГЕ. Делегейниң бирги чери дээш чадаг-терге маргылдаазының киржикчизи ГДР-ниң спортчузу Уве Амплер тоску чадада тиилээш, мурнап чоруур байдалын улам быжыглаан. Ол Чехословакияның девискээринге 22 километр хемчээлдиг кадырберге оруктарны 33 минутада эрткен. Оон соондан поляк спортчу Зенон Яскула келген. Киевтен Владимир Пульников үшкү черни ээлээн.

Команда талазы-биле ГДР-ниң спортчулары совет чадаг-тергежилерин бир минута ашкаш, мурнап турар.

БООДАЛГА. Копенгагенде дооступ турар делегей маргылдаазында ССРЭ-ниң шилиндек командазы 3468 сантыг болуп, тиилелгени чедип алган. Ол маргылдааларга Данияның, Норвегияның, АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң адыгжылары киришкен.

СТОЛ ТЕННИЗИ. ССРЭ кубогу дээш Ленинградка эрткен маргылдаага эр улус аразынга Украинаның командазы РСФСР-ниң спортчуларын 7:5 санга уткаш, бирги черни ээлээн. Ленинградчылар москвачыларны уткаш, үшкү черни ээлээр аргалыг болган.

ШЫДЫРАА. Инсбрукта 16 хар чедир назылыг уруглар аразында болуп турар делегей маргылдаазында совет школачы Алиса Галямова мурнап турар. Чеди салыт соонда ол алды санны чаалап алган.

ФУТБОЛ. Л. И. Яшин аттыг аныяктар маргылдаазының тиилекчизи Украинаның футболистери болганнар. Түңнел оюнда олар Молдавияның спортчуларын 1:0 санга уткан. Латвияның аныяк футболистери база шаңналдыг черни ээлээн.

(СЭТА).

ӨҢ-ТАЛА ТЫРТКАШ...

«Дагыр эргек тала тыртар» дээн ышкаш эргиниң артып калган чамдык «аарыглары» бистиң районга эрткен маргылдааларга сөөлгү үеде бо-ла коступ кээр. Ооң бир чижээн Баян-Талага Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры О. Лопсанчап аттыг кубок дээш эрткен республика маргылдаазындан көрүп болур турган.

Ону эгелээриниң мурнунда эки чарлап, дыңнадып албаанындан Улуг-Хемниң, Чөөн-Хемчиктиң база Ак-Довурактың спортчулары долу составтыг кээп шыдаваан. оларның аразында республика чергелиг мөгелер —каш-ла кижи келген.

Тыва хүреш — массалыг болгаш көрүкчүлерге сонуурганчыг төлээде ону доктаамал бедик деңнелге эрттирериниче сагыш салыр болза эки деп бодаар мен. Маңаа мөгелерниң болгаш көрүкчүлерниң сагыш-сеткилинге таарзынчыг эвес чүүлдер турбас ужурлуг. Судьялар хүрешти шын шиидип, маргылдаалыг айтырыгларны дүрүмге дүүштүр тайылбырлап турган эрттирер болза, ынчан солун болгаш өөредиглиг-даа болур.

Эрткен маргылдаага болган чер-чурт, өң-тала тыртар, шын эвес чоруктарның дугайын айтырып бодаан мен. Чижээ, 62 килограмм деңнелиг мөгелер — Чыраа-Бажындан Кушкаш-оол Куулар биле Баян-Таладан Эмир Иргит оларның хүрежиниң үезинде Куулар арга кылырга, Иргит удурланганындан түңнелинде деңге ушканнар. Мөге салыкчылары, судьялар деӊ болганын айтып турда-ла, Баян-Тала кедээ Советиниң күүскомунуң даргазы Дамба-Доржу Монгуш микрофонну судьяның холундан ушта соккаш, бодунуң мөгезин октаан деп чарлай каапкан. Ол мөгелерни катап салырга Куулар арыг октап алган. Чер-чурт тырткан дарга хорадааш, районнуң хүреш федерациязының даргазы Ч. Ондарны күткүп тургаш, Н. Монгуштуң судьялаар эргезин казыдып каапкан.

База бир чижек. РСФСР-ниң спорт мастери Сыын-оол Күжүгет биле Баян-Таланың мөгези Алдын-оол Куулар олар база октажып чадай бергеннер. Маңаа дүрүм ёзугаар хончулаштырар турда дөрт минута бергеш база катап аңаа хүрешсин деп судья шиитпир үндүрген (чүге дизе, хончулаштырыптарга Күжүгет дораан октаар деп чүвени Дамба-Доржу Ырышович билип органы чугаажок). Бо салытта хүрештиң кандыг-даа дүрүмү сагыттынмайн барганы хомуданчыг. А мастерлер Анатолий Монгуш биле Сыын-оол Күжүгеттиң салыында үшкү немелде үени база бербээн. Залга орган көрүкчүлер, мөгелер немелде үени чүге бербээнин негээрге, даргавыс безин херекке-даа албаан. Салыглар үезинде четпестер хөй, дүрүм сагывас, аназ-ла «мен билир мен» дээзинг хөөннер судьяларда эвээш эвес болду. Хүреш дүрүмү билбес, тала тырткан даргага октаткан деп санадып алгаш, шөлден үне бээри —кандыг-даа мөгеге хомуданчыг болуру чугаажок.

Сөөлгү үеде хүрешти кайда-даа массалыы-биле эрттирип турары өөрүнчүг. Ындыгдаа болза, ооң дүрүмнерин сагып, эки организастаарынче эде тургустунар болза чугула деп бодаар мен. Чамдык мөгелерни көөрге каракка чаржынчыг: хүрежип кедер тускай содак-шудаа болгаш идиктери чок, эъди-кежин шокарлап алган, бажының дүктери эктинге дээп турар. Шөлче үнерде озалдаар, октадыпкаш маргыжар, октаткан эжин кедүрүп, оорgазын кактавас, көөргеттиниң девиир чоруктан шуут адыртыр болза эки азы ындыг кижилерни шуут хүрештирбес деп саналдыг мен.

Дүрүм билбес, өң-тала, чер-чурт тыртар, мөгелерни «таарыштырып» салыр ындыг судьяларны хүреш организастаарынче киирбес болза эки деп бодаар мен.

Хүреш дээрге культурлуг дыштанылганың база бир онзагай хевири. Ынчангаш ону организастап эрттирери, аңаа киржири, ону көөрү болгаш хүндүлеп билир кижи бүрүзүнге артык эвес.

К. МОНГУШ,
национал хевирлерге РСФСР-ниң спорт мастери.

АЖЫК МАРГЫЛДАА

Волейболга ВЛКСМ Мөңгүн-Тайга райкомунуң шилчинир кубогу дээш ажык маргылдаа Мугур-Аксы суурга эрткен.

Эр улустуң чеди командаларының аразындан ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң хол бөмбүкчүлери демниг ойнааш, бирги черни ээлээн. Райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң өртке удур албаның болгаш «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Мөңгүн-Тайгада бот-оруга-чарылгалыг тудуг участогунуң командалары шаңналдыг черлерни ээлээннер.

Маргылдаага херээжен улустуң сес командазы ойнаан. Аңаа ортумак школаның бөмбүкчүлери тиилээннер. Спортчулардан Джамилия база ооң авазы Татьяна Демчиктер. Виктор Хүлер-оол болгаш оон-даа өскелер кайгамчык ойнааннар.

Х. ЧУЛЬДУМ.

Республиканың музыка-уран чүүлдүң тускай школа-интернады 1987—1988 өөредилге чылында тыва национал дыг өөреникчилерни чыып алырын чарлап тур. 7 харлыг өөреникчилерни хүлээп алыр. Оларнинти билиг школазының 1 клазынга өөренир ужурлуг.

Школада дараазында салбырлар бар:

1) фортепиано;
2) үрер хөгжүм (кларнет, лимби);
3) улустуң хөгжүм херекселдери (баян, аккордеон, домра);
4) хылдыг хөгжүм херекселдери (скрипка, виолончель).

Киирип алырының үезинде музыкага сундулуун (дыңнаары, ритм, утпазы) хынаар.

Киирип алырының шылгалдаларын дараазында адреске хүлээп алыр: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 2. Кызылдың уран чүүл училищезиниң бажыңынга июнь 2-ден 5-ке чедир эртенгиниң 9 шактан эгелеп хүлээп алыр.

Улусчу чогаадылганың Улуг Октябрьның 70 чылынга турасккаткан ийиги Бүгү-эвилел фестивалының ыры-хөгжүмнүг ансамбльдериниң болгаш солистерниң республика конкурузу май 23-24 хүннеринде болур.

Конкурс Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг паркының Ногаан театрынга 10 шакта эгелээр.

1987 чылдың бирги чартык чылында кара болгаш өңнүг металлдарның артынчыларын дужаарының планын күүседир талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни ап чорудуп турар. Маңаа дүрүмнүг кызыдар организацияларның албан черлериниң, бүдүрүлгелерниң болгаш совхозтарның удуртукчуларынга «Вторчерметтиң» Кызылда участогу сагындырып тур.

Эрги демир-дести доктаадып тургускан хуусаазында план ёзугаар чыдырып чорулар.

ПАССАЖИРЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кызылдың автовокзалының болгаш республиканың автостанцияларының кассаларындан билеттерни мындыг кызыгаарлыг садып ап болур:

Автобус чоруур хүнде.
7 хонук бурунгаар.

Телефон дамчыштыр, телеграмма азы почта открытказынга бижээш, чагыдып болур.

Автовокзалга болгаш автостанцияларга ап чораан чүъгүн шыгжадып каап болур.

Уруглар лыг пассажирлер тускайлаан өрээлдерни ажыглаар.

Дыштанып өрээлдиг база удур чагып каап болур.

Баарының болгаш кээриниң билеттерни 10 хонук бурунгаар садып ап болур.

Билеттерни бажыңга эккеп бээр кылдыр чагып ап болур.

Дараазында маршруттарның холушкак билеттерин чагыдып ап болур.

№ 162 автомобиль — авиация рейизи Кызыл — Москва.

№ 67 поездиниң автомобиль — демир-орук рейизи Абакан — Москва.

№ 195 поезд Абакан — Новокузнецк.

Автомобиль — хем теплоходу Кызыл — Сизим.

теплоход Кызыл — Тоора-Хем.

Тываның автовокзалдар болгаш автостанциялар бүдүрүлге каттыжыышкынының ачы-дузазын ажыглаңар!

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

Адрезивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжиг амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арназы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитеттиниң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3510.
ТС—00794

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың май 21 четверг

№ 118 (13418)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

ЧААГАЙЖЫДЫЛГА

ХООРАЙ, СУУРЛАРНЫ АЯН-ШИНЧИЛИГ БОЛДУРАР

Чылыг үе келгеш, ыяштарның, өске-даа тараан чүүлдерниң бүрүлери ногаарарып, хоорайларның, суурларның кудумчуларын шиник киирген. Ооң-биле чергелештир ол чайгаар бүткен чараш чурумалды улам каастаары-биле чаагайжыдылга болгаш ногаанчыдылга ажылын улам экижидери негеттинип турар. Чаагайжыдылга ажылы биске бо чазын—ленинчи коммунистиг субботник хүнүнде эгелээш, мынчага чедир уламчылап турар. Ооң уламындан көрүштүг кудумчулар, үлегерлиг суурлар көвүдээн.

Бо чылдагы чаагайжыдылга онзагай. Чүге дээрге Улуг Октябрьның 70 чылын демдеглээр деп турар бис. Ынчангаш ол кайгамчык байырлалга чүгле бедик бүдүрүкчү көргүзүглерлиг эвес, чурттакчылыг чер бүрүзү аян-шинчи киргеш уткуур ужурлуг. Ол негелде бо ажылды доктаамал холга алырын, кудумчуларны арыглап аштаарын, үрелик, эрги хериммерни, штакетниктерни септээрин, солуурун, айыраң-чайт чечекти тарыырын... негеп турар. Ынчангаш ажыл улуг.

Ындыг турбуже республиканың чамдык чурттакчылыг черлеринде чаагайжыдылгаже болгаш ногаанчыдылгаже кичээнгей салбас, ону кйинги чергениң айтырыы кылдыр көөр фактыларның бары чажыт эвес. Бо ажылче ындыг хамаарылганың түңнелинде чыл-чылы-биле чыдар бок-бузуруум, сыйык хериммер, аштаттынмастаан девискээрлер көстүп, ук черде ниити культураның кудузун херечилеп турар.

Ону бадыткаары-биле Самагалдай биле Чодураа аразында бокту көрээлиңер. Каш чыл мурнунда тывылган, хүнден хүнче немежип чыдар ол боктуң дугайында «Шын» солунга бижип-даа турган, мынчага чогумчалыг хемчег алдынмаан. Ол дээш ында чер-чер Советтерин, оларның чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссияларын чемелээр апаар.

«Шынның» почтазы-биле кээп турар чагаалардан көрүп көөрге, чаагайжыдылгаже сагыш салбас черлер республиканың кайы-даа районунда бар. Бии-Хемде Туран хоорайның Советская кудумчузунда чаа туттунган бажыңнар чанында орукту дескилевейн турарындан ында оңгарларга суг хөөлбектелип, малгаш-балар көвүдеп турары чурттакчыларга дыка таарымча чок. Бо дугайын бижикчи С. Оңдар дыңнаткаш, ыяш аймаа безин тарывас бо кудумчу чыл-чылы-биле экиживейн турарын хомудал-биле бижээн. Олче хоорай Совединиң күүскому сагыш-даа салбас, чурттакчыларның дилээнге харыы-даа бербес болуп турар.

Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң төвүнде байдал база ындыг дээрзин өске автор бижээн. Ында шык талазында туттунган бажыңнарның адаандан суг үнүп, кудумчуларының малгаш-баларынга машина-балгат кадалып турар. Чурттакчылар база партия, совет органнардан дуза дилеп турган, ол хирезинде түңнел чок. Ында ыяшты тарып турар, ол хирезинде ону кым-даа ажаап, суггарбазындан олар кадып, курган турар. Дыка хөй бажыңнарда херим, штакетник чок. Ук автор кудумчуларда электри чырыының чогун база шүгүмчүлээн.

Бистиң республиканың чамдык черлеринге чаагайжыдылга кылырывыс ол дээш хөй-ле ыяштар тарып олуртуп турар болгай. Ол шын. Ээн чыткан черге элээн каш дос ыяш безин тарып каарга, черле эки болгай: көрүштүг апаар. Ынчалза-даа хөй кезиинде ол кадып, курган турар. Ынчап кээрде чүгле ынча-мынча ыяш олурткан бис деп отчётка сан кирер, а херек кырында ук ажылдың түңнели чок болур. Ындыг фактылар дыка хөй болган. Ону бадыткаары-биле база бир чижектен көрээлиңер. Чадааның бот-орулга-чарылгалыг орук-тудуг участогу эрткен чылын Улуг-Хемде Ак-Туруг суурнуң төп кудумчузунга орук кылган. Чогум ол орукка сай төп, ону шывыглыг кылдыр эки кылган, а ооң ол-бо талаларынга теректерни, хадыңнарны ёзу барымдаалаан «кадап» каанындан олар баш тыртып үнмейн барган. Ооң түңнелинде ук суурдан элээн ырак черге апаа өзүп турган ыяштарны тургаш хей черге кадырып каан. Бо дээрге чаагайжыдылгаже кичээнгей салбас, ону хол дашты-биле кылыр чоруктуң бир бадыткалы-дыр.

Хоорай, суурларның арыг-силиг турарынга, санитарлыг байдалды чогумчалыг болдурарынга бир чугула чүүл—ыт аймаан көвүдетпези, черлик ыт тургуспазы болур. Бистиң республиканың кайы-даа суурунда черлик ыт болгаш черлик моортай айтырыы сөөлгү үеде дыка чидиг тургустунган. Кодээ болгаш суур Советтери бо талазы-биле шиитпирни хүлээп ап-ла турар, а херек кырында боттаныышкыны чок. Ээлиг-даа, черлик-даа ыттарны даңзылавайн турар. Ындыг четпестер Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозта бар.

Ам сорулга чүл? Хамыктың мурнунда чаагайжыдылганы болгаш ногаанчыдылганы эстетиктиг кижизидилгениң бир хевири кылдыр көөр херек. Ажылчы чонну, илангыя чаштарны чараш чүүлге, төрээн бойдуска хандыкшыырынга, ону хумагалаарынга, арыг-шевер болурунга ол өөредир, кижизидер. Арыг-силиг кудумчу, чиңгир ногаан ыяш, көрүштүг херим, штакетник, дески кудумчулар кижиниң сеткил-сагыжын чайгаар өөртүр болгай. Чударгай кудумчуларга чораан, хевир-дүрзү чок бажыңнарга кирген кижиниң сеткили безин кударгай болур.

Оон аңгыда бистиң республиканың ат-сураа сөөлгү үеде дыка алгаан дээрзин утпас херек. Ынчангаш, улуг-делгем Төрээн чуртувустуң кайы-даа чүгүндең кижилер республикага туристеп, хөлдеринге дыштаныр дээш четкилеп кээп турар. Чуду-кара чаңгыс кудумчу, үрелик чаңгыс херим маңаа бир дугаар кээп турар кижиге республика дугайында чөгенчиг бодалды киирип болур дээрзин утпаза чогуур.

Чаагайжыдылганы болгаш ногаанчыдылганы кымнар кылыр ужурлугул? Аңаа хамыктың мурнунда чурттакчылар, ажыл-ишчилер киржир хүлээлгелиг. Кайы-даа хоорай, суурда арыглап, аштаар, санитарлыг байдалды хайгаараар черлерни күш-ажылчы коллективтерге тус-тус хуваап каан болгай. Ынчангаш, ол участогунче сагыш салыры—күш-ажылчы коллектив, кежигүн кижи бүрүзүнүң хүлээлгези. Ол ажыл уттундуруп турар черлер база бар. Чижээ, Кызыл хоорай. Маңаа пятница санында арыглап аштаашкын кылыр дээн чаңчыл ам уттундуруп турар. Ынчангаш, бо ажылды совет органнар амдыгааштан холга алыры чугула.

Октябрьның кайгамчык юбилейи чоокшулап орар. Ону төлептиг уткуур дээш чарыш кайда-даа калбарган. «Бедик культуралыг, үлегерлиг корум-чуруминуг чер дээш» суурлар, хоорайлар аразында чарыш база аңаа хамааржыр. Аңаа тиилекчи болуру дээш чүткүлдүг чурттакчылыг чер бүрүзүнге үндүрер херек. Бо ажылды партия организациялары база кичээнгейниң төвүнге тургузар ужурлуг.

Республиканың чурттакчылары! Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын демдеглээринге белеткенип турар бо үевисте боттарывыстың чурттап турар хоорайывыстың, суурувустуң, кудумчувустуң, девискээривистиң база ол ышкаш ажылдап турар черивистиң чаагайжыдылгазы база ногаанчыдылгазы дээш идепкейивисти бедидээли!. «Бедик культуралыг, үлегерлиг корум-чуруминуг чер» дээш чарышка идепкейлиг киржиили!

КАРА-ДАШТЫҢ ХАЙЫРАЗЫ

● *Репортаж* ●

Чиик машина ээр-дагыр оруктар-биле элээн үр чоруп ора, Кара-Даш дааның кырынга үнүп келген. Кады чораанывыс В. И. Ленин аттыг «Тыва дағ-дүгү» комбинаттың рудникте партия эге организациязының секретары Александр Феофилакович Трифомов ол-бо машиналар шуушкан черлерде дыйлагар оруктарже айыткаш тайылбырлады:

— Бо хөй оруктарны шөер болза, узуну 40 километр ажа бээр. Мында дүн, хүн иштинде аңгы-аңгы ээлчеглерде дөрт чүс ажыг кижи ажылдап турар. Техника күжү хөй. Беже БелАЗ, он бульдозер, он ийи экскаватор бо үүжениң байлаан казып, тып турар чепсээвис ол.

Бедиктен харап көөрге, ол чире тепсип каан оңгул-чиңгил черлер, көрүнчүкке көзүлгени дег, баарывыска чаттыла берген. Хажывывыста ажылдап турар СБШ-200 маркалыг даг үттээр станоктуң чанынга чеде бердивис. Башкарыкчызы чадазындан дүжүп кээп, хүнге шонзурган хүрең арнында дерин чоткаш, мөге холун сунуп мендилешти. Хүлүмзүргей шырайлыг ажылчынның ады Юрий Иванович Брюхачев дээр болду.

Ол он чыл бурунгаар маңаа электриктеп ажылдап эгелээн. Баштай Иркутскиге, ооң соонда Красноярскиге курстар дооскаш, нарын техниканың «дылын» тудуп, мергежилиниң хынын тыва берген. Мурнакчы машинист дөрт айларның планын 132,2 хуу күүсеткеш, чарышка тиилеп үнген.

Кырлаң ажыр орукта амыр, соксаал чок ажылдап турар экскаваторга чедирип келдивис. Күчүлүг машина чанында турган БелАЗ-ка 42 тонна руданы чүдүрүп чорудуптары билек, экскаватор машинизи Николай Иванович Рудникбиле чай аразында каш сөс солчур аргалыг болдувус. Ол сөс чыл ажылдаан арга-дуржулгалыг ажылчын дөрт айлар иштинде 667 муң тонна даг рудазын үүрмектеп-сорттаар цехче чоруткан. Ол күш-ажылчы чарышты баштап турар. Ажылынга кызымак, идепкейлиг боорга, эш-өөрү ону улус депутаттарының район Совединиң депутадынга база катап соңгаан. Экскаваторнуң ускуужунуң чанынга бир машина тура дүжерге, чугаазын үскеш, хайым ишче ол шымныр кирипкен.

Мурнуку чылдарда аңгы турган транспорт цегин, даг өрүмнеп чазылдырар участокту рудникте каткан. Техника болгаш кижи күжүн мөөннеп, башкарылганы төпчүдүп, кадрларны таарыштыр тургускан соонда, ажыл шапкынчаан. Дөрт айларда коллектив 4 миллион ажыг даг массазын арыглал фабриказынче чоруткан. Азы планда көрдүнгенинден 66 муң тоннаны ажыр күүсеткен. Даг үттээр болгаш чазылдырар участок онаалдазын 104,1 хуу боттандырган.

Мурнакчыларның адын А. Ф. Трифонов чоргаарал-биле адады. Даг өрүмнээр станок машинизи Көшкендей Ооржак, БелАЗ чолаачызы Леонид Волковский, экскаватор машинизи Виктор Кызыл-оол...

Ажыглаттынмас чери чок, өтпес, катпас, отка кыппас онзагай эртине даг-дүгү Кара-Даштың хайыразын, могаг-дыш чок ажылдап турар кижилерниң ажыл-ижи-биле таныжарга мындыг.

Даг ажып, чазаглыг орукче кирип келгенивисте, күчүлүг чазылдырыышкындан чүректеривис шимирт дээн. Даг эдээнде, ынаар ырakta шуушкан машиналар бараан көзүлген.

А. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: кран башкарыкчызы, комсомолчу Мая Базан-оол он ийиги беш чылдың шалыпчыларының аразында кирген. Ол Кызылда дөрт дугаарлыг профтехучилищени дооскаш, Кызылдың тудугларында 1983 чылдан бээр ажылдап турар.

Кызылдың он дөрт дугаарлыг механизация эргелелинде кран башкарыкчыларының аразында Улуг Октябрьның чедер чылынга тураскааткан социалистиг чарыштың мурнуу одуруун ол кызымак ажыл-ижи-биле ээлеп турар.

Ажылчын кыстың башкарар кранын эрткен айда Кызылда чаа поликлиниканың тудуунуң чанында тургускан. Ында дашчыларның бригадазының ажылынга ол дузалап, аар чүъктерни тудугже чедирип берип турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МОСКВАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

Май 19-та СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев ВКП ТК-ның Чиңгине секретары Нгуен Ван Линь-биле ужурашкан.

Совет-вьетнам экономиктиг кады ажылдажылганың айтырыгларын чугаалашкан.

Төп органнар база планнар-биле чер-чер органнарының бот-тускайлаң болгаш харыысалгалыг болур ролюн шиш дүүштүрер сорулга-биле эде тургустунуушкунуң үезинде ап чорудуп турар хемчеглерниң дугайын М. С. Горбачев чугаалаан. Агроүлетпүр комплекизиниң айтырыгларының дугайын чугаалап тургаш, маңаа ажыл-ишчилерниң чер ажылын сайзырадырынга база бедик төнчү түңнелдерни чедип алырынга сонуургалын хандырарының чугулазын ол демдеглээн.

Нгуен Ван Линь Вьетнамның экономиказында байдалдың дугайын чугаалаан.

Совет Эвилелиниң болгаш Вьетнамның мурнунда туруп турар социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге ийи чурттуң аразында экономиктиг кады ажылдажылганы эде тургузары болгаш ооң ажыктыг чоруун бедидери негеттинип турар деп демдеглеттинген.

• • •

Ол-ла хүн Кремльге совет-вьетнам документилерге ат салган.

Документилерге ат салыышкынның ёзулалынга М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов, вьетнам таладан эштер Нгуен Ван Линь, До Мыой олар киришкен.

1987-1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде чиик үлетпүр барааннарын бүдүрер талазы-биле кады ажылдажылга дугайында ССРЭ-ниң болгаш ВСР-ниң чазактарының аразында дугуржулгага ат салган.

Шай өстүреринге болгаш болбаазырадырын кылырынга кады ажылдажылга дугайында, кокос үнүштүң үзүн бүдүреринге кады ажылдажылга дугайында, электротехниктиг дериг-херекселдерни бүдүреринге кады ажылдажылга дугайында ийи чурттуң чазактарының аразында чиңгине дугуржулгаларга болгаш экономиктиг кады ажылдажылганың өске-даа документилеринге ат салган.

• • •

СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Чазаа Кремльге Нгуен Ван Линьге аалдар кылдыр дүштеки шайлалганы тургускан.

Совет таладан М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов болгаш албанының өске-даа кижилери аңаа олурушкан.

Чылыы-биле найыралдыг байдалга эрткен шайлалгага эштер М. С. Горбачев биле Нгуен Ван Линь олар чугаалаан. Оларның чугааларын шайлалганың киржикчилери улуг кичээнгей-биле дыңнап, адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

• • •

Нгуен Ван Линь Моссоветке чораан. Москвачыларның эде тургустунуушкунунуң чорудуп турар үезинде социал болгаш экономика адырларында шиитпирлеп турар айтырыгларын аалчыга чугаалап берген.

Ийи күрүнениң найысылалдарының аразында чаңчыл болган сырый харылзааларның ийи чурттуң улустарының найыралын улам быжыглаарынга, ВСР биле ССРЭ-ниң бүгү талалыг кады ажылдажылгазын байлакшыдарынга өскүү салыышкынны киирип турары демдеглеттинген.

• • •

ВКП ТК-ның Чиңгине секретары Москваның элээн хөй черлеринге чораан болгаш массалыг чуртталга тудуунуң чаа районнарын сонуургап көрген.

• • •

Нгуен Ван Линь В. И. Ленинниң Мавзолейинге чечектерни салган. Кремль ханазының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге чечектерни база салган.

Хүндүлүг аалчы-биле В. А. Медведев болгаш албанның өске-даа кижилери кады чоруп турган.

• • •

Вьетнам коммунистериниң удуртукчузу Хо Ши Минниң мемориалдыг самбыразынга болгаш Хо Ши Минге кылдыр тураскаалдың турар черинге чечектерни салган.

(СЭТА).

«СП-27-НИҢ» ТУГУН БАДЫРГАН

«СОҢГУ ПОЛЮС-27» САЛДАП ЧОРУУР СТАНЦИЯ. Полярниктерниң хоорайжыгажының кырынга барык үш чыл дургузунда киислип келген «Соңгу полюс-27» салдап чоруур эртем станциязының тугун байырлыг байдалга бадырган, Де-Лонга архипелагтан төп полюс бассейнин таварты ол дош Соңгу полюстуң географ точказындан ырак эвес черлеп бөмбүрзектиң барыын талазынче тик меридианны таварты кол углалыышкын-биле бир муң беш чүс километр ажыг черни эрткен. Бөмбүрзектиң талазынче тик меридианны таварты «Сибирь» ледокол база эрткен. Ол болза таптыг-ла чартык чүс чыл бурунгаар папанинчилерниң салдап эрткен районунуң. Атомоходтуң бедик широталыг рейзиниң удуртукчузу, ССРЭ-ниң Гидрометереология күрүне комитединиң начальнигиниң оралакчызы Совет Эвилелиниң Маадыры А. Чилингаров, Арктика болгаш Антарктиданың эртем-шинчилел институдунуң директору Б. Крутских, келир үедеги «Соңгу Полюс-29» станцияның начальниги В. Лукин олар Арктиканың совет шинчилекчилериниң болгаш шиңгээдип алыкчыларының чаңчылдарынга шынчызының, полярниктерниң шудургу болгаш кызымаккай күш-ажылының, «СП-27» станцияның чыып алган эртем информациязының улуг хемчээлдииниң дугайын тук сывыының чанынга болган байырлыг митингиге чугаалааннар.

«Сибирьниң» экипажының болгаш Арктика флодунуң бүгү далайжыларының өмүнээзинден эртем ээлчээн чедиишкинниң-биле доосканы-биле полярниктерге байыр чедирген.

Медээ бээр ракеталар-биле салют кылганының соонда «СП-27-ниң» начальниги Ю. Тихонов станцияның тугун бадырган. Полюс шинчилелдериниң төөгүзүнде эң баштай ол байырлалдыг ёзулалдың киржикчилери 300 совет кижи-далайжылар, бедик широта экспедициязының киржикчилери, ужудукчулар. Дош кырынга олар чүүл болгаш аъш-чем курлавырларын, салдаашкынның дугайын орус болгаш англи дылда тайылбырлаарын болгаш чаңчыл болган хүндүлээчел чорукту ажыглаарынче чалаан бижимелди арттырып каан база бажыңчыгашты тургузуп каан.

«Сибирь» узун медээ берип, «СП-27» дош-биле байырлашкан. Ынаар орук белен эвес, кижи чорбаан доштуг куруг делгемнер бар. Оларның мурнунда Арктиканың совет секторун таварты Лаптев далайже орук бар, аңаа атомоход «Соңгу полюс-29» чаа станцияны организастап тургузаар.

Атомнуг ледокол телевидеттиниген уу-биле болузун оруун уламчылавышаан.

(СЭТА).

ШАҢНАЛДЫ ТЫВЫСКАН

Бирги кварталдың түңнелин-биле Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга тиилекчи болган Тыва АССР-ниң Сан министерствозунга ССРЭ-ниң Сан министерствозунуң болгаш адыр аайы-биле профэвилел Төп комитединиң шилчиир Кызыл тугун тыпсырынга тураскааткан хурал дүүн Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бажынынга болган.

Хуралды Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков ажыдыкаш, РСФСР-ниң сан министриниң оралакчызы Н. П. Еськовка сөс берген. Шилчип чоруур Кызыл тукту ол тывыспышаан, делгереңгей чүве чугаалап, байыр чедирген.

Министерство күрүне оруулгазының планын бирги кварталда 104,9 хуу күүсеткен. Шупту сан килдистери бүгү киирилделерниң планын чедиишкинниг боттандырган. Чедиишкинге доктаавайн, бар арга-курлавырларны долу ажыглап, улам эки ажылдаарын хуралга сөс алганнар болгаш сан министри Б. К. Буя[illegible]ев бүзүредип чугаалааннар.

Бистиң корр.

АЛГАН ХҮЛЭЭЛГЕЗИН ЮБИЛЕЙДЕ КҮҮСЕДИР

Үжен чыл бурунгаар эге школаны дооскаш, фермага саанчылап ажылдап кирген. Адазы кадарчылап, иези саанчылап чорзан болгаш Анай-Хаак Монгуш мал ажылынга чажыңдан чаңчыккан, инекти улуг саанчылардан дудак чок саар турган.

Дуржулгалыг саанчы Анай-Хаак Эленмеевна Монгуштуң ол чылдарда саап алган сүдүнүң хемчээлин караккa көстүр кылдыр бодаары берге. Ынчалза-даа тыва улустуң «Эки кылган ажыл—элеп читпес алдар, күш-ажыл кижини каастаар» деп үлегерлиг чугаалап кааны дег, А-Х. Монгуштуң күш-ажылчы ат-алдары чүгле төрээн совхозунда эвес, бүгү районда тарап, республикада дыңналып турар апарган. Ооң амыдырал-чурталгазы шынап-ла каас, байшыдалдыг, ады хүндүткел-биле бүргеттинген.

А.-Х. Монгуш коммунист болганындан бээр бо үениң иштинде партия шугумундан чаңгыс-даа сагындырыг ап көрбээн, ол ажылынга, ниитиниң херээнге бердингениниң херечизи. Хоочун коммунист бодунуң байлак дуржулгазын аныяктарга күзелдиг-биле дамчыдып берип чоруур. Ол коммунист деп бедик адын, харыысалгазын бедидип, коллективинде дагдыныкчы хүлээлгезин эки күүседип, ак сеткилдиг ажылдап турар. Коммунистиң күш-ажылын үнелеп көргеш, ону «Тоску беш чылдың шалыпчызы» 1978-79 чылдарның социалистиг чарыжының тиилекчилери — деп хөрек демдектери-биле «Күш-ажылдың хоочуну» медаль болгаш «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаан.

А.-Х. Э. Монгуш хып дээн кыс тургаш, 1956 чылда «Искра» совхозтуң Кызыл-Хавак фермазынга саанчылап эгелээн. Ол-ла фермазынга он беш чыл ажыг саанчылап турда, совхоз бичии, үүрмек сүт-бараан фермаларын сүт-кур уксаалыг инектерниң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазы кылдыр эде тургускан. Тус черниң тыва уксаалыг инектерин эрги фермада тускайлаан. А.-Х. Монгуш бо фермага ажылдаары-биле көжүп келген..

Бодунуң ажыл-ишке кызымак, эш-өөрү-биле эптиг, демниг ажылдап, чурттаар чаңчыы-биле А.-Х. Монгуш чаа ферманың коллективиниң хүндүткелин чаалап алган. Кызыл-Хавакка ажылдап турганы ышкаш Анай-Хаак Эленмеевна база совхозтуң мурнакчы саанчыларының одуруунга чоруп келген.

Дуржулгалыг саанчы он ийиги беш чылдың бирги чылында бодунга быжыглаан инектериниң баш санын меңди камгалап, алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткеш, социалистиг чарыштың тиилекчизи атка төлептиг болган.

Бо дээрге коллективтиң чыл планын чедир болгаш ажыр күүседиринге саанчының хуузунда киирген үлүг-хуузу болур. Бо чылын хоочун саанчы бедиткен хүлээлге алган. Чыл төнчүзүнге чедир 50 тонна бараанныг сүттү бүдүрер болгаш саар инек бүрүзүнден 2280 кг сүттү саап, малдың баш санын чүс хуу камгалап алыр сорулганы салган.

Бо хүннерде А.-Х. Монгуш инектерниң ажаалда, азыралын экижидип, саалдазын кудулатпайн турар. Бирги кварталда алган социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг боттандырган. Сүт бүдүрериниң планын 110,2 хуу күүсеткен. Бир саар инектен 385 кг сүт саар планын 430 кг чедирип, мурнакчылар одуруунда шудургу ажылдап турар.

Беш чылдың ийиги чылында алган социалистиг хүлээлгелерин Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур күүседир дээш мурнакчы саанчы А.-Х. Э. Монгуш ажыл-херээ-биле бадыткап, бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларын чедиишкинниг боттандырар дээрзинге бүзүрелдиг.

Б. МОНГУШ.

ТИИЛЕКЧИ БРИГАДА

Шагаан-Арыгда АКМК-ның коллективи Октябрь революциязының 70 чылы болур бо юбилейлиг чылда бедиткен социалистиг хүлээлгени алган ажылдап турар.

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Кертиккей Кызыл-оолга удурткан бригада Жданов аттыг совхозка он аал чурттаар үш бажыңны хуусаадан бир ай бурунгаар тудуп дооскан.

Бригада кежигүннери коммунист, аныяктарның дагдыныкчызы Шойдан Шогжал, хоочун тудугжу Фёдор Чанчып, чоокта чаа ажылдап кирген Доктугу Чаш-оол болгаш өске-даа мурнакчыларның шалыпчы ажыл-ижи үлегерлиг. Бригада социалистиг чарыштың түңнели-биле АКМК-ның коллективтериниң аразында чарышка тиилекчи болуп, шилчип чоруур вымпелди чаалап алган болгаш 100 рубль-биле шаңнаткан.

М. ТАЖЫМА.

Июнь 21 — Соңгулдалар хүнү

ИДЕПКЕЙЛИГ САНАЛДАП ТУРАР

Тыва АССР-ниң чер-чер Советтериниң он тоску чыыжының бүрүн эргелериниң хуусаазы дооступ, чаа чыыштың соңгулдаларынга белеткел кидин-түлүк чоруп турар.

Бо чылдагы соңгулдалар талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы парлаттынганы соонда Мөңгүн-Тайга районда соңгулда кампаниязы дораан калбарып эгелээн. Кодээ Советтерге соңгулдалар эртир пер 60, район Совединге—15 соңгулда округтарын рай күүскомунуң шиитпирин ёзугаар бадылап тургускан болгаш участоктарда агитпункттарны дерип белеткээн.

Төлептиглерниң төлептиглерин кандидаттарга депшидер ажыл ам-даа уламчылап турар. Бо хүннерде кодээ Советтерге депутаттарның кандидаттары кылдыр 50 ажыг кижини районда күш-ажылчы коллективтер, хөй-нийти организациялары адааннар, а район Совединге 36 депутат адаттырган.

Эрге-чагырга органынга төлээ кылдыр депшидер кижилерни мурнундагы үелерде ышкаш сүме шиитпир ёзугаар депшидип турар чорукту болдурбайн турарывыстан чамдык черлер чаңгыс округка 2—3 кандидатураны идепкейлиг саналдап турарын деткип турар бис. Ол дээрге демократияның ханылап чурттакчы чоннуң бот-идепкейиниң өзүп турарының бадыткалы болур. Аңаа чижек кылдыр ырак Мөген-Бүрен ни көрээлиңер. Ук кодээ Советке депутатка кандидат кылдыр 16 кижини депшидери көрдүнген турда, суурнуң чурттакчылары, кодээ ишчилери эң төлептиг 28 кижини адаан. Район Совединге соңгулда чорудар 36 округтуң талазы-биле хуралдарга 52 кижини чурттакчылар депшидип үндүрген.

Мөңгүн-тайгажылар эрге-чагырга органнарынче ажыл-агыйларның болгаш бүдүрүлгелерниң мурнакчыларын, эң идепкейлиг ишчилерни депшидип турар. Чижээ, ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң малчыннары А. С. Хертекти, Д. Д. Кара-оолду, О. К. Бораганны, «Мөген-Бүренниң» хой-жузу Ч. Н. Тарын-Базырны, саралык кадарчызы С. Ч. Доңгакты, районнуң септелге-тудуг участогунуң ажылчыны А. С. Эрес-оолду, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелинде З. Д. Иргитти, бот-орулга-чарылгалыг тудуг участогунда К. И. Шилейни болгаш өске-даа он-он төлептиглерни ишчилер боттарының хуралдарынга адаан.

Кандидаттар депшидилгези удавас доостур, олар соңгукчулар-биле ужуражып эгелээр. Ук хуралдарны чаа ёзу-биле, эң калбак демократтыг байдалга эрттирерин планнап турар бис. Соңгукчу бүрүзү бодунуң келир үедеги депутадын аңаа тергиин эки билип алзын дээш бүгү-ле аргаларны ажыглаар бис.

С. ОЧУР.

Мөңгүн-Тайга райкүүскомунуң даргазының оралакчызы, райплан даргазы.

КӨСКҮ АГИТАЦИЯ

«Тыва кобальт» комбинаттың дирекциязы, партком база профэвилел болгаш комсомол комитеттери ол [illegible] чылдың планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш база бүдүрүгениң камналгазыг чорууш чедип алыр, күш-ажылдың, бүдүрүлге технологиязының шынарын экижидер дээш көскү агитацияны чорудар ажылче кичээнгейни угландырып турар.

Бо хүннерде бүдүрүлгениң цехтеринде, участоктарында Улуг Октябрьның юбилейин төлептиг уткуурунче ажылчыннарны кыйгырган лозуңнарны, плакаттарны дерип аскан болгаш көргүзүг самбыраларын доктаамал долдуруп, чаартып турар.

ЧУРУКТА: комбинаттың девискээринде көргүзүг самбыразы.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

БОДАЛ. САНАЛ. ТҮҢНЕЛ.

Кызылдың пассажирлер автотранспорт бүдүрүлгези үндезилеттинип тургустунганындан бээр беш-ле бешки чылында ажылдап турар хоочун бүдүрүлге. Чоннуң чоон оруунда, хоорайның төвүнде турар бо бүдүрүлге хөйнүң караанга көскү. Чүнүң-биле көскүл? СЭКП-ның XXVII съездизиниң салган сорулгаларын чедиишкинниг күүседиринге көскү агитацияны бүдүрүлге канчаар ажыглап турарыл? Айтырыгларны хандыр бодаар болза, олар бөдүүн эвес. Көскү агитация эде тургустуунуушкунну негеп турар деп чүве илдең апаар. Ол кандыг орук-биле чоруур ужурлугул?

Кандыг-даа бүдүрүлгелерниинде-биле домей, бо бүдүрүлгениң девискээринде болгаш иштики шимелдезинде көргүзүг самбыралары, Күш-ажылчы аллдар тугу, лозуңнар, плакаттар мында арбын. Удавас болур чер-чер Советтерниге болгаш улус судтарынга соңгулдалар хүнүнге календарьлар астынгылаан.

Бүдүрүлгениң девискээринде көскү агитацияның кандыг хевири эң көскүл? Кол кудумчу-биле чергелештир шөйлү берген узун гаражты эгилеңдир турупкан улуг хемчээлдиг стенд азы көргүзүг самбыралары. Аңаа чаңгыс ат бээри болдунмас. Чүге дизе күш-ажылдың бежен үш хоочунунуң улуг портрет чуруктарын мизирештир чыскаап каан. Оон-биле кожа самбырада чолаачы Р. О. Амзараков баштады бухгалтер И. К. Соболева болгаш улуг механик В. Г. Пахомовка чедир база-ла ындыг хемчээлдиг чуруктарда бүдүрүлгениң мурнакчыларын чыскаай олурткан. Хүндүлел самбыразы ирги бе? Улаштыр Күш-ажылчы аллдар тугу. Тукту чогум кынга, кайы колоннага азы бригадага аллдар болдуруп көдүргенин билдинмес. Ынчалза-даа бо чылдың бирги кварталында тиилекчи болган колонналарның, бригадаларны (колоннаны бе, бригаданы бе азы чолаачыны бе дээрзин билип алыры белен эвес) адап каан. Күш-ажылчы аллдар тугунуң оң талазында самбыраның көргүзүглерин кварталдап солуп турар, а оң талазында хөй кижилер чуруу шаг-шаа-биле туруп-ла турар. Уран чүүлдүг бо аргазын ажыглааны ук шаанда эки-ле турган. Ынчалза-даа үр үеде турган бо самбыра эрткен-дүшкен, сонуургап келген кижилерниң хамаан чок бүдүрүлгениң ажылчыннарының сонуургалын эриктирип, харын-даа мында чуруу кирген хоочуннарының, мурнакчыларының сеткилин хөлзедип хөөнүн калдырып турбаан деп бе.

Иштики дериглеле темалыг стендилер хөй. Ол эки. Административтиг бажыңче кирип кээрге, бир дугаарында «Бистиң чудувус» («Наш позор») деп стенд каракка илдиктер. Кылып кааны терминн. Аңаа чүнү чырыдар турган деп: прогулчуларны, ажыл шагындан озалдаачыларны, арагачыларны, «койгуннарлыг» чолаачыларны, алыксак-чиксектерни. Бистиң чораанывыс хүн стендиден бүдүрүлге чудун көрбээн бис. Ындыглар чок турганы ол боор, стенд аш болган. Коридорда «Комсомолчу амыдырал» стендиниң база аяа куруг. «Комсомолчулар шуптү шөлээде-дир аа?» — деп, ынай-бээр кылаштажып турган аныяк ажылчыннардан айтырдывыс.

— Тиилелге хүнүнге уткуштур аазр дээш чаартып турар улус бо...— диштилер. Ындыг-ла болза эки.

«Бистиң хөй-ниити организацияларывыс» деп стенд ёзулуг негелдеге дүүштүр дериттинген (бүдүрүлгеде тос хөй-ниити организациялары бар). «Хөй-ниити организациязының кежигүнүнүң сорулгазы — күрүне хүлээлгезин халас күүседири» дээн ленинчи сөстерлиг лозунга дүүштүр ажылдап турар. «Аныяк ажылчын бүрүзүнге ортумак эртем» деп стенд солун. «Шөлээлээн» комсомолчулар дугайында дүрген сеткилди ол оожургадыпкан. «Күш-ажыл кижизи бодунуң чуртунуң бүрүн эргелиг ээзи апарган» деп плакат адаанда школа дугайында совет Хоойлудан аңгыда комсомолчу өөредилге талазы-биле материалдарны берген. Зачёт дужаар комсомолчулар-даа лаңзызы бар. Стендини кылгаш, ону долдуруп турары уран чечен, хүннүң негелдезинге дүүшкек. ССРЭ Конституциязының 45-ки чүүлүнден ушта бижилге-биле стендиниң алыс утказы доостур: «ССРЭ хамаатызы өөренир эргелиг».

Ийиги катта хөй-ле плакаттар, самбыралар аразындан «Арагалаашкынга сөгүт» деп стендини сонуургаан бис. Л. Н. Толстойнуң «Кижилер арага ишкенинден улам каржы, аспырак, мелегей апаар» дээн сөстеринден эгелээн стендиде арагалаашкынны болгаш алкоголизмни буруудаткан өңнүг плакаттарны аскан. Ол плакаттарның чуруу сөс чокка-ла хөйнү тайылбырлаар.

Стендилер дериирине бичии хемчээлдиг плакаттарны ажыглаарга көрүштүг-даа. Утка-шынары хамы-даа болурун көскү агитация чөвүлели чедимчелиг ажыглап турар.

Экономика болгаш камналга дээш демисел амгы үеде кол кичээнгейде. «Камналгалыг бол», «Электри энергиязын камна!» дээн чижектиг дөрт кыйгырыглыг лозуңнарның орнунга «Литр бензин чидирип чолаачыны чүге чедирерил?», «Чаңгыс грамм бензинниң чидирип айда, кварталда чеже килограмм чедерил?» дээн ышкаш кыйгырыглыг медээлер серемчилеңни бээр.

Тиилелге хүнүнүң бүдүүзүнде чораан-даа болзувусса байырлалга уткуштур коллективтиң бүгү кежигүннеринге байыр чедирген бөдүүн «Чаңнык», байырлыг хурал болурунуң чарлалы бар-даа болза, байырлалдың хана солунун көрбээн бис.

Оперативтиг чорук — агитация бүрүзүнүң, ылаңгыя көскү агитацияның бирги чергелиг болгаш хажыдып болбас хоойлузу. Ынчангаш ола чүвени өске чокка эргтирбези, эргилерин солууру, чаартыры, эде кылыры бүдүрүлгеле көскү агитация чөвүлелинден негеттинип турар. Көскү агитация коллективтиг чогаадыкчы болгаш бүдүрүлгениң удуртукчуларының кичээнгейинден дашкаарлавас апаар.

Ажылдың темпизин, шынарын бедидери, камналга, хумагалыг, организастыг база сагылга-чурумнуг чорук дээш көскү агитацияның амгы байдалын улам байыдып, ооң утка-шынарын чаартыры дээш чогаадыкчы демниг диләэшкиннер-биле эки түңнелдерин чедип ап болур. Кижи бүрүзүнге чедингир, мобилизакчы, сагыш-сеткил хайныышкынныг уранчыдылга аргаларын дилеп, тывары угаан-медерелдиң, кижилерниң психологиязының эде тургустунарынга дузалаар.

В. САТ.

«Шынның» корр.

Чагаа парлаттынмаза-даа

ХУРАЛДАРГА САЙГАРГАН

Чамдык садыг, бухгалтерия ажылдакчыларының ажылында четпестерниң, ажилерниң негелде-хереглелдеринге кичээнгей чок чорууну дугайында медээлер «Шынның» почтазынга келген. Ону тус черлерге хынап, чоң мурнунга сайгарып көргениниң, чогуур хемчеглерни ап чорудуп турарының дугайын дыңнаткан харыылар редакцияга келген. Ооң домчуладын парладывыс.

✦ Сүт-Хөлдүң Алдан-Маадыр суурдан келген чагааның утказы: суурда идик-хеп магазининиң садыгжылары З. К-Х. Ооржак биле К. К-Х. Ооржак угбашкылар бараан келирге чажырар, оон өртээн өстүрер, дөргүл-төрел тыртар, акша-көпеекти орта шыи санавас, садыг талазы-биле документизи чок хирезинде ажылдап турарлар...

Алдан-Маадыр суурда хуучу кежигүннер хуралынга ол ийи садыгжының отчёттарын дыңнаан. Хереглекчилер ниитилелиниң уставын ёзугаар ийи садыгжының аңаа ажылдаар, ажылдавазының дугайында чоннуң саналдарын алган.

Райпо баштаар черинниң, кожээ Совет күүскомунуң талазындан ук хомудал чагааны ханы анализтеп көргеш, садыгжы К. К.-Х. Ооржакты бараан өртээ улгаттырып саткаңы дээш ажылындан хостаан. Садыг эргелекчизи З. К-Х. Ооржакка сөөлгү доңгулда хүлээткеш, ажылынга арттырган дугайын Сүт-Хөл райкүүскомунуң даргазы Ч. Монгуш редакцияга дыңнаткан.

✦ Бай-Тайгадан бөлүк авторлар чагаазы редакцияга келген. Ында бижээни: Райпо удуртукчуларынга ажыл айтырып чедерге «ажыл чок, манаңар» дээр. Төрел-дөргүл, эш-өөр тыртыксаар. Тээлиге садыглар хөй-даа болза колдуунда хөй чыл стажтыг хоочуннар ажылдап турар. Улуг, чаа мебель садыы немешкен, мында база стажтыг садыгжылар-дыр. Ийи, үш чыл болгаш ийи катап садыг немежир. Аңаа база ол-ла садыгжылар ажылдаары чахавас».

Ооң ынай авторлар коллективтиң бухгалтериязының ажылында четпестерни дыңнаткан. «Санакчы бухгалтер шалыны ылап-ла ийи-үш хонук озалдадыр. Планны ажыр күүседирге немей төлээр деп чугаа сөзүн кырында арткан. Пособие акшазын үндүрерин база озалдадыр. Аштакчыларга халаттар чуттан дээш акшаны немей төлеп бербес».

Чагааны райпо ажылчыннарының ниити хуралынга сайгарган. Фактыларга хамаарыштыр райпо даргазының кадрлар талазы-биле оралакчызы Б. У.-Х Хертек, санакчы, бухгалтер Ю. Д. Кыргыс, садыг ниитилелиниң эргелекчизи З. С. Хертек оларның тайылбырын алган. Санал-оналдардан алгаш көөрге, улус ылгап аңгылаар, дөргүл-төрел, эш-өөр тыртыксаар чорук бадыткаттынмаан. Шупту садыглар дуржулгалыг садыгжылар-биле кады аныяктарны ажылдадып каан болуп турар. Бо дугайын Бай-Тайгы райкүүскомунуң даргазы В. Сүге-Маадыр редакцияже чорудкан харыызында дыңнаткан.

✦ Ол-ла районнуң «Кара-Хөл» совхозта бухгалтерия ап парадының, кол экономистиң багай ажылын, оларның билиг-мергежили, отчёт-учётту кылып турары үениң негелделеринге четпес дээрзин бижээн чагаа база редакцияга келген.

Чамдык фактылар бадыткаттынмайн турарын райкүүском даргазы В. Сүге-Маадыр редакцияга дыңнаткан. «1986 чылда совхозтуң ажыл-агыйының, саң-хөө байдалының түңнелдериниң талазы-биле четпестерин дээш ооң директору А. Ч. Хертек, кол бухгалтер А. А. Хертек оларны шыңгыы сагындырган. Ажыл-агыйны экижидер дээш баланс комиссиязы доктаал хүлээп алган».

✦ Каа-Хемниң Суг-Бажы суурдан бир чагааны редакция алган. Ооң кол утказы: «Бистиң суурга акша алыры нарын. 1986 чылдың декабрьдан эгелеп бергедээн. 1987 чылдың февральга чедир арай деп-ле ийи удаа ону алдывыс. Он үш дугаар шалың биле стаж акшазы албадывыс. Бухгалтерлер азы экономистер буруулуг бе?».

Аңаа хамаарыштыр Суг-Бажы кежээ Советтиң күүскомунуң даргазы П. С. Намзак редакцияже дараазында чүүлдерни дыңнаткан: «Чагаада фактыларны апрельде бүгү чоннуң мурнунга улуг бухгалтер биле улуг экономист отчёт берип турда сайгарган. 1987 чылдың февральда акшаны албааны шын. Чүге дизе, совхоз чаа системаже төлевирипче (боду акшаландырар болгаш бодунун чарыгдалын боду дуглаары) киргени-биле холбаштыр баштайгы айларда бергелер турган.

Эрткен чылын совхоз карылгалыг болган, ынчангаш он үш дугаар шалың төлеп шыдавас, стаж акшазын төлеп берген. Бо чылын 10 хууну төлеп эгелей берген.

Чагаада шугумчуделде адыкирип турар кассир Чечек Монгуш ажылындан үндүрткен, ам өске кассир ажылдап турар. Совхозтуң кассазындан акша алырын чурумчуткан».

РЕДАКЦИЯДАН: чамдык ажилер редакцияже шугумчулелдиг чагаа бижээш ат, фамилиязын, адрезин тодаргай биживес, боттуг фактыларны, ажыл-херектиң байдалын хажыда бээр чоруктар бар. Ындыг чагааларны хынаарга фактылар бадыткаттынмайн баары ээзиш эвес. Ынчангаш ат, фамилиязын, адрезин долузу-биле салыры чугула.

СЭКП-ның XXVII съездизиниң соонда чер-черде партия, совет, ажыл-агый органнары чоннуң чагаа, билдириишкиннери-биле ажылды экижидер дээш эвээш эвес ажылды чорудуп, почтаны анализтеп турары илдең-жээн. Кол чүүл — ап чорудуп турар хемчеглерниң дээштиин чедип алыры. Ынчангаш чамдыкта эреңгей харыы бээр чоруктарны болдурбазы кузенчиг.

Ак-Довурак хоорайның арыглал фабриказында сес дугаарлыг столоваяның коллективи ажылчыннарга хөй янзы амданныг чемнерни белеткеп берип турарлар.

Ол столоваада Любовь Дмитриевна Страшникованың удурткан ээлчээ Улуг Октябрьның чеден чылынга аллдар болдурган социалистиг чарыштың мурнакчызынга санадып турар.

Бо чемненилге черниң иштики өрээлдерин каастап кылганы база онзагай, чараш. Оон ханаларында көрүнчүктер чырыткыланып аңаа чемненген улус көстүп турар.

ЧУРУКТА: ол столоваяның аныяк поварлары Салчак Серенмаа, Валентина Күжүгет.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

ХАМААРЫЛГАЗЫ КУДУ

Барыын-Хемчик районда агроүлетпүр каттыжыышкынының септелге-техниктиг бүдүрүлгези эрткен чылын планныг даалгаларын күүседир талазы-биле хожудаашкынга таваржып турган, а бо чылдың эрткен айларында база-ла негелдеге чедир ажылдап шыдаваан. Ооң кол чылдагааны кижилер-биле ажылдың кошкаа, оларга таарымчалыг байдалдарны тургуспааны, эде дерииишкинни чорутпайн, чаа чүүлдү шиңгээтпейн турары-биле тайылбырлаттынар.

Чоокта чаа районнуң улусчу контроль комитединиң ук бүдүрүлгеге чорудкан хыналдазы күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң чавызын, хөй ажыл шагының үстүнүп турарын болгаш өске-даа четпестерни илереткен. Агаар-бойдустуң таарымча чок үелеринде ажылчын турушпар өл-шык, соок болуп турарындан эвээш кижилиг коллектив аараан чылдагааннардан чыл дургузунда 315 кижи-хүнүн чидирген. МТМ-ниң машина-трактор парыгының иштиниң хирлиг, санитарлыг байдалы багай. Суг ижер, чунар, техника чуур черлер чок. Техника-биле ажыл-ижи холбашкан, кадыкка хоралыг, хирлиг черде ажылдап турар кижилерниң норма ёзугаар түскай хептер-биле хандырбаан. Ындыг хептер хыналда үезинде складта безин чок болган.

1986 чылда күш-ажыл камгалалынга болгаш техниканың озал-ондак чок чоруунга 7000 рубльди ажыглаары көрдүнзе-даа, бухгалтерияда ону чарааның бадыткаар документилер тывылбаан. Эрткен чылын аңаа болган озал-ондактыг таварылгалардан 447 кижи-хүнү үстүнген, бо чылдың 4 айларында 2 таварылга база болган. Бо ажылды дөрт харыылап, ай санында акша ап турар кижи бар хирезинде, ажылче үнерде сагындырыглар кылып, адын салдырып демдеглээр дептерни безин кылып албаан. Кайы-даа цехте техниканың озал-ондак чок чоруунуң дугайында плакаттар, бижимелдер көзүлбес. Администрация-биле профэвилел комитединиң аразында коллективтиг керээ чардынмаан.

Хол-биле кылыр аар ажылдарны механизастаар, цехтерни эде дерии ажылдарже кичээнгей салбайн турар. Электроцех, карбюраторлар септээр, демир хоюглаар цехтер элээн каш чылдар иштинде ажылдавайн турар. Оларны ажыглалга киирипер болза, машина-техниканың хөй кезектеринде үрелиишкиннерни дүрген септеп, ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, орулгалыг ажылдап болур. Бүдүрүлгениң техниктиг эде дерииишкининиң перспективтиг планы кол инженер Х. Ч. Дожулаада бар хирезинде кылдынган ажылдар чок, ону өске кижилер көрбээн болгаш билбес.

Ажылчыннарның ажылдан үнер, кирер чоруу хөй. Чүгле бо чылдың эгезинден бээр 14 кижини үндүрген, 15 кижини хүлээп алган.

Ажылды организастаарының дөпшилгелиг аргазы бот-орулга-чарыгдалже шилчиир талазы-биле чугаалап чоруп турза-даа, тодаргай ажылдар чорутттунмаан.

Бүдүрүлгениң девискээри кижилерни ажыл-ишче сорук киирип, кыйгырып турар лозуңнар, плакаттар, көргүзүг самбыразы, стендилер-биле дериттинмээн. Хана солуннар, агитхуудустар үнместээн.

Септелге-техниктиг бүдүрүлгениң директору Георгий Астафьевич Силкин үр чылдарның иштинде ажылдап келзе-даа, эде тургустунуушкунунуң оруунче ам-даа кирбээн. Аажок дөгейленген, коллективти чааскаан удуртурун бодаар, чагырар, дужаар чаңчылдан чарылбаан. Кандыг-бир чүүлдү кылырда, кижилерни хүлээп алырда, үндүрерде кымның-даа үнүн дыңнавас, чаңгыс боду шиитпирлээр. Ынчангаш мында партия, профэвилел, комсомол организацияларының ролю, бүдүрүлгениң ажыл-херектеринге хамаарылгазы аажок куду.

Директорнуң ажылының эргижирээн стилин болгаш методтарын, коллективте тургустунган байдалды агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлели (даргазы М. Б. Кара-Сал) эки билир, чаңгыс-ла конторада кады ажылдап турар хирезинде этпейн турары элдептиг.

Илереттинген четпестерни дарый чайладып, бүдүрүлгени бут кырынга тургузуп, удуртулганы экижидер үе келген.

А. ХЕРТЕК,

«Шынның» корр.

Бир чагааның изи-биле

ЧАМДЫК ФАКТЫЛАР ТОДАРАЗА-ДАА...

«...Чедиишкиннер бар-даа болза...». Мындыг одуруглар-биле эгелээн, чамдык четпестерни бижээн чагаа Чадаанада агроүлетпүртранс автобүдүрүлгезиниң бөлүк авторларындан редакцияның почтазы-биле келген. Ооң соо-биле чедип, ук коллективтиң удуртукчулары ажылчыннары-биле ужуражып, сайгарып көрдүм. Шынап-ла чагаада бижээни дег, чамдык ажылдар кылдынмайн турарын оларның-биле чугаалажып ора билдим. Чижээлээрге, кол көргүзүглер талазы-биле дөрт айларда чүък сайгарылгазы 118,5 хуу чүък сөөртүлгези 113 хуу, а ниити арыг орулганы 106,0 хуу боттандырган. Чолаачылар В. Ф. Иванов, С. И. Кыштымов, С. Я. Шварцков олар ийиги кварталдың планныг онаалдаларын багай эвес күүседип, мурнуку черде чоруп орар.

Агроүлетпүртранс автобүдүрүлгезиниң начальниги П. Г. Дураев, парткомсекретары Д. М. Кара-Сал олардан мурнуку чылдарга бодаарга, ажылда кандыг чаартылгалар база эде кылдынган чүү барын сонуургаан мен. Павел Григорьевич мактаныр хөңнү чогун чугаалааш, боттарының күжү-биле машиналар турар гараж кылдынган, 20 машина кирер гараштың ам делгемчиди кылып турарын дыңнатты. Ол ышкаш токарьлар болгаш слесарьлар цегин база септеп-селип эгелей берген. Эң-не кол чүве — бригадаларны харыылаар харысаалгалыг кижилерни түскайлаан.

Контора девискээринге гараштарның болгаш өске-даа ажылдакчыларның ажылдаар черлериниң байдалын көрдүм. КАМАЗ-тар гаражының озалга хоолайларын ам солуур. Ону солуур чаа хоолайлар белен. Чагаала айытканы дег, машиналар септээр оңгарлар хирлиг, чуттуг дигени бадыткаттынмады. Оон аңгыда слесарьларның чамдык станоктары, ылаңгыя үттээр станоктар эрги болганындан ажылдаар арга чок. Ынчангаш садыг базазынче ол талазы-биле чагыг кииргенин парткөм секретары Д. М. Кара-Сал чугаалады. Дарганнаар цехти база көрдүм. Мында И. С. Зайцев кижи-ле от салган тур. Бо цехтиң капиталдыг септелгезин ам чорудар. Кырын шлактааш, чылыглаар, чылыдылга системазын киирер. Ону боттарының күжү-биле кылыр деп турар.

Кижилерниң амыдырал чуртталгазынче сагыш салбас деп чагаада хомудаан. Бо талазы-биле профэвилел комитединиң даргазының оралакчызы болгаш партком секретары-биле сайгарып чугаалаштым. Билдириишкин кииргенулуска материалды дузаламчы кылдыр акшаны-даа берип келген. Часкы үелерде когаа тарыырынга херек чүүлдерни эккеп бээрин аргаларын тып турар. Ырак-чоок курорттарже болгаш өске-даа дыштаныглга черлеринче баарының путёвкаларын болдурар шаа-биле профэвилел комитеди чагыг ёзугаар ап, ажылдакчыларга берип келген.

Кандыг-даа коллективке сагылга-чурум болгаш корум-чурум чугула. Ол күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң бедиңиринге, шалыпчы ажылдаарынга салдарлыг. Ажылга бедик культура база ак сеткилдиг хамаарылга бирге черде турар ужурлуг. А автобүдүрүлгениң коллективинде корум-чурум чогуур негелдезинде эвес дээрзин чагаада шын айтып турар. Маа даразында чижекти киирип көрейн. Эрткен айда Е. Досматов, Ю. Устьянцев база В. Тас-оол олар Ак-Довурак ындынче, ырак рейсче чоруп турган, орукка аас былаажып, алгыжып чорааннар. Ажыл үезинде корум-чурум үреп чорааннарның херээн коллективтиң эш хуу судунга сайгарып көрген. Аңаа саналдааннар оларны үш ай иштинде чолаачылаар эргезин казыыр деп шиитпир үндүрген. Ынчалзажок ол үш чолаачы боттарының корум-чурум хажытканын миннип администрацияга моон соңгаар ындыг корум-чурум үрээшкиннери болбас дээрзиниң билдириишкинин кииргеннин начальник П. Г. Дураев биле партком секретары Д. М. Кара-Сал олар номчутту. Амгы үеде чолаачылар кандыг-даа корум-чуруум үревейн ажылдап чоруп турарын өске ажылдакчылар база бадыткап турар.

Автобүдүрүлгениң коллективинде комсомолчулар болгаш аныяктар эвээш эвес. Бо дээрге улуг күш. Ында администрация болгаш профэвилел комитеди оларның ажылдаарынга, дыштаныырынга таарымчалыг байдалдарны тургузаар дээш чамдык хемчеглерни ап турарын көрген мен. «Аныяктар клувун» аңгылааш, иштики дерилгезин чоруда берген. «Бистиң спортчу амыдыралывыс», «Комсомол булуңу» дээн стендилер белен. Комсомол организациязының секретарының оралакчызы В. К. Хаяк-оол, профэвилел комитединиң даргазының оралакчызы В. Г. Гук олар-биле комсомолчуларның болгаш аныяктарның ажыл-ижин таныштырган. Комсомолчулар Кара-Сал Кызыл-оол, Александр Ховалыг, Семён Куулар, Андрей Ондар олар онаашкан болгаш хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг. Комсомолчуларның спортчу маргылдааларга киржилгези чүгээр. Ынчалзажок сагылга-чурум ам-даа экиживейн турар. Арагалаашкынга, алкоголизмге удур демисел чорудар комиссияның болгаш арага ишпестер ниитилелиниң эге организациязының ажылы дыка сула. Ооң херечизинге дараазында чижекти көрээли. Бо чылдың апрель тоста эртениниң чеди шакта автобүдүрүлгениң чолаачызы Г. Б. Монгуш машиназын ээрип башкарып чорааш, Комаров кудумчузунуң № 2 бажыңга К. К. Монгуштуң бажыңының ханазын буза үстүрген. Моон уржуундан өг-бүлениң кежигүннери бир ай дургузунда өглер кезип, ажылдап, амыдыраар ужурга таварышканын Кошкендей Канчыр-оолович хомудап чугаалады. Ээриктиң харааазындан чолаачы боду улуг когаралга таваржып, өг-бүлези-даа таарымча чок байдалга чедирген. Ооң үүлгеткен херээн коллективке сайгаргаш, судка көөрү-биле шилчиткен.

Чагааны бижээн кижи тывылбаан, ол чаңгыс-ла кижи 16 кижиниң адын тудуп бижээш, оон-даа өскелер диген. Бир эвес автобүдүрүлгениң ажыл-ижин ылап-ла экижидер сорулгалыг ажык-чарлыг илередир дээн автор болза, дидими-биле бодунуң адын долузу-биле айтыр турган. Ниитизи-биле коллективте ажылдың өскериилгелерже эге базым барын көрдүм. Ынчалзажок кижилер-биле бот-түскайлаң ажыл, ажык-чарлыг чорук ам-даа көскүзү-биле четпес. Ол бүгүнү бүдүрүлгеде партком болгаш комсомол эге организациялары холга алза эки.

Үстүнде адааным өг-бүлениң бажыңы таптыг-ла азыг черде турар. Комаров кудумчузу янзы-бүрү марканың машиналары каржып-солчуп эртер, эң-не дүвүрээзиниг кудумчуларның бирээзи болду. Ында орук шимчээшкининиң кандыг-даа ылгавыр демдээ тургуспаанындан, эрткен-дүшкен чолаачылар боттарының кара туразы-биле караңнадып эртип турганын көрдүм-даа. Мурнуку чылдарда борта ийи-даа кижи амы-тынындан база чарылган чораан. Удуртукчуларының талазындан кандыг-бир айтырыгны сайгарарда чаңгыс талалаар. Боттары хамык чүвени шиитпирлээр деп бижээни база бадыткаттынмаан. Бо тывызыксыг автор коллективинде ажыл-херекти ханы анализтевейн бижээни илдең.

С. ЧООДУ.

«Шынның» түскай корр.

АЖЫЛЫНГА МАКТАЛДЫГ

Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ның XXII съездизи аттыг совхозтуң чолаачызы аныяк коммунист Олег Монгушка ооң чаңгыс чер-чурттуглары чоргаарланырлар. Ол ам он ажыг чыл чолаачылаан. Чолаачының чымыштыг ажылы, төлептиг ажылчаны, эдилээн техниказынга камныы, эки түңнелдерлиг ажылы-биле макталдыг.

Автомашиназының техниктиг ажаалдазын чогуур өйшээнде кылып ап, часкы, күскү сезоннуг ажылдарга идепкейлиг киржип, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү чүъктерин сөөртүрүнге кварталь, чыл пландарын доктаамал ажыр күүседип келген. Эрткен чылдың планын 150 хуу күүседкен.

Он ийиги беш чылдың ийиги чылының бирги кварталында 32 муң тонна километр чүък сөөртүр планын 208 хууга күүседип, 225 килограмм кывар-чаар материалды камнап алган. Ынчангаш бо чылды күш-ажылчы эки көргүзүглерлиг эгелээн. Олег Монгуштуң күш-ажылын үнелеп көргеш совхозтуң хүндүлел дептеринге оон адын кирип бижээн.

Аныяк коммунист хөй-ниитиниң даалгалыг ажылдарынга идепкейлиг киржип, бо чылын бодунга алган социалистиг хүлээлгезин Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга чедир күүседир дээш тура-соруктуг ажылдап турар.

Б. МОНГУШ.

АЖЫРГАННАР

Хоорайның № 38 аъш-чем барааннар садыындан чоң үзүктелбес. Ооң бир талазында аът, а өскезинде ногаа аймаа садып турар. Мында садыгжыларны Галина Ивановна Изосимова удуруп турар. Оон удурткан коллективи он ийиги беш чылдың бирги кварталының планын ажырганнар.

Садыгжыларда ажыл шагы үзэр, совет садыгның корум-чурумун хажыдарлар чок. И. И. Босанова биле Г. И. Изосимова олар аныяктарны мергежилинге өөредир талазы-биле бичче эвес ажылдарны кылып турар. Оларның өөреникчизи Анай Монгуш амгы үеде олар-биле кады улуг садыгжыда кады ажылдап турар.

Х. ОНДАР.

Кызыл хоорай.

МУРНАКЧЫ ЧОЛААЧЫ

Агроүлетпүртрансты Чадаанада автобаазазының чолаачызы Матвей Монгуш Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга уткуштур хууда социалистиг хүлээлгени алган. Муң килограмм бензинни, үш дугуйну камнап ап, чыл планын ноябрь айда доозарын ол хүлээнген.

Бодунга бьжыглаан техниказынга камныг, ажылынга кызымак аныяк чолаачыны эш-өөрү хүндүлээр. Мурнакчы чолаачы чүък сөөртүрүнүң ай, квартал пландарын доктаамал ажыр күүседип келген.

О. СЮР-ООЛ.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1987 чылдың май 22 пятница
№ 119 (13419)
1925 чылдан үндүрдүнүп турар. Өртээ 3 копейк.

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Июнь 21 — Соңгулдалар хүнү

ДЕПШИДИЛГЕЛЕР ДООЗУЛГАН

Чер-чер Советтеринге бо чылын болур соңгулдалар онзагай байдалга эртер. Бистиң районга округтарның саны мурнунда турганындан кызырылган, ам соңгуур депутаттарның саны көвүдээн. Чаа чурум ёзугаар чажыт бадылалашкынының түңнели-биле хөй бадылаашкын алганнар бүрүн эргелиг депутаттар болур, а эвээш бадылаашкын алганнар чөвүлээр эргелиг курлавырга артып калыр.

Эрги-Барлык кожээ Советке 10, район Совединге хөй мандаттыг 3 соңгулда округтары тургустунган. Депутаттарга кандидаттар депшидер талазы-биле чоннуң хуралдары хойжу бригадаларга, сүт бараан фермазынга, машина-тракторпарыгынга, үргүлар алган черлеринге, партия болгаш хөй-нийти организацияларынга хөй кижиниң киржилгези-биле бедик деңнелге эрткилээн.

Доктааттынган норма ёзугаар эрги-барлыкчылар кожээ Советке 40, район Совединге 12 депутаттарның кандидаттарын калбак демократияны ажыглааш, үстүкү черлерден сүме чокка депшидип алганнар.

Район Совединиң депутаттарының кандидаттарында Тыва АССР-ниң алдарлыг механизаторлары Очаа Доңгак, Достак-оол Саая, хойжу Вера Хомушку, саанчы Суглукмаа Саая, кожээ Советке комсомолчу тракторист Алира Хомушку, херээжен суггатчы Каракыс Ооржак, тудугжу Михаил Хомушку ышкаш чоннуң төлептиг оолдар, кыстары киргеп.

Кандидаттарны деткиир хуралдар база доозулган.

Чер-чер Советтеринге соңгулдалар дугайында Тыва АССР-ниң Хоойлузунуң негелделерин ёзугаар депшиттирген депутаттарның кандидаттарын чоокку хүннерде хамаарышкан округтарының соңгулда комиссияларының бүрүткээр.

— Агитпунктувус белен, соңгукчуларга хүн бүрүде ажык. Ооң иштин көрүштүг кылдыр дерип, номнар, соңгулда дугайында брошюралар, солуннар, журналдарны делгеп салдывыс. Агитаторлар боттарынга быжыглаан девискээрлерни эргип, соңгукчуларның мурнунга эде тургустунуушкун, соңгулда системазының дугайында лекция, беседаларны кылып эгелей берген. Башкы Клара Саая, бухгалтер Татьяна Ооржак, звено удуртукчузу Серин Куулар, зоотехник Любовь Саая ышкаш агитаторларны мактап болур — деп, агитпункт эргелекчизи Т. Ч. Дүмен-Байыр чугаалаан.

Участоктуң соңгулда комиссиязының даргазы Д. Х. Сарыглар оол кежигүннери-биле кады соңгукчуларның дансызын кылып доосканболгаш ону алфавит ёзугаар чара бижиир ажылче кирипкен.

А. ХЕРТЕК.

Ч А З А Г Л А А Н

Хойжу Доңгак Чыңгыровна Бапык төрүүр чүс башка онаалтыр 97 хураганны бо чылын камгалап ап, Октябрьның 70 чыл оюнга үткүштүр төлептиг күш-ажылы-биле чорупорар.

Ол амгы үеде кыргылдага ыяк белеткенип, хой бүрүзүнден-не пландан ажыр дүктү кыргып алыры-биле боттуг хемчеглерни чорудуп турар. Хойжунуң кадарганы хойларын саргыга удур башбурунгаар эмнээшкиннерни чорутпаан болгаш Улаатайның Халың деп хараган, ыяш чок як черде чазаглап турар.

Д. Ч. Бапыктың хоюнуң дүгүнүң байдалы эки.

Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң шалыпчы ажыл-ишчизи база ол ышкаш малдың чайгы семиртилгезинче кичээнгейни бо хүннерде салып турар.

М. КЫЗЫЛ-ООЛ.

Т О С К У К А Ъ Т Т Ы Т У Д У П Э Г Е Л Э Э Н

Кызылда ийи дугаар тос каът — 142 өг-бүле чурттаар бажыңны он ийиги кварталда «Кызыл тудуг» эргелелиниң Л. П. Казанцевке удурткан монтажниктер бригадазы эрткен чылдың декабрьда тудуп эгелээн.

Бригада бот-орулга-чарылгаже шилчээн болгаш үш ээлчег-биле ажылдап турар. Ынчангаш ажылды организастаары эки-жээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн. Оон түңнелинде бажыңның ханаларын эптеп чыыры шалыпкын чоруп турар. Бригаданың кежигүннери дүүн бажыңның эң сөөлгү тос дугаар каъдының ханаларын тудуп кирипкен. Бажыңны бо чылын ажыглалга киирерниң аргалары оларда бар.

Бригада бирги кварталда 305 муң рубльдың тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээдип алгаш, планын 107 хуу күүсеткен. Апрель, май айларының даалгаларын база чедиишкинниг боттандырып турар.

Найыралдыг бригаданың кежигүннери С. Серен, В. Тогмашов, С. Осетров, К. Иргит, К. Дандаа, В. Собакин, Б. Пирогов болгаш өскелер-даа планныг онаалдаларын ажыр күүседип турарлар.

Т. ХЕРТЕК.

ДООЗАРЫНЧЕ ЧООКШУЛААН

Мөңгүн-Тайгада ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң Тоолайлыгда өшкү бригадазы кыргылганы организастыг эгелээн.

Бо хүннерге чедир 1621 өшкү кыргыттынган болгаш оон 1376 килограмм эки шынарлыг дүк алдынган. Кыргыкчылар Кан-оол Иргит, Мерген Комбуй-оол, Борис Хомушку, Сайлыкмаа Чыжыр-оол болгаш оон-даа өскелер шалыпкын ажылдап турарлар.

Дуржулгалыг малчыннар Кан-оол Седен, Кара-оол Ооржак болгаш хоочун өшкү кадарчызы Түмей-оол Хомушку оларның кадарганы өшкүлер хөй дүктү берген.

А. БЕГЗИ.

БАШКЫЛАР СЪЕЗДИЗИНИҢ ДЕЛЕГАДЫ

Кремльдиң Съездилер ордузунга башкыларның Бүгү-эвилел съездизиниң ажыттынарынга чедир бир ай ажыг үе арткан. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнуң бүдүүзүнде ажыттынар бо съездиден улус өөредилгезиниң бүгү адырларының ажылдакчылары, ылаңгыя башкылар хөйнү манап, аңаа быжырымчалыг белеткенип турар.

Башкыларның Бүгү-эвилел съездизинге чурттуң башкыларын 4,5 муң делегат төлээлээр. Оларның бирээзи — Тес-Хем районда Ү. Шынаа ортумак школазының директору, ССРЭ-ниң Н. К. Крупская аттыг Күрүне шаңналының лауреады Д. М. ЧАГАР-ООЛ (чурукта).

(Ооң дугайында чүүл үшкү арында парлаттынган).

ЧАА АРГАЛАРНЫ ДИЛЕП ТУРАР

Чазагларынга малчыннар көжүп келгеш, бир дугаарында чаңгыс черге, майның ортаа үезинде Дамдын Сүгениң залынга чыглып келген.

Малчынның өөнүң, малының коданының девискээриниң аянны бир янзы, ырак эвесте Тере-Хөл. Салгын-биле оон көөп турар арыг болгаш шык агаар чериң кырын шыва аяы берген. Хой кажаазындан ырак эвесте улгады өзе берген хураганнарны одардап өдекче даашкан хойларның башкылыы дүвүредипкен. Улгады берген хураганнар улуг хой барааның көре салала, тура халышкан. Шупту чаш мал незинче далажыпкан. Өлт-сиген, одар-белчиир четчир-даа болза, незиниң сүдү дег амдагныг чем кайда боор. Ынчангаш олар толугдаа болза, эмер дээш маңнажыпканы ол.

Хадымырлаан коданың девискээрин улуг-даа, чаш-даа малдың холушкан шимээн даажы ээлей каапкан. Ботботтарын тыпчып алыры-биле удур-дедир маңнашкан хойларның, оларның хураганнарының хөлзээшкинин күчүлүг хөглүм, эргим болгаш чоок аялга болуп дыңналып турган. Хойнуң-даа, хураганның-даа күш-дөңгели, кыш ашкан-даа болза, чүгээр. Чаш мал күш кирип орар. Хураганның ажаалда-тежээлгези эки болгандыр ийин деп бодап оларны чарашсынып турдум.

— Хураганнарның күш киргенин аа? — деп, мында чедип келген бригадир М. Т. Кыныраадан сонуургадым.

Маадыр Төмүровна — бир дугаар хойжу бригаданың удуртукчузу. Бригаданың хойжулары өг-бүле кердээни-биле Эрзин районнуң Ленин аттыг совхозта эң баштайгы ажылдап киргеннерниң бирээзи. Эрткен кыштаглаашкын каңдыг берге-даа болган болза, хойжулар ниитизи-биле төрүүр чүс башка онаалтыр 84 хураганны ажаап өстүрген.

— Малдың чаш төлүн онча-менди камгалап ажаарының аргаларын болгаш курлавырларын дилеп турар улус бис — деп, бригадир харылады. — Бир кол чүүлүвүс болза, кыштаглаашкын үезинде хураган турар черниң температуразын кажаа иштиниң чайгаар турар байдалынга хевээр арттырып каап турарывыс. Малдың чаш төлүн ажаап өстүреринге кажаа иштин чылыдыр одаар аргны ажыглавайн баргая бис. Ону чорударының белеткел ажылдарын баш удур кылдывыс. Мал турар черниң ханаларын, кырын даштындан улуг соок кирбес, хат өттүр какпас кылдыр септеп алыры чугула. Өске-даа ажылдарны кызымак чорудары чугула — деп, ол онзалап демдегледи.

Төрээн хойнуң хураганы-биле кады турар тускай өрээлин эки кылып алырга эки. Малдың чаш төлүн незин-биле кады чеди хонук чедир аъдырарга, дүрген маңдыычал. Ол хуусааны байдал негеттикип келзе, оон-даа бичии узадып болурунуң аргазы бар болгай. Ону чорударда улуг хойжу-биле сакманчы сырый харылзаалыг ажылдап турар.

Чаш малды эгезинден тура ангылаптарга, ооң ажыы черле чок. Чем чивейн, незин ээп албайн турган хураган хөлүн эттир ээп кааптар. Оон сүтке идээлей бээр. Түңнелинде баарып аарыгларга таваржыр. Незин-биле кады турган мал үргүлчү тодуг, организми дүрген дадыгыычал.

База бир дуржулга бригаданың хойжуларында бар. Ол дээрге малды чемгереринге кончуг эптиг тускай саванны ажыглап турары.

— Самокормушканы «Тиилелге» совхозтуң мурнакты хойжуларының бирээзи, өг-бүле кердээни-биле хой кадарып турар Татьяна Баавылдың кыштаандаа көргеш, ону ажыглай бердивис — деп, бригадир тайылбырлады.

Ооң ажыктыы болгаш эптии черле көскү. Аңаа уруп каан чем черже тогулбес, малдың будунуң адаанче батпас, кижи күжүн база камнап ап турар. Чаа чүүлге сонуургалдың улгадып турары аңаа-ла таварылга эвес, ол дээрге хойжу коданнарның өг-бүле кердээнинче киргениниң түңнели. Камналга айтырыгларын хойжулар шыңгыы көрүп турарлар. Таарымча чок чүүлдерни дораан эдер, ону ажыктыг аргалар-биле солуур дээш чүткүл боттуг апарган.

М. Т. Кыныраа арга-дуржулга алыры-биле Кыргыс ССР-де Ош областың эң ырак дагдыг районы Алайга чедип чораан. Ол чер область төвүнден үш чүс километр ырак, ооң бедиин далай деңнелинден үш муң ажыг метр болуп турар. Маадыр Кынырааның чугаалап турары-биле алырга, ол районнуң агаар байдалы Мөңгүн-Тайганы-биле домейлежипкек. Соок болгаш хадыыңчал. Ынчангаш чурттакчылары картофель, ногааны колдуунда область төвүнден сөөртүп ап турар.

Районнуң малчыннары мал өстүрериниң дуржулгазын мөөңнеп алган. Ында хойжуларның өстүрүп турары бүдүрүкчү кошкарларын садып ап, оларны малдың уксаазын экижидеринге ажыглап көөрүн бригадир саналдап турар. Ол дээрге чоокку үениң база бир ажылы.

Бригадада бөгүнгү байдал мындыг. Малдың ниити бажының камгалалының хуузу — 98. Бригаданың бүгү ажыл-ижин чорударынга 65200 рубльди чарыгдаарын көрген, бөгүнге чедир херек кырында чарыгдааны — 56300 рубль.

Хойжулар бо улаада хой ажылын хөгжүдериниң эчис чугула айтырыгларын чугаалажып көрген. Зооветеринарлыг ажылга, мал ажылының тускай эртемниглериниң ужурдузазынга олар доктаап, хойдан алыр продукцияны көвүдедириниң аргаларын онзалап демдеглээн.

А. ОКСУР.

ЧУРУКТАРДА: Эрзин районда Ленин аттыг совхозтуң бир дугаар хойжу бригадазының бөлүк хойжулары, (оң талазында) бригадир М. Т. Кыныраа; бригаданың мурнакчы хойжуларының бирээзи Д. К. Норбу.

М. КАЛЧАННЫҢ фотолары.

МОСКВАДАН ЧОРУПКАНЫ

Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары Нгуен Ван Линь тергиин чуртунче Москвадан май 21-де чорупкан. Бистиң чуртувуска ол СЭКП ТК-ның чалаашкыны-биле албанның найыралчы ажыл-чоруум кылып чораан.

Чорууруунуң мурнунда Кремльдиң Улуг ордузунуң Георгий залынга ВКП ТК-ның Чиңгине секретарын удээриниң байырлыг ёзулалы болган.

Нгуен Ван Линь СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев-биле чүректиң ханнызындан байырлашкан.

• • •

Мотоциклчилерниң хүндүлүг таңныылынга удеди алгаш, машиналар аэропортче чорупкан.

• • •

Аэропортка Нгуен Ван Линьни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП МХК-ның бирги секретары Б. Н. Ельцин, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Бирюкова, албанның өске-даа кижилери удаан.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХУРАЛЫ

Май 20-де Кремльге СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыконуң даргалаашкыны-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болуп эрткен.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга белеткел талазы-биле Ленинград хоорайда улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Улус депутаттарының Ленинград хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы В. Я. Ходырев илеткел кылган.

Айтырыгны чугаалажып көөрүнге СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү, СЭКП Ленинград обкомунуң бирги секретары Ю. Ф. Соловьев, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары — РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. П. Орлов, Казах ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы С. М. Мукашев киришкеннер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму улус депутаттарының Челябинск область Совединиң күүскомунуң ажылының дугайында айтырыгны база оон соонда чугаалашкан. Ол талазы-биле улус депутаттарының Челябинск область Совединиң күүскомунуң даргазы Е. Ф. Куракиниң илеткелин дыңнаан. Ында ажылдекчтиң байдалы-биле таныжып депутаттарының өмүнээзинден эвилелдиг ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилелдер Совединиң План-бюджет комиссиязының кежигүнү, СЭКП Курган обкомунуң бирги секретары А. Н. Плеханов кылган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү Н. Н. Слюньков, ССРЭ-ниң Барыын Сибирь болгаш Урал районнарынга тудуг министри С. В. Башилов, ССРЭ-ниң кара металлургия министриниң бирги оралакчызы Л. В. Радюкевич санал бергеннер.

Хүн чурумунуң айтырыгларын чугаалажып көөрүнге эштер М. С. Горбачев, П. Н. Демичев, Б. Н. Ельцин киришкен.

(СЭТА).

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Май 20-де РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ээлчеглиг хуралы болуп эрткен.

Улуг Октябрьның 70 чылынга төлептиг уткуражыр талазы-биле РСФСР-ниң улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Чурттуң юбилейинге белеткел талазы-биле организакчы болгаш политика-кижизидилгелиг ажылдың күштелдирерин, ажылчы чоннуң негелде-херечилдерин хандырары-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээрде оларга тывыскан эргелерни долу ажыглаарын улус депутаттарының Советтеринге болгаш оларның күүскомнарынга хүлээп алган доктаалдан сүмелээн.

Улус депутаттарының чер-чер Советтеринге болгаш РСФСР-ниң район (хоорай) улус судтарының улус судьяларының соңгулдаларынга белеткелдиң Удмурт АССР-де, Краснодар крайда, Магадан областа чорup турарының дугайында айтырыгны хуралга чугаалашкан.

Ярославль областа улус депутаттарының Советтериниң доктаамал комиссияларының ажылының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан.

Республиканың күрүне амыдыралынга хамаарышкан өске-даа чамдык айтырыгларны Президиумнуң хуралынга чугаалашкан.

(СЭТА).

МОСКВАГА БОЛГАН МИТИНГ

Май 20-де «Заря» бүдүрүлге каттыжыышкынының кол бүдүрүлгези болур Москваның «Париж Коммуназы» фабриказы Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары Нгуен Ван Линьни чүректиң ханызындан уткуп хүлээп алган.

Вьетнам коммунистериниң удуртукчузу болгаш ону үдеп чоруур эштер бүдүрүлгениң цехтерин көрүп, каттыжыышкынның ажылының канчаар эде тургустунуп турарын сонуургааннар.

Ооң соонда совет-вьетнам найырал митингизи болган. Акы-дунмалышкы партияның удуртукчузунга каттыжыышкынның чиңгине директору А. А. Никитин, даараныкчы О. Ф. Шульженко, бригадир П. П. Николашин байыр чедиргеннер. Совет-вьетнам кадын ажылдажылганың ажыктыын бедидериниң хөй аргаларының барын айтып, оон бүдүрүлгелер аразында дорт харылзаалар, ийи күрүнеге эргежок чугула продукцияны бүдүрер талазы-биле холушкак бүдүрүлгелерни тургузары ышкаш ындыг чаа хевирлерни дилеп тывары эргежок чугулазын олар демдеглээннер.

Митингиге Нгуен Ван Линь чүве чугаалаан, ону чыылганнар чылыг-биле хүлээп алган.

ССРЭ-ге келгенивис биске улуг сорук киириишкинин берип турар, чүге дээрге амгы үеде бистиң чурттарывыстың улустары, депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен улуг Октябрьның 70 чыл оюн — бүгү делегей хемчээлдиг, бодунуң тооgу талазы-биле, кижилерниң угаанынга болгаш чүректеринге ханы салдарлыының талазы-биле онзагай болуушкунну байырлап эрттиреринге белеткенип турар.

Вьетнам коммунистер, бүгү вьетнам улус эде тургустуушкунну боттандырарынга акы-дунмалышкы совет улустуң кужениишкиннерин ханы бүзүрел-биле хайгаарап көрүп, бүгү делегейге тайбыңны камгалаарынче, Черге болгаш космоска боо-чепсекти эндере тургузарынга удур, ядролуг чепсек чок делегейже угланган СЭКП-ниң, Совет күрүнениң болгаш эш М. С. Горбачевтуң ядип чидүрген тайбың саналдарын долузу-биле деткип турар.

Бо хүннерде эш М. С. Горбачев-биле база СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң өске-даа удуртукчулары-биле бистиң ужуражыышкыннарывыстың болгаш чугаалажыышкыннарывыстың түңнелдери, ат салган документилер бистиң Совет Эвилелинче ажыл-чоруувус чедиишкинниг болган, бистиң партияларывыстың болгаш улустарывыстың аразында эп-сеткил каттыштырыышкынның болгаш чаңгыс эвин улам ыңай быжыглаар арганы берген деп чугаалаар эргени берип турар.

Нгуен Ван Линь-биле кады бүдүрүлгеге СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП МХК-ның бирги секретары Б. Н. Ельцин, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев чораан.

• • •

Ол-ла хүн ВКП ТК-ның Чиңгине секретары совет-вьетнам найырал ниитилелиниң активчилери-биле ужурашкан.

• • •

Нгуен Ван Линь ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйы чедиишкиннериниң делгелгезинге чораан. Ол «Чоннуң херээглел бараанналы болгаш чонга ачы-дуза чедирери» павильонну көрген.

Аалчы-биле кады СЭКП ТК-ның секретары А. П. Бирюкова, албанның өске-даа кижилери чораан.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң садыг министринге эш П. Н. Ходыревти томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва АССР-ниң садыг министринге эш Петр Николаевич Ходыревти томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оралакчызы В. ШАРАВИН.

Кызыл хоорай,
1987 чылдың май 21.

СЭКП ТК-ның төлевилелин чугаалажып тур бис

Бүгү пропагандистерниң, идеология ажылдакчыларының бо хүнде бир чугула сорулгазы болза, политиктиг, экономиктиг өөредилгениң чаартылгазының дээштиг бызаазы болдурары, шугумчуделдиг анализ кылыры, чидиг айтырыгларны тургузуп шиитпирлээри. Ажылчы чоннуң угаан-медерелин чаарты хевирлеп тургузар, бо хүнгү эде тургустунуушкуннуң негелдезинге дүүштүр оларның сеткил-хөөнүн, угаан-бодалын өскертири — партияның идеологтуг ажыл-чорудулгазының бир чугула хевээ. Маңаа марксистиг-ленинчи өөредилге өзек рольду ойнаар ужурлуг. Ол кадрларның идейлиг дадыгышкынының, политиктиг чырыдыышкынының база совет кижилерниң угаан-бодал байлакшылының дээштиг аргазы. Чогум-на ынчангаш партия организацияларының болгаш күш-ажылчы коллективтер, бүгү идеология албан черлери СЭКП ТК-ның «Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазын эде тургузарының кол угланыышкыннарының» төлевилелин ындыг изиг сонуургал-биле хүлээп алган.

Бо хүннерде ол төлевилелди кайда-даа идеология ажылдакчылары, дыңнакчылар, пропагандистер чугаалажып көрүп, шагда-ла тургустунган чугула айтырыг-дыр деп чаңгыс аай түңнелди үндүрүп турар.

Өөредилге тодаргай, практиканың негелдезинге дүүштүр хүрээн өскерлип турар система болур ужурлуг. Практиктиг кичээлдер, амыдыралда тодаргай болган болуушкуннарның анализи, ажыл-херекчи оюннар кичээлдерни эрттирериниң дээштиг хевирлери апаар ужурлуг. Политиктиг, экономиктиг өөредилгеге кол кичээнгейни дыңнакчылар-биле тускайлаң ажылче, марксизм-ленинизмниң үндезиннерин, партияның документилерин, хүн бүрүнүң болуушкуннарын дыңнакчы бүрүзүнүң хуузунда, ханы сайгарып өөренирин-че угландырар херек.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң алыс утка-шынары болгаш арга-методтарын база ол ышкаш пропагандистер-биле ажылды, өөредилгениң материал-техниктиг баазазын быжыглаарын, аңаа партийжи удуртулганы экижидерин хамаазы-биле чаарты эде тургузарының айтырыын бүгү талазы-биле чугаалажып көрүүнүң тодаргай программазы ажылдап кылдынган. Бо хүннерде кол-ла чүве ол төлевилелди чер-черге тодаргай болгаш ханы сайгарып көөрү негеттинип турар. Ол сайгарылганың үезинде четпестерни дидим шүгүмчүлээр, чидиг айтырыгны оюп эртпес, чаңгыс аайлаан эрги чүүлдерни үрээр, документини тодаргай чогаадыкчы саналдар-биле байыдар, бо чылдың өөредилгезинде чорудар шенелделерниң түңнелин үндүрери чугула.

Маңаа кол негелде: ол документини ананда эрең-гейлеп шын дыр деп «чүүлдүгзүнүп» каарында эвес, а ону сайгарып чугаалажырының кол сорулгазы — коллективтиг күш-биле политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң эрең-гейлээшкининге, амыдыралдан хоорук чорукка, эрттир организастаар чорукка удур туржуп шыдаар ёзулуг амыдыралчы арга-хевирлерин дилеп тывары. Партия өөредилгези коммунист бүрүзүнге политиктиг дайынчы, масса чоннуң ёзулуг организакчызы болурунуң шынарын дадыктырар, партия кежигүнү кижиниң шынчы болгаш арыг арын-нүүрү кажан-даа бадыткаттынган турарынга дузалаар.

Өөредилгениң шынарын экижидериниң, дээштиин чедип алырының кол звенозу партия эге организациялары болур ужурлуг деп чүвени уттпас херек. Политиктиг, экономиктиг өөредилгеге ёзулуг эде тургустунуушкун коммунист бүрүзү партийжи политиканы чогаадыкчы ёзу-биле шиңгээдип алыр, хүн бүрүнүң ажыл-херээнге ону удуртулга болдурар болза, ынчан чедип алдынар. Политиктиг, экономиктиг өөредилгеге чаартылгалар эде тургустунуушкуннуң ниити херээнге дузалаар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ийип үндүрген сорулгаларын күүседиринге улуг идигни бистке бээр ужурлуг.

• • •

«Тыва кобальт» комбинатта гидрометаллургия цегиниң коллективи бирги кварталда эки ажылдааш, социалистиг чарыштың мурнуку одуруун ээлээп, цехтер аразында шилчиир Кызыл тукту чаалап алган.

Нина Егоровна Герасимова ук комбинатта барык чээрби чыл ажылдап, хөй-нинити ажылынга идепкейлиг киржип турар.

ЧУРУКТА: М. Е. Герасимова.

В. КАРА-САЛДЫН фотозу.

• • •

КИЧЭЭЛДЕРНИҢ ДЭЭШТИИ ДЭЭШ

СЭКП ТК-ның политиктиг, экономиктиг өөредилге системазын эде тургузарының кол угланыышкыннарының төлевилелин политикчилерге таныжып, сайгарып көрген бис. Ам бодаан көөрге, өөредилгениң эрги системазы, ооң арга-хевирлери, шынап-ла, амыдыралдан ырапта хоорук, эрең-гейлээр чорук база хөй турган-дыр.

Бо өөредилге чылында чамдык чаартылгаларны кылып, өөредилгениң шынарын, дээштиин экижидер дээш оралдажып турар бис. Районнуң топ эмнелгезиниң партия организациязы политиктиг, экономиктиг өөредилгени, коллектив кежигүннериниң идей-политиктиг кижизидилгезин идеология активиниң күжүнге даянып чорудуп турар. Партия организациязында 15 пропагандист, 26 агитатор, 43 лектор бар. Политөөредилгениң 15, экономиктиг өөредилгениң 1 школазы тургустунган. Экономиктиг өөредилгениң школазында бухгалтер составы өөренип турар. Өөренип турар кол темаларывыс — политиктиг өөредилге школазынга: «Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин хурделдири — СЭКП-ниң стратегтиг угланыышкыны», экономиктиг өөредилге школазынга: «Экономиканың интенсивтиг хөгжүлдези». Бо темаларга кичээлдерни эрттирип тура, кичээл бүрүзүн коллективтиң амыдыралы-биле холбап, кижилерниң бо хүнгү ажыл-чорудулгазы-биле харылзаалыг чорударын кызыдып турар бис. Чижээ, бистиң партия организациязынга быжыглаттынган хоорайның № 17 микрорайонунга кичээл эрттирип турувуста, чурттакчылар ол девискээрде ижер суг айтырыын берге-лээп турарының хуузунда хомудалын илереткен-нер. Ол айтырыгны хоорай Совединиң күүскомунга тургускан бис. Айтырыг шиитпирлеттинип турар. Ук микрорайонунуң бүгү чурттакчыларының дааазын тургузуп кижи бүрүзүнүң характеристиказын ангы кылып, тускайлаң беседаны чорудкан бис. Ол кижилер ортузунга ажыл чорударының бир дээштиг хевири болуп турар. Доктаамал арагалап келген, маңгыстаардан амыдыралдыг Ю. Белов дээрзи күш-ажыл-биле элик чазаар эмнелге черинче чорудар ужурга таварышкан. Ол микрорайоннуң девискээринде чаагай-лыдыга кылдынган, бистен мында 22 агитатор быжыглаттынган, мында өске-даа хемчеглерни чорудуп турар бис.

Бистиң сайгарып көрүп турар төлевилелиниң өөредилгени хүн бүрүнүң амыдыралы-биле кады өскерлип, ажыл-херектиң негелдезинге дүгжүп турар кылдыр чорударын чамдык пропагандистер саналдап турар. Бис ол саналды чүүлдүгзүнүп турар бис. Ынчангаш пропагандистер дыңнакчыларга чүгле практиктиг эвес, теория талазы-биле оваалганы берип, марксизм-ленинизмниң үндезиннерин дыңнакчы бүрүзү боду өөренир оваалгаларны берип, рефераттарны бижиринге өөредип турар. Коллективтиң дуржулгалыг пропагандистери, лекторлары, политинформаторлары А. Тумен-оол, Ф. Сат, О. Бегзи, Э. Донгак, А. Бурбу болгаш өскелер-даа өөредилгени чогаадыкчы ёзу-биле чорударының, ону амыдырал-биле холбаарының оруктарын дилеп турарлар. Пропагандистериниң, лекторларның аттестациязын чылда ийи катап чорудуп, оларның шынар составын экижидериниң айтырыын тургузуп, өөредилгениң чорап турарын партия хуралдарынга чугаалажып турар бис.

Идеология фронтузунуң ажылдакчылары эде тургустунуушкун, дүргедээшкинге бир-ле дугаарында боттарының үлегерин көргүзер, кижилерниң хөй-нинитичи, күш-ажылчы идепкейин көдүрер, масса чонга партияның сөзүн чедирер, тайылбыр ажылын чорудар ужурлуг. Политиктиг, экономиктиг өөредилгениң кичээлдерин коллективтиң хүн бүрү амыдыралы-биле, «Билиг» ниитилели, херээженнер, сестралар чөвүлелиниң, өске-даа хөй-нинити организацияларының ажылдары-биле сырый холбап, эң ылангыя рефераттар, зачёттар болгаш өске-даа бижимел ажылдарга теория айтырыгларын практикада канчаар чорудуп турарының чижектерин көргүзери чугула. Чижээ, районнуң топ эмнелгезинде «Билиг» ниитилел эге организациязының лекторлары кадык камгалалының, аңгы-бүрү аарыгларга удур профилактика ажылы чорударының, амыдыралдың совет хевиринин темаларынга лекцияны номчуп, медицина билиглерин чонга нептередип, политиктиг, экономиктиг өөредилгениң кичээлдеринге алган билиин ажыглаарын оралдажып турар. Ол идеология кадрларының курлавырын тургузарынга улуг идигни бээр ужурлуг.

Удавас политиктиг, экономиктиг өөредилгениң түңнел кичээлдери. Ол кичээлдер дыңнакчыларның чедип алган билиин түңнеп көөр, кичээлдерниң кайы-хире ажыктыг болганын тодарадыр. Ол кичээлдерге пропагандистер-даа, дыңнакчылар-даа деңге харысалгалыг болур. Оларны канчаар эрттирериниң хевирлерин чугаалажыр, дыңнакчы бүрүзүнүң билиин хынап, ооң күш-ажылчы болгаш хөй-нинитичи идепкейиниң кайы хире өскенин хынаар, эде тургустунуушкунга киржилгезин сайгарып чугаалажыр бис.

С. ОЙДУПАА,
районнуң топ эмнелгезинде партия эге организациязының секретары.

Чөөн-Хемчик район.

ХАРЫЫСАЛГАЗЫ БЕДИК БОЛУР

Өөредилгениң эрги системазы, шынап-ла, эмга эрттир аар, хөй чадалыг турганы шын. Ам айтырыг ол системаны чаартып, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарының, ону хүн бүрүнүң амыдыралы-биле сырый холбаарының дугайында туруп турар.

Мээң бодаап турарым-биле, өөредилгени дыңнакчылар ортузунга чорудары улам демократчыдар болза, шыңгыдыг болур деп бодаар мен. Ол чүл дээрге, кичээл үезинде чүгле чаңгыс кижи — пропагандист чугаалап туруп бербейн, дыңнакчыларга сөс бээр, кичээлди харын-даа маргылдаалыг кылдыр эрттирер, ооң сооңунда чаңгыс аай түңнелге келир, пропагандист кижи бодунуң көрүжүн көргүзүп, бодалын илередир хөй кижи киржикчилери саналдыг болур чорукту тургузуп алыр ужурлуг. Пропагандист чеже-даа билир болза, ол чаасказын чугаалап туруп бээрге, чалгааранчыг, амыдыралдан хоорук чүве оон эге-лээр.

Партияның чугаалажып көөрү-биле ийип үндүрген ол документизинде кижи бүрүзүнүң тускайлаң бот-өөредилгезин чедип алырының дугайында чугаалап турары черле кончуг шын. Марксизм-ленинизмниң үндезиннерин, партияның документилерин коммунист кижи бүрүзү билген турар, марксистиг теорияны шиңгээдип алыр, ону канчаар өөренирин пропагандист-биле сүмележир ужурлуг. Коммунист кижиниң өөредилгеге, бодунуң теориктиг белеткелиниң бедидеринге харысалгазын бедидер херек. Харын-даа ол документиге коммунист кижи политиктиг билиин бедитпейн турары дээш, партия дадывыры төлевейн барганы, партийжи даалга күүсетпээни азы партия хуралынга келбейн барганы ышкаш харысалгалыг болур ужурлуг деп бодалды немезе эки деп саналдыг мен. Коммунистерге марксизм-ленинизм теориязын өөренир талазы-биле ындыг негелдени салгаш, пропагандист ооң угланыышкынын бээр, бот-өөредилгени шын организастап чорудар, ном-биле ажылдаарынга өөредир, дыңнакчыларга арга-сүмени кадар, өөредилгениң шыңгыы контролюн тургузар, зачёттарны, рефераттарны хүлээп алыр, политиктиг, экономиктиг өөредилгениң амыдырал, хүн бүрүнүң практиктиг ажыл-чорудулгазы-биле харылзаазын боттандырып чорудар болза эки.

Л. ОХОТНИКОВА,
республиканың кеш аарыгларынга удур диспансерде пропагандист.

ОРГАНИЗАС ЧОК ЭРТКЕН

СЭКП Өвүр райкомунуң бюрозунуң болгаш агроүлетпүр каттыжыышкынының район чөвүлелиниң дугурушкаынын ёзугаар механизаторларның болгаш хову ажылдакчыларының слёдун часкы хову ажылдарының эгелээр мурнунда апрель айның бирги декадазында районнуң дөрт совхозтарынга эрттирген. Чер-черге ол слёттарны организастап эрттиргениниң кол сорулгазы чүл дизе, борта ажыл-агый бүрүзүнге механизаторларның болгаш хову ажылдакчыларының калбак киржилгезин чедип алыр, кижи бүрүзүнүң сеткил-сагыжын өйүн чоруур айтырыглар талазы-биле оларның саналдарын, сүмелерин дыңнап, ажыл-херекчи байдалга ажык чугааны кылыры турган. Ынчангаш бо слёттарга санал бээр кижилерни баш бурунгаар тускай белеткевээн-даа. «1986 чылда чер ажылының түңнелдери болгаш 1987 чылда сорулгалар дугайында» айтырыгга хамаарыштыр кижи бүрүзү бодунуң сагалын бээри-биле чеди хонук бурунгаар улуг чарлалдарны черлерге аскылаан турган.

Ынчангаш ук слёттарга дыка хөй хову ажылдакчылары үнелиг саналдарын берип, оларның ажыл-ижинге, амыдырал - чурталгазынга шаптык болуп турар четпестерниң дугайында ажыт-чажыт чокка чидиг шүгүмчүлелди кылганнар.

Районга чыл санында 1321 гектар чаңгыс чылдыг мал чеми культураларын, 100 гектар черге чулуктуг мал чемнерин, 30 гектар черге картофель болгаш ногаа аймаан өстүрүп турар. Район 1986 чылда 9436 тонна бө-дүүн мал чемин белеткээш, планын 106 хууга күүседип, мурнуку чылдарга бодаарга мал чеминиң курлавырын хөйнү белеткээн. Ол 1986-1987 чылдарның берге кыштаглаашкынын ажып эртеринге улуг дөмей болганы чугаажок.

Ынчалза-даа районнуң совхозтарынга чер ажылы 1986 чылда орулганы бербээн, харын-даа 66 муң рубльдың карылгазын чедирген. Ол карылга колдуунда совхозтарда ногаа болгаш картофель бүдүрүлгезинден болуп турар. 1986 чылда «Коммунизмче орук» совхоз 13 гектар черге тараан картофельден ниити түңү-биле 6 центнер дүжүттү. «Торгалыг» совхоз 12 гектардан 400 центнер дүжүттү ажаап алган. Механизаторлар Мерген Сүгежик («Торгалыг»), Чкалов Куулар («Коммунизмче орук») ажыл-агыйның удуртукчулары, чер ажылының тускай эртемниглери картофель болгаш ногаа бүдүрүлгезин тооп көрбес, ону ажаап өстүрериниң технологиязын сайзыраңгайжы-дар хамаанчок, каржызы-биле хажыдып турарын чөп-түү-биле шүгүмчүлээннер.

Чер ажылынга иштики бот-орулга-чарылгалыг системаны улам ханыладыр, коллективтиг керээ-биле ажылдаар арганы нептередир херек, ол айтырыг механизаторларны болгаш хову ажылдакчыларын дүвүредип турар.

Механизаторлар Борис Саая («Кызыл тук»), Николай Монгуш («Коммунизмче орук» коллективтиг керээ-биле ажылдап турар звеноларга чогуур деткимчени совхозтуң дирекциязының, чер ажылының тускай эртемниглериниң талазындан четпес берип турарын шүгүмчүлээн. «Коммунизмче орук» совхозта Улаатайның суггарылга системазында 60 га хөй чылдыг сигенни ажаап өстүрүп турар Чамыян Күжүгеттиң коллективтиг керээ-биле ажылдап турар звенозунга чайгы үеде совхозтуң талазындан үрелген буга дөзүн кылып алыры-биле бульдозерни хандырып шыдаваанындан, хөй чылдыг сигенниң ийи дугаар кезилдезин-ден дүжүт албаан, звено планныг оваалдазын күүседип шыдаваан. Үш чыл бурунгаар хөй чылдыг сиген өстүрери-биле коллективтиг керээ-биле ажылдап кирген «Торгалыг» совхозта Мерген Сүгежиктиң звенозунуң, «Коммунизмче орук» совхозта 1986 чылда мал чеми белеткээринге коллективтиг керээ-биле ажылдап турар Григорий Ондарның, Чкалов Куударның, Ян Шаңнааның звеноларының арга-дуржулгазын район иштинге нептеретпейн турарын слёттуң киржикчилери кончуг шын шүгүмчүлээн.

Механизаторлар болгаш хову ажылдакчылары Долуй-оол Ооржак, Тамара Кускай-оол («Кызыл тук»), Александр Иргит, Балыкай Куулар («Коммунизмче орук»), Кызыл-оол Долба («Торгалыг») олар кайы-даа ажыл-агыйларда суггаттыг черлерниң, органиктиг болгаш минералдыг чемишкиндирилгелерниң ажыглалы кончуг куду болуп турарын дүвүренчиг сеткил-биле саналынга демдеглээн.

Районнуң совхозтары 1987 чылда 2690 тонна өдекти хову шөлдеринге чажар планныг, а бо хүннерде чүгле 537 тонна өдек чаштынган, план чүгле 20 хуу күүсеттинген. Ооң кол чылдагааны кайы-даа совхозта ирдип белеткээн өдек курлавырлары шуут чок. Совхозтарның тускай эртемниглери ону белеткээринче кичээнгейни кудулаткан.

Кайы-даа совхозта механизаторларның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштаарынга таарымчалыг байдал-дарны сезоннуг ажылдар үезинде чедир тургуспайн турарын дыка хөй эштер саналынга чугаалаан. «Кызыл тук», «Торгалыг», «Ак-Чыраа» совхозтарның хову турлагларында чунар-бажыңнар чок, чайгы үеде чунар душ тургуспас болганындан хирлен арлып алыры берге айтырыг болуп турар. Эрткен чайын «Кызыл тук» совхозтуң механизаторлары Улуг-Хем районнуң девискээринге сиген кезип ажылдап турда, оларны дүлүп калган үс, чиир аргажок арган эът-биле хандырып турганының фактыларын механизаторлар шүгүмчүлээн.

Социалистиг чарыштың түңнелдерин чогуур өй-шаанда үндүрбейн баар, узамдыктырар фактылар база бар.

Борис Саая («Кызыл тук»), Кызыл-оол Долба («Торгалыг») олар механизаторларга чурттаар бажың бербес, оларны хандырбайн турарын саналдадылар. Чижээ, «Кызыл тук» совхозта механизатор Сергей Чымбалак доктаамал чурттаар бажың чогундан 1986 чылда үш бажың солуп көшкен, ам-даа бажың-биле хандыртынмаан. Механизатор Мерген Сүгежик («Торгалыг») өг-бүле туткаш, бичии бажыңда 11 кижи чурттап турарлар.

Совхозтарда профэвилел комитеттери механизаторларны чурталга бажыңнары-биле хандырарын чугулага ап, ол айтырыгны шийдүрбейн турарлар.

Тус-тус совхозтарга болуп эрткен механизаторларның болгаш хову ажылдакчыларының слёттарынга ажыл-агыйларда социалистиг чарышты организастаарының, чер ажылынга бот-орулга-чарылганы, коллективтиг керээни нептередириниң, кедээ ажыл-агыйга материал-техниктиг хандырылганы экижидериниң айтырыгларын чидии-биле тургускан. Черчерде партия, совет, комсомол, профэвилел организациялары, районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынындан ону дарый шиитпирлээри негеттинип турар.

Слёттар организас чок болган. Чогуур шактарында эгелевээн. Лозуң, плакаттар астынмаан. Байырланчыг ёзу-биле эртпээн. Ооң чижээнге «Коммунизмче орук» совхозка болган слётту хамаарыштырып болур. Совхоз директору Э. А. Ондар олурушпаан. Шаңнаттырар эштерге шаңналдарын тывыспаан. Профэвилел организациязы моон түңнелди үндүрер ужурлуг. Улустуң берген санал-оналынга хамаарыштыр дарый хемчеглерни алыры негеттинип турар.

Т. МОНГУШ.

БАДЫТКАП ТУРАР

Төмүр Кызыл-оол мурнунда чылдарда чылгы, сарлык база төрүвес хөй кадарып чораан. Төрүүр хойлары ол бир дугаарында 1984 чылда хүлээп алгаш, төрүүр чүс дүңгүш хойдан-на 89 хураганы камгалап алган. 1986 чылда төрүүр чүс башка оваалдыр 92, бо чылын 97 хураганы камгалап өстүрген.

Өвүрнүң «Коммунизмче орук» совхозтуң девискээриниң агаар-бойдузу кадыг-берге-даа болза, чыл санында бедик көргүзүглерни чедип ап болурун хойжузунуң ажылы бадыткап турар.

К. МОНГУШ.

Бир чагааның изи-биле

ТОДАРАДЫП, БИЛИП АЛБААНЫНДАН

Чоннуң амыдырал хандырылгазының айтырыгларын бистиң республикада канчаар шиитпирлеп турарының дугайында чагаалар «Шын» солунга үргүлчү кээп турар. Хандырылгада чедингикир нерни болган четпестерни солуннуң бижикчилери чагааларында айтып турар. Бо удаада Өвүр районнуң Торгалыг суурдан Тас-оол Донгак ындыг утказы чагааны чорудкан.

Торгалыг суурга ачылдыр чедирер чаа бажыңны совхозтуң акша-хөрөңгизи-биле тудар деп дугуржуунга кылган. Этезинде бо айтырыгны республиканың Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу база деткээн. Ук тудугну совхозтуң тудуг звенозу ышкын соогунда тудуп кирген деп автор бижип турар. Материалдар-биле хандырар бис деп министерство аазааш кылган-даа. Бо хүннерде тудуг ара соксаан, араз туруп алган. Ооң чылдагааны тудуг материалдарының чогу. Ылангыя хаваа болгаш дээвиир шивер материалдар, кургаштукатурны чедишпес. Чаа тудуп турар бажыңның ниити шөлү 180 дөрбелчин метр. Ара туттунган тудугну дүргедедир, ону ажыглаттадарый киирер дээш совхоз директору чоокта чаа Кызыл хоорай кирген келген. Ол чорааш, чоннуң амыдырал хандырылга министринге база ужурашкан. Министрниң айтып бергени Рембыттехниканың директор бааргга ол бүдүрүлгениң удуртукчузу Трошев ажылды сонуургаар хамааньчок, «ол бистиң херээвис эвес-тир» диген. «Бо удуртукчуга ужуражыр дээш 1 шак 30 минута манаадым» Эн Трошев артенги ажыл хүлээлгези кылып турганы ол чуве-дир» деп, автор чагаазында уламчылап бижиир турар. Тудуг материалдарын диле алыр дээш, республиканың Агроүлетпүркүрүмүнге база четкен. Ооң даргалары база-ла орта харыы берип шыдаваан. Чаа туттунуп турар амыдырал хандырылга бажыңының дээвиирин шывар материалдарның чартык кезии чок. Электри чыры кирер материалдар, будук база чок. Бо чүүлдерни кым хандырып бээрил? Бо тудугдүрген дооступ, ажыглаалга кире бээр болза, кедээ чонга улуг белек болур ийин. Ынчангаш кедээ чоннуң амыдыралынга чугула бо тудугну дүрген кылып бээри чок улуг бүдүрел-биле манап турар деп бижикчи түңнээн.

Амыдырал хандырылга бажыңының тудуунда тургустунуп келген бергедээшкиннер дугайында авторнуң бо дүвүренчиг чагаазын алгаш бо айтырыгны шиитпирлээри дээр республика организацияларынга солуннуң корреспондентизи чедип, ооң удуртукчулары-биле ужурашкан.

С. К. БУЯНДЫ — чоннуң амыдырал хандырылга министри:

— Чоннуң амыдырал хандырылгазының айтырыгларын кедээ черлерге чедириишкинниг шиитпирлээри-биле 1990 чылга чедир совхозтарның хөрөңгизи-биле амыдырал хандырылга бажыңнарын тудар дугайында РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, РСФСР-ниң Агроүлетпүркүрүмүнүң, РСФСР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң, РСФСР-ниң Агроүлетпүркомпрезидиумунуң ажылдакчыларының профэвилел Топ комитединиң бо чылдың март 11-де хүлээп алган доктаалы бар. Ол каттышкан доктаалда Тываның совхозтарынга оларның боттарының акша-хөрөңгизи-биле 20 амыдырал хандырылга бажыңнарын тудары көрдүнген. Бо чылын «Шамбалыг», «Х Улуг хурал», «Революцияның чалбыыжы», «Нарын» болгаш өске-даа совхозтарның төптеринге амыдырал хандырылга бажыңнары ажыттынар.

«Торгалыг» совхозтуң директорунуң дилээн ёзугаар министерство бодунуң фондузундан цементини, шиферни, шилди, кара-саазынны база берген. Совхозтуң чагыы-биле туттунуп турар ол амыдырал хандырылга бажыңының төлевилел-смета документациязын бөлчег чок кылдыртып берген бис. Тудуг материалдары-биле хандырар дугайында кажан-даа аазааш кылбаан бис. Ол дугайын автор чүвениң ужурун тодарадып, эки билип албаанындан шын эвес бижип турар-дыр. Министерствонуң септелге-тудуг участогунуң начальниги Трошев база Рембыттехника бо айтырыгга кандыг-даа хамаарылгазы чок.

Амыдырал хандырылга бажыңынга ажылдаар кижилерни районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели. Торгалыг кедээ Соведи база совхоз дирекциязы-биле кады шилип тывылаш чорударга министерство өөредир деп аазаан турганы шын. Амыдырал хандырылга бажыңының тудуу дооступ, ажыглаалга кире бээрге дериг-херекселдер-биле хандырарын министерство планнап турар.

В. Б. САЛЧАК — республиканың Курлпан даргазының оралакчызы:

— Амыдырал хандырылга бажыңнарын совхозтар боттарының акша-хөрөңгизиниң күжү-биле тудуп алыр ужурлуг. Хоорайларга болгаш районнар төптеринге чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң тудуундан эгелээш бүрүнү-биле министерство боду харылаар.

Совхозтар кандыг-даа тудугну эгелээр бетинде, ону баш удур планга киирип алыр. Ону Агроүлетпүркүркомунуң шугуму-биле тудуп, херек материалдарны ооң дилеп алыр. Агроүлетпүркүрком совхозтарга ындыг дузаны кажан-даа көргүзер.

А. А. МИХАЙЛЕНКО — Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң капитал тудугну планнаар, организастаар база эде дериишкин чорудар кириишкиниң начальниги:

— «Торгалыг» совхоз амыдырал хандырылга бажыңының тудуун бодунуң акша-хөрөңгизи-биле кылып турар. Шак ындыг тудуг тудуп эгелээрниң дугайында айтырыгны совхоз директору А. С. Куулар бисте чаңгыс-даа катап тургузуп келбээн. Ынчангаш ол тудугга кандыг материал, чеже херегин билбес бис. Бир эвес биске айтырыгны тургузуп келген болза, кандыг дуза херек болдур шыдаар шаавыс-биле дузалаар турган ийик бис.

РЕДАКЦИЯДАН: Айтырыг ынчаар тургустунуп турар-дыр. Херек колдуунда ажыл-агыйның бодундан хамаарыжыр ышкажыл. Ынчангаш эгелээн тудугну доозар дээш, совхоз, кедээ Совет боттары шимчээгир хөделир апаар. Чагааның автору чүвениң ужурун эки тодарадып, билип албайн, тудугнуң шуулавайн, ара соксаан турарын өске улусче чая каап турары шын эвес дээрзин үстүнде харыылар бадыткап турар. Кандыг-бир материал бижиир дээнде, ол айтырыгны эки шилавылап алыры чугула. Чылдагааннарны эки тодарадып албаска, бо таварылгада ышкаш, кижилерни кол ажылындан чардыктырар.

М. ОЮН.

ДЕПШИТКЕН

Мөңгүн-Тайга районнуң коммунал ажыл-агыйының септелге-тудуг участогунуң коллективиниң каттышкан хуралынга районнуң улус судьязының кандидадын депшиткен. Аңаа Бай-Тайга районнуң күүскомунуң назы четпээннер ортузунга ажыл чорудар комиссиязының харысалгалыг секретары Зоя Кызыл-ооловна Ооржакты районнуң улус судьязының кандидадынга чаңгыс үн-биле соңгукчулар депшиткен.

З. К. Ооржак МГУ-нуң Красноярск филиалының юридиктиг факультединиң сөөлгү курузунда бот-өөредилге-биле өөренип турар. Бо хүннерде бодунуң кылып турар ажылын хүннүң негелдезинге дүүштүр чорудуп, хөй-нинити ажылынга идепкейлиг киржип турар.

Улус судьязынга кандидаттын бүзүреттирген кижизи — Мөңгүн-Тайга районнуң курстрахование эргелелиниң начальниги Т. Салчак кандидаттың дорчу намдарын болгаш ооң ажыл-чорудулгазының байдалын соңгукчуларга делгереңгей-биле таныштырып чугаалаан.

А. БЕГЗИ.

Редакцияга

чагаа

ХАЛАЛЫГ САДЫГЖЫЛАР

Улуг-Хем районнуң Чодураа суурдан бижип олур мен. Назы-харым улгаткан, пенсионер кижи мен. Мен дег улуг назылыг кижилер турзук, анаак улустуң безин суурнуң холушкан бараан-нар магазининге садыглап алыры дыка берге.

Мооң кол чылдагааны чүдел дээрзин айтырар боор силер. Бистиң суурда холушкак бараан-нар садар чаңгыс магазин бар. Ооң садыгжылары үш кижи. Артында-ла адак-бышкаа чиик аныяктар. Олар ажылдааш, чыл безин четпээн. Магазин эргелекчизи Рита Сат, садыгжылар Зоя Чамзы, Рита Нурзат олар.

Садыгжы кижи келген чоннуң үезин камнаар, шалыпкын, эелдек-эвилең ажылдаар дээш кызымаан көргүзүкү дег. Садып алыкчыларның аразында, назы-харыулуг, аарыг-аржык болгаш чүвениң аай-бажын билбес дүлей-даа улус тургай-ла. Ындыг турбуже, бо садыгжылар шала дыңнаан харыызын катап айтырарга, «согур азы дүлей сен бе?» дээш ажынар. Садыгда төнө берген (печенье, пряник аймаа) бараанның кажан кээрин айтырыптар болзунза, «Ашак кижи, сеңээ ооң хереэ чүл, таарыңдан садып ал» дижир.

Кайы-даа коллективтерде ажыл шагын камнаарын, ону чөптүг ажыглаары бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга дузалыг. Бистиңиле ол чөптүг ажыглаттынып турар бе? Садыгжылар садыгны үезинде ажытпас таварылгалар тура бээр. Кандыг-бир бараан келгенде, үжелээ-даа садыглаар болза, дүрген болгай. Азы үш кижиниң ээлчеглештирзе кандыгыл? Чижээлээрге, дүъш үезинде оларның бирээзи садыглаан турар кылдыр аан. Шак ынчаар эде көөрүнүң аргазы бар хире.

Кандыг-даа кижилерниң эргези дөмей болгай. Садыгжыларда улусту ылгай көөр таварылгалар база бар. Хыйланыр, ажынар база каржыланыр аажы-чаңныглар. Бо талазы-биле кедээ Совет күүскомунга сайгарылга кылза-даа, оон кандыг-даа түңнел үнмээн. Ынчангаш халалыг садыгжыларны үениң негелдезинге дүүштүр ажыл-ижин, аажы-чаңын эде тургузуп ажылдаарын чон негеп турар.

Б. ХЕРТЕК.

Башкылар съездизиниң делегады

ОЗАЛААШ СУУРЖУГАШТА

Ү. Шынаа салбыр беш чүс ажыг чурттакчылыг, оларның күш-ажылчы кылып шыдаары ийи чүс хире, барык-ла шуптузу — малчыннар. Суурда чээрби четпес башкы, он чолаачы болгаш механизатор, садиң коллективинде беш, садыгда ийи кижи, оон ыңай техниктиг ажылчыннар болгаш контора ажылдакчылары бар — нургулайында ол-ла. Почта салбыры безин чок, почта сөөртүр машина районнуң төвүнден неделяда үш катап кээр. Ооң уламындан телеграмма чорудар, телефон-биле чугаалажыр, ажаалга пенсиязынга акша шыгжадыр азы пособие алыр кижилер ийи-бирден эвээш эвес хонук чоруур ужурга таваржып турар. Оруктан хайыы болганындан баар автобус-даа келбес, ескээртен машиналар-даа таварбас. Бо болгаш өске-даа четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни салбыр баштаар чери, ылангыя бир чыл бурунгаар тургустунган ында Совет, оон күүскомунуң даргазы Күнзет Бини-оол бүгү хемчеглерни ап турар. Мындыг черде улуг организация болгаш кол күш — школа.

Ү. Шынаага эге школа дыка үр үе дургузунда туруп келген. Ол школа сес чыл школазынче шилчээш, он чыл ажа бергенде, Берт-Даг ортумак школазының орус дыл болгаш литература башкызы Чагар-оол Динзеңмааны ынаар директорладып чорутканнар: «өөреникчилерниң өөредилгезинде ара кааргы дендээн, а уламчылааннарының билии чавыс, чурум-сагылгазы сула, школаның материалдыг базазы бышкпастаан, өөредилге материалдары чедишпес, кадрлар шыырымас».

Районнуң улус өөредилгезинге кылдыныг школаның ажыдын чаа негелдеге дүүштүр сегидип шыдаар кижини ол-бо школалардан үр дилеп келген. Ооң директор кылдыр салдаан башкыларындан, бодуу аныяк-даа болза, Динзеңмаа Маадыровнаны СЭКП райкому деткээн болгаш райкомнуң бирги секретары Сереңмаа Куулар боду ооң-биле чугаалашкан.

— Ынчан СЭКП кежигүнүнге кандидаттап турган мен. Мээң мурнумга салдынган сорулга кончуг берге болган, ынчалзажок Сереңмаа Сайын-ооловна хамык ажылдың чүүң кылырын тайылбырлап берген — деп, школа директору сактып ор. — А тайылбыр тайылбыр-ла болгай, ону херек кырынга боттандырары мындыг белен эвес: ылгавычыг байдалдарга-даа таваржып турдум.

Он үш чыл башкылаан, ооң бежинде өөредилге эргелекчилээн дээрзин өске удуртукчу дуржулга чок башкы 1980 чылдың чайынында Ү. Шынаа сес чыл школазын хүлээп алган. Ооң партийжи даалганы күүседип эгелээни ол. А холда дөрт бичии уруг база бар, оларның чүгле ийизи эге класстарга турган. Оон ыңай дуза дилептер чер база чок, суурда чаңгыс-ла албан чери — салбыр баштаар чер. Ооң эргелекчизи болгаш тускай эртемниглери мал-биле «халбактанчырынга» ой. Ынчангаш чаа директор алаңнаашкынын эвилелдеп, оларның-биле дугуржуп, боду-ла шырбайын кирипкен.

Ү. Шынаа сес чыл школазын дооскан уруглар нургулайында, оон ыңай өөредилгезин каап турган. Берт-Дагның Самагалдай школазынга баарга, бирээде, хөй кижи хүлээп ап шыдавас, ийиде, «ходаннаан» келген уругларны нүзелдии-биле хүлээп алыр башкы база ховар, ол уругларның чыдып калганы база хажок, ылангыя орустап тайылбырлаарынга дыка четкей. Ооң уржуундан училищелерге болгаш техникумнарга ылыырымас. Ооң соонда ажылдавыс-даа, өөренгеш-даа билдинмес апаар. Мындыг байдал аныяк директорну дүүредип эгелээн. Ынчангаш сес чыл школазын ортумак школа кылдыр эде органзастаар талазы-биле айтырыг ооң чигу-дужундан үнместээн. Бо айтырыгны ынай-бүрү хурал-суглааларга көдүрүп, ону шиитпирледип алыр дээш районо, СЭКП райкому болгаш чырыдылыышкын министерствозу чедип шаг болган. Кая-даа аңаа школаларда башкылар чедишпес, өөредилге материалдары чок, класстар сыңышпас турда, ол бүгүнү кайын тып алыр сен. Акша-шалың, саң-хөө айтырыы база нарын болгай» — дээр болган. Ынчалза-даа ол аңаа ундараваан: бир чыл сүрүшкен, ийи чыл сүрүшкен, үшкү чылында тоску классты Ү. Шынаага ажыдар чөпшээрелди апкан. Кадрлар, бажың-балгат, өөредилге-кижизидилгеге болгаш өске-даа хамык ажыл директорнуң кырынче улам-на хөй чыдыгүрүлгени ол.

Динзеңмаа Маадыровнаның ажылдап эгелээни чылдары амгы ышкаш эвес үе турган. Корум-чурум тудар кижилер чок, озалааш суурга дашкы аттыг ырлажыр болгаш шимээргээр улус база турган. Ооң салдары школа коллективинге, өөредилге-кижизидилге ажылынга багай турганы билдингир. Оларга система бо-ла доңар, директор боду кочегарлаар ужурга база таваржып турган. Ынчангаш суурга арага садарын соксадырын директор кайын бээр сүрүп тургаш, чедип алган.

Ү. Шынаа школазында интернат бар болганындан ажылы өске школалардан аар болгаш хөй талалыг: өөреникчилерниң аъш-чеми, идик-хеви, арыг-шевери, чунар-бажыны, хостуг үези, кадыкшылы дээш айтырыглар хүн бүрүде чаяг. Ылангыя оларның чүүл үстүр азы озалга системазы доңар болза, халап болганы ол: чүс ажыг кижини кая чыттырар, кая ашкарар-чемгерер? Ындыг байдалга таваржы бергиледег үелер база тургулаан, ынчан директор боду хүүрек туткаш, от ужудуп туруптар. Ынчангаш ол хөмүр-даш үскээн хүүрекчиниң ааргын, хөректе кирген хүлдүн чыдын болгаш дерниң ажыын эки билир. Бо болгаш өске-даа ажылдарга ооң ынаныр эжи, дузалажыр кижизи — Седип-оол Кузьмич — бодунуң өг-бүлезиниң кол өзи. Батарея чара доңарга — ол, кызыр стол буду сынганда — ол септээр, соңга бузулганда — ол шилдээр, школаның машиназын ол септээр, чугай болгаш өске-даа херек чүүлдерни ол тывар. Берт-Даг школазынга ажыл-агый эргелекчилеп, күш-ажыл башкылап чораан, боду черле кызымак болгаш ажыл-агыйжы кижи боорга, районо школада эң берге участокту — интернатты аңаа хүлээткен. Ынчангаш олар бот-боттарынга дузалажып, бот-боттарындан негежип, ниитизин херээн кады боттандырып турарлар.

Ү. Шынаа школазы — Тес-Хем районда кабинет системазынче баштай шилчээн школаларның бирээзи. Ол-ла он чыл школазы кылдыр эде тургустунуп, өөредилге болгаш көргүзүг материалдары тыптывып, кадрлар четчелеп, бажың-балгат дилениp турза даа, улус өөредилгезиниң ниити негелдезинден чыдып калбаан. Бо чайын чүгле лингафон кабинедин дериири арткан. Ооң соонда компьютер тыптывар — сорулга улам-на улгадып, улам-на нарыыдап турар. Ам безин өөредилгеге ажыглаар херекселдерниң кайызы ол дээр! Физика, химия туржук, дыл кичээлинге безин эртем-техниканың чединмишкиннерин ажыглап турар. Культура-массалыг ажылдар база ол чокта болдунмас апарган: оркестр, пианино, светомузыка — уругларның эргезинде. Ол бүгүнү херек кырында ажыглап база эдилеп билир кылдыр тускай эртемниг башкылар өөредип турар.

А башкылар коллективинде бичии, чээрби безин четпес-даа болза, школаның болгаш салбырның амыдыралында көскү черни ээлеп турар. Дирекция оларның ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгейни угландырып келген. Школа совхозтан чылдың-на ийи өг-бүле чурттаар, дерилгемчиди тудтунган бир чаа бажыңны ап турар. Ам бажың чок башкы чок, чаа келгеннерге безин бажың тыпты бээр. Оваар чүүлдү башкыларга школа сөөртүрүп берип турар. Школа дирекциязы районнуң-даа республиканың-даа школага дуза чедирипки дег организацияларлы-биле быжыг харылзаалыг. Ылангыя бүдүрүлге баазазы болур Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхоз улуг дузаны көргүзүп келген. Чоокта чаа совхоз школага чаа ГАЗ-53 машинаны берген. Амгы үеде өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазының турлаан база тудуп турар.

Бүдүрүлге баазазы өөреникчилерниң билиин херек кырында ажыглаарынга, мергежил бедидеринге, күш-ажылга дадыгарынга кол чер болуп турар. Ылангыя школа реформазын боттандырып эгелээнден бээр кайы-даа талазының харыысалгазы бедээн. Эрткен чайын өөреникчилер бригадазы кежээ чарып алгаш совхозка 376 өшкүнү семиртип берген. Бо чазын школа коллективи 600 өшкүнү кыргаан. Ам олар ыяш болгаш мал чеми белеткээр, хөй кыргыыр болгаш көржең хоорар, ногаа болгаш картофель өстүрер суг-суг дээш, өөреникчилерниң киржир ажылдары хөй. Чогум өөреникчилер эвээш, чижээлээрге, тоску класста — 10, сескн класста — 22, өскелеринде оон ковүде эвес-даа болза, совхоз бүдүрүлгезинге школа көскү үлүүн киирип турар. Школа интернатка ажыглаар хаванны боду өстүрүп турар. Бо чылын совхозтан 20 анай садып алырын база дугурушкан. Интернат өөреникчилери картофельди болгаш ногааны база боттары өстүрүп ап турарлар. Ылангыя картофельди өскээртен сөөртпестээн. Бо бүгүнү чедип алырынга школа дирекциязы эвээш эвес күштү үндүрген.

Башкылар салбырның чурттакчыларынга пропагандистер болгаш агитаторлар болуп мында партия организациязынга база дузаны чедирип турар. А суурнуң агитквартиралар кежигүннери өөреникчилерге янзы-бүрү бөлгүмнер организастап, солун болгаш ажыктыг ажылдарны кылып турар. Чижээлээрге, повар Татьяна Дапый-оол өөреникчилерниң аргыыр болгаш даараар бөлгүмнү удуртуп турган. Малчын Аракчаа Маадыр-оол өөреникчилерни ыяш-биле нарын кылыглар кылырынга өөредип турган. Эмнелге пунктузунда санитарка Елизавета Чооду интернатта дааранып бөлгүмнү чорудкан. Салбырда комсомол комитединиң секретары Чооду Шолбан спортчу секцияларны удуртуп келген. Башкыларның, чурттакчыларының болгаш өөреникчилерниң кады ажыл-чорудулгазы кижизидилгеге болгаш мергежил шилип алырынга дузалап турар. Мындыг харылзаа школа музейиниң дериирингге улуг деткимче болган. Музейде эдилелдер, идик-хеп, документ болгаш өске-даа төөгү материалдары, күш-ажылдың чепсек-херекселдери бар. Ол чер чурттуг эки турачы Эртине Чоодуевич Баазаның дугайында тускай булуңда фронтучунуң дөргүл-төрелдериниң болгаш чоок кижилериниң чугааларын чылып бижээн.

Хой-ниитичи, чурум-сагылгазы быжыг болгаш өөредилгези эки өөреникчилер, республика иштин санаваска безин, кайнаар-даа баар путёвкаларны ап турар. Узбекистан, Киргизия, Шушенское, Москва дээш оларның четпээн чери чок. Ам алдыгы класстың Олег Болат-оол Кубага пионер лагеринче аъттанырынга белеткенип турар. А эң бичиилерге школада дыштаныр лагери база бар. Чамдык өөреникчилер мал семиртиририниң, ногаа өстүрериниң, мал чеми белеткээриниң күш-ажылчы лагерьлеринге чайлаар. Төрээн черинге аян-чоруктар, спортчу маргылдаалар, солун ужуражылгалар база болгулаар. Өөредилге эргелекчизи Ооржак Чайзуу, класстан дашкаар ажылдар организакчызы Седи Долаана, күш-культура башкызы Владимир Бүдегечи, биология болгаш химия башкызы Ооржак Эмей-оол, көдээ ажыл-агый машиналарының башкызы Чагар-оол Седип-оол — черле башкылар коллективин аныяк кижиниң бүгү талазы-биле сайзыраңгай кылдыр кижизидилер болгаш өөредир дээш демниг ажылдап турар.

Башкылар коллективинде дөрт коммунист, сес комсомолчу бар. СЭКП Тес-Хем райкомунуң кежигүнү Валентина Алдын-Херел училище дооскандан бээр мында ажылдап турар. Көдээ Совет депутаттары Тамара Шыырап, Татьяна Кочанай, Раиса Саңчат, Демчик Бижи-Хоо — хоочун башкылар. Школа директору Динзеңмаа Маадыровна боду база чээрби чыл — назынының чартыын башкылап эрттирген. Олар өөредилге-кижизидилге ажылдарын чорударынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, боттарының дуржулгазын аныяктарга дамчыдып турарлар.

Динзеңмаа Маадыровнаның удуртуп турар бо коллективиниң эки талаларын ында башкылардан-даа, улус өөредилге килдизиниң ажылдакчыларындан-даа дыңнап, бодум карааам-биле көрдүм. Ынчалзажок четпестер база эскертинди. Чижээлээрге, светомузыка оркестр болгаш пианино чижектиг чүүлдерни садып алган, ындыг хирезинде музыка башкызы чок. Төөгү башкызы база чедишпес. Автобус барбас, почта үш хонукта бир кээр, радио ажылдавас чаңгыс кудумчузунуң ужунда бажыңда кижилер алгыржып чугаалажыптар бичии болгаш озалааш сууржугашка чурттаксаар башкылар ховар. Ынчалза-даа директор районога болгаш министерствога чагыгны киирип, бо чылын доозар студентилер-биле чугаалашкан. Класс өрээлдери база чедишпес: шериг херээн спортзалдың хеп уштур өрээлинге, тыва дылды школа музейинге эрттирип турар. Бо четпестерни чайладыры — хуулуң чугула айтырыы, директор ам ол дээш туржуп турар.

Директорга удуртур-башкарыр башкылаар болгаш хой-ниити ажылдары эмгежок. Көдээ Совет депутадынга безин беш улаштыр соңгуттурган. Бодунуң уруг-дарыын база үлегерлиг кижизидип чоруур. Бо аваның хөймер уруу Айдың алдыгы класста, Аяназы — тоста, а Катязы — Кызылдың башкы институдунуң бирги курузунда. Директорнуң улуг оглу, танк экипажының командири, бичии сержант Арсен Афганистанда интернационалчы хүлээлгезин күүседип турар. Ынчангаш ава, директор болгаш хой-ниитичи бо коммунистиң сагыжы чүгле бодунуң бажыңында, школада болгаш салбырда эвес дээрзин илдең. ССРЭ-ниң Н. К. Крупская аттыг Күрүне шаңналының лауреады, башкыларның Бүгү-эвилел съездизиниң делегады Динзеңмаа Маадыровна Чагар-оолдуң ажыл-херээ болгаш амыдыралы ындыг-дыр.

Ч. КАРА-КҮСКЕ.

ХӨЙ-НИИТИНИҢ ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

«Байдалдың ынчаар тургустунуп келгени-биле ССРЭ-ге бойдус камгалаары дээш демиселдиң кол шөлү Байкал болу берген. Ук хөлдүң салым-чолу дээш бүгү улустуң дүвүрели ону камгалаарынче угланган элээн каш чазак шиитпирлерни хүлээп алырынга идиг болган. Арыглал дерилгелерин тударынга аажок хөй хөреңгилерни үндүрген, хирлиг суглар киир аксырының нормаларын шыңгыыраткан, үлетпүр дамчып келген сугну арыглаарының технологиязын сайзыраңгайжыткан. Хемнер аксы хол эриктеринге балык өстүрер элээн каш заводтарны туткан».

Бо одуругларны «Советская Россия» солунга парлаттынган Олег Гусевтиң чүүлүнден алган, ол Байкал комиссиязын удуртуп турар, ук комиссияның бодунуң хуралдаңында 38 миллион ажыг кижини каттыштырып турар Бүгү-российаның бойдус камгалал ниитилелиниң (ББКН) Төп чөвүлелиниң чанында тургускан. Ооң кол сорулгаларының бирээзи болза, РСФСР-ниң чурттакчы чонунуң эң ылангыя ажыл-агый кадрларының экологтуг культуразын бедидери болур деп. ББКН-ниң чөвүлелиниң президиумунуң даргазының оралакчызы Герман Ган чугаалады.

— Чогум-на харын «экология, бойдус камгалаар талазы-биле билир чок чоруук» (а кандыг-ла-бир «ажыглаар» кылган чүүл эвес) Байкал хөлге улуг ногаралды чедирген — деп, Г. Ган уламчылады. — Ону бистер, хөй-ниити, ындыг хоралыг ажыл-агый чорудулгазындан камгалап шыдаваан бис. Ындыг болзажок бистиң демиселивис хилис барбаан.

— Бо чугаа чүгле Байкалга хамаарышпас-ла болгай але?

— Соңгу хемнерни мурнуу чүкче «ээлдирер» дугайында аас-кежик болуп бүтпейн барган төлевилелге удур хөй-ниити кампаниязын база чижек кылдыр киирип болур мен. Бистиң ниитилелдиң кежигүннери солуннарже чагаалар бижип, беседалар кылып турган, ол дээрге чедир бодаттынмаан, экономиктиг ажыы чок чүүл-дүр деп турдувус. Чүгле төөгү тураскаалдары эвес, харын «бойдус тураскаалдары» — ооң кайгамчык чараш черлери ис чок баар деп География ниитилели база Бүгү-российаның тураскаалдар камгалаарының ниитилели-биле шынзыдып турдувус. Эрткен чылдың августа чазак бистиң бодалывыс-биле чөпшээрешкен болгаш ук төлевилелди хораан. Бо дээрге хөй-ниитиниң санал-оналының кайы хире улуг рольдуун херечилеп турар дыр. Эң ылангыя калбак демократияның болгаш ажык чарлыг чоруктуң амгы байдалында.

— Күрүне боду база бойдусту бүгү талазы-биле камгалаары дээш туржуп турар чүве эвес бе?

— Ындыг болбайн канчаар. Чижээ, эрткен беш чылда бойдус камгалалынга үндүрген акша-хөреңги ниитизи-биле Россия Федерациязынга 25 миллиард рубль болганы канчап бистиң өөртпес боор. Хонукта 19 миллион кубометр суг эрттирер арыглал дерилгелерин, 51 миллион кубометр күчүлүг эргилделиг суг хандырылга системаларын ажыглалга киирген, ооң ачызында арыг сугну бүдүрүлгеге ажыглаары дыка ылаырылган болгай. Ынчалза-даа кылыр чүүлдер мырыңай эмгежок.

Чамдык черлерде байдал дүвүреңчиг. Маңаа чүгле күрүне органнары эвес, республикаларда тургускан хөй-ниити организацияларының киирер үлүү эвээш эвес. Бойдус камгалалының айтырыгларын шиитпирлээринден миллион-миллион кижилерниң амыдырар байдалдары база кадыкшылы хамаарыжыр дээрзин билдингир.

— Кандыг чүүлдер онзагай дүвүреңчигил?

— Карел болгаш Тыва автономнуг республикаларда база Федерацияның соңгу чүгүнде чамдык областарның суг бассейннериниң камгалалы кошкак. Ында хемнерже, хөлдерже хөй хирлиг суг кирип турар.

Ол ышкаш РСФСР-ниң элээн хөй үлетпүр төптеринде агаар бассейнин экижидер талазы-биле айтырыгны оожум шиитпирлеп турар, ол дугайын 1986 чылда Москвага болган бистиң залчеглиг VIII съездивиске демдеглээн. Ниитизи-биле алырга, байдал чүгээр-даа ышкаш: эрткен беш чылда атмосфераже хоралыг бүдүмелдерниң тарааары 10 хуу эвээжээн. Ынчалза-даа Норильск, Свердловск, Волгоград ышкаш чамдык хоорайларның агаарында хоралыг бүдүмелдерниң хемчээли харын-даа өскен.

Ажыы-биле чугаалаарга: хөй бүдүрүлгелер бойдус камгалалының дугайында хоойлуларны амга чедир үревишаан, олар бойдусту бохтаар дырып турар, оларның эвээш артынчылыг болгаш артынчы чок технологияларны шиңгээдир талазы-биле кылып турар чүүлдери эвээш.

— Ындыглар-биле эптешпейн турар мышкажыл силер?

— Бистиң ниитилеливистиң чер-черде салбырлары ажыл-агый удуртукчулары-биле чугаага чогуур негелде чок болуп турары хомудаанчыг.

— Ол талазы-биле ындыг эргелер оларда бар бе ынчаш?

— Ийе, ынчалза-даа амдызында ындыг-ла улуг эвес. Ниитилелдиң салбырлары совет органнар мурнунга чогуур хемчеглер алыр дугайында айтырыг тургузуп болур харын. Бо талазы-биле сөөлгү съездивиске хүлээп алган чаа Устав хөй-ниити инспекторларын улам шыңгыы шугумну тударын даалгадып турар. Бойдус камгалалының хоойлуларын хажыткан таварылгада бүдүрүлге дирекциязы-биле маргылдаага оларның эргелерин калбартыр талазы-биле айтырыгны ам белеткеп турар хоойлуга ынаныыл турар бис, ол бүгээр хөй-ниити организациялары, ооң иштинде бистиң база администрацияның ажыл-чорудулгазынга киржир дыка улуг аргаларлыг болур.

Кижи болгаш бойдус

— Беседавыс эгезинде силерниң ниитилелдиң ажылының чырыдылышкын, тайылбыр талазы-биле чүүлдерин демдеглэдиңер. Бо талазы-биле тодаргай кандыг ажылдар чорудтунуп турар ирги?

— Ук ажылды чугулаларының бирээзи деп демдеглээнин таварылга эвес. Бойдус камгалалының талазы-биле ажылды хөй хевирлерге чорудуп турар бис. Бирээде, ББКН-ниң төп болгаш чер-чер чөвүлелдериниң удуртукчуларының база активчилериниң бойдус камгалалының талазы-биле эң чугула айтырыгларны парлалгага, радио, телевидение дамчыштыр чугаалажып көрүшкеге киржип турары. Ийиде, ниитилелдиң культура органнары, профэвилелдиң турлаам талазы-биле чөвүлелдери болгаш өске-даа черлер-биле кады бойдус дугайында билиглерни пропагандалаары. Үште, доктаамал ажылдаар экология лекторийлери, бойдус камгалалының дугайында кинолар тырттырары, брошюралар үндүрери, бойдус камгалалынга тураскааткан эң эки плакат, календарь дээш конкурстар эрттирери дээш өске-даа. Мындыг ийи санны алгаш көрейн: РСФСР-де үнүп турар солуннарга сөөлгү беш чылда бистиң киржилгевис-биле бойдус камгалалының темазынга 523 муң чүүл үнген болгаш 176 муң радио болгаш телевидение дамчыдылгалары кылдынган.

Юрий КАЦНЕЛЬСОН беседалашкан.
(ПМА).

Делегей медээлери

ЧУРУКТА: Праганың чоокта чаа ажыглаалдаа кирген уруглар садынга бичии чаштарның сеңгүүстүүсен чоруур.

ЧТК — СЭТА-ның фотозу.

ФКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

ПАРИЖ, (СЭТА). Француз Коммунистиг партияның ТК-зының пленуму чоокта чаа болуп эрткен. Пленумнуң киржикчилери партияның XXVI съездизинге белеткелдиң, келир чылын президент соңгуудаларынга депшидер кандидатураның дугайында айтырыгларны чугаалашкан. Пленумга илеткелди ФКП-ниң Чиңгине секретары Жорж Марше кылган.

Партияның XXVI съездизи коммунистерниң политиказын байлакшыдар болгаш хөгжүдер ужурлуг. Бир эвес чагырыкчы бөлүктерниң амгы үтланыышкынын өскерилбес болза, Францияда кризис улам чидигтелир деп, Ж. Марше илеткелинге демдеглээн. Чурттуң мурнунда туруп турар нарын айтырыгларны чүгле социалистиг ниитилел тургузуу шиитпирлеп болур деп санавышаан, коммунистер Францияның чонунга өске политиканы, хөгжүлдениң өске оруун саналдап турар.

Коммунистиг партияның Политбюрозунуң өмүнээзинден келир парламент соңгуудаларынга Француз Коммунистиг партиядан кандидат кылдыр ФКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Андре Лажуаннини депшидерин Ж. Марше саналдаан. Ол кандидатураны ФКП-ниң июнь 12-13-те болур национал конференциязынга бадылаар.

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫН

НЬЮ-ЙОРК, (СЭТА). Эрткен средада АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц биле Америкада албан ужуруунуң эвес аян-чорукту кылып чоруп турар Австрияның федералдыг канцлери Ф. Враницкийниң аразынга чугаалажыышкыннар болуп эрткен.

Корреспондентилерниң айтырыгларынга харыылап тургаш, Ф. Враницкий ужуражыышкын үезинде ийи чурттуң аразында экономиктиг болгаш политиктиг харылзааларның ниити айтырыгларын чугаалашкан бис — деп медеглээн.

Бо чурттарның аразында чорулдааларның барыын журналистер демдеглээн.

ДЕМИСЕЛ ЧИДИГ БОЛУР

ЛОНДОН, (СЭТА). Великобританияның парламентизи май 18-те тарадыпкан соонда, чаа парламентиге болур соңгуудаларга белеткел ажылдары Англияда эгелээн. Ол соңгуудалар июнь 11-де болур.

Пресс Ассошиэйтед агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, соңгуда мурнунуң демисели чидиг болур. Ол кампанияның үезинде чепсеглениишкинни дүжүрер болгаш Англияның камгалалының, чуртта социал-экономиктиг ылангыя ажыл чок чоруктуң айтырыгларынга хамаарышты, түс-түс партияларның аразынга улуг маргылдаалар болур. Англияның иштики байдалы сөөлгү чылдарда элээн нарын бооп турар. Чижээлээрге, бо хүннерде чуртта 3 млн. 100 муң ажыг кижи ажыл чок. Чуртта ажыл чок кижилерниң саны кызырылбайн, харын немежип турар.

Либералдыг болгаш социал-демократтыг партиялар каттыжып алгаш, соңгуда мурнунуң манифестизин үндүрген. Камгалал политиказының талазы-биле Англияның ядролуг чепсээн «кудуку хемчээлге» тургузарын ында саналдап турар. Социал айтырыгларга хамаарыштыр, бир эвес ол партияларның төлээлекчилери чазакка кээр болза, ажыл чок чорукту эвээжедирин, кадык камгалалын болгаш улус өөредилгезин экижидерин аазап турар.

АЖЫЛ СОКСАДЫЫШКЫНЫ

ЛИМА. Перуда ниити национал ажыл соксадыышкыны эгелээн. Ону Перунуң ажылчы чоннарының бүгү-ниити конфедерациязының — бодунуң хуралдаңында янзы-бүрү адырларының бир миллион ажыг ажылчыннарын болгаш албан-хаакчыларын каттыштырып турар профэвилелдиң эң улуг каттыжыышкынының кыйгырыы-биле чорудуп турар. Ажыл соксадыышкынының киржикчилери эрге-чагыргалардан оларның амыдыралының болгаш күш-ажылының байдалын экижидер талазы-биле хемчеглерни ап чорударын негеп турар.

Ооң мурнуу чарыында чурттуң полиция күштериниң үш хевирлериниң — хамаатылар гвардияның, республиканчы гвардияның болгаш истелге полициязының биче дужаалдыг составының дөрт хүн иштинде үргүлчүлеп келген ажыл соксадыышкынының соксадырының дугайын чарлаан. Чазак-биле тускай дугуржулганы чедип алганының соонда, полицейжилер хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле бодунуң хүлээлгелерин күүседир дугайында шиитпирин хүлээп алганнар. Чурттуң экономиктиг байдалын барымдаалап тургаш, оларның негелделерин хандырар талазы-биле эргежок чугула хемчеглерниң алыр дугайында бүзүредиглиги алганнар. Чижээлээрге, полицияның албан-хаакчыларынга ажыл төлевирин болгаш пенсияларны бедидерин баш удур көрүп турар.

(СЭТА).

МЕДЕГЛЕЛ

НИКОСИЯ. «Сайпрус мейл» солунунуң дыңнадып турары-биле алырга, Кипр Республиканың боо-чепсекти кызырары боо-чепсекти долузу-биле дужурери, делегейге чавырылыышкынны болгаш тайбынны тургузары дээш туржуп турар деп, президент Спирос Киприану медеглээн. Ол утпаныышкынга бодунуң боттуг утпаныышкынын болгаш чогумчалыг политиказын Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле нейтралдыг болгаш кая-даа каттышпаан чурттарның чөвүлел хуралынга, кая-даа каттышпазының шимчээшкининге болгаш КНО-га КИПР уламчылаар деп, президент айыткан.

(СЭТА).

ДЕМИР-ОРУК ТРАНСПОРТУ

ПНОМПЕНЬ. СЭТА-ның корреспондентизи Виталий Новиковтуң дамчытканы болза: чурттуң транспорт оруктарының аразында бо чылын демир-орук четкизи чогуур черни ээлээн. Капитализмден салгап алган демир-орук ажыл-агыйының эргижирээни, полпотчуларның тергиинделиниң үезинде улуг үреглээшкиннер турбуже, хүн бүрү сөөртүлгелер өзүп турар. Эрткен чылын сөөртүлгелер барык-ла бир миллион тонна чүък болгаш 4 млн. пассажирлер болган.

Тудугжуларның, септекчилерниң, орук ажылдакчыларының маадырлыг күжениишкини-биле 750 километр демир-орукту, ийи чүс ажыг көвүрүглерни, херек кырында барык-ла бүгү шимчээр составты катап туткан. Полпот бөлүк демир-оруктуң ажылдакчыларын барык шуптузун узуткап каан болганда, национал кадрларны белеткээриниң эң нарын сорулгазын кол дуунда күүсеткен. Ол нарын айтырыгны шиитпирлээринге Кампучия Совет Эвилелинден, Вьетнамдан, акы-дуңмалышкы өске чурттардан эргежок чугула дузаламчыны алган.

Амгы үеде найысылал-биле чурттуң соңгу чүгүнде Баттамбанг болгаш Кампучияның эң чугула далай порту Кампонгсам-биле доктаамал демир-орук харылзаазын тудуп турар. Пномпень биле Кампонгсам аразының оруунда демир-орук онза күжениишкиниг ажылдап турар. Ол орук-биле ССРЭ-ден, социалистиг өске чурттардан дамайлап эккеп турар техниканы, чемишчидилгелерни, оваар чүүлдү болгаш өске-даа барааннарны сөөртүп турар.

Чүък сөөртүлгезини болгаш поездилерниң ортумак дүрген чорууруун доктаамал өстүрүп турар демир-орукчуларның күш-ажылчы күжениишкиннери, демир-орук составының септелгезиниң бедик шынарлыы чүгле чарылгазын оруулгазы-биле дугулаар эвес, харын катап тургускан каң оруктарның оруулгалыг болурунга арганы берип турар.

ОКТЯБРЬГА ТУРАСКААТКАН

ПРАГА. «Улуг Октябрь болгаш амгы эпоханың кол айтырыглары». Ындыг темага коммунистиг болгаш ажылчын партияларның теориязының болгаш информациязының «Проблемы мира и социализма» деп журналының редакциязынга симпозиум болган.

Ооң ажылынга 60 акы-дуңма партияларның болгаш делегейниң демократтыг организацияларының төлээлекчилери киришкен. Олар улуг Октябрьның идеяларының болгаш социалистиг тургузуушкуннуң цивилизацияның салым-чолунга салдары-биле, үениң боттуг чүүлдеринге дүгжүп турар чаа бодаашкынның принциптеринге үндезилеттинген ядролуг чепсек чок делегейни хандырарының перспективалары-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көрген. Октябрьның идей-политиктиг салгалының эң чугула талаларынга тураскааткан илеткелдерни болгаш дыңнадыгларны, төөгүлүг хөгжүлдениң амгы үе-чадазының чаа чогаадыкчы сорулгалары-биле сырый холбаалыын аңаа сайгарып көрген. Ол талазы-биле илеткелдерни болгаш дыңнадыгларны акы-дуңмалышкы партияларның төлээлекчилери, эртемден марксистер, дөрт диптиң чурттарындан келген хөй-ниитиниң ажылдакчылары, делегейниң демократтыг организацияларының төлээлекчилери кылганнар.

(СЭТА).

ТАРААЖЫЛАРНЫҢ СЪЕЗДИЗИ

ГАВАНА, (СЭТА). Кубаның хуу ажылдыг тараажыларының национал каттыжыышкынының съездизи чоокта чаа болган. Кубаның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары, республиканың Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ф. Кастро съездиге чүве чугаалааш, чуртта боор турар революсчу чартылгаларның, экономика хөгжүлдезиниң дугайын анализтээн.

Чер ажылын механизастаарынга, аңаа күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге кооперастаттынган ажыл-агыйларның улуг рольдуун демдеглээш, түрмек хуу ажыл-агыйларны кооперастаарының сорулгазын ол салган.

ЧҮРЕК СОЛААН СООНДА...

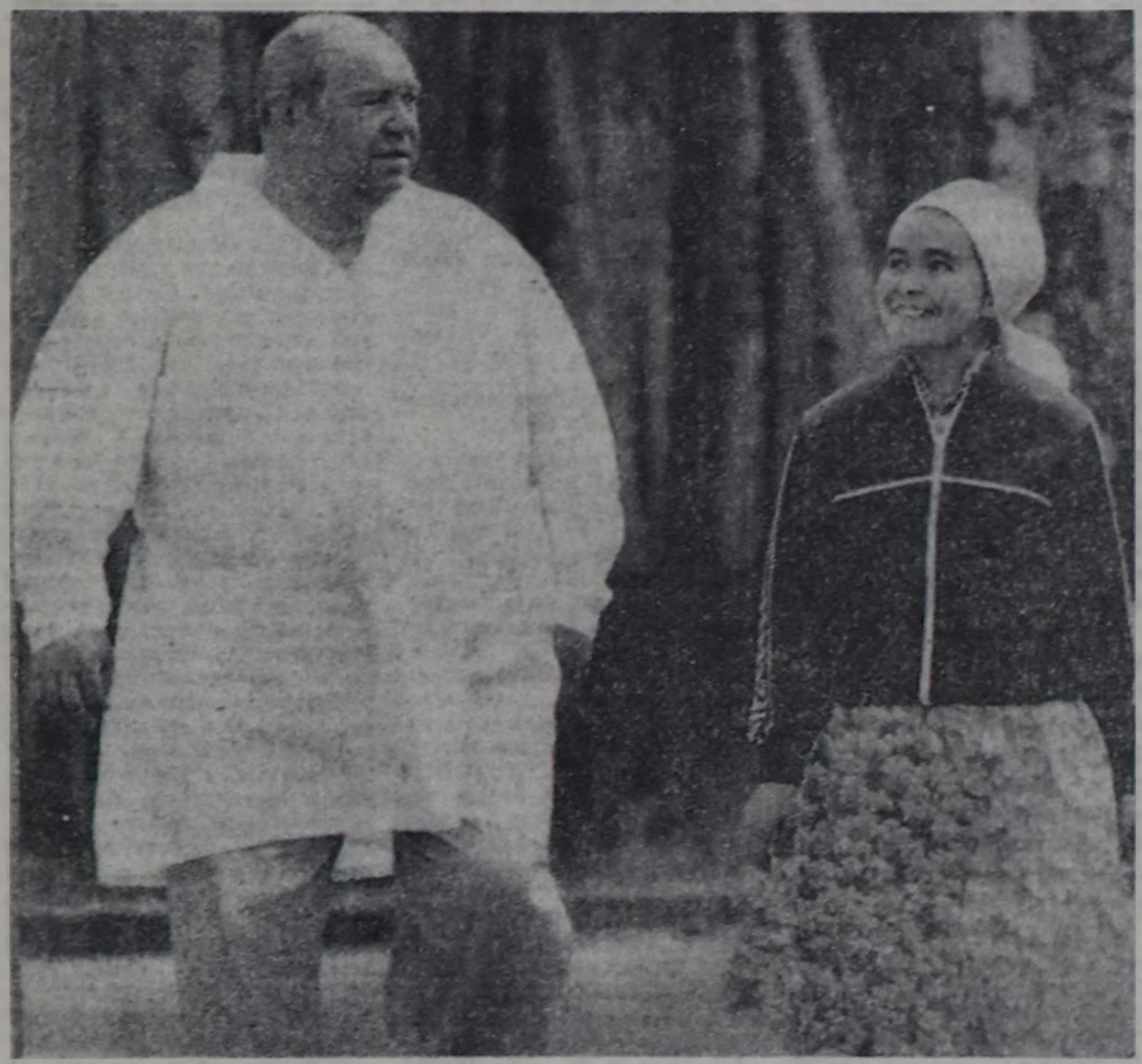

А. Шальковаңы эмчиден үндүр бижипкен соонда кезер эмчи Валерий Шумаков-тан СЭТА-ның корреспондентизи ам чүнү бодап турар силер деп айтырарга: «Бо хүн мээн сагыжымдан ыраваайн тур. Ындыг хүннү бүгү амыдыралымда мапап чоргам мен» деп харыылаан.

Мартын 12. Ол хүн ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозунуң трансплантология болгаш кылыг-мал органнар институдунга А. Шальковаңың чүрээнге кезиишкинни кылган. Ол кезиишкинни институттуң директору ССРЭ-ниң МЭА-зының корреспондент-кежигүнү Валерий Иванович Шумаков баштаан бөлүк специалистер кылган.

— Айыылга таварышкаш өлгеп эр кижиниң чүрээн Сашага салып берген бис. Операция беш шак уламчылаан. Октябрь айда кылган операциявыстың чедимче чок болган бүгү чүүлдерин өөрениш көрген бис — деп, корреспондентиге эмчи чугаалаан.

А. Шалькова 27 харлыг. Ол ам авазы-биле кады Москва чоогунда Переделкинода институттуң тускай санаторийинде дыштанып турар. Ооң кадыкының байдалы эки.

ЧУРУКТА: институттуң директору В. И. Шумаков биле А. Шальковаңың селгүүтеп чоруурү.

СЭТА-ның фотохроникаты.

ШИМЭЭННИ БИЧИИЛЕТСЕ

Бистиң суурувуска артистерниң кээри ховар. Бо удаада «Аян» ансамбль солун концерт көргүстү. дыка-ла магададывыс. Ам Виктор Кок-оолдуң «Хайыраан бот», Салчак Токаның «Дөңгүр-оол» деп шиилерин көрген болза.

«Аян» ансамбльдиң артистериниң ырлажыры эки-даа болза, хөгжүмүнүң шимээнзааңы кижиге чүве дыңналдырбас болду: ырының сөзүлээ, ыраажының үнү-даа шимээнге бастырыптар. Ол ыыла-ла харааданчыг. Улуг шимээн-даажтан кижи пат туруптар, кулак уюкталып, дыңнаары халалыг апаар. Ону ансамбль кежигүннериниң өөренип ооргун куузэрдир мен.

С. ДАҢГАА.

Бии-Хем районнуң Хадын суур.

Кызылда уругларның музыка школазы 40 харлаан

ХӨГЖҮМ ҮНҮ ХӨНҮП ТУРЗУН

Тывага уругларның баштайгы музыка школазын Кызыл хоорайга тургусканындан бээр бөгүн 40 чыл болуп турар. Бо болуушкунну бистиң школаның башкылар коллективи, бүгү өөреникчилери чедиишкиннер-биле уткуп турар.

Школаның тургустунуп келгениниң оруу, төөгүзү черле онзагай. Ынчаан, 1947 чылда, мааа каш-ла кижи өөренип кирген. А беш чыл болганда, оларның саны 20 чеде берген. Баштай музыкага өөренир күзелдиглерниң саны эвээш турган болза, чоорту, чылдан чылче, оларның саны көвүдеп кел чыткан. Бичии чаштарны музыкага хандыкшыдып, оларның музыка культуразын хөгжүдер дээш школаның баштайгы башкылары улуг күжүн, билиин үндүрүп турган. Ол баштайгылар хамыктың мурнунда өөреникчилер чараш, эки чүүлдерин ылгап, уран чүүлде, ылаңгыя музыкада чүгле чараш чүүлдерни көрүп, билип алзын дээш эвес, харын амыдыралда бүгү чүүлдү билип алзын дээш, оларны өөредип, кижизидип, ажылдап, бүгү күжүн, билиин берип турганнар.

Олардан хамыктың мурнунда талантылыг композитор Л. Ф. Шевчуктуң адын бис улуг чоргаарал-биле адап турар бис. Профессор Леонид Фёдорович Шевчук сөөлүнде Новосибирск консерваториязының ректорунга ажылдап турган. Школаның баштайгы базымнарынга, ооң тургустунуп, быжыгарынга ол улуг үлүүн киирген болгаш школаның баштайгы өөреникчилеринге уттундурбас. База ол ышкаш фортепьянонуң бистиң баштайгы башкызы — талантылыг пианист Елена Романовна Близнюкту улуг хүндүткел-биле адаар бис. Ол база Новосибирск консерваториязынга чоокка чедир-ле, пенсиялап үнгүже-ге чедир башкылаан.

Өөреникчилерниң музыка-эстетиктиг кижизидилгезинге эвээш эвес үлүүн Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчылары А. А. Папов, С. Л. Бухтуев кииргеннер. Олар байлак дуржулгазын аныяк башкылар-биле харам чокка үлежип турар.

Бистиң школаның доозукчуларының аразында профессионал музыкантылар-даа, музыка башкылары-даа база ол ышкаш музыкага ажык ынак, ону улуу-биле үнелеп билир кижилер-даа бар. Олардан Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, Бүгү-делегей конкурузунуң лауреады, ам Москва филармониязының ыраажызы Н. С. Красная, Москвада ажылдап, чурттап турар композитор А. П. Курченко, Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Тыва телерадиокомитеттиң симфониктиг оркестриниң дирижеру В. С. Тока база ында пианист В. С. Тока алышкылар дээш, өске-даа билдингир кижилер бар. Кызылдың уран чүүл училищезиниң дыка хөй башкылары база бистиң школаның доозукчулары. Школаның бодунуң доозукчулары безин ам ында ажылдап, харын-даа чамдыктары хоочун башкылар болу берген.

40 чыл дургузунда школа бодунуң хөгжүлдезиниң таласы-биле делгем базымнарны кылган. Амгы үеде школаның хүндүскү база кежээки салбырында 300 өөреникчилер өөренип турар. Музыкага өөренир күзелдиг уругларның саны чылдың-на көвүдеп турар болганындан кирериниң экзаменнерин эки дужааганнарны конкурс ёзугаар шилип, хүлээп ап турар. Олар 7 чыл дургузунда чүгле музыканы эвес, сольфеджиону, музыка литературазын өөренмишаан, хөйнүн ырлажырга киржип турарлар. Бир эвес уруглар баштайгы үеде чүгле фортепьяно өөренип турган болза, ам олар боттарының күзээнин ёзугаар фортепьянонуң, скрипканың болгаш улусчу хөгжүм херекселдериниң салбырларында өөренип турарлар. Ооң аңгыда өөреникчи бүрүзү өөредилгеге чылының дургузунда академниктиг база туңнел кичээлдерге албан-биле киржип турар.

Ниити билиг школазынга өөренмишаан, музыка школазынга өөренирге уругларга белен эвезин билдингир. Ынчалза-даа музыка өөренир күзелдиг бо ийи школаның кайызынга-даа эки өөренип турарлар бисте эвээш эвес. Ындыг кызымак өөреникчилер экзаменнерин эки дужаап, конкурстарга база эки түңнелдерни көргүзүп турар. Аңаа чоокта чаа болуп эрткен бичии музыкантыларның республика конкурузу бадыткал болур. Аңаа бистиң школаның дыка хөй өөреникчилери шаңналдыг черлерни эзэлээннер. Бичии пианистерден ийиги черни (бирги шаңналды тывыспаан) башкы Л. И. Губанованың клазының өөреникчизи Марина Иванова, үшкү черни башкы Н. В. Романенконуң клазының өөреникчизи Саида Артына алганнар. Улусчу хөгжүм херекселдериниң салбырындан бирги черни Н. Н. Федосеева башкының клазының өөреникчилери Ира Мастобаева, Катя Парилова В. М. Фирсов биле О. С. Житкова башкыларның класстарындан Артём Малапов, Таня Козина, Уля Голубцова эзэлээннер. Бо конкурска домра биле баянның ансамбли бирги-ле дугаарында киришкен. Орлан Ооржак, Ира Мастобаева, Катя Парилова составтыг домристер ансамбли база шаңналдыг черлерни алган. М. М. Иванченко башкының клазының өөреникчилери баянистер дуэди Дима Уланов, Андрей Зайцев болгаш аккордеончулар триозу Марина Оликонова, Уля Емельянова, Дима Наумчик база-ла тергиидээннер.

Оон-биле чергелештир музыкага уругларны өөредирин белен эвес деп чүвени уттпас ужурлуг бис. Чүгле ада-иелер-биле музыка башкылары бир демниг ажылдап турган өөредилгеге эки түңнелдерни чедип ап болурун практика көргүскен.

Музыка, өске-даа уран чүүл дег, эки чүүлдерни билип алырынга уругларга дузалап, оларны чүгле музыкага ынак кылдыр эвес, харын амыдыралга, бойдуска, Төрээн чуртунга ынак кылдыр, коллективчи, интернационалчы ёзуга кижизидип турарын билир бис. Ынчангаш школа өөредилгезиниң ниити системазынга эстетиктиг кижизидилгениң, ылаңгыя музыканың ужур-дузазы улуг дээрзи билдингир.

Амгы үеде бистиң ниитилелиивистиң бүгү-ле адырларында чалгай чаартылгалар эде тургустунуушкуннар болуп турар. Бистиң школаның башкылар коллективи база бодунуң мурнунда чаа сорулгаларны салып алган, өөредилгениң шыңгыы бедидеринче угланган бүгү хемчеглерни ап турар. Бо сорулга-биле школада янзы-бүрү ажылдарны, конкурстарны, концерттерни, ужуражылгаларны эрттирип турар. Уругларны музыкага өөредир талазы-биле бистиң школада чамдык дуржулга мөөңнеттинген-даа болза, бистиң ажылывыста четпестер амдаа эвээш эвес. Ылаңгыя СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунуң сөөлүнде бистиң коллектививис ажылда чамдык чүүлдерни эде көрүп, четпестерни чайладыр, элер дээш эвээш эвес ажылдарны чорудуп турар. Хамыктың мурнунда чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарын кызып, башкы бүрүзү ажылынга чаа чүүлдерни кылырын оралдажып турар. Бистиң школада үр чылдарда ажылдап турар башкылардан аңгыда, мергежилдиг аныяк специалистер база эвээш эвес. Бистиң башкыларывыстың дыка хөй амыдыралдан чыдып калбас дээш боттарының билиг-мергежилин доктаамал бедидип турарлар. Школаның башкылары чүгле өөреникчилерге билиг бээри-биле кызыгаарланмайн, хоорайның культура амыдыралынга боттарының үлүүн киирип, школаларда, организацияларда уран чүүл көрүлделеринге дузалажып турарлар. Школавыстың 40 чылы оюн өөредилге-кижизидилге ажылынга багай эвес көргүзүглерлиг уткуушаан, Улуг Октябрьның 70 чылы оюн база эки көргүзүглерлиг, тептиг уткуур дээш бүгү күжүвүстү мөөңнеп турар бис.

С. ЧОКСУМ,

Кызылда уругларның музыка школазының башкызы.

ТВ

МАЙ 22-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Эки музыка». Уругларның «Чаш назының ритмнери» хореография ансамблиниң концерти. 8.45 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Телефильм. «Бир-ле катап шилип алган орук. 1887 — 1893 чч.». 3-кү фильм — «Дадыжканы». 9.45 — Делегей болгаш аныяктар. 10.20 — 10.25 — Медээлер. 16.00 — — Медээлер. 16.10 — Уругларга фильм. «Көрүкчүлерниң ынак артизи». А. Куприннин «Ак пудель» деп расказынга. 17.40 — «Россияның демир херээ». Урал мастерлериниң чогаадып тургусканы орус культураның, техниканың төөгүлүг турасканнарының дугайында док. телефильм. 17.55 — Н. Романованың күүселдезинде опералардан арияалар. 18.15 — Экология болгаш бис. СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү И. Т. Фролов, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи академик А. Л. Яншин киржир. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Демир дээрбек». Мультфильм. 19.15 — Улуг Октябрьның оюнга. «Төөгүнүң өшпес одуруглары». «Челээш». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ядролуг чүс чылда чаа угаан болдаашкыны». Телекөвүрүг Москва — Вашингтон. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш АКШ-тың конгрессиниң депутаттарының ужуражылгазы. 22.55 — Чадаг-терге делегей маргылдаазы. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30 — 00.20 — Спортчу гимнастика. Европа чемпионады.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм 8.35; 9.40 — Музыка. 4 класс. Революцияның ырлары. 9.00; 14.05 — Англи дыл. 9.30 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — «Беш шугум болгаш бийир». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.30; 11.30 — Төөгү. 7 класс. XVIII чүс чылдың ийиги чартыында культура болгаш чырыдылгазы. 11.00 — Бистиң садывыс. 12.00 — Уран-чечен фильм. «Жменяктар». 3-кү сериязы. 13.05 — Шыдырга школазы. «Ак терге». 13.35 Сээң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин — «Чарышты канчаар организастаарыл». 14.00 — 14.35 — Медээлер. 18.00 — Медээлер. 18.10 — Эртем-тайылбырлыг фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — «Ажыл-агый чорудулгазынга өөренир». Бай-Тайга РАҮК-туң кол бухгалтери Д. Ш. Салчактың чугаазы. 18.45 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Аъш-чем программазы — боттанывышкында». «Культура болгаш амыдырал». 19.05 — Киножурнал. 19.15 — Делегей конкурстарының лауреады, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Н. Краснаяның концерти. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Боо-халга. Делегей кубогу. 20.50 — «Арфаның хөглүг үнү». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кыргап анчының хомудалы». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.30 — 01.00 — Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. Чартык түңнел.

Редактор
В. С. ШАРАВИН

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге чаъстаар. Агаарның температуразы хүндүс 14—19 градус чылыг. Чамдык черлерге 4-9 градус чылыг болур.

Кызылга хүндүс чаашкынзаан болур, диңмирээр. Агаарның температуразы хүндүс 17—19 градус чылыг болур.

КИНО

МАЙ 22-ДЕ

«ПАЙЫРАЛ»: «Киносборник» 9.30, «Короткие встречи» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Зорро» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «И еще одна ночь Шахерезады» 9.30, 11.10, 13.00, «Курьер» 15.00, 20.20, «Воспоминание» 16.50, 18.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тайна двух океанов» 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: Карусель на базарной площади» 18.00, 20.00 шактарда.

«ЧАНГЫ» к/т. «Покаяние» 14.00, 16.30 шактарда.

«КӨДҮРЕР-ДАШТАРНЫ» КЫЛЗА?

Амгы үениң чымчак автобустарынга олурупкаш, Кызыл—Ак-Довурак, Кызыл—Эрзин дээн ышкаш ырак оруктарга чоруурга, кижи чоорту кайы хире шылап келир ийик? Олурганнар чолаачыдан сагыжынга таарыжыр, кандыг-бир эптиг, каас бойдустуг черге дыштанып алырын диләэр, доктаар апаарлар.

Ынчаарга бистиң ада-өгбелеривис аъттар, шарылар, тевелер мунгулап алгаш, каңныг черге доктаап, узун орукка шылагзааныг канчаар чидирип ап чорааныл?

Чоңда эки чаңчылдар хөй. Шаанда узун орукка чораан улустар таваржып келгеш, күжүн шенежип хүрежип, кашпагайын көргүзүп чаржыптарга, мага-боттарының шылагзааны дораан чиде хонуп бээр. Тергиин-не бөдүүн арга. Улаштыр аъттаныптарга ынай боорга, ол кижиге катап чиик, сергек апаар. Чамдыктары буга-шыдырда болгаш ыт-шыдырда холдерин даалыны, кажыктарны дергилеп алган чоргулаар. Дыштанган черинге бичии када ойнай каапторлар.

А хүрежир, чаржыр кижи чокта чүнү канчаар турганнарыл? Чижеглээрге, бистиң Сүт-Хөл районнуң Шом-Шум, Алдыы, Үстүү-Ишкиннер, Манчүрек, Хөлчүктүг, Ак дээн чижектиг узун-узун хемнерде база ол ышкаш Чес-Бүлүн-Дугай деп черлерде чыый салгылап каттылаан «көдүрер-даштар» бар. Шак ындыг даштарга келгенде, чорук кижизи аъдындан албан-биле дүшкеш, бодунуң шаа-биле улуг, биче даштарны шенеп көдүрүп, мага-бодун ындыг бөдүүн арга-биле дыштандырып алыр. «Көдүрер-даштарны» улуг, биче кижилер черле оюп эртпес, амгы үеде-даа чамдык кижилер көдүргеш, эде-хере чыый салып турар. Салгалдар дамчып келген чаңчылдарны чүге амыдырал-биле холбап болбас деп?

1983 чылда аалдан маадырларның тура халышкының 100 чылынга таварыштыр «Сүт-Хөл» совхозка спортчуларның көдүрүп келген айтырыынга үндезилээш, «Көдүрер-даш» деп чараш аттыг стадионну дески, шевергин, чараш кылдыр херимнеп турган кылган. Стадионнуң иштинге киирдир баарынга 150 килограммдан куду деңзилиг «көдүрер-даштарны» эккеп, бетоннап каан бедик эвес даштар кырынга чыый салып каан турган.

Ону кылганының утказы мындыг: ону көдүрерин амгы үениң аныяк өскенинге өөредири, уламчылап сайзырадыры. Күш-культуржу өөредилгеге ужур-дузалыг. Хүрежир оолдар дараазында хүрешке даш көдүрер талазы-биле эки белеткелдиг келирин чугаажок. Ындыг болганда боттары аңаа белеткенгеш, күш-дамырга сайзыралды алыр ужурлуг. Хүреш үезинде келген мөгелерге даштарны көдүртүр, кымның кайы хире күштүүн чок сонуурган көөр.

Ам бо хүннерде ол кылдынган стадион-даа, көдүрер даштарывыс-даа чок. Стадион боду таарымча чок черде кылдынганы-биле, ону өске черге түдар деп турар.

Хол-биле тудуп, караам-биле көрүп келген арга-дуржулганы өске районнарда спортчу эш-өөрүмге дамчыдар деп саналдыг мен.

«Көдүрер-даштар» кылыр деп бодаар улус районнар, совхозтар төптеринге хүреш эрттирер черге улуг-биче даштар салып алырга четчир. Улуг стадион тудуп шүүдээн херээ чок. Хүреш эрттирер эптиг черге-ле даштарны эккеп ап болур. Кымның кайы хире көдүрерин чоп ынчан магадаар, сонуургаар болгай. Ынчангаш биске «Көдүрер-даш» канчаар тургаанын чуруп көргүзейн. Ол ёзугаар «көдүрер-даштың» боттарын мооң адаанда хевир-биле бичиилеңдир кылып ап болур.

а) Адакы дөжээн чымчак ыяш кылгаш, үжүктерин, угулзаларны өрттедир бижип алыр.

б) Даштарны цемент холдаан элезинни борбактап туткаш, бичии кадаглар-биле көзүлбес кылдыр быжыглап аар.

в) Туктуң демир оруун эрүм-биле үттептер.

г) Адак соонда таарыжыр өңнер-биле будааш, өң чок лак-биле чааптар.

К. МОНГУШ,

хүрештиң национал хевирлеринге РСФСР-ниң спорт мастери.

ТЫВА АССР-НИҢ ЧЫРЫДЫЫШКЫН МИНИСТЕРСТВОЗУ

Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозу 1987 чылдың июнь 2 болгаш 3-те Москва хоорайга башкыларның Бүгү-россия съездизиниң үезинде Москваныы-биле 10-дан 16 шакка чедир дорт телефон харылзаазы ажылдаарын дыңнадып тур. Телефоннарының дугаарлары: 9-25-59-59, 9-25-57-85.

Айыткан телефоннар дамчыштыр кандыг-даа айтырыгларны салып, саналдарны киирип болур.

ХОЙЖУЛАРНЫ ЧАЛАП ТУР БИС

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле курүне комитедин дамчыштыр хойжулаар, инек кадарчыларынга ажылдаарын күзээннерни Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтуң дирекциязы чалап тур.

Айтырыгларны дараазында адрестерден тодарадыр:

1). Кызыл хоорай, Советтер бажыңы, 114-кү кабинет, Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле курүне комитеди.

2). Тес-Хем район, Берт-Даг суур, Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтуң дирекциязы.

КӨРҮКЧҮЛЕРГЕ

Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга тураскааткан улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының үшкү эдчээ Кызылда Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгының Ногаан театрынга май 23-те 10 шакта эгелээр.

Ыр болгаш үрер хөгжүм ансамбльдериниң көрүлдезиниң графиги мындыг:

1. Бай-Тайга район — 10.30-дан 10.50 шакка чедир.
2. Барыын-Хемчик — 10.50-ден 11.20 шакка чедир.
3. Чөөн-Хемчик — 11.20-ден 11.50 шакка чедир.
4. Каа-Хем — 11.50-ден 12.10-га чедир.
5. Кызыл район — 12.10-дан 12.40-ге чедир.
6. Мөңгүн-Тайга — 12.40-тан 13.00 шакка чедир.
7. Өвүр — 13.00-тен 13.20-ге чедир.
8. Бии-Хем — 13.20-ден 14.00 шакка чедир.

ЧАПСАР 14-тен 15 шакка чедер.

9. Сүт-Хөл — 15.00-дан 15.20-ге чедир.
10. Таңды — 15.20-ден 15.40-ге чедир.
11. Тес-Хем — 15.40-тан 16.00 шакка чедир.
12. Тожу — 16.00-дан 16.20-ге чедир.
13. Улуг-Хем — 16.20-ден 16.40-ге чедир
14. Эрзин — 16.40-тан 17.10-га чедир.
15. Кызыл хоорай —17.10-дан 17.40-ге чедир.

Ол-ла хүн уран чүүл училищезинге 11 шактан эгелеп ыраажылар конкурузу эгелээр. Түңнел концерт май 23-те 19 шакта Ногаан театрга болур. Билеттерни Ногаан театрның кассазынга садар.

Май 24-те 12 шакта хөгжүм-шии театрынга Ак-Довурак хоорайның бот-тывынгыр артистериниң концерти болур. Билеттерни республиканың улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдыышкын ажылдарының методиктиг төвүнге садар.

АЖЫК ЧАГАА ХҮНҮ

СЭКП Сүт-Хөл райкому, райкүүском, Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозу болгаш «Шын» солун редакциязы 1987 чылдың май 23-те 14.00 шак турда, районнуң Культура бажыңынга «Эде тургустунуушкун: кижиниң кадыкшылы дээш» деп темага ажык чагаа хүнүн эрттирерин чарлап тур.

Ажык чагаа хүнүнге Кадык камгалал министерствозу, республиканың Аптека эргелели, республиканың Социал хандырылга министерствозу, респорткомитеди, профэвилелдериниң социал страхование килдизи, республиканың санитар эпидемиология станциязы киржир.

Ук темага холбашкан айтырыгларны, саналдарны, күзээшкиннерни, сүмелерни СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизинге эккеп бээр база өске черлерде астынган тускай хааржактарже сугар.

Эргим сүт-хөлчүлер, силерни ажык чагаа хүнүнге идепкейлиг киржиринче чалап тур бис.

СЭКП СҮТ-ХӨЛ РАЙКОМУ, РАЙКҮҮСКОМ, ТЫВА АССР-НИҢ КАДЫК КАМГАЛАЛ МИНИСТЕРСТВОЗУ БОЛГАШ «ШЫН» СОЛУН РЕДАКЦИЯЗЫ.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ЧАЛАП ТУР

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

23. Уругларның «Тоол» хоорайжыгажынга «Өг-бүлевис-биле кады оюннарга ынак бис» деп тоол-маргылдаа. Эгелээри 12 шакта.

«Өннүктеривис аразынга» деп дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

ПАРКТЫҢ НОГААН ТЕАТРЫ

Ыры-хөгжүм ансамбльдериниң, үрер хөгжүмнүң болгаш ыраажыларның улусчу чогаадылганың 3-кү республика фестивалынга хамаарыштыр республика көрүлдези. Эгелээри 10 шакта.

Ыраажыларның көрүлдези Кызылдың уран чүүл училищезинге 11 шакта болур.

Республика көрүлдезиниң түңнел концерти. Эгелээри 19 шакта.

24. Фонтан чанында шөлге «Ырының, хөгжүмнүң болгаш танцының байырлалы». Аңаа хоорайның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери киржир. Эгелээри 12 шакта.

«Шуптувус танцылап тур бис» деп дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

24. Ак-Довурак хоорайның бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң концерти. Эгелээри 12 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

24. Школачыларга дыштаныр хүн клуву. Эгелээри 12 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

24. Танцы сөөлүн хаары. Эгелээри 19 шакта.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

23. Баскетболга профэвилелдиң эки тура күш-культура-спорт ниитилелиниң бирги чери дээш бүдүрүлге коллективтериниң аразында маргылдаа парктың спорт шөлүнге болур. Эгелээри 10.30 шакта.

Чыл адарынга РСФСР-ниң бирги чери дээш «Динамо» спорт ниитилелиниң аныяктар аразында маргылдаазы «Хүреш» стадионунга 10.00 шакта эгелээр.

Футболга хоорай кубогу дээш маргылдаа. «Енисей» — «Динамо» ойнаар. Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга 14.00 шакта.

24. Парктың спорт шөлүнге баскетболга маргылдаалар уламчылаар. Эгелээри 11.00 шакта.

Футбол маргылдааларының уламчызы. Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга 14.00 шакта эгелээр.

Шагаан-Арыг ортумак школазын 1972 чылда доосканнарның ужуражылга кежээзи Шагаан-Арыг ортумак школазынга 1987 чылдың май 23-те болурун чарлап тур.

Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунга мергежилдиг машинкачы херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Чырыдыышкын министерствозу. Телефон 2-33-92, кадрлар килдизи.

Адресивис: 667000. Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ШЫН

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысаалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаңда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арныы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле курүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2511 ТС 00800

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың май 23 суббота № 120 (13420)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 кепеек

БҮДҮРҮЛГЕ БРИГАДАЛАРЫ

КҮШ-АЖЫЛГА ДАДЫГЫЫШКЫННЫҢ ШКОЛАЗЫ

Нити билиг болгаш профессионал школаларының реформазы эгелээнден бээр ам үш чыл болуп турар. Школа реформазында база бир кол черни күш-ажыл эртеминиң башкылаашкыны, ниитилелге ажыктыг күш-ажылды кылыры, тускай эртемни шилип алыры ээлеп турар. Ортумак школаның доозукчулары билиглер-биле чергелештир улус ажыл-агыйынга ажылдаар арга-мергежилди база шиңгээдип алыр ужурлуг. Школа бодунуң доозукчуларын бүдүрүкчүлүг күш-ажылга белен болгаш сундулуг болурунга кижизидер сорулгалыг. Кодээ школаның чугула сорулгазы —бодунуң өөреникчилерин кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге белеткээри. Школачыларның идей-политиктиг, күш-ажыл болгаш мозу-шынар кижизидилгезиниң сырый харылзаалыын хандырары—школаның, ог-бүлениң, күш-ажылчы коллективтерниң нити херээ.

Школачыларның күш-ажылын организастаарының база бир хевири болур өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадалары сөөлгү чылдарда чедиишкинни алган. Ол бригадалар оолдар, уругларга идей, мозу-шынар болгаш күш-ажыл кижизидилгезиниң ёзулуг школазы апарган. Олар школачыларны күш-ажылга чүткүлдүг, сонуургалдыг кижилер кылдыр кижизидип турар. Ынчангаш бүдүрүлге бригадаларынга школачыларның күш-ажыл белеткелинге болгаш кижизидилгезинге таарымчалыг бүгү байдалдарны тургузары чугула. Совхозтар өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларының ажылдаарынга шөлдерни аңгылааш, кодээ ажыл-агый техниказы-биле четче хандырып, хову турлагларын тургузуп, өөреникчилерниң ажылын башкарарынга тускай эртемниглерни болгаш бүдүрүлгениң мурнакчыларын быжыглаар.

Республиканың башкыларының III съездизи «Амгы үеде республиканың школаларында 3,5 муң үстүкү класстчылар кодээ ажыл-агый талазы-биле мергежилдерге өөренип турар» деп демдеглээн. Шынап-ла, республика школаларының хой-хой коллективтери боттарының база бүдүрүлгелери-биле кады өөреникчилерниң күш-ажыл кижизидилгезин экижидер талазы-биле хемчеглерни ап турар. Чижээлээрге, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем районнарының чамдык школаларында ол ажыл ээзэн эки тургустунган. Тес-Хем школаларының өөреникчилери чайгы дыштанылгазының үезинде семиртир кодан малдарны кадарар. Ол ышкаш Кур-Чер, Шамбалыг школаларының үстүкү класстчылары база-ла мал ажылынга ажылдаарлар. Кара-Хаактың болгаш Чөөн-Хемчикте Хайыракан школазының башкылар коллективтери болгаш ында совхозтарның удуртукчулары өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазының ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле демниг ажылдап турар.

Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадалары ажылын июнь 1-ден эгелээр. Ынчалза-даа Эрзин, Тожу, Тес-Хем, Кызыл районнарының чамдык школаларының бүдүрүлге бригадаларының төптери ам-даа белен эвес. Өөредилгени бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле холбаары — школачыларның бүгү талалыг сайзыралынга ажыктыг, оларны бодунуң күш-ажылчы оруун шын шилип алырынга белеткээриниң чугула байдалдарының бирээзи болур болганда, ук черлериниң школа коллективтери болгаш совхозтар удуртукчулары кичээнгейин ыңаар күштелдирери чугула.

Кодээ ажыл-агыйга ажылдаары өөреникчилерниң техника аймаан шиңгээдип алырынга ажыктыг. Школачылар бригадага ажылдап тургаш, совхозтарның экономиказын хөгжүдеринге боттарының салыышкынын ышдаар шаа-биле киириштирер. Ол чорук өөреникчилерге оларның күш-ажылы ниитиниң херээнге ажыктыг дээрзин билиндирер.

Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларынга школачыларның идей-политиктиг, күш-ажыл болгаш мозу-шынар кижизидилгези чедиишкинниг-биле шиитпирлеттинер. Хөй талалыг кижизидилге ажылы—политинформациялар, лекция-беседалар, диспуттар, мурнакчылар болгаш бүдүрүлгениң чаартыкчылары-биле ужуражылгалар, күш-ажылчы байырлалдар, бот-тывынгыр урап чүүлдүң кежээлери, хөй нити амыдыралынга идепкейлиг киржилге—школачыларның угаан-медерелин бедидип, оларга идей-политиктиг дадыгыышкынны бээр, оларны күш-ажылга чаңчыктырар. Күш-ажылчы чорудулга өөреникчилерни—ажылгыр, кежээ, шынчы, бодүүн болурунга, эш-өөрүнге дузалажырынга, коллективизмге, харысалгалыг чорукка кижизидер, корум-чурумга, организастыг чорукка өөредир, өөреникчилерниң тура-соруун быжыктырар.

Башкылар коллективиниң, совхозтар удуртукчуларының өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларын удуртуп турар тускай эртемниглерниң талазындан негелделер чаңгыс аай болур, оларның чаңгыс аай эвес чоруу өөреникчилерниң күш-ажыл кижизидилгезин кошкадыр, оларның күш-ажылчы сагылга-чурумунга багай салдарны чедирер. Ынчангаш өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларының коллективтери демниг, эки ажылдаарын хандырар төлээде башкыларның болгаш совхозтар удуртукчуларының хемчеглери, негелделери бот-боттарынга чөрүшкек эвес, чая калыышкын чок, чаңгыс аай болуруң чедип алыры ажыктыг.

Ам өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларының кашпала ховгаш эгелээр ажылын эң чедиишкиннерлиг эрттирерин чедип алыр дээш школа бүрүзү, оон база бүдүрүлге бүрүзү бодунуң ажыл-херээн чаа ёзу-биле тургузарын үе негеп турар.

ХУУСААЗЫН БАРЫМДААЛАП

Хову ажылдарының допчулалы

Республиканың агроүлетпүркүркому чылдың-на часкы хову ажылдарының канчаар чоруп турарының дугайында айның эгезинде болгаш ортан үезинде отчёттарны берип турар. Чазын тарыыр культураларны эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге республиканың совхозтарының тарылга шөлдеринде хөй-биле тараан.

Сөөлгү медээ ёзугаар алырга, Бай-Тайга район 599 гектар черге тараа чаштырар тургаш, ооң чүгле он үш хуузун боттандырган. Барыын-Хемчик алдан үш хуу күүсеткен. Ол районнуң чаштырар тараазының хемчээли бай-тайгажылардан он ажыг катап улуг. Ийи кожа районнарның агаар-бойдузу-даа дөмей турбуже бай-тайгажылар чүге хожудап турарын тайылбырлаары берге. РАҮК-түң специалистери моон түңнелди үндүрер апаар.

Ам чаржып турар Сүт-Хөл биле Өвүр районнары ап көрээлиңер. Сүт-Хөлчүлер тараа культураларының чаштырылгазын 44 хуу күүсеткен болза өвүржүлер чүгле 29 хуу боттандырган. Моон алгаш көөрге кым ээзэш тараа тарыыр болдур олар оожум темп-биле ажылдап турары илден. Ол ышкаш тараа чаштырылгазынга тарааннаң районнарывыс Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем база-ла даамай чоруун көргүзүп турар.

Интенсивтиг технология-биле тараа чаштырарын база орайтадып турар. Ам-даа он муң гектар черге чаштырары арткан. Сөөлгү хүннерни ажыглап тургаш, дүргени чаштырарын үе негеп келген.

Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, Бии-Хем районнуң совхозтарының часкы ажылының хемчээли ийи катап улгаткан. Ылаңгыя чаштырылга мурнунда черни культуржудар талазы-биле ажылын күштелдирген. Бок үнүштерин баш удур аштап арыглаан. Хар кылыын болгаш сөөлгү кааш хонуктарда чаъстааштын болганындан бок үнүш ковудаан турган. Бок үнүштү аштап арыглаарын бирги черлерниң айтырыын кылдыр көрүп, бүгү техниканы ону арыглаары-биле бир демниг киирген.

Ооң-биле чергелештир интенсивтиг технологияны чамдык совхозтар бир дугаар ажыглап турар. Ог-бүле керээзи-биле ажылдап турар звенолар чер харлыг чылдарда-ла бирги болбаазырадылганың чедиишкиннииг чорудуп чемиштирилгелерни ой шаанда чорутканы. Интенсивтиг технологияны чоп ажыглаар болза, чүгле тараа дүжүдүн эвес, а мал чемин ийи катап хөйнү ап болур аргалар бар.

Бо хүннерде республиканың ногаажыларының мурнунда берге айтырыглар туруп турар. Амгы үеде капустаның болгаш помидорнуң рассадаларын теплицаларга өстүрүп, ону шөлдерге тарыырынга белеткел ажылдарын организастыг чорудары болур. Чамдык черлерде үрезиннерниң чедишпейн барганындан рассадаларны орай олурткан тавары-даа база бар.

Бо чылын частың орайтаанынга-биле ногаа олуртулгазы база саадап турар. Ынчалзадаа ол бүгүнү ажып эртеринң аргалары бар. Бүгү-ле рассадаларны июньнуң бирги он хонуунда олуртуру күзенчиг. Ногаа олуртулгазы эрткен чылдаазынга бодаарга орайтап турарын ногаа ажаакчылары билип турар. Ынчангаш планда көрдүнгениниң ёзугаар ажылды чорудар.

Бо чылын картофель олуртулгазы база орайтап турар. Ниитизи-биле республикага үш муң хире гектар черге олуртур. Чамдык районнар картофель олуртулгазынче ам-даа кирбээн.

Частың кааш хонуктары биддиртпейн эрте бээр. Черчерде агрономнар, хову ажылдакчылары арткан кааш хонуктарда ногаа культураларын олуртур талазы-биле хемчегни алыр ужурлуг.

ХАМААТЫ НЕГЕЛДЕЛИГ ТУРУШ-БИЛЕ

РСФСР-ниң чурукчуларының VI съездизи

РСФСР-ниң чурукчуларының VI съездизи бодунуң ажылын уламчылаан. Чурттуң амыдыралының шапкын хөгжүлдези, амыдыралдың бүгү адырларында боор турар чаартылгалар чурукчунуң мурнунга делгем орукту ажыдып, аңаа чаа идеяларны берип турар. Россияның чурулга урап чүүлдүң мастерлери ниитилелде боор турар революстуг чаартылгаларны шын шыны-биле илередип, көргүзүп турарлар. Эргидеги чуген катаптаарындан, даап бо даашкыннардан алыышкаш чаа чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары чурукчуларның мурнунда амгы үеде туруп турар кол сорулга болур. Ындыг янзылыг санал-оналдар съездиге дыңналып турган.

Чурукчу болуру улуг харысалга. Кижилерниң эки шынарларын бодунга шиңгээдип алгаш, кызымаккай күш-ажылдың база талантының ачызында ёзулуг чурукчу боор болур. Чүгле мергежилинге бердинген күш-ажылдың ачызында талантылыг кижилер чурукчу деп бедик болгаш хүндүлүг атты чедип ап болур деп А. Сытов (Москва) саналынга чугаалаан.

Ол айтырыгга хамаарыштыр элээн хөй чидиг шүгүмчүлелдер съездиге дыңналган. И. Обросов (Москва) билдингир апарган хоочун мастерлерниң адынга шүгүмчүлелди кылган. Оларның чамдыктарының кылган ажылында амгы үениң амыдыралы кандыг-даа шиммээшкин чок, аңаа-ла чиик, тайбың кааста-ла хевирлиг көстүр. Ындыг ажылдар удаа-дараа көстүп кээп турза-ла, алдар-аттыг улуг чурукчунуң ажылы дээш ол ажылдарга хамаарыштыр кандыг-даа сайгарылга, шүгүмчүлел кылдынмайн турарын ол четпес деп санаан.

Н. Никогосян (Москва) бодунуң саналын бистиң эскербейн турарывыс база бир темага тураскааткан. Чамдык мастерлер кылып турар ажылының ниитинче ханылап кирбейн, кижилерниң сагыш-сеткилин дүвүреттейн, хөй-ада дыка кодүрбейн турар. Сөөлгү чылдарда чурттуң хоорайларында хөй-хөй тураскаалдар көстүп кээп турар. Оларның хевирин чаңгыс аай, бедии дээрге 30-40 метр, чамдыктары 87 метр чедип турар. Бедик тураскаал кылгаш-ла ону монументалдыг урап чурулга, тураскаал деп санап турары шын эвес. Хамык ужур тураскаалдың бедиинде эвес, а ооң сүр-күштүүнде, көрүштүүнде, патриотчузунда. Улуг Родея Бельзакка кылыр тураскаалдың хөй хевирлерин кылгаш, оларның чүгле чаңгызын тургускан. А ол тургускан тураскаалының хоолгазын өске черлерге кылыр дээрге чөпшээреврээн деп, ол чугаалаан.

Р. Федоров (Чебоксары) саналынга аныяктарны чурулга урап чүүлүнге өөредириниң, талантылыг аныяк кижилерни дилеп тыварының дугайын чугаалаан. Бо айтырыг сөөлгү чылдарда социал хевирлиг апарган. Ооң тодаргай чижээ — бо съездиде олуржуп турар 816 делегаттың чүгле он ужу 35 хардан куду назылыг кижилер боор турар. Урап чүүлдү аныяктарның, хоочуннарның деп аңгылавас ужурлуг. Оларның сорулгазы чаңгыс — тайбыңның, патриотизмниң, гуманизмниң идеалдарын болгаш амыдыралдың боду ышкаш кезээ мөңгедеги кижилер аразында харылзааларның каас-чаражын шыныг көргүзери, бадыткап тургузары болур.

Чоннуң, бодунуң урап чурулгазын сиилбилгезин болгаш өске-даа талантызын непередип хөгжүдериниң, бистиң чуртувустуң улустарының чурулга урап чүүлүн нептеретпишаан, социалистиг реализмни боттуг көргүзериниң чугулазын делегаттар демдеглээн.

Съезд чурукчулар эвилелиниң удуртур органнарын соңгуурунче кирип, ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

ТӨРЭЭН ЧУРТУНЧЕ ЧАНЫП КАН

ТАШКЕНТ. Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары Нгуен Ван Линь май 22-де төрээн чуртунче чанып чорутканы. Ол ССРЭ-ге СЭКП ТК-ның чалаазы-биле албан-ның найыралдыг ажы-чоруун кылып чораан.

Узбекистанның найысылалынга доктаап турган үезинде акы-дуңмалышкы партияның удуртукчузу Узбек ССР-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезиниң көргүзүг чүүлдери-биле таныжып, Ташкентиниң тураскаалдыг черлерин көрген.

(СЭТА).

СУКПАКТЫҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

Кызыл районда мал семиртир «Сукпак» совхозтуң тараажылары он ийиги беш чылдың ийиги чылында шак шынарлыг хөй дүжүттү өстүрүп алгаш, Улуг Октябрьның юбилейинге төлептиг ужуражыр сорулганы салган.

Хоорайдан үнгеш, Эрзинче углаан оруктуң ужен бешки километринге чорувуста, оруктуң солагай талазында Бышпидектээн шөлдерде сеялкалар кожуп алган 5—6 хире трактор чарышкан чүве дег, ол-бо карлып эртип, шала элезиннелчек шөлде тараа чаштырып тур. Чай чогу-ла кончуг хире, чаңгызы-даа тура дүшпеди.

Шөлдүң ужунда үрезинниг ийи автомашинага чедип турумда, ийи сеялка кошкан, № 24 деп каан Т-150 маркалыг трактор дүргени-биле чок хадып келгеш, үрезин урдура берди. Ооң кабинниинден тырың мага-боттуг, дөртен хар четпээн эр дужуп келгеш, сеялказының чамдык агрегаттарын хынай берди. Ол — совхозтуң № 1 хову-трактор бригадазының удуртукчузу Алексей Салчак болду. Моон мурнунда чылдарда механизаторлап чораан. Эш-өөрү ону бригадирге соңгуп алган. Бригада эрткен чылдан эгелээш бот-орулга-чарылгалыг аргаже шилчээн. Артык кижи чок, шуптузунуң кылыр ажылын ных санап каан.

— Бистиң бригадавыс керээлиг аргаже шилчээш, бо юбилейлиг чылда чаштырып турарывыс 2850 гектар шөлдүң га бүрүзүнден 10 центнерден эвээш эвес дүжүттү алырын планнап, а социалистиг хүлээлгевисте 12 центнерни алыр деп сорулганы салган бис — деп, бригадир Алексей Салчак мыска чугаа кадында дыңнатты.— Керээлиг аргаже киргенивис соонда, кижилерниң материалдыг сонуургалы бедип, кылган ажылы дээш харысалгазы улгадып турар чорукту ажылды шынарлыг болгаш хуусаазында күүседиринге, планныг онаалдаларны боттандырарынга улуг идигни берип турар. Бистер бо чылгы тарылгага сеялка ажылчыннарын долузу-биле албаан бис. Чүге дизе ол ажылдың хөй нуруузун боттарывыс хүлээнип алган бис — деп, ол уламчылады.

Сеялкаларже үрезинни доллдур урган соонда, тракторнуң кабининче кадыкчы механизатор Степан Меңгүн-оол чиңги кончуг үне халааш, дилиндектиң өске ужунче улаштыр чаштырып чорутту.

Бо чижектен А. Салчактың бот-орулга-чарылгалыг бригадазының кежигүннери шупту холушкак мергежилдиг механизаторлары деп билдим. Кижи бүрүзү МТЗ, «Кировец» болгаш ДТ-75 маркалыг тракторларга операцияларны кылырын чоокта чаа эрткен механизаторларның тарылга мурнунуң шылгалдаазынга бадыткап көргүскен. Ажыл үезинде улуг эвес үрелиишкиннер азы канчаар ажылдар тура берзе, ону ол-ла черинге боттары септеп, кылып алыр аргалыг. Бо бүгүнүң түңнелинде Т-150 тракторларының башкарыкчылары Роман Салчак, аныяк коммунист Борис Хомушку, комсомолчу Иван Хертек олар хүнде ортумаа-биле 22—28 гектар шөлдүң тараазын чаштырып, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар. Совхозтуң мурнакчы чолаачыларының бирээзи Александр Обухов ам тараа чаштырылгазының сезонунда барык он чыл чедип турар. Бо чылын ол база-ла эки ажылдап, шаңдан шөлче хүнде 12—15 рейсти доктаамал кылып турар.

— Тараа чашкан агрегаттарга улуг үрелиишкиннер, саадаар чоруктар болбас болза, чолаачылар база бүдүрүкчүлүг ажылдап болур. Маңаа чүгле бот-боттарывыстан негелдени, харысалгалыг чорукту күштелдирге-нивистен ажылдың шалыпхын чоруун чедип ап турар бис — деп, ол чугаалаар.

Үрезин чаштырган тракторларның артык везектери, ременьнер, гидравлика сальниктери болгаш кывар-чаар чүүлдер-биле хандырылга үзүлбейн турар. Үрелиишкиннинден болган аваа турууш-куң амдызында чок.

Бригада чөвүлели, профэвилел болгаш улусчу контроль бөлүктери ажылдың шынарын, кижилерниң ажылдаар, дыштаныр байдалдарын экижидер талазы-биле хемчеглерин ап чорудуп турар. Тэнте дыштаныр өрээлде телевизор бар, шыдыраа, шашки болгаш бильярдты механизаторлар хостуг шагын ажыглап, ойнап турар.

Бригада төвүнде хары угда 20 кижи чемненир столовая-ның чемниң шынары эки, эът, сүт болгаш хлеб-булочка кылыгларын Сукпак суурдан болгаш Кызылдан экеп турар. Ол талазы-биле ажылчыннарның болгаш механизаторларның хомудалы чок.

А. Салчактың удуртканы бо бригада үрезин чаштырылгазын май 26-да дооскаш, улаштыр чайгы чер аңдарылгазынче организастыг кирер.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: (солагай таладан) бригадир А. Салчак биле механизатор Р. Салчак; үрезин чаштырган агрегаттар.

АВТОРНУҢ фотолары.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

КЫШТАГЛААШКЫН КАНЧААР ЭРТКЕНИЛ?

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң ээлчеглиг хуралынга «1986—1987 чылдарның кыштаглаашкынының үезинде республиканың совхозтарының мал бажын канчаар камгалап алганының дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Республиканың Агроүлетпүркүркомунуң талазындан контрольдуң кошкак болганының түңнелинде районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының, совхозтарның удуртукчулары болгаш специалистери эрткен кыжын малдың өлүп хораар чоруун хөйнү болдурган деп хуралга айыткан. Эрткен кыштаглаашкын үезинде республикага 67,9 муң баш мал өлүп хораан, ол дээрге мурнуку чылдаазындан 23,5 хуу хөй болган. Ылаңгыя Эрзин, Өвүр, Тес-Хем, Улуг-Хем, Таңды, Кызыл районнарда хоромча улуг болган.

Бо чылдың апрельде база мал бажының чидирии ковудаан. Ылаңгыя Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Бии-Хем районнарга хөй мал өлүп хораан деп хуралга айыткан.

Бо чидириглер чүнүң уржуундан болганыл? Малды кыштаглаашкынга кошкак белеткээни. Дыка хөй кажааларны чогуур үезинде септевээн, кылза-даа шынары чок болганы. Кышкы үеде малдың чемгерилгезинче кичээнгей салбааны база уржуктуг болган. Дыка хөй коданнарда малдың одарлаарының, чемгерериниң чуруму хажыттынып турар. Ол ышкаш чаа төрүттүнген анайны, хураганы, бызааны доруктурарының технологиязы база хажыттынып турган.

Малдың өлүп хораар чоруунуң бир кол чылдагааны — РАҮК-тернин, совхозтарның чамдык удуртукчуларының болгаш зооветспециалистериниң ажыл-агыйжы эвес, харысалга чок чоруунун түңнели болган дээрзин хуралга айыткан. Чижээ, Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларында хораан малдың 70 хуузу чаш мал болуп турар. Ооң чылдагааны сайгарып көөрге, төрүүр мал арган болган. «Күш ажылдың хостуу» совхозтуң ветспециалистериниң бурүузу-биле ийи чүс хире өшкү ара салган.

Төрүүр малды эки семиртпейн кыш ажырганындан «Коммунизмниң херели» совхозка, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйынга, «ҮТКА 25 чылы», «Күш ажылдың хостуу», «Саян», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Бүрен», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтарга хөй чидириг болган. Малды хүр кыш ажырарынга улуг четпестерни «Россия» совхоз база болдурган.

Мындыг харысалга чок чоруктуң уржуундан республикага төрүүр чүс баш хойга, өшкүге онаалтыр (апрель 1-де байдал-биле) 70 баш анай, хураган болган. Бо көргүзүг Сүт-Хөлде — 58, Барыын-Хемчикте —61, Бай-Тайгада —66 баш болуп турар.

Бо айтырыгга хамаарыштыр тускай доктаалды хүлээп алган болгаш Агроүлетпүркүркомунуң удуртукчуларынга даалгаларны берген.

АЖЫЛДЫ ЭДЕ ТУРГУЗАРЫ-БИЛЕ

Республиканың коммунал бүдүрүлгелериниң ажылын эде тургузар талазы-биле Тыва АССР-ниң Чуртталга коммунал ажыл-агый министерствозунуң коллегиязы канчаар ажылдап турарының дугайында айтырыгны база хуралга чугаалашкан. Ол талазы-биле министр В. А. Поповтуң илеткелин дыңнааш, хурал киржикчилериниң демдеглээни болза: СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр ук министерство ажылын эде тургузуп, министерство аппаратының болгаш ооң коллегиязының ажылының стилин, методтарын чаартыр талазы-биле чамдык ажылдарны кылып турар. Ооң чижээ бо: планнар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүселдезинче организастыг чорукту болгаш сагылга-чурумну быжыглаарынче коллективти мобилизастаарынга коллегияның ролю бедээн, бүдүрүлге күчүлерин долу ажыглаар, бүдүрүлгелерниң ажыл-агыйын чорударының чаа системазынче шилчиир, хол-биле кылыр вар ажылды кызырар, ажыл шагының чидирииин эвээжедир талазы-биле эптиг хемчеглер алдынып турар. Ол ышкаш социал адырның хөгжүлдеринче кичээнгей салдынган, сорулгалар күүседиринге күш-ажылчы коллективтерниң ролю бедээн. Чамдык эргелелдер коллективтери боттарының удуртукчуларын соңгуп алган.

Бо чорук коммунал ачы-дузазын чедирериниң талазы-биле бо чылдың дөрт айлаарының планнарын чедиишкиннииг күүседир арганы берген.

Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң аппаратының болгаш коллегиязының ажылында үениң негелдезинге четпейн турар чүүлдер бар дээрзин база хуралга айыткан. Күш-ажылчы коллективтерни удуртур аргаларын чедир ажыглавайн турар, салдынган сорулгаларны күүседирде чүткүлдүг болгаш туруштуг чоруу ам-даа четпес, ажылдың саазын сүрер, чагырып дужаар аргазы ам-даа хевээр, экономиктиг метод оожум шиңгээттинип ап турар. Коллегияның шиитпири боттуг ажыл-херекке үндезилеттинмейн, сан-түңнер-биле бадыткаттынмайн турар, ооң түңнелинде хүлээп алдынган шиитпир үстүп турар ийикпе, азы хуусаазын узаткаш боттанып турар.

Коллегия кежигүннери ведомствонуң организацияларынга, ылаңгыя районнарга чорааш, чүгле бодунга хамаарыжыр айтырыгже кичээнгей салыр, нити байдалды сонуургавас, коллективтерге негелде кылбас, эде тургустунуушкунче кижи бүрүзүн хаара тутпас чоруктар бар деп шүгүмчүлээн. Күш-ажылчы коллективтер-биле чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарының оруунга янзы-бүрү хуралдар эрттирип турар. Эрги чаңчылдан, эрги ёзудан чарлыксавас хөөн ам-даа артпышаан.

Демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту калбартырынче кичээнгей ам-даа кошкак дээрзин хурал киржикчилери демдеглээн. Бүдүрүлгелер удуртукчуларының аттестациязын эрттиргеш, ону хойге дыңнатпайн турар, удуртукчуларны соңгуп алырының практиказы ам-даа калбарбаан.

Чуртталга-коммунал ажыл-агыйның ажылының шынары болгаш дээштиин, организастаашкынны хөгжүдериниң деңнели амгы үениң негелдезинге четпейн турар. Дыка хөй инженер тудуглары болгаш коммуникациялар чурттакчы чонну бүрүн хандырып шыдавайн тура-ла үрелип турар, чурттакчы чоннуң дилеглеринге болгаш хомудалдарынга тоомча чок, бюрократчы хамаарылга ам-даа бар.

Чурттакчы чоннуң коммунал хандырылгазында четпестерни чайладып турары дыка оожум деп хуралга шүгүмчүлээн. Чуртталга фондуларының бүдүн-бүрүн турар чоруун эргелелдер кошкак хандырып, квартираларны, подъездилерни шынар чок септеп турар, ол ышкаш бажыңнар девискээрлери, подвалдар хирлиг, боктуг.

Хуралга чунар-бажыңнарның, гостиницаларның, чуур черлерниң ажылын база шүгүмчүлээн болгаш адаттынган бүгү четпестерни дарый чайладыр талазы-биле даалгаларны берген.

• • •

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан болгаш доктаалдарны хүлээп алган.

Хуралды Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков эрттирген.

Партийжи амыдырал: эде тургустунуушкун чоруп тур

БАШТАЙГЫ ХЕМЧЕГЛЕР

Партия ажылынга эде тургустунуушкунну баштай-ла СЭКП райкомунуң аппаратындан, оон кадрларының ажылындан эгелээн. СЭКП райкому хуралдар, янзы-бүрү масштабтыг чыыштар, өөредилгелер, семинарлар эрттирерин, партия, ажыл-агый актививин келдиртиринин санын кызырып, тускай хүннерде хостуг үе-шактарда эрттирерин доктааткан. Чижээ, партия секретарьларының өөредилгези ай санының 4-түн хүнүнде, ол-ла хүн партия организацияларының секретарьлары СЭКП райкомунун секретарьлары-биле хууда айтырыглар талазы-биле ужуражыры. СЭКП райкомунун киididтеринге партияның иштики ажылдар талазы-биле хууда беседалажыышкыннар чорудары көрдүнген. Ажыл-агый удуртукчулары-биле айның 29-та, район төвүнүң бүдүрүлге, албан организация удуртукчулары-биле неделяның понедельниктe, ажыл шагының соонда 5 шакта келдиртип, ажыл-агый айтырыгларын дыңнап, сайгарып, планёркаларны чорудуп турар. СЭКП райкомунуң бюроларын белеткээрин, аңаа хүлээп ап турар доктаалдарының санын эвээжеткен, партия организацияларынче чорудуп турар болгаш оон негеп турар саазыннар санын кызырган. Моон мурнунда чылдарга бодаарга, бижиктер сайгарылгазынче ону ындыг чорударынга ындыг-ла хөй үе чарыгдаттынмастаан. СЭКП райкомунуң бюрозун ийи шактан ажыр үргүлчүлевезин чаңчыктырган. Пленумнар, бюролар материалдарын оон кежигүннеринге баш удур таныштырып турар апарганы, хөй үе-шакты камнап ап турар.

СЭКП райкомунуң бюро, улус депутаттарының район Советиниң күүскому кежигүннери, оон киididтеринин эргелекчилери-биле чурттакчы чоннарның ужуражылгаларын организастап, чоп-биле ажык чугааны эрттирип турар. 1986 чылда чурттакчы суурларга, ажылчын коллективтерге, албан организацияларга 49 ужуражылга болган.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга «Дүргедедиишкиниң шимчээшкининиң чүгле кижи факторун бүгү талазы-биле идепкейжиткен, социализмниң бүдүжү боор турар демократтыг хевирлерин улам-на хөгжүткен таварылгада боор болур» деп демдеглээн болгай. Бо талазы-биле ажылдарны районнуң амыдыралында практикалап турар. Эрткен чылын районнуң партия организацияларынга отчёт-соңгулдалыг хуралдарны эрттирип тура, чамдык партия организацияларының секретарьларын, ылангыя, Кызыл-Даг, Бай-Тал школаларынга коллектив кежигүннеринин саналы-оналы-биле соңгаан. Оларга баш удур кымның-даа соңгуурун сүмелевээн турган. Ол ышкаш ындыг практиканы районнуң чамдык ажыл-агыйларының күш-ажыл коллективтеринге, «Кара-Хөл» совхозтуң механизаторларының, чолаачыларының ортузунга, «Тээли» совхозтуң сүт-бараан фермазынга, Шуйнуң кадыкшылга школазынга боттандырган. Бо хүннерге чедир 13 удуртукчу кадрларны күш-ажыл коллективтериниң саналдааны-биле соңгаан.

Ажыл-агый, бүдүрүлге, албан, организация удуртукчуларының, коммунистерниң характеристикаларын бадылаарын партияның ажык хуралдарынга чугаалажып турар бис. Характеристиканы чүгле эки талаларынче эвес, а кол кичээнгейни четпестерин илередип, эдип алыр талазы-биле коммунистер, коллектив кежигүннери саналдарын киирип, демдеглеп турары удуртукчу-даа, ажылчын-даа кижиге кижизидикчи салдарны күштелдирген. Бо ажылды партия эге организацияларынга улам калбартып турар апарган.

СЭКП райкому удуртукчу кадрлар-биле ажылын анализтеп көөрү-биле база моон соңгаар ол ажылды экижидер сорулга-биле «Бай-Тал», «Кара-Хөл», «Мурнакчы» совхозтарның парткомнарынга, «Тээли» совхозтуң Найырал салбырынга болгаш район төвүнүң күш-ажыл коллективтеринге 150 анкетаны тус-тузунда айтырыгларны бижээш тараткан. Чон-биле ажык чугаа кылырының ол бир хевирин бистиңге бирле дугаар практикалаанывыс ол. Түңнелин үндүрүп көрдүвүс. Партия райкомунуң кадрлар-биле ажылында чамдык тодаргай четпестерни кончуг чоптуг-биле илередип, шын үнелелди берип, сорулгаларны айытканы бистиң кадрлар-биле ажылывысты моон соңгаар экижидип алырынга улуг идигни берген деп санап турар бис. Ол санал-оналдарга дүүштүр тодаргай хемчеглерни ажылдап кылыры болгаш боттандырары СЭКП райкомундан, партия комитеттеринден, партия эге организацияларындан негеттинип турар.

СЭКП райкому кол кичээнгейни партия эге организацияларының секретарьларының билиин бедидеринче, кижизидилгезин экижидеринче күштелдирген. Ай санында 4-түң хүнүнде партия организацияларының секретарьларының хүнүн эрттирери чаңчыккан. Өөредилгениң программазын бир янзы өскерткен.

Бо чылдан эгелээш, өөредилгениң программазын оон дыңнакчыларының сүмелерин барымдаалап, партия комитеттериниң, эге организацияларының баазаларынга эрттирип турарывыс улуг деткимчени берген. Маңаа чүгле теория талазы-биле дыңнап билип алырында эвес, а партия организацияларының ажыл-дүрүмүн нептередип, оларның бот-башкарылгазын улам калбартып, харысалгазын бедидеринге салдарлыг болуп турар. Оон аңгыда, бистер боттарывыстың иштивисте чамдык мурнакчы-даа, шыңгы четпестерни талаларывысты эскербейн турарывыс ховар эвес. Ындыг янзылыг дүрүмнүг ажылдаашкынны моон соңгаар-даа уламчылаар бис, ол бистиң ажылдарывыска чүгле идигни берип турар.

Тээли ортумак школазында партия эге организациязының баазазынга эрттирген секретарьлар хүнүнде, партия организациязының удурткулгазы-биле школа администрациязы, башкылар коллективи школа реформазын боттандырар херекке коскү чедиишкиннер чедип алганын көрдүвүс. Машиноведение, эге шериг белеткелиниң, орус дыл кабинеттериниң дериглгези программа-биле дүгжүп турар. Түс-түс эртемнер башкылаашкынынга бо школада өөредилге эргелекчизи РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы Д. С. Сугнай-оолдуң удурткулгазы-биле дерип, чыдынгган хөй көргүзүг материалдарлыг кылдыр херээн кабинет ам районнуң методиктиг төвү апарган. Ол-ла школада Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы К. И. Бичиининң күш-ажыл башкылаашкынын организастап, өөреникчилериниң дараазын чүүлдерин дерип, көргүзүп турары солун.

Районда социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрерин чүрүмчүдүп, ажыл-агыйларда коллективтиг кереэниң күүселдезин контрольга алыр негелдезин күштелдирип, коскү агитацияның ажылын экижиткен. СЭКП райкомунда мурнакчы дуржулганы нептередир парлалга төвүн тургускан. Шак ындыг ажылдарны ажыл-агыйларда, күш-ажылчы коллективтерде, партия организацияларында чорудуп турар.

Үстүнде ажылдар эде тургустунуушкунуң чүгле эге базымнары болуп турар. Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге дээштиг салдарны ол чедирип турары илдең.

Район 1987 чылдың 1 кварталында күрүнеге мал продуктуларын садарының планын ажыр күүсеткен. Район төвүнде 12 бүдүрүлге, албан организацияларның 8-зи 1-ги кварталда социалистиг хүлээлгелерин ажыр боттандырган.

Оон-биле чергелештир совет, ажыл-агый органнарының, профэвилелдериниң, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының ажылының стилин, аргаларын, хевирлерин партия ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр эде тургузары, оларга партийжи удурткулганы күштелдирери чугула сорулгалар болуп турар.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң база партия Тыва обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле айтырыгны партия райкомунуң VI пленумга чугаалашкаш, тодаргай хемчеглерин айыткан доктаалды хүлээп алгаш, ону боттандырып эгелээн.

Партийжи ажылды эде тургузар, районнуң улус ажыл-агыйының адыр бүрүзүнге чаа ёзу-биле ажылдаарын чедип алыр дээш партия райкому, парткомнар, партия эге организациялары бир демниг ажылдаары негеттинип турар.

Н. МОНГУШ.

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи.

• • •

Эрзинде «Мөрен» совхозтуң хоочун малчыннарының бирээзи, орден-хавыялыг малчын Орус-оол Сандыкчапович Намдалдың аалы Шүүтүде кыштагга турда, чеде берген бис. Кажаа-биле коддуунда-ла түлүш чыгыы бир оң ак-ак анайлар дешкилежип, маңнашкан турлар.

Коданның улуг малчыны-биле хөөрежип турувуста, оон оглу Сергей Намдал чедип келди.

— Коданывыста 408 өшкү бар, оларның 150-и —төрүүр өшкү чүве. Малывыстың инити байдалы шымырак ийин. Төрүүр чүс өшкүге онаашты 100 анайны алыр дээн хүлээлгевисти күүседиринге бүзүрелдиг бис — деп, Сергей чугаалады. Хоочун, алдарлыг малчынның оглу мал ажылынга 20 шаа чыл чедир ажылдапкан, арга-дуржулгазы-даа улуг.

ЧУРУКТА: Сергей Намдал.
М. КАЛЧАННЫҢ сөзү, фотозу.

• • •

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудникте мурнакчыларының саны хүн келген тудум немежип турар. Октябрь революциязының 70 чыл оюнга тураскааткан социалистиг чарышка өрүмнээр станок машинизи Юрий Иванович Брюхачев идепкейлиг киржип турар. Мергежил аайы-биле ол бирги черни ээлээн. Даг техниказының ажыглалын экижидерин мурнакчы ажылчын септелгени баш удур чорудуп тургаш чедип алган.

ЧУРУКТА: өрүмнээр станок машинизи Юрий Иванович Брюхачев.
Ч. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ЧАА АРГА-МЕТОДТАРНЫ ДИЛЕП ТЫВАР

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазында эде тургустунуушкун үевиде чаа арга-методтарны дилеп тывар, дүргедедиишкиниң сорулгаларын боттандырары-биле дыңнакчыларның бүдүрүлгеже болгаш хей-ниитичи ажыл-чорудулгазынга оон салдарын улгаттырары негеттинип турар.

Эртип турар бо өөредилге чылында экономиктиг өөредилге системазында республикада 1365 школа ажылдап турар. Оларда өөренип турар 35709 кижиниң бежен бир хуузу материалдыг бүдүрүлгеде. Өөредилгениң удуртукчулары, организакчылары экономиктиг билиглерниң түңнелдериниң ажыктыг арга-методтарын дилеп тывар, оларны шиңгээдир ажылдарже кичээнгейни угландырган.

«Бүдүрүлгениң интенсификастаары» деп курстуң өөредилге планы, программазы, республиканың агроүлетпүр куркому, «Тыва автотранс» каттыжыышкыны, Амыдырал хандырылга министерствозу дээн ышкаш адырларда аңгы ескерилгелиг болган. Пропагандистер ол талазы-биле тускай белеткелди эрткен.

Өөредилгениң бо хүннерде байдалының хыналдазы-биле алырга, «Найырал», «Совет Тыва», Чүргүй-оол Хомушку Ленин аттыг, «Өөк» совхозтарда, пассажир АТБ-де, Бии-Хем, Бай-Тайга районнарының бүдүрүлге эргелелдеринде, Кызылдың гааранынга фабриказында кичээлдерге өөредилгениң идепкейлиг хевирлери чедимчелиг ажылдап, практиктиг болгаш семинар кичээлдер эки деңнелде эртип турар.

Пропагандистерниң район хоорай семинарларынга «төгерик столдарны», улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларының удуртукчулары-биле ужуражылгаларны эрттирери чаңчыл апарган.

Ынчалза-даа «Тыва агроүлетпүртүдүг» каттыжыышкынында, Бии-Хемниң, Сарыг-Септиң Бай-Тайганың КМК-ларында, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиниң 18, 20 дугаар КМК-ларында, Шагаан-Арыгның, Туранның, Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинаттарында, «Тувиобувь»,

Экономиктиг өөредилге

быт», «Тывапарикмахерские», «Тыва фото», «Рембыттехника» каттыжыышкыннарда, амыдырал хандырылганың Шагаан-Арыг, Каа-Хем бүдүрүлге эргелелдеринде, «Вургунтаар», «Енисей», «Тээли», «Бүрен», «Улуг-Хая» совхозтарның күш-ажылчы коллективтериниң школаларында кичээлдер эренгей эртип, пропагандистер кичээлдерге дыңнакчыларның сонуургалын, идепкейин көдүрүптер кылдыр билдингир, чедингир тайылбыр берип шыдавайн турар. Бо чорук чүнү көргүзүп турарыл? Чылдан чылче катаптаттынып, чыглып келген четпестерден өөредилгениң организакчыларының уштунуп чадап, боттарының ажыл-чорудулгазын эде тургуспайн турары ол. Оон түңнелинде чамдык удуртукчуларның, дыңнакчыларның экономиктиг билииниң кудузундан кижилерниң билигмелерелинде, психологиязында эде тургустунуушкунуң шуудавайн турары илдең.

СЭКП ТК-ның төлевилелинде чугаалап турары болза, практиканың негелделерин барымдаалавышаан, массалыг экономиктиг өөредилгени профессионал өөредилге-биле каттыштыргаш, ону кадрларның квалификациязын бедидериниң болгаш оларны белеткээриниң күрүне системазынга кадар. Ынчан үк система чуртта тургустунуп орар доктаамал өөредилгениң чаңгыс аай системазының кол звенозу апар. Амгы үениң негелделеринге дүүштүр ажылдакчыларның билиглиин бо хүннерде чүгле ынчаар деткип, экономиктиг, эртемге болгаш техниктиг, эргелеп-башкарылгага болгаш күш-ажылды организастаарынга, социал айтырыгларны шиитпирлээринге тодаргай билигни чүгле ынчаар сайзырангайжыдып болур.

Экономиктиг өөредилгеге эде тургустунуушкунуң чорупт турар үезинде дараазында чүүлдерни чедип алыры эргежок чугула:

— партия, комсомол, профэвилел организацияларының болгаш ажыл-агый органнарының аразында координациязын күштелдирер;

— кадрларның экономиктиг белеткелинге, күш-ажылды болгаш бүдүрүлгени организастаарының мурнакчы арга-хевирлерин быжыктырып, ону нептередиринге өөредилгениң ролюн күштелдирер, дыңнакчыларның харысалгазын бедидеринге удуртукчу бүрүзүнүң идепкейлиг киржилгезин чедип алыр.

СЭКП ТК-ның төлевилелинде чугаалап турары-биле алырга, ажылчы чонуң экономиктиг өөредилгезин удуртуп башкарарынга партия комитеттериниң ролю өзүп орар деп турар. Ынчалза-даа бистиң республикада байдал эки эвес, өөредилгени организастаарынга, оон чорудуун контрольдаарынга, пропагандистерниң болгаш дыңнакчыларның бот-башкарлып ажылдаарынга партия комитеттери ам-даа долу күжүн үндүрбейн, боттуг арга-сүменни, деткимчени көргүспейн турар.

Өөредилгениң кол сорулгаларын ап көрээл. Ол дээрге чаа ёзу-биле эде тургустунуп ажылдаары деп чүл, ону практикага кайчап чедип алырыл, бүдүрүлгениң интенсификастаарынга кижи факторунуң ролю кандыгыл, боторулга-чарылга деп чүл, тодаргай байдалдарга ону канчаар шиңгээдип алырыл дээн чижектиг айтырыгларны дыңнакчыга эң бөдүүнү-биле билиндирери болур.

Пропагандистерниң болгаш дыңнакчыларының ажылдаарынга, кичээлге белеткениринге таарымчалыг чер — экономиктиг булуңнар болгаш өөредилге кабинеттери, библиотекалар. Ынчангаш оларның дериилгези, литература болгаш пособиелер, материалдар-биле хандырылгазын оларның эргелекчилери чедип алган турар. Бисте ындыг методиктиг төптер амдаа эвээш. Бо хүннерде республикада 50 хире кабинет, 140 хире булуңнар экономиктиг өөредилгеге дүүштүр ажылдап турар-даа болза, техниктиг херекселдер-биле, көргүзүг материалдары-биле четче хандыртынмаан.

Өөредилге баазаларының материалдыг хандырылгазын принципиалдыы-биле шиитпирлээр үе келген.

Н. МОНГУШ.

СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңының консультантызы.

СЕМИНАР-КОНКУРС

«Барлык» совхозта Бижиктиг-Хая салбырының малчыннар бажыңынга Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның сүт-бараан фермаларының эргелекчилери, совхозтуң кол зоотехниктери, малды тарып боозадырының техниктери чыглып келген.

Барыын-Хемчиктиң РАҮК чөвүлелиниң даргазы М. Б. Кара-Сал уксаажыдылга ажылынга хамаарыштыр планнаан семинар-конкурстуң эгелээрин чарлап, районда малды уксаажыдарының байдалының дугайын дончулап чугаалаан. Баштайгы хүнде республиканың уксаажыдылга каттыжыышкынының кол эмчизи Р. Х. Юлтыев, улуг зоотехниги А. Г. Гареев, Чадаанада уксаажыдылга бүдүрүлгезинден К. Ч. Түлүш районнарда шээр болгаш бода малдың уксаажыдылгазын экижидер талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглерниң дугайын чугаалаан. Малды тарып боозадырының технологиязының чаа негелделеринге дүүштүр чорударының талазы-биле өөредилгени эрттирген, кинофильмнерни көргүскен.

Ийиги хүнде совхозтарда тарып боозадылга ажылын чорудуп турар техниктер мергежилиниң талазы-биле конкурсту эрттирген. Түңнел чүнү көргүскенил? «Тээли» совхозтан келген Б. М. Чамыяңдаан өске бүгү техниктер ажылга чоокта кирген, практика кырынга ажылдап чаңчыкпаан кижилер болган.

Семинар-конкурстуң көргүскени болза, бо чугула ажылда ишчилерниң мергежилин бедидери негеттинип турар.

А. ХЕРТЕК.

Редакцияга чагаа

ЧААРТЫП КЫЛЗА ЧОГУУР

Бистиң Чадаана хоорай чыл санында калбарып, улуг тудуглар сөөлгү үеде немежип турар апарганы өөрүнчүг. Чаа кудумчулар база тургустунуп турар. Ындыг-даа болза, хоорайның чамдык чурттакчылыг черлериниң санитар байдалы багай, хирлиг-чамныг, кудумчуларда херимнер ойбак-дыдык, чамдыктары кээп ушкан чыткылаар-дыр. Эвээш эвес бажыңнарның чоогунда кудуктар чок, радио дыңналбас. Телефон долгаптар дээрге чоок черде ындыг чүве чок, берге-ле боор-дур.

Чижээлээрге, бистиң Советская кудумчузунуң бажында ийи аал чурттаар бажыңнарда олурар дыка хөй чурттакчылар бар. Ында чүгле чаңгыс-ла кудуктан суугну уаун ижип турар-дыр бис. Үк кудуктуң санитар байдалы хөлчок багай. Район төвүнүң санитар эмчилери ол кудуктуң суун чаңгыс-даа хынап көрбээн. Ынчангаш бистиң бо кудумчуга насостуг кудук кылдырар дугайында айтырыгны моон мурнунда-даа чаңгыс эвес удаа тургузуп келген бис. Ол черле бүтпес болду.

Май бирниң байырлалының спортчу маргылдаалары эрттсе-даа, көрүкчүлерниң чонның сеткилинге арткан таарымча чок чүүлдер база бар болду. Чүл дээрге, хоорайның стадионун маргылдаалар эрттиреринге белеткеп кылбаан. Оон септелгеэни үр үеде кылбааныңдан сандайлары ирип калган. Маргылдаа бодурга чон туруп алгаш көөр. Оон түңнелинде чүве көөр дээн көрүкчүлер судьялар олурар сериниң кырынче үве бээрге, эрги сери уул шыдавайн буступ калган.

Бо айтырыгларны шиитпирлээринге хоорай Советиниң күүскому кажан дузалаарыл?

Бөлүк чурттакчыларның мурнундан

О. СЮР-ООЛ бижээн.

ИЙИ РЕЙС, ИЙИ АҢГЫ БАЙДАЛ

Ак-Довурак —Кызыл рейс май 11-де үнер шагындан чартык шак хире оваалдаан. Найысылалга кежээкиниң 11 шак 30 минута турда четтивис. Ынчан хоорай иштиниң автобустарының шимчээшкини соксаан болду. Чаш уругларлыг-даа, аар чүъктешкилиг-даа кижилерни вокзал гостиницазынга хондурар арга чок болган. Пассажирлер ыңай-бээр тарап, ырак-чоок төрелдеринче чадаг базыпкан.

Дедир чанарывыста, эртежик-ле вокзалга чедип келген мен. Буфет ажылдавайн турар боорга, чоокта магазиннерден чем садып алгаш, дүвү-далааш халып келдим. Чоруурунга чедир беш минута четпээнде-ле, автобусче киирип эгеледи. Ол үезинде үнген болгаш Ак-Довуракка келгеш, хоорай автобустарынга четтигипкен бис.

Ийи рейстиң ийи чолаачызының ажылынга хамаарылгазын моон көрүп болур. Чорук чораан кижилерниң дыжын бодаар болза эки. Оларга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгей салыры бо эде тургустунуушкун үезинде кончуг чугула деп бодаар мен.

С. КУУЛАР.

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

1987 чылдың май 21-де Москваның-биле 9 шак 53 минута турда чүък сөөртүр «Прогресс-30» корабльдиң башкартынын чоруур «Мир» комплекс-биле тудуштурулгазын боттандырып чорутканр.

Бот-боттарын дилежирин чоокшулажырын, доктаарын болгаш тудуштурарын комплекстиң иштики автоматиказының дузазы-биле боттандырып чорутканр. Орбитаже одаар чүүлдү, продуктуларны, суг, ну, дериг-херекселдерин болгаш аппаратураны, а ол ышкаш почтаны чедирип эккелген.

«Мир» комплекс болур-чогуур-биле ажылдап чоруур болгаш Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин оларның кадыкшылы эки.

Специалистиң сүмези

КОМПЛЕКСТИГ ЧОРУДАР

Бистиң республикада химижидилгени ажыглаарының арагаларын чедир ажыглавайн турарының чылдагааны агрохимиктиг ажылдарның быларгай болуп турарында. 1983 чылдан эгелеп бүгү совхозтарга агрохимиктиг аргаларны комплекстиг чорудуп келген. Эрткен чылын 2255 гектар черге хову-шөлдериниң арыглаашкынын чорудкан, а бүгү үе дургузунда 6,3 муң гектар бедик дүжүткүр черни белеткээн.

Сөөлгү чылдарда Бии-Хем, Кызыл, Каа-Хем районнарның чамдык совхозтарынга органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни хөйү-биле ажыглааныңын түңнелинде кедээ ажыл-агый культураларының багай эвес дүжүдүн ап келген. Чемишчидилгелерни комплекстиг чорутканының түңнелинде бир гектар черден «Кызыл тараачын» совхоз 472 центнерни, «Бүрен» —180 центнерни (ортумаа-биле 98 центнерни алыр тургаш). «Улуг-Хая» ортумак дүжүттүң кырынга 67 центнер силосту немей алган. Комплекстиг агротехниктиг болбаазыраткан черден багай эвес тараа дүжүдүн «Хадын» совхоз — 22,8 центнерни (ортумаа-биле 12,3 центнерни алыр тургаш), ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз 16 центнер суланы (ортумаа-биле 13,3 центнерни алыр тургаш) алганнар. Чылдың-на «Кара-Хаак» совхозу болбаазырадып каан шөлдерден багай эвес ногаа дүжүдүн ап турар. Эрткен чылын ортумаа-биле бир гектардан 202 центнерни алыр тургаш, 292 центнерни алган.

Ортумаа-биле республикага чайын аңдарган черлерге бир гектар черге 54 тонна органиктиг, 3 тонна минералдыг чемишчидилгени төккен болгаш аңаа гумусту 3 хуудан 3,6 хуу чедир, фосфорну 32—миллиграммдан 53 миллиграмм чедир, калийни 197 миллиграммдан 273 м. чедир хоглаан. Ол бүгүнү бир килограмм чемишчидилгелерге хөлүүр ужурлуг.

Комплекстиг агрохимиктиг болбаазырадылгаларны чайын аңдарган, суггаттыг черлерге, эргижирээн шөлдерге чорудары көрдүнүп турар.

1983—86 чылдарда төлевилел-смета документациязын чаңгыс чүзүн культурага тургускан турган. Ынчангаш коддуунда чүгле чайын аңдарган шөлге чорудуп келген. А 1987 чылдан эгелээш төлевилел ёзугаар часкы тарылгага агрохимиктиг ажылдарны культуржуткан черлерге чорударын планнаан.

Культуржудулга ажылдарын чорудуп турар үеде ажыктыг аргалар, курлавыр эвээш эвес. Оон эң-не үнелиг чүүлдери үнүштерин камгалаарының аргалары боор, органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерниң хемчээлдерин хөйү-биле киирген болур. Үнүштү экижидеринге органиктиг чемишчидилгени ажыглаары улуг салдарны чедирер.

Республикада кол чемишчидилгени ниитиниң малының өдээ ээлеп турар. Чылдың-на 360 муң тонна өдектни болуп ап турар бис, а оон чүгле 250 муң тоннаны хову-шөлдерже сөөртүп турар. Бо чүнү көргүзүп турарыл дээрге, совхозтарда өдектни чыыр болгаш ону сөөртүр талазы-биле ажыл кошкак, агрономнар бо ажылче кошкак кичээнгей салып келген.

Органиктиг чемишчидилгениң база бир үнер хөзү — чер чемишчидер органиктиг бүдүмелдерден тургустунган холумак компост болур ужурлуг. Кол сорулга болза, органиктиг чемишчидилгени хөйү-биле чыыр, хирээзинин болгаш саваңны ирлдип турган үнүштерге чемгерилге кылдыр кадагалаар. Комплекстиг экижидип холаан чемишчидилгелерни Каа-Хем Бии-Хем, Кызыл районнарның совхозтары ажыглап турар. Чемишчидилгелерни амдан эгелеп күске чедир белеткээш, 1988 чылдың агротехниктиг ажылынга киириштирип болур. Холумактар янзы-бүрү хевирлерлиг болур. Үш тонна өдекке 1 тонна хирээзинни база бир тонна кара хөрзүнү холуп болур. Азы 80 хуузу өдек, 20 хуузу кара хөрзүн болур ужурлуг. Холумактарга минералдыг чемишчидилгени база немеп болур. Бир тоннага 4—5 кг немээр.

Республикада үнүштүң хөрзүнүнге херегллээри-биле саваңны ажыглавайн турар. Үрмектеп каан саваңны чадырга база херегллеп болур. Ылаңгыя суук чүүлдерни ылгап үндүрүп турар үеде кончуг дузалыг. Ону чүгле «Көк-Тей» совхозтуң хаван комплекизинде болгаш Кызылдың куш фабриказында херегллеп турар. Ында бодунга сиңирип алыр болгаш органиктиг чемишчидилгелер хөй.

Хову-шөлдерни культуржудуп тура, чаңгыс-даа совхоз ногаан чемишчидилгелерни (сидератты) ажыглап көрбээн. Ол ховар дээн органиктиг чемишчидилгелерни совхоз бүрүзү 50-ден 200 гектар черге кылып ап болурунуң аргазы бар. Ону бо чылын база ажыглап болур. Ногаан чемишчидилгелерни аңгы-аңгы кылдыр белеткеп аар. Черниң ногаан массазы хөрзүнче шилчий бергенде, бир дугаар кескен соонда хенче сигенни ажыглаар.

Республиканың совхозтары багай дүжүттүг шөлдерже 40—80 тонна органиктиг чемишчидилгени бир гектарга төгер ужурлуг. Черни культуржудар талазы-биле өдек сөөртүнмейн турарындан чылдың-на план күүсеттинмес. Маңаа чүнү чугаалап болурул дээрге, органиктиг чемишчидилгелерни чыыр болгаш калагалаар талазы-биле ажылдар четпес.

Совхозтарда өдек шыгжаар чер чок. Ону сараттап каар тускай шөлдерни кылып албаан. Фермаларда аштаттынган өдекти хөөп ажаар уургайлар кылдынмааныңдан, аңгы-аңгы кылдыр болуп каапкан болгулаар.

Фермаларның девискээринден өдекти сөөртүп тура, оон шыңарынче сагыш салбайн турар. Өдек аразынга ыяш богу, демир-дес аймаа дээш чок-ла чүве чок. Оон ужурундан дыка хөй техниканы сандан үндүрүп турары ходумаанчыг. Чамдык таварылгаларда өдекти иритпейн ажыглап турарындан хову-шөлдерни боктаалдырып турар. Бок үнүштер-биле демиселге химиктиг болгаш агротехниктиг аргаларны чай дургузунда ажыглавайн турар. Дөрт чыл дургузунда чүгле 1575 гектар черге комплекстиг агрохимиктиг бүдүмелдерни ажыглап келген.

Зона аайы-биле комплекстиг агрохимиктиг ажылдарга ажыглаары-биле чайын аңдарган черлерге чамдык совхозтар тарааа тарып каар. Оон түңнелинде часкы тарылганы озалдадыр чоруктар болгулаар.

Черни культуржудуп, аңаа органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни өйшаанда чорударын чедип албаан черлер хөй. Таңды, Сүт-Хөл, Тес-Хем районнар планда көрдүнгениңден чүгле 20 хуузун күүседип алган. Эрзин район черни культуржудар талазы-биле айтырыгже шуут кирбээн.

Черни болбаазырадып албайн чыткаш, оон дүжүттү база ап турар бис. Ынчалза-даа черни болбаазырадыры эргежок чугула. Ылангыя СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, «Көк-Тей», «Сукпак» «Ленинчи орук», «Саян» болгаш өске-даа совхозтар агрохимиктиг черлерни долу ажыглавас, бок үнүштер-биле демиселди чорутпайн турар.

Хөрзүннү болбаазырадыры кедээ ажыл-агыйга улуг рольду ойнаар ужурлуг. Ынчангаш комплекстиг агрохимиктиг ажылдарны амдыгааштан эгелеп чорудары негеттинип турар.

Т. ПАШНЕВА.

Химизация станциязының төлевилел-смета документациязы кылыр бөлүктүң удуртукчузу.

Улуг Октябрь: төөгүнүң арыннары

ШИҢГЭЭДИП АП ЭГЕЛЭЭНИ

50 чылдар дургузунда Арктиканың доштарында салдап чоруур совет станциялар 150 муң километр узун орукту эрткеннер. 1937 чылдың май 21-де 11 шак 31 минута турда, дөрт моторлуг «ССРЭ Н-170» деп, М. Водопьяновтуң башкарганы самолет «Полюс» деп аттыг «аэродромга» хонупкан. Ол рейс-биле «Соңгу полюс» деп салдап чоруур баштайгы совет станцияның кежигүннерин — Иван Папанинни, Эрнст Кренкельди, Петр Ширшовту болгаш Евгений Федоровту чедире берген. Бир хонганда-ла полюстан баштайгы агаар медээзи кээп эгелээн.

— Соңгу далай оруун шиңгээдип алыры үжен чылдар үезинде эгелээн — деп, Арктика болгаш Антарктиканың эртем-шинчилел институдунуң директору география эртеминиң доктору Б. Крутских чугаалаан.

— Ынчалза-даа ол районда атмосфера чорудуушкуннарының, доштарның салдап чоруп турарының, суг массазының динамиказының дугайында билиишкин чокта Арктика далайларынга эжиндиришкинниң идегелдиг медээзин бээри берге турган. Оон аңгыда Төп Арктиканың району Сибирьниң болгаш соңгу эрик кыдыының агаарынга салдарны база чедирип турар. Шак ындыг чугула медээлерни чыыр төлээде, полюс кыдыының районунга көжүп чоруур эртем станциязы херек апарган. Ол сорулгаларга дүүштүр папанинчилерни аңаа дүжүрген. Оларның дош-биле салдаашкыны 274 хонук үргүлчүлээн болгаш эртемниң үнелиг медээлерин берген.

— Полюсче баар орук берге турган — деп, ССРЭ-ниң алдарлыг штурманы В. Аккуратов чугаалаан. — Рудольф ортулуу бо. Далай суундан 400 метр бедип үне берген доштар ында турар болган. Ол болза Франц Иосиф чери архипелагтың эң соңгу талазында ортулук. Аңаа баарга Черниң эң кыдыында чеде берген ышкаш сагындырар. Соовуста — ортулуктар, Баренцово далай. Улуг чер. Желания шенээ артып каар. Мурнувуста — чүгле океан. Ынаар, эң ырак кыдыг ындында — полюс.

Ынаар баарынга белеткел папанинчилерге чедир бир чыл бурунгаар эгелээн. Экспедицияның полюсче үнүптер баазазын тып алыры чугула турган.

1936 чылдың март айда Москвадан Р-5 деп ийи самолетту ынаар чоруткан. Аңаа ужуткан кижи бүрүзү мактаар, кайгамчыктыг Р-5 деп самолеттар ол. Оларны бичии эде кылып ужурга таварышкан. Ынчаарда оларның кижи олурар черлери ажык турган, селбегер дүктүг чагылар, хол хаптары кедип алыр. Ынчангаш бистер муңгаш олуттуг ужуп четкен бис.

Соңгу полюска чедир ырак-ла болдур ийин... Москва — Амдерма — Маточкин Шар өдүү — Желания шенээ — Франц Иосиф чери. Бистиң бичии отрядывыс ындыг маршрутту эртер турган. Оларны Водопьянов командылаан, ийиги самолетту Махоткин башкарган, мен звенонуң штурманы турдум. Оруктуң сөөлгү кезээ эң берге болган чүве. Агаар баксыраан. Булуттар аразынга ужуп чораш, бот-боттарывысты чидиржип алган бис. Самолеттарның дашты база дошталып эгелээн, Желания шенээнче дедир ээр ужурга таварышкан бис. Элээн каш хонганда дүвү-хат-даа соксаваан, ынчалза-даа бистиң ийиги оралдажыышкынывыс чедиишкинниг болган. Аэродром кылып алыр таарыжыр черни Рудольф ортулуктан тып алган бис. Полюсче шураарының белеткелин ыяк-ла бодаан чүве. Далажырга — сутке дүжүп болур турган. Даштыкы чурттарның эки дериттинип-хандыртынган экспедицияларының далашкаш, сотка дүжүп турган болгай. Чижээ, бир экспедиция шанактаар ыттар, көжер мастерскаялардан аңгыда, «поход» солунун безин үндүрүп турган! Тывынгыр, чогаадыкчы чүүлдерни ажыглап турган бис. Чижээ, бистиң магниттиг компастарывыс үрелип каарга, эрте-бурунгу далай эжиндирикчилериниң дуржулгазын ажыглаан бис. Олар баар черин Хүн уундан билип ап турган. Самолеттуң мурнуу талазынга бөмбүрзек хевирлиг тырыкыны үстүг будук-биле чурааш, ооң дал ортузунга эгээ-биле согун кылып, 360 градуска чарып алган бис. Эгээниң хөлегези компас согуну боор турган. Ол болза амгы үениң хүн компазының эге хевири болган.

Экспедицияның бирги чадазының белеткели ынчаар доозулган. База бир чыл эрткен. Ортулукка радиомаякты, ийи бажыңны, бензин болгаш аъш-чем складтарын тургузуп алдывыс. 1937 чылдың чазынында аңаа папанинчилер чеде берген. Агаар экижиирин манап, шаг-ла болган бис. Аңаа олурар эвес, дош байдалын шинчилеп, разведка кылып турдувус. Бир катап ужудукчу Головин ындыг шинчилел кылып чораш, мырыңай полюстуң бодунга четкен-даа. Ооң соонда ам-на шиитпир үнген. Водопьянов болгаш ийиги ужудукчу Бабушкин башкарган баштайгы самолет-биле папанинчилер, экспедиция начальниги Отто Юльевич Шмидт олар полюсче ужуп чеде берген. Артып калган кижилер баштайгы самолеттуң полюста чеде бергенин чүгле даартазында, кажан харылзаа тургустуна бергенде билген.

Ам папанинчилерге чүъктер чедирер сорулга бистиң мурнувуска тургустунган. Молоковтуң болгаш Алексеевтиң самолеттары аразы 15 минута ылгалдыг ужуп үнүпкен. Ынчаарда Мазуруктуң самоледунга штурман турган мен, ужуп үнер дээш самолетту трактор-биле аэродром кыдыынче сөөртүп бар чыдырывыста трос база үстүп калган. Шак чартыы чидирип тургаш, радиокомпас чок-даа болза ужупкан бис. Ынчаарда «Руслан» ышкаш күчүтеннер турган эвес.

Полюста папанинчилерниң хонган черин дилээри бистке дыка-ла берге турган, бодаарга, сарааг сигенде ине дилээри-биле дөмей-даа ышкаш ийин. Бот-боттарывысты чидиржип алывысса, полюста таарыжыр-ла черге хонуптар, оон уг-шиигин билип алгаш, ужуптар деп дугурушкан улус болгай бис.

Кайчаар боор, бергедээн улус, папанинчилерге 60 км четпейн чораш хонупкан болдувус. А оларның лагеринге он хонгаш четкен бис! Ооң соонда полюс-биле ужуражып, митинг кылгаш, ССРЭ-ниң Кызыл тугун аскан бис. Советтерниң аныяк чуртунуң бир тиилелгези төөгүге ынчаар кирген. Бистиң ажылывыс ооң-биле доозулбаан. Онза таварылга болу берзе папанинчилерге дузалаары-биле Желания шенекке элээн каш айларда «дежурныйлаан» бис.

Бежен чыл бурунгаар эгелээн херекти ам элээн каш экспедицияларның шинчилекчилери полюста уламчылап турар. Оларның эргезинде күчүлүг ледоколдар, дериг-херекселдер, эртем аппаратуралары бар. Эрик кыдыында он-он станцияларны тургускан, обсерватория ортулуктар безин бар.

— Сөөлгү чылдарда чоруткан хайгаарал-шинчилелдерниң түңнелинде Соңгу Доштуг океанның климадын райончуткан, Арктиканың атмосферазын долу шинчилээн, далайга эжиндирериниң хуусаазын дыка узаткан, улус ажыл-агыйынга ужур-дузалыг өске-даа шинчилелдерни кылып, боттандырган.

«Сибирь» атомоходта ам ажылдап турар эртемденнер Доштуг океанның эвээш шинчилеттинген черлерин чедир шинчилеп турар. Черниң полярлыг куржаның бойдузун комплекстиг шинчилеп турар. Ада-чурт эртеминиң 50 чыл дургузунда чоруткан шинчилелдерин уламчылап турар. Төрээн чуртувустуң күрүне тугун полюска тургусканының 50 чылы ынчаар демдеглеттинип турар.

Н. КРУПЕНИК,
Н. МАРУНОВ,
СЭТА-ның корр.
ЛЕНИНГРАД—МОСКВА.

КИЖИ БОЛГАШ БОЙДУС

Эскертинмес мергежилдиң кижилери

АЖЫЛЫ ДЭЭШ ХҮНДҮТКЕЛДИГ

Таңды-Уула сынынга «таагылыг» селбер кара булуттар дүргелип келген соонда, чоорту-ла хат, казыргы дендей берди. Ол черниң чаңы ындыг. Чай чок аразында чаъстай каптар, чай чок аразында хүнней-даа бергилээр. Ам бо таварылгада ындыг эвес, ыяап-ла улуг шуурган келиирин оштай берген. Шынап-ла, үр-даа болбаанда хат, шуурган улам дыңзааш, хар-биле кады удур шывай шаап эгеледи. Машинавыстың мурнуку шилдерин хар холушкак чаашкын дуглалдыр шаап, орук дургаар дүвү бурулаар. Доктаадыпкаш, дашкаар үнерге соогу кедергей. Шак-ла ол үеде Дүнге-Бажының адаанга чорувуста, мотоцикл мунган кижи уткуштур халдып ор.

— Бо хат, чаъста чүү кончуг, доңмас-дожавас кижи боор — дижип турувуста, шалдаа четпейн чеде хонуп келди.

Бүткүр боду хар апарган, ортумактан узун дурт-сынныг, бежен хар ажа берген чазык, хөглүг арын-шырайлыг кижи болду.

«Аът киштежип таныжар, кижи чугаалажып таныжар», чорумалды доктаадыпкаш, чугаа эреливис. (Төтчеглекчидаа боор чадавас, дүүрге боо база чүктээн). Чугаалажы, чугаалажы кээривиске, чандыр тапаан болдувус. Документизин ужулгаш, көргүссе-ле арга даамалы Дажынам Седиевич Тарма дээрзи болду. Хайгаарар ужурлуг хүлээнген черин эргип чорааны ол чүве-дир. Шынап-ла, арга даамалы кижиниң ажылы эки эскертинмес-даа болза, чайның изиги, кыштың соогу дивес, тура-соруктуг кижилер аңаа таарыжып ажылдаар дээрзин соонда угаай бердим. Д. С. Тарма аң-меңниг Куңгуртугга өскен болгаш ол ажылды эки билири чигзиниг чок.

Дажынам Седиевичиниң харылап турар участогу Дүнге-Бажы кыштагдан эгелээш, Тес-Хемниң унун куду, Ак-Чыраага чедир делгем девискээр. Ынчалза-даа Дажынам Седиевич хүлээнген участогун доктаамал кезип, хайгаарап турар эки ажылдыгларның бирээзи дээрзин Тес-Хемниң ыяш ажыл-агыйының директору Д. Ч. Доржудан дыңнаан мен.

Д. С. Тарма даанган ажылынга сеткилинден бердинген дүнниң карааңгызы, дүвү-шуурган дивес, кызымактарның бирээзи. Даанган участогунга өрт айыылын болдурбазы-биле доктаамал хайгаарап, өрт айыылының дугайында лекция, беседаларны чонга доктаамал номчуп, таныштырып турар.

Тес-Хемниң унунда кандыг аңнар, кандыг кайгамчык байлак арга-арыглыг черлер чок дээр. Ынчангаанда, аң төтчеглекчилеринге удур ажылдың чорудары — Дажынам Седиевичиниң дорт хүлээлгези болур. Ылаңгыя, эм үнүш — чыжырганы ажаалдазының үезинде ооң ажылы улуг. Ооң харылап турар девискээрин дургаар чыжыргана үнген. Ынчангаш төтчеглекчилер ол үеде бо-ла көстүгүлеп келгилээр. Чөпшээрел бижик чоктарга даамал Д. С. Тарма дорзан-на чогуур хемчээн онаагаш чорудар. Ынчангаш ол девискээрже ындыглар семээн-даа хереэ чок.

Дажынам Тарманың кылбаан ажылы, көрбээн чүвези чок дизе хөөредиг болбас. Тодаргайлаарга, ол трактористеп, 22 чыл ажылдап чорда, кадыы баксыраан. Эмчилер ону «солярка, бензин чыдынга, дааш-шимээнге таарышпас» — деп түңнел үндүргени соонда, үш чыл хире Самагалдайның дааранылга комбинадынга идик даарап ажылдаан. Аңаа база-ла мурнакчыларның одуруунга киргеш, республиканың хүндүлел самбыразынга чуруун астырып, шаңнадып, мактадып чораан. Ажылгыр кижи черле көскү. Мурнакчы арга даамалы Д. С. Тарманың хүндүлел бижиктери, шаңнал-мактаалдары эңдерик. Чогум-на ажылынга кызымак, кайда-даа ажылдап чораш, чоннуң хүндүткелин чаалап алган, эскертинмес мергежилдиң кижилериниң бирээзи-дир.

Д. С. Тарманың өөнүң херээжен ээли Наталья Араповна база ыяш ажыл-агыйының мактаалдыг ажылдакчызы, радист. Дажынам Седиевичиниң ажылынга улуг дузаны Наталья Араповна көргүзүп турар. Тармаларның өг-бүлези дөрт оолдарын өстүрүп кижизиткен. Адазы оолдарын бойдуска ынак кылдыр кижизиткен.

Ө. ЧИНМИТ.

ИДЕГЕЛДИГ КАМГАЛАЛ ХЕРЕК

Долгандыр турар хүрээлелдиң камгалаары кижи бүрүзүнүң хүндүлүг хүлээлгези. Бойдусту камгалаары болгаш ону чөп ажыглаары канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг. Сөөлгү чылдарда ол өзек айтырыгларының бирээзи болу берген. Кижи төрелгетен бойдустуң курлавырлары эгээртинмес деп дыка үр үениң иштинде санап чораан. Ол херек кырында ындыг эвес. Ынчангаш амгы үеде бойдусту идегелдиг камгалаары чугула болуп келген.

Бо айтырыг чүге ынчаар чидиг тургустунуп келгенил? Мында чылдагаан-на хөй. Бирээде, делегейде үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 15 чыл болгаш-ла барык ийи катап улгадып турар. Ийиде чоннуң саны өзүп турар. Үште, аъш-чем, чиг эт болгаш энергетика курлавырларынга кижиниң хереглели өзүп турар болганда ол курлавырлар чедишпейн турар. Кислород хереглели өзүп, агаар болгаш сугнуң хирленишкини улгадып турар. Бо бүгү таарымчалыг эвес чорукту болдуруп турар болгаш дыка хөй черлерде дус чок суг эвээжеп бар чыдар.

Кижиниң амыдыралынга арга-арыг онза рольду ойнап турар болганда арга-арыгны өрттен болгаш хоралакчылардан камгалаары эң чидиг тургустунуп келген. Арга-арыгга эң-не улуг айыылды өрт чедирип турар. Арга-арыгга өрт-биле демисел чорударынга хөй күш, хөй түңнүг акша-хөреңги негеттинер. Арга-арыг өрттенгенде чамдыкта кижилер амы-тынындан-даа чарлып турар таварылгалар бар.

1986 чылда болган өрттү манаа чижек кылдыр киирип болур. Россия Федерациязының девискээринге ынчан болган өрт дыка улуг девискээрге хоралээлеп кыпкаш, 60 миллион рубльдиң когаралын чедирген. Арга-арыгга болган өрттерни өжүреринге дыка хөй кижилерни киириштирип, кол кылып турар ажылындан ол кижилерни чардыктырар ужурга таварышкан.

Республиканың совхозтары тараа шөлдеринге артып калган эрги саваңнарны дыка хөйү-биле өрттедип турары канчап-даа таарышпас. Республиканың бүдүрүлгелери, организациялары, албан черлери, а ол ышкаш хуу кижилер алаак, оймак черлерге, шыназаларга чашпан база аңгыска артып калган тараа сыптары өрттедирин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1987 чылдың март 17-деги № 69 доктаалының 3-кү кезээнде хоруп каан турда-ла, Таңдының, Улуг-Хемниң, Бии-Хемниң РАҮК удуртукчулары Т. Хундапов, В. Хангаев, И. Шушеначев база совхозтар директорлары болгаш кол агрономнар ук доктаалды күүсетпейн турары-биле эптежир арга чок.

Таңды районда «Россия» совхоз (директору А. Тыхеев) тараа шөлдеринге артып калган эрги саваңнарны өрттеткениндан от өскээш Балгазынның ыяш ажыл-агыйының хадыларлыг арга-арыынче шилчээш, он-он чылдар иштинде хөй күш үндүрүп, хөй күрүне акшазы чарыгдап тургаш, кижилерниң холу-биле өстүрүп кааны хадыларны узуткаан. «Революцияның чалбыыжы» совхоз (директору В. Жирнов, кол агроному А. Сарыглар) эрги саваңнар өрттеткеш, бойдуска улуг когаралды чедирген. Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» (директору А. Тюлюш, кол агроному А. Данзын), «ҮТКА 25 чылы» (Ч. Чигжит, В. Доңгур-оол), «Күш-ажылдың хостуу» (В. Седей, В. Лобаченко) совхозтар республиканың Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын күүседир талазы-биле хемчеглер албайн турар.

Каа-Хем районнуң «Бүрен», «Совет Тыва», Кызыл районнуң «Көк-Тей», «Тиилелге», «Тере-Хөл» совхозтары тараа шөлдеринге артып калган эрги саваңнарны хөйнү өрттедип турарындан өрт арга-эзимнерже дамчып, өрттү болдуруп турар. «Тере-Хөл» совхозтуң девискээринге хойжуларның буруузу-биле чүгле апрель 19-та безин 3 өрт болган. Ол болган өрттүң чылдагаанын истеп, тодарадып турар.

Апрель 21-де республика девискээринге 18 өрт болган. Хайгааракчы ужудукчуларның медээзин ёзугаар алырга, бүгү боор турар өрт хойжу кыштагларның чоогунга өскүп турар.

Арга-арыг камгалалының ажылдакчылары чон ортузунга агитас-массалыг тайылбыр ажылы чорудары-биле чергелештир өрт айыылының дүрүмнерин хажыдып турар кижилерни илередип тывар ажылдарны база чорудуп турар. Шагаан-Арыгның ыяш ажыл-агыйының специалистери апрель 20-де 9 кижини туткан. Арга-арыг камгалалының чурумун сагывас кымнарыл ол? «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң хойжулары Ч. Д. Комбу, У. М. Кара-оол, М. Х. Тюлюш, Д. Т. Түмен олардыр. Оларның кижи бүрүзүн 30-30 рубльге торгаан. Ниитизи-биле бо ажыл-агыйдан 18 кижини торгаан. Өртке удур дүрүмнү сагывайн турар кижилер-биле демиселди кошкак чорудуп, оларның-биле эптежип, боттуг хемчеглерни албайн турары дээш Арыг-Уаттында лесничествонуң лесниги Б. Чамыяңны 10 рубльге торгаан.

Хоорайларны, суурларны долгандыр ногаан зоналар, хамаатыларның дыштаныр черлери онза ужур-дузалыг дээрзин кым-даа эки билир. Амгы үеде өрт айыылы онза улуг. Ынчангаш ыяш ажыл-агыйы черлериндев чөпшээрелдиг кижилер өрт айыылының дүрүмнерин шыңгыы сагып, бойдус мурнунга харыысалгазын миннир ужурлуг. Эрттирилге чок кижилерниң арга-арыг кирери хоруглуг деп чүвени утпаза чогуур.

Арга-арыгга өрттер колдуунда-ла дыштаныр хүннерде тыптып турар. Бо чылдың апрель 19-та дыштаныр хүнде республикага 8 өрт болган. Апрель 20-ден эгелеп адыгны, апрель 26-дан эгелээш май 10-га чедир аң-мең болгаш сугга эштиин чоруур куштарны аңнаары эгелээн. Арга-арыгже кирер ээн аңчылар ыяш ажыл-агыйларынга баргаш, чөпшээрел эрттирилгени бижидип алыр ужурлуг. Арга-арыгга чораш, өрт айыылын болдурбазының дүрүмнерин шыңгыы сагып, одаан өжүрүп, тырткан таакпызын болгаш кыпкан оттуг ыяшты октап болбас база өрттү болдурбас дээш бүгү хемчеглерни ап чорудар ужурлуг.

Ыяш ажыл-агыйының специалистери арга-арыгны камгалаар талазы-биле агитас-массалыг ажылды улам идепкейжидип чорудар ужурлуг. Республикада арга-арыг камгалалының байдалыны, өрттүң өскүп үнүп турар чылдагааннарын парлалгага чырыдып, радио болгаш телевидениеге дамчыдып, өрт өскүткен буруулуг кижилерни илередип, оларның херээн истелгеге органнарынга дамчыдып бээр талазы-биле боттуг хемчеглерни чорудар хүлээлгелиг.

Арга-арыг камгалалының ажылдакчылары төтчеглекчилер-биле демиселди ам-даа кошкак чорудуп турар, а республиканың аңныыр-тывыыш ажыл-агыйының ажылдакчылары арга-арыгны өрттен камгалаар талазы-биле ам-даа четпес ажылдап турарын айытса чогуур.

Арга-арыг болгаш аңныыр-тывыыш ажыл-агыйларының специалистери болгаш ажылдакчылары бодунуң ажылын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузар үе келген. Бойдус курлавырларын камгалаар болгаш чөп ажыглаар талазы-биле кол-кол айтырыгларны кызыы кылдыр көөр чорукту болдурбас херек.

Т. БАРААН,
Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунуң кол лесничийи.

ӨРТТЕТПЕС

Бистиң долгандыр турар үнүш бүрүзү ажыктыг. Бирээзин чулуп кааптарга, өскезинге хоралыг-даа болур. Хараганнар чазын чечектелип турда, аажок чаагай. Ары, ховаган оон ыравас. Мыйгак-хараган, хола-хараган, кызыл-хараган, инек-хараган деп хевирлерлиг. Инек-хараганны кудумчуларга тарып олуртур. Харагандан ыяш хумуң, шопулак, бижек, кымчы сывы, ширбиниш, чүлгүүш кылыр. Шаттарның чадаң хараганнары хар улуурда малга чемниш болур. Даг-да үнүп турар харагаиннарның бүдүү, чечээ шээр малга эки чем.

Ооң дөзүнүң кара хөрзүнүн чечек болгаш ногаа тарып өстүреринге ажыглап турар. Хоралыг курт-саак узуткаар бора-хирилээлер харагага кээп уялаар, дүнээр.

Чазын хараган өрттедир чоруктар «Ак-Туруг», «ҮТКА 25 чылы» совхозтарда бар. Оон түңнелинде хөрзүннүң үстүкү кады үрелип турар.

К. КОМБУ.

Польшаның Балтий далай эриинде кыштаар куштарның саны чыл келген тудум улам өзүп орар. Олар кижилен корттпас болгаш холдан чемгереринге безип таарзынып калган.

ЦАФ—СЭТА-ның фотозу.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

● БЕЛГРАД. СЭТА-ның корреспондентизи Анатолий Бочаровтуң дамчытканы болза: Югославияда часкы тарылга кампаниязы дооступ турар. Кедээ ажыл-агый талазы-биле Эвилел секретариадының сан-түңү-биле алырга, херек кырында чурттуң бүгү девискээринде часкы тарылга планы күүсеттинген.

Бо чылын чазын тарыыр культураларының нииити шөлү 3 млн. хире гектар болур турар. Специалистерниң үнелеп көрүп турары-биле алырга, күзүн тараан кызыл-тастың байдалы эки, ону 1,5 млн. гектар черге тараан. Ол культураның дүжүдү бир гектардан-на 52 центнер болур деп санап турар.

Кедээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазын быжыглаары болгаш сайзырааңгайжыдары, аграр секторун үлетпүр үндезиннинче шилчидери — ЮСФР-де экономиканы доктаамал болдурарының үр чылдыг программазында ук адырны улам ыңай хөгжүдериниң кол угланыышкызы болур. Ынчанмыже ол алырга чугула сорулгаларны боттандырып чорудары хөй бергелерге таваржып турар. Ооң дугайын май айның төнчүзүнде болур Югославияның Коммунистер Эвилелиниң ТК-ның пленумунга чугаалажып көөр. Онза кичээнгейни агрокомплекстиң дүрген хөгжүүрүнге, кедээге социал политиканы сайзыраңгайжыдарын хандырарынга партияның ролюн бедидеринге үндүрер.

● ПЕКИН, (СЭТА). Аныяктарның идейлиг кижизидилгезиниң шинчилел төвүн тургузарының хуралы аңаа болуп эрткен. «Жэньмин жибао» солунуң дыңнадып турары-биле алырга чаа тургустунган төп партияның угланыышкынын болгаш политиктиг айтыышкыннарын пропагандалаар, чурттуң аныяктарын социалистиг тургузуушкунче мобилизастаар, «материалдыг болгаш угаан-бодал» культуразын тургузар сорулгалыг.

Кижизидилге төвүнүң ажылдакчыларының бирги ээлчеглиг сорулгазы болза «идей-политиктиг ажылда алдарлыг чаңчылдарны уламчылаары болгаш хөгжүдери, марксизм-ленинизмни чайгылыш чок медерелдиг сарыры, бедик культуралыг, эки аажы-чаңныг чаа салгалды кижизидери болур» деп Кыдаттың Коммунистиг партиязының чөвүлекчилер төп комиссиязының даргазы Сун Жэньсюн хуралга чугаалаан.

ГДР. Социалистиг немец күрүнеде хемчээлдиниң талазы-биле ийиги черде турар бурунгу Лейпцигтиң овур-хевирин чаңчылдар болгаш амгы үе тодарадып турар. Республиканың улуг үлетпүр, эртем болгаш культура төвү бүгү делегейде бодунун садыг төвү-биле сурагжаан. Маңаа болур ярмаркаларга янзы-бүрү чурттардан муң-муң кижи кээп турар. Чылда ийи катап «Лейпцигер мессе» бодунуң эжиктерин ажыдыптар. Хоорай чазын болгаш күзүн байырлыг байдалга чурттап турар.

ЧУРУКТА: ярмарка үезинде хоорайның төвү.

И. ЧОХОНЕЛИДЗЕНИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОҢГУЛДАЛАР ТҮҢНЕЛИ

ХАНОЙ, (СЭТА). Вьетнамның Социалистиг Республиказының Национал хуралынга бүгү-нииити соңгулдалар болуп эрткен. Ук соңгулдаларның түңнели чурттуң улус массаларының политиктиг идепкейиниң болгаш медерелдиг чоруунуң бедээнин база Вьетнамның Коммунистиг партиязының ниитилелди үндезинни-биле чаартырынче угланыышкынынга долу бүзүрелдиин бүрүнү-биле деткээнин Төп чөвүлелдиң кылган дыңнадыында чугаалап турар.

Бүрүткеттирген соңгукчуларның 98, 75 хуузу бадылаашкынга киришкен. Олар ажылчыннарның, тараачыннарның болгаш интеллигенцияның эң эки төлээлекчилери дээш бадылаашкынын берген. Күрүне эрге-чагыргазының дээди органында херээженнерниң, аныяктарның, биче улустарның төлээлекчилериниң саны көвүдээн.

Бадылаашкын даңзызынга ады кирген 826 кандидаттың 496-зы Национал хуралдың депутаттары кылдыр соңгуткан. Социалистиг тургузуушкунуң амгы үе-чадазында вьетнам улустуң мурнунда туруп турар улуг сорулгаларны боттандырарынга Национал хуралдың ролюн бедидер талазы-биле хөй ажылды олар боттандырарлар.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

● ДЕЛИ. Индиус болгаш мусульман общиналарының төлээлекчилериниң аразында мөөрилдежиишкиннер болган Индий найысылалдың элээн каш районнарынга комендант шагын тургускан. «Таймс оф Индиа» солунуң дыңнадып турары-биле алырга, хорум-чурум үрээниниң түңнелинде 50 кижи балыглаткан. Эрге-чагыргалар хорум-чурумну катап тургузары-биле улуг күженишкиннерни үндүрүп турар болгаш республиканың найысылалынга байдалды чидиглендиреринге оралдажып турарлар-биле шиитпирлиг демиселди чорудар деп, Делиниң губернатору Х. Л. Капур медеглээн.

● ТОКИО. «Иомиури» деер японн солунуң дыңнадып турары-биле алырга, Сеулдуң прокуратуразы Мурнуу Корейде кол оппозистиг күш болур — Каттышкан демократтыг партияны күш-биле тарадып болурунуң дугайында «айтырыгны өөренип» эгелээн. Ооң мурнунда эрге-чагыргалар ук партия «хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунга айыылды тургузуп турар» деп чарлаан. Чижээлээрге, Чон Ду Хван ол партияның программазындан Корейниң тайбың каттыжыларынче чүткүл дугайында чүүлдү казып каптарын негээн. Ол чүүл эрге-чагыргаларның болап турары-биле алырга, «чүгле коммунистерге ажыктыг». Ынчалза-даа Каттышкан демократтыг партияның удуртулгазы күш-биле тарадырының айыылы турбуже, ол негелдени шиитпирлиири-биле хүлээп албаан.

● ОТТАВА. Канаданың Альберт провинциязының найысылалы Эдмонтон хоорайга күчүлүг хат, шуурган болган. Хаттың дүргени шакта 60 километр чедип турган. Өл хар хөртүктер кудумчуларга болгаш оруктарга шимчээшкинни соксадыпкан. Электри дамчыдылга шугумнары үрелген, ыяштар ушкан, аэропорттарның ажылы соксаан, охругтарга автотранспорттуң хөй санныг аварияларлары болган болгаш садтарга база огородтарга улуг когаралды чедирген. Харлыг шуурганның уржуктарын чок кылырынга хоорайның болгаш ооң чоок кавызының чурттакчы чону киржип турар.

(СЭТА).

ТЫВЫСКАН

ДЕЛИ. 1986 чылда демдеглеп эрттирип турган Тайбың делегей чылынга тураскаал болдуруп, КНО-нуң чиңгине секретары Перес де Куэльярның тургускан алдын медалы-биле ядролуг дайынның айыылынга удур болгаш бүгү-нииити айыыл чок чорукту быжыглаары дээш демиселге Индияның киирген чугула салыышкынын демдеглээн. Каттышкан Нацияларр Организациязының дааскаңы-биле бедик шаңналды Индияның даштыкы херектер талазы-биле күрүне министри Натвар Сингхке аңаа чедип келген КНО-нуң чиңгине секретарының оралакчызы В. С. Сафрончук тывыскан. Натвар Сингх Тайбыңның делегей чылынга тураскааткан чуртка боол турган массалыг хемчеглерни чорудар талазы-биле национал комитетти баштап турган.

(СЭТА).

ФИДЖИДЕ БАЙДАЛ

ТОКИО, (СЭТА). Японияның Киодо Цусин агентилелиниң дыңнадып турары-биле алырга, бо чуртка болган эрге-чагырга эргилдезинге АКШ-тың Төп разведка эргелелиниң хамаарылгалыг боол турар. Амгы үеде ында ук эргелелдиң беш агентизи бар. Оларның үжү эргилде болурунуң мурнунда аңаа келген. Эргилде болурунуң бүдүүзүнде АКШ-тың администрациязының тускай төлээзи база чеде берген турган.

Микола ПШЕНИЧНЫЙ.
Тываның комсомол шагналының лауреады.

КЫЗЫГААРЖЫЛАР ЫРЛАЖЫП ТУРДА

Забайкальениң Кызыл туктуг кызыгаар шериг округунуң ыры болгаш танцы ансамблиниң Тываның күрүнениң хөгжүм-шии театрының сценазынга 1987 чылдың февраль 6-да көргүскен концертинге «Үш чагыг» деп украин ыр база күүсеттинген...

Кызыгааржылар аян тудуп ырлашканнар.
Кыйгы үнү чырык черден чалгынналгаш,
Азия дип ортузундан, чүрээмейниң хаяызындан
Агаар дээрже улам бедип кылыйтыпкан:
«Хайыы черде теректи сен кезе бербе,
Канчап билир салым-чолуң ынча боорун...»
Кызыгааржылар туруп алгаш, ырлашканнар.
Кыйгы ыры делегейни камгалашкан.
Бир-ле дипте айның чырыы терек суйбап,
Билдингир-ле кызыгаарны үреп тур боор.
Ырак черде анай-хаактар, теректерим
Ылап база аян-чорук кылыксаар боор.
Бурунгу-ла үнү-биле шиилиреди сымыражып
Буян-чолдуг бөмбүрзекке ырлаксаан боор.
Ынчалза-даа күрүнелер аргамчылай
Ынды-бетин кызыгаарлап алган боор-дур.
Ыры харын эрттирилге херегленвейн,
Ындыыналып сеткилдерже шымнып турар.
Эрттирилге, паспорт чок бол, ол-ла харын
Европа, Азияны дыргын эртип, тарып туру.
Октаргайның дүндүүнге-даа чаңгыланыр
Орук-чириин боду тып ап, эстедип түр.
«Хажыы черде чаңгыс катты сыга бербе.
Канчап билир чурттаалгада өскүс боорун»...
Экер оолдар ырлап турда, погоннары
Эгиннерде бүрүлер дег, дагжашканзыг.
Хөгжүм үнүң изии-биле чечектелип
Хөглүг час боop тындынып кээп, айтызанзыг.
Карактарым чажындан-даа ыятпадым.
Калина-кат дамыы уткуй ындыр бе?
Хоранналган дамды-шалың база-ла бар...
Ховар чараш каттар оорта курган калыр.
Каргыш долган адыштар дег кадып калыр
Кандан бүткен тенниг демир хостуг салбас.
Кижилер-даа, кушкаштар-даа ону ойбас,
Кидин бышкан турар өйде соора көрбес.
Карак чажын ханга немей холуп кааназыг,
Каас оң чок бүлүрээрти бырыжып каар.
Чылыг тынган ораннарда куштар чир-шон.
Шыны-биле Африканың чүрээ сирт дээн.
Ол-ла черге кыштап алган болзуңарза аар,
Ол-бо талаа хостуг ужуп тургай силер.
Ынчалза-даа куштарның аа буруузу чок.
Ыдык чериң сагыжыны — өннүктерим.
Ырның база мырынай-ла кеми-даа чок,
Ынчалза-даа хоректерни ажыг өйер:
«Сыгыр даңда күшче черле боолавайн чор.
Шыны-биле ынакшылың соолуу боору база магат.
Кызыгааржылар ырлап турду. Оон сөзү —
Кырган, чалыы хамык чоннуң эмеглежип,
Чүс-чүс чылда чыып келген эртинези ол.
Чүрээм өнүп, ыстадып каап турары бо.
Сагыжымга бодап, түңнеп оргуладым:
Сая сая шак-ла мындыг экер эрлер
Улуг диптер хараалдарын камгалажып
Уйгу-дыш чок үүле кылып турар хире.
Ол-ла бүгү оолдарның кижи бүрү
Оода-ла чаңгыс терек, чаңгыс үнүш олуртупса,
Хайыралыг Чериң кыры канчаар байып,
Каас, чараш, кежик-чолдуг апаар ийнаан...
Кызыгааржылар аян тудуп, ырлашканнар.
Кыйгы үнү чырык черден чалгынналгаш
Азия дип ортузундан, чүрээмейниң хаяызындан
Агаар дээрже улам бедип кылыйтыпкан.

М. ДОРЖУ очулдурган.

Л И Р И К А

Сунган чечээм хүлээвейн, харыы бербейн,
Боозаганче үндүр каапкаш, хагдыныптың.
Сүггүр чаъстың олче дүшкен дамдылары
Борбак-борбак карак чажы сагындырды.
Сеткилимни хензиг-даа бол өөртүксээн
Кезек хөңнүм сагышсырап ыстаза-даа,
Сээң менче тоомча чок көрүжүкге
Кежик-чолум сылдыстары хевээр артсын.

Б. ОНДАР.

ОРУКЧУ

Амыдыралдан чугаа

Дээр дескилештир бүргеп алган. Бүдүн хүн, дүн ын-тынде улуг харын чадуртаан, ам-даа соксаваан. Ак-ак харжыгаштар ээргиштелбишаан, черже мурнун буллаажып бадып тургулаан.

Маңнай кылын харны сүспушаан, орукчуларга чымыштыг, кышкы шылгаалданың эгелээни бо-ла болгай деп иштинде бодаммышаан ажылдаар черинче кылаштап кел чораан. Соондан келген машина дужунга кээп тура дүшсе-ле, орук албанының машиназы. Кабинадан инженер Наскыл бадып келгеш:

— Маңнай, бээр олура каавыт, хамык оруктар муңгашталган. Бүгү күштү, техниканы ынаар ыдылаар апарган-дыр. Дүүн Саглы ууже чорупкан грейдер чүгле Саптың ынды-бетин аштап, тыртарынга өйлежип турар-дыр — деп мындыг.

Маңнай далаш-биле белеткенип дооскаш, кадайы Таняның тутсуп бергени рюкзакта чемин, аяк-савазын алгаш, бульдозериниң кабиназының иштинче каныг салгаш, ыммчеп үнүпкен. Ийи шак хире чорааш, Солчур артының кырынга үнүп келген. Орукка ыңай-бээр арганкан машиналар-даа таварышпаан. Грейдерниң тыртып каан оруун хат хөртүктей дүй шаап, бууладыр дүвүлеп каап турган. Арт кырының өртээлинге кээрге, орук мастери Наскыл, грейдерист Оюн-оол, орук ажылчыны Деспил олар чемненип олурганнар. Маңнай оларның-биле мендилешкеш, баштактаны аарак чугаалаан.

— Орук-чирик муңгашталып, хат-шуурган болуп турда, дүште чок чемнениш хөрежип олурар ээрлер-дир ийин моң.

— Суур улуг уйгузун удуп чыдырда, беш шактан эгелеп ажылдадывыс. Арттың ынды, бетин төндүр аштап турувуста, оштүг чүве-биле дөмей, хат хадып, дүвүлеп эгеледи ышкажыл. Бертен хат хадып эгелевээнде, Бора-Шай малчыннарынче чарба чүдүрген ийи машина ашкан чүве. бергележирлер боор — деп, Наскыл дыңнаткан.

Маңнай өөрү-биле кады шай аартап ора, алган даалгазын эштеринге чугаалаан.

— Бертен Саглыдан бээр чаңгыс-даа машина эртпеди, мында байдал берге турда, Саглыда оон-даа дора болдур эвеспе. Калчан артының оруу муңгашталган дээрзи билдингир. Мен Маңнай-биле ынаар чорупутайн, а силер бо артты аштап, хайгааралга ап, Моолдуг-Хемден суур чедир орукту аштаар болгандыр силер. Немелде күш база келир ужурлуг — деп, Наскыл эштеринге чугаалап олурган.

Наксыл биле Маңнай бульдозерин хөлгеленгеш, Калчан арты кайы сен дээш чорупканнар. Хат улам күштелген, чер-биле дээрни тудуштур дүвүлүг хат бүргей ап, орукту көзүлбестелдир дүй шаап, оон сыылаары тракторнуң күчүлүг моторунуң даажын безин дыңнадырбайн чораан. Маңнай орук черинге ажылдап келген беш чылдарының иштинде чеже-чеже километр чаа

шыдажып эртер бис. Ол ышкаш эзүп, доругуп-ла кээр ийнаан. Ккан баар үези база чоокшулап орар-дыр. Бис ийи немелгки бичии-ле када бергележир бис ийнаан, шыдажыр апаар. Кижиниң сеткилинге таарыжыр мергежили, өөренген коллективи чүүден үнелиг болгай.

Маңнай орукчунуң мергежилин шилип алганынга черле хомудавас. Орукчунуң ажылы буянныг, а харын

оруктарны кылып, бойдустуң кадыг халавы-биле сегиржип алышканнарны кылбады дээр!

Эрткен чайын кап хонук улаштыр чаъс чагганының түңнелинде, улуг уер ам чаа-ла эртип келгени Моолдуг-Хемниң, Саглыда Ортаа-Халыының, Торгалыгның арыг кыдыынның көвүрүглерин урей апкан турган. Ол хемниң суунга муңгашталып, чарлырган кижилерни техниканы кежирип алыр, урелген көвүрүглерин дарый септеп кылыр дээш уйгу-дыш чок ажылдааннар. Суг-биле демиселге дидим чорук херек.

Бир-ле мындыг болуушкун Маңнайның сагыжындан черле үнмес. Көвүрүгнү суг урей шапкан деп медээ алгаш, ол кезек орукчулар аңаа чеде берген. Хемниң ол-бо талаларында муңгашталган чорук кижилери, машиналар-ла хөй. Суг чавырылбаанда көвүрүгнү септеп, кылыр арга чок. Сугнуң чаттылып, адырыкталы берген айыыл чок хире черин шилип, ону таварты улуг чүък машиналарын кежирип эгелээннер. Долдур пассажирлер олуруп алган автобус кежип чыда, суг ортузунга моторун өжүр шаптырыпкаш, ажылдавайн барган. Автобусту оон үндүр сөөртүр ужурга таварышкан.

Дажыг суг хемниң даштарын кизиредир чуукта шаптыпшаан, калчаалың-биле кызыл божа апарган дүргектелип бадып, тракторну болгаш автобусту сирлеңнеди силгип турган. Тракторга болгаш автобуска кээп үскен суг ооң арынынче бүткүр бодунче чашканналып турза-даа, хөйлеңниниң чеңнерин өштүүнге чедир даап каапкаш, суг иштинче холдап тургаш, чоон сывырындактың бир ужун тракторнуң кожуг системазынга, а өске ужун автобустуң буферинде мыйыс-чыгашка бижыглап алган. Маңнай тракторнуң илчир-белелчек дугуюнуң кырынче үне халыыр деп чыдырда, кожуг системазының кырында базып алган буду тайгаш, трактор-биле автобустуң ийи аразында дүргектелип чыткан сугже мойт-ла дээн.

Сугнуң ынды талазында болган автобус иштинде көрүп турган кижилер кортканындан алгыржы каапканнар. Ол аразында аваизигнары-биле тракторнуң илчирбелелчек дугуюнуң кыдынындан

туттуна каапкан болгаш суг бажын ажыр шаап, мага-бодун трактор адаанче кимир тыртса-даа, ишкиринге-ишкиринге дүш-биле дугуй кырынче чүткүп үнүп келген. Болуушкунну улуг дүвүрээзин, коргуушкун-биле хайгаарап турган кижилерниң арын-шырайлары чымчап, аразында чугаалажып эгелээн. Трактор суг дувунуң даштарын кызырады баспышаан, калчаалың-биле моон тывылап чыткан тереңсугну үзе чүткүп, соонда кожуп каан автобусту четкеш чорупкан. Орукчунуң чымыштыг, солун ажылынга кандыг таварылгалар турбас дээр...

Маңнай сес чыл бурунгаар Балгазынның профессионал-техниктиг училищезин доозуп, тракторист-машинист мергежилди чедип алган. Ооң ёзулуг күш-ажылчы намдары шериг албаны эрттиргеш келгенинден, беш чыл бурунгаар эгелээн. Шеригге танк башкарып тургаш, дадыгышкынны алган Маңнай тракторист ажылынга улуг бергедээшкинге таварышпаан. Ындыг-даа болза хууда амыдыралга өг-бүлезинге чаш кижи төрүттүнгенинниң соонда, элээн бергедээшкиннерге таваржып, бодунуң ынак мергежилин каап, өске хостуг ажылче шилчиир деп чайгылчак бодалдарга алзып турган үези бар.

Маңнай чылдың кандыг-даа үелеринде бажыңынга орта орбас, оруктар кылып, аштап, ай-айы-биле чоруп бээрге, аныяк ие Таняга берге турган. Ол дээш командировка үнмес, иштинге ажылдаар ажылдан тып алыйн деп-даа бодаан. Таарзынмааның илерелип турза-даа, Таня кезек бодангаш чугаалаан:

— Хомудааан, шыжыккан сеткилим-биле сени кончупканым дээш буруудатпайн көр, эш. Амыдыралга белен чүве турбас-ла болгай, ону-

даа тураскаалдыг ажыл деп санап чоруур. Оон тудуп кылып каан оруктары төөгүнүң тураскаалдары болуп, чүс-чүс муң-муң чылдарда артар дээрзинге бүзүрелдиг. Ынчангаш ол бодун тас-кежиктиглерниң бирээзи кылдыр санап чоруур. Таня биле сүмележиг-чугааның соонда, Маңнай бүгү назынының иштинде мергежилинге шынчы, ынак болуп артарын шиитпирлээн.

Дүъш ажып чорда, Маңнай биле Наскыл Хорумнуг-Ойда орук чериниң өртээлинге чедип келгеннер. Өртээл таңныылының хайындырган шайын чылыктыр аартап, чемненгилеп алгаш, трактор кабиназының иштинге сыңмарлаштыр олуруп-каш чорупканнар. Хат улам дыңзаан. Дүвүлүг хатка орук орта көзүлбейн чораан. Күчүлүг «С-100» тавaар хөлмейлевишаан, орукка таварышкан хөртүк харларны чара чүткүп чорааш, арт кырынга үнүп келген. Чүгле Өвүрде эвес, а Тывада ховар бедик арттарның бирээзи Калчан кырынга аяс хүннерде үнүп кээрге, акы-дуңма Моолдуң девискээринде Дербис, Хархираа, Көгерим сыннары. Саглының Куу-Даг, Улуг-Даг, Кызыл-Тайга, Чалбак, Деңгүлек, Шокар-Тайга, Солчур сыннары адыш иштинде-биле дөмей көстүр кайда боор, долгандыр чели, сес хире метр черде чүве көзүлбес. Сактырга, калчаалыг хат бо тракторну артты куду чүгүй шаап бадырыптайн дээш кужун деген, чер кырының харын чүс-чүс көзүлбес хүүректер-биле ускаш, ооң кырынче чашканнап турган-биле дөмей-ле.

Арттың ындын куду бадып ора, Суглуг-Ой аксының дужунга дүвү аразында имнер-тир чырып турган машина караан эскерип каапннар. Автобус биле чиик машина сүржүп алгаш чорупп ора, харга душкени илдең, аразы безин ырак эвес. Бульдозерден дүжүп, байдалды өөренип көргеш, ажылдап кирипкеннер. Харны чайлады үстүрүп турда-ла, алдырпас, улуг хөртүктей шаап турар.

Суглуг-Ой аксындан желээн Калчан кырынга чедир орукту аштаарынга барык дүнну эрттиргеннер. Оруктуң ол-бо талаларынче чайлады иттирген харлар чамдык-чамдыы черлерде бульдозерден орайчок бедип үне берген ак-ак эллер апарган тургулаан. Маңнай биле Наскыл арт кырынга үндүр аштап келгеш, хөлгезин тургузуп, кабиназындан үнүп келгеш, Чаан чүкче көөрге, даң хаяазы чырып кел чыдар болган.

Шагзырап, уйгузурааның сергедип, ыңай-бээр кылаштажып тура, бульдозерге олуруушкаш, арттың аар ийиги куду орукту аштап бадыпканнар. Элээн бадып орда, оруктуң эштиинден машина караа чырып көстүп келген. Ооң соондан база бир машина караа чырып келген. Бо хире муңгаш орукче чүткүдүп орар чүү машиналар боор деп бодап чорда, чоокшулап келзе-ле, мурнунда Херелдиң бульдозери, соонда Ужар-оолдуң грейдери шуужуп чоруп органнар.

Немелде күштүң келгенинге орук мастери Наскыл өөрүвүшаан, Маңнайның бульдозерин тургустургаш, кабиназындан үнүп, кел чыткан бульдозер болгаш грейдерже уткуй кылаштапкан. Орукчулар аразынга кыска чугаа, дугуржулга болган соонда, арттың аар ийинде орукту куду ийи бульдозер мурнунда харны үстүрген, соонда грейдер оларның эрткен оруун дескилей тыртып бадып орган. Оруктуң ол-бо талаларында хүрең-кызыл уннарлыг тайганың чоргаар дыттары тракторларның үн алчып хөөмейлеп турарынга таалап, салбакталган будуктарын чада салгылапкан, шимчеш-даа дивейн удуп тургулааннар. Ол душта Маңнайның бажының иштинде хөй-ле бодалдар кирип чораан. Оруктар! Оруктар! Кадыр арттарны ажылып, агым хемнерни карак четпес шынаа, ховуларны, арга-арыгларны кежилген улут-биле дыйлагар, шугум дег дорт оруктар! Сээрни мага-бодумнуң арыг хамыымның эргилген судал-дамырларымга дөмейлээр мен. Чырык өртемчей кырынга кижи терилгезиниң амыдыралы, самгалы чурттап чорда, силерни дамчыштыр чонуң аргыжылгазы, шимчээшкинни кажан-даа соксаш дивес...

Э. МОНГУШ.

ЧУРУКЧУ БОЛУРУ — ЧАЖЫНДАН...

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү Иван Петрович Туренконуң чуруктарын республика болгаш зона делгелгелеринге дөртен ажыг катап делгээн. Чурукчу-график офорттуң техникалыг чедимчелиг шиңгээдип алган. Төрээн чериниң бойдузунга, күш-ажылдың кижилериниң амыдыралын ол линогравюраларында болгаш өске-даа чогаалдарында көргүскен.

Бистиң корреспондентивис ооң-биле ужуражкаш, бодунуң чогаадыкчы ажылы-биле номчукчуларны таныштырарын дилээн.

— Бичии тургаш-ла, чурук чуруп эгелээн мен. Кызылдың № 1 школага өөренип турувуста, ынчан чурулга башкызы турган Георгий Сергеевич Суздальцев мени эскерип, арга-сүмезин берген. Кичээлге ол бодунуң чуруктарын көргүзерге, адаарган-биле магадап көөр турдувус. Алдыгы класска тургаш, бир дугаар делгелгеге киришкен мен. Тываже Василий Фадеевич Дёмин чедип келгеш, чурулгага хандыкшылдыг уругларны чыып, студия тургузуп алган. Ынчан мээң-биле Сергей Кончукович Лаңзы болгаш дайындан ээп келбээн Василий Солдатов болгаш өскелер-даа улуг уран чурулганың эге үжүктерин танып алган бис. Ол үеде Всеволод Тас-оол чурулга училищезин доозаш чедип келген турган. Ол база биске арга-сүмезин берип турган.

Кажан дайын эгелей бергенде, башкывыс Г. С. Суздальцев фронтуже чорупкан. Өөредиглгеден хостуг үеде театрга чурукчулап ажылдап турган. 17 харлыг тургаш-ла, дайынче эки турачылар-биле кады аъттанышкан мен. Тулчуушкун соонда, кол-кол бодуушкуннарны чуруп ап турдум. Аар балыгланыышкын соонда безин, кезээмче чоруурун дилеп алган мен.

Дайын соолундеги чылдарда төрээн хоорайымче ээп келгеш, база-ла театрга ажылдай бердим. Баштайгы чурукчулар С. К. Лаңзы, Г. С. Суздальцев, Т. Е. Левертовская, Л. Д. Протасов, М. Н. Петров болгаш оон-даа өске чурукчулардан өөренип, деткижип өзүп келдивис. Мен 1973 чылда улусчу чогаадылга бажыңының чанында чурулга студиязын дооскаш, чурулга-бүдүрүлге мастерскаязынга ажылдап кирген мен.

Талантылыг даш чонукчуларының аттары көстүп келген. Монгуш Черзи, Хертек Тойбухаа, Хертек Мижит-Доржу, Раиса Аракчаа, Байыр Байынды олар бистиң

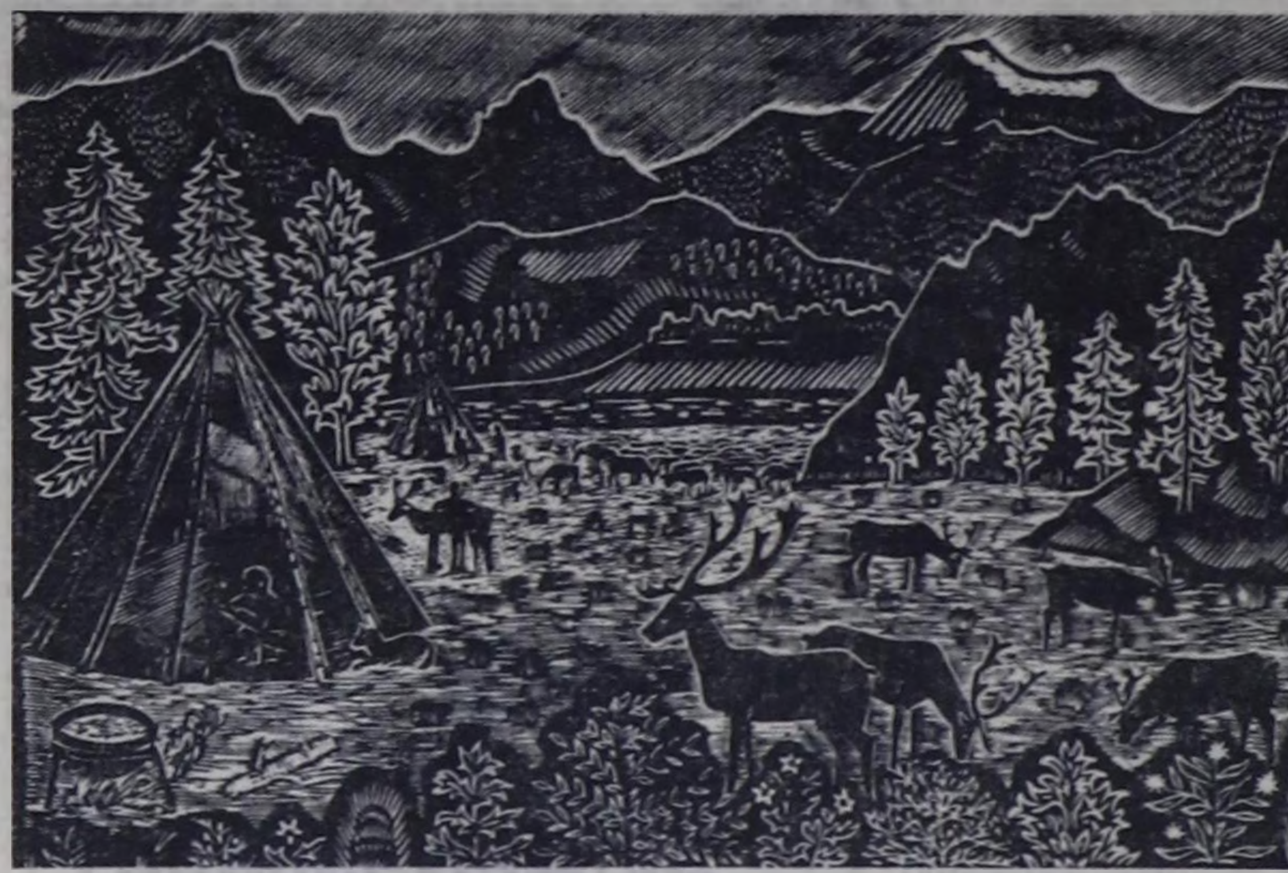

амыдыралывысты улам чырыткан. Олардан база өөренип ап турдувус. Ам бисте Чурукчулар эвилелиниң кежигүннери безин элээн кижи апарган. Идегелди берип турар аныяктарның чогаадылгазы бисти өөртүп турар.

Графиканы шиңгээдип алырынга меңээ Михаил Петров аажок дузалаан. «Челюскинская» Чогаадылга бажыңынга ийи удаа чордум. Москва чурттуг М. Фейгин, Ленинград чурттуг чурукчу В. Слышченко болгаш чурттуң өске-даа булуңнарындан келген мастерлер мээң мергежилимге дузалаан. Профессор А. В. Каплун дыка үнелиг сүмелерин биске берген.

«Енисейниң төрүттүнгени» деп линогравюра — баштайгы ажылым. Ону дыка үр ажылдап, каш катап эде кылып тургаш дооскан мен. Ооңу билип турар кылдыр ынчаар чуруп өөренири белен эвес. «Элик хеми», «Таңды-Уула эдээ» деп ажылдар база бодумга эргим.

«Социалистиг Сибирь», «Совет Россия» делгелгелерге өске эштерим-биле кады киржип келдим. Ынчалза-даа эвээш ажылдаан мен деп санап чоруур мен. Ам-даа мергежилди бедидери, сагыш-сеткил талазы-биле эде тургустунары чурукчулардан бистерден негеттинип турары билдингир. Чурукчу болуру — чажындан деп санап чоруур мен.

ЧУРУКТА: И. П. ТУРЕНКОНУҢ «Тожунуң ивижилери» деп линогравюразын дүжүрүп парлааны.

Сонуургактарга

ЧАЛЧЫРААШПАЙЛАРГА ХАРЫЫ

Ындыг «баштак» кижилер бүгү чурттарда бар. Олар кылыр чүве тыппайн, душпужеле номерни долгаш, уйбалай чүвелер чугаалап туруп бээр. «Сони» деп япон фирма телефон аппаратынга кожуп каар херекселди сүмелеп турар. Ады-бажы билдинмес ындыг чалчыраш кижи долгап туруп берзе, трубканы салбайн, ол херекселдиң баскыжын база кааптынар деп, фирма тайылбырлап турар. Ол 16 секунда иштинде ук кижиниң чугаазын бижидип алгаш, оон чалчыраажын бодунга оон улаштыр катаптап бээр.

ӨРШЭЭЛ БИЛБЕС ТАҢНЫЫЛДАР

Бангкоктуң каас, бай-шырак бир кварталында алдын, мөңгүн эдилелдер садар «Юндай» дээр магазинге полиция чедип кээрге, азыра (маска) кедип алган ийи оорга эмчи дузазы херек болган. Оларның чанында хаан кобразы дээр ийи чылан дайынчы туружун ээлепкен турган. Магазин ээзиниң «Кичээнгейлиг болуңар, хоранныг чыланнар таппыдзап турар!» деп каан чарлалын демгилер тоомчага албаан, аңаа шынзыкпаан хире.

ОНЗАГАЙ «МАРКАЛАР»

Индонезияда Бабар деп адаар бичии ортулуктуң чурттакчылары почта маркаларын херексевестер — оларның орнунга куштарның кедергей чараш өңнүг чүглерин чыпшыра тыртып каар. Ындыг «маркалыг» чагаалар адрестээн кижилерге чедип турар болуп-тур.

36 СЕРИЯЛЫГ РОМАН

XVIII чүс чылдың бирги чартыында Цао Сюэциньниң бижээни «Кызыл ордуга уйгу» деп классика апарган чыдат романны телевидениеге 36 сериялыг кылдыр тырттырып үндүрген. КУР-нуң телевидениези ол кинону ийи чыл иштинде кылган.

ДУЗА ДЭЭРДЕН КЭЭР

Чурттуң мурнуу чүгүнде Печ хоорайда «Паннонавто» бүдүрүлгениң специалистери Венгрияда эң бичии самолётту чогаадып кылган. Ооң деңнези 150 кг, шакта 60 км дүргенн ужар. Ол черден шакта 50 км дүргедээшкинниг турда ужуп үне бээр, ынчангаш аңаа узун шөл херек чок. Ооң дузазы-биле тараа культураларының канчаар өзүп турарын үргүлчү хынап болур. Амдыызында ук самолёт шенелде эртип турар.

КЫМ-ДАА ХҮЛЭЭП АЛБААН

Нью-Йорктуң 3000 тонна богун чүдүрген баржаны делегей сугларынче база катап сөөртүп аппарган. Буксирниң капитаны «ам чүнү канчаар мен?» деп, ук хоорайда бок арыглаар компанияның ээзинден радио дамчыштыр айтырган. Журналистерниң «делегейде эң-не чыдыг судно» деп адааны ол баржа — алды неделя иштинде далайга чоруп келген. Ол АКШ-тың эриктерин дургаар, Кариб далайлап 8 муң ажыг километрни эрткен. Ынчалза-даа америк алды штаттың, Белиз күрүнениң эрге-чагыргалары боттарының девискээрлеринге ол бокту хөөп каантарын чөпшээрээн.

ЧАНАГАШ ҮПТЕКЧИ

Банк оорлаар деп бодап алган англи студент канчап таныттырбайн баар чоор деп бодаанып тура, кижи сагыжынга кирбес чүүл бодап алган. Ол хевин чоогунда бир черге чажырып кааш, үчүген чанагаш банкыже кирген, чүгле бажынга ук кедип алган. Кайгап-хараан кижилер үптээшкинге шаптыктап шыдавайн барган. Ынчалза-даа истелге үезинде ооң мага-бодунда меңнеринден, сорбузундан база өске-даа чүүлдерден херечилер ону танып каан.

100 ХАРЛААНЫНГА

Мелитопольск районнуң Новобогдановка суурунуң чурттакчылары боттарының чаңгыс чер-чурттуу Маадырне Анна Еремеевна Педченкога 100 харлааны-биле байыр чедирбишаан, боодал дириг чечектерин, хөй суй-белектерни тутсуп бергеннер.

Ол бүгү амыдыралында кедээ ажыл-агыйга ажылдаан. «Авангард» колхозтуң хүндүлүг колхозчузу. Анна Еремеевна он уругну төрээн болгаш кижизиткен. Кырган-аваның уругларының сес уруу, уругларының уругларының он оглу, кызы болгаш хөй-хөй чаңгыс суур чурттуглары байыр чедирери-биле келгеннер.

А. ПАВЛИШИН.
Запорожье область.

ЫТ ПАРНЫ АЗЫРААН

Крик деп шолалыг хензиг паржыгашты иези хоскаш, эмзирбестей берген. Чогумна ынчан Тремезск зоопарыгның ажылдакчыларынга өөрүшкү болуп, келир үениң араатан аңың Реке деп аттыг бажың ыдыы «оолзуна» берген.

Баштай Крикти чаа оолдапкан өске бир ытка эмзирерин оралдашканнар. Ынчалзажок ыттың бодунуң төлдери — эниктер өске амытанны чоокшулатпааннар. Паржыгашты эмискиниг тиилен чемгерерин оралдашканы база чедишкин чок болган. Шак ол үеде Реке бодунуң дузазын чедирген. Паржыгашты ол бодунуң чаш оолдары-биле дөмей хайгаараар болган. Оон-даа мурнунда ук ыт бир арзылаң оглун болгаш ийи паржыгашты база эмзирип өстүрген турган деп республиканың «Правда Востока» солуну бижээн.

МАЙ 9-ТА «ШЫН» СОЛУНГА ҮНГЕН ТЫВЫЗЫКТАРНЫҢ ХАРЫЫЛАРЫ:

1. Инек аймаа. 2. Чадаг-терге. 3. Щетка. 4. Көрүнчүк. 5. Карандаш. 6. Даг. тайга. 7. Хөлеге.

ОЛ-ЛА СОЛУНГА ҮНГЕН МУЗЫКАЛЫГ КРОССВОРДТУҢ ХАРЫЫЛАРЫ:

1. Сусанин. 2. Россини. 3. Глинка. 4. Глебов. 5. Корнет. 6. Тоника. 7. Горн. 8. Тема. 9. Нона. 10. Ария. 11. Акшлаг. 12. Трепак. 13. Элегия. 14. Тихвин. 15. Реквием. 16. Берлиоз.

ТВ

МАЙ 23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 8.50 — «Ийиги тыныш». Маңнаарынга ынактар клувунуң дугайында док. телефильм. 9.30 — Чурукчулар дугайында рассказтар. Константин Васильев. 10.05 — «Ыр кижи-биле артып калыр». Я. Френкель. Р. Гамзатов — «Дурнаалар». 11.00 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 11.30 — «Садыг эргелекчизи Сидниковтуң херээ». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. Эде тургустунуушкун: садыг черлеринде долу бот-орулга-чарылганы шиңгээдип турарының дуржулгазы. 12.10 — «В. В. Андреев». ТТ, БР-ниң орус улустуң хөгжүм херекселдериниң үлегерлиг оркестриниң киржилгези-биле музыкалыг дамчыдылга. 12.45 — «Кады ажылдажылга». 13.15 — Бөгүн делегейде. 13.30 — Резонанс. Демократия болгаш кижиниң эргелери. ССРЭ-де социалистиг демократияны калбартырының, кижиниң эргелерин чайгылыш чокка сагыырының актырыгларының дугайында, барын чүкте кижиниң эргелериниң байдалы. 14.45 — «Рябинушка» ыр ансамбли ырлаар. 15.00 — «Алыс утка дугайында чугаа». Черчер Советтериниң ажылын эде тургустуунуң дуржулгазындан. 16.30 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 16.55 — «Дириг бойдус». 18.00 — «Кызыл Крест тугунуң адаа-биле». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кинопанорама». 22.20 — Спортчу гимнастика. Европа чемпионады. 23.05 — Эстрада программазы. 23.35 — Медээлер. 23.40 — 00.05 — Чадаг-тергеге делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Эртем болгаш амыдырал. Киножурнал. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — «Кырган аңчының хомудалы». Уран-чечен телефильм. 10.15 — «Хереэженниң хепкерери». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Мода аайы-биле дааранттынган хептер болгаш идиктерниң ховарының дугайында. 10.35 — Боолалга. Делегей кубогу. 11.05 — С. Ткачевтуң аялгаларында Г. Лорканың шүлүктерин «Меридиан» трио күүседир. 11.25 — Чита телестудиязының программазы. 12.30 — «Дублер хеделип кирипкен». Уран-чечен фильм. 13.55 — «Иваси-Телеси». Мультфильм. 14.05 — «Чедишкин куаазышкын». Телешииниң баштайгы көргүзүү. 15.40 — ССРЭ-ниң ПМА-ның корреспондент кежигүнү, психология эртемнериниң доктору Ш. А. Амонашвили-биле Останкино Концерт студиязынга ужуражылга. 17.10 — «Калыкшыл». 17.55 — Аныяктарга музыкалыг дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Ийи чазый адыг оолдары». Мультфильм. 20.20 — Күрүнениң Н. Осипов аттыг орус улустуң оркестриниң концерти. 20.50 — «Хүнүң белекке берген энергиязы». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Дүвүрээзинниг ужуп үнүүшкүн». Уран-чечен фильм. 23.00 — 23.40 — Гандбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. СКА (Минск) — МАИ. Минскиден дамчыдылга.

Редактор
В. С. ШАРАВИН

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге хар холумактыг чаъс чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 0—5 градус чылыг, чамдык черлерге 2 градус чылыган 3 градус соор. Хүндүс 18—22, чамдык черлерге 8—13 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 3—5, хүндүс 20 — 22 градус чылыыр.

КИНО

МАЙ 23-те

«НАЙЫРАЛ»: «Тайна двух океанов» 11.20, «Любовные письма с подтекстом» 9.30, 16.20, 18.20, 20.20, «Легко ли быть молодым?» 14.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «И еще одна ночь Шахерезады» 9.30, 11.10, 13.00, «Курьер» 15.00, «Короткие встречи» 18.30, 20.20, «Воспоминание» 16.50 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: к т: «Неукротимая Маркиза» 14.00, 16.50, шактарда.

ШЫН Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агыйы килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аймазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3512.
ТС—00803.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың май 24 воскресенье

№ 121 (13421)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу ээлчеглиг хуралынга чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири дээш демисежиишкинниң байдалдарында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылын сайзырангайжыдар талазы-биле хемчеглерниң дугайында айтырыгны чугаалашкан. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр партия болгаш чазактың улус ажыл-агыйын туруштуг болгаш шапкын хөгжүдер, тандаашкынның чоруктарын ажып эртер талазы-биле улуг экономиктиг болгаш организакчы хемчеглерни ап чоруткаңы демдеглеттинген. Ындыг-даа болза улус ажыл-агыйын удуртуп башкарарының ажыктыг системазын тургузары доозулбаан. Ол сорулганы чедип алыры-биле бот-боттарының аразында тудуш харылзаалыг адырларны эргелеп башкарарын, оларның ажыл-чорудулгазының методтарын сайзырангайжыдарының, төп экономиктиг министерстволарының болгаш ведомстволарының, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң ажылын экижидериниң талазы-биле чугула хемчеглерни тодараткан. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң аппарадының ажылының хевирлерин болгаш методтарын экижидер талазы-биле саналдарны деткээн.

Материалдыг бүдүрүлгеге хамааржыр министерстволарның болгаш ведомстволарның ажыл-чорудулгазының эде тургузуушкунунуң угланыышкынын чугаалажып көрген. Политбюро министерстволарның болгаш ведомстволарның ажылын организастаарынга болгаш оларның ажылының методтарынга чугула дыңнаалга берген тандаашкынның чоруктарын болгаш четпестерин узуткаарының база Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунуң негелделеринде тодараттынган ажыл-агыйның чорудулгазының чаа байдалдарында министерстволарның болгаш ведомстволарның ролюн болгаш хүлээлгелерин өскертир талазы-биле хемчеглерни чүгле дээш санаан. Бүдүрүлгени эргелеп башкарарының органзастыг структуразын, министерстволарның болгаш ведомстволарның аппараттарының ажылының стиль болгаш методтарын эде тургузарының талазы-биле сорулгалар айыттынган.

Эргелеп башкарылганың республика органнарының ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Саналдаттынган хемчеглер эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның, улус депутаттарының край болгаш область Советтериниң күскомнарының эргелерин калбартырынче, хамаарышкан девискээрлерниң улус ажыл-агыйының комплекстиг хөгжүлдезин дээш, чурттуң чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекизинге дүүштүр тус-тус регионнарның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедиринге, чонунуң янзы-бүрү негелде-херегцелдерин хандырарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары дээш оларның харысалгазын бедидеринче угланган деп демдеглээн. Бүдүрүлгелерниң ажыл-агый бот-тускайлаң чоруунуң калбарганы-биле холбаштыр эргелеп башкарылганың республика болгаш чер-чер органнарының хүлээлгелерин тодарадыры чугула деп санаан.

Үндезин болгаш дуза-лал калбартыр шинчилелдерин база ол ышкаш айыттынган дериг-херекселдерин бүдүрерин бо беш чылда болгаш дараазындагы үелерде сайзыралдыр сорулга-биле Ульяновскиге машина тудуушкунунуң микроэлектрониказының болгаш автоматчыдылгазының ажыглал төвүн тургузар дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар дугайында СЭКП ТК-ның доктаалының күүселдезиниң чоруп турарының дугайында айтырыгны чугаалажып көргеш, Политбюро төнте болгаш чер-черде амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар, арагалаашкынга удур эптеш чорукту тургузар талазы-биле улуг ажылдар чоруттунуп турарын демдеглээн. Ол чорук ниитилелге чогумчалыг эки аажы-чаң байдалдарын экижидерге, күш-ажылдың сагылга-журумун болгаш корум-журумну быжыглаарынга дузалап турар. Ындыг-даа болза, бо ажыл чер болганда чогуур дециселге дүүштүр, шаап халакчы ёзу-биле чоруттунмайн, а чамдык черлерде сөөлгү үеде шуут суларааң боор турар. Чер-чер органнарының тоомча чок чоруунуң уржуундан чамдык черлерде кижилерниң хуузунда заиртир суксуннар белеткээриниң көвүдеп турары дүвүренчиг байдалдыг апарган.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаарынче угланган СЭКП ТК-ның доктаалдарын күүседир талазы-биле ажылды идепкейжидериниң, ол ажылга чаа идигни бээриниң, доктаамал системажылып, дээштиг чорударының чугулазын, кижизидикчи, экономиктиг, медицина болгаш административ-эрге-хоойлу хемчеглерни билдилиг холбаштырып чорударын хандырарын, амыдыралдың арага ишпес хевири дээш шимчээшкинни идепкейлиг хөгжүдерин СЭКП ТК-зы айыткан. Алкоголизмге удур пропаганданы, кижилерниң дыштанылгазын организастаарын үндезининге экижидерниң, оларның кадыкшылын быжыглаарының, наркология албаннарының материалдыг баазазын хөгжүдериниң болгаш оларның ажылын ажыктыг болдурарының талазы-биле чамдык тодаргай хемчеглер төлевилеттинген. Чонунуң херээглел бараннарын бүдүрерин, ачы-дуза чедирерин калбартырынче, ол талазы-биле бараан саарылгазының планнарын күүседиринче кичээнгей салдынган.

Совет Эвилелинге албан-ның найыралчы аян-чоруун кылып чораан ВКП ТК-ның Чиңгине секретары Нгуен Ван Линь-биле М. С. Горбачевтуң чугаалажыышкыннарын Политбюро чүүлдүг деп көрген. СЭКП-ның XXVII съездизиниң болгаш ВКП-ның VI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр Совет Эвилелинде болгаш Вьетнамда боттандырып турар амыдыралдың янзы-бүрү адырларында эде тургустунуушкун болгаш чаартылгаларының чоруп турарынче беседалар үезинде улуг кичээнгей салдынган. Совет-вьетнам кады ажылдажылгазының ажыктыг чоруун бедидер, ону чаа депшилгелиг хевирлерже шилчидер талазы-биле хемчеглерни хүлээп алыр дугайында чедип алдынган дугуржулга улуг ужур-дузалыг боор турар. Кады ажылдажылганың тодаргай угланыышкыннарының талазы-биле дугуржулгаларга ат салдынган. Ийи талалыг харылзааларга болгаш делегей амыдыралынга хамаарыштыр чугаалашкан айтырыглар талазы-биле СЭКП-ның болгаш ВКП-ның үзел-бодалдарының бүрүн чаңгыс аай болганы сеткил ханыышкын-биле демдеглеттинген. Делегейниң Азий-Оожум океан девискээринге тайбыңны, чогумчалыг байдалды болгаш кожа-хелбээ дугуникаашкынны быжыглап тургузар талазы-биле күжениишкиннерге Совет Эвилелиниң ВСР-биле моон соңгаар-даа деммиг хөделири демдеглеттинген.

Францияның премьер-министри Ж. Ширак-биле М. С. Горбачевтуң, Н. И. Рыжковтуң, Э. А. Шеварднадзениң беседаларының болгаш чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чугаалажып көрген. Француз-совет харылзааларның амгы байдалы ийи чурттуң бот-боттарының аразында эрге-ажыктарның-даа делегей херектеринге оларның ролюнуң талазы-биле алырга, ийи чурттуң негелделеринге болгаш аргаларынга дүүшпейн турары демдеглеттинген. Совет-француз политиктиг чугаалажыышкыннарның уламчылаарының болгаш ханыладырының чугулазы бадыткаттынган, ядролуг удур туруушкунну чавырылдырып, делегейде, чүнүң-даа мурнунда Европага, боо-чепсектиң болгаш чепсектиг күштерниң бүгү хевирлерин кызырып тургаш, делегейниң айыыл чок чоруун хандырарынга Францияның боттуг туружу зээзеринге идегел илереттинген. Чугаалажыышкыннар үезинде ийи талалыг харылзааларны идепкейжидер талазы-биле айыттынган идеяларны болгаш саналдарны француз тала-биле кады боттандырар хемчеглерни алырын хамаарышкан ведомстволарга даашкан.

Грецияның Компартиязының XII съездизиниң ажылынга СЭКП-ның делегациязының киржилгезиниң болгаш ооң Грецияның премьер-министри А. Папандреу-биле беседазының дугайында М. С. Соломенцевтиң дыңнадыын дыңнаан. СЭКП-ның делегациязының Грецияга чорааны совет болгаш грек улустарының аразынга найыралды болгаш кады ажылдажылганы улам хөгжүдеринге дузалаан деп демдеглээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң делегацияларын баштап П. Н. Демичевтиң Болгар Улус Республикага, В. И. Долгихтиң Корей Улус-Демократтыг Республикага чорааның дугайында информацияларны СЭКП ТК-ның Политбюрозунга чугаалажып көрген.

Барыын Берлинниң Социалистиг Чаңгыс аай партиязының VIII съездизинге СЭКП-ның делегациязының киришкениниң дугайында В. А. Медведевтиң информациязын дыңнаан.

Социалистиг чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының Төп Комитеттериниң партийжи-организастыг айтырыгларын харылап турар секретарьларының май 12-13-те Бухарестиге болуп эрткен хуралының түңнелдериниң дугайында Г. П. Разумовскийниң дыңнадыын чугаалажып көрген болгаш СЭКП-ның делегациязының аңаа ажыл-чорудулгазын чүүлдүг деп санаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро хуралынга иштики болгаш даштыкы политиканың өске-даа айтырыгларын чугаалажып көрген.

ССРЭ-нин Дээди Соведин чыылдырар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязын 1987 чылдың июнь 29-та Москва хоорайга чыылдырар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1987 чылдың май 20.

• • •

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязынга дараазында айтырыгларны чугаалажып көөрүн ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму дыңнадып тур:

1. Чурттуң экономиктиг хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының эде тургустунуушкунунуң дугайында.

2. Күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын бүгү улустуң чугаалажып көргениниң дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында.

3. Албан-дужаалдыг кижилерниң хамаатыларның эргезин кызып турар хөделиишкиннерин судка хомудап киирер чурумунуң дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында.

4. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНГЕ ХУРАЛ

Май 22-де СЭКП ТК-га хурал болуп эрткен. Чонунуң херээглел бараннарын бүдүрерин көвүделириниң болгаш ачы-дуза чедирериң хөгжүлдериниң талазы-биле партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының сорулгаларын аңаа чугаалашкан.

Хуралдың ажылынга эштер В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. И. Долгих, Н. Н. Слюньков, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, В. П. Никонов киришкен.

Хуралды Е. К. Лигачев ажыткаш, чүве чугаалаан.

Хуралга А. П. Бирюкова илеткел кылган.

СӨӨЛГҮ КОҢГА

Сөөлгү коңга... Ол амыдыралдың делгем оруунче боттарының база бир доозукчуларын үдеп турар башкыларга, төрээн школазынга он чыл дургузунда өөренгеш, ниити ортумак билигни чедип ап турар школачыларга кайгамчык өөрүнчүг-даа байырлал. Дүүн Кызылдың № 2 школазының башкылары, өөреникчилери, ада-иелер бо чылгы доозукчуларның сөөлгү коңга байырлалын эрттирген.

1987 чыл бо школага ийи даапыр юбилейлиг чыл — школаның тургустунганындан бээр 60 чылы болгаш школа бодунуң баштайгы онгу классчыларын үдээнден бээр 40 чыл болганы. Коллектив школа реформазын боттандырар талазы-биле бо өөредилге чылында чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Байырлалдың чыскаалынга школаның өөредилге эргелекчизи Н. А. Мистрюкова, доозукчуларның баштайгы башкызы М. Ш. Кандан болгаш өскелер-даа чүве чугаалап, экзаменнерге эки билиглиин көргүзерин, келир үеде аас-кежиктиг, төлептиг кижилер болурун күзээннер. Доозукчуларның мурнундан Сергей Ховалыг болгаш Аида Куулар башкыларынга өөрүп четтиргенин илередип, оларның идегелин шынзылдар дээш чүткүлдүг болурун аазааннар. Доозукчуларга сөөлгү коңганы 1 «а» класстың эң эки өөредилгелиг өөреникчизи Орлана эдискен.

Л. МОНГУШ.

ДООЗУЛГАН

Он иигги беш чылдың ийиги чылында СЭКП-ның XXV съездизи аттыг совхозтуң № 1 хову-трактор бригадазының кежигүннери мурнунда салдынган сорулгаларны Улуг Октябрьның 70 чыл оюнуң бүдүүзүнде күүседир дээш шалыпкын ажылдап турар. Бо чазын шык базырыышкынын он хонук иштинде чоруткан. Час орай дүшкени-биле тарылганы база орай чоруткан.

Шык базырыышкынының болгаш тараа чаштырылгазының үезинде-даа техникага үрелиишкиннер болуп турган. Ол болза инженер-техниктиг ажылдакчыларның септелге үезинде кошкак ажылдааның херечилеп турар. Техника септелгезин эки чоруткаңы-биле Чүдек-оол Шимек-оол хүнде 40 гектар чериниң шыгын базырар тургаш, 50 гектар чериниң шыгын базырып турган. Шык базырыышкынының үезинде тиилекчилерге шаңналдарны дирекция, профком тыпсып турган.

Бо чылын совхоз 3552 гектар черге кызыл-тасты, 300 гектарга арбайны, 900 гектар черге суланы тарыыр хүлээлгелиг. Интенсивтиг технологияның аргазы-биле 1200 гектар черге кызыл-тасты тарыыр. Тус черге чемишчилдигени чоруткан.

Кызыл-тастың чаштырылгазы доозулган. Ам сула болгаш арбайның чаштырылгазы адакталып турар. Чаштырылгага Константин Аракчаа хүн нормазын ажыр күүседип, мурнакчыларның одуруунда чоруп турар. Түңнелдерин беш хонуктап үндүрери чаңчыл болган.

С. КЕНДЕН.

Бии-Хем районда «Өөк» совхозтуң Чкаловка сүт-бараан фермазында саанчы салгалдарның төлээлери немежип турар. Ынчангаш бо коллективте хоочун-даа, күш-ажылчы базымын чаа эгелеп чоруур аныяк саанчылар-даа бар. Ылаңгыя Мыңмый-оол Конгар болгаш Кара-кыс Донгак оларның саанчы өг-бүлезинде ажылдап турарларга үлегер-чижек болуп турар. Оларның ийи уруу база саанчылап ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: саанчы өг-бүле — М. Конгар болгаш К. Донгак (оң таладан) уруглары-биле саалда мурнунда.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

«Нарын» совхозтуң тускай эртемниглериниң кичээнгейинге

КЫМ БУРУУЛУГУЛ?

Чазаглаашкын «Нарын» совхозта бергедеп турар. Чыл эгезинден май бирге чедир үениң дургузунда 36 бода, 948 шээр мал, 540 анай болгаш хураган база 23 аът өлген. Ол сан-чурагай кыштаглаашкынның чиик эвес эрткенин херечилеп турар. Таарымча чок ол чоруктуң салдарын ам безин дүвүрел-биле уламчылавышаан. Ону бадыткап турар чижектерни маңаа киирип көрээлиңер. Чүгле бо айның баштайгы чартыында 23 бода, 703 шээр мал, 13 аът өлген. Анай, хураганның бажын онча-менди камгалап алырының айтырыы эң-не дүвүренчиг.

Бо удаада чүгле чылдааннарын диләэри четпестерни саналры боттуг эвес. Мал бажын камгалап алырының аргаларын болгаш оруктарын тывары ажыктыг дээрзин РАҮК чөвүлели сагап, ажыл-агыйның удуртукчуларын болгаш тускай эртемниглерни кабинетке олуруп алгаш ажылдаар стильден үнерин негеп турар. Ынчалза-даа эрги ёзу-биле ажылдаары артпышаан. Тайгалашкынындан үнери херек кырында болдунмайн турар.

Мурнунда хүннерде мындыг ажылдарны чорударын дугуруушкан. Чазагларда малчыннарга барып чедип, өлген малдың актыларын тургузары-биле ажыл-херээн кызыгаарлавайн, инек кадарчыларынга болгаш хойжуларга боттуг дузаны чедирери. Кылып чорудар өске-даа хемчеглер база эвээш эвес. Бирги ээлчегде багай азыралдан аарыглардан мал өлүп турар кодаңнарны кичээнгейге алыры. Ниитизи-биле алырга оларның саны хөй эвес болбайн аан. Ол черлерге тускай эртемниглерниң удуртулгазы-биле бир кезек кижилерниң дежурныйлаашкынын-даа тургузуп болгай.

Бо ажылдарны чорударының дугайында чугааны «Нарын» совхозка кылганының соолунде бир неделя эрте хона берген. Түңнел кандыгыл? Малдың бажын камгалаарының боттуг хемчеглери болур чогуур-биле чоруттунмаан болган. Чижээ, аныяк малчын Роберт Хумбууннуң кыштаанда арган инектерни тургузу азырап турар. Деңгели кошкак малды чаңгыс черге эккеп азырап бергени түүлдүг. Ынчалза-даа ында малды азырап, эмнеп, доктаамал хайгаараар ажыл тургустунмаан. Кол зоотехник Б. К. Нурзат хонуп дүжүп тургаш, чудаан инектерни эмнээри-биле специалистерни бээр чорутпаан.

Арган инектерниң чемгерериниң рационун тургустунмаан. Баксырай берген малды доктаамал эмнээрин мында чорутпайн турар. Тускай эртемниглерни быжыглаваанының уламындан, инек кадарчыларының бо кыштагга мал ажаарының хүн чурумун база тургуспаан. Аарыг малга зооветеринарлыг дуза дүн-хүнүн бүгү дургузунда херек. Бут кырынга туруп албастарын көдүрүп, буттарын кургуй тудуп, массажтаары-даа херекдеттинге берип болур. Шала шыыраактары суларай бергеннерин чемче чоокшулатпайн узуп туруп бээрин база бар. Ниитизи-биле алырга, арган малдарга азырал болгаш хайгаарал шак бүрүзүнге херек.

Бис бо удаада байдалы эң берге малчыннарның кодаңнарынга чордувус. Хойжу Александр Дүмениң кадарып турар хойлары зооветеринарлыг хайгааралды херек деп турар. Одар четпес, арган хойларның малдың чаш төлүнүң чемгерилгезин чорудуп турары эки эвес. Кодаңның девискээринде мал чемин каап бээр оңгачалар, тускай савалар болгаш өске-даа дериглер көзүлбейн турар. Ынчангаш арган мал кажаа иштинде чыдар. Кодан хойнуң шуптузунуң саргызын аштап, тус-тус аайы-биле эмнээри херек болу берген. Чүге дээрге хойлар саргылаан. Хойларның дүгү холчок дүжүп турар.

Малчынга тускай эртемниглер кээп-ле турар. Ынчалза-даа оларның ажылының түңнели көзүлбейн турар. Ону бадыткаары-биле дараазында бир кезек документилерниң дугайын маңаа демдеглеп көрээлиңер. Өлген чаш малдың актыларын канчаар тургузуп турарын сонуургадывыс. Сөөлгү актыларда сес хураганның өлгениниң дугайын бижээн. Оларның чүгле бирээзиниң аарыын тодарадып тургускан. Хураганның эмгенин судуу ижиге ирип, быштакталы берген болган. Ол улуг-хырын аксын дуй чыдыпкан. Мал чемгерериниң технологиязы шын эвес болганындан бо аарыг тывылган. Ол дээрге ажаалда-хайгааралдың четпезиниден болган. Арткан чеди хураганның кандыг аарыгдан өлгенин тодаратпаан. Актыларны Яндак Байлак тургускан. Ол документилерде улуг хойжунуң холунуң үжүү безин салдынмаан. Малдарның өлгениниң дугайында актылар долу кылдыр тургустунмаан ынчангаш оларны күштүг кылдыр санаары берге. Сөөлүнде барып, кайы-даа талаларга харысалга оналарда. Буруулуг кижилерни тодарадырда кандыг документини барымдаалаарыл?

Хойжу Александр Дүмениң мал ажылын билбес, харысалгазы шуут кудумалчыннарга хамааржыр арга черле чок. Ол хой чылдарның дургузунда багай эвес ажылдап келген. Эрткен чылын төрүүр чүс хойдан на 86 хураганны камгалап алган. Бир эвес мал чеми четчир, зооветеринарлыг хайгаарал эки турган болза, ол мындыг байдалга черле таварышпас ийик.

Хойжу бригадаларның бригадирлериниң эң харысалга чок чорукту Седи Очур көргүзүп турар. Ооң удуртуп турары үш дугаар бригаданың хойжузу Дамдын Чоодунуң кодаңынга бир неделя дургузунда суг сөөртүп чедирбээн. Автомашинаның хемден суг сордуруп алыр херексели чок болуп турарындан чолаачы Вадим Бавуу суг сөөртүлгезин кап хүн уламчылап үзүктелдирген. Ол база-ла харысалга чок чорук. Шак ындыг чүгүла айтырыгларны бригадир дарый шиитпирлевейн турар.

Шак мындыг чоруктуң уржуундан хураганнар суксап өлүп турарын Дамдын Чоодунуң кадайы биске хомудады.

— Хораан хураганнарның актыларын көргүзерин чөпшээрей көрүңер? — деп дилеглиндис.

— Биске чаңгызын-даа артырбайн алгаш барган — деп харыы дыңнадывыс. — Хораан чаш малдың бажын буруулуг специалистер-биле, суг сөөртүкчүзү-биле кады төлээр бис.

Малчынның ол негелдезин шын. Дамдын Чоодунуң кодаңында күрүнениң барык (хураганнары-биле кады санаарга) чеди чүс ажыг хоюу бар. Хойжунуң деми чедишпес, олар чүгле ийи кижи. Хой малдың саргызын аштаарынга кайын күш чедер ийик, тускай эртемниг бир кижиниң удуртулгазы-биле бир кезек улустуң дуза чедирери херек болуп турар. Ынчангаш совхозтуң директору М. К. Дүгер, кол зоотехниги Б. К. Нурзат болгаш ажыл-агыйның өске-даа удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери бо чижектиг кодаңнарга боттуг ажылды чорудары негеттинип турар.

Болап-даа көөрге, хой болгаш мыйыстыг бода мал кодаңнарынга кандыг ажылды чоруткаңын барымдаалап, зоотехниктерниң, мал эмчилериниң ажылының төлевирин төлээри чугула хире.

Ажылынга эь харысалга чок специалистерни шыңгыы хемчег алыр үе келбээн бе?!

А. ОКСУР.

ЧУРУКЧУЛАР СЪЕЗДИЗИ АЖЫЛЫН ДООСКАН

Россия Федерациязының чурукчуларының VI съездизи май 22-де ажылын доосkan.

Съездиниң түңнел хуралынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның Культура килдизиниң эргелекчизи Ю. П. Воронов олурушкан.

• • •

Россия Федерациязының чурукчуларының VI съездизинден соңгуткан РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң бирги пленуму болуп эрткен.

РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазынга В. М. Сидоровту, баштаар чериниң бирги секретарынга А. В. Васнецовту пленум соңгаан.

(СЭТА).

АНЫЯКТАРНЫҢ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРИ

ВЛКСМ-ниң XX съездизи бүгү чурттуң, ооң аныяк салгалының амыдыралынга ниитилел-политиктиг чугула болуушкун. Съездиниң хүлээп алган документилеринде, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазында партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр аныяктарның коммунистиг кижизидилгезин улам ыңай күштелдирер, комсомол ажылын эде тургузар, социалистиг демократияның системазынга эвилелдиң ролун бедидер талазы-биле улуг болгаш харысаалгалыг сорулгаларны айыткан.

Комсомол организацияларының эң чугула сорулгазы болза, М. С. Горбачевтуң чугаазында айтышкыннарны, ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң шиитпирлерин калбаа-биле пропагандалаарын, өөренирин шын организастаары, оларның утказын, ужур-дузазын комсомолчу бүрүзүнге, аныяк кижи бүрүзүнге чедир тайылбырлаары болур. Бо айтырыгларны сайгарарынга комсомолдуң политкичээлдери, семинарлары кол черни ээлээр. Съездиниң материалдарын өөренир кичээлдерге ажылдап турар аныяктарны шуптузун хаара тудар. Комсомол съездизиниң материалдарын өөренип тургаш, ол коллективиниң амыдыралы, шиитпирлээр ужурлуг айтырыглары-биле сырый холбаштырар, эде тургустуунарда, чаа ёзу-биле ажылдаарда, чүнү кылырын пропагандистер тодаргай айтыры чугула, чүге дээрге моон соңгаар чедиишкинниг ажылдаарынга ол дузалаар. «Комсомол съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш сен бодуң хуунда чүнү кылып болур сен азы чүнү кылып турар сен» деп айтырыгга аныяк кижи бүрүзү харылаптар кылдыр кичээлдерни эрттирерин чедип алыры негеттинип турар. Ынчангаш ВЛКСМ комитеттери, комсомол эге организациялары кичээлдерни шынарлыг эрттирериниче кичээнгейни салыр хүлээлгелиг.

Комсомол обкомунуң ээлчеглиг пленуму июньда болур. Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле комсомолдуң область организациязының сорулгаларын, эде тургустуушкуннуң чорупп турарының байдалын аңаа чугаалажыр. Пленумга чедир үениң дургузунда комсомолчуларның сагыш-сеткилин дүвүредип чоруур айтырыгларны, ажыл-херектерин сайгарып көргеш, ону экижидериниң талазы-биле саналдарны комсомол обкомунче киирип болур, ол моон соңгаар чедиишкинниң ажылдаарынга дуза чедирери чугаажок.

Часкы хову ажылдары чорупп турар. Бо чылын республиканың кодээ ишчилеринге күрүнеге 31 муң тонна тарааны, 9 муң тонна картофельди, 6 муң тонна ногааларны күрүнеге садар. Ону чедиишкинниг күүседири часкы хову ажылдарын агротехниктиг чуруммар ёзугаар кыска хуусаада чорудары болур деп чүвени билгеш, комсомолчу-аныяктар коллективтери бо ажылда идепкейлиг киржип турар. Чөөн-Хемчик, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем районнарда часкы хову ажылдары шапкынчаан. Совхозтарда комсомол комитеттери тараа, мал чемнери культураларны, картофельди, ногааларны өстүрер, ажаар, суггарар херекке аныяктарны идепкейлиг киириштирер. Оларның ортузунга чарышты дээштиг организастаар хүлээлгелиг.

Республиканың экономиказының кол адыры — мал ажылы болгаш оон баш саның өстүрери, продуктулуун бедидери, уксаазын экижидери эң чугула айтырыг. Ындыг болганда, мал ажылында комсомолчулар, аныяктар планныг оналдаларын, хүлээлгелерин күүседир дээш шалыпчы ажылдап, өскелерге үлегер-чижээн көргүзери эки ажылдаарын хандырар.

ВЛКСМ обкомунуң бюрозунуң доктаалын ёзугаар комсомолчу аныяктарның үш субботниги эртирер. Оларны Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга, Совет аныяктарның хүнүнге, Ленинчи комсомолдуң 69 чыл болурунга турас каадыр.

Комсомолчу - аныяктарның субботниктерин эрттирери политиктиг болгаш улус ажыл-агыйжы ужур-дузалыг, олар он бирги беш чылдың планның оналдаларын чедиишкинниг күүседиринге, оолдарның болгаш кыстарның бедик медерелдиг чорукка кижизидеринге дузалаар. Комсомол организацияларының сорулгазы болза, комсомолчу-аныяктарның субботниктерин шалыпчы күш-ажылдың хүннери болдурар дээш ону эки организастаары.

Субботниктер эрттирер штабтың баш бурунгаар санаашкыны ёзугаар алырга, оларның киржикчилери 74 муң рубльди аныяктарның интернационалчы найыралының республика фестивалының, комсомолдуң материалдыг баазазын быжыглаарынче шилчидер.

Май — лагерьниң, урутлар шөлдериниң, школадан дашкаар культура албан черлериниң, спорт тудугларының чайга белеткелиниң шалыпчы айы. Пионерлерниң болгаш школачыларның чайгы дыштанылгазынга бүгү-ле чүве ой-шаанда белен турарын чедип алыры-биле ажылды эки организастаар, комсомолчуларны орта идепкейлиг киириштирер.

Республиканың комсомолчулары болгаш аныяктары СЭКП-ниң XXVII болгаш ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң салган сорулгаларын күүседир дээш шалыпчы, күжениишкинниг ажылдаарын, эде тургузарын партия бистен негеп турар, ынчангаш ону күүседири дорт хүлээлгевис.

Ю. ЛИЦКЕВИЧ,
ВЛКСМ обкомунуң комсомол организацияларының килдизиниң эргелекчизи.

ҮЛҮГ-ХУУЗУН КИИРЕР

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, эде тургустунуушкунну, демократчыдылга болгаш ажык-чаңныг чорукту калбартырынга, идепкейлиг чорукту, бот-башкартынналганы шептередир дээш демиселге аныяктарның туружун ВЛКСМ-ниң XX съездизинге чугаалашкан.

Вистиң районнуң комсомол организациязы бодунуң хүреэлеңинде 35 национальдың 2160 оолдар, кыстарын каттыштырып турар 41 эге организациядан тургустунган. Хоочун салгалдың чаагай чаңчылдарын уламчылап, үлетпүрнүң, тудугнуң, харылзааның, амыдырал хандырылганың, кодээ ажыл-агыйның берге болгаш харысаалгалыг ажыл-херектерин шиитпирлээринге төлептиг үлүүн киириштирип турар.

«ВЛКСМ-ниң съездизинге — аныяктарның шалыпчы күш-ажылы, билии, инициативазы болгаш чогаадыкчы чоруу!» деп патриоттуг шимчээшкинге үш муң ажыг аныяктар, комсомолчулар киржип, комсомолчу-аныяктарның 30 коллективинде 892 кижи киришкен. Күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрү дээш шимчээшкин калбарган.

Юбилейлиг чылдың бирги кварталында 16 комсомолчу-аныяктар коллективи, 200 ажыг аныяк ажылчын социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткен. Чарыштың мурнуку одуруунда «Барлык», «Шекпээр» совхозтарның Бижиктиг-Хая, Суг-Кажаа сүт-бараан фермаларының, Кызыл-Мажалыкта универмагтың, «Тыва даг-дүгү» комбинадының арыглаар фабриказының бодүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цегиниң № 1, 4 ээлчеглериниң комсомолчу-аныяктар коллективтери чорупп, планның даалгаларын ажыр күүсеткен.

Онаашкан ажылынга бердинген аныяктарны болгаш комсомолчуларны адаары артык эвес. Оларга «Шекпээр» совхозтуң саанчызы Вячеслав Монгуш, «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының механизаторлары Анатолий Хомушку, Олег Хомушку, «Дөң-Терезин» совхозтуң сарлык кадарчызы Анатолий Монгуш, «Шекпээр» совхозтуң мал эмчизи Галина Ооржак, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудниинде экскаватор машинизи Анатолий Козлов, № 741 АКМК-ның чазаныкчызы Борис Ооржак, районнуң харылзаа белдириниң улуг электромеханиги Раиса Монгуш, универмагтың садыгжызы Ольга Эргек-оол, бодүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехте дериглер таарыштырыкчызы Александр Шагдыр-оол, арыглаар фабриказының электриги Геннадий Бутырин болгаш өскелерин-даа хамаарыштырып болур.

Мал ажылын хөгжүдеринге аныяктарның киирип турар салыышкыны эвээш эвес. Чаңгыс-ла чыл иштинде мал ажылынга доктаамал ажылдаары-биле 32 аныяктарны комсомолчу путёвка-биле чоруткан. Кыштың эрткен айларында, малдың массалыг оолдаашкынының үезинде, 103 аныяктар сакманчылап ажылдаан. Бо талазы-биле «Хемчик» совхозта комсомол комитедин мактаар апаар.

ВЛКСМ райкомунуң ажылдакчылары кодээде комсомол комитеттериниң кежигүннери-биле кышкы үеде кодааннарны эргип, малчыннарның амыдырал-чурталгазын, чаш малдың ажаалда-хайгааразын экижидер, мал чемниң камналгазын, продукцияның шынарын хынаар рейдилерни фермаларже, хойжу кодааннарже организастаан.

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазының баазазынга бүгү совхозтарның аныяк саанчыларының слёдун агроүлетпүр каттыжыышкыны, профэвилел райкому-биле кады эрттирген.

Республиканың аар үлетпүрүнүң баштайгызы — В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинадында 800 ажыг аныяктар ажылдап турар. Олар бо чылдың планның оналдаларын Улуг Октябрьның 70 чылынга — ноябрь 7-ге чедир күүседирин хүлээнген.

Он бирги беш чылдың баштайгы чылының планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге бедик көргүзүглерни дээш Ак-Довурак хоорайны РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаан, ында аныяктарның киирген салыышкыны эвээш эвес.

Хоорайның комсомол организациязы (секретары Татьяна Немая) эки чүүлдериниң кезээде эгелекчизи болуп келген. Ында аныяктарның культурлуг дыштанылгазын, күш-культура болгаш спорт ажылдарынга киржилгезин, күш-ажылдың сагылга-чурумун, бүдүрүп турар продукцияның шынарын комсомол организациязы холга алган.

Аныяктарның күш-ажылчы чедиишкиннерин чогуур үезинде эскерер, шаңнаар, мактаар хемчеглерин комсомол организациялары бүдүрүлгелерниң удуртукчулары, профэвилел комитеттери-биле кады чорудуп турар. Элээн хөй комсомолчулар болгаш аныяктарга социалистиг чурттарже баар путёвкаларны берген. Бүдүрүлгениң 16 мурнакчызы Москва, Ленинград хоорайлар чоруур халас путёвкалар-биле шаңнаткан.

Интернационалчы болгаш патриоттуг кижизидилгениң айтырыглары комсомолдуң кичээнгейиниң төвүнде турар. Дайынның, күш-ажылдың хоочуннары, Афганистанга интернационалчы хүлээлгезин эрттиргеш келген 11 оолдар-биле ужуражылгаларны организастаан.

Районнуң комсомол организациязының ажылын СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр анализтеп көөрге, четпестер эвээш эвес, ону экижидериниң хемчеглерин кылгаш, ону күүседир дээш ажылдап турар бис.

Барыын-Хемчиктиң комсомолчулары болгаш аныяктары Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга чедиишкинниг ужуражыр. ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш моон соңгаар улам шалыпчы ажылдаарлар.

С. БОВКУШ,
ВЛКСМ Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары.

САГЫШ САЛЫЫШКЫННЫҢ АЧЫЗЫНДА

ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир бо чылдың дөрт айларының сүт бүдүрер болгаш күрүнеге садар планның оналдаларын күүседир хүлээлгени Эрзинде «Нарын» совхозтуң Шолук-Аксында комсомолчу-аныяктарның сүт-бараан фермазының коллективи алгаш, ону боттандырар дээш шалыпчы ажылдааннар. Сүт саалдазын көвүдедириниң хемчеглерин аныяк ишчилер бирги ээлчегде алган. Инектерниң ажаалдазын, чемгерилгезин мурнукузундан элээн экижиткен түңнелинде, хүнде бир инектен ортумаа-биле 6 килограмм сүттү саап ап турар. Ол болза эрткен чылдың бо үезинден көвүдээн, тус черниң байдалынга багай эвес көргүзүг. Ынчангаш сүт бүдүрериниң, күрүнеге садарының бирги квартал болгаш дөрт айларының планын ажыр боттандырган. Тодаргайлаарга, күрүнеге эрткен чылдың бо үеде деңнелиинден 80 центнер сүттү хөйну саткан.

Саанчыларның ортузунда социалистиг чарышка дуржулгалыг ишчи Нина Бар-Хөө бирги черни ээлээн. Бо саанчы чүгле боду эки ажылдап турар эвес, он чеди чылдарның дургузунда саанчылап келген байлак дуржулгазын аныяктарга дамчыдып бээринче кичээнгейни салып чоруур, ынчангаш оларны бода өөреткен, сургаан турар. Ак сеткилдиг дагдыныкчының ачызында, аныяк кыстар саанчының берге мергежилиниң чажыттарын дүрген шиңгээдип ап, чамдыктары ажыл-агыйның мурнакчыларының санында кирген.

Он классты дооскаш, Н. Ликтип биле Р. Канкова бо фермага саанчылап эгелээнден бээр дөрт чыл чаа-ла четкен, ындыг-даа болза олар чыл бүрүде көргүзүглерин экижидип турар. Бо ийи комсомолчу саанчы съезд мурнунуң күш-ажылчы ээлчээнге киришкеш, сүт саап алыр планын бо чылдың бирги кварталында болгаш дөрт айларында ажыр күүсеткен.

Фермада оператор М. Иргит, чолаачы В. Сога, учетчик В. Будуп болгаш өске-даа аныяк ишчилер онаашкан ажылын ак сеткилдиг күүседип, мактадып турарлар.

Комсомолчуларның болгаш аныяктарның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш совхоз дирекциязы, профэвилел комитеди кичээнгейни салып турар. Фермада үлегерлиг кажааны туткаш, ону механизастаан. Саанчылар, бызаа ажаакчылары, инек кадарчылары чурттаарынга таарымчалыг бажыңнарын тудуп берген. Кызыл-булуң, чунар-бажың, буфет ажылдап турар. Ферманың ажылчыннарының уруглары совхоз төвүнде дүн-хүн чок ажылдаар «Хензигбей» садикте хаара туттунган.

Бо бүгү ажыл-ишчилерниң чедиишкинниг ажылдаарынга салдарны чедирип турар. Ынчангаш ферма районнуң сүт-бараан фермаларының аразында социалистиг чарышка бирги кварталда тиилекчи болуп үнгеш, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң, ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Ферманың коллективи баштайгы чедиишкиннерин улам быжыглаар дээш чайгы үеде чиик өртектиг сүт бүдүрүлгезин көвүдедири-биле инектерниң одарын, суггадын шын организастап турар.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: саанчылар Н. Бар-Хөө, Р. Канкова; оператор М. Иргит.
М. КАЛЧАННЫҢ фотолары.

Чагааның изи-биле

БАГЫН ЧАЖЫРАРГА КӨСТҮ БЭЭР

Чаңгыс суурда үр үе иштинде чурттап, ажылдап чоруур улус дээрге-ле дөргүл-төрел, дора дизе-ле, кудашкылар болу бээр чүве. Ону кодээда чурттап чоруур кижи бүрүзү кончуг эки билир. Чижээлээрге, кандыг бир кижи багай чүве кылып каш, херекке онаажыр дей бергенде, аңаа болчур дээш бар-ла турган аргаларны ажыглап эгелээр. Бир, ийи дугаар хүнде кылыр дээн херээ бүтпейн баарга, дараазында хүннерде кудаазы бодур хире кижиниң албан тып алыр. Ооң соонда каш хонук чугаалажып келген соонда, ол херек базыртынар. Ынчаар бот-боттарын базыржып чорааш, чаштанчыдан чалбыраашты үндүрүп алыр.

Ооң чижээнге, Өвүр районда «Коммунизмче орук» совхозтуң удуртукчуларын алгаш көрээлиңер. Салбырлары чок чаңгыс бичии совхозта ёзулуг удуртур дөрт кижи бар. Олар—совхоз директору, партком секретары, кодээ Совет күүскомунуң болгаш профком даргалары-дыр. Олар ожуктуң дөрт буду дижик. Ожук кырында чаңгыс-ла паш бар. Ол паш ажыл-агыйы ол-дур. Даргалар бир чылда чаңгыс ол-ла пажынга дөрт чүзүн чемин, хизы-бүрү чүүлдер-биле холуп тургаш, кажаар-даа амдагныг кылдыр кылып ап болур турган. Дөрт чүзүн чем деп бижип кааны чылдың дөрт эргилдези — час, чай, күс, кыш-тыр. Ол үе дургузунда ажыл-агыйның байдалы канчаар-даа өскерлир. Чоннуң чаагай чоруун чедип алырынга, ажыл-агыйның план күүселдезин боттандырарынга, экономиканы болгаш социал хөгжүлдени сайзырадырынга, эде тургустунуушкунну тургузарынга улуг рольду совхоз директору, партком секретары, кодээ Совет күүскомунуң болгаш профком даргалары ойнаар турган.

Оларның аразында харылзаазы кандыгыл? Бот-боттарындан негелде чок, дидиимес, коргужар. Дөргүл-төрел тыртыжар. Совхоз директору партком секретарының чуржузу, кодээ Совет даргазы совхоз директорунуң кени, ол база-ла партком секретарының кени. Чаңгыс черге хой төрелдер чыылгаш, бот-боттарының багын базыржып чорупп турда-ла, бүгү-ле чүве костүп келген. Хөйү чаңгызы дээш, чаңгызы хөйү дээш ажылдаар коллективизмниң ол принцивин ажыл-агыйжы эвес чорукче, дөргүл-төрелиниче угландыра бергени хөйге коскү болу бергени ол-дур. Шынап-ла, чаштанчыдан чалбыраашты үнүп келген.

Совхоз директору Э. А. Ондар Солчур чурттуг. Ол аңаа бригадирлеп, клуб эргелекчилеп, кодээ Советтиң күүскомун даргалап, партком секретарлаап, ам ооң директору апарган. Новосибирскиниң партияның дээди школазын бот-өөредилге-биле дооскан. Ол Өвүр районнуң девискээринден өске кая-даа ажылдап чорбаан.

Совхоз директору Э. Ондар ажыл-агыйжы эвес, ёзуурган, боду өру кордунер, кижилерге хоя чедер деп, «Коммунизмче орук» совхозта Күш-ажылдың Кызыл Туг «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнериниң эдилекчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Калга-оол Санчы-Мидипович Монгуш редакцияже бижээн.

Чагаада бижээн бир фактыны силерге таныштырайн, эргим номчукчу.

Мен малчын Марш-оол Кара-Салга ужуражып чеде бээримге, даштындан көөрге, эрес бүдүштүг, колдуктаажтыг, оң талакы будун чартыыштап алган эр кыштаанда бажыңынга олурган.

Чугаалажып көөримге, хой кадарып чораан аъттан ушкаш, чаңгыс ол-ла будун ийи дугаар сып алган кижи болду. Оон аңгыда малчынның оң талакы холунуң эштүн совхоз директору Э. А. Ондар сый долгап каан. 1985 чылдың май төнчүзүнде М. Кара-Сал ээрик садыг чоогунга турда, совхоз директору малчынны көргеш, чана бээрин дилээн. М. Кара-Сал ооң чугаазын дыңнаваан. Директор садыг чанынга ийи дугаар келирге, М. Кара-Салдың ээрии улам дыңзый берген турган. Директор ону машинага олурткаш, шагдаа черинге дужаап бээр дээш олуртурга, оозу олурбаан. Директор ээрик кижиниң холун долгааш, машина иштинче күш-биле киир иткеш, шагдаа черинге эвес, эмчиге чедирген. Оон көөрге, эштү сыныган болган. Ол дугайында совхоз директору Э. Ондар дазагалаавас. Шын чүве шын болгай.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1985 чылдың май 16-да үндүрген «Арагалаашкын-биле демиселди күштелдирер дугайында» Чарлыкта «Хой-нитти черинге ээрик чорааны дээш бир хонук иштинде сагыыдыг азы штраф онаап, административтиг хемчег хүлээдир» деп бижээн турда, директор Э. Ондар ону хажыткан шын эвес. Кижиниң дөрт мочүзүнүң биреэзин сып каар чорук, кем-херекке онаажыр турган. Ол бүгүнү «чыдыды» базыпкан. Ол факт ам эргижирээн.

Ынчалза-даа кижиге хоя чедип, бодунуң туразы-биле улусту дорамчылап, үнүн улгаттырып, базымчалаар эрге кымда-даа чок. Директорнуң ындыг үүлгедиин дарга төрелдери билир болгаш ону кайнаар-даа дамчытпаан.

Э. А. Ондар дарга төрелдеринге оорганаашып алгаш, дыка хой үүлгедиглерин кылган. Совхозтуң картошказын ооң хаваннары-даа чип каарга ыттаашпас. Хаваннарын күрүнеге саткан кижи боол, совхозтуң кассазындан 482 рубльди-даа ап аарга, карак ужу-биле көрүп каар.

Ынакыштыг төрелдер олурда, чүнү-даа кылып болуру моон илден. Ынчангаш ажыл-агыйже сагыш салбастың ужурунда, бо чылын хой мал хораан. Совхозка келген аныяк специалистер ызыртынмастаан. Аныяк коммунист Евгений Монгуш Кызылче кожуп чорупкан. Ол база-ла директорнуң каржы-халагай аажы-чаңынга таарышпаан. Совхозтуң улуг мал эмчизи-биле, кол зоотехник Хандагайты суурдан кээп ажылдап турар. Олар база-ла директорнуң аажы-чаңын өөренип көрүп турары чадавас.

Совхозта бүдүрүлге күштериниң хой кезии механизаторлар, чолаачылар, малчыннар. Ында ажылдап турар кижи бүрүзү алыр акшазын-га-даа, материалдыг деткимчени-даа алыр күзелдиг. Мергежили бедик кижилерниң алыр шалыңы улуг болуру чугаажок. Ындыг турбуже, механизаторлар бо чылын техминимум дужаап, классын бедитпээннер. А малчыннар ортузунга зоовет-өөредилгеге бригада кероози деп чүл деп чүвени өөренмээни-биле кероэ чарбаан болгаш клазын база бедитпээн. Каш класстың малчыны мен деп чүвени боттары билбес.

Моон алгаш көөрге, совхоз директору специалистер-биле бир демниг эвес. Оларның өөредилгезиниче сагыш салбас. Кижи бүрүзүнүң харысаалгалыг ажылдаарын чедип албаан. Ол бүгүнү совхозта партком секретары К.-С. Ховалыг биле тура-ла, директорнуң ажылга харысаалгазының, ооң стилиниң болгаш методунуң дугайында хуралга дыңнап көрбээн. Чаңгыс катап эреңгей отчёдун дыңнаан. Оон кандыг-даа түңнел үндүрбээн. Ынчангаш директорнуң ажылы багай болуп турары ол.

Директорнуң эде тургустунуп чадап турарын дараазында чижектерден база көрүп болур. Чыл бүрүде кукурузаны, ногаа аймаан тарып келген. Күзүн оон эвээш дүжүт алыр. Үрезин садып алган акшаның чарыгдалын, күскү ногаа дүжүдү-биле безин дуглап шыдавас. Хой түңнүг каражаны чедирип турарын тракторист Николай Чамыяң, Александр Иргит, Чкалов Куулар, бригадир Вазыкай Куулар совхозка болуп эрткен механизаторлар слёдунга чугаалааннар.

Ол слетка Э. Ондар илет кел кылыр тургаш, Кызыл хоорайже чорупкан. Моон алгаш көөрге, директорнуң талазындан ажылчыннарны хүндүлеп көрбес, бодун өрү кордунер деп чүве безин моон билдинип келир-дир.

Солчур кодээ Советиниң күүскомунуң даргазы тургаш (1974—75 чч) «Урал» маркалыг мотоциклди Э. А. Ондар мунуп чорупп турган. Ам ол мотоциклдиң сеги-даа чок. Күрүнениң өнчүзү канчап барганын кым-даа билдинмес. Бо айтырыгны кодээ Советтиң күүскомунуң амгы даргазы Ч. С. Чыпсын тургузуп турар-даа болза, ону Э. А. Ондардан айтырбас. Чүге дизе улуг бээ болур кижиге канчап айтырыг тургузар боор.

Э. А. Ондарның эде тургустунар дугайында айтырыгны чугаалаан-даа херээ чок. Төрелдер аразында олурар болгаш догеййлепип калган хире. Ынчангаш чааскаан баш билир. Специалистерниң ажылын холгаарлаар хөөнү хевээр арткан-дыр.

Дөрт буттуг ожуктуң биреэзи сыйылганда, паш аңдарылган, ажыл-агыйда байдал баксыраан. Төрел улус чаңгыс черге ак сеткилдиг, шынчы, ажыл-херээнге бердинген, коммунист ёзу-биле бот-боттарындан негелделиг, бир демниг ажылдап турган болза, ындыг чүве турбас ийик.

Шынап-ла, совхозтуң удуртукчуларының болгаш специалистериниң аразында эде тургустунуушкун чорбайн турарындан ажыл-агыйның экономиказынга, социал-хөгжүлдезинге улуг моондак болуп турарын коммунист К. С.-М. Монгуш шын бижээн.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга болгаш СЭКП Тыва обкомунуң чооктаа чаа болуп эрткен пленумунга «Ажыл-ишчи чорукту бүгү кижилер ажылга немээр, идепкейлиг, дидим, чогаадыкчы болгаш билдилиг ёзу-биле ажылдаар ужурлуг, ол сорулга—бүгүдеге, парторганизация бүрүзүнге, партия комитединиң бүрүзүнге, удуртукчу бүрүзүнге, коммунист бүрүзүнге хамааржыр ужурлуг» деп айыткан болгай.

Багын чажырарга көстү бээр деп чуга бар. Үстүнде чижектер аңаа бадыткал болуп арткан.

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Айтырыңар, харыылап берээли

ХАНДЫРЫЛГАГА ХАМААРЫШТЫР

Мөңгүн-Тайга районда башкылар А. О. Хертек, С. О. Майнак болгаш өске-даа эштер чамдык айтырыглар салган, оларны «Шын» солун дамчыштыр харыылап бээрин дилээннер.

Ук айтырыгларга харыы бээрин СЭКП обкомунуң чиик үлетпүр, чоннуң херегле барааннары болгаш садыг килдизиниң инструктору Ч. Д. Саттан дилээн бис.

АЙТЫРЫГ: Кызылдың столоваяларынга, кафелеринге болгаш буфеттеринге кире бээрге, шай аймаа чок болур. Ол дугайында мурнунда солунга хой удаа үнген болгай, түңнел чүге үнмезил?

ХАРЫЫ: Хоорайда ниитиниң чемненилге трези шай хайындырар ажылды мурнунда шуут үткан турганы шын. Ооң соонда «Шынга» шай дугайында дыка хой чүүлдер үнгенде, кайы-даа столоваяга шайны хайындырып турар апарган. Ол дугайында «Шынга» бо чылдың эгезинде база бижээн-даа болгай. Ынчалза-даа шайны чемненилге черлеринде эвээштеп хайындырып турарын чугаалаар апаар. Чамдык улуг столоваялар хүнде чүгле 300—400 стакан шай хайындырып турар. Ол чедишпейн баар. Бо талазы-биле ажылды экижидерин ниитиниң чемненилге трезинге дагзыр бис.

АЙТЫРЫГ: Школачылар формазын тывары бергедей бээр таварылгалар туруп кээр-дир, ындыгда районга четче келбес. Чамдыкта размери-даа таарышпас болур. Бо айтырыг моон соңгаар канчаар шиитпирлеттинер ирги?

ХАРЫЫ: Мурнуку чылдарда оон чедишпейн турганы шын. А бо дооступ турар өөредилге чылының эгезинде школачылар формазын бүгү районнарга четчир кылдыр хандырган бис, чүгле ындыг аймаа эвээш болган. Ону бүдүрүп турар фабрика эвээштеп чоруткаанындан ындыг болган. Бо талазы-биле чурттакчыларның негелдезин хандырып шыдаваанывысты миннип турар бис.

Ынчаарга Мөңгүн-Тайга районче бо дооступ турар өөредилге чылынга уткуштур оолдарның школа формазын 2700 рубльге, школачылар чүвүрүн 5100 рубльге, кыс уруглар формазын — 3500 рубльге чоруткан. Бо түңнү районга чедер ужурлуг дээр болза шын эвес, чүгле оолдар формазын безин 4000 рубльге чорудар турган. Ам канчаар, Роспотребсоюзтуң тускайлап берген фондузу ындыг, ынчалза-даа аңаа олурбайн, Роспотребсоюзтуң ажылдакчылары чагыгларын киирип, ону камгалап, боттары Москваже кирип турар. Келир өөредилге чылынга уткуштур байдал экижиир боор деп идегел бар.

АЙТЫРЫГ: Кызыл хоорайга чоокку чылдарга чедир эът, колбаса аймаан хостуг садып турду. Ам талоннаар апарган, ол система үр турар ирги бе?

ХАРЫЫ: Аңаа үр болбас деп харыылаар апаар.

Кодээ ажыл-агый продукталарын хоорай чурттакчыларынга чедиштирери-биле түр үеде талон системазын тургусхан. Сөөлгү үеде байдал экижип орар, күрүне планын база дужаап турар апарган бис.

Беш чылдың кижилери

ОРТАА-ХЕМНИҢ ОГЛУ

Күчүлүг Улуг-Хемниң Чаа-Хөл девискээринде, хемниң оң талазында бедик дагдан шурап баткан бичии хемни Ортаа-Хем дээр. Ортаа-Хемниң Хөлчүктүгте шаанда ядыы арат Ховалыг Мөңгиг-оол чурттап чораан. 1925 чылдың чазынында ооң өг-бүлезинге оол төрүттүнген. Ону Дакпай деп адаан.

Дакпай эр болуп өзүп келген. Тываның аныяктарының революстуг эвилелиниң (ТАРЭ-ниң) кежигүнүнге ол алды харлыында кирген. Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун хүннеринде, он сес харлыг эрезичи Дакпай 1943 чылдың декабрьда Хараал алдын уургайынче ажылдап чорупкан. «Арбын алдынны тыпкаш фронтуга дузалап, фашистиг чыланнарны чылча шаварынга үлүүм киирер мен» деп узун орукка ол үргүлчү бодап, кыштың чыккылама соогундан чалданмайн, шактыг аъдын башкарып, боду ышкаш беш оол, ийи кыс өөрү-биле алдын тывыжыкын бүдүрүлге черинге ажылдаары-биле чеде бергеннер.

Хараал алдын уургайынга Дакпай бир чыл сес ай дургузунда ажылдааш, алдын тывыжынга үлүүн шыдаар шаа-биле киирген. Ада-чурттуң Улуг дайынының доозулган соолунде, 1945 чылдың чайынында төрээн черинге ээп чанып келген. Бүгү Тываның девискээринге ышкаш, Чаа-Хөлге кодээ ажыл-агыйының коллективчизастаарынга, мал болгаш чер ажылын хөгжүдеринге идепкейлиг киришкен. А 1953 чылда Кызылдың профтехучилищезинче ону өөредип чорутканы, механизаторнуң мергежилин шыдамыккай шиңгээдип алганы, ооң күш-ажылчы бүгү амыдыралынга үндезин эргилделиг үе-чада болган. Ол чылдың күзүнүнде Дакпай Чаа-Хөлдүң Бедик-Хавакка комбайны-биле тараа кестирип, бастырып эгелээн. Ынчаарда ол элээн «дөгүй» берген—28 харлыг турган. Ынчалзажок чаа техниканың — комбайнның, чаа ажылдың — ону башкарарының нарынын чүү дээр.

Дүжүт ажаалдазының үезинде ооң чанынга үргүлчү кады чоруп, айтып бээр, өөредир механик-даа, дуржулгалыг комбайнер-даа турбаан. Баштайгы 27 гектар шөлдүң тараазын ажааган соолунде, ажылынга ол элээн мергежий бергеш, ооң сагыш-сеткили көдүрлүп, өөрүшкүлүг апарган. Ынчаарда күс кезек када изиг турган. Комбайнның хөделир кол механизмнери хүндүс болганчок-ла изий бээр боорга, Дакпай тарааны дүне ай чырыында ажаарын шиитпирлээн. Аныяанда ол элээн ырлаар, шоолуг эвес хөөмейлеп, сыгыртыр чораан.

Бедик-Хавак ховузунга дүнекиниң айдыныында комбайн кырындан Улуг-Хемче углай дыр көөрге, Бууранның бедик даглары, Ортаа-Хем мырыңай чанында ышкаш сагыңдырар. Төрээн Ортаа-Хемниң чараш бойдузунуң каазын алгап, комбайнның даажы-биле чарыштырып хөөмейлей бээр:

Улуг-Хемче уңуп баткан
Угулзалыг Ортаа-Хемим,
Уруг чаштан ойнап өскен
Улуг-Хөлчүк оргулаажым.
Бууранның тайгазындан
Бустап баткан Ортаа-Хемим.
Бурунгулар чурттап чораан
Булуң-Алаак оргулаажым.

Ортаа-Хемге дүжүт ажаалдазынга киржип, тараа кестирип эгелээн күзү сөөлзүреп, Буура-Дааның бажынга баштыы хар чаап турар апарган. Дүжүт ажаалдазы адакталган. Бедик-Хавак тараазының дүжүдүн Дакпай, эжи Кара-Тал чурттуг Даскый-оол олар чидириг чокка ажааганнар. Д. Мөңгиг-оол С-4 комбайн-биле 300 ажыг гектар тарааны кестирген. Иштинче хар киир чаап эгелээрге, олар комбайннарын Чаа-Хөлдүң машина-трактор станциязынга септедири-биле эккелгеннер. 1954 чылдың дүжүт ажаалдазынга эш-өөрү өске механизаторлар-биле хынамчалыг белеткенген. Ол күзүн Терезин ховузунга тарааның дүжүдү чаагай үнген. Ону чидириг чок ажаарынга Дакпай киржип, социалистиг чарыштың мурнакчыларының бирээзи кылдыр санаттырган.

Техниканы хандыр шиңгээдип алырынга узун хуусаа, чүткүлдүг күш-ажыл, соксаал чок өөредилге негеттинер дээрзин Мөңгиг-оол бүзүреп билген. Баштайгы чылда ышкаш, Терезин ховузунга комбайн болганчок-ла үрелир, ону септээр ужурга ол бо-ла таваржып келген. Комбайнын септеп алгаш, тараа ажаап чоруп тургаш, Дакпай мынчаар ырлаар турган:

Терезинниң делгеминге
Теңниш дивес комбайным.
Терең сыптыг тарааларны
Десии кезер комбайным.
Аймырлыг Ховузунга
Аскаш дивес комбайным.
Арбай, сула, кызыл-тасты
Ажаап кезер комбайным.

Дараазында чылдарда Дакпай холдуунда Шанчы ховуларынга дүжүт ажаалдазынга киржип келген. Чижээ, 1968 чылдың күзүнүнде Шанчыга 800 гектар кызыл-тасты СК-3 комбайн-биле кестирип, механизаторлар ортузунга социалистиг чарышка мурнакчыларының бирээзи болуп, Москва, Ленинград базырының туристиг халас путёвказы-биле шаңнаткан.

Кады ажылдап чораан өөрү Беган Түлүштү, Лопсаң Моңгушту, бодунуң өөредип каазы ынчаарда аныяк механизаторлар Анай-оол Седип, Намчыл Анай-оол, Сергей Маадыр-оол, Ховалыг Танов болгаш өскелерин-даа Дакпай Ховалыгович сактып, оларның дугайында хүндүткел-биле чугаалап орар. Шанчының ховуларынга кады тараа ажаап чораан болгаш амгы үеде Улуг-Хем районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынында ажылдап турар Павел Темир-оол мынчаар чугаалаар:

Мени механизатор кылдыр өөредип каан башкым —Дакпай Ховалыгович Мөңгиг-оол. Ооң-биле кады Шанчының ховузунга хөй чылдарда ажылдаан мен. Хову кораблинге олуруп кааш, Шанчы ховузунуң далай ышкаш кызыл-тазын ажаап эгелээнде, Дакпай акывыс ырлап, хөөмейлеп чорда магалыг-ла. Комбайнынга ол кедергей ынак, ону мактаан бодуун сөстери сагыжымга артып калган:

Шанчының шаттарынга
Шаптык билбес
комбайным.
Шаанак дег тарааларын
Ширбий кезер комбайным.

Дакпай Мөңгиг-оол 1972 чылдың дүжүт ажаап алыышкынынга база шалыпкын ажылдаан. Ол декабрь айда күрүнениң бедик шаңналы—«Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан. Чээрби чыл дургузунда «Найырал» совхозка комбайнерлеп ажылдаан соонда, 1985 чылдың июльда пенсияже үнген. Ынчалзажок хоочун механизатор ам-даа ажылдавышаан.

1986 чылдың чазынында «Найырал» совхозка «ЭНС-1200» деп маркалыг чаа комбайннарны берген. Ону Кызылдан чедип алыры-биле бөлүк механизаторларны совхоз чорутkan. Оларның бирээзи — Дакпай Ховалыгович. Холдуунда автомат-биле башкарар нарын херекселдерлиг чаа комбайнны хоочун механизатор дүргени шиңгээдип ап, төрээн совхозунга келгеш, ыяк кылдыр эптеп, четчелээн соонда, эрткен чылдың дүжүдүн ажаарынга идепкейлиг киришкен. Ол хүнде 18 гектардан эвээш эвес тарааны кестирип, ниитизи-биле 416 тоннаны бастырган.

Кажан «Найыралга» дүжүт ажаалдазы доозулган соолунде, «Ак-Туруг» совхозтуң механизаторларынга дузалажыры-биле Дакпай болгаш ооң өөрү 10 комбайнныг Улуг-Ховуга чеде бергеннер. Хоочун механизатор кожазы совхозтуң механизаторлары-биле кады башкы харга чедир ажылдааш, «кан» аъдын мунуп алгаш, мынчаар ырлап, тайга чоогунда Улуг-Ховунуң, Оорутнуң арыг агаарын тыкып чораан:

Оорутнуң делгеминге
Оожургал чок комбайным,
Олбук ышкаш тарааларны
Оргу кезер комбайным.

Хоочун механизатор Чаа-Хөлде өг-бүлези-биле чаагай-жыдыр туттунган үш өрээлдиг делгем, чырык бажыңда чурттап олурар.

А. ДҮГЕРЖАА.

Шынар — ажылдың көрүнчүү

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАДЫР

Амгы үеде аныяк-даа, улуг назылыг-даа кижилер хептиң [illegible] кедиксээр, өң-чүзүнүнче, шынарынче сагыш салыр апарганын эскерер бис. Ынчалзажок садыг-магазиннерде идик-хеп дээш өске-даа чугула херегселдиң янзы-бүрү бараанннарының шынары чогуур деңнелинде эвес, үр эдилеттиңмес болурун айтыр апаар. Чижээлээрге, эрткен чылын Кызылга 20 рубльдиң майыктаажын садып алгаш кеттим. Неделя хире кедип чорумда, даарашкыларындан оон-моон сөктүгүлей берген. Ол идиимни мастерскаяга септедип алган мен, ооң соонда беш-ле ады хонганда, даарашкылары база-ла сөктүгүлеп калган. Ол-ла чылдың күзүнүнде ашти чылыг майыктааш садып кеткен мен. Ай хире кедип чорумда, резина улдуңу доора одурлуп калган. Ооң соонда 33 рубльдиң даштыкы маркалыг майыктаажын садып алдым. Дүвүнге кидис салгаш, дуктен арган чылыг ук-биле кувердир кеттим. Ам ону ийи чыл ажыр кедип тур мен.

Тос-он харлыг оолдарывыска чылыг майыктааш садып бээр дээш, «Детский мир» магазиннинге баарывыска, делгиирлерде идик хөй-даа болза, таарыжыр идиктер тыппадывыс. Кызыл хоорайның үлетпүр бараанннар магазиннеринде алгы заводундан киирген идик чылыр цехтен киирген идиктериниң шынары кудуу. Хончузу алгыг, улдуңун хол-биле тударга, ойбаңайнып турар, даштыкы хевири бедии багай. Мындыг шынары багай бараанннарны кыналда комиссиязы чонга үндүрүп садары-биле чүге чөпшээреп турарыл? Кым буруулугул? Чугула херегселдиң бараанннарын бүдүрүп үндүрүп турар даараныылга фабриказы, алгы заводу база өске-даа бүдүрүлгелер шынарже кол кичээңгейни салып, ажылыжын эде тургустунуушкунун база дүргедээшкиннин базымынче киирер үези келген эвес бе?

Өг-бүле амыдыралынга эргежок чугула херегселдиң бараанннары — соодукчу, телевизор, даараныр болгаш хеп чуур машиналар сөөлгү чылдарда аажок багай шынарлыг апарган. Олар кезек када ажылдап чоруй-ла, бир-ле кезээ үрели бээр. Чижээлээрге, өңнүг телевизорларның ээлдээли кеди чок, дораан үрелир. Бо бүгүнү херек кырында Кызылдың телевизор септээр ательезинден көрүп болур. Бис «Аялга» магазининден «Рекорд-В312» маркалыг телевизор садып алырывыска чыл четпээнде-ле үрели берген. Септеткен соонда, кайы-даа программага көргүзери шоолуг эвес, чырыы бүдүргүп, үргүлчү-ле шокаражаар апарган.

Садыгжылар чон-биле туруш ажылдаар чүве болганда, чонга бедик культурлуг бараан болуп, совет садыгның дүрүмүн шыңгыы сагыыры черле чугула. Ындыг турбуже, «Саян» үлетпүр бараанннар, № 50, 38 дээш-чем бараанннар магазиннериниң садыгжыларының чамдык аныяк садыгжылары садып алыкчыларга ээлдек эвес, каржы-хажагай, аажы-чаңын көргүзер. Шынап-ла, маңаа кымнар-даа келир. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, күш-ажылдың хоочуннары, назылап ырааннар, уруг-дарыын эдерткен ие-херээженнер, малчыннар дээш оон-даа өске. Магазиннерге баргаш херегзээн бараанннарының бар, чогун айтырарга, чамдык садыгжылар «Бистер канчап билир бис» дижир. Бааргак артында турар болганда, чүнүң бар, чогун баш бурунгаар билген турар болгай. Садып алыкчыларга таптыг билдингир харыны бээри албан. Садып алган бараанны саазынга ораап бээр чаңчыл чамдык садыгжыларда уттундуруп турар таварылга база бар. Культурлуг ёзу-биле саазынга ораап бербес. Садып алыкчыже бөле-хаара туткаш, карааж октаптар садыгжылар кайы-даа магазиннерде бар.

Амгы үеде чугула херегселдиң хеп чуур, даараныр машиналар дээш ышкаш бараанннары чонга массалыг-биле чедиштир сатпайн турар. А кажан магазинге кирип көөрге, ону садып алыр арга чок. Чүге дизе оларны чүгле Ада-чурт дайынының инвалидтеринге садар чүве дээш анаа садып алыкчыларга шуут сатпайн турар. Үлетпүр бараанннар магазиннеринде үр үеде туруп турар, өң-чүзүнү таарымча чок, даараан шынары багай күскү пальто, тоннар, чеңи чок дуктуг херекмээштер дээш улус албас өске-даа бараанннар бар. Мындыг сайгартынмас бараанннарны бир-гээр көрүп, өртээн чиигеддиң, кемчээн алыры күзенчиг.

Үстүнде айыттынган четпестерни чайладыр, садып алыкчыларга таарымчалыг байдалдарны тургузар, оларның негелде-херегледеринге дыңнангыр, эвилең-ээлдек болур чурумну сагыыр дээш республиканың Садыг министерствозу, ооң удуртулгазында турар турар хөй саныг садыг организацияларны садып алыкчыларының негелдезинге дүүштүр эде тургустуунун ажылдаарын үе негеп келген эвес бе? Бараанның шынарының талазы-биле республиканың Улусчу контроль комитеди, бүдүрүлгелерде, организацияларда контроль бөлүктери, ында хөй саныг контролерлар, телевидение, радио база редакциялар төлээлери каттышкан рейдилер организастап, бодтуг хемчеглерни алыры негеттинип турар.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.
Кызыл хоорай.

делегей медээлери

ЧАА КӨВҮРҮГ

ХАНОЙ. СЭТА-ның корреспондентизи Андрей Низамутдиновтуң дамчытканы болза, Лангшон дээр соңгу провинцияда Кикунг хемни кежир көвүрүгнү тударын планда көрдүнген хуусаадан эрте — революцияның баштыңчызы, хамаарылгас Вьетнамның баштайгы президентизи Хо Ши Миниң төрүттүнген хүнүнден бээр 97 чыл оюнда доосkan.

Бүгү чуртту соңгу чүгүнден мурнуу чүгүнге чедир эрткен Вьетнамның кол автомобиль оруу болур бир дугаар оруктап машиналарның үзүктел чок шимчээшкинин узуну чүс метр ажыг чаа демир-бетон көвүрүг хандырып турар.

Көвүрүг тудугжулары болгаш автоорук тудугжулары бодунуң күш-ажылчы чедиишкиннерин бүгү чуртка демдеглеп эрттирген төөгүлүг хүнге тураскааткан. Ол көвүрүглеп транспорттуң баштайгы коптары эрткен.

Даарта — Африканың Хосталга хүнү

Мурнуу Африка Республиканың полициязы Исханнесбург хоорайда университеттиң 120 студентизин тудуп хоругдаан. Олар чурттуң парламентизиниң «ак» палатазынга болган соңгулдаларга удурланыышкынны кылганнар. Африканың чүгле ак сеткилдиг кижилеринге соңгулдар болгаш соңгуур эргени берген болганындан күрүнени эргелеп башкарарынга ол чурттуң үндезин чурттакчылары киришпейн турар. Студентилер ындыг соңгулда чурумунга удурланып, чыскаал кылырга, полицейжилер оларга удур карак чажы төгүлдүрер газты ажыглап, кымчылап эттээн.

ЧУРУКТА: студентилерниң удурланыышкын чыскаалы.
СЭТА-ның фотозу.

АЯН-ЧОРУК ДУГАЙЫНДА

ХАНОЙ. ВКП ТК-ның Чиңгине секретары Нгуен Ван Линьниң Совет Эвилелинге албаның найыралдыг аян-чорууннуң дугайын Вьетнамның топ солуннары бижип турар. Совет коммунистер, совет улус вьетнам улус-биле кажан-даа кады чораан болгаш ооң чөптүг демиселинге дузалаары-биле бүгү-ле шыдаар чүүлдерни кылып чораан дээр дугайында М. С. Горбачевтуң чугаазын ВКП ТК-ның органы «Нян зан» солун онзалап бижээн. Бо хүннүң негелдезинге дүүштүр кады ажылдажылганың тургузуун болгаш хевирлерин чоокшулаштырарының эргежок чугулазының талазы-биле ийи партияның үзел-бодалдарының ниитилешкээн парлалга демдеглеп турар.

СЭКП, Совет Эвилели-биле эп-сеткил каттыштырылгазы болгаш кады ажылдажылга ВКП-ның болгаш вьетнам күрүнениң даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазының кол чүүлү болгаш үндезин принципи болур деп, ВКП ТК-ның органы бижээн. Ийи чурттуң найыралы болгаш демниг хөделиишкини вьетнам улустуң чедип алган тиилелгезиниң кол фактору болган. ССРЭ-ниң делегейниң бүгү депшилгелиг күштериниң кончут улуг бүгү талалыг деткимчезиниң ачызында, вьетнам улус бодунуң төрээн чурттуң хосталгазын, хамаарылгас чоруун болгаш чаңгыс эвин камгалап алган.

ССРЭ-де чоруп турар бүгү талалыг эде тургустунуушкун социалистиг тургузуушкунуң ёзулуг школазы болур. ВКП-ның VI съездизиниң соонда, Вьетнамда эгелээн чаартылга чорудулгазынга ол күштүг идиг болур. Бистиң партиявыстың болгаш улустарывыстың акы-дунмалыышкыы найыралында марксизм-ленинизмниң болгаш пролетарлыг интернационализмниң принциптери чайыннаалчак илерээшкинни алган деп, түңнелинде ВКП ТК-ның органы онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

КЫЖАНЫГГА БОЛГАШ АГРЕССИЯГА ЧӨРҮШТҮР

Май 25-те демдеглээр Африканың хосталга хүнү делегей төөгүзүнде тураскаалдыг хүн. Ол хүн 1963 чылда диптиң 30 чуртунуң күрүне болгаш чазак баштыңчылары Аддис-Абебеге тургузукчу конференцияга Африканың Чаңгыс эвиниң Организациязын (АЧО-ну) тургускан. АЧО-ну тургусканы Африка күрүнелериниң колониалдыг дарлалды узуткап чок кылырынга, империализмге, неоколониализмге, расизмге болгаш апартеидке удур, политиктиг болгаш экономиктиг хамаарылгас чорукту чедип алыр болгаш быжыглаары дээш демиселге Африка күрүнелериниң күжениишкиннерин сырый каттыштырарының эгезин салган. Амгы үеде 50 ажыг күрүне АЧО-да кирип турар.

«АЧО-ну тургузарының планын ажылдап кылып турда, делегейде хөй бөлүктер ол планнар бүтпейн баар деп баш удур чугаалап турганнар. Организацияны тургусканының соонда, ол-ла бөлүктер АЧО үр үе иштинде туруп шыдавас деп бадыткааннар. Ынчалза-даа АЧО чүгле диириг артып калган эвес, харын бодунуң оруунда бергелерни чедиишкиннии-биле эртип турар» деп, Эфиопияның «Аддис земен» солуну бижээн. Амгы үеде барыын чүктүң массалыг информациязының чепсектери АЧО «бодунуң үезин чурттап эрткен», «ону болдурган объективтиг байдалдар ам чиде берген» деп бүзүредирин оралдажып турар.

Ынчалза-даа ол ындыг эвес. АЧО Африканың бот-тускайлаң болгаш депшилгезиниң оруу-биле хөгжүүрүн хандырарының дээштиг чепсээ болуп артпышаан. Ооң ындыртыдан, чижээлээрге, делегейге чаа экономиктиг чурумну тургузарын негеп турар. Ындыг негелде Африканы «бодунуң эң чугула эрге-ажыктарының девискээри» кылдыр санап турар америк болгаш өске-даа тергиидекчилерге таарымча чок болуп турар. Кыжаныышкынның болгаш шериг талазы-биле албадаашкынның аргазы-биле олар Африканы база катап дужап алырын оралдажып, ооң улустарын үптээриниң күзели-биле корпорацияларга артык улуг кончаа алыр эргени эгидип бээрин күзеп турарлар. Барыын чүктүң монополиялары араатаңзыг хөделиишкиннери-биле экономиктиг «дуваны» албадаашкын чепсээ болдуруп, аныяк күрүнелериниң экономиктиг бергедээшкиннерин улам ханыладып турар.

Сөөлгү чылдарда АКШ, Франция, НАТО-нуң өске-даа күрүнелери боттарының хоралакчы ажыл-чорудулгазын күштелдире берген. Рейганның администрациязының неоглобалисчи угланыышкыны Африкада байдалды баксырадырынга, эрги маргылдааларның улам-на ханылаарынга чедирип, чаа маргылдааларны болдуруп турар.

АКШ-тың элчиннеринге болгаш ТРЭ-ниң резидентураларынга тараткан «АКШ-тың чазактың албан черлериниң политиктиг болгаш чажыт операцияларын чурт иштинге болгаш даштыкыга эргелеп башкарары» деп чажыт документиде хоралакчы операцияларны кылыр черлер кылдыр Анголаны, Эфиопияны, Мозамбикти, Мадагаскарны, өске-даа чурттарны киирген. АКШ Анголага удур чөңгээлээшкиннерни үндүрүп келген. Каминде (Заирниң мурнуу чүгү) америк баазаны тургузуп турар. АКШ-тың ТРЭ-зи Унитаның ээрбечилеринге боо-чепсекти берип турар. АКШ-тың болгаш Мурнуу Африка Республиканың тускай албан черлери Мозамбикке, Замбияга болгаш өске-даа чурттарга удур террористерниң хөделиишкиннерин оон башкарып турар.

Хамаарылгас африка күрүнелери интернационалчы хүлээлгезинге шынчы болуп, Африканың национал конгрезиниң болгаш Мурнуу-Барыын Африканың улусчу организациязының удуртулгазы-биле хосталгага болгаш хамаарылгас чорукка боттарының эргелерин камгалап турар Мурнуу Африканың болгаш Намибияның улустарынга деткимчени көргүзүп турарлар.

Улустарның хосталгазы дээш демиселди АЧО тайбың болгаш бүгү-ниити айыыл чок чорук дээш демисел-биле холбаштырып көрүп турар. Тургузукчу конференцияга-ла «бүгү-ниити боо-чепсекти дүжүрери» деп тускай резолюцияга Африканы ядролуг чепсек чок зона болдурарының, ядролуг чепсекти узуткаарының, ол диптиң шериг баазаларын чок кылырының сорулгазын салган: Африканың күрүнелери ССРЭ-ниң тайбың инициативаларын деткип, делегейниң кризистиг байдалдарын шиитпирлээринге идепкейлиг рольду ойнап турар.

(СЭТА).

СИБИРЬ: ПОЛЮС ЭКСПЕДИЦИЯЗЫ

Май 21-де «Сибирь» атомоход бортундан шинчилел ажылдарынга ажыглаар хей-биле боолаар пушкалардан чүс дааштаашкынны кылган. Дээ бажында болган ол садютту салдап чоруур бирги «Соңгу полюс» станциязының 50 чыл болганынга тураскааткан. Соңгу широтаның 87 градузундан соңгаар дош адаанда чыдар черлерниң ханы каъттарын делегейде эң баштай шинчилээн экспедицияның геологтары чартык чүс чыл мурнунда папанинчилерниң эгелээни улуг шинчилел ажылынга тураскаадып байырлал салюдун кылганнар.

1937 чылдың май айының ол хүнүнде бистиң чуртувустуң географтыг соңгу чүгүнге М. Водопьяновтуң ТБ-3 деп самолёдун хондургаш, бирги экспедицияның кежигүннерин дүжүргенин амгы экспедицияның кежигүннери сактып чугаалашкан. Ынчан ол хүн база-ла бөгүн ышкаш бүргеглиндээр, бичии хаттыг турган. Долганчыр кайнаар-даа көөрге, дош-ла дош. Ынчан папанинчилерниң самолет хондурган кылын дожун ам атомоход буза үстүрүп каапкан коступ чыдар.

М. Водопьяновтуң самолет хондурган черинден 150 километр черде ам атомоход чедип келген. Ол үеде папанинчилерниң кайы хире берге байдалдарда ажылдап турганын амгы шинчилекчилер магадап чугаалажып турар. Ынчан маңаа хөй эвес кижи келген. А бөгүн мында барык 300 хире кижи эжиндирип чедип келген. Эртемденнер, ужудукчулар, далайжылар дээш кандыг мергежилдиг кижилери мында келбээн дээр. А бежен чылдар мурнунда Н. Папанин, П. Ширшов, Е. Федоров, Э. Кренкель маңаа үе-дүптүң оргаагар доштарының аразынга бодүүа дериг-херекселдер-биле шинчилел ажылдарын кылып, шынап-ла, эрес-маадырлыг ажылдап турганнар. Оларның хамааты хүлээлгезин күүседип, кадыг-дошкун агаар-бойдусту шыдажып эртип, Төрээн чуртун алдаржытканы, шынап-ла, эрес-маадырлыг чорук. Төрээн чурт оларның ажылын ынчангаш бедии-биле үнелээн-даа.

Ол хүн бедик широтаже кылдынган рейстиң киржикчилери бүгү чурт-биле кады папанинчилерниң юбилейжин хүнүн демдеглеп эрттирген. «Сибирь» ледоколга «Папанинчи хүннери» органзастаан. Ол хүннерни «Огонек» журналдың архивинден алган фото-чуруктар делгелгезин-биле ажыткан. Ынчангы фото-чуруктар ол үениң дугайын бадыткалдыы-биле көргүскен. Ледоколдуң клувунга кежээ байырлыг хурал болган. Арктиканың болгаш Антарктиданың эртем-шинчилел институдунуң директору, география эртемнериниң доктору Б. Крутских илеткел кылган. Соңгу доштуг океанның делгем девискээринге 50 чылдарның дургузунда чоруттунуп келген эртем-шинчилел ажылдарының дугайын чугаалавышаан, ол бөмбүрзектиң ээнзиргей бо делгем болгаш кезээ мөңгеде дош-биле шыптынган чыдар девискээрин шинчилеп ажыдарынга совет эртемниң кайы хире улуг рольду ойнаанын онзалап демдеглээн. Совет «Соңгу полюс» станциялары ниитизи-биле 25 муң хонук иштинде соксаал чок шинчилел ажылдарын кылып, 130 муң километр черни салдап эрткен.

(СЭТА).

ПОЛЮСТА ТУК

СОҢГУ ПОЛЮС, май 22. (СЭТА). Ол хүн Москваның-биле 13 шак турда, Соңгу полюстуң географтыг төвүнге совет кызыл тукту көдүрүп тургускан. Папанинчилерниң Соңгу полюсту шинчилеп эгелээниниң 50 чыл юбилейин таварыштыр бөмбүрзектиң чип-чиге тейинде ол тукту көдүрген.

«Сибирь» атомоходтуң шинчилел экспедициязының эртемденнери Октябрьның 70 чылынга тураскааткан эртем ажылын үргүлчүлеп турар.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

● РИМ. Марке областа Италияның коммунистиг партиязының федерациязының секретары Альдо Амати Пезаро хоорайның мэри кылдыр соңгуткан. Ону социалистер, социал-демократтар болгаш республиканчылар деткээн. А. Амати муниципалдыг джунтаны — ол чериниң бот-эргелелиниң күүсекчи органын баштаан. Ук орган чүгле компартияның төлээлекчилериниң тургустунган. Июнь 14—15-те чуртка хуусаа бетинде болур бүгү-ниити соңгулдаларга сенаторга кандидат кылдыр ИКП-ның депшидип үндүргени Джорджо Торнатини мэриниң албан-дужаалындан ол солаан.

ГАВАНА. Национал тараачын эвилелдиң инициативазы-биле Сан-Сальвадорга болган тайбың марыжының киржикчилери Дуартениң реакцылыг ёзу-чуружунуң доп-дораан халажырын негээн. Ук марш кодээ ажыл-агый хөгжүлдезиниң банкызының бажыңының чанынга чыскаал-биле төңген. Сальвадорнуң Америкаже угланыышкыныг эрге-чагыргазының улуска удур экономиктиг политиказын тараачыннар шиитпирлии-биле буруу шаап, дүжүт чып алырынга болгаш чер участоктарын болбаазырадыы кылырынга чээли бээрин негээннер. Ында кээп турар медээлер ёзугаар алырга, Дуартениң ёзу-чурумунуң политиказынга удурланган сөөлгү хүннерде ниити чыскаал болган.

● ПХЕНЬЯН. Корейни каттыштырарының «либерал демократтыг» үндезининге, өскээр чугаалаарга, чурттуң мурнуу чүгүнде туруп турар чурумнуң үндезиннинге боттандырып чорудар ужурлуг деп, мурнуу корей төлээлекчилериниң медеглели чугаалажыышкыннар кылырында ойталааны болгаш «коммунизмниң тиилээриниң оруу-биле катап каттыжарының» буурап баткан өөредиинче катап ээп келгени болур. Ол дугайын Корей Улус Демократтыг Республиканың төрээн чуртту тайбың каттыштырар талазы-биле комитеттиң онза калбарткан хуралынга ооң киржикчилери медеглээннер. Хуралдың киржикчилери корей улустуң иштики херектеринге холгаарлап киржирин соксадырын, Мурнуу Корейден америк шериглерин болгаш ядролуг чепсекти үндүрерин АКШ-тан негээн. Янзы-бүрү чурттарның чазактары, политиктиг партиялары, хөй-ниити организациялары корейлерниң чугаалажыышкын чорударын, чавырлыышкын болгаш чуртту тайбың каттыштырары дээш демиселин идепкейлии-биле деткиирин идегелдиг илереткен.

● МАПУТУ. Мозамбиктиң найысылалында Африканың португал дылдыг чурттарының даштыкы херектер министрлериниң ээлчеглиг хуралы доозулган. Ооң киржикчилери эрткен чылда Ангола, Гвинея-Бисау, Кабо-Верде, Мозамбик, Сан-Томе болгаш Принсипи аразында кады ажылдажылганың түңнелдерин чугаалажып көрген. Олар «беш» күрүнениң дээди деңнелге болган чедиги конференциязынга материалдарны белеткээн. Португал дылдыг күрүнелерниң баштыңчыларының бадылаар документилериниң аразында 1987—88 чылдарда хөделиишкиннерниң программазы кирген. Дээди деңнелге болган ук ужуражыышкынга Мурнуу-Африка Республикада апартеидти, узуткаары дээш. Анголада болгаш Мозамбикте террорист бөлүктериниң ажыл-чорудулгазын соксадыры дээш демниг хөделиишкиннериң айтырыглары ээлээн.

● НЬЮ-ЙОРК. Уран чүүлдүң болгаш литератураның америк академиязының хүндүлүг даштыкы кежигүнү кылдыр совет шүлүкчү Евгений Евтушенко соңгуткан. АКШ-тың культуразының кол ажылдакчыларының ол каттыжыышкынының чыл санында болур байырлыг хуралынга ол дугайын чарлаан. Ооң-биле кады ындыг бедик атты Ирландияның сураглыг чогаалчызы Эдна О'Брайенге болгаш Италияның сураглыг чурукчузу болгаш хөй-ниити ажылдакчызы Ренато Гуттузога тывыскан. Евгений Евтушенко-биле кады уран чүүлдүң болгаш литератураның америк академиязының хүндүлүг даштыкы кежигүннериниң санынга совет шүлүкчүлер Белла Ахмадулина болгаш Андрей Вознесенский база кирип турар.

(СЭТА).

ХЭЭЛИНИ СОЙГАЛААН

Президент Рейганның чазак баштап келген үезиниң дургузунда ооң администрациязының чүс ажыг улуг эрге-дужаалдыг кижилери хоойлу үреп база янзы-бүрү түлгедиглер кылып турганы дээш буруудаттырган. Ол дугайын Американың «Таймс» журналы бижээн. Ындыг чоруктуң чылдагааны чүдел дээрге, президент Рейганның болгаш ооң администрациязында ажылдап турар кижилериниң хээли алыксаар болгаш хоойлу-дүрүм тоовас чоруунда деп ук журнал бижээш, аңаа хамаарыштыр элээн хөй чижектерни көргүскен.

Сөөлгү ийи чылда чазакта ажылдап турар 40 ажыг улуг дужаалдыг кижилериниң хээли ап, дүрүмге удур чоруктарны кылганын журнал чижек кылдыр көргүскен. Оларның бирээзи Рейганның чоок кижизи, юстиция министри Эдвин Миз «Уэдтек» дээр машина тудуушкун корпорациязы-биле харылзаа тургузуп алгаш, чазак кежигүннерин хээлилеп тургаш, ол корпорацияга чазактың хөй акша-түңнүг чагыгларын берип турган. Миз 80 чылдарның эгезинде Рейганның чөвүлекчизи тургаш, ол корпорацияга 30 млн. доллар түңнүг чазак чагыын берген болгаш ол дээш эвээш эвес акша хээлизин алган.

КАНДИДАТТАРЫН САНАЛДААН

ЛИССАБОН. СЭТА-ның корреспондентизи Геннадий Петровтуң дамчытканы болза: Португалияның чоон үзелдиг күштериниң соңгулда мурнуунуң каттыжыышкыны — демократтыг чаңгыс эптиң коалициязы июль 19-та хуусаа бетинде болур парламент соңгулдаларынга боттарының кандидаттарының даңзызын чарлаан. Ук коалицияда Португалияның компартиязы, Португалияның «ногааннарның» экологтуг партиязы болгаш чурттуң партия кежигүнү эвес сураглыг ажылдакчылары кирип турар.

Республиканың хуралынга депутатка кандидаттарның найысылалдың соңгулда округунуң даңзызын ПКП-ның чиңгине секретары А. Куньял, чуртта улуунуң талазы-биле ийиги черни ээлеп турар хоорайы Портудан ПКП ТК-ның Политиктиг комиссиязының кежигүнү К. Кошта баштап турарлар.

Парлалга конференциязынга чүве чугаалап тура, демократтыг чаңгыс эптиң коалициязының бүгү депшилгелиг ажылдакчылары ёзулуг демократтыг, ажык шиңчизин К. Кошта демдеглээн. Ол коалициядан республиканың хуралынга соңгуткан депутаттарның кол сорулгазы — португал ажылчы чоннуң эргелерин быжыы-биле болгаш чайгылыш чокка камгалаары, ниитилелде ылгай көрүүшкүнге таваржып турар херээженнерниң болгаш аныяктарның дугайында сагыш салыры болур деп, ол онзалап демдеглээн.

АНЫЯК ХОЙЖУЛАР ЫРЫЗЫ

Сөзү Ч. КАРА-КУСКЕНИИ. Аялгазы В. ТАНОВТУУ.

Комсомолчу путёвкадан
Холга тудуп алыылыңар.
Коданнарже, кыштагларже
Хойжулар боoп үнээлиңер!
Аныяктар, далажыңар —
Ажыл бисти маңай берди.
Невистиң, адавыстың
Ижин салгап алыылыңар.
Эгээртиннес малывыстың
Ээзи болуп чурттаалыңар!
Аныяктар, далажыңар —
Ажыл бисти маңай берди.
Чазак, намның даалгазын
Чарыш салгаш
кылыылыңар.
Чалыы шаавыс кезиг күжүн
Чаагай ишке өргүүлүңер!
Аныяктар, далажыңар —
Ажыл бисти маңай берди.

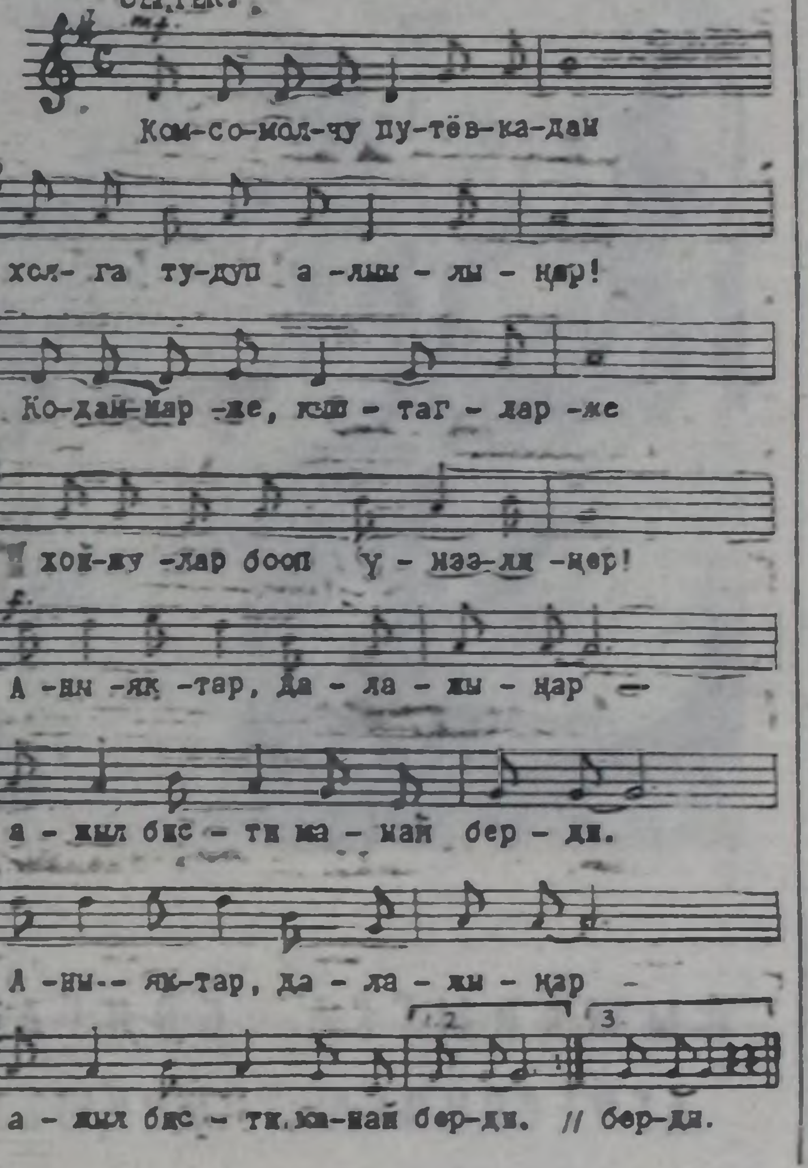

Улусчу чогаадылга көрүлдези

ЧАА ҮЕ-ЧАДАНЫҢ ЭРГИНИНДЕ

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының көрүлдези уламчылап турар. Республиканың районнарындан келген бот-тывынгыр артистер найысылалдың хөгжүм-шии театрынга боттарының уран талантызын чонга бараалгадып, улуг-хүн санында кээп турганын билир бис.

Районнар көрүлде доозулган соонда, бот-тывынгыр коллективтерниң концерт программазын жюри кежигүннери үнелеп, боттарының сүмелерин болгаш эки деп демдеглээн күүселделерин айтыкылаан.

Жюриниң кежигүнү, хореография талазы-биле тускай мергежилдиг специалист, хөгжүм-шии театрының кол балетмейстери Вячеслав Донгак танцы-хореография талазы-биле көрүлдениң түңнелдерин номчукчуларга таныштырып тур.

— Чоннуң чогаадыкчы уран чүүлүнүң Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга тураскааткан II Бүгү-эвилел фестивалының үезинде хөй-хөй бот-тывынгыр коллективтер боттарының күжү-биле тургускан танцыларны чонга бараалгаткан болгай, Вячеслав Октябрьович. Бо талазы-биле чүнү чугаалап болур силер?

— Бо көрүлдениң түңнели-биле алгаш көөрге, хореографияның болгаш танцының чаа агымы эгелээн кылдыр санап, ону чаа үе-чаданың тевии деп болур. Ол ышкаш чоннуң хореографияга сундулуг кижилериниң бот-тывынгыр коллективтерниң сонуургалы улгаткан. Ооң херечизи чүл дээрге, бо фестивальга киржип келген коллективтерде бот-тывынгыр артистерниң танцы номерлеринге массалыы-биле киржип турары. Мооң мурнунда чылдарда танцылаар дөрт ээжеш кижилерни сценаже үндүрүп кээри безин берге турду, а ам чамдык коллективтер сес, он ийи ээжеш танцы күүседикчилерин чыып алган болгулаар-дыр. Ол өөрүнчүг болуушкун.

Танцы күүседикчилериниң сцена культуразын эки сагыыр апарганын мањаа демдеглээри чугула. Бот-тывынгыр чамдык танцы коллективтериниң күүселделери профессионал танцы артистеринден дудак чок. Ол чүл дээрге, балетмейстерлериниң шудургу ажылының түңнели-дир.

Чурттуң янзы-бүрү хоорайларында дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң доозукчулары боттарының мергежилиниң ады-биле кодээде барып ажылдап, чаа-чаа танцыларны чогаадып турары бо көрүлдеден көскү.

— Силер кайы районнарның коллективтериниң экелген танцыларын бедик идейлиг утка-шынарлыг деп санаар силер?

— Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн демдеглеп турар болганывыста, бо темага дүгжуп турар утка-шынарлыг танцы композицияларын Чөөн-Хемчик, Бии-Хем, Таңды, Бай-Тайга, Өвүр районнарының коллективтериниң экелеп бараалгатканын айтыр апаар. Чижээлээрге, Чөөн-Хемчиктен келген бот-тывынгыр хореография бөлүүнүң белеткели бедик деңнелде. Оларның «Хамнаарак» деп ырлы-танцылыг көргүзүүнге, «Аныяктар танцызынга» жюри кежигүннери бедик үнелелди берген. Чамдык коллективтерниң тургускан танцылары бодунуң алаан адынга дүүшпейн баар ийикпе азы танцының адын, утка-шынарын шынзыдып шыдавайн баргылаар-дыр. А бо коллективтиң тургусканы «Хову-шөлдүң делгемнеринде» деп танцы бодунуң адын шынзыдып турар. «Аныяктар танцызы» шимчээшкин-даа аялга-даа талазы-биле танцының национал «чүлүүн» чидирбейн турар. Коллективтиң бодунга хамаарыштыр мынчаар чүүлдү чугаалаары артык эвес. Өске коллективтерге бодаарга, Чөөн-Хемчиктиң танцы коллективи фестивальга массалыг чоруун көргүзүп турар. Коллективтиң удуртукчузу шаг-ла тура ажылдап келген, бодунуң ажылының кижилериниң бирээзи. Бот-тывынгыр коллективтерни доктаамал хаара тудуп алыры ындыг белен эвес. Ындыг болганда З. Балчыраның улуг-хуузу манаа эвээш эвес. Ооң кады ажылдап турар эки аныяк хореограф К. Ондар база-ла кызымак ажылдаан. Оларга бүгү деткимчени бээри күзенчиг. Чүгле оларга эвес, а өске-даа районнарда танцы талазы-биле ажылдап турарларга база.

— Өске коллективтерниң белеткелиниң дугайында чүнү чугаалап болур силер, Вячеслав Октябрьович?

— Бии-Хем районундан келген коллективтиң «Октябрь» деп танцы-композициязын, Ак Довурактың «Таланка», Бай-Тайга районунуң «Чалыы-назынның аялгазы», «Кара-куштар самы» деп танцылары солун болган. Ол ышкаш Өвүр районнуң Саглы кодээ Культура бажыңының коллективинде ажылдап турар С. Кара-Салдың «Моңгениң девии», «Саваалар», Тожу районда О. Седенниң тургусканы «Тоора-Хем», «Азастың чечектери» деп танцыларын сонуургадым. Ынчалза-даа соолгу адааныыс районнуң танцы коллективиниң күүселдезинде четпес чүүлдер бар. Ол чүл дээрге бо ийи танцы стильдаа, шимчээшкин-даа талазы-биле домейлешкек болуп турар. Тема эки-даа болза ону чедир сайзырадып шыдавайн.

Ооң ыңай Хову-Аксының «Эрдек шыңгырааш» деп уругларының танцы ансамблиниң белеткели кончуг кошкак болганындан бодунуң адын бадыткап шыдавайн турар. Аңаа деңнээрге Таңдының «Пластика» деп танцы бөлүү бодунуң ол адын шынзыдып турар-дыр.

Мөңгүн-Тайга, Кызыл хоорай, Сүт-Хөл, Каа-Хем, Кызыл районнуң коллективи танцы талазы-биле кошкак белеткелдиин көргүскен.

— Моон ыңай танцы бөлүктеринге хамаарыштыр силерниң кандыг күзээшкиннериңер барыл? Танцы талазы-биле республикада бот-тывынгыр коллективтер чаа үе-чаданың эргининде келген дээр дивиңер...

— Ийе, чаа үе-чаданы эргининде эвес, а ооң эргининиң шаг-ла-ла эртир база берген деп болур. Чаа танцылар тыптып турар. Ону ам-даа дилеп тывар, чогаадыр апаар. Амыдырал бурунгаар сайзырап олурар болганда, танцы база чаңгыс үе-чадага турбас ужурлуг. Чаа хевирлерин, шимчээшкиннерин дилеп тывар херек.

Бистиң тыва танцыда ам-даа кылыр ужурлуг шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар хөй. Кол бергедеп турар айтырыг — тыва танцыда, ниити хореографияда чаңгыс угланыышкын чок. Чаңгыс угланыышкын-биле ажылдаар дээр болза, республиканың улусчу чогаадылга болгаш культура-чырыдыышкын ажылының эртем-методиктиг төвүнүң баазазынга эргелеп-башкарар төптүг ажылдары чугула. Аңаа кодээде ажылдап турар хореографтарны чыгдаш, чаңгыс угланыышкынныг системаа ёзугаар ажылды чорудары ажыктыг деп бодаар мен.

Беседаны Ч. ОНДАР кылган.

Даарта—С. А. Ковпактың төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылы

УКРАИН ССР. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде, 1943 чылда, карпат рейдизи партизан шимчээшкининиң төөгүлүг арны болуп артып калган. Ук операция Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры Сидор Артемович Ковпактың командылааны партизан каттыжыышкыны-биле чорутунган.

Рейдиниң кол сорулгазы болза, немецтерниң түр эжелеп алганы совет девискээрлерге партизан шимчээшкинин улам идепкейжидип, дайзынның чазаглыг болгаш демир-оруктар шугумнарын база өске-даа чүүлдерин чок кылыры турган.

Алдарлыг партизаннар маадырлыг болгаш коргуш чок чорукту көргүзүп, дайзынның тылын Путивльден Карпаттар чедир эрткен. Олар көвүрүглерин, нефть шыгжамырларын чаза тепсип, складтарны өрттедип, дайзынның тылынга могудээшкин болгаш органзаc чок чорукту болдуруп, листовкаларны тарадып турганнар. Ынчалза-даа эжелеттирген девискээрниң чонунга улуг тиилелгениң удавас келирин тайылбырлап, Кызыл Шериглиң чедиишкиннерин чугаалап берип турганнар.

Яремча хоорайга С. А. Ковпак болгаш партизаннарның карпат рейдизиниң дугайы тураскаалдарда болгаш кудумчу аттарында мөңгежиттинген. Ында партизан алдарының Музейи ажылдап турар. Ковпакчы — партизаннарның акы-дуңма хөөрүнге рейд үезинде өлген, чоннуң өжээн негекчилериниң өндүр улуг тураскаалы бедип үнген.

ЧУРУКТАРДА: Делятин суурнуң ажылчы чону-биле С. А. Ковпактың ужуражып турары. (Яремча хоорайның партизан алдар Музейиниң фондузундан 1963 чылда алган чурук).

СЭТА-ның фотохрониказы.

Эргим Мергелдей! Бистиң Тожу районнуң Тоора-Хем суурда «сугга дүшпес, откадаа өрттенмес» бир дарга бар. Ооң дугайында Силерже бижип, ооң чамдык төлеп чок аажызының дугайында дыңнадып көрзе дээн күзел бо демир-ужукту сегирип алырынче албадапты.

Ол дарганы Чернова дээр. Валентина Лаврентьевна. Ооң дугайында бижиирде, үстүнде эгени анаа бодап албаан мен, чоокта чаагы таварылганы сактып келиримге, ол чайгаар мээң дылымга келди. Чүл дээрге май эгезинде, бир вторникте төрелдер хүнү болуп турда. Чернова дарга эзирик чорааш, сугга дүшкен кижи-дир. Ону өске улус уштуп каан. «Эзирик кижи харын-даа дүжүп олбээн-дир, аас-кежиктиг төл-дүр» дижип, анаа турган шываганчылар тейлээш дижир.

Олар Чернованың «сугга дүшпезин» чаа билгеннер ийик аан. Тожу райпозун даргалап турар Валентина Лаврентьевна ажылдаар черинге арагалап, ажыл хүнүнде эзирик турбаш безин «сугга дүшпес» кижи болбазыкпе. Ол эрткен чылдан бээр безин (арагалаашкынга удур доктаал, шиитпир үнгенден бээр ийи чыл болуп турар) ажылга эзирик, адак дээрге аажок чүдеп-баксырап кээр чаңчылдыг апарган. Ону бадыткаар факт херек бе? Бо-дур: эрткен чылдың октябрь 12-де коммунист В. Чернова ажылдаар черинге эзирик келгеш, 16 шак үезинде-ле, складтан ээртир суксунну алгаш, садыг килдизиниң эргелекчизи П. Рогалеваны, Л. Ворончихинаны эдерткеш, арагалаар дээш чоруй барган. А табельде бүдүн хүн ажылдап хүнээн деп демдеглелди кылып каан.

«Ындыг төлеп чок дарганы коллектив чүге тудуп турар чүвел, бодунуң шыңгыы сөзүн сөглевес чүве бе», деп айтырарыңар чадавас. Шыдаар шаа-биле коллектив хемчегин ап турар. Ынчалза-даа Чернова ооң черле «артык» кижи болган. Чижек херек бе? Бо: эрткен чылдың сентябрь 18-те Тожу райпозунга профэвилел организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралы болган. Санал бергеннер дарганы-даа дыка-ла шүгүмчүлээн, хуралдың секретары ол бүгү чүүлдерни шуптузун протоколга бижип каан. Даартазында Чернова ол протоколду алгаш, бодунуң шүгүмчүлээн одуругларны казып каапкаш, «арыг тас» протоколду Кызылче кирипкен чүве-дир. Ооң туржук шүгүмчүлел дээш профком кежигүннери Н. Туева, О. Баркова оларны хөй-ниитичи ол даалгазын күүседиринден халаар дугайында айтырыг тургузуп туруп берген чүве-дир.

«Мындыг дужуметсиг ажылдакчыны районнуң партия, совет органнары чүге эскербейн турар чоор» деп эдептер чадавас. Олар бо байдалды тергиин эки билирлер. Олар Черновага күш четпестер. Чүге дээрге... боттары ооң араганы аптар болбазыкпе. Склад эргелекчизи Л. Мозгалевская бир катап мынча дээн болгай: «Ээрттир суксунну талон чокка садып турган деп мени будуудадып турар-дыр. Мен райпо даргазы В. Чернованың айтыышкынын ёзугаар Н. П. Савинге, Т. Х. Монгушка берип турган мен...». Бо сөстерни Н. Туева мынча деп бадыткап турар: «Складтан арага садып алыр дээш Савин коступ келирге-ле, Мозгалевскаяның чаштыныг бээр чаңчылын билир мен, а демги дарга ону дилеп-ле турар эвейикпе».

Чернованың «сугга дүшпезиниң» кол чылдагааны бо ышкажыл. Районда удуртукчу даргаларга «чөленип» алган. Бо чылдың эгезинде арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссия республика найысылалындан келгеш, райпо даргазы В. Чернованы он хонук хуусаа дургузунда ажылын хостаар деп санал киирген. Ону районнуң удуртукчулары күүсетпээн. Чүге дээрге Чернова—«сугга дүшпес-даа, отка өрттенмес-даа».

Ойт, от дидим бе? Ийет. Чернова отка өрттенир эвес. Ооң орнунга райпо пекарнязынга быжырган хлеб харын өрттенип турар. А ол өрттенген, ээзы чиглээн хлебти пекарня чоогунда оңгарга хээп турар болдур ийин. Бо чылдың эрткен хүннериниң бирээзинде 327 булканы хээп каапкан болгай. Оозун бодаарга, ук оңгарда та чеже тонна хлеб хөмдүнген.

«Чогум Тожу райпозунда ажыл-агый эки, бараанның ассортиментизи элбек боорга, даргазынга дыңнып чадап турар бе» деп бодаарыңар чадавас. Байдал ындыг база эвес. Эргежок чугула бараннар чедишпес болгай. Чижээ, ажыл-агый бараннар магазиниңде турар ужурлуг бараанның чартыы чок, идик магазиниңде 30 хире хевирниң бараны чок... Ол бүгүнүң түңнелинде, бараан саарылгазында өзүлде чок, харын-даа бо чылын кудулап эгелээн.

Эргим Мергелдей! Мындыг даргавыс-биле моон соңгаар канчаар ажылдаар улус боор бис? Биске арга-сүмелен кадып көрүңер. Чүгле «хуучулар боттары шиитпирлээй аан» дивес силер. Чүге дээрге чоокта чаа хуучулар хуралы болган, аңаа чүгле Чернованың болгаш Савинниң чоок 20 шаа кижилерин чалаан, а өске «айыылдыг» болгу дег хуучуларга эжик хаалгыг болган болгай. Черле шыдап чадап кааш, Силерже бижидивис.

Т. ТАЙГА.

Силерни Бай-Тайгада Ээр-Хавак фермазынче чалаывыс. Чогум ферма коллективи кызымак ажылдап турарын көрүп каар силер. Ажылывыс кызыг-чай чок-даа болза, ойнаар, хөглээрин, ажыктыг дыштанырын утпайн турар бис, Мергелдей. Спорт шөлү чогуудан үш километр черге кылаштажып, хоккейлеп турувус.

ДИЛЕДИВИС

Бисте кодээ клуб бар. Ооң даштыкы байдалы безин көрүш чок. Амгы эде тургустуушкун үезинде кижи бүрүзү кол ажылын эки кылбышаан, культурлуг дыштанырынче хандыкшылдыг апарган. Массалыг хемчеглер болурга клубка чон сыңмайн баар-дыр.

Район төвүнге маргылдаа ларга киржип бээривисти коллектив кежигүннеринден дыңнаан боор силер. Ол баргаш, ийи үш-даа черлерни ап, багай эвес түңнелдиг болуп келдивис. Ынчалза-даа ферма бригадири Алдын-оол Хертек спорт ажылын черле сонуургавас, хурал болурга-ла, чүгле «ажыл-ла, ажыл» дээр апарган. Бо четпестерни «Тээли» совхозтуң спорт болгаш комсомол комитеттериниң даргалары-биле сүмележип тургаш, дарый хемчээн ап бээрин диледивис.

О. САРЫГ-ХУУРАК.
Бай-Тайга район.

ЧҮТКҮЛДҮҮ-БИЛЕ ОНЗАГАЙ ЧОРААН

Кызылдың № 2 школазы. Найысылалдың Н. Гастелло аттыг парк аксында турар бо үш каът бажыңны дөртен чылдарның эгезинде улуг орус болгаш өске-даа национарның болгаш биче улустарның төлээлекчилери туткаш, тыва араттарның ажы-төлүн өөредир школа кылдыр чалап каан. Бо чылдагы доозукчулар — ооң дөртенги доозукчулары болур.

Дөртен чыл дургузунда ук школа дыка хөй кижини доостуруп үндүрген, ону санаар болза, чүс-чүс. Республиканың кайы-даа булуңунга баарга, «Кызылдың № 2 школазын дооскан мен» деп чоргааралы-биле чугаалаар кижилер хөй. Шынап-ла, ук школаның доозукчуларындан чонунга, күрүнезинге төлептиг бараан бооп чоруурлар хөй болгай.

№ 2 школаның баштайгы доозукчуларының дугайында бодап ора, ону ам сактыр кижилер ховар, ынчалза-даа таныыр, билир кижилерниң чүректеринге кезээде арткан бир кижиниң дугайында бодап, ооң дугайында кысказы-биле таныштырар күзел төрүттүнүп келди.

Ону Александр Тогүй-оол дээр. Бай-Тайга чурттуг кижи. 1947 чылда ук школаны чедиишкинниг доосканнарның бирээзи, А. Тогүй-оол Ленинградче баштай чорутканнар студентилериниң база бирээзи болган.

«Ындыг сургууладар-ла хөй болгай, ооң дугайында ам чүге чугаалап тур сен» деп айтырарыңар чадавас. Ында ужур бар. А. Тогүй-оол онзагай шынарлыг, амгы аныяктарга өөредиглиг талалар-лыг кижи. Хомуданчыг чүве чүл дээрге, ол Ленинградтың Ленин орденниг Жданов аттыг күрүне университединиң IV курузунга тура халаптыг аарыгдан мөчээн. А ол ыя кыска үе дургузунда студент кижиниң чүткүлүнге хамаарыштыр үлегерлиг ысты арттырган.

А. Тогүй-оол дугайында ооң башкызы, сураглыг эртемден-тюрколог Владимир Михайлович Наделяевтен баштай дыңнаан мен. Ынчан ол университеттиң студентилериниң бирээзи дуңмамга ужуражып дээш, Нева кыдыында хоорайга аалдап чеде бергеш, Владимир Михайловичиниң бажыңынга ийи хонгаш, Тывадан келген студентилер дугайында ооң чугаазын дыңнаан мен.

— Силерниң чаңгыс черчурттугларыңар шупту кызымак өөренип турар — деп, ол чугаалады. — А Александр өскелерден черле онзагай-дыр. Чоокта чаа «Тыва шүлүк тургузуун шинчилээним» деп ажыл бижиди. Шүлүк тургузуунуң кол-кол дүрүмнерин чедимчелиг айыткан ол ажыл дээш ону университеттиң хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

Өөредилгеге онзаланыры дээрге, кызымак чоруктуң түңнели деп, сураглыг эртемден ынчан чугаалап орган чүве. А. Тогүй-оол дыка ажылгыр, кызымак, эгелээн херээн эчизинге чедирбээнде оожургавас кижи дээрзин Наделяев башкы-даа, ооң кады өөренип турган өөрү-даа чугаалаар чораан. Ооң үшкү курска тургаш бижээни «Тываларның үлегер сөстери болгаш чечен чугаалары» деп ажылы социал төөгүлүг болгаш лингвистиг план ёзугаар бижиттинген шинчилел болган. Ол дээш ВЛКСМ Ленинград хооркомунуң хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

Университетке болган конкурска ол база тиилекчи болуп үнген. Ол дээш бирги шаңналды 1250 рубль-биле кады тывыскан. Ол дээрге белен-селен кижиниң албазы дыка улуг шаңнал-дыр. Ооң бижээни «Тыва тывызыктар» деп ажылы база чедимчелиг болган. А. Тогүй-оол дугайында В. М. Наделяевтиң сеткил ханыышкыны-биле бижээн чүүлү «Тываның аныяктары» солунга 1951 чылдың февраль 14-те үнген.

Амгы сураглыг тыва чогаалчы, 1947 чылда тоску класска өөренип турган Юрий Кюнзегештиң ынчангы «Сылдысчыгаш» солунга бижээни чүүлүндем каш одуруглардан көрүптээли: «...Чурук тырттырыкчызы» деп ниниң боду очулдургаш, ооң ролюнта боду ойнаан. Мен бодаарымга, кижиниң талантызы школачы чылдарында хевирлеттиннер. Частып орар чечек ышкаш, ол талант назының чалыы үезинде көстүп келир болгай. Александр Тогүй-оолдуң быжыг шиитпирлиг бодалы бар».

А. Тогүй-оол дугайында хоочун башкызының болгаш эжиниң үнелели мындыг. Ону таныыр, билир кижилер-биле чугаалажырга, А. Тогүй-оол биче сеткилдии-биле, сонуургаачалы-биле, эртемсургуулга чүткүлдүү-биле онзаланып чораан дижир. Бистиң аравыста ындыг мөзүшынарлыг оолдар, кыстар хөй-хөй, ынчалза-даа өөредиглиг Александр ышкаш кызымак болуп, шугдунер болза, база черле артык эвес, ынчангаш үлегер-чижек болуру-биле бо кижиниң дугайында номчукчуларга таныштырдым.

Н. КҮНЧҮН.

ТВ

МАЙ 25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Бут бөмбүүнүң дончулалы. 9.00 — «Кызыл крест демдээниң адаа-биле». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги серияларı 11.55—12.00 — Медээлер. 15.50 — Медээлер. 16.00 — «Африка: экономика, политика, культура». Кинодончулал. 17.00 — «Ковпак дугайында бодалдар». Уран-чечен фильм. 1-ги фильм. «Набат» 18.30 — «Хүннен хүнче. Партия райкому эде тургустунуушкун байдалында». Чарылгазын долузу орулгазы-биле дуглаарынче шилчээн Ставрополь крайның Киров районунуң коммунистериниң ажылының дуржулгазының дугайында. 18.45 — Бөгүн делегейде 19.00 — «Дурге дээшкин», «Шынарның үвер достери». Продукцияның шынарын тодарадыр ховар херекселдер дугайында. 19.35 — А. М. Горькийниң шиилери. «Дерзиилер». Фильм-шии. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Дерзиилер». Фильм-шииниң уланчызы. 23.05 — Бут бөмбүүнүң дончулалы. 23.50—00.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Дептиргениң демдектери». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 8 класс. В. И. Лениниң революсчу ажыл-чорудулгазының эгези. 9.05; 13.40 — Итали дыл. Телекөрүкчүлерге сүмелер. 10.05 — Ыяштан чонары болгаш ыяшка кааставга уран чүүлү. 10.35; 11.40 — Төөгү. 5 класс. Бурунгу Римниң культуразы. 11.05 — М. И. Глинка — «Вальс-фантазия». 12.10 — «Дөрттүң чүрээ». Уран-чечен фильм. 14.10 — Медээлер. 14.15 — Кодээ ажыл-агый билиглериниң университеди. 15.00 — 16.00 — Спортчу гимнастика. Европа чемпионады. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Социалистиг чарыштың дээштин дээш». Часкы хову ажылдарының үезинде Кызыл болгаш Таңды районнарының хову ажылдакчыларының аразында чарышты организастааны. 18.40 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур». «Эде тургустунуушкунуң экономиказы». 19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — «КЫЗЫЛ ТЕЛЕСТУДИЯЗЫНЫҢ ПОЧТАЗЫ». «Ол чеге шиитпирлеттинген». «Хемчеглер алдынган». «Юристиң консультациязы». «Силерниң дилээр-биле ужуражылгалар». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Чечээш». Мультфильм. 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.30 — «Аас-кежик дыка чоок». Уран-чечен фильм. (Румыния).

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республикага шокар булуттаар, чаъс чагбас. Хаттың кужу секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 0—5 градус, хүндүс 14—19 градус чылыыр.

Чамдык черлерге дүне 1—6 градус соок, хүндүс 5—10 градус чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар, чаъс чагбас. Дүне 0—2 градус, хүндүс 17-19 градус чылыг болур.

Автооруктарга чаъс чагбас, кестүрү эки.

Медицина талазы-биле агаар байдалының ийиги хевири кадыкшылга хала чок болур.

кино

МАЙ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Тайна двух океанов» 11.20, «Любовные письма с подтекстом» 9.30, 14.20, 18.20, 20.20, «Легко ли быть молодым?» 16.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Король и птица» 10.30, «Женщины шутят всерьёз» 12.00, «Двойник» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «И еще одна ночь Шахерезады» 9.30, 11.10, 13.00, «Курьер» 15.00, 20.20, «Воспоминание» 16.50, «Короткие встречи» 18.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дайте нам мужчин» 10.00, «Зорро» 11.30, 14.00, 15.40, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/т: «Морозко» 14.00, «Покаяние» 15.50, 18.50 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: к/т: «Сказка об отважном кузнеце» 11.30, «Неукротимая маркиза» 13.00, 15.50, 18.30 шактарда.

ШЫН Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун кедбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арнызы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3512.
ТС—00806.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 122 (13422) | 1987 чылдың май 26, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копейк

МАГАДЫЛАЛ БАР

«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының № 1 хову бригадазының төвүнге агроном Георгий Жидниковка ужуражы бергеш, чугаалажып турувуста, бедик сынныг, назы-хары элээн улгады берген кижи кирип келгеш, бистиң-биле мендилешту.

— Бистиң бригадиривис Николай Степанович Чупин — деп, агроном ону биске таныштырды.

«Арай далажып тур мен, бүрүүдатпайн көрүңер. Бир трактор үрелген. Ооң үрелген кезээн кылдырары-биле суур кирерим ол. Т-150 маркалыг тракторларның үрелиничели ковчуг-дур. Бир хүн-не бир тракторнуң бир кезээ үрелген турар» — дээш, чорупту.

Бо хире ажыл хайнышкынның, бачым үеде бригадирниң чаңгыс-даа тракторну халас аңаа тургуспас дээш далажып турары-ла чөп боор деп иштимде бодадым.

Бригада 1770 ажыг гектар черге тараа культураларын, 257 гектарга чаңгыс чылдыг сигенни, 288 гектарга тарымал тоорукту, 80 гектарга картофельди болгаш өске-даа мал чемн культураларын тарыыр. Бо хүннерде 1280 гектар тараа культураларын тараан, 42 гектар картофельди олурткан.

Мында 13 трактор, 25 кижи тарылгазын хаара туттунган. Беш агрегат тараа чаштырылгазында, арткан тракторлар картофель олуртулгазында болгаш чемишчидилге сөөртүлгезинде ажылдап турар.

Долгандыр ногаан арга-лар-биле кажаалаттынган улуг оймалыкта тараа чаштырган агрегаттар ажылдаан турлар. Оймалык кыдыында чемишчидилге сөөрткен трактор, үрезин, бензин сөөртүр машиналар шелле тараа чаштырып турар агрегаттарын манап турар болду. Олар тракторларга солярка, тараа, чемишчидилге кудуп, уруп бериг турарлар. Ынчангаш мында ажыл кандыг-даа саадашкын чок, комплекстиг чорупп турар.

Бригадада үр чылдарда ажылдап келген дуржулгалыг мурнакчы механизаторлар элээн эвес, оларга Сергей Отев, Виктор Иванов, Леонид Чеважаков хамаарышкыр. Олар хүн нормазын 130-140 хуу чедир күүседип, шаңналып, мактадып турарлар.

Механизаторлар ортузунда социалистиг чарышты организастаан. Ооң түңнелин 5 хонуктап үндүрүп, тиилекчилерге шаңналдарын тывысып турар.

Бригадада ооң чөвүлелин, партия, комсомол болгаш профэвилел бөлүктерин, улусчу контрольдуң постузун тургускан. Олар багай эвес ажылдап турар. Ооң түңнелинде күш-ажылды шын организастаанындан бригада кежигүннериниден ажылдан озалдаар, чылдаганы чок черге ажыл шагы үзер, корум-чурум үрээр чоруктар болгаш үрей кылыышкыннар чок болуп, ажылдың шынарынче кол кичээнгейни салып турар.

Мында столовая ажылдап турар. Аъш-чем продуктуларының талазы-биле хандырылгазы эки. Столоваяның иштн арыг-силиг. Поварлар Мария Казанкова, Марина Ахмедходжаева оларның кылган аъш-чемн амданныг дээрзин мында ажылдап турарлар мактаар болдулар. Дүъштеки чем үезинде ховуда ажылдап турар кижилерни тускай автобус-биле сөөртүп эккеп чемгергеш, дедир чедирип турары-биле ажыл шагының чидирии чок.

Бригадада ажылдап турар кижилерниң боттарының онаашкан ажылынга кызымаан, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап чай чогун көргеш, чаагай дүжүттү өстүрүп ап болурунуң бүгү талазы-биле магадылалы бар дээрзин илден.

Н. ДАЖИНМАЯ.

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫ

ЧУРУКТАРДА: механизаторлар Дмитрий Чеванев, Виктор Отев; чаштырылга үезинде.
В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ЧАШТЫРЫЛГА ЭГЕЛЭЭН

Часкы ажылдарга далашкадында шынар чок белеткээн техника баштайгы хүннерде-ле «булганып» турар апарганы ниити ажылга чылыш бербээн. «Тоора-Хем» совхозтуң «ДТ-75», МТЗ марканың беш-алды тракторлар неделя ажыр үеде соңнуг-турнуг септелгеге кирип-ле турган. Септеглээш үндүрген. Тракторист Константин Шолбандырга баштаткан септекчи эдикчилер болгаш каңнакчылар үрелген трактор септежир дээш дыка чай чок болган. Ол чүүден болганыл? Кыжын болгаш чазын техника септелгезинче ёзулуг сагыш салбайн, орайтап кээп септелге чорутканында, «белениниң шугумунга турар» дээн тракторларның чамдыызын өске ажылдарже чазып элээн чардыктырып турганында. Тракторларның (өске-даа техниканың) артык кезектерин тыптыңып алыры Тожуга бергедеп турган болгаш ам-даа ол хевээр. Совхоза хөй-ле кижи Кызылче чорупп пат болган. Базарга, белен чүве кайда боор — холга тудуп, тып алган кезектер дыка эвээш.

Машина-трактор мастерскаязының болгаш Сайлыг-Хем бригадазының ажылында эде тургузуп чаарткан ажылдар эвээш хевээр. Ол дугайын совхозка-даа, РАҮК чөвүлелинге-даа хуралдарга, СЭКП райкомунуң бюрозунга чедир хөй удаа айтып тургулаан. Оон чогуур түңнел үнмээн. Ол бүгү четпестериниң түңнелинде «Тоора-Хем» совхоз кожазы «Май 1» совхозтан чардынган, илииртээн хемчээл талазы-биле ажылдың баштайгы чеди хонуунуң түңнелинде чүс-чүс гектар озалдап турган. Май 13-14 хүннеринде үрелгеш, ажылче тракторларның хөй кезии озалдап үнген. Ийи ээлчег-биле ажылдап турар бригадага үнелиг шак-үе ынчаар халас эрткен.

Бир эвес часкы ажылдарга техниканы шимченгир, бүдүрүкчүлүг кылдыр ажылдаарын чедип алган болза, бо ажыл-агыйга эки ажыглап эгелээн дээшкилгелиг арга — механизаторларның күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин (тодаргайлаар хемчээл) безин ажылды элээн шудалып болур турган ийик.

Бригадир Леонид Саңмай удурткан бригада чөвүлели механизаторларның ажылын хүн бүрү контрольдап, коэффициентизин нээр, казылырын шиитпирлээш, туда салып ооң түңнелин доразн дыцнадып турар. Эрткен чылдарга дециэрге, Сайлыг-Хол бригадазының механизаторларында ажыл шагы үзер, чурум үрээр, хүлээнген машина-техниказынга хам чок ажыл кылыр ындыг таварылга барык чок апарганы өрүнчүг. Механизаторлар Борис Луду, Григорий Бараан, Василий Чогуң, Борис Биче-Хоор, Валерий Бараан, Виктор Кол база өске-лер-даа бедик харысалгалыг, кызымак ажылдап турарлар. Ажыл-херек шалыпкын, эки шынарлыг болзун дээш механизаторлар чүткүлдүг болуп турары олар-биле чугаадан билдинир чорду. Ынчалза-даа эрткен чылдың-на «ларык» — техника «булганыры» оларның сеткилинге кара чүве болуп турар.

«Тоора-Хем» совхозка майның 15-ке чедир 800 гектар черни чарган, илииртээн, дискалаан болгаш хоюдуп чымчаткан. Ам-даа чаргаш, боолбаазыралдыр чер элээн арткан. 36 кижилиг бот-орулга-чарылгалыг бригада чарган керээзин ёзугаар бүгү ажылды кыска хуусаада доозар дээш берген сөзүн бодавышаан ажылдаар сорулгалыг.

«Май 1» совхоз мал чемн культураларын 787 гектарга тарыыр планныг. Часкы ажылдарга киирер кылдыр хуваанган тракторларны кыжын-на эки шынарлыг белеткээш тургусканы, механизатор кадрларны билиг-мергежилин бедидер өөредилгеже шуптузун хаара тутканы ажылга дөгүмнүг болган. Ниитизи-биле алырга, бо совхозка хову ажылының шынары дээш хөй хемчегни ап келген. Агроном Дмитрий Дамдың, бот-орулга-чарылгалыг бригаданың бригадири Виктор Оюн, септекчи эптекчилер Кол Дүктүг-оол, Кочага Кылай ажылды хүн бүрү кылып турган черинге хынап, үредипшкин бүрүзүн дүрген эдеринге дузалажып турганнар. Ооң түңнелинде ховуда ажылдаар бир шак хире тудуптар ындыг септелге болбаан. Чер чардыраарынга Виктор Оюн, Николай Беренги, дискалап турган Слава Довурак оларны нормазын хүн бүрү ажыр күүседип турары дээш шаңнап мактаан.

Районнуң совхозтары мал чемн культураларының чаштырылгазынче эгелеп кирипкен.

А. НУГУУРАК.

> *Июнь 21 — Соңгулдалар хүнү*

ЧОН КЫМНАРНЫ АДААНЫЛ?

Республиканың районнарының болгаш хоорайларының улус судтарының улус судьяларынга кандидаттарны депшидер талазы-биле чугула ужур-дузалыг кампания чорупп турар. Күш-ажылчы коллективтер, хамаатыларның чыыштары бо харысалгалыг албан-дужаалга соңгуур кижилерни адаарда бүгү шынарларын — политиктиг туружун, моральдыг бүдүжүн, принципиалдыын, амыдыралчы дуржулгазын барымдаалап турар. Бо кампания ийи ай дургузунда үргүлчүлеп келген. Кымнарны чон төлептиг деп үнелээнин каш чижектен көрээли.

«Тыва коммунэнергокуг» коллективиниң хуралы ажылдаачы, принципиалдыг байдалга эрткен. Кызыл хоорайның улус судьязынга кандидат депшидер айтырыгны ажык, демократчы байдалга шиитпирлээн. Хөй-ле саналдар, бодал солушканының соонда Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң аппаратының ажылдакчызы, партия кежигүнү Р. Д-Н. Сейтназарованы депшидер деп олар шиитпирлээн. Розалия Думен-Назыновна Красноярскиниң күрүне университединиң юридиктиг факультедин бот-өөредилге-биле чедиишкиниг дооскаш, министерствонуң консультантызы болуп ажылдап турган. Бо үениң дургузунда ол бодун билдилиг, бедик мергежилдиг юрист кылдыр көргүскен. Ол дугайын хуралдың киржикчилери демдеглеп, бүзүрелди шынзыктырарынга идегелин илергейлээннер.

Чөөн-Хемчикте «Чыраа-Бажы» совхозтуң ишчилери боттарының хуралынга улус судьязынга кандидат дугайында айтырыгны онза кичээнгей-биле көрген. Бай-Тайга районга беш чыл дургузунда ажылдап келген, дуржулгазы улуг, херектер кээргелдевес, шыпшынды тывар С. Б. Ховалыгны депшиткен. Хуралга саналдааннар Сергей Базыр-ооловичиниң көрген херектерин үстүкү суд албан черлери үнелеп, бедик мергежил-биле кылып турарын демдеглээр дээрзин чугаалап турган. Ол ышкаш ол бодунга, кады ажылдап турар өөрүнге невелдениг, совет хоойлуну пропагандалаашкынга биче эвес салышкынны киирип турар, Ол хамаатыларның хомудалдарынга болгаш дилеглеринге кезээде ...ейлиг, ...сес болгаш ажыл-херек-биле дузалаарын кезээде белен.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң юрист-консультантызы С. А. Белостокованы Кызылдың аъш-чем бараннар садыының коллективи эки билир. Ол мурнунда Садыг министерствозунга юристеп ажылдап турган, бодунуң мергежилинге ооң бердингенин, хоойлу дүрүм-биле холбашкан нарын айтырыгларны билдилиг шиитпирлеп шыдаарын, кижизинин ук бүдүүрүлгеге болган хуралдың киржикчилери демдеглээш, ону Кызыл хоорайның улус судунуң судьязынга кандидат кылдыр депшидер деп шиитпирлээн. Ол бүзүрел дээш өөрүп четтиргенин Светлана Александровна илергейлээн болгаш бир эвес июнь 21-де соңгуптар болза, чаа албан дужаалга бүгү билиин, күжүн берип ажылдаарын хүлээнген.

Бо чылдың май 4-те Тес-Хемде район эмнелгезиниң ажылчыннары, медицина ажылдакчылары болгаш эмчилери хурал эрттирген. Аңаа хүн айтырыы чаңгыс: районнуң улус судьязынга кандидат депшидери. Аңаа чүве чугаалааннар чээрби ажыг чыл дургузунда судья болуп ажылдап келген Д. О. Оюн-Бартанны база катап депшидер деп саналдааннар. Ол чугле дуржулгалыг юрист эвес, хоойлу-дүрүм пропагандазын ап бартыр талазы-биле биче эвес салышкынны киирип келген кижи. Республиканың «Билиг» ниитилелиниң президиумунуң шиитпирин ёзугаар совет хоойлу пропагандалаар талазы-биле эң эки тергиин пропагандист деп үнелелди ол алган. Ооң херек чаруун идепкейлиг пропагандистерниң аразында аскан. Долгар Ондаровнаның малчыннар аалдарынга, күш-ажылчы коллективтерге болганчок көрүп болур. Эрге-хоойлу кижизидилгези-биле холбашкан чаңгыс-даа профилактиктиг хемчег ооң киржилгези чок эртпес. Бодунуң ындыг төлептиг күш-ажылы дээш Д. О. Оюн-Бартан «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан.

Улус судьяларының Конституция ёзугаар ажылдап эртирер чаа хуусаазында ажылдаар кылдыр Л. Д. Дамдынның («Тыва швейбыт» каттыжыышкынның), В. А. Пазлюкту («Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелели) болгаш өске-даа төлептиглерни депшиткен.

Ниитизи-биле депшидилге хуралдары ажык чарлыг чорукту байдалынга эртип, кандидатура бүрүзүн ханы анализтеп турарын демдеглээр херек. Депшидилге амдаа уламчылап турар.

Б. СВЕРДЮКОВ,
Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң ажылдакчызы.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Румынияже чорупканы

Румынияның Коммунистиг партиязының Чиигиме секретары, РСР-ниң Президентизи Н. Чаушескунуң чалааны-биле СЭКП ТК-ның Чиигиме секретары М. С. Горбачев май 25-те Москвадан албанның найыралдыг аян-чорууну кылып, Бухарестиже чорупкан.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев база чорупкан.

Внуково аэродромунга М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның секретарьлары А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, СЭКП-ның Төп ревизия комиссиязының даргазы И. В. Капитонов өске-даа эштер үдеп ыткан.

Үдеп турганнарның аразынга ССРЭ-де РСР-ниң херектерин түр бүзүреттирген Н. Стыня, ГДР-ниң ССРЭ-де элчини Г. Кениг бар болган.

Эш ГОРБАЧЕВТУҢ Румынияда аян-чоруу

БУХАРЕСТ. Май 25. Бөгүн М. С. Горбачев Бухарестиже чедип келген. Албанның найыралдыг аян-чорууну совет удуртукчу РКП-ның Чиигиме секретары, РСР-ниң Президентизи Н. Чаушескунуң чалааны-биле кылып келген. Ооң-биле кады В. А. Медведев база келген.

Байырлыг ужуражылгазын болур черге чоокшулап чедип келген Ил-62 авиалайнерниң чадазының чанынга совет удуртукчуга болгаш ооң кадайынга Н. Чаушеску чалаай-биле чүректиң ханызындан байыр чедирген.

Эш М. С. Горбачев РКП ТК-ның Политкүүском кежигүнү, РСР-ниң чазааның Премьер-Министри К. Дэскэлеску-биле, Румынияның өске-даа партия болгаш күрүне ажылдакчылары-биле мендилешкен. Совет аалчыга Бухарестиниң коллективтериниң төлээлекчилери изиг байыр чедиргеннер.

Ужуражылгажыының байырлыг ёзулалы хүндүлел таңнымызының эртери-биле доозулган.

Мотоциклчилерниң хүндүлел таңныылынга үдедип алган машиналар аэродромдан хоорайже чорупкан. Оларның чоруп турган кудумчуларынга болгаш шөлдеринге ССРЭ болгаш РСР-ниң Күрүне туктарын, румын-совет найыралга тураскааткан состерлиг транспарантыларны аскан.

Онза хой кижилиг болган Тиилелге шөлүнге машиналар доктааган. Эштер М. С. Горбачев болгаш Н. Чаушеску оларны национал костюмнерлиг аныяк оолдар болгаш кыстар уткааш, оларга чечектер тудусканнар.

• • •

Ол-ла хүн Чиигиме секретарь Хосталга парыгынга чораан. Бодунуң чуртунуң чырыкшылыг келир үези дээш амы-тынын берген румын улустуң эң эки оолдарынга тураскаадыр болдурган пантеон чанында Мөңге от хып турар. М. С. Горбачев чечектер салган, ооң кожаазында «Чонуң болгаш төрээн чуртунуң база социализм дээш демиселдиң маадырларынга» деп бижээн.

Гитлержи фашизмден чуртту хостаарының үезинде амы-тынын берген ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң солдаттарынга болгаш офицерлеринге Тиилелге шөлүнде тураскаал салган чечектерниң кожаазында «Румынияны хостаары дээш демиселге не чаан совет дайынчыларга СЭКП ТК-ның Чиигиме секретары М. С. Горбачевтан» деп бижээн.

Төп шөлдерниң бирээзи — Свинтайяга В. И. Ленинниң тураскаалынга чечектер салырының ёзулалы болган.

Чечектер салыр турда РСР-ниң Чепсектиг Күштериниң хүндүлел таңныылын чыскааган, ийи чурттуң Күрүне гимннерин күүсеткен.

А. БЕЛИКОВ,
О. ШИРОКОВ,
Г. ШИШКИН.
СЭТА-ның тускай корр.

СЭКП ТК-ГА ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

СЭКП ТК-га май 22-де чөвүлел хурал болган, аңаа чоннуң херглел бараанназын бүдүрерин ковүдедир болгаш ачы-дуза чедирерин хөгжүдер талазы-биле партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының сорулгаларын чугаалажып көрген.

Чөвүлел хуралдың ажылынга эштер В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. И. Долгих, Н. Н. Слюньков, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, В. П. Никонов олар киришкен.

Чөвүлел хуралды Е. К. Лигачев ажыткан. Чоннуң херглел бараанназын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирерин хөгжүдериниң Комплекстиг программазының күүсеттинип турарын СЭКП ТК-ның Политбюрозу бодунуң хуралынга чоокта чаа чугаалажып көргенин билир болгай силер. Ол сөөлгү үениң социал-политиктиг улуг программаларының бирээзи болуп турар.

Чоннуң херглел бараанназын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирерин хөгжүдериниң Комплекстиг программазының күүселдезиниң багай чорупп турары Политбюрону дүвүредип турар, ол дээрге ук айтырыгның социал-экономиктиг ужур-дузалыын партия комитеттериниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның бирги чергелиг кылдыр чедир үнелеп көрбейн турарының илередиишкини. Беш чылдың чогуур чылдарында тургускан программалыг онаалдаларга дүүштүр көөрге планнарда элээш кылдыр айтып турар. Чоннуң херглел бараанназының шынарын болгаш ассортиментизин үндезиниң-биле экижидериин, оларның чаартынарының темпилерин дүргедедирин, делегей деңнелинге дүгжүп турар кылыгларны бүдүрерин ковүдедирин кол сорулгаларның бирээзи кылдыр илип үндүрген.

Ол болза айтырыгларның айтырыы, харын-даа социализмниң болгаш капитализмниң чарыжының полигону болур. Ол айтырыгны, илаңгыя үр үеде ажыглаар деп адаар бараанарның дугайында чугаа боор турда, эртем чокка, эртем депшилгелериниң технологтуг киржилгезин хэрылап турар адырлар организацияларының кужениишкиннери чокка бөгүн шиитпирлеп шыдавас бис.

Бистиң ам-даа ёзулуг шиң гээдип албаан көвчүг улуг чүүлдүвүс чурттакчы чонга ачы-дуза чедирилгези. Ачы-дуза чедирилгези совет кижилерниң амыдырал байдалын экижидеринге, хуваалда харылзааларында таарымчы чок болуушкуннарны чайладырынга улам-на улуг рольду ойнаар ужурлуг. Ажыл-агыйның чаа механизминиң үндезининге садыгны илеп кейлиг-биле эде тургузар херек. Ниитиниң чемненилге чергелеринге, хамааты үүрүнде улустуң ажылдаан болгаш өөренип турар черлеринге ажылды шиңгээзи-биле эки жидери негеттинип турар.

Совет улустуң чаагай чоруун бедидер талазы-биле партияның төлевилээн хемчеглерин шиитпирлээринге массалыг информацияның чепсектери идепкейлиг-биле киржип турар. Бис оон чер черде ажылдарның хевирлерин болгаш аргаларын улам-на долузу-биле чырыдарын, амыдыралдың социалистиг хевирин, чогумчалыг херглелдерин, бистиң шуптувустуң сагыш салып турарывыс айтырыгларны шиитпирлээриниң эң-не дээштиг оруктарын дилеп тывырын манап турар бис.

А. П. Бирюкова илеткел кылган. Ооң чугаалааны болза: партия Төп Комитеди бистиң бөгүнгү чөвүлел хуралывыска СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, ТК-ның оон соонда болган Пленумнарының ажылдап кылганы угланышкынын боттандырып чорударынга бирги чергелиг ужур-дузалыг айтырыгны тургузуп турар. Ол дээрге партияның чорудуп турар идепкейлиг социал политиказының эң кол сорулгаларының бирээзи боор турар.

Кижи дугайында, ооң амыдырал-чурттаглазының материалдыг болгаш культура байдалдарын чайгылыш чокка экижидериниң дугайында сагыш салыры кажан-даа бистиң партиявыстың политиказының кол өзээ боор келген. Сөөлгү үш беш чылдың иштинде херглел чүүлдерин бүдүрүп үндүрери болгаш үүрмектеп садар бараан саарылгазы ийи катап улгаткан. Пос-тааварларны, трикотажты болгаш идик-хептн база чиик үлетпүрүнүң өске-даа кылыгларын садып алыры дыка ковүдээн. Барык-ла совет өг-бүле бүрүзүнде амгы үеде холодильник, телевизор, радиоприемник, амыдыралга ажыглаар техниканың өске-даа хөй-хөй хевирлери бар боор турар. Амыдыралга ачы-дуза чедиреринин хемчээлин үштен хөй катап улгаткан боор турар.

Ооң-биле кады бистиң экономиктиг өзүлдевистиң 70 чылдарда ооржумнааны, кижилериң херглелдерин хандырары-биле дорт холбашкан адырларны хөгжүдериниң кайы-хевирлиг артканын барымдаалап бээриниң принцивин чоннуң бараанарга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге улам улгаткан негелде-херглелин хандырарынга багай салдарын чедирген.

Херглел структуразы үениң негелдезиниден ковүлдүрле хожудаан турган. Ол оларны садып алырынга өг-бүле бюджединиң дөрттүң үш кезииниң чарыгдаттынары бараанарны кылып үндүрерин че чайылган турган. Ооң-биле кады төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң улуг сөөлгү 20 чылдың иштинде өскерилбейн хевээр туруп, хамаатыларның бүгү чарыгдалдарының тос хире хуузу боор турган. Ооң түңнелинде чоннуң садып алыр аргазын хандыраарынга улуг нарылдаашкын тургустунган.

Ынчангаш партия совет кижилерниң доктаамал улгадып турар материалдыг болгаш культура негелде-херглелдерин хандырарының талазы-биле бүгү ажылдарны үндезини-биле эде тургузарының угланышкынын бижиы-биле чорудуп эгелээн. Ол сорулга-биле он ийиги беш чылдың планының социал угланышкынын күштелдирген. Мында аъш-чем эвес бараанарны кылып үндүрериниң болгаш чоңга төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң талазы-биле Комплекстиг программада улуг даалгаларны доктааткан. Ындыг бараанарны бүдүрүп үндүрери 33 хуу ковүдээр болгаш бүгү үлетпүр продукциязын кылып үндүрериниң өзүлдезинден дыка бедик болур ужурлуг. Төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлин бүдүн чартык катап улгаттырарын планнаан.

(Уламчызы 2-ги арында).

П. Г. Дураевти Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында
ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш база төрүттүнгенинден бээр 60 харлааны-биле холбаштыр «Чадаана агропромтрактранс» транспорт бүдүрүлгезиниң директору Павел Григорьевич Дураевти Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оралакчызы В. ШАРАВИН.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың май 22.

В. А. Семёнованы Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында
ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Кадр ажыл-агыйга үр чылда үре-түңнелдиг ажылы дээш Кызылда районнар аразының ветеринария лабораториязының директору Валентина Александровна Семёнованы Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оралакчызы В. КОЧЕРГИН.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың май 25.

СЭКП ТК-ГА ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Эки базымнар бар. Ынчалза-даа партияның социал политиказының бо эң чугула угланыышкынында эде тургустунуушкун дыка оожум чорупп турар. Ооң кол чылдагааны болза, төпте болгаш чер-черде-даа дыка хөй партия, күрүне болгаш ажыл агыйның органнарының рынокту эки шынарлыг бараннар болгаш ачы-дуза чедирилгези-биле долдурарының айтырыгларын көөрүн үндезини-биле өскертириниң дугайын-да СЭКП-ның XXVII съездизиниң айтышкыннарындан практиктиг түңнелдерни кылбааны боор турар-дыр.

Сөөлгү ийи чылдың иштинде арага-водка кылыгларын бүдүрүп үндүрерин барык ийи катап кызырган. Ол чорук амыдыралдың кадык-чаагай хевирин быжыглап тургузарынга идиглиг боор, бүдүрүлгеге болгаш амыдырал-чуртталгага чаагай салдарын чедирип турар. Ооң-биле кады партия Төп Комитединиң ол угланыышкынның чер-ле болганында деткип турары чоннга херектиг бараан-нарны бүдүрүп үндүрериниң болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң улгаттырар талазы-биле боттуг ажылдар-биле чамдык черлерде быжыглаттынмайн турар.

Чонга чугула херектиг кылыгларны бүдүрүп үндүрериниң көвүдедир, ассортиментизин калбартыр, шынарын экижидер талазы-биле чиик үлетпүрнүң сорулгаларының дугайын илеткелчи чугаалаан. Эрткен чылдың түңнелдериниң талазы-биле алырга бо адыр немелде өзүлде талазы-биле беш чылда планнаттынган темпиже үнмээн, ажыл-херек бо чылын база экиживейн турар. Чиик индустрияның быжыг турушту ажылдарынга шаптыктап турар кол чүүл болза, ол адырга бар боор турар курлавырларның болгаш аргаларның кошкак ажыглаттынып турары болур.

Чурт үлетпүрү чонун барааннарга хереглелин хандырар талазы-биле дыка хөй чүүлдерни кылып шыдаар. Ол адырда курлавырлар-даа эвээш эвес. Ынчалза-даа дыка хөй республикаларда, крайларда болгаш областарда оларны ам-даа долузу-биле ажыглавайн турар.

Илеткелчи садыгда, хереглел кооперациязында ажыл-херектерниң байдалын анализтээн.

Ниитиниң чемненилгезиниң системазы, ылаңгыя ооң хоорай болгаш кедээ четкилерин, чоннуң мурнунга улуг өрелиг боор турарын ол чугаалаан.

Партияның программалыг документилеринде ачы-дуза чедирилгезиниң амгы үедеги бедик хөгжүлделиг адырларын кыска хуусааның иштинде тургузар деп сорулга салдынган. Ындыг турбуже чер-черде дыка хөй партия болгаш совет органнар, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары ол адырның дүрген хөгжүлдезиниң социал-экономиктиг ужур-дузазын мурнуулагызы кезээр-ле чедир үнелеп көрбейн турар. А. П. Бирюкова аңаа холбаштыр чоннуң хандырарын дүрген калбартып, хөгжүлдери — амыдыралчы эргежок чугула чүүл боор турарын бүгү кижилерниң тодаргайы-биле билип көөрүнүң үези келгенин демдеглээн. Кижиниң культура, күш-дамыр сайзыралынга ооң кадыын быжыглаарынга идиг бээр ачы-дуза чедирилгезинге чоннуң хереглелин улам-на долузу-биле хандырар чорук бо талазы-биле бирги черге ниң ужур-дузалыг боор турар.

Калбак хереглелдиң барааннарынга болгаш ачы-дузага совет кижилерниң негелде-хереглелдерин хандырарының күрүне системазынга күш-ажылчы ажыл-чорудулганың кооперативтиг болгаш хууда хевирлери улуг черни ээлээр ужурлуг. Бо ажыл чаа-ла эгелеп турар, ынчалзажок ындыг кооперативтерниң ажылдап эгелей берген черлеринде оларның ажык-дузазы улуг боор турар, ол эгелээшкинни чон деткип турар.

Барлааннарының болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң шынарының айтырыгларынга илеткелчи доктаагаан. Оларны кылырынга харысалга чок боор турарындан дыка хөй кылыгларның шынары коскузу-биле кудулап турар чорукту канчап-даа болдурбас херек. Чоннуң хереглел барааннарының ассортиментизин калбартыр болгаш шынарын экижидер сорулганы чүгле эртем-техниктиг дептиилгени дүргедедириниң үндезининге шиитпирлеп болур.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр кадрлар биле ажылды сайзыраңгайжыдарының айтырыгларынче илеткелде хөй кичээнгей салдынган. Удуртукчу бүрүзүнүң эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын шиңгээдип алырының база демократияның улам калыылап турар байдалдарында ажылдап өөрениринниң чугулазын илеткелчи онзалап демдеглээн.

Партияның эгелээшкинни болгаш удуртулгазы-биле чуртта чаа, алыс утказы-биле алырга, ниитилел амыдыралының бүгү адырларында революсчу чаартылгалар боттанып турар деп А. П. Бирюкова чугаалаан. Эде тургустунуушкуннуң түңнелдерин, социал адырда база бараан-биле хандырылгада болгаш ачы-дуза чедирилгезинде эки талаже өскерлиишкиннерни совет кижилер дүрген эскерип биле бээрин чедип алыры кончуг чугула.

Белоруссияның Компартиязының ТК-ның секретары В. А. Лепешкин, УССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Г. В. Дэнсь, Литваның Компартиязының ТК-ның секретары А.-М. К. Бразаускас, ССРЭ-ниң химия үлетпүрүнүң министри Ю. А. Беспалов, СЭКП Ленинград обкомунуң секретары Д. Н. Филиппов, «ЗИЛ» бүдүрүлге каттыжышкынының чиңгине директору Е. А. Браков, РСФСР-ниң чоннуң амыдырал хандырылгазының министри И. Г. Дуленков, Курсктуң алгы-кеш-идик эртем-бүдүрүлге каттыжышкынының чиңгине директору Н. М. Пичугин, ССРЭ-ниң Дизайнерлер эвилелиниң баштаар чериниң секретары, Нитти-эвилел хеп модельдериниң бажыңының кол искусствоведи Н. А. Андреева, Свердловск облкүүскомунуң даргазының оралакчызы И. А. Осипцев, Пенза облкүүскомунуң ниитиниң чемненилге эргелелиниң начальниги Н. Ф. Помыльков, Казахстанның Компартиязының ТК-ның секретары Л. Е. Давлетова, Куйбышевте «Экран» каттыжышкынның күрүне хүлээп алыышкынының удуртукчузу А. А. Рибинскас хуралга санал бергеннер.

Е. К. Лигачев хуралдың ажылын түңнеп тургаш, аңаа чугааның ажыктыг болганын демдеглээн. Чугаалашкан айтырыгларны чер-черге: партия комитеттеринге, партия ажыл-агый активтериниң хуралдарынга, улус депутаттарының Советтериниң күүскомнарынга болгаш сессияларынга, министерстволарның болгаш ведомстволарның коллегияларынга, күш-ажылчы коллективтерге чугаалажып көөрүн үргүлчүлээр херек. Күш-ажылчы коллективтерге чугаалажыры эң чугула. Хереглел барааннарын бүдүрериниң база ачы-дузаны хөгжүдериниң планын ажыл-ишчи коллектив бүрүзүнүң ылап-ла күүсеттинген турарынга сонуургалдыг бедидери, хандырылгага болгаш ачы-дуза чедирериниң инициативачы ажылдакчыларынга шаптыктап турар бюрократчы чоруктарны, эргижирээн саавырларны чок кылырынга, ужур-мажыр чок стандарттарны узуткаарынга дузалары чугула.

(СЭТА).

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның хоочун тудугжузу Хомушку Моңгун-оолович Биче-оол 20 ажыг чылдың дургузунда тудугжулап, бодунуң мергежилинге элээн хөй аныяктарны өөреткен.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Атеистиг кижизидилге

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ КӨРҮП ТУРГАШ...

Амгы үеде бистиң республикада шажын-чүдүлгениң байдалы ындыг-ла улуг дүвүрелди болдурбайн турар. Чүге дээрге республиканың социал-экономиктиг шапкын хөгжүлдези, чоннуң угаан-медерелиниң, культуразының, эртем-билииниң өзүлдези, атеистиг пропаганданың чер-черде калбарганы — бо бүгү шажын-чүдүлгениң нептерелин болдурбайн, чүдүлгелиг кижилерниң ниити санын көвүдетпейн турар. Байдал ындыг-ла дээш оожум орар эргелиг чок.

Республиканың ажыл-амыдыралы, бүгү чурттаазы-биле бир дөмей, дүргедээшкинниң болгаш эде тургустунуушкуннуң оруу-биле бүзүреңниг чоруп орар. Ынчалза-даа кижиниң угаан-медерелинге аңаа хамаарыштыр өскерилгелер чокта ону чиңгинге чедирери кончуг берге. Кижиниң амыдыралының негелде-хереглели чүгле материалдыг чедингелиг чоруктан хамаарышпас чүве болганда, ооң угаан-бодалынга негелде-хереглелин база улам долузу-биле хандырары эргежок чугула апарган. Ынчангаш СЭКП-ның XXVII съездизи өске бүгү экономиктиг болгаш социал политиканың айтырыгларынга дег, ындыг кижиниң өскерилгелериниң идеология ажылынга база чорудуларын чугаалап келген болгаш ону боттандырар сорулганы партия организацияларының мурнунга салган.

Амгы үеде идеология ажылының кол-ла сорулгазы — кижи факторун идепкейжидериниче угланган. Чүге дээрге эде тургустунуушкуннуң болгаш дүргедээшкинниң боттуг күүселдезинге кол рольду кижи ойнаар апаар. Атеистиг кижизидилге ажылынга ол база дорт хамааржыр. Съездиниң материалдарында бо айтырыгны (атеистиг кижизидилгени) каш катап онзалап демдеглээн. СЭКП Төп Комитединиң съездиге Политиктиг илеткелинде шажын-чүдүлгениң артынчылары бистиң идеологиявыска, социалистиг амыдыралывыска, эртемниг угаадылгага удур болуп турар дээнин сактып тур боор силер. СЭКП-ның Программазының чаа эдилгезинде атеистиг кижизидилге дугайында тускай кезекти бир-ле дугаар киирген. Ында партияның шажынга, күрээ-хийтке болгаш чүдүлгелиг кижилерге хамаарыштыр кол принциптерин тодаргайы-биле айыткан.

Чогум атеистиг кижизидилге деп чүл?

Ол дээрге бир азы элээн каш кижилерге хамаарыштыр, оларга эртемниг көрүжүн тодарадыр азы шажын-чүдүлгелиг кижилерниң бүдүүлүк чоруктан адырлып алырынга оларга дузалаар сорулга-биле кылган медерелдиг идиг бериишкини-дир. Атеистиг кижизидилге чүгле чүдүлгелиг эвес, харын өске-даа кижилерге хамааржыр. Ол ийи кол угланыышкынныг. Бирээде, кижиниң амыдыралының хевирин улам сайзыраңгайжыдарынче угланган. Ийиде — идейлиг идиг бериишкин. Ынчангаш атеистиг кижизидилгениң кижилерин дээрге-ле, кижилерниң күш-ажылчы болгаш хөй ниитичи идепкейлиг чоруун көдүрери, оларның эртем-билиин сайзыратыры, чаа совет чаңчылдарның нептерелири болур.

Амгы үеде бистиң чуртувуста кижилерниң чүдүүр-чүдүвезин азы атеистиг чорударын Конституция быжыг магадылап каан. Ындыг хостуг эргелер өске кандыг-даа капиталистиг чурттарда чок. Кижилерниң арын-нүүрүн кым-даа хорувайн турар. Чүдүлгелиг кижилерниң хөй кезии совет үеде, социалистиг ниитилелде төрүттүнген болгаш өскен чүве болганда, оларның хөй кезии, күш-ажылчы коллективтерде ажылдап турар. Ол Совет күрүнениң иштики болгаш даштыкы политиказын деткип, тайбың дээш боттарының үлүүн киириштирип турар болгай. Олар бүдүрүлгениң идепкейлиг ажылдакчылары, ак сеткилдиг, бүдүрүкчүлүг күш-ажыл дээш чүдүлге чок кижилерден дудак чок турар. Бүгү чуртта күш-ажылчы коллективтерде ажылдап турар 30 хар чедир чүдүлгелиг ажылдакчыларның 62 хуузу социалистиг чарыштың киржикчилери, а оларның 34,6 хуузу коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы ат дээш демисежип турар. Чүдүлгелиг кижилерниң 52 хуузу дээди эртем чедип алыр күзелин илереткен. Ынчалза-даа бүгү чүдүлгелиг кижилер ындыг эвес, оларның чамдыктары хөй-ниити болгаш бүдүрүлге ажылындан оспаксыраар, хагдынчак амыдыралдыг. Чогум-на ындыг кижилер-биле ажылды тускайлаң чорудары эң-не чугула.

Бистиң республикавысты алыр болза, байдал база бир ынзы. Республикада хөй аймак-сөөк кижилер чурттап турар. Оларның хөй кезии чүдүлге чок, харын-даа атеистиг кижизидилгеге идепкейлиг кижи болур. Ынчалза-даа шажынның салдары, ооң дазылы бисте шуут читкен дээр болза шын эвес. Кызыл хоорайда, чамдык районнарда чүдүлгелиг, харын-даа чайгылчак кижилер ам-даа бар. Олар ындыг онзагай багай салдарлыг ажыл чорутпайн турар-даа болза, ажылчы чоннуң, ылаңгыя аныяк өскенниң угаан-медерелинге эртемге үндезилеттинген үзел-бодалды тодарадырынга эки салдар чедирбейн турар. Ынчангаш атеистиг пропаганданы чүгле ийи-чаңгыс кижилер ортузунга эвес, харын бүгү улустуң аразынга дээштиг чорударының ужуру ында.

СЭКП-ның XXVII съездизи атеистиг кижизидилгеге база эде тургузуушкунну кылырын угааткан. Ол дээрге-ле атеистиг пропаганданың чаа арга-хевирлерин тывары-дыр. Бо талазы-биле партия комитеттери мурнуку чылдарда дээштиг ажылдарны чедир чорутпайн келген. Чүге дээрге бүгү-ле атеистиг ажылдарны райкүүскомнар чанында тургустунган комиссиялар кылыр ужурлуг деп турган. Шынында ол комиссияларның кол-ла сорулгазы — шажын-чүдүлгелиг кижилерниң күрүнениң хоойлу-дүрүмүнде магадылаваан чүүлдерге чорушпур тургузуп көөн болур маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээринче болгаш эрге-чагырга органнарының ол айтырыглар талазы-биле хоойлуну шын сагып турарын хынап көөрүнче угланган. Комиссия кежигүннери кижилер-биле ажылче киржээнгей салбас ийикпе, азы ол ажылдың арга-хевирлерин орта билбес болгулаар, а партия комитеттериниң ол комиссияларынга дорт салдары эвээш болганда, оларның ажыл-херектерин кайгаарап сайгарып көөрү болдунмайн турар.

Атеистиг ажыл хөй талалыг. Ону чогумчалыг чорудар дизе организакчы ажылдарны боттуг ажыл-херектер биле колбап тургаш, хөөрем чок, хүн-хүн дивейн ажылдаар болза, ынчан эки түңнелдерни чедип ап болуруңуң аргалары улам көвүдээр чугаажок. Ынчангаш өске республикаларда, областарда ышкаш, партия комитеттериниң чанынга (хоорай, район деңнелинге) атеистиг ажылдар чорудар хөй-ниити чөвүлелдерин тургузары эргежок чугула апарган. Атеистиг ажылдар чорудар чөвүлелдиң кылып чорудар ажылдарының планын бадылап, бо айтырыгны партийжи контрольга доктаамал тудар болза, эки талаже базымның эгеп салдынганы ол.

Кызыл хоорайда, районнарда-даа шажын-чүдүлгелиг чоруктуң болгаш атеистиг пропаганданың деңнели аңгы-аңгы. Ынчап кээрде бо айтырыгны шиитпирлеп турарының байдалы база аңгы болуп турар. Атеистиг пропаганданы амгы үеде чүдүлгелиг кижилерге хамаарыштыр шуут-ла дорт, чаңгыс аай чорударга, ооң эки түңнел чедип алдынмас. Чүгле фактыларга даянган атеизм, өске бүгү материалдыг үндезин чокта база-ла хоозун чугаа болур. Өскээр чугаалаарга, эки белеткелдиг, кижилерниң аажы-чаңын, сеткил-хөөнүн билир, дуржулгалыг кадрлар чокта чедиишкиннерниң ажылдаары дыка берге. Чүге дээрге амгы чүдүлгелиг кижилер хөй кезиинде-ле эртем-билиглиг, бедик мергежилдиг, бодунуң күзелинге, ажылынга бердинген совет хамаатылар. Ындыг кижилерге хамаарыштыр, оларның сеткил-сагыжын хомудатпайн ажыл чорудары онза харысалгалыг херек деп билзе чогуур. Амгы үеде атеистиг кижизидилгени өөредилге черлеринге, күш-ажылчы коллективтерге, чурттап турар чериниң аайы-биле болгаш өг-бүлелерге бот-тускайлаң байдалга чорударга ооң түңнели элээн дээштиг апарган. Борта атеистерден аңгыда, хөй-ниити организацияларының, культура, чырыдышкын албан черлериниң ролю кончуг улуг. Атеистиг ажылдарны чорударынга улуг дузаны эртем-шинчилел институттары, чогаадыкчы эвилелдер, «Билиг» ниитилели, кадык камгалал органнары чедирип болур. Республиканың школаларында, профтехучилищелерде, ортумак өөредилге черлеринде атеистиг кижизидилге ажылы кончуг кошкак чорупп турарын айытса чогуур.

Атеистиг пропаганданың чүдүлгелиг чорукка удур кол дайнар күжү — социалистиг ёзулалдар, чаңчылдар болгаш байырлалдар. Ооң хевирлери янзы-бүрү болгаш улам чаартынып турар. Ындыг ёзулалдарга улусчу байырлалдарны, социалистиг утка-шынар-биле долдунган национал байырлалдарны болгаш чаңчылдарны үеге таарыштыр ажыглап тургаш, чоннуң ниити культуразын көдүрбес болза, көскү чедиишкиннерниң болуру берге. Чаа хевириниң ёзулалдарының солун программазын ажылдап кылыры — культура албан черлериниң чиңгине хүлээлгези. Чамдык черлерде чаа ёзулалдар эрттирериниң тускай комиссияларын тургузуп, ооң кадрларын конкурс ёзугаар шилип ап, харын-даа ажылдап турар кадрларга хамаарыштыр аттестацияны эрттирип турар. Социалистиг ёзулалдар дээрге-ле, атеистиг кижизидилге ажылының херек кырында чорудуп турар фактылары болганда, ону көрүп, билип алыры, ооң соонда пропагандалаары эргежок чугула. Ынчангаш социалистиг ёзулалдарны бедик деңнелге организастап, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары — атеистиг ажылдакчыларның чедиишкиннериниң ажылының үндезини ында.

Атеистиг пропаганда идеология ажылының чарылбас кезии чүве болганда, ону амыдыралга боттандырары берге болгаш нарын болуру чоп. Ёзулуг атеист кижи аңаа чидавас, ону чорудуп тура В. И. Лениниң мынча дээнин кажан-даа утпас ужурлуг бис: «Чүдүлгелиг кижилер-биле эң-не оваарымчалыг ажылдаар; оларның чүдүлгезинге хамаарыштыр эрбенниг сөстер октап, сагыш-сеткилин хомудадып чоруур кижилер, эң-не багай салдарны чедирип болур. Пропаганданың дузазы-биле, чырыдышкын дузазы-биле демисежир херек»... Атеизм ажылынга буржуаз пропагандага удур, кандыг-даа бүрүткел чок, чажыт байдалда турар сектант бөлүктерге хамаарыштыр, шажын-чүдүлге нептерелинге салдар чедирикчилеринге удур шиитпирлиг ажылдарны чорудар херек.

Сөөлгү үеде буржуаз пропаганда кижилериниң хостуг эргелерин Совет Эвилелинде сагывайн турар, ылаңгыя чүдүлгелиг кижилерниң ёзулал кылыр черлерни күш-биле узуткап каапкан, оларны истеп-сүрүп, кызып-кыйып турар дээн чижектиг нүгүлдү бүгү делегейде тарадып турар. Ол нүгүлдү чамдык сектант бөлүктерде боттарынга таарыштыр ажыглаарын оралдажып турар. Ынчангаш ол нүгүлге удур контрпропаганданы чорудары база эргежок чугула.

Бистиң республикада Кызыл хоорайда, чамдык районнарда бүрүткеттинмээн бөлүктер база бар. Олар орта ажыл кылбас, хөй-ниити херээнден оспаксыраар. Республиканың барык талазы районнарында кандыг-даа эртем-билиг доосдаан хирезинде, лама мен деп чоруур, боду чарлаттынган «хамнарның», каран-көрнүр кижилерниң тыптып турары — ол черлерде атеистиг ажылдың кошкаан херечилеп турар.

Идеология ажылының чугула кезээ — атеистиг ажылга эде тургузуушкунну дүрген болгаш каңы утка-шынарлыг ажыл-херектер-биле бадыткап чорудар дээш, партия комитеттери ол талазы-биле арга-дуржулгазын база чаа ёзу-биле көрзе чогуур.

Ш. КУУЛАР,
СЭКП обкомунуң лектору.

ЧЕР АТТАРЫ ТӨӨГҮЛҮГ

Бистиң бурунгуларывыстың төрээн черинге ынакшылын чер аттарындан көрүп болур, ол төөгүлүг. Аас чогаалында, ылаңгыя ырларда, кирген чер аттары хөй. Хемнерниң, дагларның, чурттакчы суурларның аттары чоннуң хосталга дээш демиселдиг-биле база холбаалыг.

Мен кырган-ачамдан солун чүүлдерни дыңнаан мен. Ол боду он тос харлыында алдан-маадырлар-биле кады демисежип, Оргу-Шөл, Кара-Даг, Манчүрек ынчаар чурттап чораан. Ол мынчаар ырлаар турган:

«Кара-Дагның кырынайга
Кажаа-шивээ тудаалыңар.
Камбың, Соржу шериглерге
Хаңныг согуг бергээлиңер.
Оргу-Шөлдүң шиңнаанга
Оңгу казып алыылыңар.
Ноян-чызаан шериглерге
Оттур согуг бергээлиңер».

Чамдык черлер аттарының тывылган төөгүзүн ол сактыр чүве. Кырган-ачамның чугаазы-биле алырга, сарыг шажынны Эжен-Хаан азы Джучи-Хаан Тываже эккелчорда, ол эжелекчилерге удурланган чымыш Баян-Дугайга болган. Ук чыныштыг болган черин улуг чааның адааны деп адаан. Чоорту ийи сөс каттышканындан Чадаана деп ат үнген.

Ол-ла үеде Чадаанадан Тываның шерии эжелекчилерге удур Үстүү-Сеекеге чедир ажып чораш, дайзынның мурнуу кезээ-биле орта атышкылажып эгелээн. Ол черни Адар-Тош деп адаан. Улуг тулчуушкунну Чаа-Холге эгелээн. Ам Чаа холу деп уткалыг. Ол чоокта кандыг-даа хол чок болгай.

Тулчуушкунга белеткел үезинде Чаатын-Аксының (амгы Шагаан-Арыгның) арыгларында ыяштарны чулуптап каапкан турган. Ак арыг деп адаар дээш Сагаан-Арыг дей берген.

Ш. КУУЛАР.

СЭКП ТК-ның төлевилелин чугаалажып тур бис

ТҮҢНЕЛ КИЧЭЭЛДЕРГЕ ЧУГААЛАЖЫР

Ажылчы чоннуң политиктиг, экономиктиг өөредилгезинде СЭКП-ның XXVII съездизиниң база СЭКП ТК-ның ооң соонда эрткен Пленумнарының салган сорулгаларын боттандырарынга чугула салдыныышкынны киирер ужурлуг. СЭКП ТК-ның «Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин болгаш 1986—87 өөредилге чылында органиистап чорударының дугайында» доктаалында өөредилгениң кол угланыышкыны партия съездизиниң шиитпирлерин ажыл-херекке боттандырар талазы-биле партия, профэвилел, комсомол организацияларының сорулгаларын тодараттынган.

СЭКП-ның хоорай, партия райкомнары, чер-черде партия өге организацияларының доктаалды күүседиишкинниң дыңнакчыларының кичээнгейин өөредилгениң ажыктыын шынарын бедидеринче, оон быжыг харылзаазын күш-ажылчы коллективтериниң амыдыралы-биле холбаарынче угландырып, эрги билиг дыңнакчыларының күзел бодалының чарылбас кезээ болгаарын, амыдыралга идейлиг туруштуг эвээзин ниитилелдиң херээ дээш медерелдиг-биле туржуурун чедириинче угланган.

Бо хүннерде коммунистерниң болгаш партия кежигүн эвестериниң өөредилгезинде чугула үе — түңнел кичээлдерни эрттирериниң. Өөредилге чылының канчаар эрткенин сайгарып чугаалажырының, кандыг чылгы өөредиг болур түңнелдерни үндүрериниң үези келген. Түңнел кичээлдерге дыңнакчыларының билииниң деңнелин, өөредилгениң ажыктыын боттуу-биле үнелеп, ооң арга-методтарын-даа чаа чүүлдерни тодарадып бичии-даа болза дуржулганы чыыр, чогаадыкчы аргаларын чугаалажып көөр, теория билиглерни практиктиг амыдырал-биле холбап билириниң аргаларын илеп тывары оралдажыр херек.

Ооң-биле кады партия организацияларынга болгаш пропагандистерге түңнел кичээлдерни канчаар, кандыг арга-хевир-биле эрттирерин чогаадыкчы ёзу-биле көөрүнүң бүгү эргелерин тывып турар. Ону эрттирериниң аргалары янзы-бүрү: аңгы-аңгы бөлүктер аайы-биле беседа азы зачёт, дыңнакчылар-биле чоңгулаштан беседа, рефераттар камгалаары, теориктиг конференция азы харын-даа экзамен-даа боор болур. Чамдык школаларда дыңнакчыларның билиг-мергежилиниң деңнели аңгы-аңгы, ынчангаш кижи бүрүзү-биле түңнел кичээлдерни эрттирериниң хевирлери база аңгы-аңгы боор болур. Ону пропагандист шилип алыр.

Эртемниг коммунизминиң школаларынга түңнел кичээлдерни эрттирериниң кол хевирлери рефераттар камгалаары болур ужурлуг. Ындыг рефераттарга коллектив бүрүзүнүң бүдүрүлге амыдыралында практиктиг ажыл херектин шиитпирлеп чорударынга кол рольду ойнаап турар солун айтырыгларны билип көргүзер. Ынаа дыңнакчылар-даа, ажыл-агыйның удуртукчулары-даа деңге киржир ужурлуг. Партия ажыл-агый активиниң школаларынга курс ажылдарын камгалаар кылдыр эрттирип, а дыңнакчылар чыл дургузунда хууда план ёзугаар теориктиг семинарлар кылдыр эрткен болза, бир чугула айтырыгга хамаарыштыр конференция эрттирип болур. Экономиктиг билиглер школаларынга дыңнакчыларның ниити билииниң саның байдалын барымдаалап чорудар. Коммунистиг күш-ажыл школаларынга баштайгы беш темага хамаарыштыр хууза азы бөлүктер аайы биле беседа кылыры таарымчалыг.

Бо өөредилге чылында коммунистиг күш-ажылдың чамдык школаларынга шенелде курстар болгулаан. Ындыг школаларга түңнел кичээлдерни база бир өске арга-биле эрттирер апаар.

Бо хүннерде кайда-даа СЭКП ТК-ның ажылчы чоннуң политиктиг, экономиктиг өөредилге системазын эде тургузарының төлевилелин бүгү идеология ажылдакчылары, пропагандистер, дыңнакчылар чугаалажып, сайгарып көрүп, бо өөредилге чылын түңнеп турар. Түңнел кичээлдер чорупп турар үеде бир кол чүве — өөредилге системазын канчаар эде тургузарының айтырыы болур ужурлуг. Ону партия организациязының секретарьлары, пропагандистер дыңнакчылар-биле сүмележип көөр. Бо өөредилге чылында кандыг чаартылгаларны өөредилгениң кандыг чаа хевирлерин шиңгээдип алган бис. Политиктиг, экономиктиг өөредилгениң кичээлдерин хүн бүрүнүң амыдыралы, коллективтиң шиитпирлеп турар айтырыглары-биле канчаар холбап чорударыл. Бо өөредилге чылында чүнү чедир кылбаан бис, келир өөредилге чылында кандыг чаартылгалар биске турарыл, дыңнакчыларның тускайлаң бот-өөредилгезин канчаар организастап чорударыл? Бо бүгү айтырыглар түңнел кичээлдер чорупп турар үеде дыңнакчыларның кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг.

Политиктиг чырыдышкын кабинеттери райкомнарның профэвилелдери-биле кады экономиктиг өөредилгеге экзаменнер чорударының айтырыгларын ажылдап кылыр, экзамен хүлээп алырының комиссиязын тургузар. Ол билеттер айтырыгларынга «Колхоз, совхозтарга бүдүрүлгениң интенсификастаары» деп курстан кирер айтырыгларны тодарадыр.

Өөредилгениң чыл түңнелдерин үндүрери шыңгыы негелдениң байдалынга эртер ужурлуг. Ол кичээлдерниң эрткенин ханы анализтээр, ону партбюро партия организациязының хуралдарынга сайгарып чугаалажыры чугула. Өөредилге дыңнакчыларның политиктиг, күш-ажылчы, хөй-ниитичи идепкейин көдүреринге, масса-политиктиг ажылдарны экижидеринге кандыг рольду ойнаанын, марксчи-ленинчи өөредилгени шиңгээдип алырынга болгаш ону организастап чорударынга кандыг четпестер турганыл? Бо бүгү айтырыглар түңнел кичээлдер чорупп турар үеде кичээнгейден ушпунмас ужурлуг.

Б. ЧЫМБА,
Н. МОНГУШ.

СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңының консультантылары.

ИЙИ САНАЛ

«Барлык» республикада баштай тургустунган совхозтарның бирээзи. Ында үш салбыр бар. Ол бүгүнү удуртур даргалар-ла хөй турган. Оларга совхозтуң шалың фондузунуң акшазы хөйү-биле чарыгдаттынып турган.

Сөөлгү үеде эвээш чарыгдалды үндүрүп, ажылдың шынарын экижидер талазы-биле ажылдар кылдынган. Эң ылаңгыя мооң мурнунда Аксы-Барлык, Хөнделең салбырларынга хостаттырган салбыр эргелекчилерин тудуп турган. Ам оларны штаттан казааш, түс черлерде ковуртрактор бригадирлериниң, агрономнарның, мал эмчилериниң, хөй бригадирлерниң харысалгазын бедидери-биле бот-башкарылганы берген. Холгаарлаар, ынаар бар, мону кыл дээр кижи чок. Кижи бүрүзү бодунуң быжыглаттынган черинге доктаамал ажылдаар эргени алган. Кажан херек апарза олар боттары дугуржулга ёзугаар планнаашкынны, тускай чугааларны кылып, хуралдарны эрттирип турар. Аңаа түс черлерде партия, комсомол организациялары, профэвилел комитеди, кодээ Советтер күүскомнары киржип, ажыл-агыйда чедер-четпес чүүлдерни көрүп, ажылчы ишчилерниң мурнунга сорулгаларны салып, неделя иштинде кымның чүнү кылганының дугайында отчёттарын дыңнап турарлар. Бо болза эде тургустунуушкуннуң база бир онзагай талазы деп санаар кижи-дир мен.

Ооң ыңай совхозтуң дирекциязы Адыр-Мажалык сүт-бараан фермазының саар болгаш төрүүр инектерин Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазынга каткан. Адыр-Мажалыкта совхозтуң эр мал дуггаларын болгаш шарыжыктарын тускайлап үскеш, семиртип эгелээн. Ол болза совхозтуң күрүнеге дужаар эъдиниң шынарын бедидер дээни-дир. Ынчангаш совхоз боду малдың семиртилгезин холга алган. Мооң мурнунда чылдарда Чөөн-Хемчик районнуң «Теве-Хая» совхозунга азырадып, ол совхозка 30 хуузу төлеп берип турган.

Бо бүгүнү шын тургузуп, хөй түңнүг акша-хөреңгиниң камналгазын чедип алыр дээш совхозтуң дирекциязында хөй-ниити организациялары ажылдың чаа стильи болгаш аргаларын дилеп тып турары өөрүнчүг. Сөөлгү үеде хөй-ниити черлеринге сагылга-чурум үрээр кижилерни чок деп болур. Ол ышкаш ажыл шагы үрүп, прогулдаар чоруктар читкен.

Ынчалза-даа эде тургустунуушкун оожум чорупп турар. 1978 чылда ногаа шыгжаар черни шалактап тургаш өскээртен келген ажылчыннарга туттурган. Аңаа хөй түңнүг акшага наряд тургузуп, оларга төлеп берген. Ол ийи шыгжамыр чер бөгүнге чедир ажыглаарга кирбээн. Адыр-Мажалык фермазының чанынга хөй чуур черни цементилеп тургаш кылган. Ону база-ла демги ажылчыннарның бригадазы кылган. Ооң бээр 15 чыл эрткен. Ол база-ла ажыглаарга кирбейн барган. Хөнделең салбырында чунар-бажың эве кагдынган.

Бижиктиг-Хая салбырында сүт-бараан фермазының девискээрин долгандыр шалатап тургаш каш чыл улаштыр база-ла өске совхозтуң эвес тудугжулар кылган. Аңаа хөй түңнүг акша-хөреңгини үндүрген болбайн аан. Мен бодаарымга, ооң орнунга манааларны эккелгеш, совхозтуң бодунуң тудуг бригадазынга кылдырган болза, чаңгыс чай иштинде доозуптар, эвээш чарыгдал үнер турган.

Эде тургустунуушкунга хамаарыштыр бодумнуң бодап чоруурум ийи чижекти база киирикседим. Республиканың өске совхозтарында та кандыг чүве. Бистиң «Барлык» совхозта мындыг чижек бар. Совхозтуң нефть базазында бир эргелекчи, бир бензин кудар кижи, бир таңныыл бар. Мен бодаарымга мынаа эргелекчиниң херээ чок хире. Бензин кудар кижи ону чүге катай харыылап болбас деп? А эргелекчиниң шалыңынга малчыннарны солуп турар, оларны дыштандырып турар солукчу — кадарчыны тудуп болгай. Мону черле өөренип көөрү күзенчиг. Бистиң малчыннарывыс шөлээлээр дээрге, ону солуптар кадарчы тывылбайн баар деп чүвени совхозтуң мал ажылдакчылары кончуг эки билир.

Ооң ыңай бодумнуң база бир саналым бар. Бо-ла совхозта техникага озал-ондаан болдурбазының талазы-биле инженер бар. Мээң бодалым-биле алыр болза ол единицаны тутпайн, ооң орнунга суурларда чурттакчы чоннуң чалыын камгалаары-биле күш-культуржу методист-инструкторну тутса болаа деп бодалдыг мен.

С. ТАВА-САМБУ,
күш-ажылдың хоочуну.

КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ

ЧӨВҮЛЕЛ ТУРГУСТУНГАН

Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозу болдунуң ажылын үениң негелдези ёзугаар эде тургузуп, ажык-чарлыг чорукту улам хандыктыр талазы-биле хемчеглерни ап турар. Оон бир бадыткалы — хей-ниитиниң санал-оналын өөренип көөр талазы-биле чөвүлелдиң тургустунганы болур.

Ук чөвүлел болдунуң мурнунга иштики херектер органының ажылының дугайында санал-оналды өөренип көөр, келген медээлерни ажыл-чорудулганы сайзыраңгайжыдарынга ажыглаар, чурттакчы чон-биле харылзаазын улам быжыглаар, ажык-чарлыг чорукту ам-даа калбартыр, кем-херек үүлгедиишкиннериниң оруун дуглаар сорулганы салган. Ынчангаш боттарының санал-оналын Иштики херектер министерствозунуң Политиктиг килдизинче бижиириңер азы 2-41-17, 92-2-93 телефоннарже долгаарын дилеп турар бис.

Чөвүлелдиң болдунда янзы-бүрү секциялар ажылдап турар, келген бижимелдерни, хомудалдарны ол секциялар шынзыдып көөр.

Г. КУУЛАР.

БИЖИИР БЕТИНДЕ...

«ШЫННЫҢ» «Кижи болгаш хоойлу» бөлүүнүче хөй-хөй авторлар чагааларны бижип турар. Оларның дыка хөйү ук бөлүүнүң ажыттынганынга сеткил ханып, боттарының сонуургаан айтырыгларын салгылаар. Оон-биле черге лештир административтиг органнарның ажылынга хамаарыштыр хомудалдарны база киирип турар. Оларның хөй кезии чөп дээрзин демдеглээри чугула. Шынап-ла, милиция ажылдакчылары, улус суду азы прокуратура хамаатыларның херектеринге хамаарыштыр кандыг-бир кажыдышкыны кылган азы дилегге, хомудалга дыңнангыр эвес болган фактылар база тургулаан. Ол дугайында редакция ажылдакчылары чогуур партия, совет органнар-биле харылзажып, ук четпестерни эдер талазы-биле хемчег алырын дилеп, харыызын ап турар.

Ындыг-даа болза чамдык үндезин чок, улус аксындан чүве дыңнааш азы болдунун өскээр билип алганы-биле хомудал киирер чоруктар база бар. Ол дугайын бөгүн чугаалажып, чамдык чагааларны чижек кылдыр көрүүлүңер.

Кызыл районда Баян-Кол суурда чурттап турар Д. болгаш С. Когарлар база Кызыл хоорайда У. Ондуун олар бо чылдың январьда Кызылга болган бир суд хуралының шииткелинге чөпшээрешпээнин бижээннер. Аңаа Артем Когар дээрзин содаалашкан улус чарганы дээш аңаа черге хосталгазын казып шииткенин дыңнадып турар. Ындыг чагаа дүвүрелди болдурбас арга чок. Ынчангаш ук херек-биле таныжарынче ол мени албадаан.

Ол херек канчаар болганыл? 1986 чылдың май 23-те А. Когар өөрү Куулар, Биче-оол олар-биле арага ишкен чүве-дир. Дүъште 13 шак үезинде, ол эзирик оолдар № 1 столовая чанынга келген. Аңаа оларның таныжазы бир оол турган, ону Куулар столовая артынче эдертип аппарган. А. Когар база аңаа барган.

Улус көрбес черге барган соонда Куулар демги оолду (ол Дарый-оол дээрзи сөөлүнде илерээн) бижек-биле коргудуп турган, оон келип чорааң костюмун ушттук алган. Ону Когарга туттуруп кааш, уттээшкинден амдажаан Куулар акшо база негээн. Ынчан Дарый-оол корткаш, дезиптер болдаан. Ынчалза-даа Когар оон колундан тудупкаш, салбайн барган. Ынчан Куулар Дарый-оолду үжеп тургаш, чүвүрүнүң карманындан 10 рубльди уштуп алган. Шак ынчаар соок чепсек ажыглаан дээрбечи херек үүлгеттинген.

Ындыг факт Когарның үптекчи херекке дорт киришкенин бадыткап турар. Ынчангаш оон «содаалашкан улус чарган мен» дээн хомудалы үндезини чок болган. Когарның Кууларга шак ындыг янзылыг дузалажып турганының дугайын когараан Дарый-оол-даа, херечи Биче-оол-даа бадыткаан.

Ынчангаш Кызыл хоорайның улус суду Артем Когарны буруулуг деп шын тодаратан, ынчангаш ону Дээди суд хевээр арттырган. Судтуң шииткели шын эвес деп хомудал бо удаада төптүг эвес болган.

Түс-түс черлерде милиция органнарының идепкей чок чорууннуң дугайында чугаалаар апаар. Ону Сүт-Хөл районнуң Баян-Талада бижикчи Орус Кууларның чагаазы бадыткаар. Авторнуң кудээзи турган Куулар Оскал-оол дээрзин оон уруундан чарлы берген, ам оларның мал-маганын хунаап ап, амы-тынынга кыжанып турарын ол дыңнаткан. «Оскал-оолдуң ол өөдежок чорууннуң дугайында кандыг-даа албан черинге дыңнатпаан мен, херекке албас чүве-дир» деп авторнуң уруу Алдын-кыс Кууларның чугаазын чагаада бижээн. Оозун бодаарга, олар хамыктың мурнунда милиция органынга дыңнаткан хире. Чүге шагдаа ажылдакчылары ону херекке албазыл? Чоннуң чагаа бижиктеринге кичээнгей салбас чоруктуң бир хевири ол эвеспе.

Мал-маган былааган, хунааган чорукту уптээшкин деп санаар. Ол бадыткаттынар болза, шаажы херээнге онаап болур болгай. А кижилерге кыжанганы дээш кеземче херээнге онаавас-даа болза, милиция ажылдакчылары ол кижиге сагындырыг бээр ужурлуг. А ол сагындырыгны кичээнгейге албас болза, харын өске хемчег хүлээдип болур. А суд практиказындан алгаш көөрге, шак ынчаар кижилерге кыжанып чоруп турганнарны сагындырбаска сөөлүнде ол херээн, шынап-ла, үүлгедип турган таварылгалар бар. Ынчангаш административтиг чурум ёзугаар шиңгыы сагындырып, ындыг кыжаныг кылбас дугайында хол үжүүн алыры чугула.

Тес-Хемде Т. Сандан редакцияже бижээн чагаазынга ук районнуң девискээринге болган тотчеглекчи чоруктуң дугайында шыназы-биле бижээш, егерь Н. Аракчаага хемчег хүлээтпес бе деп айтырган. Оон араалыг боо ап чоржанын автор дыңнаткаш, егерьлерниң болгаш охотоведтерниң аңныыр сезону төнгенде араалыг боо ап чоруур эргези чок дээрзин бижээн.

Авторнуң бодалын республиканың Иштики херектер министерствозунуң ажылдакчызы А. Данчай-оолга дыңнаткан бис. Боо-чепсек-биле холбашкан айтырыгларны ол шиитпирлеп турар. Анатолий Оюновичиниң тайылбырын ёзугаар алыр болза, егерь кижи араалыг-даа, араа чок-даа бооңу чөпшээрел ёзугаар эдилеп болур. Чүгле дээрге бистиң республика аң-меңниг зонага хамааржыр. Тотчеглекчилер костюн кээп турар девискээр болур.

Көрген чагааларым бо. Ниитизи-биле чугаалаарга, авторлар херек өйген бодалдарын илередип турар. Ол өөрүнчүг. Кандыг-даа кижи, кандыг-даа утка-шынарлыг чагааны, кайнаар-даа бижиир эргелиг. Ынчалза-даа... Чүгле бижип турар чүүлү бөттүг бе, фактылар бүрүн бар бе, бадыткаттынып турар бе дээрзин шылавылаар, баштай түс черле эрге-чагырга органнарынга дыңнадыр, хемчег алырын дилээр негээр болза эки деп сүмелиг бис.

С. МОНГУШ,
«Шын» солуң редакциязында штаттан дашкаар юридиктиг килдистиң эртемдекчизи, Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ХҮЛЭЭП АЛГАН

ВАШИНГТОН. АКШ-тың президентизи Р. Рейган КУР-нуң Төп шериг чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Ян Шанкуньну хүлээп алган. Ол мында аян-чорук кылып келген Кыдат чазак делегациязын баштап чоруур.

Ак бажыңның албан-дужаалдыг кижилериниң дыңнадып турары-биле алырга, ужуражышкынга АКШ-тың администрациязының баштыңы «америк-кыдат харылзааларының «эки хөгжүп» турарының дугайын медеглээн. Кыдат делегациязының баштыңы ийи талалыг харылзааларның өзүп турарын болгаш ийи чурт аразында солчулгаларның, оон иштинде шериг талазы-биле солчулгаларның калбарып турарын демдеглээн.

Оон мурнунда Ян Шанкунь АКШ-тың камгалал министри К. Уайнбергер болгаш АКШ-тың күрсекретары Дж. Шульц-биле ужурашкан. Ол ужуражышкыннарның үезинде америк-кыдат харылзааларының, оон иштинде Тайвань дугайында айтырыг болгаш ниити сонуургалдыг болдуруп турар делегей айтырыгларының талазы-биле санал-онал солчулгазы болган. Кыдат делегациязынга алдар болдуруп тургускан хүлээп алышкын үезинде, ийи чурттуң аразында харылзааларга «ажып эртери эргежок чугула болу берген бергелер болгаш моондактар ам-даа бар» деп, Ян Шанкунь демдеглээн. Боо-чепсекти кандыг-даа хевирге эндере бүдүрерин Кыдат удурланып турар болгаш америк-совет чугаалажышкыннарга байыр чедирип турар деп, ол чугаалаан. АКШ-тың политиказы «чүгле чаңгыс Кыдат турун турар деп кол принципке үндезилеттинген» деп, Дж. Шульц харыы чугаазынга демдеглээш, «Тайвань дугайында айтырыгны сонуургалдыг талалар ону тайбың арга-биле шиитпирлээр, ол болза АКШ-тың ийиги кол принциви болур» деп немеп каан. (СЭТА).

КАТТЫШКАН БҮДҮРҮЛГЕЛЕР

БУДАПЕШТ. (СЭТА). «Интермос» — совет-венгр каттышкан бүдүрүлгелерге ындыг атты тывыскан. Ындыг бүдүрүлгелерниң тургузукчулары ССРЭ-ниң Электроника үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелери, «Электронзагранпоставка» бүгү эвилел каттыжышкыны болгаш Венгрияның «Микроэлектроника» бүдүрүлгелери «Хирадаштехника» үлетпүр кооперативи болган. «Интермос» телевизорларга болгаш радиоприемниктерге ажыглаар интегралдыг схемалар чиге хемчээшкин приборлары болгаш компьютерлер бүдүрерин, садып сайгарарынга тускайжыттынар.

Каттышкан бүдүрүлгелерни тургусканының кол сорулгазы болза Совет Эвилелиниң, Венгрияның болгаш социалистиг өске-даа чурттарның электроника бараалгаларынга негелде-херегцээлдерин бүрүн хандырары болур. Ук бүдүрүлгелер ЭДЧ кежигүн-чурттарның 2000 чыл үеге чедир эртем-техниктиг делгерелгезиниң комплекстиг программазын боттандырарынга улуг рольду ойнаар.

Венгрияның бүдүрүлгелеринге организастаттынар «Интермос» 1988 чылдан эгелеп, улуг интегралдыг схемаларны үлетпүр аргазы-биле кылып эгелээр. Каттышкан бүдүрүлгелерниң баштайгы продукциязын бо чылдың төнчүзүнден эгелеп социалистиг чурттар ап эгелээр. Олар 1990 чылдан эгелеп делегей деңнелинге дүгжүп, харын ону ажып турар электроника бараалгаларын бүдүрер.

УЛУГ АЖЫКТЫГ

БУХАРЕСТ, (СЭТА). Бухарестиде Августуң 23-ү аттыг машина тудуушкун заводу Румынияның аар индустриязының баштайгызы. Хөй муң кижилиг бо коллективти алдарлыг күш-ажылы дээш алды удаа орден-биле шаңнаан.

— Бистиң улуг бүдүрүлгевисти өөренген чаңчыл-биле завод деп адап турар. Херек кырында ол түс-түс заводтардан тургустунган улуг комплекс болур. Ол заводтарның бирээзинде бүдүрүлгениң эң чугула чиг эдин болур шойну, ханы болгаш өңүг металлдарны эккелдирип, оскелеринде үлетпүр дериг-херекселдерин кылып турар. Ынчангаш бистиң бүдүрүлгевис, шынап-ла, улуг комплекс боор турар — деп, кан эккелдирер цехтиң мастери Константин Пантелеймон чугаалап турар.

Августуң 23-ү аттыг завод социалистиг калы ажылдажылганың эки үлегер-чижээн көргүзүп турар. Оон кылган продукциязының хөй кезиин Совет Эвилели ап турар. Чыжаалзарге, демир-орук вагоннарының тормоз системаларын, металлургия комбинаттарынга херегләэр дериг-херекселдерни болгаш конверторларны ССРЭ-же колдады чорудуп турар. Ол продукцияны Совет Эвилелиниң кылган телевидел документизерин барымдаалап бүдүрүп турар.

Румынияның ажылчы чону амгы үеде улуг масштабтыг социал-экономиктиг айтырыгларны шиитпирлеп турар. Партия, чазак документилеринде демдеглеп турары-биле алырга амгы үеде Румыния үлетпүрге хамаарыштыр ортумак сайзыраңгай чурт боор турар. 2000 чылга чедир эң сайзыраңгай чурттарның санынга кирер дээш чурттуң чону күженишкиннигир ажылдап турар. Ол сорулганы бодуу чаасказын эвес, а социалистиг чурттар-биле бир демниг ажылдап, оларның аргадуржулгазынга болгаш дузаламчызынга даянып тургаш чедип алыр деп сорулга салдынган.

СОВЕТ АЭС-ТЕРГЕ

ПРАГА, (СЭТА). Совет Эвилелиниң атомнуг электростанцияларынга херектиг диспетчер дериг-херекселдериниң эдилгелиг партиязын Праганың «Ковоподник» машина тудуушкун заводунга кылгаш чорутткан. Амгы үениң нарын энергетика бүдүрүлгезинде бүгү ажылды башкарып кылырынга херектиг чүүлдерни «Комакс» дээр диспетчер дерилгезинде кылган.

Ийи чурттуң аразынга кады ажылдажылганың дугуржулгазында көрдүнгени-биле кылдынып турар ол дериг-херекселдерниң идегелдии болгаш эки шынары делегейниң өске-даа чурттарынга билдингир.

ЧАЖЫТ ПЛАН

ВАШИНГТОН, (СЭТА). Никарагуаның дүрүм ёзугаар чазаан дүжүрериниң тодаргай планының Рейганның администрациязында барын америк конгрессмен, Нью-Йорктуң бизнесмени У. О Бойл дыңнаткан.

«Ирангейт» херээн сайгарып чугаалажып турган хуралга чүве чугаалааш, ол ук планның чогааттынып кылдынганының дугайын 1986 чылда-ла бир улуг дужаалдыг чазак ажылдакчызындан дыңнаан мен деп медеглээн. Ол кижиниң адын база адаан. Ынчан АКШ-тың айыыл чок чорууңуң национал чөвүлелиниң ажылдакчызы турган Оливер Норта ол дугайын меңээ дыңнаткан деп, ол чугаалаан.

Ол планны ёзугаар сомосчу хөлезиленикчилериниң бирги сорулгазы болза Никарагуаның девискээриңден элээн черни ээлеп алгаш, аңаа «түр чазакты» тургузары болур. Разведка эргелелиниң стратегтери ол «түр чазак» тургустунза бээрге, Вашингтон ону дораан-на контрастың бүрүн эргелиг чазаа кылдыр хүлээп көргеш, Никарагуаның суг девискээринче АКШ-тың шериг-далай күштерин киирерин планнаан.

АКШ-тың конгрезиниң төлээлекчилер палатазының спикери Джеймс Райт президент Рейганның «Иран-контрас» операциязынга киирген ролю АКШ-тың конституциязын президент кижиниң президент даңгыраан каржызы-биле үреп хажыдыпканы ол болур деп буруудаткан.

Күүседикчи эрге-чагырганың төлээлекчилери АКШ-тың хоойлуларын болган чокза үреп турар деп ол чугаалаан. Бодунуң администрациязының чамдык кижилериниң хоойлу үреп, «Иран-контрас» операцияны боттандырарынга киришкени дээш харысалгазы Рейганның ынаа бүру чылдаган, агартылышкын-биле бодундан чайладырын кордаан хөделишкиннериниң дугайын чугаалавышаан, спикер Джеймс Райт: «Бир эвес президент кижи кандыг хоойлуну күүседир, кандыызын күүсетпес деп шилип туруп бээр чүве болза, бистиң чазаавыс хоойлу-дүрүм күүредлен чуртту эргелеп башкарбас чазак апаар» деп медеглээн.

ФИДЖИДЕ БАЙДАЛ

НЬЮ-ЙОРК, (СЭТА). Чоокта чаа чазак эргелдези болган Фиджи деп чурттуң баштыңчыларының чөвүлели кайы-даа талага таарымчалыг шиитпирни хүлээп алган. Сува АП агентиләлдин корреспондентизиниң дыңнадып турары-биле алырга, чаа парламент соңгулдалары болгуже чедир чуртту күрүнениң бадылаваан баштыңы болгаш Великобританияның төлээзи болур генерал-губернатор Рату Пенайа Ганилау удуртуп баштаар болган. Аңаа он чөвүлекчи дузалажыр. Ол дугайын журналистерге шериг эргилдезиниң удуртукчузу С. Рабука дыңнаткан. Баштыңчылар чөвүлелиниң армияны болгаш полицияны командылаарын, чаа конституцияны ажылдап кылыр 8 кижи составтыг комиссияны удуртурун аңаа даасканын болгаш ону чөвүлекчилер чөвүлелинде киргенин ол дыңнаткан.

Чөвүлелде болгаш комиссияда индий чоннуң үш төлээзи кирген. Мурнунда чазак баштап турган Тимочи Бавадраны база мында кирген.

Фиджиде байдал чоорту эккижип бар чыдар. Магазиннер болгаш транспорт харылзаазы ажылдап эгелээн.

Делегейде сайзыраңгай капиталистиг чурттарның бирээзи — Великобританияда ажыл чок кижилерниң саны доктаамал көвүдеп турар.

ЧУРУКТА: Ярроу хоорайның ажыл чок кижилерниң Лондонче чыскаалып алган бар чыдары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ӨНЧҮ-ХӨРЕҢГИНИ КАМГАЛАП ЧОРААН

Ада-чурттуң Улуг дайыны доозулгандан бээр чаа-ла дөрт чыл эрткен турган. Киров областың херектер эргелелиниң социалистиг өнчүнү оорлаар чорук-биле демисел килдизиниң начальниги Василий Зыковту Тывага ажылдаары-биле чорудкан.

— Тывага барып ажылдаар, аңаа чурттаар деп бодал сагыжымга ынчан шуут турбаан — деп, милицияның хоочун ажылдакчызы пенсионер Василий Акимович Зыков сактып чугаалаар. — Тыва автономнуг областа ынчан кээримге милиция эргелелиниң начальниги М. Б. Артас турган. Үш чыл кады ажылдаар деп дугуруушкан бис. Күзүн он айдан эгелеп социалистиг өнчүнү оорлаар чорук-биле демисел килдизинге начальниктиң хүлээлгезин күүседип кирипкен мен.

Ынчан Тыва автономнуг областың милиция эргелелинге ук албан чаа-ла баштайгы базымнарын кылып эгелээн. Килдисте алды ажылдакчы турган. Кылыр чүүлдер хөй, а ажылдакчыларның билиг-мергежили чаңгыс дуржулга чок, ортумак эртемниг улус дыка эвээш. Ындыг-даа болза килдистиң ажылдакчылары бар аргакурлавырларны ажыглап, социалистиг өнчү-хөреңгини тотчеглээр, самчыгдаар чорукка удур шиитпирлиг демисежип турганнар. Ол үеде Тывага күрүне садыы турбаан, хереглекчилер кооперациязы чонну хандырып турган. Респотребсоюзтуң баазазынга эрагалаар, самчыгдал кылыр болгаш оорлаар чоруктар база ховар эвес турган.

— Ол үеде Тыва Респотребсоюзтуң баазазынга хенертен хыналда кылган бис. Барык 580 муң рубль түңнүг когарал болганы билдине берген. Катап-катап хыналда чорудуп тургаш, түңнеп кээрикиске, баазаның склад эргелекчилери, оон ажылдакчылары эрагалап, аразында оорлажып турганы ону болдурган турганын илереткен бис — деп, Василий Акимович сактып чугаалаар.

Коллективизацияның Тывага чаа эгелеп турган үези база ол. Бижик-билиг чок болдуун араттар хууда ажыл агыйларны каттыштырып, аразында демниг ажылдап эгелеп турган. Мал-маганы кижилер чаа-биле колхозка дужаап эгелээн. Ындыг-даа болза ийи-чаңгыс оорлар, арага-дарыга сунаулуг кижилер чоннуң мал-маганын тотчеглеп, оорлап турганнар. Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик районнарга ынчан оорлаар чоруктар хөй болуп турган ужурундан олче хөй чорук, хыналда кылып турганын Василий Акимович чугаалаар. Партия Тыва обкомунуң даалгазы-биле колхозтарже үнүп, дужут ажаалдазының үезинде хыналдаларны чорударын-биле командировкалап, сургакчылаар ажыл черле үзүлбес турган. Эргелелге чаңгыс машина турган. Аңаа олуруп каш эртен даң бажында чораат, дүне Кызыл-Мажалыкка чедер. Чамдыкта аът кунуп, тергелиг аътты-даа ажыглаар.

— Ведее чылдарда мал оорлаар чорук элээн апарган. Ол чорук бистиң ажылывысты кааш дакпыр күжениишкиниг чорударын негеп келген. Оорлар мал-маганы бир районнардан өске районче сүрүп аппаар апарган. Малдың баш санын камгалаар дээш чамдыкта дүнелерде ажылдаар ужурга таваржып турдувус.

Ол үеде малдың баш санын учётка тургуспаан болгаш ону санап хынаары берге турган. Чамдык араттар 500 хире шээр малдыг болур, а өскелери малы бар-даа болза, ону колхозка дужаавас, аңгылаарын болаар. Ындыг улус-биле чугаалажып, оларны сургаары база белен эвес турган.

А районнарже чоруткан бараанныр база ындыг. Каштың сөөртүп чорууру, кым ону хүлээп алганы, кымга чедирери эки билдинмес. Бо бүгү чүүлдер херек ужурлуг документация чогундан орук ара чиле-даа бээр. Бараан сөөрткен машиналар кырынга чер чедип алыр дээш улус олуруптар. Оон ужурундан чамдык бараанныр чедер черинге четпейн, тотчеглеттинип каар. Ынчангаш ону меңди чедирер дээш районнарже үргүлчү үнер турдувус.

— Тывага каш чыл ажылдадыңар, Василий Акимович? — деп айтырдым.

— Ниитизи-биле 32 чыл ажылдадым, а социалистиг өнчү-хөреңги камгалаар ажылга оон чартыы эрткен ол. Н. Т. Козлов, М. Акимов, А. К. Очур-оол, В. С. Васильев, К. Д. Доболов болгаш оон-даа өске эш-өөр-биле ажылдап чордум.

В. А. Зыков — Совет чазактың хөй-хөй шаңналдарының эдилекчизи. Оон аразында Кызыл Сылдыс ордени, В. И. Лениниң 100 чыл оюнга тураскааткан юбилей медаль, «Совет милицияның тергиини» деп херек демдээ бар. Ол аныяктарның дагдыныкчызы. Ол ам хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, хөй-ниити ажылында идепкейлиг киржип чоруур.

Б. КАРА-САЛ.

КАНЧААР САНААРЫЛ?

«Мурнунда колхоз, совхозка улуг шалыңга ажылдап келгеш, сөөлгү үеде кадыы баксыраан, азы өске бир чылдагаан-биле биче шалыңныг чиик ажылга киргеш, пенсиялаар болза, ону канчаар санаарыл» деп, Барыын-Хемчик районда «Шекпээр» совхозтуң Биче-Тей салбырындан Д. Ооржак, Э. С. Кужугет олар айтырган.

Үстүнде ийи авторнуң айтырыынга Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң улуг инспектору Зоя Папагаевна Аракчааның харыызы:

Күрүне пенсиязын тывсыр болгаш ону төлээриниң чурумунуң дугайында Дүрүм ёзугаар кандыг-даа хевирниң (кырааның, инвалидтиң, азыраар кижизин чидиргениниң) пенсиязының хемчээли ажылчын, албан-хаакчы кижиниң шалыңының ортумак хемчээлинден хамааржыр. Пенсиялап турар кижиниң күзели-биле, аңаа ажыктыын барымдаалааш, пенсияны санаарда, сөөлгү ийи чылдың соңгулгу 12 айының азы сөөлгү 10 чылдың иштинден улаштыр кайы-бир 5 чылдың (эгезинде, ортузунда, сөөлгү) шалыңын барымдаалаар.

Сөөлгү шалыңда силерниң шалыңыңар эвээш болганда, мурнуку 10 чылда шалың дугайында шынзылганы ажылдап турар организациязының бухгалтериязындан кылдырып алыр. Оон ыңай пенсияны санаарда, чамдык шөлээлээн, ажылдан үнген, кирген болгаш өске-даа чөптүг чылдагаан-биле чедир ажылдаваан долу эвес айларны мурнунда долу ажылдаан айларның шалыңы-биле солуп болур. Бо таварылгада шалың дугайында шынзылгага чүгле беш чылдың эвес, а алды азы 60 айның шалыңын бухгалтерия долдуруп бээр ужурлуг.

«ШЫНГА» ХАРЫЫ

ШҮГҮМЧҮЛЕЛ ЧӨП БОЛГАН

Бо чылдың февраль 19-та «Шынга» үнген «Эмчи шынзылгазы, чингетпен арага болгаш өске-даа» деп чүүлге хамаарыштыр харыызы СЭКП Тожу райкомунуң бирги секретары С. Ы. Монгуш редакцияже чорудкан. Ында ол мынча деп бижээн:

«Бистиң районда арагалаашкынга удур демисел дугайында солунга шүгүмчүлел шын болган. Ону СЭКП райкомунуң бюрозунга чугаалашкан бис. Бо ажылга хоойлу-дүрүм камгалаар болгаш кадык камгалал органнарының база районда хөй-ниити организацияларының ажылын кошкак деп демдеглээн. Арага ижиш чорук дээш демисел ниитилелиниң эге организацияларының ажылын диргизер талазы-биле хемчеглер алдынган.

Шүгүмчүлел соонда район эмнелгезинге, харылзаа белдириниң коллективтеринге арага ишпес чорук дээш демиселдиң эге организацияларын тургускан, эзиртир суксунну садарының чурумун хажыткаңы дээш садыгжы М. Махневаның херээн истелге органнарынче шилчиткен. Милиция ажылдакчыларындан негелдени кошкаттаны дээш иштики херектер килдизиниң начальниги В. Куляшинге, партия эге организациязының секретары В. Сарыг-оолга дойгуулда хүлээткен.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер, профилактиктиг ажылды экижидер талазы-биле немелде хемчеглерни СЭКП райкомунуң бюрозунга ажылдап кылган.

Суд залындан

4 ТОННА ХӨМҮР-ДАШТЫҢ ӨРТЭЭ

4 ТОННА хөмүр-даштың өртээ 20 хире рубль. Ону садып алыры кымга-даа берге эвес, а 4 тоннаны садып алыр болза, кандыг-даа хөй кежигүннүг өг-бүле безин кышты эттир черле одаар.

Ынчалза-даа ажырбычы сеткилдиг кижилер тургулаар. Олар күрүнеден халас кежик четтирерин бодап, чүнү-даа болза оорлай бергилээри тейп чаржыычыг. Ындыгларны милиция ажылдакчылары ниити чон илереткеш, херээн көөру-биле улус судунче шилчидип турар. А суд күш-ажылчы эвес орулга тывар дээш күрүне кармаанынче хол сукканы дээш оларны хоойлу ёзугаар шиидип турар.

Бир ындыг таварылганың дугайын бөгүн сайгарып кирээлиңер. Ол Бии-Хем районга болган. Ынчан кыштың чыңкылама соогу — январь төнчүзү турган. «Өөх» совхозтуң гараж эргелекчизи Николай Шагараков (ол ам мында ажылдавайн турар) Кызылдан 4 тонна 800 кг хөмүр-даш чүдүрүп чоруткан чүве-дир. Ону совхозтуң диспетчерскаязынга олар ужурлуг турган.

Хөмүр-дашты чолаачы Формов сөөртүп эккелгеш, кара дужуурери Шагараковтан айтырган. Ол үр-даа боданмайн, чурттап турар бажыңының чанын айыткан.

— Хөмүр-даш дөмей-ле мээң харысалгамда турар, кааа-даа дужуурерге дөмей-ле — деп, чолаачыга ол тайылбырлаан. Формов айтыышкын ёзугаар ону демги бажын чанынга дужуруп каан. Фактурага болгаш путевкага Шагараков ук хөмүр-дашты диспетчерскаяга дужурген деп демдеглел кылып каан. Ону Формов алгаш чана берген. Бо-ла. Хөй тайылбыр-даа чок, шүүт-даа чок. Бир кижи күрүне өнчүзүн бажынга аппарып аар, өскези — оон-биле чөпшээрежип каан.

Ынчалза-даа чон карааскү, ниитиниң өнчүзүн тотчеглекчилерге чиртпес. Удаваанда-ла Шагараковтуң ча оруунуң дугайында дыңнадыг милиция органынга чеде берген. Хөмүр-даштың кайыын келгенин оон ажылдакчылары сургаглай берген.

Херектиң карыыдап орарын билип кааш, Шагараков деп эгелээн. Ол хөмүр-даш өртээн төлээн дугайында демдеглелди январь ведомозунга кылдырзын дээш кадайын чорутаан. Оон кадайы Шагаракова дээрзи бухгалтер Н. Лопатинага баргаш, ашааның бугаар хөмүр-даш өртээн январьда хүлээп алган деп документ долдуруп бээрин дилээн. Ай эрткен болганда Лопатина аңаа чөпшээрешпээн. Кажар үүлгедиг ынчаар илерээн.

Бо херекти Бии-Хем районнуң улус судунга чоокта чаа көрген. Бодунуң албан-дужаалын соора ажыглап турган Николай Шагараковтуң херээн сайгарып, күрүне өнчүзүн оон шиңгээдип алыр деп турганын бадыткаан. Хөмүр-дашты бажынынга дужуруп алгаш, ону бир чыл хире одап келген хирезинде өртээн төлевейн турганы бадыткаан. «Ажырбас боор» дээн хоонуг турганы судка билдинген.

4 тонна ажыг хөмүр-даш дээш Николай Шагараковту улус судунга РСФСР-ниң КД-ниң 92 чүүлүнүң 1 кезээ-биле, 175 чүүлү-биле кирген. Ол дээрге албан-дужаал соора ажыглааны, бодунуң отчёдунга материалдыг эт-хөреңгини шиңгээткени дээш база документини кара өжегээр өскээр долдуруп, чурум хажыдышкынның кылганы дээш фактурага шын эвес бижилге дугайында шак ынчаар ийи-ийи чүүл ёзугаар көрген. Ол ышкаш Шагараков оон мурнунда боо-чепсек айлаан чөпшээрел чок шыгжааны дээш, эш хуу судунга база көрдүрүп турган кижи-дир.

Ынчангаш, ону Бии-Хем районнуң улус суду бир чыл хуусаада эдип чазаар ажылдарга, шалыңының 5 хуузун күрүне орулгазынче тырттырар кылдыр шииткен.

Халаскы шиңгээдир дээн 4 тонна хөмүр-даштың өртээ ындыг болган. Кым-даа күрүне өнчүзүнче хол сугар болза, ол ындыг шииткелге онаажыр.

Д. ИРГИТ.

Уран чүүлге талантылыглар Өвүрде хөй. Аныяк чолаачы. Солчур суурнуң ажыл-ишчизи Кара-Монгуш Марчын-оол ... чүүл көрүлделеринге доктаамал киржип турар.

Ыр... ап азы хөөмейлеп, сыгырты ... генде, ооң үнү сыгырга дег, кыңгырт дээр. Допшулуурун, игилди болгаш бызаанчының-даа аяныг болгаш хостуг ойнап билир. Ол дерексеелдерге ийи-чаңгыстың ыры күүселделерин мергежилдиг үдээр.

Бо чазын Кызылга болуп эрткен уран чүүлдүң талантылыгларының көрүлделеринге киришкеш, бүгү көрүкчүлерниң адыш часкаалдарын бо чолаачы ажылчын шаңнал кылдыр алган. Өвүрнүң сыгытчылар ансамблиниң талантылыг ойнакчызы.

ЧУРУКТА: Өвүр районда сыгытчылар ансамблиниң киржикчизи Кара-Монгуш Марчын-оол.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ЧАДАГАН» ЭЭП КЕЛГЕН

Өвүр районнуң «Чадаган» агитбригадазы агитбригадаларның Бүгү-россия көрүлдезинге киришкеш, чоокта чаа Курган хоорайдан ээп келген. Чурттуң дөрт зоназынга болур ол көрүлдениң баштайгызы бо. Мында РСФСР-ниң чээрби хире автономнуг республикаларындан болгаш областарындан үш чүс ажыг кижи киришкен.

Тыва АССР-ден «Чадаган» агитбригада май 10-да концертин көргүскен. Жюри кежигүннери болгаш көрүкчүлер бистиң национал номерлеривисти дыка сонуургаан. Түңнел концертке «Савааштар» деп танцы кирген. Валерий Монгуш хомустаан, Софья Канчыыр-оол ырлаан.

А. НОРБУ.

ХООЧУННАР АЛЛЕЯЗЫ

Шекпээр кожээ Советиниң девискээринде дайынның болгаш күш-ажылдың 180 хоочуннары чурттап, ажылдап турар.

Чоокта чаа тургустунган хоочуннар чөвүлели суурга хоочуннар аллеязын тургузар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Аңаа ыяштар олуртуп, чечектер тарыырын хоочуннар боттары планнаан.

Ук шиитпирни күүседири-биле Аянгатының арга-арыг участогундан эккелген 50 дос аңгы-аңгы ыяштарны хоочуннар олуртканнар, ону долгандыр херимнээш, тураскаал бижикти кылган. Ол ажылдарга хоочуннар М. Ооржак, Д. Монгуш, О. Куулар, К. Ооржак эки киришкен.

К. ЭМЕР-САРЫГ.

БАЙ-КАВАЙ

● Орук демдеглели ●

(Уланчызы. Эгээн № 114 «Шында»).

Чүвениң шынын чугаалаар апаар, мен бичии чорумда, ада-мем сарлык мал тудуп чорбаан. Ынчалза-даа кадыкожа өглер кыдыындан кыра ону азырап, өстүрүп турган. Ыланнын 50 чылдарның эгезинде Мөңгүн-Тайгадан тас инектер-биле сарлыктар ориап алыры бистиң черге база бир кампания турганын утпаан мен. Ынчангаш билир мен, инекке бодаарга, сарлык сүдү элээш, ол хирезинде үзүг хөй. Бир чылын бистиң сумуга совет эмчи келген. Кижи бүрүзүн доозазын шинчип турган. Суму төвү Арысканныг-Арыгга чедир чеслем Монгуш Данзырның сарлыынга ушкажып алган. Актың сүүн кежээ, аңаа четкеним база-ла ам-даа сагыжымда хевээр.

Ынчаарга бистиң Тывага. Тыва АССР-ге сарлыктан хөй сүт саггаан дээш, мактадып, шаңналып чыткан саанчыны дыңнаваан мен. А Моолдуң Цэцэл сумузунда тыва саанчы Жамбаагайн Алтанцэцэг бодунга быжыглаан 15 сарлыктарының бирээзинден-не 1143 килограмм сүт саапкан дыр! Ооң чуруу-хөртүү бо чылда үнген «Монголия» деп сеткүүлдүң № 1-де парлап каан чорду. Моон алырга, ол ышчының дуржулгазын биске тарадыры ажыктыг. Ол дугайын бистер, Тываның чогаадыкчы ажылдакчыларының делегациязының кежигүннери, боттарывыс аразында чай кадында чугаалажып-даа чораан бис.

Чиңге-Хову бажында өглерниң иштики дериглеэн Тываның кайы-даа булуңунда өглер-биле дөмей. Ооң шаандакы-даа, амгы-даа эт-херекселдерин көрүп болур. Аптаралар, катташтыр чыып үндүрүпкен чемоданнар, демир-орунлар, янзы-бүрү шывыглар, приёмник, бичии-бичии, борбак-борбак сандайлар. Чүгле ширтектери өске. Олар калбак эвес болгаш сырыырда алалай янзы-бүрү өңнерлиг дилиндектерлиг кылдыр сырып каан. А чышкын адаанда ээр, ханалар баштарында чүген, чулар, баг аргамчылар, дужак, кижен. Эдик-кеви-даа биезгиле боттарының хеви. Хөвениг тоннар, кадыг идиктер, чок болза моол сапыктар.

Малчыннарның херегледелдерин хандырар талазы-биле Моолда онзагай сагыш салып турарын чер болгандан эскерип болур. Сумулар бүрүзүнде амыдырал хандырылганың төптери ажылдап турар. Олар колдуунда-ла малчыннар чагым күүседир. Оларны бис караавыс-биле көрген бис. Албан чериниң азы өске кирерде идик аштаар, бичии бүдүктүг ужунда туужуур ээвирлиг кылдыр салбактай шарып каан. Пөс ширбиништен эгелээш, хөвеңниг додарлыг тоннар, ол хамаанчок мөңгүн базыткыыштыг чулар-чүгенге, казах ээрлерге чедир кижиниң херегээр-ле эт-севин оларда кылып турары чүве болчук.

Дыл... Төрээн дыл.

Кандыг-даа националдың тоозалевкизин өскелерден хамыктың муруунда дыл магаштырар-ла болгай. Ийе, харын, мында тывалар боттарын Алтай тывалары бис дижир улус болду. Оларны шын болбайн. Чогум кажандан бээр аңаа чурттай бергенин? Ону кым-даа билбес. Оон бээр та каш чүс, та каш муң чылдар эрткен. Каш борбак тывалар мынча чылдар иштинде канчап төрээн дылын чидирбээнил? Ону тайылбырлаары, бодаарымга, белен ышкаш. Ол болза улуг назылыг кижилерниң боттарының дылын, ажы-чаңчылдарын оскунмас дээш чорулуп келген чаңчыл апарган ажылының ачызы-дыр. Ол чаңчыл он-он, чүс-чүс салгалдарны дамчып келген, ам-даа күштүг болуп артпышаан.

Аюштуң өөнге мага хандыр-ла хүндүлеттивис. Хаектерде шай, таваакта боова, курут, чөкпек, улуг-ла оңгар тавак долу' эът-чаг арылган. Кургады кадырып каан сүт өремезиниң амданының чаагайын канчаар! Өгнүң ээлериниң дылы кандыг-даа холук чок шуут тыва. Суму-даа төвүнге тывалар-биле чугаалажырывыска мыдыг чораан. Ынчалза-даа ийи-чаңгыс билдиннес, бистиң чаңчыкпааныс сөстер дыңналгылаар болчук. Садыгга тыва садыжы хереэжейден бичии уруг мени айтырган мен. «Каш чаштыг?» дижик. «Каш харлыг?» дээрде мынча дээр чүве-дир. Мында школада химия башкызы, аныяк чогаалчы Хийс мында чогаалчыларның чогаалдарының уткказын мен казах дылче бижип турар мен дээш. «Ону казах дылга оолдар янзылап бижип алган» дижик. Ону оолдар казах дылче таарыштыр очулдуруп турар дикеэн боор ийин оң. Суму төвүнден бистиң-биле келген Маскыр, мында улусчу контроль даргазы, чаңгыс чурттугларын «ыраактан келген төрелдеривер-биле эки хоочулажыңар'а деп каап оржук. «Хоочулажыңар» дээрге, «чугаалажыңар» дээни ол. Аңаа харыы кылдыр өгде олурганнар «чугаалажыр, чугаалажыр» деп каап олуржуктар.

Өгнүң херээжен ээзи Шунай олура:

— Төрелдериниң ырлаарын дыңнаар көрзе кандыгыл? — деп санал үндүрүп келген. С. Козлова дораан тура халыжык. Оон мен «Бай-Тайганың» эрги сөзү-биле бадырдым И. Херлии каргыраалады, а Ш. Очур кожамык ырлап берген. А. Шунай биске база ави туткан. Нота билир турган болзумза, аялгазын бижиш алыр ийик мен. Чүгле-даа болза сөзүн бижидип алган мен.

Хорумын эдерип аккан
Хомду хеми чаагай.
Хоянынга олуртып азыраан
Ада-иез чаагай.
Агының эдерип аккан
Ак хеми чаагай.
Ак сүдүндөн азыраан
Ием хоорлуй чаагай.
Хаязын эдерип аккан
Хараатты хеми чаагай.
Харангы дүне азыраан
Ием хоорлуй чаагай.
Уму... эдерип аккан
Унаган хеми чаагай.
Улык бодду азыраан
Ада-иез чаагай.

Чон чурттап чорда, ооң аас чогаалы турар. Моол тываларның аас чогаалы ам-даа чыгдынмаан, ону сонуурган, шинчилел ажыл кылган кижи амдызында чок. Бир эвес чыыр болза, улустуң ырлары, тывызыктары, тоолдары, үлегер чугаалары, кожамыктары элбек деп билир херек.

Оон аңгыда, авторлуг ырларның көстүп кээп турарын база эскердивис. Март 11-нин кежээзинде, Цэнгэл сумузунуң клувунга ужуражыышкын болган чүве. Клуб мындыг кончуг улуг эвес, ынчалза-даа ханалары бедик, сценазы делгем. Черле ынчаш, бистиң чораан черлеривисте бажыңнар Ортаа Азияда, Казахстанда шаандагы тудугларлан үлегерлеттингеи дээрзи каракка илден. А чурттакчыларының кууда бажыңнарын самандан кылгылаан. Оларны кожа-кожа туткулааш, хериминерниң иштинде өглер тиккилеп каан.

Оон-биле кады бо үеның 2-3 каът бажыңнарының суур бүрүзүнде туттунуп турарын база-ла эскерип болур.

Ол ужуражылгакым дөрт дыл кырынга болуп эрткен — моол, тыва, орус, казах. Найырал, Төрээн чурт, партия, Ленин дугайында шүлүктер дыңналып турган. Төвүнде клуб чанында ажылдап турар бот-тывынгыр артистер концерт көргүскен. Олар чүгле 10 кижи. Ыраажылар, музыкантылар, баянист. Тускай бригадирлиг, кинолуг машиналы аалдарда бжыглап каан. Ол ансамбльди бот-оруулга-чарылгалыг кылып каан. Артистер бүгү ажылды боттары күүседир. Бажыңы чуурундаа боттары чуур, дериг-херекселдерин боттары садып, тыптынар. Септелгени боттарының күзели-биле кылыр. Алыр шалыңны боттары ажылдап алыр.

Бо кижи бодаарга, берге-ле херек. Сумуда 6 бригада, 7000 ажыг чурттакчы. Ынчалза-даа сумунуң даргаларында дуурээр сеткил чок болчук.

— Бот-оруулга-чарылгалыг болгандаа бээр чартык чыл чедип тур. Ажырбайн турлар. Чүгле биске эвес, аймактың 19 сумузун хевип турар-ла болгай — деп, партком секретары тайылбырлаан.

Концертке өске бүгүден-аңгыда, «Бистиң Тыва», «Денней оо» деп тыва ырларны база күүсеткеннер. Оон аңгыда авторлуг тыва ырлар база дыңнажык бис. Ооң бирээзин А. Барыгү улустуң сөзүнге чогааткан. Сөзүн бижип бээйт деп аргымда олурутда олурган тыва уругларлан дилээримге чүгле чаңгыс строфазын бижип четтикken:

Аъттың оорганынга
 чайгаттынган
Аргажок бодум хоорлуйн.
Аал-чуртту гралаан
Алыс бодум хоорлуйну.

С. СҮРҮҢ-ООЛ.
(Уланчылыг).

Редактор В. С. ШАРАВИИ

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАЙ

26. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — М. Горький. «Дерзиплер». Фильм шии. 11.05 — «Бистиң завод клувунда». 11.30 — «Ковпак дугайында бодалдар». Уран-чечен фильм. 1-ги фильм — «Набат». 13.00— 13.05 —Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Харын-даар горнистер!». 17.05 —Орус чугаа. 17.35 — «Өңнүг карандаштар». Мультфильм. 17.45 — Төөгүнүң кичээндириглери. Тележурнал. 18.30 — «Хүнден хүнче. Партия райкому эде тургустунуушкун үезинде». 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00—Бистиң садывыс. 19.30 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.40 — «XXI чүс чылдың конструкторлары». РСФСР-ниң чырыдыышкын министри Г. П. Веселов-биле интервью. 19.50 — «Ат салбаан чагаа». Телешииниң баштайгы көргүзүү. Автору—С. Михалков. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Родион Щедринниң янзы-бүрү ужуражыышкыннары». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 00.00 —00.25—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —«Кодээ ажылагыйы». Киножурналдың баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Физика. 7 класс. Линзалар болгаш оларны ажыглаары. 9.05; 13.25 — Француз дыл. 10.05— ОПТУ суругуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Графика. 10.35; 11.35 —Төөгү. 6 класс. Катап тургустуушкун эпохазының эртемнери. 11.05— Орус чугаа. 12.05 — «Аас-кежик кончуг чоок болган». Уран-чечен фильм. 13.55—14.00— Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Октябрьның чаштенчылары, чалбыышталып кывыңар-ла!». Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскаат-кан республиканың пионер отрядтарының чыыш-конкурузу. Сүт-Хөл болгаш Улуг-Хем районнарының пионерлериниң ужуражылгазы. 19.15 — «Азия товү». Үндүрүкчилер: Медээлер. «Сонгуулдаларга уткуштур». «Дүргедээшкинниң угланыышкыныбиле. 19.35 — Док. фильм. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Леопольд дииистиң телевизору». Мультфильм. 20.15 — «..Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 — «Үе». 21.35—«Эпчок кижи». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 22.40—00.15 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Торпедо».

27. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —«Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 6-гы фильм — «Тиннелге соонда». 1-ги сериязы. 9.25— Дириг бойдус. 10.25— 10.30 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 —БАМ дугайында док. фильмнер. 16.55 — «Ковпак дугайында бодалдар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы — «Шуурган». 18.30 — «Хүнден хүнче». Партия райкому эде тургустунуушкун байдалында». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Эртем болгаш амыдырал. 19.50 —«Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 6-гы фильм. «Тиннелге соонда». 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35— «Дедир харылзаа». Аныяктар редакциязы медеглеп тур. 22.20 —Күрүнениң үлегерлиг соңгу чүк орус улузунуң шиитир ырлары. 23.15— 23.35— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Объективте—дириг амытаннар. Чыланнар». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35—Музыка. 6 класс. С. С. Прокофьев. Балет «Золушка». 9.05; 13.10 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ суругуулдарынга. Өг-бүле чуртталганың этиказы болгаш психологиязы. Өг-бүлениң мөзү-шынар үнделиннери. 10.35; 11.35 — Музыка. 7 класс. Дайын чылдарының ырлары. 11.05— Шыдыраа школазы. «Ак терге». 12.05 — «Эпчок кижи». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.40 — М. Шолохов. Чогаадыкчы ажылының болгаш амыдыралының арыннары. 14.40— Медээлер. 14.45 — 15.30 — Төөгүнүң арыннары. Хеймер дуцмазы. (Д. И. Ульяновтуң дугайында). 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Дайынчы аллар». Девискээрлер аайы-биле Чита. Иркутск. Якут. Бурят болгаш Кызыл телестудияларының Кызыгаар шериглериниң хүнүнге тураскааткан программазы. 19.05 —«Азия товү». Үндүрүкчилер: Медээлер «Ниитиниң мал ажылының бедик продуктулуу дээш». 19.25 — Делегей байдалының хугайында беседа. 19.35 — Киножурнал. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Дедир-даван болгаш транзистор». Мультфильм. 20.15 — Суриков дугайында док. телефильм. 20.30 — «Музыкалыг киоск». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Эпчок кижи». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги сериязы. 22.40—«Василь Быков. «Бедиктерже үнүүшкүн». Док. фильм. 23.30 — 00.15 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Днепр».

28. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильм. 6-гы фильм —«Тиннелге соонда». 1-ги, 2-ги сериялары. 10.30 — «Херээженнин хепнерер». Док. фильм. 10.50 — «Ковпак дугайында бодалдар». Уран-чечен фильм. 2-ги фильм—Шуурган». 12.25 — 12.30 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Дүүн болгаш кезээде». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.30 — «Сарс хол». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.45 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.30 — «Хүнден хүнче. Партия райкому эде тургустунуушкун байдалында». 18.45— Бөгүн делегейде. 19.00 — Кызыгаар шериглериниң хүнүнге. «Ада-чурттуң кызыгаарларында». Кинноочерк. 19.15 — «Теорияның айтырыглары». Ажылчы чоннарның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазында эде тургустунуушкуннуң кол угланыышкыннарынга дүүштүр марксизм-ленинизмниң пропагандалаар ажылда чаартылгаларының айтырыгларының дугайында. 19.50— «Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильм. 6-гы фильм. «Тиннелге соонда». 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Силер ону шыдаар силер. 22.20 — «Музыкалыг ринг». «Машина времени» ансамбль болгаш А. Макаревичиниң киржилгези-биле эстрада программазы. 23.35— 00.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15— «Хөлге болган болуушкун». Док. телефильм. 8.35; 9.35—Бойдус эртеми. 4 класс. Сугнуң дириг амытаннарының болгаш үнүштериниң хөй хевирлиги. 8.55 — «Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 13.00 — Испан дыл. 9.55— Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ суругуулдарынга. Обществоведение. Коммунистиг мөзү-шынарның алыс уткалыг болгаш кол демдектери. 10.35; 11.30 — Зоология. 7 класс. Хоорайның бойдузу. 11.00 — Авамның школазы. 11.55— «Эпчок кижи». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.30 — «Шажын болгаш политика». Тележурнал. 14.15 — Медээлер. 14.20 — Школачыларга физиология болгаш гигиена дугайында. Нерв системазының ажылы. 14.50 — 15.25 — Гандбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. ЦСКА — СКА. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15— «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның бeлеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 18.35 — «Эде тургустунуушкун: кижи факторуу». «Кызыл тудуг» тудуг участогунда А. Д. Воронинниң бригадазының кежигүннери-биле интервью. 18.55 — «Азия товү». Үндүрүкчилер: Медээлер. «Бөгүн — Кызыгаар шериглериниң хүнү». 19.15— «Техниктиг ачы-дуза чедирер станцияның ажылынга чүү шаптыктап турарыл?». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». Мультфильм. 20.15— Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 20.45— Реклама. 20.50 — Док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.10 — «Мария Медичиниң хааржакчыгажы». Уран-чечен фильм.

29. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 9.15 — «Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильм. 6-гы фильм. «Тиннелге соонда». 2-ги сериязы. 9.20 — «Дедир харылзаа». Аныяктар редакциязы медеглеп тур. 10.05—10.10 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — Уругларга фильм. «Ак-көк шлем». (ГДР). 17.20 — «Концертино» камерлиг ансамбль ойнаар. 17.35 — Москвада бирги антиквар-букинистиг аукцион. 18.05 — «Ыр концерти». 18.30—«Хүнден хүнче. Партия райкому эде тургустунуушкун байдалында». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00— «Кижи болгаш хоойлу». 19.30— «Россияның демир херээ». Док. телефильм. 19.45— «Музыка оранынче орук». Д. Б. Кабалевскийниң Владимир хоорайның № 16 школазының үстүкү класс өөреникчилери-биле ужуражып турганының дугайында сактыышкыннар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Даразаын да хүнде». Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериялары. (АКШ). 23.50 — 00.15 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — Уран чурулга. Керамика уран чүүлү. 9.35; 13.15 —Англи дыл. 10.05 —П. И. Чайковский. «Чылдың үелери». 10.35; 11.35 — Төөгү. 7 класс. XVIII чүс чылдың ийиги чартыында культура болгаш чырыдыышкын. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.05 — С. Михалков — «Ат салбаан чагаа». Телешии. 13.45 —Медээлер. 13.50 — Сээн лениничи библиотекаң. В. И. Ленин — «Улуг эгелээшкин». 14.30 — 15.20— Ю. Фучик дугайында рассказтар. 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильмнер программазы. 18.45 —«Тураскаалдар — бистиң төөгүвүс». Тыва АССР-ниң девискээринде турар культура болгаш төөгү тураскаалдарын камгалаар дугайында. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия товү». Үндүрүкчилер: Медээлер. «Пропагандистиң иидири». Уруглар камгалалының хүнүнге. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 — ССРЭ-ге чогааттынган. Чогаадыкчы ажыл-чорудулганың айтырыгларының дугайында. 20.45 — Өзал-онзак чок шиммээшкин дээш. 20.50 — «Кызыгаарда». Ортаакы Поволжье бойдузунуң дугайында док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Л. Делибаның баледи. «Коппелия». Москваның үлегерлиг хореография училищезиниң шиизиниң баштайгы көргүзүү. 23.25—23.50 — «Дружба». Чадаг-терегеге маргылдаа.

30. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.25 —«Чүүден болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 8.55— Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы. Фестивальдың кыйгырыглары. 9.25—Россияның чурукчулары чугаалап тур. РСФСР-ниң чурукчуларының VII съездизи. 10.00 — «Майның дүлүмзүрүү». Уругларның хореография коллективтериниң киржилгези-биле концерт. 10.30— «Кижи. Чер. Октаргай». 11.00 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Хептиң чаа хевирлериниң телеконкурузу. 11.30 — Кижи институду. 12.30 — «Хүнден хүнче. Партия райкому эде тургустунуушкун байдалында». 12.45 — Бөгүн делегейде. 13.00 — Улуг Октябрьның оюнга. Төөгүнүң өшпес одуруглары. «Хайгыылдың маадырлыг чоруу». Уран-чечен фильм. 14.40 — Мультфильмнер. 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. 16.30 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 17.00 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» деп телепрограммазының делегей фестивалы. «Илбилиг аялгалар». (Монголия). 17.40 — «9-ку студия». 18.40 — «Джамайка». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — 00.10 Владимир Высоцкий. Чалсарда (22.35) — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — ТАССР-ниң алдарлыг артизи Т. Курамшин ойнаар (баян). 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — Аваның школазы. 10.00 — «Мария Медичиниң хааржакчыгажы». Уран-чечен фильм. 11.30 — Туркмен телевидениениң программазы. 12.50 — «Кадыкшыл». 13.15 — «Тео Адам чалап тур». ГДР-ден дамчыдылга. 14.30 — «Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.10 — Москва. Консерваторияның улуг залы. Ф. Шопенниң музыкалары. 16.25 — «Кадык шыырак мага-боттуг». Уран-чечен фильм. 18.30 — «Меңээ чуруун белекке бер». Душан Главачек ырлаар (ЧССР). 18.50 — «Леонид Леонов-биле чаңгыс шак иштинде». Док. телефильм. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Оруктү меңээ чайлап бериңер». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — «Энтузиастар херегеттиниp турар». Док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Соңгу чүктүң тоожузу». К. Паустовскийниң чогаалынга уран-чечен фильм. 22.50— 23.10 — «Дружба». Чадаг-терегеге маргылдаа.

31. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Тэзикуца». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Спортлото» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00— «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 — «Кодээниң шагы». 12.30 — «Хүнден хүнче. Партия райкому эде тургустунуушкун үезинде». 12.45 — «Музыкалыг киоск». 13.15 — «Кадыкшыл». 14.00 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммазының делегей фестивалы «От». (Болгария). 14.35 — Пианист М. Лафоре ойнаар (Франция). 14.45 — «Кинопанорама». Тбилисиде боол турар Бүгү-эвилел кинофестивалының дугайында тускай үндүрүлге. 15.30 — Бүгү-эвилелдиң вомчулга конференциязы. «Улустарның найыралы» журналдың редколлегия болгаш авторлары-биле ужуражылга. 17.00 — «Илбилиг яблоко». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.05 — «Делегей панорамазы». 18.50 — «Байырлал кымның кудумчузунда?». 19.30 — «Кижиге хүн адаан да чер». Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.50 — «Музыка болгаш бис». 21.00— «Үе». 21.35 — Көрүкчүлерниң дилээ-биле. Док. телефильм. «Кижи шупту чүвени шыдаар». 22.40 — Телекөрүкчүнүң спутниги. 23.15—23.30 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Соңгу чүк тоожузу». Уран-чечен фильм. 9.30 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. С. С. Прокофьев. Симфония № 5. 10.25 — Орус чугаа. 10.55 — Суг полозу. Делегей маргылдаазы. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командалары ойнаар. 11.40 — Гитара музыказының концерти. 12.00 — «Ийи бажың дугайында баллада». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериялары. 14.05 — «Дедир харылзаа». Аныяктар редакциязы медеглеп тур. 14.50 — «Кезээде Испания». Док. телефильм. 15.45 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. Национал театрлар фестивалы. Арменияның Г. Сундукян аттыг күрүнениң үлегерлиг театрының фильм-шиизи. В. Шекспир — «Джон хаан». 18.00— Дириг бойдус. 19.00 — «Константин Батюшков». Эртем-тайылбырлыг фильм. 19.20 — Теннис кичээлы. 19.35 —«Объективте — дириг амытаннар. Сивуч». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.55 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Орукту меңээ чайлап бериңер». Мультфильм. 2-ги кезээ. 20.10—Суг полозу. Делегей маргылдаазы. ССРЭ биле Югославияның шилиндек командалары ойнаар. 20.35 — «Дружба». Чадаг-терегеге маргылдаа. 20.55 Реклама. 21.00 — «Үе». 21.35—23.05 — «Бүзүрел хүлээндирип турар». Уран-чечен фильм. (ВУР).

КИНО

МАЙ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Без срока давности» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, «Кин-дза-дза» 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Воспоминание» 16.00, 20.00. «Короткие встречи» 14.00, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Варвара краса, длинная коса» 9.40, 11.30, 15.10. «Любовные письма с подтекстом» 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Двойник» 14.30, 16.20, 18.10, 20.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «За явным преимуществом» 18.00. «Жены» 20.00 шактарда.

Одаар чүүл сайгарар талазы-биле республика конторазы одаар чүүл дээш бар өрелерни 1987 чылдың июнь 1-ге чедир дарый төлээрин дилеп тур. Июнь 1-ден эгелээш өрелиг организацияларга одаар чүүл чудуруп бээрин соксадыр. Бүгү хереглекчилерни бот-боттарының аразында санажылганы хынаарын дилеп тур. 1986 чыл дээш санажылга талазы-биле негелделерни июль 1-ниң соонда хүлээп албас.

1987 чылда организацияларның хемүр-даш алыр таломнарының эде даңзылаарын одаар чүүл сайгарар талазы-биле республика конторазы чарлап тур. Эде даңзылаашкынны 1987 чылдың июнь 1-ден июль 15-ке чедир бүдүредирге бижик бар турда. Кызылдың болгаш Чадаананың одаар чүүл садар талазы-биле хоорай контораларынга чорудар.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 0—5 градус чылыыр, чамдык черлерге 2—7 градус соог. Хүндүс 10—15, чамдык черлерге 11—16 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар, бичии чаъстаар. Дүне агаарның температуразы 0—2, хүндүс 12—14 градус чылыыр.

Автоорукттарга чаъстаар, көстүрү 2—4 км.

«Шын» солун редакциязынга курьерлер дарый негеттинип турар.

Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң парткому, дирекциязы болгаш профэвилел комитеди, улус депутаттарының Алдан-Маадыр кожээ Совединиң күүскому СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, республика чергелиг персоналдыг пенсионер

Доржу Аныяковнч
ООРЖАКТЫҢ

мөчээнин дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге хараы кажыдалын илергейлеп тур.

Адреживис: 667000. Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариадының 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арыны. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажыңы № 1.

Чагыг № 3515. ТС—00300.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 124 (13424) | 1987 чылдың май 28, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек

• • •

ЧУРУКТА: Нина Разинченко бажыңнар эжиктери кылыр цехте ажылдап турар. Чээрби чыл дургузунда ол бүдүрүлгеге ажылдап келген. Кызыл хоорайның улуг-даа, биче-даа хөй-хөй тудугларында оон эттеп кылган эжиктери бар. Кызылдың «Тудуг кезектери» комбинаттың бо дуржулгалыг ажылчыны эки шынарлыг продукцияны бригадазының кежигүннери-биле демнежип кылып үндүрүп турар. Улуг Октябрьның 70 чылынга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр — мурнакчы ажылчынның кол сорулгазы ындыг.

О. ОХЕМЧИКТИЦ фотозу.

• • •

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Н. ЧАУШЕСКУ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң РКП-ның Чиңгине секретары, РСР-ниң Президентизи Н. Чаушеску-биле ужуражыышкыннары май 25—26-да Бухарестиге болган, аңаа социалистиг тургузуушкуннуң ийи талалыг харылзааларының болгаш делегей политиказының чугула айтырыгларының талазы-биле делгереңгей санал-онал солчуушкуну болган.

Социализмниң оруунга хөй нарын чүүлдер турган-даа болза, төөгүнүң улуг утказы-биле алырга, ол бодунуң тургузукчу аргаларын көргүскен деп, М. С. Горбачев демдеглээн. Политика талазы-биле алырга, ылаңгыя чугула. Социализмниң төөгүлүг кончуг улуг чедиишкиннерин демдеглеп болур эргелиг бис. Ооң-биле кады амгы үениң байдалдарында бистиң чуртувустуң мурнунда базымны дыка дүргедедириниң, бодунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге шимчээшкинниң улам немээриниң сорулгазы туруп келген.

Совет ниитилелдиң хамыктың мурнунда ооң бүгү амыдыралын ханызы-биле демократчыдарын дамчыштыр, эде тургузуушкунунче СЭКП-ниң айтыышкынын канчаар боттандырып чорудуп турарының дугайын совет удуртукчу делгереңгейи-биле чугаалап берген.

РКП-ның XIII съездизиниң идип үндүрген сорулгаларын шиитпирлээр талазы-биле партияның кылып турар ажылының кол угланыышкыннарының дугайын Н. Чаушеску дыңнаткан. Бүдүрүлгениң чаартыгынче, ажыл-агый чорудаарының чаа аргаларын ажыглаарынче, РКП-ның удуртукчу ролюн быжыглаарынче бирги черге кичээнгейни салып турар. Чоокку чылдарда экономиктиг солчулгада, бүдүрүлгени кооперастаарында болгаш специализастаарында чамдык хожудаашкынны ажып эртериниң эргежок чугулазын ол демдеглээн.

Совет-румын харылзааларының ханыладырының принципиалдыг айтырыгларын ийи партияның удуртукчулары чугаалажып көрген. Олар элээн бедик деңнелдиг апарганын демдеглээн. Ынчалза-даа чаа сорулгалар совет-румын харылзааларының бүгү системазын улам ыңай сайзырадыр айыштарын болгаш хөгжүдериин негеп турар. Оңу кылырынга политика, экономика, эртем техника, культура болгаш өске-даа талаларда бар аргаларны ажыглаары чугула. ССРЭ болгаш РСР-ниң аразында экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың үр хуусаалыг программазын боттандырып чорудары, амгы үениң байдалдарынга дүгжүп турар демдиктиг хевирлерни нептередириниң аргазы-биле демниг хөделиишкинниң шынар талазы-биле деңнелин бедидериниң эргежок чугулазы онзалап айыттынган. Надстройка талазы-биле кады ажылдажылга ийи чурттуң күш-ажылчы коллективтериниң, ажылчы чоннарының аразында харылзаалар чугула ужур-дузалыг.

ССРЭ болгаш РСР-ниң аразында демниг хөделиишкиннер совет болгаш румын улустарының чаагай чоруунга, социализмниң болгаш тайбыңның ниити херээнге душтур хөгжүзүн дээш бүгү-ле чүүлдерниң кылырынга ийи таланың шиитпирлиин илергейлээн.

Делегей байдалының дугайын чугаалап тура, делегейде чүгле амгы-амгы күрүнелерниң азы бөлүк күрүнелерниң — социалистиг, капиталистиг, хөгжүп орар чурттарның — эрге-ажыктары туруп турар эвес деп, М. С. Горбачев демдеглээн. Оон ангыда ниити, бот-боттарының аразында харылзаалыг эрге-ажыктар база бар. Оларны дүүштүрериниң оруктарын тып, бот-боттарының эрге-ажыктарын хүндүлеп билири чугула. Делегей херектеринге үези эрткен эрги хамаарылгаларның оруунга келир чаа бодаашкынның утказын-даа ында.

Кижи төрелгетенниң ниити айтырыгларын чүгле делегейниң бүгү күрүнелериниң күжениишкиннери-биле шиитпирлеп болур. Ол болза тайбыңны быжыглаарының болгаш боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырының, бойдус камгалаарының, аштың болгаш эртем-техниктиг депшилгениң айтырыглары.

Чепсеглениишкинниң дужурериниң айтырыгларының аразында космосту милитаризастаарының айтырыы ышкаш ындыг чидиг айтырыг чок деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Боо-чепсекти космоске үндүрери бот-боттарының аразында бүдүрешпес чоруктарга, каразыыр чорукка чайлаш чок чедирер. Ол делегейге турум эвес, өзүп удур билиири берге чүүлдерни болдуруп, боо-чепсекти эндере бүдүрерин дүргедедир, кижи төрелгетенниң салым-чолун таварылга болган техниктиг үрелиишкинден хамаарышыр чорукка чедирер.

Делегейниң бүгү күрүнелериниң чазактарынга ол кончуг улуг харысалгалыг онзалап турар.

Чугаалажып турган айтырыгларның хөй кезииниң талазы-биле Совет Эвилелиниң болгаш Румынияның туруштары дөмейлешкек азы чоокшулашкак деп, Н. Чаушеску медеглээн. Капиталистиг күрүнелер болгаш хөгжүп орар чурттарның аразында черулдээлерге ол доктаалгаш, деңэвес солчулганың хоралыг ролюн, саңдан талазы-биле өрениң өзүп турарын онзалап демдеглээн. Бөгүн боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксатпайн тургаш, чаңгыс-даа күрүне бодунуң социал хөгжүлдезиниң азы өске-даа айтырыгларны шиитпирлеп шыдавас.

Ядролуг дайынның айыылын чайладыры, чепсеглениишкинниң дужурери, Европага шериг талазы-биле удур туржуруун эвээжедири дээш демниселге социалистиг чурттарның даштыкы политика талазы-биле инициативтиг ажыл-чорудулгазының чугулазы делегей айтырыгларын чугаалажып көрүп тура демдеглээн. Ортумак ыракшылдың ракеталарын чок кылыр, стратегтиг боо-чепсекти 50 хуу кызырар, ядролуг шенелделерин соксадыр болгаш боо-чепсекти эндере бүдүргеш космоске үндүрерин болдурбазы ышкаш ындыг чидиг айтырыгларны шиитпирлээринге күжениишкиннерни идепкейжидериниң дугайында ниити бодал илергейлеттинген.

Беседалар эш хуузуң байдалынга, ажыт-чажыт чок болгаш бот-боттарының билчириниң ёзузу-биле эрткен.

Чугаалажыышкыннар үргүлчүлээр.

(СЭТА).

Румынияга чоруп турганы

БУХАРЕСТ, май 26. (СЭТА-ның тускай корр.). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Бухарестиниң «Августуң 23-ү» бүдүрүлгеге чораан. Бо бүдүрүлге янзы-бүрү хевирлерниң тепловозтарын, демир-орук техниказының өске-даа хевирлерин, дизель агрегаттарын, цемент заводтарынга ажыглаар дериг-херекселдерни, компрессорларны бүдүрериниге тускайжыттынган.

М. С. Горбачев-биле кады Румынияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары, Румынияның Социалистиг Республиказының Президентизи Н. Чаушеску, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев аңаа чораан.

Бүдүрүлгениң ажылчы чонунуң чөвүлелиниң кежигүннери-биле ужуражыышкын болган. Чөвүлелдиң даргазы партком секретары П. Радукану, чиңгине директор А. Рошу совет аалчыны бүдүрүлге-биле, коллективтиң чедиишкиннери болгаш оон мурнунда туруп турар сорулгалар-биле таныштырган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары хөй-хөй айтырыгларны, чижээлээрге, продукцияның шынары база чиг эттиң камгалгазы дээш бүдүрүлгеде кандыг илиг бериишкиннерни ажыглап турарын сонуургаан.

Ажылчын чон чөвүлелиниң кежигүннери-биле беседа соонда цехтерни көрген. Ажылчыннар-биле беседа болган.

М. С. Горбачев бүдүрүлгениң хүндүлүг аалчылар дептеринге демдеглел бижээн:

«Завод-биле улуг сонуургаалдыг таныжып көрдүм, күш-ажылчы коллективтиң чедиишкиннерин база шиитпирлеп турар айтырыгларын болгаш келир үелеги пландарын билип алдым. Силерниң маркаңар биле кылдынган продукция Румыниядан дашкаар, ооң иштинде Совет Эвилелинде эки билдингир. Социалистиг тургузуушкунуң чылдарында социалистиг Румынияның кайы хире улуг бурунгаар базымны кылганын ол тодаргай көргүзүп турар.

Ооң-биле чергелештир бүдүрүлгениң коммунистериниң болгаш ажылчы чонунуң кылып турар продукциязын делегейниң эки дээш үлегерлеринден дудак чок болдурарыбиле техниктиг деңнелди база продукцияның шынарын улам бедидери дээш кайы хире кызымаккай ажылдап турарын демдеглээри өөрүнчүг-дүр.

Ындыг чергелиг сорулганы Совет Эвилелиниң, акы-дуңма социалистиг өске-даа чурттарның ажылчын аңгызы база-ла мурнуку одуругга тургузуп, боттарының мурнунда салып турар. Бо чугула херекке күжениишкиннерни каттыштырары, дорт бүдүрүлге харылзааларын тургузары бистер бүгүдеге дүрген болгаш чедиишкинниг бурунгаарлаар арганы бээр. Маңаа хамаарыштыр силерниң бүдүрүлгеңер-биле Сумы хоорайда М. В. Фрунзе аттыг эртем-бүдүрүлге каттыжышкынының аразында кады ажылдажылганы тургузуп турары эки перспективаларны ажыдып турар.

Күш-ажылыңарга улам ыңайгы чедиишкиннерни, улуг аас-кежикти, кадыкшылды, силерниң күзел-соруунарның болгаш планнарыңарның боттанган турарын сеткилимниң ханызындан күзедим».

Ооң соонда Чиңгине секретарь «Делегейге — тайбың!» деп скульптураны коллективке белек кылдыр берген.

Ажылчыннар-биле байырлажып тура, совет удуртукчу: «Силерниң коллективиңерниң ажыл-чорудулгазы-биле таныжары меңээ улуг өөрүшкү болду. Мээң сагыжымга артып каар чүүлдер хөй. Бүгү чугула чүүлдерге: техникага-даа, экономикага-даа, социал айтырыгларга-даа база ажылчыннарның мергежилин бедидеринге-даа хамаарыштыр силерниң сагыш салып турарыңарга кончут-ла таарзынар кижи-дир мен. Бистиң чуртувустуң ажылчын аңгызындан силерге байыр чедирип тур мен. Бистиң кады ажылдажылгавыс улам хөгжүүр дээрзинге идегеп тур мен» деп чугаалаан.

Ол-ла хүн РСР-ниң найысылалының Орду залынга румын-совет найыралдың митингизи болган. Аңаа Н. Чаушеску болгаш М. С. Горбачев үнүш чугаалааннар.

А. БЕЛИКОВ,
О. ШИРОКОВ,
Г. ШИШКИН.

АЯН-ЧОРУК ДООЗУЛГАН

БУХАРЕСТ. Албаның найыралдыг аян-чоруун доосқаш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев май 27-де Румыниядан чорупкан. РКП-ның Чиңгине секретары, РСР-ниң Президентизи Н. Чаушескунуң чалаганы-биле ол РСР-ге чораан. М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев база чорупкан.

Бухарест-Отопень аэродромга ССРЭ болгаш РСР-ниң күрүне туктарын, аэропорттуң бажыңының кырынга байырлыг транспарантыларны аскан турган. Ужудуп үнер шөлге румын чепсектиг күштериниң хүндүлел таныышкынын чыскаа ган.

Хүндүлел таныышкынының начальниги СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга рапорт берген. Оркестр ийи чурттуң күрүне гимннерин күүседип, аэродромнуң артиллериязы 21 дааштаныышкынныг салют чаңгылатып үнген.

М. С. Горбачев болгаш Н. Чаушеску хүндүлел таңныылының чыскаалын эргээн.

Совет удуртукчуну болгаш ооң кадайын ИЛ-62 лайнерниң чанынга Н. Чаушеску болгаш ооң кадайы үдээннер. Олар чаагай оруктуг оларга күзээн.

РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүну, РСР-ниң чазааның Премьер-Министри К. Дэскэлеску, Румынияның өске-даа партия болгаш күрүне ажылдакчылары, ССРЭ-ниң РСР-де, РСР-ниң ССРЭ-де элчиннери үделгениң ёзулалынга база киришкен.

Румынияның найысылалының ажылчы чонунуң төлээлекчилери совет удуртукчу-биле найыралдыг эзилең ёзу-биле байырлашкан, пионерлер чечектерни аңаа тудускан.

Мотоциклисттерниң хүндүлүг ... шиналар аэропортче шууушкан оруктаргаар хоорайның кудумчуларынга болгаш шөлдеринге ийи чурттарның күрүне туктарын, ийи партияларның болгаш улустарының найыралынга алдар болдурган состерлиг транспарантыларны аскан турган. Совет аалчыны үдээр дээш Бухарестиниң он-он муң чурттакчылары хоорайның кудумчуларынга үнүп келген.

• • •

М. С. Горбачев чорууптарының мурнуу чарынында Бухарестиниң чамдык черлеринге барып чораан. Төөгү-архитектура тураскаалдарын, румын найысылалдың өске-даа солун чүүлдерин ол көрген, чурттаг бажыңнарын массалыг-биле туткан районнарга, политехниктиг институтка барып чораан.

Н. Чаушеску совет удуртукчу-биле кады чораан. (СЭТА).

КҮШ-АЖЫЛЧЫ МЕДЭЭЛЕР

ЭКИ АЖЫЛДААН

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Сарыг-Септе көжүп чоруур механизастаттынган колонназының № 3 участогунуң тудугжулары бо хүннерде Көк-Хаак суурда 192 олуттуг школаның тудуун шалыпкын чорудуп турар.

Тудугжулар бо хүннерге чедир 355 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээдип алган. Ол планның онаалдазындан оранчок ажып турар.

Тудугжулар Петр Песков, Петр Ондар, Дмитрий Донгак, Николай Спирин болгаш оон-даа өскелерниң кылган ажылының шынары эки, темпизи дүрген.

Чаа школаның тудуун юбилейге уткуштур ажыглалга кирер дээш тудугжулар бар арга-курлавырларны ажыглап турар.

И. БАЗЫР.

ДУЗАЛАЖЫП ЧОРААН

Сүт-Хөл районда Алдан-Маадыр суурнуң ажыл-ишчилери агит-кварталдар аайы-биле малчыннарже үнүп, оларга улуг дузаны чедирип турар.

Суурда ортумак школаның башкылар коллективи совхозтуң өшкү кадарчызы Эрес-оол Ондарның Аржаан-Бажы деп черде аалынга шефтеп чорааннар.

Ол хүн шефчилер малчынның 380 хире өшкүзүн чаңгыс хүнде кыргып дооскаш, ходан девискээрин чаагайжыдып, арыглаан.

Өшкү кадарчызы Эрес-оол Ондар ажыл-агыйда дээре көргүзүглүг малчыннарның бирээзи. Сакманчылар Социал Чудур, Солун-кыс Ондар олар 80-90 анайларны тус-тузунда эки ажаап турарлар.

Малчынга дузалажырынга башкылар Э. Монгуш, Х. Ондар, Ш. Ооржак болгаш оон-даа өскелер идепкейлиг чорууп көргүскеннер.

Ч. МОНГУШ.

144 ХУУ

РСФСР-ниң алдарлыг тудугжузу Шойдар-оол Кужугеттиң удурткан тудугжуларының бот-орулга-чарылгалыг бригадазы бирги кварталдың планныг онаалдазын 114 хуу күүсеткеш, ажыл-агыйлар аразында көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның бригадалар аразында шилчиир чоруур Кызыл тугун чаалап алган.

Демниг коллективтиң кежигүннери бо хүннерде «Шекпээр» совхозтуң төвүнде ийи-ийи аал чурттаар дөрт бажыңның тудуун доозуп турарлар.

Ч. СААЯ.

ПЛАН КҮҮСЕТТИНЗЕ-ДАА...

Ак-Довуракта орук-септелге-тудуг эргелелиниң коллективиниң мурнунда берге болгаш харысаалгалыг сорулгалар салдынган. Чоокта чаа аңаа барып, удуртукчулары-биле ужуражып, чамдык бригадаларын эргип, ажыл-ижи-биле таныштыгган бис.

Эртип турар юбилейлиг чылда Кызыл — Ак-Довурак аразының 260—304, Абакан — Ак-Довурактың 312—416 километрлеринде асфальтылыг оруктарның, Хемчик, Аянгаты, Чыргакы хемнерин кежир көвүрүглериниң септелгезин кылыры көрдүнген. Районнуң чурттакчылыг суурларының, Ак-Довурак — Кара-Хөл аразының чамдык багай оруктарын база кылыры планнаан. Бо чылын тудуг-монтаж ажылдарынга, оруктарның үүрмек септелгезинге 1 миллион ажыг рубльди шиңгээдир.

Мурнуку чылдарда хожудаашкындан уштунмайн турган коллектив эрткен 4 айларның планын күүседипкен. Темпини кошкатпас дээш, аңгы-аңгы участоктарда техника, кижи күжүн сын хуваап, ажылды организастаарын экижиткен.

Ак-Довурак биле Абазаның 76-дан 86 километринде ажылдаш хайнышкынныг. Ында Валерий Кацукка баштаткан бригаданы ийи звенога аңгылааш, янзы-бүрү орук техниказын быжыглаан.

— Улуг Ак бажында бедик арт кырының хары чай ортузунга чедир эривес. Апрель айның төнчүзүнде майның эге хүннеринде аңаа улуг хар чагган. Ындай-бээр аргыышкан чүъктүг хөй машиналарның оруун аштаар ажылга Д-902 маркалыг хар аштаар, КТМ-134 деп тускай машиналарны, автогрейдерлерни мөөңнеп алгаш, дүн, хүн чок ажылдап турдувус — деп, В. Ю. Кацук чугаалады.

Ол-ла оруктуң септелгезинге Матвей Андросовтуң бот-орулга-чарылгалыг бригадазы ам дөрт чыл иштинде ажылдаан. Коллектив планын үргүлчү ажыр күүседип келген.

Ак-Довурак — Кызыл оруунуң септелгезинде Чымдан-оол Даваның бригадазы эрткен чылын үер үрээн көвүрүглерниң септелгезин доозар четкен. Дээп-Терезин, Аянгаты, Эрги-Барлык суурларже баар оруктарда бүдүрүлгениң хоочуну, дуржулгалыг мастер Деге Монгуштуң удурткан звено быжыглаттынган. Ажылынга бердинген мурнакчы кижилерниң саны өскен. Оларга нарын механизмнер башкарыкчызы А. А. Рагозин, чолаачы В. И. Сушкин, орук мастери Б. С. Дойбаа, орук ажылчыннары С. С. Сарыглар, К. Д. Хомушку болгаш өскелерин-даа хамаарыштырып болур.

— Ак-Довурактың автобудурүлгези-биле аравыста харылзаавыс быжыг. Чамдык хүннерде 18-тен 23 чедир автомашиналарны ап турар бис — деп, эргелелдиң начальниги Юрий Павлович Бычков чугаалады.

Мурнуку чылдарга деңнээрге, бо чылын орук техниказының септелгези, ажыглалы, хайгааралы экижип турар. Материалдыг базаны быжыглаар сорулга-биле 10 машина кирер чаа гаражты боттарының күжү-биле тудуп турар.

Планнар күүсеттинип турза-даа, чедир кылдынмайн турар ажылдар база бар. Ажылдың депшилгелиг чаа аргазы болур бригада хереэзинче чамдык бригадаларны шилчидеринче кичээнгей салбайн келген. Ажылчыннар ортузунда экономиктиг өөредилге, кижизидилге ажылы кошкак.

Кылдынып турар ажылдың шынарын хынаар кол инженер Е. А. Мешковка баштаткан комиссия саазын кырында тургустунган. Коммунистерниң хуралынга ооң отчёдун дыңнаарга, ажыл кылбааны илерээн.

Коллективте шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел ажок кызыы. Удуртукчулар ажылдың эрги арга-методтарындан ам-даа уштунуп чадап, оожум эде тургустунуп турарлар. Хана солуннар чүгле байырлалдарда мактаал материалдар-биле үнгүлээр. 16 коммунистиң авангардчы ролю, хой-ниити организацияларының кылып турар ажылдары шоолуг көзүлбейн турар. Ынчангаш бар курлавырларны долу ажыглаарынче, кижи бүрүзүнүң харысалгазын бедидеринче кичээнгейни күштелдирери кол болуп артпышаан.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

МАЛ ЧЕМИ ЧЕДИШПЭЭН. ЧҮГЕ?

Хамаатыларның хуузунда мал азыраары партия болгаш чазак деткип турар. Оларның ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын күүседиринге киириштирип турар үлүү улуг. Ынчалза-даа хууда мал тударын болгаш ооң норма-чижээн хажыдар чоруктар Улуг-Хем районнуң совхозтарында бар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын ёзугаар районнуң кедээде өг-бүле бүрүзү 2 баш инектиг, 2 баш мыйыстыг бода малды (2—3 харлыг) база бо чылдың ийи бызаазын тудуп болур. Оон аңгыда 2 хаванны, 30 баш чедир хой, өшкүнү азыраарын чөпшээрээн. «Найырал» совхозтан чүгле дөрт кодаанны ап көрээли. Хойжу С. К. Шартаңай хуузунда 15 бода, 130 шээр малдыг, 30 аъттыг. Ш. С. Минчит-оолда 8 бода, 30 шээр мал, 7 аът бар. А. А. Хоюгбанда болгаш С. С. Даваада ол саннар дараалаштыр мындыг: 10, 80, 10 болгаш 6, 20, 1.

Ниитизи-биле бо дөрт кодаада 39 бода, 280 шээр мал болгаш 48 аът бар. Олар норма ёзугаар 120 хонук дургузунда 117.120 килограмм саваң, 246.660 килограмм одар чеми чиир. Ооң ниити өртээ 3547 рубль 80 копеек.

Мал чемнериниң өртээн төлевейн турган ол малчыннар совхозка ынча акшаның когаралын чедирген-дир.

Ам ниити совхозта бар хууда 1128 баш бода, 2146 шээр малдың болгаш 135 аъттың ажыл-агыйга чедирген когаралын санап көрээли. 7 ай дургузунда бо бүгү малдың азыраарынга 23100 рубль өртектиг сүт, 326550 рубль өртектиг сигенни негеттиннер!

Хуузунда малынга чедирткен ниитиниң мал чемниин өртээн совхозка шуут төлевейн турар фактылар бар. «Ак-Тург» совхозтуң балансызында 582 бода мал бар, а хамаатыларның хуузунда бода малының саны 598 баш. Ындыг турбуже, бо чылдың январь 1-ге чедир чаңгыс-даа малчын совхоз кассазынга копеек-даа төлевээн. Улуг-Дагда М. Дадар-оол болгаш Кара-Сугда Д. Натпит оларда 25 бода, 196 шээр мал бар. Бо ийи малчын дөрт ай дургузунда чүгле саваң биле одар чеми ажыглаанындан күрүнеге 1500 рубльдиң когаралын чедирген. А совхозта ниитизи-биле 50 ажыг кодан бар болгай.

Район эрткен чылын ниитиниң малынга чемнерин четчир кылдыр белеткеп алган. Ындыг турбуже, чижээ, Жданов аттыг совхозка мал чемнери январь айда төнген болган. Өске-даа ажыл-агыйлар мал чемнериниң талазы-биле бергедээшкиннерге таварышкан. Бо чылдың дөрт айларының дургузунда районга 377 баш бода, 8069 баш шээр мал өлген. Маңаа мал чемнериниң чедишпейн баргаңы база улуун кииргенин дээрзи билдингир.

Хамаатыларның хууда малы ниитиниң малының аразынга туруп болбайн аан. Ынчалза-даа мындыг таварылгада хууда малдың чип турары мал чемнериниң өртээн совхозка албан төлээр ужурлуг. Жданов аттыг совхоз эрткен чылдың ноябрь, декабрь айларында хамаатыларның хуузунда малының тутканы дээш 13 муң 269 рубльди тыртып алыр турган, чүгле 2 муң 237 рубльди эпткен. Сүт өртээн тыртып албайн турары ажыл-агыйларга дыка карыгзалыг.

«Улуг-Хая» совхозтуң малчыннары эрткен чылдан келеп сиген-ширбиин белеткээрин соксаткан. Ажыл-агыйның экономиктиг албаны кадыыр-биле сиген белеткээрин карылгалыг деп санаан. Сиген белеткээрде техника ажыглаары депшилгелиг болбайн канчаар, ынчалза-даа Улуг-Хемниң ортулуктарынга ол ажыглаттынмас. Ынчангаш малчыннарның сиген белеткеп алыр дээн күзелин совхоз бо чылын деткиир болза эки боор.

Хуузунда малдыг хамаатылардан мал чемнериниң өртээн төледип алырын чурумчудары шиитпирлеттинмес айтырыг эвес-ле болгай. Хууда малын күрүнеге азырадып олурар хамаатылар моон соңгаар чогуур түңнелди үндүргени дээре.

К. ОЮН.

СЪЕЗД АЖЫТТЫНГАН

Бөгүн Кремльдиң Улуг ордузунга Бүгү эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң тоску съездизи ажыттынган.

Президиумда эштер В. И. Воротников, М. С. Соломенцев, П. Н. Демичев, А. Н. Яковлев, Г. П. Разумовский болгаш чамдык министерстволарның база ведомстволарның удуртукчулары, партия, совет, профэвилел, комсомол организацияларының төлээлекчилери, Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң, эвилелдешкен республикаларның «Билиг» ниитилелдериниң баштаар черлериниң удуртукчулары, кескү эртемденнер. Акы-дуңма социалистиг чурттарның политиктиг болгаш эртем билиглерин нептередир талазы-биле ниитилелдериниң болгаш организацияларының удуртукчулары база ында.

Съездиниң ажылынга чурттуң бүгү черлеринден келген муң ажыг делегат киржип турар.

Ниитилелдиң баштаар чериниң даргазы, кескү эртемден, Ленинчи болгаш Нобель шаңналдарының лауреады, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры академик Н. Г. Басов илеткел кылган.

(СЭТА).

1987 чыл. Май. № 6 (156)

Бөгүн — Кызыгааржының хүнү

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ЫДЫКТЫГ КЫЗЫГААРЛАРЫНДА

Кызыгаарлыларның кайгамчыктыг төөгүзүнүң дугайын, кызыгаарның амгы үеде амыдыралының дугайын чугаалап бээрин ССРЭ-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң кызыгаар шериниң начальнигиниң оралакчызы контрадмирал А. С. Шиндяевтен СЭТА-ның корреспондентизи М. Захарчук диләэн.

— Алексей Степанович, качан база кандыг сорулга-биле совет кызыгаар шерин тургускан чүвел?

— Чыл эртерге, кызыгаар шериниң 70 чыл оюн демдеглээр бис. Олар Совет Чепсектиг күштер-биле деңге төрүттүнген болгаш кады сайзырап келген.

1918 чылдың майда, В. И. Лениниң декретке ат салганының соолунде, кызыгаар шерин Бүгү-российаның онза комиссиязынга хоойлу ёзугаар чагырты берген. Онза комиссия биле кызыгаар шериниң мурнунга чаңгыс-ла сорулга туруп келген: чурт иштинче шивишкиннерниң, диверсантыларның шургуп кирерин болдурбазы, дээрбечилерниң, экономиктиг контрабандалыг узуткаары.

Хамааты база Ада-чурттуң Улуг дайыннарының аразында чылдар чуртка тодаргай организастап тургускан кызыгаар албанының эргежок чугулазын бүзүредип көргүскен. Империализмниң семээшкиннери узуктелбейн турган. Ол үелерде үш муң ажыг кызыгааржының орденнер, медальдар-биле шаңнатканы, оларның иштинден 18 кижиниң Совет Эвилелиниң Маадыры болганы ажаа-ла бир чүве эвес болгай.

— Ада-чурттуң Улуг дайынының 1418 хүннер, хүннеринде силерниң шериглериңерниң намдарында онзагай арын.

— Немец-фашистер-биле олар бир дугаарында сегиржип алган. Организастыг, быжыг турушту, дидим тулчуп турган, олар дайзыннарны удаа-дараа девидедип, утаан-кудун ышкындырып турган.

Баренцеводан Кара далай чедир дайынчы оруктуг чаңгыс-даа застава, чаңгыс-даа кызыгаарлы дужаал чокка хензиг-даа эткаарлавааан. Брест шивээзиниң камгалакчылары, Алексей Лопатинниң, Андрей Кижеватовтуң, Виктор Усовтуң, Федор Морининиң болгаш оон-даа өске заставаларның дайынчылары арыг хайыы төкпүшкаан, өлүм чок тулчуп турган. Келир үениң кызыгаарлы-офицерлерниң ийи батальону беш хонук дургузунда Ленинградты камгалашкан. «Ногаан петлицалыг юнкерлерни тутпас, чүгле узуткаар» деп дужаалды гитлерчилер үндүрген. Ленинград фронтузунуң шериг чөвүлели эвээжеп калган курсантыларны фронтунуң мурнуку шугумундан халап тура, оларның шуптузун күрүне шаңналынче киирген.

— Бо беседага белеткенип ора, «Правдага» ол үеде парлаттынып турган материалдардан мындыг состерни уштап бижип алган мен: «Дыка үр манаанывыс болгаш күзеп турганывыс бистиң Төрээн чуртувустуң кызыгаары бодур...» Ону чугаалап турарым ужуру болза, күрүне кызыгаарларын катап эде тургусканы кызыгаар шериглеринге эң чугула дээн болуушкун болган деп билдим. Ол канчап болу бергенил?

— Кызыгаарны эде тургусканы эргежок чугула нарын байдалга болган. Кызыгаар дилиндээ дыка хөй үе дургузунда фронт чоогунуң девискээри турган. Ону таварты шериг кезектериң, техниканы, чүъктерни соксаал чок эрттирип турган. А кызыгаар чоогунда турар районнарга шивишкиннерни, диверсантыларны, террорчуларны, дээрбечилерни дайзын чепсегләэн турган.

Ол үелерде кызыгаар шериглерниң үргүлчүлелдиг демиселин, кызыгаар үрекчилеринң тудуп илередип турганын дараазында саннар бадыткаар. Чүгле 1944 чылдың каш айларында 17 муң ажыг тавар:лга болган.

Берге байдал турзажок, барык кызыгаар кыска үеде быжыы-биле хандыртынган. Тус черлерниң чурттакчы чонунуң кызыгаарлыларга чедирип турган деткимче-дузазының дугайын чугаалавайн баар аргам чок. Дайынның дендии аар-берге уржуктарын көрүп турар кижилер заставалар тудуп тургузарынга, буржуазнационалисчи дээрбечилер-биле демиселге болгаш кызыгаар үрекчилерин тударынга олар кызыгааржыларга кызымак дузалажып турган.

— Амгы бо хүннерде кызыгаарда эрткен дайынның киржикчилериниң, Төрээн чурттуң ыдыктыг кызыгаарларын камгалажып, ону катап тургусчуп турганнарның оолдарының оолдары шериг албаның эрттирип турар болгай. Ада-өгбелериниң ол үнелиг салымыкшыннарының шуптузунга олар төлептиглер бе?..

— Моган чок уламчылап, улам көвүдедип турар деп долу харысалга-биле чугаалаар мен. Күрүне кызыгаарларын илегелдии-биле камгалавышаан, сезен чылдарның кызыгаарлылары совет кижилерниң тайбың күш-ажылын, хууда өнчү-хөреңгизин янзы-бүрү семээшкиннерден камгалап турар: бойдус байлаан база хайгаарап, камгалап турар.

Апрель 9-те дүне афган душманнарның дээрбечилери совет кызыгааржыларже халдаан. Америк долларларга саттынган дайзыннар чазыг чок согугга таварышкаш, карак ажыт дезипкен. Ынчалза-даа ол демиселге анаа дайынчылар А. Куркин биле Р. Ямилов амы-тынындан чарылган, а кызыгаар кызыгаар боор артып калган.

— Төрээн чурттуң эгезин болгаш төнчүзүн тодарадып турар ыдыктыг шыйыг чанынга турунда, чүнүн-биле-даа солуп шыдавас чоргаарал сеңи бүргей алы бээриниң чылдагааны мында-ла боор...

— Кызыгаарлы корабльдерниң болгаш катерлерниң таңмызы кокпазы чуртувустуң эриктерин чуп чыдар ийи океанны, он ийи далайны, кызыгаарлашкан хемнерни, холдерни кежилдир шөйүлген. Дениел чок ол суг делгемнеринде далайжылар кызыгаарлы албан-хүлээлгезин эрттирип турар.

Чурттуң экономиктиг эргежыктарын камгалап турар далайжыларда шупту чүве бар: самолёттар, вертолёттар, корабльдер, амгы үениң радиоэлектроннуг херекселдери...

— Кезектерде эде тургустунуушкун кайы хире чоруп турарыл?

— Ол бистиң шериг амыдыралывыстың барык бүгү талазында дээпкен. Кол угланыышкыны — кызыгаар камгалалынга серемчилелдии улам бедидип, хүлээлгевисти чедимчелиг күүседиривиске күрүнениң берип турар бүгү-ле күжүн, чепсек-херекселин, техниканы ажыктыг, шынарлыг ажыглаары. Ол ышкаш дайынчы албан-хүлээлгевисти тергиин эки күүседириниң арга-методтарын улам чаартып, сайзырангайжыдып турар бис. Эде тургустунуушкунга шиитпирлиг фактор — кижи факторы. Ынчангаш солдаттарның, матростарның, старшиналарның, офицерлерниң даңгаш хүлээлгезинге харысалгазын, политиктиг серемчилелин бедидеринче кичээнгейни угландырып турар бис. Шупту чүве кылаң тас эвес, эде тургустунуушкунда бергедээшкиннер бар. Ындыг-даа болза сорутдаанывысты чедип аарывыска ылап бүзүрелдиг бис.

ЧАҢГЫС ЧЕР-ЧУРТТУГЛАРЫВЫС

1984 чылда ортумак школаны доозупкаш, Мерген ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазынче өөренип киргеш, ону дараазында чылдың февральда ажы дооскан. Чолаачы ышкылгазы холга апкаңда чүү боор, Мерген Очур ол дораан Кызылдың сүт заводунга чолаачылап ажылдап турда, май айда ону шеригже кедиргенн.

Шериг амыдыралга чаңчыкканынга бергелер турзажок, командирлериниң, комсомол организациязының деткимче дузазының база бодунуң кызымак чүткүлүнүң ачызында ол бергелерни ажып шыдаан.

Ефрейтор М. К. Очур амгы үеде дайынчы техниканы тергиин эки башкарып билир апарган. Күш-шыдал талазы-биле четчип быжыккан аныяк кызыгаарлы спортка ынак, политиктиг болгаш дайынчы белеткелдиң тергиини.

Шериг хүлээлгезин ак сеткилдиг, шынчы күүседип турары дээш ол чаңгыс эвес удаа мактаткан, алышче чаңгаш кээр кыска күүсаалыг шолазын-даа алган.

Кызыгаарлы - дайынчының бедик ат-алдарынга төлептиг улуг-хуузун ам-даа киирер.

Матрос Михаил Дёмкин далай кызыгаарлыларының кезээнче 1986 чылдың ноябрьда келдирти берген. Кыска үениң дургузунда ол быжыг сагылга-чурумнуг дайынчы апарган. Политиктиг белеткелдиң программазын чүгле «эки» болгаш «тергиин эки» демдектерге өөренип турар. СЭКП-ниң иштики болгаш даштыкы политиказын шын сайгарып билир аныяк далайжы шериг херээн ак сеткилдии, хандыкшылдыы-биле шиңгээдип ап турар.

Тоңгут-томаанныг, кандыг-даа байдалга бодун туттунуп билир Мишаны коллективи хүндүлээр, бодунуң ээлчээнде ол улуттарны, эш-өөрүн хүндүлээн. оларның-биле кижи-кара чокка чугаалажып, арга-сүме ап, оларга дузалажып билир.

Дежурный-ээлчег албаның болгаш практиктиг боодалга нормазын ол чүгле тергиин эки демдекке күүседип турар. Хөй-ниитичи далайжы-кызыгаарлы удавас болур соңгулдаларга белеткел ажылдарынга идепкейлиг киржип, агитатор хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

М. ЖИЦТИН сөөт. фотолары.

Кызыл Тугтуг Соңгу-барыын кызыгаар округунуң кызыгаар көвээниң ужудукчулары боттарының байырлалы — Кызыгааржының хүнүн шериг албаны эрттирерин-ге, дайынчы болгаш политиктиг белеткелге чедиишкиннерлиг уткуп турар.

ЧУРУКТА: кызыгаарның ужар чүүл көвээниң мурнакчы дайынчылары (солагай таладан) биче сержантылар Владимир Сухачёв биле Юрий Пискарев, сержантылар Дмитрий Московцев биле Сергей Горчев, биче сержант Анатолий Пищенок биле ефрейтор Петр Дюсменев.

М. МАЙСТЕРМАННЫҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

САЛБЫР СОРУЛГАЗЫН КҮҮСЕТКЕН

◆Радиолокация станциязындан репортаж◆

Шөлге дайынчы өөредилге эгелээрин дыңнаткан дүвүрээзин медээзин дайынчылар хенертен дыңнаан. Радиолокация станциязының салбыр командири сержант Оолак Ооржак — Красноярскиниң тудуг техникумун дооскаш, «Тыва тудуг» трестке тудугжулап ажылдап тургаш, шеригже келдирткен. Медээге арай дөвидей берген маңнап орган дайынчы дериг-херекселин чорүй эдип ап, кырында локаторнуң кончут улуг антеннazы бедип үнген камгаланыр черже ыдып орган. Боодалга кылыр шөлден ажылдаан дизельдерниң дүнүк даажы дыңналган. Электромеханиктер анаа дайынчылар Александр Пономарев биле Михаил Домашев шагда-ла мында турган. Соңнуг-мурнуг маңнажып келген анаа дайынчылар Геннадий Сурменев биле Виктор Головнёв индикаторлар чанында боттарының турушларын шалыпкын ээлепкен.

Станцияның механизмнерин ажылдадырынга белеткел командазы-даа үнген. Ийиги командада мында-мында релелер шыкылдаар: медээ лампочкалары чивеңейнчи бергенин көргүзүп турары ол. Бедик антенна оожум долганып эгелээн.

Салбыр командири дайынчыларының канчаар ажылдап турарын оларның шимчээшкин бүрүзүнден кичээнгейлиг хынап орган. Операторлар индикаторларны таарыштыр тургускаш, боодалгага белеткеп алган. Специалистерниң холдары дүрген шимчеп, ажыл-чорудулганың дугайында медээни үезинде, тода берип турган.

—Станция дайынчы мергежилгеге белен!—деп илеткээннер.

Тодаргай эвес бедикке сорулганың кестүп кээрин командылал пунктузу дыңнаткан.

— Ийе, чиге саналга, шын тодарадыг херек-тир — деп, анаа дайынчы Виктор Головнев боданган.

Сержант Оолак Ооржак аппаратураны хынап, башкарылгага тудазын оожум шимчеткилээн. Шупту чүве анаа. Ынчалза-даа хүжүр адып узуткаар ужурлуг «кара» ам-даа экранда көзүлбээн. Чүгле сарыг тырыкылар улай-улай хеределдениp болган. Кыраскыларны ээлчештир хынавышаан, сержант Ооржак станцияның ажылын элээн каш катап хынай көрген. Геннадий Сурменевтиң өөрүшкүлүг үнү ам-на дыңналып келген:

— Ол-дур! Ам-на «кара» кестүп келди!

Экранның мырыңай кыдыында билдирер-билдирбес бүдүргей от чырыш кынныы каап турган. Удавааанда база бирээ, биргизинден мүн-не чырык точка.

— Дугаар... азимут... ырак-шылы...дээн илеткелдер тода дыңналган.

Ам кол чүве «караны» чидирбези. Самолёттарны локатор херелинден үндүрбейн, чоокшуладып алгаш узуткаары.

Операторлар «караның» кол-кол параметрин тодараткаш, командылал пунктузунче дамчыдып турган...

Бо өөредилгеге сержант Ооржак нарын даалганы күүсеткен. «Удурланыкчы» кажар арга ажыглап, бирде хенертен чавызап, бирде кончуг дүрген бедип каап чоруур болган. Чамдыкта экранга саңаары безин берге, хөй точкалар чиргилчиннелип кээр. Ынчалза-даа көргүзүглерни командылал пунктузу будулгаазын чокка ап турган...

Салбыр бодунуң сорулгазын кончуг эки күүсеткен. Операторларның чазыг чок ажылынга салбыр командириниң үлүү улуг болбайн канчаар. Сержант Оорлак —дайынчы болгаш политиктиг белеткелдиң тергиини, бирги класстың специализи.

Салбырның бүгү операторлары ийиги класстың специалистери, олар бо хүннерде бирги класстың дужаап турар. Кызыгааржы хүнүнге тураскааткан дайынчы өөредилгеге сержант Оолак Ооржак командылаан салбырның дайынчылары бедик мергежилдиин база катап көргүскен.

Ю. САВОСТИН, офицер.

САННАР, ФАКТЫЛАР

● 1918 чылдың май 28-те Владимир Ильич Ленин кызыгаар камгалалын үндезилеп тургузар дугайында декретке ат салган.

● Ада-чурттуң Улуг дайынының бүдүүзүнде кызыгаарлылар Совет девискээрже дыырышкан дайзынның чепсегленген 500 бөлүүн ойтур шаапкан. Ол тулчуушкуннарга бедик серемчилелдиин, эрес-дидимин, орлан-кашпагайын көргүскен 284 кызыгааржыга күрүне шаңналдарын тыпсыкан.

● Фашист эжелекчилерниң баштайгы дээрбечилери-биле кымны-даа мурнай кызыгаарлылар сегиржип алган. Удурланыкчының бажын ажыр чепсегленген күжү-биле лейтенант В. М. Усов командылаан 3-кү заставаның дайынчылары маадырлыг тулушкан. Политрук П. А. Родионов командылаан 5-ки заставаның кызыгаарлылары дайзынның шавар халдаашкыннарын дидим ойтур шапкан. Коммунист Алексей Лопатинге командылаткан Владимир-Волынскиниң 90-гы кызыгаарлы отрядының 13-кү заставазының дайынчылары дайзынга буузашткан, он бир хонук дургузунда шыдамык демисешкен.

● Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында кызыгаар кезектери дайылдажып турар шеригге бодунуң командылал кадрларының 50 хуузун чорудуп берген, а тулчуушкуннарга кызыгаар шериниң 72 хуузу киришкен.

● Мурнунда кызыгаарлы чораан М. Н. Наумов, К. Д. Карицкий, Н. А. Прокопюк, П. С. Прудников оларның командылааны партизан отрядтары, каттыжышкыннары сураглаан турган. Командылакчылар дөртелээ Совет Эвилелиниң Маадыры болганнар.

● Бистиң чуртувуста бүгү делегей харылзааның амгы үеде халбарын база быжыгын турар. Контроль-эрттирилге пункттарын таварты делегейниң дыка хөй чурттарындан чыл санында миллион-миллион даштыкы туристер, чүс-чүс муң автомашиналар эртип турар. Ол каналды дыка хөй даштыкы чурттар өскээр ажыглаарын оралдажып турар. Ынчалза-даа контроль-эрттирилге пункттарынга чүс-чүс килограмм чазыылдыр бүдүмелдерни хавырган. Муң-муң экземпляр антисовет парлалга, телефильмнер, видеокассеталар, магнитофон ленталары... хавыртынган.

● Соолгу чылдарда алзөн каш муң кызыгаарлы орденнер болгаш медальдар-биле шаңнатканнар. Алды кижи Совет Эвилелиниң Маадыры болган.

● Совет кызыгаарлылар чыл санында боттарының дайынчы мергежилин улам сайзырадгайжыдып турар. Амгы хүннерде бүгү застава, корабль, салбырларының бештиң бири тергиин эки өөредилгелиг болуп турар.

● Төрээн чурт фашистиг Германияны болгаш милитаристиг Японияны тыпча шаварынга алдарлыг киришкен кызыгаарлы-дайынчыларын бедии-биле үнелээн. 17 муң ажыг кижи орденнер, медальдар-биле шаңнаткан. 250 ажыы Совет Эвилелиниң Маадыры болган. Дайынчы орденнер-биле 49 кызыгаарлы кезектер шаңнаткан, 32 кызыгаарлы полкка хүндүлүг аттары тывыскан.

● ССРЭ-ниң күрүне кызыгаары 67 муң километр шөйлүп чоруткан. Ооң бүгү узунун дургуну илегелдиг камгалакчылар —ногаан фуражкалыг дайынчылар карак салбайн кадагалап турар. Бодунуң чоннунга, Коммунистиг партияга оларның шынчызын хүн бүрүдеги кызыгаарлы хайгааралдын чедиишкиннери бадыткап турар.

Бир чагааның изи-биле

ТӨРЕЛДЕР «ДУНЧУЗУНУҢ» ТӨӨГҮЗҮ

Май айның ортан чеде берген-даа болза, Сүт-Холдун соогу аажок болду. Арга-арыг безин шаарап олчаан бүрүлер четче чавылбаан, өттсигеп ногаарарбаан. Ийи-үш хонук дургузунда орта хүн-даа үнмеди, кара булуттан хатшуурганнан өске чүве чок болду. Ооң уламындан бараан көзүлген кижи бүрүзү демги чагаада бижиттинген кижилерни сагыжка киирип турду. «Оларның бирээзи бо болду бе?».

Күш-ажылчы Кызыл Туг орденниг «Сүт-Хөл» совхозтуң конторазынче кирип бар чыда, Хүндүлел самбыразында мурнакчыларның чуруктарын көре кааптым. Бирээзиниң адаанда «Күжүгет Мадар-оол даргап» деп каан. Демги чагааның бүдүү уштуп алгаш дораан-на аттарны дүүштүр дүм —чазыг чок: бөлүгледешкен кижилерниң бирээзи ол болду. Ооң дугайын чагааның автору мынчаар бижээн:

«Бо дарган совхозка орта ажылдавас, үргүлчү келбейн баар. Часкы, күскү сезоннар үезинде шуут көзүлбестей бээр. Нарын чагдырын турда ол чет хөй чүве ылгаан кижи чок боор. МТМ эргелекчизи Монгуш Билчиң-оол бо катын үргүлчү мактаан, шаңнал-мактарга киирген турар. Шеф бодунуң Мадар-оол дүргенне чаттыгып база бээр».

Бо болгаш чагаада ады кирген өске-даа кижилерниң ол төрел-дөргүн улуcту мында мооңнээн МТМ эргелекчизи коммунист Монгуш Билчиң-оолдуң дугайын совхозтуң удурткучулары-биле, СЭКП райкомунуң ажылдакчылары-биле чугаалажып, машина-трактор мастерскаязынга чедип, мында ажылчыннар-биле чугаалаштым. Чамдык кижилерниң характеристиказын-даа, тайылбырын-даа бижиттирип алдым. Харылзашкан кижилерим хөй болган дээрзин демдеглеп каайн.

«МТМ-де төрелдер үр чылдар дургузунда чыглып, мырыңай дунчулай берген. Олар шуптузу —эргелекчи Билчиң-оолдуң катааттары, чуржааттары, кудаалары. Эргелекчи оларга хөй наряд бижип берип турар. Ынчангаш эргелекчиниң төрелдер бурган-башкы деп адап алганнар».

Чагаада авторнуң көргүзүп турар фактылары болгаш чижектери дыка хөй. Ол бүгүнү баштай бүдүү, а хамык байдалды тодарап кээрге, хөй-ниитиниң күжү-биле сайгарып көргеш, чаңгыс түңнелге келдим: чагаада бижиттинген чүүлдер шуптузу —кара хоп болгаш нүгүл! Совхозтуң ажылчыннары болгаш удурткучулары оон канчап тыптып келгенн дайын тыптайн, бактаттырган улустуң ак-тыын, мөзүлүг болгаш ажылынга бердингенни катап-катап тайылбырлап турду.

Монгуш Билчиң-оол 1963 чылдан бээр МТМ эргелекчилеп келген. 1966 чылдан СЭКП кежигүнү. Совхозтуң партком кежигүнү. Совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы. Хемчег алдырып чорбаан. Хоочун-даа, аныяк-даа ажылчыннарының ону башкы (бурган эвес) дижири шын. Чүге дээрге ол чээрби беш чыл дургузунда механизаторлар, токарьлар, каңнакчылар, аккумуляторщиктер —МТМ-ге хамааржыр мергежил чедип алыксаан кижи бүрүзүн өөредип келген. Ам-даа өөретпишаан, бо күзүн ийи кижи токарь бодур, 30 кижи трактористээр болгаш комбайнерлээр эргени чедип алыр. Ол мергежилдерни боду шаанда МТС-ке чедип алган, ам бот-өөредилге-биле быжыглап ап турар. Кадайы чунар-бажың ажылчыны Доңур Дырымаевна-биле чеди урутну өстүрген. Мергени—ол-ла МТМ-де слесарь-инструментальщик, Джамилязы — садикте, Сергей— Ак-Довуракта крановщиктеп ажылдап турар. Санаазы —мал эмчизинде өөренип турар. Өскелери — школада болгаш садикте. Бо бүгү Билчиң-оолдуң ажылгырын, активчизин болгаш төлептиин бадыткап турар.

«Эрткен чылын Билчиң-оол кыңныы-даа чөпшээрели чокка совхозтуң техпомощь машиназын күдээзи Тас-оолга чолаачылады алгаш, бодунуң хуу херээн кылып чораан үрээн. Оон совхоз чаа мост садып алыр ужурга таварышкан».

Күрүне машиназын ажыглаанынга хамаарыштыр совхозтуң кол инженери Борис Монгуштуң бижээн тайылбыры бар. Октябрьда Шеле деп черге малчыннарның сүт кудар доскаарын чамаар дээш ол машинага участок механиги Эрелчин Чаш-оол биле каңнакчы Монгуш Чаш-оол чораан. Олар кандыг-даа хуу херек кылбаан. Ынчаан машинаның үрелген соңгу мозун Кызылдың демир эскиндизе хүлээп алыр черинден тып салган, аңаа совхоз акшазы үнмээн деп кол инженер тайылбырлаан. Шеле чораан улустуң аразында Билчиң-оолдуң ады чок.

МТМ эргелекчизи төрелдеринге хөй наряд бижип берип турар дээрзин автор дыңнаткан. Ында ажылчыннарның кылган ажылын эргелекчи эвес, нормировщик Зоя Ондар демдеглеп турар. Эрткен чылын эң хөй акшаны (3567 рубль) төрели эвес токарь Күжүгет Эзер-оол ажылдап алган, а Билчиң-оолдуң катпы дарган Мадар-оолдуң ажылдаан акшазы 2037 рубль болган. Олакчыларның алыр акшазы —бижиг шалың, ажылдаан хонуундан хамааржыр, а айның календарьлыг хонуу кызыртынмас болгаш веметтиимес дээрзи билдингир. Ындыг болганда акша-шалың дугайында авторнуң бижээни база шын эвес: мээде МТМ-ниң бүгү ажылчыннарының ай санында акша-шалынга хамаарышкан документилери ону бадыткап турар.

«Билчиң-оол бодунуң чуржузу Сашаны, күдээзи Валераны кыңныы-даа чөпшээрели чокка дужаал кылдыртып, одакчылады алган». Автор ону ынчаар дыңнаткан хирезинде кымдан чөпшээрел алырын биживээн. Шынап-ла, кымдан?! Бо одакчыларның кайызы-даа ажылынга мергежээн, документилиг ажылчыннар-дыр. Оларны ажылга совхозтуң директору Николай Ооржактың хүлээн алганы чоп, өске мындыг одакчылар тывылбас. Черле одакчы айтырыы совхозта берге, одаар черлер дыка хөй.

Чагааның автору одакчы Александр Ооржак одалга системазын доңурган деп бижээн. Одакчы декабрьның бир дүнезинде үш шак хире удуй берген болган, суг доңуп эгелеп чорда, от салгаш эргизипкен, когарал чок. Сезон эгезинде харысалга чок болган одакчыны ол ажылындан хостаан.

«Чаа-ла 53 харлаан чоруур катпы Мадар-оолду МТМ эргелекчизи Билчиң-оол документилерин эде кылдыртып тургаш, үезинден чөгнээнде оң улуг хемчээлдиг акша алыр кылдыр пенсиялады алган» деп, автор бижип турар. Партком секретары Валентина Киязен, профком даргазы Арган-оол Ондар, кадрлар килдизиниң ажылдакчызы Андейса Монгуш, МТМ-де 1963 чылдан бээр ажылдап турар коммунист Сат Биче-оол болгаш өске-даа ажылчыннар, районнуң база республиканың социал хандырылга чериниң ажылдакчылары бо айтырыгга харыызын берип, документилерни көдүрген. Совхозтуң хоочун дарганы Күжүгет Мадар-оолдуң социал хандырылганың № 1 даңзызын (Күш-ажыл стажы он чыл чедерге пенсиялаар кижилер) ёзугаар 1986 чылдың июнь 16-дан бээр 102 рубль пенсия ап турары шын. Документилерде эдилге болгаш мege чүүлдер чок.

Майның хүннери — кодээге бачым иштиң үези. Ындыг турбуже, бо чагааны истээринге хөй кижи каш хүн ажыла шагы чидирген. Олар ол үени боттарының ажылынга ажыглаан болза, элээн херек бүткен, бүдүнныг ажыл кылдынгаан турар ийик. Редакцияның талазындан база элээш эвес чарыгдал болгаш күш үнген. Ол бүгүнү улус нүгүлдеп турган ол кижиге төлеттирип көрзе! Оон ынай ооң кижилерниң сагыш-сеткилинге, кадынга болгаш ажыл кылыр шиңгээзинге чедирген хоразы база бар. Өске кижи адын тудуп бижээн дээш аңаа база кеземче көргүзүп болур. Ажым-биле чугаалаарга, РСФСР-ниң Кеземче дүрүмүнүң 130 чүүлүнүң 2-ги кезээ-биле шииттирер ужурлуг. Албан черлеринче болгаш кижилерже-даа ат салбайн азы өске ат-биле нүгүлдеп чүве бижиир кижилерге хамаарыштыр кеземче хүрүмүнде мынчаар бижээн: «Парлалгага, азы өске арга-биле көвүдеткен чогаалга, мege чагаага нүгүл дээш, ол ышкаш ооң мурнунда нүгүл дээш шииттирип чораан кижиниң база катап нүгүлдээни дээш — үш чыл чедир хуусаада хостаглазын казып, азы ийи чыл чедир хуусаада один чазаар күш-ажыл кылырынга, азы чүстен үш чүс рубль чедир штрафка шиидер». А бир эвес мege чагаа күрүне херээ дээш азы өске-даа нарын херек дээш буруудадыг-биле колбажыр болза, хосталгазын беш чыл чедир казыттырып шииттирер. Корум-чурум камгалаар органнар нүгүл чагаа бижээн кижилерни тывар болгаш кеземче көргүзер хүлээлгелиг. Кодургүнген кеземче херээн когараан кижиниң күзели-биле хаап болбас. Мege чагаалар редакцияга-даа, каяа-даа кээп турар болганда, бо бүгүнү кижи бүрүзүнүн билгеп турары болгаш эш-өөрүнге, урут-дарыынга угааткан турары күзенчиг.

Улус нүгүлдээр, хоп тарадыр болгаш мege чагаа бижиир кижилерни тударын белен дээрзин түңнелинде чугаалап каайн. Ол дээш шииттирген кижилерниң аттарын, олар эттиниp турар болганда адавас мен. Чаңгыс-ла эдеп-синип турар чүвем—адын салбас-даа болза, мege чүвени чүге бижиир ирги, шынын бижизе канчап баарыл? Парлалга черин чамдык кижилерниң материалдарын өске ат-биле чырыкче үндүрерин база чөпшээреп турар болгай. Чагаага мындыг-мындыг чылдагаан нардан чогум адымны салбайн, анаа чижээ, С. Ондар деп каап көрүнер деп тайылбырлааш, бодунуң ат-сывын адрезин четче бижип каар.

А чоок төрел кижилерниң кандыг-кандыг ажылга кады ажылдап болбазын Күш-ажыл хоойлузунда айтып каан. «Сүт-Хөл» совхозтуң машина-трактор мастерскаязында ындыг хан төрел кижилер чоок. Эргелекчи Монгуш Билчиң-оол, аккумуляторщик Сат Биче-оол, токарь Күжүгет Эзер-оол ышкаш коммунистер дагдыныкчылар болуп турар. Бо коллективке бот-орулга-чарылгага үндезилээн, совхоз-биле керээлиг өг-бүле звеноларын организастаарын, ажылчын династияларны — мергежил салгакчыларын өстүрерин өөренип көөрү чугула. Маңаа Сүт-Хөлдүң үе-шевер кижилериниң бирээзи Монгуш Карам-оол пенсияже үнгүже дарганнаан. Ооң оглу дарган Тас-оолга (эргелекчиниң күдээзи) чедир нарын ажылдар кылыр кижи амгы үеде бо районда чок. А эргелекчиниң катпы Күжүгет Мадар-оол амгы дарган Тас-оолдуң ачазы-биле дарганнап эгелээн. Бо МТМ-де төрелдер «дунчузунуң» тып-тып келген төөгүзү ол-ла-дыр. Ындыг «дунчунуң» бүдүрүлгеге ажыктыын деткиир херек.

Мege чүве бижиир ийи-чаңгыс кижилерниң бары кайы-даа албан чериниң удурткучуларын, хамааты бүрүзүн кичээндирер болгаш дүвүреп ужурлуг. Чер болганга ындыг таварылга болбас байдалды тургузар херек.

Сүт-Хөлден чоруп турувуста дээр аскан, хат намдаан. Үнүш безин оң кирип, сергел келген. Ынчалза-даа кара булут шуут арлы бербээн, артынчылары тайга артындан бакылавышаан. Кезек доңатка, дедир хатка удур хемчеглер алырынга кезээде белен болуру чугула.

Ч. КАРА-КҮСКЕ.

Күш-ажыл курлавырларын чөп ажыглаар

КӨЖҮП АЖЫЛДААРЫ АЖЫКТЫГ

Он бирги беш чылда болгаш 1986 чылда республика иштинге 322 өг-бүлелерни өскээр көжүрген болгаш ажыл-биле хандырган. Школа назыны четпээн уругларны уруглар-садтарынга тургускулаан. Күш-ажыл курлавырларын «Тиилелге», «Шамбалыг», «Кара-Хаак», «Бурунгаар», «Совет Тыва» болгаш «Улуг Октябрь» совхозтар чөп ажыглап турар болгаш ол черлерде көжүп келген кижилер турумчуп чурттай берген. 1990 чылга чедир «Чодураа», Хомушку Чүргүй-оол аттыг, «Россия», «Революцияның чалбыыжы», «Эрбек» болгаш «Тиилелге» совхозтарже ажылдаары-биле көжүп келир кижилерни тодаразыр болгаш көжүрер. Амгы үеде «ажылчын күш-биле» чүгле бүдүрүлгени хандырар дээш эвес, а кым деп кижи, бодунуң ажылын ылап билир кижи бе, билбес кижи бе, ажылдан дашкаар үеде амыдырал-чуртталгазын канчаар организастап турарыл деп чүвени чугулалап көөр апарган. Бо бүгү санаан чүүлдер чүгле күш-ажылга ажыглаарының характеристиказын эвес, а кижи — факторунуң байдалын өөреннп көөрүнге дузалыг.

Республиканың совхозтарынга күш-ажыл курлавырларының талазы-биле эде тургустунуушкун дугайында айтырыгларны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге база чугаалажып турган. Ынчангаш өске черлерден көжүп келген кижилерге чиигелделерни ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1973 чылдың май 31-де үнген «Өскээр көжер талазы-биле чиигелделер дугайында» доктаалынга үндезилээш чорударын Күрпланга, Агроүлетпүркүркомга, Кадык-камгалал министерствозунга, Күш-ажыл талазы-биле күркомга, ССРЭ-ниң Күрүне банкызының республика конторазынга, көжүп келген кижилер хүлээп алыр министерстволарга, ведомстволарга болгаш совхозтарга дааскан.

Ооң-биле чергелештир өске черден көжүп келген кижини хүлээп ап турар совхоз чурттаар бажыңны, ооң даштында тудуп каан сарай, мал тудар кажаалары-биле кады, мыйыстыг бода малды чээлиге бээрин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1981 чылдың октябрь 5-те үндүргени № 973, 1985 чылдың апрель 18-те № 335 болгаш СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң май 24-те үндүргени № 434 доктаалдарга дүүштүр боттандырар ужурлуг.

Ооң аңгыда, ажылдаары-биле көжүп келген кижиниң бажың тударынга материал-техниктиг курлавырларны күрүнениң капитал салыышкынының фондузундан ийиңге азы совхозтуң бодунуң акша-хөреңгизинден бээри көрдүнген. Ол ышкаш көжүп келген улусту одаар чүүл, аъш-чем-биле хандырарын, огород олуртуру-биле үрезинни тып бээрин, куш болгаш мал аймаан садып алырынга дузалаарын улус депутаттарының районнар Советтериниң күүседикчи комитеттеринге, Агроүлетпүркүркомга дааскан.

Респотребсоюз көжүп келген кижилерни идик-хеп, мебель, орун-дөжек, аяк-сава херекселдери-биле, аъш-чем аймаа-биле бүрүн хандырар хүлээлгелиг. Барык районнарда ажылдап турар кижилер мурнуу болгаш төп районнарга ажылдаарын күзээр болза, бодунуң ажылдап турган совхозунуң азы организациязының даргазының адынга үнүп чоруурунуң дугайында билдириишкинин киирер. Ажыл-агыйның удуртукчулары ону хонук иштинде харыызы бээр ужурлуг. Оларның күш-ажыл дептеринге «РСФСР-ниң Күш-ажыл дугайында хоойлулар кодекизиниң 31 чүүлүнге үндезилээш, өске черже планнаашкын ёзугаар көшкени-биле бодунуң күзели-биле үнген» деп бижиир. Республиканың Министрлер Чөвүлели ийи аал чурттаар бажыңнарны бажың дааштынга немелде тудугларын-биле катай тударын «Чодураа», Хомушку Чүргүй-оол аттыг, «Россия», «Революцияның чалбыыжы», «Тиилелге» болгаш «Эрбек» совхозтарга дааскан. Ол совхозтар республиканың барык районнарындан болгаш хоорайларындан, колдуунда ук черде ажылдавайн турар чурттакчыларның күзели-биле хандыртынар.

Ыңай-бээр көшкен улустарга кандыг чиигелделер туруп болурул деп айтырыг тургустунуп кээри чадавас. Өске черже нерээ ёзугаар көжүп келгени дээш өг-бүлениң улуг ээзинге Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күркому 75 рубльди, өг-бүлениң кижи бүрүзүнге 25 рубльди күрүнениң күзели-биле төлеп бээр. Ол ышкаш орук хөлезини, өг-херекселин 2 тоннага чедир, чижек-нормага тудуп турар малын сүрүп келгени дээш шүүдел төлевирин тыпсыр. Совхозтарга ажылдаары-биле чедип келген өг-бүледен 8 чыл иштинде «үндүрүг» тыртарын болгаш ажыл-агыйдан киирип алган орулгазын төлээриндек хостаар.

Көжүп келген кижилерни хүлээп алган совхоз оларның келген чылының дургузунда аңгы чурттаар бажыңнар-биле болгаш ногаа тарыыр черлер-биле хандырар, ийи чыл иштинде бажын өртээ төлээринден хостаар болгаш одаар түүлүү халас талоннар ёзугаар бээр. Чижек-норма ёзугаар чорүп турган коммунал ачы-дузазын база халас бээр. Ол ышкаш хууда малы бар болза, ийи чыл иштинде 300 кг концентраттыг чемни малга чиртири-биле садып алырын хандырар.

Өске черлерден көжүп келген улуска дузалаары-биле совхозтарның болгаш албан, организация черлериниң мурнунга ССРЭ-ниң Күрбанкызындан чээли кылып болур бе деп айтырыг база тургустунуп келири чадавас.

Совхозтарга, кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлге болгаш организация черлеринге ССРЭ-ниң Күрбанкызы ажылдаары-биле көжүп келген кижилерге бажың болгаш бажын чоогунга тудуглар кылырынга үстүнде организацияларның бадылаттынган планда көрдүнген смета-өртек ёзугаар бажың тударынга база мыйыстыг бода малды садып алырынга чээли акшаны бээр. Чээлиге алган акша күрүне бюджединиң күзели-биле үш муң рубль, а көжүп келген кижилерниң күзели-биле ийи муң беш чүстен ашпас ужурлуг. А мыйыстыг бода мал садып алырынга күрүне бюджединден 200 рубль, көжүп келген кижилер боттары база ийи чүс рубльди үндүрер ужурлуг. Чээлиниң арткан түңнерин хүлээп ап турар ажыл-агый төлээр.

Чээлиге алган акшаны күрүне бюджединиң күзели-биле туттуруп алганы бажың болгаш немелде тудуглар доозулган соонда 25 чыл иштинде төлээр, көжүп келген кижи бажыңны болгаш оон-даа өске тудугларны дужааган соонда алды дугаар чылындан эгелеп 20 чыл иштинде эгидер.

Инек болгаш өске-даа мыйыстыг бода малдың өртээн күрүне болгаш ажыл-агый бюджединиң күзели-биле 5 чыл иштинде, а көжүп келген кижи үш дугаар чылдан эгелеп төлеп эгелээр.

ССРЭ-ниң Күрбанкызының чээлизи-биле тудуп алган бүгү-ле чүүлдери болгаш садып алган малы ол кижилерниң хууда өнчүзү кылдыр артар. Ол өөрени долузу-биле төлеп албайн чыда, өске кижиге садар азы өске кижиге хөлезилээр эрге чок.

Беш чыл ажылдаар хуусаазы төнмээнде чылдагаан чокка ажылын каапкаш чоруй баар болза, тудуг кылырынга болгаш мал садып алырынга банкыдан алган акшазын дедир эгидер.

Чиигелделер алыр талазы-биле документ болза Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитединиң тыыскан өскээр көшкен кижилерниң биледи болур.

Ш. ООРЖАК.

Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитединиң килдис эргелекчизи.

ОЛ-ДАА БОЛЗА КАМНАЛГА

Бот-орулга-чарылгалыг ажылдаары — бистиң ажыл-агыйларывыстың адыр бүрүзүнде кол угланыышкын. Бистиң «Торгалыг» совхоз хой ажылдыг бригадаларда эрткен чылын-на коллективтиг керээ-биле чамдык малчыннарны звенолар кылдыр тургускаш, бот-орулга-чарылгалыг кылдыр киирген. Ол звеноларның көргүзүү бот-орулга-чарылгаже кирбээн малчыннардан эки болганы херек кырында илерээн.

1987 чыл бүгү чуртта бүрүнү-биле бот-орулга-чарылгаже шилчииринин эге чылы болгай. Ол орулгаларны боттандырар дээш бистиң совхозта ажыл адыр бүрүзүнде хайныккан.

Ылаңгыя мал бригадаларында өг-бүле керээлери, коллективтиг керээ чоорту калбарып, ону ёзулуг күрүнеге болгаш мында ажылдап турар кижилерге ажыктыг кылдыр улам сайзырадып алырының аргаларын тывары бисте кызыдып турар. Ажыл-агыйның экономиказын быжыглаар дээш көпеек бүрүзүн кижилер санап орар апарган.

Мен бо чүүлдү бижиирим мурнунда бистиң совхозтуң болгаш өске-даа мурнуу зонаның малчыннарының шаг-шагдан бээр одалгага доктаамал ажыглап чораны көржең дугайында хөйнү бодап, көрүп келдим.

Ында, бир эвес шын ажаап, шыгжап, кургадып алыр чүве болза, совхозтуң акша-хөреңгиге камналганы кылыпкы дег чүүлдер барын тайылбырлаарын кызыдайн.

Көржеңни ажыглавайн турар малчыннар бир кыжын одаары-биле 5 машина хире токпак ыяш хереглеп турар. Бир кубометр токпактың өртээ бистиң совхозта 5 рубль 25 көпеек. Ортумаа-биле «ГАЗ-53»-ке 5 кубометр ыяш кирер. Бир машина ыяштың өртээ 26,25 рубль. Бир малчынга кыштадыр одаар 5 машина токпак ыяштың өртээ 132 рубль 25 көпеек.

Чамдык малчыннар 3 машина токпак азы 78,75 рубль чарыгдаар. Ооң-биле кады бир машина хөмүр-дашты дужуруп ап турар. Хөмүрнүң 4 тоннада Торгалыгга чедир сөөртекени-биле катай 62 рубль. Ынчап кээрде, 78,75 рубль + 62 рубль = 140,75 рубль болур. Үстүнде чарыгдалдан улуг ылгалы чок.

Көржеңни кончуг таптыг ажаап, кургадып алган малчыннар бүдүн кыш дургузунда чүгле чаңгыс машина токпак ыяш одап турар азы акша-биле 26 рубль 25 көпеек үндүрер.

Көржеңни одавайн турар малчын 106 рубльди ооң орнунга «оттулупкан».

Чугаалажып көрээл

Бистиң «Торгалыг» совхозта 86 кыштагда шээр мал коданнары бар. Өг-бүле бүрүзү 5 машина токпак ыяш одап турар болза, өртээ 132,25×86=11373,50 рубль чарыгдаттынар. Бир эвес чүгле бир машина токпак одап турар болза, 2257,50 рубль. Азы көржең одавас болза, карылгазы 11373,50—2257,50=9116 рубль. Азы «ГАЗ-53» маркалыг 3 машина өртээ.

Бир эвес дузалакчы кадарчылар, пенсионерлер, мыйыстыг бода мал кыштагларын алыр болза, база бир ол хире болур эвеспе.

Бистиң республиканың мурнуку зоназы арга-арыг-биле кончуг бай эвес улус болгай бис. Ынчап кээрге, арга-арыгны камгалаар талазы-биле айтырыгны база кады шиитпирлеп болур. Машина-техниканы ажыглаарынга үнер чарыгдал кончуг хөй. Хамык-ла айтырыгларны көржең ажыглап тургаш шиитпирлеп болур деп бодай бээр болза база шын эвес. Ынчалза-даа ол-даа болза көпеек камнап алырының оруун дилеп олурарым ол.

Чамдык малчыннар ыяштаар дээш албан-биле кирип келгеш, машина чок дээш суурга ийи-бир хонар ужурга таваржып турар. Ынча хөй машина кайдал, чылда ортумаа-биле чүгле 4 рейс дээш санаарга безин (бода мал-биле катай 93 кыштаг бар). 93×4=372 рейс одаар чүүл дажыглаар. Ол эң биче дээрге ындыг.

Мал бригадирлери бо бедүүн материалды одалгага ажыглаарын хынап, ооң ажаалдазынче кичээнгейни салыры күзенчиг.

Ылаңгыя ам аалдар кыштаглардан көжерге көржеңни хоорарда хайгаарары чугула. Чамдык малчыннар-харын-даа, келир чылын кыштавас мен дээш, кажаазын коптарбайн каапкаш баар. Ол дээрге эптежип болбас чалгаа чоруктур.

Көржеңни ажаап алырда нарын чүве чок, чүгле кижи күжү херек. Ону коптарып тургаш-ла сагыш салыры эргежок чугула. Кезек-кезек кылдыр бедидир чыгылап алыр. Кажан элээн кургай бергенде, июль төнчүзүнде бир эде чыып, ол черлерни үстүнче бедидир оваалап кургадыр.

Көржеңни печкага-даа одаарга кончуг эки кывар. Кызы арткандан хлеб быжырарга кончуг эки. Печканы туттурарда, от одаар аксын улуун салдыртып алыр херек. Ол дугайын малчыннар колдуунда-ла билир.

Мээң бо көржең одаар дугайында саналымны өске эш-өөр чүү деп бодап турар ирги? Бот-орулга-чарылгаже киргенде ол айтырыг малчыннарның мурнунга чайгаар-ла тургустунва бербес бе?

М. ТЮЛЮШ.

Өвүр район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

Демократтыг Афганистанда кооператив шимчээшкини дүрген темпилер-биле хөгжүп турар. Амгы үеде АДР-де ниитизи-биле 500 ажыг кооператив ажыл-агый ажылдап турар. Оларга тараа үрезиннери болгаш химиктиг чемишчидилгелерни берип, күрүне оларның быжыгып хөгжүүрүнге дузалап турар. Күрүнениң кооперативтер-биле кады ажылдажылгазы улуг үретүңнелдиг. Иштики рынокка чүс-чүс тонна чимистерни, ногааларны, тарааны, хөвеңни кооператив ажыл-агыйларга өстүргеш, садып турар. Оларның кежигүннери чурттуң ниитилел-политиктиг амыдыралынга идепкейлиг-биле киржип турар. Оларның төлээлекчилерин эрге-чагырганың черчер органнарынга соңгаан.

ЧУРУКТА: Кабул провинциязында «Тараачын» кооператив. Кооператив кежигүнү тудугжу Мухамад Маруд.

• • •

Кабул университединде өөренип турар студентилерниң саны өскен. Амгы үеде ооң он үш факультеттеринде 10 муң аныяк оолдар болгаш кыстар өөренип турар. Чуртта дээди өөредилге системазын демократчыдарынче угланган Афганистанның Улусчу-революстут партиязының болгаш революстуг чазактың политиказының ачызында мурнунда университетке өөренирин бодап-даа сагынмайн чораан ажылчыннарның болгаш тараачыннарның хөй муң ажы-төлү ам инженерниң азы агрономнуң тускай мергежилин чедип ап болур.

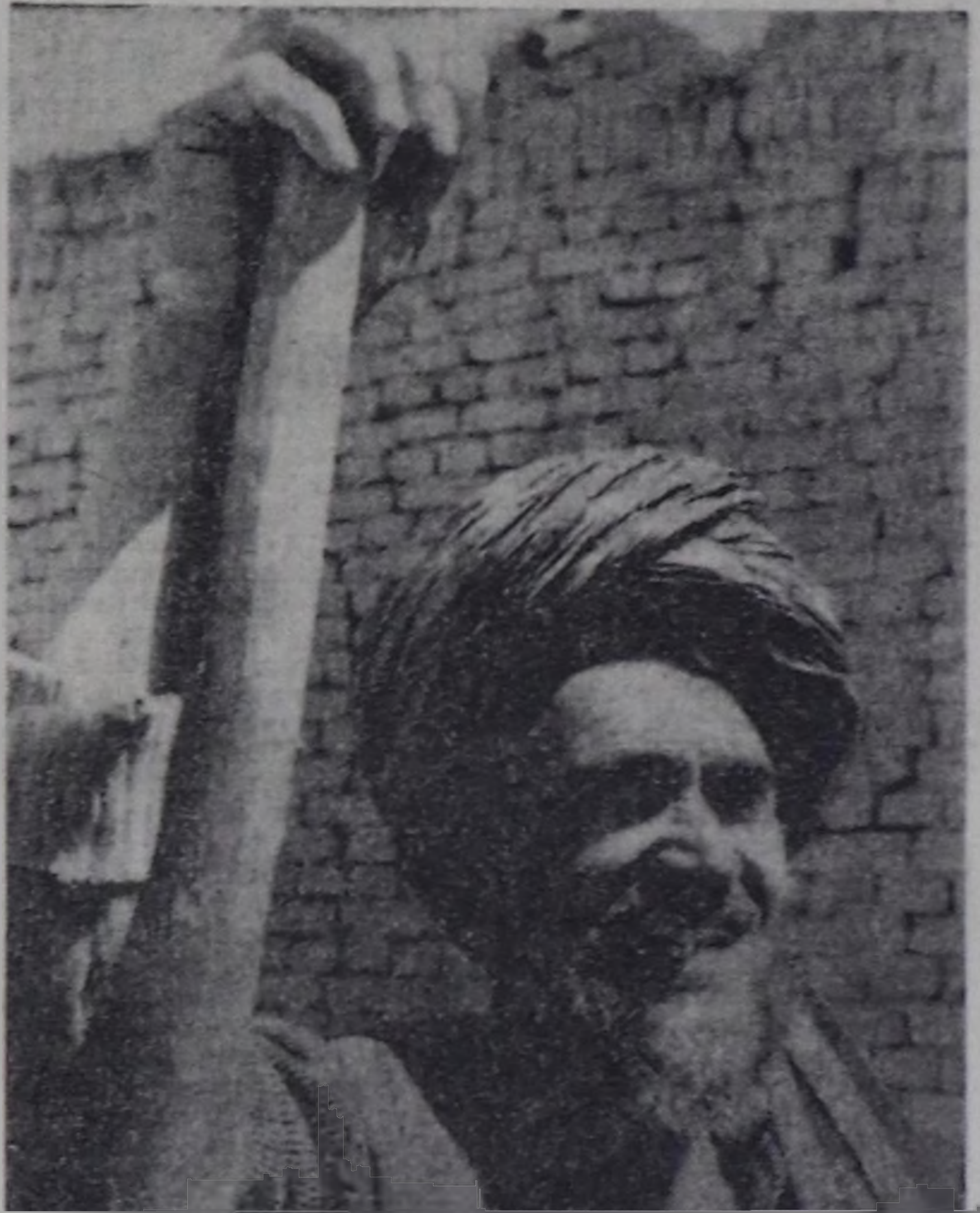

ЧУРУКТА: Кабул университединиң студентилери.

Л. ПОРТЕРНИҢ фотолары.

СЭТА-ның фотохроникаzы.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ИЙИ КОЛ УГЛАНЫЫШКЫН

ВАРШАВА. (СЭТА). Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының ТК-зының пленуму ноокта чаа болуп эрткен. ПКАП ТК-ның Бирги секретары В. Ярузельский аңаа түңнел чугаазынга социалистиг чурттар-биле, ылангыя Совет Эвилели-биле кады ажылдажылганың чурттуң экономиказын хөгжүдеринге улуг ужур-дузалыг боор турарын демдеглээн. Акы-дуңма кады ажылдажылганың ачызында чурттуң экономиказында болгаш амыдыралының бүгү адырларында улуг чединишкиннер чедип алдынып турар. Акы-дуңма чурттар-биле бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганың ачызында Польша делегейде сайзыраңгай чурттарның деңнелинге чедир хөгжүп болур аргалыг апарган.

ПКАП-тың ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр чүве чугаалааш, В. Ярузельский бистиң ажылывыста социалистиг чаартылгаларның айтырыы кол черни ээлеп турар деп медеглээн. Чурттуң амыдыралында амгы үеле ийи кол угланыышкын хөгжүлдениң оруун тодарадып турар. Бирээде, экономика реформазы. Кризистиң уржуктарын ажып эртери болгаш чурттуң хөгжүлдезин дүргедедири эң чугула угланыышкын ол. Ийиде, ниитилел-политиктиг амыдыралды демократчыдары. Маңаа партияга бүзүрелди күштелдирери, ажылчын аңгы-биле, бүгү ниитилел-биле, ооң харылзаазын быжыглаары кончуг чугула болгаш шиитпирлиг ужур-дузалыг болур. Партийжи болуру ханы утказын айтырыг. Күш-ажылдың шынары, ажыл-агыйны ажыктыг кылдыр чорудары, чаа аргаларны дилеп тывары база-ла аңаа хамааржыр.

Бөгүн Польшага харысаалгалыг, чаа бодалдарлыг, берге айтырыгларны дидим шиитпирлеп шыдаар кадрлар каҗангызындан артык херектиг. Удуртур ажылдарже партия кежигүнү эвес кижилерни дидим депшидер бис. Партияга удур турушпайн турар кижилерни депшидер бис деп, В. Ярузельский чугаалаан.

ПКАП болуунуң ажылының стиль, арга-методтарын чогаадыкчы ёзу-биле эде тургузар ужурлуг. Чуртта эгелээн революсчу чаартылгаларга ажылчын аңгының партиязы эң улуг болгаш шиитпирлиг рольду ойнаар ужурлуг деп, В. Ярузельский чугаалаан.

ХУРАЛ БОЛГАН

КАБУЛ. СЭТА-ның корреспондентизи Андрей Грешновтуң дамчытканы болза: АДР-ниң улемнериниң болгаш улуг ламаларының ийиги бүгү-афган джиргазы (хуралы) болган. Ислам болгаш вакуф херектериниң талазы-биле министр Абдул Джамиль Зарифи ооң киржикчилеринге чүве чугаалаан. Национал эптежилгеже угланыышкын улус массаларының, чурттуң бүгү ак сеткилдиг мусульманнарының калбак деткимчезин алган деп, ол демдеглээн. Ынчанмыже афган улустуң дайзыннары, АКШ-ка баштаткан империализмниң болгаш реакцияның күштери хамаарышпас республикага удур чарлаттынмаан дайынны үргүлчүлеп чорудуп турар. Чурттакчы чонну террор-биле коргудуп турар контрреволюсчуларның дээрбечи бөлүктерин АДР-же чорударын уламчылап турар. «Ислам шажының камгалаар» дугайында меге лозуң-биле чагдынып алгаш, дүшманнар хан төгүүшкүнүн соксадырынче чонну кыйгырып турар шажын ажылдакчыларын өлүрүп турарлар.

Афган черге национал эптежилгени чедип алыры улемнерден болгаш шажын ажылдакчыларындан улуу-биле хамааржыр.

Улемнерниң болгаш улуг ламаларның ийиги бүгү-афган джиргазының киржикчилери национал эптежилгени дүргедедиринче, хан төгүүшкүнүн соксадырынче, чуртка бүгү ниити тайбыңны тургузарынче угланган фетваны (кыйгырыгны) хүлээп алган. Ында улемнерниң болгаш улуг ламаларның өмүнээзинден эптежилге политиказын быжыы-биле болгаш шиитпирлии-биле деткип турарын илереткен. Пакистанның болгаш Иранның девискээрлеринде контрреволюсчуларны белеткеп турар лагерьлерни хаарын болгаш афган хамаатыларның төрээн чуртунче ээп келиринге шаптыктаваан ол чурттарның эрге-чагыргаларындан чедип алырынче ол чурттарның мусульманнарынга кыйгырыг ук документиде киргеп.

АДР-ниң улемнериниң болгаш улуг ламаларының Ислам конференциязы организациязының удуртулгазынга кыйгырыын джиргага номчаан. Афганистанда национал эптежилгеже угланыышкын ам билдингир түңнелдерни бергеп деп, ук документиде онзалап демдеглээн. Ам 50 муң хире дескеннер төрээн чуртунче ээп чанып келген. Улус эрге-чагыргазынга удур демисежип турган 20 муң ажыг боо-чепсектиг удурланыкчылар дайылдажырын соксаткан. Барык-ла 100 муң хире кижилиг 100 бөлүк эптежиишкинни чедип алырының дугайында улустуң эрге-чагыргалары-биле чугаалажыышкыннарны чорудуп турар.

Шуулганның киржикчилери Афганистанның бүгү мусульманнарынга национал эптежилге политиказынга, аткылажыышкынны соксадырының чаңгыс талалыг чарлаттынган чурумунга, чуртка бүгү-ниити тайбыңны хандырарынга дузалаарынче кыйгырганнар. Улемнер болгаш улуг ламалар даштыкыда чурттап турар чаңгыс чер-чурттугларын төрээн чуртунче ээп келиринче болгаш улустуң база ада-чурттуң чаагай чоруу дээш тургузукчу күш-ажылды кылып эгелээринче кыйгырганнар.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

БЕРЛИН. Боо-чепсекти дүжүрер, ылангыя Европага ортумак ыракшылдың ракеталарын чок кылыр талазы-биле Совет Эвилелиниң бүгүнү хаара туткан саналдарын ГДР деткип турар. Японияның Национал айыыл чок чорук чөвүлелиниң делегациязын хүлээп ап тура, ол дугайын ГДР-ниң даштыкы херектер министри Оскар Фишер медеглээн. ГДР-ниң даштыкы политиказы тайбыңны быжыглаарынче болгаш боо-чепсекти дүжүреринче угланган деп онзалап демдеглээш, Европаның төвүнде шериг талазы-биле удур туржуруун ажып эртер талазы-биле республиканың эгелекчи саналдарының дугайын ол дыңнаткан. Японияндан келген аалчылар янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң аразында чугаалажыышкыннарның эргежок чугулазын демдеглээннер. Ындыг чугаалажыышкын ядролуг халапты чайладыр болгаш черге тайбыңны быжыглаар арганы бээр.

НЬЮ-ЙОРК. АКШ-та дайынга удур шимчээшкинниң активчилеринге көргүзүг суд чорудар дээн американ эрге-чагыргаларының ээлчеглиг оралдажыышкыны буурап дүшкен. Филадельфияда округ судтарының бирээзинге бүдүн чартык ай дургузунда соңгуттурган төлээлекчилер жюризи АКШ-тың чазаанын Грегори Бурже, Декстер Лэнктот, Томас Макгэнн болгаш Лин Романо оларга буруудадыр шиитпирни үндүрер дээн негелдезин хандырып бербээн. Бо чылдың январь 6-да ол дөрт кижи Уиллоу-Гроувта АКШ-тың шериг-далай күштериниң баазазының девискээринче Рейганның администрациязының милитаристиг политиказынга удурланыышкын хөделиишкиниң кылыры-биле чеде бергеннер. Оларны аңаа-ла тудуп хоругдаан болгаш судка дамчыдып берген.

Мурнунда ол херекти сайгарып көрүп турар үеде буруудаткан шиткелдерни барык-ла ала-чайгаар үндүрүп турган. Ам ийи суд чорудулгазын чоруткан болгаш ынчалза-даа эрге-чагыргалар шииттиргичилерни буруулуг кылып алырын чедип ап шыдаваан. «Болуушкуннарны чазактың сананып турарын улус шынга алырын күзевейн турар, Бисти истеп сүрүп турарлар биске удур буруудаткан шиткелди чедип ап шыдавас дээрзин билир ужурлуглар» деп, төлээлекчилерниң шиитпириниң дугайын Лин Романо чугаалаан.

ЛОНДОН. Великобританияның Коммунистиг партиязының соңгулда мурнунуң программазында кол чүүлдер — массалыг ажыл чок чорукка удур демисел, тайбыңны болгаш чавырлыышкынны хандырар чорудулгага Англияның идепкейлиг киржилгези, ажылчы чоннуң эргелерин калбартырының күсели-биле чурттуң социал-политиктиг амыдыралын шиитпирлии-биле демократчыдары болгаш улуг капиталдың тергиидээшкининге удур демисел.

Чурттуң 19 соңгулда округтарынга британ коммунистер боттарының кандидаттарын депшиткеш, өске артканнарынга ВКП чурттуң кол оппозистиг партиязы болур лейборист партияның кандидаттарын иштики болгаш даштыкы политиканың элээн каш айтырыгларының талазы-биле үзел-бодалдары аңгы-даа болза деткиир деп, аңаа болган парлалга конференциязынга дыңнаткан. Июнь 11-де болур бүгү-ниити соңгулдаларга партияның кол сорулгазы эрге-чагыргадан ажылчыннарга удур туруп турар консерваторларның чазаан чайладыры болур деп, ВКП-ниң чиңгине секретары Гордон Макленнан чугаалаан. Ук чазактың эргелеп башкарылгазының чылдары массалыг ажыл чок чоруктуң, ажылчы чоннарның болгаш профэвилелдерниң эргелерин базарының, милитаристиг белеткелдерниң демдээ-биле эрткен.

МАДРИД. Чуртта ажыл чоктарның саны үш миллион ажа берген дугайында парлап үндүрген сан-түң шынгыы сагыш човаашкынын болдуруп турар деп, Испанияның чазак даргазы Фелипе Гонсалес чугаалаан. Бо чылдың март төнчүзүнде күш-ажыл биржаларында 3011300 ажыл чок кижилер даңзылаткан. Ол болза ажыл кылып шыдаар чурттакчы чоннуң 21,5 хуузу болур.

Статистиканың национал институдунуң дыңнадып турары-биле алырга, «артык кижилерниң» армиязы чурттуң 17 автономнуг районнарының 14-үнде өзе берген. «Ажыл чок чоруктуң» рекордун Андалусия ээлеп турар—ол мурнуу крайның ажыл кылып шыдаар чурттакчы чонунуң 30,3 хуузу күш-ажыл кылыр эргези чок болуп турар.

(СЭТА).

НАЙЫРАЛДЫҢ ТУРАСКААЛЫ

СОФИЯ. (СЭТА). Орус дайынчыларны болгаш болгар ополченнерни, Ие-Төрээн чурту болгаш Тиилелгениң хевирлерин көргүскен 22 метр бедик скульптура композициязы киискап турар туктарның мурнунда бедип үнген. Ямбол хоорайда тудуп эгелээн болгар-совет найыралдың тураскаалы ындыг болур. Ону улустуң акша-хөреңгизи-биле тудуп турар. Ол округтуң ажылчы чоннары тураскаалдың фондузунга 150 муң лев эки туралың халывырын бергеннер. Ону тударынга ол черниң төлевилел болгаш тудуг организациялары, студентилер отрядтары киржир. Ону долгандыр турар паркты чаагайжыдары-биле хоорайның ажылчыннары болгаш албанхаакчылары воскресниккe киржирлер. Тураскаалды Улуг Октябрьның 70 чыл оюнуң бүдүүзүнде ажыдар деп турар.

КЫДАТТА УЛУГ ХАЛАП

ПЕКИН. СЭТА-ның корреспондентизи Григорий Арслановтуң дамчытканы болза: Кыдаттың элээн каш провинциялары бойдус халавынга таварышкан. Чамдык черлерде өрт үнген, өскелеринде суг улуу-биле дажып эгелээн.

Чурттуң соңгу-чөөн чүгүнде арга-арыгда өрт уламчылап турар. Сөөлгү дээрби хүн иштинде 370 муң га арга-арыг өрттенген складтарда 750 муң кубометр ыяш узуткаттынган. Ол халаптың түңнелинде 200 кижи өлген, элээн каш чүс кижи өрттеп аар болгаш чиңгибиле балыгланган.

Кыдат шеригниң дайынчыларының, өрт шериглериниң болгаш ол черниң чурттакчы чонунуң күжениишкиннериниң ачызында чөөн секторда арга-арыгда өрт участоктарын өртке удур дилиндек-биле бүзээлепкен.

Ол-ла хүнкерде Гуандун дээр мурнуу кыдат провинцияга улуг суггур чаашкыннар болган, ооң түңнелинде ол черге 1974 чылдың соонда эң-не улуг үрегдекчи күштүг үер чайыкты болдурган.

Кыдат парлалганың дыңнадып турары-биле алырга, бойдус халавының түңнелинде 48 кижи өлген, тараачыннарның 158 муң га ажыг черин суг алгаш барган, 5,3 муң бажыңнар бузулган. Чүгле чаңгыс Баоань уездиде суг үерлээшкининден материалдыг когарал 60 млн. юань болган.

ЧЫСКААЛ

ПАРИЖ. Францияның эң улуг профэвилел каттыжыышкыны — Күш-ажылдың бүгү-ниити конфедерациязының кыйгырыы-биле ажылчы чоннарның улуг чыскаалы болган. Эйфель суургазының чанынга ажыл чок чорукка удурланган хөй муң кижилиг митинг болган. Аңаа Күш-ажылдың бүгү-ниити конфедерациязының чиңгине секретары Анри Кразюки чүве чугаалаан. Ажыл чоктарның армиязының өзүлдезинге чедирген барын үзелдиг партияларның ажылчыннарга удур социал политиказын ол шиитпирлии-биле буруу шапкан. Оларның социал-экономиктиг чаалап алыышкыннарынче улуг капиталдың шаап халдаашкынынга удур демиселге боттарының күжениишкиннерин каттыштырарынче Кразюки француз ажылчы чоннарны кыйгырган.

(СЭТА).

ЧОГААДЫКЧЫ ЁЗУ ХЕРЕК

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга тураскааткан чоннуң чогаадыкчы уран чүүлүнүң II Бүгү-эвилел фестивалынга хамаарыштыр ыры-хөгжүм ансамбльдериниң көрүлдезин Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгының Ногаан театрынга, а ыраажыларның конкурузу Кызылдың уран чүүл училищезиниң концерт залынга болуп эрткен.

Жанр аайы-биле болуп эрткен бо ийи көрүлдени Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкылары, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы А. Леонтьева биле музыковед А. Г. Санаров оларга удурткан бедик мергежилдиг тускай эртемниглерден тургустунган жюри кежигүннери көрүп, шиитпир түңнелдерин үндүрген. Ам жюри даргаларынга сөс:

Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Тамара Алексеевна Леонтьева:

— Бистиң жюриниң кежигүннери ыраажыларның конкурузун көрген. Мөңгүн-Тайга болгаш Улуг-Хем районнардан өске республиканың бүгү районнарындан болгаш хоорайларындан келген 50 ыраажыларны дыңнап, оларның чогаадыкчы ажылы-биле таныштывыс. Олар янзы-бүрү ажылдарга хаара туттунган-даа болза, ыры уран чүүлүнге ынак, хоюг үе-шагын аңаа бараалгадып чоруур кижилер дээрзин бир дугаарында демдеглээр апаар. Эрзинден келген Кежик Сагдыны, Өвүр чурттуг саанчы Урана Моңгуш биле Валера Моңгушту, Каа-Хемниң төлээзи Байлак Иргитти, Тожуда уруглар эмчизи Виктор Ваганович, Сүт-Хөлдү төлээлеп келген Культура бажыңының директору Самсон Ооржакты, Чөөн-Хемчиктиң ыраажызы Татьяна Доржуну, «Совет Тыва» совхозтуң чолаачызы Лазо Моңгушту болгаш өскелерни-даа адап, оларның көрүлдеге чедиишкинниг киришкенин демдеглээр ужурлуг.

Үстүнде адааным аныяктарда ыраажы мергежилин бедидип тускай өөредилге черлеринге өөренир арга бар. Гнесинкер аттыг училищениң IV курузунда өөренип турар бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Людмила Нямчылак ыры уран чүүлүнче оруун база-ла бот-тывынгыр уран чүүлден эгелеп алгаш, студент турда-ла Бүгү-россия конкурузунуң лауреады деп бедик атты чедип алган. Ол ам ыры фестивальдарынга, харылзаалыг концерттерге киржири-биле чалаттынып турар.

Ынчангаш элээн каш кижиге мооң-даа ынай чогаадыкчы ээзи-биле ажылдап, өөренирин сүмелээр бис.

Көрүлдеге бот-тывынгыр уран чүүлдүң хоочуннары Опал Шулуу, Мерген Херел Моңгуш ышкаш бот-тывынгыр артистериниң киришкени, оларның аныяк өскенге үлегер-чижек болуп турары өөрүнчүг.

Ындыг-даа болза, ыраажылар көрүлдезин бо жанрының хөгжүлдезинде четпестерин барын көргүскен. Киржикчилерниң репертуарында классика чогаалдары, амгы үениң база патриоттуг ырлар кончуг эвээш болган. Совет үеде бистиң композиторларывыстың ажылдарындан аныяктарның сеткилге сагыжын дойлдурувтар, чаңгыс катап радиога дамчыдып, тарга азы кайдыг-бир суралгалыг артист чаңгыс концертке ырлаптарга, бүгү республика ырлай бээр ындыг ырларының бижиттинмейн турарын көрүлде көргүскен. Ооң уламындан «Волгоградта хадыннар өзүп турар» дээн ышкаш ырларны үш-дөрт аңгы ыраажылар күүседип турар.

База бир кол четпес чүүл — үделге. Дыка хөй ырларны чамдык баянистер кошкак үдээни хомудангыг болган.

Бот-тывынгыр артистерниң иштинден сценага үнүп келгеш, бодун канчаар алырын билбес кижилерниң ам-даа барын демдеглээн бис. Дыка эки ырлапкаш, сценадан чүгүрүп үне бээрге, чараш эвес. Оон ынай концертке кедер хепке хамаарыштыр каш сөс чугаалавас болза хоржок боор — эки костюмнуг күүседикчилер база бар турган. Ындыг-даа болза, хөлүн эрттир шокарлаан, национал аяның ышкы...

Уран чогаадылга көрүлдези

...ылып бар чыдар хептер база тургулаан. Концертке кедер хепти национал аяның, бедүүн болгаш чараш кылдыр даарап кылырын киржикчилерге жюри сүмелээн.

Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкызы, музыковед А. Г. Санаров:

— Мен Тывага келгеш, чаа-ла бир чыл болур мен. Ыры-хөгжүмнүг ансамбльдерниң ынаа безин өзүн келгенин эскербейн турдум. Рок хөгжүмнүң, эстраданың бистиң аныяктарывыстың амыдыралынче кайы хире ханылап киргенин ам кижи бүрүзүнге билдингир. Ынчангаш бистиң кол-ла сорулгавыс — эстраданы, ыры-хөгжүмнүг ансамбльдерни шын оруунче углаары, башкарары болур. Мээң бо бодалдарым ансамбльдерниң көрүлдезиниң соонда долузу-биле бадыткаттынган.

Республиканың районнарындан болгаш хоорайларындан 15 ыры-хөгжүм ансамбльдериниң конкурска киришкенин эки деп демдеглээр ужурлуг. Херек кырында районнар төптеринде, харын-даа совхозтарда аныяктар баанга үледип алгаш танцылавас, а багай-даа болза ыры-хөгжүм ансамбльдиг азы пластинкаларлыг болуп турар.

Көрүлдеге Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгының «Символ» деп ыры-хөгжүмнүг ансамбли, ол ышкаш кызыгааржыларның ыры-хөгжүмнүг ансамбли тиилекчилер болуп үнген. Бо ансамбльдерниң киржикчилерниң репертуарын шилип билир, хөгжүм талазы-биле билиглиг кижилер болуп турар.

Жюри кежигүннери ыры-хөгжүм ансамбльдериниң бот-тывынгыр артистери-биле ам-даа ажылдаары, оларны өөредири, хөгжүм херекселдери-биле дузалаары чугула деп түңнелди үндүрген.

А. Г. Санаровтуң бо бодалдары шын. Ынчалза-даа маңаа чамдык чүүлдерни немээр ужурлуг. Республикада ажылдап турар ыры-хөгжүм ансамбльдериниң репертуарынче кол кичээнгейни салыры чугула. Ында бот-тывынгыр композиторларның азы ансамбльдерниң киржикчилериниң кааладаа хүлээн алдынмаан хөй ырларын күүседип турар хевээр. Оларның хөгжүм херекселдери самдар. Көөрге безин элчок, а ойнай бээрге, шимээн-даажы аажок шартылааш. Ындыг шартылаан ансамбльдер чоокта чаа эразында чарыштыг районнарның Кызылга болган концерттериниң үезинде база көстүп кээп тургулаан.

Красноярск хоорайда хөгжүм ансамбльдериниң каттыжыышкыны ажылдап турар. Ол каттыжыышкын бүгү ансамбльдерге методиктиг дузаны көргүзүп, репертуарын тодарадып, чаа программаларын хүлээп ап, улуг ажылды чорудуп турар. Кожаларывыстың дуржулгазын бисге чүге ажыглап болбазыл?

Көрүлде дээрге чүгле маргылдаа эвес, а өөредилге чүве болганда, ындыг ансамбльдерниң конкурстарын чылдың чорудуп, оларга боттуг дузаны чедирери дыка күзенчиг.

А. ЧАРАШ-ООЛ.

ЧУРУКТА: О. Д. Сарыглар көрүлде үезинде.

(Төнчүзү. Эгези № 114, 122 «Шында»).

Эртенинде школаның 400 хире өөреникчилери-биле ужурашкан бис. Аңаа база-ла дөрт дылга чугаа болган. Солун чүве чүл дизе, тыва шүлүкчүлерниң чогаалдарын тыва өөреникчилерниң чугаалааны болган.

Силерниң библиотекаңарда тыва номнар бар бе деп чанында оолдан тывалап айтырарымга, «Чок, мен казах» диди. Ооң ындынга олурган оол «бар, бар» деп харыылаан.

Ооң соонда көрүвүсте: сумунуң-даа, школаның-даа библиотекаларында тыва чогаалчыларның номнары, шынап-ла, элбек бар болду. Чамдык эрги өөредилге номнары-даа бар.

Бир ындыг солун таварылга сагыжымдан ам-даа үнмес. Сумуга келиривисте, аалчылар бажыңының чанынга элээн хөй кижилер турган. Эки-дежирживиске тывалары тывалап, казахтары казахтап харыылап, хол тудуп турганнар.

— Саламатсыз бе? (Казахтап экии дээни ол).

— Экии — деп, бир эр холун сунуп келди — Мээң адым Бархүү.

Ам сактып келдим: Өлгийге радио төвүнге плёнкалар дыңнап турган бис. Ооң иштинде «Хөндергейим», «Дошпулдуурум» деп ырлар база бар болган. Чолаачы Бархүү ырлап турар диптерни. Ол аттыг блокнодумга бижип алган кижи мен. Чугаалажы бээривиске, ол кижи ол болган. Ам-даа чолаачы хевээр чорду. Аалчылар бажыңынга чыдып алганывыста, ийи ашак кирип келген. Бирээзи узун, хөрлүг. Бирээзи оон кыска, ынчалза-даа хөрээ калбак, чоон. Элээн чугаалажып каапканывыста:

— Силерниң «Ногаан ортулук» деп чогаалыңарны номчуп каапкан бис. Дыштаныылга черинде чорду. Мен деп турар кижи бар, журналист. Силер болуңар силер бе? — деп, шала чолдаа бо ыйнаан.

Көрүп-даа, кайгап-даа хол чок мен. Ном эрткен чылын чаа үнген болгай. Кызылдан кызыгаар ажыглыр 800 километр черде канчап чедип келген? Кым экелген? Айтырдым.

— Көпту кода чораан оолдар экелди — деп харыы дыңнадым.

Ол номну олче та кым аппарган. Көпту оортан база-ла «оран дуву» эвес чүве бе?

Бо болза Алтай тываларының төрээн дылынга үнген чогаалдарны соңуургап, номчуп турарының херечизи-дир.

Улаан-Хус (Кызыл-Хадын) деп суму төвүнге Культура бажыңынга башкылар кежээзинге кирипкен бис. Улуг-даа, делгем-даа бажың. Иштин казах улустуң аас чогаалының маадырларын көргүскен чуруктар-биле каастап каан. Ол сумуда холук чок казахтар деп дыңнаан бис. Сценада оркестр. Чүгле казах аялгалар. Чыылганнар танцылап турганнар. Казах уруглар бисти мурнун былаажып чалап турлар. «Думчукка тулганда, бизаа сугжу». Бис чоннган бис, база туруппаан бис. Бисти даргалап чораан Очур Шириндүү дүрген-не Өлгий хоорайже чанар дээр сагыштыг кижи. Бо удаада алышкан болдур эвесце, улай-улай танцылааш туруп-кан. Колдуу-ла вальс ойнаар улус болду. Вальс болза, мен амырай бээр кижи-ле болгай мен. Оон бир оол «Бистиң

БАЙ-КАВАЙ

● Орук демдеглели ●

Тываны» ырлады, а Светлана Козлова «Казах вальсты» бадырды. Мен ол аразында Улаан-Хус сумунуң партком секретары А. Сайлаудан (Сайлау дээрге казахтап соңгуда дээн сөс-түр, соңгуда хунунле төрүттүнгени оол-дур. Хай чок аныяк оол чорду). «Силерде твист теппес бе» деп айтырган мен.

— Твист ынчаш болур — дээш каттырып каганык.

Баян-Өлгий аймак Моолдуң эң-не барыын кызыгаары. Соңгу талазында Совет Эвилели, мурнуу-барыын талазында Кыдат Улус Республика-биле кызыгаарлашкак. Ол аймак Моолда национал аймак кылдыр саналдыр турар. Чүге дээрге чурттакчыларының 85 хуузу казахтар, оон артканнары урянхайлар, тывалар, дөрбеттер, узбектер, алтайлар. Ынчангаш МАР-ның чазаа ында чурттап турар аймак-сеоктериниң бүгү талалыг хөгжүлдезинче улуг сагыш салып турар.

Бистиң баштайгы ужуражылгавысга-ла, аймактың нам комитединиң секретары Цэрэн мынча дээн:

— Бистиң аймакта кадрлар, специалистер белеткээр айтырыг үзе шиитпирлеттинген. Аймакка херегжээннер кадрлар харын-даа артып турар. Чамдыктары совлуг үеде Убса-Нур, Көпту аймактарында ажылдап турар апарган.

Секретарь ортумак болгаш дээди эртемниг специалистер дугайында чугаалап олурган болбайн. Шынап-ла, ындыг чорду. Кайда-даа кадрлар четчир. Ажылчын кадрларны, 6 чүүл тускай эртемниглерни белеткеп турар профтехучилищеге чордувус. Ында кадрларны остүрериге Совет Эвилели, өске-даа социалистиг чурттар (ылаңгыя Чехословакия) улуг рольду ойнааны бисге моол эштер чугаалап турдулар. Ам безин 20 хире совет тускай эртемниглер ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларында ажылдап, тускай эртемниглерни белеткээринге дузалажып турарын ол беседадан билип алган бис.

Аймакта республиканың Чогаалчылар эвилелиниң Казах салбырын тургусканы база-ла Моолдуң Араттың Революстуг намының ленинчи национал политиказының ачызы. Салбырда 16 кежигүн бактаап турар. Амдызында шупту казахтар. Аныяк болгаш эгелеп чоруур чогаалчылар 50 чедип турар диштир. Ол организацияга болган ужуражылгавыс дыка солун эрткен. Филология эртемнериниң кандидады, критик Кабидат Асарулу салбырның чогаалчыларының кылып чорудуп турар ажылын бисге таныштырган. Чылда 10 хире романнарны, тоожуларны, шүлүк аймаан чыындылап тускай номнар кылдыр үндүрүп, номчукчуларга бараалгадып турар. Оон аңгыда сурагжыт моол чогаалчыларның дээре чогаалдарын казах дылче очулдурары көскү черни ээлеп турар. Тус черниң чогаалчылары Улан-Баторга моол дылга, Казахстанга казах дылга база парладып турар. Салбыр тускай органныг — «Шугыла» («Ту-

ла») деп сеткүүлдүг. Оон эрыннарындан чүгле казах эвес, тываларның чогаалдарын казах дылга номчуп болур.

Бистер эде тургустунуушкунуң үезинде совет литературада кандыг ажылдар чорутуп турарын чугаалап, үениң негелдезинге дүгжүр чаа маадырларны амыдыралда тып чадап турарывысты ажыы-биле билдиген бис.

Моол (казах) чогаалчылар бистен хөй айтырыглар салган. Ылаңгыя бисте критиканың байдалын дыка соңуургааннар. Аймактың нам комитединиң идеология килдизиниң эргелекчизи Амурат ора:

— Сибирьде критикага ынак кижи бар бе? — дээш хүлүмзүржүк. Берге айтырыг болган. Мен-не аңаа ынак мен деп чыткан кижи дыңнаваан мен.

Баян-Өлгийниң чогаалчылары бисти аажок өөрткен. Бисте бөлээвис дээш, номнар тудускан. Оларның аразында үш ном Тыва-биле холбашкан. Бирээзи казах дылда «Саян сазы» («Саян ыры»). Ында 30 тыва чогаалчыларның проза болгаш шүлүк чогаалдарын парлаан. Өскези — «Есон өрээл» (Тос бөрзээ) деп дептер. Ында тыва шүлүкчүлерниң шүлүктерин моол дылга Улан-Баторга үндүрген. Үшкүзү — «Тыва-моол — орус товч толь» («Тыва-моол-орус допчу словарь») Ону база-ла Өлгий хоорайга үндүрген. Оларны ол чер чурттуг чогаалчылар белеткеп, очулдуруп, номчукчуларга бараалгаткан.

Ол номнарны холга тудуп, ажып көрүп олурарга, дыка-ла өөрүнчүг чоржук. Ооң-биле кады аймакта чурттап турар чогаалчыларның чогаалдарын, дылдарын пропагандалаар талазы-биле Тываның чогаалчылары чүңү кылыпкан улус боор бис деп бодал дораан-на башка кирип келчик. Сагышка харын аичыг дедаан. Канчаар-даа бодаарга чүү боор, бистиң кылыпкан чүвевис чок-ла болгай. Ам харын ону кылырының өйү келген. Эртем-шинчилел институду аймакта чуртап турар тываларның аас чогаалын чыып, парлаар аргазы чок бе? Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштар черле, ном үндүрер чер ында тыва, казах болгаш өске-даа чогаалчыларның чогаалдарын тыва дылга үндүрер дугайында айтырыгны дарый шиитпирлээр болза эки. Чоокку үеде бир чыындыдан үндүрзе эки боор. Ону кылырынга, мен бодаарымга, улуг бергедээшкин таварышпас. Тыва чогаалчылар чогаалдарын боттары тыва дылга чорудуп бээр. Казах чогаалчыларның дээре чогаалдары моол дылда үнген. Бисте моол дылдан очулдурар кижилер хөй-ле болгай. Бир эвес че дээр болза, ол чогаалчылар подстрочниктерин, орус-даа дылга чорудуптар.

Намның аймак комитединиң идеология айтырыгларын харыылаар секретары О. Хоб-

сатор «ам сөс силерде» дээн болдур ийин. Ийе, сөс бисте.

Чогаалчылар организациязынга беседа дооступ турда, ийи эр, бирээзи улгады берген Р. Далабай, өскези оон аныяк Т. Тайф, домбра биле доңнулуурга какпышаан, «Бистиң Тываны» казахтап бадырыпкан. Ооң соонда казах акыннарның ырын ырлаштылар. Кедергей-ле солун болчук. Кара аяк харыылыг. С. Козлова дораан тура халаан. Орус ыры салып бержик.

Чогаалчылар организациязының чанында беш кижи составтыг фольклор ансамбли ажылдап турар чүве-дир. Оларның сорулгазы — көдээ үнер, улустуң аас чогаалын чыыр, оон аңгыда чораан черлеринге концерт көргүзүп, литератураның чогаалдарын суртаалдаар. Өттүнүп болур эки херек чорду ийин.

Меңээ Ж. Какей барганым дааргазында-ла машинага парлап каан үжен хире саазын берип каан. «Номчуп көрүңер. Оларның кайыларын сеткүүлүвүске очулдуруп алывысса эки? Сүмедеп кадып көрүңер» — деп дилээн чүве. Авторлары тывалар — Ч. Галсан, Т. Цуншаг, Г. Золбаар. Бисте оларның-биле душчур, көржүр, чугаалажыр аргавыс чок болган, чүге дээрге олар дооза Улан-Баторда чурттап, ажылдап турар. Шүлүктерин «Шугыла» сеткүүлге үндүрери-биле чорудупкан ырлар-дыр. Тыва дылга чогаал бижиир турарларының эң дээрелери-даа олар.

Баян-Өлгийже бар чыда, орук аскаш, Мөхмерен сумунуң төвүнге, конторага киргеш, орук айтыра бээривиске, суму даргазы «Аа, Тывалар! Тыва кижи бо-дур. Чугаалаш» дээн, эдээн эстип кааныкан узун оолче айтычык. Адын адаан кижи, далаш кадында доктаадып ап шыдаваан бис. Ынчалза-даа контордан үнүп кээривиске:

— Төреллерим чедип келген, амыраарымны — деп турган чүве.

Бистиң бир дугаар ужурашканывыс тыва кижи ол болган.

Дылдың күжүн але, чаңчылдың читпезин але!

Каш хонук бурунгаар эрткен черлеривис Кайда-даа хамык мал: хой, өшкү, инек, сарлык, теве, чылгы. Бай Моол мал-биле бай. Моолдар малды азырап-даа билир, ооң ажыын чеп ажыглап-даа билир. Кыжын бээзин белерин тудуп, хымысты кылып турар чорду. Бежин шимиээн четтирип чордувус. Кыжын безин тараан быжгап алган ижип олурарлар-дыр. Чоорлаан бис. Орук дургаар кара баштыг ак-ак хойларның силини чүү дээр. Дук-дагының өрүг деп чүвезин!

— Байырлыг, Баян-Өлгий — Бай-Кавай!

Аттыг чаражын, үткээзиниң хаңызын! Баян-Өлгий, шынап-ла, бай чорду.

С. СҮРҮҢ-ООЛ,
чогаалчы.

ТВ

МАЙ 28-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильм. 6-гы фильм — «Тиилелге соонда». 1-ги, 2-ги сериялары. 10.30 — «Херээжен-ни хеннерер». Док. фильм. 10.50 — «Ковпак дугайында баладалар». Уран-чечен фильм. 2-ги фильм — Шуурган». 12.25 — 12.30 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Дүүв болгаш кезээде». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.30 — «Сарез хөл». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.45 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.30 — «Хүндүн хүнче. Партия райкому эде тургустунуушкун байдалында. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Кызыгаар шериглериниң хүнүнге. «Ада-чурттуң кызыгаарларында». Киноочерк. 19.15 — «Теорияның айтырыглары». Ажылчы чоннарның политиктиг болгаш экономиктиг өөредиг системазында эде тургустунуушкунуң кол угланыышкыннарынга дүүштүр марксизм-ленинизмни пропагандалаар ажылда чаартылгаларның айтырыгларының дугайында. 19.50 — «Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильм. 6-гы фильм. «Тиилелге соонда», 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Силер ону шыдаар силер. 22.20 — «Музыкалыг ринг». «Машина времени» ансамбль болгаш А. Макаревичниң киржилгези-биле эстрада программазы. 23.35 — 00.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Хөлге болган болушкун». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Сугнуң дириг амытаннарының болгаш үнүштериниң хөй хевирлери. 8.55 — «Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 13.00 — Испан дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Обществоведение. Коммунистиг могу шынарның алыс үткезы болгаш кол демдектери. 10.35; 11.30 — Зоология. 7 класс. Хоорайның бойдузу. 11.00 — Аваның школазы. 11.55 — «Элчок кижи». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.30 — «Шажын болгаш политика». Тележурнал. 14.15 — Медээлер. 14.20 — Школачыларга физиология болгаш гигиена дугайында. Нерв системазының ажылы. 14.50 — 15.25 — Гандбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. ЦСКА — СКА. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 18.35 — «Эде тургустунуушкун: кижи фактору». «Кызыл тудуг» тудуг участогунда А. Д. Воронинниң бригадазының кежигүннери-биле интервью. 18.55 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бөгүн — Кызыгаар шериглериниң хүнү». 19.15 — «Техниктиг ачы-дуза чедирер станцияның ажылынга чүү шаптыктап турарыл?». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 20.45 — Реклама. 20.50 — Док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.10 — «Мария Медичиниң хааржакчыгажы». Уран-чечен фильм.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республиката шокар булуттаар, чамдык черлерге чаъстаар, дагларга өл хар чаар.

Кызылга чута булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 4—6, хүндүс 16—18 градус чылыг болур.

Автоорукларга чаъстаар, каструу 2—4 км.

КАИ экраны

ШИМЧЭЭШКИН ЧУРУМУН САГЫВААНЫНДАН

Чаг дужуп, чайгы үе чоокшулааны-биле холбаштыр кудумчуларда, ортулуктарда машина-транспорт аймаа көвүдеп келген. Чадаг кижилерниң-даа, транспорт аймааның-даа шимчээшкинин чүгле орукта шимчээшкин дүрүмнеринге чагыртканы турар ужурлуг. Шимчээшкин дүрүмнериниң хажыдары харыкчок чүүлдерден эгелээр. Ындыг-даа болза, ооң уржуу улуг хоралалга болгаш айыылдыг чоруктарга-даа чедирип болур дээрзин уттпас херек.

Чадаг кижилерниң талазындан шимчээшкинниң чамдык бөдүүн дүрүмнерин сагываанындан эрткен чылда Кызылга 61 удаа озал-ондак болган. Ооң түңнелинде дөрт хамаатыны амы-тынындан чарылган, артканнары кемдээшкиннерге таварышкан. Ол таварылгаларның 8-инде — чолаачылар эзирик чорааны илерээн. А бо чылдың бирги кварталында орукка озал-ондак болур чоруктар база эвээжевейн турар. Чадаг кижилерниң чурум үрээр таварылгалары база-ла мооң мурнунда ышкаш — тускай айыткан черлерден орукту кешпес, чоок чоруп орган транспорттуң баары-биле орук кежер азы орукче хенертен үне маңнаар чоруктар болуп турар. Светофорларның медээлерин сагывас чоруктар ам-даа хөй.

Кызылдың Калинин кудумчузунга орукка кылаштап чораан хамаатыны ЗИЛ-130 автомобиль-биле таварткан, ооң түңнелинде ол амы-тынындан чарылган. Бо таварылгада чадаг кижи боду буруулуг болганын тодараткан. Улуг-Хем кудумчузунуң 17 дугаар бажыңынга чурттап, кайда-даа ажылдавайн турар хамаатызы Н. Кононов Кочетов кудумчузунга кызыл өңнүг светофор чырып турда кешкеш, ГАЗ-24 «Волга» автомашинага тавартткан. Аар кемдээн хамаатыны эмчиже чедирген.

Кызыл хоорайның улуг кудумчуларының болгаш хайымныг черлериниң белдирлеринде чадаг кижилер кежер черлерин айыткан, чамдык айыылдыг черлерин демир хериммер-биле моондактаан болгаш светофорларны тургускан турда-ла, чамдык кижилерниң талазындан кудумчу шимчээшкининиң чурумун хажыдар, ону херекке албас чоруктарының уржуу озал-ондакка чедирип турары ол. «Детский мир», «Почта» болгаш «Мөңгүлек» остановкаларының чанында оруктарга хүнде-ле ортумаа-биле 50 — 70 кижи орук дүрүмүн хажытканы дээш торгадып турар. Оларның аразындан амыдыралга ажыглаар шарык херекселдер септээр бүдүрүлгениң мастери Л. Шожул, мебель фабриказының ажылчыны С. Хертек, завод ажылчыны И. Ткачева, оптика бүдүрүлгезиниң ажылчыны Т. Өлзей болгаш оон-даа өскелер кудумчуга светофорнуң медээзин херекке албайн турарлар. Хамааты В. Песорев, завод инженери Л. Иванова, «Огонек» кафезиниң ажылчыны О. Петрова, № 5 кежүп чоруур механизастыг колоннаның ажылчыны В. Сереноол болгаш оон-даа өскелер кудумчуга оруктуң дузылкан черинден кежип чоруп турганнар.

Мооң түңнелинде чамдык чолаачыларның айыыл чок болгаш бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга чурум чок чадаг кижилер шаптыктап турарын база айтыр херек.

Кызыл хоорккүүскомунуң иштики херектер килдизиниң күрaвтоинспекция ажылдакчылары совлгү үеде чурум хажыдар кижилерниң картотеказын тургускаш, хемчег алыры-биле ажылдаар, өөренир черлеринге чорудуп турар апарган.

В. КЛЯВИНА,
КАИ ажылдакчызы.

ДУГААР ЧОК МОТОЦИКЛДЕР...

Чоокта чаа № 95 (13335) «Шынга» Барыын-Хемчиктен С. Тавaa-Самбуунуң «Мотоцикл мунган оорлар» деп чүүлүн номчааш, авторнуң саналын деткиир бодалдыг мен.

Бистиң Чадаана хоорайга мотоцикл мунган 16-18 хар үе аныяк оолдарны бо-ла көрүп болур. Чаңгыс мотоциклде чамдыкта ийи-үш чедир сыңныштырлаштыр олуруп алган, кайнаар барып, чүңү кылып турары билдинмес, кудумчунуң ужу-бажында доврак-доозунну бурууладыр маңнадып-ла турар боор-дур. А оларның башкарганы ол мотоциклдерниң хөй кезии дугаар чок.

Мен бодаарымга, оларның бир чамдызы ада-иезинге азырадып, оларның акша-төгерии-биле алдадап турган саттырып алганы мотоциклдерин шак ынчаар кара туразында ажыглап турары ол. Чамдык кем-херек үүлгедир чоруктар база оон эгелээр. Чүге дизе, олар оон чоруткаш, кайы-бир черге арга ижер, шоодадаа үндүрер, оон кедерезе вар кем-херек үүлгедир база оорлаар чоруктар оон үнүп турар.

Бистиң районнуң чамдык озалааш, ырак черлеринде турар малчыннарның мал-магаының мотоциклдиг улустар оорлап турары база таварылга эвес. Бо шагда мотоциклди барык аныяк кижи бүрүзү мунар апарган болгаш ону садып алыры база ындыг-ла парык эвес болганындан мотоцикл мунгаш, кем-херек үүлгедир, оорланыр чоруктар оон үнүп турар чылдагааны ол.

Мотоциклдерни садарын чурумчудар болза бистиң Чадаана хоорайга ындыг дугаар чок хөй мотоциклдер турбас деп бодаар мен. Чамдык улус мотоциклди садып алгаш, дөргүл-төрелинге, таныш-көржүнге ачыладыр азы ону башкарып мунар шыызылгазы чок болганындан өске улустарга бээр чоруктар хөй болуп турар.

Дугаар чок мотоцикл мунган ол ажыл чок кижилер бензинни кайын ап турарыл? Азы таныш-көрүш чолаачылар оларга кудуп берип турар бе?

Бо бүгүнү күравтоинспекцияның болгаш милицияның ажылдакчылары, хөй-ниити хайгааралга ап, оларның-биле шыңгыы ажылды чорутпас болза, кем-херек үүлгедир, оорлаар чоруктарны болдурбазы белен эвес деп бодаар мен.

Ш. ДҮВЕНДЕЙ,
Чадаана хоорайның чурттакчызы.

КАНЧААР ТӨЛЭЭРИЛ?

Чоңга транспорт ачы-дузазының дугайында айтырыглыг чагаалар редакцияга совлгү үеде хөйү-биле кээп турар. Ол айтырыгларның кол нуруузу автомашиналарны ажыглааны дээш ооң өртээн төлээриниң хемчээли болуп турар.

Маңаа үндезилээш, РСФСР-ниң Өртектер талазы-биле күрүне комитединиң бадылааны № 13-03-01 прейскурантының чаңгыс аай тарифтерин ёзугаар транспорт ачы-дузазының чамдык өртектерин мооң адаанда парладывыс.

1. 7 тонна чедир деңзилиг чүък сөөртүр автомобиль транспортунга азы кожуглуг тракторга салган контейнерге хоорайга, ооң кыдыгларынга азы хоорайлар аразынга сөөрткен чүък дээш ооң ээзи бир километр орукка 40 көпеекти төлээр, а кадыг одаар чүүлдү, руда эвес тудуг материалдарын ол-ла хемчээлге сөөрткени дээш 30 көпеекти төлээр.

Чагыкчы кижиге ооң чөпшээрели-биле 7 тоннадан хөй чүък сөөртүр транспорт берген болза, эрткен километриндеи аңгыда, ол хемчээлге тонна санынче 6 көпеекти база немей төлээр.

Ол тарифтерни куржагның немелде коэффициентизин барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Ленинскээринге 35 хуу немээр кылдыр кордүнген.

Чүъкту чүдүрер азы дүжүрер черге транспорттуң турганы дээш (ооң чүък сөөртүр күчүзүн санавас) чагыкчы кижи шакта 3 рубльди төлээр. Маңаа орукка чорааны санавас.

Мебель, оларр чүүл болгаш өске-даа чүъктер алыр дээш магазиннерниң, баазаларның, складтарның болгаш садыгның өске-даа бүдүрүлгелериниң чанынга турганы дээш транспорт өртээн чагыкчы төлевес.

Чүъкту чедиргеш, транспорт дедир (куруг) чорааны дээш чагыкчы немелде төлевир кылбас.

Чүдүрер, дүжүрер ажылдарны № 13-03-01 прейскурантының ийиги кезээниң тарифтерин ёзугаар төлээр.

П. Чиик автомобильдерни чаңгыс утда ажыглааны дээш төлээри (таблицада).

Чоңга транспорт ачы-дузазы чедирер агентство чагыгларны күүседип тура, чагыкчыдан хелезилээни дээш 50 көпеекти төлеттир.

Л. ГАНИЕВА,
Тыва АССР-ниң Өртектер талазы-биле күрүне комитединиң улуг экономизи.

Автомобильдиң марказы.	Бир шакта төлээри (рубль-биле)
«Москвич», Газ-21 «Волга» «Жигули»	4.00.
ГАЗ-24, ГАЗ-24-01, ГАЗ-24-02, ГАЗ-24-04 «Волга», ГАЗ-3102 «Волга»	5.00.
ГАЗ-13 «Чайка», ЗИЛ-111, ЗИЛ-114	8.00

КИНО

МАЙ 28-те

«НАЙЫРАЛ»: «Без срока давности» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, «Кин-дза-дза!» 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Любовные письма с подтекстом» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00, «Сказка о царе Салтане» 14.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Варвара-краса, длинная коса» 9.40, 11.30, 13.20, «Внимание! Всем постам...» 15.10, 16.50, «Где ваш сын?» 18.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Воспоминание» 15.00, 16.40, 18.20, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Зорро» 17.00, 19.40 шактарда.

«ЧАЙГЫ» к/т: «Двойник» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

ШЫН. Адресивис: 667000. Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекзи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3516. ТС—00304.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 125 (13425) | 1987 чылдың май 29, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртее 3 копеек

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Н. ЧАУШЕСКУ-БИЛЕ ТҮҢНЕЛ БЕСЕДАЗЫ

БУХАРЕСТ. М. С. Горбачевтуң Н. Чаушеску-биле түңнел беседазы Бухарестиге май 27-де болган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының Румынияже ааптаруунуң түңнелдеринге, ажылдакчылыны социалистиг ийи чурттуң улустарының арасында кадың ажылдажылгаңы быжыглаар дугайында чедип алган дугуржулгаларынга сеткил ханышкынын илереткен.

Румын черге аңаа көргүскени чылыг, өөрүшкүлүг хүлээп алышкынын дээш М. С. Горбачев өөрүп четтиргенин илереткен. Бот-боттарын билчирин ханыладыр арганы берген албан аайы-биле эвес беседалар, дискуссиялар болган. Аян-чоруң үезинде кады ажылдажылганың чедип алган деңнелин чүгле быжыглаан эвес, харылзаа совет-румын харылзааларны улам ыңай хөгжүдериниң оруктарын төлевилеп тургускан. Төлевилеттинген чүүлдерни боттандырып чорударынга румын болгаш совет эштер эки ажылдаар ужурлуг. Түңнелинде М. С. Горбачев коммунистерге, бүгү румын улуска РКП-ның XIII съездизиниң шиитпирлерин, чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын чедиишкиниг күүседирин күзээн.

М. С. Горбачев-биле чугаалажышкыннар үезинде хөй санныг айтырыгларны чугаалажып көрген деп, Н. Чаушеску демдеглээн. Чижээлээрге, ол Совет Эвилелинде эде тургустунуушкунуң сорулгаларын болгаш чорup турарын эки билип алырынга дузалаан. СЭКП-ниң салган сорулгаларын чедип алырынга долу чедиишкиннерни румын коммунистер, румын улус күзеп турар.

* * *

Бухарестиниң политиктиг ном үндүрер чериниң румын дылга парлап үндүргени М. С. Горбачевтуң илеткелдериниң, чугааларының чыындызын совет удуртукчуга Н. Чаушеску дамчыдып берген. (СЭТА).

СОВЕТ ДЕЛЕГАЦИЯНЫҢ ЧОРУПКАНЫ

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг Консультативтиг Комитединиң ээлчеглиг чөвүлел хуралынга киржири-биле совет делегацияның кежигүннери май 27-де Москвадан Берлинче чорупкан. Ону СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев баштаан.

Делегацияның составында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри Совет Эвилелиниң Маршалы С. Л. Соколов кирген.

Аэродромга делегацияны СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери Е. К. Лигачев, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннеринге кандидаттар П. Н. Демичев, Н. В. Талызин, өске-даа эштер үдээн.

(СЭТА).

СОВЕТ ДЕЛЕГАЦИЯНЫҢ ЧЕДЕ БЕРГЕНИ

БЕРЛИН. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг Консультативтиг Комитединиң чөвүлел хуралының ажылынга киржири-биле совет делегацияны баштап чоруур СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев май 27-де Берлинде чеде берген.

Ол-ла хүн ГДР-ниң найысылалынга совет делегацияның кежигүннери чеде берген.

Аэродромга М. С. Горбачевту, делегацияның кежигүннерин ГСЧП ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Штоф, ГДР-ниң өске-даа удуртукчулары уткуп алган.

Уткуп келгеннерниң арасында ССРЭ-ниң ГДР-де элчини В. И. Кочемасов база турган.

(СЭТА).

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ НЕПТЕРЕДИКЧИЗИ БОЛУР

Бодунуң билиглерин сек-саал чокка бедидерге болгаш чаартыры база хары угда өскелерге дамчыдып бээри — социалистиг ниитилелдиң угаан-бодал амыдыралының тодаргай чүүлү-хүр. Чоннуң өөредилгезиниң болгаш тырыдывышкынының талазы-биле ажылга, кижилерниң медерелиниң коммунистиг кижизидилгезинге чугула роль Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелинге хамааржып турар.

Бодунда 25 муллион кижини каттыштырган эки тураның ол организациязы партияның политиказының идепкейлиг боттандырыкчызы болбушаан ажыл-чорудулгазын күш-ажылчы коллективтерниң сагыш салымышкыннары база ажыл-херектери-биле, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айтыкканы экономиктиг, социал болгаш идей кижизидилгелиг кол сорулгаларны шиитпирлээри-биле сырый холбаштырарынче чүткүп турар.

Эде тургустунуушкунуң байдалдарында ниитилелдиң ажылының айтырыгларын чугаалажып көрбүшаан, партияның болгаш чонуң тургузукчу планнарынга ээлээр турушкулсту тодаргай билип, көрүп турар бис деп, Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы академик Н. Г. Басов илеткелинге чугаалаан. Ол дээрге — чурттап эртип турар үениниң алыс утказын, чурттуң салым-чолунга бодунуң хуузунда хамаарылгазы кижизидилгелиг, эде тургустунуушкунуң чедиишкиниг болуру дээш харысаалгалыг ханызы-биле медерелиг билириниң ёзузунга миллион-миллион ажылчы чоннуң кижизидери-дир. Ол дээрге — демократияның, ажык-чарлыг болур чоруктуң, ажыктыг шугумчулелдиң болгаш бот-шугумчулелдиң байдалы ниитилелге бадыткаттынарынга бүгү талалыг идигин бээри-дир.

Ниитилелдиң Харьков болгаш Краснодар организацияларының инициативазын ёзугаар үш чыл бурунгаар эгелээн лекция пропагандазының эде тургустунуушкуну амгы үеде «Билиг» ниитилелиниң бүгү организацияларында чорup турар.

Лекция пропагандазының талазы-биле сөөлгү чылдарда кылдынган чүүлдер—ол дээрге, шын угланышкынга чүгле баштайгы базымнар дээрзин тодаргай билип турар бис деп, илеткелчи онзалап демдеглээн. Бистиң ниитилелдиистиң, иштики болгаш даштыкы байдалдың амгы үеде негелделеринге, идеологтуг ажыл-чорудулганың талазы-биле партияның айтышкыннарынга дүүшкен шынар талазы-биле чаа деңнелче лекция пропагандазын көдүрер төлээде, ам-даа дыка хөй чүүлдерни кылыры негеттинип турар.

Чаңгыс черге таптаашкыннар ниитилелдиң организациязының ажыл-чорудулгазынга таарымча чок салдарны база чедирген. Догматизм болгаш хоозун шуугаар, [illegible] чоруктар, политиктиг хөөрээчи кижилер лекция пропагандазынга база сиңниккен турган. Меге медээ бээр, карак чаан чежырар чоруктар ышкаш, ындыг болуушкуннар-биле хевээр эвес таваржып турган бис.

Сөс болгаш ажыл-херектиң арасында карышкак чорукту чайлаткаш, чүгле мынчаар бурунгаарлап шыдаарывысты шуптувус ханызы-биле билген турар ужурлуг бис. Чуртта бооп турар революстуг чаартылгаларга бистиң ажыл-чорудулгавыс чүгле мынчаар дүүшкен турар деп, илеткелчи медеглээн.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнуң чылында бистиң съездивис болуп турар-дыр деп академик Басов чугаалаан. Социализмниң чедиишкиннерин болгаш кайгамчык улуг аргаларын, ооң идеалдарын болгаш угаан-бодал талазы-биле үнелиг чүүлдерни, амыдыралдың совет хевирин, бистиң херээвистиң төөгүлүг шынныын пропагандалаарынга таарымчалыг байдалдарны Октябрьның юбилейинге белеткел тургузуп турар. Улуг байырлалга уткуштур тодаргай ажыл «Билиг» ниитилелиниң организацияларында чорup турар. Лекцияларны, ниитилел-политиктиг номчулгаларны организастаан. «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң угланышкыны — Улуг Октябрьның херээниң уламчылаашкыны» деп темалыг лекторларның бүгү-эвилел семинарын Ленинградка эрттирген. Лекторларга дузалаар кылдыр тематиктиг библиотека номнарын парлап турар. Чуртта калбарган эде тургустунуушкун болза, Улуг Октябрьның революстуг херээниң уламчылаашкыны, ленинизм ёзузунуң катап тургустунганы, амгы үениң байдалдарында ооң чогаадыкчы ёзу-биле хөгжүлдези болуп турарын совет кижи бүрүзүнүң медерелинге чедир утпадыры эргежок чугула.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажылдап кылганы идепкейлиг болгаш тодаргай сорулгалыг социал политиканы пропагандалаарын шиитпирлиг экижидерниң эргежок чугулазы-биле холбаштыр «Билиг» ниитилелиниң мурнунга улуг болгаш харысаалгалыг сорулгалар тургустунуп турар. Херелекчи, [illegible] нерге удур, күш-ажылчы эвес орулга алыр чүткүүшкуннерге удур, социализмниң үндезин принцибин — социал чоптуг чоруктуң принцибин бистиң амыдыралывыска бүрүнү-биле бадыткаттынган турзун дээш улам-на шиитпирлиг демисел чорудар ужурлуг бис.

Патриотизмниң болгаш интернационализмниң идеяларын пропагандалаары, ажылчы чоннуң шериг-патриоттуг кижизидилгези «Билиг» ниитилелиниң ажыл-чорудулгазында улуг черни ээлеп турар. Бо угланышкынга ажыл хөй таварылгаларда кошкак, харын даа четпес чорup турарын хүлээп көөр херек.

Казахстанда, Киргизияда, Якутияда, Чечен-Ингушетияда болгаш өске-даа чамдык республикаларда болгаш областарда лекция пропагандазының байдалын өөренип көргени бо дугайын херечилеп турар. Патриоттуг болгаш интернационалдыг кижизидилгениң айтырыгларының талазы-биле лекциялар эвээш номчуттунуп турар. А кол четпес чүүл — ол дээрге, национал харылзааларда боттуг, чугула чүүлдерни лекцияларга тодаргай сайгарбайн келгенинде болуп турар. Юбилейлиг байырлалдар-биле холбашкан лекциялар колдуунда байырлал хевиилиг болуп, кедергей бодунчуп, эргижирээн чүүлдер-биле долдунган турган. Ынчангаш СЭКП-ниң национал политиказының айтырыгларын пропагандалаарын үндезини-биле экижидери негеттинип турар.

Эртем-материалистиг, атеистиг мировоззрение бистиң ниитилеливисте тергиидеп турар деп, илеткелчи чугаалаан. Ооң-биле чергелештир, атеистиг кижизидилгениң айтырыгларын херекке албайн барып болбас, чүге дээрге, чүдүлгелиг кижилерниң саны ам-даа хөй болуп турар. Дерзии байдалдыг шажын-чүдүлге агымышкыннары сөөлгү үеде идепкейжип турар апарган. Бурган тывар дээр хөөннер база илерэп турар. Бистиң чуртувуска шажын-чүдүлгени деткиириниң, харын-даа нептередириниң, социализмге удур угланышкынче ону киирериниң империализмниң идеологтуг төптери оралдажып турар. Россияга христиан шажынын нептередип эгелээнден бээр 1000 чылын ол сорулгага идепкейлиг ажыглап турар.

Ынчаарга «Билиг» ниитилелиниң чорудуп турары атеистиг пропаганданың байдалын оон-биле холбаштыр четчир деп санап болбас дээрзин илеткелчи айыткан. Атеистиг пропагандада ёзу-хевир барымдаалар, догаалээчек, чаңгыс аайлыг шаптырган чоруктар ам-даа хөй.

Күш-ажылчы коллективти бүрүзүнге ооң тускай байдалын барымдаалап тургаш, экономиканы болгаш эргелеп башкарылганың билиглерин, эртемниң болгаш техниканың амгы үедеги чедиишкиннерин мурнакчы бүдүрүлге дуржулгазын дузалаштырып салыры—«Билиг» ниитилелиниң мурнунга айтырыгны мынчаар салган. Ол болза бистиң ажылывыстың эде тургустунуушкунуң кол угланышкыннарының бирээзи деп, илеткелчи чугаалаан.

Бистиң ниитилеливис чурттакчы чоннуң бүгү кезектериниң арасында пропаганданы чорудуп турар, ынчалза-даа бөгүнгү эң-не харысаалгалыг херек — аныяктар арасынга ажыл болур. Ында туруп турар сорулгалар — аныяктарның идей-политиктиг болгаш мөзү-шынар талазы-биле дадыгышкыны, аңаа идепкейлиг хамаатылыг турушту кижизидери, күш-ажыл угланышкынынга, амыдыралга бодунуң турар черин шилип алырынга дузалаары, аныяк оолдар болгаш кыстарның негелделеринге дүгжүп, аныяк кижилерниң политиктиг болгаш эртем-билиглеринге быжыг сонуургалдыг чорууун хөгжүдүп, күш-ажылга, хөй-ниитиниң ажыл-чорудулгазының өске талаларынга бодун илередиринче чүткүлдүг болдуруп турар олар. Ның арасынга пропагандистиң ажылдың чаа хевирлерин дилеп тывары — онза шимчээ сорулга болур. Ол угланышкынга тодаргай ажылды чорудуп турар. Ынчаммыже аныяктар арасынга ажылды эде тургузарының тодаргай программазы хөй организацияларда чок. Үр үениң иштинде аныяктар арасынга лекция-пропаганда ажыл-чорудулгазын барык-ла үргүлчү суртаал, чагыг, дилег хевирлиг кылдыр чорудуп турганы ол ажылдың кол четпес чүүлү болган.

Илеткелчи улусчу университеттерниң айтырыынга доктааган. Амгы үеде чуртта олар 59 муң. Оларның үштүң бир кезии «Билиг» ниитилелинге, арткаалары — янзы-бүрү министерстволарга болгаш ведомстволарга хамааржыр. Ол университеттерде 20 миллион ажыл кижи өөренип турар. Отчёт ёзугаар алырга, чүгле он бирги беш чыл иштинде аңаа улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының 7 миллион ажылдакчылары мергежилин бедидип алган. Ынчалза-даа бөгүн улусчу университеттерниң ажылында эки чүүлдерден четпестер хөй деп, ол чугаалаан.

Парлалга пропагандазын ниитилел-политиктиг болгаш эртем-техниктиг билиглерни нептередириниң күчүлүг кадыы деп, илеткелчи адаан. Мнаа кол черни «Билиг» ном үндүрер чер ээлеп турар. Чыл санында 750 ажыг аттыг номнарны, бистиң парлап турар литературавысты 8 миллион чагып алыкчылар номчуп турар.

Амгы үеде күштүг болуп турар Уставты 1968 чылда хүлээп алган деп, академик Басов чугаалаан. Ооң соонда болган съездилерге аңаа чамдык эдилгелерни киирген. «Билиг» ниитилелиниң IX съездизиниң мурнунда болган отчёт-соңгулдалыг хуралдарының, конференцияларының болгаш республика съездилериниң үезинде ниитилелдиң кежигүннеринден болгаш организацияларындан Уставтың амгы текстизин шүүштүр талазы-биле 150 хире саналдар кирген. Баштаар чериниң президиумунуң тургусканы Устав талазы-биле комиссия амгы үеде күштүг болуп турар Уставты үндезини-биле эскертип ажылдап кылыры эргежок чугула деп санавазы болгаш аңаа чамдык эдилге, чазалгаларны киирери-биле кызыгаарлаары кааргы саналдап турар.

Съездиге болур дискуссия, санал-оналдың калбак, демократтыг солуулгазы, янзы-бүрү бодалдарны деңнештирип көөрү, ажылдың баштайгы түңнелдерин шүүшкелдиди-биле, ханызы-биле билип алырынга, айтырыгларны болгаш четпестерин илередиринге, өөү келген айтырыгларны шиитпирлээриниң оруктарын болгаш аргаларын тодарадырынга дузалаар деп бодап-дыр мен. Съездиниң ажылы СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин пропагандалаарынга болгаш боттандырып чорударынга ажыл-чорудулгага чаа чогаадыкчы идигин бээринге бүзүрээр мен деп, илеткелчи түңнээн.

Ооң соонда Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң Ревизия комиссиязының отчёдун ооң даргазы профессор **В. А. Слепов** кылган.

Ооң соонда саналдар эгелээн. Лекция пропагандазын сайзырангайжыдары-биле холбашкан айтырыгларны делегаттар шугумчулекчи шыңгы байдал-биле чугаалажып көрүп турар.

Чижээлээрге, РСФСР-ниң дээди болгаш ортумак тускай өөредилге министри, РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы академик **И. Ф. Образцов** пропаганда ам-даа үениң негелдезинге, эртем-техниканың, социал болгаш угаан-бодал хөгжүлдезиниң темпилеринге дүүшпейн турар деп чугаалаан. Мнаа хамаарыштыр лектор кадрларны белеткээри, оларның эртем-билиин, чон мурнунга чүве чугаалап билир мергежилин база хамааты туружун бедидери кончуг чугула боор турар.

СЭКП Краснодар крайкомунуң секретары **И. К. Полозков** «Билиг» ниитилелдиң бюрократсыг, эмин эрттир организастаттынар чоруктарны база-ла чайлап эртпээнин демдеглээн. Ооң-биле чергелештир ол мурнакчы билиглерни болгаш бүдүрүлге дуржулгазын пропагандалаарының чаа арга-методтарын дилеп тывар талазы-биле крайның партия организациязында чыгдынган дуржулганың дугайын чугаалаан.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, академик **К. В. Фролов** бодунуң саналын бистиң чуртувуста болгаш даштыкыда эртем-техниканың база мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин пропагандалаарын улам ыңай сайзырангайжыдарының айтырыгларынга турасаатан.

Экономикага эде тургустунуушкунуң алыс утказы шынардан эгелээри бүгү кижилерге билдингир болгай деп, Черкасск областа СЭКП-ниң XXVI съездизи аттыг совхозтуң күш фермазының эргелекчизи **М. М. Гвоздь** саналын эгелээн. А мынчаарга идеологтуг ажылга хамаарыштыр бистер ону эки сагывайн турар бис. Алкоголизмниң хоразының дугайында лекцияны арага амзавас кижилерге номчуп, шажынга удур лекцияны бурганга чүдүвес кижилерниң ортузунга пропагандалап турар бис.

Совет Арменияның болгаш Шериг-Далай флодунуң Кол политиктиг эргелелиниң начальниги **А. Д. Лизичев**, Узбек ССР-ниң Эртемнер академиязының президентизи, Узбекистанның «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы **П. К. Хабибуллаев**, РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң Москва хоорай организациязының баштаар чериниң даргазы академик **Г. К. Скрябин**, «Великолукская правда» солуннуң редактору **П. М. Давыденко** болгаш өскелер-даа санал берген.

Съездиге даштыкы аалчылар — БУР-нуң эртем билиглерин нептередириниң талазы-биле республика чөвүлелиниң даргазы профессор **Г. Гиргинов**, ВУР-нуң эртем билиглерин нептередир талазы-биле ниитилелиниң даргазы **Г. Алам**, ВСР-ниң эртем болгаш техника ниитилелиниң эвилелиниң даргазы **Чан Дай Нгиа**, ГДР-ниң «Урания» ниитилелиниң даргазының бирги оралакчызы **Л. Г. Флайшер** байыр чедирген.

Май 28-те съезд ажылын түгүлчүлээн.

(СЭТА).

ШАК БҮРҮЗҮН— ДҮЖҮТ ӨСТҮРЕРИНГЕ

Хову ажылдарының допчулалы

Республиканың статистика эргелелиниң дыннадыын ёзугаар алырга, 190480 гектарда чазын тарыыр культураларны чашкан. Тараа болгаш тараа-бобы культураларын 145467 гектарда, кызыл-тасты 95956 гектарда чашкан. Бо ажылдар Кызыл, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем районнарда элээн шуудаан. 42140 гектарда чазын тарыыр культураларны Таңды районда чашкан. ССРЭ-ниң 50 чылы, С. Тока аттыг совхозтар ону элээн организастыг чорудуп турар.

Кайы-даа ажыл-агыйлар бо чылдың чер ажылын организастыг чорудар дээш бригадаларның, звеноларның, хову ажылында ажылдап турар кижи бүрүзүнүң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидеринче кичээнгейни углап турар. Мааза бот-орулга-чарылгаже, бригада керээзинче кирген күш-ажылчы коллективтерниң тарылганы чорудуп турары үлегер болуп турар. Ооң чижээн Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозтуң тараажыларындан көрүп болур. Тараа болгаш тараа-бобы культураларын 6734, кызыл-тасты 5086 гектарда чаштырган.

«Кызыл тараачын» совхозта картофель, ногаалар олуртуру, чаңгыс чылдыг сигеннерни тарыыры база кичээнгейде болуп турар. Ажыл-агыйда бир дугаар хову-трактор бригадазының мурнакчы механизаторларының бирээзи С. Г. Стремиловтуң чугаалап турары болза, коллектививисте 24 кижи ажылдап турар. Чыл биске онзагай, чүге дээрге кижи факторунче кичээнгейни чугулалап турар. Механизатор кижи шөлдүң ээзи болур ужурлуг. Ынчангаш совхоз-биле керээ чарып алгаш тарылгаже кирген. Ажылды делир баштаар, күш-ажылдың сагылгачуруму үрээр чамдык ийи чаңгыс кижилерни бригада кежигүнүнге хүлээп албайн барган. Харыысалга чок, былдамыш кижиге тараа шөлүн, дүжүттүң салым-чолун канчап бүзүрээрил?!

Мал чемнериниң курлавырын өстүрери, ниитиниң малынга сигенни, сенажты, витаминниг сиген далганын, силосту алыры эң чугула айтырыг. Аңаа белеткел эрте частан эгелээн. Чамдык ажыл-агыйлар сиген шөлдерин калбартып турар. Ынчангаш даш, бок үнүш, чадаң ыяштар шыпкан черлерниң шөлдерин арыглаары, оларны суггарары уламчылавышаан. Ооң-биле чергелештир чаңгыс чылдыг сигенни Кызыл районгу 1850, Эрзин — 3738, Тес-Хем — 1193, Улуг-Хем — 3141, Бай-Тайга — 1627, Барыын-Хемчик — 2692, Өвүр — 952 гектарга тараан. Мал чемнериниң культураларын мурнуу болгаш барыын районнарга хөйү-биле өстүрүп, белеткеп алыры кайы хире херек болуп турары билдингир.

Республиканың кайы-даа районнарында майның хүннери тараажыга, ногаажыга шоолуг таарымчалыг эвес болган. Дүне сооп турган, соок, хаттыг хонуктар база үргүлчүлээн. Ынчангаш ногааларны чүгле 566 гектарга олурткан. Барыын-Хемчикте ногааларны 37, Сүт-Хөлде — 3, Чөөн-Хемчикте — 30, Улуг-Хемде — 42, Таңдыда — 53, Каа-Хемде — 46, Кызыл районда 35 гектарда тараан. Тес-Хем, Эрзин, Бай-Тайга болгаш өске-даа районнарга ногаа өстүреринге совхозтуң ажыл-ишчилерин өөредири, ногаа культуразын ажыглап өөрениринге кижилерни чаңчыктырары кадээ ажыл-агый специалистериниң мурнунда туруп турар.

Картофельди ийиги хлеб деп чугаалап турары ужур-уткалыг. Бо чем от-өрете бүрүзүнүн аъш-чем столунга салдынар. Республиканың кадээ ажыл-агый бүдүрүлгелери бо хүннерде картофельди 2466 гектарга олурткан. Келир чылдың бо үезинде ону 2675 гектарга олуртказ турган. Картофельдиң бо чылгы олуртулгазы үеге ойнадып турары ол. Амгы хүннерде ону олуртуруп саададыр кандыг-даа барымдаа чок. Үе келген-дир. Сүт-Хөл районда 104 гектарда, Барыын-Хемчикте — 207 гектарда, Чөөн-Хемчикте — 94 гектарда, Улуг-Хемде — 355 гектарда, Тес-Хемде — 15, Эрзинде — 10, Бай-Тайгада —24 гектарда картофельди тараан.

Ынчангаш чазын тарыыр культураларны чаштырарын үргүлчүлевишаан. Хүн, шак бүрүзүн тарааны тарыырынга ажыктыг ажылдап, ол ажылдарны чогуур хуусаазында шынарлыг кылдыр доозары — кадээ ажыл-агыйның ишчилериниң бирги ээлчеглиг хүлээлгези.

ХООЧУННАР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА

Дүүн Кызылга, Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының республика болгаш хоорай чөвүлелдериниң организастаны СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле хоочуннарның ужуражышкыны болуп эрткен.

Аңаа республиканың министерстволарының, ведомстволарының, СЭКП хоорkomунуң болгаш хоорkүүскомунуң удуртукчулары база киришкен. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр республиканың ажылчы чоннарының эде тургустунуушкунга киржилгезиниң база беш чылдың ийиги чылының баштайгы дөрт айларында ажыл херектерин дугайын Г. Ч. Ширшин тодаргай анализтеп дыңнаткан.

Ужуражышкынга чүве чугаалаан хоочуннар партийжи эш ёзузунуң бо ужуражышкынның ужур-дузазын бедии-биле үнелеп, моон соңгаар-даа ындыг ужуражышкыннарны доктаамал чорударын күзеп, боттарының сеткил-сагыжын, ойун чогуур амыдыралчы айтырыгларны аңаа тургускан.

Түңнелинде Г. Ч. Ширшин хоочуннарның хөй санныг айтырыгларынга тодаргай харыыларны берген.

Кызылдың даараныга фабриказының комсомолчу-аныяктар бригадалары Улуг Октябрьның 70 чылынга [illegible] болдурган социалистиг чарышка [illegible]. Ол-ла фабрикада бир дугаар комсомолчу-аныяктар бригадазы продукцияның бүдүрериниң болгаш сайгарарының планның даалгаларын чедиишкиниг боттандырып келген. Ында Ленинчи комсомолдуң лауреады деп бедик атты чоокта чаа чедип алган СЭКП кежигүнүнге кандидат Елена Ооржак болгаш оон өске-даа беш чылдың шалыпчылары бо хүннерде беш чылдың планнының даалгаларын ажыр күүседип турар.

ЧУРУКТА: даараныга фабриказының № 1 комсомолчу-аныяктар бригадазы ажыл-иш үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МАЛ ЧЕМИНИҢ ӨСТҮРҮКЧҮЛЕРИ

Үе билдирер эвес, мал чемин ажаап белеткээри узавас келир.

«Совет Тыва» совхозтуң мал чемин белеткээр бот-орулга-чарылгалыг комсомолчу-аныяктарның бригадазы Баян-Кол болгаш Теректиг хемнериниң суггаттыг шөлдерин ажыглап, ногаан массаны, сигенни өстүрүп турар. Ногаан массага ажыглаар кукурузаны 200 гектарга, тарымал тоорукту 175 гектарга, чаңгыс болгаш хөй чылдыг сигеннерни 803 гектарга тарыыр. Гектар бүрүзүндей кукурузаның 150, тарымал тоорукту 160, сигенниң 15 центнер дүжүдүн ажаап алыры көрдүнген. Сигенни 3 муң тоннага белеткээр.

Бо хүннерде ол черлерниң шөлдериниң 280 гектарын суггарып, кукурузаны 150 гектарга, тарымал тоорукту 60 гектарга тараан. Чаштырылга, ондарылга, суггарылга үргүлчүлеп турар. Суггаттыг шөлдерниң чөп ажыглаар дээш белеткел ажылдарын чорудуп кел. Узуну он километр буганы аштап, арыглаан. БИГ-3 деп илнирлерни, тениг катоктарны, культиваторларны черни улдүрелиг хоюглаарынга ажыглап турар.

Совхоз төвүнүп албан черлери бригадага шеф дузазын көргүзүп турар. Сөөлгү хүннерде Авык Чавыр-оолга баштаткан МТМ ажылдакчылары 12 гектарны, Б. Салчактың удуртулгазы-биле 6 чылгычы 10 гектарны суггарган. Уруглар садының, сүт барлан фермазының өске-даа черлерниң коллективтери мал чеминиң өстүрүкчүлеринге дузазын кадып турар.

Бригада кежигүннери черни андарып турар трактористер Борис Койгунмай, Герасим Чамбалдоо, Казимир Сарыгбай планныг онаалдазын 120-125 хуу күүседип, социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турар. Комсомолчу-аныяктарның бригадазын район Совединиң депутаты СЭКП кежигүнү А. С. Даңза удуртуп турар.

Д. ДАРМАЖАА.

70

ОНААЛДАДАН АЖЫГ

Он ийиги беш чылдың ийиги чылының кыштаглаашкынын Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң хойжулары эрткен чылдан чедиишкиниг доосkan. Ооң түңнелинде чаш хураганны менди доруктуруп алырының планын ажыр боттандырган. Тодаргайлаарга 4550 хураганны менди алган, ол болза чүс баш төрүүр хойга онаалтыр алырга 83 баш болган, азы планда көрдүнгенинден 200 баш хой.

Хойжуларның ортузунда социалистиг чарышка Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры И. П. Сафонов тергиидээн. Дуржулгалыг малчын чүс баш төрүүр хойга онаалтыр 127 баш хураганны менди доруктуруп турар. К. А. Араазк кодаанында алды чүс хоюндан 677 баш хураганны менди алгаш, күш-ажылчы маргылдаага ийиги черни ээлээн.

Амгы үеде совхозтуң хойжулары малдың чаш төлүн бүрүн менди камгалап алыр хемчеглерни ап, хой кыргылдазынга, кыштаглаашкынга белеткел ажылдарын чорудуп турарлар.

А. АЖИ.

Таңды район.

ӨВҮРНҮ ДУРГААР

Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы К.-Э. К. Кудажы баштаан чогаалчылар бо хүннерде Өвүр районда Тыва литератураның хүннеринде киржип чорup турар. Олар районнуң бүгү совхозтарынга, чурттакчылыг суурларынга чедип, ажылчы чон-биле болгаш өөреникчилер-биле ужуражырлар.

Чогаалчылар бөлүк-бөлүү-биле совхозтарже аъттанып кан. Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан литература хүннери неделя төнүүзүнде доостур.

Э. ДОНГАК.

АЖЫРГАН

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-механика цегиниң коллективи апрель айның планын 7 муң рубльге ажыр күүседкен. В. А. Новочихин, Р. Я. Хиляжев удурткан ийи ээлчег септелге ажылдарының планын ажыр боттандырган.

Б. Зайцевтиң болгаш В. Коноваловтуң кандакчылар бригадалары база шалыпчы ажылдаан. Хууда социалистиг чарышка фрезеровщиктер А. Лимонов, Т. Шакирова, токарьлар К. Ооржак, В. Михалин, ажылчыннар В. Никифоров, Н. Алапин олар шылгараан.

Цехтиң чедиишкиниң үндезини — быжыг сагылга-чурум болгаш хууда харысаалга.

С. САЛЧАК.

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ

№ 5. (157). май 1987 ч.

КОМИТЕТТЕРДЕ

Кызыл-Мажалык

«Тыва автооруук» бүдүрүлге эгелелиниң Кызыл-Мажалыкта № 3 оруук-тудуут участогунда одалга-энергетиктиг курлавырларны камналгалыг чарыгдаар талазы-биле кандыг-даа хемчеглер алдынмайн турарын, харын-даа электри энергиязын тоттүүлекчи ёзу-биле чарыгдап турарын хыналда илереткен. Камналга талазы-биле опаалданы ол бүдүрүлге ап турар-даа болза, ону күүседириниң хемчеглерин удуртукчулар организаставайн турар. Гаражка, конторага, котельнаяга хүндүс-даа электри лампалары хып турары кымны-даа дүвүретпес, ол хамаан чок электрилиг чылыдыкчылар ажыглаары аңаа чүве апарган. Чүгле эрткен чылдың ноябрь айдан бо чылдың апрельге чедир 5 ай иштинде бо бүдүрүлгеге берген лимиттен ажыр чарыгдаан энергияның хемчээли 84 муң киловатт болуп, өртээ 4 муң рубль ашкан. А бо чылдың бирги кварталында артыкка чарыгдаан энергия—52 муң киловатт болган. Участоктуң бо чылын чогум хереклээр электроэнергиязының техниктиг нормалар ёзугаар санап үндүрүп каан чагыы база чок, электроэнергияны камнаар, чөптүг ажыглаарының талазы-биле комиссия томуйлаттынмаан.

Электри энергиязының ажыглалында, учёдунда шыңгыы четпестерни болдурганы, камналга чурумун сагываан дээш № 3 оруук-тудуут участогунуң начальниги А. А. Сулеймановту районнуң улусчу контроль комитеди шыңгыы дооңгуткаш, камналга талазы-биле чогуур хемчеглерни алырын аңаа дааскан.

Чадаана

Чадаана хоорайда кодээ профессионал-техниктиг училищениң баазазын тудуп эгелээндеи бээр ол тудугну доозарының нормативтиг хуусаазы каш катап эрткен, ынчалза-даа тудуг ажылдарының кажан дооступу ам-даа билдинмес. Тудугну чорудуп турар Тываагроүлетпүрүкүрүкомунуң Чадаанада ажылагыйлар аразының КМК-зы ол тудугга салдынып турар акша-хөреңгилерин чылдың-на шиңгээдип ап шыдавайн, тудуг-монтаж ажылдарының планын күүсетпейн турар.

Эрткен чылын ол тудугга 300 муң рубльдиң ажылы кылдынар ужурлуг турда, КМК чүгле 233 муң рубльге ажыл кылган. Хожудаашкын КМК-ның кылып турары өске тудугларда база бар. Харылзаа бөлдириниң тудуунга кылдынар ужурлуг ажылдарның чүгле 11,5 хуузу күүсеттинген, «Искра» совхозка уруглар садының тудуун 130 муң рубльге күүседир турган, чүнү-даа кылбаан Ниитизи-биле керээлиг ажылдарны эрткен чылын КМК чүгле 68,4 хуу күүсеткен.

Улуг хемчээлдиг тудуглар чүге хожудап турууп бээрин улусчу контролёрлар сонуургап көрген. Хожудаашкыннарының кол чылдагааннары тудуг ажылын четпес организастааны, ооң баш удур белеткел чогу, механизацияның чавыс деңнели, тудугжуларның ажылдап турар черлеринге таарымчалыг байдалдар тургустунмайн турары деп чүве билдинген.

Амгы үеде профтехучилищениң тудуунда 4 бригаданы мооңнээн-даа болза ажыл бүдүрүкчүлүг эвес. Механизмнер чедишпес: дөрт бригадага оңаажыр чаңгыс-ла хоюдуут булгаар машина ажылдап турар. Малташ чагдырар, хоюглаадыр машиналар электри шугумунга коштунмаан. Хоюткан малгашты кудуп алгаш кран-биле дажыглаар дескилер чүгле ийи. Хол-биле кылыр ажылдарга мастеровтар безин чедишпес. Белеткел чок, херексел, механизм чедишпес чоруктардан аңгыда ажылга шаптык кадар, үе чидирер чоруктар крантарының үрелиишкиннеринден, материалдарның өй-шаанда хандыртынмайн турарындан көвүдеп турар. Тудугжулар чурттаар оран-сава-биле хандыртынмаанындан аалынче чанар чоруктары хөй, неделяда херек кырында долу ажылдаар хүннери ээзээш болуп турар. Тудуг объектилеринде материалдарның шыгжамыры, кадагалалы база багай, корум-чурум чок.

Тудуг ажылдарында бо-ла бүгү четпестериниң талазы-биле КМК-ның начальниги Н. И. Носовту, кол инженери М. Д. Моңгушту районнуң улусчу контроль комитеди дыңнааш, ажылын эде тургузарының хемчеглерин албайн турары дээш оларны шыңгыы дооңгуткаш, четпестерни чайладыр дугаайында оларның аазаашкынын хүлээп алган.

Шагаан-Арыг

«Тыва АССР-ниң девискээринде турар хамаатыларның хуузунда малды тударының нормаларының болгаш чурумунуң дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын Жданов аттыг совхозта канчаар күүседип турарының дугайында хыналданы чоруткаш, ону районнуң улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалашкан.

Ажыл-агыйның малчыннары ниитиниң малы-биле кады хөй кезиинде боттарының хуузунда малын катай тудуп турары илерээн.

Хөөндергей кодээ Совединде ажыл-агый дептери-биле малчыннарның хуузунда малының учёдун хынап көрген. 1987 чылдың апрель 1-де байдал-биле алырга малчыннарда 347 мыйыстыг бода, 908 шээр мал, 45 чылгы болгаш 33 баш хаваннар бар болган.

Малчыннарның хөй кезии айыттынган нормадан артыкка малдарны тудуп турар. Чижээ, хойжу З. Д. Тумат 20 мыйыстыг, 120 шээр мал, 5 чылгылыг, Биче-оол Болдурга 15 мыйыстыг бода малдыг, Опай Болдурга 19 бода, 52 шээр малдыг, Маадыр-оол Чоодан 16 бода малдыг, Дайынчы Чоодан 20 бода малдыг, Биче-оол Шолбан 16 бода, 35 шээр малдыг, Артилер Кок-оол 8 бода, 108 шээр малдыг болган. Ооң-даа өскелерин аңаа хамаарыштырып болур.

Малчыннарның хөй кезиинде төрелдериниң малдары кирип бижиттинген. Доктаалдың 6 кезээниң 2-ги пунктузунда айыттынганы ёзугаар хуу малдарны ниитиниң малындан аңгылаар ужурлуг. Малчынның малын совхозтуң администрациязының чөпшээрели-биле малды азырап турганының чарыгдалын төлээри-биле кады тургузуп болур. Ындыг болганда малчыннарның төрелдериниң малдары ам-даа ниитиниң малындан аңгылаттынмаан, малчынның малының чарыгдалын төлеттирбейн турар.

1986 чылдың ноябрь, декабрь айларда хуу малдарга чарыгдаан мал чемин дээш 13 муң 524 рубльди төлеттирип алыр турган, чүгле 2,5 муң рубльди төлеттирип алган. Ында сугнуң чарыгдалын чедир санаваан.

1987 чылдың апрель 1-де байдал-биле хуу малдарга совхозтуң 810 тонна сигенин чарыгдаан, амга чедир ооң өртээниң 40 ажыг хуузу төлеттинмээнин хыналдадан илереттинген.

Бо чылдың февраль айдан эгелеп совхоз «Күш-ажылдың хостуу» совхозтан мал чемин садып ап, сөөртүп турар. Кол зоотехник В. Б. Бакаа, мурнунда кол бухгалтер турган, ам кол бухгалтерниң оралакчызы Т. Х. Моңгуш олар бо ажылга харысаалга чок болганы хыналдадан илерээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының күүселдезин хандырбаан дээш совхозтуң кол зоотехниги В. Д. Бакаага, кол бухгалтерниң оралакчызы Т. Х. Моңгушту сагындырган, бир-бир айның шалыңын тырттырарын комитеттиң хуралындан шиитпирлээн.

КҮҮСЕЛДЕНИҢ ХЫНАЛДАЗЫ

Таңды районнуң улусчу контроль комитеди мурнунда үндүрген доктаалдарының күүселдезин организастаарынче хынаарынче доктаамал кичээнгейни салып келген. Доктаалдың күүселдезин хынаар көргеш бир эвес кылдынмаан чүүлдер бар болза ону күүседирин бүдүрүлгениң азы организацияның удуртукчузунга дагдыр, ооң хуусаазын узадыр болза комитет хуралынга катап чугаалажырынга чедир айтырыгны тургузарын чурумчуткан.

Районнуң улус өөредилге килдизинде отчёт болгаш учёттуң сандаргайының, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Революциянын чалбыыжы» совхозтарда, Дуржулга станциязында алгы-кеш чиг эдиниң курлавырларын четпес ажыглап турарының дугайында айтырыгларны үш-үш удаа чугаалашкан түңнелинде чамдык экижиилгелерни чедип алган. Моон соңгаар бо ажылды комитет улам-на шыңгыырадырын планнап турар.

Бистиң корр.

Бистиң «Ак-Туруг» совхозта ниитизи-биле 52 улусчу контролёр ажылдап турарлар. Олар ажыл-агыйларының аайы-биле тус-тузунда хуваалдалыг. Сезоннуг ажылдар үезинде бригадаа болгаш ферма аайы-биле 7 постуну организастап тургускан.

Бистиң контролёрларывыстың киришпес ажылы чок. Часкы, күскү хову ажылдарынга хыналдаларны чорудкулаан. Ылаңгыя часкы чер суггарылгазының үезинде суггатчыларның суггарган черлеринге хыналданы кылган. Ооң түңнелинде ында четпестер илереттинген. Черни деӊ-дески эвес суггарган болган. Чамдык черлерде суггарганы эки, чамдык черлерде сут сиңмээн, кыры-биле эрте берген болган. Ол четпестерни эткен бис.

КИРЖИЛГЕВИС БАР-ДАА БОЛЗА...

Часкы хову ажылдары эгелээриниң мурнунда хову турлагларынга, ында аъш-чемниң хандырылгазынга, ооң чарыгдалдарынга хыналданы чоруткан. Үүрмек аар-саар четпестер турган, ону эткен.

Эрткен чылын кыштаглаашкын эгелээриниң мурнунда кыштаглар септелгезинге хыналданы организастап чорутканбис. Кыштагларда чуртталга бажыңнарын өй-шаанда септээн. Хыналда үезинде илерээни болза септеп каан чуртталга бажыңнарының печкаларын, соңгаларының рамаларын, эжиктерин үреп каан болган. Ол-ла бүгү үрегдеттинген чүүлдерни катап кылдырар ужурга таварышкан. Ону катап кылдырар дээш совхоз база элээн хөй акша-хөреңгини үндүрүп когарээн. Ону үрегдээн буруулуг кижилер тывылбаан.

Шак ындыг фактылар чылдан чылче уламчылап турар.

Ол ышкаш бисте бир кол четпес чүүл болза, төп черлерге септеткен тракторларны чыл санында капитал септелгеге кирер-дир бис. Аңаа кылдырган тракторларның кылган шынары багай боор. Капитал септелгеден үнгеш, кел чораш ийикпе, азы маңаа биче када ажылдап чораш үрели бээр таварылгалар бо-ла болу бээр-дир. Бо чорук чыл санында-ла болуп турар. Ол дугайында чугаа чүгле маңаа эртип каар-дыр.

Мал кыштаглаашкынының үезинде мал санаашкынынга, сүт-бараан фермазынга сүт саалдазынга, ооң шынарынга хыналдаларны база кылып турдувус.

Контролёрлардан Белчымаа Бегзи, Данзын-оол Шыныраk, Даскай-оол Идамчап, Надежда Дардай-оол олар эки ажылдап, янзы-бүрү хыналдаларга идепкейлиг киржип турарлар. Оларның-биле кады кодээ Советтиң доктаамал комиссияларының кежигүннери база киржип турар.

Ол-ла бүгү кылган хыналдаларның түңнелдерин совхозтуң парткомга болгаш кодээ Советтиң күүскомунуң хуралынга сайгарып, чугаалажып турар.

Бистиң ажылывыста чедиң кылдынмайн турар чүүлдер хөй. Чамдык контролёрлар хыналдаларны кылгаш, ында кандыг четпестер илереттингенинниң дугайында акт, документилерни чогуур үезинде кирип бейн баар. Ынчангаш оларның кылган ажылдары көзүлбейн баар фактылар ам-даа бар.

Бо чылдың март айда совхозтуң парткому улусчу контроль бөлүүнүң ажылының дугайында мээң илеткелимни дыңнап чугаалашкан. Аңаа бистиң ажылывыста четпестер хөй болганын демдеглээн. Ылаңгыя ажылчыннарның ажыл шагының чидирии, хомур-даш, чугай, электроэнергиязында хөй чарыгдалдар барын, контролёрлар бот-иделкей чок ажылдап, кирген хомудалдарны чедир хынавас, шоодутлуг хана парлалгазын эвээш үндүрүп турарын шүгүмчүлээн.

Ынчангаш бистиң улусчу контролёрларывыстың мурнунда үениң негелдезинге дүүштүр кижи бүрүзү эде тургустунуп, айыттынган четпестерни эдер талазы-биле моон соңгаар бот-идепкейни көдүрүп, шугулунуп ажылдаары негеттинип турар.

К. ДАМБУУ,
совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы.

«Күрүне болгаш хөй-нийти контролюнуң дээштиин бедидеринге СЭКП идепкейлиг идиг бээр. Ажылчы чоннуң улусчу контроль органнарынга ажылын ооң политиктиг дадыгыышкынын болгаш улустуң эрге-ажыктарын камгалаарынга идепкейин хөгжүдериниң, ажыл-херекти күрүне ёзузун барымдаалап көөрүн, чоннуң өнчүзүнге ээ ёзузу-биле хамаарылгалыг болурун кижизидериниң чугула хевири деп партия санап турар».

СЭКП-НИҢ ПРОГРАММАЗЫНДАН.

«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге станциязының № 1 хову бригадазында часкы хову ажылдарының чоруп турар үезинде улусчу контрольдуң постузун тургускан. Ында улусчу контролёрлар боттарынга онаашкан хөй-ниитиниң даалгалыг ажылынга кызымак чорууш көргүзүп турарлар. Шык базырыышкынының, тараа чаштырылгазының болгаш картофель олуртулгазының үезинде олар ол ажылдарны доктаамал хайгааралга алганы-биле ында кандыг-даа хажыдыышкыннар болбайн турар.

ЧУРУКТА: хайгыылчылар Г. Жидников биле Ш. Оюн.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ИДЕПКЕЙИН БЕДИДЕРИНГЕ ДУЗАЛААР

Улусчу контроль дугайында ССРЭ-ниң Хоойлузунда улусчу контрольдуң бөлүктери болгаш постулары соңгуткан коллективтеринге болгаш улус депутаттарының Советтеринге чылда бирден эвээш эвес отчёттарын бээрин айыткан.

Эрткен чылын отчёттарның болгаш соңгулдаларның эрткениниден бээр бир чыл эрткен, ынчангаш бөлүктер база постулар күш-ажылчы коллективтерге отчёттар бээриниң үези келген. Оларны бо чылдың май-июнь айларының дургузунда эртирер.

Бөлүктер болгаш постулар күш-ажылчы коллективтериниң хуралдарынга ССРЭ-ниң улусчу контроль комитединиң ажыл-чорудулгазының дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң доктаалының күүселдезиниң баштайгы түңнелдериниң, бодунуң чоруткан ажылының дугайында, ол ышкаш эрткен соңгулдаларның үезинде ажылчы чоннарның берген шүгүмчүлелдерин, саналдарын күүседир талазы-биле чорутунган хемчеглерни чугаалап бээр.

Отчёттарны берип турган хайгыылчы бүрүзүнүң киирген үлүүнге үнелелдн бээр, эки контролёрларны адааш, оларның идепкейлиниң, принципиалдыының дугайында тодаргай чижектерни көргүзер. Ооң-биле чергелештир күш-ажылчы коллективтиң идегелин шынзыктырбаан багай ажылдап турарларны адаар.

Хоорайларның, районнарның улусчу контроль комитеттери күш-ажылчы коллективтерге эртер улусчу контроль бөлүктериниң болгаш постуларының отчёттуг хуралдары организастыг, ажыл-ишчи, бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле эртсин, оларның моон соңгаар идепкейин бедидеринге дузалазын дээш сагыш салыр хүлээлгелиг. Отчёттарны белеткээринге болгаш эртиреринге комитеттер ниң удуртукчулары, кежигүннери, штаттан дашкаар ажылдакчылары идепкейлиг киржирин чедип алыр. Отчёттарны эртирериниң тускай графигин тургускан, улусчу контроль бөлүктериниң даргалары болгаш актив-биле отчёттарны эртирериниң дугайында сургалдаалыг хуралдарны эрттирген комитеттер шын кылып турар.

Хуралдарга улусчу контролёр бүрүзүнүң ажылынга үнелелди бээр чүве болганда, түңнелдерин база үндүрер ужурлуг. Ажылчы чоннарның көргүскен идегелин бүзүредип шыдаваанарны бөлүктерниң, постуларның кежигүннериниң составындан дедир кыйгыртыр эргени берген, ону ажыглаар эваар.

Кызылга, Кызыл, Бии-Хем болгаш өске-даа районнарга баштайгы отчёттуг хуралдар эрткен. Чамдык бөлүктерни, постуларны, хайгыылчыларны негелдеге чедир ажылдавайн турар дээш шүгүмчүлээн, ажылды эдериниң талазы-биле тодаргай саналдарын, сүмелерин ажылчы чон берген.

Бөлүктерге болгаш постуларга болуп эртер отчёттар оларның ажылын улам идепкейжидеринге дузалаар.

ХАРЫЫСАЛГА ЧОК ЧОРУКТУҢ УРЖУКТАРЫ

«Коммунизмче оруук» совхозка чоруткан хыналданың түңнелинде ниитиниң малын самчыгдап төтчеглээр, харыысалгага чогу-биле чидирер чоруктар чылдан чылче көвүдеп, өрелиг кижилерниң саны немежип турар.

Мал ажылынга ажылдап тургаш, өреленген кижилерни чылдар аайы-биле көргүзерге: 1984 чылда—4, 1985 чылда — 10, 1986 чылда — 19. 1987 чылдың апрель 1-де байдал-биле 57 кижилерниң кырында 56540 рубль 15 көпеек, азы 29 чылгы, 21 мыйыстыг бода мал, 475 хой, өшкү өрелиг. 1986 чылда чүгле мал ажылының адырларынга (өлген болгаш эътке хереклээни санаваска) 135079 рубль 68 көпеек түңнүг өре-самчыгдалдар болган.

1986 чылдың декабрь 25-те совхозтуң техниктиг чөвүлелиниң шиитпири-биле 77965 рубль 45 көпеек түңнүү 30 кижиниң адындан 1978—1982 чылга чедир мал өрезин, бодунуң хуузунда малы чок, ол кижилер совхоз девискээринден үнүп чоруткаңын барымдаалааш, үндүр бижээн. Херек кырында ол кижилер Солчур, Хандагайты кодээ Советтериниң девискээринде ам-даа чурттап, ажылдап турарлар. Ол түңнү үндүр бижээн дугайында совхозтуң дирекциязының дужаалы чок.

Совхозта мал өрелиг кижилерден эвээштеп акша-биле төледип ап турза-даа, малдарның чузун аайы-биле баш санын тургузар ажыл четпес тургустунган.

Ниитиниң малын төтчеглеп, самчыгдап, харыысалгага чогу-биле чидирип, дудаткан кижилер-биле тускай чугаа кылып, өрелерни узамдыктырбайн төледир, мал-биле төлеп болур, боттарының хуузунда малы көвей кижилерден төледип алыр, кирген малдарны өй-шаанда кирип бижип, коданнарга быжыглаарын четпес организастаан. Харыысалга чогу-биле өреленген кижилерниң документилерин четчелеп, административтиг органнарже киирер ажылдарны чорутпайн турар.

Мал ажылынга чаа ажылдап кирген, мурнунда ажылдап тургаш, чарган керээ-документилериниң хуусаазы төнген малчыннар-биле совхозтуң талазындан ол документилерни чаартып, эде кылбайн турарындан өре-самчыгдал кылган кижилерге хемчег оларны-биле суд, прокуратура органнарынче киирерин шаптыктап турар.

Совхозтуң дирекциязының, профэвилел комитединиң, мал ажылының тускай эртемниглериниң талазындан мал ажылынга кадрларны шилип, аңыяк малчыннарны хаара тудар, дуржулгалыг дагдыныкчыларга быжыглаар ажыл четпес тургустунган.

Мооң мурнунда өре-самчыгдалдарны кылып турган болгаш херек эрттирип чораан кижилерни мал ажылынга хевээр арттырып турар. Ооң уламындан оларның кырында өрелер улам немежип, оларның саны көвүдеп турар. Оларга Хам-Дыт бригадазындан Бичелдей Моңгуш, Март-оол Кара-Сал, Бора-Шай бригадазындан Калин Сат, Колхоз-оол Моңгуш, Улаатайдан Оюн-оол Доңгак, Сандан-оол Моңгуш, Мария Моңгуш хамааржыр. Ол ышкаш зоотехник Миинчимаа Моңгуштуң адында 1113 рубльдиң өрези база бар.

Ниитизи-биле районнуң кайы-даа ажыл-агыйларында өре-самчыгдал болдурган кижилерден 204 муң ажыг рубль түңнүг өрени төледип ап болур, ажылдап турар, хуузунда мал-маганныг кижилерден кандыг-даа чылдагаан чок черге үндүр бижээнинден, ол төтчеглекчилер өреден хосталып, аңаа артып каап турар. Ооң тодаргай чижээ «Коммунизмче оруук» совхоз 77965 рубльди 30 кижиден үндүр бижээни болур.

«Коммунизмче оруук» совхозта ажылдап, чурттап турар Сандан-оол Моңгуштан 2000 рубль, Чудунай Ховалыгдан 917, Кара-оол Куулардан 300, Адыя Кара-Салдан 1230 рубльди үндүр бижээн. Оон-даа өске хөй чижектерни киирип болур.

Солчур суурда чурттап турар совхозтуң тускай эртемниглеринге быжыглаан аъттарын ажаап турар Доржу Моңгуштуң кырында 13 аът 1980 чылдан бээр өре болуп санаттырып келген. Ол бо хүннерге чедир чаңгыс-даа көпеек төлевээн. Харын-даа ооң кырынга райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң 2 аъдын база чок кылган. Д. Х. Моңгуштуң хуузунда малы районнуң байдалынга таарыштыр, хуузунда мал тударының норма-чижээнден ажыг. Ол 5 саар инектиг, кулуннуг, богбалыг белерлиг, челер, маңнаар аъттарлыг. Ол совхоз өрезин эгидерин бодаар туржук, боду хуузунда «Жигули» машинаны садып алган. чыл ажыг эдилеп турар.

Ол-ла совхозка өрелиг, Хандагайты суурда чурттап, ажылдап турар 6 кижиниң адында хөй түңнүг өрелерни совхоз үндүр бижээн. Районнуң мал аарыглары-биле демиселчорудар станциязында одакчы Кендеи-оол Моңгуштан 5187 рубльди, мал эмчизи Николай Моңгуштан 362, райкүүскомда одакчы Очур Саттан 3392, өрт черинде Сарыг-оол Ооржактан 1317, аңнаар инспектору Тас Моңгуштан 197, ясли-садикте Сендээ Моңгуштан 136 рубльди совхозтуң каражазы кылдыр үндүр бижээн.

«Торгалыг» совхозче чоруй барган Иван Доңгактың адында 1664 рубль өре боор санаттырып келген. Ону совхоз директору, тускай эртемниглери танывас болган. И. Доңгактың хуузунда малы норма-чижектен ажыг. Ол 5—6 саар инектиг, казыра-молдургалыг, 40 ажыг хой, өшкүлүг.

Совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери өре-самчыгдалдарны узамдыктырбайн эгидер хемчеглерни ап турган болза, күрүне ындыг хөй акшадан когаравас турган ийик.

Совхоз ажыл-агыйжы эвес чоруктарының уржуундан экономиказы суларааан. Күрүне банкызынга чээли өрелериниң саны көвүдээн.

Ол ышкаш совхоз 1987 чылдың бирги кварталында күрүнеге мал продуктулары садарының планын чедиишкинниг боттандырган-даа болза, 1986—1987 чылдарның кышкы үезинде ниитиниң малының баш санын камгалаар, малдың чаш төлүн чидириг чок камгалап алыр организастыг хемчеглерни четпес тургусканындан, малдың янзы-бүрү чылдагааннардан өлүп хорааар чоруу көвүдээн.

Кыштаглаашкын эгелээриниң ден бээр совхозтан хөй баш мал хорааан. Ооң иштинде 19 чылгы, 24 мыйыстыг бода мал, 891 хой, өшкү өлген. Бо чылдың чаш төлүнден 660 чаш хураган өлген, 556 хураган өлүг төрүттүнген. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге малдың өлүп хорааары көвүдээни кылып чоруткан хыналда санаашкыннардан илерээн.

Кыштаглаашкын үезинде малчыннарга кижи күжүн четчелээр, чаа төрүттүнген хураганнарны үе-шаанда дугаарлаар, арааан малдарны эмнээр, берге байдалдыг коданнарны хайгааралга алыр, дуза чедирер ажылдарны мал ажылының специалистериниң суларатканындан малдың өлүп хорааар чоруунуң көвүдеп турары ооң-биле тайылбырлаттынар.

Совхозтуң дирекциязының талазындан ажылды амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп албаанындан, тускай эртемниглериниң ажылынга контрольду кошкак тургусканында. Олар малчын коданнарны кезивес, ында байдалдарны билбес, оларга боттуг дузаларны чедирбейн келген. Март айда малдың өлүр чоруу көвүдээн. Улаатай бригадазында Амыр-Биди Моңгуштан 61, Күнзенмаа Моңгуштан 20 чаш хураган, Хам-Дытта Шериг-оол Сарыглардан 56 чаш төл, 12 улуг хой, Лаа Ондардан 47 хураган, 44 хой, Бора-Шайда Калин Саттан 105, Борис Доңгактан 115, Кара-оол Куулардан 53 хураган өлген. Ол коданнарны хайгааралга албаан, сагыш салбаан, ону эдериниң хемчеглерин албаан.

Улаатай бригадазынга хыналда кылган түңнелинде 1527 чаш хураган дугаарлаттынмаан болган.

Чамдык коданнарда чаш хураганнарга эмнелге-профилактиктиг тарыышкыннарны өй-шаанда кылбаанындан хорамчазы көвей болган. Ооң тодаргай чижээ Калин Сатта 105 хураган өлген турда, чаңгыс-даа эмнээшкин кылбаан. Борис Доңгак, Кара-оол Кууларның коданнарында хураган иези хойларының сүдү чок, эмискиктээр сүттү үзүктелиишкинниг чедирип турганындан хорамча хөй болган.

Районнуң улусчу контроль комитеди «Коммунизмче оруук» совхозтуң удуртукчуларынга, ооң кол специалистеринге шыңгыы харыысалганы хүлээдип, оларның 2-2 айларның шалыңнарын тыртар кылдыр шиитпирлээш, илереттинген четпестерни эдериниң хемчеглерин дарый алырын совхозтуң дирекциязынга даасхан.

Т. ЛИКТАН,
Өвүр районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

ХАЙГААРАЛГА АЛБААНЫНДАН

Шагаан-Арыгда № 8 КПТУ-зунда күрүне хандырылгазында өөреникчилерниң аъш-чемнинге көрдүнген акша-хөреңгизин чарыгдап турарының дугайында хыналданы организастаан.

№ 8 КПТУ-нуң директору У. Х. Дагбаның 1986 чылдың сентябрь 8-те № 25 дужаалы-биле тудугнуң тускай мергежилинге өөренип турар 115 өөреникчилерден күрүне хандырылгазында 38 өөреникчиниң хүнде үш катап чемгерерин организастаарын айыткан. 1987 чылдың январь 1-ден эгелеп күрүне хандырылгазында 50 кижи турур турар. Столовайга хүннүң-не дүъштеки чемде 60 кижиге чемин чагыдып турган. Дүъштеки чем үезинде күрүне хандырылгазында эвес чамдык өөреникчилер, бүдүрүлге өөредилгезиниң мастерлери болгаш өске-даа ажылдакчылар кирип турар болган. Училищениң ажылдакчылары хүъштеки чемге акша төлевейн, күрүне акшазы-биле чемненип турган. Столовайга дүъштеки чем үезинде комиссия хыналданы кылган. 1987 чылдың февраль 23-те дүъштеки чемде 47 өөреникчи, училищениң 9 ажылдакчызы-биле 56 кижи чемненген. Ол-ла чылдың март 2-де 48 өөреникчи, 10 ажылдакчы шупту 58 кижи чемненген. Ооң иштинде училищеге хамаарылга чок Шагаан-Арыг ортумак школазының 2 ажылдакчызы база бар болган.

Бир өөреникчиниң нормазы хүнде 1 рубль 53 көпеек турда февраль 22-де 1 рубль 63 көпеекти, февраль 23-те 1 рубль 73 көпеекке менюну тургускан. Февраль 23-те өөреникчилер болгаш ажылдакчылар дүъштеки чемин чемненген соонда чем артыкын хынааның түңнелинде 4 кг винегрет, 2 кг эъттиг капуста, 10 порция мүн арткан болган. Ол дээрге чемниң нормазын чедир салбааның түңнели-дир. Бир айда ортумаа-биле 25 ажыл хүнү деп санаарга ай санында-ла 382 рубль 50 көпеек артыкка чарыгдаттынып турар.

Училищениң директору У. Х. Дагба ол ажылды тоомчага албайн сула салып, кол бухгалтер М. Н. Доңгак акша-хөреңгини чарыгдаарынче харыысалга чок байдалче киирген болгаш шак ындыг байдалды тургускан.

В. ИДАМ.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединде

ЭРЕНГЕЙЛЕП БОЛУР БЕ?

Кызылдың эът, хлеб комбинаттарында, пиво заводунда үүрмек түңге продукция оорлааннар-биле демиселдиң канчаар чорудуп турарының дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалажып көрген.

Республиканың иштики херектер органнары-биле кады чоруткан хыналдадан Кызылдың эът, хлеб комбинаттарының, пиво заводунуң удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары үүрмек түңге продукциялар оорлаарын үндезини-биле чок кылыр талазы-биле тодаргай ажылды чорутпайн, бүдүрген продукциязының камгалалы болгаш кадагалалы дээш чогуур контрольду болгаш учётту тургуспааны илерээн. Үүрмек түңге продукциялар оорлаарлар-биле демиселдиң чорудар талазы-биле Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң ведомстводан дашкаар таныыл килдизи-биле кады чылдың-на ажылдап кылып келген хемчеглерин бо бүдүрүлгелер күүсетпейн турар.

Эът, хлеб комбинаттарында, пиво заводунда профилактика кижизидилге ажылы кошкак. Иштики херектер органнарының тудкан, илереткен оорларын чүгле сайгарып чугаалажыры-биле кызыгаарлаттынып, шыңгыы хемчег албайн эреңгейлеп турарындан кандыг-даа экижидилге болбаан. 1986 чылда үстүнде адаан үш коллективке ведомстводан дашкаар таныыл килдизиниң ажылдакчылары 140 рейдини кылгаш, продукциялар оорлаан 184 кижини туткан, 1187 рубльдиң продуктуларын болгаш өртектиг материалдарын хавырган.

Ведомстводан дашкаар таныыл килдизиниң киирип келген материалдары ёзугаар Кызылдың улус суду үүрмек түңге продукция оорлаан эът комбинадының 38 ажылдакчызын, хлеб комбинадының —23, пиво заводунуң 25 ажылдакчызын административтиг харыысалгага онааган, он дөрт кеземче херээн оттурган. Чамдык ажылдакчылар продуктуларны ийи-үш катап оорлаан-даа болза, оларның хөй нурууу бо бүдүрүлгелерде ажылдавышаан. Бүдүрүлгелерниң харыысалгалыг ажылдакчыларының аразынга оорланыр чорук ам-даа читпээн. 1986 чылда эът комбинадының бухгалтери И. А. Хаджиева, бригадир У. С. Кара-Сал, цех начальниги М. Н. Максименко, хлеб комбинадының бригадири В. Н. Чооду, пиво заводунуң технологу Л. Н. Кочерян, бухгалтери С. А. Кызаева продуктулар оорлааш туттурган.

Бо чылдың эрткен дөрт айларында эът, хлеб комбинаттарындан, пиво заводундан продуктулар оорлаан 35 кижини туткан.

Бо бүдүрүлгелерде продуктуларны оорлаары көвүдеп складтардан продуктулар четпейн азы артык болуп турда ону харылзаар отчёттуг эштерни илередип, хемчег албайн турар. 1987 чылдың май 11-де хлеб комбинадының булочка цехиниң бригадири З. Г. Черкашинаның арткан чиг эдин хынап көөрге, 65 кг чигир, 76 кг кургаг дрожжа, 20 кг повидло, 1,2 кг ванилин, 583 кг ээк дагаа чуургазы артык болган. Ооң-биле чергелештир 49 кг үнүш үзү, 7 кг маргарин, 1,6 кг сметана четпези илереттинген.

Хлеб комбинадының удуртулгазы (директору В. Н. Тюрин) бо фактыларга үндезинлээш, артык продуктуларны киирип алыр, четпес продуктуларның өртээн З. Г. Черкашинадан төледир дугайында чүгле дужаал үндүрген. Буруулуг кижилерни кандыг-даа хемчег албаан.

Үүрмек түңге продукция оорлаарлар-биле демиселди кошкак чорудуп келгенинден, туттурган оорларны шыңгыы хемчег албайн эреңгейлеп турарындан бо багай чаңчыл ам-даа уламчылап турар. Ынчангаш бо четпестерни үндезини-биле чок кылыр дээш тодаргай хемчеглерни алырын үстүнде адаан бүдүрүлгелерниң удуртукчулары Б. А. Конусаевтен, В. Н. Тюринден, Л. Б. Бочегуровтан республиканың улусчу контроль комитеди шыңгыы негээн.

Чагааның изи-биле

СЕСЕРЛИГНИ УТПАҢАР

Олар канчаар билип алганыл?

Ыыт-шимээниң үнген доозун таптыг уктап олурарга, эрткен чылдың бо үеде Сесерлиг суурнуң чурттакчызы Донгак Оюнга ат салбаан чагаадан эгелээн. Кижиниң ат-алдарын, арын-нүүрүн кудулады, дора көрүп бижээн, ёзулут кижизиг шынар чок кижиниң кылганы «кара иүгүлү». Д. Оюн ук чагааны кодээ Советке эккеп бергеш, кым бижээнин карадып чутаалаан. Школада ажылчын, партия кежигүнү Алдын-кыс Оюн когараан кижиниң төрээн чаавазы. Ылап-ла ол бижээнин чуржузу янзы-бүрү чүүлдерге чижек хап тайылбырлаан. Суурнуң партия организациязының бюрозунга коммунист А. Оюннуң херээн көрүп, ийи чаавашкыларны нүүртештирип шаанга киирген. Түңнелинде Алдын-кыс Сатовна ук чагааны оон чоок төрели кижи бижээнин хуралга бадыткап, моон соңгаар төрээн чуржузу-биле эптиг-найыралдыг болурун аазаан.

Бир эвес хоп-чип долган ук чагааның авторун тодараткан чүве болза, кеземче херээнге онаажыр. Ол чогум кандыг кижил дээрзи билдингир. Каржы, өскелерни хууда болгаш хөй-нийти амыдыралынга, ында чедиишкиннерге адааргак, чүгле бодун хүндүлээр, улуургак, билиргек, эрге-дужаалче чүткүлдүг кижи-дир.

1. Эде тургустунуушкун мында четпээн

«Сеткил багы сегитпес» деп мерген домактың утказын ындыгларга кара чажындан сургавайн, билиндирбейн чорааның уржуу ол. Ам бөгүн безин чаңгыс чижек ооң дириг херечизи.

Хоп-меге «чогаалдың» хоразы Сесерлиг суурнуң чурттакчыларын аас-дылга бөгүнге дээр чедирип келген. Ону бижээн кижи Алдын-кыс Оюн деп чугаа, дидир-дидир аайыбиле суурга турумчуй берген. Бо чылдың эгезинде редакцияга ат салбаан, Сесерлигде четпестерни илереткен чагаалар удаа-дараа келгилээн. Оларны тус черге сайгарарга, фактылар бадыткаттынмайн барган. Ук чагааларны Алдын-кыс Сатовна бижээн-дир дээн карадышкынныар туруп берген, ону сайгарып бээрин бистен дилээн.

Салбыр эргелекчизи К. Дотпаа, кодээ Совет күүскомунуң даргазы М. Долзат, партия эге организациязының секретары Т. Иргит олар ат салбаан чагааларның автору Алдын-кыс Оюн дээрзиниң дугайында кандыг-даа карадышкын чок улус болду. Салбыр эргелекчизиниң кадайы Долчаңмаа Дотпаа урут төрүттүнген хүнү демдеглээн черге, мээң ооң ээзи ужуп калган чыткан деп нүгүлдеп, редакцияже дыңнадыг кылган кижи сен деп чалчып турганын Алдын-кыс Сатовна чагаазындадаа, боду-даа бадыткап олурар. Оон-на ооң сагыжы саарзык апарганы чугаашок.

А. Оюн редакцияже ат салбайн чагаа бижээн кижилерниң деткип турар талалары база бар. Салбыр эргелекчизи Кан-оол Дотпааны хөй чылдарда кады ажылдааш болгаш эки билир, эртем-билии чок, каржы-хажагай, ындыг кижи канчап удуртукчу болуруя деп дорту-биле бижип турар. Күүском даргазы Маган-оол Долзат чүгле он класс дооскан, маңаа үш чыл салбыр эргелекчилээн, ол үеде салбыр хураган албаан, кодээ Советтиң ажылын холга ап шыдаваанын айыткан. Авторларның ат салбайн бижип турары чөптүг. Солунга ындыг чүүл үнүп келзе, ону бижээн кижини көрбестээр, ажылдан кызаар, чалчыыр, эки-бак сөглээр, азы өөнүң иштин ажылындан үндүрер дээн.

Экономика, социал амыдырал, утаан-сарыылга эде тургустунуушкун, демократияны улам сайзыраңгайжыдып турар үевисте, партияның аңаа хамаарыштыр чорудуп турар политиказы Сесерлигде канчаар четкенин сайгарарын кызыттым. Чон ортузунга массаполитиктиг ажыл кончуг сула дээрзинге бүзүредим. Ол дугайында салбырның үш удуртукчулары-биле ажыы-биле чугаалаштывыс. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын партия эге организациязы тускай планныг чорудкан. Ынчаарга демократияны чон канчаар билип алганыл? Удуртукчуларның бичии-ле четпес талалары илерей келирге, оларны ажылындан ындап-ла хостаар. Шак ынчаар билип алганнар редакцияларже азы үстүнде удуртуп олурар органнарже аттыг, ат салбаан чагааларны шуудуп эгелээн. Сесерлигде садыг ажылы, салбыр эргелекчизиниң аргалаар ажызының дугайын дыңнаткан кижилер чогум-на ындыг сорулганы салган. Ажык-чаргыг болур чоруктуң дугайында Пленумга тодаргай чугаалашкан. Бир эвес ооң үндезиннерин политкичээлдерге тодаргай өөренген болза, демократияны соора биле бээриниң уржуктары турбас ийик.

«Удуртукчу кижиге кедергей бергедээн чүве-дир. Салбыр эргелекчизинден хостаар дугайында өргүүдел бижип кагдым. Удавас халажыр ужурлуг кижи мен. Чамдык кижилерниң аас-дылындан халаажырай бердим» — деп, Каң-оол Салчакович меңээ ажыы-биле чугаалады. Чоокта чаа ол чон мурнунга отчёдун берип тура, дарга канчаар эде тургустунуп алганын айтырарга, база ынчаар харыылаан. Удуртукчу эштиң демократия дугайында билип алганы ындыг-дыр.

Шынап-ла, чамдык удуртукчулар боттарының ажылының стилин болгаш ооң методтарын өскертириниң үг-шинн амдызында тыппайн турар таварылгалар кайы хөй. Чамдыктары херек күжү-биле ажыл удуртурундан уштунар хоңну чок, а өскелерин негелде кылырындан шуут чалданыр. Мындыг ийи аңгы удуртукчуну чон хүлээп алыр хоңну чок. Бүгү чүүлдү бодунуң эрге-ажыынга ажыглаксаар, чүгле карак чаар, ак сеткилдиг эвес кижилер негелде чок удуртукчулут болуксаар. А негелделиг кижини каржыдошкун удуртукчу дижир. Негелде чаңгыс угланыышкынныг: чүгле удуртуп олурары кижилерден эвес, бодундан база негелдени каш катап күштелдирер. Эде тургустунуушкун чогум-на моон эгелээр. Сесерлигде ол ам-даа четпээн. Бо талазы-биле ажылдыг салбырда партия эге организациязының секретары Тойбу Деликович Иргит эки кижилер боор деп идегеп каалыңар.

2. Ында-даа чок, мында-даа чок

«Саян» совхозтуң хой ажылдыг салбыры Сесерлигде 139 өреге бар. 29 ог-бүле мал ажылында, 37-зи башкылар. 18 кижи тускай эртемниглер болгаш совхозтан шалың ап турар. Ниитизи-биле 267 ажыл кылып шыдаар кижи бар. Кижи бүрүзү мында доктаамал ажылда хаара туттунмаан. Кым кайда, чүнү кылып турары кодээ Совет күүскомунуң даргазы Маган-оол Салчаковичтиниң дагзызында бар. Хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр, арагалаар чоруктар-биле ажылдыг мында шыңгыратан. Ынчангаш Советтиң депутаттары ук хүлээлгезин багай эвес күүседип турар дизимзе, частырыг болбас боор. Сөөлгү үш чылдарда ажыл шагында арагалааны дээш сес кижиниң херээн күүскомга көрген. Хулиганнаар болгаш оор-суук кылыр чоруктар көзүлбээн.

Сесерлиг суур республика төвүндеи «суг чажым» черде турар. Саян артынче ашкан чазаглыг оруктуң мырыңай кыдыында. Эрткен-дүшкен аалчыларның караанын уунда суур. Ооң даштыкы көржүү кандыгыл? Буступ калган херимнер, чанында мяш олуртпаан, самдар бажыңнардан өске карактыы магададыптар чүве мында көңгүс ховар. Кодээ Советтиң социал планында чылдың-на 143 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн киирери көрдүнген. Ону сессияларга үргүлчү бадылап, шиитпирин хүлээп ап турар. А херек кырында бо ажыл боттанмайн келген. Шагда-ла туткан борбак бажың клуву ол. Харылзаа салбыры чок. Чурттакчылар Кызыл, Туран хоорайлар-биле аргыжарда, эрткен-дүшкен машиналар дозар. Автобустар маңаа доктаавас-даа.

Салбыр төвүнүң социал арнын чаартырының айтырыын район болгаш ажыл-агыйның мурнунга чеже-даа тургускан. Оон кандыг-даа түңнел үнмээн. Ол дугайында перспективтиг план безин чок. Ынчаарга кодээ Советтиң сессияларынга доктаал-шиитпирлерин хүлээп ап турар диштивис. Ол чүге саазын кырында арткаиыл? Советтиң авторитедин «Саян» совхозтуң удуртукчулары хүндүлеп көрбес чоруун кажан-чежен чидери билдинмес. Салбырда ажыл-агыйның бүгү хоюо мында. Совхозтуң бүдүрүлге-саң-хөө планында социал-культура тудугларынга чарыгдаар ужурлуг акша-хөреңги маңаа ынап кирген турар болгай. Социал чөптүг эвес чорукту болдуруп турар удуртукчулар бо эде тургустунуушкун үезинде чүнү бодап олурар ирги?

Суурнуң чурттакчыларын ажыл-биле хандырарының айтырыын удуртукчу эштер-биле сүмелештивис. Моон үнүп болурунуң аргалары бар-даа ышкаш. Хамаатыларның хууда күш-ажылының дугайында чазак доктаалы ам амыдыралда боттанып эгелээн. Өске черлерде ышкаш маңаа кооперативтерни тургузуп болур. Аңаа база катап ажыл-агыйның дирекциязының деткимчези негеттинер. Ажылчыннары-биле куш, тоолай, хаван, бода мал азыраарының керээзин совхоз чарып болгу дег-дир. Аңаа күзелдиглер суурда хөй. Ол ышкаш ногаа, картофель өстүрериниң улуг эвес каттыжышкыннарын, бөлүктерин тус черге-ле организастап тар чүве ышкажыл. Ылаңгыя бо ажылдарны Кызылдың садыг черлери-биле-даа дугуржуп ап болгай-ла. Сесерлигде ногаа өстүрүп турар өг-бүле кончуг ховар. Суурда херээженнер төрүлелиниң кылыр ужурлуг ажылы ышкажыл.

Ам редакцияже чагаа бижээн авторнуң чамдык чүүлдеринге эглип келиилиңер. Салбыр эргелекчизи, кодээ Совет күүскомунуң даргазы саналдан кызар дээрзинге бүзүрээри дыка берге.

А. Оюннуң дыңнадып турары ышкаш, бир эвес ук удуртукчу эштер шүгүмчүлелди ынчаар кызар болза, кеземче хоойлузунга таваржыр. РСФСР-ниң Кеземче Колекизиниң 139-ку чүүлүнде шүгүмчүлел кызарларны кем-херек үүлгедикчизи кылдыр көрүп турар. Ук эштериниң маңаа дүгжү бээр үүлгедиглери чок болганда, оларны чүү деп буруудадыр боор.

Сесерлиг төптен ырак эвесте турар боорга, ынаар кичээнгейни кошкадып турарының барымдаалары бар-дыр. Чон ортузунга тайылбыр-массалыг ажылды партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизи кичээнгейге албаан-дыр. Ынчангаш Сесерлиг суур ында-даа, мында-даа чок артып калыр деп барган.

Э. ДОНГАК,
бистиң тускай корр.

Даш-оол Дукуевич Дүгер — мал ажылының хоочуну. Ол 28 чыл дургузунда мал эмчилеп келген. Дуржулгалыг ишчи сөөлгү чылдарда Эрзин районда Ленин аттыг совхозтуң бир дугаар хойжу бригадазында төрүүр шээр малын хүлээп алгаш, планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин багай эвес күүседип турар.

— Бо чылын төрүүр чүс башка онаашкыр 87 хураганны камгалап өстүрер планныг турдум, амдызында байдалым чүгээр, төрүүр чүс хойдан-на 92 хураганны ажаап өстүрдүм — деп, ол бисге чугаалады.

Д. Д. Дүгер мал ажылының талазы-биле тускай эртемниг база күш-ажылчы дуржулгазы эвээш эвес болгаш хойжуларның арга-дуржулга солчуушкунунга, аныяктарны дагдыныпалырынга идепкейлиг киржип турар. Улуг-даа, чаш-даа малдың бажын аарыглардан баш удур камгалаарын канчаар организастаарын Даш-оол Дукуевич малчын эш-өөрлеринге херек кырында көргүзүп турар.

Бир дугаар хойжу бригадазының кежигүннериниң хуралы чоокта болуп эрткен. Шээр малдың продуктулуун моон соңгаар улам өстүрериниң айтырыгларын аңаа чугаалашкан. Солун санал-оналдарын аңаа киирген. Оларның бирээзи болза, төрүвес кодандарга малдың бажын мурнукузундан кезүүдедир тургузуп өстүрери. Аразы шоолуг эвес кыштагларны чаңгыс черге кадып, малдың бажын муң чоокшулаштыр-даа тударын шенеп көөр. Чаңгыс черде ийи коданны каттыштырбайн тургузуп, аңгы-аңгы одарларга оларны кадаргай.

Бир эвес ол ажылды шуудадып алыр болза, чамдык ажыктыг талалардыг. Бирээде, аңгыдыныкчыларны күш-ажылчы дуржулгазы эвээш, мал ажылында чаа ажылдап чоруур аныяктарга (оглу, уруу-даа дижик) быжыглаарының боттут байдалы тургустунар. Хоочун ишчиге хойжу кожазынга малды канчаар ажаап-дежээрин хол-биле айтып бээринге, хайгаарап контрольдаарынга кыштаа чаңгыс болганда эптиг. Ниитизи-биле алырга, кэрээбиле ажылдаарынга шуут таарыжып турар. Ийиде, автотранспорт ажыглалынга камналга тургузар. Ийи аңгы кыштагже мал чеми сөөртүрүнүң орнунга чаңгыс турлагже чоруурга, оруk дыка кызырлыр-дыр.

Ол болгаш өске-даа аргаларны хой ажылынга канчаар ажыглаарын утаай бодап чоруур тускай эртемниг хойжу Д. Д. Дүгер бодунуң ажылдап чоруур коллективинде шалыпчы ажыл-ишчи.

А. ОКСУР.

ЧУРУКТА: Ленин аттыг совхозтуң хойжузу Д. Д. Дүгер.
М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

Хамаатты камгалалы

КӨДЭЭГЕ ДУЗА ХЕРЕК

Хамаатты камгалалынга тайылбырлыг өөредилгени парлалгага, телевиденниеге, радиога доктаамал чырыдып турар-дыр. «Шын» солунга үнгүлеп кээр материалдарны номчуп турар кижи мен. Ылаңгыя бо чылдың март 19-та үнген ол солундан «Дүвүрээзин медээлерни» соңуургап номчудум.

Бистиң районда хамаатты камгалалының ажылы кончуг багай. Хамаатты камгалалынга доктааткан шакта эртсе чогуур кичээлдер-даа, лекция, беседалар-даа, практиктиг өөредилгелер, кинолар-даа болбайн турар. Районнуң ырак-узак суурларында хамаан чок, ооң төвүнде камгаланыр черлер-даа чок. Канчаар камгаланырының аргаларын билир туржук, кандыг илип-хеп ажыглаарын билбес, противогаз безин таныывас кижилер районда хөй.

Хамаатты камгалалынга хамаарыштыр чон чүнү-даа билбес чүве болганда биске кандыг дүвүрээзин медээзи турар боор. Бир эвес херек кырында ёзулуг айыыл болу бээр чүве болза, чон чүнү кылырыл, канчаар камгаланырыл, каяа чаштынарыл?

Хамаатты камгалалының район, республика штабтары кодээ черлерге практиктиг кичээлдерни эрттирип, телевидение ёзугаар суурларга, фермаларга, бригада төптеринге камгаланыр черлерден кылдырып, чонну өөредир үе келбээн бе? Азы хамаатты камгалалының билиглери-биле чүгле хоорай чурттакчылары чепсегленген турар ужурлуг бе, кодээ черлерже чүге сагыш салышкыны кичээнгей кошкагыл?

С. МАЯНЫ.
Бай-Тайга район.

Даштыкы аалчылар бистиң чуртувустуң дугайында

«ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН — ЭКИ ХЕРЕК»

«Перестройка деп орус сөстү долу, чиге очулдуруптар сөс англи дылдан тыывылбаан. Чамдыкта «реструктуринг» дижир, ол черле шын эвес хире. А кол кезиинде англичаннар, бо мээң чугаалап турарым ышкаш, дорт-ла «пе-ре-строй-ка» дээр — деп Вик Аллен чугаалай-дыр.— Ол сөс база «гласность» деп сөс амгы англи чугазда кирип келген. 50 чылдарда «спутник» ынчалды чоп...

Силерниң чуртуңарда эгелээниңер эде тургустунуушкун дээрге эки херек-тир. Мээң билип турарым-биле алырга, ооң чугула сорулгаларының бирээзи амыдыралды эң-не долу демократчыдары. Ынчалзажок силерде болуп турар чамдык чүүлдерни мээң чуртумда эки күзел-биле база боттут кылдыр көрбейн турар. Ону мен бодум бүзүреп көрдүм...»

Вик Аллен деп кымыл ол? Ол Лидс (Англия) хоорайда университеттиң экономиктиг шинчилелдер колледжизиниң социология профессору, профэвилел шимчээшкининиң айтырыгларының талазы-биле специалист, парлаттынган элээн каш ажылдарның автору. Ам совет профэвилелдер дугайында ном бижип турар. Москвага ол материалдар чыып, чаңгыс эвес удаа чораан, а сөөлгү удаа чораанда ужуражканывыс ол. ССРЭ-ниң эң-не массалыг (140 милляон хире кежигүннүг) хөй-нийти организациязының дугайында ном бижиир деп каш чыл мурнунда бодап алган. Ажылдап кирипкеш, Англияда-даа, ниитизи-биле Барыын чүкте-даа совет профэвилелдерге, черле ынчаш бүгү совет чүүлдерге хамаарыштыр баш удур даап бодаан четпес билиишкиннер хөй дээрзин ол эскерип каан.

«Эгелеп алган номумну арз каггаш, өске ном бижиир ужурга таварыштым — деп профессор Аллен чугаалай-дыр. — Ол күзүн «Мур пресс» деп англи ном үндүрер черге парлаттынар. Мээң чыып бижээним фактылар совет төөгү база амгы үе дугайында шын эвес үзелдериңден адырлырынга англичаннарга дузалаар боор деп идегеп турар мен».

Чамдык фактылар совет профэвилелдерниң болгаш ооң ниитилелде ролюнуң дугайында шын эвес бодалдарга хамааржыр. Олар силерниң чуртуңарда профэвилелдер күрүне-биле чорулдаэлиг болбайн турарын билбезинден болуп турар деп бодаар мен деп, Вик Аллен чугаалады. А бир-тээ ындыг болганда ажылчыннарның кайы-бир эрге-ажыын камгалаар дээш, чижээ, англи тред-юнионнарның кылып турары ышкаш чүүлдер чок ышкажыл.

«Бо талазы-биле силерниң профэвилелдериңер эки байлалда-дыр. Оларның эргелериниң күш-ажыл дугайында хоойлуларда-даа, Конституцияда-даа быжыглаан. Ол эргелер доктаамал чүүл болуп турар, а барыын талаың кайы-даа ниитилелинге олар болганчок өскерлип турар, ол күш-ажыл рыногунда байдалдан хамааржыр болгай. Ол дээрге улуг ылгалдыг чүүл-дүр.

Силерниң профэвилелдериңер боттарының эргелерин чедир ажыглавайн турары харын өске херек-тир. Чооктагы профэвилел съездизинге ол дээш дыка чидиг шүгүмчүлелге таварышкан болгай. Силерниң кижилериңер-биле ужуражыышкыннарымдан ап көөрге, байдал эки талаже өскерлип бар чыдар-дыр — деп, Вик Аллен беседавыс төнчүзүнде демдегледи. —Силерде чоруп турар эде тургустунуушкун бүгү амыдыралынарга, ооң иштинде профэвилелдериңге база салдарлыг болурунга бүзүрээр мен. Олар бүдүрүлгени болгаш чуртту эргелеп башкарарынга улам-на улуг рольдуг апаар».

Юрий КАПНЕЛЬСОН.
(ПМА).

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

◆ ШЕВЧЕНКО. Сарыг элезиниң делгем ховуларының кезек-кезек черлеринде ногаан ортулуктар дег сиген шөлдери кайы ыракта бээр-ле тода көстүгүлеп келген. Сугаттыг шөлдерде тараан хөй чылдыг сигеннериң баштайгы кезилдезин ында массалыы-биле чорударда берген.

Куграг ховуларлыг бо черге чер ажылын сайзырадырынга эртемден геологтар улуг дузазы көргүзүп турар. Күскү үеде чагган чаашкын болгаш кыжын чагган хар суун курлап алыр талазы-биле элээн хөй тодаргай ажылдарны олар кылган. Чижээлээрге, бедик даглардан агып баткан хар болгаш чаашкын суун оргулааштарга чер иштинге чыып кадагалааш, часкы, чайгы үелерде насостар-биле оон үндүр сордуруп, тараа шөлдерин сугарар арганы тараажыларга олар сүмелээн. Оон ажыы улуг болган. Ынчангаш ол чоокта арыг суг чок куграг ховуларда сиген ажаалдазы бо чылын эрте эгелээн.

◆ НОВОПОЛОЦК. Витебск областың төвү бо хоорайның микрорайоннарында бичии базаарлар ажылдап эгелээн. Лаңгылар-биле таарыштыр дерип каан ол базаарларга чурттакчы чон бодунуң өстүрүп алган ногаа, кат-чимис аймаан садып турар. Ындыг базаарларны чоннуң хооркүүскомга киирген саналдарын ёзугаар организастаан. Хооркүүскомда хоорайның чурттакчыларының санал-оналын хүлээп алыр дөрт телефоннарны тургускан. Неделяның ийи хүнүнде улус ол телефоннарны дамчыштыр боттарының бодалдарын, саналдарын дамчыдып бээр. Чоннуң чагыг, санал-оналын ниитилештирип түңнээш, күүскомнуң хуралдарынга азы сессияларга чугаалажып турар.

◆ НАВОИ. «Навоиазот» каттыжышкыныныц коллективиниң чоргаарланыр чүүлдери хөй. Ында бүдүрүлгениң хемчээли кол фондуларының немелде өзүлдезинден ийи катап дүрген өзүп турар. Фонд эгидилгези база-ла ындыг темпилер-биле улгадып турар.

Чедиишкинниң чажыды кижи факторун идепкейжиткениңде, кижилер-биле демократтыг ёзу-биле сүмележип турарында деп бүдүрүлгеде санап турар. Цехтерге чидиг маргылдаалар үнүп кээп турар, аңаа парткомну болгаш администрацияны шүгүмчүлеп турар. Ындыг чугаалажыышкыннар, дүрүм болганы биле, ажыл-херекке ажыктыг болуп турар. Чижээ, кадр айтырыгларын шиитпирлээриңде. Аныяктарга, оларның энергиязынга, чаа ёзу-биле оларның ажылдаар дээн чүткүлдүүнге улуу-биле ынанып турар апарган.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ТАЙБЫҢ ХЕРЭЭНИҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Румынияның Социалистиг Республиказында албаның найыралчы аян-чоруун кылып чоруп турарын ол чурттуң массалыг информациязының чепсектери делгереңгейи-биле бижип турар. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң тайбыңны быжыглаар, чаа дайынның халавын өөскүтпес дээш чайгылыш чок быжыг турушту ээлеп турарын румын солуннар бедии-биле үнелеп бижип турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының найыралчы аян-чоруун румын улус хүндүткелдии-биле үнелеп көрүп, Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг Румынияның аразында чаңчыл болган быжыг харылзаалар чүгле ийи чурттуң хөгжүлдезинге эвес, а тайбыңның болгаш социализмниң эрге-ажыынга эки бараан бооп турар деп, «Ромыния либерэ» солун бижээн.

Найыралчы харылзааларны болгаш кады ажылдажылганы калбартыры болгаш хамыладыры дээш туруш ийи чурттуң коммунистиг партияларының болгаш чазактарының ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыны бооп турар деп, «Скынтейя тинеретулуй» солун бижип турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң аян-чоруунуң дугайын Румынияның телевидениези болгаш радиозу база-ла калбаа-биле бижип турар.

(СЭТА).

БЫЖЫГЛАП ТУРАР ЧУГУЛА ХЕМЧЕГ

УЛАН-БАТОР. Делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгүдени хаара туткан системазын тургузарынга болгаш кижи төрелгетенниң кырында дирлип келген ядролуг халапты чайладырынга эгени ССРЭ, социалистиг өске-даа чурттар салган деп, МАР-ның даштыкы херектер министри М. Дугэрсурен МАРН ТК-ның «Намын амьдрал» журналынга бижээн чүүлүнде айыткан. Дүшкүүрлүг чорукту чавырыларының, азия-оожум океан девискээриниң күрүнелериниң аразында найырал болгаш кады ажылдажылганың харылзааларын хөгжүдеринге тодаргай оруктарны СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Владивостокка идип үндүргени улуг хемчээлдиг совет программада төлевилеттинген деп, ол демдеглээн.

АКШ-тың милитаристиг политиказының болдурганы ол девискээрде айыылдыг байдал ол кавыга тайбыңны быжыглаарынга каттышкан идепкейлиг хөделиишкинниң негеп турар. Ол угланыышкынга Совет Эвилели тодаргай базымны кылган. АДР-ден ол бодунуң алды полктарын үндүрген болгаш чоокку үеде артып калган шериг кезектерин лозуу-биле үндүреринге таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле улуг күжениишкиннерни үндүрүп турар. Моолдуң девискээринге оон чазааның дилээни-биле түр када туруп турган совет шериглерниң чамдызын үндүрер дугайында ССРЭ болгаш МАР-ның аразында дугуржулга-биле оларны үндүргени Азияга бот-боттарынга бүзүрежирин быжыглап турар чугула хемчег болур деп, министр демдеглээн.

МАР-ның даштыкы политиказы тайбыңны быжыглаарының оруктарын дилеп тывырынга сырый кады ажылдажылганы тургузарынче угланган. Ол кавының чурттарының парламентилериниң, хөй-нийти ажылдакчыларының аразында харылзааларны калбартырынче угланган элээн каш эгелекчи саналдарны Моол үндүрген. Тайбың дээш массалыг шимчээшкинни калбартып чорударынга Азия болгаш Оожум океан чурттарының соңуургалдыг коммунистиг болгаш ажылчын партияларының бо чылдың ортаа үезинде Улан-Баторга болур консультативтиг ужуражыышкыны арганы бээр ужурлуг.

Азияга болгаш Оожум океанга айыыл чок чоруктуң айтырыгларының талазы-биле ол кавының хөй-ниитизиниң ужуражыышкынын чорударынга, а ол ышкаш Азияга айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле чөвүлел хуралды чыылдырарынга дузалаарын МАР-ның чазаа бодунуң кол сорулгаларының бирээзи кылдыр санап турар деп, түңнелинде М. Дугэрсурен онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

Амгы үеде Никарагуаның кофе плантацияларында чаа дүжүттү ажаап алыр дээш ёзулуг тулчуушкун эгелээн. Ол черниң чурттакчы чону, Сандинож улусчу армияның дайынчылары-биле кады өске чурттардан келген хөй муң эки турачылар база ажылдап турар. Оларның аразында социалистиг чурттардан —Совет Эвилелинден, Болгариядан, ГДР-ден болгаш өске-даа чурттардан келгеннер бар. Олар эп-сеткил каттыштырылгазының Сандино аттыг бригадаларында ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: улуг эвес Матагальпа хоорайның кудумчуларында эп-сеткил каттыштырылгазының бригадаларының кежигүннери. Ооң чоогунда оларның ажылдап турары плантациялар бар.

БТА —СЭТА-ның фотозу.

«ЮМАНИТЕГЕ» ИНТЕРВЬЮ

ПАРИЖ. (СЭТА). Кубаның Компартиязының бирги секретары, республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро Францияның «Юманите» солунунуң корреспондентизинге интервьюну берген. Совет Эвилелиниң тайбыңга ынакшылдыг политиказы Латин Американың чурттарында улуг деткимчени ап турар. Чүге дээрге ол политика улуг бүзүрелдиг болгаш чайгылыш чок политика болур деп, ол чугаалаан.

Латин Америкада бооп турар болуушкуннарның дугайында тайылбырны кылып тура, куба удуртукчу ол диптe чурттап турар улустарга АКШ-тың бодунуң күзел-соруун албадаарын ыйыдып турарын буруу шапкан.

Рейганның администрациязының Никарагуага удур кылып турар үүлгедиишкиннерин Фидель Кастро шуут буруу шапкан. Сандинисчи революцияны шиитпирлээниң болгаш даштыкы ның кандыг-даа контрреволюс чу күштерин узуткап шыдавас, чүге дээрге Латин Американың депшилгелиг улустары Никарагуаның талазында туруп турар.

Хөгжүп орар чурттарның барыын банкыларга өрезинге хамаарыштыр куба удуртукчу империалистиг бөлүктер ол механизмни ажыглап алгаш, улустарны мелчүүрүн уламчылап турар, ол өре экономика, сан талазы-биле-даа төлеттинип күш четтинмес кылдыр чыгдынган. Ынчангаш ол бүгү өрени күш чок болдурарынче бүгү чурттарны ол кыйгырган. Делегейниң садыг харылзааларынга чаа өскерилгелерни, садыг-наймаа талазы-биле кызып хыйбас чуруму доктаадыры чугула апарган деп, ол медеглээн.

Делегейниң чаа экономиктиг кризизиниң байдалдарында социалистиг Кубаның бүгү талазыг хөгжүп турарын куба улустуң улуг чедиишкини, социалистиг системаның артык күштүүнүң тодаргай херечизи деп, Фидель Кастро медеглээн.

Моон мурнунда чылдарда болган частырыгларны узуткап турарынга хамаарыштыр чүве чугаалааш, куба удуртукчу партияның амгы үеде кол сорулгазы болза чурттуң социалистиг орук-биле экономиктиг хөгжүлдезин уламчылаары, экономиканың ажыктыг чоруун бедидери болгаш социалистиг, коммунистиг меделелдиг кижилерниң мээ-медерелинге хевирлеп тургузары болур деп, Ф. Кастро чугаалаан.

Культура болгаш амыдырал

ТРЕТЬЯКОВКАНЫ ЧААРТЫП ТУРАРЫ

Бүгү делегейде сурагжаан Третьяков галереязын чаартып турар. Музейниң эрги бажыңының чанында бүдүн музей хоорайжыгажын тургузуп турар. Чаарты кылышкынны Москваның тудугжулары Финляндияның фирмалары-биле кады чорудуп турар.

Ажылды канчаар боттандырып, шуудадып турарыл?

— Белен эвес боон турар — деп, Күрүнениң Третьяков галереязының Бүгү-эвилел музей каттыжыышкынының кол директору Юрий Королев чугаалаан. —Музейни 1856 чылда үндезилээн чүве болганда ооң бажыңы эргижирээн, базым бүрүзүнде-ле элдептиг чүвеге таваржып тур бис. Чижээ, бүгү өрээлдерниң шалаларын чүгле паркеттен кылган деп бодаан бис, херек кырында чамдык өрээлдерниң керамиктиг плитадан кылган болду. Доозун чайладыры, чылыг болгаш шык айтырыын шиитпирлээри дээш ажыл-ла хөй. Амгы үениң чаа дериг-херекселдерин эрги бажыңның иштинге тургузары ындыг-ла белен эвес. Тудугжулар чаартылгаа ажылдарын дыка кынамчалыг кылып, орус культураның болгаш төөгүнүң бо турасказалын бедик харысаалгалыг-биле катап тургузуп турар.

Амгы үеде галереяның эртем ажылдакчылары келир үедеги делгелгелерни тургузуп эгелей берген. Делгелгир шелдери дыка немежир. Чижээ, чурукчу-классиктер Александр Ивановтуң, Карл Брюлловтуң, Николай Генин, Василий Перовтуң, Валентин Серовтуң, Исаак Левитанның, Михаил Рубельдин заалдары аңгы-аңгы турар, а Василий Верещагинниң, Василий Суриковтуң ийиниң заалдары турар. Врубельдиң узуну 14, дооразы 7 метр улуг «Хаан уруу Грези» деп чуруун катап тургузуп эгелээн. Ол чурукту 1896 чылда Нижегород ярмаркازынга чаңгыс-ла катап көргүскен соонда шыгжагга чыдып келген, ынчангаш ону чураан пес дыка баксыраан. Ол чурукту долузубиле, эки шынарлыг катап тургузар арга бар деп реставраторлар чугаалап турар.

Третьяковканың делгелгелери база өскерлир. Графика ажылдарының хөй нуруузун кылымал чырыктыг черлерге тургузар, чүге дизе, графика —хүн чырыынга таарышпас.

Эрте-бурунгу орус уран чүүлдүң чамдык кылыгларын алдынган болгаш мөңгүнден кылган бурган чуруктарын 6 заалдарга делгээр.

Лаврушин доора кудумчузунда Третьяков комплекизинге орус чурукчуларның Октябрьның социалистиг Улуг революциязынга чедир чураан ажылдарын делгээр. 1917 чылдың соонда чураан чуруктарны Крым эриинде ССРЭ-ниң Күрүнениң чурук галереязының чаа заалдарынга тургузар.

Лаврушин доора кудумчузунга чаа бажыңны тудар. Ону 1988 чылда долузу-биле ажыглалга киирер. Ол болза «инженер корпузу» дээр бажыңдыр. Аңаа 1500 дөрбелчин метр хемчээлдиг делгелге залы турар. Галереяның ажылдакчылары кол делгелгелерни эскертпейн тургаш, орус уран чүүлдүң турасказалдыг хүннеринге, чамдык чурукчуларның юбилейлеринге тураскаатган таңгыс катап көргүзер делгелгелерни организастаар. «Инженер корпузунга» лекцияларны доктаамал чорудар.

Эртем ажылы чорудары-биле ам тудуп турар конференция залынга фильмнерни, слайдыларны көргүзер. Ол-ла залга техниктиг албан, чижээ, ЭСМ (электрониг санаттыг машиназы) турар. ССРЭ-ниң бүгү музейлериниң дугайында, орус болгаш совет уран чүүлдүң делгелгелериниң дугайында медээлерни ол ЭСМ-нерни дамчыштыр билип ап болур. Музейлерниң делгелгелерин солчуурунга, көжүп чорууур делгелгелерни организастаарынга ЭСМ улуг дузазы чедирер.

Уруглар галереяда тускай студияны алыр. Хүн чырыктыг делгем студияга уруглар келгеш, чурукчу-башкыларның, уран чүүл тайылбырлакчыларының дузазы-биле чуруктарны чуруур болгаш дужуруп чуруур аргалыг болурлар.

Третьяковка чүгле чаа тудугларбиле алгывас. Лаврушин доора кудумчузунда XVII чүс чылдың эрги бажыңын база ооң эргезинче шилчидип берген. Аңаа пөстен аргаан, ыяштан кылган үс-шевер чүүлдерни делгээр. XVIII—XIX чүс чылдарның улуг сурагжыыан, ынчалза-даа солун ажылдарлыг чурукчуларының графика база уран чурулга ажылдарын аңаа база делгээрин көрген.

Третьяков галереязының архиви база улуг. Ону хөй чурттарның уран чүүл шинчилекчилери ажыглап турар. Ук архивти архитектура талазы-биле төөгүлүг тудуг — «Демидовтуң бажыңынга» тургузар. Ол бажың улуг болганда өске-даа делгелгелерни база кылыр.

Үстүнде адаанывыс бажыңнар «Третьяков галереязы» деп культура-төөгү төвү болур. А Лаврушин доора кудумчузу чүгле чадаг кижилер кылаштаар чер болу бээр.

«Третьяков галереязы» каттыжыышкынга скульптор Сергей Коненковтуң, Анна Голубкинаның, чурукчу Павел Кориниң турасказал-музейлерин база дамчыдып берген. Ол-ла каттыжыышкынның составынга скульптор Николай Томскийниң музей-мастерскаязы база кирер. Галереяның ажылдакчылары кижилерниң бир хүн иштинде көрүп четпези суран чүүлдүң бо дээрбээн хургаар экскурсияларны чорудар.

Николай НЕЙЧ. (ПМА).

УЛУСЧУ ЧОГААДЫЛГА ФЕСТИВАЛЫ

Тес-Хем районнуң уран чүүл коллективтери Улусчу чогаадылганың ийиги бүгү-эвилел фестивалынга идепкейлиг кирипкен. Хөйнүң ырызы көрүкчүлерниң үнелээшкинин алган.

ЧУРУКТАРДА: тес-хемчилерниң ыраажылары концерт үезинде (солагай талазында) болгаш ыраажылар көрүлдезиниң киржикчизи, Ак-Довурак хоорайда ажылчын хандырылга килдизиниң ажылдакчызы Светлана Пушкова ырлап тур.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Найыралда — кызыгаар чок

КҮЗЕЛИН ЧЕДИП АЛГАН

Болгар шүлүкчү Иван Атанасов-биле А. М. Горький аттыг литература институдунче кирерниң шылгалдаларын дужаап тура, таныжып алган мен. Кайывыс-даа билдинмир орус шүлүкчү Николай Старшиновтуң удурткан семинарының киржикчилери апарганывыс соонда, ол таныжылга найыралче шилчээн.

Иванның чурттап эрткен амыдыралы болуушкуннар-биле байлак, солун кижи. Ооң боду топтуг, эш-өөрзүрек, биче сеткилдиг деп кады өөренген эш-өөрү дораан билдивис. Ол — амгы үеде бистиң институтта бот-өөредилге-биле өөренип турардан чаңгыс даштыкы студент. Чогум институтта шуут кээп өөренип турар болгар, поляк, никарагуа, моол, вьетнам студентилер база бар харын. А бистиң эживис Совет Эвилелинде ажылдавышаан, өөренип турар.

Иван чогаал ажылынче ыяңгылыг суңгуттуп кирер бетинде, амыдыралдың эрээн шокар оруктарын эртип каапкан. Болгарияның Плевен облазы — ооң төрээн чери. Футболга хандыкшааш, аңаа бедик мергежилди чедип ап, бисте болза дээди лиганың мастерлер командазы хире черге ниң командазынга хөй чылдарда ойнап келген. Ам-даа футболга ынак.

Ону бистиң чуртувуста ажылдап турар диштивис. Ол чүге ындыг апарганыл? Иванның сеткил-сагыжын шинчилеп көөр болза, ёзулуг романтик кижи. Ооң романтиказы дээрге-ле хоозун күзээшкиннер-биле кызыгаарлаттынган эвес, амыдыралчы үндезинниг, долгандыр чаттылган чурттаалганы эжиждер сорук-биле долдунган. Иванның шүлүктери нарын тургузуглуг, ынчалза-даа билип алдынгыр: номчаан кижи бүрүзүн хаара туда бээр.

Эң баштай Тюмень обласка кээп, чаа тудугларга бөлүк болгар өөрү-биле ажылдай бергенинден бээр, ам он ажыг чыл эрткен. Дашчының, бетонщиктиң, чазанычының мергежилдерин кончуг эки шиңгээткен. Тюменьге ооң бижээн шүлүктерин эш-өөрү ырлар кылдыр ырлажы берген. Чогаадыкчы намдарын ынчаар эгелээн. Аңаа солуннарга орус дылга эң баштай парлаткан. Иванның чогаалдары чер-чурттуга база үнелелди алган. Ооң уламындан эгелеп чорууурларының литература конкурузунуң тиилекчизи-даа болган.

Москва чоогунда хоорай — Волоколамскиге көжүп келген соонда, ында чечен чогаал каттыжыышкынның удуртукчузу, боду А. М. Горький аттыг литература институдунуң доозукчузу А. Ивушкин Иванга ол институтче кирерин сүмелээн. Болгарияның Чогаалчылар эвилели ону деткип, бодунуң өмүнээзинден сүме бижиин берген. 1985 чылдың сентябрьда Иван студент билеттин холга туткан.

Чогаадыкчы семинарның удуртукчузу, фронтучу-шүлүкчү, дыка хөй аныяктарны чогаалдың улуг оруунче үдургени Николай Старшинов-биле, семинарда эш-өөрү-биле харылзаазы быжыгып, чогаалдың шынгызы өөренип, чуртталгазын аңаа чагыртып эгелээни ол. Бистиң интернационалчы коллективте орус Александр Макаров, армян Алгис Оганисян, авар Аймат Малачаева, латыш Модрис Аузиньш дээш, кандыг кижи чок дээр. Иван ол эш-өөрүнүң шүлүктерин болгар дылче очулдуруп кирипкен. Алызы барып тускай чыынды номну белеткээр сорулгазы салган. Эң чаагай, янзы-бүрү аймак-сөөк улустарны чооктуулаштырар бүзээлиг сорулга ол.

Амгы үеде И. Атанасов Совет Эвилелинде үнүп турар «Дружба» деп болгар солунуң тускай корреспондентизи болуп, Воронеж областың Губкин хоорайда ажылдап турар. Ооң амыдыралының күш-ажылчы намдарының база бир солун арны ажыттынган.

Ам боттуң күзелин чедип ап чоруур Иван Атанасовтуң бир шүлүүн номчукчуларга бараалгаттым.

Н. КУУЛАР.

ТӨРЭЭН СУУРУМ

Төрээн суурум,
Оожум дүнге чайгаткаштың
Таалалаан уйгуң
Даңгаар эртен үзе кирип,
Оттурган дээш
Төлүң мени буруудатпан.
Даамчыргай кудумчулар
Эргий киискээн
Ээп-хат дег эглип келдим.
Сактышкыннар.
Чаашкынналып тарай бердин.
Чаңгыс черге чыып аар дээш,
Чадап кагдым.
Тейлеп чоруур
Дээди ыдык бурганнарым.
Маңап орар
Бажыңымче кирип чадаг,
Эрээлендим.
Эрткен бүгү частырыым дээш
Өршээриңер кандыг ирги?
Азы мени,
Ала-бук деп карган, конгуп,
Өлүржемге
Ада-чем хүлээвес бе?

СОНУУРГАП КӨРДҮВҮС

Чөөн Казахстан областың этнография музейиниң төлээзи Атангельди Джамбеков он ажыг хоочун, аныяк чурукчуларның чүс ажыг чуруктарын бистиң республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге делгээн. Ол — чурукчуларның дуржулга солчуурунга, чогаадыкчы ажылынга улуг ажыктыг.

Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң заалдарында ажыттынган делгелгеде Чөөн Казахстанның чурукчулары чер-чуртунуң алдар-сураглыг кижилерин, бойдус байлаан, чонунуң культуразын чуруп көргүскен. Ол делгелгеден солун, утка-шынарлыг портреттерни көрүкчүлер улуг сонуургал-биле көрген. Ол дугайын олар ында демдеглел дептеринде бижип турар.

Хоорай чурттакчыларындан аңгыда ол делгелгени районнардан келген фестиваль киржикчилери, өске чоок-кавы черлерден ажыл-албан ужурунда командировкалап келгеннер база көрүп четтигипкен. ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүннери В. Т. Титовтуң «Кызыгаарда эртен», «Чериң байлаа», Е. Агейкинниң «Совхоз директору» деп чуруктары, этюдтар болгаш өске-даа чуруктар ында бар. Чурукчу Яков Ушаковтуң янзы-бүрү темалыг чуруктарны чурааны — ооң чогаадыкчы ажылының чедиишкини.

Дыштаныр хүннерде музейге аалчылар арбын болган. Чыжыэлээрге, Каа-Хем, Таңды районнарының фестиваль киржикчилери, «Енисей», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, «Совет Тыва» совхозтарының уран чүүл ажылдакчылары болгаш Таңды районнуң культура ажылдакчылары музейниң залдарында делгеттинген экспонаттар-биле таныжкан. База ол ышкаш дээди, ортумак өөредилге черлериниң студентилери, сургуулдары 1, 2, 3, 15 школаларның өөреникчилери чурук делгелгезинге экскурсияны кылганнар.

Демдеглел дептеринде Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы чурукчу Г. Суздальцев болгаш өскелерден Чөөн Казахстанның чурукчуларының ажылдарынга үнелелди берген.

Р. ДОЛЗАТМАА.

«Шынга» харыы

АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭН

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Д. Деваа аттыг кубок дээш СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң төвү — Ильинка суурга эрткен маргылдааның дугайында шүгүмчүлелдиг материал «Шынга» май 6-да үнген.

Ук авторнуң материалында маргылдааларны организастаазы багай, мөгелерниң хүрешкен черлери хирлиг, оларның удуур-чыдар черлерин эки хандырбаан болгаш аңаа ажыл-агыйның удуртукчулары, партком, Ильинка кожээ Соведи кириштирбезин айыткан.

Ук материалда айыттынган четпестер бадыткаттынган дугайында харыынга СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң партком\у\нуң чаа секретары М. А. Сарыглар редакцияже бижээн.

Ам совхозтуң дирекциязы, партком база профэвилел болгаш комсомол комитеттери күш-культура болгаш спорт ажылын үевин негелдезинге дүүштүр чорудары-биле чамдык хемчээлдерни ап эгелээн. Спорт залының байдалын экижиткен, чамдык дериг-херекселдерин садып четчелээн, спорт-массалыг ажылдарның планын тургускаш, ол чүүлдерни организастыг эрттирери-биле тодаргай кижилерни, хөй-ниитичилерни быжыглаан дугайында ук харыыда айыткан.

«ЧЕДИ КАТАП ХЕМЧЭЭГЕШ...»

М. Өлчей-оолдуң «Демисел» деп аттыг шүлүктериниң чыындызы номчукчуларының холдарынче шагда-ла киргилээн. Харын чамдык номчукчулар парлалга болгаш радио дамчыштыр чаа көстүп келген «төлге» үнелелдерин бергилээн. Мен база арай озалдап-даа бол, М. Өлчей-оолдуң шүлүктериниң бо чыындызынга хамаарыштыр чамдык бодалдарымны бижикседим.

Бир-ле дугаарында каракка илдиги турар чүве — номнуң даштыкы каасталгазы болду. Ук номну чурукчу Ш. Д. Куулар шынап-ла фантазияның дуззазы-биле хевээг черде ханы утказыг чураан. Ында ак биле кара, Чер биле Дээр — өндүр чаагай хуулгаазын, тывызыксыг өрдемчей... Ол-ла бүгүге хамаарыштыр Кижи, ооң угаанының чогаадыкчы күжу төргүндеп турар деп утканы чурукчу сиңирген. Чурукчунуң бо фантастыг бодалынга шүлүкчү М. Өлчей-оолдуң номда кирген чогаалдарының темалары болгаш утка-шынары база-ла хөй нуруузунда дүгжүп турар. Чурукчу ында шүлүктерни баштай номчуп таныжкаш, аазы хандыр бодалганы чураажок-тур.

Элээн каш номнарның автору М. Өлчей-оолдуң «Демисел» деп чыындызында шүлүктерниң темазы янзы-бүрү, утказы ханылары хөй. Шүлүк чогаалының техниказын, ооң одуруттуг бүрүзүнүң иштики-даштыкы аяннажылгазын, хемчээл тургузуун организастап, чарт бижиири чынында шүлүктер херечилеп турар. Ооң шүлүктериниң одуруглары колдуунда черле ажык ритмниг болгаш номчуурга илдик чок боол турарын эскерер бис. Партия, Төрээн чурт, күш-ажыл, ынакшыл — бо мөңге темаларны М. Өлчей-оол база-ла оон эрттээн. Оларны шүлүкчү боду нуу-биле бир янзы көргүзерин оралдажып турары илдең. Чижээ, «Кижи чараш» деп шүлүкте ындыг одуруглар бар:

Шыңгаңнарын кырланнады
Туйбуларны эптей салып,
Чымыш-биле төрелдешкен
Тудугжунуң боду чараш!
—Амыдырал шуурганының
Аак-кээтиг мооңдаан өттүр—
Муңчулуг чок, өжеш, чоргаар
Бурунгаарлаар кижи чараш!

Аас чогаалында чонуң ажыл-амыдыралы, ёзу-чаңчылы, сеткил-хөңнү илереттингеш. Ону чыыры база-ла буянныг үүле-херек. Ол буянның херекке тураскааткан бир шүлүүн автор «Эртинелер» деп адаатын, күндүлеп адааны-даа чедимчелиг.

Хоор чонум аразынга
Колданчы дег сурап чораан.
Ховар диген эртинелер —
Кожамыктар тыпканым хөй.
—Арыг, дээди ынакшылга
Адааргап-даа келир-дир мен:
«Өзеп, мээстиг мээн чуртум
Өрттензе-даа, шыктыг
чытсын
Олзумзе-даа, калзымза-даа,
Озум-баарым сенээ чорзун»
Шынап-ла, утка-шынары-даа аян-сырыны-даа алдын одуруглар — эртинелер!

Белен эскертинмес, ынчалза-даа амыдыралчы ужур-дузазы улуг шүлүктер М. Өлчей-оолда арбын. Ол ону колдуунда-ла кедээ амыдыралдан эскерип көрүп чоруур. Ындыг шүлүктерге, «Бердиннмеске», «Эжен каан дег», «Көскү хеп-сып», «Ыяшын ирей» болгаш өске-даа чамдык чогаалдарны хамаарыштырып болур.

Чүгле далаш чоруктуң чылдагааныңдан (хенүге берген шүлүкчү болгай) «Демиселде» чамдык четпестер барын номчукчулар эскерген боор. Каш кижектен көрээлиңер. «Тайбыңны дээш хүрежир бис» деп шүлүкте:

Сагышта дег —каалама,
Шаптарал чок орук турбаан.
А «Боралгактар, казыргылар» деп шүлүкте:
Шуудай берген айгадан ак
оруктар чок.
Чурттаалгада боралгактар,
казыргы хөй — деп
шынын көргүзүп турган хиренинде-ле автор «Тывам» деп шүлүүнде:
Чараш болгаш чалыызы
кедерээн,
Сайзыралдың бедииңче
үнген,
Келир өйже ылаптыг
кылыйткан,
Херин базымнарга
чаңчыккан
—деп, бадыткааны эмин эрттир төөрем болгаш мурнуңда көргүскен чижектерге удурланышкак утказыг. Шынап-ла, ниитизел хөгжүлдезинде, чаңгыс чурттуң, республиканың-даа дыжык, бедикче ааза-ла кыдыйтып үне бээр белен чүве кайда боор. Автор шүлүктүң хемчээлинче, эге болгаш сөөлгү база иштики аяннажылгазынче кол кичээнгей салгаш, сес-домактың утказын тоомчага албайн барган. Черле ынчаш, сес-биле ажылды кошкаткан фактылар бар. Кыдыра, эрең гей, бүзүрексевес хөөнү илеретken сөстер, чамдыктары чогуур туруштарында-даа болза бо-ла таварышкылаар. Чижээ апаргы дег, турза, дег боор, дижири дег, боор-дур, ирги, хире, де, чоор бе? Күзээр мен, кызар мен. Ындыг-дыр, ындыг-дыр—дээн янзылыг медээлер. Чамдык шүлүктерниң аттары чиге эвес, харын мырыңай төнмээн утказыг болгаш чевен. Чижээ, «Хөөн эдип», «Чедер боорун», «Шаа кээрге» «Шаа барып», «Багын сегээш», «Үнү чок боол».

«Демиселге» хамаарыштыр номчукчу мээң эскерген үүрмек четпестерим ол. Чогаал-биле калбактанышкан, эгелеп-даа чоруур, «балдыры дынзый»-даа берген, хоочун-даа чогаалчыларга негелде чаңгыс, шыңгыы болганда, сес-домакты алдын мышкаш шилип тып, далаш чок, эки сиредип-сиредип, «Чеди катап хемчээгеш, чаңгыс катап кезер» болза эки. Ындыг болганда бо негелде хоочун шүлүкчү М. Өлчей-оолга база демей-ле дорт хамааржыр.

К. ЭКЕР-ООЛ, номчукчу.

Чаа ном

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ:

«КОЛОС» КБ

Май 31-де. Школачыларга дыштаныр хүн клувунуң кежээзи 13 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КБ

Май 30-де. Цирк программазы «Аренада Маша болгаш Миша деп адыглар» 19 шакта.

Май 31-де. Асфальтыга чуруктар конкурузу 12 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ КБ

Май 31-де «Тыва тудуг» трестиң Улуг-Хемская 17 дугаарлыг бажыңында общежитиезинге «Акы-дунма республикаларның өг-бүлезинде» деп тематиктиг кежээ. Узбек ССР-ниң дугайында чугаа болур.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР «ХЕРЕЛ» СПОРТЗАЛГА

Май 30-де. Уругларның спорт школаларының хостуг хүрешке ижик маргылдаазы 10 шакта.

Май 31-де. Уругларның спорт школаларының хостуг хүрешке ижик маргылдаазы «Совет Тываның 5 чылы» стадионга 10 шакта уламчылаар.

Май 30—31-де «Хем бөмбүк» клубтуң шаңналы дээш футбол маргылдаазы 14 шакта.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫНГА

МАЙ 31-ДЕ. Уруглар камгалалының хүнүнге тураскаатган байырлаал. ООҢ ПРОГРАММАЗЫНДА: оюннар, конкурстар, аттракционнар. «Ачам, авам, мен—спортчу өг-бүле» деп маргылдаа «Хүреш» стадионга болур. Парктың аллеязынга уругларның асфальтыга чурук конкурузу. Ногаан театрга «Хеглүг ноталар» деп концерт. Уругларның уран чурулга школазының өөреникчилериниң чурук делгелгези. Кошкан үш аъттыг тергелерге, теплоходка, самолётка, автобустарга аян-чоруктар. Аъш-чем садыглаашкынын организастаар. Дыштанып келгеннерге хөглүг ярмарканы организастаар.

Тываның кооператив профтехучилищези 1987—1988 өөредилге чылынга сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур. Училище хереглекчилер кооперациязының дараазында бедик мергежилдиг ажылдакчыларын белеткеп турар: садыгжылар, үшкү разрядтың поварлары, хлеб быжырыкчылары, хлеб быжырар далган белеткекчилери, хлеб быжырар дазган белеткээр машиналың машинистери. (үшкү разряд), дөрткү разрядтың кондитерлери.

Училище 17—30 хар назылыг он класс эртемниг кижилерни хүлээп алыр. Кондитер салбырынга өөредилгениң хуусаазы 2 чыл, арткаңнарының — бир чыл.

Дараазында документилерни дужаар: билдиришкин, эртемниң дугайында документ, паспорт, сельпо, рабкооп азы райподан чорутkан бижик, 3х4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук, № 286 хевириниң медицина шынзылгазы.

Документилерни дужаап турар үеде хүлээп алыышкын комиссиязының кежигүннери кижи бүрүзү-биле беседаны кылыр. Документилерни июль 1-ден август 15-ке чедир хүлээр. Училищеге кирерниң экзамени чокка конкурс ёзугаар август 20-ге чедир хүлээп алыр.

Училищеге киргеннерни общежитие-биле хандырар. Садыг, кулинария болгаш кондитер салбырларының сургуулдарының стипендиязы айда 32 рубль, а хлеб быжырар салбырның — 70 рубль.

Училищеге өөренип турган чылдарын күш-ажыл стажынга киир санаар.

Бистиң адресивис: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 30. Телефон № 2-55-07.

Тыва АССР-ниң профэвилелдериниң кадыкшылга черлериниң удуртулгазының талазы-биле килдизи 1987 чылдың чайгы сезонунуң үезинде Үш-Белдир, Чедер курорттарга ажылдаар эмчилерни, медицина сестраларын, ажыл-агый сестраларын, поварны, официанткаларны, кухня ажылдакчыларын, диета-сестраларны чалап тур.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок 7.

ТВ

МАЙ 29-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 9.15 — «Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильм. 6-гы фильм. «Тиилелге соонда». 2-ги сериязы. 9.20 — «Дедир харылзаа». Аныяктар редакциязы медеглеп тур. 10.05—10.10 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — Уругларга фильм. «Ак-көк шлем». (ГДР). 17.20 — «Концертино» камерлиг ансамбль ойнаар. 17.35 — Москвада бирги антиквар-букинистиг аукцион. 18.05 — «Ыр концерти». 18.30—«Хүнден хүнче. Партия райкому эде тургустунуушкунун байдалында». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00— «Кижи болгаш хоойлу». 19.30— «Россияның демир хереэ». Док. телефильм. 19.45— «Музыка оранынче орук». Д. Б. Кабалевскийниң Владимир хоорайның № 16 школазының үстүкү класс өөреникчилери-биле ужуражып тургаанының дугайында сактыышкыннар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Даразында хүнде». Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериялары. (АКШ). 23.50 — 00.15 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — Уран чурулга. Керамика уран чүүлү. 9.35; 13.15 —Англи дыл. 10.05 —П. И. Чайковский. «Чылдың үелери». 10.35; 11.35 — Төөгү. 7 класс. XVIII чүс чылдың ийиги чартыында культура болгаш чырыдылга. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.05 — С. Михалков — «Ат салбаан чагаа». Телешин. 13.45 —Медээлер. 13.50—Сээң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин — «Улуг эгелээшкин». 14.30 — 15.20— Ю. Фучик дугайында расказтар. 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильмнер программазы. 18.45 —«Тураскаалдар — бистиң төөгүвүс». Тыва АССР-ниң девискээринде турар культура болгаш төөгү тураскаалдарын камгалаар дугайында. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия төвү». Үнзүрүлгеде: Медээлер. «Пропагандистиң ийдеми». Уруглар камгалалының хүнүнге. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 — ССРЭ-ге чогааттынган. Чогаадыкчы ажыл-чорудулганың айтырыгларының дугайында. 20.45 — Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 20.50 — «Кызыгаарда». Ортаакы Поволжье бойдузунуң дугайында док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Л. Делибтың баледи «Коппелия». Москваның үлегерлиг хореография училищезиниң шиизиниң баштайгы көргүзүү. 23.25—23.50 — «Дружба» Чадаг-тергеге маргылдаа.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республиканы бүргеп, аязыр, чамдык черлерге биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың секундада дүргени 9—14 метр. Агаарның температуразы дүне 5—10 градус чылыг, чамдык черлерге 3 градус чедир соор. Хүндүс 19—24 градус изиг.

Кызылга бүргеп, аязыр. Чаъс. Агаарның температуразы дүне 7—9, хүндүс 20—22 градус чылыг.

КИНО

МАЙ 29-ТА

«НАПЫРАЛ»: «Бал сказок» 9.30, «Трое мужчин и младенец в люльке» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Последняя дорога» 16.00, 18.00, 20.00, «Киновечер посвященный творчеству актёра Павла Луспекаева» 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Варвара-краса, длинная коса» 9.30, 11.30, 13.20, «Без срока давности» 15.00, 17.30, 19.20, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Короткие встречи» 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Зорро» 17.00, 19.40 шактарда.

«ЧАЯГЫ» к/т: «Чужие здесь не ходят» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

ШЫН

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ:

редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш удуртур килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун кедбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арны.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2517.
ТС—00309

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 126 (13426) | 1987 чылдың май 30, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копейк

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш профэвлелчевүлел 1986 чылда библиотекалар аразында социалистиг чарыштың түңнелдерин чүгаалажып көрген.

Эрткен чылын республиканың библиотекалары 205 муң ажык кижиге бараан болган. Ол болза 1985 чылдан он ийи муң кижи хөй. Экии көргүзүглерни Бай-Тайга, Эрзин, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Мөңгүн-Тайга районнарының төвүчүткен библиотекалары чедип алганын хүлээп алган доктаалында демдеглээн.

Оон-биле чергелештир библиотекалар үениң негелделеринге дүүштүр ажылдавайн турарын доктаалда айыткан Бии-Хем, Тес-Хем, Сүт-Хөл районнарының төвүчүткен библиотекалары планнарын күүсетпээн.

Республиканың Министрлер Чөвүлели болгаш профэвлелчевүлел дарзазында районнарны чарыштың тиилекчилери кылдыр санаан:

— республиканың барыын зоназынга Бай-Тайга район,

— мурнуу зонага— Эрзин район,

— төп зонага—Кызыл район.

Социалистиг чарыштың тиилекчилеринге Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш профэвлелчевүлелдиң шилчинир Кызыл туктарын тывыскан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, оон дараазында болган партия ТК-ның Пленумнарының шиитпирлеринге дүүштүр библиотекаларның ажылын сайзыраңгайжыдарынче угланган эргежок чугула хемчеглерни алырын республиканың Культура, Чырыдышкын министерстволарынга, Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединге дааскан. Улуг Октябрьның 70 чылынга алдар бодурган социалистиг чарышты улам калбартырын айыткан.

ЧУРУКТА: Тываның комсомол шаңналының лауреады «Детский мир» садыгда комсомолчу садыгжылар Урана Чымба, Елена Доңгак бараан саарылгазының планнын даалгаларын чедиишкинниг күүседир дээш, кызымак ажылдап турарлар.

Оларның киндизи майда 65 муң рубльдиң бараан саарар планын бо хүннерде ажыр боттандырган. Бичии оолдарга хептерни садыглап, ажылдың культуразын бедидеринче чугула кичээнгейни садыгжы аныяктар салып келген.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧАА АРГА-БИЛЕ

Бистиң республиканың совхозтары он ийиги беш чылдың баштайгы чылындан эгелеп, кодээ ажыл-агый культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязынче шилчип кирип турар.

Ол баштайгы чылда республика ниитизи-биле 10 муң гектар черге кызыл-тасты дешпилгелиг арга-биле тарып өстүргеш, оон гектар бүрүзүнден 21,5 центнер дүжүттү ажаап алган азы ажаз технология-биле деңнээрге, гектардан-на 7 центнер немелде дүжүттү өстүргеш. Химижилгени, мелиорацияны, агротехниканы сайзыраңгайжыдарының үндезининге хөгжүлдениң экономиктиг үнүш-дүжүткүрүн бедидери бүгү талалыг интенсификацияның эргежок чугула негелдези болуп турар.

Черниң бериимчелиг чорук чер ажылының ол бүгү системазын хөгжүдеринге көргеш херекселдерни канчаар ажыглаанындан, эртемниң болгаш мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин калбаа-биле нептересткениндеи бедиир. Оларны улам ажыктыг болгаш чогумчалыг ажыглаан тудум, хөрзүннүн үнүш-дүжүткүрүн эвижидери дүрген болдунар. Республиканың бир дугаарында чорткан тараа культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязы чүну көргүскенил? Ук технологияны ажыглаан совхозтарда частырыглар болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер, кайы-бир техниктиг арганы чедир ажыглаваан чоруктар кайы хөй болган.

Интенсивтиг технологияны кызыл-таска ажыглаарын корген 27 совхозка ниитизи-биле 40 муң гектарга ажыглаарын планда айыткан, оон гадан-на ортумаа-биле 15 центнер дүжүттү ажаап алыр азы ажаз шөлдерге бодаарга, ортумаа-биле 7 центнер немелде дүжүттү ажаап алыр сорулганы салган. Амгызында интенсивтиг технологияны төп тарааланың Улуг-Хем, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем, Кызыл районнарының совхозтарында ажыглап турар, олар интенсивтиг шөлдү тус-тус 8-10 муң гектар чедирер сорулгалыг. Ук ажыл-агыйлар ол ажылче ам массалыг кирген. Аразында чарыштыг «Тиилелге» болгаш «Шамбалыг» совхозтарда ол ажыл багай эвес чорул турар. Кандыг-даа чаа, дешпилгелиг арганы ажыглаарда кол чүүл — кижилер.— кадрлар болганда, төп зонаның совхозтары агроном, механизатор кадрларының билиг-мергежилин бедидип, өөредилгезин эрттиргеш, кижи бүрүзүнүн аттестациязын чорудкан.

«Тиилелге» совхозта республикада аддар-сураглыг механизатор Д. С. Дандарга удурткан 30 кижи составтыг механизастаан отряд интенсивтиг шөлде чедиишкиннинг ажылдап турар. Оларда 8 кижи партия кежигүнү, 17 кижи комсомолчу, отрядтың шупту кежигүннериниң 70 ажыг хуузу бедик мергежилдиг механизаторлар. Оларда амгы үеде Саая Аккыр-оол, Алексей Ооржак, Василий Сарыглар, Николай Оюдар олар эң шалыпчы ажылдап, эш-өөрүнүң хей-аъдын көдүрүп турар.

База ындыг найыралдыг отряд «Шамбалыг» совхозта ажылдап турар. Оон химик-агроному Даваа-Сүрүң Ооржак амгы үеде интенсивтиг шөлде чорудуп турар ажылдарының дугайын мынчаар чугаалаар:

— Бистиң совхоз интенсивтиг технология-биле эрткен чылын 500 гектарга ажылдап эгелээн бис. Бо чылын ол шөлдү бир муң гектар чедирдивис. Бир муң гектар интенсивтиг шөлге белеткел ажылдарын күзүн-не эгелээш, бир гектарга 200 килограмм минералдыг чемишчидилге онаажып турар кылдыр чаштырган бис. Үрезин чажар шөлдүң чажылдаа мурнунуң болбаазырадылгазын чоруткаш, чажылганы доостувус. Интенсивтиг шөлге кылып чорудар ужурлуг бүгү технологтуг ажылдарның планын бот удур тургускан болгаш ол ёзугаар ажылдаан бис. Амгы үеде бистиң механизаторларывыстан Шүүче Доруш-оол, Николай Хомушку, Ооржак Май-оол болгаш өскелер-даа эң шалыпчы ажылдап турарлар.

Кур черде Чедер болгаш Шамбалыг ховуларының тараажыларының агаар-бойдузунуң кандаашкынның байдалындан хамаарылга чокка чаагай дүжүттү өстүрер дээш бир демнилелиг, найыралдыг ажылдап турары мактаксанчыг. Шынап-ла, ол ховуларда суггаттыг тараа шөлдери барык чок. Ынчангаш кижилер дүжүттүң салымын шиитпирлээр болганда, аңаа быжыг тура-соруң, организастыг чорук кончуг чугула.

Суггаттыг черлерни интенсификастаарының бир кол хевири болза, орта кодээ ажыл-агый культураларын тускай программалаттынган технология ёзугаар тарып өстүрери болур дээн республиканың Агроүлетпүркүркомунуң специалистери санап турар. Бистиң республикага бо чылын «Барлык», «Найырал», «Ак-Туруг» совхозтарга хөй чылдыг сиген-нерни, С. К. Тока аттыг совхозка картофельди программалаттынган технология ёзугаар тарып өстүрери көрдүнген. Ук технологияны ниитизи-биле бо чылын бир муң, а 1990 чылга чедир үеле 4 муң гектар суггаттыг черлерге нептередирин планнаан.

Кодээ ажыл-агый культураларын өстүрериниң интенсивтиг технология аргазы амдызында бистиң республикада чаа эгелеп турар, эртем-техниканың чедиишкиннеринге үндезилээн чаа, дешпилгелиг арга болганда, чер-черде партия, совет, ажыл-агый, профэвилел, комсомол органнары оон канчаар чорул турарын хүн бүрүнүн кичээнгейинге ап, аңаа дээштиг удуртулганы боттандырары негеттинип турар.

А. ДАРЖАА.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

ЮБИЛЕЙНИ ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

«Улуг Октябрьның 70 чылынга белеткел талазы-биле Улуг-Хем районда улус депутаттарының чер-чер Советтериниң ажылының дугайында» айтырыгны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ээлчеглиг хуралынга чугаалашкан.

Улуг-Хем райкүүскомунуң даргазы Д. Х. Ооржактың бо айтырыг талазы-биле илеткелин дыңнааш, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга уткуштур СЭКП ТК-ның Кыйгырыын районнуң ажылчы чонунга бүрүн таныштырган дээрзин демдеглээн. Районнуң ажылчы чонунуң социалистиг хүлээлгелерин болгаш чарыжының негелделерин район солунунга парлаан. Улуг-Хемде үш коллектив, тус-тус 214 кижи ийи чылдың планныг онаалдазын ноябрь 7-ге чедир бүрүн күүседир дээн бедиткен хүлээлгечи алган.

Ындыг-даа болза, юбилейге уткуштур хемчеглер районнуң чамдык черлеринде ам-даа ёзу барымдаалап турар. Оон түңнелинде чамдык коллективтер ам-даа кошкак ажылдап турар. Ыланғыя ажыл-агыйларда мал бажының хорамчазы улуг, хандырылга ажылдарының ажылы негелдеге четпес, тудуг объектилеринде байдал хумагалыг. Хожудап турар кудумнуң ажылын район Совединиң күүскому хаяы ажылдатпайн социалистиг чарышты калбартырынга кескү дугайны чедирбейн, мурнакчы коллективтерниң дуржулгазын нептеретпейн, чедиишкиннерин деткивейн турар. Ёзу барымдаалаар чоруктуң аспаандан уштукмайн турарындан хары-даа чамдык эки эгелээшкиннерни эскербейн турар. Чижээ, чер-чер Советтериниң депутаттары М. Е. Лопсаң биле Н. М. Карповтуң бригадазы юбилейге алдар болдуруп чаржып турар, район болгаш Чаа-Хөл кодээ Советтериниң күүскомнары ону кичээнгейге албаан. «Күш-ажылдың хостуу» совхозта Оймак болгаш Торгалыг сүт-бараан фермалары база чарыштыг.

Эрге-чагырганың чер-чер органнарының организас-массалыг ажылында четпестер хөй дээрзин хуралга айыткан. Күүскомнар ажылдакчыларының ажылдан үнер-кирер чоруу хөй. Советтер ажылында ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел чогуур дениелге четпес. Улус депутаттарының район Совединиң күүскому бодунуң ажылының стилин болгаш методтарын үениң негелдезин ёзугаар эде тургуспайн турарындан ындыг четпестер тып-тып турар.

Бо четпестерни дарый чайладырын, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур талазы-биле тодаргай хемчеглерни алырын Улуг-Хем райкүүскомунга, чер-чер Советтеринге дааскан.

СОҢГУЛДАГА БЕЛЕТКЕЛДИ ЭКИЖИДЕР

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң чээрбиги чыыжынга болгаш районнарының (хоорайларының) улус судтарынга соңгулдаларга белеткелдиң Кызыл хоорайда болгаш Тожу районда канчаар чорул турарының дугайында айтырыгны база Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелдерни Кызыл хоорукүүскомунуң даргазы Д. Л. Тиимей болгаш Тожу райкүүскомунуң даргазы Н. П. Савин олар кылган.

Улус депутаттарының Кызыл хоорай, Тожу район болгаш кодээ Советтериниң күүскомнары соңгулдаларга белеткелдиң болгаш ону эрттирериниң талазы-биле организастыг хемчеглерниң планын ажылдап кылган болгаш баадылаан дээрзин Президиум кежигүннери демдеглээн. Соңгулда округтарын, участоктарын комиссияларын чогуур үезинде тургускан, оларның даргалары болгаш секретарьлары-биле беседаны кылган. Соңгулда комиссиялары ажылдаар черлер, телефон харылзаазы-биле, ол ышкаш соңгулда саавырлары-биле хандыртынган.

Ындыг-даа болза Тожу районда болгаш Кызыл хоорайда соңгулдаларга белеткел ажылында четпестер хөй дээрзин хуралга демдеглээн. Соңгулда мурнунуң чамдык хемчеглерин ажыл-агый болгаш социал-культураның практиктиг сорулгалары-биле дүүштүрбейн турар. Чамдык күш-ажылчы коллективтерге кандидаттар дешпиткен хуралдарны ёзу барымдаалап эрттирген. Боттарының бодап турар кандидатураларының дугайында санал бээр байдалды соңгукчуларга тургуспаан черлер база бар.

Агитпункттарда, соңгулда участоктарында, Культура бажыңнарында, клубтарда көргүзүг материалдарын четче дериваэн деп хуралга шүгүмчүлээн. Чон ортузунга масса-политиктиг болгаш тайылбыр ажылын агитколлективтер чедир чорутпайн турар. Күш-ажылчы коллективтерге, культура-чырыдыышкын албан черлеринге, агитпункттарга совет соңгулда системазының, эде тургустунуушкунун сорулгаларын, демократияны хайлаадырының, ажык-чарлыг чорукту калбартырының дугайында лекцияларны эвээш номчаан.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле тускай доктаалды Дээди Советтиң Президиуму хүлээп алган.

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕН КАНЧААР ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРГЕНИЛ?

1987 чылдың планын болгаш бюджедин чугаалашкан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының бешки сессиязынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиялары болгаш депутаттар чамдык сүмелерни, саналдарны киирген болгаш шүгүмчүлелдерни кылган. Ону канчаар күүседип турарының дугайында айтырыгны хуралга чугаалашкан.

Бо айтырыг талазы-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Парунин илеткел кылгаш, саналдарны болгаш шүгүмчүлелдерни боттандырар талазы-биле кылдынып турар ажылдарны долгулап чугаалаан.

Дээди Советтиң алдыгы чыыжының бешки сессиязының эрткениниң соонда эрткен үеде оон шиитпирлерни боттандырары-биле чамдык ажылдар кылдынган-даа, четпестер база хөй деп Президиум кежигүннери демдеглээн. Республиканың чамдык министерстволары болгаш ведомстволары, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары доктаамал комиссияларының болгаш депутаттарның саналдарын күүседир талазы-биле чогуур хемчеглерни албаан. Чамдык министерстволар болгаш ведомстволар ол сүмелерни, саналдарны боттандырары-биле хүн бүрү ажылдаваан.

Ол бүгүнүң түңнелинде бүдүрүлгениң техниктиг эде дериирниң болгаш чаартып кылырының, ону 2—3 ээлчег-биле ажылдаарынче шилчидерниң айтырыглары оожум шиитпирлеттинип турар. Бүдүрүп турар продукцияның болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң шынарын экижидер хемчеглер негелдеге четпейн турар. Бо чылдың эрткен дөрт айында Күрстандарттың кылган 30 хынаалдазының 20-зиниң түңнели чегенниг болган. Керамзит, хлеб болгаш хлеб-булка кылыглар бүдүрери эрткен чылдаазындан эвээжээн, транспорттуң болгаш харылзааның чамдык тудугулары хожудап турар.

Садыгның, ниитиниң чемнениилгезиниң, чоннуң амыдырал хандырылгазын хөгжүдер талазы-биле хемчеглер чедир боттанмайн турар деп хуралга шүгүмчүлээн. Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң адресинге база шүгүмчүлел болган.

Бо айтырыгга хамаарыштыр чамдык удуртукчуларны дыңнаан болгаш четпестерни чайладырының хемчеглерни ажылдап кылган доктаалды хүлээп алган.

• • •

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан болгаш тус-тус доктаалдарны хүлээп алган.

Хуралды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч. Д. Б. ОНДАР эрттирген.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг консультативтиг комитединиң ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛЫ

БЕРЛИН, Май 28. (СЭТ...). Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг консультативтиг комитединиң ээлчеглиг чөвүлел хуралы Германияның Демократтыг Республиказының найысылалында ажылын эгелээн.

Чөвүлел хуралда киржип турарлар болза:

Болгария Улус Республиказындан — Т. Живков—Болгарияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары, Болгария Улус Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның баштыңы; Г. Атанасов—БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Д. Джуров—БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң улуску камгалал министри; М. Балев — БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары; П. Младенов — БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң даштыкы херектер министри.

Венгр Улус Республиказындан —Я. Кадар— Венгрияның Социалистиг Ажылчын партиязының Чиңгине секретары, делегацияның баштыңы; Д. Лазар — ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; М. Сюреш — ВСАП ТК-ның секретары; П. Варкони—ВСАП ТК-ның кежигүнү, ВУР-нуң даштыкы херектер министри; Ф. Карпати—ВСАП ТК-ның кежигүнү, ВУР-нуң камгалал министри;

Герман Демократтыг Республиказындан — Э. Хонеккер — Германияның Социалистиг Чаңгыс зай партиязының ТК-ның Чиңгине секретары, Герман Демократтыг Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның баштыңы; В. Штоф—ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Г. Аксен—ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары; Э. Кренц —ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары; ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы; Г. Кесслер — ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң национал камгалал министри; Г. Миттаг — ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы; О. Фишер — ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГДР-ниң даштыкы херектер министри;

Польша Улус Республиказындан—В. Ярузельский — Польшаның Каттышкан Ажылчын партиязының ТК-ның бирги секретары, Польша Улус Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның баштыңы; З. Месснер—ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Ю. Чирек — ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары; М. Ожеховский— ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң даштыкы херектер министри; Ф. Сивицкий— ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң национал камгалал министри;

Румын Социалистиг Республиказындан — Н. Чаушеску— Румынияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары, Румын Социалистиг Республиканың Президентизи, делегацияның баштыңы; Д. Дэскэлеску — РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнү, РСР-ниң чазааның Премьер-Министри; И. Стоян— РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, секретары; В. Миля—РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, РСР-ниң национал камгалал министри; И. Тоту —РКП ТК-ның кежигүнү, РСР-ниң даштыкы херектер министри; Г. Карапфил — РСР-ниң ГДР-де элчизи;

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелинден — М. С. Горбачев — СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, делегацияның баштыңы; А. А. Громыко — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы; Н. И. Рыжков — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Э. А. Шеварднадзе — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри; С. Л. Соколов—СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри; В. А. Медведев — СЭКП ТК-ның секретары;

Чехословак Социалистиг Республиказындан — Г. Гусак — Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары, Чехословак Социалистиг Республиканың Президентизи, делегацияның баштыңы; Л. Штроугал — ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ЧССР-ниң чазааның Даргазы; В. Биляк —ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, секретары; М. Якеш—ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, секретары; Б. Хнеупек —ЧКП ТК-ның кежигүнү, ЧССР-ниң даштыкы херектер министри; М. Вацлавик —ЧКП ТК-ның кежигүнү, ЧССР-ниң национал камгалал министри.

Чөвүлел хуралдың ажылында Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң каттышкан Чепсектиг Күштериниң Кол Командылакчызы Совет Эвилелиниң Маршалы В. Г. Куликов болгаш Политиктиг консультативтиг комитеттиң Чиңгине секретары, ГДР-ниң даштыкы херектер министриниң бирги оралакчызы Г. Кроликовский база киржип турар.

Чөвүлел хуралды Э. Хонеккер ажыткаш, байыр чедирип, кыска чүве чугаалаан.

Үш хурал эрткен, оларны ССРЭ-ниң делегациязының баштыңы М. С. Горбачев, ЧССР-ниң делегациязының баштыңы Г. Гусак болгаш БУР-нуң делегациязының баштыңы Т. Живков олар ээлчежип даргалаан. Эштер М. С. Горбачев, В. Ярузельский, Я. Кадар, Н. Чаушеску, Т. Живков, Г. Гусак, Э. Хонеккер чүве чугаалааннар.

Политиктиг консультативтиг комитеттиң найыралдың болгаш эш хуу кады ажылдажылганың байдалынга эртип турар чөвүлел хуралынга Европада болгаш делегейде байдалды ниитизи-биле, ылангыя ядролуг дайынны чайладырының, ядролуг боо-чепсекти дүжүрериниң тодаргай хемчеглеринче шилчиириниң, Европага дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының, ниити Европа чорудуушкунун хөгжүдериниң айтырыгларын, милитаризмниң болгаш күчүлээшкин тергиидели хүлээп көрбейн турар чаа политиктиг бодалды бадыткаарынга үндезилээш, делегей харылзааларын эде тургузары дээш демиселдиң сорулгаларын чугаалажып көрүп турар.

Варшава Керээзиниң хемчээлинге дүүштүр даштыкы политиктиг кады ажылдажылганы улам ыңай күштелдирериниң болгаш өйү келген даштыкы политиктиг кады кылыр хемчеглерни дүгуржүп көөрүнүң айтырыгларын база чугаалажып турар.

Политиктиг консультативтиг комитеттиң чөвүлел хуралы ажылын дүүн уламчылаан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Э. ХОНЕККЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

БЕРЛИН. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев ГСЧП ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер-биле май 28-те аңаа ужурашкан.

Беседаның амгы үеде акыдуңмалышкы ийи партияның ажылдап кылып турары хөй санныг айтырыгларга туразкаткан.

1986 чылдың апрельде Берлинге болгаш октябрьда Москвага дээди деңнелге болган ужуражыышкыннар үезинде чедип алган дугуржулгаларны боттандырып чорудары-биле политиктиг, экономиктиг болгаш өске-даа талаларга ийи талалыг кады ажылдажылганың айтырыгларын чугаалажып көрген. Элээн каш углаажыышкыннарга, оон иштинде ССРЭ болгаш ГДР-ниң бүдүрүлгелериниң, каттыжыышкыннарының болгаш комбинаттарының аразында дорт харылзааларны хөгжүдер талазы-биле тодаргай бүрүнтээрлээшкинни чедип алган. Оон-биле кады бүдүрүлге, эртем болгаш техника талазы-биле кооперацияны хөгжүдеринге калбак аргаларны ажыдар, ийи чуртка экономиктиг, социал болгаш культура тургузуушкунунуң улуг айтырыгларын шиитпирлээринге дузалаар кады ажылдажылганың чаа хевирлерин нептередириниң шаңкынчыларын эргежок чугула деп санап көрген. Айтырыгларның ол комплексизин чоокку үеде делгеренгейи-биле чугаалажып көөр.

Беседа үезинде делегей арназынга ССРЭ болгаш ГДР-ниң кады ажылдажылгазының сорулгаларын чугаалажып көрген. Тайбыңны болгаш Европага айыыл чок чорукту хандырарының херээнге Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң дугурушкан даштыкы политиктиг шугумун боттандырып чорударда хөделиишкиннерниң дээди чадага дүүштүрүлгезинге сеткил ханышкынын илереткен. Ийи чурттуң эргежыктарынга хамааржып турар айтырыглар талазы-биле янзы-бүрү деңнелдерге доктаамал сүмележиишкинниң чугулазын онзалап демдеглээн.

Беседа бот-боттарын билчириниң болгаш чүректиң ханызындан байдалга эрткен.

(СЭТА).

Делегацияның удуртукчуларының ужуражыышкыны

БЕРЛИН, Май 29. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралының соонда киржикчи күрүнелерниң делегацияларының удуртукчуларының ужуражыышкыны болган: БКП ТК-ның Чиңгине секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков, ВСАП-тың Чиңгине секретары Я. Кадар, ГСЧП ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер, ПКАП ТК-ның Бирги секретары, ПУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельский, РКП-ниң Чиңгине секретары, РСР-ниң Президентизи Н. Чаушеску, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев, ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак киришкеннер.

Ужуражыышкын чүректиң ханызындан, найыралдыг байдалга эрткен.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралының ажылының доозулганы

БЕРЛИН. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралы бодунуң ажылын май 29-та доскан.

Венгр Социалистиг ажылчын партияның Чиңгине секретары Я. Кадарның даргалаашкыны-биле болган түңнел хуралга «Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң шериг доктриназының дугайында» документиге ат салган.

Документиге ат салганнар:

Болгар Улус Республиканың өмүнээзинден — Т. Живков; Венгр Улус Республиканың өмүнээзинден — Я. Кадар; Герман Демократтыг Республиканың өмүнээзинден — Э. Хонеккер; Румыния Социалистиг Республиканың өмүнээзинден — Н. Чаушеску; Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң өмүнээзинден — М. С. Горбачев; Чехословак Социалистиг Республиканың өмүнээзинден — Г. Гусак.

Чөвүлел хуралдың коммюникезин база хүлээп алган.

Найыралдыг болгаш эш хуунуң кады ажылдажылгазының байдалынга эрткен чөвүлел хурал чугаалашкан бүгү айтырыглар талазы-биле үзелдерниң чаңгыс аайлыын көргүскен.

(СЭТА).

Хойжуларның эртем-практиктиг конференциязынга уткуштур

БОДАЛЫМ БОЛГАШ САНАЛДАРЫМ

Эртемге даянып тургаш, хой уксаазын экижидер.

◆ Хойжуларга ажык чагаа ◆

Бистиң республиканың мал ажылында кол черни хой ажылы ээлеп турар. Ынчангаш ооң продуктулуун көвүдедири—эде тургустунуушкун үезинде дүргедээшкинниң чугула сорулгаларының бирээзи болуп турар. Бо айтырыг хой ажылы-биле холбашкан кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин дүвүредип турар, аңаа бир-ле үлүүн киирзе деп бодап чоруур болгаш хүн бүрү киирип-даа турар кижилер эвээш эвес. Оларның бирээзи Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Ленин, Октябрь Революциязы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнерниң эдилекчизи И. С. Данзурун хөй чылдарда чыып келген бодунуң дуржулгазынга даянгаш, ол дугайында санал-бодалын бөгүн ажык чагаа дамчыштыр чугаалап турар. Ооң санал, сүмелеринге хамаарыштыр боттарыңарның саналдарыңарны берип, дуржулгаңарны солчуп, үлежиринерни идегеп манап тур бис.

Хой кадарганым бээр үжен чыл ажа бердим. Бо үениң иштинде чүнү көрбедим дээр. Тывага кодээниң хөгжүлдези мээң караамга-ла болбаазырап келди. Колхозтан совхозче-даа шилчидивис. Колхозчу чораан, ажылчын-даа болу бердим. Ажыл-биле чугаалаарга, үжен ажыг чылдарда хойжулап келгеш, ат-алдарлыг апарып, хөй хавыяа-шаңналга-даа четтим. ССРЭ-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң депутадынга-даа соңгудуп чордум. Ылавылап чугаалаарга, аас-кежиктиг ашак-тыр мен. Ашак болбайн канчаар. Ам харым таптыг-ла алдангага үзүп тур. Кара бажым кажарды-даа, хоюнгүй бажым кегерди-даа. Мынча ботка сагышкымны өйүп чоруур бир-ле чүве бар. Ындыг кончуг даржылып чоруур чүнү ол? Сенде бүгү чүве четчир ышкажыл дээр чадавас. Ынчаар чемелээр болза, база чөпшээрежир мен. Шын харын. Менде бүгү чүве четчир. Ындыг-даа болза, кижи салып чоруур сорулгалыг, күзеп чоруур күзелдиг болгай.

Мээң хойжу көргүзүглерим өскелерге бодаарга, чүгээр-даа болза, мээң күзелимге черле чедип көрбээн. Ырак эвес кожавыс — Хакас автономнуг областа, эрткен чылдың чемпион хойжузу төрүүр 100 баш хойга онаалтыр 160 хураган алгаш, бир хойдан-на 7 кг дүктү кыргып алган-дыр. Ол дээрге, тергиин-не эки түңнел-дир. Ында-даа, бисте-даа агаар-бойдуста улуг ылгал бар эвес. Бистиң-биле деңнээр болза, чүге ындыг кончуг улуг ылгалдыг болганыл? Мында бодап болгу дег айтырыг-ла бар. Ынча четпес-даа болза, ол көргүзүгге оода-ла чоокшулай бээр кылдыр чүге ажылдап болбас деп?

Ол дугайын мен баштайгы чылдарда бодавайн-даа чораан мен. Чүге дээрге, түңнелдеривис чоорту улам бедиир боор деп идегел меңээ турган. Ол идегел элээн хөй чылдарда мени хей-аът кирип чораан. Шынап-ла, аңаа идегеп болуруунуң дириг чижектери-даа тургулаан. Ол идегел канчаар тыптып келгенил? Шуут-ла ажылдап эгелээним эгезинден чугаалай каапкайн. Тывага коллективизация соонда тыва уксаалыг хоюн малдап чордум. Сооккa шыдамык, чер оъттаар, эъди амданныг эки-ле мал чүве, ынчалза-даа ооң дүгү бедүүн, хөй-ле дизе 2 килограммны кыргып ап болур. Деңзизи база чер албас мал болгай. Ынчангаш ооң продукциязын көвүдедир дээш ап чорудуп турган хемчеглерниң аажок бедүүн турган: кызыраар, сүдү эвээш хойларны күрүнеге дужаар, коданга ийикстээр болгаш дүккүр, боткур хойларны арттырып алыр турган чүве. Хенче хураганнарны база арттырбас. Ынчан мээң билип алганым, бурунгулардан шилип келген эртемим ол турган.

Оон чоорту бистиң хойжу ажылывыска эртемденнер киржип берген. Чогум-на ол үеде демги идегел төрүттүнгени чүве. Бедүүн дүктүг тыва хойларның орнунга чиңге-нарын дүктүг хойларны Тывага сайзырадыр дээш Саян ындындан меринос кошкарлар эккелгеш, тыва хойлар-биле хайнакташтырып эгелээн. Шынны херек, баштайгы чылдарда ол ажылга улуг-ла бүзүревээн мен. Түңнели та кандыг болур чүве дээш чигзинип турдум.

Эртемденнер дуржулга кылыр коданнын бирээзин бистиң кылдыр шилип алганнар. Оларның айтыышкынын күүседип, кады ажылдап келгенимден эртемниң күчүзүнге ылап-ла бүзүрээн мен. Мээң чылдан чылче эки көргүзүглер чедип ап келгеним-даа — эртемниң ачызы.

Чиңге-нарын дүктүг уксааның хайнактары бистиң совхозтуң экономиказын дыка көдүрген. Эки ажаап өстүрген болза, ам-даа төлгүр, дүккүр болгаш эъткир чоруур ийик.

Чиңге-нарын дүктүг хойну азыраар, ооң уксаазын улам экижидер, ону нептередир талазы-биле херээм өйүп чоруур бо айтырыгны хуралдарга саналдап, солуннарга каш катап бижип, радиога-даа чугаалап шаг болган мен. Ынчалзажок ол айтырыг бурунгаар шимчевейн, харын аткаар чылза-чылза бистиң мурнуу воюмустуң районнарында байдал дыка дүвүренчиг апарган. Чиңге-нарын дүктүг хойлар тыва хойлар-биле хайнактажып холужуп-холужуп, ам ужуру билдинместээн. Дүктүң шынары-даа, хойдан алыр дүктүң бот-деңзизи-даа бир хойга онаалтыр дыка кудулаан. Чамдык малчыннар 1 килограмм безин четпес дүк алыр апарган. Бо талазы-биле, хойнуң бээр продукциязының кудулааныны талазы-биле кол буруу бистерде, хойжуларда база бар харын. Мээң хууда саналым мындыг, бир эвес чазып турар болзумза, эде чугаалап бээр эртем-билиглиг тускай эртемниглер хөй болгай, ооң чылдагааны болза совхозтарда, районнарда, республикада хой ажылын удуртуп баштап, харыылап турар албан-дужаалдыг-даа, тускай эртемниг-даа кижилер эвээш эвес, оларның кичээнгей чогу, азы өске ажылдарга чардыккаш, бо чугула ажылче шоолуг сагыш салбайн барганы, чок-ла болза эреңгейлеп турганы ол болур. Ам ооң чылдагаанын, буруулуг кижилерни-даа истеп, сүргеш, канчаар боор. Хомудаанчыг чүве болза, хайыраан үениң билдиртпейн эрте бергени-дир.

Ам база катап уксаа дугайында айтырыгның эгезинде чугаалаан бодалымны уламчылап көрейн. Тыва хойларының продуктулуун бедидер дугайында айтырыг уксаажыдылга ажылы эгелеп турда, кончуг шын тургустунуп турган. Ынчан аажок хей-аъттыг ажылдап турдум. Кол чүве Тываның дошкун агаар-бойдузунга таарыжыр: хөй дүк, хөй төл бээр, эъди амданныг, сооккур чаа уксаа тургустунар боор деп улуг идегел ындыг турган. Ол идегел мынчага боттанмаан деп чугаалаан болгай мен. Ол ышкаш мени дүвүредип турар айтырыгларның бирээзи болза, сөөлгү чылдарда хойнуң баш санының чылдың-на кудулап, кызырлып келдары. Бүдүн чартык миллион чедирер деп сорулга салып турдувус ам аңаа чедер хамааңчок, бир миллион безин четпестеп турар апарган-дыр.

Республиканың экономиказы, культуразы болгаш эртем-техниказы канчаар-даа аажок хөгжүп сайзыраан. Бо улуг көдүрлүүшкүн-биле чергелештир хой ажылы база көдүрлүр, хөгжүүр турган. Ынчанмыже херек кырында байдал чаңгыс черде таптап турупкан-дыр. Ол дээш бурууну хойжулар бистер база үлежир апаар бис. Чүге дизе, чамдык малчыннарның харысалгазы аажок кудү. Хоюн орта кадарбас, оорладыр, ооң кедерезе боду безин самчыгдап алыр. Чаш төлдү чамдык малчын коданнар аргажок эвээштиг ап турар. Дүктүң эвээжеп турарының кол чылдагааны чүгле уксаада база эвес, хойжунуң харысалга чогундан, арын-нүүрүнүң хирелииндеп база болу бээр. Ам сөөлгү үеде корум-чурум үрээр, арага-дары ижер, ересамчыгдал кылыр, харысалга чок, ажыл-агыйжы эвес, күш-ажылчы эвес орулгалар сүрер чоруктар-биле демисел күштелген болгай. Ол бүгү чогумчалыг түңнелди бээр боор деп бодаар мен.

Үстүнде чугаалааным хемчеглер-биле чергелештир ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларынче кирип эгелээни, хой ажылының продукциязын көвүдедиринге немелде идиглиг бээр боор деп бодап турар мен. Эң ылаңгыя өг-бүле керээзи. Хойжунуң угаан-бодалынга ол чаа эргилдени болдурра берген деп дидими-биле чугаалап болур. Өг-бүле керээзин ёзугаар ажылдай берген кижиниң хүлээп алган хоюнга хамаарылгазы көңгүс өскерлир. «Совхоз хою» деп турган болза, ам «мээң керээ ёзугаар хүлээнип алган хоюм» дээр апарган. Өскээр чугаалаарга, харысалгазы бедип, кодан хоюн ам бодунуң өнчүзү-биле дөмей көре бергени ол деп билир апаар. Ёзулуг ээ болганы ол-дур. Керээ ёзугаар ажылдаан хойжунуң харысалгазы бедээни-биле чергелештир, алыр ажыы база көвүдээр, ынчангаш сонуургалы өзер чүве-дир. Ол дугайында чижектиг сөөлзүредир база чугаалавар бодалдыг мен.

Хой ажылында тургустунуп турар чаа, таарымчалыг байдалдар-биле холбаштыр мээң чугаалаар бодап турар база бир айтырыым мындыг чүве. Харын хойжу кижиниң хүлээп алган хоюо дээш харысалгазы, сонуургалы улгаткан чүве болганда, ам айтырыг чидии-биле мынчаар тургустунуп келген. **Хойдан алыр дүктү, чаш төлдү канчап көвүдедирил?** Бир дугаарында ол айтырыг уксаага кээп үзүп турар-дыр. **Ам уксаа дугайында айтырыг чүгле эртемден кижиниң эвес, а харын хойжунуң амыдыралчы айтырыы апарган.**

Маңаа хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны эш-өөр-биле үлежир бодап турар мен. Бир эвес кандыг-бир эштиң сеткилинге кирбезе, азы соора чугаалаңкан болзумза, харыы чок артпас боор деп идегедим. Оон ыңай мээң бо бодалым хойжулардан аңгыда ажыл-агый удуртукчуларынга, хой ажылының тускай эртемниглеринге, эртемденнерге шуут дорт хамаарылгалыг болур чадавас. Чүге дизе, сөөлгү үеде арыг тыва уксаа шуут читкен. Ам тыва уксаа деп турар хойларны көөрге, хөй кезин хылган дүктүг, таагы безин чок. Ол дээрге, холужуп-холужуп келгеш, шаарланып калган хайнактар-дыр. Дүгү шынар чок, сөөгү ырбыска.

Хойжулап келген чылдарым иштинде Тывага шенеп турган элээн хой уксаалар сураадыңдым: алтай, краснояр, моол, сараджа, кавказ дээш оон-даа өске. Он-он чылдарда ол уксааның кошкарлары-биле тыва хойларны хайнакташтырып келге-келзе, эки түңнел үндүрүп шыдавайн барган-дыр бис. Маңаа илдең-не бистиң тускай эртемниглеривистиң, эртемденнеривистиң чедир ажылдавааны ол болган-дыр. Мээң хууда бодалым ындыг.

Тываның төп районнарында чиңге-нарын дүктүг хойларны өстүрүп, оон багай эвес көргүзүглерни чедип ап турар. Эң кызымак малчыннарның ап турар чаш төлү-даа, дүгү-даа сагыш-сеткилди өөртүп келир-дир. Мен аңаа байыр чедирип турар мен. **Чүге дизе, бодум база чиңге нарын дүктүг уксааның хоюндан элээн үр үеде чарылбайн келдим. Шынап-ла, чиңге нарын дүктүг хой болза, ёзулуг эки шынарлыг. Хой дүктү, хой хураганы бээр ылап-ла ажыктыг мал-дыр деп чүвени херек кырында көрдүм, бүзүредим.** Бистиң Тес, Эрзинниң агаар-бойдузунга чиңге-нарын дүктүг хой таарышпас деп чамдык эштерниң чигзинишкиннери бадыткаттынмаан. Харын ам ол уксааны хойжулар сонуургап, айтыртынып турар апарды.

Чиңге нарын дүктүг хойнуң ажыктыының, бистиң агаар-бойдузувуска ооң таарыжып болурун бүзүредири-биле дараазында чижектерни чугаалап көрейн. **Чиңге нарын дүктүг хой-биле ажылдап келген бүгү үелерим дургузунда чыл санында ортумаа-биле бир хойдан ийи чартык килограммдан куду дүк кыргып албадым, харын элээн каш чылдарда 3 килограммдан ажыг дүктү бир хойга онаалтыр кыргып ап турдум. Бистиң хойжу бригадавыста 4—5 килограммны кыргып ап турган хойжулар бар турду.**

Меринос хой чүгле хөй дүк бээр эвес, а харын оон-даа өске хөй ажыктыг шынарларлыг мал чүве. Шынын чугаалаарга, тыва уксаалыг хой кончут ховар ийистээр. **А меринос хойларның хөй кезин ийистээр чүве чорду. Бо-ла хойжулап келген чылдарымда кадарган коданымның төрүүр чүс хоюнга онаалтыр 100-тен эвээш хураган черле ап көрбедим** (хойдан-на хураган дээш ажылдаарынга ылап курлавыр болур). Хөй хой ийистээр болгаш чаш төлге хорамча турза-даа, түңнелинде барып ол каража эскертинмейн баар чорду. Чаш мал эвээш ап турарларга магадылал ол болур.

Бо чылын коданымда 20 ажыг хой ийистээн. Төрүүр 310 хоюмдан 330 хураганы алдым. А эрткен чылын чүс хойга онаалтыр 111 хураган алгаш, бир хойдан-на 2,6 килограмм дүктү кыргып алдым. Бо көргүзүглер мооң мурнунда чылдарга четпес-даа болза, бызыг, чүгээр көргүзүглүг болуруунуң магадылалы болуп турар. Бо ажылдап келген чылдарымда чиңге нарын дүктүг хой малдаам. Пландан ажыр дыка хөй дүктү, хураганны колхозка-даа, совхозка-даа берип келдим. Доктаадып каан шаа-биле шалың ап чордум. Бир эвес өг-бүле керээзи шаг-да-ла, ажылдап эгелээн үемде, тургустунган турган болза, акшаны-даа «шоодайлап» ап чоруур боор мен.

Чазын чаа төп черден улуг даргалар меңээ келгеш, мээң ажыл-ижимни таныжып, амыдырал-чурталгамны сонуургап көргеш, мээң-биле бодалдарын үлежип, харын-даа өг-бүле керээзи-биле ажылдай бергенимде мээң алыр орулгамны-даа баш удур чижеглеп санааш барганнар. Ол мындыг болган. Бо 1987 чылда совхоз-биле чарган керээмде: 100 хойга онаалтыр 90 хураганны онча-менди камгалап алыр мен. Ам херек кырында 310 хоюмдан 330 хураган бар. Оларны дегерезин камгалап шыдапсымза, керээде айыткан саңдан 60 хураган ажып турар. Немей алдынган 6 хураганның бирээзин бодумга шаңнал кылдыр алыр апаар болзумза, 10 ажыг хураганны боду-биле ап үнер апаар мен. Оон ыңай керээде айыткан чүүлдерни барымдаалап тургаш, санап көөрге чылдың төнчү түңнелинде барып 3000 хире акшаны арыгга ап үнер болдум. Ынчангаш өг-бүле керээзин ёзугаар ажылдаарга харысалгалыг-даа, ажыктыг-даа чүве ышкаш-тыр. Кончут-ла дээштиг арга бо.

Ам меринос хойнуң эки талаларын немей чугаалап көрейн. **Бирээде, сооккa аажок шыдамык,** дүгү дыгый, семдер болгаш ындыг боор, күштүг соокта тыва хой хөкпее берген чорда, ол чоргаар кылаштап, оъттап чоруур. (Коданымга 2—3 тыва хой кадып алгаш, шенеп турдум). **Ийиде, меринос хойнуң даваны харга белен таставас,** семдер дүктүг болгаш ындыг боор. **Оон ыңай оът черле даңдавас мал,** а тыва хойлар чамдык оъттарны даңдаар болгай. Хойларымны чер оъттадып, чүгле немелде чем берип турар мен. Кол-ла чүве кажааның иштики температуразын эки таарыштырар херек. Адаа ол-шык апаар болза, хойлар сооккa алзып, өкпези аарып болур. Чайгы үеде хойну эки семиртир, чайын черле хой кажаалавас кижи мен. Ынчангаш хойнуң дүгү арыг болгаш боттары сергелен болур.

Партияның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар бистиң улуг Төрээн чуртувуска социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедээшкинин чорудуп турар болгай. Ол ёзугаар хойжулар бистерден негеттинип турар кол чүве: малдың бажын онча-менди кылдыр кадарбышаан, оон хөй дүктү, эътти, чаш төлдү алыры болгай. Ол бүгүнү амыдыралга боттандырарда бистиң ажылывысты эртемге үндезилээри чугула апарган деп бодаар мен. Хойжуларның чымыштыг ижинге тускай эртемниглер, эртемденнер шуут киришсе эки. Партияның айтыышкыны-даа ындыг. Шаанда меринос хой хүлээп ап турумда кээп турган эртемденнер ам көңгүс читкен, көзүлбестээн. Удуртур-баштаар черлерден ону таарыштыр көрзеле эки боор деп дилеглиг мен.

Ооң ыңай мындыг бодалым бар. Алтай болгаш краснояр уксаалыг кошкарларны ажыглап тургаш, Тываның агаар-бойдузунга таарыжыр чаа тыва уксааны тургузары онза чугула болуп турар. Ам бисте таарымчалыг байдалдар (кажаалар экижээн, хойжуларның чурталга болгаш культурлуг байдалы экижип кел чыдар, мал чеми көвүдээн, тускай эртемниглер база четчир), ону тургузарынга бар апарган. **Чугула деп санап турар бодалым болза, төп районнарга немей, өске бүгү районнарга, чүгле Мөңгүн-Тайгадан аңгыда, шуптузунга чиңге нарын болгаш чартык нарын дүктүг хойларны азырап өстүрүп болур дээрзин үстүнде мээң киирген чижээм бадыткаар деп саналдыг мен. Ол дээш хойжуларны, ажыл-агый удуртукчуларын, тускай эртемниглерни, эртемденнерни кыйгырып тур мен.**

Хойнуң чаш төлүн, дүгүн көвүдедиринин магадылалы ол деп бодаар мен. Ындыг-даа болза, менде чүү боор, аңаа бодүүн хойжу кижи-дир мен. Саналым-дыр ийин. Кым чүү деп бодап турарыл? Санал-оналын-даа солушса кандыг боор. Аңаа идепкейлиг киржип көрүңер.

И. ДАНЗУРУН,
Тес-Хем районда «Чодураа» совхозтуң хойжузу.

Эрзин районда «Мөрен» совхозтуң мал ажылында дыка хөй аныяктар хаара туттунган ажылдап турарлар. Ылангыя хой ажылында ажылдап, сакманчылап чоруур аныяктар ында эвээш эвес. Оларның бирээзи —Урана Учурал. Чүгле совхозта эвес, а районда сураглыг малчын өг-бүле — Учуралдарның аалында ол ажылдап чоруур. Комсомолчу аныяк кыстың ажылга кызымаан, эрес-кежээзин дуржулгалыг малчыннар мактап чугаалажыр. Ылангыя чаш хураганнар ажаарынга ол аажок мергежээн.

ЧУРУКТА: сакманчы кыс Урана Учурал.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

ЖУРНАЛИСТЕР СОҢГУП АЛГАН

«Ташкентская правда» солуннуң журналистери эде тургустунуушкунну чырыдары-биле чергелештир, боттары база үениң негелдези-биле ажылдап турар. Редакторнуң оралакчызының хосталы берген албан-дужаалынга ажылдаар кижини олар ажык бадылаашкын-биле тодараткан. Область солуннуң ол базымы—чүгле үениң байдалын эдергени ол эвес, ол дээрге коллективте, партия обкомунда кадрлар-биле тодаргай сорулгалыг ажылдың дүрүм ёзугаар уламчылалы-дыр.

Солун кыска хуусаа иштинде ажылын көскүзү-биле эде тургузуп шыдаан: материалдар чидиг болгаш шалыпкын кылдынып турар апарган, чагаалар саны хүнден хүнче өзүп турар, солуннуң даштыкы хевири безин өскерилген. Суббoталарда бичии хевириниң сес арынныг кылдыр үнүп турар. Кол килдистерни салымныг аныяктар-биле быжыглааны, дешпидери курлавырны тургусканы чедиишкинин хандырган.

Редакторнуң оралакчызының орнунга үш килдис эргелекчилерниң кандидатуралары тургаң, оларны коллективке ажыы-биле чугаалажып көрген. Бүгү чүүлдерни барымдаалаан: дүрген болгаш шын шиитпир хүлээп алыр аргалыы, мергежил база политика талазы-биле белеткели, кижизиг шынарлары.

Бадылаашкыннарның хөй кезиин алган кижи — солуннуң агроүлетпүр килдизиниң эргелекчизи В. Шабалин соңгуткан. Таарымча чок чүүлдер-биле улам чидиг демиселди чорудары, эки талаже өскерилгелерниң көскү чырыдарын эш-өөрү аңаа күзээн.

(СЭТА-ның корр).

ХОЙЖУЛАР СЛЁДУ

Чөөн-Хемчиктиң совхозтарының хойжуларының слёду Чадаанага болуп эрткен. Районнуң агроүлеттпүр каттыжышкынының мал ажылының килдизиниң эргелекчизи Ч. Х. Чүлдүмнүң хой ажылының байдалы болгаш моон соңгаар ону өстүрериниң дугайында, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазы М. Ш. Монгуштуң малчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидериниң хемчеглериниң талазы-биле илеткелдерин аңаа чыылганнар дыңнаан.

Районнуң хойжулары ниитиниң малының баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер, уксаазын экижидер дээш биче эвес ажылды кылып турарлар. «Чыраа-Бажы» совхозта Сарыглар Делгер-оол, Чечек Сендажы, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Күжүгет Сарыг-оол болгаш өске-даа хойжулар бо чылын малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле эки көргүзүглерни чедип алган.

СЭКП райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржак слётка чүве чугаалааш, хой ажылын үндезини-биле эде тургузарының, малчын кадрлар, специалистер-биле ажылды экижидериниң сорулгаларынга доктаагаан.

Б. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

Инициатива болгаш дуржулга

ГРАВЕРСОННАРНЫҢ ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ

Эвилелдешкен он беш республикалар аразында Эстония сүт болгаш эът бүдүрер талазы-биле тоску черни ээлеп турар. Ында 142 колхоз бар. Оларның бирээзинде —«Пяэзинде» Мария Граверсон өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар. Ол —ЭДЧ кежигүнү чурттарның машина-биле инек саар аныяк операторларының 1986 чылда болган IV делегей маргылдаазының тиилекчизи.

—1985 чылда Марияның саап чылап турганы 600 инектиг комплексти септеп эгелей берген. Инектерни эрги фермаже шилчиткен, ону эде дерээн: сүт дамчыдыкчылыг саалда тургузуун эптээн, соодулга агрегадын, сүт кудар цистернаны тургускан. Сөөлүнде ук ферманы хаар дээн турган.

Ынчан Мария Гаверсон өг-бүле керээзин ёзугаар ажыл органиазастаарын-биле эрги ферманы оларга арттырарын колхоз удуртулгазындан дилээн...

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң делегей практиказында өг-бүле керээзи чаа чүүл эвес болгай. Чамдык социалистиг чурттарда ону шагда ажыглап турар болгаш ажылды ынчаар органиазастаарының экономиктиг улуг ажыктыы бадыткаттынган. Бистиң чуртувуска чоокка чедир-ле өг-бүле керээзи шоолуг нептеревээн турган, чүге дээрге ону социалистиг экономика нормаларындан ойталаашкын, хуу ажылдың хевири деп санап келген.

Бөгүн өг-бүле керээзиниң чаңгыс аай болгаш ылаптыг үнелели чок-даа болза, ол социалистиг принциптерге черүшпейн турар деп чүве билдингир апарган. Чер күрүнениң болуп турар, чемишчидилгелер ии болгаш техниканы ажыл-агый бээр, ажылдың бодун көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң нийти планынче киирер. Өске сестер-биле чугаалаарга өг-бүле керээзи дээрге коллективтиг керээниң хевирлериниң бирээзи-дир, а ук керээниң социалистиг бүдүштүү кымны-даа чигзиндирбейн турар-ла болгай...

«Пяэзин» колхозтуң удуртулгазы өг-бүле керээзи чогумн ынчаар билип турган болгаш Граверсоннар ажылдап киришкен. Колхозка ажыктыы шуут-ла илеш эрги ферманы септээн соонда чаа ферма тударының чугула эвес апарган. Ооң кадында ферма колхозтуң комплексинден ырак эвес, ынчангаш сүт сөөртүрүнүң айтырыы нарын эвес. Сүт сөөртүр машина комплексче бар чыда, ээй соккаш, фермага чеде бээр.

Инек кажаазының чоогунда туурбудан кылган силос суургазы артып калган. Ону септээш, Граверсоннарның өг-бүлези силос, сенаж, дазыл-чемиштиглер шыгжаар чер кылып алган. Боодалдаан сиген ни ферманың дээвиирнинин адаанга чыып алганнар. Шупту чүве мыя бо белен. Бир эвес чем сөөртүрү үзүктели берзе (ол мында-хаая болу бээр), ферма каш хонук иштинде бодунуң курлавыры-биле шыдажыптар.

Граверсоннар 50 инектиг. Эрги кажааны долузу-биле механизастап алыры берге, ынчангаш дыка хөй чүүлдү холу-биле кылыр. Өдектиг дугуйлуг трактор-биле үндүрер, а мал чемин идер-тергеге сөөртүр...

«Өг-бүле керээзи-биле ажылдап турарларның ажыл төлевири эмии эрттир хөй эвес бе?» Ук керээниң удурланыкчылары болгаш чигзинникчилер ол айтырыгны бо-ла салыр. Шын харын, өг-бүле бригадаларының алыр акшазы ортумак деңнелден бедик. Ынчалза-даа күш-ажыл барымдаалап хуваалда кылыр социалистиг принциптиң хажыдышкыны мында чок. Өг-бүлениң ажылы дээш өске кандыг-даа керээлиг коллективке мышкаш төлээр. Оларның төлевирин күрүне расценкаларын барымдаалап тодарадыр болгаш ук төлевир ажылдың интенсивтиинден болгаш шынарындан дорт хамаарыжыр. Оон аңгыда өг-бүле керээзиниң байдалдарында ажыл хүнү нормалаттынмас (чижээ, инектерни дыштаныр хүннерде база ажаар, саар болгай).

Граверсоннарның өг-бүлези совхоз-биле керээ чарып алган. Колхоз малды үзүп бээр, мал чеми-биле хандырар, продукцияны сайгартыгган турарын магадылаар. Өг-бүле чогуур хемчээлдиг сүттү дужаар хүлээлгелиг, а бүгү бүдүрүлге айтырыгларын бот-тускайлан шиитпирлээр. Керээ ёзугаар өг-бүле фермазының ажылдакчыларының шалыңынга чамдык немей төлелгелер көрдүнген. Граверсоннар болза продукция бүдүрериңге үндүрер дорт чарыгдалдардан камнаттынган чүүлдерниң өртээниң 20 хуузун алыр. Оон аңгыда нийти хемчээлдиң 97 хуузу бирги сорттуң сүдү болган турар ужурлуг, а оон арттыр дужаазга сүттүң өртээниң 25 хуузу база оларның болур.

Баштайгы чылда-ла Граверсоннарның өг-бүле фермазының ажылының түңнели колхоз комплекизиниинден дээре болган. Инектен-не ортумак саалда 1235 килограмм хөй (5464 килограмм), бызааларның хонукта ортумак немелде деңзизи 703 грамм болган (колхозта—436 грамм). Колхозтуң экономистериниң санааны-биле алырга, Граверсоннарның фермазында инек бүрүзү колхоз комплекизинде инектен 100 рубль хөй арыг орулганы берген...

Өг-бүле керээзиниң экономиктиг ажыы илдең дээрзин практика көргүзүп турар. Оон-биле кады мындыг чүүлдү немээр херек: күш-ажылды ынчаар органиазастаарга «кедизи чок» дээр суурларга болгаш кагдынган бичии фермаларга көдээ ажыл-агый ажылдарын катап эгелээр арганы берип турар. Бо бүгү-биле кады өг-бүле керээзи улуг бүдүрүлгениң солувас. Ол оон немекчизи болуп, эвээш чарыгдалдар үндүргеш, хөй продукция алыр арганы берип турар-дыр.

Керээниң ады боду-ла (өг-бүле) социал ажыкты айтып турар. Ада-иези-биле кады уруглар база ажылдап турар болгай. Өзүп орар салгал чер ажылдыг кижиниң ажылынга хүндүткелге, черге ынак болурунга кижизиттинип турар.

Бистиң чуртувуска өг-бүле керээзи кедилиг бе, ооң келир үези бар бе? Партияның XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелинде мынча дээн эвеспе: «бригада, звено, өг-бүле деңнелинге черни кирирштир бүдүрүлге чепсектерин керээлиг хуусаада быжыглаан керээ болгаш аккорд системазы» калбаа-биле нептерээр.

Энн КРЭЭМ,
ПМА-ның корр.
Таллин.

Тудугжуга сөс

УДУРТУЛГАНЫ ЭРЕҢГЕЙЛЭЭРГЕ...

Көдээ тудугларның хожудап турарын тоомчага албас чоруктуң бо эде тургустунуушкун үезинде канчап-даа таарышпас деп бодаар мен. Бистиң «Бурунгаар» совхозтуң чижээнге ону көргүзүп болур. Сөөлгү үш чыл дургузунда чурттаар бажыңнары, мал кажаалары, малчыннарга чунар-бажыңнар бүдүрүлге планынга кирбейн турганы-биле туттунмаан. Бо чылын төпке, сүт-бараан фермазынга ийи аал чурттаар бажыңны, СБФ-ге одалгазын, малчыннарга элээн каш чунар-бажыңнарны тударын көрдүнген. Салдынган сорулгаларны күүседириниң аргазы бар бе? Бо айтырыг тудугжуларны дүвүредип турар.

Совхозта амгы үеде дөрт-беш кижиден тургустунган Владимир Ларин, Лопсан Сегбе, Сергей Ховалыг оларның удурткан үш тудуг звенозу ажылдап турар. Ынч дилер цех база бир аңгы коллектив. Кайы-даа звено бо хүннерде ажыл чок аңаа олуруп турар. Ажылды углап башкарар бригадир, прораб чогундан хүнзедир ай-дедир кылаштажып кээр-дир бис. Ажыл чок кылаштап кээрге, сагышка амчып-даа кончуг боор-дур.

Мээң бодап турарым-биле алырга, мындыг саңдаргай чоруктуң бир чылдагааны — удуртукчу кадрларның харысалгазының кудузунда. Мен бригадирлеп көрейн дээн кижиниң-не томуйлап турар болгаш ажыл органиазас чок болур турар. Чыл дургузунда үш бригадир солушкан. Чаа кижи кээрге, ам-на байдал экижир боор деп бодааш, долу күш-биле ажылдаарынга белеткенир бээр бис. Ынчалза-даа улам дорайтап турар болган. Удуртукчуну солгуурун коллектив. ке чүге бүзүреп болбазыл? Ажылчын кижи бир эвес четпестерден чайлаарынга сонуургалдыг болза, негелде чок, ажылын билбес удуртукчудан ойталаар эргелиг.

Тудуг ажылын планнаарын удуртурун бо үениң негелдезинге дүүштүр тургузарын бисте чедип албайн турары черле элдеп. Владимир Ларинниң бригадазы совхоз-биле керээ чардынмаанындан ийи аал чурттаар бажыңның тудуун ара каапкан. Ол звенонуң тудугжулары база өскелер-биле дөмей, ажыл чок арткан. Тайгага тудуг ыяжы белеткээр дээрге, моторлуг хирээ, аңаа артык кезектер чок.

Күш-ажылды органиазастаарының айтырыгларын холдан үндүргенинден тудугжуларның ажылдаар хөөнү чок апарган болгаш, идепкейи кудулаан. Ажыл чок хүннер хөй таварыыр, алыр акша-шалың база эвээш болуп турарындан, оларның сонуургалы өжүп, өске ажылдарже шилчип турарлар.

Ажыл-агыйжы-эвес чорук тудуг материалдарының камналгазынга база бар. Оларның кадагалалы кончуг багай. Чежези өске холче кирип, төттелеттинип турарын кым-даа санавайн турар.

Эде тургустунуушкунуң салдары бистиинде ам-даа келбээн. Кижи фактору кол черде турар ужурлуг турда, ажылчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунмаан. Күш-ажылчы коллективтерниң ролюн улгаттырар деп турда, тудугжуларның санал-бодалын сонуургап айтырбайн турар. Ажыл бо хире багай органиазастаттынганда, бистиң амыдырал байдалывыс дыштаныылгавыс, мергежил бедидеривис үттүндүрген. Өске даа чугула айтырыглар шиитпирлеттинмейн турарын чугаалажок. Безин план-даалганы бисте чедирбейн, сорулгаларны чугаалап таныштырбайн турар.

Солуннардан номчуурга, кайда-даа социалистиг чарыш чорупла турар боор-дур. Бистиинде хожудап, мурнап турар-даа кижилерни кым-даа билбес. Дуу кижини ажыр ажылдаптайн деп чүткүл бисте чок. Совхозтуң дирекциязы партком, профэвилел болгаш комсомол комитеттери бо чугула ажылды кичээнгейден үндүрген.

Ажык-чарлыг чоруктуң четпезинден тудугжуларның айда, квартал-да, чылда кылган ажылы билдинмейн турар. Ону түңнеевейн-даа келген. Материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкинни удуртукчулар артык деп көрүп турар бе? Бодүүн ишчи кижилерниң, бистерниң, ажыл-иживисче кичээнгейни угландырары чугула деп билип турар бис. Мынчаар ажылдаары арын-нүүрге таарышпас-тыр. Хоорай-суурлар тутчур бистиң бүзүреттиг мергежиливисти херекке албайн турарын шын эвес деп санап тур бис.

К. ШАРАП,
«Бурунгаар» совхозтуң тудугжузу.

ЧАГААЛАР

Номчукчулар саналдап, сумелеп, шугумчулеп тур

ЧАГААЛАР БОЛГАШ БИЖИКТЕР

Республиканың хоорайлары болгаш суурларындан ферма, бригадаларда, ивижилер база малчыннар кодаларындан хөй чагаалар «Шынның» почтазынга хүнну-ле келир. Ону бо чылдың беш айларының чамдык көргүзүглеринден алгаш көрээлиңер. Беш айларда бижикчилерниң 3600 ажыг чагааларын, бижиктерин редакция алган. Оларның иштинде ажылчы чоннарның шугумчулелдиг 500 чыгам чагаалары келген. Эрткен чылдың ол үезиниң ленинде элээн хөй болуп турар. 120 ажыг чагаа солунда парлаттынган. 230 кирезин партия, совет органнарының министерстволарының, ведомстволарының, бүдүрүлгелериниң, ажыл-агыйларының, коллективтериниң удуртукчуларынче хемчег алыры-биле чорутхан. Оларның 110 ажынга черчерден харыылар редакцияга келген.

«Телефон болгаш харылзааның өске-даа хевирлеринге чоннуң хандырылгазын экижидер талазы-биле ССРЭ-ниң Харылзаа министерствозунуң ажылының дугайында» тускай доктаалды СЭКП ТК бо чылдың январьда хүлээп алган болгай. Харылзаа ажылдакчыларынга негелде, харыысалганы ол шыңгыыраткан. Ындыг турбуже, харылзаа ажылында четпестер ам-даа бар. Бо талазы-биле чагаалар редакцияга база келген.

Оларның бирээзин Улуг-Хемниң Шанчы суурдан З. Донгак редакцияга бижээш, суурда телефон харылзаазының чогуун шугумчулээн. Аңаа харыы Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальниги В. Г. Левченко редакцияже чоруткаш: «Ук суур-биле телефон харылзаазы эрткен чылын үзүлген, ынчангаш үш километр харылзаа шугумун немей тудары чугула апарган. Радиохарылзаазы тур организастаар деп шиитпир хүлээп алдынган. Суур-биле телефон харылзаазын экижидери-биле ону бо чылдың сентябрь 1-ге чедир катап тургузары планнаттынган» деп дыңнаткан.

Ак-Довурак хоорайның харылзаа ажылында четпестерни мурнуку чылдардан бээр чоп томудап, шугумчулеп бижип турганнар. Бо дугайында харыыны эргелелдиң кол инженери Д. Б. Чоксумдан редакция алган. Ак-Довурак хоорайның чурттакчыларын телефон харылзаазы-биле хандырар дээш харылзаа салбырында хоорайлар аразының телефон пунктузун ажыткан. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң болгаш РСФСР-ниң Харылзаа министерствозунуң коллегиязының доктаалынга дүүштүр Ак-Довуракта харылзааның дамчыдылга херекселдерин үш программалыг радио дамчыдылгазын комбинат-биле кады кылыр кылдыр 1988—1990 чылдарда чаартылды көрдүнген болуп турар.

Ынчалза-даа эрестей харыы бээр азы ооң хуусаазын саададыр удуртукчулар хөй болуп артпышаан. Бо чылдың чүгле дөрт айларында бистиң чер-черлерже шилчиткен чагааларның 60 чыгамынга харыыны саададып турар. Ооң иштинде Өвүр, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем райкүүскомнарынче, Өвүрнүң РАҮК-че (начальниги Ш. С. Куулар), Барыын-Хемчиктиң РАҮК-че (начальниги Ш. Б. Кара-Сал), СЭКП Бай-Тайга райкомунче (бирги секретары А. С. Дембирел), Кызыл хоорайда өске-даа коллективтерниң удуртукчуларынче шилчиткен шугумчулелдиг чагаалар чогуур хуусаада харыылаттынмаан.

Ажылчы чоннарның чагаалары-биле ажыл — хамыктың мурнунда кижилер-биле ажыл болганда, ону кичээнгейниң төвүнге тургузары чугула.

КАМНАЛГАЛЫГ

СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтуң мурнундан Чадаана АТБ-зиниң баазазынга ажыттынган чолаачылар белеткээр курстарга ол өөренип кирген. Комсомолчу В. С. Монгуш ам ажыл-агыйның мурнакчыларының одуруунче кирген. Дөрт айларның планын чедиишкинниг күүсеткеш, чарышка тиилекчи болган.

Ол бодунга бижыглаан техниканың туруушкунун болдурбайн, пландан ажыр 10 муң тонна-километрни чүъктүг эрткен болгаш планныг оңаалдазын 130 хуу боттандырып, 110 килограмм кывар-чаар материалдарны камнап алган.

Б. МОНГУШ.

МАЙ АЙДА:

● «Шынның» почтазынга 560 ажыг чагаа келген.

● Ооң иштинде шугумчулелдиг чагаалар — 100.

● Чер-черже хемчег ап сайгарары-биле чорутканы—32.

● Чоруткан чагааларга алган харыы—20.

АВАЛАРНЫ ХҮНДҮЛЕҢЕР

Кижиниң авазы дег эргим, чоок кижи кайда боор. Ава дугайында шаг-төөгүден бээр чон-даа, кескү чогаалчылар-даа кайгамчык сөстерни чугаалап, бижип келген. Ынчангаш авага турасхааткан ырлар, шүлүктер чонунуң сеткил-сагыжында чурттап чоруур. Авалар мактап-йөрээн ырларны радио, телевидение үргүлчү дамчыдып турар. Авалар чымыштыг, амыр-дыш чок ажылы, ооң арыг-силигге ынаа, аъштыг-чемниг, урандыр холдары, чымчак, чылыг чоруку долгандыр турар бүгү-ле чүвеге ап кирер. Аңаа чүгле чаш төлдери эвес, харын өгленип-баштанып ажы-төлдүг апарган уругларын безин эргим, кээргенчиг. Ажы-төлү аас-кежиктиг чурттазын дээш ол чүзүн-даа карамнаавас.

Аваларның аа сугун ээп, чымыштыг-чымчак эргелелдиг кусааанга кижи бурузу өскен. Ие кижи бурузу төлү кээргээчел, томаанныг, хүндүлээчел, ажылгыр, эң эки мөзү-шынарлыг кижи боор өссүн деп бодаар.

Ындыг болза-даа, хөөкүй иезинге каржы хамаарылгалыг кижилерни көргеш, кижиниң сеткили хомудаар.

Бир ындыг чижекти киирип көрейн.

Мал эмчизи эртемниг херээжен эжиниң бар. Ооң авазының чиң-сарыг шайын-даа ишкен бис. Томааныг, эки мөзү-шынарлыг кырган чорааан. Назы-хары улгаткаш, кадыы баксыраан. 40 хар ажа берген, кадык-шыырак уруу азырап карактаар туржук:

— Өлгей-ле! Кырганнарның баар оруу ол-дур—дээш, кижи сеткилинге таарышпас өске-даа хөй чүүлдер чугаалаар. Удаваанда хөөкүй ие чок апарган. Өлүр мурнунда угааны орталанып келгеш-ле, чаңгыс уруун айтырар. Кээргенчиниң чүү дээр! Та чүнү чугаалаксаан, көрүп-даа алыксады-ла ыйнаан. Тоомча чок, кээргел билбес уруу келгеш, чүү-даа болбаан чүве дег, арагалап, ырлап, улустар-биле хөөрежип олурар. Авазын чевегже үдээрерде безин хөөкүй иезин сөөлгү оруунче үдеп барбаан. Чогенчиг-ле-дир. Ам ол авазын сактып чоруур ирги бе? Ындыг кижилерге ажы-төл, алган эштиг-даа херээ чүү боор. Тожап чоруткаш, «Хадын» совхозта чурттап турар сураглыг.

Ада-иезинге кээргел чок, доң сеткилдиг, азырадыкчы хөөнүг ындыг кижилер көргенимде сеткилим дыка-ла хомудаар.

Кижи бодаарга, авазын хүндүлеп, ооң хөй-ээдин көдүрүп, чагыг-домаан дыңнап, эргеленип чоргу дег. Үстүнде бижээним дег ындыг чаржынныг «хөөкүйлер» чоп аразынга канчап мегеленип, чурттап чоруур ирги? Ол дээрге мээ-медерели ядыы, бодун тогдунар, хүнүн бодаар, сагыш-сеткили «куруг» дег кижилер-дир ийин. Өөрүшкү, муңгарал, чоргаарал, ыыакшыл деп чүвени олар билбестер-даа.

Бодум хуумда сеткилим ындыг: «Аваларны хүндүлеп, өөртүп чорунар». Оларның мурнунга чүнүң-биле-даа төлеттинмес өрелиг бис.

Эки ажы-чаң, мөзү-шынар, кижизиг чорук ол өрени хензиг дуглап болур. Эде тургустуушкунну кижи бүрүзү бодундан эгелеп, бодунуң ажылындагы четпестерни чок кылып, моральдыг эки мөзү-шынарлар талазы-биле чаңчылдарга бодун өөредири, чаңчыктырары чугула».

Э. ТЕЖИТ.

Чөөн-Хемчик район.

• • •

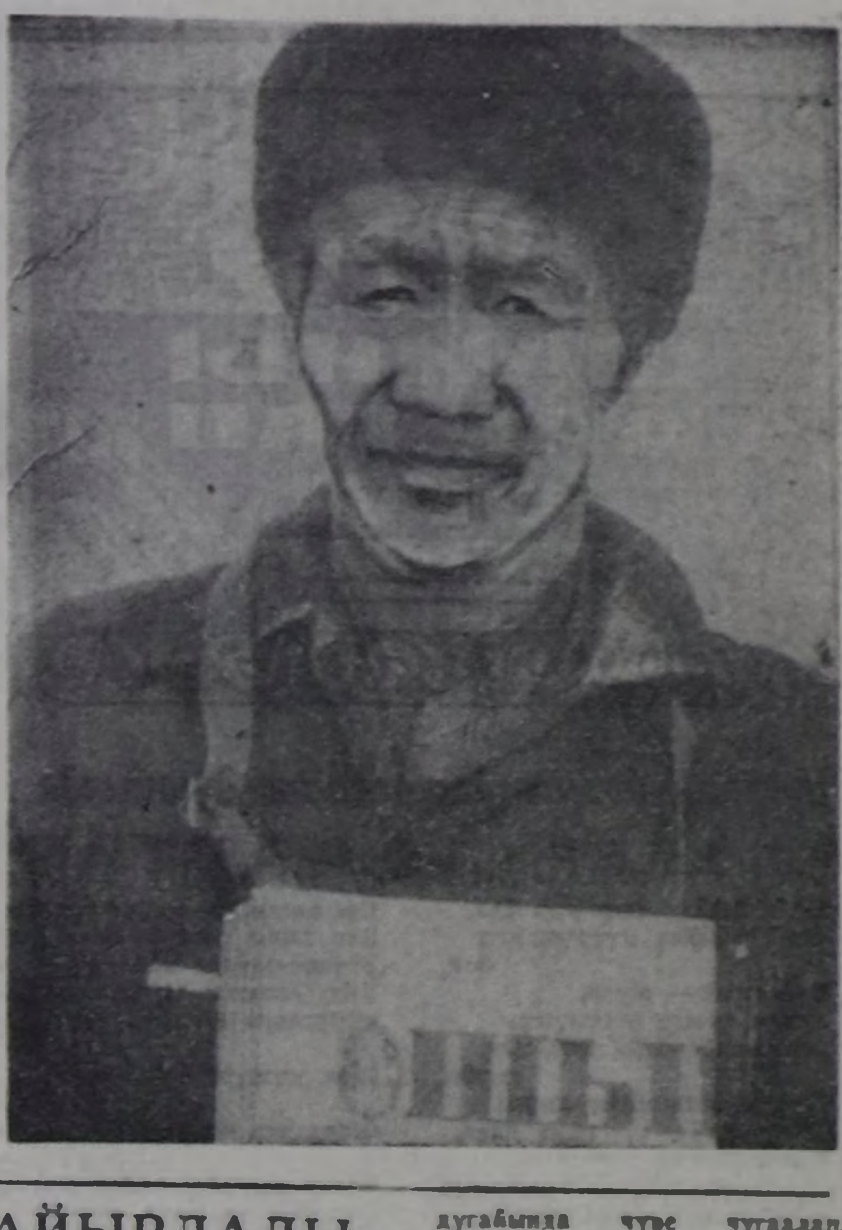

Байыр Чамбалович Саая Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң Бора-Шай хойжу бригадазында он ажыг чыл почтачылап турар. Ооң харыылап турары бригадада шупту чээрби өг-бүле шупту янзы-бүрү чагыгаларлыг. «Шын», «Тываның аныяктары», солуннар, «Агитаторнуң блокнодУ болгаш «Монголия», «Корея», «Крестьянка» журналдар, төп солуннар база бар.

Байыр Чамбалович хүндүлүг дыштанылгаже үнүп, назы-хары улгадып-даа берген болза, аъттыг чоруп, малчыннарның чагыдылгаларын, чагааларын үзүктел чок чедирип берип турар.

Чурукта: Б. Ч. Саая.

Т. МОНГУШТУҢ фотозу.

• • •

КУДУМЧУ БАЙЫРЛАЛЫ

Чооктa чаа Сүт-Хөл суурда Советская кудумчузунуң байырлалы болган. Ону херээженнер чөвүлели болгаш райкүүскомнуң культура киддизи организастаан.

Советская — суурда төп кудумчуларның бирээзи. Ында районнуң социал амыдыралынга чугула черлер — улус өөредилге килдизи, уруглар-ның сүт кухнязы, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели, магазиннер, Культура бажыңы, школа, эмнелге дээш өске-даа черлер бар. Ол ыш-каш ында районда сураглыг кижилер база чурттап турар.

Кудумчу байырлалынга хоочун башкы Ч. Д. Ондар ук кудумчунуң келир үезиниң дугайында чүве чугаалаң, аңаа чаа поликлиниканың, ийи каъттыг школаның, улуг Культура бажыңының туттунарын чыылганнарга таныштырган.

Бо байырлал Улуг Октябрьның 70 чылынга турасхааттынган. Чүге дээрге ук кудумчу Октябрьның чаалап бергени Совет эрге-чагырганың ады-биле атташ.

О. БОРАШ.

Студент амыдырал

КАТКЫ КЕЖЭЭЗИНГЕ ЧОРДУМ

Улан-Удэ хоорайда «Тудутчу» деп Культура бажыңы — тыва студентилерниң ойнап хөглээр чери. Бир-ле кежээ чалаткан оолдар, кыстар аңаа чыглып келгеннер. Кирер эжик кырында өңгүр чараш үжүктер-биле бижээн «Кирип моорлаңар!» дээн чалалга. Ооң бичии куду «Катты бажы катхан эвес» деп кежээ адын номчупкаш, ам кээп чүвениң ужурун билип каар сен. Ынчангаш бо кежээге кижи кандыг-даа хөктүг солун чүүлдерге таваржып болур-дур эвеспе деп чүвени бодай бээр. Ооң уламындан кижиниң сонуургалы улам кыптыгар. Дараазында солун чүү бар эвес, көрээлиңер.

Культура бажыңының иштинче кирип кээрге, «Идик уштур чер» деп бижик көстүп турар. Аайын тыппайн, фойеде турар улустарның буттарынче көөрүнге, шупту идиктерлиг. Төр аар черни ыдаар адаан-дыр деп чүвени билгеш, каткың төктүп-ле келир.

Эрте берген, студентилерниң хана да аскылап каан баштак-шоодуглар лыг хана-солуннарын көрүп каар сен. Ында кандыг солун баштактаныглар, шоодуглар, кыжырыглар чок дээр. Студентилерниң амыдыралының эки-даа, багай-даа талалары шупту чырыттынган. Сагыш хандыр каттырып алгаш, улаштыр-ла ыры-хөгжүм диңмирээн черже базыптар сен. «Чунар-бажың» деп каан өрээлче кирип келиринге, ыры-хөгжүм сени чайгаар-ла бодунуң агымынче салдадып кире бээр. Таңцылап чоруй дериди, ээргени берген, серииттенип алыр күзел-биле, эжикче көрүптериңге «Изиг буc-биле!» деп күзээшкин астынган. Ооң сукcун хандырып алыры-биле «буфет» деп каан черге чеде бээрге, «МЖ», «ЖМ» деп үжүктер ээжикте астына берген. Оларның чанында оолдар, кыстар кайы талаже кирер аайын тыппайн каттыржып, сүмележип турарын көрүп каш, арыгланыр черни ынча деп алган, бистиң баштарывысты төөредип турар-дыр деп билип каар сен. А суксунну «Чыдыг хырын» деп черден барып ижип алыр сен.

Кежээниң эрттирикчилери Саида Оюн, Виктор Чигжит программаны чурум ёзугаар чорудуп турганнар. Студентилерниң күүселдезинде каттырынчыг, баштак, шоодуглуг көргүзүглер конкурс хевирлиг эртип турган. Кедээ ажыл-агый техникумунуң «Чедээш» ыры-хөгжүм ансамблиниң күүселдезинде ырлар куттулуп, баштак чугаалар «хөөреп», студентилерниң дилээ-биле культура институдунуң студентизи Айлаң Маадыр-оол хоюг, өткүт үнү-биле ырларны чаңгыландыр ырлап, тыылганнарның бедик үнелелин алган. Ооң-даа өске солун номерлерни көргүскен соонда программа доозулган, кежээ эң идепкейлиг киржикчилерни шаңнап мактаары-биле төнген. Чалаттырганнар-даа, организакчылар-даа сеткил ханыышкынныг чарылганнар.

Кежээниң чедиишкинниг, солун эртгени сценарий тургузукчузу культура институдунуң студентизи Эрес Куулар-ның база ол-ла институттуң өске-даа организакчыларының улуг үлүг-хуузу-дур.

«Катты бажы каткан эвес» деп бо кежээ Улан-Удэде тыва студентилер чөвүлелиниң ажыл-херектериниң чүгле чаңгыс чижээ. Чөвүлелдиң планында моон-даа соңгаар солун кежээлерни, диспуттар, ужуражылгаларны эрттирери көрдүнген.

Р. САТ.

Улан-Удэ хоорай.

КӨРЖЕҢ КОПТАРАР МАШИНА

Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң аныяк механизатору Мартан-оол Чалзынович Саая хой кажаазының көржеңин коптарар машинаны чогаадып тургускаш, ону ажыглап эгелей берген.

Мурнунда М. Ч. Саая совхозка чолаачылап турган. Малчыннарның хой кажаазының көржеңин хол-биле чаңгыс удаа эвес коптаржып келген болгаш ол ажылдың аар бергезин эки билир. Бо ажылды механизастаар деп бодал ынчан ооң бажынга төрүттүнген. Уйгу чок дүнелерде, хостуг үелерде кандыг хевирлиг машина чогаатса эки деп чүвени бодап, херек кырында боттандырып эгелээн. Келир үениң машиназының ниити хевирин чуруп шыйгаш, ажыл-агыйга херек чок үндүр бижиттинген машина-техника кезектеринден машинаны чыып тургускаш, ону бо чазын шеделде-ажыглаага хынаан. Шеделде эки түңнелдерни көргүскен. Машина ажыл-агыйга 60 кижиниң күш-ажылын солуур болгаш 10 муң рубльдиң камналгазын бээр болган.

Чогааттынган машинаның тургузуунда нарын чүве чок: рама, мотор, соңгу мост — ГАЗ-52 машинаның, коробка — ГАЗ-53-түү. Чүге дизе, көдүртүр механизмнерни ажылладырда ооң редукторы таарымчалыг. Машинаның бедиги 1 метр 50 см, мурнунда үстүрер болгаш көдүртүр кылдыр кылдынган серээлерлиг механизмнер бар. Кажаа иштинде көржең үндүреринге дузалыг, адырып, кожуп ап турар механизм база бар.

Д. САЛЧАК.

«Шынның» бижикчизи.

М. НОРБУНУҢ фотозу.

ЧЕДИР БОДАВАЗЫВЫС ОЛ-ДУР

Бодум комсомолчу, Киргизия чурттуг мен. Фрунзе хоорайга милицияның тускай ортумак школазын эрткен чылын дооступ. Хүннээректиг Тываның бир ыраккы булуну Бай-Тайгага кээп ажылдаа-ла, чеди чеде бердим. Чоң ортузунга кижизидилге ажылынга үндезилээш, арага ишпес амыдырал-чуртталганы быжыглаар талазы-биле бодумнуң бодалдарымны маңаа бижикседим.

Партияның болгаш чазактың доктаалдарын хүлээп алган соонда арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаары бо хүннерде чүгле чидиг айтырыг эвес, харын хөй-ниитиниң кужениишкиннерин бир дем-биле мөөнизээрин негеп турар сорулга болгай.

Милицияның ажылы берге, харыысалгалыг-даа деп чүвени эки билбишаан ажылдап, бергелерни ажып эртип чоруур мен. Ылангыя түс черниң чугаазын билбезим, чурттакчы чоннуң иштинде арага ишпес чорукка кижизиттин, мээң кижилерниң бары база бергелерни таварыштырар боор чорду.

Ажыл-биле чугаалаарга, бажың иштиниң эт-севин, мал-маганны, күрүнениң болгаш хаматыларының транспортун оорлаар, ээрттир суксунну боттары кылыр болгаш өске-даа кем-херек үүлгедир чоруктар районда ам-даа бар. Харын-даа эп-өөрүнүң, төрелдеригүлүнүң эт-севин, мал-маганың оорлай бээр таварылгаларын кым эдеренимес боор. Ол чорук районда база кору үзүлбээн.

А кижилер ону билзе-даа ыыттаашпас. «мээн бажыңым суур кыдыында» дижирин ып каш, милиция дилезин, ооң дүрээ-дир дээн хөөнүг олурлаар. Ындыг хамаатыларның арын-нүүрү, медерели кайдал?

Күш-ажылчы коллективтерниң, хөй-нииги организацияларының чогуур хемчеглерни чедир албайн турарындан, ёзулуг арагачылар бисте ам-даа ээзээш эвес. Бо чылдың эрткен айларында кем-херек үүлгединшкиннериниң дугайында 77 билдириишкин болгаш дыңнадыглар бисте учёт дептеринде демдеглеттинген. Баштайгы дөрт айда ээриктер сергедир черге 145 кижи кирген. Оларның иштинде комсомолчулар Борис Салчак, Александр Хомушку болгаш Анатолий Донгак олар ышкаш чээрби хар иштинде хып дээн аныяктар бар.

А бичие хулиган херек үүлгеткен дээш 43 кижиге харыысалга онаалган. Оларның иштинде Григорий Иргит, Адар-оол Хертек, Солун-оол Севээн, Андрей Донгак олар болгаш өске-даа аныяк кижилерни адап болур. Моон алгаш көөрге, аныяктарның хостуг үезин чоп организастаар ажылды ээштиг чорудар үе келген.

Бо чылын эмнелге-күш-ажыл профилакторийинче үш кижини чоруттувус. Чамдык кижилерни албадал-биле эмнээр талазы-биле материалдарны белеткээн. Күш-ажылчы эвес орулга киирип ап, хоругдулуг оюннар ойнааны дээш буруудаттырган кижилерге хамаарыштыр 19 протоколду тургускан.

Арагалаар чоруктуң болгаш алкоголизмниң когун үзер дээш демисел күштелип турда, үстүнде чугаалааным ышкаш кем-херек үүлгедир, оорлаар, арагалаар кижилерниң медерели чогум кайыл? Черле боданыр үе келген.

Бо чылын болган бир таварылганы чугаалаайн. Май байырлалының мурнуу чарыы турган Апрель 27-де кежээликтей районнуң бүгү бүдүрүлгелериниң, организацияларының удуртукчулары райкүүскомга чыылганнар. Байырлалды организастыг эртирер талазы-биле айтырыгларны аңаа дугурушкан. Талонну үлеп берген, араганы май 1—2-де садар деп айтырыг аңаа тургустунган. Ээртир суксунну ажыл хүнүнде 14 шактан садарын доктаалда айыткан болгай. Ынчалза-даа бүдүрүлгелер, организацияларда удуртукчулары майның талонун бээр, араганы садар деп шиитпирледип апканнар.

Байырлал чыскаалы эки эрткен. Ооң соонда удаваанда кудумчуларга ээриктер көскүленнеп эгелээн. Каш шак эрткенде арага садыы ажыттынган, сыңмарлашкан улусту көргеш, кижиниң хөңнү карарар болду. Корум-чурум деп чүве барымдаалавас: чаза чүткүп, талонун сунуп, араганы алгаш үнүп-ле турганнар. Удаткан чок чамдык улус ээрип алгаш катап кээп, шак шагы-биле магазинге сыңмарлажып туруп берген.

А чазактың айтыышкынында ээрик кижилерге болгаш 21 хар четпээннерге арага садарын хоруурын билир бис. Ынчан аңаа дежурныйлаан милиция ажылдакчылары сержантылар Р. Даваа, В. Куулар, Ю. Даваа, А. Кужугет, В. Хомушку корум-чурумну тударын шуут күш четтирбестей бээрге магазинни хагдырар деп шиитпирледивис. Ооң чүү болган деп? Мээң адаым ышкаш улуг хар-назылыг эр, херээжен кижилер ээрип алгаш, мени бузээлеп, эки бакъ сөглеп, артымдан шайып, хевимден силгип, чүвениң ужурун тайылбырлаарымга безин дыңнаар шаа чок болганнар. Чоорту даштар тудуп алгаш өзүрер деп кыжанып, кара туразында аажылай бергеннер. Оларның иштинде мен ышкаш оолдарлыг кижилер-даа турган-на боор, ол хирезинде арын-нүүрүн бодавааннар. Кижилер кижизиг мөзүзүн өскүнарга ындыг боор-дур деп чүвени ол минуталарда ылап-ла билдим. Ындыглар чаңгыс рюмка арага дээш кем-херек үүлгедирпилен-даа эгенместер. Ынчан мен ол ээрик кижилерден дезер ужурга таварыштым.

Байыр-чыскаал хүннеринде араганы садарын бодунун харыысалгазынга алган удуртукчу ажылдакчылар шак ындыг фактыларны канчаар көөр ирги?

Турсунбек ЧАЛОВ,

райкүүскомнуң ИХК-де участоктуң улуг инспектору, милицияның лейтенантызы.

Бай-Тайга район.

СЕТКИЛИМГЕ ЧООК

Алыс өскен төрээн черим— Тес-Хемниң О. Шынаа. Ададием үр үеде ында малчыннап чоруур. Бичиимден оларга дузалажып, мал ажылының чымыштыын көрүп өскен болгаш малчыннаарынга ынак мен.

Чамдык ада-иелерниң дыңнап олурарга: «Мындыг багай демдектерге өөренир болзуңза хой кудуруундан туттунар кажаа өдээ аштап чоруур сен» деп ажы-төлүн чемелегилээр. Ол — кижизидилге эвес деп бодаар мен. Харын школа доозуп турар оолдар, кыстарны бо ажылче хаара тударын бодаары күзенчиг. Кандыг-даа ажыл кижини каастаар болгай.

Каш чыл бурунгаар Кызылга, «Тыва совхоз тудугга» ажылдап турзумза-даа, мал кадарар деп күзелимден салдыкпадым. 1984 чылда өг-бүлем ааЙы-биле ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозка малчыннап бердивис. Баштай чеди чүс ажыг хураган хүлээп алгаш, ол-ла күзүн төрүүр хойга бардывыс. Баштайгы үеде черле берге. Бо черниң хоюн колдуу тургузу азыраар. а «О. Шынаага» хойну одарладыр, кажаага от салбайн турган болгай. Өске-даа эргаларым малчын кижи өөренир, эде-херетыртынар боор-дур.

Бо кыштаглаашкынны хүрчээгэй эрттирип, хой оолдаашкынын чогуур хуусаазында доостувус, чаш төлү онча-менди. Амгы үеде малга сиигени, суланы рацион ёзугаар каав бээр, ооң суггадыын ажаалда-хайгааралын шын чорудар дээш ажылдывыс-ла хой.

Малывысты хүр-чаагай кыш ажырып алганывыстың бир чажыды — Межегейниң хоочун малчыны, коммунист Борбуй-оол Данзынович биле ооң өөнүң ээзи Ламажап Докпановна Оюннарның билдилиг арга-сүмезиниң база ачызы. Олар-биле кады малывысты эки кыш ажырдывыс. Бо малчыннар он чеди харлыында-ла өг-бүле тудуп, хөй чылдарда чылгы, теве, хой малдап чораан, арга-дуржулгазы байлак улус. Ламажап Докпановна хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, аңаа олурбаан. Оглу Саша-биле кады нешкилер 135 хураганны онча-менди доруктургаш, хүлээдип бергеннер. Сеткилге чоок, ак сеткилдиг, дуржулгалыг хоочуннарывыска өөрүп четтиргенивисти илередиксеп, кадайым А. Куулар-биле редакцияже баштайгы чагаавысты бижээнивис бо.

А. ШОЙДАН,

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң хойжузу.

Таңды район.

КАЖАН ОРТА АЖЫЛДААРЫЛ?

Бистиң Кызыл районнуң төвү — Каа-Хем суур. Бо суур республикада база бир хөй адырлыг улуг суурларның бирээзи. Ук суурнуң ортузунда № 5 столовая бар. Ону долгандыр аъш-чем, ном магазиннери болгаш районнуң төп эмнелгези туруп турар. Столовая дээрге чоннуң үе-шагын камнап алыр, боттарының туралаан аъш-чемнерин садып чемненир таарымчалыг чер болур ужурлуг. Ынчалзажок бо столовая чоннуң ол негелдезинге дүгжүр бе? Чок. Чүге дээрге бети кыдыы ооң ажыдар шагын көрүп көрээли. Дүъште ажыдар үези безин 11 шак 30 минута. Ол айыткан шагында ажыдар эвес. Чемненикcээн хөй чон ол столовааның эжиин ыяап-ла соктап тургаш, арай боорда ажыттырар.

Магазин дээрге чоннуң аъш-чем-биле хандырар чугула чер болур. Каа-Хем суурнуң чөөн талакы кварталдарын хандырар № 13 магазинниң бо чылдың февраль 26-да септелгеже кирген. Ол ам бөгүнгеже ажылдаваан. Ол магазин ажылдап турда, ажылчы чон ырак-узактан аъш-чем садыглап, үе-шагын чарыгдавас, хөлчок эптиг турду. Ам ооң моон соңгаар ажыттынар, ажыттынмазы кымга-даа билдинмес. Эжинде чарлал-бижик-даа чок, аңаа-ла шоочалыг туруп берген. Ону харыылаар удуртукчулар магазинни дарый ажылдадыры-биле хемчеглерден алза деп күзел бар.

• • •

Черлик ыттарны узуткаар талазы-биле негелдени бистиң суур Совединиң девискээринде чурттакчылар, күүском күүсетпейн келгенин маңаа келген кижи эскерер. Ол чүл дээрге суурнуң кудумчу бүрүзүнде өөр-өөр болуп алган маңнажып чоруур черлик ыттарның ковудээни. Ыттарны ээлери дугаарлалыр, ооң соонда баглап өөредир ужурлуг болгай. Бо чурум бистиң суурда шуут сагыттынмайн турар. Кедээ Совет күүскому боже кичээнгейин салып, ол талазы-биле хемчеглерни чорудары — соңгаарлаттынмас айтырыгларының бирээзи.

П. БИЧЕ-КЫС.

Материалды парлаан соонда

ДУЗАДАН КӨРГҮССЕ

Бодум черле Тожу чурттуг кижи мен. «Тоора-Хем» совхозтуң ивижилериниң амыдырал-чурттарлазын билир мен. Тайга-даскыл черде чурттап турар улустуң амыдыралы аъш-чем-биле хандырылгазы болгаш ындай-бээр чоруур аргыжылгазы берге дээрзин билдингир. Эң чугула айтырыг — аъш-чем биле аргыжылга.

Ивижилерни доктаамал транспорт-биле хандырыптар болза, ынчан ажыл-иш сегиир культура бедиир ужурлуг. Ол ышкаш аргыжылга турар болза, иви малдың турлагларынга совхозтуң специалистеринден аңгыда лекторлар, культура ажылдакчылары, харын-даа хөгжүм-шии театрының артистери-даа аалдап чеде бээр боор деп бодаар мен. Ол бүгү ивижилерге улуг идигни бээри магат. Хөй чон аргыжып чоруп турда канчап кым-на кижи хирлиг хептиг, сухари биле орар боор. Ол-ла бүгү айтырыгларны шиитпирлээринге депутат кижи улуг рольду ойнаар деп бодаар мен.

Иви мал чаңгыс черге оъттаар эвес, ынчангаш чер сагап, бажыңнар тудары берге. Ынчалза-даа бичии борбак бажыңнарны тудуп көрзе кандыг ирги? Аңчыларның бажыңнарындан ийи катап улуг-ну тудуп болурунуң аргазы совхоз бүрүзүнде бар. Танкеткаларга чүдүргеш, чедирип болур-ла болгай.

Сөөлгү үеде иви малдың алуп хорааары, ийи-чаңгыс ивижилерниң харыысалга чогун дап ис чок чидери болгаш бөрүге чиртири ковудээн. Иви малды ийи-үш ээлчег-биле кадарарын шиитпирлээри черле чогуур. Бир эвес ол айтырыгны үзе шиитпирлептер болза иви малды саарының аргазы бар.

Ивиниң хөй бөрү тудуп чип турар. Ону аңнаары-биле 3—4 кижи составтыг звенону чүге тургузуп болбас деп. Ону шиитпирлээр үе келген.

Иви мал белен аарывчал эвес. Чүгле чылыг дужуп, изий бээрге, аарып эгелээр. Ол үеде республиканың мал ажылының харыысалгалыг специалистери чедип кээп, чүүлдеп аарып турарын тодарадыр болза эки. Ол аарыгга удур камгалал сыкыртыышкыннарны чорудары негеттинип турар. Боттуг дузаны чедирерин дилеп тур бис. Республиканың мал ажылының харыысалгалыг ажылдакчылары Өдүгенге моорлап келзе кандыг ирги? Оларның дузазы-биле он-он малдың амы-тынын камгалап алырының аргазы бар. Чамдык удуртукчулар келирде, вертолёт-биле ужуп келгеш, ийи-бир айтыышкыннар берипкеш, дедир ужуп чоруй баар. Олар оода чартык ай иштинде бистиң-биле кады чурттап, иви малдың онзагай талазын өөренип көрзе кандыг ирги?

Үстүнде четпестерни эдип алыр болзувусса, ол база-ла эде тургустуушкунуң бир онзагай талазы эвес ирги бе?

Д. БАРААН.

Аңчылар болгаш аңнаашкын дугайында

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Орал аңын алдым деп бил,
Олча-тывыын өгүрүм деп
бил.
Экн аңчы — эгези,
Эртем, номда — дүрүмү.
Алызын билбейн арга-сын
кирбе.
Дүрүмүн билбейн «аңчы
мен» диве.
Чаг иштинде бүүрек
сагышка,
«Часпас мен!» деп дылын
узатпа.
Чер байлаа — аңнарнын
бодавас.
Сес алтаны — арнын бодавас.
Экн аңчы соглээн сөзү
Эртине-байлак элбедир.
Чыт, даашты аң эндевес,
«Чыргаар» аңчыны өөрү
эндевес.
Шок хүжүргеш, бажын
ышкаткан,
Шораанче чүткээш будун
ышкаткан.
Боову дегбеске тайга ырак,
Бодааны бүтпеске олчазы
ырак.

А. КУУЛАРАК.

ЧУРУКТА: Чөөн-Хемчик районда Баян-Тала ортумак школазының башкызы Ирина Бариновна Багай-оол хостуг үелеринде ол суурнуң Культура бажыңынга кээп, уран чүүл коллективиниң чогаадыкчы ажылдарынга киржип турар.

Ол сурагдыг чогаалчыларның шүлүктерин аянныг болгаш уткызы билдингир кылдыр номчуурунга сонуургалдыг.

Башкы ол суурга болган концерттерге киржип, уран талантызын чонга каш удаа бараалгаткан. Районга болгаш республика төвүнге эрткен уран чүүл көрүлделериниң идепкейлиг киржикчизи.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

КИЖИ КИЖИГЕ — ЭШ БОЛГАШ ӨҢНҮК

●*Болган таварылга*●

Ноябрь ай ортан эрте дүжүп турган. Кыш бодунуң база бир онзагай демээ болур баштайгы харын шагда-ла чаапкан. Ооң соонда улаштыр күштүг хат хадаан. Ынчалза-даа неделя хире шору чылыг хүннер болгулаан. Баштайгы харның чүгле чоогаларда хөртүктери арткылаан.

Таңды-Уула сынныарының шыптыык бажының мурнуу чавызаажында ээнмер элдектерин дургаар чаттылып чоруй барган делгем чайлаглар ортузунда, кара суглуг хемчигеш эриинде, мичангы О. Шыдаа салбырының төвү Деспең суур. Журташ дескиндир чайлаан хамык малчыннарның шагда-ла күзеглеп көшкениндеи чааскаанзырган апарган. Ынчалза-даа суурнуң чону бодунуң ажыл-ижинге ажаанзырап, хайныкпышаан. Хүнүң баштайгы чартыы холчок чылыг, ийе эртсе-даа, шала кежээликтей дээрни бора бүлүттар кылыннадыр дуй бүргеп, мында-хаая сырынгай каггылап, хадырыктын, чаарынынң демдектери көстүп келген.

Таптыг-ла ол үеде суурда хүүн Бии-Хем районнуң Серлигден кожуп келген чаа зоотехниктиң үш харлыг уруу чиде берген деп дүвүренчиг медээ хеп-хенертен дыңналы берген. Салбыр эргелекчизи кижиге меңээ ол медээ мырыңай онза дүвүрелдиг болдурган. Баштай-ла зоотехниктиң бажыңынга далаш-биле четтим. Ооң кадайы Кара-кыс бажыңындан эшкедээн үнүп орда таваржы бердим. Урууң чоктап кааш, бүгү бажыңнарга кирип тургаш, суурда ылап-ла чок дээрзин билип каапкан болду. Зоотехник Сарыг-бай суурдан дашкаар дилеп чорупкан. Мен магазинче халып баргаш, аңаа турганнарны уругну дилежиринче үндүргүм. Салбырның хоочун садыгжызы Михаил Мандымеевич Хажыылай ол медээни дыңнааш, човаары хөлчок, дүвүреп, далажы берди. Магазинниң хаалгы. Болумнуң бажыңынга келиримге, уругларым авазы база-ла уругну дилеп чорупкан-дыр. Суурнуң чону шуптузу дилээшкинде.

Суур арга-эзимдеи хоорук, ажык бүүрелчиң шаттар аразында деспеңде тургустунган, кайы-даа талаларындан каттыжып келген беш оруктуң белдири, ол оруктуң ортузу чер. Ис үнмес, шаттар барык-ла карг. Мен ол хүн аъттыг Кежер-Сайыр уңунга кыштаглаарга хынадалар кылып чораан, чаа-ла келгеним ол. Ынчангаш белен ээрлит турган Челер-Шынгыныге олура каапкаш, Бак-Кужур, Кезек-Дыт, Булак, Доң-Кыры чайлагларындан бээр, суур чоогун дескиндир дилээн — көстүр чүве чок. Ооң Чуңгулаар-Тейден дуранны — сураг. База-ла бо уругну дилээн каш-даа кижиге ужурааштым, кайгап-хараан чоруп турлар.

Ам сууржө хал кирипттим. Далашпааже хоржок. чүге дээрге кудай база чүдерен, караңгы база келир дей берген. Дүрген, шалыныын, шинчилиг хемчеглерни албас болза, азып-тенээн чаштың айымылда амы-тынын камгалап алыры бергедей бээр. Бажыңымга кире дүжүп келирим билек-ле, соомдан уругларым авазы Саар улаштыр бо кире халып келди. Далаштыг чугаалап эгеледи.

— Бо Кезек-Дыт үстүнде хемниң калбак харагаа бүргээ уңунга чедир шуут-ла дош кыры-биле өскээн, мырыңай чайлаг дужу чедир чоруй барган урут-дур. Кезек болгаш-ла доктаап, ойнап чораан хевирлиг. Дош кырында харда изи мырыңай илден. Ооң ыңай дош үсту берген. Харлыг чер чок. Дилеп, кый деп чадаштым. Аъттыг улустан алгаш, дүрген-не ынаар чоруп көрүңер. Ылап-ла ол девискээрдеи ыңайлаан деп билип алыңар. Дүргедевес болзуңарза, дүн дүжер, шуурган база келир дей берди деп, урутнуң барган уун компас-биле демей тып алган кижиң өөрүнчүг медээзин дүрген-дүрген дамчыда каапкаш, ам боду чугаалаңы берди:

— Чаа вошкеи, орап-бажыңын эгелээр дээш утту каапкан болгай аан, хөөкүйлер. Чаптанчыы аажок амытан чорду, кужур. Сактырымга, бо-ла ойнап орган ышкаш болур. Ынап-ла тып алыр мен деп бодап чордум. Ынчалза-даа орайтай бээрге, силерге дүрген дыңнадыр бодай бергеш, ээп келдим. Ам черле тып эккээр силер.

Кадайымның ол чугаазын, урутнуң кайда барганын дыңнапкаш, мээң өөрүүрүмну чүге деңнээр боор. Бодаарымга, шынап-ла мында олурган ышкаш апарды. Далажы-ла бердим. Дем чаа, Чуңгулаар-Тейден суурже чанып олурумда, бир катап ачамдан дыңнааным коргунчуг таварылга-даа сагыжымга кирген чүве. Бистиң бир чоок төрелиивис Чалаатыга чурттап чораан чүве-дир. Кызын Хоолу хемниң аксынга ооң оглу база демги урут дег бичии оол чиде берген чүве-дир. Каш хонукта улустар тып чадашкан. Чүгле холу эртип калганда, талыгыр ховуга чок апарган оолдуң куш хендеп турган сөөгүн тып алганнар. Ам мээң бодалымдан ол коргунчуг болуушкун тайлып чиде берди. Сарыгбайны эдертип алгаш, Саарның тыпкан изинге чеде бердим. Сүмелешкеш, дат баарында чоогаже аъттарывыс аксын ээй тырткаш, өөру өскестивис. Бичии кижи кадыржы үнүксевес, чоога уну эдерер деп бодалга чагыртканывыс ол.

Урутнуң суурдан талыйтыр ыраанын ам ылап апарган. Баштайгы удаада дилээшкин чорударынга эң берге чүве ооң кайнаар углааны, от-шинниң билдинмези турган. Ам ут тода билдинген. Урутнуң изи тывылганда, боду ам кай баарыл ол деп шинтпирлиг сорук бисти баштап чорааң. Ол чооганың ырак эвес бажында чиңге хөртүкке чеде бергеш, мында бичии кижиниң истерин база катап тып алдывыс. Хөртүк кырының кырбаң харында ай-дедирлээн, таптай баскылаан болду. Бодап көөрге, харлыг черни сонуургаан, аңаа доктаакса турган ышкаш. Ол хөртүк чүгле ыйгыл черде, ооң ыңай чок. Ол кавы чер шупту кара. Чооганың бажы Чыраалыг-Аксы чайлаг мурнунуң сарыг хаялар углээн бедик кожагарынга барып үскеш, даг арнында дамырлаар боон таран чиде берген. Аъттарывыстан дүшкеш, четтилеп алгаш, саргыык дег сарыг хаяларны аралап, «Гала! Гал-а-а!» деп кыйгырбышаан, турупкаш, дыңнагылаар-даа бис. Чүгле хаялар чаңгызы дыңналыр, өске хары чок. Имиртиңнеп эгелээн. Сагышта, каракта бичии урут бо турган ышкаш болур.

Хар дүжүп, дүнүлей каап турар апарган. Караңгы имирбиле кады бистиң сагыжывыс база караңгылап эгелээн. Сүмелешкеш, чоога бажында кырлаңның ээзэнде өгзүг, чыткан инектерниг кезек хаяларга чоокшулап келдивис. Бир инек-даш баарында чүве имиртилеп дээнин эскере тырткаш, «чүве карап» дидир, эскердиң бе азы сагыжым бе» диидим. Эжим база эскерген болду, ол база сагыжы кылдыр бодап, меңээ бодам мыттаваан, бүзүревээн кижи-дир. Чеде маңнажы бээривиске, урувус ыттада чок бо олур. Доңган-доражаны аажок. Бистиң өөрээнивис, шынап-ла, деңнээр чүве тывылбас болган. Коргуушкун-биле өөрүшкүнүң хеп-хенертен ынчаар күштүг солушканындан карагы дүп чырый берген дег, сеткилдер хүнней берген. Өөрээн ада ээрииниң соонга ээр ышкаш чиик олура каапкан. Мен урутну чердеп алгаш, ачазынга түтсуптум. Эптиг көвүг ээринге олурту шаап алдым. Урууп чиңдергеш, ыдарвая, мунгараан аданың хөрээ хозай берген. чугаа-соолу ам-на үнүп келди:

— Силерниң уруглары ыныӊ авазы Саар Шагжыевна кайгамчык-ла буянныг кижи-дир. Ол харагаа иштинде дошка, кым-даа ынаар кирип, эскерер аргажок черге, ооң изин тып, бо хире ырадыр истеп, уун биске айтып бербээн болза, тывылбас турган уругдур. Аас-кежик-ле болду.

Шуурган улам-на күштелип, харлыг дүвү дүргектелип эгеледи. Суурувуска халдып кирип келдивис. Эжимнин ажылда тырткаш, эгип кирип олурумда-ла, уругларым авазы удур баспышаан, «Эккелдинер бе?» деп айтыра каапты. «Тып эккелдивис. Сээн ачы-авыралыңда ол болдунар аргалыг болду» дээш, чылыг холун дыңзыг тудтум. Кужур нениң өөрээни меңээжок. Бис база ооң-биле чажыт оолдуг улус бис. Аваларның ынакшылы ажы-төлдерге ылгал чок. Ол хүн бистиң суурнуң чурттакчы чону кижи кижиге эш дең мерген сестерниң шынныын ылап-ла бадыткаан. Өскениң деп чүве турбас ужурлуг. Бөгүнгү чаагай амыдыралывыс, келир салгалывыстың мөзүшыныраалыг кижизидилгези ооң дыка хамаарылгалыг.

Бо таварылга 23 чыл мурнунда болган. Гали ам ажы-төлдүг, өг-бүлелиг, аас-кежиктиг Берт-Даг суурда чурттап орар.

Б. ДОЮНДУП.

«КЫЗЫЛ» БӨРҮ

Сонуургактарга

— Кызыл бөрүнүң дүгү ылап-ла «кызыл» өңнүг бе ынчаш? Дорт-ла «кызыл» өңнүг дүктүг аң мең, ыт-куш бойдус өртемчейде чок. Кызыл бөрү дээрге, эртем ёзузу-биле ынчаар адаан ол болур. Ооң чажыды болза, немец национал-дыг, ынчалза-даа орус бойдус эртемдени П. С. Паллас деп кижи 1811 чылда ол аңның дугайын тодарадып бижип тургаш, ооң дүгүн «кызыл» өңнүг дээн. Немец дылда «кыскыл» деп сөс чок, а кызыл бөрүнүң дүгү чогум-на кып-кыскыл өңнүг боор көстүр. Өске дылдарда кызыл деп сөс бар, ынчангаш кижиниң азы кандыг-бир дириг амытанның дүгү кыскыл кылдыр көстүр боорга, ону кызыл өңнүг дээр апарган. Ынчангаш «кызыл» бөрү деп сөс чонга тарап нептерээн.

Ооң тарап нептерээн черлери Кыдатта Синьцзян-Уйгур автономнуг округ, Сычуань, Юньнань, Фудзян болгаш Индостан, Индокитай, Малакка чартык ортулуктар, Суматра болгаш Ява ортулуктар, Корей чартык ортулук болгаш Моол Арат Республиканың чөөн талазы, ССРЭ-де Ыраккы Чөөн чүктүң, Чөөн болгаш Ортаакы Сибирьниң мурнуу талакы девискээрлери, Ортаакы Азияның чөөн талакы кезээ боор турар. Ол дээрге кызыл бөрүнүң шаандакы үеде тарап нептерээн черлери-дир. А амгы үеде ооң нептерээн черлери кайдал?

РСФСР-ниң 1983 чылда парлап үндүргени Кызыл дептеринде дыңнадып турары болза: «Ооң ниитн баш саны он баш чедип турар. Амгы үеде РСФСР-де доктаамал чурттап, өзүп көвүдеп турар кызыл бөрүлер чок-даа болуп турары магат чок».

А өске республикадан өртүнүг медээлер дыңналыр бе?

ССРЭ-ниң 1985 чылда үндүрген Кызыл дептеринде бижээни болза:

«ССРЭ-ниң девискээринде барык чок аң хевири-дир».

ССРЭ-ден дашкаар черлерде байдал кандыгыл?

Бойдус болгаш ооң курлавырларының камгалалының Делегей эвилелиниң Кызыл дептеринде ол аңны эң чоокку үеде чок болуп, үстүрүнге четкен аң хевири деп айыткан.

Кызыл бөрүлер 10—15 санныг, а харын-даа оон-даа хөй санныг бөлүктер болуп алгаш, чемин дилеп, хоргадаар черлер көрүп, колдуунда хүндүскү үеде он-он, чүс-чүс километр узак оруктарны маңнажып эрте бээр. Бөрүнүң шакта дүргени 30-40 километр чедип турар. Олар далай деңнелиндеи 4 муң метр бедик черлерге таварышкылаар. Кажа-даа чорааңда олар коңчуг оваарымчалыг, даашы-шимээнге дыыжы, белен-селен кижи көрбес ажыт черлерге чаштынып торуурлар. Кызыл бөрүлерниң ССРЭ-ниң девискээринде Джунгар Алатау, Сихотэ-Алинь сыныының чөөн ийлери, Саян дагларында ышкаш черлерге барык чоокта чаа, 40—50 чылдар мурнунда бар тургаш, а ховартап чиде бергениниң чылдагааны билдинмес. Ынчалзажок эрткен чүс чылда кызыл бөрүлер биске база «аңаа эвес» аңнар турганы эдептиг. Революция мурнунда үеде оларны зоопарктарга тудуп турганының дугайы база орта билдинмес.

Кызыл бөрүлерниң коңчуг ховартааны делегейниң 900 ажыг зоопарктарында оларның ээзээн санының бежи херечилеп турар. 1982 чылдың январь 1-ге чедир ол аңнар Дуйсбург, Пекин, Роттердам, Сан-Диего, Токио, Иокагама хоорайларының болгаш бир канада зоопаркка ниитизи-биле 27 баш турган, оларның 19-у зоопаркка төрүттүнген.

ССРЭ-ниң шупту 33 зоопарктарында чаңгыс-даа баш кызыл бөрү чок. Ынчалза-даа чоокку эрткен үеде Москва зоопаркы ол бедик даглар болгаш оргулааштар аңнарын өстүрери-биле алдаржып турган.

1957 чылда Москва зоопарынга Мурнуу Кыдаттан туткан бир кыс кызыл бөрүнү эккелген. А 1958 чылда Кыдатта Кукунор хөлдүң чоогундан ийи санныг улуг кыс болгаш эр бөрүнү туткан.

Москва зоопарыгынга оларны он чыл иштинде 33 баш чедир өстүрген болгаш кызыл бөрүлерниң ажы-чаңының, өзүп көвүдээриниң дугайында солун эртем бижимелдерин кылган.

Тывызыктар

ЧҮГЕ ҮНДҮРГЕНИЛ?

Шаанда бир хаан чурттап чораан. Ол алдын-мөңгүн шыгжамырын кадагалаар таныышылының дужунуң шын болурунга бүзүрээр чораан.

Бир катап хаан чалчаларыбиле ырак аян-чорук кылырынга белеткени берген.

Таныыл хаан кандыг чорууп ээс дээш, дүжеп удуп хонган. Дүжүнде көөрге, хаан чалчалары-биле кады элезинниг улуг шуурганга хөмдүрүп өлүп баар боор-тур.

Эртенинде таныыл дүжүн хаанга кээп чугаалаан ирги. Хаан дүштүң шынмегезин хынап көөр дээш, аян-чорукче боду чорбайн, чалчаларын ыдыпкан. Ооң соондан хаан чалчаларының изин истеп чедип кээрге, шынап-ла элезинге хөмдүрүп өлген боор-тур.

Хаан өргээзинге дедир ээп келгеш, амы-тынын алган дээш, таныылды шаңнаан. Ынчалза-даа ону ажылындан үндүрүпкен. Ол хире шынчы таныылды хаан чүге ажылындан үндүргенин бодап көрүңерем.

С. ШААЛЫ.

Өңү аккыр, өзү кара.
Шугулдаан дег шала часкаар
Шуглаан уштур, суглай-даа
бээр.
(Баажызы бойдуста).

Чыдып чытпас чыраа-кара.
Чытлып алза шыыраа
дендээр.
Улус чонга ажыын бээрде,
Үлүг-хуузун харамнанмас.
(Баажызы бойдуста).
С. КУУЛАР.

ШЫДЫРАА БОДАЛГАЗЫ

ИЙИ КӨШТЕН МАТ

Ак тала: Крh1, Фq1, Лh4, Кс7, Кd7, Сg8, п: е2;

Кара тала: Крf5, Ла8, Лb8, Кb2, Са3, Сb1, пп: f3, f6, d6, h5.

АДЫГ ДАҢЗА ТЫП АЛГАН

С. МИХАЛКОВ.

●*Тоол*●

Киржикчилери: арга-арыг даамалы, ооң кадайы, Адыг, Дилги, Бөрү, Торга.

Арга-арыг даамалы таакпылаарын шуут каар деп шиитпирлеп ап-тыр. Ынчангаш даңзазын, таакпылыг хавын болгаш бодунуң кылып алганы от кыпсыр херекселин арга иштинде чокпак чадаң үнүш аразынче талыйтыр киир шывадапкан. Адыг ону тып алган чүве-дир. Ооң-на хамык чүве келзин! Адыг даңзага таакпы тыртар апарган. Ол даңзага таакпылап пат чаңчыгып калган. Хаита таакпы кагталы бээрге, Адыг курганы каткан бүрү чыып алгаш, ону даңза бажынга долдур дыгып-дыгып, тыртып чоруп-тур.

Ооң мурнунда хүн караа бакылаар кээри билек-ле, Адыг оттуп келгеш, оът-сигенге аңдааштанып дуктурлангылаар, чемче маңнап киргеш, эштиннип, балык-даа тудар, а ооң соонда кат чыып чип азы ары чигири дилеп, коңгулаар бакылап чоруп бээр турган, а ам чер бичии чырып орда-ла, карактарын чоза тудкулааш, кадз берген бүрүлерни даңза долдур тиккеш, сорууп аксынче аянныы сүргей суккаш, одун шырт кылдыр шап, кыпсып алгаш, ыш дозунге ыжын бүргүрадып чыдар апарган. Даңза чырыктап алгаш, хүнну бадыр шак ынчаар чыдар. Чөдүрүп-каккырып аарый бээр апарбаан болза, кужур Мишага таалаачыг-ла турган ийик.

Бир-ле катап ол арга кыдыы-биле чоруп оргаш, Дилгиге ужуражы бериптир. Адыгны көрүп кааш, Дилги аңгадай берген ирги.

Дилги (элдепсинген үн-биле)
Чайым өттүр көрүшпээн бис.
Шала чиктиим, Миша сен бе?
Аът-чем коңгус чиңзээн
ышкаш!
Арганыңның коңчуун, өңнүк!
Канчап барлың, кужур тала,
Кандыг аарыг сенде дегди?
Адыг (чөгенчиг кыргыраан
үн-биле)
Арай чиктиим коңчуг ийин,
Аарып чоруур ышкаш-тыр
мен:
Сөөк-даңам мстап-шылаар,
Сеспүргей дук торлап
чоруур.
Аъш-чемни амзаарымга,
Амдан чогу коңчуг ийин!
Удуур дээштиң эрте чыдар—
Удуттунмас хоржок ийин.
Эртениң-не чөдүртүп
Эрээ-хинчээм көре бээр мен
Кежээ боорга, хол-бут
сирлээр.
Херт-бурт чүрек
шапкыланыр.
Дилги
Торгага-ла барып көрем.
Доруун сүме кадар ийин!
Чагыг сөзү буяныг күш.
Чалгааравайн, чедип көрем.
Адыг
Харыксырап, дорайтаза,
Харын ынчан баргай мен
аан!
Хүннер эртип-ле, эртип-ле турган. Адыг мырыңай улам баксырап орган. Бир-ле катап ол чоога-биле элейтип чорааш, Бөрүге ужуражып кээп-тир. Адыгны көре тыртып кааш, Бөрү кочуйтур олуруп алган.
Бөрү (элдепсинген үн-биле)
Кандыг чурттап чор сен,
Миша?
Каям, чүңү үглеттиң?
Кээп дүшкеш, кужурум
сээң
Кежиң, сөөгүн арткан
ол бе?
Арай черле чиктиин сүргей
Аарыгзып туру сен бе?
Адыг (муңгарап)
Кадыым арай кошкаан ийин.
Бөрү
Канчангаштың ынчап
бардың?
Адыг (чөгенчиг кыргырээш
үн-биле).
Арай чиктиг...
Аарып чоруур ышкаш-тыр
мен:
Сөөк-даңам мстап-шылаар.
Сеспүргей дук торлап
чоруур.
Аъш-чемни амзаарымга,
Амдан чогу коңчуг ийин!
Удуур дээштиң эрте чыдар.—
Удуттунмас, хоржок ийин.
Эртениң-не чөдүртүп
кээр. —
Эрээ-хинчээм көре бээр мен.
Кежээ боорга, хол-бут
сирлээр.
Херт-бурт чүрек
шапкыланыр.
Бөрү
Торгага-ла барбазыңза,
Ток-ла дээр сен, баксыраар
сен!
Топтап көргеш, ылап шынын
Дорт сөглеп, сүмелээр куш!
Адыг
Аңаа эртен ылап барайн!
Бөрү
А ону тывар сен бе?
Адыг
Албан черле тыпкай мен де.
Адыг Торганы аргадан тып ап-тыр. Оозу кышка белеткенип, кырган хадыда коңгуга оңгаштап, чай чок олуруп-тур. Адыг хадыга чедип келгеш, бажын ойтайтыр каап алгаш турган.
Адыг (чалынган үн-биле)
Шаандан өңнүүм, торга,
торга!
Чавыс ужуп бадып келем!
Торга
Топтыгынге изиг байыр!
Дорайтааштың келдиң бе,
кай?
Адыг (чөгенчиг үн-биле)
Арай чиктиг...
Аарып чоруур ышкаш-тыр
мен:
Сөөк-даңам мстап-шылаар.
Сеспүргей дук торлап
чоруур.
Аъш-чемни амзаарымга,
Амдан чогу коңчуг ийин!
Удуур дээштиң эрте чыдар.—
Удуттунмас, хоржок ийин.
Эртениң-не чөдүртүп
кээр, —
Эрээ-хинчээм көре бердим.
Кежээ боорга, хол-бут
сирлээр.
Херт-бурт чүрек
шапкыланыр.
Торга
Иштес-даа бол, таакпылаар.
Илдең-дир бо, ындыг бе кай?
Адыг
Ойт, ийет, таакпылаар мен.
Ону кайыын билип алдың?
Торга (шыңгырап)
Бужар багай чыттыг-дыр
сен!
Будук адаанга олуруп ал!
Каям, ооргаң! Ток, ток,
ток!
Кандыг коңчуг бедик чүвең!
Аар тынам, шужулевес.
Адыг-даа бол, аарыг-дыр
сен!
Адыг (коргуп)
Өлүр хире эвес-тир бе?
Өзү кара аймыл чок бе?
Торга (шыңгырап)
Таакпыдан өкпе-баарың
Таар ышкаш ойбак-дежик!
Тынныг чурттаар бодазыңза,
Тыртар таакпың шуут каар
сен!
Адыг (кээргенчиг үн-биле)
Таакпылыг хавым-биле
Даңза, оттуум каар мен бе?
Каап черле шыдавас мен!
Хараадаачыг, хомудаачыг!
Торга (шыңгырап)
Чагыым, сүмем тоовазыңза,
Саадал чок ижээнинге
Сарбаш кынгаш, шейлүп
каар сен!
Чагыг сүме бергени дээш, Торгага Адыг четтиргенин илереткеш, элейтип чаныпкан Элеңейнип чоруп-чоруп, бир тейп кырынга кээп олуруп алган. Даңзазын ужулгаш, чүүрүп каан курагат бүрүзүн аңаа долдур тип алгнып, тыртар дей берген. Чарлып чоруп тура, Торганың чугаалаан сөстерин ол дорааң-на сакты хонуп келгеш, даңзазын оңгарже талыйтыр октапкан.

Бир-ийи хүн дургузунда таакпы тыртпаан. Үш дугаар хүнде мырыңай туттунуп шыдавайн, оңгар иштинче даңзазын дилеп кирипкен. Дилээш, арай боорунда тып алган. Дүгүнге дүрбүп-дүрбүп, чүүрүп каан курагат бүрүнү даңза бажының үдүн долдур дыгып алгаш, чырыктапкан. Оон кыпсып алгаш, ыжын бүргүрадыр сорупта эгелээн. Хенертен оңгар ындында хадыда Торганың токкулаадыр соктаанганын дыңнап каан. Адыг Торганың чагыг сөзүн база катап сактып келгеш, даңзазын аксындан ужулгаш, оңгарже мурнукузундан-даа ырадыр октапкан.

Бир-ийи хүн тыртпаан. Үш дугаар хүн база таакпылаваан. Дөрткү хүнде туттунуп шыдавайн, даңзазын оңгарже база-ла дилеп кирипкен. Арай боорда тып алган. Ооң магабодунда аза-огу болгаш ыттеин кадалган үнүп келгеш тей кырынга олурупкаш, аянныы сүргей таакпылап эгелээн. Ыжын сорбушаан, чоокавыда Торга бар бе, чок бе деп дыңнаалап олурган.

Адыг чайны болгаш күстү өттүр, мырыңай кышка чедир даңзазын чидир октап келген. Ынчалза-даа таакпылаарын соксатпаан.

Кыш дүшкен. Оттулар ыяп чыып алыр дээш арга даамалы ыдын эдерткеш, аргаже кирген. Ыдын Чиртилекпей дээр. Ээзи чоруп орда, Чиртилекпей койгун изи истеп ыңайбээр халып-ла чораан. Чиртилекпейниң хенертен чиртиледир ээре бергенин ээзи дыңнап каан. Бир-ле чүвеге таварышкан-дыр! Шанактыг аъдын доктаадыпкаш, хаагын кеткеш, Чиртилекпейниң ээрген черинче углай чорупкан. Шыргай арга-ыяшты өттүр баскаш, оңгарже углай чорупкан. Шыргай арга-ыяшты өттүр баскаш, оңлыкка үнүп келген. Шуурганга дазыл-дамыры-биле катай хаара тура шаптырган улуг пиҗва чыткан. Ооң араан шораан дазылының адаанда адыг ижээни—хар овза чыткан. Ижээнден көк ыш бургунадыы үнүп турган... А Чиртилекпей чиртиледир ээрип-ле турар.

Адыг ижээниндеи ыш бургүрүп үнүп турарга, арга-арыг даамалы пат кайгап каан!

Адыгны ашак ижээниндеи тургуза тыртып келген, курут, дүктүг хап-ла! Таакпылааш ол ынчаар баксыраан боол-тур. Кижиниң мурнунда ол хөөкүй дөрт даванында тендиңейнип турар болган. Ыштан кара ажып, чажы төктүп турар. Дүктери борбактажып калгылаан, а чырында даңза халаңнаан!

Ашак даңзазын таныл кааш, Адыгның аксындан ушта сон алган. Ижээнин бакылаарга, таакпы хавы биле от шагар херекселин ында чыткан! Ол дугайы дүжүнге-даа кирбейн чораан!

Арга-арыг даамалы тыпкан олчазын тонунуң карманынга суп алган. Адыгны шанааже чыттырып ыдып алгаш, чаныпкан. Ашаа аргадан чедип келгенин көрүп кааш, кадай чаза кырынга үне халып келген.

Кадай (кайгап)
А-а, Федя, чүңүл ында?
Даамал ашак.
Адыг-дыр бо, кээп көрдең!
Кадай (көрүп турар)
Адыг бе ол, ылаптыг-ла?
Даамал ашак
Артында-ла таакпылаар!
Адыг ирей ылап чүве!
Кадай (коргуп)
О-о, дадай, элдепейлиин!
Ону бистер канчаар бис ам?
Даамал ашак (маажым)
Канчап канчаар!
Карак ажыт садыпкай бас!
• • •
Хоочун даамал Адыгны оон Хоорайже апарып-тыр.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

ТВ

МАЙ 30-де

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.25 — «Чүүлен болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 8.55 — Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы. Фестивальдың кыйгырыглары. 9.25 — Россияның чуруккуларының чугаалап тур. РСФСР-ниң чурукчуларының VII съезди. 10.00 — «Майның хүлүмзүрүү». Уругларның хореография коллективтериниң киржилгези-биле концерт. 10.30 — «Кижи. Чер. Октаргай». 11.00 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Хептиң чаа хевирлериниң телеконкурузу. 11.30 — Кижи институду. 12.30 — «Хүндеи хүнче. Партия райкому эге тургуступунуушку байдалында». 12.45 — Бөгүн делегейде. 13.00 — Улуг Октябрьның оюнга. Төөгүнүң эшпес олуруглары. «Хайгыылчының маадырлыг чоруу». Уран-чечен фильм. 14.40 — Мультфильмнер. 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. 16.30 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 17.00 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» деп телепрограммазының делегей фестивалы. «Илбиниг аялгалар». (Монголия). 17.40 — «9-ку студия». 18.40 — «Джамайка». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — 00.10 Владимир Высоцкий. Чансарда (22.35) — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — ТАССР-ниң алдарлыг артизи Т. Курамшин ойнаар (баян). 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — Аваның школазы. 10.00 — «Мария Медичиниң хааржакчыгажы». Уран-чечен фильм. 11.30 — Туркмен телевидениениң программазы. 12.50 — «Кадыкшыл». 13.15 — «Тео Алам чалап тур». ГДР-ден дамчыдылга. 14.30 — «Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.10 — Москва. Консерваторияның улуг залы. Ф. Шопенниң музыкалары. 16.25 — «Кадыг шыырак мага-боттуг». Уран-чечен фильм. 18.30 — «Меңээ чуруун белекке бер». Душан Главачек ырлаар (ЧССР). 18.50 — «Леонид Леонов-биле чаңгыс шак иштинде». Док. телефильм. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Оруктуң меңээ чайлап беринер». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — «Энтузиастар херегледи-ниң турар». Док. телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Соңгу чүктүң тоожузу». К. Паустовскийниң чогаалынга уран-чечен фильм. 22.50 — 23.10 — «Дружба». Чагаатергеге маргылдаа.

агаар

Бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас, хүндүс диңмирел болур. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5—10, диңмирээшкин үезинде 18 метр чедер. Хүндүс 22—27 градус, дүне 9—14 градус чылыы.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы хүндүс 25—27 градус, дүне 12—14 градус чылыг болур.

Автооруктарга көстүрү эки, Хүннүң ийиги чартыында диңмирел болур.

Медицина талазы-биле агаарның ийиги хевири кадыкшылга салдар чедирбес.

КИНО

МАЙ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Бал сказок» 10.00, «Кин-дза-дза» 11.50, 20.30, «Трое мужчин и младенец в люльке» 15.00, 16.50, 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайна двух океанов» 19.20, «Внимание всем постам, где ваш сын?» 13.40, 16.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Варвара краса, длинная коса» 9.40, 11.30, 13.20, «Без срока давности» 15.10, 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «И еще одна ночь Шахерезады» 14.00, «Последняя дорога» 15.40 шактарда.

«ЧАЯГЫ» к/т: «Зорро» 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кол ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арны.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3518.
ТС—00324.

БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1987 чылдың май 31 воскресенье
№ 127 (13427)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копейк

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг Консультативтиг Комитединиң чөвүлел хуралының КОММЮНИКЕЗИ

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг Консультативтиг Комитединиң найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында чөвүлел хуралы 1987 чылдың май 28—29-та Берлинге болган. Аңаа киришкеннер.

Болгария Улус Республикадан — Тодор Живков, Болгарияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары, Болгария Улус Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның баштыңы; Георгий Атанасов, БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Добри Джуров, БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү БУР-нуң улусчу камгалал министри; Милко Балев, БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү секретары; Петр Младенов, БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү. БУР-нуң даштыкы херектер министри;

Венгр Улус Республикадан — Янош Кадар, Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының Чиңгине секретары, делегацияның баштыңы; Дьердь Лазар, ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, Матьяш Сюреш, ВСАП ТК-ның секретары; Петер Варкони, ВСАП ТК-ның кежигүнү, ВУР-нуң даштыкы херектер министри; Ференц Карпати, ВСАП ТК-ның кежигүнү, ВУР-нуң камгалал министри;

Герман Демократтыг Республикадан — Эрих Хонеккер, Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары, Герман Демократтыг Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның баштыңы; Вилли Штоф, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Герман Аксен, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары; Эгон Кренц, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы; Гейнц Кесслер, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң национал камгалал министри; Гюнтер Миттаг, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы; Оскар Фишер, ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГДР-ниң даштыкы херектер министри;

Польша Улус Республикадан — Войцех Ярузельский, Польшаның Каттышкан Ажылчын партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары, Польша Улус Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы, делегацияның баштыңы; Збигнев Месснер, ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Юзеф Чирек, ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары; Мариан Ожеховский, ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң даштыкы херектер министри; Флориан Сивицкий, ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң национал камгалал министри;

Румыния Социалистиг Республикадан — Николае Чаушеску, Румынияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары, Румыния Социалистиг Республиканың Президентизи, делегацияның баштыңы; Константин Дэскэлеску, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнү, РСР-ниң чазааның Премьер-министри; Ион Стоян, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, секретары; Василе Мило, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, РСР-ниң национал камгалал министри; Иоан Тоту, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, РСР-ниң даштыкы херектер министри; Георге Карафил, РСР-ниң ГДР-де элчини;

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелинден — М. С. Горбачев, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары, делегацияның баштыңы; А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы; Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы; Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри; С. Л. Соколов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри; В. А. Медведев СЭКП ТК-ның секретары;

Чехословак Социалистиг Республикадан — Густав Гусак, Чехословакияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары, Чехословак Социалистиг Республиканың Президентизи, делегацияның баштыңы; Любомир Штроугал, ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң чазааның Даргазы; Васил Биляк, ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, секретары; Милош Якеш, ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, секретары; Богуслав Хнеупек, ЧКП ТК-ның кежигүнү, ЧССР-ниң даштыкы херектер министри; Милан Вацлавик, ЧКП ТК-ның кежигүнү, ЧССР-ниң национал камгалал министри.

Чөвүлел хуралдың ажылынга Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң каттышкан Чепсектиг Күштериниң Кол командылакчызы Совет Эвилелиниң Маршалы В. Г. Куликов; ПКК-ның Чиңгине секретары, Герман Демократтыг Республиканың даштыкы херектер министриниң бирги оралакчызы Герберт Кроликовский база киришкен.

1. Чөвүлел хуралдың киржикчилери Европада болгаш ниитизи-биле делегейде байдалды делгереңгей-биле чугаалажып көрген. Делегейде болуушкуннарның хөгжүлдези, делегей харылзааларында өскерлиишкиннер, күрүнелерниң бот-боттарының аразында хамаарылгалының өзүп турары, эртем-техниктиг депшилге, чижеглээр чүве чок үрегдекчи күштүг чепсекти тургусканы чаа уташ болдашкыны, дайынның болгаш тайбыңның, чепсегленишкинни дужурерниң айтырыгларынга, өске-даа нарын бүгү-ниитиниң болгаш девискээрниң нарын айтырыгларынга чаа ёзу-биле көөрүн, ол ёзугаар алырга ядролут чепсек күрүнелерниң айыыл чок чоруунуң магадылалы болур «ядролут кичээндириг» концепциязындан ойталаарын негеп турар. Ядролут дайынга тиилекчилер турбас. Дайынны чайладыры, ону кижи төрелгетенниң амыдыралындан кезээ мөңгези-биле чок кылыры, черге тайбыңны камгалаары, боо-чепсекти эндере бүдүрериниң соксадыры болгаш чепсегленишкинни, чүнүң-даа мурнунда боо-чепсекти долузу-биле болгаш бүгү-ниитиниң дужурерниче угланган ядролут чепсекти дужурерниче угланган тодаргай хемчеглерни ап чорудары ниити эң чугула сорулга болур деп бүдүрелди олар бадыткаан. Ону кылырынга бүгү күрүнелерниң, тайбыңга ынакшылдыг бүгү күштерниң кужениишкиннерин каттыштырары, күрүнелер аразынга, ылаңгыя янзы-бүрү социал системаларга болгаш оларның шериг-политиктиг эвилелдеринге хамаарыжып турар күрүнелерниң аразында харылзааларга бүзүрежиишкинни быжыглаары, шериг талазы-биле бот-боттарының сагышсыраашкыннарын, сорулгаларын болгаш бодалдарын шын билдири эргежок чугула.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер оларның шериг доктриназы камгалал шынарлыг, болдунуп болур кудуку деңнелге шериг күштериниң деңзигүүрүн тургузарының эргежок чугулазын, камгалалга эргежок четчир кызыгаарга чедир шериг күчүлерин кызырарының чорумалдыын бадымдаалап турарын база катап медеглээн. Ол айтырыг талазы-биле документини хүлээп алган, ону парлаан.

2. Ядролут халавче кижи төрелгетенниң чоокшулап бар чыдарын соксадыры-биле ядролут боо-чепсекти дужурер талазы-биле даразында практиктиг базымнарны боттандырып чорудар арга амгы үеде тургустунуп келген деп, чөвүлел хуралдың киржикчилери санаан.

— Рейкьявикке чедип алдынган принципиалдыг дугуржулгаларның үндезининге Европага ортумак ыраккышылдың бүгү-америк болгаш совет ракеталарын чок кылыр дугайында дугуржулганы соңгаарлатпайн чарар. Аңаа ат салганының соонда Барыын Европага америк ортумак ыраккышылдың ракеталарын тургусканынга харыы хемчег кылдыр тургускан совет ракеталарны ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң чазактары-биле дугуржулга ёзугаар оларны ол чурттардан үндүрер.

— Европада оперативтиг-тактиктиг совет болгаш америк ракеталарны хары утда узуткаар. Совет Эвилелиниң чоок чүгүнде болгаш АКШ-тың девискээринде ындыг ракеталарның талазы-биле чугаалажылгаларны кылыр.

— Тактиктиг ракеталарны киириштирбишаан, Европада ядролут тактиктиг чепсектерниң дугайында айтырыгны Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Будапештиге кылган инициативазынга хуусттур хөй талалыг чугаалажылгаларга шиитпирлээр.

— РУК талазы-биле Керээниң чурумун хары утда быжыглавышаан, стратегтиг шаап халдаарының чепсектерин боттуу-биле кызырар дугайында дугуржуп алыр. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың стратегтиг согуушкун кылыр чепсектериниң 50 хуузун 5 чыл дургузунда кызырар болгаш оларны оон-даа ыңай кызырар дугайында чугаалажылгыларны кылыр хүсел эвилелчи социалистиг күрүнелер туржуп турар.

— Ядролут чепсектерни чогаадырын, бүдүрерин болгаш сайзыраңгайжыдарын соксадыр, оларны кызырар болгаш узуткаар херекке бирги ээлчегниң хемчээ кылдыр ядролут шенелделерин бүрүн хоруурун чедип алыр. Бо талазы-биле чогуур дугуржулгаларны чедип алыр дээш долу хемчээлдиг чугаалажылгыларны дон-дораан эгелээрин Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер саналдап тур.

Космос делгемииге чепсектиң тургустунары бээрин болдурбас дээш, РУК талазы-биле Керээниң шыңгы сагыыры дээш, спутникке удур системаларны болгаш «Космос-чер» класстың чепсектерин хоруур дугайында, космоска боо-чепсектерни эндере тургузарын болдурбас дугайында дугуржулгаларны чедип алыры дээш, чогумчалыг үндезинге бүгү кижи төрелгетенниң чаагай чоруунга бараан кылдыр космосту чүгле тайбың ажыглаары дээш Чөвүлел хуралдың киржикчилери шиитпирлиг туржуп турар.

Стратегтиг шаап халдаашкын чепсектеринге, РУК талазы-биле Керээниң чурумун быжыглаарынга, а ол ышкаш ядролут шенелделерге хамаарыштыр ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразынга дугуржулгаларның «кол чүүлдерин» ажылдап кылыры чугула деп, эвилелчи социалистиг күрүнелерниң удуртукчулары санап көрген, ынчаарга ук чүүлдер ОЫР талазы-биле керээге ат салыры-биле чергелештир, ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразынга дээди деңнелге дугуржулганың чүгүрү болгаш юридика талазы-биле хүлээлдирер совет-америк дугуржулгаларны белеткээринге үндезин болур ийик.

Европаның бүгү күрүнелери, хамыктың мурнунда ийи эвилелдерниң кежигүннери күрүнелер, ядролут чепсегленишкинниң дужурериниң чорудулгазынга, чогуур чугаалажылгаларның чедиишкинниг болурунга идепкейлиг идигни бээри чугула деп, эвилелчи социалистиг күрүнелерниң удуртукчулары санап турар. Ядролут чепсекти болгаш массалыг узуткаашкынның чепсээниң өске-даа хевирлерин амгы чүс чылдың төнчүзүнге чедир узуткаар сорулга-биле тодаргай дугуржулгаларны ийи болгаш хөй талалыг үндезинге чедип алырынга боттарындан хамааржыр бүгү чүүлдерин Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер кылыр.

3. Химиктиг чепсекти дүрген узуткаарын Чөвүлел хуралга киришкен күрүнелер саналдап турар. Химиктиг чепсекти хоруур, ындыг чепсектиң бар курлавырларын болгаш ону белеткээриниң үлетпүр баазазын узуткаар дугайында делегей конвенциязын ажылдап кылырын бо чылдың безин доозарынга боттарының белеңнин олар бадыткап турар. 1987 чылдың март 25-те бо айтырыгга хамаарыштыр Москвага кылган боттарының медеглелиниң дугайында олар сагындырып турар.

4. Европада чепсектиг күштерниң болгаш аңаа боо-чепсектерниң 25 хуузун 90 чылдарның эгезинде кызырарын айыткан Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң 1986 чылдың июньда кедурген программазын боттандырарының аргаларын чугаалажып көрген. Ындыг кызырыышкыннарны тактиктиг ядролут чепсектерин кызырары-биле холбаштыр хары утда кылдынган турун болур ийик. Саналдаттынган кызырыышкыннарны боттандырары-биле чергелештир, чепсектиг күштерин, боо-чепсектерин болгаш шериг чарыгдалдарын 2000 чылга чедир улам хөй кызырарынче моон соңгаар шилчииринге арганы бээр чаа хемчеглерни ажылдап кылыры эргежок чугула деп, Чөвүлел хуралдың киржикчилери санап турар.

Европада шериг талазы-биле удур туржуушкунну чавызадырының чорудулгазы соксаал чокка, деңнелди байдалды үезинде бүрүзүнде болдунар шаа-биле эң чавыс деңнелге турарын хандырар кылдыр боттанган турары чугула деп, Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер санап турар. Ийи талаларның Европада чепсектиг күштериниң төзүү, география болгаш өске-даа факторлар-биле холбаштыр деңнел-дески эвес байдалдарын олар барымдаалап көрбүшаан, чамдык адырларга тыптып келген деңнел эвес чорукту күчүзү улуг күрүнелерниң шериг аргаларын кызырарының оруу-биле чайладырынга белеңин илергейлеп турар. Шериглерни болгаш боо-чепсектерни кызырарының чорудулгазы күрүнелерниң шериг чарыгдалдарын эвээжедири-биле кады боттанган туруп болур.

Даштыкы херектер министрлериниң ужуражылгазының эрттирерин Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле Чөвүлел хуралдың киришкен күрүнелерге бо Чөвүлел хуралга киришкен күрүнелер саналдап турар. Ынчаарга Европада чепсектиг күштерин болгаш аңаа боо-чепсектерин, ядролут тактиктиг чепсекти шериг чарыгдалдарын чогуур кылдыр эвээжетпишаан, боттуу кызырар сорулга-биле улуг хемчээлдиг чугаалажылгыларны эгелээр дугайында шиитпирни ук ужуражылга хүлээп алган туруп болур ийик. Шериг удур туржуушкунун чавызадыры-биле, хенертен халдаашкынның кижаныышкынын баш бурунгаар болдурбазы-биле, ийи шериг эвилелдериниң дорт чоокшулашкан кызыгаарларының зоназындан эң-не айыылдыг, шаап халдаар чепсектер хевирлерин дээрге үндүрери-биле, а ол ышкаш ук зонада чепсектиг күштерни болгаш боо-чепсектерни дугуруштунган чавыс деңнелге чедир эвээжедири-биле холбашкан бирги ээлчегиниң хемчеглерин ындыг чугаалажылгыларга көрүп болур ийик.

Европага идегежир болгаш айыыл чок чорукту быжыглаар хемчеглерниң болгаш чепсегленишкинниң дужурериниң талазы-биле конференцияның ийиги чадазы ол айтырыгларны чугаалажып көөрүнге эң эки шуулган болур ийик. Тускай шуулганы чыылдырарын киириштирбишаан, хамыктың мурнунда ниити-европа чорудулгазының темчээзинге чепсегленишкинни дужурер айтырыгларны чугаалажып көөрүнүң өске-даа хевирлери база ажыглаттынган туруп болур.

НАТО болгаш Варшава Керээзиниң чурттарының төлээлекчилериниң аразынга Венада болуп турар албан ёзузунуң эвес консультацияларын эвилелчи социалистиг күрүнелер чугула ужур-дузалыг деп санап турар, ук консультациялар болза даразында болур чугаалажылгыларга мандатты ажылдап кылырынга идигни бээр сорулгалыг.

Боттарының чаагай сеткилдиин бадыткап, даразында болур чугаалажылгыларга эң эки байдалдарны хандырар сорулга-биле Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер боттарының шериг күчүлерин хөгжүдеринге хамаарыштыр эң улуг шегләэшкинни илергейлээринге, өске талалар-биле деңге чепсектиг күштерин болгаш боо-чепсектерин улгаттырбазынга, шериг чарыгдалдарын 1—2 чылда көвүдетпес дугайында мораторийни чарлаарынга белеңиниң дугайында медеглеп турар. Шак ынчаар кылырынче НАТО-нуң бүгү чурттарын олар кыйгырып турар.

5. Европаның тус-тус регионнарынга шериг удур туржуушкунун кошкадыр, айыыл чок чорукту быжыглаар, ядролут болгаш химиктиг чепсектен хостуг зоналарны Балканнарга, Европа диптиң төп болгаш соңгу девискээрлеринге тургузары улуг ужур-дузалыг деп, Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер санап турар. Маңаа холбаштыр ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң, РСР-ниң болгаш БУР-нуң киирген саналдарының боттанышкынын чедип алырынга боттарының шиитпирлиин олар бадыткап турар.

ВКО-нуң болгаш НАТО-нуң дорт чоокшулашкан кызыгаарларының шугумун дургаар ядролут чепсек чок 300 километр калбак (кайы-даа талазынга 150 километр) ядролут чепсек чок коридорну тургузар дугайында ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң саналдарынга хамаарыштыр чүл дээрге, кайы-даа талаңың бүгү ядролут чепсээн — ядролут миналарны киириштирбишаан, ядролут октарны, оперативтиг-тактиктиг болгаш тактиктиг ракеталарны, атомнут артиллерияны, согуттуг тактиктиг ужар чүүлдүң чедирикчи самолеттарын, а ол ышкаш ядролут чепсекти ажыглаар аргалыг зенит-ракеталарны ол курлагдан үндүрери чугула болур ийик.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер ол ышкаш ядролут болгаш химиктиг чепсектерден хостуг зонаны Балканнарга тургузарының дугайында бүгү талалыг чугааны үргүлчүлээри болгаш ханыладыры дээш туржуп турар.

Төп Европага чепсегленишкиннерни эвээжедириниң болгаш бүзүрежиишкинни быжыглаарының талазы-биле ПУР-нуң илиш үндүрген планын чөвүлел хуралга төлээлеттирип киришкен күрүнелер долузу-биле деткип турар. Ону боттандырып чорудары бо диптке тайбыңны болгаш деңнел-дески чорукту быжыглаарының чугула фактору болган турар ужурлуг.

6. Чепсегленишкинни дужурериниң талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудар болза, тус-тус черлерге инспекцияны киириштир көөр болза ынчаарда чепсегленишкинни дужурериниң талазы-биле хемчеглерниң утка-шынарынга дүүшкек контрольдуң дээштиг системазы магадылаттынган турар ийик. Чепсегленишкинни херек кырында дужурериниче шилчип кирериниң үезинде контроль айыыл чок чорукту хандырарының эң чугула чепсектериниң бирээзи апаарын барымдаалааш, Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер боо-чепсекти дужурериниң бүгү чадаларынга хынаалдаының эң-не шыңгыы хемчеглериниң комплекзин ажылдап кылырын саналдап турар.

Ракета-ядролут чепсекти кызырарынга контрольду чер-ле болганынга — ракеталарны чазып дужурер болгаш оларны узуткаар черлерге, полигоннарга болгаш шериг базаларынга, оон иштинде үшкү чурттарга, өредилге төптеринге, күрүнелерниң болгаш хууда складтарга база оларны белеткеп кылыр заводтарга-даа хандырган турар ужурлуг.

Аңаа боо-чепсекке хамаарыштыр кызырыышкын талазы-биле ажылды контрольдаарының хемчеглери-биле чергелештир кызырыышкынның соонда арткан шериглерниң дайынчы ажыл-чорудулгазынга хайгааралды тургузары чугула болур ийик.

7. Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың киржикчилери күрүнелерниң төлээлекчилериниң бүгү-ниитиге таарышкан дугуржулгаларны ажылдап кылырының харысаалгалыг үе-чадазынче кирген Вена ужуражылгазының чоруп турарын чугаалажып көргеш, бо чөвүлел хуралда төлээлеттирген күрүнелер, оон чедиишкинниг доозулурунга Хельсинкиниң Түңнел шиитпириниң бүгү принциптеринге быжыы-биле, идегелдиг үндезинне, чепсегленишкинниң дужурериниң херээнге боттуг депшилгеге, киржикчи күрүнелерниң аразынга бүзүрежиишкинни болгаш политиктиг, экономиктиг болгаш гуманныг талаларга харылзааларны быжыглаарынга идигликтиг, хамы утказыг база деңдески кылдынган шиитпирлерни ол ужуражылгага хүлээп алырынга бүгү хемчеглер-биле деткимче кылырынга боттарының шиитпирлиин медеглээннер. Олар ол дипти бот-боттарынга удурланышкак шериг бөлүглениишкиннеринге чарарынга удур, оларны хары утда тарадыры дээш, ниити Европа девискээринге чаагай кожа-хелбээ туруш болгаш кады ажылдажылга дээш туржуп турар.

ЕАКЧ-ның (Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың) киржикчилери күрүнелерниң даштыкы херектер министрлериниң саналдаттынып турар ужуражылгазы Европада чепсектиг күштерни болгаш аңаа-даа боо-чепсекти кызырар дугайында чугаалажылгаларны чүгле эгелээринге эвес, харын база Европаның айыыл чок чоруунуң болгаш кады ажылдажылганың өске-даа айтырыгларын шиитпирлээринге идиглиг болур ийик дээрзинге бүзүрээрин чөвүлел хуралда киржип турар күрүнелер илередип турар.

Европага быжыг тайбың болгаш чаагай кожа-хелбээниң кады ажылдажылгазы чүгле бо дипте тургустунган девискээр-политиктиг боттуг байдалдарны хүндүлеп көөрү-биле хандыртынган туруп болур деп чөвүлел хуралдың киржикчилери чаңгыс үн-биле көрген. Реваншистиг күштерниң, хамыктың мурнунда Германияның Федеративтиг Республиказында адаан-өжээнзиректерниң хөделиишкиннери, база кана-даа болза, реваншизмни деткиир чорук чавырлыышкынның болгаш айыыл чок чоруктуң эрге-ажыктарынга, Хельсинкиниң Түңнел шиитпириниң ёзузунга болгаш хоойлу-сөзүнге-даа удур бооп турар. Ындыг хөделиишкиннерге моон соңгаар эң шиитпирлиг ойтур шавыышкынны бээр апаар.

Тайбыңның эрге-ажыктары, идегежириниң улустар аразынга бот-боттарын хүндүлежириниң болгаш найыралдажырының байдалын тургузар чорук — оларның аразынга мөөңнежип, адааннажырының политиказын, антикоммунизмниң албадаарын, расизмниң кентередириниң бастып ылгаарының кандыг-бир хевирлерин ажыглаарының, сөөк язы ылгаар болгаш националистиг хөөннерни тарадырының кандыг-даа оралдажыышкыннарын соксадырын негеп турар.

8. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер бүгү чурттар-биле кайы-даа талага ажыктыг экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы улам хөгжүдеринче оруктарны дилеп тыварынга белен бооп, садыг болгаш экономиктиг солуушкуннар талазы-биле шаптыктаашкыннарны чайладыры дээш, ЕАКЧ-ның киржикчилери күрүнелерниң аразынга Европага чаарлыышкынны, айыыл чок чо-

(Уланчызы 2-ги арында).

ДЕЛГЕЛГЕГЕ ЧОРААНЫ

БЕРЛИН. Май 29. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев «ГДР-ниң эртеми болгаш бүдүрүлгези чоокка бараан бооп турар» деп делгелгеге чораан.

Ында делгеп көргүскен 1300 ажыг экспонаттар ГСЧП-ниң экономиктиг стратегиязын боттандырып турарының дугайын көргүскен. Экспозиция эртемниң болгаш бүдүрүлгениң доктаамал быжыгып турар эвилелин, ГДР-ниң ажылчын чонунуң амгы үениң технологиязы станок тудуунда, электроника, робототехникада болгаш дүңмалыышкы чурттуң улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга ажылдап кылырынга болгаш ажыглап турарынга чедиишкиннерин илереткен. ГДР-ниң болгаш Совет Эвилелиниң, ЭДЧ кежигүннери өске-даа чурттарның аразында социалистиг экономиктиг интеграцияның доктаамал ханылап турар чорудулгазын ол көргүзүп турар.

Совет удуртукчу-биле кады ГСЧП ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер чораан.

БЕРЛИННИҢ ЮБИЛЕЙИНГЕ ХОЛБАШТЫР

БЕРЛИН, май 19. (СЭТА-ның тускай корр.). Ол хүн Политиктиг Консультативтиг Комитеттиң чөвүлел хуралынга киржир турган Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң делегацияларының баштыңнары Берлинниң 750 чыл оюн таварыштыр Кызыл Ратушага чораан.

М. С. Горбачев «Алдын номга» мындыг бижимелди арттырган:

«Берлинниң 750 харлаанының юбилейлиг чылында сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургузарынга, быжыг тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш демиселге чаа-чаа чедиишкиннерлиг болуруң акы-дуңма Герман Демократтыг Республиканың найысылалының бүгү чурттакчыларынга күзеп тур мен.

Силерниң кайгамчыктыг хоорайыңар кажан немец черге ханы социал болгаш демократтыг чаартылгаларның оруун ажыткан 1945 чылдың майның хүннеринден эгелээш төөгүлүг ыска хуусааның иштинде улуг хемчээлдиг чүүлдерин боттандырган.

Берлинниң коммунистери болгаш бүгү ажылчы чоннары ниитилел амыдыралының бүгү талаларынга ССРЭ-ниң болгаш ГДР-ниң хөй талалыг кады хөделиишкинниң быжыглаарынга төлептиг үлүүн киирип, оон улам улуг ажыктыг болгаш чогумчалыг болурунга, ону чаа аргалар-биле байлакшыдарынга хөй чүүлдерин кылып турар.

Республиканың бүгү чонунуң маадырлыг күш-ажылының ачызында бөгүнгү Европаның экономиктиг, политиктиг болгаш культурлуг төптериниң бирээзи, чаа чүүлдерниң демдээ, немец черге тайбыңның чеченгизи апарган «болуунуң найысылалынга олар дүрүм ёзугаар чоргаарланыр эргелиглер».

М. С. Горбачев акы-дуңма ийи чурттуң найысылалдарының тураскаалдыг черлерин шаажаң савага совет мастерлериниң сиилбиин чурааны белекти Берлинниң чурттакчыларынга белек кылдыр тывыскан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары белекти тывысып бергеш, журналистерге мынча дээн: Берлинниң юбилейи-биле ГДР-ниң болгаш оон найысылалының чурттакчыларынга изиг байыр чедирип тур мен. Ажылчыннарның болгаш тараачыннарның немец черде баштайгы күрүнези — Герман Демократтыг Республикага кээр аас-кежиктиг болдум. ГДР-биле бистиң найыралывысты бис бедик-биле үнелеп база камнап турарывысты бо шакта чугаалаксап тур мен. Ол найыралдың улам хөгжээр база быжыккан турарын күзеп турар бис. Ол бистиң ийи улустарывыстың эң улуг эрге-ажыктарынга харыы болур деп бодап-дыр мен.

СОВЕТ ДЕЛЕГАЦИЯНЫҢ ЧОРУПКАНЫ

БЕРЛИН. Май 29. (СЭТА-ның тускай корр.). Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралынга киржип чораан, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев баштаан совет делегация Берлинден Москваже чорупкан.

Оон составында — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри С. Л. Соколов, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев.

Делегацияны ГСЧП ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Штоф, ГДР-ниң партия болгаш күрүнениң өске-даа удуртукчулары аэродромга кээп үдээн.

Үдеп келгеннерниң аразынга ССРЭ-ниң ГДР-де элчини В. И. Кочемасов турган.

• • •

М. С. Горбачев баштаан делегация ол-ла хүн Москвага ээп келген.

Делегацияны СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның секретарьлары А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының даргазы И. В. Капитонов, өске-даа эштер аэродромга кээп, уткуп алган.

(СЭТА).

Тараа культураларын интенсивтиг арга-биле ажылдап кылырынга, өстүреринге киирген улуг-хуузу дээш бүдүрүлгениң мурнакчыларын, ажыл-агыйларның болгаш бүдүрүлгелерниң тускай эртемниглерин, удуртукчуларын, эртемденнерни ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ДЕН

ТЫВА АССР-ДЕН

«КҮШ АЖЫЛЧЫ ШЫЛГАРАЛ ДЭЭШ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ

Сергей Бырдаан-оолович Суваптит — Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң звено удуртукчузу.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1987 чылдың май 15.

Эш Б. К. Будегечиевти Тыва АССР-ниң сан министри албан-хүлээлгезинден хостаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Эш Будегечи Конзулакович Будегечиевтиң пенсияже үнгениниң-биле холбаштыр ону Тыва АССР-ниң сан министри албан-хүлээлгезинден хостаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретарының оруунга В. ШАРАВИИ.

Кызыл хоорай,
1987 чылдың май 29.

Эш К. Д. Ондарны Тыва АССР-ниң сан министринге томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң доктаадыры болза:

Эш Кошкар-оол Доржуевич Ондарны Тыва АССР-ниң сан министринге томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретарының оруунга В. ШАРАВИИ.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың май 29.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг Консультативтиг Комитединиң чөвүлел хуралының

КОММЮНИКЕЗИ

рукту болгаш тайбынны быжыглаарынга идиглиг болур ажыл-агыйжы харылзааларны быжыглаары дээш туржуп турар.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелер гуманитарлыг талага бот-боттарының аразынга калбак кады хөделиишкиннер дээш туржуп турар. Оларның бүзүреп турары-биле алырга, тайбынның болгаш хосталганың байдалдарында кижиниң амыдырап, чурттаары болгаш ажылдаар эргелери, күрүнелерниң тускай догуннаашкынын хүндүлеп көрбүшаан, политиктиг, хамааты, экономиктиг, социал болгаш культурлуг эргелерни бүрүн холбаштыр долузу-биле боттандырып чорудары хандыртынган турзун дээш бүгү чүүлдер кылдынган турар ужурлуг.

9. Чөвүлел хуралда төлээлеткен күрүнелер улустар аразының тайбынының болгаш айыыл чок чоруктуң шериг болгаш политиктиг-даа база экономиктиг болгаш гуманитарлыг-даа талаларны хаара туткан бүгү талалыг системаларын хевирлеп тургузарын чедип алырынга шиитпирлиин бадыткап турар. Ооң чарылбас кезии экология талазы-биле оларның боттарының аразынга кады хөделиишкиннер база болган турар ийик. Айыыл чок чоруктуң ындыг системазы күштүг ажыглаарын азы күш-биле кыжанышкынны болдурбас, а улустар аразынга харылзаалар бот-боттарын хүндүлээриниң, найыралдың болгаш кады ажылдажылганың ёзузунга үндезилээн ядролут чепсек чок делегейни тургузарынга чедирер ийик. Социалистиг чурттарның инициативазы мөөңнежиишкиннерлиг туруштарны ажып эртерниче, улустар аразының харылзааларынга бурунгаар депшилгелиг формаларны, ажык-чарлыг, бүзүрежир байдалдарны бадыткап тургузарынче угланган.

Чөвүлел хуралдың киржикчилери КНО-да бо айтырыгларның талазы-биле санал-оналдың калбаа-биле эгелээнинге байыр чедирген. Олар тайбынның материалдыг, политик-эрге-чурумнуг болгаш мораль-психологтуг магадылалдарын хевирлеп тургузарының талазы-биле боттуг хемчеглерже, бүгүдеге айыыл чок чорукту херек кырында тургузарынче шилчип кирер дээш, бүгү талаларга болгаш бүгү деңнелдерге үре-түңнелдиг чугааны үргүлчүлээри болгаш калбартып, хөгжүдери дээш туржуп турар. Олар КНО-нуң Кол Ассамблеязының 42-ги сессиязы ол херекке бодунуң чугула салышкынын киирер деп идегелин илередип турар. Каттышкан Нациялар Организациязы улустар аразының тайбынының болгаш айыыл чок чоруунуң бүгү талалыг системазының дээштиг магадылалы боор болур ийик.

Чөвүлел хуралда төлээлеттирген күрүнелер национал хамаарышпас чоруктуң болгаш тускай догуннаашкынның, күш ажыглавазының азы күш-биле кыжанмазының, кызыгаарларның үреттинмезиниң болгаш девискээрлериниң бүдүн-бүрүн болурунуң, иштики херектеринге холгаарлашпазының принциптерин болгаш КНО-нуң Уставының, Хельсинкиниң түңнел шиитпириниң өске-даа принциптерин, улустар аразының харылзааларының бүгүнинтиниң хүлээп көрүп турары өске-даа норма-чижектерни шыңгыы хүндүлеп көөрүнүң эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

10. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң удуртукчулары дүшкүүрлүг чоруктуң болгаш мөөңнежиишкиннериниң делегейде турып турар одагларының дугайында бодалдарын илереткен болгаш оларны чугаалажыышкыннарның аргазы-биле политика талазы-биле шын шиитпирлээринге идепкейлиг идиг кылырынга боттарының шиитпирлиин бадыткааннар.

Чоокку Чөөн чүк девискээринге бүгү талалыг таарыштырылганы база быжыг тайбынны хандырары-биле аңаа КНО-нуң башталгазы-биле делегей конференциязын эрттирери эргежок чугула болур ийик, аңаа палестин улустуң кара чаңгыс дүрүм ёзугаар төлээлекчизи Палестинаның хосталга организациязы-биле кады бүгү-ле сонуургалдыг талаларны деңэргелиг кылдыр киириштирер ужурлуг. Ындыг конференцияны чыдырарының практиктиг базымы болза КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң беш доктаамал кежигүнү база бүгү-ле сонуургалдыг талалар кирип турар белеткел комитедин тургузары болур ийик.

Ирак болгаш Иран аразында чөрүлдээни эң-не дүргени-биле соксадыры база делегейниң эрге-чурум талазы-биле бүгүдениң хүлээп көргени нормаларының үндезининге ийи күрүнениң дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын барымдаалаан чугаалажыышкыннар аргазы-биле маргылдаалыг айтырыгларын шиитпирлээри делегей тайбынының эрге-ажыктарынга дүүшкен турар ийик.

Чөвүлел хуралдың киржикчилери Оожум океанның мурнуу талазынга ядролут чепсек чок зонаны тургузарынга байыр чедирип, Корей чартык ортулукка тайбынны быжыглаары, Мурнуу-Чөөн Азияда туруп турар бүгү-ле чөрүлдээлерни болгаш айтырыгларны политиктиг аргалар-биле, чугаалажыышкыннар-биле шиитпирлээри делегейниң айыыл чок чоруунуң эрге-ажыктарынга дүүшкен турар ийик деп бүзүрелин илергейлээн, ону чурт бүрүзүнүң хамаарышпас болгаш бот-догуннаан чоруун хүндүлээриниң, делегейниң ол девискээринге чаагай кожа-хелбээ харылзааларын болгаш кады ажылдажылганы хөгжүдериниң үндезининге чорудар. Афганистанга национал эптежилгени чедип алырынче, ону доладыр байдалды ол чурттуң иштики херектеринче кандыг-даа холгаарлаашкынны соксадырының, оон хамаарышпас болгаш бот-догуннаан чоруун хүндүлээриниң үндезининге политиктиг арга-биле дүрген таарыштырарынче угланыышкынны деткээн. Политиктиг таарыштырылганың бир хевири кылдыр Афганистандан совет шериглерин үндүрер дугайында совет-афган дугуржулганы дүрген боттандырарынга сонуургалдыг чорук илергейлеттинген.

Чөвүлел хуралга төлээлеп киришкен күрүнелер Африканың Мурнуу чүгүнүң улустарының империализмге, колониализмге апартеидтиң расисчи политиказынга удур демиселинге, хосталга болгаш ёзулут хамаарышпас чорук дээш намибия улустуң СВАПО-нуң удурткан демисели-биле эп-сеткил каттыштырып турарын бадыткаан. Анголаның болгаш Мозамбиктиң, оларның кожалары хамаарышпас чурттарның улустарынга удур Мурнуу-Африка Республиканың агрессчи хөделиишкиннерин шиитпирлии-биле буруу шапкан.

Чөвүлел хуралдың киржикчилери Төп Америкага чөптүг политиктиг таарыштырылгаже угланган күжениишкиннерин долузу-биле деткип турарын медеглээн. Никарагуага удур агрессчи хөделиишкиннерин соксадыры дээш, бодунуң политиктиг болгаш экономиктиг хөгжүлдезиниң оруктарын чон бүрүзүнүң хостуг база өскээртен киржилге чокка тодарадыр эргезин хүлээп көөр дээш туржуп турарын илергейлээн.

Чөвүлел хуралдың киржикчилери делегейде экономиктиг байдалдың чамдык талаларын, оон иштинде кошкак хөгжүлдени ажыл эртери база делегейге экономиктиг чаа байдалды тургузары-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көрген. Ол айтырыглар талазы-биле документ хүлээп алдынган, ону парлап дыңнадыр.

11. Чөвүлел хуралга эвилелчи социалистиг күрүнелер аразынга кады ажылдажылганың хөгжүдериниң дугайында делгереңгей санал-онал солчулгазын кылган. ПКК-ның Будапешт чөвүлел хуралының соонда эрткен үе иштинде Даштыкы херектер министрлериниң комитединиң болгаш Камгалал министрлериниң комитединиң ажылын эки деп үнелээн, оларның моон соңгаарлы сорулгаларын тодарадкан.

Варшава Керээзиниң иштинге демниг хөделиишкиннериниң айтырыын чугаалажып тура, чөвүлел хуралдың киржикчилери даштыкы политиктиг кады ажылдажылгага ам-даа шудургу болуру, ооң механизмин ам-даа сайзырангайжыдары, эвилелчи күрүнелерниң аразында политиктиг харылзааларының системазынга деңэргениң болгаш кайы-кайызы-даа харысалгалыг болурунуң принциптерин чайгылыш чок сагыыры чугула деп санаан. Дугуруштунган даштыкы политиктиг угланыышкынны чорудары-биле эвилелчи күрүне бүрүзүнүң идепкейлиг болгаш инициативчизин бедидери чугула.

Ооң-биле холбаштыр Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң төлээлекчилери кирип турар хүн бүрү бот-боттарынга медээ бээр хөй талалыг бөлүкту тургузар деп шиитпир хүлээп алдынган.

Даштыкы херектер министерстволарының база камгалал министерстволарының төлээлекчилериниң киришкени чепсегленишкинниң дужурериниң айтырыгларының талазы-биле Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң тускай комиссиязын тургузар деп шиитпир хүлээп алдынган, аңаа боо-чепсекти, ылангыя ядролут чепсекти кызыгаарлаарының база чепсегленишкинниң дужурериниң айтырыгларының талазы-биле санал-оналдар болгаш медээлер солчур, оон-биле кады эвилелчи күрүнелерниң инициативаларын чугаалажып көөр, ол талазы-биле кады кылыр саналдарны ажылдап кылыр. Комиссияны тургусканы Варшава Керээзиниң киржикчизи бүгү күрүнелерниң боо-чепсекти кызыгаарлаарының база ону дужурериниң талазы-биле кады чорудар күжениишкиннеринге оларның улам-на идепкейлиг киржиринге идиг болур.

Командылалдың кылып чорутккан практиктиг ажылының дугайында Варшава Керээзиниң киржикчизи күрүнелерниң Каттышкан Чепсектиг Күштериниң кол командылакчызының илеткелин Политиктиг консультативтиг комитет чугаалажып көрген болгаш чогуур доктаалды хүлээп алган.

Чөвүлел хурал найыралдың болгаш эш хуузунуң кады ажылдажылгазының ёзузунга эрткен. Ол бүгү-ле чугаалашкан айтырыглар талазы-биле үзелдерниң чаңгыс аай болуп турарын көргүскен.

Чөвүлел хуралды эрттирген Герман Демократтыг Республика ооң документилерин өске күрүнелерже база делегей организацияларынче чорударын хандырар.

Варшава Керээзиниң киржикчизи күрүнелерниң Политиктиг консультативтиг комитединиң ээлчеглиг чөвүлел хуралы Варшавага болур. Политиктиг консультативтиг комитеттиң дараазында хуусаага Чиңгиме секретарынга Польша Улус Республиканың төлээлекчизи даштыкы херектер министриниң оралакчызы Генрик Ярошек томуйлаткан.

КИЧЭЭНГЕЙДЕ—МАЛ ЧЕМИН БЕЛЕТКЭЭРИ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралдаар залынга СЭКП райкомнарының бирги секретарьларының, республиканың Агроүлетпүр-күркомунуң удуртукчуларының, харысалгалыг ажылдакчыларының, райкүүскомнар даргаларының, РАҮК чөвүлелдериниң даргаларының хуралы дүүн болуп эрткен.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин ону эрттирген. Мал чемнериниң белеткээриниң болгаш оон шынарын экижидериниң дугайында айтырыгны хуралга чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди республиканың Агроүлетпүркүркомунуң даргазы М. Е. Абрамов кылган.

Хуралдың киржикчилери мал чемнери белеткээр кодээ ажыл-агый машиналарының делгелгезин барып көрүп чораан.

(Бистиң корр.).

ТУДУГЖУГА ТУСКАЙ ХЕП БЭЭР БЕ?

«Ак-Туруг» совхозтуң тудугжуларынга, бистерге, тускай хеп бээриниң чуруму кандыгыл? Мен совхоз складындан 130 рубль-биле ышкы тон садып алдым. Чамдык улуска каласка берип, өскелеринге садып турары шын бе? Складта хепти магазинде ышкаш садып турарын канчаар билир ап болурул?

Б. МОНГУШ,
тудугжу.

Өске-даа бо чергелиг айтырыглар турун кээрин барымдаалааш, ук чагааны тайылбырлап бээрин Агроүлетпүр-күркомунуң күш-ажыл камгалалының килдизиниң ажылдакчыларындан редакция дилээн. С. С. Раскопованың харыылааны болза, чолаак тоннарны чүгле малчыннарга үш чыл хуусаалыг бээр. Тудугжуларның тускай хевин коллективтиг керээге айтыр. Сапогтар, хол хаптары, хөйлен-чувур, тужурка дээш өске-даа хептерни ажылдың байдалын өөренип көрүп тургаш бээр. Даштыгаа ажылдап турарларга чылыг хеп бээри көрдүнген турар. Хеп бербейн турар болза, ол шын эвес.

Тудугжуга тон садарын чөпшээрээн кижи шын эвес кылганын ол демдеглевишаан, чоокку үеде байдалды барып өөренип көөрүн биске дыңнаткан.

СЭКП ТК-ның төлевилелин чугаалажып тур бис

ЧЕТПЕСТЕР ТУРБАС КЫЛДЫР

Ажылчы чоннуң угаан-медерелин хевирлеп тургузары, оларның психологиязын болгаш угаазылалын эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр чаартыры — идеология ажылының өзек айтырыгы болуп турар. Маңаа кол черни политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге, ону чер-черде канчаар организастап турары, кичээлдерниң эртип турарының системазы, шынары ээлээр.

СЭКП Төп Комитединиң парлалгага үндүргени «Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң системазын эде тургузарының дугайында» төлевилелин канчаар хүлээп көрүп турарын, ооң чугаалажыышкынының кайы хире чоруп турарының база политэкономиктиг өөредилгениң бо хүннерде байдалының дугайын Сүт-Хөл районнуң «Октябрьның 30 чылы» совхозта партком секретары М. Б. Куулардан сонуургап айтырган бис. Баян-Тала суурда партия эге организацияларының хуралдарынга база политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң дыңнакчыларынга ханы таныштырып, ооң сайгарылгазын кылган. Совхозта чүгле экономиктиг билиглерниң бежин сес школазы ажылдап турар болгаш ниитизи-биле совхоз бүдүрүлгезинде ажылдап турар дөртен сес, мал ажылында он беш коммунист шупту политэкономиктиг өөредилгелерде бүрүнү-биле өөренип кириштаан.

— Политиктиг өөредилге партияның хүн бүрү сорулгалары-биле дүүшкен, доктаамал хөгжүлдениң өскерлиишкиннеринге үндезилеттинген турар ужурлуг дээрзин төлевилелде айыткан. Өөредилгениң амгы байдалы амыдыралдан хоорук, коллективтиң чугула айтырыглары-биле холбаа чок, чүгле ниити чырдыышкын хевирлиг болуп турар дээрзин төлевилелде айтып турары кончуг шын. Өөредилгени организастап, кичээлдерни эрттирип турарывыста четпестер бар. Чижээлээрге, чаа өөредилге чылынга уткуштур четчелээшкин кылып тургаш, кичээнгей чогувус-биле эрттирипкен чүүлдеривисти төлевилел-биле таныжып, ону бодувуста байдал-биле деңнеп тургаш эскерип турар-дыр бис. Ол дээрге дыңнакчыларның билиг-мергежилин барымдаалап эвес, а кежигүн бе азы партия кежигүнү эвес бе деп дыңнакчыларны аңгылаарывыста таарымча чок чүүлдер бар апарган. Шынында кежигүн, кежигүн эвезиниң ылгалы чокка оларның билиг-мергежилиниң аайы-биле четчелээшкин кылыр турган бис. Оон аңгыда кичээлдерниң кандыг-бир чылдагаан-биле үстү берип турганындан кайы-бир курстуң программазын дооспайн баар таварылгалар ам-даа бар. Келир өөредилге чылында бо бүгүнү өөренип көөрү чугула. Бо өөредилге чылында чамдык шенелделерни база кылдывыс. Чижээлээрге, рефераттар бижиириңге, пропагандистерниң кичээл эрттирер методиказынга элээн чаартылгаларны кылып, аңаа методиктиг чөвүлелдиң саналын, сүмезин кол дуу ажыгладывыс. Политиктиг, экономиктиг өөредилгеде 6, а комсомол өөредилгезинде 5 кижиден тургустунган методиктиг чөвүлелдер эки ажылдап келди — деп, совхозта партком секретары Мөңгүн-оол Бораевич чугаалады.

Экономиктиг өөредилгениң кодээ ажыл-агыйның специалистерниң ортузунда школазының дыңнакчызы, совхозта мал бригадиры Сарыг-оол Балдыговнч Моңгуштуң «Дүргедедиишкиниң боттуг чугулазы болгаш болдунар аргазы» деп темага бижээн реферадын сонуургап көрдүвүс. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири — стратегтиг утланыышкын деп ниити делгем айтырыгны чиигедип, аңаа тодаргай харыы бээри-биле «Чуртка дүргедедиишкин чүге негеттине бергенил?», «Дүргедедиишкин деп чүл?», «Дүргедедиишкиниң чугулазы болгаш төөгүлүг ужур-дузазы?» деп айтырыгларны кирип, аңаа совхозта мал ажылының хөгжүлдезинден чижектерни киирген чедимчелиг болган. Ол болгаш оон-даа өске дыңнакчыларның эки деп санаткан рефераттарын кичээлдерге сайгарган болгаш дараазында өөредилге чылында комсомол өөредилгезинге болгаш малчыннарның зооветөөредилгезинге ажыглаар деп партком шиитпирлээн.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгелерни революстуг чаартылгаларның, эде тургустунуушкунуң, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң дээштиг күжү болдурары пропагандистерден хамааржыр. Чүгле бодунуң өөредип турар курузунуң программазының материалдары-биле кызыгаарлаттынмайн, күш-ажылчы коллективтиң планныг сорулгаларының, социалистиг хүлээлгелер күүселдезин хайгаарап, өөредилгени боттуг ажыл-херек-биле холбаштырып турар пропагандистерниң дуржулгазын амыяктарга нептередир, оларның школаларынга ажык кичээлдерни эрттирери бо өөредилге чылында эки организастаан. СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңының чанында марксизм-ленинизм университединде бот-өөредилге-биле өөренип турар пропагандистер Б. Д. Куулар, Г. К. Монгуш, Р. С. Ондар оларның ажылында эки эгелээшкиннер дугайын Мөңгүн-оол Бораевич чугаалаан.

Пропагандистерниң өөредилгезин сайзыраңгайжыдар, оларның мурнакчы дуржулгазын нептередир талазы-биле төлевилелде киирген хемчеглерге чергелештир бот-өөредилге-биле пропагандист билиин доктаамал бедидер, хүннүң айтырыгларындан чыда калбас деп чүвени партком херек кырында боттандырарын оралдажып турар.

Өөредилге номнары, көргүзүг материалдары, техниктиг херекселдер ажыл-агыйда туржук районда чедишпес. Оларны тыптынып, боттары кылып алыр ажыл чедир шиитпирлеттинмейн артып турар.

Төлевилелде СЭКП-ниң XXVII съездизиниң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгелер системазынга эде тургустунуушкун дугайында негелдени бүрүнү-биле чугаалап турар болганда, өөредилгениң моон соңгаарлы ажыл чорудулгазынга чогумчалыг угланыышкынны алганывыс ол. Ынчангаш түңнел кичээлдерни эрттирип тура, боттарының байдалынга таарыштыр дыңнакчыларның санал-оналын, бодалдарын өөренип көрүп тургаш, дыңнакчылардан зачёттарны хүлээп алырын партком планнап турар.

В. САТ,
«Шынның» корр.

САНАЛЫМ, БОДАЛЫМ МЫНДЫГ

Экономиктиг өөредилгениң «Колхоз, совхоз бүдүрүлгезин интенсификастаары» деп курузун өөренип, пропагандизивис Б. Д. Куулар-биле айда ийи удаа кичээлге ужуражып турар бис. Пропагандизивис дуржулгалыг коммунист. Ол ортумак школада башкы. Бопаа Дамдыновнаның дугайында мактап чугаалаарындан өске, аңаа чеме-халаг чок бис. Бодундан-даа, бистен-даа негелделиг кижи. Бодунуң болгаш темалар хуваап кааны дыңнакчыларның белеткенип алганы-биле лекциялар номчууру, ниити күш-биле теманы сайгарары беседалажыышкын база бот-ажыл — кичээл эрттирериңге кол-ла ажыглап турар аргаларывыс бо. Өөренген темаларга конспектилерни кылып турар бис. Конспектиге болгаш чаа темага хамаарыштыр ооң кол утказын-на билип алыр болза, деңнелгелер, ниити чижектер ажыглап, кезектер аайы-биле номда бижиттингени ёзугаар чугаалаарын пропагандизивис бистен негевейн турар. Чүгле амыдыралчы чижектер-биле теманың идейлиг утказын дүүштүр билип аары биске ажыктыг. Ынчаар кылып-даа турар бис. Пропагандист бистен айтырыг салыр, а бис аңаа харыылаар бис. Теманы шын билип алыр дизе, маргыжары улам ажыктыг. Түңнел дөмей-ле ылаптыг шынга чедирер.

СЭКП ТК-ның төлевилелин бодум хуумда сонуургап номчаан мен. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгелерниң системазынга моон соңгаарлы эде тургустунуушкун талазы-биле чугула, чаа угланыышкынны ол берип турар. Төлевилел чүгле коммунистерниң эвес, бүгү улустуң кичээнгейиниң төвүнде турар-дыр. Мурнунда мындыг чугула документилерни белеткеп кылып кааны-биле хүлээп ап турган болза, ам партия бистерниң-биле сүмележип турар апарган. Кыска эвес, үр хуусаада ажыглаттынар бо документ коллективтиг күжениишкин-биле белеткеттинип турарынга канчап өөрүвес бис. Ол чорук бистиң харысалгавысты каш дакпыр улгаттырып турары ол-дур деп билип турар мен.

Дыңнакчыларның харысалгазын, чогаадыкчы идепкейин бедидери-биле кичээл үезинде оларның мурнунга тодаргай сорулганы салыр, практиктиг кичээлдерниң дискуссия, семинар-практикум, конференция дээн чижектиг хевирлерин ажыглаар дээнинге долу каттыжар мен.

Экономиктиг өөредилгени организастап, дыңнакчыларның кичээлдерге кээп турарының талазы-биле сеткилге четпес чамдык чүүлдер дугайын чугаалаксаан мен. Ол чүл дээрге, бирээде, дыңнакчыларның четчелээшкининде чедир көөр ужурлуг чүүлдер болур. Тодаргайлаарга, төпте школада контора ажылдакчылары-биле механизатор тускай эртемниглерни кадып кааны таарымча чок. Сезоннуг ажылдар үезинде механизаторлар кичээл болур хүн шөлден озалдап кээр ийикпе азы шуут келбейн баар. Школавыста 28 дыңнакчы данзылаткан-даа болза чүгле он бештен чээрби хире-ле кижи доктаамал кичээлдеп турар. Ийиде, дыңнакчыларның ниити билииниң аайы-биле бөлүктер кылдыр хувааары таарымчалыг хире. Мен совхозта бухгалтерлеп, тос хире чыл ажылдап турар мен. Бо үениң дургузунда өөредилгеден ажыктыг чүүлдерни хөйнү билип, чедип алган билиимни ажыл-амыдыралынга ажыглап чор мен. Дыңнакчы бүрүзү хөй ниитичи даалгалыг. Суурда херээженнер чөвүлелиниң хуваалдазы-биле дөрт дугаар кварталды харылап турар мен, чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылдары-биле чергелештир чон ортузунга масса-политиктиг ажылдарны организастажыры — ажылымның кол угланыышкыны ындыг. Кварталда үжен ийи өг-бүле бар. Бо хире хөй өг-бүле база бир коллектив-тир. Ынчангаш бисте кылып турар болгаш кылып чорудар ужурлуг ажылдарывыс хөй. Бо бүгүге четтигип, ак сеткилдиг ажылдаары эде тургустунуушкун үезинде олут-пай эвес, чогаадыкчы ёзу-биле шимченгир болурун бистен негеп турар.

Алдын-кыс ООРЖАК,
дыңнакчы.
Сүт-Хөл район.

«Эрзин районнуң «Мөрен» совхозтан бижип олур бис. Байдалывыстың бергези аажок. Биске чедип кээп, улут дузадан көргүзүп көрүңер, ажы-биле чугаалаарга, ажылывыста кодурлүушкүн чок, а дорайтап турар. Бистиң бо черниң район-даа даргалары херекке албас боор чүве-дир...»

(Чагаадан одуруглар).

Бир чагааның изи-биле

ДЕТКИИР, КИЖИЗИДЕР, ДУЗАЛААР

Мындыг утказыг чагааны алгаш, канчап сагыш амыр олурар боор. Районнуң-даа, совхозтуң-даа удуртукчу даргалары-биле, ажылчыннары, тускай эртемниглер-биле ужуражып, чугаалажыр, байдалды ол черге барып сайгарып көөр талазы-биле даалганы алгаш, Эрзин районга чедип, чагаада бижиттинген фактыларны хынап, тодараткан.

Ажы-биле чугаалаарга, авторларның бижип турар фактыларының хөй кезии бадыткаттынып турар дээрзин баштай-ла демдеглеп каалы. СЭКП Эрзин райкомунуң, райкүүскомунуң, РАҮК-туң удуртукчулары-биле, «Мөрен» совхозтуң чамдык ажылчыннары-биле, тускай эртемниглери-биле ол айтырыгны сайгарып чугаалашкаш, ындыг түңнелге келген бис.

Хой ажыл-агыйлыг «Мөрен» совхозка келгеш-ле, автопарктың хериминиң иштинге кээп доктаадывыс. Ажык дээр адаанда чыдып турар цемент, чемишчидилгелер дугайын, оларны ажыглавайн турарын, а оон чаъска ээлгеш, баткан суун мал ишкеш, өлүп турарының дугайын ол чагааның авторлары бижээн. Ол херим иштинде цемент чытпышаан, оон кырын дуглаза-даа, чаъска үрелбези-биле ону багай кадагалап турары илдең. Ол айтырыг чүгле совхозтуң улусчу контролёрларының эвес, районнуң улусчу контроль комитединиң хуралынга безин тургустунуп турза-даа, ооң күүселдези чедип алдынмааны ол үнелиг тудуг материалының амгы байдалы бүрүн бадыткап турар. Чемишчидилгелерден эстип баткан сугну ишкеш, мал өлүп турган чорук база-ла шын.

Шеригден чаа келген А. Чыргалга совхозтуң автобузун чолаачыладып каан. Автобус башкарар эргези чок болганындан Кызылче автобузу-биле кады ону чорудупканын чагаада бижээн. Ол талазы-биле А. Чыргал шынап-ла буруулут, ынчангаш автобусту үш хүн ажыглааның хелезинин совхоз тыртып алыр дугайында айтырыгны шиитпирлээн. Амдызында ол чолаачы Кызылда өөренип турар.

Чагаада бижиттинген чамдык фактыларның дугайын кысказы-биле маңаа айтырга мындыг-дыр. Ынчалза-даа мында кол айтырыг — совхоз директорунуң дугайында чоруп турар. Ол удуртукчунуң аажы-чаңында чамдык четпестерин-даа, оон ажылында чедир кылдынмайн турар чамдык чүүлдерни-даа, бодунуң эргезин ажыглаар, чон-биле чогуур негелдеге чедир ажылдап шыдавайн турарын-даа чагаада шүгүмчүлеп бижээн.

Директор. Ажыл-агыйда кол кижи ол деп чугаалажып турарында шынап-ла частырыг чок. Айтырыг бүрүзүн-не коллективтии-биле шиитпирлээри болдунмас таварылгалар хөй. Ажыл-агыйның удуртукчузунга хууда айтырыглар-лыг хөй-ле кижи кирер болгай. А кижи бүрүзүнүң күзелин чаңгыс хүн азы каш минута дургузунда күүседиптерииниң аргазы бар деп бе? Ол болдунмас. Чижээлээрге, ол хүннүң планёрказынга олуржуп турувуста, чүък машинаазы херегээн хөй-ле кижи директорга келди. Совхозтуң саныг машиназын ону херегээн кижи бүрүзүнге чедиштирери берге. а чоорту, ажылдың байдалын көрүп тургаш, ол айтырыгны шиитпирлээр бис дээрзин директор тайылбырлап берди.

Сергей Нурзатович Чыргал бо ажыл-агыйны удуртуп эгелээнден бээр 3 чыл чоокшулаан. Ол кодээ ажыл-агый техникумун-даа, кодээ ажыл-агый институдун-даа дооскан. Билиг бедидеринин курстарынга ийи удаа өөренген. Өскен-төрээн совхозунга кол зоотехниктеп-даа ажылдап чораан. Ажылгыр, идепкейлиг, дээди эртемниг аныяк специалисти совхоз директорунга депшидип алганынга ажылчыннар-даа өөрээн, аңаа партийжи бедик идегел, негелдезин-даа немешкени билдингир.

Аныяк директор ажылче шымнып кирип, ажыл-агыйның экономиказын көдүрер талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп эгелээн. Оон идепкейлиин, айтырыгларны шиитпирлээринге туруштуув совхозтуң ажылчыннары эскерип, «Даргавыс-даа аныяк энергиялыг-дыр, ажылын-даа ылап тудуп алды эвеспе» дижип турганнар. Ынчалза-даа директорнуң аажы-чаңы шиириин, кижилер-биле доңгун чугаалажыр апарганын улус удаваанда-ла эскерип каан. Аныяк кижи-дир, эттине бээр боор деп бодал-биле аңаа эш хуузунуң-даа сүмелерин улус берген, профкомга, парткомга-даа ол дугайын чугаалашкан. РАҮК даргазының киржилгези-биле парткомга-даа беседалашкан, чогуур хемчеглерни-даа аңаа онаарган.

Аажы-чаңында четпестерин директор аазап-ла турар, а эттинген чүүл дыка эвээш дээрзин ужуражып, чугаалашканым эштер бадыткадылар. А аныяк директорнуң бо четпестериниң дугайы СЭКП райкомунга-даа, райкүүскомга-даа билдинтир. Харын-даа бо директорну солуурунуң дугайында чугаа безин чоруп турган.

Ажылындан аныяк кадрны солуп кааптары ындыг-ла белен бе? Ылангыя совхозтар директорларының талазы-биле белен эвес айтырыглар тургустунуп турар Эрзин районга ол айтырыг дыка берге.

— Ажылды билир-дир, эртем-билиг четчир-дир, ол черниң чонун-даа, ажыл-агыйын-даа эки билир аныяк специалист-тир. Оон өске кандыг директорну аңаа таарыштыр дилээрил?—деп, районнуң удуртукчуларының чугаазынга кандыг чаа каттышпас боор.

Совхоз директорунуң ажылында чаа чүүлдер база-ла бар. Моон мурнунда чылдарда ышкаш, специалистерни чыггаш, ынаар-мынаар барыңар деп чугаалап, ону кылыңар деп чугаа планёрка үезинде дыңналбады. Аңаа кол чүүл — специалистерниң неделя дургузунда ажылының планы. Оларның сүмелерин дыңнап, чүнү кылза чогуурул дээрзин коллективтиг шиитпирлеп турары ажылда чаа чүүл дээрзин совхозтуң специалистери чугаалады.

Совхоз ажылчыннарының медицина хандырылгазын экижидери-биле эмнелге амбулаториязын, 25 урутларга садикти директорнуң инициативазы-биле тудуп, ажыглалда кирген. Районнуң удуртукчулары-даа, «Мөренниң» ажылчыннары-даа мактап чугаалажыр болду.

Директорнуң ажылының, аажы-чаңының-даа дугайында чугааны партком секретары А. К. Доржу-биле, профком даргазы Ф. А. Артына-биле кылган бис. Ол четпестерниң дугайын, ону хурал-суглаага каш удаа чугаалашканын олар демдегледи. А аныяк директорну негелделиг, принципиалдыг чорукка кым кижизидерил, аңаа кым дузалаарыл, ону кым деткиирил? Аңаа кол ажылды 68 коммунистиг бо партком чорудар ужурлуг. Директорнуң ажылында четпестерин ол эдер, аңаа партийжи шыңгыы негелдени салыр, сөс-биле эвес, а ажыл-херек кырында ону контрольдаар хүлээлгелиг. Парткомнуң ол талазы-биле ажылы кошкак, директорнуң эттинип алырын манап олурар хевирлиг.

Чагаада бижиттинген чамдык чүүлдерни ам-даа сайгараалы. Аныяк директорнуң ажылында четпестерни көргеш, ону чүгле сойгалаарын бодаар, шын-меге чүүлдер бижиир чамдык эштер ында бар болду. Чижээлээрге, совхоз директору чаа бажың кылдырып алгаш, дараазындагы туттунган бажыңны база алды деп бижээн. Хөй урутларлыг директор баштайгы бажынче көжүп кирбээн-даа, ийиги бажыңны ында комиссияның чөпшээрээнин ёзугаар алган. Директор кадайын ында-мында ажылдадып алды деп чүүлде база үндезин чок. Совхоз директорунуң кадайы ажыл кылбас бе?

Директорнуң төрели уругну экономист-бухгалтерледип каапын база чагаада бижээн. Улан-Удэниң кодээ ажыл-агый институдун доостурган бодунуң стипендиадын совхоз ам каяа ажылдадырыл ынчаш?

Директорнуң «төрели» Чыргал Хураган-оолга (фамилиязы дөмей) бодунуң хууда малын малдадып турар дээрзи шуут бадыткаттынмаан.

— Аажы-чаңымда четпестерим шын, оларны эдер дээш кызып-ла турар мен. Ынчалза-даа чогуур негелдеге четпейн турарын миннип турар мен. Ажылды экижидер дээш ажылдап-ла турар мен, а чамдык эштерниң талазындан чүгле шүгүмчүлээрин бодаар. Харын-даа кижиниң бодунга эвес, а улус аразынга хөй шуугаазын кылыр, хоп-меге чүве чугаалаар чүүлдер бары дыка таарымча чок-тур. Мынчаар ажылдаары берге-дир дээш ажылдан хостаар дугайында билдиринишкин-даа бижип турдум—деп, директор муңгаргай чугаалай-дыр.

Бо бүгүден кандыг түңнел үндүрүп болурул?

Аныяк специалист удуртукчунуң ажылында, аажы-чаңында четпестер бары бадыткаттынган. Ол дугайында айтырыгже совхозтуң партия комитеди дарый эглип кээп, чогуур дузаны аңаа чедирер херек. Директорнуң эттине бээрин манап олурбайн, партийжи анализти аңаа бээри, оон ажылын парткомнуң контролюнга алыры, директорнуң отчёдун дыңнаары чугула. Хамык ужур кадрларны солуурунда эвес, а оларны өөредип, кижизидеринде. «...Бүдүрүлгелер, тудугдар, колхозтар болгаш совхозтар удуртукчуларын чылдагаан чок черге, чамдыкта далаш-биле солуп турары элдептиг. Солчуушкун дээш бис, ынчалза-даа кадрларның үргүлчү солчуурунга удур бис. Бо ажылга ажыл-херектиң эрге-ажыы дээш улуг кичээнгейлиг, сагыш човаңгыр, бодамчалыг болгаш принципиалдыг болур херек»—деп, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев чугаалаан болгай.

Эде тургустунуушкун чурттуң булуң бүрүзүнде чоруп турар, ажылдың эрги, дөгейленген хевирлеринден тура тыртып, чаа, дүргедээшкиниң ёзузу-биле кижи бүрүзү ажылдаар ужурлуг, бо үеде кол харысалга—удуртукчу кижиде болгай. Ынчангаш амгы үениң негелдези-биле ажылдаары, ажылыңарда-даа, аажы-чаңыңарда-даа четпестерни эдип, кады ажылдап чурттап чорууруңар чонуңарның чагыг-сөзүн дыңнап, бүгү талазы-биле эде тургустунары силерден, Сергей Нурзатович, дарый негеттинип турар-дыр. Оон башка удуртукчу болуру берге. Үениң негелдези-даа ындыг болгай.

М. КАЛЧАН,
«Шынның» тускай корреспондентизи.

Июнь 1 — Уруглар камгалалының делегей хүнү

ЧАШТАР — БИСТИҢ КЕЛИР ҮЕВИС

Уруглар камгалалының делегей хүнү 1949 чылдың ноябрьда үндезилеттинген. Ону оон бээр чылдың-на июнь 1-де демдеглеп эрттирип турар. Бир-ле дугаарында ол хүнну 1950 чылда делегейниң 51 чурту эрттирген.

Бистиң чуртувус — аас-кежиктиг чаш назынның чурту. Бистиң чуртта өзүп орар салгал дугайында сагыш салыышкын ниитилелдиң кичээнгейиниң төвүнде турар болгаш ниити күрүне херээ болуп турар. В. И. Ленинниң ат салганы Совет эрге-чагырганың баштайгы декреттериниң бирээзи — ие болгаш чаш камгалалының дугайында Декрет болган.

Бисте уругларның мөзү-шынар болгаш күш-дамыр кижизиидилгезиниң талазы-биле бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургустунган. Ол ышкаш бүгү социалистиг чурттарда уруглар дугайында сагыш салыышкын күрүнениң чугула херээ апарган. Чаштар камгалалы болгаш уругларның эргелери дээш демисел улустарның социал депшилгези, национал хосталга, улустар аразынга тайбың болгаш найырал дээш демиселдиң чарылбас кезээ болуп турар. Совет Эвилели, бүгү депшилгелиг кижи төрелгетен тайбыңның быжыглаар дээш чайгылыш чок демиселди чорудуп турар.

КНО уругларның эргелерин болгаш сонуургалдарын камгалаар хемчеглерин ажылдап кылган. Ынчалза-даа дыка хөй күрүнелерде ол эргелер болгаш сонуургалдар боттанмайн келген. Делегейде миллион-нарлаан чаштар аш-чутка, аарыг-аржыкка туттуруп, билиг-билиг чок артып турарлар. Аңаа өзүп орар салгалдың коргунчуг дайзыннары — капитализм, расизм, милитаризм буруулуг. Ынчангаш уругларның аас-кежиктиг дээш демисел империализмге удур ниити демиселдиң тулуш кезээ болур. Чаштар аас-кежиктиг өссүн дээш чер кырынга быжыг тайбыңны тургузары — амгы үениң чугула айтырыы.

Уруглар дугайында сагыш салыышкын СЭКП-ниң Программазында, партияның чугула документилеринде, бистиң күрүнениң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планнарында киирттинген. Совет Эвилелинде 130 муң саның ниити билиг школазында 41 млн. хире өөреникчи өөренип турар. Школачыларны күрүне өөредилге номнары-биле хандырып турар. А бистиң республикада шупту 154 ниити билиг школазы бар. Оларда 67 муң хире өөреникчи өөренип турар. Чүгле Чырыдыышкын министерствозунуң шугуму-биле бисте 93 ясли-садик ажылдап, 10 муң ажыг чаштарны азырап, кижизидип турар. Уругларның кадыкшылын быжыглаар эмчилерниң болгаш эмчи сестраларының саны өскен. Ясли-садтар, школалар тудуглары калбарткан.

Чөөн-Хемчик районда «Искра» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында Дииңчигеш аттыг ясли-сад бар.
Ол яслиниң ажылдакчылары Тамара Монгуш, Зоя Саая, Саая Чечек чээрби чаштарга амданныг чемнерин белеткеп берип, оларны агаарладып, ойнадып-хөгледип турарлар. Ферманың садигинде уругларга бүгү таарымчалыг байдалдарны тургускан.
ЧУРУКТА: «Дииңчигештиң» ажылдакчызы Зоя Саая чаштар-биле.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧУРУЛГАГА ХАНДЫКШЫЛДЫГ

Кызылдың уран чүүл училищезиниң чанында республиканың уругларның музыка-чурулга школазы ажыттынгандан бээр тос чыл болган. Школаның чурулга салбыры эрткен чылын баштайгы доозукчуларын үдээн.

Доозукчулар өөредилгезин Саян артында хоорайларда уламчылап турар. Сөөктен дүрзү-хевирлер чазаар ийи доозукчу Абрамцево хоорайның чурулга-үлетпүр училищезинде, бир кижи Иркутск хоорайда чурук башкызынга өөренип турар. Чамдыктары Москваның училищелеринде театр чурукчуларынга болгаш артистерге грим кылырынга өөренип турарлар. Оларның шупту чедиишкинниг өөренип турарын ол өөредилге черлеринден школага кээп турар мактал бижиктер херечилеп турар.

Школаның чурулга салбырының башкылары В. Н. Тедорадзе, Г. А. Кудинова, Е. Б. Байынды өөреникчилериниң бодун долгандыр турар чүүлдерни кичээнгейлиг хайгаарап, эскерип билиринге, чурулгага ылап-ла сонуургалдыг болурунга өөредир дээш бүгү-ле билиин, арга-мергежилин харам чокка берип турарлар.

— Чурукчу-даа болзумза, бодумну башкы кылдыр санаар мен. Чүге дизе бичиилерни өөредип, чаа талантыларны илередиринге ынак мен. Оларның чогаадыкчы салым-чаяаның ой-шаанда деткип, сайзырадыры чугула. Аңаа чогум-на башкы кижи улуг рольду ойнаар — деп, башкы Вера Никитична Тедорадзе чугаалаар.

Школада келир үеде эки чурукчулар, ус-шеверлер болурунга идегелди берип турар, уран чурулгага улуг сонуургалдыг өөреникчилер хөй. Чижээлээрге, Тожудан келген Айлык Төгүс эскерикчел, көрген чүүлдерин эки сактып алыычал болгаш чуруурунга ылап-ла талантылыг оол. Ол ам бешки классче кончуг эки демдектерлиг шилчээн. Арткан класстарны Москвага барып өөренир кылдыр школа ону чорудуп турар. Сес классче шилчээн Алдынай Өлзейниң чуруурун база эки сагыңгыр. Оон чураан чуруктары композиция талазы-биле шын болурун башкылары эскерген. Руслана Дагаажык, Аян Чашкак, Буян Хомушку, Эзир-оол Ондар болгаш өске-даа кызымак, эки өөредилгелиг өөреникчилерни маңаа хейңү адап болур.

Школаның өөреникчи чурукчулары эң эки чуруктарын, даштан, сөөктен чазаан, пластилинден туткан ажылдарын янзы-бүрү делгелгелерге киириштирип турар. Москвага эртер Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан делгелгеже школа бодунуң өөреникчилериниң чуруктарын болгаш чазаан чүүлдерин чорудуп каан. Ол ышкаш Юрга хоорайга болур эртер уругларның VII Бүгү-сибирь чогаадылга делгелгезинче ажылдарны база чорудуп кааны. Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге школаның өөреникчилериниң ажылдарын делгээр тускай бөлүң удавас ажыттынар. Уругларның чураан, чазаан, кылган чүүлдерин аңаа доктаамал делгээр.

Республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан келген школада өөренип турар салым-чаяаның уруглар башкыларының болгаш кижизидикчилериниң сагыш човангыр кичээнгейинде бүргеткен чогаадыкчы, эстетиктиг чүүлдерге сагыш амыр кижизиттинип турарлар.

Л. МОНГУШ.

ЧУРУКТА: Руслана Дагаажыктың чураан чуруу. Ону Юрга хоорайда делгелгеже чорудуп каан.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Бистиң чуртувуста бичии чаштар эң-не хайыралыг өзүп, доругуп турарлар. Оон бүгү-ле херечи-барымдааларын бис көрүп турар бис. Ясли-садтар, школа, интернаттар шупту — уругларның эргезинде. Олар башкыларның болгаш кижизидикчилерниң дузазы-биле төлептиг хамаатылар кылдыр доругуп турарлар. Ада-иези чок-даа уруглар күрүнениң долу кичээнгейинде, өске бүгү уруглардан ылгал чокка өзүп турар.

Кызылдың Дзержинский аттыг школа-интернаты өөреникчилериниң амыдыралынга ёзулуг-ла төрээн бажыңы-биле дөмей. Ында оларның өөрениринге, кадык-шыырак доругарынга бүгү-ле таарымчалыг байдал тургустунган. Улуг, делгем класстар, арыг-силиг удуур өрээлдер, өөредилге мастерскаязы, спорт залы, столовая — шупту чогуур дептерде деритинген. Ында башкылар болгаш кижизидикчилер уругларны боттарының ажы-төлү-биле дөмей өстүрүп, кижизидип турар.

Онгу классты доосказ-даа, бодунуң төрээн школазынче бажыңынче дег чанып кээп, башкылары-биле харылзаазын үспейн турарлар хөй. Ылаңгыя Роза Холаевна Бегзиге оон өөреникчилери аажок ынак. Ол уругларга төрээн иези-биле дөмей, сагыш човангыр. Хөй чылда ажылдап келген кижизидикчи башкының өөреникчилер-даа, школа коллективи-даа хүндүлээр. Роза Холаевна ажылынга бердинген кижилерниң бирээзи.

Школа-интернаттың доозукчулары чурттуң кайы-даа булуңунда ажылдап, чурттап чоруурлар. Оларның аразында башкылар, эмчилер, тудугжулар, чолаачылар дээш өске-даа тускай эртемниглер хөй. Школа-интернаттың өөреникчилери күш-ажылга бичиизинден кижизиттинген. Олар ынак школазының чанында 10 гектар черде садты боттары ажаап, өстүрүп, оон элбек дүжүттү ап турарлар. Ол ышкаш чемге хереглээр ногаа аймаан база-ла боттары өстүрүп ап турарлар. Ында өөреникчи бүрүзү бодунуң чурттап, өөренип турар школа-интернадының ёзулуг-ла ээзи кылдыр кижизиттинип турар.

Удавас школаның онгу-классчылары өөредилгезин доозуп, школазы-биле байырлажырлар. Ынчалза-даа олар ынак башкыларын, ында арткан дуңмаларын утпас, олар-биле харылзаазын үспес, чүге дээрге олар кайгамчык найыралдыг өг-бүлеге кижизиттингеннер.

В. ТАНОВ.

ЧУРУКТА: бөлүк школа-интернатчылар.
Авторнуң фотозу.

ЧАА САДИК АЖЫТТЫНГАН

«Барлык» совхозтуң ажылчыннарының социал амыдыралынга база бир өрүнчүг болуушкун болган. Саадак-Терек суурда амгы үениң негелделеринге дүүштүр туттунган, сүг одалгалыг, делгем, чылыг, чырык, 140 орунныг ийи каът уруглар сады ажыглалда кирген. Ону керээ ёзугаар районнуң кожуун чоруур № 741 механизастаттынган колоннаның тудугжулары туткан.

Садикте малчыннарның хөй уругларыг өг-бүлелерниң уругларын дүн-хүн иштинде ажаалда-хайгааралда тургузуп, школаже кииреринге белеткеп турар.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

Бөгүн — Химиктиң хүнү

ХИМИЯ: байдалывыс, көөр чүүлдеривис

Химия бистиң амыдыралывысче быжыы-биле кирген. Ооң продукциязын чер болгаш ажыглап турар, ол радиоэлектроникада болгаш тудугда, чиик үлетпүрде болгаш кодээ ажыл-агыйда эртем-техниктиг депшилгени тодарадып турар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр химия индустриязының хөгжүлдезиниң болгаш сайзырап турарының дугайында профессионал байырлалдың бүдүүзүнде ССРЭ-ниң химия үлетпүрүнүң министри Ю. А. Беспалов СЭТА-ның корреспондентизинге мынчаар чугаалаан:

— Бистиң байырлалывыс — тиилелге марштары азы мактангаан чугаа эвес болдур ийин. Бистер ажылывыс түңнелдерин үндүрүп, ону сайзыраңгайжыдарының аргазын дилеп, чедишкиннерниң болгаш четпес чүүлдериниң чылдагааннарын анализтеп турар бис.

Чылдың эгезинде бистиң адырывыс берге байдалга таварышкан: продукция бүдүрер талазы-биле өревис январь айда 76 миллион рубль турган. Ажыл-агыйларының чамдык удуртукчулары боттарының шүшпен ажылын кыштың соок берге болганынга чылдагааннап, агартыышкын оралдажып турар, ол шын эвес. Транспорт үзүктелиишкиннерлиг ажылдап, энергия болгаш чиг эт-биле хандырылга чогуур негелдеге четпейн турган. Чижээ, ТЭЦ-ке авария болганының уржуунда Казаньда «Оргсинтез» каттыжыышкынның дериглери доңгаш, чарлып үрелген. Ооң түңнелинде олар 12 муң тонна полиэтиленни чедир албаан. Мындыг берге байдал тургустуна бээрге коллектив кежигүннери ундараваан, харын улам эвилелдиг ажылдап, чогуур хемчеглерни ап, бүдүрүлгениң болур-чогууру-биле ажылдаарын хандырган. Ындыг чижектер чаңгыс эвес.

Бистиң харылзашкак бүдүрүлгелеривистиң бүгү комплекизи: Нефть болбаазырадыр болгаш нефть-химия үлетпүрүнүң министерствозу, Минералдыг чемиштидилгелер бүдүрер талазы-биле министерство, Арга-арыг, целлюлоза-саазын болгаш ыяш болбаазырадып ажылдап кылыр үлетпүр министерствозу деңдески ажылдаан. Оларның-биле кады кылыр ажылдарның графигин тургускан, ону күүседип, бир демниг ажылдап турар бис.

Чедир кылбаан чүүлдеривисти чедип алырынга мындыг аргалар дузалап турар. Берге үеде тыптып келген дуржулга ис чок артпаан: харылзашкак бүдүрүлгелеривис-биле кады чамдык таварылгаларда ведомстволар аразының моондактарын дүрген ажып эртип, бистиң аравыста эреңгейлээр, саазын шокарлаар чүүлдер-биле демисежип турар апарган бис.

Январьда — соолгу чылдарда биске эң берге болган айже эглип көрээли. Бисти шынап-ла шыдажыр аргажок хире шүгүмчүлээн чүве болгай, ынчалза-даа шүгүмчүлелдерниң чөптүг болганын демдеглээри чугула. Хемчээл талазы-биле чыдып калыышкынывыстан аңгыда ынчаарда номенклатура ёзугаар 44 көргүзүгнүң чүгле сезин күүсеткен турдувус. ССРЭ-ниң Химия үлетпүр министерствозу ниитизи-биле 52 муң аттыг янзы-бүрү продукцияларны бүдүрүп турарын көөр болза бистиң өревистиң аажок улуг болганы, ол ышкаш бистиң продукцияларывысты ажыглаар хөй-хөй бүдүрүлгелерниң саадаашкынга таваржып турганы илдең-дир. Ону барымдаалааш, бистер ажылывысты кончуг дүрген эде тургузуп, бирги ээлчегде, малчыны машина тудугжуларынга эргежок чугула продукцияны мурнады бүдүрүп эгелээн бис. Амгы үеде өске-даа херглекчилерни бүрүн-биле хандырар дээш күженииишкинниг ажылдап турар бис. Ам номенклатура талазы-биле бээр ужурлуг продукциявыстың үштүн ийи кезиин берип турар апардывыс.

Мындыг берге байдалда боттарывыс база үнүш үзү чок арткан бис. Ооң чылдагааны кышкы соокка-даа, харылзашкак бүдүрүлгелерге-даа хамаарышпас. Материал-техниктиг хандырылга талазы-биле планның четпези болган. Декабрь 15-тен январьның ортан үезинге чедир ай дургузунда үс келбээн. Плав хандырылга организациялары ол айде үстү биске бээр бе азы бербес бе дээрзин шиитпирлеп шыдашкан. Ол чиг эт лак-будук материалдарын бүдүрериңге эргежок чугула турган.

Ооң түңнелинде хөй адырларга херектиг продукция талазы-биле улуг өре тургустуна берген. Ук өреңи 69 муң тонна турганындан 39 муң тоннага чедир кызырып келдивис, ону болдурбайн барып болур турган-на болгай. Чамдык коллективтер материалдар бүдүрерин улгаттыралы-биле иштики курлавырларны ажыглалга киирген. Чижээ, Черкасскиде лак-будук заводу чиг этти артынчылардан ап турар апарган, бо дуржулгазы өске бүдүрүлгелерде нептередип эгелээн. Бо чорук хандырылга айтырыын долузу-биле шиитпирлеп шыдавас. ССРЭ-ниң Курлавы болгаш ССРЭ-ниң Курхандырылгазы келир үеде оон түңнел үндүрер ирги бе? Чүге дизе, бис 1987 чылды оларның «дузазы-биле» ийи миллиард рубль өртектиг материалдыг курлавырлар чокка эгелээн болгай бис. Ооң иштинде 700 миллион рубль өртектиг материалдыг курлавырларның салым-чолу амга чедир шиитпирлеттинмээн.

Чедимче чок чоруктуң дуржулгазын утпазы эң чугула. Кышка белеткенип турган, 1979-1980 чылдарның кыжы хөй-хөй бүдүрүлгелерни сандан үндүрүп, ажылга берге байдалды таваарыштырганының байдалын анализтеп көргеш, кыштың берге болурун баш удур билип-даа турган бис. Бо удаада ындыг чүве болбаан: каш хонуктуң ажылы үзүлген, адыр чаңгыс-даа заводун чидирбээн.

Бүдүрүлгелерниң берге байдалдан эвээш чидириглерлиг чайлааны база чыдып калыышкынны бүзүрелдиг-биле чайладып турары оларның ажылында эде тургустунуушкунуң, ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарынче шилчиишкиниң ачызы боор турар. Бурунгаар шимчээшкинниң магадылалы эрткен чылын-на тургустунган, ынчангаш кандыг-даа бергелер, чедир сайзыраан чүүлдер оларны доктаадып шыдавас. 1986 чылдагы бүгү өзүлдени күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң күсели-биле чедип алган. Ону ажылчыннарының санын кызырып тургаш чедип алган.

СЭТА-ның корр.

Суд залындан

АРТЫК СЕТКИЛ АРА ДҮЖЕР

Оор-суук кылыр, алыксак-чиксек, ажык-кончаа сүрер чиижен кижилерниң аяа долгаш, кедизинде барып кем-херекке онаажыр. Шак ындыг кижилерге хамаарыштыр тыва улустуң үлегер чугаазында «артык сеткил ара дүжер» дээни-даа чөп. Кандыг-бир чүвени истеп, сүрген тоогу ирги бе деп бодай бербе, номчукчу. Күрүне кызыгаарын үреп, ажык-кончаа сүрер чиижен кижилерниң дугайында маңаа бижиир бис.

ССРЭ биле МАР-ның күрүне кызыгаарын эртерин аңаа-ла бир чүве кожазы аалдан шайга каар дүс, от кыпсын алыр серенги дилеп алыр дээн-биле дөмей кылдыр бодаар хоралыг чаңчыл ам-даа бистиң аравыста бар.

Бо чылдың май 15-те Тес-Хем районнуң «О. Шынаа» совхозунуң кодээ Культура бажыңын О. Шынаа суурнуң чурттакчылары долдур олурупкан. ССРЭ-ниң Күрүне кызыгаарын каржызы-биле үреп турар чурум үрекчилери-биле сүлчээ кылып, ажык-кончаа сүрүп, чиижен чорук үүлгеткен кижилерниң херээн маңаа көрген. Соолгу каш чылдарда, тодаргайлаарга 1983—1986 чылдарда бо кижилер Моолда бөлүк кем-херек үүлгедикчилери-биле сүлчээлежип алгаш, олар-биле ажыт-чажыт чогу-биле харылзажып, совет бараннар болгаш совет акша-биле моол хамаатылардан аът, савыяа тоннар, моол торгу орнап ап, ону чиик өртек-биле садып алгаш, улуг өртекке саарып, бодунга ажык-кончаа киирип ап турган. Аяк долар деп чоннуң чугаазы бар. Оларның аяа долгаш бөгүн маңаа судтатканы ол. Ол алыксак-чиксек, ажык-кончаа сүрер чиижен кижилерниң оруун хөй-ниити дуглап, оларны буруудаткан.

Ажык-кончаа сүрген, алыксак-чиксек кымнарыл ол? Стакан Уржанай 1933 чылда төрүттүнген, сес класс дооскан. 1972 чылдан 1986 чылдың октябрь айга чедир «О. Шынаа» совхозтуң хойжузу чораан. Шиитпирер мурнунда совхозтуң мурнакчы хойжуларының бирээзинге-даа санаттырып чораан. Мындыг кем-херек үүлгедиринче Уржанайны кым албададканыл? Амыдырал-чуртталгазында берге дээшкин турган бе? Чок. Ажык-кончаа үндүрүп алыр бодааш, кызыгаар эрттирип, оорлап эккеп берген аъттарны ыйай-бээр сайгарып, харын-даа уругларын дамчыштыр садыглап турган. Оон хойжулап ажылдап тургаш, ажылдап ап турган акшазы амыдыралынга чедер болгаш артар турган. Бо дээрге Стакан Уржанайның ажырымчы чоруу-дур.

С. Уржанай ССРЭ-ниң Күрүне кызыгаарының дугайында Хоойлуну үреп, чүве билбес кижи ышкаш аажылап, моол хамаатылар-биле харылзаа тудуп, бодунуң чурттап турганы Чеди-Кара деп черни бараан орнажыр «өртээл» кылып алган. Ол кызыгаар зоназының чурттакчызы кижи мен деп чүвени биле-тура-ла ажык-кончаа үндүрүп алыр сорулга-биле чиижен кижилерден бир бөлүк организастап, олар-биле дутуржуп, ужуражып келген үезинде ужуражыр черин, үезин, күрүне кызыгаарын өттүр кандыг бараанны чежеңи эрттирерин баш удур сүмележип ап турган.

Ажырымчы, алыксак-чиксек чорук эки чүвеге чедирбес. Ол кажан-на бир илерел келир болгаш кем-херекти үүлгеткен буруулуг кижи кеземче херээнге онаажыры албан. С. Уржанай дээрзи күрүне кызыгаарын өттүр чажыды-биле Моолдан эрттирип келген аъттарны хүлээп алгаш, бодунуң-на ажылдап турганы «О. Шынаа» совхозка садып, бодунуң төрелдеринге, таныш-көрүш кижилеринге үлеп, О. Шынаа суурнуң болгаш харын-даа Тес-Хем районнуң девискээринде чурттап турар хамаатыларга улуг өртекке садып турган. Маңаа базыткал кылдыр чаңгыс-ла чижекти киирип көрейн. 1983 чылдың октябрь ортан үезинде Чеди-Кара деп черде бодунуң күзээнге бир моол хамаатының күрүне кызыгаарын чажыды-биле өттүрүп келгени 2 аътты 350 рубль-биле садып алгаш, ол аъттарны 939 рубль 20 көпеекке саргаш, бодунга 589 рубльдан артыкка шиң гээдип алган.

Күш-ажылчы эвес орулга алыр, ажык-кончаа үндүрүп алыр сорулга-биле сүрүп келген оор аъттар деп чүвени С. Уржанай эки билип тура-ла бодунга ажык-кончаа киирип, чиижен чорук кылыры-биле ол оор аъттарны чиик өртек-биле садып ап, ол аъттарны ССРЭ девискээринге улуг өртекке саткылаан. Катап келирде савыяа тоннардан, моол торгудан эккээрин база-ла чагып турган. Моол хамаатының күрүне кызыгаарын өттүр чажыды-биле эккелгени 44 дугаарлыг сываяа тонну оглу Александрга база берген.

1983 чылдан 1986 чылга чедир үениң дургузунда С. Уржанай дээрзи бодунуң оор бөлүү-биле ССРЭ-ниң Күрүне кызыгаарын өттүр эрттирип келген аъттарын база янзы-бүрү моол бараанннарны алгаш, улуг өртекке садып, чиижен чорукту кылган. Күрүне кызыгаарын өттүр чажыды-биле эрттирип келген бараанннарның түңү улуг. Ону совет акша-биле санаарга он-он муң рубль боор турар. Ынчангаш С. Уржанай ол хире улуг кем-херек үүлгеткен.

Шалык Бүрүн-Чыргал «О. Шынаа» совхозтуң хойжузу чораан. 13 чыл хой кадарган. Бо эрткен үениң дургузунда ажылынга багай диртип көрбээн. Харын-даа мурнакчыларның бирээзинге санадып, шаңнадып, мактадып турган 64 харлыг. Моон мурнунда үш катап шииттирип чораан. Үстүнде адааныыс оор бөлүктүң идепкейлиг киржикчизи ССРЭ биле МАР-ның Күрүне кызыгаарының чоогунга чурттап тура, ол бир моол хамааты-биле баштай ужурашкан. Оор ёзу-биле кызыгаар өттүр сүрүп келген аъттарны садып алгаш, ону өске кижилер дамчыштыр садар кылдыр олар аразында дугуржушкан.

1984 чылдың сентябрь 1-ден 2-же дүне МАР-дан келген оорлар ССРЭ биле МАР-ның кызыгаарын дамчыштыр элээн каш аътты оорлап эрттирип келген. Ш. Бүрүн-Чыргал ол аъттарны Стакан Уржанай-биле үлешкен. Ол аъттарның чамдыызын бодунга алгаш, өскелерин «О. Шынаа» совхозка садыпкаш, артканнарын бодунуң төрел-дөргүлүн дамчыштыр саарыпкан. Бүрүн-Чыргал ниитизи-биле дыка хөй аътты садып сайгарган.

Байыр-оол Шалык. Ортумак тускай эртемниг. Соолгу үеде Тес-Хем район эмнелгезиниң дүрген дуза чедирер станциязынга ажылдап турган. Б. Шалык үстүнде бөлүк оорлар-биле сүлчээлежип алгаш, кызыгаар өттүр сүрүп келген оор аъттарны үлежиринге киржип турган. 1984 чылдың октябрь 5-тиң дүнезинде Б. Шалык 13 аътты Деспен деп черже сүрүп үндүре бергеш, аңаа бөлүк оорлар-биле үлешкен. Б. Шалык 3 аътты алгаш, бирээзин «О. Шынаа» совхозка дужаапкаш, акшазын алган, 2 аътты бодунуң төрелдеринге үлеп берипкен.

Ажык-кончаа сүрер, алыксак-чиксек бо кижилерниң үүлгеткен херээн долузу-биле бижиирге мындыг-дыр. Бо хире аар херекти үүлгедиринче С. Уржанай, Ш. Бүрүн-Чыргал, Б. Шалык канчап кире бергенил? Моол хамаатылар-биле аразында бараанннар өттүржүп, чиижен чорук кылып турганын үстүнде ады кирген херек үүлгедикчилериниң чангыс чер-чурттуглары билип турганы чугаажок. Дамчыыр чугаа далай чалгыы-биле дөмей.

Ынчалза-даа С. Уржанай, Ш. Бүрүн-Чыргал, Б. Шалык оларның бо херекти үүлгедиринге идиг берип турган удуртукчу ажылдакчылар база бар. Улус депутаттарының О. Шынаа кодээ Совединиң күүскомунуң секретары Хүрен-оол Кошкулак (бо чылдың май 13-те болган ажылчы чоннарның административтиг комиссияның эш хуузунуң судунуң каттышкан хуралынга Х. Кошкулактың херээн көргеш, ажылындан хостаан) үстүнде ады кирген кем-херек үүлгедикчилеринге оларның аъттары шын деп мегe шынзылгалар, харын-даа аъттарга паспорттар кылып берип турганы истелге үезинде илерээн. Ынчангаш ол эрге-дужаалын соора ажыглаан. Хуузунда малдыг кижилерниң ажыл-агый дептерин көрбейн, кижилерниң аксын дыңнааш, шынзылга бижип берип турганы — кем-херек үүлгедиишкининге идиг болган. Ол бодунуң ээ-харысалга чок чоруу-биле 16 кижиге мегe шынзылганы бижип берген. Боду тускай ортумак эртемниг кижи хирезинде «Хоойлу-дүрүмнү эки билбезим-биле ындыг чорукту кылган мен», деп ол агартынарын оралдашкан. Ынчалза-даа хоойлу хажытканда харысалгадан кажан-даа чайлатпас болгай.

Совхозтуң кол мал эмчизи Ээлем Шилимаа база-ла ветеринария Уставынга таарышпас чүүлдү кылып, кем-херек үүлгедикчилеринге мегe эмчи шынзылгазы кылып берип турган. Хуузунда малдыг кижилерниң малын тарып эмнээн дугайында журналды ол чорутпайн турган. Бир эвес аарыг малдарга шынзылга бижип бергени болза, ооң айыылы кайы хире улуг болурун билбес кижи Ш. Ээлем эвес-ле болгай. Шак бо чоруу дээш Ээлем Шилимааны ажылындан хостаар ужурга таварышкан. Ниитизи-биле маңаа 19 кижиниң херээн көрген.

Оор аъттар деп чүвени биле-тура-ла садып ап турган коммунистер Чаанмай Санаа, Санчат Нанчат, Шулуу Шалык оларның херээн истеп көөрү-биле истелге органнарынче киирген. Улус депутаттарының О. Шынаа кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы С. Артынага, совхозта профком даргазы В. Кылаң-оолга партия талазы-биле шыңгыы доңгулданы совхозтуң парторганизация хуралынга берген.

«О. Шынаа» совхозтуң девискээринге шак мындыг кем-херек үүлгедиишкини канчап тыптып келгенил? Күрүне кызыгаарының чурумун сагыырын күштелдирер талазы-биле хемчеглерни ап чорударынче чон ортузунга, ылаңгыя хойжулар ортузунга кижизидилге ажылынче кичээнгейни районда совхозтар директорлары ның кодээ Советтерниң амдаа кошкак салып, лекция, беседаны ховар чорудуп турары бо бүгү херечилеп турар-дыр. Эрге-хоойлу камгалаар органнар, тускайжыткан дружиналарның база чер-черде тургускулаан координация бөлүктериниң ажылын сула удуртуп келгенин херечилеп турар.

Ажык-кончаа сүрүп, чиижен чорук кылган С. Уржанайның херээн Тес-Хем районнуң улус судунуң үнүүшкүнүг хуралынга көргеш, 8 чылда хосталгазын казып шииткеш, херенгизин хавырар деп доктааткан. Ш. Бүрүн-Чыргалды 6 чылда, Б. Шалыкты 5 чылда хосталгазын казып шииткен, оларның хереңгизин хавырар.

— Ажык-кончаа сүрүп, алыксак-чиксек чоруу дээш шииттирген С. Уржанай, Ш. Бүрүн-Чыргал, Б. Шалык оларның оруун шагда-ла дуглаар турган-дыр. Чаңгыс чер-чурттуглары бистерге дыка-ла човангыг болду. Бистиң совхозтуң парткомунуң, кодээ Советтиң күүскомунуң база бригадирлериниң четпес ажылының түңнели-дир. Бо кемниг херекти чогуур үезинде буруу шаап турган болзувусса, тайылбыр ажылын күштелдирип чорудуп, оон дээштиин чедип ап турган болза, бистиң О. Шынааның ат-алдарынга мындыг бужар чүве турбас турган ийик — деп, суурнуң ажылчы чону суд соонда чугаалажып турганын база дыңнаан мен. Ол чөптүг. Алыксак-чиксек кижилерниң артык сеткилиниң ара дүшкени ол-дур.

М. ОЮН,
«Шынның» тускай корр.

БЕЛЕКТИ ТЫВЫСКАНЫ

«Найырал — бертелерге каңнаттынар» деп үлегер сөстүң шынныы дайынның чылдарында көзүлген. Совет Эвилелинче фашистиг Германияның халдааның бирги хүнүнден эгелээш, Тываның ажылчы чону ССРЭ-ге дузалажыры-биле чаңгыс кижи дег акы-дуңмалышкы дузазын чедирген.

Тываның ажылчы чоннарының чыып алган акша-хөреңгизи-биле садып алган шуургедекчи ЯК-76 дээр дайынчы он самолётту 1943 чылдың часкаар кыжын Москва чоогунга Чкаловск хоорайга 133 дугаарлыг шуургедекчи авиаполгунга Тываның төлээлери хүлээдип берген.

Фронтуга кузалаары-биле чыгган 126 вагон белекти чедирип бээри-биле С. Тока удурткан төлээлер Москвага ынчан чеде берген. Олар самолёттарны хүлээдип бээри-биле Чкаловскиге баргэн. Төлээлер-биле кады ССРЭ-ниң Ужар чүүл үлетпүрүнүң улус комиссары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Шахурин, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчизи Шаталин болгаш өске-даа харысаалгалыг эштер чораан.

Төлээлерни тылы-биле уткуп, хүлээп алган.

Аэродромда чыскаалдыр тургузуп каан самолёттарны хүлээдип бээриниң ёзулалы кылган. Самолёт бүрүзүнде «Тываның арат чонундан» деп бижээн. Оларны 133 дугаар шуургедекчи авиаполктуң командири майор Т. Амельченко хүлээнип алган.

Самолёттарны хүлээткен төлээлерниң аразынга К. Кудажы (Улуг-Хем), партия ажылдакчызы Доктугу (Чөөн-Хемчик), дааранықчы Мокайбан, улуг лейтенант Доржу, чогаалчылар С. Бюрбю, С. Самба-Люндуп база чораан. Тываның төлээлери ужудукчулар-биле мендилежип, куспактажып, ошкажып-чыттажып турганнар. Оон ужудукчулар самолёттарга олурупкан, олар дараалаштыр ужудуп үнгеш, ындаар дээр хаязынче көзүлбейн барганнар.

Чыылгаңнарга концерт номерлерин база көргүскен. С. К. Тока ужудукчуларга «Коңгурайны» ырлап берген. С. П. Щипачёв Тыва дугайында шүлүктерин номчаан. Авиаполктуң ужудукчулары өөрүшкүлүг, улуг патриотту кодурлуушкунуг байырлашкаш, боттарының дайынчы даалгазын күүседип кирипкеннер.

СОЧИДЕН ЧАГАА

Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда 98 дугаарлыг бажыңга чагаалар, байыр чедирген телеграммалар, открыткалар бистиң делгем чуртувустуң кайы-даа булуңундан болгаш найысылал Москвадан-даа кээр. Почта харылзаазының бижиктери маңаа дашттыкы чурттардан безин келгилээр. Бо удаада чагаа делегейге билдингир курорт хоорай Сочиден келген.

«Эргим болгаш ынак авай, ачай! Кандыг чурттап олур силер? Кадыыңар кандыг-дыр?» Чагаа ынчаар эгелээн. Ындыг чагааларның кажан база кайыын келирин бажыңның ээлери четтикпейн манап турар. Чүге дээрге, олар уругларының дараазында кайы хоорайже азы кайы чуртче чоруптарын билир эвес. Ынчангаш мээ келир санында «Клара, Валя, Нозлла! Кандыг чурттап чор силер, уругларыңар?» деп харыы чагааны далаш-биле чорудуптар.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Клара Данчай-оол ашаа Валентин Данчай-оол-биле Сочиде «Интерцирк-87» программада киржип турар. Аңаа олар бо чылдың апрель 17-ден июнь 7-ге чедир социалистиг чурттарның артистери-биле кады ойнаар. Ооң соонда база бир черже чоруптар, ынчан чагаа та кайыын кээр.

1987-1988 чылдарының программазында кирип турар «Интерцирк-87» Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга турасказтыңган. Ында Польшадан Цветановтар сарбашкыннар-биле, Румыниядан артист Роечик эштер-биле, ССРЭ-ден Любовь Кудрявцева адыглар-биле оюн көргүзүп турар. Моол Арат Республикадан артист Гамболдтуң аъттарга дыдым көргүзүглери солун. Валентин биле Клара Данчай-оолдар «Саян дагларының тоолчазын тевүзүн» көрүкчүлерге сонуургадып турарлар. Социалистиг чеди чурт киржип турар бо улуг программада ССРЭ-ден алды номер кирген. Оларның бирээзиниң Тывадан болуп турары өөрүнчүг.

— Ам бир чыл ажыг болгаш, чедеп харлаар мен. Совет Эвилели деп улуг, найыралдыг болгаш бызыт ог-бүледе чурттап, уруг-дарыымның болгаш оларның уругларының аас-кежиин көрүп чор мен. Улуг Октябрьның юбилейиниң бүдүүзүнде ону мииниң өөрүнчүг-дүр — деп, чагааның авторунуң ачазы, күш-ажылдың хоочуну Оюн Мегенович Данчай-оол чугаалап ор.

Шынап-ла, шаанда феодалдарга базыдырып, кыдат садыгжыларга мөлчүттүрүп, ашчутка алзып чораан тываларның эм херээ хоозаан, эктин бедээн, эргези болгаш хүлээлгези улгаткан. Кайда-даа ажылдап, чүнү-даа кылып чоруур болзувусса, чаңгыс улуг херекти бүдүрүп — коммунизмни тудуп турар бис. Ленинградта партия ажылдакчызы, Октябрь Революциязы орденниң эдилекчизи Владимир Чооду, Каа-Хемде тараажы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Дойбаң Даваа, Москва облазында «Красные лучи» совхозтуң кол зоотехниги, Күш-ажылдың Кызыл Туг орденниң эдилекчизи Александр Хертек туржук Афганистанда эмчи сестразы Ольга Кужугет-даа ындыг — бурунгаар кежүүлде, аас-кежик болгаш тайбың дээш туржуп турар цирк артистери Данчай-оолдар оларның аразында.

К. ЧООДУ.

ЧУРУКТА: Ыраажы Урана Моңгуш Өвүр районда «Коммунизмче орук» совхозта ажылдап турар. Чайлыг үелеринде суурда Культура бажыңының ажылдарынга идепкейлиг киржир. Хөйнүң ырызының киржикчизи. Тыва улустуң ырларын ол кончуг эки ырлап күүседир.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Номга ынактың булуңу

БИБЛИОТЕКА — БИЛИГ ОРАНЫ

Сооңгу үеде номнуң үнези улам улгадып келген. Номга ынактарның ниитилелиниң тургустунганы ону бадыткап турар. Ол ниитилелдиң кежигүннери бистиң Бүрен-Хем суурда база бар.

«Эртинени черден казар, эртемнерни номдан тывар». Бо үлегер домак номнуң үнезин дыка-ла чиге, тода болгаш билдингир айыткан. Ындыг үнелиг эртти камнаар, камгалаар болгаш номчукчу бүрүзүнге чедирер дээш суур библиотеказының ажылдакчылары элээн ажылдарны кылган.

Библиотеканың ажылын ооң эргелекчизи, кедээ Совет депутады Н. К. Салчак удуртуп турар. Боду бо ажылга үр болбаан-даа болза, ажылынга бердингенин, аңаа мергежээнин чоңга көргүзүп четтигипкен.

Наталья Калиндуевна келгенден бээр номчукчуларның саны үргүлчү өзүп турар. Чүге дээрге ол ном бүрүзүн номчукчуларга чедирер хемчеглерни ап келген. Ылаңгыя кожуун чоруур дөрт библиотеканы, сезоннуг ажылдаар нийн библиотеканы организастааны хову-шөлдерде тараажыларга, ыраккы одарларда малчыннарга болгаш алаак санай сигенчилерге ном номчууруңга таарымчалыг байдалды тургускан. Ол боду номга ынактар ниитилелиниң дайы-биле чер-черге лекцияларны номчуп, беседаларны кылып, номну чоңга тарадыр, номчукчуларны көвүделир болгаш оларның сонуургалын бедидер талазы-биле пропаганда ажылын идепкейлиг чорудуп турар.

Суурда библиотека чөвүлели ажылдап турар. Ол чөвүлел библиотеканың ажыл планын чогаадып, кандыг ажыл кылырын дугуржуп, чоңга дыңнадып турар. Номчулга конференцияларны эрттирери база оларның удуртулгазы-биле болгаш киржилгези-биле болур. Ылаңгыя Ф. Угловтуң «Чон аразында кижи» деп номунга номчулга конференциязы солун эрткен. Ол номну номчуваан, оон арганың хайын болгаш халавын билип албаан кижи суурда туржук совхозта чок. Ук номну конференцияга сайгарган кижи бүрүзү аңаа хамаарыштыр чижекти төрээн суурувустуң амыдыралындан киирип турду.

Библиотекага Бүрен-Хем ортумак школазының өөреникчилери үргүлчү кээр. Үстүкү класстарның өөреникчилери чогаадыглар бижииринге белеткелди маңаа эрттирип турар. Илеткелдер, рефераттар бижииринге дузалыг материалдар база мында. Экзаменнерге белеткенип турар өөреникчилер моон янзы-бүрү литератураны номчуп, ушта бижилгелерни кылып ап турар. А эге класстарның өөреникчилерин башкылар библиотекаже экскурсиялаадып, чамдыкта маңаа дыңналгыр номчугаларны эрттирип турар. Өөреникчилерниң-даа, башкыларның-даа аразында бо библиотека-биле харылзаазы быжыг кижилер хөй.

Библиотекага келген номчукчулар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП Төп Комитединиң пленумнарының материалдары-биле база таныжып турарлар. Ылаңгыя илеткелдерге болгаш лекцияларга белеткенген тускай эртемниглер болгаш удуртукчулар моон арга-сүме айтырар. Чурттуң өөредилге черлеринде бот-өөредилге-биле өөренип турар ажылчыннар литератураны моон ап, бижимел болгаш хыналда ажылдарга белеткенип турар.

Библиотеканың доктаамал номчукчулары пенсионерлер Сувандии Салчак, Ажыймаа Салчак, зоотехник Сегбе Моңгуш, ажылчын Моңгуш Серенмаа дээш, он-он номга ынактар болуп турар. Оларның болгаш черле номчукчуларның сонуургалын көдүрерингe болгаш ол сонуургалды хандырарынга библиотека эргелекчизи Наталья Калиндуевна Салчактың киирип турар үлүү улуг.

С. САРЫГ,
«Бурунгаар» совхозтуң профэвилел комитединиң даргазы, номга ынактар ниитилелиниң кежигүну.

Кадыкшыл — байлаавыс

ҮЕЗИ КЕЛГЕН АЙТЫРЫГ

Ыраккы Моңгүн-Тайганың агаар-бойдузу шириин, соок. Чайның ортан үезинде безин хар чаггылаптар чер. Ында бичии кижилерниң кадыкшылының камгалалынга ажылдап турар кижи болганымда сагыш-сеткилимни өйүп чоруур чамдык чүүлдерни бижикседим.

Бистиң районнуң садыгларында бичии уругларга таарыжыр аъш-чем аймааның ассортиментизи дыка ховар. Чижээ, янзы-бүрү кат-чимис, ногаа аймаандан кылган соктар, пюрелер, «Малыш», «Малютка» «Детолакт» деп сүт холуксаларын бистиң маңаа эрткен чылын болгаш бо чылдың бирги кварталында барык сатпаан. А Кызыл хоорайга чеде бергеш көөрге хостуг садып турар чорду. Бистиң бо черге дагаа чуургазы, ак саржаг, сүт ышкаш чугула продуктуларны бир шаг болгаш сатса-ла садар.

Бичии уругларның аъш-чем продуктуларының ассортиментизинде ындыг четпес чүүлдер дугайында айтырыгларны район баштаар черинге, район Совединиң сессиязынга база тургускулаан кижи мен. Сооңгу удаа бо чылдың марттың төнчүзүнде хереглекчилер ниитилелиниң төлээлекчилериниң хуралынга-даа саналдадым. Харыы колдуу чаңгыс: «Бистиң районнуң респотребсоюз, республиканың Садыг министерствозу дорт харылаар, ынчангаш Кызылда бар аъш-чем аймаа биске келбес ийикле баазада чок» дээр.

Бо айтырыг чүге чылдан чылче шиитпирлеттинмейн келгенил? Респотребсоюз биле Садыг министерствозунуң аразында харылзаа чогу ол бе?

Бистиң районнуң байдалын өөренип көргеш (аргыжары берге, ногаа аймаа үнмес, сарлыкты чүгле чайын саар болгай) бичии уругларның аъш-чем продуктулары-биле хандырылгазын экижидер үе келген деп бодаар мен.

Уруглар — бистиң келир үевис. Оларны кадык-кадык, бүгү тала-биле сайзыраңгай кижилер кылдыр өстүрери бистиң хүлээлгевис.

Дензизи четпес, арган, ханы четпес, рахиттиг уруглар, өкпеге дегдирипкен ийикле ижин аарыгларындан олар азраанда дыка бергедээр. Ону эмчиге ай-шаанда эккелбээни таварылгада айыылдыг уржуктарлыг. Бичии уругларның аарыыр, хораар чоруун болдурбас дээш эмчилер бистерниң күжениишкинниг ажылывыс, ылаңгыя профилактиканы күштелдирерибис негеттинер. Ынчалза-даа уругнуң шын чемгериилгези ооң кадык-кадык болурунуң эң чугула магадылалы. Бо бүгүнү чедип алырда бичии уругларга аъш-чем аймааның янзы-бүрү ассортиментилери четчир санныг турары күзенчиг-дир.

Д. ДОНГАК,
район Совединиң депутады, уруглар эмчизи.

«САМБАЖЫК» КӨДЭЭДЕ

Күнгүрттүг суурнуң бот-тывынгыр уран чүүл коллективи Виктор Көк-оолдуң «Самбажык» деп шиизин чоңга бараалгаткан. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнуң бүдүүзүнде шаандакы амыдыралды көөрү, ону амгы хөгжүлде-биле деңнээри солун болгаш өөредиглиг.

Самбажыктың ролюн тудуужу Ян Ак чедиишкинниг ойнаан. Аныяк кыс Чинчи биле ооң душтуу Бошкажыктың рольдарын хөгжүм школазының директору Наталья Чүлдүм биле тудуужу Шыырап Сопам база бедик деңнелге күүсеткеннер. Черле ынчаш, шиде киржип турар бот-тывынгыр артистерниң хөй кезии совхозтуң ажылчыннары болуп турар. Чижээлээрге, Кызаңмай Хүлдүнүң арга даамалы Андрей Манчын ойнаан.

Ырак болгаш хайы суурнуң чурттакчыларының бо хире улуг шиини боттандырганы оларның кызымак ажылының, уран чүүлге бердингениниң херечизи болур.

А. БОРБАК-ООЛ.

«ХЫРНЫ ТОТСА-ДАА, КАРАА...»

Арт, сын ажыр халдып чанып олурумда аъдым хенертен тура душту. Чүү болганын дайын тыппайн, ээрден дүжүп чыдырымда чиигеш дыды. Көөрүмге ээрниң кону үстү бериптир.

— Ам канчаарыл? — деп Эки-Борандан айтырдым.

— Аалга чедир ажырбас боор. Аал кодаанында Кызылда күрүнениң кол Аңныыр-тывыш ажыл-агыйы чериниң даргазы Владимир Петрович Чымыхта ийи ээр бар. Бирээзиниң өртээ 50 рубль 51 көпеек чүве. Ооң бирээзин чээлзывысса ажырбас боор. Ол харын-даа ийилдирзин-даа болза бериптер.

— Адыр, ийиниң өртээ каштыр?

— Каш деп чүнер боор 101 рубль 04 көпеек-ле-дир.

— Шын-дыр. Ынаар хаптаал.

Бисти мурнай-ла ийи ээрни үндүр бижээн. Кайнаар-даа барганын билбедивис. Ону үндүр бижээн дугайында кандыг-даа документ чок болду.

Чоннуң чугаазындан дыңнаарымга дарганың экиргээ кончуг болуп-тур. Ылаңгыя ооң бодунга хуу ажыл кылып бээрге суг нарядты тулдур хаан бээр. Оон кедерезе организациязынга келген өртек-үнелиг чүүлдерни таныш-көрүштеринге үлеп турда амыр-да.

1985 чылда М. П. Михалев Н. А. Логинов, В. П. Гнатенко суглар баштадыр гараж туткан. Олар дээрге В. П. Чымыхтың кады аңнаар өөрү чүве-дир. Гаражты тудуп дооскаш, акшазын алган. Хуусалан эрте дооскан дээш 4064 рубль 54 көп шаңнал акшаны ол эштерге үлеп берген. Ол дугайында ведомоста ат салган документ арткан. А херек хыраанда аңаа кандыг-даа шаңнал акша мында көрдүнмээнин Чымых дарга эскет чоктап эрттирипкен.

1984 чылда Сыстыг-Хемден мяш келген. Ону ажыглап чадап турда, Улуг-Хем ол чарындан оорлап аппарган. Ону кым-даа кадарып карактаваан. Түңнелинде мяш читкен. В. П. Чымых чаг берген кижи-биле чарты кылыры дээрин ышкаш, ол мяшты үндүр бижиири-биле республика прокуратуразынче чагаа бижээн. Прокуратура ону хынап көргеш, боттарыңар буруунар-биле чидиргеннер дээш ооң өртээн тыртары-биле республиканың Аңныыр-тывыш ажыл-агыйынче чагаа чорутткан. Ооң түңнелинде 22044 рубль 40 көпеекти акт ёзугаар 1985 чылдың декабрьда үндүр бижээн. Ону үндүр бижээни дугайында акт тывылбаан. Ол актыны кым, кайнаар чорудупканыл? Каш кижи, кымнар тургусканыл деп чүве бөгүнге чедир билдинмес.

В. П. Чымыхтың аразындан суг акпас кончуг эжи В. Г. Мартемьянов чүве-дир. Олар ийи чүнү-даа кылып болур. Кады аңнаар, балыктаар.

В. Г. Мартемьянов Күнгүрттүң аңныыр-тывыш участогунга ажылдап тургаш, бодунуң кара турзазы-биле өртек-үнелиг дериг-херекселдерин штатта турар аңчыларга бергени дээш үндүр бижээн болду. Ээр дугайында үстүнде айыттывыс. 107 метр кабель турган. Оон бир метрде өртээ 5 рубль. Ниитизи-биле 535 рубль. Оон аңгыда бир шоодай чигирни (52 р. 71 к.) үндүр бижээн. База бир элдеп чүве бар. Ийи мун алды чүс литр суг-биле огород суггарар болза оон кыштап чиир огурцти дүжүп ап болур. Барык-барык ол хире литр бензин иштэн читкен. Бензинниң тускай доскаарга тудар чүве болгай. Суг болза өскээр ага бээр дээр эйтигей. Бо бензинниң кайнаар-даа барганы билдинмес. А-76 маркалыг бензин өртээ 386 рубль турган. Ону чарыпканының дугайында документ чок. Ол саң-түңну уламчылаар болза оон-даа узун. Аңныыр-тывыш ажыл-агыйы чериниң даргазы В. П. Чымыхтың айтыышкынын ёзугаар ынчан турган кол бухгалтер Т. А. Мартемьянова үндүр бижээн.

В. Г. Мартемьяновтуң кылган үүлгедиглерин будулдурары-биле В. П. Чымых дыка хөй аргаларны ажыглаан. Боттарының аразында харылзааны чоңга көргүспес дээш В. Г. Мартемьяновту ажылындан үндүрүп-даа турган. Ынчалза-даа оозу суд дамчыштыр катап ажылга тургустунуп-даа турган. В. Г. Мартемьяновтуң кадайы Т. А. Мартемьянова 1984—1986 чылдар үезинде бодунуң ашаанга кол шалыңындан аңгыда немелде 339 рубль 03 көпеекти төлеп берген. Ол бүгүнү В. П. Чымых биле-тура-ла күш-ажыл табелинге атты салып, аразында кылып чоруп турган херээн көргүспези-биле ийиги чергениң аргазын ажыглап турганы ол. Түңнелинде Мартемьяновтарның-даа, Чымыхтың-даа аяа доларга, дарга кижи бодунуң столунуң туружун ажыглап арткан, а херээжен кижи бодунуң эки турзазы-биле өскээр чорупкан, а эр ээзи штатта аңчы болуп арткан.

Кыжын соокта унты идиктер кижи бүрүзүнге чугула. Кижиниң буду чылыг чорза, арын изиг, үргүлчү хөглүг болур. Доңган кижиниң көөрге ак арынныг, сириңейнип чоруур. Бо удаада Кызылда күрүнениң кол аңныыр-тывыш ажыл-агый черинге чагыг ёзугаар 9 идик келген. Кымга бээрин дарга билир. Аразында үлешкен. Данзының бирги черинге А. С. Нурзет, В. П. Чымых, Н. С. Завалин, Т. Е. Князева, А. С. Санчат дээш оон-даа өскелер үлешкен. Ооң өртээн ОБХСС-тиң дорт киржилгези-биле төлээннер. Бир эвес милиция органы аңаа кирипшээн болза, Чымых ол унты идиктерин ээр-чүген-биле азы Сыстыг-Хемниң мяжы биле дөмей кылдыр үндүр бижип каап турган.

«Дагыр салаа тала тыртар» дээр болгай. Түс черге эш-өөр чыыр талазы-биле Чымых улуг рельдуг. 1985 чылда тракторист Федор Вилисов хем ол чарында мяш дегиниң участогунга ооң девискээрин аштап арыглаан. Ол оон чаңгыс көпеек-даа албаан. Түңнелинде Чымых бодунуң эжи болур Соловьевка нарядты тургускаш, акшазын берген.

Ол организацияга штаттан дашкаар он ажыг аңчыларны тудуп турган. Олар колдуунда төтчеглекчилер болгаш дарганың эш-өөрү турганы магат. Оларга шалың акшаны кайын үндүрүп турганыл? Ол дугайында Чымых дорт харылаар апаар. Оон-биле чергелештир мооң мурнунда турган кол бухгалтер Т. Е. Князева 2125 рубльдин самчыгдаан. Бөгүнге чедир ол чаңгыс-даа көпеекти кассаже эгиппээн. Ында база-ла бир чүве бар.

Күрүнениң өнчү хөреңгизин үлеп, акша-тегериин чашканнаарга болур бе. Ону В. П. Чымых дорт харылаар апаар. Түс черге хыналданы Саң министерствозунуң контроль ревизия эргелели чоруткан болгаш ооң түңнелин чугаалажып көрген. Хыналда эрткен дээш Чымых кулазан кыскаш олурупкан. Чүге дизе кандыг-даа документ чок. Бухгалтерияда документилерни эңмелеп-сескелевээни-биле бүгү-ле чүве будалчак. Оон кандыг-даа документини уштуп аппаар болза кым-даа билбес. Дугаарлап, көктеп албаан. Туралаан-на кижи ону ажып көөр. Ынчангаш мооң мурнунда бо бижиттинген чүүлдерниң бадыткап турган документилерин ийилеп-чаңгыстап үзе сок аппарган. Моон алгаш көөрге түс чериниң даргалары документ-биле ажылдап билбезин көргүскени-дир.

Бо бүгүнү хынаары-биле Кызыл районнуң иштики херектер килдизинче чорутткан. Оон кандыг-даа харыы чок. Истелгени кым-даа чорутпайн турар. Чүге дизе түс организация Кызыл хоорайның девискээринде, а чагыртыр чери Кызыл районга. Хоойлу ёзугаар алыр болза, кайы девискээрге херек үүлгеттинген болдур, ол черниң истелге органы кылыр ужурлуг.

Коммунист В. П. Чымых СЭКП Кызыл хоорkomунуң партия учётунда турар. Бир-тээ Кызыл районнуң РАУК-ке чагыртыр болганда, учётка ортта турар ужурлуг. Коммунист кижи бүрүзү ажылдап турар чериниң дайы-биле учётка турарын Уставта дорт айтып каан-на болгай. Ол база-ла Уставтың хажыдышкыны-дыр.

Шоодугжугаш

ЭРТЕНГИ ЧУГАА

— Алло! Телеателье бе?
— Ийе, телеателье-ле-дир.
— Бажыңче телемастер чалап көрзе дээш!
— Бажыңыңар адрези, фамилияңар? Телевизоруңар марказы?
— Чүзү үрелип калганыл? 20-ниң хүнүнде эртенгиниң 9 шактан 14 шакка чедир бажыңыңарга манап олуруңар.
— Манаарының үрүи. Бөгүн чаа-ла 1-ниң хүнү-ле болгай. 20-ге чедир-даа болза, манаар бе? Ажылдыг кижи канчаар мен!
— Силер-даа, бис-даа ажылдыг улус-тур бис. Мана дээзиде манаар апаар силер!
— Бажыңче мастер чалап болбас бе? Хөй үе-шак чидирериниң бергезин аа?
— Бажыңче-даа чалаарыңарга, мастер чүгле 30-де чеде бээр. Оон бетинде чорудар мастеривис чок.
— Силерниң бүдүрүлгеңерниң ажылдаар шагы өске албан черлери-биле дөмей, канчаар чүвел? Кежээ ажыл соонда манап болбас бе?
— Чок!

• • •

— «Рембыттехника» бе?
— Ийе.
— Чагыгдан хүлээп ап көрүңер. Холодильнигим соотпастай берген.
— Бээр сөөртүп эккелиңер!
— Ону сөөртүр транспортту кайын алыр кижи боор мен?
— Ол силерниң херээңер-дир. Та кайын ачылап, кым биле дугуржуп ап чыдыңар! Бисте машина-терге чок.
— Кажан чедире бээр мен ынчаш?
— Келир неделяны сөөлзүредир суг эккелзиңзе ажырбас-ла боор.
— Хуусаазының ыраан але? Аар холодильникти беш дугаар каъттан бадырарының бергезин. Мастерни бажыңче чалап болбас бе?
— Чок!

• • •

— Водоканал?! Краннардан суг аттыгып туруп берди. Дүлүүр чыгадывыс. Дүрген кээп көрүңер!!
— Даарта бажыңыңарга манап олуруңар. Мастер чеде бээр.
— Ажыл-агыйлыг кижи канчаар мен? Бергезин аа?
— Краннардан суг аттыкпас кылдыр кылдыртып алыйн деп бодаар болзуңарза манаар апаар силер. Ол силерниң херээңер-дир.
— Кежээ ажыл соонда келзиңерзе кандыг чүвел?
— Чок! Чүгле даарта.
— Алло! Кадай? Че, ындыг-дыр. Даарта кежээден бээр мун-не чайлаңы бээр боор мен. Ол-ла. Ам суг аттыгып турар черни хүй тудуп алгаш турайн. Моон адырлып болбас-тыр. Мээн ажылдаар черимче долгап каг: соңгузу хүн чеде бээр деп. Мастерлерниң келир үези ындыг хире-дир.

М. ОЮН.

ТВ

ИЮНЬ 1-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.10 — Бүт бөмбүгүнүң дописулалы. 9.45 — «Джамайка». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 9.50—10.00 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — Уруглар камгалалының Делегей хүнүнге. Док. телефильм. «Аас-кежиктиг чаш назын». 16.45 — «Ковпак дугайында боодалдар». Уран-чечен фильм. «Карпаттар, Карпаттар...». 3-кү фильм. 1-ги кезээ. 18.00 — СЭКП ТК-ның кежигүнү, Иркутск СЭКП обкомунуң бирги секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады В. И. Ситников-биле ПТУ сургуулдарының ужурашылышкыны. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Дүргедээшкин болгаш эде тургустуушкун». «Шанналдың өртээ». Кедээ ажыл-агый машиналарының А. В. Ухтомской аттыг заводунуң ажылының дугайында. 19.30 — Польша болгаш оон барыын чүкте мөге «оңнуктеры». 19.50 — «Фламинго аас-кежик эккээр». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Бистиң сагыш човаашкынывыс оларның кыйыындан эртпезин». Уруглар бажыңнарында болгаш интернаттарда ажыл-агый байдалының дугайында. 22.40 — Уран чүүл мастерлери. Ефим Копелян. 23.30 — Бөгүн делегейде. 23.45—00.30 — Бүт бөмбүгүнүң дописулалы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Аракелянның салы». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.50 — «Ырларым, мээң ырларым». 9.20 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.50 — «Хүн дег чырык лаа». Уругларга уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 11.00 — Эртем болгаш амыдырал. 11.10 — «Хоглуг ноткалар». Чалыы ыраажылар конкурузу. 14.10 — 14.20 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.30 — Уругларга мультфильмнер. 18.30 — «Делегей чечектиг шыкка дөмей». Кызыл хоорайның № 16, № 20 уруглар садтарының, Уруглар камгалалының делегей хүнүнге турасказтткан концерти. 19.05 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур». Бөгүн — Уруглар камгалалының делегей хүнү. 19.25 — Док. фильм. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «А бистинде...». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — А. Борин. «Удур келген дилиндек». Телефильм-шии. 23.15—23.40 — «Дружба». Чадаг-тергеге маргылдаалар.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республикага булуттап, азыр, чамдык черлерге бичии чаъстаар. Соңгу-барыын чүк улуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр, диңмирээшкин үезинде 15—20 метр чедир күштелир. Агаарның температуразы дүне 10—15, хүндүс 23—28 градус изиир.

Кызылга булуттап, аязыр, чагбас. Хүндүс диңмирэп болур. Агаарның температуразы дүне 12—14 градус, хүндүс 25—27 градус изиир.

Автоорукгарга чүвениң көстүрү эки, диңмирээшкин боор болур.

КИНО

МАЙ 31-де

«НАЙЫРАЛ»: «Бал сказок» 10.00, «Кин-дза-дза» 11.50, 20.30, «Трое мужчин и младенец в люльке» 15.00, 16.50, 18.40 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Сказка о царе Салтане» 10.30, «Аты баты шли солдаты» 12.00, «Тайна двух океанов» 13.40, 16.20, «Внимание всем постам, где ваш сын?» 19.20 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Варвара-краса, длинная коса» 9.40, 11.30, 13.20, «Без срока давности» 15.10, 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.
«ВОСТОК»: «И еще одна ночь Шехерезады» 10.00, 11.40, «Любовные письма с подтекстом» 13.20, 15.10 шактарда.
«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Белый клык» 14.00, «Двойник» 16.00, 18.00 шактарда.
«ЧАЙГЫ» к/т: «Киносборник» 12.00, «Зорро» 13.10, 15.40, 18.10 шактарда.

ШЫН. Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3.

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысаалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажаы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3519. ТС—00327.